

શુદ્ધ—

નિર્ણયસાગર પ્રેસ, ૨૬ ૨૮
એસ્કમાન સ્ટ્રીટ, મુંબઈ નં. ૨ [ક્રા ૨૦]

અથવા

જ્ઞાનાસાર, પ્રસ્તાવના, ટાઈટલ

શુદ્ધ

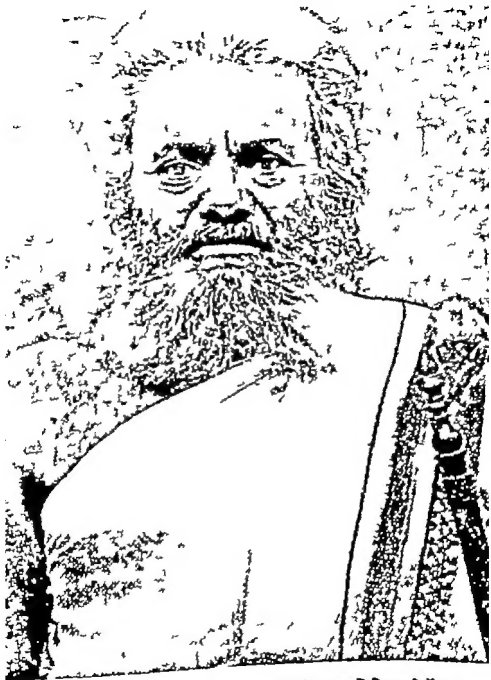
મલન પ્રીન્ટીંગ પ્રેસ-રીજીસ્ટર્ડ-અમદાવાદ

પ્રાપ્તિસ્થાન—

- ૧ વિશ્વવિદ્યાલયપરિચર જ્ઞાનમંદિર, શેટરડ, સૌરાષ્ટ્ર.
- ૨ શરદાવતી પ્રેસ મલબાર, ઠ રત્નપેટ, શાંતિસ્થાન, અમદાવાદ
- ૩ માનવ જ્ઞાનવિદ્યાલય મિલબાર ટે. ૧૨૩૮ અમદાવાદની પોસ્ટ, અમદાવાદ

दासनसमाह-परिचरकचरित-तयोरगण्यचरित-कदम्बगिरिप्रसूतीर्षोद्वारक-
 प्रक्यपाव-आचार्य-महाराष्ट्राधिराजकीमवृ विजयनेमिसुरीश्वरजी महाराज ।

॥ ૬૦ ॥ આ મ્હાં ॥

શ્રી તિલકમજરી કથાનો
અતિસંક્ષિપ્ત
ભાવાર્થ

લેખક — પન્ન્યાસ શ્રી સુશીલવિજયભટ્ટ ગણી.

ઉત્તર દેશમાં અધોધ્યા નામની રમણીય નગરી છે. જ્યાં ઈશ્વરુવશનો જાલ કારભૂત મેઘબાહન નામનો રાજા રાજ્ય કરે છે તેને મહિરાવતી નામની રમણીય પટ્ટરાણી છે નવચોવન વર અને વિપુલ વૈભવ છતાં એક પણ સત્યાન નથી, આ જાબવતુ રાજ્યને આત્મત દુઃખ રહ્યા કરે છે.

એક દિવસ સવારના બદ્રશાલ નામના મહેલની જગ્યાથીમાં બેસીને રાજા-રાણી સત્યાન સમન્વિ વાતચીત કરી રહ્યા છે. ખેડાર દિવસ બહાર છે તેવામાં દક્ષિણ દિશા તરફથી જનન માટે આવત એક પ્રજાન્ત મૂર્તિ વિદ્યાધર મુનિરાજને નિકાળ્યા, અને કમ્પતી આશ્ચર્યમજ્જ બન્ના મુનિ મહેલની નિકટમાં આવ્યા. રાજા-રાણી ઉભા થઈ થોડા સન્મુખ આવ્યા મુનિ મહેલની જગ્યાથીમાં ઉત્તરમાં રાજા રાણીને સત્કાર કરી મુવણાંસને બેસાડ્યાં. કૃપાવિભે મુનિજનને ઉચિત સર્વપ્રકારનો વિનયોપચાર કર્યા બાદ, મૂતલ પર બેસી નમ્રતાપૂર્વક કહ્યું —

જનવન્! આપના ચરણારવિંદના સ્પર્શથી અભિહસિથી અને પ્રજ્વાલ કરવાથી એમ સર્વ થીતે હું કાવ્યશક્તી બન્ધો છું. આમ છતાં પણ વિશેષ તૃપ્તિની જગતર વિનતુ છું કે— આ મારા રાજ્ય વૈભવોમાંથી આવને જેની જરૂરત હોય તે વિના સક્રિય સ્વીકારી અને આજ્ઞારી કરીશો?

મુનિસત્તે કહ્યું— જનવન્! તમારા જેવા ઉદ્વેગશયવગ્ન આવી પ્રાર્થના કરે તે ઉચિત છે પરંતુ અમે નિરપૂરી મુનિ છીએ, સિદ્ધાન્તથી મળેલ આજ્ઞાર એજ જમાત્ લેખન છે તે વજુ રોકને ટકાવી પ્રતિસાધના કરવા માટેજ નહિ કે આસક્તિથી સુક્રિય એજ અમારા હૃદયનું ક્ષેત્ર છે.

જનવન્! કેવે હું તમને પૂછું છું કે—

આ નગરી કઈ? તમે કેણું? કયા ઉત્તમ વયમાં તમારો જન્મ? આ નારી કેણું? યુ નામ? તમે કમ્પતી જવરમાં જવત્ત જણાવ્યો એ તે શાથી? આ સ્ત્રી કમણાંજ રૂઢન કરીને છાની રહી હોય એમ દેખાય છે તેનું કારણ શું? શું કેઈ પ્રિયબંધુનો વિશેષ વચો છે? અથવા તો કેઈ શું આસિમક સકટ આવી પડતુ છે? છે શું? આ સર્વનો પ્રત્યુત્તર અમને જણાવવામાં કેઈ પણ જાતનો બાધ ન હોય તો મુજેથી કહે.

જનવન્! આપના જેવા નિરપૂરી પશોપકારી જવત-મકર્મિ જાગજ છુપવવા જેવું શું હોય? આપની પ્રજ્ઞમાણનો પ્રત્યુત્તર સંસેધમાં નીચે પ્રમાણે કહ્યું છું—

દિલીપ, ક્યુ, દયારજીદિ સખાઓની વાંસપર પરાની શાળાની આ અયોધ્યા નાં પુરાણી નગરી છે. કલકત્તવશમાં જ મ પામેથી, સમગ્ર ભારતવર્ષના ભૂપ્રતિજ્ઞોમાં સર્વ પ્ર આગળ પ તો અને તેનાં લોકતા મેલવાહન નમે દુ નૃપતિ હુ, અને ઉત્તમ સજ્જલતા ઉત મહેલી મહિરાવતી નામની આ માતી સુખમ શુદ્ધાણી છે.

નથી પ્રિયજ ધુનર્જનો વિધાન કે આકર્ષક સક્ર માત્ર નિસવાનપટુ જેવ અસ્વચ્છતાવ કાણુ છે.

એ એવું જુ વસુ અસુદા ઘણ પ જુ છે કે-આશુ જાનેની ઉતાળની નાની શ્રમિજો એ ચિત્તામાં ને ચિત્તામાં કુદનમય પસાર કરતાં સ્વત્ત્વ જેવી થઈ પડી છે.

ફક્ત જુ કાણુ માત્ર એવ કે-આ પ્રજાને એની એવ ચિત્તામાં ને ચિત્તામાં સમે બહેલો જાતી ગમે અને પાછો જોના એવ વિચારના નિમજન કનો તેવામાં જાલીને. એજવ અપરવકૂત્ર છઠમાં જાએક સ્ત્રોક માત્ર સાંભળતામાં જાઓ—

“વિપદિશ વિરતા વિમાયતી ! મુપ નિગ્ધાયમુપાસ્ત્વ દયતાઃ ।

હૃદયતિ સુવનોદયાય તં કુલમિશ મઠસ્તુષ્પદીખિતઃ ॥૧॥”

જાજન્ ! તેમ શાંતિ દૂર થા અને સુર્ષ ઉદય પહે છે તેમ તમારી આપણ દૂર થશે, તમારુ કુલ જન્મતા ઉદયને માટે ઉત્ક્રાંતિના પથે જશે, ફરીરિતે દેવવાની ઉપાસના કરશે. સામગ્રીને આનંદ થશે. જાનેભવ તણ સત્તાન અર્થે અસ્વચ્છમાં અથ દેવની આર કરવા નિવૃત્ત થશે પ્રાપ્તકૃત્ય કરી ચિત્રશાસ્ત્રના આગવામાં એવજા પા ઉઠેલી આ ધ દુઃખપૂર્ણ કલુ—

પ્રિયે ! તાર માટે સત્તાન નિમિત્ત વરદાન મને ત્વા સુધી અસ્વચ્છમાં અથ કોઈ ને આશામય કરવાનો મે હક નિવૃત્ત કરેલ છે આ કમ પુત્ર કરી પછે ન આવુ ત્વા : અહિ જ રહીને તુ નિહિની સેવા કરવ.

સ્વામિની અલુખારી આ વાત સંભળી રાણી અંકકમ મૂંછિત જતી, અને મૂંછનિ શાત થશે નવજા કહે જાલી—

આર્ધપુત્ર ! મુજેથી કમ સિદ્ધ કરે, પરંતુ કુ તમારી સાથે જાનીશ તમારા કલુખાર રહી શકુ તેમ નહાં આમ છતા મને મુકીને જશે તો કુ અબી સંકેશ મય ! આપ્તુ આ અતિમ કથન કરી શકુ છુ.

આ રીતે હક કરી અસ્વચ્છમાં જતા મને અન્યાય છે તો કે પુણ્ય ! મુનિરાજ ! પશુ જાને ક્રિંતિ સિધ્ધમય આપવી થા છે મુનિએ મોત્રનિદાથી નિદ્રાળીને કલુ—

જાજન્ ! સત્તાન પ્રાર્થિતન શેકનાર કમ પશુ મોત્રવાઈ થયેલ છે માત્ર અસ્વચ્છ છે અસ્વચ્છમાં જન્મની અસ્વ નથી જાલી જ (મમદનમય) રહી અસ્વચ્છોચિત્ત કાંઈ સહન મુનિજતની કિશા કરે, અને જાજન્ની અભિપ્રાંતી હર્મરિલીની ઉપાસના કરે, તેજ સમયમાં ક્રિંતિત વરદાન આપશે વળી અપરશાંજતા નામની મત્રાવણ પશુ કુ. આપુ છુ તેમ પશુ દેવપૂજ આક આપ કરવો.

આમ કહી મુનિએ વિદ્યા સમર્પી મહિશવતીને પણ ઉચિત નિવસે કાચી વિદ્યધર
! જનનમાથે સ્વાના થયા.

ત્યારબાદ સ્વયં મેઘવાહને પ્રમદનના બાકી પર્વતની નજીક નાનુક મન્દિર બધાવી,
! લક્ષ્મીદેવીની ભવ્ય મૂર્તિ પ્રતિષ્ઠાપૂર્વક પથારી આરાધના શરૂ કરી.

એકલા યજ્ઞ શકાવવાર નામના જિનમન્દિરે દર્શનાર્થે ગયા દ્વારમા પ્રવેશ કરતાવ
દરિદ્ર થી આદિનાથ પ્રભુનાં દર્શન કરી બહાર આવતા એક વૈમાનિક દેવને જોયા
તે કયેલા શબ્દોએ તેમનું સ્વાગત કર્યું વૈમાનિક દેવે પણ કહ્યું — ✓

રાજન્! ઇન્દ્રસભામાં પચ્ચોવાર તમારા ઝુલોની પ્રથમ સા સાક્ષી મળવાની ભાવના થયેલ,
આજે આદિદેવના દર્શન પ્રભાવે સહજ થઈ હું સૌખ્યદેવદોહવધી સ્વચ્છનામના નામનો
હું સપ્તરિષ્ઠ જનનમર્ગે જતા હોય, રમ્તામાં આ શકાવવાર તીર્થ કે જેમાં ઇન્દ્રે સ્વયં
આદિનાથ પ્રભુની ભવ્યમૂર્તિની પ્રતિષ્ઠા કરી છે તેને નિહાળી એકાકી દર્શન કરવા ઉતર્યો છું.

આદિ થી થી નન્દીવર દ્વીપ જવા આહું છું જ્યાં મારા પ્તમમિત્ર સુમાક્ષી નામનો
સ્વયં પ્રભા નામની દેવી સાથે જિનમન્દિરના કથનાર્થે ગયેલ છે અને તેની સાથે
મા જનુભાવે છે.

આ / દ્વીપમા તેની રતિવિશાલતા નામની નજરી છે તે વિવિધ ઉત્પત્તોથી યેશમેદી છે
વા ઉત્પત્તો તેના નાચકના મરણને સૂચવે છે આથી મારા મિત્રને દુઃખ થય તે સ્વાભા
વ છે માટે તેને આશ્વાસન આપી તે દુઃખને સમાધવા અને પરલોકને હિલકારી સ માર્ગમાં
લવા હું ઇચ્છા રાખું છું.

આ કર્મ વત્તાળ પતાવી સવારનાજ હું ત્યાંથી પાછો ફરીશ કારણ કે—મારૂં પણ દેવાસુખ
હય છે તેથી પર્મારાધનમા વિશેષ ઉદ્દમ કરવાનો છું.

હે ઇશ્વરુવશના ચન્દ્ર નૃપચન્દ્ર! સકલ વિખ્યાને નાશ કરનાર આ ચન્દ્રાતપ નામનો
૧ તમને સમર્પણ કરૂં છું એમ કહી મેઘવાહન નૃપતિના કંઠમા હાર સમર્પિ વૈમાનિક
! એકદમ અદ્ભુત થઈ ગયો શબ્દ હાર જેસના છેડે બાપી, થી આદિનાથ પ્રભુના દર્શન
! સ્પર્શનાર્થે આવ્યો અને સામકાલે થી લક્ષ્મીદેવીની પૂજા કરી રેવિક હા આગળ થયે.

એ સમયે બધાકર અદ્ભુતમનો ધ્વનિ ઉછળ્યો, અને ઝાળી બાલુએ શબ્દના મન્દકની
રમણાવાયો વેવાહને નિરજ્યો નરપતિએ તને અદ્ભુતમનું કારણ પૂછ્યું વેવાહે કહ્યું —

‘રાજન્! લક્ષ્મીદેવીના પચ્ચિત્તમા હું જાગ્યો અનુચર છું અને આદ્યત્ત પ્રધાન પણ
માં સિવાય તે લક્ષ્મીદેવીની આરાધના શરૂ કરી! આથીજ અને આવું પસંદ આવ્યું જમે
સન્ન હોય તેજ દેવી પાસેથી તમે વરદાન મેળવી શકો છો !

સ્વયંએ તુસ્તવ વિવિધ પ્રકારના કૃત્તિ આગળ ધર્મા વેવાહે કહ્યું —

રાજન્! જમે કેળ માનવ કે પશુ-પખી નથી કે આવું બેજન કરીએ જમારે તે
! સેના જ આહાર હોય છે તે પણ જમને અનેક રીત મળી શકે તેમ છે છતાં પણ મારે
! લક્ષ્મીવતી શબ્દની યોપરી જ એ જ છે.

એમાંથી નીકળેલા કૃષિરથી પવિત્ર-સમયાર કાળી ચોરસના કિસ્તે કુટ શૂપતિએ કહેલ
માથા પિવાને તર્પણ કરવાનું છે

શૂપતિએ પચ્ચ પોતાનું મસ્તક કાપી જોપરી આપવાનું સ્વીકાર્યું નેતાએ કેવિંક વીરજ
ખૂંટ કાઢ્યો હતી. રાત્રીએ કહ્યું —

આ દેવતાઈ રાજના સ્થાપને બોમ્બ હતું નથી. આ માથા ખૂંટીને મસ્તક કાપીને
જોપરી આપ્યું ! એમ કહી કરમા પોતાની દેહિયમમાન ખૂંટ પકડી કૂચ બચ્ચન પર જલ્લાથી
સકલ બચ્ચનને જાણતાજ તેની ખાર જોડકમ બંધાઈ ગઈ રાત્ર ખૂંટ જલ્લાવવા જુગ ગ્રમલ
કરે છે હવે ખૂંટ આગળ ચાલતી નથી રાત્ર પણ મેં જાને પ્રતિજ્ઞા વચનથી લેશમય
જલ્લામમાન થતો નથી.

એમાંથી દેવાચનાઓને કાકાકાર સખ કયો, અને આગળ લક્ષ્મીભને એવા શૂપતિએ પ્રશ્ન—

આપ કોણ છે ? અને કહી શા માટે પધાર્યા છે ? કલ્પીદેવીએ કહ્યું —

‘રાજન્’ હું રાજકલ્પી છું ! તારી સહિતથી આકર્ષાઈને વાજ કાઢી શીખ સફળ કરાવને
આવી છું ! એમને તે માગી લે !

રાજન્ કહે મે—

ભગવતિ ! આપના પુનિત કથાનથી હું કુતાર્થ કયો છું, પરંતુ આપના જાનુબરને મારા
મસ્તકની જોપરી આપવા મેં વચન આપેલ છે ! કહી મહેનત કરે છું હવે ખૂંટ કે બાકું
જલ્લા નથી, તે તે તુરંત જાહે તેની કુચ કરી એથી હું પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ કરી જનુજ થઈ’

કલ્પદેવીએ કહ્યું — રાજન્ ! હું સૌમ્ય પરિવારવાળી છું ! મારે ત્યાં આવા જાનુબરો
છે જ નહિ, પરંતુ તારી ખીજા કરવા જાતર મહેકાઈને નામના પ્રતીકારે આ સંદ્રભાલ સ્થિત
છે. માટે તે આજક થતો કર અને એની જાજર હેથ તે માગી લે.

રાજન્ કહ્યું — હે રાજલક્ષ્મી દેવી ! આપ જો ખરેખર અસન્ન થયા છે તે, તારી
મહિશાવતી બીર સત્તાને કુળજ આપનારી થાય તેની કુચ કરી.

કલ્પદેવીએ પુત્ર વચ્ચન આપ્યું અને કહ્યું કે રાજન્ ! જ્યારે પુત્ર થોડો થાય ત્યારે
આ યજ્ઞાતપ કાર તેને પહેરવા માટે, અને વિચિત્ર સમયે વિચિત્ર કરવા માટે આપજો,
એમ કહી કાર પહેરે આપ્યો, અને વધુપરંત બાહ્યાશ્રય નામની રત્નમય નીંટી આંગળી
માંથી કાઢી સમર્પણ કરી કલ્પદેવી આદર થઈ ગયાં.

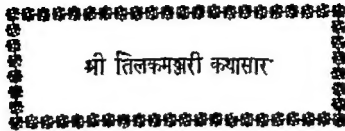
સુખમય શક્તિ પસાર થઈ પ્રકાશે આવેલ પોરજનને સર્વ જ્ઞાતાં કહી કાર લગા નીંટી
બતાવ્યા. સૌ કેઈ જાહેર્જાહિત થયા. પ્રાંતે શૂપતિએ મહેકાઈને નામના કુળમ રત્નાબ્જને
રત્નકારમા મૂકવા કાર આપ્યો. અને વજ્રાશ્રય નામના સેનાધિપતિના ખમમિત્ર વિજય
વેગને કહ્યું કે દક્ષિણપર્થમાં શત્રુસાથે સમામ જેલી સ્થેલા વજ્રાશ્રયને રાત્રિના સુખમમાં
શત્રુના જ્યારે આક્રમણ થાય ત્યારે તેને કાળુમા લાગનાર આ નીંટી આંગળીમાં પહેરવા માટે
મોકલાવે એમ કહી નીંટી પચ્ચ આપી.

ત્યારના પોરજનદેવી પરિવરેલા શૂપતિ મહાન ઉત્થવપૂર્વક રાજમંદિરે ગયા.

[અંત]

द्वौ माचार्ये विनयवत्तु ज्ञान सङ्गाट पद्मपुर

॥ ॐ नमः ॥

श्री तिलकमञ्जरी क्यासार

[श्रित्तिरिणी-वृत्तम्]

मुगादीर्घं नत्वा श्रपभञ्जिनराजं जगदिनं

तथा शान्तीशानं सुरपतिर्नरं शान्तिवनकम् ।

सुशीलं नेमीशं सुगुणपुत्रपार्येष्टममलं

महावीरं धीरं समितमवतीरं शुभगिरिम् ॥ १ ॥

[शार्दूलविक्रीडित-वृत्तम्]

श्रीमन्नेमिधारीशं सुषण्ण तीर्थोन्नतौ मोषण

धरिं शाल्वविदारदं कविपरं वापसतिं श्याक्यौ ।

लावण्यं श्रुतं गुरुं च विमलं पन्थासदक्षाभिर्ध

स्मृत्वा चैव सदाहतीं भगवतीं सत्यां च वृत्तिप्रज्ञाम् ॥ २ ॥

[मनुष्य-वृत्तम्]

कम्पनीयां कथां चक्रे, नाम्ना तिलकमञ्जरीम् ।

भोजभूषाढविश्रुत्या, धनपाठपरमाहृतम् ॥ ३ ॥

मनो मोदाय बाल्मनी, संक्षेपरुचिनाम्बिताम् ।

पन्थासेन सुशीलेन, गणिना हनिना मुदा ॥ ४ ॥

[भार्या-वृत्तम्]

तिलकमञ्जरी मलभरुधीतः कौस्तुभस्तारः ।

कथाहनुकिनां कण्ठ हारः स्मात् सङ्ख्यासार ॥ ५ ॥

अस्ति तस्मात्पुनरुद्देश्येण चिरन्तनीं सूर्यवैद्यराजधानीं रिष्टमिषोष्या काचिदपोष्यान्नाम्नी
नमसी । तस्यां रघु-दिती-प-द्वयपादिदिभ्यश्चोर्णापतिप्रथिताङ्ककृतप्रथमतो मेघवाहनो नामा
सावमौमो नृपतिरासीत् । तस्य सविषययोऽमानरान्यभारस्य सत्तामसीमिसौरभ्यसागरनिमज्ज-

એમાંથી નીકળેલા ફિરિયા પવિત્ર-સમધાર કાળી ચોરસના કિવસે દુઃખ નૃપતિએ કહેલા મારા પિતાને તર્પણ કરવાનું છે

નૃપતિએ ખૂબ પેતાનું મન્દક કાપી એપરી આપવાનું સ્વીકાર્યું વેતાએ દેવિક વીરવ મંત્ર કાઢ્યો કરી. સભ્યોએ કહ્યું—

આ દેવતાઈ શરમના સ્પર્શને બોધ્યું હતું નથી. આ મારા ખડ્ગથીજ મન્દક કાપીને એપરી આપ્યું ! એમ કહી કરમા પેતાની દેહિધમાન મંત્ર પઢી રૂબ બરડાન પર વહાલી શકેજ બરડાને હાથવાજ તેની ધાર કોઈકમ બંધાઈ ગઈ રાજ્ય ખડ્ગ ચલાવવા ખુબ પ્રયત્ન કરે છે કતા મંત્ર અગળ ચાલતી નથી તબ્બ ચલુ થઈ જાને પ્રતિજ્ઞા વચનથી લેશમાન અણખમાન થતો નથી.

એવામાં દેવગંધાર્થેએ કાઢાકાર શબ્દ કહ્યો, અને આગળ હકમીએ એવા નૃપતિએ પૂછ્યું—
આપ કોણ છે ? અને કહી શા માટે પધાર્યા છે ? રાજમંદિરનીએ કહ્યું—

રાજન્ ! હું રાજકુમારી છું ! તારી શક્તિથી વ્યકર્ષાઈને તારૂ કાચ સીધા ચાલ્યા કરવાને આવી છું ! એકાએક તે માંગી લે !

રાજા કહે ને—

રાજપતિ ! આપના ખુનિત ઇશનથી હું દુઃખી થયો છું પરંતુ આજના અનુભવને મારા મસ્તકની એપરી આપવા મેં વચન આપેલ છે ! કચ્છી મહેનત કરૂ છું હવે ખડ્ગ કે ખાતું ચાલવા નથી, તો તે તુરંત ચાલે તેની કૃપા કરે એથી હું પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ કરી અનુભવ ચાલું

રાજમંદિરનીએ કહ્યું— રાજન્ ! હું સૌમ્ય પરિવારવાળી છું ! મારે ત્યાં આવા અનુભવ છે જ નહિ પરંતુ તારી ખીકા કરવા બંધાર મહેલોદર નામનત પ્રતીકાર આ સંસ્કૃત્ય સ્થિત છે માટે તે અપ્રકૃત થતો કર અને એની બહાર હોય તે માંગી લે.

સભ્યોએ કહ્યું— હે રાજકુમારી દેવિ ! આપ એ બરેબર મસન્ન થયા છે તો, રાજા મંદિરવાતી નીર સવાનને મુજબ આજનારી કાચ તેની કૃપા કરે.

રાજમંદિરનીએ પુત્ર વચ્ચે આપ્યું અને કહ્યું કે રાજન્ ! બધારે પુત્ર માટે કાચ ત્યારે આ ચન્દ્રાસપ કાર તેને ખોરવા માટે, અને વિષ્ણુ સમયે વિષ્ણુ કરવા માટે અપ્રકૃત, એમ કહી કાર પાછો આપ્યો, અને તદુપરાંત બાહ્યારાજ્ય નામની સ્તંભસ્ય વીંટી અંગ્રામી-મંદિર કાઢી સમપણ કરી રાજમંદિરની આરમ્ભ થઈ ગઈ.

સુખમય સત્રિ ખસાર આ પ્રકારે આવેલ પોરજનને સર્વ વર્ણાંત કહી કાર તમા વીંટી જતાઓ. શો કોઈ આશ્ચર્યચકિત થયા પ્રતિ નૃપતિએ મહેલોદર નામના મુખ્ય સ્તંભાધારને રત્નકારમા મુકાબ કાર આપ્યો. અને વજ્રાધાર નામના સેનાધિપતિના જમમિત્ર વિજય વેગને કહ્યું કે હથિયુપકારમાં રાજુસર સજ્જામ જેથી રહેલા વજ્રાધારને રાત્રિના સુખમય રાત્રુ બધારે આક્રમણ થાય ત્યારે તેને કાલુમા લાવનાર આ વીંટી અંગ્રામીમાં ખોરવા માટે મોકલાવે એમ કહી વીંટી પડ્યું આવી.

ત્યારબાદ પોરજનમંદિરની પરિવરેલા નૃપતિ મહાન ઉત્સવપૂર્વક રાજમંદિરે ગયા.

[અપૂર્ણ]

तत्र प्रविशन्नेष तद्गङ्गादेशे मगधन्तमादिनापम्यम्यामिमुन्मगागच्छन्तमेक वैमानिक-
मग्राहीत् । दर्शेनमात्रेण प्रतीतिदिम्पताकस्य तस्य सौम्येऽपि क्षरीरे, लोकोत्तरप्रमाप्राग्मारणातीति
विस्मितमानसोऽसौ कृतार्थमात्मन मया रचिताञ्जलिजप्ता किञ्चिदुपसृत्य स्वागतमकरोत् ।

वैमानिकोऽपि तमुपसृत्य प्रभुरप्रोतिश्रुषा खड्गपा सुचिरमामूलमूलमलोक्य मधुरम स्वरेण
बहुमारेमे—

“राजन् ! स त्वमद्य चक्रवर्तिलक्षणैश्चक्रवर्तित्वेन तस्यमाणोऽसि यो वृषासुरसन्दोहसङ्ग्रे इव
सदसि पुरन्दरपुरस्तान्पक्षितिवर्णनावसरे मर्त्येष्टपनवार्ताऽऽवेदननिष्ठैः प्रमुग्धदेशने श्रौयीं
दार्पादिगुणैः स्तूयमानस्तत्तादस्येन मया श्रुतोऽसि । अतर्कितोपनतेनदानीन्तनं त्वद्वलोक
नन मम चक्षुः कृतार्थमब्रुवि, फलितञ्चादिनापदर्शनञ्चात्मभुनैव पुण्यप्राप्तम् ।

अहन्तु सौवर्मसुरलोकपास्तस्यो ज्वलनप्रभनामधेयो वैमानिकः स्वर्गात् प्रस्थाप गगनमार्गेण
गच्छन् पथि देवालयमिमं शीघ्रं मगधता शृङ्गं स्वपमिहैव तीर्थङ्गरागामाप्नो मगधान् श्रपमदेवः
प्रतिष्ठपित इति निमित्प्राज्ञादेश एव स्वपरिभ्रान्तं परिहाय एकाकितयैवाभागत्य मगधन्तमा
दिनावमग्राहम् ।

अतः परमहं मदीयराख्यं द्वीप जिगमिषामि, यत्र मत्परममिषमूतः सुमाली नाम देवः
स्वयम्प्रभानाम्या वक्ष्या जिनापत्तनलक्ष्मीं द्रष्टुमानीतो नन्दीश्वरेदसागरनिकर्षवर्तिकृष्णका
न्तं कान्तासमेतं श्रीकृति । तस्य च तद्द्वीपवर्तिनीं रतिविशालानाम्नीं नगरीमधिवसतो
महदरिष्टमुपस्थाप महत् कष्टमनुभावयति समग्रपरिजनम्, हृषयति च तस्य तत्रधानकलत्रस्य
बाजचिरमाषि देवलोकान् प्रप्यजनम् । अतः सबैमाषानां मङ्गुरस्वमावताकीर्त्तनेनादसीयवेदना
मुपद्रमय प्रातस्ततोऽपि मया परावर्तितम् । यतो ममापि स्वर्गोपमोगजनकं पुण्यमुपक्षीणप्रायम्,
अतः स्वर्गेष्वनकासोचितं शुभकर्माचिलम्बनानुष्ठेयम् ।

“इत्वाकुङ्कुलचन्द्र ! चन्द्रातपाक्यमस्तिप्रसूहापहारं हारं तुभ्यमुपहरामि, अयं हि क्षीरोदेन
स्वर्घातलनक्षेत्रादविष्पूलानि वसुधानि च मुक्ताफलान्युदस्य स्वयमसिद्धौतुकानागुकिता,
स्वर्गसमन्तरं स्वमर्तुर्विष्णोर्गोहृष्टकृत्या लक्ष्म्या कष्टमसगलाङ्गमितं, लक्ष्म्यापि जयन्त
जन्मोत्सवे ज्येष्ठमार्गेति मत्वा इन्द्राण्यं समर्पितं, इन्द्राण्यापि सुषिरं निजपनस्तनमम्बुसम्यङ्नता
मापाप स्वसम्बोस्तेहृक्षदेन मत्सार्पाभिः प्रियङ्गुसुन्दर्या प्रीषायामर्पितः । कथञ्चन धर्मकर्मणि
स्वमार्पां निमुन्य प्रस्थितेन मया तद्बिराद्वदनाफनोदनाय म्बकण्ठे समारोप्य मया नीतः । मत्
मण्यप्रार्थनामङ्गमहत्वा निर्वर्तकमिमं गृहाण मदुपहारं हारम् । क्षीणापुपो मम स्वर्गेष्वनतोत्तरं
मो विमुष्य स्वर्गे एव तिष्ठदर्यं हारं, भवता एहीतस्त्वय कदाचन मर्त्येष्टपनप्रतिप्यमाणो

॥ ॐ नमः ॥

ॐ प्रस्तावना ॐ

सूरीन् नैवैष साव, नामि नमि खगलुम् ।

छात्रपण्डितान्प्रविर्न वक्ष्यमांस्समं मृग ॥ १ ॥

मुचिन्तिमन्त्रनवपद्यपयनिघाविघाग्लितान् कृप-सुमनोमनाममनोमङ्गलीषु, यदुक्त-
पद्यानिघ्नपन । यद्यपि गद्य पद्यमहात्म्या भव्यकाव्यमृमपविषम् । नत्र दृष्टकथयिहिव कल्पे
गद्य, तद्दृष्टव्य पद्यम् । तथापि पद्यकाव्य प्रतिनिधित्वात्तर मात्रासुत्रे
गद्य-काव्या इत्यन्त्यमनुष्ठान कवि मन्त्रिषोऽपि न निबन्धुमाटेऽमाष्टमातुगुण
रूपबीजम् गुणान्तरानुष्ठान विज्ञानिकायमग्मागव । अपि च कव्यछान्दनातिष्ठ
नाप्यत्र पद्याभ्याम् दृष्टव्यमापयन । कृतमधिकम् ? वस्तुनन्त्र कर्त्तव्य
पद्यामप्यन्ती कविप्रतिमामगती धृष्टमिद विपद्यन, व्यापद्यन वा यद्यो दुवाचन्मामन्त्र
विद्यकुमाना ।

गद्यकाव्य तुलनियन्त्रमनियुक्तगया कविप्रतिहर्ष प्रभवति यथायथं प्रवयितुमाल्ल
प्रतिश्रामिति तत्र तत्त्वतन्त्रार्थं समन्तमन्त्रस्वहृत्मासत । तदुक्तम्—

“कथायां मुग्ध वन्तु, गद्यरश्च विनिर्मितम् ।

कविश्च मवद्रायां, कविश्च पञ्चाप्यववके ॥ १ ” इति

अत्र वक्ष्यापवक्ष्यकपदतोपलभ्यगविषयाऽप्यन्त्यसामपि ग्रहणान्ध्यगद्यकाव्यं तद्व्यक्त्यो
वदकतिपयपद्यमृमपि न न्यूनता । मन्त्रान् व्यञ्ज्यतया प्रत्यसर्वागमोन्दयेक गद्यकाव्य पद्यकाव्य
इवकाव्यमिह सौन्दर्य न कव्यकर्त्तव्य रूपेण, प्रत्युत सर्वाङ्गमोन्दयेमस्यादनादात्यमवोपक्षिप्तं
कविन्त्यन्त्यपरीतिष्ठोपायनया गद्यकाव्यं मङ्गल्यमाभिक्रान्तान्त्रिका निधपायनकृतम् । तन्मन्त्र
गदितुमर्हन्त्ये विविध्य गद्यपद्यमनुष्ठान, सामान्यन तु पद्यपदं पादवत्यर्थे । तस्मात् स्वक
न्मन्त्रमाभ्याम् गद्यकाव्यात् पादानुपरीत्य निष्पद्यमानपद्यकाव्यस्यावद्यन् गद्य-पद्यपद्यमृम
तिगपि भ्यनक्ति ।

प्राप्त्यप्राप्त्यगव्यधन्नामपुष्पकर्मणा संप्यार्तिप्रदप्रकालमाश्लीनमावभावमावनानिपुण-

वाऽप्रतिमया प्रतिमया मामुं भुक्तवक्तिमि सर्वाङ्गसम्पत्तिपातिगया

जेमजगति प्रभुर्त विविधनिबन्धनिबन्धनवदम्भीदिन्यथानैवदरपि श्रीमन्निबन्धन्रूपप्रवदना
मादित्य गद्यारम्भम् सविन्दलक्षिपदीमाप्राधान्यमुहर्तेनानहता वादसाह्रिं प्रप्युमिर्गवधर्मे
श्रितपु जेनागमपु बाहुत्यन गद्यात्यकर्म दृष्टिपद्यवदरति ।

विश्ववन्द्यस्य विश्वपूज्यस्य परमेश्वरस्य श्रीमहावीरजिनेन्द्रस्य शिष्यत्वेन प्रसिद्धस्य गुणि-
ममपि—‘श्रीमदैदासगणेश्वर’—विरचिता प्राकृतवाग्दहा गद्यात्मिकाद्याप्यासाधयेज्जीवप्राचीन-
तमा ‘बभ्रुदेवहिण्डी’ महाकथा कथासाहित्य ।

पूर्वधरण्यापूर्वतत्त्वज्ञानपाराशरपाटीषण्ण हरिपुरन्दरण मग्नता श्रीमद्रूमास्वातिना जैनराज्ञा
उत्पन्नस्यमय समर्प श्रीतत्त्वार्थध्वजं गद्यत्वेनैव गुम्फित वरीवर्णोति ।

न्यायशास्त्रे तु ममाणसम्प्राप्तस्याद्वादविद्योदधि ‘श्रीदधरिहृत्तर’कृतप्रमाण—नयतत्त्वालोक-
छङ्कार स्वोपप्ल‘स्याद्वादरत्नाकर’—टीकोपेतो ग्रन्थोज्ज्वलगद्यतामज्जतीति ।

कतिचित्सर्वज्ञश्रीहमपन्नधरिभगवत्पचीते ‘श्रीसिद्धोमचन्द्रछन्दाजुशासन’नामक स्वोपप्ल
पञ्चाङ्गीभूत सस्कृत—वाङ्मयादिभाषासप्तकम्पुत्पादकं महाभ्याकरणमपि गद्यात्मकमेव सन्दर्भ्य
हरीरच्यत । ‘छन्दोजुशासनम्, काव्यानुशासन’—वेति छन्द-शास्त्र—काव्यशास्त्रग्रन्थावपि तैरेव
पूज्याचार्यप्रवरैश्च गद्यमयी मणीतौ स्त ।

मोहासिप्त—श्रेष्ठपीदीप्त—पूज्यश्रीपादकतिपाचार्यवर्यविरचिता चारुवृत्तरी ‘उत्पन्नवती’
कथाऽपि गद्यानुस्यूतैव समुपलभ्यत इति ॥

अत एव बाणैस्त्वप्राग्यमारोत्रासि—श्रेष्ठावतारोऽपि पतञ्जलिर्गद्यात्मकमेव महाभाष्यश्चरकश्च
यकार । अत एव च व्याकरणकरणनेपुण्यीकाऽपि पाणिनिरावब्रह्मिद्वय
जैनतरजगत्यपि गद्यरूपाम्बुव स्रजानि प्राणैषीत्, धीमान् कात्यायनश्च वार्त्तिकानि । एव
चिपुलं साहित्यं मन्वऽपि प्राचीना ध्वज—वर्त्तिक—भाष्यमृता ग्रन्था प्रायश्च गद्यानुस्यूता
गद्यमयम् । गद्यमयम् । संहिता—प्राज्ञमार्गागाम्या विमलकस्यापौरुषयस्य वेद
स्यापि विधि—निषकार्यवादात्मकप्राज्ञमार्गागस्तु गद्यात्मक एवाद्याप्या
साधते । संहितामार्गेऽपि यमुसंज्ञिताया आदितः कियदक्षे छन्द-कव्यनया पद्यात्मकत्वोपपत्ता-
वपि अंशान्तर गद्यात्मकतवावच्छिद्यत । स्मृतीनामुपिप्रणीतानां गद्यात्मकत्वं तु धिपकीर्णानां
वर्णनानामेकस्यापि वणस्याबापोद्वापाभ्यां कनाप्यर्थपरिवर्तनापत्तिमिया छन्दोबद्धेन पद्यात्मना
प्रचयनम् । वारमीकिप्रणीतस्याविकाम्यस्य रामायणस्य पद्यात्मकत्वेन पारायणे स्वरराज्यारोह
नाभरोद्गमाभ्यां सज्जान्तसम्प्या सौधम्यसम्पत्तय । अत एव महर्षेस्तत्पण्यतुराभ्रम छत्र—छत्राभ्यां
तद्धानसूक्तमूपपद्यत । तथाविधम्यारायणन्तु पुण्यातिशयाय कल्पत, गन्धर्व्यनायकस्य भीमतो
रामचन्द्रस्य सत्परसाम्पुमयाय च । एवमथ महाभारतस्य पुराणानाञ्च पद्यरूपमपवादतपोपपा
यम् । गद्यात्मकत्वेन काव्यानामौत्सर्गिकम् ।

क्तिलोकोऽपि । तथाहि— पुष्परीकप्रापान्मन्त्रात्मनमन्त्रापीडस्य प्राणोत्क्रमणकीर्तनन कादम्बरी
कषायामापाततोऽप्यमङ्गस्य करुणाविप्रलम्भश्चकार प्रपानरस , तिलकमग्नरीकषायान्तु पूर्वरागात्मक
एवासाविति व्यक्तो व्यतिरेकः ।

२ किञ्च कादम्बर्यामगणितविशेषणैर्षणनादम्बर कषारसात्वाद् व्यवधानो व्याहन्ति,
तिलकमग्नर्यान्तु प्रतिपदमधीसितप्रागुष्णभूयणै परिगणितविशेषणैर्षणनमस्यमैतामेवाभते कषा
रसानामित्यपोऽपि व्यतिरेकः ।

३ अपि च कादम्बर्यामनुसूचितवर्णनानेपौषयिकविशेषणमङ्गप्राप्तमानान्तःसङ्घट्टेन
मङ्गन यमकानुप्रासास्यो द्रव्यसौन्दर्यभूयैषि, तिलकमग्नर्यान्तु सर्वतोमुलकाभ्योत्कर्षकनपालन
कनपालेन परिसंस्पाधर्षाद्वारस्येत्येऽपि द्रव्यालङ्कारप्राम्पारः प्रतिपदमधीत्यपि वैलक्षण्यमुपल
स्यत । यथा—अयोध्यावर्णने

“उन्वापलम्ब्य शत्रुसंहारे, न वत्सुषिचार ।

गुरुवितीर्षसासनो मक्षस्या, न प्रभुशक्त्या ।

हस्त्यागधीष्ठो विवेकन, न प्रज्ञेत्सेकन ।

अवनितापहारी पातनेन, न रातनेन ।

अकृतकाव्यं करुण्ये, न शरण्य ।” इत्यत्र स्तेपानुप्राणितपरिसंस्पाध-
वारस्येत्येऽपि प्रतिवाक्यमन्त्यानुमासो न्यवधि ।

एवम्—“सुतारकावर्ष इव वेतालदृष्टिभिः, सौत्कापात इव निश्चितमासदृष्टिभिः” इत्यत्र सम-
संघट्टोत्प्रेक्षास्वतेऽपि ।

एवम्—“सगरान्वयममोऽप्यभूतशीतलप्रकृतिः, क्षत्रघ्नोऽपि विभूतकीर्तिः, मक्षपक्षयु-
तोऽपि सुकलभूमारचारुश्रमः, रक्षिताखिलसितितपोवनोऽपि त्रावचतुराग्रमः” इत्यत्र विरोधा
मासस्वतेऽपि ।

एवम्— पैतालमग्निरिवर्णने—मरुकन्यपादपार्श्वपरिगतमपि न मरुकन्यपादपार्श्वपरिगतम्,
वनगङ्गासीसंकुलमपि न वनगङ्गासीसंकुलम्” इत्यत्र विरोधाभासस्थलेऽपि पमकं पर्यवधि ।

एवम्— मषाहानृपवर्णने—“दृष्ट्वा वैरस्यवैरस्यद्विस्तासो रिपुवज्रः ।

यस्मिन् विश्वस्य मियस्य कुलस्य हृत्कलं व्यधात् ॥”

इत्यतिसयोक्तव्यलङ्घनपद्येऽपि ॥

४ किं बहुना ? भुत्यनुपासेन प्रायः सर्वत्रैव सुभक्ष्यस्य समपादि ॥

५. किञ्च कादम्बर्यामन्यत्रान्यत्रोपलब्धपूर्वा एव श्रद्धा उपलभ्यन्ते, तिलकमग्नर्यान्तु ‘दनी

इत्यन्तस्त्रिरमासोऽप्य दण्डित इत्यङ्गुमात्रपरिमितम्, सुबन्धुरि च वासवदत्ताम्, वासवम् च
कार्यं गद्यमयी कादम्बरीम्, महाकविमानसमरालो धनपालाऽपि गद्यमयीमपि तिलकमञ्जरी-
तिलकमञ्जरी? मञ्जसा जल्पन्, वक्ष्य गद्यकाव्यम् ।

कस्मिन्काव्यमेदे गद्यकाव्यं युक्तम्-इत्यङ्गुमात्रपरिमितम्-वृथाङ्गुमात्रपरिमितम्-
तिलकमञ्जरी? परमत्रोत्कृष्टिकापापमपि प्राप्यो गद्यम्,

“मार्थं समासहितं, इत्यङ्गुमात्रं परम् । अन्यदीर्घमासादर्थं तुपञ्चान्पसमानम् ॥”

इत्यर्थं नृमन्त्रतुल्यस्य नत्र तत्र लसितत्वात् ॥

(१) अत्र इतिवादनोऽनुकूलपीरोवाचनायकः । तद्वद्वदन्तु-“अनुकूल एकनिष्ठः” ।
साहित्यदृष्ट्या “अधिकारवन्” वृथावाचनविगम्यमिति महासन्धः ॥ स्वभाविगूढमाना रीति-
पात्रपरिचयः दासो इत्यत्र कथितः ॥” इति ।

(२) विद्याधरी तिलकमञ्जरी पाणिग्रहणात् प्राङ्गुमात्रं परकीया च, उच्यन्तु मया पर-
कीया च नापिच । तदुक्तम्-“परकीया द्विधा भोक्ता, परोक्ष कन्यका तथा” । “कन्यात्वज्ञातो
पयमा सुसज्ज नवयौवना” इति । प्रयमाकरीर्ययौवनमदनविहारा स्तौ वामा ॥ कविता मनुष्य-
माने समधिकृत्यवर्ती वृथा ॥

पूर्वरागात्मकविप्रलम्भद्वारा प्रयानरसः । तद्वद्वदन्तु-“यत्र तु रतिः प्रकृष्टाः नार्मीष्ट-
कोऽत्र रसः ! ध्रुवेति विप्रलम्भाऽस्ती” इति ।

“अथवापूर्वनादापि मियः संस्मरणमयोः ।

वृथाविद्यो योज्यामी, पूर्वराग स चक्ष्यतः ॥” इति च ॥

का रीतिः ? पात्रार्थी प्रयानरीतिः । तद्वद्वदन्तु-“समस्तपञ्चपर्यन्तं वन्धु पात्रादिका
मताः” इति ।

काऽत्रगुणः ? माधुर्यप्रधानगुणः । तद्वद्वदन्तु-“विचित्रपीमाधमयो हृदो माधुर्यैवैव्यतः” इति ।

—अथ दशकुमारचरित-वासवदत्ता-कादम्बरीम्योऽस्या उत्कर्ष-—

’ दशकुमारचरितं कथाप्राग्वारमरितं पदसाक्षिण्यादिगुणसम्पन्नं कथानास्तथाविधयेन
तत्पूज्यमवगतया वैयङ्ग्यमन्तःकरणमापद्यत ॥

वासवदत्तायामपि प्रत्यक्षरालेख-यमकागुणास-वासकश्चित्कथावत्सातीच फस्युतया न
मनागपि वन्द्युत्कृष्टमपद्यते ।

तस्मात् कादम्बरी तदुत्तममपरीचरीरिति । तिलकमञ्जरी तु वामपीत्यत्र नास्त्यविशेषो

प्राबल्यनिर्णयन च तच्छिष्यत्वमुपरीकृत्य, सन्त वसन् 'शोभन'-स्मृत्युपदिष्टम-नियमाम्बामुन्म
ध्यमानमिष्यामिति धर्मे धर्मः सम्यक्त्वसम्पत्तिशाली संपादि ।

अत्रान्तर शोभनगृहीतवैनधर्मासम्पत्त्येन धीमन्मोक्षराजमात्राज्य प्राप्तप्रतिमप्रतिपत्तिकल
घनस्यास्य द्वात्रिंश वर्षाणि तत्राज्य जैनसंन्यसेन सहताभिनिवेशनाशकः, तदर्थोपासकस्तत्त्वना-
शयमस्यैवमस्यथनया भासनगमार्नीतनाशगाहितागमप्रचिमुत्पुनिना शोभनमुनिना सह प्रवृत्ता
म्याशुक्ति-प्रत्युक्तिम्यामाकृष्टेन हृष्टेन चतसा जैनधर्ममङ्गीकृत्य कदाचन नृपण साकमस्यज्ञत्वा
मृगयायां तन मृगं शिक्यन विदुमवमोक्ष्य जीवन्मोक्षेकादृश्य सन्-

“रसात्सं यातु तत्राश्र पांशु, कुनीमिग्या ध्वगाश्रुपवान् ।

निहन्त्यत यत् बलिनार्जप दुर्षटा, हहा ! महाकष्टमगजकं जगत् ॥ १ ॥”

इत्येव तं मत्स्येनमृगयास्यसनाभिचर्त्तयामास ।

एवं क्वचन यममृगं युषबद्धछागम्य करुणाकृत्यनमाकृत्य

“युष कृत्वा पशुं हत्वा, कृत्वा रुचिरकृत्यम् ।

यद्यर्थं गम्यत स्वर्गे, नरक कल गम्यन् ॥ १ ॥

सत्यं युषं तपो अग्नि, कर्माणि समिधो मम ।

अहिंसामाहुति ऋषादयं यत् सतां मत ॥ २ ॥” इत्येवमहिंसापुष्टिभ्य

राज्ञानमपि जैनधर्मे प्रवचयामास ॥

-तिलकमञ्जरी कथाया टिप्पनकारस्य श्रीशान्तिसूरिमहाराजस्य-
एतिहासिक परिचय —

मन्तुत 'तिलकमञ्जरी' कथाया पत्रपद्धतः १७५-मन्त्रप्रसूतिवर्षस्य पञ्चाङ्गद्विकसहस्रलोक
प्रमितटिप्पनरूपाया विदुः कृता श्रीशान्तिसूर्य श्रीपूर्णसुखमञ्जरीया सन्तीति तच्च
रमपदेनादगम्यन् । चरमपद्यमपगवावीनायां मृतौ नोद्विज्जन् श्रीरक्ष्यन्, अपि तु 'अगदीलपुर-
पत्तन्(पाण्)म्' सधपतिपाण्क(मधवीपाडा)मलजैनमहागम्य १० सवाङ्गतममाया मत
मान्त इष्टिपमवतगति । तस्य (गायकज्ञाह ओरीण्णसिरिअ नं ७६ संम्यागग प्रच्यहित-)
'पाण् जैन-मन्दार-कॅन्मोग'-प्रथममागम्य ८७ तम पूण् मुद्रितमन्त्रि, 'वडातगा(कण्ठ)-
प्राप्पविद्यामन्त्रि'-स्य इत्यमिन्विप्रतापपि तत् ममवलोकयन् ।

‘श्रीशान्तिसूरिरिह भीमति पणतल्ल,

गच्छ करो मनिमतां पट्टाश्रवणा ।

मष्ट-ष्टया-साष्टिक-सयनिका-गन्धकप्रभृतयोऽधतर्षा अर्षाग्यस्या अपूर्षाग्यस्य अन्तर्षा
रमकविकृतिसमपि स्यतिरक ॥

“तित्त्वमभ्रमिभ्रसिभ्रगितान्द्रिपथितिवात ॥

मकूनमहाकथ वेनारस्यसात काऽपि सात पहाल घनपात ॥ १ ॥”

रितिबुस्तम अस्ति काश्चिदन्त्यज्जगत्तमन्त्रालम्बस्य मयसुवनमन्त्रस्य महामहिषी
बासीमसौभाग्यसम्पत्तिशाला भारतमाहागुरुभोजुक्तशाला विशालानाम्नी स-
विक्रमानी नगरी ।

अदसीयमभ्यमन्त्रसकादमान साकाभ्यसमासपनिबन्धकम्भन्मा दीपि नाम्ना भूद्वर्षिपर्वीत् ।

तन्पानकभीमन्मान्यस्य स्वसद्वैदुष्यसन्तुष्यदवनीपत्नित्तिप्रतिपादितादिमात्रघनमम्भ
दान्यस्य वधम-हमाभ्यामभ्यन्तममन्त्राङ्गम मन्त्रासु सतिवक्त्रभ्रमु कठिननिरतिविश्वोदय
‘सर्वदेव’नामाभ्यन्त्रमा वधुव । तस्य ‘वनपात’नामा ज्ञापान्, श्रोमन्नामा च कर्नीयांस्त-
मून्ना तपो कनीयसी ‘सुन्दरी’नाम्नी वैका कन्यका समग्रनि ।

स्तुदुम्भनिभ्रमभितस्ततो विषटितमपि सिम्पुराजममय-ज्वन्तिराजपात्या एवान्तर्न्यवि
विहतेति लक्ष्यते । समुद्रमन्त्रिन-पिष्टुत्तवास्तोषित्वापन्तरपुतिवातः श्रीमन्पातः द्वैतवाद्वा
म्यस्यचविकलया कस्या साकमरिगवेद-क्याज्ञ-रभूर्तिविहास-पुगण्य प्रकृष्टपाण्डित्यमाप्त-
न्तस्तत्त्वमिनि ‘वनभी’नाम्नीमतिहृष्टीना कन्यकासुदोद ।

स च मालवदेवाधिपतुभ्रराजस्य तद्विभ्रातृभ्यस्य मोक्षराजस्य च समकालिका भूयत् ।

१ ३ वैक्रमसंस्तुद्वारम्य १९७८ वक्रमसंस्तुद्वारं पावन्मुनराजस्य राजसमय आसीत्,
ततः पञ्चाब्धे तन स्वपङ्क्तिपिक्तस्य मोक्षराजस्य ।

राजसमायामतिक्रमनीयादुत्तरकर्मिभ्युत्पत्त्या पत्युत्पन्नप्रतिपत्त्या च तपोः समन्तादन्तस्त-
र्पयन्तसौ तस्यदस्याना कर्षीनासुक्तमात्रमणितामापेदे । मुक्षराज स्वसमायामप्यन्तमर्षु प्रत्य-
क्षरस्वतीपदेन स्यादग्न्तीन सत्करोति स्म कृत्रिमपुत्रवद्भ्यवहरति स्म च ।

स च घनपात कशाचन स्वपितृस्यामयमग्न्यागतेन वधैमानप्रतिषा पुत्रमर्कं स्वशिष्यताग्र
तिप्राप्तयितुम्प्रतिष्ठापितेन स्वपित्राऽप्यस्तमागृहीतोऽपि वैमर्षमेषिद्विपितया न मनागपि शिष्टवाच
कार वेनदीप्त्याम् प्रपुष्ट ‘इतिना तादृशमानोऽपि न गच्छेन्नममिहस्य’ इत्येवमाहृतम-
श्रोमन्पुपदिष्टन् निधानुर्ध्वं श्रोमन्मपि ततो वारयामास ।

तथापि पितु प्रविज्जामात्रपातकमयेन पित्राज्ञा-भ्रात्राज्ञयोर्षेकावलविचारेण पित्राज्ञाया एव

प्राप्त्यननिर्णयन च तस्मिन्पुनश्चरति कृत्य, सन्त यमन 'शोभन - सन्दुपदिएयम - नियमाभ्यामुन्म
प्यमानमिष्यामिति श्रुते श्रुते सम्यक्त्वमप्यतिशाली समपाति ।

अत्रान्तर शोभनश्रुतिजैनधर्मावर्षवश्रुत श्रीमद्भोगगजमात्राय प्राप्ताप्रतिप्रतिपत्तिरुन
धनपाप्मन द्वाप्य वर्षाणि तत्राज्य जैनद्वयनप्रवेश मरुतामिनिवृत्तावरुद्ध, सद्भर्मोपायमन्त्रत्वा
राधमप्यधर्ममप्यधनया धारानगम्मानातनातगाहिनागमप्रथिमुग्धुनिना शोभनमुनिना सह प्रवृत्ता
भ्यामुक्ति-प्रत्युक्तिभ्यामाकृष्टन हृष्टन येनमा जैनधर्ममङ्गीकृत्य कृत्वाचन नृपण साकमरभ्यङ्गत्वा
मृगयायां तन मृगं बाणन विद्धमवशोक्त्य जीवन्पोत्रेकान्दृश्य सन्-

‘मातले यातु तवात्र पौत्र्य, कूर्नीतिरपा द्रव्या अपोदवान् ।

निहन्यत यद् वलिनाजपि दुर्धता, हहा । महाकटमराजकं जगत् ॥ १ ॥ ”

इत्यर्थं न मन्मयन्मृगयाभ्यसनादिवचनयामाम ।

एवं चतन एवमप्यप युपबद्धागम्य कृत्यक-नमाकथ्य

“युप कृत्वा पालु इत्वा, कृत्या रुचिरकृत्यम् ।

यद्यपि गम्यत धर्मो, नमक कन गम्यत ॥ १ ॥

सुत्यं युपं तपो दग्नि, कर्माणि समिधो मम ।

अहिमाभादुनि उपावर्षे यत्र मतां मत् ॥ २ ॥ ” इत्यवमर्हिषासुपदिश्य

राजानमपि जैनधर्मे प्रवचयामास ॥

-तिलकमञ्जया कथाया टिप्पनकागम्य श्रीशान्तिमूरिमहाराजस्य-
गतिहासिक परिचय -

प्रस्तुत तिलकमञ्जरी कथाया पृथक् इत्य-मन्त्रप्रभृतिवैषम्यस्य पञ्चाशदधिकतमस्य लोक
प्रमितटिप्पनरूपाया विवृत कलाय श्रीशान्तिमूर्य श्रीपूतलुगच्छीया सन्तीति त-च
गमपदानावगम्यत । चमपयचमपयवर्षा गिनायां मता नाट्टित दृष्टिपयत, अपि तु ‘अणदीलपु-
पनन(पाठ्य)भ्य‘मंपयतिपाठ(मयवीपा)मानजैनमहागम्य १० मराद्वयनतमाया मत
मान दृष्टिपयमवतति । मय्य (गायक्याद आरीणन्मिरिश नै ७६ मय्याशारा प्रसन्नित-)
‘पाठ्य जैन भन्दाय-कैटव्याय-यसममागम्य ८७ तम पूर्य मूर्तिमपि, ‘वडादगा(कृष्ण)-
प्रास्यविदामन्ति’-म्य इत्यनिमित्तप्रतावपि मन् मययनेकयत ।

‘श्रीशान्तिमूरिरिति श्रीमति वृत्ताय,

गण्ये वग मनिमतां बहुशायवता ।

मेष्ठ-सञ्ज्ञा-साङ्गिक-सधनिका-गत्वर्कप्रभृतयोऽभुतपूर्वा अपीत्यस्या अपूर्वापूर्वप्रभृताणां
त्मकविकृतित्वमपि व्यतिरेकः ॥

“विसृज्यभरीमरुतिसम्भारितोऽपि विदित्वा ॥

प्रकृतमहाकवे जैनारण्येऽसालः कोऽपि रसालः पकाल घनपाल ॥ १ ॥”

रिति वृत्तम् अस्ति काश्चिदल्पप्रकाशमन्त्रास्तत्पलस्य मर्यदुवनमन्त्रस्य महामहिनी-
वासीमसौमाग्यसम्पद्विशाला मारतमहागुरुशुक्रशाला विशालानाम्नी वन-
विक्रामाणी नगरी ।

अदसीयमप्यमवेष्टस्तत्रमान 'सांकाश्य'समाग्यनिवेष्टलम्बज्ज्वा 'दिपयि'नामा मूढवर्षिणसीत् ।

तस्यानेकभीमन्मान्धस्य स्वसद्वैदुष्यसन्तुष्यदघनीपतिततिप्रतिष्ठादिताविमाप्रघनसम्भ-
दात्म्यस्य बभम-कमान्मामभ्यस्तसमन्त्राङ्गम्य सक्तलासु सक्तिकलासु कठितनिरतिद्वयेदय-
'सर्वद्वय'नामाऽऽत्मप्रन्ना प्रभूव । तस्य 'घनपाल'नामा ज्यापाल, 'क्षोभन'नामा च कनीपांस्-
नूजन्मा तयो कनीयसी 'सुन्दरी'नाम्नी चेका कन्यका समजनि ।

तत्कदुम्बनिष्ठममिदस्ततो विघटितमपि सिम्पुराजसमय-अन्तिराज्यमन्या एवान्तर्नरि-
विहृति उत्पत्ति । समुत्तमद्विमल-विष्कृतवास्तवेषितवास्तवविशाला श्रीघनपालः क्षेपबाधेषा
म्यस्वचचिकस्या कस्या साकमसिक्तवेद-कदाज्ञ-स्मृतीतिहास-पुराणेषु प्रकाशपाण्डित्यमाप-
न्तस्तत्त्वमिनि 'घनभी'नाम्नीमतिकुलीनां कन्यकाद्विषये ।

त च मासवदेशाजिपतमुज्जराजस्य, तत्रावस्थस्य मोक्षराजस्य च समकालिकः भूयते ।

१ ३ वैक्रमसंकसप्तशतस्य १९७८ वैक्रमसंवत्सरे याकमुत्तराजस्य राजनसमय वासीत्,
ततः पञ्चाषष्ठे तन रविवदेऽमिपित्तस्य मोक्षराजस्य ।

राजसमायामतिक्रमनीयादुतरकवित्वव्युत्पत्त्या पत्युत्पन्नप्रतिपत्त्या च तयोः समन्तादन्तस्त-
र्घ्यन्तसी तत्सदस्यानां कवीनामुत्तमाङ्गमचितामापेदे । मुज्जराजः स्वसमायाम्यागच्छन्तमर्षु म्रत्य-
वसुरम्बतीपदेन व्याहरन्तीर सत्करोति म्य कृत्रिमपुत्रवर्ण्यवहरति स्म च ।

स च घनपाल कदाचन स्वपितृरुपाभयमस्यागतेन वर्षमानधरिणा पुत्रयेकं स्वशिष्यताम्य-
तिब्राह्मयितुम्प्रतिष्ठापितेन स्वपित्राऽप्यन्तमागृहीतोऽपि जैनधर्मविद्वेषितया न मनागपि शिष्यशास्त्र-
कार जैनदीक्षाम्, प्रयुज्य 'इस्तिना साधयमानोऽपि न गच्छेजैनमन्त्रिम्' इत्येवमाहृतममम
क्षोभनमुपदिष्टन् निभानुभूतं क्षोभनमपि ततो वास्यामास ।

तथापि पितुः प्रतिज्ञामङ्गपातकमयेन वित्राज्ञा-भ्रात्राद्वयोर्वलावलविचारेण वित्राज्ञाया एव

प्राक्स्थानिगपन च तच्छिष्टप्यत्वमुत्तीकृत्य, मन्त वसुन 'श्रोमन-स्मदुपदिष्टयम-नियमाभ्यामुन्म
ध्यमानमिष्यामति श्वेन श्वेन सम्यक्त्वमप्यतिशाली समपादि ।

अत्रान्तर श्रोमनगृहीतजैनधर्मात्मकत्वेन श्रीमद्भोजराजसाम्राज्य प्राप्ताप्रतिमप्रतिपत्तिफल
धनपालन द्वापद्य वर्षाणि तद्राज्य जैनद्वन्द्वप्रवक्ष्य महाभिनिवशनात्कृत्य, यद्भर्मेपासुर्भस्तत्पञ्चा
स्यमस्यस्यमस्ययनया धारानगमानीतनागगाहितागमप्रथियमुग्धुनिना श्रोमनमुनिना सह प्रवृत्ता
म्यामुक्ति-प्रत्युक्तिम्यामाकृष्टेन हएन चेनसा जैनधर्ममङ्गीकृत्य कृत्वाचन नृपण साकमरभ्यङ्गत्वा
सुगतायां तन मूर्ग बाणन विद्वमवसोस्य चीक-योलेकाद्वैदय सन्-

“ग्वत्तलं यातु तथाऽत्र यौरुप, कृत्वातिग्या अग्या गदोपवान् ।

निहन्मते यद् वलिनापि दुर्धला, इहा । महाकटमराजर्क जगत् ॥ १ ॥ ”

इत्यत्र त मर्स्यपन्मृगयाम्यसनाभिवर्षयामास ।

एवं क्वचन यद्भमकपे युपषड्द्वयगम्य कृत्वाक-नमाकर्ष्य

“युप कृत्वा पातु इत्या कृत्वा रुचिरक-मम् ।

योधेर्ग गम्यत स्वर्गे, नरके क्व गम्यन् ॥ १ ॥

सत्यं युप तपो हग्निः, कर्माणि समिधो मम ।

अहिसामाहुति दद्यादर्थं यद्भ सतां मत ॥ २ ॥ ” इत्ययमहिंसासुपदिष्टय

राजानमपि जैनधर्मे प्रवर्षयामास ॥

-तिलकमञ्जरी कथाया टिप्पनकारस्य श्रीगान्तिसूरिमहाराजस्य-
एतिहासिक परिचय —

प्रस्तुत 'तिलकमञ्जरी' कथायाः पदप्रवृत्तः श्लेष-महप्रसूतिवैषम्यस्य पञ्चाक्षरमिदमहस्यलोक-
प्रमितटिप्पनरूपाया विद्वत् कर्त्तार भीमानिग्रह्य भीष्मैतद्व्यङ्ग्यं सन्तीति तत्त्व-
रमपचनावगम्यत । अमपचयमपगवर्जनीनायां प्रतो नोद्भूतित दरीदृश्यत, अपि तु 'अगहीलपुर-
पत्तन(पाटण)स्य'मंभपतिपाटक(सधर्षीपाडा)मलजैनमङ्गास्य १२५ सप्तप्रवतमायाः मत'
मान्त दृष्टियमवनरति । तच्च (गायकबाड ओरीण्टलसिरिक् नं ७६ मस्यागारा प्रकाशित-)
'पाटण जैन-भन्दार-कॅलॅग-त्रयममागस्य ८७ तम पृष्ठ मुद्रितमस्ति, 'बडादरा(पन्फु)-
प्राप्यधिदामन्ति'-स्य इत्यभिनिगमतावपि सत् समथलोच्यत ।

“भीमानिग्रहिरिह भीमति पूर्णतह्,

गच्छ करो मतिमर्गं वदुदासवणा ।

तनाम्नसं विरचितं बहुधा स्मृतम्,
 संक्षेपेणो वरमिदं पुनः । टिप्पित मोः ॥
 इदं विधाय यत्पुण्यं, निर्मलं समुपाजिगम् ।
 तेन मया दिव्यं लब्ध्वा, पश्चात्तिर्बन्तु मानवाः ॥”

[अथा० पञ्चाशदधिकं सहस्रम् ।]

श्वेताम्बरजेनसम्पदायस्य ‘कोटिकण’स्य ‘वज्रपासा’यां ‘चन्द्रकल’स्याठ्ठारभूतमाप्स्यं
 गच्छेत् ‘पूर्वतल्ल’या० पुनस्तल्ल’गच्छ. प्रतिष्ठितगच्छ आसीत् । सुप्रसिद्धा-‘हेमचन्द्राचार्य-
 संहिता विश्वकुन्दावत्सा ज्ञप्येतिस्मिन्गच्छे सजाताः । भीमचन्द्रस्यस्था ‘भीमिन्द्राजमयसिंह’स्य
 साम्राज्यं नमोःसन्नुविपु- (११६) मिते वैद्यमे-‘उ भीमभनपुरे (स्वभावात्मिन्न नगर) विरचि
 तस्य सा भीमान्तिनाचपरिनिमहाकाव्यम्यास्ते या गुरुवरम्या प्रदक्षिता, तत्रा-‘प्याग्नीयपूज
 ‘भीमशोमत्रधरिज्जस्य परिवर्षे प्रदक्षयताऽस्य गच्छ-‘म्योद्धम’ कृतः—

“तिरिपुचत्तुनान्दुम्भयेण, कयममसय विहायम् ।

कलिकालं वि द्रु बहूत्तर्यमि, दिवसाई वेरस उ ॥”

[‘पाञ्च-‘जेन मन्धार कॅटलाग (सा १, ५ ३३८)]

उन्मत्तवैद्यपनाम ‘गितनारगिरि-‘‘क्षिन्ने विधिपूर्वकं वयोदृष्टदिवसं यावदनन्दनं कृत्वा
 अमरपुराज्जतिप्यहपुषां तेषां वशोमत्रजुषां वशोमत्रसूरीधानां क्षिप्पावत्सा भीमपुननवरयः संजा
 तास्तेषां पट्ट संजानानां हरिभूरिगुणसनासयन्नितानां भीमभसेनपूरीणां पट्टप्रभावश्च ‘भीमच
 न्द्राचार्यः’ संजाता । तेषामन्तिपदा कलिकालसर्वज्ञेत्पुनपवन जगति सुप्रसिद्धिमापन्नं भीम
 भावता हेमचन्द्रधरिणाऽपि स्वविरचित ‘भीमिन्द्राजमयसिंह’ महाकाव्यं चरमायां
 प्रदक्षतावप्येव गुरुवरम्या प्रदक्षितास्तीति ॥

जैनजगति अपि भीमान्तिधरिनामानोऽनक जेनाचार्या बहुपुस्तकापि प्रस्तुतटिप्पनकारे
 आत्मनास्मीयं परिवर्षे प्रदक्षयता ‘पूर्वतल्ल’गच्छीयाचार्यता’ प्रदक्षिताऽस्ति । प्रतिमानैवमासुरो
 तमन बहुशालबभूवा सारविचारमन्धारशीलेनामेन धरिणा स्वगुणनामधेयमस्मिन् टिप्पनके
 ज्ञापितम् ; तथाऽपि सत्राययनास्य धरिणस्वैतादस्याज्या कृतयोऽप्युक्तम्यन्ते, तासां चरमोद्धे
 स्वतो ज्ञायते यत्तां गुरुवर्यणां नामधेयं ‘वर्धमानधरि-‘रासीदिति । तेषां चान्तिधरिः स्वसं
 संस्वाफि इति अकनिर्देशाज्या विहितः । विश्वकुन्दावत्सा ज्ञानाननाचार्येण यमकमयानाम
 स्मृतकठिनानां कृतावनादिपञ्चकाव्यानामुपर्यप्युत्तमां अश्वि विरचाम्यासिनां सुगमता कृताऽऽ

सीत्। शण्णनुनपनेन्दु (१२१५) — मित विक्रमञ्च लिखिता ग्रन्था साङ्गप्रीया यस्या प्रतिकृतिः
जिसलमेरदुर्गस्य पृष्ठचित्कोप समासाद्यत [एष्वाम् — जेसलनरमण्डासम्पन्नविष्टं त्रिचत्वारि-
शतम्, अपसिद्ध ५० ५८, ५९]

१ चन्द्रतत्त्वकाम्यम्, २ मेषाम्युदयकाम्यम्, ३ वृन्दापनयनकाम्यम्, ४ राससमहाकाम्यम्,
५ चम्पपरकाम्यम्, ६ तत्त्वकाम्यपत्रकं अ म अन्वयौ ३४५ तमञ्जु सञ्चितमस्ति । एष द्वितीयस्य
मेषाम्युदयकाम्यस्य विज्ञातान्तं निम्नोक्तोत्तरं उपलभ्यत—

“श्रीपूर्णतल्लगच्छ सम्पन्नि—श्रीवर्धमानाचार्यस्वपदस्थापित—श्रीशान्तिधरिविरचिता
मेषाम्युदयकाम्यहृदिः ॥”

श्रीवर्धमानाचार्यनामानोऽन्वयक आचार्या आताः, अनस्तत्पटीकणात्वात् पूर्णतल्लगच्छस्य
निर्देश कृतस्तनद स्पष्टमाधार्तं यदुक्त—त पूर्णतल्लगच्छीया यद्विष्णुस्यैव गच्छतप श्रीवर्धमाना
चार्याभासु श्रीशान्तिधरि स्वपद (आचार्यपद) व्यापयामासुः, आचार्यपदारोहणात्तु प्रस्तुतकाम्यस्य
हृदिबिम्बनं समजनीति ॥

श्रीमालवावनीपतिश्रीमोऽबराजराय जैनकथाशुभूपमेरवात् श्रीध्वजमहीपतिशारा लम्प
‘सरस्वती’पदेन, वणतो विप्रेभ्य, धर्मतो जैनन परमाहतेन महाकविधनपालनेया तिलकमञ्जरीकथा
महापद्ममोऽबराजराज्यसमय ब्रह्मैकादश्या कृतान्या उपरार्थे संख्या दायत । तस्य चेदं
त्रिपुनकं तद्वर्धमानकथा कृतस्यामभ विनिर्मितमवबुध्यत । जेसलमेरदुर्गस्य चित्कोपे तिलकम-
ञ्जरी एका साङ्गप्रीया मति ११३० वर्षे लिखिता वसत, उपर्युक्तयमक्रमकाम्यपत्रकविहृतिप्र
तिरेका १२१५ संवत्सर लिखिता लम्पते, ततस्तत्समयवत्कं कियदनुमान कर्तुं शक्यते ।
त्रिपुनरचनाया निर्मातः समयस्तत्र नापदञ्चितमयापि तद्विक्रमस्य द्वादश्या कृतान्याः पूर्वार्धे
विरचितं मवेदित्यनुमीयत ॥

श्रीशान्तिधरिभिर्न कवल कठिनकाम्योपरि विहृतिविरचिताऽपि तु व्यावहारिक
‘व्यायावतार’—ग्रन्थस्य वार्तिकस्यापि ‘विचारकलिका’नाम्नी हृदिबिम्बितास्ति,
तदन्ते पूर्णतल्लगच्छस्य निर्देशो यद्यपि नास्ति तथापि चन्द्रकूलस्य यद्यमानधरिहृत्तरस्य
श्रियत्वेनाप्यमभ श्रीशान्तिधरिवरोज्यबुध्यत ।

“इति श्रीशान्त्याचार्यविरचितायां वार्तिकहृत्तौ आगमपरिच्छेदः ।

धरिभन्तकृतमर्लकतिलकभारित्ररनाम्पुषिः,

मारं सायवमादधाति च गिरयो वर्षमानामिषः ।

मिर्महात्ममिन्संसृतितां सर्वसाधनपरिवर्तितां जैनीं परमपावनीं पारमेधरीं परिप्रज्यां (बीतां) समवाप । दीक्षाग्रहणादनु सून्यवस्थायामनुष्ठितयोयोगैरपचितबाह्याभ्यन्तरलान्घ्योत्पन्नं 'मुनि भीलाभ्यपविमय'-नाम्ना परितः प्रसिद्धिमाप ।

परागप्रणेत्रा कृता मूल-निर्युक्ति-माध्य-वृत्ति-वृत्तिकलिता अस्मिन् पञ्चाङ्गीरूपा विष-ज्ञानोपात्मना माना जेनागमग्रन्था येषां विविधैर्लक्षकं योगोद्गहनं कृत्वा पठितास्तुपरि शीलिता यथायथमन्येभ्योऽप्यापिताः ।

एवं 'कम्मपयडी-पञ्चसंग्रह'प्रमुखाः प्रकरणग्रन्थाः, 'तत्पार्थ-स्त्रेकप्रश्नार्थशास्त्र-प्रवचनसा रोद्धार'-प्रमृतयो जैनसिद्धान्तरादस्यभूता ग्रन्था अपि यैस्तुङ्गज्ञाताः सम्यगप्यापिताः ।

न्यायशास्त्रे—'सुक्तावली-दीनकरी-रामकरी-कुमुदायवली-प्रमृतयः प्राच्यन्यायग्रन्थाः, पञ्चलक्षणी माधुरीविहितयुता आगर्वाङ्गीवृत्तिसंविता च, सिद्ध्यामलक्षणम्-साध्याभाववद्वृत्तित्व विवचना-सिद्धान्तलक्षण-व्युत्पत्तिवादादयो नव्यन्यायग्रन्था अपि सम्यगधीता अध्यापिताश्च निमनिष्ठिताप्रतिमया प्रतिमया ।

व्याकरणशास्त्र—कलिकालसर्वज्ञं भगवता श्रीहमचन्द्रसरिणा प्रणीतं 'श्रीसिद्धहमचन्द्र-व्यानुशासन'-महाव्याकरणानुसारि प्रक्रियाबद्धं श्री'सुहृद्देमप्रभा'-स्य निजगुरुवरचिरचितं द्वादशसंज्ञाश्लोकमितं व्याकरणं सम्पूर्णमधीतं सम्पन्नं, तत्र प्रकाण्डपाण्डित्यं चावापि । एतन्-श्रीसिद्धहमचन्द्रव्यानुशासनस्य सुहृद्वृत्ति-छन्दुन्यास-सुहृन्त्यासार्थवच्च सम्पूर्णं सम्प-न्नस्मैषिकयावगाहितः ।

एवं नवाङ्किकमाध्य-परिमाणुस्त्रेकविजया'वातुपागपण-क्रियास्तनसमुच्चय-न्यायार्थम-कुमुदा-लिङ्गानुशासनादयो वृत्तिसमताः सम्यगवधारितास्तेन ॥ व्याकरणशास्त्रेऽनुपमं प्रागन्म्य मासाद्य त ते ग्रन्थाश्चास्तयाऽप्यापिता अपि ।

साहित्ये छन्दनि च—साहित्यदर्पण-काव्यानुशासन-वृत्तरत्नाकर-छन्दोऽनुशासनप्र-मृतयोऽस्त्या ग्रन्था अपि सहचिका सुपरिशीलिताः पाठिताः ।

ज्योतिष्शास्त्र—सूक्तमार्तण्ड-सूहृत्संमाला-सूहृत्संवितामभ्यारम्भसिद्धि-दिनसुद्धि-सम्न-सुद्धिप्रमुखा ग्रन्था सम्यगवगादिताः ॥

शासनसम्प्राट्-सर्वतः प्रसूतं च-श्रीमद्विजयनेमिश्री'नवरत्नप्रगुरुवरणैस्समप्रवाह्यमपार्थवमुद्रप्र-रीत्योत्तार्य क्रममेव दत्तरागपरागमनयनकर्तार श्रीमद्गुरुवर्या 'प्रबर्तक-गधि-प-न्यासोपा-ध्यायभ्याकरत्राचस्पति-कविरत्न-शास्त्रविशारदाचार्यपदवीमिरत्नमकारि ॥

परागपणेदृणां गुरुवरणानां श्रीमद्गुरुवरणानां चमत्कृतकृतिततिकृतितिवन्तिः—

१ चातुरर्थाकरस्य सार्धसप्तवत्स्रसंख्यक (४५०००) श्लोकमिता सप्त भागाः प्रणीता, यत्र सकलप्रक्रियासम्बन्धीनि सर्वेषां भावनां रूपान्मुद्रितानि ।

२. कलिकास्तसर्गस्य भीष्मचन्द्रमूरीधरस्य शम्भानुशासनस्योपरि चतुरशीत्सहस्र (८४

*) स्वस्वाम्यस्य स्वोक्तं 'सुम्भवाणव्यास' (अपरनामवृद्ध्यास) स्यादस्य विवृतिरहस्य (२००) 'लोकात्मकस्यैवोपलम्भमानस्य न्यासस्यसंश्लेषेन वृत्तिरस्य च विद्यासम्पन्नस्य सुखान् निर्मायि ।

३. तत्त्वार्थाधिगममुद्रान्तगतदर्शनमृतमृतातिशयी—सद्माप्य—तद्विद्यमानादग्निनी सहस्रचतुष्टय (४०) सम्पन्नलोकात्मिका 'प्रिमुद्रिप्रकाशिका' विवृतिर विरचिता ।

४. न्यायाचार्य—न्यायविभारद—महामहोपाध्याय 'भीमनाविजयगणिप्रवरमणीत-' 'नपरहस्य' इत्यादि सहस्रत्रय (३०००) श्लोकप्रमिता 'प्रमोदा' ग्या विवृतिरपि कृतिरन्यत्रोदाय निरमायि ।

५. तद्विषयविरचित 'मत्तमङ्गी—नयप्रदीप्यकरणोपरि सहस्रत्रय (२००) संस्यक श्लोकप्रमिता 'चालाचपोचिनी वृत्ति' समपादि ।

६. तद्विषयविरचित 'जैनतर्कपरिभाषा'—अपरनामका—'इनकान्तव्यवस्था'—अन्योपरि चतुदशसहस्र (१४००) श्लोकप्रमिता 'तत्त्वबोधिनी' विवृतिर्यत्रापि ।

७. तद्विषयविरचित 'नयापवेण' टीका 'नयामृततरङ्गिणी' अन्योपरि (१६००) श्लोकप्रमिता 'तरङ्गिणीतरवि' नामा विवृतिर्यत्रापि ।

८. चतुर्विधारिषदधिकचतुर्विधप्रमितश्रवणां पवेतुभीहरिमहामूरीधरकृत 'शास्त्रवार्तासमुच्चय' अन्योपरि (२५००) पञ्चविंशतिसहस्रश्लोकप्रमिता विवृतिर्यत्रापि ।

९. कलिकास्तसर्गस्य मगतः भीष्मचन्द्राचार्यस्य 'काव्यानुशासन'स्योपरि (३०००) विंशतिसहस्रश्लोकप्रमिता वृत्तिरकारि ।

१०. प्रस्तुत तिलकमञ्जरी अपरि 'पराग' विवृतिर्यत्रापि ॥

एवमस्त्यनानाविधान्तरानामभ्ययनाभ्यासन—विरचनादिना परागप्रणयनकृत्रिरस्मद्गुणवैभवंत्या ज्ञानोपासना कृता करिता चेति फलति । त्रयीणां प्रकाशपादित्यसाक्षात्कारमदसीयप्रत्याक्षेपस्तोकनत प्रकृतं कृतेन कृतिन सुकृतिनः । एताच्छ्रवणशोभयनादिकं निरपि निर्मायीभूय निर्वाहं यन्तु कृतुनिषह इत्याशासमानो विरमति—

पन्न्यास दशविजयो गणि ।

स्वतम्—

सीसोवरा

('नवसारी' निकर्षति)

समयः—

वस्वाकाशाम्बरमुद्रितं विक्रमाधे

मापयता पृथी ।

[भीष्मनायप्रमृतिचन्द्रश्लोकप्रवृत्तिरस्य] ।

॥ अस्तु ॥

वचने श्री धनपाठस्य चन्दने मत्तस्य च
सगसे इति विन्यस्य कोधुभाम न निवृत्त

કન્યાપણનું રક્ષા અને મલયામણનું રસસંકિત મળી ગેય હાલનો પદ્ય તે જાંતી અને મુખી ન
મળ જોશે નમસ્કારી હોજી ૭ ।

ભાસ્કરી સંસ્કૃતિ

[illegible]

ભારતની સ કૃતિ કે જગ્યાએ સ કૃતિ છે અને તેની જ નિર્ધારણ છે ત્યારે બીજા દેશોની સ કૃતિ નોંધાયેલા સ કૃતિ કે અને તેની જ નિર્ધારણ છે કદાચ વિજયન, સર્વત્ર વિદ્યેશમાં ભારત સુધે દેશો સર્વ પુરાણમાં આ જાનાં ભારતની પ્રધાનતા તે નું કાવ્યો કાવ્યા ? ક્યાં ? હા ? વિદ્યેશ તત્ત્વ વાંચને કૌશલમાં / મનાય છે અને આથી / કદાચ વર્ષ પૂરે ભારતદેશના રાજનીતિઓ રાજ્યદેવ કૌશલ ન મજબાસ સ્ત્રીમતી તત્ત્વવર્તના કરી નરતત્ત્વવેષણ પાછળ છુપત રીતનાં છે અને પાતાની સ્ત્રી સુલભ ભુમં ભુમં તત્ત્વ રજા કાવ્યત્ર ધર્મ છે આ ત તત્ત્વ રજા / આ ત મનાય પ્રધાન દેવતાની ભારત દેશ કેમેશાં નિર્ધારિત પ્રધાન રજા છે અને તેથી / ભારતવત્તીઓ અમ્ય વચ્ચે, અમ્ય મોરારાની વાતનીએ છુપત છુપી નિર્ધારિત છુપતી ત તત્ત્વનાં કદાચ કદાચ છે.

શ્રવણની સુસુતિમા મેન સુસુતિયા મ્યાન

આરબી સંસ્કૃતિ આમલ્યમ સંસ્કૃતિ અને ભગવત્ સૂત્રિ (અમલ્યસ સૂત્રિ-મોદમલ્યસ સૂત્રિ અને ના
મલ્યસ સૂત્રિ) એ એ પ્રકારે છે. છતાં આસ્ત્રવાં તે અમલ્ય સંસ્કૃતિમાં નેન અમલ્યસ સૂત્રિ સ્ત્રી છે. આરબ
એ મોદ મમ આસ્ત્રમ્ય સ્ત્રીમાં અને કેવલપ્રાને લઈ આરબ નકાર એવો, આ નાનો સંસ્કૃતિએ
આસ્ત્રમ્ય પ્રાનિને ઉત્તરગ નાના છે.

આવનની સંસ્કૃતિમાં આ મુનિમહાશયજીએ અનેકરિધિ રાધે આપે છે અને આવનની ૩૩ કૃતિમાં નિર્ણય પ્રમાણની સંસ્કૃતિ તેમજ તેમના દાસી પુરુષો અને સ્ત્રીઓના દરિયાના તટોને રહેલું પશુ છે તે આવનના દેવતા નાકે આ સંસ્કૃતિ છે અને આવનના દેવતામાં દેવ આ સંસ્કૃતિ છે તેવું નિર્ણય દેવતા અને નાકે વિષ્ણુને દેવ બોલતા આવન છે તેમ આ સંસ્કૃતિ વિના આવનની સંસ્કૃતિ અપૂર્ણ છે

आर्यभटीय विमल पञ्चांगे दर्शयन्नाश नेत्रं मृत स्थापयेत् सार्धं भस्त्रिणः, शालग्रामाय च नमः पश्चात्तानाम्
नमः संस्मृतोऽप्येव दिवसो ज्ञेः आर्यभट्टः वैश्वानरं नाम्नां पञ्च दिवसं प्रोच्यते तेषां शिष्टपञ्चांगं पञ्चा

વિરોધના બધા પ્રાસંગિકતા તથા અને તાત્પર્યના સહકાર હોવા વગર ઉપર લખાવણ પ્રતિબોધ તાત્પર્યના અને શિલાસેખરને અત્યાચાર સામરવ્યના ડાહ્યાની સામરવ્યને એ તા સરકારીના પરાપકારવાળાના રાજ પ્રવાહ અને ધર્મપ્રેમના પરિણામ છે.

આમ આ વિવરણ અને જિનમંદિત, મધ્યમ અને અને પ્રવિષ્ટ સાદિત્ય એ તા સરકારીના તા રમ કાંઈ અને આ બધા તા પ્રારોધા પ્રાદિવિદારે વિચાર્યો નિર્ણય તા મમલ મદા-પ્રાસંગિકતાના નુબ દિશ્યા છે તેમજે અસંસ્કાર આધે પરસ્પરવચ્ચે પશુ મુખ્યપણે રાખ્યું છે સરકારીના ભાષાના રચના

મન, વચન અને ક્રિયાની અભ્યાસ એ મહાત્મા પુરાણના લક્ષણ છે અને ભાષાની સરકારી એ મન, વચન અને ક્રિયાની એકતાપૂર્ણ નિમજ સરકારી છે વધુપર ફેરવે તા ન્યાયના પુરક ભારતના મધ્યકાલે તત્ત્વવાદ-અભ્યાસવાદનો વિચાર થયો છે અને એ અભ્યાસવાદના અભ્યાસના વચનો ભાષાના ધર્મ સમીક્ષા અને પ્રશ્ન છે ભારતમાં સરકારી સરકારી સાદિત્ય પછી કામ તે શાશ્વત્વ, સિદ્ધિ અને નીતિ છે અને તે પ્રકારના કોષ તો પશુ તે ધર્મસામ્ય છે કારણકે તેના કામ પશુ સાદિત્યની પ્રાપ્તિ નિર્ણય છે અભ્યાસવાદના અભ્યાસ નથી હોતો.

ભારત દેશના ન્યાય, આદરણ, સિદ્ધિ નીતિ ધર્મ વિચારે તમામ વસ્તુ તત્ત્વ તત્ત્વનાર ભાષાની પ્રવૃત્તિ ભાષા ન મિત્રાણ ભાષા છે આ મિત્રાણ ભાષાના ભારતના કમનસામ્ય અને અભ્યાસવાદના મુદ્દા છે મિત્રાણ ભાષાના અભ્યાસ વિના ભારતની સરકારી અભ્યાસ અપૂર્ણ છે કેમકે ભારતના દેશ મુદ્દા ધર્મ અને વિચિત્ર તત્ત્વોના સમર ભારતના દેશ મધ્યકાલે આ ભાષા અને આ સીધાના અભ્યાસ છે ભારતની પ્રતિ પ્રતિની ભાષા, મુદ્દાની, મિત્રી, મદાની વિચારે સર ભાષાના મુદ્દા એ મિત્રાણના છે આ મિત્રાણના એ જીની મિત્રાણના ભાષા છે કેમકે તે ભાષાના અભ્યાસના સિદ્ધિવિધાન છે અને સિદ્ધિને અભ્યાસ ઉપાસના છે.

તમામ મમલ મુદ્દા પુરુષોના તપ-ભાન મિત્રાણ તા અને આભ્યાસના રાજ તરીકે તા આભ્યાસ પ્રવૃત્તિના મિત્રાણનાર છે તે પ્રવૃત્તિ વિચાર છે વિવિધ રીત રીતના પ્રવૃત્તિ, ને પ્રવૃત્તિના મુદ્દાના સમ તત્ત્વના અને પ્રવૃત્તિ તત્ત્વના પ્રવૃત્તિ પ્રવૃત્તિના મિત્રાણનાર વિવિધ પ્રવૃત્તિ અને તત્ત્વના ઉપર ભારતનાર પ્રવૃત્તિ પ્રવૃત્તિ અને પ્રવૃત્તિ રચના કરવા ઉપર તા સરભાષાના, આદરણ, અભ્યાસ વિચારે સર વિવેચના પ્રવૃત્તિનાર પન્ન પશુ અને પ્રવૃત્તિ પ્રવૃત્તિ રચના છે નિષ્પરિણીત ભાષા મહાત્માના દાધે સમયે આ સર આભ્યાસ પ્રવૃત્તિ પશુ મુખ્ય ઉપર કરવા પ્રવૃત્તિ પ્રવૃત્તિ પ્રવૃત્તિ પામવા છે અને એ ગતિ પુ સિદ્ધિને સિદ્ધિપ્રવૃત્તિ ૧૯૪૪ મધ્ય પ્રવૃત્તિ પુ. સરભ્યાસ, પ્રવૃત્તિનાર મુદ્દા દમમમ્મર વિચારે પુ મધ્યકાલે આદરણ, કામ, ન્યાય વિચારે તમામ વિવેચના અને પ્રવૃત્તિ રચના પ્રવૃત્તિ આ છે.

આમ જ ન્યાયના અભ્યાસ વિના કમનસામ્યના અભ્યાસ અભ્યાસ ન થઈ શકે આ કારણે સરભ્યાસ રચના અભ્યાસના મુદ્દાનાર ન્યાય આદરણ સાદિત્યના અને પ્રવૃત્તિ પ્રવૃત્તિ રચના છે.

પ્રવૃત્તિના આત્મ મિત્રાણ, સમજૂ ભાષા કાંઈ વિચારે કરિઓ પ્રવૃત્તિ અને પ્રવૃત્તિ વચર સાદિત્ય રચનાર ભારત પડિતો છે તેમ પુ પદ્યસમજૂ પુ કમનસામ્ય, પુ સરભ્યાસ, પુ સરભ્યાસ, પુ સરભ્યાસ, પુ મધ્યકાલે વિચારે તમામ મમલ મુદ્દાનાર પશુ અભ્યાસ વચર સાદિત્ય રચના છે તિસકમ કરી અને તેના રચનાના મિત્રાણનાર કમિ ધનપાસ.

પુ પુરાણના મધ્યકાલ સાદિત્ય રચના અભ્યાસે દેવ, મુદ્દા ધર્મ અને ઉપર ભારતના દેશ અને તેથી સુપર, કિમ્મત ઉપર

કેટલે જનુઆરી રચાય છે. આમ જ્યાં માણની માનવી, પાસિસ્ટરિની તરવતી અને બનપાસ્ટરિની નિશામ જરી એ દેઈ જોતેરી બાત પાઝતરા મથે છે.

આ પ્રવેશ મેઠાવરકાર, માનવા અને પ્રવચનના આદર તે તે કથાર્થ આલેખન રીતે આવે છે. જોકે પ્રવચન બનપાસ્ટરિની એ પછી આ કથાર્થ મેઠાવરકાર, માનવા અને આદરને સ્થુ કરવા સાથે બનપાસ્ટરિની કારણે અસ્થિ બન્યા છે.

આ નિશામ જરીના રચનાના બનપાસ્ટરિની એ સુખથી મરદિલી આખાર અનેકવિધ સારિત્વ છે તે જોઈ શકાતો અને જોકે નિર્દેશ કરીએ છીએ

૧ નિશામ જરી અસ્થિભૂત ૧૧ થી ૫૩

૨ થી પ્રભાવ દરિયાના પ્રભાવકારિન આ થી અસ્થિભૂતિભૂત

૩ થી મેશન માણના કૃત પ્રભાવમિતામણિ

૪ થી સંસ્કૃતિભૂતિભૂતિ સમ્પ્રદાય સમ્પ્રદાય

૫ થી રાજામિતિભૂતિભૂતિ ભાવભૂતિ

૬ થી દ્વિત્વ સમ્પ્રદાય ઉપદેશકારવત્તો

૮ થી ઉત્તરિભૂતિભૂતિ કથાર્થકાર

૮ થી નિશામકારિભૂતિ અસ્થિભૂતિ

૯ થી નિશામકારિભૂતિ ઉપદેશ પ્રવચન

૧ બન સાહિત્યકારિભૂતિ

૧૧ બન સાહિત્ય કારિભૂતિ

જ્યાં પ્રવેશમાં આવેલ સ્પષ્ટકરણ નામના આમર્થ (કાલ કથાર્થના વિષયમાં સારિત્વ નામનું આમ થ) દેવિની નામના આમર્થ કથો. આ દેવિની સરકારમાં નિયુક્ત સુવર્ણેશ નામનો પુત્ર હતો. સર્વદેવને બનપાસ્ટરિની અને મેઠાવર નામે એ પુત્ર અને સુકરી નામે પુત્રી હતી. બનપાસ્ટરિની બાકરનું, સાહિત્ય અને ધર્મ સાથે રિતેરેલો સાથે અભ્યાસ કરી કથો. આ બનપાસ્ટરિની બનપાસ્ટરિની નામે જન્મી હતી. બનપાસ્ટરિની મેઠાવર નામની પતિત કથો, અને સુકરીના એ કાવ્યરચિત્ત રાજા તરીકે પ્રસિદ્ધ છે. તેણે પણ બનપાસ્ટરિની સરકારી મિત્ર આપ્યું હતું.

બનપાસ્ટરિની મુજબ આ મેઠાવર રાજાએ બનપાસ્ટરિની વિદ્યા કરી હતી અને બાબતના રાજામિતિભૂતિ નિ. ૧૦૦૮ના પ્રકા. સુધી ૭ સ્તોત્રો રચેલો હતો. બાકરે બનપાસ્ટરિની સરકારના નિર્દેશની ૧૧મી સરકારના પ્રવેશ સાથે એવા પાંચ સુધિમાં છે. બનપાસ્ટરિની કથોના નામના આમર્થ નીચે પ્રમાણે છે:-

પ્રવચનકારી નામના આમર્થ, નિશામ જરી, માનવામિતિ પ્રવચન મેઠાવર સુવર્ણેશ રીતરિતિ, અસ્થિભૂતિ, સર્વપુત્રિતિ અસ્થિભૂતિ ઉપદેશ પ્રવચનમાત્રાના વિષયે રિતેરે બનપાસ્ટરિની સમ્પ્રદાય.

સર્વદેવિને મો જોઈ માનવામિતિ સાથે રિતરિતિ અને રાજા કથો. સર્વદેવના પુત્રનેની પાસે જારી સર્વદેવ હતી પણ સર્વદેવના તે માનુષ નહિ પછી તેણે સરિત્ત પાસેથી ગુપ્તિથી નવળી લીધી અને સરિત્ત પણ ગુપ્તિથી સર્વદેવના અધ્યાત્મ આપવાનું આમી લીધું. સર્વદેવને સર્વદેવ અસ્થિ સર્વદેવે સરિત્ત આપવા માગી પણ અન્યાયમિતિના ત્રાસી સરિત્તએ તેનો સ્વીકાર નહિ કરતાં તેની પુત્ર સર્વદેવમાંથી એકની માનવી કરી સર્વદેવે મુજબ મુજબ અસ્થિ પછી માનવાપુત્ર સામને સરિત્તને સાથે અને તેણે ધર્મ લીધી. સર્વદેવે મુજબ પામ્યો. બનપાસ્ટરિની કારિતિ અસ્થિ કથોથી અસ્થિ ઉપર દેવપાસ્ટરિની બનપાસ્ટરિની.

ચાલ્યાનાવખણને લઈ મુનિઓની તેની દારૂ થતી નજ નાથી જેમ મુનિઓ આજ પારામાં આવતા અરણ્યા.
એક વખત શામન મુનિના ગ્રહ મહેશ્વરિએ મુનિશ્રી શામનને પારામાં જવા આજ્ઞા કરી. તે વખતે જ લઈ
પારા તરફ શામન મુનિએ વિદાર કર્યા. ધ્યાનનથીના પરિસ્થિતિમાં પત્નિના અમ મને. તેને મુનિને
આજ્ઞા નાંદિ અને દારૂ કરતાં તેણે કહ્યું કે ગણના કાલે તેના દ સાધુ તમને નજાર જાણના
મુનિએ પણ કહ્યું મહાશય મન મરના દે કાલે! તું મુનિ કે ને? પત્નિએ જાણ્યું કે મુનિ તેજાની
અને વિદાર છ કરી પત્નિએ કહ્યું મહાશય કોને કો કોરશે? મુનિએ જાણ આપ્યા કે હવે
હવે તે તમારે ત્યાં.

એક વખત પત્નિએ મુનિ પોતાના ત્યાં જોવાવવા આજ્ઞા બે દિવસ પીત્તિ દિવસ તેમ નથી મુનિએ ન
ખરે તેમ કહ્યું પત્નિએ કહ્યું કે છતાં છે? મુનિએ જાણના સ્થિતિ છતાં જાણનાં. કરી મુનિએ લાકુ
જોસવના આજ્ઞા મુનિએ ન લીધા. પત્નિએ કહ્યું ગેરનામ્યુ છ? મુનિએ કહ્યું હા પત્નિએ તમારે કરી
તો જોસવ સરના લાકુ કર્યા પત્નિએ મુનિને બાવથી નજો અને પોતાના અસ્થિતિ માર ઉપકાર માનવે
પોતાના કાર્મ મરણ મુનિ સંભારવા લાગ્યા. મુનિએ કહ્યું તારો બાઈ મરણમુનિ દુ / કુ બન્ને બાઈઓ
જેવા. પત્નિએ મુનિ જાણનાં સંભારવી જવા અરજી / નદિ પણ જાણના પત્નિ અને દર સંભારીત
નદિ તેને ઉપકાર પડીના મરણમાન કર્યા છે.

આ નિઃકમળી મન પત્નિએ સંભારવાવખણની મહારણવખણ મન છે

‘સ વ પાતુ જિન કુસ્તં સમીક્ષત યઃ પતિશ્ચમ્
સ્પૈરનન્તરકૈઃકજન્તામ્પાતિં સગત્યયે ।’

પત્નિએ કરીને સંભારવા મન સંભારવા જાણ કરશે પત્નિએ કરશે તે તેજાના સંભારવા

“કૃતિપયુરસ્વામીકાયમ્પયેરપિ દુર્મહો

મિતખિતરિઠા મોહનાસૌ પુરાનુસુતો મયા ।

ત્રિસુબનવિદ્યુદયારાપ્યો પુના મુપદ્રવઃ

પ્રમુગપિ ગનસ્તત્વાધીનો કુનોતિ દિનમ્પયઃ ॥

આ નિઃકમળી મન મોહનાસૌ પુરાનુસુતો મયા કરશે આ મન સંભારવામાં મુનિએ
સંભારવા મુનિ આ? પત્નિએ જાણ સંભારશે. મોહના મન મુનિ મને પણ તેને જોસવના આજ્ઞા અને
પત્નિએ કહ્યું કે હવે તે જોસવ છ પરણુ વિનિતાની જાણનાં મારી નજો અને ‘સ વ પાતુ જિન’
ની જાણનાં ‘સ વ પાતુ જિન વિનરે મન અને પડી એકાં પત્નિ આજ્ઞા કરશે તે આવી છે.

પત્નિએ જાણ કર્યા

હો મુદ્ધ નિરમ્બર સોહમર્ય નારાય તુન્ન કિં મણિ

મુન્નાહિ સમ ફળય લાસન્તુ ન ગજોમિ પાપાન્તં

જાણને દીપ મરણ અને પત્નિએ જાણનાં આજ્ઞા મન જાણનાં કર્યા. પત્નિએ જાણ કર્યા. જે જાણના
પોતાની પુત્રી વિનરે મને જાણ કર્યા જાણનાં કહ્યું ‘મને જાણ છે તે જાણી છે’ પત્નિએ જાણ કર્યા
મન જાણી જાણનાં અને જાણી નથી રજી મને નામ વિનરે મને જાણ કર્યા પુત્રી કર્યા

નિઃકમળીના દીપ નામ પત્નિએ જાણનાં જાણ અને જાણનાં જાણ કર્યા જાણનાં જાણ

ધનપાત્ર કવિની પ્રથમ કૃતિ પાંચવલ્લભી નામમાં છે અને છેલ્લી કૃતિ સર્વપુર મહાવીર ઉપાધ્યક્ષ
જીએ છે. કારણ કે છેલ્લી જ્વરભાષા ધનપાત્રે સાચોરમાં પસાર કરી હતી.

(૨)

દિપ્તજ્વલકાર પૂર્ણાત્મસૂરિજી મહારાજ

અત્યુત મુક્તિ તિલક મળતીના દિપ્તજ્વલકાર શાંતિસૂરિજી જે સ્વાસ્થ્યમાં શાંતિસૂરિજી થયા છે.

૧ વાલ્મીકીય શાંતિસૂરિ (આગપદ્મચંદ્રી)

૨ નામ દ્રગચંદ્રીય શાંતિસૂરિ

૩ આ દ્રગચંદ્રીય શાંતિસૂરિ

૪ સાગરદ્રગચંદ્રીય શાંતિસૂરિ (સ. ૧૫૫૭)

૫ જુહાદ્રગચંદ્રીય શાંતિસૂરિ

૬ પૂર્ણાત્મસૂરિય શાંતિસૂરિ

૧ વાલ્મીકીય શાંતિસૂરિ જેમની ઉત્તરાર્ધવન સ્થળ ઉપર પાંચ દીકરા છે તે ધનપાત્ર કવિના સમ
કાલીન છે અને તેમણે નિશ્ચય તરીકે સાધી છે આ સૂરિજીનો જન્મવાસ ૧ હાથમાં થયેલ છે.

૨ નામ દ્રગચંદ્રીય શાંતિસૂરિ મદરાસ / સિદ્ધરાજના સમયમાં થયા છે સિદ્ધરાજે આ આશાના
કાળે જન્મરક્ષાકૃતિ સિદ્ધરાજના નામનું વિશ્વ આપ્યું હતું.

જ્ઞાનદ્વારરિતિ સમ્યક્ મૂલ્ય કિંમ્વઃ પૂર્ણાત્મરઃ શ્રમપરોષ્ઠરક્ષકારિઃ

જ્ઞાનેયોપિ નિર્દોષિણાગિગ્રો યગદ યો વ્યાઘસિદ્ધિશુકાશિતિ સિદ્ધરાજઃ

(પદ્યમુદ્ધર પ્રસિદ્ધ.)

૩ આ દ્રગચંદ્રીય શાંતિસૂરિજી મદરાસ જન્મસ્થળમાં જન્મ્યા પછી કલેશરસૂરિજી મદરાસ તરીકે પરપરામાં થયા
છે અને તેમની પરપરામાં કેવેન્દ્રસૂરિજી ઉચ્ચનિજ્જગદ્ગણના કાળે સાગરદ્રગ ૧૭૭૭ સ્થાને પ્રમાણુ રિ.
સ. ૧૨૬૮ માં રચ્યું છે.

૪ સાગરદ્રગચંદ્રીય શાંતિસૂરિજી ૧૫૫૭ માં સાચોરમાં રાસની સ્થળે જન્મ્યા હતા અને તેમના કિષ્કે
૧૫૫૮માં હાલનામ અરિત રચ્યું.

૫ જુહાદ્રગચંદ્રીય શાંતિસૂરિજી આ મેઘિયસૂરિના કિષ્કે છે અને રિ. સ. ૧૧૧૧માં પૂર્ણાત્મક
અરિત રિચેલી સ્થળે જન્મ્યા હતા અને આ શાંતિસૂરિની પાદ મહાન્દ્રસૂરિ, નિજ્જગદ્ગણસૂરિ, કેવેન્દ્રસૂરિ, જ્ઞાન-
કેવલસૂરિ, જુહાદ્રસૂરિ, જ્ઞાનકેવલસૂરિ, કેવલસૂરિ અને રિતેષ સૂરિ જેમ આ આશાનો થયા અને તેમનો
જન્મ દિપ્તજ્વલકારના નામે પ્રસિદ્ધ થયેલ છે.

૬ પૂર્ણાત્મસૂરિય શાંતિસૂરિજી આ ધનપાત્ર જૂના તિલકમાં તરીકે ઉપર દિપ્તજ્વલ રચ્યું છે તદુપરાંત
તેમણે કેવલકારવાતિ કાર્તિક, જન્મવાન કાળ, મેઘાન્તુલ કાળ, સિવલ કાળ, ચંદ્રવલ્લભ એ નામના
પાંચ વચ્ચે કાળો ઉપર કૃતિ રચી છે. ૫ આ શાંતિસૂરિજી પદ્ય માન્યરિ દેતા તે પિત્રની ૧૧મી અને
૧૨મી સહીની વચ્ચે થયા હતા.

અત્યુત મુક્તિ પ્રથમ ૭ દિપ્તજ્વલ આપ્યું છે તે આ શાંતિસૂરિ મદરાસના છે આ દિપ્તજ્વલ તિલક-
મળતી મળ્યાના વર્ષોમાં આ કાલિ સંજોના આ સમયના મારે જુન જુન કેવલેષી છે.

આ તિલકમળતી ઉપર રિ. સ. ૧૧૩ માં થયેલ ઉપાશાના ધનસાચર મહિના મુદ્દ-
આ વિશ્વસાચરના કિષ્કે પદ્યસાગરિ નવલનાર સ્થાને પ્રમાણુરિત રચી છે જ્ઞાનસાચર આ ઉપરાંત

વસ્ત્રોત્તર ચરિત્ર, જગદ્ગુરુ કાવ્ય, રત્નચિત્રાદ ચરિત્ર, મર્મપરીક્ષા, ગુહ્યગ્રંથોદ્ધતિ રિવેરે પ્રધાની રમ્ય કરી છે.

વિ. સ. ૧ ૮૧માં બનવાક્રમ્મ નિલકમ્બરીને સસપગા કરી ચેતનર સંગ્રહણ પદ્મિ લક્ષ્મીધરે નિલકમ્બરી સ્થાપાર નામે ક્રેષ તવાર કર્યો ૭

નિલકમ્બરી ઉપર આજ આજમુખીના જે રીત રિપચ્છા હતા તે અગાધીને પુણ્ય ઉપકચી થાવ તેવું ન હોવાથી નિલકમ્બરી ઉપર (ખનૂન રૂપિયા) પુણ્ય અપરણના હતી અને તે ૫ આમાજ લાવવન ક્રેષ મદાગાજ જગમ નામની રાત્રી ગ્મી પુરી પાડી છે

(૩)

પગમ ટીકકરના ગુરુદેવ.

આ નિલકમ્બરી પ્રધાની પસત ટીકના રચયિતા પૂ. આ. લલપચસુરીશ્વરજી મહારાજ છે તન્નેમીને અપ્પ પરિચય પણ તેમના શુરૂ અને સહકલેનસાગ્રનના શિરવાજ આચાર્યદેવ વિજયનેમિસુરીશ્વરજી મહારાજ સાહેબના પચ્ચિય વિના અપણુજ સ્કે તેમ છે નેમિસુરિમુખ

તપાનચ્છની પર પરામા પૂજ્ય આચાર્યદેવ વિજયનેમિસુરીશ્વરજી મહારાજ જામી પાં આને છે

પૂર્વકાજમા હરિભદ્રજી, હેમજીય વિવેરે અમુક સમયને તે તે કાળના પ્રચલિત પુરૂવના નામથી સ્પર્ધિતકાર્યો અને હનિકાસકાર્યો તે કાળની સમજ પ્રવૃત્તિ ઉપર તે પ્રભાવક પુરૂવને પ્રભાવ હોવાથી તે કાળને તે તે મહાપુરૂવના ગુરૂ તરફિ આલેખ્યે છે તેમ જવ માત્રમા જ્યુ વિ. સ. ૧૬૬૪ જામીથી આજમુખીને કાજ વિજયનેમિસુરિમુખ કહીએ છે વાથા જેવુ નથી.

પૂ. આ. વિજયહરીશ્વરીશ્વરજી મહારાજ પૂજ્ય આચાર્ય વિજયનેમિસુરીશ્વરજી મહારાજ પૂ. આચાર્ય વિજયદેવસુરીશ્વરજી મહારાજ અને પૂ. આચાર્ય વિજયસિંહસુરીશ્વરજી મુખીનેવધે કાજ હીરસુરિમુખ તરફિ પ્રસિદ્ધ છે જો કે પૂ. વિજયહરીશ્વરીશ્વરજીના કાજ કસવા પણુ સચ્છાં જોન શાસ્ત્ર પ્રજાવન પૂ. વિજયદેવસુરિશ્વરજીના કાજમા જોન મરિયા, પિદાને અને પૂ. અમલુ મુનિએકી પ્રજાવતાથી કહ્યું હોવા છતાં તે બધામાં મૂળરૂપ પ્રજાવ તે પૂ. વિજયહરીશ્વરીશ્વરજી મહારાજનોજ હતો તેમ આ કાજમા બીજા બીજા આચાર્યોના કાચે કેટલાક વિવિધ શાસ્ત્રના મુનિદેવ કાયો આજ કાના આ બધામા પ્રેતજ્ઞા અને નિષ્કર ઉજામતા મૂન તે પૂ. આચાર્ય વિજયનેમિસુરીશ્વરજી મહારાજજી છે

યોગેશ્વરજી

પ્રસિદ્ધ જાત છે કે પૂ. વિજયસિંહસુરીશ્વરજી મહારાજ જામી યોગેશ્વરજીના પૂર્વ આચાર્ય પદનીની પરિપરિ ભૂમક કતી જોટજીજ નહિ પણ યોગેશ્વરજીના પૂર્વ આચાર્ય પદ લેવાની સાર્થકતા પણ કહ્યું જામી કીવદંત્યા સ્વ પૂજ્ય આચાર્ય દેવે વિચારુ કે જો આ રીતિ વિચારી તે યોગે-

કલન રીનિય જોતે દીક્ષા નાશ પામશે અને કલ્પા તથા યાનકરિત્વ વિષય કોઈ
જાણી યોગેશ્વરન તથા પદ્યપ્રમાણની આશયનાપૂર્વક સુધય અભિપ્રાયથી કલ્પવ
ચિ સ ૧૬૬૪માં એ પૂજ્ય મુરદેવ આ કાગળ પ્રદત્ત ચાલુચ રત.

યોગેશ્વરનપૂજકની પૂજ્યકીની આચાર્યશરૂનું પતિવ્રત એ જાણુ કે દરમિયાન
કોઈપણ કાર્ય શુદ્ધ નથી તે માન્યતા સમાજમાં ૧૬ બની અને એ સમાજ ૧૬૬૪
સમયે વળાકામાં ખુબ / મહત્તમ બન્યો એ પુર નહિ પણ એ ૧૬૬૪ દરમિયાન
આચાર્યશરૂ લેનારા બધા તેમની પદ્યપદમાં પણ યોગેશ્વરન તથા ૧૬૬૪ દરમિયાન
યોગેશ્વરનની મદતના પૂર્વક બન્યા / ગુણાનુ વાનવ્યામવાર્ત નિષિધિ વિચારે
આ પાને એ પૂજ્ય આચાર્યશરૂ કોઈનો કે પત્ન યોગેશ્વર કાર્ય કરી શકે તેમ
અને આસનના મુગરપ મહાના બીજક યોગેશ્વરન કિષાને વિના વિશે સંકેત બની
જાન

આપણે સા કોઈ બાળીએ ડીએ કે એ પૂજ્ય આચાર્યશરૂ વિચારે તેમ જાણ
વિષય વાણી શકે તથા મુનિઓ પણ મહાવિદ્યાન મહાના ક્રમાન્તે મહાવિદ્યાને એ
અભ્યસ વિ રેતુ જાન આથી ન કાળના મુનિઓને માટે પદ્યપ મુરદેવ
આચાર્યશરૂ જાનની વિષયસાને નહ મુનિઓમાં પ્રવર્તીયા નમણ પત્ન બની તે
ત્યજ કલ્પના અભ્યાસ માટે એ આસનના સવ શામાં અભ્યાસ બનવાને
વિચેરેશ અનેક મદદકાર એમાં બધા થા જાણુ પતિવ્રત એ જાણુ કે એ જાણુ
આસન ઉપર પ યો અને જોત યાનનમાં અભ્યાસના રૂચિ પ્રવર્તે તેમ જાણુ
બાળી અને મુગ સમુદાયો પત્ન પાન પાનની પ્રવૃત્તિથી માલુમ દેવ
આમ આ ૧૬૬૪માં તે આ કાગળ જાનનાદને પદ્યવિત્તિ કોઈપણ પત્ન
આચાર્યશરૂ ૧૬

પ્રતિષ્ઠા અવનશાસકો

શક્તિ અને તેના બધા અનુભવ અભિનવ અને વિષય તેમ જાણુ કે
એ દરબી વાળી ૭ મુનિઓ એ દરબી વનનન અનુકરણને બધ કોઈ
થય પણ કાલો દેવત વનન અનુકરણને કો ૧૬ બાળકની મુનિ ૧૬૬૪
પ્રતિષ્ઠા અને અવનશાસક થોજ બની શકે તથા ૭ અવનશાસક અને ૧૬૬૪
રાત્રુ એ પવિત અને પ્રભુવક પ્રજા સિદ્ધ મહાવનુ નથી એ ૧૬૬૪
વિષયપેતી આ વિધિન આ ૭ રી અને વિષયવકરણમાં કો પ્રવર્ત ૧૬૬૪
૧૬૬૪વિધિમાં કઈ આ રીતસર વિધિવિધ નેના ઉપમપત્ન આકાશ
પ્રભાવના

આવળા કે પ્રભાવના ૧૬૬૪ કોઈપણ નથી કાળેથી અપણુ એ
બી સમજ તા આ ૧૬૬૪ એવું જમણી દોષ ન તેમના દરમિયાન વિષય

મોટા મોટા સુકંધારાં અને ફાટોપ ફરકમ સન્ધારીએ સવશાસ્ત્રના શાસ્ત્રાભીષ્ણને જાણ માન ભરાવતા વિદ્વાને. આજની કેળવણીથી મેટી મોટી વિશ્વવિદ્યાલયના અધ્યક્ષને ગિરાવતા શરમેનો કે દલીલ અને વકીલાતમાં સવત્રેષઠ ગણતા કોર્ટ-સીટરો, ખતથી જમીનથી જાદર શાહનારા પનાકરો, શાસ્ત્રમંદપ અને કુશળતામાં પકાતા ભુજા ભુજા પાલકના કર્મચારીઓ અને અતિવેશવથી ઉછરેલા શાલ્પીઓ આ બધાએ જેઓના પ્રથમ દર્શને પેતાને જાણ માની તેમના શરવુકમગમાં ઝૂકાવતા આ સવ આ કાળે નિકાળવું હેતુ તે સ્વ પૂજ્ય આચાર્યદેવને નિઃશંકતાથી જાતી શકે તેમ હતું.

જાવનન અને શાશ્વતના રીવાજો, માલવીલાલ અને આનંદશંક બાપુજીએ જેવા આ ધુનિક વિદ્વાનો, મુતકવલ અને બૂલકાઈ જેવા શાસ્ત્રાચારીઓ, સ્વ મનમુખબાઈ ભટ્ટકાઈ અને સ્વ લાલકાઈ દલપતભાઈ જેવા કીર્તિધર્મિઓ અને જાવનમંદ નરેશ, જાનનરેશ વિગેરે સંસ્કૃતિઓને જામતી જાયે બેસી વાવવાન કરતા /મણે નિકાળ્યા છે નહ પરંતુ પ્રભાવના અને આત્મજ્ઞાને કોને કહેવાય તે વામણ શકે તેમ છે.

ક્રમાવિજય એ નકુળીર જાવનના આનંદમાં ગાયુ છ કે એકંતુ હર નિવારણ મણિ સમ સુજ આનંદ સુજ મિલણ આ આનંદમાં તેમણે જણુ નુ છે કે જે જાવન કલિદ્રવ્યનું હર નિવારણના તમાકુ જાવન અને વામણ મિલ એ બે મણિસમાન છે સ્વ પૂ જાવનમંદ દેવે વામન જાવન શાસ્ત્રકલનવાદન અને જિનમિલની અજનસકાકા પ્રતિષ્ઠાથી મહિમુતનું હર નિવારણમાં અપૂર કાળે આપી જનસાસનને ઉજવવા હતુ છે અને હરી દેમસુજ, હીર કુમ વિગેરે કુમના સ્મૃતિ સાથે કલિદ્રાવ વાવન હેમજદસ્તિ અને જાવનમંદ વિજયદીરસાં છતી સ્મૃતિ આ જાવન તેમજ દર્શને વાળ કરાવી છે.

જાવનના અનેક કાવલો, કુતકના હર કે વોકાને જાવનને મુસલતાં પવન જા જણુ છતાં જનસાસન ઉપર એકકર આજુ પ્રવર્તાવણનું આ જાવન એ કોમના સારણને લગણુ હર તે આ મહાપુરણને લગ જેવ હતું.

તીર્થોદાર

કાપરના, કાળજીરિ, મેરીસા વિગેરે તીર્થોના ઉદ્ધારને રોજનાસને જાવન આજરો કે સ્વ પૂજ્ય આચાર્યદેવ જેવજા છણુ નહિરો ઉદ્ધારજ કરાવના ન કરતા પણ સાસનની પ્રભાવન હર અને હલારો વપ ગુપી શિરછવ સહે તેવા તીર્થોને અસ્તિત્વમાં લાવી પ્રભાવના કરતા કરતા મેરીસા તીર્થના સબખમાં શાસ્ત્રમાં કોઈકે ઉદ્ધાર છે પણ કોણ બધે ક્યારે તે તામ રોજ જાનુ ? આ તીર્થોના ઉદ્ધાર અને પ્રદિમા સ્વ પૂજ્ય આચાર્યદેવના પ્રવાણનું પવિત્રામ છે શત્રુજાની સ્મૃતિ કરાવે તેણે કાળજીરિ તીર્થ સ્વ પૂજ્ય આચાર્યદેવની રીર્થદિ અને સાસનના સારને જણાવે છે કાપરના તીર્થને ઉદ્ધાર તીર્થજાણે જાણી છુ/વા સુધીની સ્વ પૂ જાવનમંદના જામીરને શાક કરાવે છે આ જાણે બે ત્રણ નહિ પણ હર હર સ્વ પૂજ્ય આચાર્યદેવના કુમવકે શરેજ તીર્થોના ઉદ્ધાર અને છામહિરો ઉજા ઉજા આજે જણુ તેમની છામજાણે ઉજારી રહ્યા છે.

સંઘયાના.

છઠ્ઠી પગલા નાના મોટા સઘ તે મળુએ આ કળમાં નીકળતા આપણે એવા ઠરો. પણ જે સઘમાં કંઈકે માણસો, સેકડો જાગ્યો અને સેકડોની સંખ્યામાં મુનિતએ હોય તેવા સઘો તે સ્વ. પૂજ્ય આચાર્યદેવની શાન્નિધ્યતામાં નીકળેલ. શેઠ માણેકજીભ મનમુખ ભાઈ અને શેઠ નગોનદાસ કસ્તુરદાસ સઘો તે કલચિત્ નીકળ્યા છે સઘના ઇર્શનાર્થે ખર્ચાસ પધાર ગાઉથી ઉઠાવી માનવમેદની રાત્રીએ મહાસભ્યોદ્ધારા યતા સઘના સામિયા અને સાધા મિ. જાણીએ કંઈકે યતા સઘના આદરસાકારે તે કોઈને ધર્મનીજ, કોઈને સમકિત અને કોઈને વિસ્તિષ્ણુ આવી લવન તાર્યા છે.

અનેકે વ્યક્તિત્વ.

સ્વ. પૂજ્ય આચાર્યદેવની આંખમાં કોઈ અર્પુ જાણ્યર્થે તેજ હતું તેમની સામે વધુ વખત એકીટસે જોઈ શકતું નહિ. પ્રથમદર્શનેજ તેમની આંખ આવનારને નખશિખ જોળાથી હોતી તેઓ આવનાર શું કહેવા માગે છે અને શા આસથે આવ્યો છે તે પ્રથમ દર્શનેજ પદપી હોવા અર્થાત્ તેમની ચક્ષુ આરપાર ઉતરી પૂર્વપથે સર્વને નિહાળી શકતી.

તેમની લવનની જોઈ પ્રવૃત્તિ એવી નથી કે આરબ્યા પછી ઉઠવી પડી હોય કે આ રહેલી પ્રવૃત્તિ નિષ્ફળ બઈ હોય. પ્રવૃત્તિને તેઓ આરભતા પહેલાં યુગ યુગ વિચાર કરતા અને આરબ્યા પછી કીડી સામે કટક જેટલી તે તેવારી રાખતા. તેમના લવનકાળ હસ્તિમાન આવા ઘણાએ પ્રસન્ન આશ્ચર્ય છે પણ જેમાં તેમણે કુશળ્યુ તેમ કોઈ દિવસ નિષ્ફળતા સાવડીજ નથી તેમનો પ્રભાવજ એવો હતો કે તેમનું નામ સામળતાજ અર્ધું કાર્ય ઉઠાવી જતું તેમજ એ પણ સાથેજ છે કે શાસનની સર્વમુખી કોઈ એવી પ્રવૃત્તિ નથી બની કે જેમાં તેમની હોસ્વણી ન મળી હોય તે સામેધાન સફળ બઈ હોય.

તેમનો અજબ તંમની આકૃતિ અને તેમનો સ્વભાવ આ સર્વે નાપકતાને સૂચવનારા હતા. તેમના અવાજમાં સત્તાવાદિવા હોવા છતાં ઉંઘી સમજ હતી. તેમની આકૃતિ સામાને તેજથી આજતી હોવા છતાં સૌમ્યજરી હતી તેમનો સ્વભાવ હસમુખ છતાં પૂર્વપરની સર્વ વસ્તુનો અવગાહક હતો.

આજુકાલ કલ્યાણુજીની પેઢીના પ્રતિનિધિઓ, સમાજના અગ્રગણ્યો વિગેરે સૌના તે આપારશૂત, સમગ્ર શાસનના કિતવિતક અને સમગ્ર શાસનના રક્ષક હોવાથી સમાજ તેમને શાસનસમ્રાટ તરીકે જોળાજતો તે જાણેજ આજનીજ હતું.

તેમનો જન્મ, દીક્ષા, પદપ્રધાન, તેમના હાથે થયેલાં શાસનપ્રભાવનાના કાર્યો વિગેરે બધી કિસ્તો તે મહાત્મ્ય ગ્રંથથીજ કહી શકાય તેમ છે પણ અહિં તે માત્ર તેમનું આશુ ધ્યન આપ્યું છે અને તે જો કે સ્વ. પૂ. આચાર્યદેવ નેમિસૂરીશ્વરજી મહાસાજ આ કળના શાસનસમ્રાટ જુગમધાન કે શાસનના કોપીનૂર જે કહે તે બધા હતા.

૨૯. પરમપૂજ્ય આચાર્યજીવનું શિષ્યમંડળ

૨૯ પૂજ્ય આચાર્યજીવને આજે પવ્વ સાસન બેનાથી ઉન્નત શિર રહી શકે તવા બહેલો વિદ્યાનું શિષ્યસમુદાય છે. હાનશાસ્ત્રના પૂર્વ અભ્યાસી અને ખટનખટખાલ ભેવા મહાકવ્ય જાણી નૃત્તિના રચયિતા શાસ્ત્રવિચારક પૂ. હાનસુરીશ્વરજી મહારાજ આ કાલે સૌને આશરૂપ અને તેવા, પરમ ગુરુબકત, ભદ્રિક શિક્ષક, ન્યોતિય અને અખટ આત્મમજાત પૂ. વિજયોદયસુરીશ્વરજી મહારાજ અવકાશરક્ષ અને કોમળા પવ્વ તેજમા ભંભાવા સિન્ધવ મજાત અને સત્ય કહેનાર ન્યાય વિચારક, કવિત્વ પૂ. નંદનસુરીશ્વરજી મહારાજ અવસ ભણુ સરથ પરિણામી પૂ. વિજયવિદ્યાનસુરીશ્વરજી મહારાજ પ્રાકૃત અને સુવસ્તી ભાષામાં અનેક સર્વદિવ્યનું સર્જન કરના પૂ. વિજયપદ્મસુરીશ્વરજી મહારાજ સાહિત્ય અને કાવ્યના અખટ અભ્યાસ આજે વિવિધ કાવ્યો ગુજાર પૂ. વિજયામૃતસુરીશ્વરજી મહારાજ ન્યાય સાહિત્ય અને અંકરણના પ્રકાંઠ અભ્યાસી અને ત્રણે શાસ્ત્રના વિપુલજ્ઞ મધરચરિત્રા આચાર્યના વાચકપતિ પૂ. જ્ઞાનપદ્મસુરીશ્વરજી મહારાજ પ્રાકૃતજ્ઞાના પ્રકાંઠ વિદ્યાન પૂ. વિજયકેતુસુરીશ્વરજી મહારાજ ભદ્રિક અને આત્મમ તથા પ્રકરણ મધોના સાસ અભ્યાસી પૂ. ૫ સુમિત્રવિજયજી ઝવિવર, અવકાશનીશ્વ વિવિધજ્ઞ અભ્યાસી પૂ. ૫ મેઘવિજયજી ઝવિવર, ન્યાય, અંકરણ સાહિત્ય, રંગીત તથા સુવસ્તી ભાષાના સાસ અભ્યાસી પૂ. ૫ હસવિજયજી તથા પૂ. ૫ ગુરૂશિવિજયજી ઝવિવર, ન્યાયના પ્રકાંઠ અભ્યાસી ભુદિવેલની જ્ઞાનહવિજયજી મહારાજ યાજ સાહિત્ય અને સુવસ્તીના સરથ અભ્યાસ આજે શેષક હોજનરૂઢિવાળા પૂ. ૫ દુરધરવિજયજી મહારાજ નવીન ન્યાય વિચારક પૂ. ૫ શિવાનંદવિજયજી મહારાજ તથા સાહિત્ય અંકરણ ન્યાયના સાસ અભ્યાસી પૂ. મહિમાપ્રભાવિજયજી મહારાજ વિજે અનેક વિદ્યાનો વેનશાસનને શોભવી રહ્યા છે.

(૪)

પરાગ દીક્ષાકાર

૨૯ પૂજ્ય આચાર્યજીવના ઉપશોભ વિદ્યાનું શિષ્ય મંડળમાં પરાગ દીક્ષાના રચયિતા પૂજ્ય આચાર્યજીવ વિજયજ્ઞાવપદ્મસુરીશ્વરજી મહારાજ અનુભાસન મહાપુત્ર છે તેઓનો સહિષ્ણુ ઝવિવર આ પ્રભાજે જ આ દીક્ષાકાર મહાકવ્યો અને મધરત્તીના ઉપજ કસાર સોરદુર્ગ આજે બેઠાના ભયથીય દુઃખમાં પ્રવેશી જવડાસ પિતા આ માતા અમૃતબેન ત્યાં વિ. ૧૬૧૩ આ. ૧. ૧ના રોજ જ મ. ૧રો કવો ચરવચ્છાત્રા નેમનું નામ લેવજી પા. ૧૬ ૧૧નીશ્વ મરેનિમ સ. ૧૯૭૦ અ. ૫. ૫ના રોજ મ. ૫ના રોજ કાઠી મુકામે નેમને પરમપૂજ્ય ૨૯ આચાર્યજીવ નિત્ય ગેનિસુરીપરજી મહારાજ આજેના મનિન દન પરમપાત્ર કમ્પાનુભારી આચાર્ય દીક્ષા અગ્રીકાર કરી અને ત્યાં નેમનું નામ મુનિ હાવ વ્યવિજયજી રાજામાં આજી. શ્રી. ૮ વજનામાં તમને પ્રકરણ, આચાર્ય આજરણ ન્યાય સહિત્યના શાસ અભ્યાસ કરો અને તેઓ મોઝદનદુરક રિ. ૧૬૬૦માં ભારતનરથ ઝવિવર અને ૧૫નાસ

૫૪૧૬ ૨૮ પૂજ્ય આચાર્યદેવતા વરદ હરે કૃપા. ત્રિ. સ. ૧૬૬૧ના ૭૬ માસમા મુદુવામાંથી, પૂજ્ય આચાર્યદેવે તેમને ઉપાધ્યાય પદની આપી અને ત્રિ. સ. ૧૬૬૨ના વૈશાખ સુદ ૧૫ના દીપ્તિ દળરો માનવમેદની સમયે અમદાવાદમા ૨૮ પૂજ્ય આચાર્યદેવતા નવરસે આચાર્યપદાધિષ્ઠિત કર્યા અને ઉ. શાવળવિજય ૭ તથા વિજય શાવળવસંતીધર ૨૭ ન-વા.

પરાગ દીક્ષાકારનું મંથન નિર્માણ

પરાગ દીક્ષાકાર વિજય શાવળવસંતીધર ૨૭ મહારાજ વનમાર્ગમાં સાધુસમાજમા વ્યાકરણશાસ્ત્રના સર્વ કૃતિ સમય વિદ્યાનું છે અને સાદિત્ય ન્યાય અને ધર્મસાત્ત્વના જળુ અને ને. શબ્દનાપાત્ર વિદ્યાનું છે.

પૂજ્ય આચાર્ય વિ. ૧૬ શાવળવસંતીધર ૨૭ મહારાજે વ્યાકરણ ન્યાય અને સાદિત્યમાં વિપુલભાવ પ્રદીધા ૨૩મા ૭ તેની વાંદી આ પ્રમાણે છે

૧ શાવળવસંતીધર ૨૭ માસ ૮૫ સાધ્યચાર સાથે મોઠ પ્રમાણ

૨ કલિમાળ સરગ કંમલમુદિરિવિરચિત સમ્યક્સાધન ઉપગ્રન્થ ન્યાસના મુદિત નજનું અનુસંધાન અને સંશોધન.

૩ કલિમાળ સરગ કંમલમુદિરિવિરચિત સમ્યક્સાધન ઉપ ગ્રન્થ ૬૮ મોઠ પ્રમાણ થતિ.

૪ તત્ત્વમયુત્તમ આલેખ જળુ સ્થાન ઉપરની મિમ્સિક પ્રમાણિત દીક્ષા ૪ મોઠ પ્રમાણ

૫ મહામહાપાત્રનાય ન્યાયાચાર્ય ન્યાયવિહારક મીમંસામર્થવિજય અભિપ્રાય પ્રણીત નવરસ ૭ ઉપ

૬) જળુ ૬ નર મોઠ પ્રમાણ દીક્ષા

૭ જળુનાકાવા અગર અનેકાન નવરસા ૮૫ ઉપર નવરસનોધની નામની ૧૮ મોઠ પ્રમાણથતિ.

૮ સપ્તમ નીનવસંદોષ ઉપર મોઠ પ્રમાણ આગારવોધિની થતિ

૯ ન્યાયાનંતરમિત્તી ૩૫ ઉપર ૧૧ મોઠ પ્રમાણ નરમિત્તી નરમિત્તી નામની થતિ.

૧૦ ૧૭૪૪ મથ પ્રમુદના પૂજ્ય દરિશમ્ભરિત્ત સત્ત્વાતાર્તા સમ્યક્સાધન ઉપર ૫) મોઠ પ્રમાણથતિ.

૧ નિરુપમનરી ઉપરની પ્રમુદ પરાગ દીક્ષા

આ પરાગદીક્ષા કલ્પ સાદિત્યના ૮ મથ નથી મથા જળુ વ્યાકરણ ન્યાય સાદિત્ય અને ધર્મસાત્ત્વની અનેનિવંધ સામગ્રી આ દીક્ષા આપવામાં આવી છે પ્રથમ માળની થતિ નવાસનાં આપજીને આવાન મુદ્દ સમજી છે આ પ્રિમા વ્યાકરણ સાદિત્ય અલેખાર ન્યાય અને ધર્મસાત્ત્વ નમાય આવ ૭ વરિષ્ઠી અનુવંધુર ૭ થતિ આપવા સાથે પોષકતા કાવ પોષકતા કલિમાળ અને પરાવંધી મિદિ કન્યામાં આવી છે આ પરાગ થતિ વંચનાં આપજીન થતિકારણ વિસ્તીળુ માત્ર જુદિ, પ્રિતિમા અને સમ્પત્તિને અરો વ્યાજ આવે છે

આ નવરસાદ્ય પ્રિતિમામા માળુનામી મિનરહિન અટલી બધી અરિથ અને મથગ જળુની ૧૫૭ ૭ ન તેને સામાય નવરસાદ્ય અભ્યાસ થવા દેની નથી તેની પાસ ચિરિષ દીક્ષા દોષજળુ અને દાવજળુ નેરસુ જળુ સાદિત્ય ન ૩૫ ૭ છે નથી વાંચક ત્રિમા ચરિષમે વિદ્યારોધ દાવ કરનાં થિય છે અને સાત્ત્વાય અખવનથી પરાધૈમ્ય ૧૬ ૭ આવા નિષ્ઠ મતમા જળુ આપજી ન્યાં સાદિત્ય વ્યાકરણ ન્યાયના નમોઃ અભ્યાસી અને નવરસો મથકાર સાવરસા ૭ નેથી કન્યા ધીમત મથ જે ૮ આ ૭ ને પ્રમીન નિજાના અભ્યાસ જુ.પ્રતો ૧૫ ૭ અને દાવ થાવડ ને તે જળુ માવ મથપુરો થાવ છે.

પહોની પહેલી પંક્તિનો અકારાદિ અનુક્રમ

પહેલી પંક્તિ	પાક	પૃષ્ઠા	પહેલી પંક્તિ	પાક	પૃષ્ઠા
અનુવેશન લખ	કન્ની સાખી	૩૨૮	અનુ ડોલ જમ જમ નોઈ જમ મે	૮૨	૨૫૭
અનવ અપ્રાપ્ત અર્થિન સાલો હો	૭૧	૧૭૮	અનુ લખ લે મેલ દિલ રાહ રે	૧૩	૪૫૧
અન લગે જમ ગુરુ	૬૪	૧૬	ઝીનારી રીત નહિ હો ઝીતમ	૧૬	૧૫૪
અન મેરે ખનિ મલિ રેખ નિરખા	૬	૭૩	જાનુકી જાનકા નેર કિરુન કરે	૫૬	૪૧
અરી મેરી નાકેરી અતિવાશે	૬૬	૩૭૫	મેલેર મેલેર નહિ જાને જાનકર	૧૦	૪૩૨
અનપૂ અમેલ રાન વિચારી	૬૬	૪૬	જાનુકી રાત કન્નીસી વહે	૫૧	૩
અનપૂ કૈરાલ મેલ તપા	૧૫	૪૬૩	મેલે મેલ્યા ડું રડુ તુમ જામે હાંસા	૭૩	૨
અનપૂ મો મેરી મુ મેલ	૬૮	૩૬	અનુ ખાતા, અનુ ખાતા રિખવરે		
અનપમ અનુપમ રમકથા	૭ ની સાખી	૧૫૬	અનુ ખાતા	૧૧	૪૩૭
એ ડિલ રે પાવ લખ રે	૧૨	૪૪૪	કુને અપરા નાહલીવાને મહાન્યા કોડ	૬૩	૩૫૧
અસી સીધી થર લગી તપા અમેરી રી	૭૬	૨૩૭	પુઝોઝી મોલે ભાઈ જાનપ્રેલે અમેરો	૫૪	૨૧
અમે ડિલ વાલે ડિલ લાકે રે મળ	૬૫	૩૬૭	મરિનું તુમને જુ કલ	૬૧	૮૨
ડિલ મુન અમે રે કોઝી, અમરા	૧૧	૪૭૩	મેરે પ્રાન જાનકન, તાન જાનકન	૫૨	૧૧
મેલનાં જાપા કમ અપ્રાપ્ત	૫૫	૨૮	મેરે પાલ અસી ડી કુલ એક લખા	૭૨	૧૬૨
મેલનાં અપા રાન વિચારો	૮૧	૩૪૭	મેલુ રાવે સેવી દ વી	૫૬	૬૫
મેલનાં મુકામનક ખાલો	૮	૨૪૨	મેલ્લી, જુલો અનપમ ડીપુ	૬૦	૩૩૪
મનન સમજ નિવરણ દોઈ	૮૬	૩૧૮	વા કુલિ કુવરી કોન જાન	૭૪	૨૬
અનિયં જાનકા નરમ ક	૩	૧૬૮	વા પ્રદલકા કપા નિવરણ	૬૭	૩૩૬
અનકા મુ મેલ મે અનપમ મેલ	૭૮	૨૩૧	રામ કોડ રહેમાન કોડ	૬૭	૧૩૪
તપ મન અનિજનનીસ રામ	૧૮	૪૮૪	રામ કલિ તાપ કલ	૬૫ ની સાખી	૧૧૩
તુમ રાન નિખા દુરી વસત	૧૭	૪૭૮	જામી લખા કપારી નિવરણ	૮૪	૨૭૩
વિરજા પ્રાનજનનાં મેલે કોઈ	૬૨	૩૪૬	વારી કુ મેલે મોડો	૮૫	૨૭૬
રેખે કોઈ અનુપમ મેલ	૫૭	૪૬	વારો રે કોઈ પર થર રમકાનો કલ	૬૧	૩૩૬
નિરાપાર રેમ મુડા ત્યાન	૬૪	૩૫૬	વિવેચી વેસાં કલો ન પરે	૮૭	૨૬૮
નિરલ રેક મેલપ્રેલ	૮૩	૨૬૨	વળાઅમે સુનમ નિમ	૬૩	૬૧
નિખા નિખા મુક મુક મુકી દો	૬૨	૮૬	અનુલે સાદિન જાવેમે મેરે	૮૬	૨૮૬
પીપા નિખા કોન મિલારે રે	૬૫	૧૧૩	સાપુભાઈ જાનકા રૂપ રેખા	૬૬	૧૨૫
પૂરીપ અપીડી જમર નકી	૮૮	૩૮	સાપુભાઈ નિમુ કમ પાંખે	૬૮	૧૪૭
પારે જાન નિખા કલ પો જાન	૫૮	૫૮	સાપ કલિ જાન દે નાલીવારે	૬૩	૧૭
પારે પ્રજાનકા એક કલ પા	૭૬	૨૧૬	હીલી અપખા રેક ન મે		
પારે જાન નિખા મેરી કુલ કલ	૭૫	૨૧૨	કપારી લખ જામી અનુ નામ		

॥ ૐ પરમાત્મને નમઃ ॥

૫૬ ઝીકાવનમુ

શ્રુતિકા—એગણપચાસમા પદમા ચેતના પોતાના પતિને મેળાપ કરવા માથના કરવી એવામાં આવી. એની વિરહદશાને એણે લાક્ષણિક ખાલ આપ્યો. એ આખા પદમા વિરહભાગ લેજવવી આર્થહુદયના આલેકુળ મિત્ર રહી કરી તેમા વિશિષ્ટ રહસ્ય દર્શક થયું છે.

હવે જરા ખ્યાસમા-પ્રથમ ભાગના છેલ્લા-૫૬ પર નજર નાખી જઈએ.

વિરહી ચેતના પોતાના પતિને શુદ્ધ નિરજન નાથને, આનંદધનને મેળાપ કરવા ઘણી આતુર છે. પણ હાણના ચેતના પડેલા ચેતનજીને 'દેહ કે જેહ નું જાન નથી' સ્નેહ (નેહ)ને વડુ એનામાથી આગસી ગયો છે અને એ સુમતિ કે ચેતનાને કહી ચાક પણ કરતા નથી, એટલે વિરહયેલી વામા 'અનુભવ નામના એક મિત્રને મેલાવી પતિને કેમ મનાવવા તે સજાથી સૂચના કરે છે. આમા વર્તમાન પતિ સજાથી મિતિનું જ્ઞાન સમજવટની નીતિ રીતિનું જ્ઞાન અને પતિમતાને યોગ્ય આતુર સૂચિત છે એનો આતુર લવ વિશિષ્ટ અધ્યાત્મમય છે. એ છેવટે પતિને મળવાની તાલાવેલી જતાવી, પૂરવી લલામણુ કરવા સાથે, છેવટે જરા એસથી એમ પણ કહી દે છે કે હાં તો પતિને મેળવી આપ અને નહિ તો તું પણ ધનાશી કર-માલતોયા! સમતા અને અનુભવનો સજાથી શુદ્ધ ચેતનરાજ સાથે એવો છે કે એમાં આ સર્વ ભાવ ભેસે છે. આવા આવા પ્રથમે સમતાએ-સુમતિએ પતિને મળવા ભ્યાં. એના મનના કોઠ પતિને આનંદ સ્વરૂપે મળવાના છે એ ધ્યાનમા રહે. પણ પતિજન તો હલુ નાટકમાં પડ્યા છે એ તો કોઈ વખત શક (ઉદ્ધ)નો વેશ લે છે તો કોઈ વખત દેહી દેવા યોગ્ય છાંયનો આકાર લે છે અને અનેક વખત એ જોડાં ખાતા જતવવા મહી પડે છે. એ પોતાને માથે ઘણું (કમરૂપ) દેવું હોવા છતાં કરજ વધારતા જ બંધ છે અને વધારે વધારે ભારે થતા બંધ છે. આવી એ ચેતનરાજની વર્તમાન સ્થિતિ ચર્ચ રહી છે. આવી સ્થિતિમાં આપણે સમતા અને ચેતનરાજને ખ્યાસમા પડની આજરે મૂકી આભા.

હવે આપણે આહુ ૫૬ પર આવીએ.

આ ૫૬ યોગભાવમાં લખાયેલું છે એમા બહુ પ્રખ્યાત જાણ ભરેલો છે એમાં ધ્યાનનો પ્રાગતિક સ્તો જતાઓ છે તે આપણે હમણા જ જોઈશું. પ્રથમ ભાગપદ માસની ખેધારી મત્રી, ગી. ચીત્ર છે તે મામજીએ. એ જાતિ હાજુ, મત્રી. વર્તની રોમ ત્યારે વ્યારે તરુ અપ કાર લાવે છે. એમાં કોઈ વસ્તુનો સાથે ખ્યાલ આવતો નથી. શરીરમૃત્તિ, બહારની સ્ત્રી અજવડોને કારણે, થઈ શકતી નથી અને ચિત્તમા ભારે બજતા લાગ્યા કરે છે. આવા પ્રકારની શત્રી એટલે શું? એ ચેતનની વિભાવદશા છે. બધા સુધી ચેતન પરવસ્તુને પોતાની માને છે અને તેમા રમણ કરવામાં આનંદ માને છે. ત્યાં સુધી એને ભાગપદ માસની શતો જ વર્ત્યાં કરે છે એ

૫૬ એકાવનસુ

શ્રુતિ—એજણપચાસમા પદમા ચેતના પોતાના પતિને મેળાપ કરવા માગના કરતી એવામા આવી. એની વિરહદશાને એણે લાક્ષણિક ખાસ આપ્યો. એ આખા પદમા વિરહકાળ એજવતી આર્ષદ્વંદ્વવાનું આનંદૂળ ચિત્ર રજૂ કરી તેમાં વિશિષ્ટ રહસ્ય દર્શ્ય કર્યું છે.

હવે જરા પચાસમા-પ્રથમ ભાગના ભેદલા-૫૬ પર નજર નાખી જઈએ.

નિશ્ચી ચેતના પોતાના પતિને શુદ્ધ નિરજન નાથને, ‘આનંદવન નો મેળાપ કરવા ધણી આતુર છે પણ હારના લેનમા પડેલા ચેતનજીને દેહ કે ‘બેહ નું ભાન નથી; ‘સ્નેહ (નેહ)નો તત્તુ એનામાથી આગસી ગયો છે અને એ સુખતિ કે ચેતનાને કદી યાદ પણ કરવા નથી, એટલે વિરહચેલી વામા ‘અનુભવ નામના એક મિત્રને બોલાવી પતિને કેમ મનાવવા તે સજાથી સૂચના કરે છે આમા વર્તમાન પતિ સજાથી સ્થિતિનું જ્ઞાન, સમભવટની નીતિ-રીતિનું જ્ઞાન અને પતિમતાને યોગ્ય આતુર સુચિત છે એનો આતુર લક્ષ વિશિષ્ટ અધ્યાત્મમય છે એ છેવટે પતિને મળવાની તાલાવેલી જવાવી, પૂરતી બહામણ કરવા સાથે, છેવટે જરા એસથી એમ પણ કહી દે છે કે હાં તો પતિને મેળવી આપ અને નહિ તો તું પણ બનારી કર-આહતો થા! સમતા અને અનુભવનો સજાથી શુદ્ધ ચેતનરાજ સાથે એવો છે કે એમાં આ સર્વ ભાવ બેસે છે આવા આવા પ્રયત્નો સમતાએ-સુખતિએ પતિને મળવા કર્યાં. એના મનના કોઈ પતિને આનંદ સ્વરૂપે મળવાના છે એ ધ્યાનમા રહે. પણ પતિસજા તો હંબુ નાટકમાં પડ્યા છે એ તો કોઈ વખત શકે (ઈ)નો વેશ લે છે તો કોઈ વખત ફેફાં ફેવા યોગ્ય છાશનો આકાર લે છે અને અનેક વખત એ ખેટા ખાવા ખતવવા મઢી પડે છે એ પોતાને માથે બહુ (કર્મફળ) રેવું હોવા છતાં કરજ વધારવા જ બાંધ છે અને વધારે વધારે ભારે થતા બાંધ છે. આવી એ ચેતનરાજની વર્તમાન સ્થિતિ થઈ શકી છે. આવી સ્થિતિમાં આપણે સમતા અને ચેતનરાજને પચાસમા પદની આખરે મૂકી આંખ્યા.

હવે આપણે થાણુ ૫૬ પર આવી એ.

આ ૫૬ યોગભાવમા લખાયેલું છે એમા જહુ પ્રયત્ન ભાવ ભરેલો છે. એમા ધ્યાનનો પ્રાગતિક સ્તો જવાઓ છે તે આપણે હંમણા જ બોધ્યું. પ્રથમ ભાકૃપદ માસની અધારી રાત્રી શી બીજ છે તે સમજાવે. એ જાતિ દારુણ રાત્રી વર્તતી હોય ત્યારે ચારે તરફ અધકાર લાગે છે, એમાં કોઈ વસ્તુનો સાથો ખ્યાલ આવતો નથી. શરીરપ્રવૃત્તિ, બહારની સ્થળ અજબોને કારણે, થઈ શકતી નથી અને ચિત્તમા ભારે અથતા લાગ્યા કરે છે. આવા પ્રકારની રાત્રી એટલે શું? એ ચેતનની નિભાવદશા છે. આ સુધી ચેતન પરવસ્તુને પોતાની માને છે અને તેમાં જમણ કરવામા આનંદ માને છે તથા સુધી એને ભાકૃપદ માસની રાતો જ વર્ત્યાં કરે છે એ

પરભાવમાં વર્તતા હોય ત્યારે જોને ધનમાં આનંદ દેખાય છે બાળકોમાં મુગ લાગે છે અને જાન્યુન વટાવવામાં એકને જોને ચોરોચો ચોરી થઈ છે ઘરના ઘરમાં શાવ લાગે છે માલિકીમાં મહત્ત્વા લાગે છે, વસ્તુઓની જમાવટમાં રાજ થાય છે; જોને સર્ગ, મિત્ર, સ્ત્રી, સત્વિતમાં સુખ દેખાય છે, સર્ગ-સખીઓના વેધ બળવવામાં છવનસાઈકમ જણાય છે. જોને માન્યતાની આબડ્ડ અને શાહની જેમતાણુ જોને જમીનથી જરા થયું છે એ ઉચ્ચત કસવામાં આદ્ય જાને છે

સ્વર રાજ-વિભાવદશાનો રાજ-કૃપણી જાળતોમાં થાય છે એટલેથી જ વાત પડતી નથી સરીર પરનો રાજ થયું એટલેથી જ આક્રોષ છે ચેતનસજ સિવાયની સર્વ વસ્તુ પર છે. જો પરમાં એટલી રમણતા તે સર્વ વિભાવદશા છે પછી જો રાજ સ્વર રૂપ છે જલવા આબડ્ડ કે માનનું માનસિક રૂપ છે, કે આચાર-પાસનું કક્ષિત રૂપ છે, અને તે આકાર છે, પણ અદરથી જરા થયું બહાર નીકળે એટલે જોને વિભાવદશામાં રમણ કરવાનું થાય છે.

રાજ એટલે કેવળ વિભાવ સતીનું જ રૂપક પડે છે. જોના બ્યક્ત સ્વરૂપી વધારે સ્પષ્ટ રીતે દેખાય છે. જોનું વર્ણન કરવાની જરૂર નથી. માત્ર જો પર જાન્યુલીનિર્દેશ કરી જોના અનેક આવિર્ભાવોના થયું તેમાં સમાવેશ કરી છાંવે. આ રાજોવચન-જ કયાંયો એટલા જ આક્રમ છે અને તેની સાથે જાઓ સહાર પ્રાણીને પરભાવમાં રમણ કરાવનાર છે ખાસ કરીને શાહરાજનો જાઓ ખરિવાર જોમાં મુખ્ય ભાગ લખવે છે અને જોને મહા કરનાર વેડનીય, નામ, મોઝાદિ સહકારી રીતે વર્તે છે. દેહમાં ચેતનના જ્ઞાન, કર્મન, ચારિત્રાદિ અસહ્ય ધુણે સિવાય જોનું જાણુ વર્તન સ્મૃત કે સૂક્ષ્મ હોય તે સખ જોને વિભાવમાં રાજનાર છે. જોમાં કેઈ ભાવ વિશિષ્ટ હોય, કેઈ અપ્રસવ્ત હોય, કેઈ સામાન્ય હોય, કેઈ જસીક હોય, અને તે હોય, પણ જેવો ચેતન સ્વભાવમાંથી બહાર નીકળે છે જો વિભાવમાં વધતે-એક છે જો પડી બચ છે.

આ વિભાવ જોનો મુળ સ્વભાવ નથી, પણ જોને સસાર સાથે જાણિક-કાળથી જોવો થકો; સખે થઈ બધો છે કે બધે વિભાવ, જો જ જોનું રમણસ્થાન હોય જોની જોની દશ થઈ બધું છે. જોને જે વાદ્યમ્બસખે ખન, સ્ત્રી, પુત્રાદિની વિચારણા કે તેમને અંગેના થતાં કર્મોમાં થાય છે તેનો તેના પાતાના અવર માટે થતો નથી; જોને બહુમા અદરને માટે નિવાર જ થતો નથી; જોને વિચાર કરવાની કુરસ જ મળતી નથી. જોને જો રીતે જો વિભાવમાં થાયો બચ છે, વધે બચ છે અને તેમાં દુષ્ટી બચ છે

આ વિભાવદશા તે જાણવાની રાત છે. વિભાવદશામાં મસ્ત થયેલા ચેતનને તે જન સ્વમાં અકસ્તવ્ય જાણી બચ છે. પણ જોની વિશુદ્ધ ચેતના જોની જો સ્થિતિ એક જન નામ પામે છે. ચેતનના પાતાના થર્મો અને તેટલા આનંદાદિત થઈ જસા હોય, છતાં પણ તે સ્ત્રી અવારનવાર ડાકિયાં તો જરૂર કરે છે ચેતનની સ્વભાવ અને વિભાવ

દશાનું સ્પષ્ટ પૃથક્કરણ કરી શકાય છે અને તેમ કરીને જોને બેઠે દશામા બરાબર જોગબવાની આવશ્યકતા છે આ પદમાં સ્વભાવદશાની ક્ષેત્રના પરભાવમા રમણ કરતા ક્ષેત્રનને માફ કરી વસ્તુસ્વરૂપનું જ્ઞાન કરાવે છે અને જોનું મુદ્દર પરિણામ આવે છે

આ પદમાં જે વિશિષ્ટ જ્ઞાન બ્યવહારુ નજરે મૂક્યો છે અને તેમા ક્ષેત્રનની વિશિષ્ટ પરિસ્થિતિ સુધી નજર પહોચાવી છે તે બરાબર સમજવા ચોચ છે. શુદ્ધ દશા ક્ષેત્રનને અત્યારે દુરથી જુએ છે જે નિર્માણ સસારરસમા ખરબચી રહ્યો છે, જોને ધન પુત્ર, પત્ની, વૈભવ પર પ્રેમ આવે છે, જોને જાવા પીવામા, નાચવા ફૂલવામાં, નાટક સિનેમા જોવામા રસ પડે છે, જોને માટરગાડીમાં ફરવામા જીવનના લક્ષ્યા હેખાય છે જોને ધન કરવામાં કોલેતાન જાય છે જોને જ્ઞાન, ભક્તિ, ક્રિયામાં જરા રસ લાગે છે તોપણ ત્યા તાદાત્મ્યનો જલાવ, અસ્પર્શ્ય કે વિરહવા હેખાય છે. આવી પરિસ્થિતિ જનવ સુલુના બહીની ભેઈ વિશિષ્ટ ક્ષેત્રના પૂજ જેઠ કરે છે. અત્યારે પતિ જેવી દશામા વર્તે છે કે જોને પોતાના બરા કોણ છે તેનો જ્ઞાસ પણ બરાબર આવતો નથી. પતિની આવી દશા વર્તે જો વિશિષ્ટ ક્ષેત્રનાની દૃષ્ટિએ ભાઈરવા મહિનાની ઘોર અધારી મેલથી સત છે જે શત્રીમા—જો વિવેકવિહીન દશામા—શુદ્ધ ક્ષેત્રનને કેવા કેવા વિચારો આવે છે તેનું જાત્રે વિવેચન કયું છે

જો વર્ણન કરવા પહેલા વિવેક શું છે તે જરા તપાસી નહીં. આપણે સોગમા પદમા મિત્ર વિવેકને જાણુ પર ચાલ્યો છે (પૃષ્ઠ ૨૨૮). આ જીવનમા વિવેક ને બરાબર જોગબવા તો બેઠા પાર થતાં વાર લાગે તેમ નથી. વાત જો છે કે આ ક્ષેત્રન—પ્રાણી પોતાનું શું છે પારકું શું છે તેનું જ્ઞાન ભૂલી ગયો છે જે બરા, વસ્તુ ધન આદિને જો પોતાના માને છે તેનો તેની સાથે જ્ઞાસ કાગનો સજખ હોઈ તે તેના નથી તે જ પ્રમાણે સ્નેહસજખ કે સજખ જ્ઞાસ કાગના છે તેના જે પાત્રો હોય તેને પોતાના ન કહી શકાય. આપણી નજરે આપણા જીવલક્ષના [છે નહીં] સ્નેહીએ જાત્યા ગયા, અને આપણે ભેંસી રહ્યા. જીવનમા જો ઉપસત સ્નેહસજખની જનિતતા જાવાવનાર પાર વચરના પ્રસંગો આપણે અનુભવ્યા. ભાઈ—ભાઈના કહેણો, પિતા—પુત્રના કહેણો, મિત્ર—મિત્રના કહેણો અને જોવા જોવા અનેક પ્રસંગો પ્રત્યેકે એટલા અનુભવ્યા ફરી કે આ જીવનમા કોને પોતાના માનવા અને કોને પર માનવાં જોની શકા પડી જાય તેમ છે. જોને આવા અનુભવો નજરે ન પડ્યા હોય તેમને જહીં જણાવી રેવું પ્રાસંગિક ગણાય કે આ જીવનમા સ્વાધી સજખની આશા સજખી, જો ધન વગરના મહેલને રચવાના મનોરથ તુરંત છે

ધનની વસ્થિતતા તો આ કાગમા બહુ જાવાવવી પડે તેમ નથી. આવી રીતે જે શરીરને અનેક ઉપસારથી પોતાનું માની પોષવામાં આવે છે તે અનેક વાર હોય. કે છે અને, બીજાઓના સજખમાં જનવું જોયું છે તેમ, જાતે જો જહીં પડ્યું રહે છે

આવી રીતે શરીરથી માંડી સર્વ વસ્તુ અને સર્વ સજખીઓનો પ્રસજ જ્ઞાસ કાગનો છે, જો સમજી રેવું, જો વિવેકજાનનો પ્રથમ પાથો છે જે સજ સજધી, વસ્તુઓ અને

જ્ઞાનદેવનંદો મેઘાપ સમતા સાથે થવાનો છે એમ તું સમજ જ્ઞાનદેવનંદના જે ‘જ્ઞાનદ’ શબ્દ છે એ જાતિ વિસ્તૃત અર્થમાં સમજવાનો છે. થેતનના જનત ગુણમાં રમણ કર્યું તે એનો નિહનદ છે એ જ્ઞાનદને બ્યવહારના કોઈ પણ જ્ઞાનદ સાથે સરખાવી શકાય તેમ નથી. સ્ફૂળ જ્ઞાનદ કરતા માનસિક જ્ઞાનદ ઉચ્ચતર છે; એનાથી આત્મિક જ્ઞાનદ વિશિષ્ટ છે; એનાથી પાર અથેલ અને જાતિ વિશિષ્ટ પરમ જ્ઞાનદ, જે સર્વ ત્યાગને પરિણામે પ્રાપ્ત થયે છે તે જ્ઞાનદ મહાતેજસ્વી, અનુપમેય, અવર્ણ્ય અસખલિત, અભાસિત, નિરબધિ અને પરમ પવિત્ર છે. એનાથી જાગળ કોઈ જ્ઞાનદ ન કોઈ એ સર્વના સિખર પર વિરાજિત છે. એ જ્ઞાનદને પ્રાપ્ત કરવાનું જાંતિમ ધ્યેય છે.

વિભાવકથા પૂરી થાય અને જનત પ્રકાશરૂપ જ્ઞાનુનો ઉદય થાય ત્યારે એ જ્ઞાનદનો ઘન સમજાય સાથે પ્રાપ્ત થાય અને ત્યારે થેતનની ભાદરવા માસની રાત્રીઓ પૂરી થાય. જ્ઞાનદેવે તો એ નિશ્ચિન જોઈ તારી ચાટી એમ ઘોલીને એનું માત્ર નિરીક્ષણ કરી રહી છે. જ્ઞાનદેવે પતિરાજ સાગમતે મળે ત્યારે એનો વિચ્છેદાણ જરૂર જાયશે, અને ભાંગશે ત્યારે હૃદયને માટે પતિ સાથે એનો ચિર સંગ થઈ જશે. આ વાત તું સમજ એમ છેવટે કહી આ જ્ઞાનપૂર્ણ પદની પર્વાસિ કરવામાં આવી છે. જ્ઞાનદેવે થેતનના જ્ઞાનમાં રહી છે કોઈ દિવસ જ્ઞાનુનો ઉદય થશે એવી તેને ખાતરી છે. એ કથાએ હાલ તો એ બાદરવાની નિશ્ચી રવો પણ પસાર કર્યું બધ છે (૫)

ઉપસહાર—આ વિભાવરાત્રી કોઈ પણ રીતે પૂરી થાય અને જાંતિમ ધ્યેયરૂપ સાથ જ્ઞાનુનો ઉદય થાય, એ બાકઈ નિરતર સતીપ રાખવા ચોખ્ખું છે. સ્ફૂળ જનતાના પ્રસંગે રાગદ્વેષાદિ સ્થિતિમાં જોટલા બાકઈ થઈ પડે છે કે એનો ત્યાગ કારે મુરકેલ છે? પણ એમાં સાર નથી, જ્ઞાનદ નથી, સ્થિરતા નથી, સ્થાપિતા નથી, અને એ સવ બધુવા છતાં અંધકારમાં જ રહેવાનું થાય છે એ કારે વિશિષ્ટ વાત છે. પણ છતાં એમ ને એમ બતાવી હોવાની ટેવ પડી છે તે જતી નથી. બાકી, જ્યાં જ્યાં જોતરીને વિચાર કરવામાં આવે બધવા અવલોકનની સાથી નિજાથી જ્ઞાનુજાણુ એવામાં આવે તો સ્વતા બધુવા છે કે એ વાતમાં કઈ માલ નથી. અથે તેમ કરીને આ વિભાવરાત્રીને ઈંચે લાવેલો ઘટે. અને એકવાર એનો છેદા આંખો જોટલો પડી સવ રસ્તા છુટા થઈ બધ તેમ છે.

યોગીની નજરે સત પછી તુરંત જ્ઞાનુનો ઉદય દેખાય છે પણ ઘણાજણ એ સીપા માર્ગ હેતા નથી, કઈ શકતા નથી. તેવાઓને માટે ચિસ્તનના અનેક માર્ગો છે. ત્યાગ જરૂર એ રસ્તા પ્રાપ્ત થયે નથી અને જરૂર મેસી રહી જ્ઞાનુઉદય—જ્ઞાનદેવનંદનની આશા રાખવી એના જેવો જામ નથી. પોતાને ચોખ્ખું માર્ગ ચોખી અથે તે રીતે આ વિભાવ રાતના અંધકારમાંથી પ્રકાશ પ્રાપ્ત કરવો આવશ્યક છે. એ માર્ગનું દર્શન કરાવવાનો આ યોગ્યકદનો આશય સમજાય છે (૫૧)

૫૬ પાવનમુ

શ્રુતિકા— જ્ઞાનક યોગનો જનુ રહસ્યભરપૂર સખ છે. ચિંતન કોના અસલ સ્વરૂપે 'જ્ઞાનદમય' છે એ જ્ઞાનક કો'તે મું ? એ સમજવાનો પ્રથમ પ્રયત્ન કરીએ. એકવીશમા પદની આખરે જ્ઞાન કર્યું કે—

અનુભવગોચર વસ્તુકો ર અનુભવો તલ ધિતાન્ત
કલ્પન મુનનકો કલુ નકિ પારે, જ્ઞાનદમય મહારાજ

ત્યા જ અનુભવગોચર વસ્તુની વાત કરી છે એમા કીધું-કહ્યું કાઈ ચાહે તેમ નથી. એ અનુભવગોચર વસ્તુનો ખરો અ્યાસ તો સાક્ષાત્ અનુભવે જ આવે. સાકરનો સ્વાદ સાકર ખાવામા જ છે; કોનું વર્ણન ગમે તેટલું કરવામા આવે, પણ જેણે સાકરન ખાધી હોય, તેને કોનો અ્યાસ આવવો કે આપવો ધણો મુશ્કેલ છે. લગભગ અશક્યની કોટિમાં આવે છે આપણે પામર છવો એ કોટિમા છીએ, છતાં પ્રયત્ન કરીએ.

કોનો કાર્ક અ્યાસ કરવા અવકાશલ્પન તરફ નજર કરીએ. સ્ફૂળ લ્પનવાળા પ્રાણીઓને ખાવાપીવામા જ્ઞાનક આવે છે. ભીંડાના કોવા શીખીન કોવા છે કે ગમે તે ભાવના ભીંડા ખરીલી ખાશે ત્યારે કોને જ્ઞાનક આવશે. હાટ્ટની લતમા પડેલા ધરખાર વેશી, બી સાથે કલેશ કરી છાકરાઓને જૂખ્યા ગાખી હાટ્ટ પીચી અને તેમા જ્ઞાનક મેળવશે. આ સર્વ જ્ઞાનકો ઈર્ષિયજન્ય અથવા ઈર્ષિય સળખી હોઈ સ્ફૂળ છે.

સ્ફૂળ જ્ઞાનકમા ધનસભ્ય, રમતમતના અનેક પ્રસંગો વર્ણવેનો સમાવેશ થાય છે. આ સર્વ જ્ઞાનકમા તસ્તમતા જરૂર હોય છે. પણ એ સવ જ્ઞાનક સ્વભાવ પ્રકારમાં આવે છે એ સવ જ્ઞાનક તદ્દન લક્ષિક છે. અવકાશ છે અનિત્ય છે અને પૂરા થાય એટલે માત્ર સરકાર મૂકી ભય છે. દૂધપાક ખાધો એટલે વાત જણાસ થઈ ગઈ. ધનપ્રાપ્તિનો જ્ઞાનક થોડો વધારે વખત ચાલે છે તો કોમા જન્ય અકળામણોનો પાર નથી.

જ્ઞાનાચી ઉપરની કોટિમાં માનસિક જ્ઞાનક આવે છે. એક વખત લોગ ખાપીને સત્તને વગચી રહેવામાં આવે અથવા બોલવામા સવમ શણવામાં આવે ત્યારે સ્ફૂળ લોગ ખપાય છે, પણ મનમા ભારે જ્ઞાનક થાય છે. પ્રામાણિક વર્તન, નિરભિમાનતા, સ્પષ્ટવકૃત્વ, નિર્દોષવૃત્તિ, હલ રહિત લ્પન, નિષ્કપટ ભાવ, મહાઉરફેરનીના પ્રસંગોમાં લ્પમા, દ્રાવક પ્રસંગોમાં પેશ કેશકાળની બણતરી કરી વિવેકપૂર્વકનું જોડાય હક્કના પ્રમામાં દાક્ષિણ્ય વર્ણે વર્ણે અનેક સફુલ્લો માનસિક જ્ઞાનક આપે છે અને કોની મુદત સ્ફૂળ જ્ઞાનક કરતાં ઘોટી હોય છે. કોના પ્રસંગોએ મનમાં જે છાજ પડી ભય છે તે જનુ જ્ઞાનક આપનારી છે. સફુલ્લોના સ અવકાશમાં મન અને હૃદય જોતની કોક્તા થઈ ભય છે, એ જ્ઞાનમા રાખનું.

માત્ર માનસિક જ્ઞાનકનો પ્રસંગ નવીન શોધ કરવામાં, કોઈ મુશ્કેલ કોષડો ઉઠાવવામાં

એના ઉદ્ધારમાં પતિ તરફ પ્રેમનાં દર્શન સાથે પતિની વર્તમાન સ્થિતિ તરફ જાતની શોક-ભિન્નિ અવશ્યાસ સ્પષ્ટ છે. પણ એનો મુખ્ય હેતુ તો પોતાની વિસ્ફોટક પ્રતિષ્ઠા કલ્પનાને જ છે. એ હજુ એવા ઉદ્ધાર કાઢી રહી હતી, ત્યાં જાતકે અવાજ કર્યો એટલે શુદ્ધ ચેતનાને અદરથી પ્રાણ નીકળી જતા હોય એવું દુઃખ થયું.

આ જાતક કોણ?—એની ખરી શોધ કરવાની છે. શુદ્ધ ચેતનાને પતિનું ખડુ સ્વરૂપ જાણ આપનાર અક્ષિત કાં તો સ્વાનુભવ હોઈ શકે અથવા વિચિત્ર જ્ઞાની હોઈ શકે. એ બંધારે શુદ્ધ ચેતનાશયનું સ્વરૂપ અક્ષત કરે અથવા દર્શાવે ત્યારે શુદ્ધ ચેતનાની અતરંગતા, એના પતિની દશાના વર્તમાન સ્મરણે, જરૂર પ્રાણક્રમણ કરે તેવી આકરી ઘર્ષ બાજુ. (૧-૨)

एक निसि मीतम मातंकी हा, कितर गर्ई छुष मातः

જાતક! જલ્લ વિના રહી હો, પીઠ પીઠ પીઠ પીઠ પાટ માતુંકી. ૩

અર્થ—એક રાત્રે પ્રીતમના નામને વીસરી ગઈ એની સ્મૃતિ જ ન રહી. પણ કે જાતક! પિયુ-પિયુ-પિયુ-પિયુ (અવાજ) પામીને (પણ) અતુરચિતિ વચરની જ રહી. (૩)

વિવેચન—એક રાત્રે તો એ ખરેખર પતિના વિસ્ફોટી એટલી બાકુલ ઘર્ષ ઘર્ષ કે એ પતિ નામની સ્મૃતિ-શુદ્ધિ પણ વીસરી ગઈ પ્રાચીને માથે હાથી વધારે જાણ દુખ પડે છે ત્યારે એ દુઃખમાં એટલો તરંગિત ઘર્ષ બાજુ છે કે દુખને પણ ભૂલી જાય છે. અતિ દુઃખમાં સજડતા હોઈ પણ છત્રને અવલોકતા આ મહાન સત્ત્વ પ્રાપ્ત થાય છે તે વખતે બળી અનુભવે એને પતિની સ્મૃતિ આપી, પણ એની તો એ જ સ્થિતિ રહી. પતિશય વચરની એ શરી પણ ઘર્ષ (૩)

एक समे आलापक हो, कीमे अहामे गानः

સુપર વપીહા હર ધરે હો, વેલ હે પીઠ પીઠ તાન માતુંકી. ૪

અર્થ—એક સમિ-એક વખત-તે તો હ્લાપણ વચરનો વિલાપ કર્યો, પણ બપોલો મુઠક હોઈ સૂર મેળવે છે-મેળવે છે અને પિયુ-પિયુ તાન (ખાસી સાથે) કે છે. (૪)

વિવેચન—અવિચલ મનથી તો હ્લાપણ વચરનું એક વખતનું આન થયું. પણ આ નિસ્કાતુર વચરણને એમાં પણ સમાન દુઃખની સાથે પોતાના દુઃખની મિલાવટ કરવાની તક

પ્રાપ્તિ—નાઈકી-નાઈકીની જીજ્ઞાસા પશ્ચાદ્ધ છે. એક પ્રત્યાં આ પ્રત્યક્ષ છે. નિશ્ચય મારા માન નિરા રહી છે. જી.

રાખાઈ—નિશ્ચિ-સચે. નાઈકી-નાયતી. નિશ્ચય ઘર્ષ-જુદી ઘર્ષ. વીસરી ગઈ-સુષ-સ્મૃતિ. જરૂર-ચિત્ત. પાટ-કાપ્તા-પામીને.

પ્રાપ્તિ—સુપર બપોલ-સુપર વપીહા.

રાખાઈ—એક સમિ-એક વખતે. આલાપ-વિલાપ, જાણ. આમને-વચર હ્લાપણે. કીમે-કીમે. જરૂર-સુષ. બપોલ-બપોલ (વાતમ પછી). ધીર-મેળવે, મેળવે. તાન-જાગીરો. હન્ક-૩

મળી. જપેયા ખરેખર સુખદ છે એ પોતાનો સૂર કેળવે છે અને તેમ કરીને યેતના સાથે તાન પૂરે છે સુગીતમાં તાન હોવાથી ગાનનું માધુર્ય જૂજ વધે છે એ બાબતી વાત પર અત્ર ઉલ્લેખ છે જ્યારે પ્રેમનો ઉન્માદ થયા છે ત્યારે સમ્બાધર્મુ છિડી બાજ છે ચાતકનો અવાજ સંભળીને એ વિશ્વહી સ્ત્રી પ્રાણ નીકળી બાજ તેટલું દુઃખ થવાની સંભાવના કરે છે, તે જ જપેયાનો અવાજ સંભળીને બાજે તે પોતાના તાનમાં સૂર પૂરતો હોય એવી કમ્પના વિહરથેલીને કરાવે છે (૪)

રાત વિમાર વિભાત હૈ હો, ઉદિત સુમાર સુમાન;

સુમતા સાચ મતે મિછે હો, માપ 'આનરૂપન' માન

માહુક્કીં ૫

અર્થ—વિભાત (અંધારી) રાત ખપી બાજ છે વીતી બાજ છે અને સ્વભાવભાનુનો ઉદય થાય છે એટલે સમતાના સાચા મત (સાન) મા આવીને આનંદના પૂર મળી ગયા, એમ તું માન, સમજ (૫)

વિવેચન—પણ એ તાનમાં ભારે મજા આવી અર્ધ પતિનો વિરહ બા શુદ્ધ ચેતનાના તાનમાં જ દૂર થઈ ગયો. જ્યારે આનમાં આતા, બેચરને આનની એકતાનતા થાય છે ત્યારે એ પરિણામ થાય તે અત્ર થાય છે શુદ્ધ ચેતનાની એકતાનતા અત્ર પતિરાજ વચ્ચે થાય છે પતિની વિભાવદશા પૂરી થાય છે એ સ્વસ્વરૂપ જુએ છે એને સ્વનો ખ્યાલ આવે છે એ બાજ વસ્તુની અસારતા એઈ-બાબી-અનુભવી એને સાચી નજરે જુએ છે. અને જેવો સાચો ખ્યાલ અતરદશિથી આવ્યો કે અંધારી રાત પૂરી થાય છે.

અને રાત ગઈ એટલે સૂર્યનો પ્રકાશ થાય છે ત્યાં તે પછી સવ અનિયાનો નાશ થઈ બાજ છે સસારદશા છિડી બાજ છે પછી બહાર જોવાની ટેવ પૂરી થઈ બાજ છે અને બાજ દશાને બહારે અતરદશિ આવી બાજ છે; સ્વ-પરનું વિવેચન થઈ બાજ, સ્વને ઓળખાવ અને સ્વીકારાય, પરને પિછાનાયા અને ત્યાગ કરાય અને એ માત્ર ઉપર ઉપરથી વાતો કરવા કે માત્ર બહુવાર્ણ નહિ પણ વર્તન વરીકે પ્રાપ્ત થાય, એટલે સગી પૂરી થઈ ગઈ બાનુનો ઉદય થયો અને શુદ્ધ ચેતનાનો આનંદવન સાથે મેળાય થયો, ચેતનાની લાબા વખતની વિરહદશા પૂરી થઈ અને શુદ્ધ ચેતનાના મનોરથ સિદ્ધ થયા.

અથવા ચેતના પોતાના મંદિરમાં બેસી પતિવિરહના ગાન કરતા, નિઃશ્વાસ મૂકતા ઉપરે કહે છે કે જ્યારે બા વિભાવશાવ પૂરી થશે અને વિવેકજાનુનો ઉદય થશે, ત્યારે

પાકાંતર—સુમાન-સુમાનુ માન-માનુ

શબ્દાર્થ—વિભાત = ભાવ પ્રકાશ બપોરની, અંધારી, વિભાત = વીતી બાજ છે પતાર થઈ નજર છે સુમાન = સુખમજાવાળો સુમાન = સુખવનું, સવ સુમત્ર = સમતાના થાયમન = સાચો અભિપ્રાય, સમ્બંધાન બાજે = જાતીને આનંદન = આનંદના પૂ માન = સમજ ને, વિચાર, કમ્પડ મ.

જ્ઞાનદાસનંદનો મેળાપ સમતા સાથે થવાનો છે એમ તું સમજ જ્ઞાનદાસનંદનં ને 'જ્ઞાનદ' શબ્દ છે એ ખતિ વિસ્તૃત અર્થમાં સમજવાનો છે. ચેતનાના જનત બુદ્ધિમાં રમણ કરતું તે એનો નિબ્ધનદ છે એ જ્ઞાનદને જ્યવહારના કેઈ પણ જ્ઞાનદ સાથે સરખાવી શકાય તેમ નથી. સ્વજ્ઞ જ્ઞાનદ કરતા માનસિક જ્ઞાનદ ઉચ્ચતર છે, એનાથી પ્રારંભિક જ્ઞાનદ નિશ્ચિત છે, એનાથી પાર બેસેલ અને ખતિ વિશિષ્ટ પરમ જ્ઞાનદ, એ સર્વ ત્યાગને પરિણામે પ્રાપ્ત્ય છે તે જ્ઞાનદ મહાત્મેજસ્વી, અનુપમેય, અવશ્ય અસ્પૃશ્ય, અગ્રાપ્ય, નિરવશિ અને પરમ પવિત્ર છે એનાથી આગળ કેઈ જ્ઞાનદ ન હોઈ એ સર્વના શિષ્ય પર વિશ્વાસ છે એ જ્ઞાનદને પ્રાપ્ત કરવાનું અંતિમ ધ્યેય છે.

વિજ્ઞાનદશા પૂરી થાય અને જનત પ્રકાશરૂપ જ્ઞાનનો ઉદય થાય ત્યારે એ જ્ઞાનદનો જન સમજાય સાથે પ્રાપ્ત થાય અને ત્યારે ચેતનાની જાદરવા માસની રાત્રીઓ પૂરી થાય. જ્ઞાનદે તે એ નિશ્ચિત એક વાસી વાટથી એમ બાંધીને એનું માત્ર નિરીક્ષણ કરી રહી છે જ્યારે પવિત્ર સાચમતે મળે ત્યારે એના વિશ્લેષણ જરૂર લાગશે, અને લાગશે ત્યારે હૃદયને માટે પતિ સાથે એનો ચિર સંબંધ થઈ જશે. આ વાત તું સમજ એમ છેવટે કહી આ ભાવપૂર્ણ પદની પર્યાયે કરવામાં આવી છે જ્યારે ચેતના આશામાં રહી છે કેઈ કિંચિત જ્ઞાનનો ઉદય થશે એવી તેને ખાતરી છે. એ ભયે હાલ તે એ જાદરવાની વિશ્લેષણ રાત્રી થયું પસાર કર્યું જાય છે. (૫)

ઉપસંહાર—આ વિજ્ઞાનદશા કેઈ પણ રીતે પૂરી થાય અને અંતિમ ધ્યેયરૂપ સાચા જ્ઞાનનો ઉદય થાય, એ જ્ઞાનદ નિરંતર સતીપ રાખવા યોગ્ય છે સ્વજ્ઞ જનતના પ્રસંગે રાજકેશવૃત્ત સ્થિતિમાં એટલા અપર્યાપ્ત થઈ પડે છે કે એનો ત્યાગ ભારે મુશ્કેલ છે, પણ એમાં સાર નથી, જ્ઞાનદ નથી, સ્થિતતા નથી, સ્થાવિતા નથી, અને એ સવ બદલાય છે આ અધિકારમાં જ રહેવાનું થાય છે એ ભારે વિચિત્ર વાત છે. પણ છતાં એમ ને એમ જલ્દાથી લેવાની ટેવ પડી છે તે જલ્દી નથી, જાકી, જરા લાંબા સમયની વિચાર કરવામાં આવે અથવા અવલોકનની સાથી નિશ્ચયી આબુજાબુ લેવામાં આવે તો સ્વતઃ જાણાય છે કે એ વાતમાં કંઈ ખાલ નથી, ગમે તેમ કરીને આ વિજ્ઞાનદશા છેડા લાવેલો થોડો અને એકવાર એનો છેડા જાણ્યો એટલે જાકી સવ રસ્તા ચુકા થઈ જાય તેમ છે.

યોગીની નજરે રાત્રી જાકી તુરંત જ્ઞાનનો ઉદય રોજાય છે પણ ઘણાજણ એ યોગી માર્ગ લેતા નથી, કંઈ શકતા નથી. તેવાઓને માટે શિસ્તના અનેક માર્ગો છે. ત્યાજ વગર એ રસ્તા પ્રાપ્ત્ય નથી અને ધરમાં બેસી રહી જ્ઞાનુદય—જ્ઞાનમય—નની આશા રાખવી એના એનો જામ નથી. પોતાને યોગ્ય માર્ગ શોધી ગયે તે રીતે આ વિજ્ઞાન રસ્તાના અધિકારમાંથી પ્રકાશ પ્રાપ્ત કરવો અવશ્યક છે. એ મારગનું દશન કરાવવાનો આ યોગપદનો આત્મિક અધ્યક્ષ છે. (૫૬)

૫૬ પાવનસુ'

શ્રુતિકા—આનંદ યોગનો જનુ રહસ્યભરપૂર શબ્દ છે. જેવન જેના અસલ સ્વરૂપે 'આનંદમય' છે એ આનંદ કોણે શું? એ સમજવાનો પ્રથમ પ્રયત્ન કરીએ. કોઈવીશમાં પદની આગળે આનંદ કહ્યું છે—

અનુભવયોગ્ય વસ્તુને જે અનુભવે તથા ધ્યાનમાં
રહેતો મુનમોહો કહ્યું તથા જોઈને આનંદમય અભ્યાસ

ત્યાં જે અનુભવયોગ્ય વસ્તુની વાત કરી છે એમાં કીધું-કહ્યું કાંઈ ચાલે તેમ નથી. એ અનુભવયોગ્ય વસ્તુનો ખરો અર્થ તો સાક્ષાત્ અનુભવે જ આવે. સાકરનો સ્વાદ સાકર ખાવામાં જ છે, એનું વર્ણન યમો તેટલું કરવામાં આવે, પણ એણે સાકર ન ખાધી હોય, તેને એનો અર્થ આવે તો કે આપણે ઘણાં મુશ્કેલ છે, હમબજ અશક્તની કોટિમાં આવે છે આપણે પામર છોએ એ કોટિમાં છીએ, છતાં પ્રયત્ન કરીએ.

જેનો કાર્યકર્તા અર્થ કરવા અવકાશલગ્ન તરફ નજર કરીએ. સ્થૂળ લગ્નવાળા પ્રાણીઓને ખાવાપીવામાં આનંદ આવે છે. ભીક્ષાના એવા શીષીન એવા છે કે જમો તે ભાવના ભીક્ષા ખસીથી ખાશે ત્યારે એને આનંદ આવશે. હાડની લતમાં પડેલા ઘરનાર વેચી, સ્ત્રી સાથે કલેશ કરી, ડોકરાઓને જુખ્યા રાખી હાડ પીશે અને તેમાં આનંદ મેળવશે. આ સર્વ આનંદો ઈદ્રિયજન્ય અથવા ઈદ્રિય સંબંધી હોઈ સ્થૂળ છે.

સ્થૂળ આનંદમાં મનસામય, રમતગમતના અનેક પ્રસંગો વગેરેનો સમાવેશ થાય છે. આ સર્વ આનંદમાં તરતમતા જરૂર હોય છે. પણ એ સર્વ આનંદ અધન્ય પ્રકારમાં આવે છે. એ સર્વ આનંદ વદન શુષ્ક છે. અવકાશ છે અનિત્ય છે અને પૂરા થાય એટલે માત્ર સંસ્કાર મૂકી ભલે છે. દૂધપાક ખાધો એટલે વાત જલાસ થઈ ગઈ મનપ્રાપ્તિનો આનંદ થોડો વધારે વજત ચાલે છે તે એમાં અન્ન અકળામણોનો પાર નથી.

આનાથી ઉપરની કોટિમાં માનસિક આનંદ આવે છે. એક વખત લોગ આપીને સત્ત્વને વળની રહેવામાં આવે અથવા યોગવામાં સુષમ રાજવામાં આવે ત્યારે સ્થૂળ લોગ અપાય છે પણ મનમાં કાંઈ આનંદ થાય છે. પ્રામાણિક વર્તન, નિરસિમાનતા, સ્પષ્ટચક્ષુત્વ, નિર્ભીલવૃત્તિ, હલ રહિત લગ્ન, નિષ્કપટ ભાવ, મહાદેવકેસ્વીના પ્રસંગોમાં શ્રદ્ધા, દ્રાવક પ્રસંગોમાં પેશ દેશકાળની જાણતરી કરી વિવેકપૂર્વકપુર્વક અભ્યાસ પ્રકારમાં દાક્ષિણ્ય વગેરે વગેરે અનેક સદૃશ્યો માનસિક આનંદ આવે છે અને એની મુદત સ્થૂળ આનંદ કરતાં ઘણી હોય છે. એવા પ્રસંગોએ મનમાં જે છાપ પડી ભલે છે તે જનુ આનંદ આપનારી છે. સદૃશ્યોના સંબંધાર્થમાં મન અને હૃદય જોતની એકતા થઈ ભલે છે એ આનંદ રાજવું.

માત્ર માનસિક આનંદનો પ્રસંગ નવીન શોધ કરવામાં, કોઈ મુશ્કેલ કોઈએ ઉકેલવામાં

આ ખીમે ખીમે વધતો આત્મરમણીય પરબ્રહ્મ પામતો આનંદ આ અદ્ભુત જાનો વિષય છે અને આનંદધન નામમાં જ જાણે દિવ્ય જ્ઞાન છે. આનંદ શબ્દ યોગમાં ચોક્કસ છે એ આત્મજન્મ વસ્તુ છે એ વસ્તુના અવર્ણ છે એ મહાન શબ્દનો વિસ્તાર 'ધન' શબ્દમાં છે આનંદની માત્ર એક લક્ષરી નહિ, જ જગમાં પડેલા અમિત સસારસંકલ્પનાની મોટી આકર્ષિક પગ નહિ, પણ એનો સમૂહ, એનો જગદીશ.

પાંચ માસમાં કોપરેલ કરી બધા અજ્ઞાની જીવોને 'ધન' કહી શકાય એવી રીતે આનંદનો સમૂહ, એનું દળ વર્ધિત થાય અને આજે તરફ વાળાવણીમાં પણ નિર્વિશેષ પ્રાપ્તિ—આત્મસુખરમણા અનુભવાય એ આનંદધન છે આનંદનું દળ છે આનંદનો નિરતર થતો વિકાસ છે આનંદની રેલોડ છે એ આનંદના સમૂહનો વિચાર કરવાથી, એ આનંદસમુદાય પકવાથી અને એમને એ આનંદ પ્રાપ્ત થયો હોય તેના વિચાર કરવાથી આનંદમય વર્ધિ જવાય છે. એ આનંદમય—કર્મમહત્તી રહિત થયેલ—સિદ્ધ આત્મદશા છે. ત્યાં એ આનંદ એની પરબ્રહ્મને પ્રાપ્ત થાય છે મતલબ, આનંદધન એટલે જ્ઞાન ત આનંદમય સિદ્ધ આત્મા એમ સમજવું.

કોઈને જ્યાં પ્રશ્ન થાય કે આ પદ્ય પ્રણેતાએ પોતે સિદ્ધ યોગ્ય નામ શા માટે રાખ્યું હતું? એનો જવાબ આ પદ આપે છે. આજે એ મત્ત થવાની ઇચ્છા હોય તો હું મત્ત થાની વાત કહું; આજે ખનની ઇચ્છા હોય તો ખનપતિ નામ રાખું આવા ઉપનાયો મુજબ છે અને પ્રાણીની મનોરજસંપત્તિના યોગ્ય છે શ્રી કર્પૂરવિજયે સુવ પડો. ચિદાનંદ ના નામથી લખ્યા; શ્રી લાલાનંદે સર્વ પડો 'આનંદધન ના ઉપનામથી લખ્યા; એ સર્વ સાધનું લક્ષ્ય જતાવે છે. એમને પોતાના નામની પરવા નહોતી. એમના જીવનનું એ સાધ્ય હતું તે નામ તેમણે રાખ્યું છે. અને આ પદને જાતે લાલ—આનંદધન કહી તે વાત સ્પષ્ટ કરી છે.

જા

(શત્રુ-અવલંબનની)

મેરે માન આનંદધન, તારા આનંદધન * (ટેક)

માત આનંદધન, તારા આનંદધન;

માત આનંદધન, જાત આનંદધન યારે ૧

અર્થ—મારો આનંદધન પ્રાણ સમાન છે મારી તજજીવીતા આનંદધન છે મારી પ્રાણ આનંદધન છે. મારા પિતા આનંદધન છે મારા શરીરનાં જાતો આનંદધન છે. મારી અતિ (સ્વરૂપ) આનંદધન છે. (૧)

વિવેચન—આ પદ અદ્ભુત છે. એમાં લક્ષ સાથે એકાગ્ર જતાઓ છે પ્રથમ શરૂઆત પ્રાણથી કરી. અનુષ્ઠને દસ પ્રાણ છે. પાંચ ઉદ્વિષ, મન-વચન-કાયાનાં બેળા,

* આ પાતા કબો લગભગ તેવા છે, બિદલે બિદા અથવા આપણી જાણ નથી.

આમુખ્ય અને આસોઆસ. અણવ-જઠમા અને જોત-મમા વજાવત પાડનાર આ પ્રાણો છે આ સર્વ પ્રાણો આનંદમય છે. કોને ઇત્રિયોમા આનંદ દેખાય છે એ વિશ્વમાં આનંદ જુએ છે એતા મનમા આનંદ છે, એની વાળીમા આનંદ છે એતા આખા શરીરમા આનંદ છે, એતા આસોઆસમાં આનંદ છે અને એનું આખું જીવન આનંદમય છે એને તાન પલ્લુ આનંદનું જ હાથે છે જ્યાં મન-જયન-કાચમા આનંદ હોય ત્યાં તાન બીજી કંઈ બાજતનું હોય ? એ પોતાની સર્વ જાવના આનંદમય કરી દે છે બનાકૃત નાક એને આનંદમા ઉતારી દે છે. એને જરૂરી બધ પલ્લુ આનંદનો જ હોય છે એક વસ્તુનું તાન હાથે ત્યારે આખી દુનિયામા બીજી ચીજ સૂઝતી નથી.

માતાનો પ્રેમ સર્વથી ઉત્કૃષ્ટ છે, માતૃપ્રેમનો જદલો વળી શકે તેમ નથી; અને તેથી સ્વાભાવિક રીતે માતાની પૂજા જાય છે બ્યવહારમાં જે સ્થાન બાળકની અપેક્ષાએ માતા હોય છે તે સ્થાન સામ્બદ્ધતાના સબધમા આનંદ હોય છે એ આનંદને મૂર્તિમાન શક્તિ તરીકે પૂજે છે એને પિતા સ્થાને પલ્લુ આનંદ જ છે જને પૂજ્ય સ્થાને એ આનંદને આપે છે એને અસ્થિ-મજ્જામા આનંદની હલ હાગી હોય છે તેથી એનાં જાત્રા પલ્લુ આનંદમય જ હોય છે એના શરીરના પ્રત્યેક અવયવમા આનંદ હોય છે અને વાત એટલે સુધી જાય છે કે સુઝ એની જાત પલ્લુ આનંદમય થઈ જાય છે આખું શરીર, આખી વિચારમાળા અને આખો વાળીવિહાસ આનંદમય થઈ જાય છે (૧)

રાજ આનન્દધન, કામ આનન્દધન;

સામ આનન્દધન, જ્ઞાન આનન્દધન

મેરેં ૨

અર્થ—માડુ રાજ આનંદધન છે. માડુ સર્વ કામ આનંદધન છે મારી સર્વ સામથી આનંદધન છે મારી સવ હાથ-મર્ચાદા આનંદધન પર નિર્ભર છે (૨)

વિવેચન—એને આનંદમા આખી દુનિયાનું જાજ હાથે છે બલ્કે પોતે જાજનૈશવ જાજવતો હોય, બલ્કે એ વિસ્તાર ઉપર પોતે રાજ જોગવતો હોય એવું એને હાથે છે એનું કર્તવ્યસર્વસ્વ આનંદનો તાન છે એને આનંદનો રસ એવો હાથે છે કે બીજું કામકાજ એને છાશનાકળા જેવું હાથે છે એની સર્વ સાધનસામગ્રી પલ્લુ આનંદમય જ છે. કોઈ પલ્લુ કામ માટે વત્પાયોગ્ય સામગ્રી બધીજે છે યોગીનો સાજ આનંદ છે એની મર્ચાદા પલ્લુ આનંદની જ હોય છે એ જ્યાં જુએ ત્યાં આનંદ જ દેખાય છે. એના દિલિલિલિમાં ઉત્પત્તી મર્ચાદા આનંદમય જ હોય છે પ્રારભથી તે ઉત્પત્ત સુધી આનંદમય એનો માર્ગ છે (૨)

આમ આનન્દધન, શામ આનન્દધન;

નામ આનન્દધન, મામ આનન્દધન

મેરેં ૩

અર્થ—માડુ આકાશ (ગગન) આનંદધન છે મારું પરોરવાના વજો આનંદધન છે

માત્ર નાલિનકમળ આનંદમય છે અને મારો સર્વસ્વ હાલ આનંદમય છે (૩)

વિવેચન—એ દક્ષિણમાંથી કેટલાક આપણા મુખી બધાં તો ત્યાં પણ એને આનંદ જણાય છે એવું વિચાર આનંદમય જ છે. એનાં કપડાં પણ આનંદમય જ હોય છે એણે મું પહેલું એવું એને જાન પણ હોતું નથી, કારણ કે એની નાલિની નીકળી આનંદ આકાશ મુખી બધાં છે અને એની કમાળીમાં આનંદ જ છે બાપારી કે ધીરધાર કરનાર જેમ સસ્ત્રીયામાં નહીં કેટલો મરો તેની પ્રતીક્ષા કરે છે તેમ આ યોગબ્યાપાર કરનારના નિશાન આનંદ જ હોય છે (૩)

ઉપસહાર—આપે આનંદની હથ હાથે ત્યારે સર્વસ્વ અર્પણ થાય છે. આપણા વિશ્વમાં અને પોતામાં અને પોતાના વાતાવરણમાં આનંદ ડેળાય છે આ સ્વાર્પણમાં કલાસ સહે તેટલો આનંદાનુભવ જોઈ શકાય છે એમાં અકલાવ ન હોય, એમાં મનોવિકાર ન હોય, એમાં લોકપ્રસાદની એવળા ન હોય, એમાં મનને મનની લેવાના જામા ન હોય, એમાં નિરવિશય પ્રેમ હોય. આ મુખી પ્રમાદ કે દુઃસ્વીત્ય હોય ત્યાં મુખી આ આનંદને સ્થાન નથી. આ મુખી આનંદમય હવન વહવાની ઇચ્છા ન થાય ત્યાં મુખી અનેક માધ્યાયારો કરવામાં આવે છે આનંદરસના ક્રિષ્ણનાં હવન અનેક હોય છે દુનિયા એને ગમી કહે કે મૂળ કહે, એવું તથા એની નજર જ હોતી નથી. એની એને યજ્ઞ નથી જેમ કહેવું એ પણ બિનજરૂરી છે. યજ્ઞની વાત કરીએ ત્યારે બધે એમાં પણ કંઈ કર્તવ્ય હોય એવો ભાવ પડી બધાં છે આ લગ્નલક્ષ્ય યોગીનું આંતરરાત્ર્ય અવકાશી પર હોય છે અને એના આનંદરસના પ્રિયમુને બલુવા, સમજવા કે જોળવા એ પણ હવનનો એક લક્ષણ છે, અને એ મારો ગમન કરવું એમાં હવનનું સાર્થક છે

હાલનરે આનંદ પાછળ હવન અર્પણ કરવું હાલનો આનંદ આનંદમય હવે, આનંદમય હવે, એ એનો વસત્યા હવે, એ જ એનો પરમ સાધ્ય હવે અને એ એણે અહીં માર્ગ મતાવ્યો છે. હાલ નિ-હાલનરે' નામને એમણે આ સ્થાનકે જ વાદ કર્યું છે કારણ કે એ જાન કરતાં એને એની આનંદ સાથે એકતા કરવી હતી. આવા વિશિષ્ટ પ્રવાહમાં આત્મનિમજ્જન કરનાર યોગીને માત્ર અવકાશમા રસ લેનાર નિશ્ચયગ્રામી આદિ અધિ તેવું લગવામાં આવે, આપણે તેમને વાદ કરાને આ અતિ વિશાળ પદની જાણનાને કિલ્લ ન કરીએ. આનંદ યોગનો અતિ ઉચ્ચ કક્ષાનો શબ્દ છે. એને જોળવામાં મળે છે એને હવવામાં રસ છે અને એને પોતામય કરવામાં સિદ્ધિ છે. જળ હમ અમર બધે, ન મરે એવું વિશિષ્ટ જ્ઞાન જે યોગીની વહન ગિરજાકામાંથી નીકળે, તે જ આપણા વિશ્વને, પોતાના શરીરને અને નાલિની માંથી નસોમકળને આનંદમય બેઈ શકે. એ મહાન યોગીને આપણે બહુવાનીએ.

પૂજ્ય શ્રી મંજીસરિજીવજીએ આ પદ આજી સમતાના મુખમાં મુક્યું છે નાંમ કહે છે કે 'સમતાને અને આનંદમયનો એક મત મળ્યો. ત્યારે સમતા માને છે કે મારે પ્રાણ

પણ આનંદમન છે તથાલીનતા આનંદમન છે, અને માતાપિતા પણ આનંદમન છે, અને શરીર પણ આનંદમન છે કુળ પણ આનંદમન છે, તેમ જ સભ્ય તેમ જ કાજ પણ આનંદમન છે આનંદમન મળ્યા એટલી સર્વ મળ્યું.” આ દ્રષ્ટિબિન્દુ પણ વિચારવા યોગ્ય છે

અમે તે દ્રષ્ટિબિન્દુથી એઈએ, પણ એમાં આનંદને યોગજવાની આવશ્યકતા છે; અને યોગજીને એટલી જવા જેવું નથી. એ પ્રાપ્ત્ય તરીકે જવગત થાય તો તેને માટે પ્રયાસ આદરી દેવાની આ ઉપાય તક છે એક વાર કામ સરેડે બહી જશે તો પછી ચેતનરામ પાતાનો સ્વતો આગળ કરેલો થઈ જશે. આનંદમય થવાની દૃઢ ભાવના કરવા યોગ્ય છે. વિશાળતાથી આનંદને યોગજવો અને આદરવો એ આપણું પ્રધાન કર્તવ્ય છે એ માર્ગે એટલી પ્રગતિ થાય તે સર્વથા ઇષ્ટ છે હિંદુ તત્ત્વજ્ઞાન નિકૃષ્ટતાદર્શક (pessimistic) છે એનો [એમ કહેવાય] આ જવાજ છે જે તત્ત્વજ્ઞાન આનંદમાં લહેર કરાવે તે કરી નિકૃષ્ટ ન હોઈ શકે નિશાચાવી ન હોઈ શકે. એમાં બ્યવહારની ઉત્કૃષ્ટતા ન જતાવી હોય તેથી એ નિકૃષ્ટ ન ગણાય. આત્માનંદ એ અનુપમ વિષય છે સાશ્વત્કી છે પરમ નિધાન છે અને અનુભવમય છે એ પામવાની મુશ્કેલી હોય તેથી એ નિકૃષ્ટતાસ્વરૂપ ન જ ગણાય. એ તત્ત્વજ્ઞાનમાં કુ અને વિચાર જરૂર કર્યો છે પણ એના ઉપાય જતાવી ઉઘટે પરમ શાંતિ અને કુ જની સાથે આત્મતિક અભાવના માર્ગે જતાવ્યા છે એ જતાવનાર શબ્દ ‘આનંદ’ છે એ જ્ઞાનને નિકૃષ્ટતાસ્વરૂપ કહેવું એ મુશ્કેલી સમજવાનું અર્થે જતાવે છે

આનંદના મનને જલદીવવા અદર એવું, અદર શબ્દ, અદર અનુભવ કરવો, એમાં લાઙ્ગિક મોજ છે અપૂર્વ રસ છે અનેરી હલક છે એ એઈએ તે ત્યા મળે તેમ છે. (૫૨)

૫૬ ત્રેપનમુ

ભૂમિકા—આ ૫૬ પ્રથમ દ્રષ્ટિએ કૃષ્ણ મહારાજને ઉદ્દેશીને લખાયેલું દેખાય છે જૈન યોગીઓની અદ્વૈત શાસ્ત્રમતૃતિમાં એક નૈસર્ગિક છુણ એ છે કે એ સવ સ્થાનકેથી પ્રેરણા લઈ શકે છે. યોગીરાજે કૃષ્ણ મહારાજની લખનલીલાનો કેવો સદુપયોગ કર્યો છે તે આ પદમાંથી માલુમ પડશે. ઉજ્જત વિશાળ ભાવના અને પરમ સહિષ્ણુતાનો આ સારો દાખલો છે. પ્રેમનો પંથ અસ્તિમાર્ગમાં ખૂબ વર્ણવ્યો છે અધિકારી પ્રમાણે અસ્તિઅનુષ્ઠાનને જૈન સાયનમાં નિષ્ઠ સ્થાન છે. જૈન દર્શન જ્ઞાન અને કિયાના સહયોગમાં મોક્ષ માને છે એ એકલી કિયાને અથ જતાવે છે એકલા જ્ઞાનને પણ જતાવે છે એ અથ અને પછુનો સહસાર થાય તો પણ સ્તો જતાવે અને અથ પાતાની પ્રાંધ આપે. જ્ઞાનની ડોરબળી અને તેની સાથે વહનુસાર કિયા—અનુષ્ઠાન થાય તેમાં જરી મજા આવે છે

—અનુષ્ઠાનમાં પણ વિષ અને ગરલ—અનુષ્ઠાનને વચ્ચે ગણવામાં આવ્યાં છે આ

જાવના મુખની અપેક્ષાપૂર્વક કરેલા અનુક્રાંતને વિષ-અનુક્રાંત કહેલ છે. જ્યારે પરસ્પરમાં દેવ, દેવેન્દ્ર આદિ પદ્મસિની આશાથી કરેલા અનુક્રાંતને ગરલ-અનુક્રાંત કહે છે. દુષ્ટાપેક્ષા વગર માત્ર સ્વર્કર્મ કરવાની ભાવનાથી આત્માનુભાવપૂર્વક ક્રિયા થાય તેને અમૃત-અનુક્રાંત કહેલ છે. આમાં છેલ્લા પ્રકારના અનુક્રાંત કર્તવ્ય છે. મોટી કે સાધુ પણ્ય અનુક્રાંત-ક્રિયાથી વિમુક્ત નથી. ગ્રાન્થાસિ પછી ક્રિયાની જરૂર નથી. એ અભિપ્રાય જેન દર્શન સ્વીકારતું નથી. સંપૂર્ણ જ્ઞાન થયા પછીની અવસ્થા માટે જુદી અવસ્થા છે. અહીં પ્રસ્તુત વાત એ છે કે અનુક્રાંતની આવશ્યકતા છે અને તે સાધુ અને ભાવક જાણે છે. છદ્મસ અવસ્થામાં ઉપમુક્ત છે. અનુક્રાંત પૈકી પ્રભુપૂજન અત્યંતનો ભાગ લઈએ છે. એ પૂજનમાં દ્રવ્ય અને ભાવ એવા બે પ્રકાર છે. દ્રવ્યપૂજનમાં સાધનસામગ્રી, વિધિ વગેરેના આશ્રય લેવામાં આવે છે અને દ્રવ્યશુદ્ધિનો ભાવશુદ્ધિ અને નિમગ્નતા સાથે આસ સળધ હોવાથી તેની સાધન તરીકે ઉપયોગિતા અણુપણ છે.

ભાવપૂજન અત્યંતનો વિષય છે. ભાવપૂજનમાં અત્યંત ડોલે છે, ચિત્તની એકાગ્રતા થાય છે અને અત્યંતના પરમાત્મકક્ષા સાથે સારૂપ્ય સાધે છે. એવા પ્રકારની ચિત્તની એકાગ્રતા કરવા માટે પ્રભુસ્તવનાની અનેક પ્રકારની ચોજના કરી છે. પરમાત્મભાવ બહારથી લાવવાનો નથી, પણ અત્યંતને એકાગ્રાર વૃત્તિએ કરતાં ધીમે ધીમે અભ્યાસથી તે પ્રાપ્ત થાય છે. સાધ્યસિ માટે ભાવપૂજન કરતાં અત્યંતના ધ્યાન, આનંદ અને એકાગ્રતા એકાગ્રતા અનુભવે છે.

જેને જે સાધનો દ્વારા ચિત્તની એકાગ્રતા પ્રાપ્ત થાય, સત્ત્વરસળધે જુદી જગ્યા અને ૫ માત્રભાવમાં રમણ થાય, તે સાધન તેને ઇષ્ટ હોઈ આદરણીય છે. ભક્તિના અનેક પ્રકારો બતાવ્યા છે તે પસંદગીનું વિશાળ ક્ષેત્ર પૂરું પાડે છે. અનુક્રાંત પ્રકારે જ ભક્તિ કરવી અને બીજી રીતે નહિ. એવા નિવેશ નથી. એના સામાન્ય નિવેશો બતાવ્યા છે તે અસ્પષ્ટ અને અજ્ઞાતની પ્રાણીની દોરણી માટે છે.

જેન દર્શનમાં ભક્તિને સ્થાન છે અને તે અધિકારીની અપેક્ષાએ કેટલીક વાર થયું મદત્વનું થઈ પડે છે. જ્ઞાન અને ક્રિયા જાણેને સહસ્થાન જાણેને સહસ્થાન આજ્ઞાતર જેન દર્શન ભક્તિનો મહિમા સાધ્યની અપેક્ષાએ ગાય છે. આ વાત જ્ઞાન પ્રમળના મોઝ છે. વીતસાગ પ્રભુ કાર્ત્ત આપી શકતા નથી, તેમની પાસે માગણી કરવી તે ઉપચાર માત્ર છે. એ ધ્યાનમાં સમજાવે સાથે આદર તરીકે એ પરમ તત્ત્વ હૃદય સુ મુખ કોઈ પણ રીતે સમજવાની જરૂર ખાસ બતાવી છે. અને તે ભક્તિમાર્ગે સિદ્ધ થઈ શકવાની જેને શક્યતા હોય તેવા અધિકારીને જુદું ઉપયોગી છે. આપણે જેવા થવાની ભાવના, ઇચ્છા હોય તેનો આદર ભક્તગર રચ્ય કરવાની પ્રથમ જરૂર છે. અવધારમાં આપણે ધન એકઠું કરી શકીએ છીએ તો જ કુપુ કાર્ત્તેની આદર્શ સમીક્ષા; પ્રધાન સામગ્રી રમતમાં જોડે જોડે એવાનો આદર. સમીક્ષા: દેખાડિતને અત્યંત પ્રાપ્ત થાય છે. — આ રીતે — એવી

અનેક બાબતોને બંધે અચૂક આદર્શ રાખી તેને પહેંચવા મન કરીએ. તે પ્રમાણે આત્મ
સુષુપ્તિ માટે જેમણે તેવી આત્મભાવના સિદ્ધ કરી હોય તેવાનો આદર્શ જરૂર રાખીએ.

કૌન સપ્રધાનવાદી નથી. કોની વિશાળતા ચારે તરફ છે. એ પ્રત્યેક આદર્શમાંથી
શુદ્ધ શ્રદ્ધા કરે અને પોતાના આદર્શ સાથે કોને જોતજોત કરી નાખે. એ કાર્મસ્તને
નમે, અસ્થાને સેવે, કૃષ્ણને સ્મરે, પણ કોના સમ્બંધત્વને વાપો ન આવે. કોને તો શુદ્ધ
હોવા છે, શુદ્ધ હોવા છે અને શુદ્ધની સાથે જોડવાન કરવું છે. જેનામાં જેટલા પૂરતા શુદ્ધ
જવાબ તેટલા પૂરવાનો જ તેને સ્વીકાર કરવાનો છે. કૌનની લક્ષિતમાં આ વિશિષ્ટતા છે,
એ જાણ લક્ષ્યમાં રહે. કોને કિંવાના ફળની કામના ન હોય, પણ પ્રત્યેક કિંવા ફળપતી
તો જરૂર છે એમાં તેને સંદેહ નથી હોતો. આથી એ આદર્શ તરીકે વિવિધ કલ્પના
કરી શકે છે. એનું સાધ્ય તેના શુદ્ધની પ્રાપ્તિનું શુદ્ધના અભિસંક્રમણનું છે તેના સ્વીતરમાં
ભાવના છે અને ભાવનાના સ્વીતરમાં આદર્શ છે. આથી એ બાન કરે છે કે —

૫૪ *

(રામ-ચેતનસુભાષિ- નિરુપિણી પદ્યેથી)

સારા દિલ સમા હૈં બંસીવારેસું, બંસીવારેસું પ્રાનપ્યારેસૂ; સારાં
મારસુકુ મરારાકુત કુણસ, પીતામ્બર પટવારેસું સારાં ?

અર્થ—(મારું) પરિપૂર્ણ—આપુ મન બંસીવારી ઉપર લાગી રહેલ છે. એ બંસીવારી
મારો પ્રાણપ્યાર છે તેના ઉપર દિલ લાગ્યું છે. (એ બંસીવારીએ) મારસુકુત અને મરારની
આકૃતિનાં કુણ ખાસ કર્યાં છે અને સોનેરી રંગના વસ્ત્ર ખાસ કર્યાં છે. (૧)

વિવેચન—મારું દિલ બંસીવાળા ઉપર લાગી રહ્યું છે અને એ બંસીવાળો પ્રાણ
પ્યાર છે. અપ્યારે મારે તેની સાથે જોડવાનતા સંધિ ગઈ છે. જેમ જોઈ મસ્ત મુલક પત્નીમાં
આસકત હોય તે વિક્રમની પીઠે સ્વત્ર ઉવશીને જ હોય, જેમ દારૂની લતવાળાને દારૂનું
પીકું એ આળી દુનિયાનું કેન્દ્ર અને જોઈ શકેશ કરીને પણ એ પીઠે પહેલી બાજુ, તેથી
શીતે જાગવને મન કોના પ્રભુ છે. કોનો આકાર બંસીવારનો હોય કે પ્રશમરસનિમગ્ન સ્વીત-
રાગનો હોય તે અહીં પ્રશ્ન નથી. એ પોતાને અભિમત જ્યેષ્ઠ હોય તેના ઉપર ખ્યાન લગાવી
તેમાં પોતાનું સર્વ ચિત્ત ઘેટાડી દે છે. કોને આળી દુનિયામાં જોઈ જ સ્વીત હોવાય છે.

* પાદ્મતર—આ પદ્યોમાં પ્રત્યક્ષ અને અનુભવી નથી, એટલે મૂળપદ્ય અપેક્ષા મોટી પ્રેમભર્યું
આપ્યું છે.

શબ્દાર્થ—સારાન્સપૂર્ણ આપુ દિલ=મન થવા દેવાનું છે. જોડાયેલું છે. બંસીવારેસું=બંસી
વારનો ઉપર. બંસી એ ચેતનોના સ્વરૂપ છે. ચેતનસુકુ=ચેતનોના સ્વરૂપ, કૃષ્ણની ચિત્ત પર ખાસ
કરવાય છે તે સુખ. મરારાકુત=મરારાકુતની આકૃતિવાળું. કુણ=કામના અવસ્થા. પીતામ્બર=પીતુ
વસ્ત્ર. સોનેરી વસ્ત્ર અથવા પીતુ આકાર. પટ=રંગ. વારેસું=વેસાર.

એનું ધ્યેય એને હલકા સાધવું છે તેથી અર્જુનની પેઠે એ તો આખી ટુર્નિયામાં બીજી થીજ એટલો નથી, એના ધ્યાનમાં એનું ધ્યેય જ બાકે છે.

શીરામદાસની હાલિત એમ સવત્ર અને સચુલ્ય પ્રકારનારૂં હૃદયને જ બોધ રહેતી હતી, તેમ તુલસીદાસ સર્વત્ર સમભવ વ્યવસ્થા બેટા હતા. ચોગ્રમથા તેટલા માટે અમુકનું જ ધ્યાન કરવું એમ કહેવા નથી. મેઘીને માટે લઘામિતલપ્પાનાથ ના (૧) એવું સૂત્ર પદ લખીએ એટલા માટે મૂક્યું છે કે જેને જે પસંદ આવે, તેના તેજે આકર્ષ કરેલો અને તે મધ્ય ક્ષણ સર્વ સાધનો મેળવ્યા. આમ આકર્ષ નાના-મોટા કરતા આકર્ષની કપાલતા, એને પ્રાપ્ત કરવાની ધરમ અને એ મધ્ય વ્યવસ્થાને એવાની આગલ ઉપર ચોગ્રમથાતિના શબ્દો આધાર રહે છે.

અહીં જે આકર્ષની વાત કરી છે તે અવકાશથી હૃદયને લાગુ પડે છે. આક્રમન અત્યારે જ સીવાળા તરફ લાગ્યું છે. એના માથા પરનો માર-ચુગટ અને જે કાનો જર લટકતાં હોય, એનું પીતાંબર-પીઠુ વશ; મારે તો અત્યારે એની જ હઠની હાવી છે. (૧)

વન્દ્યજ્યોર મય પ્રાપ્ત પપૈયા, નમ્તરનન્દદુષારેહ; સારા

ઇન મતીકે શુન ગન્દ્રપ ગાથે, 'આનન્દપત્ર' ઉમીયારેસું સારા ૨

અર્થ—અકોરના પ્રાપ્ત અર્થ તરફ અને પપૈયા-જપૈયાના પ્રાપ્ત (જળ) તરફ હોય, તેમ (માત્ર દિલ) નમ્તરમાં વસનાર, અત્યારે એવા નકલ લાકડાવાળા પુત્ર (શ્રીકૃષ્ણ) ઉપર લાગ્યું છે. આવી સખીના શુભ વર્ણવો આનન્દકલોહના મનના પ્રકાશથી આવે છે. એવા જ સીધર ઉપર માત્ર દિલ લાગ્યું છે.

વિલેખન—એમ અકોર પછી ઉપર અર્જુન હલકા થાય તેમ આક્રમન અત્યારે જ સીવાળા તરફ લાગ્યું છે. એવું ધ્યાન કરનારના શુભ દેવ-વર્ણવો આવે છે. (૨)

ઉપરના હાર—ધ્યાતા, ધ્યાન અને ધ્યેયની કોઈતા થઈ બધા ત્યારે ધ્યાનની સિદ્ધિ થાય છે. ધ્યેયની સાથે વ્યવસ્થા થાય એવા ધ્યાનની અતિમ સિદ્ધિ છે. જે પ્રાપ્ત કરવા માટે વધી પરિસ્થિતિમાંથી પસાર થવું પડે છે.

પ્રથમ ભાવ અને શૈલ ધ્યાનમાં પછી જ્યાંની અનાદિ કાળની પદ્ધતિમાંથી પાતાની અવતરે થાયે લાગવી પડે છે અને મનનું વલતર એવું છે કે અત્યુક સિવાય ન અન્યથા કેવાનો નિશ્ચય કર્યો એટલે એ સિવાય પ્રાથમિક રચનામાં વેગથી આવે છે. બહુ પ્રયાસથી અનેક પ્રકારની કસોટીમાંથી પસાર થયા પછી જ આ દુર્ધાન પર કાળ આવે છે, નહિ તો માત્રા ફેરવતાં પથ એ-આર નવકાર ઠીક ઠીક ચલાવ અને પછી તો કામ થયવતું થઈ

અન્યર્થ—પપૈયા-જપૈયા નામસ્ત્ર-મર્યાદા અત્યાર, અત્યાર નવકારેસ—અનાદિ કાળના પુત્ર ઉપર. [શ્રીકૃષ્ણ મેલુકમાં નહોતો ત્યાં કોઈનાં હતા, નવ શ્રીકૃષ્ણના પાદચર્યા હતા, અને એમને શ્રીકૃષ્ણ ઉપર પવન વધાર હતું, એ નિર્વા પૂજા વર્ણવી છે] નવકાર-પપૈયા ઉપર-પ્રકાશના.

જાણ છે અને મનનું તો અધિકારી-મુરારી જઈ આવે છે । એ જ કારણે આનંદમનનું જેવા પ્રખર મોખીએ કહે છે કે ‘મનનું કિમહી ન જાણે અને પછી કહે છે કે જેમ જેમ જતન કરીને રાષ્ટ્ર તેમ તેમ અજાણ બાજે. એ સુમુક્ષુ છવને પણ ‘અવળે પાસે’ નાળી કે છે અને એની ખૂબ વિચારણા કરનારને પણ મૂઝવાઠામાં નાળી છે ‘માથા સામે ન સમજે’ એવું વચન એની પાસે ઉચ્ચારાવે છે

આવા મનને ધમ અને નિમમથી કબજે કરી, એના આખા ક્ષેત્રને કબજામાં લઈ જ્યારે આનંદોત્તમ સિદ્ધ કરવામાં આવે ત્યારે ધ્યાતા, ધ્યાન અને ધ્યેયની એકતા ઘટી જાય. કારણ કે એક પતંગ જાડા થો, તેનું ધ્યાન કર્યું તો પછી આ દુનિયામાં પતંગ સિવાય કંઈ ન રહેવાય ત્યારે એ સ્થિતિ આવે છે અને એ મોટી વાત છે એ લખવી સહેલાં છે તેટલી કરવી સહેલી નથી; પણ અસાધ્ય કે અશક્ય નથી. એ વાતનું લક્ષ્ય કરાવવા આ પદની રચના ઘટી છે. એમાં અભિમત ધ્યાનનું ધ્યેય ઠોણ બાંધી છે તે વિચારવાનું નથી. તમને જે અભિમત ઠોણ તેનું ધ્યાન કરો, પણ અસરે ધ્યાન, કૌશલ્ય, ત્યાગ, નિમમ, ધર્મ, અભ્યો, એક જ ઘટી જાય અને પછી એથી તો તમે અનેરી દુનિયામાં સિદ્ધ છો એમ લાગશે.

આનંદમન જ સીધાલાને ઉશીને પડ લખે નહિ, એવી કલ્પના પણ કરવી નહિ. જેઓ અવકાશથી ઉચ્ચ કક્ષા પર ગયેલા ઠોણ છે તે ગમે ત્યાંથી ધ્યેયને લઈ આવે છે સીધાવે છે એનું મનોરાજ્ય અનેક ઠોણ છે એનો વ્યાસય ધ્યેયની સ્પષ્ટતા કરવાનો અને ત્યાં જાનન્ય ભાવ સ્થાપવાનો ઠોણ છે, તેથી એ ધ્યેયના સ્વરૂપ કરતા ધ્યેય, ધ્યાતા અને ધ્યાનની એકતા કરવા પર જ લક્ષ્ય આપે છે. પરમ મોક્ષજળ પ્રશવનાર વગર આ પદ અને નહિ અને માનસિક નિરોધક વૃત્તિ વગર તેમ જ સત્ચરોજનની જડ પકઠલા વગર એને વાળીને વિલાસ જનાવી શકાય નહિ. (૫૩)

પદ ધ્યાનમુ

ભૂમિકા—આ પદનો ભાવ સમજવા માટે પ્રથમ કેટલીક સામાન્ય વિચારણા કરીએ. જેમ ચરમા ઉપર પડેલ પ્રત્યેક ધૂળના કણની કાચ ઉપર અસર થયા વગર રહેતી નથી, તે પ્રમાણે આપણી પ્રત્યેક કાચિક વાચિક માનસિક ક્રિયાની અસર એના સૂત્રધાર [આત્મા] પર જરૂર થાય છે બીજી વાત એ સમજવા જેવી છે કે પ્રત્યેક ક્રિયા સારું કે માન્ય કાર્મિક ફળ તો જરૂર આપે જ છે કરેલી ક્રિયા કેઈ પણ વખતે વચ્ચે (ફળ વગરની) થતી નથી.

એ કાર્મની અસરને કોઈ વાસના કહે છે જૈન પરિભાષામાં એને ‘કમ’ કહેવામાં આવે છે જેમ શરીર પર તેલ લગાડી જમીન પર આબોટવામાં આવે તો કેટલીક રજ શરીરને ઘોટી જાય છે તે પ્રમાણે પ્રત્યેક ક્રિયાને પરિણામે આત્મા સાથે કર્મરજ ઘોટે છે.

એ કર્મરત્નને કૌન પરિણામમાં કર્મવર્જણા કહેવામાં આવે છે. એ અતિ સૂક્ષ્મ હોવા છતાં અતિમિશ્રિત આત્માને-જૈતન્યને કારણે કહે છે

કેઈ પણ કિયાને પરિણામી આત્મા સાથે એ વર્જણા લાગે તે વખતે કોની વાર માળતો યુક્તર થાય છે. એક તો એ વર્જણા કેવા સ્વભાવની છે? બીજી કોનો આત્મા સાથે સહયોગ કેટલો વખત રહેવાનો છે? ત્રીજી કોની ગતિ કેટલી છે? અને ચોથી એ કેટલા પરમાણુની બનેલી છે? આ કારણે બાળતને અનુક્રમે પ્રકૃતિ સ્થિતિ રસ અને પ્રદેશ એ પાંચાધિક સંબંધમાં કહેવામાં આવે છે

એ કારણે બાળતો સમજવા માટે લાઠવાનો ફાળલો આપવામાં આવે છે કેઈ મોઢક સૂઝો બનાવેલ હોય તો તે વાચુને દૂર કહે, કેઈ ચિત્તાશય હોય, કેઈ કક્ષાશય હોય, તે પ્રમાણે કેઈ કર્મ સુખ આવે, કેઈ આવડ આવે કેઈ જ્ઞાનનું આવરણ કહે વગેરે. કોને પ્રકૃતિબંધ કહેવામાં આવે છે

કેઈ મોઢક કસ કિવસ સાથે રહે, કેઈ વીસ કિવસ સાથે રહે. પછી કોનો જંબ, સ્વાદ ફરી ભવ છે અને છેવટે એ નાશ પામે છે. એમ કર્મની જોડી-વધતી સ્થિતિ હોય તેને બીજી સ્થિતિબંધ કહેવામાં આવે છે

કેઈ લાઠવો સાધારણ મીઠો હોય, કેઈ વધારે મીઠો હોય, કેઈ કઠવો હોય, કેઈ ખારો હોય, તેમ કર્મવર્જણા કેઈ વધારે રસવાળી અને કેઈ બોલ્ય રસવાળી હોય છે. એ ત્રીજી રસબંધ કહેવાય છે

કેઈ લાઠવો પારોર, કેઈ અરપો રોર, એમ વધારે બોલો હોય તેમ કેઈ કર્મકર્મ બોલ્ય હોય, કેઈ વધારે હોય. એ ચોથો પ્રદેશબંધ કહેવાય છે

એ કર્મવર્જણામાં રસબંધને આધાર કયામ ઉપર રહે છે. કયામોની બેટલી વસ્તવતા તેટલી કર્મની વિશેષ વિશેષવત ગતિ થાય છે અને પછી તો, ચિકાશ કાઢવા માટે એમ વસાસની કે સાલુની કે હથિવારની જરૂર પડે છે તેમ, કર્મને દૂર કરવા માટે વધારે પ્રયત્નની જરૂર રહે છે

એ કર્મબંધ પ્રત્યેક સમયે થાય છે. એક આજ રીતેને ઉઘાડીએ તેમ તા અસંખ્ય સમય થાય છે કેઈ પણ સમય કોવો બતો નથી કે જે વખતે કર્મબંધ ન થાય. એ બંધ કરતી વખતે શુભ અધ્વનસાય હોય તો સાથે કર્મબંધ થાય છે અશુભ અધ્વનસાય હોય તો અસાધ કર્મબંધ થાય છે.

અહીં સાથે કોને અસાધ કર્મબંધ કહેવામાં આવ્યો, તે પણ અવકાશ-વધન છે. સામાન્ય દૈનિકાંશિએ સાથે કે અસાધ કોને બહુવામાં આવે છે કે જેમાં માનવતાનાં શુભ અધ્વન ડુ બનો અનુભવ થાય. વસ્તુતા વાત એ છે કે શુભ કે અશુભ બને કર્મબંધ આખરે ક્યારે કક્ષાશ છે બંધન કરનારા છે રખડપટ્ટીમાં રજડોજનારા છે અશુભને ટોડાની

બેઠી ગણવામાં આવે, તો શુભ કર્મને સોનાની બેઠી ગણવામાં આવે છે અને બેઠી તો આપણા જ છે એમાં સોનાની બેઠી હોય તોપણ આપણી કુદરતી ગતિને તે અટકાવનાર જ થાય છે. આપણે અહીં સુશાની વાત વિચારવાની છે તે એ છે કે આપણી પ્રત્યેક ક્રિયાને જાણે આપણે સારી અથવા ખરાબ ભાવનાને અનુસરતા શુભ અથવા અશુભ કર્મો પ્રત્યેક ક્ષણે બાંધીએ છીએ. એ કર્મને સાદા સ્વરૂપમાં સમજવા માટે બેના આઠ વિભાગ કરવામાં આવ્યા છે એ પ્રત્યેકનું કાર્મ મું છે તે સંક્ષેપમાં બેઈ જઈએ. (વિશેષ સંક્ષિપ્ત વિવેચન ૭૨માં પદમાં આવશે.)

શાનવસ્ત્રીય કર્મ આત્માના શાનશુભને આપ્તકાલ કરે છે જેટલો અંશે આવરણ જેટલો અદરનો પ્રકાશ બેઈ જાય છે

દર્શનાવસ્ત્રીય કર્મ આત્માના દર્શનશુભને આપ્તકાલ કરે છે દર્શનનો અર્થ દેખવું થાય છે

બેદનીય કર્મ આશીરિક શુભ અથવા દુઃખ-તુફાની કે બાધિ-રૂપ રૂઝ આવે છે.

મીઠનીય કર્મ રાગ-દ્વેષ દ્વારા ક્યાંય જવેરે મનોવિકારોને સ્થાન આવે છે સ્વાસ્થ્ય સાથે એકતા કરાવનાર કર્મો પેઠી આ કર્મ સુખી વધારે આકરું છે

આયુષ્યકર્મથી પ્રત્યેક જનના આયુષ્યનો સમય નિર્માણ થાય છે.

નામકર્મથી આયુ લખન ચીતરાય છે. બ્યક્તિનું બ્યક્તિત્વ આ કર્મથી પ્રાપ્ત થાય છે એમાં જિતિ, બિતિ, સરીર, સ્વસ્થાન, આબરૂ સ્વર આદિ સર્વ રચના થાય છે

ગેયકર્મથી ઉચ્ચ-નીચ વિભાગ પડે છે

જાતરાકર્મથી પ્રાપ્ત આનંદ અગ્નિમાં અને શક્તિના ઉપયોગમાં પ્રત્યાઘાત થાય છે *

કર્મજનના ચાર કારણો છે ૧. મિશ્રતાત્વ (અજ્ઞાન) ૨. આત્મભુલિએ ત્યાગ ન કરવો તે (અનિરતિ) ૩. કીધ, માન, માયા, લોભ (કવાચ) અને ૪ મન, વચન અને કાયાના યોગ.

અહીં જે વાત જાણ બેવાની છે તે એ છે કે કેટલીક વાર થોડા સમયના શુભ માટે બેવું પાપકર્મ થાય છે કે જેથી જિતિ આઠ કર્મ બેધાય છે અને તેનું રૂઝ જલ્દી લગ્નિ વખત સોજવું પડે છે કાર્મ કરતી વખતે વીચ બાકતા હોય તો બેક-બે મિનિનના માનેલા શુભની ખાતર સેકઠો, હજારો કે લાખો વર્ષ સુધી બેના રૂઝ સોજવર્વા પડે છે આમાં અન્યાય જેવું કાર્મ નથી.

કર્મની બાજતમાં એક બીજી વાત જ્ઞાનમાં રાજવાની એ છે કે એમાં હવાથો પડતો નથી જ્યે બાબુ પંચસો હોય અને ઉધાર બાબુ બસો હોય તો બાકી ત્રણસો રહે

* આ જાણે કર્મો જૂન વિસ્તારથી સમજવા યોગ્ય છે સમજવા માટે એની ૧૫૮ પ્રકૃતિ પાસામાં આવી છે એ સર્વના વિસ્તાર માટે જુઓ મારો કર્મ સમજી લેજો. -વિવેચનકાર.

એવો કર્મિના ક્રિસાન નથી ત્યાં તો શાસં કે જરાજ સવ કર્મો જોગએ જ છૂટકો થાય છે કર્મસિસાનનું આ સ્વરૂપ છે.

આર્થાવર્તનાં દરેક દર્શનને એક અથવા બીજા આકારમાં કર્મના સિદ્ધાંતને માન્ય રાખ્યો છે. પણ દેવ દર્શનની જે વિષયની અર્થાં આસ આન જેથી તેની છે અને જોડા જીવતરીને અભ્યાસ કરવા મોખ છે જોડ કે વેદાંત, નૈયાયિક કે નૈસર્ગિક સવ દર્શનમાં કર્મવાદ જરૂર આવે છે માત્ર આર્થાંકો અર્થો જ સવ દિશાજ પૂરા કરે છે.

આટલી પીઠિકા કરી આવશે હવે મોગિરાજનું પદ વિચારીએ. એમાં કર્મના સિદ્ધાંતના વિષય ઉદયની દૃષ્ટિએ આતુર્થથી અર્થો છે.

પદ

(રત્ન-મખાળી, આસાવરી રત્નની રમીને છઠાથી આસિના—એ રમી)

મૂલકા પોહો માર્ ! મ્યામકો યનેરો, કમ કરી રીપો ર વાય ?

તમપદ પૂંમી મેં આપી સપઝી રે, તારે મ્યાજ પૂરું નવ વાય મૂલકાં ?

અર્થ—અરે ભાઈ મૂળ રકમ નાની છે અને આજની રકમ ઘણી ઘણી છે એ તે કેમ કરીને આપી શકાય ? મેં મારી પાતાની આખી પૂજા-અસ્થામત હતી તે આપી શકી છે તોપણ આજ પૂરું થતુ નથી. (૧)

વિવેચન—એક દેવાદાર માણસ માથે હાથ દઈને વિચારજમજમાં અથડાય છે. એને માથે કરજ દેવ તેની આખી જ દશા દેવ છે એ હાલેચાલે કે સુવે પણ એના મનજ પ દેવાને બોલે સ્વૈય ભગવાન જ છે એ એને જરા જરામાં વિચાર થાય છે કે મારો હેલુદાર મને હેસન કરશે કે નાદાર બનાવશે વગેરે. પછી એને પાતાની ઉપર નિર્વાહ કરવા ભાગ્યજ્યા કે શ્રીને આજ આવે છે અને માથે હાથ છડી પાક મૂકી રહે છે. પણ આ દેવાદારનાં (આપણી પાતાનાં) સ્થિતિ તો ભારે આકરી છે સામાજીક રીતે મૂળ રકમથી વધારે અઘરુ છડી શકાતુ નથી એ નિયમથી દેવદારને એટલી નિર્ણત રહે છે કે આજની રકમ મૂળ દેવાની રકમથી વધારે તો નહિ જ આપવી પડે. મને તેટલા ટકા આજના દેવ, પણ અસીવજત મૂળ રકમથી વધારે રકમ આજની ન આપવી પડે ત્યારે હેનું મર્થાદમાં રહે છે હવે આજના દેવાદારની સ્થિતિ તપાસો.

એને તો મૂળ રકમ નાની અને આજ ઘણુ માર્કુ બરજનું છે એને કર્મ કરવી વજતે કર્મ વિચાર નહોતો. એણે પાતાના એક નાનકડા કામની પ્રસાદા કરવા માંડી તો પાતાના

પાર્શ્વનર—માર્ક-માર્કા પનુરો-વજો. રીપો-રીપમે. આપી સપઝી-સપઝી આપી. તારે આજ-આજનાં મેલી.

રત્નપદ—મપોઅવજ રકમ [મૂળ]. આજોઅજ્યા / તારવજમજ, આજ, પસી. પૂજામાજ-નિજાનને. અસ્થા, મોહેતોપજ. નવજની

જેવું કામ કરનાર કોઈ નથી એવી બુદ્ધતા બતાવી. કમ વગરની વાતમાં એની પ્રગલ્ભતાને પાર નથી, એની અભિમાનવૃત્તિને મર્યાદા નથી. આમાં મૂળ રકમ થોડી અને વ્યાજ વધારે મોટું. પણ વધારે પડતું કેવી રીતે થઈ બાક છે તેનો એકાદ દાખલો લઈએ.

માથા કે આપણે એક સમ કાઢ્યો. સાથે સો-અસો માણસ આવ્યા. પાંચ-દસ મુકામ રસ્તે થયા. આપણે અને આપણા સબખીઓએ સાથે આવનારને જમાડ્યા. સઘમાં સુખવસ્થા, દુર્ભવસ્થા અને અભ્યવસ્થા થઈ આપણે છેવટે ઘર ગયા. પછી આપણે એ સઘની વાત ફરીએ, ત્યારે જ્યારે ભરત ચક્રવર્તીશી તે બાજુ સુધી કોઈએ એવો સઘ કાઢ્યો નથી, આવી આવી વાતો કરી આપણી અનેક દુર્ભવસ્થા, જેનું આપણને પોતાને પણ બાન થયેલું હોય છે તેને છુપાવવા પ્રયત્ન કરીએ છીએ. આમાં મૂળ રકમ કરતાં ઉધાર બાબતું બાજુ જરૂર વધી બાક તેમાં આપણા પ્રમા છે.

શ્રી ભર્મદાસ અહિં શ્રી ઉપદેશમાળાની^૧ ૧૭૭ અને ૧૭૮ મી આધ્યાત્મીયા કહે છે કે —

એક વાર કરેલ છાવણ, મારણ (મારતું તે) ન હોય તેવો (જોડો) આશ્રય લગાવવો (અભ્યાષમાન) અને પરના બનવો વિદોષ (ધારી વહેર) કરવો, આ પ્રત્યેક પાપકર્મના જન્મન્ય ઉદય દશગણો થાય છે અને ત્રીજ દેવથી કરેલ હોય તેો સોગણો, હબારગણો, લાખગણો વિપાક ઉદયમાં થાય છે અને કરોડગણો પણ થાય છે અથવા તેથી પણ વધારે થાય છે.

આ રીતે મૂળ રકમ કરવા પણ બાજુ વધતું જ બાક છે તેથી અહીં ચેતનશામ વિચાર કરે છે. અરે બાઈ! મૂળ થોડું અને બાજુ થતું, એ તે કઈ રીતે દીધું બાક? આ મેં તો મારી કુલ મિલકત જે કાઈ હતી તે સર્વ આપી દીધી પણ મારું રહેવું નીકળતું બાજુ પણ પૂરું થતું નથી; અને જ્યાં બાજુ પણ પૂરું ન થાય ત્યાં પછી મૂળ રકમની તો વાત જ શી કરવી? અને મૂળ રકમ દેવાય નહિ ત્યાં સુધી બાજુ તો ચઢ્યા જ કરે. આ રીતે બાજુ પૂરું દેવાતું નથી અને મૂળ રકમ તો ભરી જ રહે છે ત્યારે દેવામાં ને દેવામાં તો જસાઈ જઈએ, દરેક જ નીચી મૂકી સખી સવાર પડવા દેવાનો જ વિચાર કરવો. પહે એટલે પછી દેવાદારની જેવી મનોહથા થાય છે તેવી જ મારી દશા થઈ રહી છે.

માણસ પોતાની પાસે હોય તે સમગ્ર આપી દે; તેથી વધારે શું કરે? પણ આ કર્મશબ્દને તો કેઈ બતાવી શરમ નથી. એ તો દેવી કાળપરિણતિ સાથે નાટક લુએ છે અને નાટકના સર્વ ભાવો આનંદમાં આવી બેસા કરે છે મહાશબ્દ કર્મપરિણામ અને દેવી કાળપરિણતિના એક આપણે ઉપગિતિભવપ્રપચા કથાના ઘીળ પ્રસ્તાવમાં જાણી બધા

૧ નરસારજનમ્મન્નવાચકવરવચ્ચીકોવર્ણનં । ઇન્દ્રવદ્ધો હરની રત્નપ્રિયો દરશિચ્ચારં । ૧૭૭।

સ્તિચ્ચરો ડ પમોષે રત્નપ્રિયો ઇન્દ્રવદ્ધોઽશિષી । ઓળોઽશિષી વા દુઃખ વિનાયો મહાત્મો વા । ૧૭૮।

બીજાં એ નાટકની વિચિત્રતાનો પાર નથી. એ નાટકના સુરખાર જેમ નવાવે તેમ પાત્રોને નાચવું પડે છે આ જાનનાટકમાં શે તે મારી પાસે જે હતું તે સવ આપી દીધું પણ મારું દેવું પૂરું થતું જ નથી. હવે મારે શું કરવું ? (૧)

વ્યાપાર માગો જલ્લમટ યસન^૧ રે, બીરે નહિ નિસાની માય;

વ્યાજ છોટાવી કોઈ સેવા પરઠવે રે, તો મૂસ આપું સમ ત્યાય મૂમ્હો ર

અર્થ—દરિયા ઉપર અને જમીન ઉપર માથે વેપાર પડી શકે; અને વેપાર જલાવવાનો મૂળ યુરો-પૈસાની ખીરખાર, તે તો કોઈ ત્યા ખીરતું જ નથી, બતાવતું જ નથી. હવે તો બાજ લેવું જતું કરીને કોઈ કંઠા કરાવી આપે તો સોજન ખાઈને કહું છું કે મૂળ રામ જુઠ્ઠી આપું (૨)

વિવેચન—પૂછ તો સવ આપી દીધી અને કોઈ પણ વેપાર કરવો હોય તો પૈસા તો જરૂર જોઈએ. આવકત હોય તોપણ ખનના બધાવે અનેક લોકો વેપાર કરી શકતા નથી. અને હું તો મારી કલ પૂછ તો આપી શકો છું જોટલે માથે જે કંઈ જમીન પરનો કે દરિયા પરનો વેપાર હતો તે જાગી ગયો. શે પૂછ દેવામાં આપી દીધી, જોટલે નવી ખીરખાર કોઈ કરતું નથી. બહારના લોકો તો સામા માણસની સપ્તિ જોઈને તે પર નાચાની ખીરખાર કરે છે જે પાતાની પૂછ પરવારીને શોધે હોય તેને કોઈ કૂટી બહામ ખીરતું નથી.

મૂળ પૂછ તો જોશિ તેમ નથી, ત્યારે દેવું કેમ દેવું? હવે તો લેણદારને સમજાવીને કોઈ કંઠા કરાવી આપે તો પછી પણ ખીમ ખીમ દેવું આપી દઈ ઉપરાંત, જોમા બીજાં લાભ એ છે કે જોમાં બાજ લાવું થતું નથી. એક હાલનું દેવું હોય અને એ એ ફિયાનમાં જ મહિનાના કંઠા કરે તો પાયા વર્ષે જુકતે દેવું પડી જાય છે. કંઠાથી દેવું થતાવનદાર પાકો સાદુદાર તો ન જણાય, પણ તેને માથેથી દેવાનો ભાજો તો ખીમ ખીમ જીતરી જાય છે.

વાત એમ છે કે જળચરમાં જોટલે કાચબા, મગરમગ્ગ પ્રમુખ જળભૂતિમાં અને સ્થળચરમાં જોટલે ચતુષ્પદ વગેરે અનેક સ્થાનકે ઉપજા જશે. દુકમાં કહીએ તો વિચીંચના અનેક જાત કર્વા, પણ જોમાં કંઈ નિશાની મળતી નથી, માર્ગદર્શન થતું નથી અને પ્રગતિ સમાપ્તી નથી. માથે જોટલે માત્ર-જાવસિતિ રૂકે સ્થાન પર નવાં નવાં યોગિયા મારણ કરાવે છે અને પ્રાણીને નાશ કરાવે છે, પણ જોમાં કંઈ દેવું થતું નથી. જળચર,

પ્રાણી-સામે-સામે રે જાઈયા નહિ-ન બાજ-બાજો. જણનાપું.

સામાર્થ—આનો-આની મથા, નાસ પામો જલ્લમટ = જલમટ (સમુદ્ર) કસો = જમીનમથ

પાર = અને પ્રતિ, જાણે નિસાની = યુરો, પદ માથ = મળા. જલ = કંઈ. પરઠવે = દરાવે, નાચી કરી આપે. જન = મગ રામ સવ જાન = સાજન ખાઈને.

સ્વભાવરૂપના અમે તેમજા વેપાર કરવામા આવે પણ એમાં દેવાદાર મટી ચકાતુ નથી ત્યાં તો બધાવ વધારે, હજી થોડા, એટલે ભાઈમીનું દેવુ તો વધતુ જ બાક. અશુભની શરૂઆત વધે એટલે શુભનો વેપાર જીવી પાલીએ બચવા જેવો જ થાય.

હે માતા ભવસ્થિતિ ! નિશાની એટલે વેપાર ચલાવવાનો મુદ્દો-ખન કોઈ ખીર નહિ, ખન વગર વેપાર થાય નહિ વેપાર વગર કમાણી થાય નહીં અને કમાણી વગર દેવુ દેવાય નહિ, ત્યારે જીવ્યા આવવાનો રસ્તો કયો ? એ તો કોઈ ભવસ્થિતિ (માય-માતા) પાકી બાક અને વેપારનો મુદ્દો (નિશાની) હાથ લાગી બાક તો કોઈ રસ્તો થાય. એનો રસ્તો એ છે કે કોઈ પક્ષ મળીને બાક છોડાવી દે એટલે વિરતિ (ત્યાગભાવ) આપીને નવો કર્મબંધ થતો અટકાવી દે અને મહામત અણુમતમાથી ધીમે ધીમે એક પછી એક કે વધારે બગીકાર કરાવે, તો પછી મૂળ રક્ત એટલે મૂળ કર્મ સોગમી હઈ અને બાક ન બરવું પડે એટલે ત્યાગને પરિણામે વિરતિભાવને લઈને નવો કર્મબંધ ન થાય, તો મૂળ રક્ત, સોગમ ખાઈને ઠંડુ છુ કે આપી હઈ

આમા વ્યાપાર અને વિરતિભાવ પર જબર ભાર મૂકી જીવી ભાવના રજૂ કરી છે કાંધા એટલે એક એક મત, નિયમ, વિરતિભાવ, યજ્ઞિય યુગ્વાદ પ્રમાણે દેશથી કે સર્વથી જેમ જેમ એનો સ્વીકાર કરતો બાક તેમ તેમ કાંધા પત્યા બાક કર્મપ્રાપ્ત સુક્તિમા કાંધા પતાવવાનો આ જ માર્ગ છે એમા સન્નિધાન થઈ જવાનું નથી અને બહોળતાનો માર્ગ તે કર્મપ્રાપ્ત સુક્તિનો જ છે એટલે એ રસ્તે એના કાંધા પત્યા બાક છે નવીન કર્મબંધ ન થવાને અને વિરતિના સ્વીકારથી આ દશા આવે છે. બાકી, એ આવે રસ્તો હાથમાં ન આવે તો તો મૂઠાં થોડા છે અને બાકાં થોડા છે એ દેવું કઈરીતે પૂરુ બરાબ અને કાંધા છુટકારો મળે ? જે ટાંકીમાંથી પાણી નીકળે તે કરતા વધારે આવતું હોય તે બાકી કયે હાથે થાય અને એને સાફ કેમ કરાય ? (૨)

હાટક માટ્ટ ર રુદ્ધા માણેકપોકમાં રે, સામનીમાતું મનાઈ મનાય ;
'આનન્દધન' પ્રસૂ શઠશિરોમણિ રે, બાંદરી દ્વાસના રે આપ મૂઠ્ઠો ૩

અર્થ—માથા સગા-સ્નેહીઓનું મન મનાવીને ઘાટા માણેકપોકમાં નાની દુકાન માડુ હે રોડ, મહાન રોડ, આનન્દધન ! તમે આવીને મારી બાંદરી બાંદરો, માથા હાથ પકડો, મને ટેકા આપો ! (૩)

વિવેચન—હવે તો માણેકપોકમા મારી દુકાન માંડુ માથા સામનીઆનું મનડુ

પાપાતર-હાટક-હાટક સામનીઆનું-સામનો. માડુ-મનો. બાંદરી-માડુ રાત્રિ. આનો-આનો. માથ-માથ કમી અને પકિત બને ૨ મૂઠ્ઠો છે

શબ્દાર્થ—હાટક-માની દુકાન. માણેકપોક-વેપાર કરવાનું મંથ સ્થળ. સામનીઆ-સ્વર્ણનથી શરૂઆતમાંથી એટલે સદા બાંદરી આજનો-રોડ આપને, બાંદરી પકડ ને. આપ-આપને.

મનનું પણ આ માણેકથાક ક્યાં જાઓ? જો જગત્તર કે જગત્તરમાં નથી, જો તો મનુષ્યત્વમાં છે ત્યાં જેવું હાટક મઠાય છે કે જો શેક સોદાગર જ્ઞાનદાનની કૃપા હોય અને જો હાથ ઝાલે તો જાતુ તરતું થઈ જાય અને દેવાદારપણની સ્થિતિને છેડા આવે. જો જ્ઞાનદાન પ્રભુ જો પ્રસન્ન થાય અને ખુશિ આપે તો માણેકથાક (મનુષ્યત્વ) માં નાનકડી દુકાન ખોલુ એટલે દેશવિરતિ આવડુ.

પછી જો દુકાને તો આવકનો જ વેપાર, નવું દેવું કરવાનું નહિ અને કરેલા કામં ભરપાઈ થાય એટલે ખીમે ખીમે દેવું વસુલ જપાતું જાય. જ્ઞાન માણેકથાકમાં નાની દુકાન માંડુ અને પછી સર્વવિરતિ જાગીકાર કરીને કુમારિકા દય પ્રકારનો વતિખર્ચ, જે અસ્તિત્વ જલ્પના ઉપક્રમ છે જાણવા વિજ્ઞાત્રા, વિવિધા જ્ઞાતિ સમાવહાલાં છે તેમને સંતોષ જાણુ છે જ્ઞાનદાન પ્રભુ! મારો હાથ ઝાલો અને મને તારો એક વાર જાય મને કોઈ કોઈ જાણી એટલે પછી મારો રસ્તો હું શોધી લઈશ. મારો કુલ જામાર જાપના ઉપર છે. જેની જાણ આપે પછી છે તે આ સંસાર વટાવી જાય છે દેવામાંથી મુક્ત થઈ જાય છે અને જ મ-વસ-મરણથી દૂર થઈ જાય છે. (૩)

ઉપસહાર—જ્ઞામાં જ્ઞાન કાંધા, દેવું, સાજનીઆ અને પૂલ જો શબ્દો સમજાને ઉપયોગમાં લેવા યોગ્ય છે અને માણેકથાકને બરાબર જોજાવવા લેવો છે. મૂળ દેવાની રકમ અને જ્ઞાન વચ્ચેનો સંબંધ સમજવા યોગ્ય છે અને માથ (ભવસ્મિતિ) સવ (શેકવિરોધન) જ્ઞાનદાનને વિજ્ઞાનવા યોગ્ય છે. જો શબ્દમાં રહેલ અનુષ્ઠ માર્ગીય અને શક્તિ સમ? તે દેવામાંથી મુક્તિ મેળવવાનો માર્ગ શોધી શકે એમ છે. માણેકથાકમાં દુકાન માંડવા યોગ્ય છે અને જો જેમાં શેકસાદેલ મહેરજાની કરી જાણ પકટે તો કામ થઈ જાય તેમ છે. જો શેક તમારા ઘરમાં જ વિદ્યા છે; જોને દુદવા પટે તેમ નથી. દેવામાંથી મુક્તિ થવાની પ્રત્યેક સમજાની પ્રથમ ફરજ છે. (૫૪)

૫૬ પચાવનમુ

શ્રુતિકા—જા પદમાં ચિત્તને ઉદેશીને પૂછ્યું છે કે જે ચિત્તના જ્ઞાતમાને કઈ રીતે પ્રાપ્ત કરશો? ત્યારે જ્ઞામાં ચિત્ત કેણું? પૂછનાર કેણું? અને જ્ઞાતમાને પ્રાપ્ત કરવાનો, તે જ્ઞાતમા કેણું? આ ત્રણે વચ્ચે કઈ સંબંધ જણા કે નહિ? ત્રણેની એકતા જરી કે નહિ? જિજ્ઞાસા હોય તો તે સર્વ કાગળી છે કે અમુક સમજની? વગેરે વગેરે અનેક સવાલો થાય છે. જો સવના જવાબ નીચેની આ પ્રવિચારણામાં જ આવી જશે.

જ્ઞાતમા ઈ એમ માનીને જ આપણે જ્ઞાતમા છીએ. પામ ઈજિયો, જાણવા શરીરને પ્રેરનાર મુખદુઃખનો અનુભવ કરનાર, અદર રહેલ સ્થાવી વસ્તુને જ્ઞાતમા કહેવામાં આવે છે. મૂળ શરીરમાં ઈજિયો, જાંબો, ઉપાંબો અને અવયવો સવ દેખાય ઈ. છતાં જો

હાલતુ—આલતુ નથી કે વિચાર કરી ચકતુ નથી એવો જોમાંથી એક તત્વ નીકળી બસું છે, એની ગેરહાજરીમાં એની સર્વ બ્રહ્માનો નાશ પામી છે. એ ગેરહાજર તત્વ તે આત્મા છે કદાચ સાર્સનસ્થા કૃત્તની લાભદાનિ યોગવનાર બદર રહેલ સ્થાથી તત્વને આત્માના નામથી યોગબધમાં આવે છે એની હુમ્મતી ધાર્મિક સિવાય સર્વ દર્શનકારો સ્વીકારે છે આપણે આત્મા એવું તત્વ છે એમ સ્વીકારીને ચાલીએ છીએ. આત્મા એવી ધીજ ન હોય તો કર્મકળ યોગવનાર એક સ્થાથી તત્વ ન હોવાને પરિણામે અભવસ્થા ઘર્ષ સ્થ છે, એટલે આત્માનો સ્વીકાર સદૃશ ઘર્ષ ભય છે

આત્માને બસબર યોગબધવાની જરૂર છે એ કાર્ય એમ મુરકેલ છે તેમ ધણી વ્યવ વણથી ભરેલું છે એના અસલ સ્વરૂપની વિચારવાને અગે દર્શનના ભેડો પ ચા છે એ ભેડોનો સમન્વય પ્રભાવદષ્ટિથી લેન દર્શને ક્યો છે તે વાત આનમાં રાખવા યોગ્ય છે અશ-સત્ય તો સવ દર્શનકારના હાથમાં આવ્યું છે પણ ભુલું ભુલું દષ્ટિબિંદુની અદર ફેલેલ એકતા મટે એ નવપ્રભાવ શન ભેડાંએ તેની મુખ્યતા અન્વ દર્શનમાં ન હોવાને કારણે દર્શનનો ભેદ ઉપલબ્ધ દષ્ટિએ દેખાય છે વસ્તુતઃ એ અનેક દષ્ટિબિંદુઓના સમન્વય શક્ય છે આ વાત સમજવામાં આવી ભય, તો સર્વ પ્રકારની વિવિધતામાં ફેલેલી અપેક્ષિત એકતા વિચારપદમાં આવી ભય તેમ છે

મૂઝવણની પહેલી વાત તો એ છે કે આત્મા કેવળ છે ? કેવો છે ? તે વિચાર કરનાર પણ આત્મા, એને યોગબધનો પ્રયત્ન કરનાર પણ આત્મા અને જેને યોગબધો છે તે પણ આત્મા. આનો ભય તો એ ક્યો કે આપણે આપણી ભવને જ બરાબર યોગબધતા નથી. આ તર્જન વિચિત્ર લાગે તેવી વાત છે છતાં તે ખરી છે અને સદૃશ લબાણને લોગે પણ સમજવા યોગ્ય છે.

૫૪

(રામ-પંચાથી)

ચંતન ! આપા કેસ મહાર, ચંતન૦

સપા ફક અર્થક અવાપિત, રહ સિદ્ધાંત વચ્ચ બાઈ ચંતન૦ ?

અર્થ—ચંતન ! આત્માને (આપસ્વભાવને) કઈ રીતે લેશો—પ્રાપ્ત કરશો ? સત્તા (સત્ત્વ) એક છે અબદ છે બાધા-પીડા રહિત છે એ સિદ્ધાંતનો અભિપ્રાય ભેદને આપા-સ્વસ્વભાવને કેમ પ્રાપ્ત કરશો ? (૧)

વિવેચન—આ તર્જન નાનું લાગતુ પણ અર્થરહસ્યથી ભરેલું છે અને એક વાર

રાખાઈ—ચંતન=ચંત. આપા=આપણાપણુ સ્વસ્વભાવ. કેસ=કેમ કરિ. લેશો=લેશો, મેજરલેલ સત્તા=સત્ત્વ, દેવતપણુ અબ=ન કમિ તેવી અવાપિત=અસચ્ચિ રહિત. ॥ નવી રાસેયુ મહેનેસુ આવે તેવુ ૫૪=એ પ્રકારનુ ચિદાન=આત્મ. ૫૫=૫૫, અભિપ્રાય.

એને બસબર સમજવામાં આવે તો આત્માનું જ્ઞાન થઈ બધું તેવું તેમાં સ્વરૂપ છે. આત્માનું સ્વરૂપ બસબર જ્ઞાનમાં આવી બધું તેમાં જ્ઞાન થઈ બધું તેની વાત છે એ એકને બધું છે તે સર્વને બધું છે એ વાતમાં બહુ ક્ષેત્રો છે એકને બસબર બધું થાડું, તે કાણ છે? કે શું છે? તે બધું થાડુંપણ તે શું નથી? તે પણ બધું તે બધું જો. અને તે શું નથી? તે બધું થાડું થાડું તે નથી એવી સર્વ વસ્તુનું સ્વરૂપ બધું તે બધું જો. એટલે એને પરિણામે એક વસ્તુના જ્ઞાનમાં સર્વ વસ્તુઓનું જ્ઞાન થઈ બધું છે. ત્યારે આ એક વસ્તુના જ્ઞાનની વાત કરી તે વસ્તુ કઈ? વસ્તુનું સ્વરૂપ શું? વસ્તુને બસબર સમજવા પ્રવૃત્ત કરતાં આત્મવસ્તુ જોળખાઈ જાય, આની જગ (આત્મ મુજ) ત્રિપદીમાં આવે છે. ત્યારે ત્રિપદી મહાસત્ ત્રિપદીની સ્થાપના કરે છે ત્યારે એ પ્રથમ ક્ષેત્ર હોવાનું મુખ્ય શિષ્યોને ત્રિપદી આપે છે તે વખતે ત્રિપદી મહાસત્ ત્રણ પદ ધરાવે છે : કવચેષુ જા વિગમેષુ જા કુચેષુ જા (ઉત્પત્તિ થાય છે નાશ પામે છે અને મુખ્ય રહે છે) એટલે સર્વ વસ્તુ ઉત્પત્તિ થાય છે નાશ પામે છે અને છતાં એમાં મુખ્યતા છે. આ ત્રણ પદની વિચારણામાં સમજાવેલ સિદ્ધાંત આવી બધું છે સમજાવેલ શાસ્ત્રોની નુબવણ નીકળી બધું છે અને વિવિધ જ્ઞાનમાં રહેલી એકતા અને વાસ્તવિક લેણલેણનું જ્ઞાન સ્ફુરતી આવે છે.

આ ત્રિપદીને સમજવા માટે સત્ત્વ સ્વરૂપ સમજવું એક જો. ઉત્પત્તિ, બધું અને પ્રીત્ય મુક્ત હોય તે સત્ત્વ આ સત્ત્વી બ્રહ્મા—આ આખી દુનિયાના, નામ આખી શકાય તેવા પદાર્થનું લક્ષણ—એ દ્રવ્યનુબોધનો અતિ મહત્ત્વનો વિષય છે એની વિચારણા એ સ્વાધ્યાય છે એ બધું તર તપ છે.

મુખ્ય મહાસત્ આ ત્રણ પદમાં શું વિચારે છે? વસ્તુઓ ઉત્પત્તિ થાય છે જેતરમાં જ્ઞાન થાય છે એ જ જ્ઞાનના આકાશમાં ઘડા-કાંઠાં થાય છે, આમ સર્વ નવી ઉત્પત્તિ હોવાય છે બીજી રીતે એવા જ્ઞાનનો લોહ થાય છે ઘડાઓ જાંતવા હોવાય છે આમ થાય તરફ નાશ ને નાશ જ હોવાય છે. આખી દુનિયામાં સર્વ વસ્તુઓ ઉત્પત્તિ થતી અને જલાશ થતી હોવાય છે. આમાં તરીકે એક પ્રાણી સંસારમાં જ મરે છે મરેલા હોવાય એની પાશ્વવસ્થા, મુખ્યવસ્થા કે વૃદ્ધવસ્થામાં કાનિ-વૃદ્ધિ હોવાય એ બહાસની નજરે હોવાય દેશાસની નજરે કઈ એકતા છે કે નહિ એનો વિચાર કરતાં એ બેક દેશાસની નજર એકતા જરૂર હોવાઈ આવે છે. આને જે દેવચરને એમાં તેમાં કાલે દેશાસ તે જરૂર થાય છે છતાં આપણે એને દેવચર તરીકે જોળખીએ છીએ, એ દેશાસની નજર રહેલી એકતા છે અને એ મુખ્ય તત્ત્વ છે. એટલે ઉત્પત્તિ, વિનાશ અને છતાં સાથે જ તેની નજર રહેલી મુખ્યતા એ વસ્તુને વસ્તુ તરીકે જાણે છે. આ સત્ત્વી-વસ્તુની બ્રહ્મા છે અને તે હોવાય એ સત્ત્વ છે સત્ત્વ અને સત્તા એ એક જ પદાર્થવાચી શબ્દો છે. આ સત્ત્વી બ્રહ્માને નજરમાં રાખી હવે આપણે આત્માને જોળખવા પ્રવૃત્ત કરીએ.

આમ સેદાંત સત્ત્વ પદાર્થને દેવચર મુખ્ય (નિત્ય) માને છે. બીજો આ પદાર્થને નિત્ય

શબ્દિક માને છે એટલે તે દશનના મતે સત્ પદાર્થ ઉત્પત્તિ અને વિનાશશીલ છે સ્વપ્ન દર્શન ચેતનતત્ત્વરૂપ સત્ને કેવળ મુવ-કૂટસ્થનિત્ય^૧-માને છે અને પ્રકૃતિતત્ત્વરૂપ સત્ને પરિણામી નિત્ય માને છે એટલે એ દર્શન પ્રમાણે ચેતન નિત્ય અને પ્રકૃતિ પરિણામી નિત્ય હોઈ એ દ્વેત તત્ત્વનો સ્વીકાર કરે છે ન્યાય અને વૈશેષિકમત પરમાણુ આત્મા, કાળ આદિ તત્ત્વોને કૂટસ્થનિત્ય અને ઘટ, વસ્તુ આદિ કેન્દ્રાક સત્ને માત્ર ઉત્પાદવ્યવશીલ માને છે આ સર્વ મતોથી કૌન દર્શનનું સત્નું લક્ષણ તર્કન જુદા પ્રકારનું છે આ દર્શન પ્રમાણે કોઈ વસ્તુ-સત્-પદાર્થ માત્ર કૂટસ્થ નિત્ય નથી અથવા કોઈ તો કૂટસ્થનિત્ય અને કોઈ પરિણામી નિત્ય^૨ [એમ પણ] નથી; તેમજ તે મત પ્રમાણે વસ્તુનો કોઈ ભાગ તો કૂટસ્થ નિત્ય અને કોઈ ભાગ તો માત્ર અનિત્ય એમ હોતું નથી. એ દર્શન પ્રમાણે ચેતન અથવા જડ, મૂલ અથવા અમૂલ સૂક્ષ્મ અથવા મૂલ બધી સત્ કહેવાતી વસ્તુઓ ઉત્પાદ, બ્યવ અને પ્રીત્યરૂપે ત્રિરૂપ છે આમા માત્ર દિલ્લેહ છે જ્યારે વસ્તુના અશ્વાશ્વત સ્વરૂપ પર ધ્યાન લઈ ત્યારે તે ઉત્પત્તિ અને વિનાશને આધીન હોય છે; અને જ્યારે એની અદર રહેલા શાશ્વત ભાવ પર દિલ્લેહ લાય છે ત્યારે મુવ હોય છે એ અશ્વાશ્વત અને શાશ્વત ભાવ એકીવખતે પ્રત્યેક સત્ પદાર્થમા સાથે જ રહેલા હોય છે. વસ્તુની અસ્થિતા અથવા અસ્થિરતા માત્ર દિલ્લેહી બાજુને અવલંબીને જણાય છે પણ જલ્લ બાજુ તરફ દિલ્લેહ આપવાથી વસ્તુનું સ્થાયી જ્ઞાન થાય છે કૌન દર્શનકાર સત્ની બ્યાખ્યા આપે છે તે જલ્લ બાજુની દિલ્લેહી સરવાળો છે આ બ્યાખ્યાને આધારે કૌન દર્શન નિત્યાનિત્ય ભાવ સ્વીકારે છે એનો બેદાલોદભાવ આ રીતે સ્પષ્ટ થાય છે અને દ્વેતાદેવતની એની વિશિષ્ટ ચેત્તી આખા દિલ્લેહ-નવચાહ-પ્રમાણવાદ પર સમાયેલા કોઈ એની અનેકાતત્ત્વ બતાવે છે, અને જ વાતના જ્ઞાનમા આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે

આ ઉત્પાદ બ્યવ અને પ્રીત્યનું ચક્ર પ્રત્યેક પદાર્થમાં હમેશાં રેખાય છે આ સ્વરૂપ-માથી કોઈ પણ જાત ક્યારે પણ મુક્ત થતો નથી. માણસ જાળ, જુવાન કે વૃદ્ધ થાય—પ્રત્યેક સમયે તેમા દેશ્વર થાય—છતાં મનુષ્યત્વ તો એનું તે જ કાયમ રહે છે અને એ રીતે ઉત્પત્તિ અને વિનાશ થાય છે તે જ જખતે તેની અવતરત મુવ તત્ત્વ આજુ જ હોય છે

દ્રવ્યનું દ્રવ્યપણું સદાકાળ એક જ રહે છે એના સદૃશ્યની ધર્મોને ગુણ કહેવામાં આવે છે એના કમભાણી ધર્મોને પર્વાય કહેવામાં આવે છે પર્વાય દેશકાળ અનુસારે પસંદો લીધા કરે છે ગુણ ત્રણે કાળ દ્રવ્ય સાથે રહે છે, જ્યાં દ્રવ્ય હોત ત્યાં તેના મુલ્ય તો હોય જ છે આને લઈને પચસિઃ—એના બાહ્ય આકારો, નામ રૂપ વગેરે—દરે, છતાં એમાં

૧ દેશકાળ આદિના વિવિધ દેશારો થતાં જ્યાં વસ્તુમાં ત્યાં જ્યાં દેશાર ન થાય, તે કૂટસ્થ નિત્યના કહેવાય.

૨. મૂલ વસ્તુ અને કાયમાં સિદ્ધ સ્વા જ્યાં દેશકાળ આદિ વિવિધ પ્રમાણે દેશાર પામ્યા કરે એ પરિણામી નિત્યના કહેવાય.

શુભધર્મના સહજાત તે જ વખતે આજી હોવાથી જોમાં મુવતા સાથે જ રહે છે એટલે મીઠે ઉત્પત્તિ, વિનાશ અને મુવતા મુક્ત હોય તેને સત્-પદાર્થ કહેવામા આવ્યો છે

દ્રવ્યાર્થિક નજની અપેક્ષાએ જોવામા આવે ત્યારે વસ્તુ નિત્ય દેખાય છે પણ જો જ વસ્તુને પદાર્થ-પદ્મવૃક્ષાવની નજરે જોવામાં આવે ત્યારે અનિત્ય દેખાય છે; અને તે વસ્તુ સ્વભાવ દરેક પદાર્થમાં એકીવખતે એકસાથે હોવાથી વસ્તુમાં નિત્યાનિત્યભાવ એકીવખતે સમજાય છે આથી કોઈ પદાર્થને જોડાંત નિત્ય માનવો તે, અને જોડાંત અનિત્ય માનવો તે પણ અમુક્ત છે આ નિત્યાનિત્યભાવ જણાવ સમજવા માટે સત્-પદાર્થની આખ્યા જણાવ સમજવાની જરૂર રહે છે એને માટે ચંદ્ર-મુકુટનો દાખલો લેવાયો છે. સોનાના થડાને મુકુટ બતાવ્યો. જોમાં થડા તરીકે નાશ થયે, મુકુટ તરીકે ઉત્પત્તિ થઈ અને હેમ-સોનાની જો જ વખતે મુવતા રહી. જો રીતે ઉપાદ, બ્યવ અને મુવતા એક કાલે એક જ વસ્તુમાં રહે તેમાં કાંઈ વિશેષ જણાતો નથી. આ રીતે ઉત્પત્તિ, વિનાશ અને મુવતા મુક્ત લક્ષણવાળા સત્-પદાર્થને સમજવાની જરૂર છે આ સત્પદ્મ સમજવા સાથે વેદાત કે નૈવાર્થિક આત્માને નિત્ય માને છે જોમાં દ્રવ્ય વસ્તુ ઉપર નજર રહે છે; અને જોડો જોના પદ્મવૃક્ષાવ ઉપર નજર રાખે છે જોમાં પદ્મવૃક્ષાવની મુખ્યતા છે પણ જો સર્વ જાણ-સત્યો છે જો સમજવનાર સત્તી ઉપર કશી જોન આખ્યા છે. અને જોમાં રહેલ અનેકાંત વત્તની સમજણમાં સમગ્ર વિશ્વના મૂળ વર્તવોનો આસીક અવચાસ અને વિશિષ્ટ અવલોકન રહેલા છે

વારવાર પદ્મવૃક્ષાવ યામી તે પદાર્થો અને ત્રિકાળ સાથે રહે તે શુદ્ધ કોઈ આત્માને કૌતન્વભાવ તે શુદ્ધ છે અને જોનું મનુષ્ય, તિર્થંધારિક રૂપ તે તેના પદાર્થ છે રૂપ ર્થો કશું, શુદ્ધ સ્વભાવ સાથે રહે અને શુદ્ધ તથા પદાર્થ જોને હોય તે દ્રવ્ય કહેવાય. આ પરિ સ્થિતિમાં નય-દ્વિભિન્દુઓ ભારે મહત્વનો ભાગ ભજવે છે. ઇશનના લેહો આ બુદ્ધાં બુદ્ધાં દ્વિભિન્દુના લેહ પડયા છે જેણે શુદ્ધ પર આત્મ આપ્તુ, તેણે આત્માને નિત્ય માન્યો; જેણે પદાર્થ પર આત્મ આપ્તુ તેણે આત્માને અનિત્ય માન્યો. આ નય-દ્વનને લલાવડાં જે સર્વ શુદ્ધ અને પદાર્થને આત્મમાં સખી થાત કશી શકે તેને પ્રભાસુક્ષ્માત કહેવામાં આવે છે. દ્રવ્ય, શુદ્ધ અને પદાર્થમાં દેખાતી જિજ્ઞાસામાં રહેલી અભિજ્ઞતા આ રીતે ખાસ સમજવામાં આવે એટલે જહી સત્-પદાર્થના ઉત્પત્તિ, વિનાશ અને મુવતા નજરમા લઈ લેવાં થટે છે. જહી જોને ચાનદ્ર દ્રવ્ય-ઉવતના દ્રવ્યો-સાથે સમજતાં ઉત્પાદ, બ્યવ અને મુવનીલતા જો સત્પદાર્થનું લક્ષણ છે, જો સમજણમાં આવી આવે છે

આ સત્પદ્મ-સત્તા જો એક જ છે જો ત્રણ કાળ એક જ રહે છે આ હસીકાત સમજવા માટે વૈદીયિક ઇર્શનનું સ્વરૂપ ઉપયોગી થઈ પડ્યો. જો ઇર્શન પ્રભાસુ સત્તાને અલગ પદાર્થ માનવામાં આવે છે દ્રવ્ય, શુદ્ધ અને કમ ઉપસંત સામાન્ય અને વિશેષને જો ઇશનકાર અલગ પદાર્થ માને છે. દાખલા તરીકે ગાય, હેસ, થોડામ્મ જે જનાવરપણાનું સામાન્ય વત્ત છે તેને સામાન્ય કહેવામાં આવે છે અને આકૃતિવિશેષે રજ, રૂપ વગેરેને

વિશેષ કહે છે આ સામાન્ય અને વિશેષ, દ્રવ્ય અને ગુણથી અલગ છે એમ તેમની માન્યતા હોઈ દ્રવ્યવધી સત્તા ભિન્ન છે એમ ગણી એને (સામાન્ય-વિશેષને) ભિન્ન પદાર્થ ગણે છે. આ વિષયમાં ધૂળ ચર્ચા છે દ્રવ્યથી દ્રવ્ય-વ ભિન્ન પદાર્થ છે કે દ્રવ્યમાં તેનો સમાવેશ થઈ બાક છે એનો ખુલાસો જૈન સિદ્ધાન્ત બહુ મુશ્કર રીતે કરે છે જૈન મતે તેા ઉત્પત્તિ, ક્ષયિતિ અને મુવતા મુદ્દા હોય તેને સત્-પદાર્થ માનવામાં આવે છે એટલે દ્રવ્યનું દ્રવ્ય-વ દ્રવ્યથી અલગ નથી, પણ દ્રવ્ય-વચન જે હોય તેને સત્-પદાર્થ માનવામાં આવે છે. આથી સત્તા-સત્ત્વ એ એક જ પદાર્થ રહે છે અને સામાન્યને અલગ પદાર્થ માનવાની જરૂર રહેલી નથી.

આ વસ્તુનું સત્ત્વ-વસ્તુત્વ એક જ છે અને તે અખટ છે એના વિભાગ થઈ શકતા નથી, એને માત્ર સુમણ જ શકાય, કારણ કે એના ઉત્પાદ, બ્યય તરફ લક્ષ્ય રહે તો એનું અનિત્યત્વ દેખાય છે એની મુવતા તરફ લક્ષ્ય રહે તો એનું નિત્ય-વ દેખાય છે અને છતાં એ બંને એકસાથે વર્તે છે માટે સત્તનું લક્ષણ ઉત્પાદ, અ્ય, પ્રોબ્યત્વ બતાવવામાં આતુ છે તેપણુ-હોવાપણુ એ એક જ છે અખટ છે અને એને કેઈ પણ પ્રકારની બાધા-પીડા થઈ શકતી નથી. કાલિમ દ્રવ્ય સાથે એનો વિચાર કરવામાં આવે તો તે ત્રણ કાગ એક જ રહે છે અને જરા પણ ફેરફાર વગ એકચરણુ આસ્થા કરે છે આ દૃષ્ટિએ જોતા સામાન્ય અને વિશેષને અલગ પદાર્થ માનવાની જરૂર રહેલી નથી, કારણ કે દ્રવ્યના દ્રવ્ય-વથી તે અલગ પદાર્થ નથી.

હવે બહી પ્રશ્ન એ થાય છે કે આ ઉત્પાદ બ્યય અને મુવતા પરસ્પર ભિન્ન છે કે એકઉપ છે? એના સમાધાન માટે ઉત્પાદ, બ્યય અને મુવતાને જરાબ સુમજવા ઘટે. પ્રત્યેક પદાર્થ કલે કલે જડવાયા કરે છે હવા એમાં સ્વયયા ભિન્નપણુ નથી, વ્યકૃતિ વગેરે રૂચી કરે, છતાં એની બલિ નિત્ય રહે છે, તેથી ઉત્પાદ, બ્યય અને પ્રોબ્યના લક્ષણોએ તો જરૂર છે અને તેથી એમાં કયથિત્ત્વ એક છે બાકી અસતની ઉત્પત્તિ એ ઉત્પાદ, સત્તનો વિનાશ એ બ્યય અને દ્રવ્ય એક જ રહે તેથી તેમાં મુવતા છે

આ કારણથી ઉત્પાદ, બ્યય અને મુવતા એનામાં હોય તે સત્ છે, એ દૃષ્ટિએ એકજો, ત્યારે ખની એના સામાન્ય તથા વિશેષને અલગ દ્રવ્ય માનવાની જરૂર રહેલી નથી. આ અપેક્ષા ધ્યાનમાં રાખવાથી કોદાએકલાય જરાબર સુમણ શકાય છે એર દેખાય છે તે પર્થાવની અપેક્ષાએ છે અસેર દેખાય છે તે દ્રવ્યની અપેક્ષાએ છે અને બંને વસ્તુ એકી વખતે એકસાથે દ્રવ્યમાં રહે છે તેથી કોદાએકનું રહસ્ય સમજાય છે. વસ્તુધર્મના સ્વરૂપની વિચારણાનો પાયો સત્તની બ્યાખ્યા સુમજવામાં રહેલો છે આ ઉત્પાદ બ્યય અને પ્રોબ્ય દરેક ભિન્નલક્ષણવાળા છે છતાં પરસ્પર અપેક્ષિત છે

આ સત્તપણુ-સત્તા એક છે એમાં જડ-વિભાગ પડી શકે તેવું નથી અને તેને બાધા થઈ શકે તેવું પણ નથી. આ અભિપ્રાય જૈન સિદ્ધાન્તનો છે. નિર્લય નયે આ વાત

સુધોજ છે અને એ બાબત પર સત્તી આખી સમજણ રહેલી છે એ દર્શનકારો બુદ્ધ ઉપર નજર રાખે છે તે આત્માને નિત્ય ગણે છે એનું લક્ષ્ય પર્યાય ઉપર રહે છે તે અનિત્ય માને છે; અને બુદ્ધ તથા પર્યાય બંને પર દૃષ્ટિ રાખનાર જૈન દર્શન આત્માને નિત્યાનિત્ય કહે છે આ સર્વ દૃષ્ટિબિન્દુને ધ્યાનમાં રાખવાથી પ્રભાવજ્ઞાન થાય છે એ નિશ્ચયના તત્ત્વપર્યય જ્ઞાનને આત્મજ્ઞાન કહેવાય છે. અને તેની સાથે બાહ્યના સર્વ દ્રવ્યનું જ્ઞાન થવાની જરૂર જ પડે છે એટલે આત્મજ્ઞાનમાં સર્વ દ્રવ્યોનું જ્ઞાન સાહચર્ય હોઈ એ દ્રવ્યસુધોજનો મોટો અગત્યનો વિષય બને છે (૧)

મન્વચ મઠ વ્યતિરેક હેતુ કા, સમગ્ર સ્વ-ધમ સાંધ;

મારોપિત સર્વ ધર્મ ઔર હં, 'માનંદપન' તત્ત્વ સોઈ ચેતન ! બાપા કેસે સર્વો ? ૨

અર્થ—હકારાત્મક અને નકારાત્મક અન્વેષણપદ્ધતિ સમજી બાપા રૂચની જમજમ છે તે સ્વ આશય કવેલ છે તેને છોડી દેલ (એનો) ધર્મ તો અનેશ છે. જોકે જ્ઞાનક થન ! તત્ત્વ તો તે છે (આશય વગરનો જમની બહારનો અસલ ધમ છે તે જાણુ તત્ત્વ છે) (૨)

વિવેચન—સત્તી બાબત સાથે પ્રથમ અન્વચ અને વ્યતિરેકહેતુ સમજવા થન કરીએ ત્યાર પછી એના એક અણક અને અણધિત સ્વરૂપને સમજવું સહેલું થઈ પડશે. આ અન્વચ અને વ્યતિરેક હેતુની સમજણ સ્વાકાંક્ષમ કરી ગયા ૨૧-૨૨ ની ટીકામાં જૂન નિસ્તારથી આપવામાં આવી છે

અથ ઉત્પાદ, બચ અને ધુવપણ છે તથા સત્વપણ છે -આ અન્વચ હેતુ સમજવેલ ત્યજ વસ્તુ દ્રવ્યની અપેક્ષાએ ઉત્પાદ થતી નથી કે નાશ પામતી નથી, તેથી દ્રવ્યની અપેક્ષાએ પ્રત્યેક વસ્તુ સ્થિર છે જ્યાંયા ઉત્પત્તિ-વિનાશ થાય છે તે પર્યાયની અપેક્ષાએ થાય છે આ રીત ઉત્પાદ, બચ અને ધુવતા હોય તથા ત્રવપણ છે આકૃતિ રહે, આકાર રહે, પણ મૂળ વસ્તુનું સામાન્ય-એની બાતિ-તો કાશમ જ રહે, આવો વસ્તુસ્વરૂપનો પ્રકાર એ અન્વચ હેતુ છે આક હોય તથા અન્વ હોય એ અન્વચબ્યાસિ છે સોનાનો થદ હોય, તેનો મુગ્ર બનાવવો હોય તો થદા વરીકે તેનો નાશ થાય છે મુગ્ર વરીકે તેની ઉત્પત્તિ થાય છે પણ તે બાણા સમગ્ર દરમિયાન મુગ્રજી વરીકે તો તેની સ્થિતિ કાશમ

શબ્દાર્થ—અન્વચ = અન્વેષણ (સાધનોજ)ની એક પદ્ધતિ અમુક અથ અર્થ અર્થ હોય તે જમજા સામજ્યોમાં એક / નીના સર્વસાધારણ અર્થ મજા બાવતો હોય તો તે એ અર્થો ધજી કરિમી કાલ-કાલ પ ક અવધ કાલ-કાલ સમજનાત્યા છે એમ સમજવાની પદ્ધતિ. અનુ = તથા, આદિ. વ્યતિરેક = અમુક એક કમુ ન હોય તો બીજા અમુક વસ્તુ પણ ન હોય, એનો સમજ કે નિત્ય સમજ = સમજાને, નમુનિ (આ સ્થાને કચિત્ સમજ પાડ પણ છે) જમ = જમજમ, મોકુ સન મોઈ = એવી કે આરોપિન = થરાડી દર્શિય, સ્થાપિય. સગ = સગ ધમ = સ્વચ્ચ. ઔર = બીજુ તત્ત્વ = તત્ત્વ સ્વપ. મોઈ = એ જ તે પાતિ.

રહે છે આ દષ્ટાંત બજારના ધ્યાનમાં આવે એટલે અન્યથાચાસિનો અચાલ ધામ છે અથવા કલ્યાણ, અથવા અને મુવત્તા હોય તથા સત્ત્વ છે સત્પણ છે, એ અન્યથાચાસિ ધર્મ

પરથીનો તો પાર નથી તેથી પ્રત્યેક દ્રવ્ય અનતધર્માત્મક છે એટલે અથા અથા અનતધર્માત્મકપણ ન હોય તથા તથા સત્ પણ ન હોય એ અતિરેકચાસિ છે આમા વસ્તુતત્ત્વ-સત્ત્વ પદ છે અને અનતધર્માત્મકત્વ સાધ્ય છે એમા અતિરેકી હેતુ છે, એટલે અથા સાધ્ય ન હોય તથા સાધન ન જ હોય એ રીતે જ આ અતિરેકચાસિની સિદ્ધિ થાય, કારણ કે દષ્ટાંત વગર પદની અદર જ હેતુથી સાધ્યની સિદ્ધિ થાય છે, એટલે એમા પદની બહારના દષ્ટાંતનું પ્રયોજન જ હેતુ નથી આ અતિરેકચાસિને બજારના મુમુક્ષુએ.

આમામા જ્ઞાનોપયોગ, દર્શનોપયોગ, કર્તૃત્વ, બેકર્તૃત્વ, આઠ રુચક પ્રદેશની નિશ્ચિતતા, અમૂર્તત્વ, અસંખ્યપ્રદેશપણ વગેરે એના સુલભાવી ધર્મો છે એ એની સાથે નિરતર રહે છે (જેન પરિભાષામા એને શુણ્ઠ કહેવામા આવે છે.)

નૈવાયિકો આ માની સાથે જ્ઞાનોના મુમુક્ષુ મુલધ માને છે એ આ માનું લક્ષણ જ્ઞાન નથી માનવા અને તેટલા માટે મુમુક્ષુને અલગ દ્રવ્ય માને છે જેન દર્શન જીવને ઉપયોગરૂપ માને છે જેન દર્શન આત્માને કતા માને છે સાંખ્યો આત્માને નિર્લેપ માને છે કર્મનો કતા આત્મા છે અને તથી જોનાએ કર્તૃત્વ અને શુણ્ઠ માન્યો છે જેન દર્શન આત્માને ભોજ્યા માને છે કરેલ કર્મનું ફળ એ ભોગવ છે એ રીતે બૌદ્ધ-જ્ઞાનિકાદીથી જેન દર્શન જુડ પડે છે

આમામા આઠ રુચકપ્રદેશો સ્થિર રહે છે સિદ્ધતા સર્વ પ્રદેશ સ્થિર રહે છે બાકી સસારી જીવેના અધ્યયન, કુળ, પરિવારને લઈને આઠ સિવાયના બાકીના મુવ પ્રદેશો પ્રવૃત્તિશીલ રહે છે.

આ જીવ સ્પર્શ, રસ, ગંધ અને વર્ણથી શુદ્ધિત દોષ નિશ્ચયનથી બંધે અમૂર્ત છે પ્રત્યેક આ મામા લોકાકાયાના પ્રદેશો જેટલા પ્રદેશો છે વૈશેષિક-નૈવાયિકની માફક જીવને પ્રદેશની અપેક્ષાએ અપેક્ષા માનવામા નથી આવતો, પણ જ્ઞાનની અપેક્ષાએ અપેક્ષા માનવામા આવે છે

જીવપણ (જીવન) અવહારથી દશ પ્રાણ ધારણ કરવા તે, અને નિશ્ચયથી યેતના, આ જીવનુ જીવત્વ છે આ સર્વ સુલભાવી ધર્મની વાત છે હર્ષ વિષાદ, મુળ દુઃખ કમલાની (પર્યાયધર્મ)મા આવશે, જેની વાત હવે પછી થશે.

એની જ રીતે ધર્માસ્તિકાશ આદિ દ્રવ્યો અનતધર્માત્મક છે ધર્માસ્તિકાશ અતિમુદા થકે છે અધર્માસ્તિકાશ સ્થિતિસદાશક છે એ પ્રત્યેક જગત્ત્વ અસંખ્યાનપ્રદેશી દોષ જ્ઞાનથી બચી શકાય તેવા છે અને એ પોતાના સ્વરૂપમાં કાયમ રહે છે તેથી અવશ્યવ

છે એમ સ્પર્શાદિ ન હોવાથી એ જન્મે જાતે જાણી છે. એકબીજાનું જોવાથી એક છે અને સ્વયં કિંવા સ્થિતિ જોવાથી નિષ્કિંચ છે. આવી રીતે પ્રમાણિતકાચ અને અપ્રમાણિતકાચ અનતપ્રમાણિત છે.

પુરુષવતુ અનતપ્રમાણિતકત્વ તો દર્શાવના અનુભવનો વિષય છે. એક ઘડો લઈને તો તેનું કાચાપણ, પાકાપણ, મોટાપણ, પહેલાપણ, જળધારણશક્તિપણ, એનું સ્વભાવ, નવાપણ, જૂનાપણ વગેરે એમાં તો અનત પ્રમાણ પ્રત્યક્ષ હોવાય છે.

આનું અનતપ્રમાણિતકત્વ જ્યાં ન હોય ત્યાં સત્ત્વ ન હોય એ અતિરેકબ્યાપ્તિ થઈ જોઈ જાય. જો સત્ત્વનું આ સત્ત્વરૂપ છે. એટલેને યોગજવા માટે તેના જ્ઞાનની જરૂર છે. કોઈ કોઈ જ્ઞાન સત્ત્વ સત્પ્રધાનને કેવળ મુખ માને છે. આ મત સંકશાચાર્યના વેદાવ જ્ઞાનનો છે. કોઈ કોઈન સત્ત્વ-પ્રધાનને નિરન્નય ક્ષણિક માને છે. એટલે એ પદાર્થને માત્ર ઉત્પત્તિ અને નિવૃત્તિ માને છે. એ મત જૌદ્ધ જ્ઞાનનો છે. કોઈ જ્ઞાન એવનતત્ત્વરૂપ સત્ત્વને કેવળ મુખ (હૃદયનિત્ય) માને છે. ત મત આખ્યજ્ઞાનનો છે. અને નૈયાયિક તથા વૈશેષિકો અનેક સત્પ્રધાનૈયાથી પરમાણુ, કાળ, આત્મા આદિ કેટલાક સત્ત્વરૂપને હૃદયનિત્ય અને ઘડા વચ્ચે આદિ કેટલાક સત્ત્વને માત્ર ઉત્પાદનપ્રધાન (અનિત્ય) માને છે. જોઈ જ્ઞાનનું સત્ત્વ સ્વરૂપ એ સર્વ જ્ઞાનકારીની આજ્ઞાથી અલગ છે તે જાણી જતાં જુ છે તે ત્રિકા જ્ઞાપ્રાપ્તિ છે. અથ-સત્ત્વ એ સત્ત્વ તો છે પણ એ ત્રણે કાળ ટકે નહિ તેથી એમાં આધ આપે છે. જોઈ જ્ઞાનની સત્ત્વ-પ્રધાનની આજ્ઞા એક જ છે. જાણે છે અને જગ્યાપિત છે તેની સાથે સ્વાત્ લગાડવાથી તેનો સાથે આપેલ જાણે છે. કારણ કે સત્ત્વની અપેક્ષાએ સત્ત્વ છે. પણ અસત્ત્વની અપેક્ષાએ નથી તેથી સ્વાત્ લગાડવા વગર તો આજ્ઞા અર્થે જોડો થઈ જાય. આ વાત પણ સાથે જ આનંદ ચાખવાની છે.

જોઈ શ્રી આનંદમનના મહાશય કહે છે કે ઉપરની રીતે સત્ત્વનું સ્વરૂપ જણાવે જાણવા માટે અન્નય અને અતિરેકહેતુને જણાવે સમજાવે છે. અને રૂપરસને જોઈ નાખે, તલ હો. આ રૂપરસ એટલે જાણ રૂપથી થતો જમ-મિથ્યા જ્ઞાન કેટલીક વાર આપણી આજ્ઞામાં કમળે જોવાથી જાણની વસ્તુનો રસ જોડો લાગે છે. અને કેટલીક વાર વસ્તુ-વિષયક થઈ જાય છે. અને તથી મૂળ સાચી વસ્તુનું કે તેના સ્વરૂપનું જ્ઞાન થતું નથી; કેટલીક વાર જિજ્ઞાસુ જ્ઞાન થઈ જાય છે. વસ્તુને જણાવે સમજાવે માટે જોઈ ત્રિકાજ-સ્થિતિમાં જિજ્ઞાસુ જોઈએ; એનું પૂર્વકારણ કારણ જોઈએ; એના લક્ષણના વિલાયોને જણાવે પદાર્થ જોઈએ; એ લક્ષણમાં અભ્યાસ કે અતિઅભ્યાસ થતી નથી એમ જાણતી કરતી જોઈએ; અને એ સર્વ પ્રકારની કસોટી સાથે ટકી શકે અને એમાં કોઈ પણ પ્રકારનો રોષ ન જોડો. ટોચ ત્યારે જ તે લક્ષણ કહેવાય છે. આ લક્ષણવિધારવામાં ધણીવાર રૂપરસ થઈ જાય છે. જાણ આજ્ઞાને લક્ષણમાં મુગાડી દેવામાં આવે તો જાતે એ લક્ષણની સાદું નથી અને રૂપ એ આજ્ઞાને તો વસ્તુને આજ્ઞાસ છે. જાણી જોના જણ

વેદરૂપના જ્ઞાન માટે તો એનું મૂળ પદ્ધતિ બોધેલો. આથી અંતિમ પદાર્થને પદ્ધતિ તરીકે જ
પદાર્થનું લક્ષણ સાપડે. બાકી એના જુદા જુદા રૂપો (manifestations) ઉપર ધ્યાન
પ્રથા તો તો જરૂર અભિજ્ઞાન થઈ જવાનું, અને તેટલા માટે આ જામને છેડી દેવાની
જાત કરી છે.

નૈયાયિક દર્શનને સામાન્ય અને વિશેષને અલગ પદાર્થ માનવા પડ્યા એ આ
રૂપજામ ને લઈને છે એણે એ ચક્રલાવી ધર્મો અને કમલાવી ધર્મો (શુભ અને પર્યાય)ને
આલેખી રાખ્યા હોય તો એક મનુષ્યની મનુષ્યતા (સામાન્ય)ને મનુષ્યથી અલગ પદાર્થ
માનવાની જરૂર ન પડત, તેમ જ એ જ મનુષ્યના દેવચર કે હીરાચર નામના અલગ
સ્વરૂપને (વિશેષને) વળી એમાં પણ અલગ પદાર્થ માનવાની જરૂર ન પડત. આ
રૂપજામ ને વાસ્તવિક ભાવ પર્યાય—વિચારણામાં આવી જાય છે એ પર્યાયવિચારણા ઉપર
બહુ ભાર મૂકવા જતા બોલો આજે આત્મા જુદી જાય એનું પરિણામ પર એટલી ભા
લાગી કે આ માટે પુરૂષલક્ષ્ય કેઈ સ્થાવીરભાવ પણ છે અથવા હોવો એઈએ નહિ તો
એમાં સ્થિતિ કે સ્થિરતા જેવું વસ્તુ જ રહેતું નથી, એ વાત પર ખ્યાલ ન રહ્યો અને
પરિણામિ દુનિયાને પર્યાયની નજરે અશ-સત્યો બતાવી શક્યા. એ પ્રમાણજ્ઞાન પ્રાપ્ત
કરવું હોય તો આ રૂપજામ જોવો જ રહ્યો અને તેનું સૂક્ષ્મ જ્ઞાન કરી તેના સ્વર્ગ
અથવા પર નજર રાખનાર પ્રમાણજ્ઞાનને આશ્રય હોવો જ રહ્યો.

આ રૂપજામ આશય કરેલો ધર્મ છે અને તમા આશય દ્વારા એના અશ-જ્ઞાનમય
સ્વર્ગ સત્ય મનાવવાનો મિશ્ન પ્રયાસ થાય છે પછી એમાંથી માથાનો સિંચાવ કાઢવો પડે
છે રૂપ દેખાય છે તે પણ જામ છે એમ માની આજે જામ રાખવી પડે છે અને તે
રીત એવનજ્ઞાન-આમજ્ઞાન આપી અધારી આવી જાય છે.

રૂપ કે આશય એ આત્મા નથી, એના ધર્મો તો વર્ણન જુદા છે એને પામવા-
સમજવા મુશ્કેલ છે અને એને સમજવા માટે રૂપ અને આશયને જામતાજ એ પ્રથમ
અત્યંતની બાબત છે બાકી આત્માની સાથે એના અનેક નામો થાય, ૩૫ થાય, આશય
થાય, ૨૫ થાય—એ સર્વ આશય કરેલી બાબતો છે આત્મા પોતે નથી દેવચર કે નથી
હીરાચર, એ કાળો નથી કે યોરો નથી, એ લૂંટો નથી કે લગડો નથી. એના નામ અને
રૂપ જુદાં જુદાં થયા છે, તે સર્વ આશય કરેલી બાબતો છે.

એના ધર્મ તો વીજ જ છે એનું લક્ષણ ઉપયોગ છે ત્રિવરૂપ આપા એ એની
આપા છે. એના પર્યાય રૂપો કરે છે કારણ કે એક જ અવસ્થાવાળા નથી હોતા. કેટલાક
પર્યાયો એક અવસ્થામાં હોય છે તો કે લોક પર્યાયો વીજ અવસ્થામાં મળી આવે છે. આ
પર્યાયોની જુદી જુદી અવસ્થાને ભાવ કહેવામાં આવે છે એ ભાવો કમના ઉપદ્રવથી,
જ્ઞાપી, સ્થાપદ્રવ્યથી અને દ્રવ્યથી થાય છે. દ્રવ્યના અસ્તિત્વથી પોતાની જાતે જ તેમાં

પારિણામિક ભાવ કાલમ સ્ફોટો છે સસારી બધવા મુદ્ધા આત્માને આ પાંચ ભાવો પૈકી કોઈ ને કોઈ ભાવ અવગ્રહ હોય જ જાણવામાં એ પાંચ ભાવો પૈકી વ્યસ્ત પચ્ચિનો મળવ નથી, તેમાં એક પારિણામિક ભાવ જ હોય છે

અહીં એક બીજા વાત ધ્યાનમાં રાખવાની છે આ પાંચે ભાવો (ઓપશમિક ક્ષામિક ક્ષાંધાપશમિક ઔદ્રિક અને પારિણામિક) જનમાં એકસાથે બધા હોય છે એવો કોઈ નિયમ નથી. ઘ. ત., મુદ્ધા જીવોમાં ક્ષામિક અને પારિણામિક બે ભાવ જ હોય છે બચારે સસારી જીવોમાં કોઈ ત્રણ ભાવવાળા, કોઈ ચાર ભાવવાળા અને કોઈ પાંચ ભાવવાળા હોય છે એમાં વાત એવી છે કે સસારી જીવ બે ભાવવાળા હોતા નથી એટલે મુદ્ધા જીવોમાં પચ્ચિ બે ભાવોમાં અને સસારી જીવના પચ્ચિ ત્રણથી પાંચ ભાવોમાં પ્રાપ્ત થાય છે ઉપશમરૂપ લક્ષણ સુખ જીવોમાં પ્રાપ્ત થાય છે બન્ધ બન્ધા જીવ હોય ત્યાં ત્યા ઉપર પ્રમાણે લેધી માપીને પાંચ ભાવો જરૂર હોય છે એ પાંચ ભાવો પૈકી બે ભાવ થવું ન હોય ત્યા જીવત્વ હોતું નથી

આ રીત ચિંતન-આ માનેા ખમ તા તવન જુદો જ છે આત્મામાં અનંત સુખપચ્ચિ છે પણ એ સુખ મા ઉપશોજ જ મુખ્ય છે અને ઉપશોજ અવપરમકાશક હોવાથી તે પોતાનું તથા ઉપર પચાંચનું જ્ઞાન કરાવી શકે છે આપણે આ બધા કરીએ છીએ, એમાં યશ કરીએ છીએ અને સમાધાન કરીએ છીએ-એ સુખ ઉપશોજને લીધે જ થાય છે અને લક્ષણ-વરૂપથી નિજ ન હોવાને કારણે અને ઉપશોજ બધા પચ્ચિમાં મુખ્ય હોવાથી ઉપશોજ જ આત્માનું લક્ષણ અને છે

આ સ્વરૂપચિંતનમાં પારિણામિક ભાવને બસબસ સમજવા થોડું છે એ જીવત્વરૂપ છે અને ચિંતનનો સ્વભાવ છે એ ન હોય તો ચિંતન ન હોય એમ સમજવું લીધે સુખ ભાવા કોઈ વાર હોય અને કોઈ વાર ન થવું હોય, પણ આ જીવત્વરૂપ પારિણામિક ભાવ તો સુખ આ મામાં સુખ કાલે પ્રાપ્ત થાય જ છે અને તેથી તેને મુખ્ય લક્ષણ ગણવામાં આવેલ છે. બાકીના ભાવોમાંથી કેટલાક બધવા સુખ કોઈ વાર હોય છે કોઈ વાર એકાદ-બધવા હોય છે પણ પારિણામિક ભાવ તો સુખ કાલે હોય જ છે જાણવામાં જીવત્વ પારિણામિક ભાવે છે આ પારિણામિક ભાવ ક્રમનું પચ્ચિભ છે જે ક્રમ ક્રમના અસ્તિત્વથી જ પોતાની બંતે જ ઉત્પન્ન થયેલ છે એટલે કોઈ પણ ક્રમનું સ્વાભાવિક સ્વરૂપપરિણામ જ પારિણામિક ભાવ કહેવાય છે

બીજા ભાવો કોઈ વાર થાય અને કોઈ વાર ન થવું થાય, કારણ કે એ કમની અપેક્ષા રાખે છે તેથી લક્ષણમાં ધોનાયક હોવા છતાં કાલમિક છે અને તેથી તેને ઉપલક્ષણ કહી શકાય જીવનું ઉપશોજ લક્ષણ કહેવામાં આવે ત્યારે તેના જીવત્વને કાલે તે સમજવાનું છે અને તે પારિણામિક ભાવને કાલે છે એમ ધ્યાનમાં રાખવું સસારનું અનુભવરૂપ પચ્ચિ છે અને પચ્ચિ તો પચ્ચિભાવ પામતા બધું છે. આ સસારમાં નામ અને

૩૫ જ્યાં કરે છે એ પર્યાપ્તવસ્તુ છે, અને એને હર્ષને દેશ્વર યાચ તે પણ નજરે પડે છે. એતનો ખમ તો હર્ષ અલગ વસ્તુ છે અને તેને મમજ્વાની ખામ જરૂર છે તે મમજ્વા એટલે પૂર્ણ સ્પષ્ટતા યાચ છે વસ્તુસ્થિતિની આ મમજ્વા તે આનંદ છે એ વત્ત છે એની પ્રાપ્તિ એ આશ્ચ છે વેશેષિક મત પ્રમાણે સત્તા દ્રવ્ય, ગુણ અને કર્મમા રહે છે પણ આમાન્ય અને વિશેષમા ન્હેતી નથી-હોતી નથી. આ વાત મુખ્યત્વીક નથી એ તો ઉપર જતાવ્યું અસ્તિત્વનો સ્વીકાર કરવો અને છતાં તેનું અસ્તિત્વ (અત્તા) ન સ્વીકારવું એ જ બહેસતી વાત નથી. એને દ્રવ્યથી ભુદી માનવા જવા તો અનેક રોગ દેખાય છે. વસ્તુ વસ્તુ મર્યાદા અલગ માનવા જઈએ તો જાણે એવું થઈ જાય છે એટલે સત્તા દ્રવ્યથી ભુદી ન હોઈ શકે.

જ્ઞાન પણ આત્મામાં જિજ્ઞાસુ ન હોઈ શકે આત્માને જઈ માનવો અને પછી ભુદિ દ્વારા મમજ્વા સહ બધી તેને જ્ઞાન યાચ છે એમ માનવું એ વાતમા સળી ગૂંચવણ દેખાય છે એમા કયાં કોણ કહેવાય અને કસણ કોણ કહેવાય એનો જાણ બેસતો નથી. ખરી વિચારણા મુક્તાશ્યાના આનંદની છે વેશેષિકા માને છે કે આ જ્ઞાન પણ ઉપાધિ છે અને મોક્ષદશામા નાન રહેતું નથી. આત્માની આજ્ઞા પ્રકારની લક્ષણા અમાલ છે અનંત મુખનું સુવેદન એ મોક્ષ છે ત્યાં મુખનું બની આવક રિક્ત કષ્ટતાનો અભાવ છે પણ જ્ઞાનનંદનું નિરતિશય મુખ તો સર્વ કાળ આલ છે એમ ન હોય તો જઈ અસ્થા એવી પરિસ્થિતિ કે ૭મા હોઈ પણ પ્રકારના આનંદનો અનુભવ નથી, તેને પ્રાપ્ત કરવા કોણ પ્રયત્ન પણ કરે ?

ઉદ્ધિવના વિષયામા પ્રવૃત્તિને મુખ માનવું એ જાગનું કારણ છે પણ મોક્ષમુખને અનુચિત એ હર્ષ વિષયાદિ પ્રવૃત્તિનું કારણ નથી, એટલે એ જ બધનકપ નથી અને ઉદ્ધિ દશાએ પહોંચેલા આત્માને એની ઈચ્છા યાચ તેટલો રાગ પણ આખરે ન ન્હેતો હોવામાં એમા રાગરૂપને સ્થાન જ નથી. સર્વજ્ઞ કૃષિના કલ્પ લક્ષણથી ઉત્પન્ન થવાવાળા પરમ મુખ અને આનંદરૂપ આ મોક્ષ છે અને એ મોક્ષને મુક્તિમુદ્રા મમજ્વાનો આ પ્રયત્ન છે.

ઉપસંહાર—આ આનંદની વિષુદ્ધતા એ ખરું વત્ત છે. એની ઈચ્છા કરવામાં વિવેકમુખની વાછા ન હોવાથી બધન નથી થતું, અને અતે અપારે ક્ષામ વત્ત આપડે છે ત્યારે તો મોક્ષ મને જ સર્વજ્ઞ મિષ્ટદો મુનિસત્તાએ એટલે ઉત્તમ મુનિ તો મોક્ષ અને સમાર બેમમા નિરપૂર રહે છે ખૂદ આનંદનંદનને પોતે જ શાંતિનાથજીના અવનમ્ય કહ્યું છે કે મોક્ષ સમાર બિદુ મમ મને હસ્યો દોષ તું બળુ છે. એટલે વને બળુ નારો મોક્ષ અને સમાર બતને સરખા મને છે આ સરખા મળવાની વાત ભુદી છે પણ સાવચિત્ત મોક્ષ થવા પછી જ્ઞાન પણ રહેતું નથી, એ વાત માનમમાત્રની દૃષ્ટિએ બહેસતી નથી; કારણ કે એમ દોષ તો પછી પરમર કે પુગના શેઠા વચ્ચે અને આત્મા વચ્ચે કયો તફાવત રહેતો નથી. અને આખરે પરાયની આજ્ઞા એઈ જાય. એમાં જે ઉત્પત્તિ અને સ્થિતિની વાત વિચારી તે પણ અધવગરની થઈ જાય છે જાનના થવાયા

હ્યાં કદે એ પરિણામિક જ્ઞાન છે પરિણામિક જ્ઞાન એ ઉપયોગ છે અને ઉપયોગ એ જીવન છે-જીવનુ લક્ષણ છે તેથી અનંતજ્ઞાનનો આસ્વાદ કરવો એ જરૂર વસ્તુ છે, અને એના વિશ્વાસમાં નિરવિશય જ્ઞાન છે આધ્યાત્મિક માટે કદેશા અનેક પ્રયત્નની પરિણામ છે અને એ પરિણામમાં પ્રાપ્તિના અસાધારણ ધ્યેયનો સુખ છે

આ માન્ય સદ્ભાવની ધર્મ-સુષોષિતો નિર્ણય છે પરંપરા ક્રમસર હ્યાં કદે છે. અનંત સુષોષિતો અજાણ સુમુદાય તે દ્રવ્ય છે એમાંથી ચેતના, જ્ઞાન, નીચ જાતિ વગેરે પરિણિત સુષોષિતો આધારણ જુદાવાળા ઉદયસ્થાની કર્મનામાં આવે છે-જ્યાં સુષોષિતો સમજવામાં આવતા નથી જેટલા જાણી શકાય છે તેના અનંત પરંપરા વાચ છે અને એ રીતે જેટલા જાણી શકાય છે તેના કારણગૂંત સુષોષિતો અવધાર કરાય છે. પરંપરા પ્રવાહરૂપે વાસ્તવ આવે છે આ પ્રત્યેક પ્રવાહની કારણગૂંત અંક એક જુદાગૂંતિ હોય છે અને જેથી અનંત શક્તિજ્ઞાનો સુમુદાય તે દ્રવ્ય છે આમાં પણ સેદની સાપેક્ષતા તે જરૂર સ્થિત છે. અલેક્ટ્રિકી પદાર્થ પોતપોતાના કારણગૂંત જુદાસ્વરૂપ, અને જુદા દ્રવ્યસ્વરૂપ હોવાથી દ્રવ્યગૂંત પર્વાતમાર્ગે જ કહેવાય છે દ્રવ્યમાં જેટલાક સુષોષિતો સવસ્થાધારણ હોય છે. દા. ત., અસ્તિત્વ, પ્રદેશત્વ, વ્રતન વગેરે; અને જેટલાક અસાધારણ હોય છે એમ કે ચેતનાગૂંત આધારમાં હોય છે કારણગૂંત સુમુદાયમાં હોય છે અસાધારણ જુદા અને તેનાથી ઉત્પન્ન થયેલા પર્વાતને કારણે જ પ્રત્યેક દ્રવ્ય એકબીજાથી જુદા પડે છે

આ દ્રવ્યની સ્વરૂપ અંક છે અજાણ છે અને અજાણિત છે એનો જ્ઞાન આ રીતે કદે થયો આ મા દ્રવ્ય છે એના અનેક સદ્ભાવનાં સુષોષિતો અને ક્રમભાવની પરંપરા છે. વને જોગણી, ઉપરકંપની દૃષ્ટિને ત્યાજ કરી, રૂપરસ છોડી કદે આ સુખ આશય કરેલી જાગતા છે એની જાગરી કરી ચેતનાના મૂળ ધર્મ તે અજાણ છે એને શોધી કાઢવા એ અનંતસ્વરૂપ છે જ્ઞાનદાનો દયસી છે, જ્ઞાનદાનો જરૂર છે અને એ જરૂર જ્ઞાનમત્તવ છે

ચેતના! આ રીત આ માને પ્રાપ્ત કરી શકાય જુદાસ્વરૂપ કરી એને સમજાવે ત્યારે અનુ વિદ્યુત સ્વરૂપ જ્ઞાનમાં આવે અનુ અસર સ્વરૂપ આપડે, એના વિકાસે જોગણી જાય, એની વિભાવદશા જ્ઞાનમાં આવે, અને એનું અનંત જ્ઞાનસ્વરૂપ નજરમાં આવે એના જુદાપરંપરામાં જ્ઞાન મમજતા, એનું લક્ષણ જરામર લક્ષણ હોવા, એની સાથે એ જાણ મહેતુ પણ તાત્પર્યે અજાણ થાવી શકાય તેનું મજમુલિન્યમય ધર્મપ્રાધાન્ય સ્વરૂપ મુમજાય, ત્યારે એ અનંતજ્ઞાનદર્શન, વિશુદ્ધ આસ્તિત્વમય, અનંતશક્તિના પર્વાતને જોતા જાય જરૂર વસ્તુ આ છે અને એને મમજવા માટે જ અનંત તક પરપક્ષ અને હંનુવિચાર સ્વા. કરવામાં આવે છે

અનંતજ્ઞાન સ્વરૂપ પર કદેક પદમાં કદેક કદેક વિચેતન થયું છે એના પર એક જ સુખ ભોમ પણ તેવાજ કરવા માળ્ય છે એ જ્ઞાનદાને સમજાવે આત્મવસ્તુ પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્ન

કસ્તો એમાં જીવનધારાનું સાક્ષ્ય છે પ્રવચનની ત્રિવિધ છે અને ચક્રચમવૃત્તો છે એ છે^૧ (૫૫)

પદ છપ્પનમુ

શુભિકા—આ પદ આત્મદષ્ટિએ લખાયેલું છે એમાં શુદ્ધ ચેતના કકળાટ કરે છે અને જનતા શુભતા પાળી ચેતન-આત્માની આત્મારે ઘર્ષ પડેલી કથા માટે ખેડ બતાવે છે અને એમાંથી છેવટે માર્ગ^૨ કેવી રીતે નીકળે છે એના પર પણ વિવેચન કરે છે

આત્મા પોતે તો જનતા શુભોચી બરેલો છે પણ એના પુરુષગણ સાથેના સંબંધને પરિણામે એની મૂળ જાજ સ્થિતિ પણ બાબરવું થઈ ગયા છે અને આત્મારે તો બાલ્યે એ અનેક શુભોચા નિકિતનને બદલે પર જાવમાં રમણ કરનાર પરાધીન ઘર્ષ બધો છે અને એની સ્થિતિ સત્તાર તરફ વધારે ને વધારે બચકાલી દેખાય છે આત્મામાં જનતા જ્ઞાન, કર્મ, આરિત બરેલો છે પણ એ આત્મારે દ્રવ્યમાં, સરીરમાં, મુગ્ધાસંબંધીએમાં કે વિવેચકાવના ક્ષિયકમાં લેપાઈ બધ છે આત્મારે એ પોતાના મૂળ શુભ વીમરી પરજાવમાં રમણ કરે છે ત્યારે એના કેવા હાલ થાય છે તે પર અહીં હાલવિષે જાણમાં ગાન કર્યું છે

આત્મા મૂળશુભમાં હોય ત્યારે એ શુદ્ધ ચેતન કહેવાય છે એની શુદ્ધ દશાને ચેતના કહેવામાં આવે છે જ્યાં મુખી એ મૂળ સ્થિતિમાં ન આવે ત્યાં મુખી એ પોતાનું અસલ સ્વરૂપ ભૂલી પરજારે રજકયા કરે છે

પતિપત્નિ ધર્મપત્ની પોતાના પતિમાં મૂળ આસક્ત હોય, એ પતિના નિરકમાં જામ જાડી અવસ્થામાં રખ લી હોય, બરમાં એના માન-સ માનની આકર્ષી પણ એના પર એના પતિના પ્રેમની આઠવા કે અવપત્નિ પર રહે છે એ બરમાં પત્નીનું સ માન હોય, ત્યાં સુધી હોય છે જ્ઞાનદર્શકોલ હોય છે, પણ જ્યાં જીની અવગણના થતી હોય, પતિદેવ રાત્રે રજકવા જતા હોય, એને તો કિલસે અપમાન અને રાત્રે રડવાનો જ વારો આવે છે આવા

૧ આ પદનો અર્થ વિચારવામાં મેં લગભગ મેં ત્રી લીધાં છે એટલે એનો અર્થ કાતરો તેવો લખ્યો છે પણ તેમાં પૂરતો સતેષ થયો નથી, તેણે બહાર થયો છે આને મળ્યું પદ ૮૭મું છે ત્યાં જાડી રિયેલ્સનો અર્થ થયો તો પ્રસન્ન થઈ વિચારણા આજણ પપાત્ત્યા પ્રવચન થયો, આ પદ અને એનેક દષ્ટિનો સમુચ્ચય કરાવનાર, નિશ્ચય નબો આભાસ કરાવનાર અને યોગીના અધ્યતિમ આત્મજાવને અજ્ઞા કરનાર અક્રમાના બિઝન્યમાંથી નીકળી પડેલું ત્યાંનું છે એવું લાંબીના પદમાં અસાધારણ કાર્ય કરી રીધો છે આ અર્થ જ્ઞાન છે આભોદ્યાસની વિશ્વતિ છે એવોનો મહાન અપકાર છે દણુ એ પદ દુ સમજાવે છે એવો મારો જાનો નથી, પણ તેનું સમજાવું તેનું અહીં લખ્યું છે એની વિચારણામાં સદાક્રમ જાડી, તત્ત્વાત્મ રીક્ષ, કમચુલ્કાવૃત્તોના રક્ષ અને જીલ એનેક પ્રયોગો ઉપયોગ કર્યો છે એ વિષય પર આજણમાં પરીતી વિચારણામાં અવસ્થાનત્ર ધનવર્ધન જાર થયો એમ અણુય છે —વિવેચનકાર.

પતિની આર્થભાવનાવાસિત પત્નીને મનમાં ઘણું દુઃખ થાય, પણ જો ભેર શું કરે ? આર્થ ભાવનાભૂષિત ચેતના પોતાના પતિને જાળે કેવા લિખાર કરવી હશે, તેનું શબ્દચિત્ર અત્ર આપવામાં આણુ છે આણુ પણ શુદ્ધ ચેતનાની કોઈ બહેનપણીના મુખમાં મૂક્યું છે આ ભાવ પદને છેડે વ્યક્ત થાય છે.

૫૪
(રત્ન-પ્રવાણી)

વાલુડી અવજા ઝોર ફિર્યું કરે, પીઠઢા પરપર જાય;
પૂરવ દિસિ વચ્છિમ દિસિ રાતઢા, રવિ મસ્તગત થાય વાલુડી૦ ?

અર્થ—બિચારી બાળકી જેવી અજળા (ચેતના) તે કોઈ પણ ભેર કેવી રીતે કરે ? શું કરે ? (કારણ કે) પતિશબ્દ તો પારકે શેર બાંહે ! (ત્યાં ચેતના કેના ઉપર ભેર કરે ?) ઇ. વ., પૂર્વ દિશાનો પતિ સૂર્ય અથવા (ભલ્લી બાણુએ) પશ્ચિમ દિશામાં આસક્ત થાય જારે તો પછી જો આશ્ચર્ય જ બાબ (૧)

વિવેચન—શુદ્ધ ચેતનાનું અભારે જરા પણ ભેર નથી, વશમાં જોનું સામ્રાજ્ય નથી અને પતિ તો જોની સાથે જોવા પણ નથી જોવા પ્રયોગમાં જો બાલુડી, અવજા જેવી અજળા ભેર શું કરે ? કેના ઉપર કરે ? કેવી રીતે કરે ? જોને હરીફરીને જોનું તો પતિશબ્દ તરફ અને પતિશબ્દ તો પોતાના વશને બાણુવા કે સંભારવા પણ નથી.

જો ચેતનાને પતિ પરશેર બંધ છે અન્ધ વિભાવમાં રખાડે છે જ્યાં ત્યાં માથા માર્યા કંઈ છે પણ પોતાના વશ તરફ અભારે તો નજર પણ કરતો નથી. પોતાના મૂજ સ્વભાવથી અન્ધ ભાવમાં રખાડું જો પરપર બાંહેવા તુરંબ છે આત્મા—ચેતનાના મૂજ સ્વભાવમાં પુદ્ગલની વાત ન હોય, વિવેકવાચનો સ્પશ ન હોય, સંસારવહેવારના ચિનચાળા ન હોય; જોમા જ્ઞાત જ્ઞાન, દશન, આસ્તિત્વી મસ્તી હોય, જ્ઞાત જ્ઞાનિ હોય, સમવાન્ય પૂર વહેવા હોય; જોમા સુત્તરીગીરી કે ચક્ષુસીવૃત્તિનો અજ્ઞાપ હોય પણ અભારે તો પતિશબ્દ પારકે શેર બાંહે છે જોને સંસારના કોઈ પણ ભાવમાં રસ પડે છે અને પાવે કે મયોગમાં હોય ત્યાં મળતા પોદ્ગલિક આખોનો લાલ લેવામાં જ્ઞાનદ આવે છે જોમ્ત જો સુખ માને છે અને જોવા પોદ્ગલિક સુખ વખારે મેળવવા માટે જો પ્રયત્ન કરે છે. જોની તુષ્ટાને મર્ચાદા નથી, જોના અભિમાનને છેડા નથી, જોના દહને વારો નથી અને જોવા અનેક વિભાવમાં જોને જો લો જ્ઞાનદ આવે છે કે જો પોતાનું વશ જ ભૂલી જાય

પદ્યવર્ત—ફિર્યું=ફિરો. નવ-નર્ત દિશિ-દિશ તણ પચ્છિમ દિસિ-પચ્છિમ. જસ્ત-જા-જસ્તાર્યદિ.
રત્નાર્થ—વાલુડી = અજ્ઞાની, બાળકી. ફિર્યું = શું ? શું ? પીથી = પતિ, ખત્તી, જર. પરપર = પારકે, કદાચને કદાચ પૂરવ દિશિ = પૂર્વ દિશા. પચ્છિમ દિસિ = પશ્ચિમ દિશા. રત્નપ્રે = અજ્ઞાન. રવિ = સૂર્ય. મસ્તગત-અજાગૃહ વે.

છે આવા પતિની પત્ની જોર પલ્લુ શું કરે ? એવા ચેતનરાજ-પતિની કથાના વર્ણનને સંબંધ ચેતના પરત્વે જ છે એટલે જ તે સવ વાતનો મેળ મળી જાય છે

સૂરના ઉદય પૂર્વ દિશાએ ધાધ છે અને જોને પૂર્વાધિપતિ કહેવામાં આવે છે પણ એ બાઈસાહેબને તો આખો દિવસ ભટકવું છે ઘેર શાકાવું નથી, 'પૂર્વા' પત્નીને હાલ લકાવવા નથી, અને મનમાં પશ્ચિમ દિશાને રાખી ત્યાં પહોંચી તેની સાથે જાનક માણવો ॥ આવો પરસ્પરીમાં રાતો (આસક્ત) સૂઈ જ્યારે ઘરને કાઈ ચાક પણ કરતો નથી, ત્યારે અતે આશ્રમી જાય ॥

તે જ પ્રમાણે પરભાવમાં રમણ કરનાર પતિ પોતાની ચેતનાને ન જોળખતા કુમતિને મળવા માટે રમકઠ્ઠા કરે છે જોને મળવા તલવહાટ કરે છે અને એ ગજડપટ્ટીમાં અતે પોતાનું તેજ ગુમાવી આશ્રમી જાય છે પતિનો વિજય થતો નથી અને ચેતનાનો વિરહમગ્ન છૂંતો નથી એ હકીકત છે પારકે ઘેર રજડનારને કાઈ વધારે પડતું કહેવામાં આવે તો એ વળી ન કરવાનું કરી બેસે; અને આશ્રમીને પતિ તો દેવગુરુ હોય, એટલે જોને રિસાબ્યા બોલે પણ નહિ, આવા રજડ પતિની વશાધાર પત્ની જોર પલ્લુ શું કરે ? આખરે એ તો અજળા રહી અને જોનામાં શક્તિ ગમે તેટલી હોય, પણ એ આશ્રમીનારમાં જીંદગી એટલે પણ તાલે પણ નહિ, તોડે પણ નહિ, છતાં પતિને ઠેકાણે લાવવા નવા નવા પ્રયોગો કરે. ચેતનાએ કેવો પ્રયાગ એ બાળતમાં કર્યો તે આપણે જોઈએ

આ પશ્ચિમનો એક બીજો અર્થ પણ જાણે છે આ પ્રમાણે સૂઈ જ્યારે પૂર્વ દિશા અને પશ્ચિમ દિશા એમ બન્નેમાં રજડ-આસક્ત ધાધ છે ત્યારે જોનું પરિણામ જોના અસ્ત થવામાં આવે ॥ જોમ જે પ્રાણી સ્વભાવ અને વિભાવ જન્મેમાં મોટો મોટો રાક્ષસ માટે છે, ત્યારે એ ભક્તથી જાક ધાધ ॥ ઘણા પ્રાણીઓ એવા વિચારના હોય છે કે વેપાર કરે ત્યારે વેપારમય ધર્મ જાય, વેપારને સ્થાનકે વતનનું જાન જ ન રાખે, અને ધર્મકરણી કરવા માટે ત્યારે તમ્મ પણ આસક્ત ધર્મ જાય. આ વિચિત્ર મનોદશાને પરિણામે પ્રાણી ઉભયજાત ધાધ ॥ ન મળ્યા શમ અને ન મળી માયા. એટલે એ અદ્રશ્યજતિનું કામ કરી શકતો નથી અને સસારને જોગવી શકતો નથી. શાશ્વતાર તો છાવી ઠોકરીને કહે છે કે, જે પ્રાણી આત્મામાં ભગ્ય છે તે સસારમાં જીવે છે; અને સસારમાં ભગ્ય છે તેણે આત્માને નિસાર્યો છે. સસારને ચાટતા જવો, ઘરઘરેણામાં રાખવું અને પઠિત્તમણું કરવાથી પાપની આલોચના ધર્મ જશે જોમ ખારી કૃતકૃત્યતા માનવી, જે વાતમાં વસ્તુતઃ કાંઈ દમ નથી. કાંઈ ન કરે તે પ્રમાણમાં ઠીક પણ શુદ્ધ સાધ્યની અપેક્ષાએ જોમાં બદ્ધ માલ જેવી વાત નથી. સસારમાં સરસા રહી, અ તેનાથી અજગ રાખવું અને સસારમાં લપટાવું નહિ એ વાત સિદ્ધાંતદિષ્ટને વાચતા સારી લાગે છે પણ અવધાર રીતે લગભગ અચાક છે કામદેવના ઘરમાં રહી કામદેવને છાવી આવનાર તો સ્વભાવ જેવા કાંઈ અસાધારણ વિરલા નીકળે, એટલે એ મુખ્ય માર્ગ કે રાજમાગ ન કહેવાય.

ચેતન કેઈ વાર શુદ્ધ વિચારણામાં ઊતરી જાય છે ત્યારે એ પોતાને જ કહે છે—
ચેતનહા! તમારી શુદ્ધ ચેતના તો અત્યારે બધા જેવી છે હજુ એને સૌવન પ્રાપ્ત થવું
નથી, એનામાં એર વધુ નથી, તમારા ઘરની એ બસલા અને પ્રેમી પત્ની તમારા પર
એર પણ કેમ કરીને કરે? કારણ કે તમે તો પારકે ઘેર ગયા કરો છો અને અત્યારે ત્યારે
વિલાસકથામાં પડી જાઓ છો. પૂર્વ દિશામાં પતિ સૂઈ નેલા તમે પોતે છો; તમારામાં
જળદળતું તેજ છે, તમારી સામે કાઈની નજર માઠવાની ત્યાગીત નથી, પણ અત્યારે તમે
પોતે જ પશ્ચિમ દિશામાં પારકી સ્ત્રીમાં—પરચરમાં આસક્ત થાઓ, ત્યારે તમારું તેજ કાનિ
ધામનું જાય છે અને જાતે તમે અસ્ત થઈ જાઓ છો, અને જાતે તમારું અસ્તિત્વ પણ
ચોધવું જવું નથી. (૧)

પૂનમ નિષ્ઠિ સમ ચેતન જાગીરું, ચંદ્રાવપ સમ નાજ;

પાદસમર નિમ્ન દક્ષિણિ માગીરું, મકુટિ સમાદૃત નાણ નાહુડી ૨

અર્થ—પૂનમની રાતના બદ્ર જેવા નિર્મળ ચેતનરાજને બહુવા અને ચક્રના પ્રકાશ
જેવું જ્ઞાન બહુવું (જ્ઞાન-પાનીની એકતા બહુથી) વાહણના સમૂહ જેવી (કમ) કળની
સ્થિતિ બહુથી અને (ચેતન) સ્વભાવે આનંદજીવનનો ॥ એમ બહુવું. (૨)

વિવેચન—કહે ચેતનરાજ પોતે કોણ છે તેનું પૂરકારણ કરે છે આ અવરમ
આત્મવિચારણા છે અને કેઈક જ વાર લખ્ય છે પણ થઈ આવે ત્યારે તે કણ ખરી સુખી
છે ચેતનહા પોતે એની શુદ્ધ દશામાં હોય ત્યારે ભુદા છે અને કર્માવસ્થિ દશામાં હોય
ત્યારે ભુદા દેખાય છે આ બન્ને જાણ સંયુગ થાળી આપણે આગળ વધીએ. (ચેતનાની
સખી આ વાત યોગી કરે છે) શરણાવૃત્તની પૂનમની રાત્રિએ બદ્ર જેવો નિર્મળ-સ્વચ્છ
હાવે, તેવા ચેતનરાજ નિર્મળ છે અને એવા ચક્રના પ્રકાશ જેવું તેનું જ્ઞાન છે. જ્ઞાની
અને જ્ઞાન ભુદા નથી, જ્ઞાનાનો જીવ જ્ઞાન છે. અને જીવ હોવા છતાં જાગેનો સંયુક્ત સંયમ
છે. આત્મા પોતે બદ્ર છે અને જ્ઞાન ચક્રનો પ્રકાશ છે. બદ્ર વચ્ચે પ્રકાશ ન હોય એ વાત
ખરી ॥ એટલી જ ખરી વાત બદ્રનો એ જીવ છે એ પણ સમજવા યોગ્ય છે.

ચક્રના શુદ્ધ પ્રકાશને દૂર સ્થેલાં વાહણાં વચ્ચે આપ્યાં આવી બંધાયેલાં થવા દેતા નથી,
તે પ્રમાણે જ્ઞાનાવસ્થામાં કર્મી આત્માના જ્ઞાનજીવને બંધાયેલાં થવા દેતા નથી. પણ તે જ
વજતે એક વાત ધ્યાનમાં રાખવા યોગ્ય છે કે ચક્ર પોતે તો પ્રકાશમય જ છે પણ
સંસ્કારને લઈને બંધાયેલાં થયાં છે છતાં પ્રકાશ ત્યાં છે, એ લે પ્રકાશ એકાદ દેખાય કે

પાર્શ્વતઃ—અણુએ—અણુઈ ચક્રાવપ-ચક્રાવપ. આણુએ—આણુઈ

રાત્ર્યર્થ—પૂનમ=પૂર્ણિમા, ૧૫નો સિંધુ નિષ્ઠિ=રાત્ર. ચક્રાવપ=ચક્રનો પ્રકાશ. નાણુ=તાન.
સર=પૂર (નાખને અને લાગ્યાં તેવા) ડેટાનું=આણુ એના અર્થ વાપ છે. દા. ત., અવકાર, સિંધુસર)
૧૬=આપ્યાં ૫૫૫. આણુએ=અણુએ. મકુટિ=રાજાનો. સમાદૃત=નિદ્રા અવસ્થામાં, દશા=જાતના
વસ્ત્રો.

ન દેખાય તેથી ત્યા તે અસ્પ છે કે હજકાગ નથી એમ ધારવાનું નથી. એ જ પ્રમાણે ચેતન પોતે તેા જ્ઞાનમય-પ્રકાશમય છે એનામા નાન ભરેલું છે અથવા એ પોતે જ્ઞાનમય જ છે અને એ એની શુદ્ધ રૂપ છે એ એનો મૂળ ગુણ છે એમ પ્રકાશ વગરના કદની કલ્પના અશક્ય છે તેમ જ્ઞાન વચરના આત્માની કલ્પના કે એનું અસ્તિત્વ અકલ્પ્ય છે કારણ કે એ સ્વભાવથી જ અનાવૃત છે એ કદી આવરણ ધારતો નથી, એમ સમજવાનું નથી પણ સત્તાએ અણુઅણુએથી છે એમ સમજવું. એટલે જહારથી એ આવસ્થિ હાગે પણ એનો સ્વય પ્રકાશ બહાર જળકલ્પતો રહેલો જ છે એ વાત સમજાએ ત્યારે જ આત્મા બસબર જોગખામ. આત્માની આ સ્થિતિ ચેતનાની સખી માલ કરે છે

પ્રકૃતિએ અનાવૃત છતાં કર્માવસ્થિ થઈ જાયેલા ચેતનનો પ્રકાશ બહાર છે; એનું એક વાર જ્ઞાન થાય ત્યારે એની શુદ્ધ ચેતના બહાર પડેલી છે અને છતાં એર કરી શકતી નથી, એ સવ વાત અપ્રક્ટ માલ છે શુદ્ધ જ્ઞાનપ્રકાશનો માલેક અત્યારે વિભાવમા પડી બઈ સસારમા નસ્ત થઈ જયો છે અને બાલે રખડતો અને હલકટ હોય તેવો દેખાય છે તે જાત વાતનો મેગ આ રીતે યાય છે બહાર શુદ્ધ પ્રકાશ ભરેલો છે અને તે અવશર્થ જાયેલો છે એટલે એની ચેતના એર કરી શકતી નથી. (૨)

ચેતનશબ્દ ચેતના અને તેની બહેનમણી સર્વનાં એકીભાવ છે તે ધ્યાનમા રાખવાનું છે ચેતનશબ્દ પોતાને આગળ સમજાવે છે અને જણાવે છે તે આ પ્રમાણે—

પરપર મમતાં સ્વાદ કિયો સહ? તન ધન યૌવન દાણ;

દિન દિન હીસ અપયસ ધાપતો, નિમ્ન મન ન માન કાંઈ પાછલી. ૩

અર્થ—પારકે ઘેર રખડવામા વને સ્વાદ શો બાવે છે? તેમા વને મજા શી આવે છે? (એથી તો) સરીર, પૈસા અને જુવાનીની નુકસાની થાય છે અને દિવસાનુદિવસ વારી અપકીર્તિ વધતી જાય છે તાજ પોતાના માણસો વાજે હુકમ (પણ) માનવાં નહા. (૩)

વિવેચન—ચેતન! તું પરભાવમા રમણ કરે છે સ્વર્ગ ઉદ્ધિમુખોમા મિલ માણે છે મનોવિકારોમા પડી જાય છે તેમા વને શો અનહ આવે છે? વિકાસુસિને માણી

૧ આ ગાથાની બીજી પંક્તિમાં લાખુ સન્દો ઉપયોગ કર્યો છે તે એસે તેમ નથી. લાખુ એક સ્વ ધામ. અન્દા પ્રકાશ તેા સ્વ એ અર્થ હોઈ રીતે બખતસતો નથી. ૫ ગર્ભરવિજ્ઞાનના કલેવા પ્રમાણે એમનદોષથી નાખુને વાજે લાખુ લખાણ જણાય છે એ પાલ લાખુ થાય છે તેથી મૂળપાદાર્થ મુકારો કરવા લેખ્ય બાને છે લાખુ સન્દ રાજવાથી હોઈ પછુ અમ લકમ થઈ વધતો નથી. —વિવેચનકાર

પાદાર્થ—જન ન માને—જન માને નઈ

શબ્દાર્થ—પરપર=પારકે ઘેર. જાનનાં=રખડતાં. કિયો=શુ. તન=સરીર. નિમ્ન સ્વપ. ધન=પૈસા. ધમસજાત. યૌવન=જુવાની. અપયસજિ. દાણ=દાનિ. નુકસાની. દિનિનિ=વિવસં સિત્તે. હિસે=દેખાય. અપયસ=અપયસ અપકીર્તિ. ધાપતો=વધતો. નિમ્ન જન=પોતાનાં (ધરનાં) માણુમા. માને=માનને. કાંઈ=આજી. હકમ. હાક

મૂલથી મુજ માને છે. અથવા પાશકા ઉપર ક્રોધ કર્યો, ઈર્ષા કરી, કે પોતાની છતી-આછતી આસારિક મહત્તા પર અભિમાન કર્યું-એમાં મોજ શી ? મોટાઈ શી ?

જરી રીતે તો એમાં તારા શરીરની, તારા પૈસાની અને તારી જુવાનીની કાનિ શામ છે. દુરાચારી મનુષ્યના શરીરના કેવા કાલ શામ છે તે વાત તો ઉઘાડી છે. મનવાનનું મન જવાનું કારણ રાત્રિનો અડપાટ-દુરાચાર મુખ્ય બળાશ છે અને નાની વયમાં માથે પોચા વાળ, આંદમાં કણઘડી, આંખના તેજનો નારા અને આંકાંબે ઘડપણ, એ એની સાથે અનિવાર્ય હોય છે. મનોવિકારની બાબતોમાં એઈએ તો તન એટલે નિવરણરૂપ સમજવું; મન એટલે પ્રતિષ્ઠાપાક ધર્મધન અથવા ધર્મસ્વભાવ સમજવો; અને એવાન એટલે આત્મશક્તિ સમજવી. કેઈ પણ મનોવિકારને તાલે થતા અથવા તેમાં રમણ કરતા નિવરણરૂપ, ધર્મધન અને આત્મશક્તિનો ક્લાસ થતો એવામાં આવે છે ચેતનસજ્જ! અશ્વિચાર બધા મુખ નથી ત્યાં મુજ સોમવામાં કે માનવામાં તારા કેવા કાલ શામ છે અને થવાના છે ? હજુ પણ ચેત !

આ વસ્તુભાવ રમણ કરવામાં તારા અપવશ દિવસે દિવસે વધતા બધ છે. રણડુને કેઈ ઘેર બેઠાવે નહિ, એની પાસે વઢું-દીકરીને જ્યાં દે નહિ, આ બોહી વાત છે ? એમ એમ એની રણડુપણની અપદ્ધિત થતી બધ, તેમ તેમ જ એટલેા હલકલ શામ છે કે એને પોતાનું લખન આકરૂ હાલે છે. એ જ પ્રમાણે મનોવિકારમાં એ એમ એમ વધતો બધ છે તેમ તેમ કેઈ તેને ઈચ્છાતુ, કેઈ અભિમાની, કેઈ કીમી, કેઈ કામી, કેઈ રણડુ એવા અનેક ઉપનામ આવે છે અને આ રીતે અવકારમાં પણ એની લખનની મીઠાસ મુકાઈ બધ છે.

ઉઘટે એની એવી રૂઝા શામ છે કે એનાં વસ્ત્ર માણસો પણ એની આગમાં રહેતા નથી. આ સ્થિતિ ઘડપણમાં શામ છે. વીકારી માણસો થણે બાને લાજબુવાનીમાં જ બહાસ થાય છે, કદી વધારે લાગે તો એનું ઘડપણ ભારે દુઃખભય શામ છે. એને ઘરમાં માન મળે નહિ, એણે આપું કે નહિ એ કેઈ પૂછે નહિ, અને ઘરના એક જણમાં એ ઉપરસ આપા કરે અને જુવાની એણે જુમાંવી તેના પચાતાપ કર્યા કરે! જુવાનીમાં કરેલા અત્યાચાર રોગ દૂર ઘડપણમાં જરૂર લોચવવા પડે છે.

ચેતનહ ! આની રીત પાશકે ઘેર રમવા જતા શરીર, પૈસા અને જુવાની બહાસ થાય. અપવશ થાય છે અને ઉઘટે ઘરમાં પણ હલપૂત થવાના હલકા આવે છે! મારે

૧ કોમળા બધ મોહકત્વ થઈ રીકે. મરણ પાઠન રાખાને મોહકત્વ હોવાનું છે અને જેમાંને અર્થ કરીએ તો એવા મનુષ્ય મરે ત્યારે એની કોઈ મોહકત્વ જણ કરતા નથી, કાણ મોહકત્વ નથી, એને અર્થ રાખ હ એવા મનુષ્ય મરી ગયા તો કોઈ એના અરખરો કરતું નથી, એ ગયા એ વધતો મોહને રીક થતો નથી, એને અર્થ શામ જણ મરણ પછી જાગૃતી અજાગૃતો એ વાત સાથે પાટ એકતો નથી, અને કમ રાખ કદમ, કદનુ તે, દુકમ, અઘ્કત અર્થમાં જરાજર વધતમ છે એમ મેરુખા પ્રેરુખ અજાગૃતી કદ હ તેથી એ અર્થને પ્રાપ્ત્ય આપવામાં આપનું હ - વિવેચનકાર.

કઈ સિચારે અને વખતસર થેતો. તળાવ તટપુ અને પાણી નીકળવા માઠપુ પછી સિચાર કરવા માઠ્યો તો કાંઈ વળશે નહિ. એ તો પછી તળાવ ખાલી થયે જ છૂટકો ! આવી તમારી સિંચતિમા બિચારી ચેતના—અજગા જોર શું કરે ? કેમ કરે ? કેના ઉપર કરે ?

જીવનનો ઉદ્દેશ નિશ્ચિતારવા પ્રાપ્ત કરવાનો છે એ ઉદ્દેશ ધાર પાડવા માટે સિકારી દશ્યનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. સિકારી દશ્ય એ પારકુ ઘર છે અને એ ઘરમા રમણુ કરતા અત્માના કેવા દાહ થાય છે અને થવાના છે એ પર આ આખા પદની રચના છે (૩)

કુસ્મર છાંહી અવરુવર પહે, મન મદ્દવામે ઘાટ;

માંપા માંધા મિછે વહુ જળ, કોણ દલાહે ઘાટ ? ચાલુહીં ૪

અર્થ—પોતાના કુળની આબરૂ છોડી એ આઠે રસ્તે ચડી જાય, તે અટવીમા (અવાટવીમા) પડી જાય અને મનરૂપ વસ્તુકાના ઘાગમા ચડી જાય; અને જલ આબળા ભેગા થાય એમા રસ્તો પણ કોણુ દેખાડે ? (૪)

નિવેચન—એ પ્રાણી પોતાની કુળમર્ચાદા છોડી આઠે રસ્તે ચડી જાય છે, એ તો પછી જ જલમા ભૂલેા પડી જાય છે. સારા કુટુંબમા એક અતની આબરૂ જામેલી હોય છે. કુળવાન માણસો હલકા કામ કરે નહિ, સને રજોડે નહિ. એવા કુળમા કોઈ કુલાગાર જાયે અને આઠે રસ્તે ચડી જાય તો તેણે આબરૂ કુમાવી કહેવાય છે. આ કુળવા તે નિવસ્વરૂપ સમજવું પ્રમ્ણી આત્મસ્વરૂપ છોડી આઠે રસ્તે ચડી જાય એટલે સસારના સિકારમા પડી જાય, તો પછી એની જાણે જરામ દશ્ય થાય છે.

રાજમાર્ગ—મૂળમાગ છોડી આઠે રસ્તે ચડી જાય તે તો પછી ઘાટી અટવીમા દસાઈ જાય છે અને અહીંતહીં કાંઈ માર્ગા કરે છે પરંપરે અટકનાર ચેતનસજ. તમે પણ કુળવટ છોડી આઠે રસ્તે ચડી જમા છે અને મનોસિકારને માર્ગે આગળ વધતા જાઓ છો. અટવીમા પડ્યા એટલે પછી તો પત્તા નહિ.

દક્ષિણના ઘાટો એવા હોય તો ત્યા તો એક ઘાટ ચઢ્યા એટલે પાછી જાળી આવે; એ કિતર્થા એટલે વળી ઘાટ, એમ જાહેરમા પડી જવાય. મૂળમાગ છોડ્યો અને મનરૂપ પ્રેરે કળજો લીધો એટલે તો પછી ઘાટના રસ્તા આવે. એમા તો આડીઅવળી ફેડીએ અને ચડવા—કિતરવાના ચૂચળા જ હોય. મનજીભાઈને અકુરા વગર છોડી દીધા હોય તો એ તો કુગર ને ગાત્રીમા ચઢકિતર કર્યા જ કરે. પણ એનો છેટ આવે નહિ.

પામતર—અડી-થોપી અવટમિત-અવટમિત. મેહવાને-મવુતાને મિથે એમ જણ-ગિમ જન મેહીં કોણુ-કુણુ.

શબ્દાર્થ—કુસ્મર = કુળની ટેક આબરૂ (નિવસ્વરૂપ) અડી = અડી, તણ અવટ = આડો રસ્તો (વટ = રસ્તો) જલપ = અટવી (અવાટવી) મેહવા = મેથ, વસાહ. ઘાટ = ખડાડી રસ્તો (અવાટિરેક) અધિા = અધિયા. ઘાટ = રસ્તો.

આ અમુક વગરના મનનભાઈ અને પરધરે ભટકતા ચેતનનું એમ બન્ને આંધળા એકઠા થયા મોળા ગાદ જગતમાં બે આંધળા એમ બાથ ત્યારે રસ્તો કોણ દેખાડે ? ગાદકશક તે કોઈ ભઈ શકે નહિ, એટલે બન્ને કોંઈ માર્ગ કદે. વિહારમાં પડી ગયેલ ત્યારે યે રમણ કરતા ચેતનનું આવા હાલ થયા છે.

કુળવત્તો શ્રીધા માત્ર હોતો તે મૂંઝી શ્રીધા, જાહે માત્રે થઈ ગયા, ત્યાં મનરૂપ પ્રેમ વસ્ત્રી. જોલે નવા રંગે પૂર્યા, અનેક કથપનાઓને રોતી શ્રીધા, તુષ્ટા જેવી નદીઓ મળી તે બે કાઠે ભઈ ગઈ; જેના વાટોની ભથ્થકરતાને મોજ ગઈ; આવી સ્થિતિ વિહારી આત્મા અને સમગ્ર મનનો એક થતા થાય પછી આશી માત્ર કર્તાશી સૂટે ? કોણ દેખાડે ? (૪)

વંતુ વિવેક પીડાહો જૂઝમ્પા, ચાર્યો પરપર-સંપ;

‘આનંદનંદ’ સમતા ધર આળ, ચારે મજ નજ રંગ ચાહુહીં ૦ ૫

અર્થ—(આ પ્રમાણે કહીને) ચેતનાના ભાઈ વિવેકે પતિને સુમન્યો, એને પારકે ઘેર રણકવાનો-ચારકો સગ વારી શ્રીધા (પછી તે) એને આનંદસ્વરૂપ સમતાને ઘેર આણે અને તે પછી નવા નવા રંગ વધતા ગયા. (૫)

વિવેચન—આવી સ્થિતિ થઈ છે એ કહી જતાથી વિવેકજન્યુએ ચેતનશબ્દને જૂઝમ્પા એ સમજન ભાઈએ પિયુકાને-પતિશબ્દને સાચી વાત કહી શ્રીધા; એને જણાવ્યું કે તે પરભાવમાં ફસી પડ્યા છે પુરૂષશબ્દ વચ્ચે રહ્યા છે. આત્મભાવને વીસરી ગયો છે અને દેહમાં, ધનમાં, પુત્રપુત્રીમાં, સગાંસગાંબીમાં મોજ મગ્ની રહ્યો છે એ સવ ખોટું છે.

વિવેક એટલે સાક અને ખતલ થું છે તે પારખવાની લુકિ એ અદરથી જ પ્રાપ્ત થાય છે અને નકારના ઉપદેશથી ખીલે છે. જોલે ચેતનનું જરી વાત સુમન્યવી; એને સુમન્યુ કે જેમ પાતે આનંદ માની બેઠો છે એ આનંદ કલ્પિત છે અને પરિણામે મહાદુઃખકર અને જમણ કરાવનાર છે એ જોડો વળત મહા આપે, પણ જાતે પારકાં તે પારકા છે, એ કહી ચેતાના થાય નહિ અને સ્થાયી આનંદ આપી શકે નહિ; માટે આશી માત્ર પરધરમાં રણકવાનો નથી, પણ સ્વચરને જોળખી ચેતનાના રંગમાં રંગાવું તે સાચો રસ્તો છે. આ જૂઝમ્પી અતિ ગુરૂકેલ, પણ ખાસ જરૂરી છે એમ પારકા કોણ છે ? તે બીજાખવાનો પ્રસંગ છે અને તેનો સગ સુવદ્ય ત્યાગ કરવાનો આગ્રહ છે.

હવે આ રીતે ચેતનશબ્દ સમતાને ઘેર આજ્યા, જેના વિવેકશબ્દ જૂઝમાં, એની અંધતા દૂર થઈ એને પરધર રમણતામાં રોવ દેખાયા, અકષરિજમણ નજરે પડ્યું અને અપાર ભટવી અને ઇલા વગરના મારોનું જ્ઞાન થયું આ જાણુ અવધરમાં અગ્રજતા શીખેની

પાર્શ્વતર—આનંદનંદ શબ્દના ધર આણે-રેખિ વિશિષ્ટા એમ એના નવિ નવ નવ વસ્ત્રો પરમ સુરમ.

શબ્દાર્થ—જૂઝમ્પા = મગ્ન સુગંધો. ચાર્યો = અટકાઓ. નવ નવ = નવા નવા.

જ્યેષ્ઠિ કેખાઈ જાવી રીતે નિશ્ચિન બાટલી બેલી અમતાને ઘેર (૫૬ સોળમું) જાન હવન પોતે પધાર્યા. પતિ ઘેર આવે અને પાશકે ઘેર જાવવાની ટેવ ઊઠી કે, ત્યારે તો ઘરના રગ વણ ફરી જાય ત્યાં વિરહના નિશાસાને બદલે આત્મરગના ઝરણાં ચાલે; ત્યાં સાચા જાનહની બીજી વરસે; અને ત્યાં વિયોગ, વિલાપ, શોક જાય કે અશ્વતિ સર્વના નાશ થઈ જાય, ત્યાં અત્યાર સુધી કહી ન થયેલું એવું ઘરનું રૂપ જ થઈ જાય એ રૂપ કેવું થાય ? તે અન્નત્ર કહેવામાં આવશે. અહીં તો વાત એક જ છે કે પતિરાજને પરચેર રખડતા વિવેકમિત્રે વાચાં અને ઘેર આવ્યા, એણે આત્મસ્વરૂપરમણતામાં સ્થિર થઈ અને જોના પોતાના ઘરની સુખી યોગખાણ કરાવી (૫)

ઉપસૂહાર—અવનવા રગ કેવા જાય તે પર વિવેચનની જરૂર ન હોય. જોના અનુભવ તો પ્રતીતિથી જ થાય તેમ છે ‘અનુભવજોયર વસ્તુકે, બણવે ચઢી ઈલાજ’ એ વાત અગાઉ કહી જ દીધી છે. જોના કહેવા—સાક્ષણવાનું ‘કંઈ નહિ’ એ અનુભવ થશે ત્યારે જ સમજશે; અત્યારે નહીં સમજાય હાલ વાત એક જ છે. પરચેરસગ વારો અને પોતાને ઘેર આવે. પોતાના માણસોને યોગખો અને પોતાના છે તે જ ખરા કામ આવશે, એટલું સમજે. તમારી યોગ્યતા તેમાં છે તમારું જીવન ત્યાં છે અને તમારો ખરો જાન હ તેમાં છે. રાજ્યાત ચેતનાની સખીએ કરી અને છેવટે વિવેકમિત્ર જાગ્યા, જોમાં વિરોધ નથી. ચેતનાની સખી અને વિવેકમિત્રને જાણ ન સમજવાં, અને ચેતનની જ ચેતના છે એ વાત અણમ્માં રાખવી.

આ ૫૬ ખરેખર અદ્ભુત છે. આત્મજાનની વાનગી છે. ઉચ્ચ ભૂમિકાનું આલેખન છે અને પ્રતિપોષક મહાનુભાવતાનું નિદર્શક છે. આ રીતે ઉચ્ચ દશાની પ્રભુતામાં મઠાણ થાય, ચેતનાની વ્યવસ્થા રૂર કરાય અને ચેતનરાજને પોતાના ઘરમાં ખંચાવાય પછી ? પછી તો નવા નવા રગ વાધશે, અનિર્વચનીય માર્ગો સાપડશે અને અનાદ્ય નાદના ડહાં વાગશે, અવપાલ્ય જાણશે અને ભારે ઉત્તમ આત્મજ્ઞતાના દશન થશે. (૫૬)

૫૬ સત્તાવનમું

ભૂમિકા—અત્યારે ઘણાં લોકોને નાટક-સિનેમા જોવાનો ખૂબ શોખ થાય છે અને વખત મળે અને પૈસા હોય તો તેનો લાભ લેવા જાય નથી. જોવા પ્રાણીઓને કહે છે કે અહીં તો ભારે અદ્ભુત નાટક ચાલી રહ્યું છે. એવું નાટક વારંવાર છે કે જેની સરખામણીમાં બીજું કોઈ નાટક જાય છે જ મળી આવશે. આ અસૌકિક નાટક (Comedy Drama) તમે જુઓ, તમારે બીજા નાટક જોવાની જરૂર નહિ રહે, કારણ કે જોમાં જે દલીલો અને છે તે ખરેખર અસાધારણ છે; તમે કોઈ નાટકમાં જોવી પાત્રવત્તા કે સીનસિનેટી કદાપિ જોયો નહિ.

૫૧
(શમ-જાણતરી)

હેત્વા એક અપૂરવ હેત્વા;

આપ હી વામી, આપ હી વામીગર, આપ શુર આપ હેત્વા રહોં ?

અર્થ—એક અલૌકિક જેલ તો જુઓ ! પોતે જ બાલુ છે અને પોતે જ બાલુગર છે. પોતે જ શુર છે અને પોતે જ ઘેલો છે ! (૧)

વિવેચન—સાધારણ નાનકમાં સૂત્રધાર અલગ હોય છે અને પાક અજબનાર અલગ હોય છે, અહીં તો રમત પલ્લુ પોતે અને રમતનો રમનાર પલ્લુ પોતે, ખાસ પલ્લુ પોતે અને ખાસનો સહાવનાર પલ્લુ પોતે ! આવી રીતે બાલુ પલ્લુ પોતે અને બાલુગર પલ્લુ પોતે હોય, એવી અદ્ભુત બાલુ તમે ક્યાંય જોઈ છે ? અલુચની રમતમાં ચાનુ (મરી) હોય છે બાલુમાં ખાસ કે સોગમાં હોય છે. પલ્લુ ભેતેમાં જેલની વસ્તુ અને રમનાર જુદા હોય છે, ત્યારે તે પોતે જ બાલુ માડી છે તેમ બાલુનો માર્ગનાર અને બાલુની રમતના ખાસ પોતે જ છે એ ભારે નૂતનતા છે. છતાં અવલોકન અને પુષ્કરણને અભારે આપણે એને એ સ્વરૂપે અણુવા નથી.

દુનિયામાં જ આ, કેળવણી લીધી બાપાર કે નોકરી કરી થન કમાયા, પરજયા, સતતિ થઈ તેને પરજ્યાબ્યા, કોમ્પિય વરપોક્ષમાં મહાસ્થા, કેલ્પની રમશાનવાગ્રાએ ગયા, લાકડીને ટેકે માસ્થા વગેરે વગેરે આખી બાલુ ચાક કરી બા. એ બાલુ માડનાર કોણ ? એમાની એક પલ્લુ રમત વાશ વગર ચાલે છે ? અને એ આખી રમતમાં કેન્દ્રસ્થાને તું ન હો તો વારે તે બાલુ સાથે લેવાડેવા પલ્લુ થી ? આ બાલુનો ગેમ લેમ તું અસ્થાયી કરીશ, લેમ લેમ એની વિજતોનું પુષ્કરણ કરીશ, તેમ તેમ તે બાલુ સાથે વાશ વાકસ્ત્ર-સુલખ થઈ ગયો છે તે વાશ જ્યાલમાં આવશે અને એનો જેલનાર તું જ છે એની તને જાણતરી થશે.

બાલુ પૌદ્ગલિક હોઈ એ ક્યાંથી મહાણી, એને તૈયાર કરવા માટે તે કેવાં સ્તરં માઝા ફર્યો ક્યાં ક્યાં, એ વિચારીશ કોટલે એ બાલુ એનો કરનાર, એમ જાન લેનાર અને એના કેન્દ્રમાં રમનારો તું—એ સ્વની વચ્ચેનો એકીભાવ તને સમજશે.

પોતાની નાનકડી સજિનો પોતે વિચારક છે. પોતે રમનાર છે અને અતુર્ગતિરૂપ સહારને સમજવનાર પોતે જ છે એ ચાત અમુતપૂર્વ હોઈ અદ્ભુત છે. વસ્તુજ્ઞાન બતાવે છે કે કોમ્પિય કરનાર પોતે છે. કોમ્પિય કોમ્પિય પોતે છે. બાલુ કમજન-હોઈ જેલમાં

ખ્યાનર—આપ હી માલુસ-આપ માલિગર.

સમર્થ—રમે=જુઓ. માલુસ=અસાધારણ, અલૌકિક. આપ હી=પોતે જ. માલુસર=નાલું અનાજનાર.

પોતાને ઉતારે છે. ભોગવતી વખત કર્તાપણના કાળને આશ્રય ન હોય ત્યારે બાળ અને પોતાનો સબધ વ્યવસ્થા ન હોવાથી પોતે વિગ્રહમાં પડે છે અને યોગજ્ઞાન કે દિવ્યજ્ઞાન ન હોય તોપણ દ્રવ્યાનુભોગના જ્ઞાનથી એ બાળ અને બાળગરની એકતા અનુભવી શકે છે.

એ વાત શીખવનાર પણ પોતે છે અને શીખનાર પણ પોતે છે. પોતે જ શુરુ છે અને પોતે જ સેતો છે. જ્ઞાન આપે તે શુરુ એટલે સેતન પોતે જ્ઞાનમય હોઈ નાન આપનાર પણ પોતે જ છે અને શ્રામી બેસીને બાળનું જ્ઞાન ભોગવનાર પણ પોતે જ છે. વિશિષ્ટ દષ્ટિએ કોઈ કોઈને શીખવી શકતું નથી જ્ઞાનાવસ્થાથી કર્મના ક્ષયોપશમ પ્રમાણે જ્ઞાન મળે છે અને શુરુ તો નિમિત્તમાત્ર છે. એક શુરુના કથા બેલા હોય; એ દોરેને શુરુ એકસાથે જ્ઞાન આપે છતાં દોરોના નાનમ્મ ફેરફાર વધે રહે છે, એ બતાવે છે કે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરાવનાર શુરુ ખરેખર રીતે કોઈ પણ નથી, અને તેથી પોતે જ શુરુ છે અને પોતે જ સેતો છે. આ આગે અપૂર્વ જેલ છે.

આ વાતમાં જસ નિઃશ્વ-સ્વરૂપ ધ્યાન રાજવાનું પ્રાપ્ત થાય છે અને તે દષ્ટિ આગળ જતા, આ પદમાં વધારે આવવાની છે તેથી અહીં ખાસ ધ્યાન ખેંચવામાં આવે છે. અવહારથી શુરુ અને સેતો એક હોઈ શકે નહિ, પણ એ વાતના મૂળ સુધી જતા સેતન પોતે જ શુરુ છે અને પોતે જ સેતો છે. એમ લાગ્યા વગર રહે તેમ નથી એમ જુરુ-શિખરવાને અલેક દેખાશે અને તે અપૂર્વતા મૂળમત હોઈ નિઃશ્વનયને અવલોકે છે. (૧)

માફ-અઝાક વિષ આપ વિરામિત, ગ્યાનમકાષ અકેલા;

વામી છાઢ સહાં વહ વૈઠે, મિદાં સિંધુ કા મયા દેલાં ૨

અર્થ—પોતે હોઈ અને અલોકની વચ્ચે બિરાજમાન થાય છે અને માત્ર જ્ઞાન-પ્રાપ્તમય છે બાળને છેડીને ત્યાં જઈને બેઠા છે. આ (સુખ) સમુદ્રનો સબધ-ભોગ થાય છે. (૨)

વિવેચન—આ બાળ છેડી, બાળગર મીઠી, જે કોનાથી વિરમ પામ્યા છે તે હોઈ અને અલોકની વચ્ચે બિરાજમાન થઈ બાધ છે. આથી બાળ તો હોઈમા મદાય છે અને તેવા હોઈ ચોર રાજનું સ્વરૂપ છે. અપોલોક સાવ રાજપ્રમાણ છે. ત્યાં સુખત્વે નારક છત્રો અને ભુવનપતિ વધા અતરદેવોની બાળ મદાયેલી હોય છે. સાવમાની ઉપરના ભાગમાં મત્તલોક છે તેમા અસંખ્ય દ્વીપ-સમુદ્રની વચ્ચે અહીં દ્વીપમાં મનુષ્યલોકોની બાળ મદાય છે અને ઉપરના સાવ રાજમા અપોલિતિ અને વૈમાનિક દેવોની બાળ મદાય છે આથી રીતે ચોર રાજલોકમા બાળ મદાયેલી છે અને બાળગર એમાં ઉપર-નીચ,

પદાનર-પ્રમદ-પ્રમદી અંક-અંકિ, સિંધુ-સંધુ.

અન્યથા—લોક-અલોક = કૌન કૌનિયિક પરિમાનિક હવ છે. [(વિચેન ભુમે.) નિમ = વચ્ચે અમ = અમ. સિંધુ = સંધુ. અલોક = નિઃશ્વ, એકલા અંક = અંકિ, અંકિ. મેલા = સતપદ.

આદ્યજ્ઞાને જન્મ કરે છે પણ જ્યારે એ જાણ છે કે તે અને પોતે જાણતર મરી જાય છે ત્યારે જોઈ સજ્જોગની ઉપર-હોઈને છેડે-જિરાજમાન થઈ જાય છે હોઈને છેડે જ્ઞોગ આવે, ત્યાં સિદ્ધિલા છે તેની ઉપર જોઈ ચોજનના રહ જાગ પેલી છેલ્લા જોનીસમા જાગમા એ પૂર્વપ્રયોગથી પહેલી જાય છે જેમ પાણીમાં પડેલા બાપિલ લાકડાની ઊંચે વૃદ્ધાં એ પાણી ઉપર સ્વતાઃ આવી જાય છે, તેમ કમજબનથી સુજા થતા જોતન સસારની ઉપર સજ્જો જાય છે. ત્યાં જ્યાં માટે તેને પ્રવાસ કરવો પડતો નથી, પણ બધન જૂટી જવાનું એ જાનિવાઈ પરિણામ છે. એ જોઈ સજ્જોગને છેડે જાણ નથી કે રમત નથી, એ/હે પોતે જાણતર પણ મરી જાય છે ત્યારે ત્યાં હોય છે શુ ?-તે પિવારીએ.

જાણતર મરી જઈ એ હોઈ અને જોઈની વચ્ચે જિરાજમાન થાય છે ત્યારે, જાનત જ્ઞાન એ જોનો સહજાવી ધર્મ-સુજા હોઈ એ જ્ઞાનમય ધર્મ જાય છે જલવા પોતે મૂળ સ્વરૂપે આવી જાય છે જ્ઞાનવધર્માત્મક સત્સ્વરૂપ આત્મા જ્ઞાનરૂપ છે. જ્ઞાન જોનો સુજા છે અને જ્ઞાન ઉપાય પણ છે અને ઉપેય પણ છે અને તેમ છતાં જ્ઞાનકાંતવધર્મ એ જાતમાં જસ પણ વિશેષ આવતો નથી. નિર્લેપકાઈએ જોઈએ તો આત્મા પોતે જ જ્ઞાનપ્રકાશમય છે. અને તે ઉપરાંત એ જોઈ છે એનું અસ્તિત્વ કાલમ રહેવાનું છે એ સમ-લેખથી સુજા મેળવી, જ્યારે જાણ છે, હોઈને જાતે વાસ કરે છે ત્યારે ત્યાં પણ એનું અસ્તિત્વ રહ છે જોઈ મોટો જાઈને હોય, તેમાંથી છૂટો પડેલો જોઈ વિસ્ફુલિંગ (વજુએ) મોળા જસલ જાઈને પાછો મળી જાય, જલવા મોટા સમુદ્રમાંથી છુટા પડેલા જોઈ પાણીના ટીપાના સમુદ્રમાં પાત થતાં તે સમુદ્રમય થઈ જાય છે અને પાછો એનું વૈષ્ણિકપણું નાશ પામે છે એમ જાતું નથી પણ એ બીજા જ્ઞાનત આત્માથી જલજ-સ્વતંત્ર અસ્તિત્વે કાલમ રહે છે એનું સ્વરૂપ સર્વસામાન્ય હોય, પણ એનું અસ્તિત્વ તો કાલમ રહે છે. સસારમાં જોઈવહી રજડતા હોય ત્યારે પણ એ વસ્તુત્વ તો જોઈલો જ છે પણ એને જોઈત પ્રાણી વગેરે પુદ્ગલ સાથેના સજબમાં આવવાનું જોઈ છે. અને જ્યારે સજ સજાય છે, જાણને છે, એ ઉપર જાય છે ત્યારે એ જરેજર જોઈલો અને એ આ રીતે સ્વરૂપે જોઈલો હોવા છતાં એ અસ્તિત્વે કાલમ રહે છે, અને તેથી જોઈને જોઈતવત પછે લોડલોડ મત જોઈલો જાઈથી જતાઓ છે.

આ રીતે જાણ છે, જોઈને એ હોઈને જાતે જોઈ છોડા છે જોઈલો ત્યાં જાય છે એમ સમજાતું આવેલું હોઈ જાઈને પોતા પર જોઈને તેની રીતે ત્યાં જવાનું નથી પણ જાણ સાથે સરખામણી કરવા જલ મેંડે એ જાઈને ઉપયોગ કર્યો છે. ત્યાં એનું જાનત ગતિપરિણામ સ્વતઃ જ જઈ જાય છે, જોઈને ત્યાં જ્યાં માટે હજી, પ્રજ્ઞાને પ્રવાસ કરવો પડતો નથી. એ જાણ છે, જોઈને જોઈને જાઈને જાય છે કે જાઈ સુજસુજને જોઈને મોટા થાય છે. ત્યાં સર્વ પ્રકારના જાણુગણુને જાણવ હોઈ અને એ જાનતા પરિણામરૂપ હોઈ પોતે જ્ઞાનવધર્માત્મક જોઈ છે. જલકારમા જાવા, પીવા, પહેરવાની જાણુગવાને સુજ

માનવામા આવે છે આત્મિક સુખ આપુલતા રહિત છે અને બાહ્ય હોઠમાં પછી તો અત વગરનું છે આ સુખસમૃદ્ધિમા અવગાહન કર્યા પછી જ્ઞાનમય આત્મા અનંત સુખનો અસ્વાદ કરે છે અને એ સુખ નિર્લેખ અને અનંત હોઈ, દુનિયાની કાઈ ચીજ કે ભાવ સાથે અનુપમેય છે. આવી અદ્ભુત સ્થિતિ એને પ્રાપ્ત થાય છે (૨)

રાગવાદ સુદ માદ સદુર્મે, કિસક કિસકે વાસા ?

પાશાળ ના માર કાંઈ ઉઠાવત, एक सारेका चोला देना० ३

અર્થ—(અહીં તો) સર્વમાં બંધવા અને કબિલાજ બળ છે એમાં કેના બોલની વાત કરવી ? (ચિંતન) પશ્ચરનો ભાર શા માટે ઉઠાવે છે ? (અતે તો) એક વારનો—એકવટો બોલો જ છે (બાહી પશ્ચરનો ભાર છે) અથવા એક વારનું—ધાતુનું શરીર છે. (૩)

વિવેચન—ઉપર બાહ્ય છાત્રીને તેનાથી પર થયા તેની વાત થઈ હવે અહીં બાહ્ય માહનારના કેવા જવાહા થાય છે અને શા હાલ અને છે તે પર ધ્યાન બેસે છે અહીં તો સર્વ વાળીને વિલાસ છે એને મનમા જે આવે તે થાપે છે ઉત્થાપે છે અને મનનમવા ઉઠાવ કરી બાહ્યને બંધાવે છે ચોવાના મતવા પ્રચાર માટે અનેક વાકની બળો, અબ્ધ વસ્થિત ધર્માબ્ધ અને અમે તે પ્રકારે ચોતે સાચા છે એમ જવાવવા માટે ખાસી બંધવા કરે છે પ્રત્યેકને હવે સત્ય શોધવાનો હોય છે પણ એ સત્યના ઝાંડા નીચે અનંત આકરે દુષ્ટાશ્રદ્ધ અને ચોવાને સાચા મનાવવાના તનતોડ પ્રયત્ન સિવાય કાઈ દેખાતું નથી જરા વિશિષ્ટ આત્મિક નજરે એવામા આવે તો એમા હળ, હેત્વાભાસ અને બંધવાદ જ હાજરો. એ સર્વમા તો ખટશમ જ એવામા આવશે.

આ 'ખટશમ' શબ્દ ખાસ સમજવા જેવો છે. સમીતના પૌરણ પ્રમાણે રાગ છે કીરવ, માલકોશ, દિંડોગ, કીશમ, કેદાર અને મલાર. એની રાગણી, ઉપરાગણી અને તેના પરસ્પર મેળાપથી હજારો રાગ-રાગણી થાય છે પણ મૂળ રાગ છે ખટ એટલે ૧૮ અથવા ૨૦ આ ૭ રાગનો મેળાપ મુદર થવો જોઈએ. છતાં શુ ન્દાવી ભાષામા ખટશમ એટલે કલેશ અણજનાવ, કા કુટ એવો અથ થાય છે 'ખટશમ'નો અર્થો અર્થ કેમ થશે હશે ? એક રાગ હોય તો એના ઉપર મન કે હિત થાય, પણ જ્યાં ૭ રાગ થયા ત્યાં અદર અદર કલેશ બેસવાણુ, સ્વમતામક અને ધામધૂમ જ થાયે. દરેક રાગ-રાગી પાત પાતાનું બેસે અને તે એટલે મુખી એક કે તાણવા તૂટી જાય તેના પણ તેને જ્યાં ન રહે. આવો ખટશમ અહીં છે આ પ્રમાણે આત્માને જશબર બેગળખ્યા વગર એના કોશલેશ્વર પર કે દેવ-અદેવની ચર્ચા પર જે ઊતરી પડે ત્યારે પાવાના રાગ પર જે

પ્રાપ્તિ—માત-માત. માત્ર-માત્ર.

રાગાર્થ—રાગાર્થ=માત્ર સુમે=સર્મા. પોતા=પોતા. ખટ નાદ=૭ રાગ, ખટશ, જજા, કનિયે. કિશી કિશી=કોનું કોનું તેનું તેનું પાલખા=પશ્ચરનો. એક વારેશ=એક વારના, એકવા, અથવા એક અમેયથ. ચોલા=કપડું (પહેરવનું વસ્ત્ર)

જેવાતો જ રહેશે. જોને સત્યપ્રાપ્તિની કાંઈ પડી નથી, જોને આત્માશામનું જાતે શુ થશે તેની પચ્છા નથી. જોને તો પોતાના મઠ સિવાય અન્યત્ર કોઈ સ્થાને સત્ત્વ નથી, જો વાતનો પ્રચાર કરવો છે આવો બકવાદ સગવડ છે આ વાત જેમ મઠધારી માટે સત્ત્વ છે, તેમ અધિષ્ઠાતે લગભગ સાર્વત્રિક છે.

જાવા સંપ્રેરોમા કોની વાત કરીએ ? શુ બોલીએ ? બોલવાની ઇચ્છા જતી નથી, અને બોલવાથી કાંઈ લાભ થાય એમ જણાતું પણ નથી. જાહુ સંજોગમા આ સ્થિતિનું પરિણામ શબ્દ કરતાં દુઃખ કહી દે છે કે જે થેતવું. તું આવો પચ્છરનો ભાર નકામો શા માટે ઉપાડે છે ? જો સમ્પ્રદાય નજર કર્યો તો જણાયે કે આ પ્રાણી એમ જ માને છે કે જોના ઉપર જ દુનિયા ચાલે છે અને જો નહિ હોય તો શુ ને શુ થઈ જશે ? અને જોમ માની જો વિના કારણ બધો ભાર પોતા ઉપર વેઠાડીને ચાલે છે. ઘરમાં સ્ત્રી હશે તો તે એમ માનશે કે જોના વગર ઘર ચાલે જ નહિ; ભાર રૂપિયાનો પટાવવો શેઠની કે અમલદારની ઓફિસ પાતે હાથ તો જ ચાલે એમ માને છે ! આમ સગ પોતપોતાના વાનમા મસ્ત પડી પોતાને માથે નકામો બોલો ઉપાડીને ચાલે છે અને આ દુનિયામા હું પચ્છ કાંઈક છું એમ માની લઈ પોતાને મોગે ગણે છે. આ સગ હોગ, પચ્છરનો ભાર ઉપાડવા બસબર છે.

જાતે તો સગને એક વારવાળું કપડું બોલવાનું છે જ્યારે પ્રાણી મરણ પામે છે ત્યારે એકવાર લીજુ કપડું બોલવામા આવે છે એટલે તું ગમે તેટલો પચ્છરનો ભાર ઉપાડ, મારું મારું કરીને ગમે તેટલું ધન મેળવ, પણ જાતે તો તારા નસીબમા એકવારો થાશે જ છે. આ વાત ચાહ શખીય તો બાલની અજબવા અને બાલગરની બુદ્ધિમતા કે મદવા થા મૂર્ખતાનો વને પોતાને જ જ્યાંલ આવી જશે. જ્યાં અજબ બાલ મંડી છે અને તેનો બાલગર નકામો વણાઈ મરે છે.

જાદી એક બીએ ભાવ પણ ભેસે છે. વાળીનો વિશ્વાસ તો સર્વજ્ઞાપી છે દરેક ક્ષેત્ર કાર કે મતવાગ્રા એમાં મસ્ત બને છે એમાં કોની વાત કરવી અને કોની છોડવી ? જોને સમજવનાં કહે છે કે જો સગ પચ્છરનો ભાર છે, નકામી માથાફટ છે તું બસબર વિચારીશ તો વને સમજશે કે જો સગ એકવારના વિવિધ પ્રકારે છે એટલે તબૂસના એક વારમથી વિવિધ સૂરો નીકળે છે પણ જાતે મૂળ વાર તો એક જ છે અને પ્રત્યેક સૂરનું મૂળ ત્યાં જ છે. એટલે થેતવળનું સ્વરૂપ સમજવામાં આવે એની વર્તમાન સ્થિતિના કારણોનો અભ્યાસ કરવામાં આવે, એની સ્થિતિમા મહાન પથરો આવી ચડાય તેમ છે તે વાત સમજીને તેનો સ્વીકાર કરવામા આવે, તો કામ થઈ બધ તેમ છે. આ સગ બુદ્ધા બુદ્ધા સૂરો એક જ વારમાથી નીકળે છે જો વાત સમજવા બાલગરની આખી બાલ સમજ જવાય અને જો બાલ હોવી સગથી ઉપર જઈ મેળાય તેમ છે. માટે આ સર્વ જાતે તો એક વારના યાદા-રૂપો છે. જો વાન સમજ મૂળ વારને પકડી લેવા અચળ કરવા જેવો છે એમ થશે.

ત્યારે આ વાતવાદ-બકવાદ દૂર થઈ, પશ્ચરનો બાર છિતરી જશે અને કોની વાત કરવી એવો સવાલ પણ ઊભો નહિ થાય.

ચોલા નો અર્થ પછેડો પણ થાય છે સ્ત્રીઓ પહેરે તે પાથ વારનો સાદો કે સાદી કહેવાય; છોકરીઓ છૂટા સૂંગાં પહેરે તેને 'ચોલા' કહેવામાં આવે છે ઉપરના અર્થને મળતો જ તેનો બાવ હેઠ ટોને માટે વધારે વિવેચનની આવશ્યકતા નથી.

એક દિંદી બાવા બાળનાર સાથે પ્રસંગ પ તા એમણે આ પંક્તિનો નવીન અર્થ સૂચવ્યો. દિંદી બાવામાં ચોલા નો અર્થ શરીર માથ છે શરીરનો સર્વ આધાર તાર પર-આસોઆસ પર-રહે છે એ એમ કહે છે કે જે યોગનાથ ૧ આસોઆસને બાક કરીએ તો શરીર તો પશ્ચરના યોગ્ય હેતુ છે. આસોઆસ પૂરા થતાં સાદાતણ મળુનો બાર-પશ્ચરનો બોલો-બાકી રહે છે આવો પશ્ચરનો બાર તું શા માટે વેઢારે છે ? શરીરને ઉપાકાર-ચલાવનાર અને એનો બાર વહેન કરનાર તો તું પોતે જ છે ત્યારે આવા એક તાર ઉપર આધાર રાખનાર શરીરનો બાર શા માટે વહે છે ?

ચોલા શબ્દનો આ અર્થ આગળપાછળનો સુખ્ય હોવા અને સુસંગત હોવે છે સર્વ મતવાળામાં કે દશનકારીમાં તો ખટણ છે એમા કોની વાત કરીએ અને કોને શુ કહીએ ? તું તો બાકી પશ્ચરનો બાર ઉપાકી મારુ મારુ હુટ્યા કરે છે, પણ જલે એ તો એક આસોઆસ ઉપર આધાર રાખનાર શરીર છે એની ખાતર આ સર્વ ખટપટ ન થટે. તું આવા તાર ઉપર લટકી રહેલા શરીર ખાતર અજબ જેલ જેલી રહ્યો છે એમા વારી ચોલા નથી. બાકી નાટક માધ્યુ છે અને એ વર્તન અથવગરનુ છે એ જરા સમજા દે અને જોડો છિતર. (૩)

પટ્ટપટ્ટ પટ્ટક જાગ સિરિ હસ, વર્ષો કર ગમ પદ વાંચા ?

‘ચાર્નદપન’ મદ્દ ગાય મિલા તથ, મિટ જાય મનકા હોસા ચેત્તો ૦ ૪

અર્થ—અમરના પત્ર નીચે અર્થ મરે છે હજારો લગ છે અને યોગલક્ષ્મી ખસી આવે છે, તો શા માટે કામીના પત્રને વોળે છે-હટ્ટે ચલાવે છે ? (આવા સંયોગમાં તો) હે આનંદવન પ્રભુ ! આપ પોતે આવીને મળો તો મારા મનની અમલુ મરી આવે. (૪)

વિવેચન—મન, વચન, કાયાના ચેતને અકુશમાં રાખનાર મહાલક્ષ્મી તપામાં બેસેલી છે. પરમ મુક્તિની સાથે આત્માને એલી દે, આખી બાળનો છેલો આવી મૂકે તેને ચેત

ખાતર—સિરિ ખસ-સરિખસે. કયો-કયુ કર-કરે. આપ-આપુ તપ-તપ્ત. મિટ ભલ-મિટિ ભાઈ

શબ્દાર્થ—પટ્ટક=અમર, અમર, જોર=મન, વચન અને કાયાના ચેત. અથગ=ખસી ગય છે અજાન=કામી પત્ર આપ=આત્મા તપ=ત્યારે. મનકા=મનના પટ્ટિચ થઈ મરે છે ભાઈ ભલ છે સિરિ=શી, ભલમી. કયો કર=કય, શા માટે તોલાવતોએ છે ઉપારે છે કરિ ચલાવે છે મિથો=મથા મિટ ભલ = મરી ભલ, દૂર થાય. ચોલા=અમલુ.

કહેવામાં આવે છે એના વચ્ચે, નિશ્ચય આદિ આઠ પ્રકારે પર અન્યત્ર વિવેચન કર્યું છે એ વારી યોગલક્ષ્મીને તારે જસગર સમજવી થટે. આખા કૌન શાસનના નીતિવિલાસને સાર અર્થસા, સવચ્ચ અને તપ એ ત્રણ શબ્દોના વતનમાં આવી બાધ છે. એમાં યોગને સવચ્ચ સાથે સીધા સબધ છે અને અર્થસા તથા તપ સાથે આક્રમક સબધ છે. આ એક (યોગ) મહાન વિભૂતિ છે સમજવા યોગ્ય આત્મસ્વરૂપ છે અભરવા યોગ્ય ભુવન-કળા છે અને તેટલા માટે એ સાચી લક્ષ્મી છે. શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય વગેરે મહાન લેખકોએ એ યોગલક્ષ્મીને ખૂબ જલ્લાવી આપાજમ્ય બતાવી છે અને છેવટે એને અનુભવજન્ય કહી છે.

એ યોગલક્ષ્મીમાં વસ્તુતઃ કંઈ બાર નથી એમ કહીએ તો બાલે. એ મહામૂલ્યવતી લક્ષ્મી છે યોગમાં યુગ્મ્ય વાત ત્યાગની છે; અને ત્યાગમાં બાલે વધતો નથી પણ ઘટતો બધ છે એટલે ખરી રીતે એનો બાર કંઈ નથી અને બાર હોય તો તે ભમરાના કે માખીના પગ જેટલો છે. હા ત, આજે ઉપવાસ કર્યો છે એમ આજણે બાઈએ બીએ કહે ઉપવાસમાં કરવાનું શું ? આવાનું નહિ એટલે ઉપવાસ કર્યો છે એમ કહેવા પૂરું જ નથી, વસ્તુતઃ શું કરવાનું બધ કર્યું છે એટલે ઉપવાસ એ ખરી રીતે તો નકામત પ્રયોગ જ છે એવી જ રીતે યોગમાં સવચ્ચની યુગ્મ્યતા કોઈ એમાં બાર કે બાલે કંઈ નથી, પણ જ્યાં મળીએ કે એમાં સહજ બાર છે તો તે માખી કે ભમરાના પગ જેટલો થયેલ એટલો બાર સ્વીકારવાનું કારણ એ છે કે આ પ્રાણીની સત્સારવાસના કલ્પ એટલી ઊંચી છે કે એ સવચ્ચ કે ત્યાગ કરે ત્યારે શુદ્ધાત્મના એના મનજ પર બાલે રહે છે જરા ત્યાગ કર્યો છે એ વાત એના મન પર આવ્યા કરે છે અને એક ઉપવાસ કરતા કે મનનું ઘન હેવા બાલે સો મણનો બાર લાગે છે પણ એ વાત ખોટી છે; એમાં બાર જ નથી અને દૂરથી લાગે છે તે પણ દેખાવ માત્ર છે અને થોડો વખત શુદ્ધાત્મમાં બાર લાગશે તે પણ માખીના કે ભમરાના પગ જેટલો જ જણાયે છે. તુ તો બાલે એટલા જ કરે છે પણ અત્યંત ઘણ કે એમ કરવામાં યોગલક્ષ્મી એવી અપૂર્વ બીજ જ ખસી બધ છે.

આમ છે ત્યારે કાંઈના પગ જેટલો કર્મના બાર તું શા માટે ઉપાડે છે ? ત્યાગ-સવચ્ચ રૂપ શામલક્ષ્મી કે યોગલક્ષ્મીથી તું દૂર ખસી બધ છે, અને થોડો મેરુપત્ત એવો કર્મના બાર ઉપાડે છે ! વારી બાલે કેટલી ખોટી છે તે તું સમજી લે. સસારમાં અકલમણ કરાવે, વારી ઊંડા આવવા જ ન દે, એવી કર્મનો બાસ્તુમિને તું તોળી રહ્યો છે અને માખીના પગના બાર એવી યોગલક્ષ્મીને એસવી રહ્યો છે-આવી વારી બાલ છે અટલી વારી અમ્મર છે ! તું પાંતે નિચાર કરીશ ત્યારે અને સમજશે કે આ પ્રમાણે થોડો વિરોધ પડ્યો છે ! એક બાનુએ ભમરાના પગ જેટલા બારવાળી મહાન લક્ષ્મીને બાર આક્રમે લાગવાથી ચેતનસજ તેનાથી દૂર લાગે છે અને બીજી બાનુ મેરુપત્ત જેટલો કર્મના બાર તેની રહ્યો છે !

જાવી રીતે જાણે જેલ જેલાય છે બિના કારણનો કાર ઉપાઠાય છે અને ખટરાખના સોદા થાય છે હવે તો હે જ્ઞાનદયન પ્રભુ ! સચ્ચિદાનંદસ્વરૂપ ચેતનરાજ ! તમે જાવીને મળો તો આ મનની જમણા દૂર થઈ જાય અને અજળ જેલ જેલાતા ખટકી જાય. ખત્યારે તો ચેતનરાજ પોતે ખટરાખમાં પડી ગયો છે દુઃખમાં ફસાઈ ગયો છે કલાટવીમાં ભૂલો પડ્યો છે એને લોક અને અલોકની વચ્ચે ભેસાડવા માટે એનો જ્ઞાનદયન પ્રભુ સાથે મેળાપ કરાવવાની જરૂર છે; તેમ થાય તો જેલની સમાપ્તિ થાય અને સુખસિદ્ધિ સાથે એનો મેળ જાય.

જ્ઞાનદયનો સમૂહ ચેતન પોતે જ છે એ સ્વરૂપ એણે બહારથી મેળાવવા જવું પડે તેમ નથી, કોઈ તેને તે લાવી આપે તેમ નથી અને તે માટે કોઈની પ્રાર્થના કરવી પડે તેમ નથી. જ્ઞાન ત જ્ઞાનદયો મળી જોડી જમણામાં પડી ગયો છે, જોડા વાદબિવાદના ચક્કરે લકી ગયો છે જોડા નાશમાં તણાઈ ગયો છે અને માનસિક જમણાનો સોમ થઈ ગયો છે એને તો હવે સાધ્વરૂપે રહેલ જનવશાનમય, મહાપ્રભાવશાળી શુદ્ધસ્વરૂપી પરમાત્માનું દર્શન થાય, એને એ સ્વરૂપનો સ્પષ્ટ જ્ઞાત થાય અને એનો એ સ્વીકાર કરે ત્યારે એની ખત્યારની માનસિક જમણા સવ થા દૂર થાય. (૪)

ઉપસહાર—નાટક રમવા રમવા એ નાટકની વાત જ ભૂટી ગયો છે નાટકિયાની રીતિ હોય છે કે એ શબ્દનો કે મહાશબ્દનો પાઠ લખવે, છતાં પોતે તો થોડી ફરફીનો ખમાચાર નોકર છે એ વાત એના આલમાં નિરતર રહે છે, પણ આ વાત ચેતનરાજ ભૂટી ગયો છે; અને બધું નાટક નાટકની બાલ નાટકનો સાજ પોતે હોય, પોતાનો હોય, પોતે તદ્દુપ હોય એવી જમણામાં પડી ગયો છે ત્યારે એ જમણા દૂર થાય ત્યારે એનું નાટક જાગે એ જમણા દૂર થવા માટે નાટકનું નાટક વરીકેનું સ્વરૂપ એને સમ જવું થઈ અને તેને માટે પોતાનું શુદ્ધ સાધ્વ તેના સમક્ષ રજૂ થવું એઈએ. ચેતનની માનસિક જમણા પણ ચેતનને જ થાય છે બાલ પણ એ જ માટે છે બાલગર પણ એ જ છે ખટરાખ કરવાર પણ એ જ છે એને ઊડનાર પણ એ જ છે, પચ્ચરનો કાર ઉપાઠ નાર પણ એ જ છે અને એક વારનાળા શરીરનો માલેક પણ એ જ છે અને ઉવડે જ્ઞાનદસ્વરૂપી જનવશજિતમય ચેતનસજ પણ એ પોતે છે ત્યારે એ દુનિયાની બાજમાં ફસાઈ જોડે ફાડે થકી ગયો છે ત્યારે એ જ્ઞાનદસ્વરૂપ આત્માને ઓળખશે, એના અસલ સ્વરૂપે મેળાપ કરવાની જ્ઞાનમાં ટીલ લાવના થશે, એ સ્વરૂપ પ્રકટ કરવાનો એના મનમાં નિજુ થશે અને વિવેકપૂરક એ પરિસ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવા એ પુરુષાર્થ કરશે, ત્યારે એ જ્ઞાનદસ્વરૂપને મળશે અને ત્યારે આ મનના સવ ચૂથવાયનો ઉદો જાવી જશે. (૫૭)

૫૬ અઠાવનમુ

શુભિકા—આ પદમાં વિશુદ્ધ ચેતનાની વિરહદશાનું સંબોધ વર્ણન કર્યું છે અને આમુ પદ ચેતનાના મુખમાં મૂક્યું છે એકાવનમા પદમાં ચેતનાની રાત્રિની વિરહબંધ વર્ણવી છે. આ પદમાં તેની અહોનિશ કેવી દશા થાય છે તે જણાવ્યું છે ચેતના શુદ્ધ સંકારી આથ અવગાને સ્થાને છે એના છવનનો ઉદ્દેશ પતિ છે એના સૌભાગ્યનો આધાર પતિના છવન પર છે આવી સામ્પ્રી ભાર્યાના પતિ પાતાની પત્નીને વિચારી રત્ને પારકે થઈ ભાવકથા કરે છે અને ઘરની ભેરીને પૂરી જોગખવા પણ નથી સંસ્કારી અર્થ જાણતી કેવી દશા થાય અને તે અનુભવ જેવા સંસ્કારી મિત્રને વચ્ચે પડી તાજને ઘેર હાઈ આવવાનું-અમલ્લી લાવવાનું-કેવા શબ્દોમાં કહે તે અહીં લાકલિક રીતે જણાવે છે.

પતિ ઘેર આવ્યા નથી, રાત્રિવિષય ચેતના એમની શુદ્ધ ભેષા કરે છે એકાંતમાં વૂરે છે આ સર્વ પતિની ચેરહાજરીમાં અને તદ્દન એકાંતમાં અને છે એ બાસ ધ્યાનમાં રાખવું. શરીરે કૃષ્ણ થઈ ગયેલી, હાથ વગર અકર્ણ ગયેલી ચેતના હાથ લાંબા કરીને વસત રાગમાં ભાગ છે. પ્રસન્ન કિંવચનો છે વાતાવરણુ વિચિત્ર છે અને એકાંત મહેલમાં વિરહી દશામાં ચેતના એકલી વૂરે છે.

શુદ્ધ દશાવાળી ચેતના અને સસારસ્થાવરવસ્તુ ચેતનહોને કેઈ રીતે મેળ મળતો નથી ચેતનહોને અભારે વિભાવમાં ભટકવું છે; એને સસારના લોભે લોભવવા છે; એને અભિમાન, દભ અને અભાસિમાં મહત્તા માનવી છે; એને ધન, હવેલી, ગામી વાડીના સંબંધમાં છવનનું આર્થકય માનવું છે; અને આવી રીતે અનેક બાબતોમાં એને પરભાવમાં રૂપાપચ્ચા રહેવું છે એટલે શુદ્ધ ચેતનાનો અને એનો મેળ જ મળતો નથી ચેતના તો અનેક રીતે મૂરતી જ રહે છે અને ચેતનસજ્જ માટે વસ્ત્રમાં મારે છે. આવી સ્થિતિમાં સંસ્કારી આથ ભાગાની કેવી દશા થાય તેનો ચિત્તાર આવવાની ભાવે જ જલ્દર હોય એ એને સ્થાને નવમુગની સ્ત્રી હોય તો એ પતિને વિચારી બીજે મારે જીવરી ભાથ, પણ આ તો શુદ્ધ પતિજતા, ઉત્તત ભાવનારીક આર્થકુળની અળગા છે એના વિચારપદમાં અન્યત્ર જવાની કે અન્યને છંપવાની વાત જ આવે નહિ; અને પતિસજ્જ તો અન્ય ત્યાં ત્રમે ત્યાં-ભટકવા કરે, પણ ઘેર આવે જ નહિ. એવી ભાવકર દશામાં આર્થસંસ્કારી અળગા વિરહકુળનાં ગાળાં માથ, કે જોગખીતા રોડીને વચ્ચે પડી પતિસજ્જને સમજાવીને ઘેર હાઈ આવવા વીનવે. આપણા દેશની આ પ્રાચીન વદનિ બાળીતી છે.

રીમક આનદક્ષાનુએ આ વિરહદશાનું વર્ણન અનેક સ્વરૂપે ચીત્યું છે; એણે બપોવાને મોસામ્માં છે એણે અધારી રાત્રીએ એકાંતમાં વિરહીની દશા વર્ણવી છે એણે ચેતનાને શુદ્ધ ભેલી જોટલ કે પરસાગમાં મેસાી છે. ઉત્તત ભાવ બનાવનારી વિરહગ્રાથ અહીં તેમણે તદ્દન વિશિષ્ટ સ્વરૂપે ગાઈ છે અહીં એકાંતમાં વૂરતી શુદ્ધ ચેતના જાન કરે

છે પોતાની વિરહશ્યાનું જાન કરવા માણસ જાણે એકલો હોય તોપણ એક બતની શાંતિ અનુભવે છે કેટલીક વાર મનમાં હોય તે જાણી બતાવવાથી મનની અથા હોય તે શાવ થઈ જાય છે અને કેઈ વાર તદ્દન બેચી પણ બાધ છે; અથવા કાંઈ નહિ તો તેથી થોડી નિરાવ તો જરૂર થાય છે. એવા જાણે જમી તેમજ વિશુદ્ધ હોય, જોના ઉદ્ધવન મને તેટલા આત્મિક હોય, પણ જોને પોતાની મનોરથાનું કિન્નર્યન તો દુન્યવી લાપામ જ કરવું પડે છે એટલી વાત ધ્યાનમાં રાખી આપણે આ પરમ સાધ્વી અને ભાવનાશાળી આર્થ જાણગાની વિરહકથા સાંભળીએ.

પ્યારે માય મિત્રા કર્હાં યેલેં જાત;

મરા વિરહ ક્યયા અકુલાવ ધાવ પ્યારેં ?

અર્થ—વહાણા! આવીને મળેા આમ (જહાર) કયા બલ્લો છે ? વિરહને હઈને થતી મારી પીડાની અકળામણનો વાવ કરે, નાશ કરે. (૧)

વિવેચન—એવનશજ ! તમારી પાછળ હું પ્રાણ પાપરુ છું તમને મળવા તલમી રહી છું મારે નાશ. હવે આવીને મળેા આમ જહાર ને જહાર કયા બલ્લો ? કર્હાં અકુલાવ કરશે ? આપના વિરહમાં મેં જહું જાણ પસાર કર્હાં આપ અહીં આવી મારી મેલવી શેભાવે, એ મારે અનેક પ્રયત્નો કયા પણ આપ તો હવું જહાર જ કર્હાં કરે છે, આપની સાથે મારા મનની વાત કરવાનો પ્રયત્ન પણ પ્રાપ્ત થતો નથી ! આપ જહાર બલ્લો છે પછી આપને ઘર બાદ આવતું નથી, આપ આવીને મળેા અને મારી વિરહસિ ધ્યાનમાં લેા.

મારી વિરહની પીડાથી મને ભારે અકળામણ થઈ છે જેના પતિ ઘેર ન આવે, જોના કિશક કેવા દોષકા જવા હશે, જોને માનસિક પીડા કેવી થતી હશે, તેનો ખ્યાલ કરે અને હવે કયા કરીને આ વિરહબંધનો વાવ કરે, જોના છેલ્લા લાવે, મારી અકળામણને હવે તો કાંઈ સીમા રહી નથી તો આપ આવી મારી અકળામણનો નાશ કરે. એમ કરવું એ તમારા હાથની વાત છે (૧)

एक पसामर न माव मान;

म भूषण नहीं पर समाज प्यारें २

અર્થ—(વિરહબંધને કીધે) એક પેસામાર અનાજ લાવતું નથી, ઘરેણા મમતા નથી, પરંતો મમતા નથી કે કોઈ સામની પસાદ પ તી નથી. (૨)

પાસાતર—મિત્રે—મિત્રો. કર્હાં—કહા. યેલેં—જો. અથા—વિથા. ધાવ—વાવ.

શબ્દાર્થ—પ્યારે=વહાણા (સનેખન) અજ=આવીને. મિત્રો=મળેા. કર્હાં=કર્હાં. યેલેં જાત=આવીને બલ્લો છે. મેરા=મારો. વિરહ=લુણ પ.નુ તે. અથા=પીડા. અકુલાવ=અકળામણ. ધાવ=નાશ. પાસાતર—નાશ નાશ—નાશ. ભારે નહીં પાસાતરવાળી પ્રતિભા આ મુજબ નથી. શબ્દાર્થ—પેસામાર=પેસામાર (૫૨ પેસામારનો એક ઘેર થાય). ના=અનાજ. રાત્રે.

વિવેચન—મારી વિરહબંધા જેની આકરી છે તેનો આપ આદર કરો. વિરહી જનની પીઠા તો વિરહી જ સમજે એ આનંદજીએ પદમાં લેખ્ય છે, તે વિરહીની વેદનાં સમજ સમજતા નથી. આવા વિરહીનું વચન અનેક કવિઓએ કર્યું છે. ખુદ શ્રીમાન્ આનંદજી મહારાજે વિરહબંધાના વર્ણન અનેક રીતે કર્યા છે. એકતાળીશમાં પદમાં વેદાવલ સજ્યા બહુ વિસ્તારથી વિરહીનું વચન કર્યું છે. વિરહીના હૃદયમાં મોટી ઠોળી સજગતી બતાવી છે. તેનીશમાં પદમાં આત્મની વિરહકથા વર્ણવી કરાવી છે; સુહૃદાલોચનમાં પદમાં વિરહીની શૂરણા વર્ણવી છે, અને એકાવનમાં પદમાં ભાકરવાની શવ વચુનીને વિરહીનું તારણ બિંદુ બહુ કર્યું છે.

આ પદમાં આ વિરહબંધાના વચુનને તરૂન જુદા દૃષ્ટિએ દુઃખી રહ્યું કરવામાં આવ્યું છે. એમાં પ્રતિ ઘરે આબ્યા નથી, પણ બાલે સામે ઊભા હોય તે રીતે તેને ઉદેશીને ચેતના પાતાની મામણી રહ્યું કરે છે. પાછી અનુભવ દ્વારા એને સમજાવવા બોલવણુ કરે છે અને જાણી તેનું પરિણામ બતાવે છે. વસત શરૂમાં બહુ મુશ્કેલી રીતે ગાઈ શકાય તેવા પદમાં ભારે મોજ મળી છે. એમાં વ્યવહારની ભાષા વાતોનો અર્થતત્ત્વાવ તો યોગ્યતા હોય જ છે. એના પર એમ એમ વિચાર થાય, તેમ તેમ ભારે જીજ્ઞાસુતા થશે. સ્પષ્ટ છે અને માનસિક ગ્લેચરને પરિણામે આંતર આત્મશાંતિ થાય છે. આ વાત સ્વયં પદોને જાણે હાથ પડતી છે. એમ અનેક વાર બતાવ્યું છે. કેઈ અનુપદ લખવા કે ગાવા ખાતર લખાવું નથી; એ તો હૃદયના ઉદ્ગાર છે. ચેતનશાળની એકાંતની ઊર્મિઓ છે. એને દુન્યવી દૃષ્ટિએ એવા એમાંથી કાંઈ સાર ન જણાય, પણ સ્વસ્થ તો યોગ્ય પડે.

ચેતના પાતાની બંધા વચુવતા કહે છે કે અત્યારે વિરહભાગમાં નથી ભાવતું જતાજ નથી પહેરવા ગમતાં કપડાં, નથી શરીર પર આબૂવણે હાથનાં ગમતાં કે નથી કેઈ ભાવની શરીર પર યોગ્ય-સામગ્રી કરવી બનતી. વિરહભાગમાં બાલે જાણુ શરીર જ પારકું હોય તેમ લાગે છે; એમાં એની ઇચ્છા કે એના પોષણની વાત હોય જ નહિ. સ્પષ્ટ દૃષ્ટિએ વિરહીની આવી ઇચ્છા થાય છે અને આત્મિક દૃષ્ટિએ ચેતન પોતે અદૃષ્ટી હોઈ એને જાતજ ગાવાની કે વશાબૂવણ પહેરવાની વાત ચલાવે જ નહિ. એટલે ચેતના એની શુદ્ધ ઇચ્છાની વાતોમાં સોજુલા સેખા કરે છે. અત્યારની ઇચ્છાએ ચેતનશાળ વશાવમાં ભટક્યા કરે છે અને ધરને, ધરની સીને કે પાતાની ભવને જાણી રીતે વિખનતા નથી. (૨)

૧. જમાજી ત્રિ અર્થ પાસા ગુરુમહારાજે જમાવ્યો તે જાણી લખ્યો છે. ડાહ્યામાંથી તે અર્થ નીકળે તરી નથી જનકે તેમાં તે અર્થ ઠીક લાગે છે. નીચ રહિ સમાજ એટલે સ્વરૂપ કે અર્થના અર્થ દરમિયા તે જમણાના રીતરિવાજો કે વેષવસ્ત્રા એમાંને ચમત્ત નથી, એનો અર્થ નીચથી છે કે વસ્ત્ર એક જ છે કે મિનાતે વાસ્ત્ર ભાવ ચમત્ત નથી અને સજારમાં સ્ત્રીજાણી પહેર વસ્ત્રાજોને એ એટલા ચમત્ત નથી, એકમ વસ્ત્રાજો અને વસ્ત્રાજો મેલ જાઓ તરી અને પરિણામે વસ્ત્રાજો વિરહ-પ્રણામ પડતી નથી.

મોદન રાસ ન દસત વરી માસી

મદના મય હે ધરકી વાસી પ્યાર૦ ૩

અર્થ—મનોદર રાસ ગમતા નથી, પારકા દોષ કાઢવા પણ ગમતા નથી. હવે તારી આશા છે વળી કામદેવનો ભય છે અને આખરે તો તું તમારી પોતાની ધરની ઢાંચી છું (૩)

વિવેચન—જો જ લગભગ આગળ વધતા ચિતના પોતાની વિરહરસા બાધા કરતા જણાવે છે કે પોતાને મુંઝવે રાસો ગમતા નથી. રાસકા લેતી વખતે શીશોનો આનંદ કેવો દોષ છે એ તો અનુભવ કર્યો દોષ ત્યારે જણાય તેવું છે એના રસની રમજટમાં એ પોતાના મુંઝકારને કે પોતાના બાળખાન્યને પણ ભૂલી જાય છે અને રાસ રમવામાં કલાકોના કલાકો ગાતી નાખી તેમાં આનંદ માણે છે, વિરહી શીને તો એમાં પણ આનંદ આવતો નથી. એના પગ ઠેકા આપે નહિ, હાથ લાગી આપે નહિ, શરીર વળાકાર લે નહિ અને ફેરફારી ફરતી એને પાલવે નહિ.

એ છ જ નહિ પણ અન્યને ફરવું દેવા પણ ગમતા નથી. શીઓ આર ભેગી થાય ત્યારે પારકી વાતો કહે અને નાકાગી ફૂંચલી કે નિંદા કરે, એ બધું બનવા ભોગ છે અને તેથી તો કહેવત આવી આવે છે કે 'આર મજે ચાટલા તો જાએ ભે-આર ભોટલા !' કેળવણીના પ્રચારથી હવે શીઓને પોતાની સહિતનો ઉપયોગ કરવાના અન્ય માત્ર મળતા ભય છે, તેથી તેની આ સ્થિતિમાં આ કુસમ સુધારો જરૂર થતો ભય છે. શીસમાજમાં આ ફરવું સ્વાભાવિક છે એવું તો ઘણી બાર અત્યારે પણ લાગે છે; પણ આ શુદ્ધ ચિતનાને તો વિરહકાળમાં એવી મનોદશા થઈ ગઈ છે કે એને બીજા શીઓ સાથે મળીને વાતો કન્વી પણ ગમતી નથી. શુદ્ધચાવમાની એ સ્થિતિ દોષ પણ નહિ, એ લે એ તો માત્ર પોતાની દશા કહી બતાવે છે અને માર્ગ સંજગતે છે.

ચિતનરાજ ! માથ નાથ ! હવે તો તારી આશા છે તું મારે ઘેર જઈશી આવે એજે મારી વિરહરસા પૂરી થાય તું તો તારી જર મીટ માધી ભિસી રહું છું અને મારા વિરહ કાળનો છેડા લાવશે એ વાત હાથમાં છે વિરહી જાને મદન-કામદેવનો ભય હોય છે. એની વિરહરસામાં અત્યારે એને કામદેવ આકુળઆકુળ કરે છે, ત્યારે તેના દેવા હાલ માથ છે એ અત્યારે તમારી વહેવારુ દશા છે એની નજરે જુએ તંતુ એક બીજા પણ કારણ છે : તું તો તમારા ધરની-તમારી માલેહીની-વાસી છું; જાડુત કે માગી લીપેલી ઢાંચી નથી. તમારી છ અને તમારી રહેનારી છ શુદ્ધ પતિમતા આર્થસરકારવાળી છ અને આપની આશાએ જીવન માગી રહેલી છ તમે કામદેવના ભયની નજરે જુએ અને મને આવીને મને તમે જ્યાં ત્યાં રમ્યા કરો છે તે બધ કરી, મારા વિરહરસાની અકામલુનો અત લાવો.

પાંચાંતર—મોદન-મોદન ન દસત તેરી આશી-નિરી ઘસ તુમ તુમ. મનેઃ જાન-ધમેમર.
રાજાર્થ—મોદન=મોદર, મમમર્ત. રાસ=રસ, ચાવન. દસત=દસત. તેરી=તારી.
આશી=આશા મનેઃ જાન=કામદેવની બી. ધરકી વાસી=આપની પોતાની ઢાંચી, ધરનેગી ઢાંચી.

શુદ્ધ ચેતનાને મનનો ભય ન હોય, પણ ચેતનશબ્દ સાદૃશ્યમાં વર્તે છે તેના મનમાં વિજ્ઞાસા ઉત્પન્ન કરવા માટે આ પ્રકારની ધમકી વળતરની થાએ છે. પતિશબ્દ અને ત્યા ભટકનારા હોય, પણ એને પોતાની સ્ત્રી અન્ધ પુરુષની સાથે વાત કરે એ બધા પણ અમતું નથી એવા સુસારી છવડાને મનના ભયની ચેતવણી આપવામાં આવે ત્યારે તે બહાર અસરકારક નીવડે છે વિરહી સ્ત્રીઓને માટે આ અવાજવિક્ર અને હેવો એકંદો માત્ર છે (૩)

અનુભવ માપક કરા વિચાર;

કદ દણ હૈ વાઢી તનમેં માર પ્યાર. ૪

અર્થ—અનુભવ ! જરા જઈને વિચાર તો કરા કે આ શરીરમાં સાસ્ત્રીય જન આવે (એને-નાથને) ક્યારે રેખશે ? (૪)

વિવેચન—અચર્ય સ્ત્રીનો કોઈ ઉપાય સહેતો નથી ત્યારે એ મિત્ર અનુભવને શેરીને કહે છે અનુભવશાસ્ત્રી બને ત્યારે પતિનો કેવી યાત્રી સ્થિતિ ધાર છે એ વાત અગ્રાઈ અનેક ભ્રમોએ કહી છે તે વાતનું અત્ર પુનરાવર્તન ન કરવા માત્ર અનુભવનું વિકાસમાં સ્થાન સમજી લઈએ. વસ્તુતત્ત્વનો વિચાર કરતાં મન અન્ધ વિશ્વાસિ પામે મનની અત્યંતશબ્દ કથા ભેદી બલ અને જેનો સ્વાદ કરતાં અખંડ નિર્વિકલ્પ મુખ ભેદને એનું નામ અનુભવ છે એમાં આજ્ઞા ભાવ અને ખેડી દોડારોટીને જાહેર અખંડ સાંતિમાં પ્રવેશ ધાર છે અને એમાં ચેતનશબ્દ ધેર આવી પોતાનું શું છે અને પારકું શું છે એની મોજ પોતાના વીતકને આધારે વિકાસવાની હોય છે આ અતિ મુંઝવે આવરદશા છે અને એમાં ખ્યાન, વિશ્વાસના અને શાંતિને મુખ્ય સ્થાન છે અનુભવ માટે દરેક યોગીએ જૂન લખ્યું છે. યોગીશબ્દ આનંદમનન્યાને તો અનેક પદમાં એનો ઉપયોગ કર્યો છે

અનુભવ મિત્ર છે સાથે સજાઈ છે પતિશબ્દ અને પત્નીને વધે પડે ત્યારે વધે પડીને પતાવટ કરનાર થાકે પચાવીએ છે અને બલે પવિત્ર કોઈ અતિ વિશ્વાસપાત્ર છે ચેતના અનેક ઈટે વૃક્ષા કહીને પોતાની સ્થિતિ બ્યક્ત કર્યા પછી અનુભવને કહે છે કે આઈ અનુભવ ! હવે તો તમે જઈને માથા પતિસચને મળો ને સમજાવો. હવે માથા આપા શરીરમાં સાસ્ત્રીય આ ખારી બે આંખો છે અને જે અત્યારે જુલો રહી છે તે માથા પતિના ઈર્શન ક્યારે કરશે ? પતિનું મુખ એવું પણ અત્યારે તો ફુલોલ થઈ પડ્યું છે. નાથ તો મને ભૂલી ગયા છે. શરીરમાં બે આંખો જ સાસ્ત્રીય છે અવધાક મુશ્કાવિતમાં પણ કહ્યું છે કે—

મુશ્કમર્થ શરીરસ્ય સર્વે વા મુશ્કમુશ્કે ।

તથાપિ નાસિકા યોગ્યા નાસિકાવાયઃ કોચમે ॥

પામતર—રેખ-રેખ ૨-૨.

શબ્દાર્થ—અનુભવ = પીક (ધર્મોપનિ). અત્રી = જઈને. કદ = કદ, ક્યારે. રે = જાને. વાઢી = જાંજી. તનમેં માર = શરીરમાં સાસ્ત્રીય.

—‘શરીરનો અર્પી જાત્ર મુખ છે, અથવા તો મુખ તે સર્વસ્વ છે, એમા પણ નાસિકા એક ગણાય છે અને તેનાથી પણ વધારે શ્રેષ્ઠ એ આંખો છે’

મિત્ર અનુભવ ! કાર્ધ અનુભવ ! અત્યારે મારે પતિરાજનાં દર્શન દોઢલાં ઘર્ષ પડ્યા છે. પતિ પરચેર રમદયા કરે છે; તો તું પતિરાજ સાથે વિચાર કર. તું પતિરાજને કહીશ ત્યારે જ મારા વિશ્લેષણનો અવ આવશે. અત્યારે મને પતિરાજનો મેળાપ થાય એટલું તો કરી આપ, અને છેવટે જો પણ ન જાને તો હું પતિના દર્શન કરી મારી આંખને ટાકક થજી એટલું તો જરૂર કરી આપ. અત્યારે તો પતિરાજ જન્મા હ્રુબ્ધ ઘર્ષ ગયા છે અને એણે ઈર્ષિયા એએમા પોતાપણું માન્યું છે આ સર્વ વાત બારે અનિષ્ટ બની છે, હું વિશ્લેષણમા આદા જેવી ઘર્ષ ઝર્ષ છું એનો છેઠો લાવ અને મારા આ રથવાદને હવે દૂર કર. (૪)

જાપ અનુમલ સદ સમસાય કલ;

પર માય ‘આનંદપન’ મય વસંત વ્યારે. ૫

આર્થ—અનુભવે પોતે જઈને પતિરાજને સમજાવ્યા એટલે સ્વામીનાથ ઘેર આબ્યા અને વસવનો મોટા આનંદ-મસ્ત ઉત્સવ-મયેલ. (૫)

વિવેચન—અહીં આપુ દરજ કરે છે એવનાની વિનસિધી અનુભવ પતિરાજ પાસે લાય છે પતિ-એવનજી અને અનુભવ એકલા યાવ એટલે શુ અને એની અહીં વાત કરી છે પતિરાજને પડી વિચાર આવે છે કે આપણે તો અત્યાર સુધી ઈર્ષિમુખમા માવ્યા અને ધન, હવેલી સ્ત્રી, પુત્રાદિકને પોતાના ગવવા, શરીરને પોતાનુ માન્યું અને જો ત્રા મહુ પટે ત્યારે અનેક પ્રકારના દુખ્યાન કરી એની સેવાચાકરી કરી. દુનિયામાં માન-પ્રતિષ્ઠા મેજવવા ખાતર અનેક કૌભાટો રચ્યા જ વસ્તુઓમા અને નતેવિકાસની તૃપ્તિમા સ્વસ્વ માન્યું અને એનો વિશેષ થવા બાણે છવન દાસે જવાતું હોય એવું મનને મનાવ્યું પણ આ તો આખી અમત જ ખેટી મદાળી છે કાર્ધ પર જન્મ પોતાની નથી, પોતાની ઘર્ષ નથી, અને ઘોડો જાવત માલિકી હોય એમવાવે તોપણ જતે તે ખારી ઘર્ષ જવાની છે જળી પરલાવે તો ભારે અજવદ કસ્યાસ છે કપાલ કે નોકપાથ, વેદોદય કે કામચાસના એ તો મત્ર ઉપકલ આનંદ આપે છે પણ પોતાની પાછળ ભજર દુખ્યાનની એવા મૂઠ્ઠી લાય છે એ બાવની ટેવને લઈને પોતે હોલકટ જન્મ્યા, પોતાની બાવને જ ભૂતી મયો અને બાણે એ પરલાવરમજુતા જ પોતાનો સ્વભાવ હોય એમ પોતાને લાગવા માન્યું. એ સર્વ વાત એને થાડ આવે છે અનુભવ એને એ સર્વ પરિસ્થિતિ માંજવદથી દોડ પાડીને

પ્રાપ્તિ—નવ-અ. સમ તપે-સમજાવ્યો. આવે-આવ્યો.

શબ્દાર્થ—નવ=નવો. સમ તપે=સમજાવ્યો. કલપવનિને. આવે=આવે. જાવે=જાયો, થયો. વસન=લીલાધરે, અનુભવનું કાવજીનું ને ૩૫ આનંદ.

૧ આ શાબ્દમાં દેવારી તો અવ અને ૫ થી ચંદીરવિજીત ખાવડને જવાબમે તે પ્રખણે થયે છે તેવા અવ કાર્ધ કોલમાંથી મળેલ નથી. જ્યારે તપાચ કરતા પાંચ છે

જતાવી આપે છે. ત્યાં અનુભવ જોને સમજાવે છે પૂજ્યકેશવ કરી જતાવે છે નિત્ય અને અનિત્ય વસ્તુ અને જાણેનું સ્વરૂપ પ્રગટ કરી જતાવે છે અને જ્યાં જ્યાં ચેતનજી સસાર તરફ જવા પ્રયાસ કરે છે ત્યાં ત્યાં જોને ટોકે છે પોકે છે અને મોઝ પ્રસન્ન જણાવે તો હમક વે પડે છે અને તેમ કરીને જોને સાધ્યસ મુખ કરી દે છે.

આ અનુભવની સમજાવ/ કેવી હોય તે પર વિચારણાની જરૂર છે. પ્રત્યેક પ્રાણી પાતાનું આજીવન જીવન વિચારી જાય, તો જોને પાર વચરના બાધપ્રદ પ્રસંગો થાક જાય. જનની અસ્થિસ્થતા, માનની કે દલની નીરસતા, કોબનો હમધમદ કે કામદેવની શેષાજો, વેપારની હમલો રમઠવડીની અગ્રવડો કે માની બીપેલી મહત્તાજો—આવા આવા અનેક પ્રસંગો જોને થાક જાય. જીવનના પ્રત્યેક પ્રસંગોના હાર્દમાં જીવનું અને જોને વધારવડે વિચારના, જોમાં પાતે જક તરફ કેટલો જેઠાઈ બેસે હવે અને આત્મિક જાગૃતમાં પડે જોની સમજેલી પરિણિતિજોને કેટલું તુલસાન કરું હવે અને પાતે કેવાં કેવાં નાટો લજજ્યાં હયાં, જોનો વધારવડે જ્યાં કલે જોનું નામ અનુભવજ્ઞાન છે.

કેટલીક વાર જો જ્ઞાન નાની વચમા પડે આવી શકે છે પડે દુનિયાના ખડકો સાથે જાણાયેલાને જોનું જ્ઞાન યથાનો સભવ પ્રમાણમાં વધારે છે અનુભવજ્ઞાનનો મહિમા વચ વચરનો છે અને જોની મહત્તા યોગીજોને પૂજા ગર્હ છે અને તે વચ વાસ્તવિક છે. ચેતનને જો બસલર હાઈનસર કરનાર જહરનું આત્મિક તત્વ છે અને તેથી જોને ચેતન અને ચેતનની વચ્ચે જોડાય કરાની આપનાર સાકળનું સ્થાન આપવામાં આવ્યું છે. જાણી જરી રીતે તો ચેતન અને અનુભવનો ચેતન સાથે જોડાયેલા છે અને ચેતન જેમ સસારમાં રખડે, જટ પડાયના સભવમાં આવે કે મનોવિકારને વચ ગર્હ અનુભવિક શેષાજો કરે ત્યારે તે પડે જોના બુદ્ધા બુદ્ધા પડાય છે (અવિભાવિ છે), તેમ જ અનુભવ-વિચારણાને અગ્રે જો પરજાવમાંથી જોસરના મોટે છે તે પડે જોનો પર્યાવસાય છે. ચેતનરાજ તો જો સવ પ્રસંગોમા ધુવડે જહર વિશજગ્યાન મેલો જ છે અશ્વિગતે જો જ અવિભાવ છે અજગમ છે અને તેના જો સ્વરૂપને સમજવાનો આ સવ પ્રયત્ન છે.

અનુભવને ચેતન કહે છે તે પ્રમાણે જો ત્યાર પછી પતિ પાસે જાય છે. જો ચેતન રાજને કહે છે કે “તમે જોને તમારાં માની વચાં છે, અને જે મનોવિકારોને તમે અધીન પડી ગયા છે, તે તમારા નથી, તે તમને રમઠવનાર છે. રમઠવનાર છે. તમે તો અજાન નિરજન અપેતિસ્વરૂપી છે, અનંત સમ, હયાન, આરિત, વીજ ઉચ્ચોગ્રાદિ અનંત મુલોથી ભરેલા છે અને અત્યારે પરજાવમાં રસાઈ ગયા છે. તમારી જો ટુકડા નથી” જોને ટુકડા હયાનો જ્યાં આપી કુમતિ કે પરજાવરમજુતામાં રહેલી અસારતા અને રાજ, હવ આદિ મનોવિકારની વિષમતા સમજાવી જોને ચેતન પાસે હાઈ આવે છે. ચેતન રાજને આ રીતે અનુભવ કેશવે હાવે છે અને આનંદજન ઘેર પધારે જોટલો ચેતનાને તો વચ તને. આનંદ જાગે છે (૫૧)

ઉપસાહાર—ચેતનાના જ્ઞાનરૂપા સુલભ ઉદ્ભવના હોય નહિ. એમાં શું હોય ? એમાં જે હોય તે જાણવું સાધ્ય છે. એટલે એ જ્ઞાન એટલી જાણ તો પછી ચેતનાને તો વસતવ જ છે. જીવનની સફળતા છે અને આ સચ્ચારના ચક્રબંધનો છે. એ દેશ પ્રાપ્ત કરવા માટે આ સર્વ પ્રયાસ છે અને તેના સ્વરૂપ માર્ગ અનુભવજ્ઞાન છે. આંખ ઉઘાડીને આલીએ અને પડતા ત્રાસોને એના ચથાઈ સ્વરૂપમાં સમજાવે એટલે આખી રમકપટ્ટીના છેડા આવે તેવું જ અને ત્યાં એકે જગત નથી, કાવાદાવા નથી, પણ ત્યાં એવી વસ્તુ છે કે જે દુનિયાના કોઈ પ્રસંગમાં નથી, જે અનુભૂત છે અને જે ન મળે ત્યાં સુધી ઉપરની જે હેતુદેશ કરવાના છે અને ધક્કા જ ખાવાના છે.

ચેતનાએ શરૂઆતમાં ચેતનને ઉદેશીને પોતાની વિરુદ્ધબળા વધુવી, અનુભવને ચેતન રાજ સાથે વિચાર કરવા પ્રોત્સાહ આપે છે અને ઉપર અનુભવનો સમબલેલ કંઈક બેર જાઓ એટલે એને વસતોત્સવ થઈ પડે એ જોની વિરુદ્ધબળા દૂર થઈ અને એને છેડા વચસ્ટુ રાજ્યત જ્ઞાન ચતિના ચક્રબંધ સાથે પ્રાપ્ત થઈ ગયું.

આ પદમાં જ્ઞાનરૂપ જ્ઞાતમા—જ્ઞાનરૂપરૂપી ચેતનરાજ—ઉપર બેર જાઓ એમ જણાયું છે, અને તેમાં અનુભવની—સ્વાત્માનુભવની હરમાનગારી કારણરૂપ જણાવી છે એ આખી હક્ષિત જણવે લક્ષ્યમાં રાખવા યોગ્ય છે. જ્ઞાનરૂપ—ચેતનરાજ થીર જાઓ પછી કેવી રીતે વત્તાં તે જાણના પદમાં જણાવે (૫૮)

૫૬ યોગસુસાધન

શુભિકા—નીહર જાતમાને જગતના જોઈન નહતા નથી એ તો પોતાની પૂનમાં રમ્યા કરે છે અને તે વખતે એ જાણતો પણ હોય છે કે દુનિયા એને જ જ મૂત બહે છે, પણ એને એ જાતની હેશમાત્ર પણ દરકાર હોવી નથી. દુનિયાની જાણવાના દુનિયાના મતને માટે જહું થીવટ જાણે છે અને તેની જાતર પોતાની માનવાને જાણુએ મૂડી જાણવામાં પોતાનું જ્ઞાન જે રીતે જાણવાઈ છે તે રીતે પોતાનો જીવનક્રમ જોડે છે પણ પ્રજા જાતમાની દેશ તદ્દન જુદી જ હોય છે એને દુનિયાના અભિપ્રાયની દરકાર હોવી નથી, અને એ તો પોતે નહીં કરેલ થોડે જાણે જાણ છે જ્યારે જગતની પ્રજાએ કે સ્તુતિથી ઉપરવટ જાણ્યા જાતની વાકાત પ્રાપ્ત થાય છે જ્યારે અદિષ્ટતમાજામાંથી અતરતમાદેશમાં જાણાવે પ્રજાતિ થાય છે જ્યારે પુદ્ગલજાનથી પણામાંથી જાતમાનથી પણાની સ્થિતિ જામવી જાય છે ત્યારે જાણ પ્રકારનો જાણ પ્રાપ્ત થાય છે પછી એના જીવનનું ધ્યેય હોઈપ્રજાએ કે જાણ અભિનંદનેને જાણે જાણ એવાનું થાય છે પછી પરમ જાતિમાં ધ્યેય તરફ ચેતનરાજે પોતે કેટલું પ્રયાસ કર્યું એ જોવાનું લક્ષ્ય થઈ જાય છે.

અધિરામદશા છૂટી ગયા પછી ત્યારે જા દશા પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે અદરવી એક જાતની નીકરતા આવી જાય છે એટલે પછી તેા એની અતર સુમારી વધી જાય છે એના તેજમાં અને મનોરાજ્યમાં વિશિષ્ટતા આવી જાય છે, એના વર્તનમાં એક પ્રકારની કોમળતા સાથેની જાણ મહત્તમતા આવી જાય છે એની નજરમાં બેદરકારી સાથે અતિ ઉચ્ચ જાણના આવી જાય છે

જગતના અભિપ્રાયની બેદરકારી એ પ્રકારની હોય છે એક તિરસ્કારજન્ય હોય છે અને બીજા અનાવરજકતાના નિર્ણયને પરિણામે જ એક હોય છે પ્રથમ પ્રકારનો અભિપ્રાય નીચ છે. મારે મન થોડાં લાગ્યે તે કશીયું દુનિયા કહે મારે માટે અમે તે જાણે, મારે એની દરકાર નથી—જા બેદરકારી તિરસ્કારજન્ય હોઈ ઘણું નુકસાન કરે છે. મધ્યમમાર્ગને એવા પ્રકારની અટકાયતો લાગકારી છે. જેઓ દુનિયાની સ્તુતિ કે નિંદાની દરકાર ન કરવાની જાણનાને આદિમિક દષ્ટિએ વિકસાવવાની હદે પહોંચી ગયા હોય, તેને વાદ્ય જગતની સ્તુતિ-નિંદાની દરકાર નથી હોતી. આવી ઉચ્ચ દશાએ પહોંચેલા પ્રાણી દુનિયાની નજરમાં સ્વેદ પૌદ્ગલિક જાય, અને અતિમ આદર્શના અભાવ એક સદે છે અને તેને અમે તેવા અભિપ્રાયની તેઓ દરકાર કરતા નથી.

પદ

(૧૫-અનુપ્રાસ)

મોઢું કોઢ કેસી દૂ તકા;

મેરે કામ ઇક પ્રાણવીનસ, બીર માથે સો વકો મોઢું ?

અર્થ—મને કોઈ કેસીયે મારા, મારે તેા મારા પ્રાણપતિનું એકલાનું કામ છે બીજા કહે કહે તેમ જાણે. (૧)

વિવેચન—આનો જાણ પ્રતિશીલ આત્મા જાણવા એની ચિંતા અહીં કહે છે કે—

પ્રાણવર—મોઢું કામ કેસી દૂ તકા એક પ્રાણી આનો પાડ છે કામ નો નર્મ નેહનો નથી. કેસી વધારે લાગે પાડ છે બીજા કોઈ વાળામાં પુરિસ્ક્રમ અંગે છે તેવી કેસી કેસી કેસી પાડ વધારે સંતોષીન જણાય છે

સા—જા આણુ પદ મન પાતે જ મોથે છે અને પાતાને કશીયું નેસે છે જે બાકારમાં એની પ્રાણ અને મુલ્યમાં જાણેવું છે તે પ્રપણે પહેલી માથા એના નેહની હેમ અને નાજની ને માથા મન નેહનો હોય એની એની વ્યવસ્થા જણાય છે એક પ્રાણી 'કેસી ને નરે' કેસી પાડ છે એ પાડ મને વધારે સંતોષીન લાગે છે જમ્મ એ પ્રાણી 'કેસી ને સ્થાને' કામ સ્વદ વાપરે છે તેના જાણ નેહનો નથી એટલે ઉપર તેા અસ્થ પાડ ને સંખ્યે છે એ પાડ પ્રપણે સંખ્યેવળેના જમ્મ અપન કોઈ છે.

સાન્દર્ભ—મોઢું = મને. કાન = કોઈ કેસી = કેસી, [અને તેની]. તકા = મારા. મેરે = મારે. એક = એક પ્રાણવનસ = પ્રાણપતિ સાથે, ઉચ્ચતા સાથે. બીર = બિન. કામે = મને. સો = તે. મોઢું = મોઢું, વધારે

મારે માટે અન્ધ મને તે ધારે અને મારે માટે મને તેનું સમજણ વગરનું બેઠે, મારે તેની દરકાર નથી; મારે તો આખી દુનિયામાં મારા પ્રાણુજીવન, મારા સુકુટમણિ પ્રાણનાથ સાથે કામ છે આમ કરવામાં કોઈ મને પતિધેલી કહે, સ્વાર્થી કે બાધી કહે, તેની મને દરકાર નથી. મારે કોઈના મત સાથે કામ નથી. આર્થ સીની ભાવના એના પતિ સાથે જ એવાની હોય છે એના જીવનદીપ પતિના હાથ પર જળવડે છે જે એ શુદ્ધ સ્વસ્તરી આર્થ ભાવનામાં હું માનું છું અને મારું જીવનસર્વસ્વ મારા પતિરાજ જ છે.

રખડેલ સીએ આવી પતિપરાયણ સતી-સાધ્વીની મરકરી કરે, એની સતી દરકાર ન કરે એની નજરમાં તો દુનિયામાં એક જ માણસ હોય; એને મુખે એ મુખી, એના વિશેષે એ ગુસ્તી (પદ ૪૭૩) જે આર્થ જાણ્યા આખા જીવનનું એક જ ભ્યેષ રાજે છે એ(ભ્યેષ)ની ઘેર આવવાની રાહ એણે કરે છે (પદ ૧૧૩) અને એના વગરની એની જાતો ભય કરે પસાર થાય છે (પદ ૫૧૩)

વ્યવહારની નજરે આ અથ જરાબર બેસતો આવે છે પણ એમાં બીજા અને ત્રીજા બાજુ સાથે મેળ મળતો નથી. આ જ પદની એ જણે ગાથાઓમાં સત્ત્વ પુરિષ્ઠ પ્રભેત્ર છે એમાં અથો વગેરે શબ્દો દા.ત., શવરો થકે, એમાં નરભતિનો પ્રયોગ સ્પષ્ટ છે-એમાં બીજા અર્થને અવગણ્ય નથી કે પાકાવરને સ્થાન નથી. એમ બારીએ તો પ્રથમની ગાથા ચેતનની ચેતના ઉચ્ચારે છે અને બાકીની વાત આનંદવન કહું છે એમ અર્થ હોવો પડે. એક પ્રતમાં કેસે પાક છે તે જણ બધેસતો જણાય છે પણ ઘણે સ્થાને 'કેસી પાક જ વપરાયો છે

એક બીજે અથ રાકય છે આનંદવન મહારાજ કહે છે કે મારે તો માત્ર પ્રાણુજીવન રૂપ મારા નિર્જીવરૂપનું અથવા આત્માનું કામ છે-પછી જગતના હોકો મને તે બંને તેની મને દરકાર નથી. આ અથ જરાબર મેળ જાય છે, પણ એમાં કેસી 'ની સી-ભતિને આથ મળતો નથી. ચેતન અને તેની ચેતના બન્ને અસેદ માની ઘાટ બેસાડીએ તો ઉપરનો અર્થ રાકય છે. કહેવાની વાત એ છે કે હોકોના બોલવા ઉપર આનંદ આપવામાં આવે તો આત્મસાધન થાય જ નહિ માટે એમને જરેજરુ પાતાનું સ્વરૂપ બાજુનું બને સાધનું હોય તેમણે નીકર ઘઈને આત્માનો વિચાર કરવા અને તેનું સતત રજુ કર્યા કરવું એ પ્રમાણે કરવામાં આવે તો અનાદિ કાળથી નહિ જણાયેલું પોતાનું સ્વરૂપ બહુમતમાં આવતાં, પોતે કૃતકૃત થયો છે એમ હેજારો આ પ્રમાણે અર્થ કરવામાં ચેતન અને ચેતનાને અસેદ ખાસો પડે છે બાકી એ ભાવનો અર્થ વધારે સગીચીન લાગે છે.

અસદ અર્થ પ્રમાણે પતિજતાની આર્થ સ્વસ્તરી ભાવનાને ચોખ્ખું સ્થાન મળે છે એ અર્થ સીધો અને સ્પષ્ટ છે આર્થ સી કોઈના બોલવા પર આધાર રાખતી નથી કે એની દરકાર કરતી નથી. (૧)

મેં જાયો પ્રભુ સરન તુમારી, સમગત નાહી પકો;

મુનન ઠઠાય કહુ ધીરનસૂં, કહુ જ કર હી સકો મોહું = ૨

અર્થ—હું તો હે પ્રભુ ! તમારે શરણે આવ્યો છું માટે હવે કેઈ શત્રુદિકાને પ્રભો-માર લાગે નહીં; હાથ લગાવીને બીબને કહું છું કે તમે કરી શકો તે કરી દે, તમારાથી ધામ તે કરી લો ! અને એવું બોલવી વળતે પ્રભુ ઉપર અને તેના સરણાગત-પણા ઉપર બધા અપાર રાજુ છું. (૨)

વિવેચન—હે પ્રભુ ! હે શુદ્ધાત્મા ! હવે તો હું તારા શરણે આવ્યો છું મારી સંસાર-કલ્યા બલાસ થઈ ગઈ છે અને તેથી રાગ, દ્વેષ વગેરે કેઈ મનોવિકારો મને થકો મારે એવી સ્થિતિ જ રહી નથી. આત્મામાં અધારે ચેતનધર્મની મસ્તી આવે છે ત્યારે એમાં સંબંધકાર અને સ્થિતિમાં ભારે મોટો ફેરફાર થઈ જાય છે. સંસારશામ-અકિસ્મ-મહાત્માને જે વર્તેલા હોય ત્યાં સુધી તો રાગ, દ્વેષ વગેરે મનોવિકારો એને બારે વરફાવી પછા મારી એને દીલો બનાવી દે છે પણ જેઓ આત્મા મનોવિકારના કબજામાંથી છટકે છે કે તેને બાર પછી સમક્ષપર્યન્ત થકોઓ લાગતા જ નથી.

અહીં પ્રભુ એટલે શુદ્ધ આત્મા સમજવો. અસલ આદ્ય આત્મવત્ત્વના ક્ષેત્રે પહોંચવાનું છે એવા શુદ્ધ હોય એવું ધ્યેયવાદ વારંવાર ધ્યાનવામાં આવે ત્યારે જ તેના થવાના માત્રનું સેવન થઈ શકે છે અને ધ્યાતા, ધ્યાન અને ધ્યેયની એકતા થાય ત્યારે જ સાચી કાર્યસિદ્ધિ થાય છે એટલે અહીં શુદ્ધાત્માને પ્રભુ તરીકે ઉદેશીને કહે છે કે—હે પ્રભુ ! હું તમારે શરણે આવ્યો છું અને તમારા ટેકા પર મને એટલો બધો વિશ્વાસ છે કે હવે મને રાગ, દ્વેષ કેઈ પ્રકારનો પછા મારે એવો ભય રહેતો નથી. સંસારમાં રજકલા આત્માને અધાર સુધી કપાય વગેરે મહિન ભાવોથી વારંવાર પછા લાગતા હતા. જે વળાંકે કોઈ જાનવા બધ ત્યાં કા તો અભિમાનથી, હાલથી કે એવા બીજા મનોવિકારથી એની પરિસ્થિતિમાં મોટો થકો લાગી જતો અને જે પાછા સંસાર વરફા સરી જતો. પણ હવે તો એણે પિતાનું સ્વરૂપ બદલું છે, પિતાનું ધ્યેય સદૃશ છે અને જે શુદ્ધ ભાવ સાથે પ્રેમ લગાડી એમાં જ પિતાનું સ્વરૂપ પાઈ સ્વીકાર્યું છે એટલે એના અવશ્યકભાવમાં નિર્જન થઈ ગયો છે કે હવે બહાસના મનો વિકારો વરફાવી કેઈ ભવનો માર પકવાનો સંભવ નથી. એનામાં હૃદયબળ પૂર્ણ ભર્મો છૂટકો એની રૂપવચ્ચો મોટે ભાગે બલાસ થઈ ગઈ છે. અને એવા પ્રભુશરણમાં એને પૂરતો વિશ્વાસ થોડો ગયો છે આવા સંજોગોમાં કદાચ કપાળનો ઉદય થઈ બધ તો તેથી જ

પદ્યાર્થ—મેં = હું તમારી-તિહારે, ધીરનસૂં-એતનિસૂં

શબ્દાર્થ—મેં = હું જાનો = આવ્યો. પ્રભુ = ભગવાન, ચેતનમય કર્ત = કરજી. તુમારી = તમારા. બલા = બાને નાશી = નહીં. પો = પાછો, હાથેથી, માર. સુખન = સુખ હાથ (સુખનું નમુનન બધવા દિવન) ભાત = ભાગ કરાવે. કહુ = વડુ ધીરનસૂં = બીબને, કહુ = કહે જ = જે કર = કરી. દી = નિશ્ચે. થો = થોડા.

એને ધક્કાનો ભય રહેતો નથી. એ કપાચની પરિણતિ થવાની સાથે એનામાં આત્મભગવતિ પણ થાય છે અને એને લઈને એ હૃદયમાં આવેલા કપાચોને નિષ્ફળ બનાવી દે છે. ત્યારે શુદ્ધાત્મશ્યા બાજુત યાય છે અને અસાધારણ આત્મવિશ્વાસ સાંપડે છે, ત્યારે એને મનોવિકારો (રાગદ્વેષ કપાચો)નો ભય છીડી જાય છે અને એ પોકારીને સર્વને કહે છે કે—
હવે તેને આત્મિક શત્રુનો ભય નથી, તેઓમાં હોય તેટલું જોર તેઓ પણ વાપરી લે, તેનો સામનો કરવા પાટે તૈયાર છે.”

પણે કહેવું છે ? આ હક જગત શુ છે ? તેનો અને પોતાનો સંબંધ કેટલો છે ? કેટલો વખત રહેવાનો છે ? આ સવ જાગૃતનો વિચાર કરી તેમાં ત્યાગ કરવા ચેત્ત્ર અને આદરવા ચેત્ત્ર ભાવોનો વિવેક કરી તેની સાથેના પોતાના સંબંધની શોધવું એક વાર આ પ્રણી કરી નાખે અને તદનુસાર પોતાનો જીવનક્રમ બેઠવી નાખે, તો જહી એને દુનિયાની કોશિયાળ તો મટી ગયેલી હોય જ છે પણ આંતર રિપુનો ભય પણ નાશ પામે છે. જીવન સફળ કરવા માટે ભગવાનને યશ્સ્વે કપાચી જરૂર છે, અને ભગવાનનું યશ્સ્વ એટલે શુદ્ધાત્મશ્યાની પ્રાપ્તિની વાત સુમળવાની છે. બહારના ભગવાન તો માત્ર આદર્શ પૂરે પાડે છે. જાદી આપણા ખરા ભગવાન—પ્રભુ તો અદર મેઢા છે. એને યુજ્જ સિદ્ધાંતને બિરાજમાન કર્યા એટલે ભવની જાગૃત ભાગી જાય છે અને શુદ્ધ આત્મભાવની આવર ઉત્તરશ્યા પ્રકટ થાય છે. *

આ ગાયનો અથ ૫ થી ગભીરિ ત્વજ્ઞ ક્ષિત્તિ લખાવ્યો છે તે તત્ત્વ જુદા પ્રકારનો છે ઉપર જર્જ લખ્યો છે તે અને એક નોટ—ત્વજ્ઞ મનો દ્વેષ તેને આધારે ત્યાર કરેલ છે ૫ થી ગભીરિ ત્વજ્ઞ કરેલ અથ વિચારણા લખ્યો દોષ છે તે જુદા જુદા મોંધી લીધા છે ઉપર મુગમાં કરેલ અથ આજગપાછળનો સંબંધ વિચારણા વધારે મેળ ખાતો હોય એમ અને લખ્યું છે ૫ થી ગભીરિ ત્વજ્ઞ અથ પ્રમાણે જુદા જુદા ન લખ્યો છે (આ ન ને નામો માનવની જરૂર નથી ન જુદાવનનો પ્રશ્ન છે અને તેથી તે ઠીક / છે. ન નો અથ નિષ્કર્ષક થાય છે તે મેળવી અને જરૂર નથી.) દે પ્રભુ ! દુ તો તમારે યશ્સ્વે આરોધે પુ મહે રાષ્ટ્રેયારિ કોઈનો અને હવે ધક્કો લાગે તેમ નથી અને એ જોઈતો એટલે ? રાષ્ટ્રેયારિ છે તેમને એ હાથ ધર્યા કરીને કહુ પુ કે / કર લી છો. એટલે ત્વ મારીને રદો. એટલે જાન પડ્યા રદો. અર્થાત્ સત્તામાં રાષ્ટ્રેયારિને રદેલું હોય તો સ્ત્રી યાત્રી, જન્મ ઉપરમાં નદિ રદેવા રડ—આ પ્રમાણે સમગ્ર રાજાઈને કહે છે આ અથમાં કસ્તુ નો અર્થ કરો એમ થાય છે.

જક નો સમ્પ્રદાય ત્રુ તાત્ત્વમાં નથી. ત્વ મારી નો અથ પત્તાનો કરેલો અથવા વાંકો સમિ રહેલો આત્મનો થાય છે. એટલે તમારે હજુ પણ વાંકો થઈને રદતુ / હાથ તેમ જાત પડ્યા રદો. સમગ્ર અવારે જોરમાં આવી ગઈ છે એટલે આ પ્રમાણે મેઢાં છે.

આ પ્રમાણે અથ કરવામાં આવેલો ના પુસ્તિક—એવોર્મ વાંકો આરે છે સમગ્ર અને મનના પ્રવેશની ભેજસત્ર થાય છે અને અથ તાત્ત્વ ખચેલો પૂજ્ય પન્નાલકર્મ કરેલ અથ જન્મ વિચારણા ચેત્ત્ર દોષ જાત તેને સ્થાન આપ્યું છે. રાષ્ટ્રેયારિને નેર કમિને કરેલાની ભિન્નિમાં સત્તા અથે તે જુદી મુંસ જન્મ આત્રી થાત છે ઉપરમાં ન આપવા રેગનો નિશ્ચ પ્રજાપાલ છે પણ એ રિધનિ પ્રાપ્ત કરી જાત પડેલ છે એ જન્મ કાચોમાલ ખાતમાં રડે.

અપરાધી વિષ ઠાન ગણત જન, કોરિફ માંત ચકો !

‘માનંદવન’ મદ્ય નિહાને માનો, રૂઢ બન રાવરો ચકો મોઢું ૩

અર્થ—અપરાધી ચિત્તનું સ્થાન છે જનો । જગત-સંસાર છે કોઈ પદાર્થ (મન) પર લગાવેલા ભાવ ઉપસાવી-પાડી શકાય છે કે આનંદવન પ્રભુ ! આપ નહીં માનો કે આ જન-નું પિતે, આપના ચકી છુ-આપનો છુ (૩)

વિવેચન—જ્યાં સુધી ચિત્તમા રાગ, દ્વેષ વગેરે હોય છે ત્યાં સુધી તેમા શુદ્ધિમાનું પ્રતિબિંબ જાણવા અત્યંતુભવ પડવા નથી, અને તેથી તેવા ચિત્તવાળાઓનું સ્થાન સંસાર જ છે. મનમા આદ્યમતત્ત્વની અવ્યૂતિ ન થાય, અને સ્વૃણ સંસારના વિષયસોગમા કે રાગ, દ્વેષ, કષાય, નોકયાની પરિણતિમા મન ભટકેલા હોય, ત્યાં સુધી તે ગમે તેટલી ઘાટી પાતો હોય, પણ જોનું કીધાગણ સંસાર છે અને પ્રતિ સંસારને વધારનાર જ છે

મન દય મનુષ્યાણાં કારણ વંચમોક્ષયોઃ શિશુનું કે સંસારબંધનનું કારણ મન જ છે આ તેા જાણીતી વાત છે મન સંસારવાસનામા પ્રચાર હોય ત્યારે તે અપરાધી ગણાય છે કારણ કે જોમાં મળ કરેલો છે અને મગવાળા મનને અપરાધ ઉભાયા છે. આનું સંસારસંયુજ મન હોય ત્યારે તે અનેક પ્રકારના કષેત્રિ આત્મા સાથે જોડી દે છે.

કોઈ પદાર્થ ઉપર ભાવ પાડી શકાય છે જોકે ભીંત પર ચિત્ર પાડવું હોય તેા પ્રથમ તેા તેને સાર-ઠાણદૂષ વગરની જગ્યાએ પડે છે મુદર ચિત્તારે કોઈ વખત ચિત્તશમયનું કામ હોય ત્યારે તેને સ્વચ્છ વધારે ચિંતા ચિત્રની ભૂમિકાને તદ્દન સાદે કરવાની હોય છે. જેમ કોરી જગ્યા હોય તેમા જ સારી ભાવ પડી શકે છે તેમ જ ચિત્ત સ્વચ્છ હોય તે જ તેમા અદ્યમાનો વિચાર ટકી શકે છે.

આવા અધ કરવામાં ભાવ જો આવે છે કે મન જ્યાં સુધી રાગ, દ્વેષ, કષાય વગેરે મને વિકારને આધીન હોય છે ત્યાં સુધી જો સંસાર-સંયુજ જ રહે છે માટે જોના પર સંસારધ્યાને ભડે મુગ્ધિ-સંયુજ દશા લાગવી હોય તેા પ્રથમ તેા જોને તદ્દન કોઈ જગ્યાનું, અને જોના પર સંસારના ઢાલ લાગેલા છે તે સ્વ કાઢી નાખવા જોઈએ.

આ વાતનો સ્વીકાર કરી ચેતનસાજ કહે છે કે—આપ આનંદવનનંદ પ્રભુ ! મારા અતર્કાથી ચેતન ! આપ હવે શીક્ષમ માનો કે નું પિતે (આ જન) હવે આપના ચકી છું

પાઠ્યતર-અનનિત ભાવ-ભાવિ નીચ વખત હમણા જમાં અનનિત

શબ્દાર્થ—અપરાધી=સુનેચર, ખાતશુ ચિત્ત=મન(નું). કાન=સ્વાદ. જગા=જગત. અન=માન. રોડીઝ ભાવ=કરોડે પ્રકારે કરીને. અથવા, કારિક=ગોરી, સાદ (ઉપર). ભાવન=પ્રસાર. અથવા રા.પ. થી=તકામો, જોઈ રહે. નિમ્બ=નહી. રાવરો=આખો, પીડા. થી=તપ્ત. (અપરાધી-આપનો પિત્રનો).

હુ, આપનો પોતાનો હુ, આપમય હુ હવે મારે જીવન કોઈની સાથે લેવાદેવા નથી; હવે તો મારે માત્ર પ્રાણુલુપ્તન પ્રભુ પરમાત્મા સાથે કામ છે અને એકશુદ્ધ પ્રેમમય હયા પ્રાપ્ત કરવાને જ એ મને તો હવે માત્ર પ્રાણુલુપ્તનની તાલાવેલી લાગી છે અને મેં એનું શરણ વગર શસ્ત્રે સ્વીકાર્યું છે મારા મનમાંથી હવે ખોરન-પાશકાનો કાચ નાશ પામી ગયો છે હવે તો એના તરફ લાગ્યા હાથ કરી એને જે કાચ તે કરી લે' એનું કહેવાની મારામાં તાત્કાલ આવી ગઈ છે

આ હયા પ્રાપ્ત કરવાં થયી મુશ્કેલ છે, એને છત્તવવી વધારે મુશ્કેલ છે અને થાણુ સખવી થયી વધારે મુશ્કેલ છે નીંદર આત્મા આવો હોય, એના મનોરાજ્યમાં જાગૃત્ય હોય, એના આગળ પ્રસારમાં મક્કમતા હોય અને એની જ્ઞાનહયામાં ઉજ્જવળતા હોય. ખૂબ પ્રયાસથી આ હયા પ્રાપ્ત છે એ વાત તર્કન ખરી છે; પણ એ હયા પ્રાપ્ત થઈ ગઈ છે એમ માનનારમાં થયી વાર આત્મવચકતા હોય છે જ્યારે જાતસત્મકહયામાં પ્રવેશ થાય, મનોવિકાસ પર સામાન્ય પ્રાપ્ત થાય, કથામપશ્વિતિ દૂર થઈ જાય, ત્યારે તો આ ચેતન શવશ થકો જ છે એટલે તે જ્ઞાનહયનો જ થઈ જાય છે એ જ્ઞાનહય જ છે એમાં અને જ્ઞાનહયનમાં માત્ર નામનો જ ફેર રહે છે જ્યારે આવી પ્રભુશરણાત્મક હયા પ્રાપ્ત થઈ જાય, જ્યારે પ્રભુને પોતાનું સર્વસ્વ સોંપાઈ જાય, જ્યારે આત્મભાવન પગરણ મહાઈ જાય, ત્યારે તો બીજી કોઈ વસ્તુ મેળવવાની ફિકર રહેતી નથી. * (૩)

ઉપસહાર—નીંદર આત્માની આવા પ્રકારનાં હયા થવી તે થયી જરૂરી જાગૃત છે જ્ઞાનહયનનું પેતે જ સહાવનાથસ્વામીના સ્તવનમાં પ્રભુસેવનની ભૂમિકા તૈયાર કરવાની પ્રાથમિક સ્થિતિમાં જાગૃત, અદેવ અને અજેડ' એ ત્રણ વિશેષણો વાપરે છે એટલે પ્રભુની સાચી સેવા કરવાનાં હાયકાલ મેળવવા માટે જેતરની ભૂમિને પ્રથમ તૈયાર કરવાની હોય ત્યારે તેમાં નીંદરપણુ પ્રાપ્ત કરવું પડે છે જે ભૂમિકામાં કચણ પગાં હોય, જ્યાં છત્કાચ કરી વાળીકૂટીને ભૂમિ સાફ કરી ન હોય, ત્યાં સેવન યોગ્ય ભૂમિકા પણ નથી. પેછી એના પર વાવેતર કે ચિત્તશમણુ શુ થાય? અને એક વાર નીંદરપણુ પ્રાપ્ત થઈ જાય પછી આત્મહયા કેવી વિશુદ્ધ થાય અને અહરથી વીર્યસ્ફુરણા થતા એનું જોર કેટલું વધી જાય તેનું આ પદમાં દિગ્દર્શન કરાવવામાં જાગ્યું છે

* આ ઉપસી ગાથાનો અર્થ ૫ મી ગ્ઞાનરિવિષયજ્ઞે જુદી રીતે લખાતો છે ચિત્ત કાન તો અર્થ મળતી પ્રતિભા કરી અને જ્ઞાનનો અર્થ રાગાદિ લોક કરી તેને અપરાધી-યુદ્ધેતર અણુમાં જાગ્યું છે કારિકા સ્થિતિ એટલે કથોડા પ્રકારે કરીને પણ ચીઠા એટલે ગોઈ ગોડા, ખગર રાખો કે એ કપારે જગત્પ્રાપ્ત થઈ જાય છે આવા પ્રકારનું આ જગત વધારનાર છે એ વારવાર જગત્પ્રાપ્ત થઈ જાય છે અને એમ જગત્પ્રાપ્ત કથોડા માર્ગો-રીતો છે એની ખગર રાખો સમજા કરે છે કે હ પ્રભુ! આપ નિમ્મલ સમજાને કે આ એનાપ્રાપ્તી જન એટલે પાણુક છે તે તો હવેથી જાપના થોડા છે પેશા અથવા મળ થતા ચિત્તને બધા જગ તેમ નથી આ જગ વિચારના ગ્રેષ્ઠ છે પણ એમાં જાગૃતપાજ્ઞતા સમજને જગા એવો પડે છે

અતઃપ્રત્યક્ષામાં વર્તેલો ચેતન મનોવિકાર પર જોટણ સામ્યાન્વય પ્રાપ્ત કરે છે કે જે વિકારોને અત્યુચિત પશુ કરવાની સ્થિતિમાં આવી બાધ છે. જે વિકારને ઉદયમા તે આપવા ન જ દે. ત્યાર પછી જે ઉપશમશેષી મોટે તો કથાયો ખદર દબાવા રહે જોટલે જે વચ્ચે વસ નરમ આવ કરે છે પશુ જેવી મેળી તો આખા ભવપર્વટનમાં વધારેત વધારે ચાર વાર મોટે છે, જાણી તો જાતે જે કથાયોને મારીફૂલીને આગળ વચ્ચે જ આવે છે.

આ સ્થિતિ કથારે પ્રાપ્ત થાય છે તે ધ્યાનમાં રાખવું. ક્યારે ચેતન માત્ર આત્મ ભાવમાં વર્તે બચારે જે મજાજાગ મનને જોળણી શકે અને સાફ મન પર ભાત પડી શકે છે જેમ સમજતો હોય છે ત્યારે જાણપ્રમાણ અને શુદ્ધાત્મભાવ વચ્ચે જોડવા થાય છે. જહી જેની દશા તવન જુદા પ્રકારની થઈ બાધ છે; જહી જે બચકાર અને નિર્લવ તતન વચ્ચે સમન્વય કરી શકે છે અને જહી જગતબચકારની ઉપસ્થિતિ વર્ષ જરી અંતર વિસ્ફૂર્તિનું ચાન કરતાં મન પર ભાત પડતો બાધ છે અને ચેતનાને અવિસ્ત આનંદ આપી વિસ્ફૂર્તિને છેલો નજીક લાવતો બાધ છે.

કથાયો કે મનોવિકારોને અસાધ્ય સમજવા બેઈજે તેઓ અસાધ્ય અવસ્થામાં હારે આક્રમણ કરી ઘૂસી જનારા છે અને આ અંતરવિકારોથી જેમ બહારવાની જરૂર નથી તેમ તેની સાથે હોલાપણાથી કામ લેવા એવું નથી, તે સમજવું બેઈજે અનંત શક્તિનો ચેતન આત્મપ્રકારમાં વર્તે ત્યારે જેનો માત્ર જરૂર મોકલો ભાવ છે જેની ના નથી, પણ જે માર્ગે હા નિર્લવ, પૂજા આત્મભક્તિ અને યોગો પર અસાધ્ય સમજની જરૂર છે અને જે જ અતઃપ્રત્યક્ષ છે જે જ પ્રાણીનન પર જોડાત પ્રેમ છે અને જે જ દુનિયાના અભિપ્રાય તરફની બેદરકારી છે મૂળ પ્રશ્ન કરીને આ સ્થિતિ યોગવા યોગ છે અને યોગના પછી અમાનવા યોગ છે અને અમાનવા પછી અનંતકાળ સુધી લવવા યોગ છે. જાણી ઇંદ જન સવરો થોડા —જેવું વચન જોલવાની લાગણીત પણ સાધારણ રીતે આવતી નથી, અને જાણી છે તેમ માને તે હજી અતર્થગીને અસાધ્ય સમજતા નથી. જે દશા અસાધ્ય નથી, મુરેલ છે પણ ચીવટથી મુસાધ્ય પણ છે જે હૃદની વચ્ચે જેના સમજમાં બિહરવા એવું છે અને જે દશા પ્રાપ્ત ન થાય ત્યાં સુધી નિસ્વાર નથી જે હૃદયના ધ્યાનમાં રાખવા યોગ છે (૫૬)

૫૬ સાઠમુ

શુભિકા—જાતરઆત્માની સાથે પરિચય થઈ જાય, જાણ લાવ ખરેખર ત્યાગના યોગ્ય છે એવી હૃદયમા જમાવટ થઈ જાય અને પરનો ત્યાગ કરી સ્વતા આદરનો દંઢ નિર્ણય થઈ જાય, ત્યારે હૃદયની આદર એક જાતનું મસ્તપર્વ આવે છે. કેઈ વખત અણધારી મઠક આવી પડે ત્યારે મનની નિર્જળતા તો ઊઠી જ જાય પણ જાદરથી ખરેખરો જોસ જાગી ઊઠે છે તે વખતે જાદરના સાચા ભાવો ઉદ્ગારરૂપે નીકળી પડે છે આવો હૃદય-શુભસ્વ આપણે બેતાલીશમા પદમા અનુભવ્યો હતો. 'જાળ હમ જમર બયે ન મરે ગે.' આવી નાત આધારણુ ચેતનથી થઈ શકતી નથી, કુનિયાની ખમાલમા લપાએલા ચેતનને એની કલ્પના પણ આવી શકતી નથી.

અસાધારણ આત્મમસ્તી જતાવનાર પૂની યોગીની વિશ્વવિત્તિ જેવું જા પડ છે એવી મસ્તીને વર્ણવનાર પદ્ય બાબે જ જોવામા આવશે. એવી મસ્તીને માણનાર તો તેથી પણ જોધા છે અને છતાં જા જાગ્યે મનોરાજ્ય વિચારતા જો જરૂર ઇચ્છવા યોગ્ય અસાધારણ આત્મવિશ્વવિત્તિ છે એમ લાગ્યા વગર નહિ રહે. શુદ્ધ આત્માનું સ્વરૂપ યોગિશને જોતું ત્યારે તેમને અપૂર્વ જ્ઞાન હ થયો અને તે વખતે શુદ્ધ ચેતનાએ વિશુદ્ધ ચેતનસજ પતિને જા બે જે ઉદ્ગારો કહ્યા તે આપણે પ્રથમ વિચારી જઈએ. પછી જો ઉદ્ગારને આત્મવિકાસમા શું સ્થાન છે તે પર છેવટે ચર્ચા કરશુ.

૫૬

(રાગ-સારંગ)

અથ મરે પતિ ગતિ વેય નિર્મલન;

મર્ત્યુ કહા કહા સિર પટકૂ, કહા કર્લ જનરનન અથ ૦ ૧

અર્થ—હવે તો મારા સ્વામીનાથ મારા આધાર છે મારા દેવ છે મારા મળ વગરના (નાથ) છે. (હવે) (અથ ત્યા) શા માટે જાતકતી કરે ? શા માટે માણુ ફેણ ? અને શા માટે લોકોને શણ કરે ? (૧)

વિવેચન—ચેતનાનો વિસ્ફોટાળ બાબે; એની પ્રાટામાં યોટી ઇચ્છા પૂરી થઈ તે શુદ્ધ થયેલી ચેતના કહે છે કે હવે તો મારા નાથ જો જ મારા સાથે આધાર છે મારે ગમે તેવી અગ્રજ હોય તો તે વખતે મારે જીવન કેલની સલાહ કે સલાહની જરૂર નથી, મારા કુલ આધાર મારા નાથજી છે.

પ્રાપ્તક—જનરનન—જનરનન અથવા કુસળન.

સામ્યાર્થ—જન=હવે, હવેથી. મરે=મારે. પતિ=સ્વામી. ગતિ=દાશવાયાજવાની સન્નિ. આધાર, આશ્રય. દેવ=પ્રભુ. નિરનન=અગ્ર રહિત. અથ=અથ. કહા=શા માટે. સિર=માણુ. પટકૂ=ફેણ. જનરનન=ચેતિને ખુલ્લી કરવા.

શુદ્ધ નયની અપેક્ષાએ આત્મા જનવ જ્ઞાન, હયાન, આસ્તિ, વીર્ષ ઉપયોગાદિ અનેક શુભોપી ભરેલો છે અને ચેતનાને બ્યારે બ્યારે જરૂર પડે છે ત્યારે ત્યારે તેનો પતિસજ સાથે અલેહ હોઈ જો જ જોની જતિ છે જો મારા નાથ જો જ મારી જતિ છે જો જ મારા દેવ છે અને કેઈ પવુ પ્રકારના મેલ વગરના જો મારા નિરજન નાથ છે દેવતત્ત્વમાં પ્રસિદ્ધતા ન હોય ત્યારે તે તરફ ખરો ભાવ આવે છે

જામવા, બીજી રીતે બોધીએ તો, મોતિરાજે આત્માનું ખરેખરુ સ્વરૂપ બોલું ત્યારે તમને અપૂર્વ જ્ઞાન હ થશે અને તે જ્ઞાનહમય સ્થિતિમાં નિર્લયનયને આગળ કરીને તેઓએ આ પદમા કલન કરેલું ઉડ્ડગાર-વચન અર્થ નાખ્યું, તે કહે છે કે : મે માત્ર આત્મસ્વરૂપ જનુભાનુ છે અને તેથી મને માત્રમ પડે છે કે મારા આત્મા જ મળ સક્ષિત છે, તેમાં અસદ્દ રૂપે કર્મરૂપ મળ નથી અને તેથી તે નિરજન છે તેમ જ તે દેવ છે કાલ્પ કે હોઠાહોઠને પ્રમાથ કરે તે દેવ કહેવાય અને તે મારા પતિસજનો સ્વભાવ જ છે (જનવ જ્ઞાનમય હોઈ હોઠાહોઠપ્રકારાનુ દેવકાચ તે કરે છે)

આ પ્રમાણે હોવાથી હું કહે બધા ત્યાં શા માટે જાંટા મારું ? પ્રાણી પાતળા દેવને શોધવા અનેક સ્થાને જાય છે મંદિરે જાય છે તીર્થોએ ભટકે છે પણ મારા પતિ પાતે જ દેવ છે પાતે જાણરીરી છે પાતે મળ સક્ષિત પવિત્ર છે અને પાતે જ્ઞાનહમય છે તો મારા દેવને શોધવા હું બધા જાં ક્યાં જાનું ? અને જહાર શોધવા જવા પડે તેમ નથી અને મળવા માટે જેની તેની પાસે શિર ઝુકાવવું પડે તેમ નથી

હોકાંતું રજન કરી તં દ્વારા આત્મપ્રમતિ માધવા શા માટે પ્રયત્ન કરું ? જનર જન' કલ્પા જિનરજન પાડ જોકે રીતે વધારે જાણેસતો છે હું જિન-પ્રમુને રીઝવવા પણ શા માટે પ્રયત્ન કરું ? મારા જિનનશજ મારામા મેલ છે હું પાતે જ છું તો પછી બધાં ત્યાં આ પ્રકારે મારવાને જતલે મારા હૃદયકમળમાં સ્થપાયેલા મારા દેવમિદેવ ચેતનસજને હું શા માટે ન રીઝવું ? આ સજાધમા આનંદચંદ્રના પોતે જ લખ્યું છે :-

રોડી રોડી રોડી રોડી, જેતી મનની રે રોડી જિનિશ્વર
પ્રેમ પ્રતીત વિચારો રૂઢી, મુરુજમ લેખી રે જોડી જિનિશ્વર

રોડી રોડીને રોડવા બધા મુખી મનની રોડ પડોવી શકી ત્યાં મુખી રોડી મને, અને તે શા માટે ? પ્રમુને શોધવા માટે પણ જો તો પ્રેમમય છે તારી નજીક જ છે તારામાં જ છે તને શોધવા માટે રોડારો કરવી પડે તેમ નથી માત્ર જોને જોગજવા માટે જુરુ પ્રમની જરૂર પડે તમ છે.

આત્માની આવી સ્થિતિ જાણવાર મોતિરાજ સ્થાનસારનાં અનેક કથનો છે તેમાંનું મે-વગુ નમૂના બહીં જોઈ લેજો :-

અમ શ્રામ નિદ્ધૈ નદિ, ધુન નિદ્ધે સાર અનત,
અવત અગ્નિપિત દેખું હો, શ્રમ શરીર ક્ષમત.

x x x
નિજ સરૂપ નિર્લય નય નિરખુ, શુદ્ધ પરમપદ મૈરો,
હુ હી અકસ અનાદિ સિદ્ધ હુ, અગરન અમર અનૈરો.

x x x
અમે શ્રામ નદિ હમરે કબહી, નદિ ઉપવાન વિનાશ,
શુદ્ધ સરૂપી હમ સમ કાસે, આનસાર પદ વાસ

આવા અનેક ટાંચણો દ્વારા સમન્વય છે કે આત્મરાજનું સાચુ ધ્યાન આનંદવન મહા શયે બતાવ્યું છે. શ્રી શાંતિનાથ ભગવાનના સ્તવનમાં અનેક યોગની વાત કર્યા પછી તેઓ શ્રી યોગી નામે છે —

અહો અહો હુ મુગ્ધને કહું, નમો મુગ્ધ નમો મુગ્ધ રે

આ રીતે પોતે પોતાને જ નમવાની વાત કેને સૂઝે ? ક્યારે સૂઝે ? અને કો વાત કેને સૂઝે તેને પછી બધા ત્યા ભાગવાનું એવું નથી, ગમે ત્યા શિર પ કવાનું રહેતું નથી અને પોતાને જે ભેડાં છે તે બહાર જ છે એનો એને અનુભવ થઈ જાય છે. અને કો કલાએ પહોંચેલા યોગિશબ્દને પછી ચિત્તરચન કરવા માટે બધા ત્યાં ભાગવું પડતું નથી. યોગસિદ્ધાસન પર ચેતનશય બેઠા હોય, આજવા-જાપનો અતર ઉચ્ચાર જામતો જતો હોય, આતા, ધ્યાન અને બોધની એકતા યતી જતી હોય, ત્યા પછી અનેક સ્થાને દેવને શોધવા જવા પડતા નથી. સાદગ્રીયામા પદમા જે યોગમા ચિત્ત પરોવવાનું જણાવ્યું છે તે યોગ પ્રાપ્તિ થઈ જાય અને યોગસિદ્ધાસન પર બિરાજમાન થઈ જવાય, એટલે એનું ધ્યાન ઘણું આગળ વધી જાય છે ત્યાર પછી કો કહિ(કાકવ)મા તો ન જ આવે.

યોગની આ મહત્તા છે આનંદવનહીની શૈલીની આ વિશિષ્ટતા છે આત્મારામ-રમણ તાનો આ મહાન લક્ષણો છે એમા કોઈને નિર્લયનયની વાત આવે તો તેનો જવાબ એક જ શબ્દ છે કે જે અધિકારીને ઉદેશીને આ વાત કરી છે તેને બધા ત્યા ભાગવાનું ન હોય, કે ગમે ત્યા માથું પટકવાનું ન હોય.

બ્યવહાર અને નિર્લયનો સમન્વય કરવો, જન્મે જન્મે દેખાતો નિરોધ ટાળવો અને જન્મે વિશુદ્ધ માર્ગમાથી પોતાના અધિકાર પ્રમાણે પોતાનો માર્ગ શોધી લેવો, કો કોત તત્ત્વજ્ઞાન અને ખાસ કરીને નયજ્ઞાનથી સુપ્રસિદ્ધ થયેલ જુદીનો વિકાસ છે અને જુદી કે અભ્યાસના પ્રયત્ન ન હોય તેને નૈસર્ગિક રીતે પશુ આ ગિયતિ પ્રાપ્ત છે. કો દશા પ્રાપ્ત થઈ ન હોય અને બ્યવહારમાર્ગોનો અવસર કરવા વૃત્તિ થઈ આવે, તો કોઈવાર જલેમાથી જાટ ઘવાનું અને છે વાત કહેવાની કો છે કે આત્મા પોતે જ દેવ છે. કો વાત કો અત્યાર મુખી જૂટી ગયો હતો હવે કો પોતાને જોગજતો થયો છે એટલે એને પોતાની જોગ ખાવુ માટે બીજાને શાશુ શાખવા પડે તેમ નથી. આ જાવ સમજવાં એક વાતનો ખ્યાલ

સામવો : યોગીની આ લાભ દશા છે અતિ ઉચ્ચ આત્મસંપત્તિ છે અને જોને પ્રાપ્ત કરવાનો આદેશ જરૂર રાખવા યોગ્ય છે. પણ જો બે-ચાર યોગીની વાતો કરવાથી યોગપ્રાપ્તિ પોતાને થઈ ગઈ છે એમ માની લઈ વ્યવહારને વિચારી મૂકવાની જૂલમાં પડવા જેવું નથી. જેઓ અધિકાર વગર નિર્લક્ષ્ય માર્ગનો આશ્રય કરી થોડે વ્યથા વગર લાભકાંતે પ્રગત માની વ્યવહાર ક્રિયા મૂકી રે તેની શી દશા થઈ છે તે યોગેર નજર કરવાથી સંકળ સમજાઈ જાય તેવું છે. જેઓ નિરાલબ્ધન આનંદની અવસ્થાએ પહોંચ્યા વગર આલબ્ધને મૂકી રે છે તેઓ બંનેમાંથી જાણ થાય છે કારણ કે નિરાલબ્ધતાની હદ તેમણે પ્રાપ્ત કરી નથી અને આજી પ્રવાહ છેલ્લી રેવાને પરિણામે તેઓ આજી દિવસમા આત્મવત્ત્વ વિચારવાનો કે પરમાત્માને કાઈ નહિ તો દર્શિ સમીપ રાખવાનો પ્રસંગ પણ દૂર કરી મૂકે છે અને તેમની સ્થિતિ આત્મપ્રગતિને જાણે પસંદ કરવા યોગ્ય નથી જો વાત સમજી રાખવી. આ વાત જાણે કહી છે તે ચેતનમા ભિતરી ગમેલા, સ્વપરનો લેહ સમજનાર અને બાહ્ય લાવને વળી જતર આત્મવત્ત્વ જોળનાર માટે છે આત્મસ્વરૂપનું તીવ્ર સંવેદન થાય અથવા તેને પ્રાપ્ત કરવાની છેલ્લી સાચી તમજા થાય, ત્યારે જ આવા જતરના વૈજાર નીકળી પડે છે. જો લાવને સમજીને પચાવવા જેવો છે, જો લાવ જેમ સંકળ પ્રાપ્ત થાય તેવો નથી તેમ જ આપાત્મ કે અગમ્ય પણ નથી.

આવા ચેતનની ચેતનાનો આ જલ્દર છે આ જોનો અવિચલિત અવસ્થા છે. આ દશાએ જે પ્રાણી પહોંચેલ હોય છે તે પછી જનરજન ઇચ્છતો નથી; જોને લેણો. માન આપે કે જોને માટે અસભ ઘાલે જોની દરકાર આ દશાનો પ્રાણી લાખે જ કરે અને વસ્તુતઃ ખરું છે કે જનમનરજન મર્મનું, મૂલ ન જોકે બહામ —લેણો. પડે વાહવાકે બોલાવવા માટે કરેલ મમ કે સ્વીકારેલ ક્રિયામાર્ગની વસ્તુતઃ કઈ કિંમત નથી, આત્મપ્રગતિની નજરે જો સૂચમા પરિણામે છે ચેતનની સાખ તરફ પ્રગતિની નજરે જોઈએ તો જોવા મમની કે જોની ક્રિયાની કાંઈ કિંમત નથી. આવા પ્રગત આદમાને બિન રજનની આક્રમ્ય કે જરૂર પણ રહેતી નથી. જો સમજે છે કે બિન ભગવાન પોતે તો સગદર રહિલ છે જોને રજન કે વિરાજ હોય નહિ અને જો તો માત્ર તેના આદેશ સ્થાનને યોગ્ય છે અને ત્યાં તે નિરાલબ્ધન થયેલ છે આ રીતે બંને પાઠ સમીચીન જણાય છે (૧)

સમન દગન દગ ન સમાર્ણ, વાઈ ન ચિત્તવિલ ચંમન;
સજન ધર ઔતર પરમાત્મ, સકળ દુરિત મયર્મમન ક્ષય ૨

પદમતર-ચિત્તવિન-ચિત્તમ. સમન-સમન. દુરિત-દુરિત.
શબ્દાર્થ-અભન=અભન, હાંપી અર્થવાળુ પદ્યો; માક્રાની બા. માક્રાકે જેનું હેલ છે અને કરતી છીન સ્વપી રેખાલ છે. કમન=અધિ. અભનકમ=અભનકા જેવી હાંપી કમન છે. જોને તેના ઉપર. દગ=અધિ. ચાકુ=અર્ધુ. કપાનુ=કપાકુ. ગિરાતુ, મેળતુ ચિત્તવિન=ચિત્તનું મન, ચિત્તવન ચિત્તનું પન છે. અભન=અધિ. કાળ. સમન=સમન. બદ જતર=કરતીની જતર, જતરથી પરમાત્મ=પરમાત્મા. કાકમ=કમ. કમ=નીક. દુરિત=પાપ, દારિદ્ર. કા. ન=દુરકરવાતમા અર્થવાતમા.

અર્થ—જન પક્ષી જેવી અકોર આજને (પરમાત્મસ્વરૂપ એવા માટે) ન હજાવું અને ચિત્તનું ધન ચિતવન છે તે કાલજની પણ આહવાન ન કરું (કારણ કે) સર્વ પાપ અને જામને દૂર કરવાવાળા સતજન—મહાપુરુષ પરમાત્મા (માયા) શરીરની બહાર બિરાજ માન થયેલા છે સતજન અર્થને (મોક્ષ જવા માટે) બેઠા છે

વિવેચન—પરમાત્મસ્વરૂપ સમજવા માટે જન પક્ષીના જેવી લાંબી આંખે હજાવું નહિ. જન પક્ષીની આંખે મોટી અને લાંબી હોઈ વધારે શક્તિવાળી હોય છે અને તેથી તે વધારે દૂર અને વધારે કષ્ટ ભેડી શકે છે મારી આંખે આવી લાંબી કે તીક્ષ્ણ કરીને મારે મારા આત્મસ્વરૂપને જોવાની જરૂર નથી, કારણ કે આત્મસ્વરૂપ એવા માટે આવી સ્ફૂળ આંખ હજાવવાની જરૂર નથી સ્ફૂળ આંખે રોળી શકાય તેવી એ વસ્તુ (આત્મસ્વરૂપ) નથી. વળી જો પરમાત્મસ્વરૂપ સમજવા માટે આંખમાં કાલજ પણ ન આણી અથવા જો (કાલજ) મેળવવાની આહવાન પણ ન કરું ચિત્ત એટલે મનનું ધન ચિતવન છે અનેક બહારની વસ્તુને જો ચિતવ્યા કરે છે અને રાગદ્વેષાદિ મળને વધાર્યા કરે છે હું તા માત્ર આત્મસ્વરૂપને જ ભેઠે અને આ મગ-કાલજની આહવાન જ છેડી રહે કારણ કે સર્વ પાપ અને બીકને દૂર કરવાવાળા સતજન—સતજન મહાપુરુષ—મારા અંતર—મનમાં જ બિરાજમાન થયા છે

આ પ્રમાણે સરલ અર્થ થાય છે અને તે પછી મળીશ્વરિયજીએ લખાવ્યો છે તેમના મતે જન પક્ષીની આંખ થવડી અકોર હોય છે એવા જન પક્ષીના જેવી અકોર આંખે છે એવા નિર્દોષ સ્વામી પર (નિજ સ્વરૂપ પર) મારી આંખે હજાવું, દષ્ટિ હજાવું, અર્થાત્ નિજ સ્વરૂપમાં જ દષ્ટિ રહે છે હું જાણી દગત શબ્દને બંધ સ્થાને બંધુ વચનમાં વાપર્યો છે; પદ્ધતિ કરીને તેમણી ન ને જુદો પાઠવાળી જરૂર રહેતી નથી. વળી કોર રૂપના ચિતવનને હું ચાર્ફ નહિ એટલે આત્માના રૂપને જ ભેડે એમણે છાપેલ પુસ્તકને ચિતવન પાઠ કાલમ સુખી જનને શમરિક આજણુ—મેળ—મસુના અર્થ લીધો છે આ અર્થ પણ બસબસ જાણ આપે છે

ટાંકાકાર અથ જુદી રીતે કહે છે આ પરમાત્મસ્વરૂપ અવલોકવા, અથવા મારા પોતાના તે ધ્યેય અને મારી વચ્ચે અલોક હોવાને કારણે તે મારા ધ્યેયને એવા માટે મારી આંખોને જન પક્ષીની આંખ સાથે મેળવું નહિ. તેમ જ મારી આંખમાં જન આંજવાની પણ ઇચ્છા કરું નહિ. કહેવાની વાત એ છે કે કોઈ કાળે સ્વરૂપ અપ્રકટ હોય તો પ્રકટ કરવા માટે, અથવા કોઈ વસ્તુ મેળવવાની ઇચ્છા થાય ત્યારે તે મેળવવા માટે, પ્રયાસ કરવામાં આવે છે અને તેના સાધનો તરફ લક્ષ્ય હોય છે આત્મારૂપી શ્રુત વસ્તુ, જે પોતાના શરીરમાં જ છે અને જે પોતે જ છે તેને મેળવવા અનેક પ્રયાસ કરવામાં આવે છે. જરા, પૂજા તીર્થમનન, જપ, તપ, ધ્યાન એમ અનેક પ્રકારે આત્માની જોગવાણી કરવા પ્રયાસ કરવામાં આવે છે તે લક્ષ્યમાં લઈ એમને આત્માનું સ્વરૂપ જણાવું છે એવા યોગીસજ કહે છે કે—

હવે મારે સાથ નેત્રની અથવા કોઈ પણ પ્રકારના અવગનની જરૂર પડી નથી, કારણ સમસ્ત પાપો અને ભવનો નાશ કરનાર પરમાત્માને મેં મારા શરીરમાં જ સહજ થયેલા-મોઢા જવાને તૈયાર થયેલા-એવા છે. સ્વરૂપ અપ્રકટ હોય ત્યારે જોન થાય છે કે ઉદ્ધવજી હૃદય અને નેત્ર હશે તો ચિત્તપઠજ એટલેને પરમાત્મસ્વરૂપ પ્રકટ કરીશ. આ જામી જાતિ છે તે જતી રહેા તથાકાર વૃત્તિ પ્રકટ થઈ તેથી કર્ત્ત્વકારણજાવને જલેહ બલયમ, જ્ઞાન-દર્શન-આત્મા જલેહ છે એવો પરમાત્મ જોટલો પરમાત્મા મારા શરીરરૂપ ઘટ-જાતરમાંહે સજન જોટલો સહજ થઈને ત્રણે કાળે મારા આત્મા પરમાત્મસ્વરૂપી છે જ અને તે સકલ પાપ અને ભવને દૂર કરનાર છે આ પ્રમાણે અથ તથાકારે કહ્યો છે. તેમા માત્ર સહજ જાણણે કરી અત્ર નોંધી લીધા છે.

ગ્યાકારનો અર્થ પાકાતર સાથે વધારે મેળ ખાય છે. નિરવન પતિસજનના આગ્રવનો જે હવ સરૂ કહ્યો છે તેની સાથે મેળ બેસી બાધ છે આવો વિશુદ્ધ આત્મા સવ પ્રકારના પાપ અને ભવને જાગી નાખનાર છે એ વાત તો જલે અર્થમાં સમાન છે પરમાત્મસ્વરૂપ પ્રાપ્ત થાય, અથવા જોનો પતિદેવ તરીકે સ્વીકાર થાય એ પરિસ્થિતિ સજ દોષનો નાશ કરનાર છે અને જોમાં ઇહલોક ભવ, પરલોક ભવ કે જગલના પશુ આદિનો ભવ રહેતો નથી. (૨)

જો પરમાત્મા કેવા છે ? ત્યાં ઘટ-જાતરમાં બેઠા બેઠા શું કરી રહ્યા છે ? તેની વાત કરતા ઉન્નિચારરૂપે ઉપટે નીચે પ્રમાણેની ઉક્તિ સુઘટક કે કહી નાખે છે, તે જાણા પશું સ્કન્ધ જતાવે છે

एहि कामगवि एहि कामपट, एहि सुपारस मंगम;

‘આનંદપન’ પ્રમુ પન-વન કે હરિ, કામ મર્તગ મંગમંગમ અવં ૩

અર્થ—જો (ઘટની જરૂર રહેલા પરમાત્મા) કામદુધા ગાય છે; જો જ કામઘટ છે; અમૃતરસમા સ્નાન પણ જો જ છે; મારા શરીરરૂપ વનમાં રહેલા સિંહ પણ જો જ છે અને કામદેવરૂપ મહો મત્ત હાથીને અકુશમાં રાખનાર પણ જો જ છે. (૩)

પ્રાર્થના—કામગવિ-કામગ. કામ-કામિ થવે છે અત્ર-મત્ર. પ્રાર્થના છેમું પા કામમત્રવ મબલ પણ છે

શબ્ધાર્થ—કોહિ = જો જ ઘટ-જાતરમાં રહેલા પરમાત્મા. કામગવિ = કામદુધા ગાય. કામપટ = કામ કુશ, કામકર્મ. સુપારસ = અમૃતરસ. મબલ = સ્નાન કર્યું તે. આનંદપન પ્રમુ = આનંદસવરૂપ સ્વામી. પટ = શરીર, હૃદય. વન = જગત-લેના, તેમાં. હરિ = સિંહ. કામ = કામદેવ. મત્ર = મહો-મત્ર. અવ = હાથી. મબલ = (તિન) છત્રાદર, દરારાદર, હાથાદર, અકુશમાં રાખનાર.

૧ સત્ત્વ અને સબલ બે પાક હોઈ પ શ્રીજીતવિજય અણી સબલનો અર્થ સતત્ત્વ-કામ પ્રમુક્ષ-કરે છે ચારા પ્રમુક્ષ, આ શરીર-વસ્તી જરૂર રહેલ એવા પરમાત્મા તે સર્વ પ્રાર્થના અને કાર્યનાર છે મદિ બીજને શું કરે ? આ અર્થ પણ જાણેલો થાય છે

વિવેચન—કામદુષા^૧ આપ સર્વ ઐહિક ઇચ્છિત આપે છે એ પ્રચલિત માન્યતા પર અત્ર સૂચન છે. ઘટની અંદર રહેલ પરમાત્મા સર્વ મનોવાંછિતને પૂરનાર છે અને તેથી તેમને કામપેનુ કહેવામાં આવે છે તેને કામ-ઇચ્છા પૂરનાર ગાવની ઉપમા બરાબર આપી શકાય તેમ છે.

‘કામઘટ’—એવી જ કથના કામઘટ-કામકળસની છે એ પ્રાપ્ત થઈ જાય તો તેની ખાસે જઈ જે વસ્તુ માગે તે અંદરથી હાથ ધાલીને હાઈ શકાય. આ કામકુલ-કામઘટ-કામકળસ પણ કામપેનુ આપની કક્ષામાં આવે છે. વગર પ્રયત્ને તૈયાર વસ્તુઓ મળી આવે તેવા ઇચ્છાપૂરક પદાર્થોનું અત્ર સૂચન છે.

એવી જ કથના ‘કલ્પવૃક્ષ’ની છે. એની નીચે ઊભા રહી માગે તે વસ્તુ કલ્પવૃક્ષ નામના ઝાડ પરથી પડે, તેવી પ્રાચીન માન્યતા છે. તેવા જ ચિત્રાવલીના લેહો કોઈ ધન્ય વ્યક્તિ પર બાંધ્યો હોય તો તેમાં થી કે તેલ ભરેલ હોય, તેમાંથી બધે તેટલું કાઢતા બાંધ્યો, પણ તે ભરેલું જ રહે.

આ હૃદયીકત બરાબર હશે કે નહિ. પારસમણિની કે ‘રિલેસેક્સ’-સ્ટોન’ની વાસ્તવિક હવાતિ હતી કે નહિ, એના ગુણદોષમાં ઊતરવાનું આ સ્થાન નથી. પ્રચલિત હોયમાન્યતાને સ્વીકાર કરી એનિસજ કહે છે કે પરમાત્મસ્વરૂપ એ મારી નબરે તો લોકો એને કામપેનુ કે કામઘટ માને છે તે જ છે. કારણ કે તેનાથી મારા સર્વ મનોવાંછિત કળ પ્રાપ્ત થાય છે.

આત્મદશન થવું મુશ્કેલ છે. પણ થયા પછી કોઈ વાતની કમીના રહેતી નથી. સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્તિ થાય એટલે સમ્યક્જ્ઞાન થાય, પછી સમ્યક્ચિત્તપ્રાપ્તિમાં પ્રગતિ થાય અને આત્મદશનને અનુભવ થાય એટલે પ્રાણી ધન્ય અને કૃતકૃત્ય બને છે. એ અહમિદ કરતા પણ ઉચ્ચ સ્થાન પ્રાપ્ત કરે છે અને પછી અતીવ લક્ષ્યપતિનું સ્થાન એને મળત. મળી જાય છે. આ અત્તરત્તમદશા ઉચ્ચ ચારિત્રમાં પ્રગતિ થયા પછી અપ્રમત્તદશામાં જ શક્ય છે. એટલે એવા વિશિષ્ટ આત્માને અનુભવ એ બરાબર અપૂર્વ આનંદનો અવસર છે. એની સર્વ ઇચ્છાઓ પૂરી થઈ ગઈ છે. અમવા સૂચક ઇચ્છાઓ પર એણે વિજય મેળવ્યો છે. એટલે એને શામ શામ શાંતિ થાય છે. એ અમૃતરસનું સ્નાન છે.

આત્માનુભવ અને આત્મદશન, અમૃતરસમાં દૂબડી મારવા બાદ શાંતિ એવી ઉત્કૃષ્ટ પ્રજ્ઞાસ્તી અતર શાંતિ આપે છે. એ વાત અનુભવે સમજાય તેવી છે, કોઈ કંઈ બાંધ તેવી નથી. આવી રીતે આ આત્મદશન સર્વ ઇચ્છા પૂરનાર કામદુષા કે કામકુલ છે, અને શાંતિની દૃષ્ટિએ એ અમૃતસરોવરમાં અવગાદનું દુષ્કર છે. આવો ઘટ અતર પરમાત્મ’ નો અદ્ભુત મહિમા છે. બાબા કમમગ વગરના મારા નામ મારા સર્વ આધાર છે અને

૧. કામદુષા નો અર્થપોષ મારો છે. કેટલાં એ કામદુષા કહે છે મારો પ્રયત્ન પ્રચલિત મોક્ષમાર્ગ છે. —વિવેચનકાર.

એ મારા નાથ તો ઇચ્છા પૂરનાર અને સુખાસ્વાદની શાંતિ આપનાર પરમ સત્ત્વ હોવા ઉપરાંત એ સર્વ આર્થિક આનંદનો સમગ્ર હોઈ મારા જીવન-વનના સિંહ છે

એક મોટા વિસ્તૃત જગતની કમ્પના કરીએ. એમા એક કેશરીસિંહ છે આખા જગતમા સર્વ પ્રાણીઓ ઉપર તેનો હુકમ ચાલે છે તેને કદી એમ લાગતું નથી કે પેલે એકલો છે એ નાનકડો હોવા છતાં મોળા હાથીનો મઠ ઉતારી નાખે તેવી તેનામા શક્તિ હોય છે હાથીઓને હાથનાર આ જગતના સિંહરાજનું શબ્દ એમ આમા જગતમા પ્રવર્તે છે તેમ મારા ઘર-જીવનમા આનંદવન પ્રભુ સિંહસ્વરૂપે બેઠા છે. એ આનંદવન પ્રભુ, એ મારા જીવન-વનના સિંહ છે તે કામરેવરૂપ હાથીનું જ જન કરનાર છે કામને જકુશમા શામનાર છે આ સજ્જન-વટ-જીવનમાં સ્થેર પરમાત્મ માત્ર કરવાના જતનારના સર્વ વસ્તુમા છે અને એના પ્રાપ્તિ થાય તો અનેક પ્રકારની દોહાદોહ મટી જાય.

આ આખું પદ સત્પદ થયેલી ચિંતના અથવા વિશિષ્ટ પદે આશયિત કરેલ સુમતિ બોલે છે એને આત્માનુભવ થયો હોય તે જ આવા અભ્ય વિચાર કરી શકે નિઃશ્ચય નવને પદ વા જતા અવધારને ભૂલેલા ન એઈએ તે એટલી અત્યંતની વાત છે તેટલી જ અત્યંતની વાત એ છે કે અવધારમા આજ્ઞા ભવ સુધી એકડા ઘૂટવામા થઈ ન સ્થેરું થયે આની સાથે, પોતાની ચેતના ન હોય તેટલી પ્રગતિ કરી નાથી છે એવી આત્મવશના કરી વિશેષ પ્રકારની લાચકાત પોતામા ભરી લેવામાં આવે તો પ્રગતિ જાટસી બંધ છે અને પ્રગતિને બંધે પચાકુપ્રતિ પણ જઈ બંધ છે

અહીં ચિંતનસજ્જને કામરેવરૂપ હાથીનો મઠ ઉતારનાર કહ્યા છે એમાં ભારે અતુલન-દર્શન દેખાય છે બીજા મનોવિકારો કરતા કામરેવ-અનરૂપો વિકાર ભારે જાકરો છે. આ સમજી લાગતા પ્રાણીને પ્રથમ વિકૃત બનાવે છે પછી પરત્વશ બનાવે છે અને છેવટે એને માણસપ્રિયથી દૂર કરી વિવેકહીન કરી મૂકે છે એને આધીન પડેલો પ્રાણી અનેક પ્રકારના ચેતનાગ્રાહ કરે છે અને આજો વખત કુધ્ધાનમાં થઈ સ્થે છે. મોટા રોબો પણ એનાથી ભાનબૂઝા જઈ ગયા છે અનેક ઉત્તમ રોજાવા નવિઓને એણે એકાંતમા ચાપાચારી બનાવ્યા છે મોળા પદરોમાં અને જાનીને એણે પગ તરે કબરી નાખ્યા છે અને રાજ્ય જેવા રાજાઓનાં સિદ્ધાસન ટાલાવ્યાં છે

હાથીને જ જન કરવું એટલે હાથી પર જકુશ રાખવો એ એક વાત છે. અથવા હાથીને નમાવી મૂકવો એ બીજી વાત છે. એ વનમા આવો આનંદવન પતિ બેઠો હોય, ત્યાં હાથી આવે જ નહિ અને આવે તો સિંહની એક ગર્જના આભગી ભરી પૂછીએ તોમી બંધ આવા મારા દુઃસ્વ-વનના સિંહ-મારા નાથ-મારા દેવ-સુમ હતા તે હવે પ્રગટ થઈ ગયા છે એટલે હવે મારે અર્ધાત્મા દેવને શીખવા જવું પડે તેમ નથી પરમપ્રમદર્શન

આત્માનંદનો અનુભવ થાય, સ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર થાય એટલે આ વડમાં વર્ણવેલી

દશાનો અનુભવ થાય છે આવી ઉચિત સામાન્ય લેખકને અશક્ય છે વિદ્વાન્ લેખકને દુઃશક્ય છે અને એની શક્યતા માત્ર યોગીઓને જ છે સામ્રાટકાર કર્યા પછી કે એના રસને અવધા વગર એવા વચન નીકળે નહિ. યોગીના ઘર તો બુદ્ધા જ છે એનો આત્મા નુભવ અલગ છે શુદ્ધ ચેતનનો વિશુદ્ધ ચેતનાના આ ઉદ્ગાર કહીએ કે એ ચેતનાને યોગ ખનાર યોગિસજનો આ આત્મોદ્ગાર કહીએ—એને જમિ તે અજિધાન આપીએ—પણ એ અલગ થીજ છે મહાન્ જીવનરણ છે અકથ્ય આત્મવિશ્વાસ છે (૩)

ઉપસહાર—વ્યવહાર—નિશ્ચયનો સમન્વય કરવાની ખાસ શક્તિ પ્રાપ્ત કરવાની જરૂર છે અને તે જેને ન હોય તે કોઈ વાર જમણાના પડી ભય છે અહીં તો રસાયણુ બધું છે એને વિધિસર ઉપયોગમાં લેવા આવડે તો જળ, તુણિ, પુણિ અને વૃદ્ધિ કરે છે અને એની સાથે કુપકથ્ય થઈ ભય તો એ આપે શરીર કૂટા નીકળે છે આ જાતનો સમન્વય કરવામાં ભારે મોજ આવે તેમ છે, માટે હવે તો જેને આ નિરજન નાથ મળ્યા હોય, તેણે એને ભરાભર યોગખી એનો પરિચય વધારવો, એને જીવનસર્વસ્વ માનવું અને પછી સવ દુરિત અને ભયનો નાશ કરનાર એ અતર-પરમાત્મમય થવા પ્રયત્ન કરવો.

આવા ચેતનસજને યોગખ્યા અને એની સાથે યોગાત સાધના કરી એનામય થયા એટલે એઠા પાર છે આધિઆધિનો નાશ છે અને જગતજાળગની ઉપસ્થતિ જઈ સર્વ કમંચી મુક્ત થઈ હોકને છેડે નાસ છે એ ઘટ-અતરમાં રહેલ પરમાત્મને યોગખ્યો એટલે સર્વ વસ્તુઓ યોગખી સવ ભાવો ભર્યા અને સાધ્યને દન્વાળે આવી બારણા કોકયા. આ પરમાત્મસ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર સૂચવનાર પદ, જે આતરશ્વનિષી નીકળ્યું છે તે વ્યક્ત કરનાર મહાન્ આત્માને ધન્ય છે

અહીં જે દશા વર્ણવી છે તેનો જાણ યશોવિજય ઉપાધ્યાય ધીપાગના રામની શિષ્યા ખટની અજિધારની ઢાળમાં લાગ્યા છે

‘મહાવીર ચિત્તેયર ઉપરિયે, તુમે આજગએ ચિત્ત લઈ રે,
સેઠ છેડે કરી આતમા, અરિહતરૂપી થાય રે મહાવીર ચિત્તેયર ઉપરિયે.’

આ પ્રમાણે કહીને પછી પાતાનો આત્મા જ અરિહત છે સિદ્ધ છે આચાર્ય ઉપાધ્યાય અને સાધુ છે એટલું જ નહિ પણ એ જ દશાન છે એ જ જ્ઞાન છે એ જ ચારિત્ર છે અને એ જ તપ છે એમ જતાવતા એમા લેકાંતો છેદ કરવાની હકિકત કહી છે એની પિછાન થાય તો એઠા પાર છે

આત્મસ્વરૂપનું તીજ સંવેદન થાય અથવા તેને પ્રાપ્ત કરવાની ઊંઘી આવી તમત્તા થાય ત્યારે જ આવા અતરના ઉદ્ગારો નીકળી પડે છે એ જાણ સમજાને પચાવવા ૭૦૦ છે એમાં નિશ્ચયનયનો આશ્રય છે એવી વાત કરી, એ જાણથી વખિત રહેવા જેવું નથી નિશ્ચય અને વ્યવહારને વિશેષ નથી એ વાત સમજાય અને જણે વચ્ચે સમન્વય સાધતા આવડે ત્યારે જ કામ થાય તેવું છે, એ વાત મનમાં જણવર સમજવી અને જે ભવ્ય દશામાં

મહા જન સમક્ષે મહો (પદ ૫૬ મું, ૫ ૭) એવું યોગી શકે તેને બચાવ કરવા પ્રયત્ન કરવો, એ દુનિયાના આજુ બીજાથી ભુલો વાત લાગે પણ અતે તેવી સ્થિતિ પ્રાપ્ત થઈ સિવાય રહેતો નથી, એ વાત બસાબર વિચારી, ધ્યાતા અને ધ્યેયની એકતા વિચારી, જાણ સમજવો અને યમજીને બચાવ-નિર્ભયની ચૂસવણીમાં પડી ન જતા એની ઉપર તરી આવવું એ દશામાં કામદુષ્ટા કે કામદુષ્ટાને જાણ થઈ બચ અને મન:કામના દુનિયાથી મટી આત્મિક થઈ બચ એટલે સુધી કર્તવ્ય થઈ જવું અને ઇચ્છિત બાવી મળવું એમ બચવું ! (૧)

૫૬ એકસંક્રમ

શ્રુતિકે—મુક્ત પતિભક્ત્યા આર્થભાવનાવાળી પત્ની રજકુ પતિને પોતાને ઘેર આવવા બીનવે છે એવનાને એવું સ્વસ્થ પતિ છે પણ એ એને યોગ્યતાવતો પણ નથી વિરહી સ્ત્રીનું વિદ્યાપ આપણે ૪૧મા પદમાં વિચાર્યો. પતિને મળવા માટે એને અનેક પ્રકારના વહણ માર્ગો આપણે ૩૩મા પદમાં વિચારી ગયા. ૪૭મા પદમાં વિરહકાળમાં એની વૃક્ષાએ એક પતિમેળાપ માટેની એની આતુરતા તેથીસમા પદમાં એક અને ૧૬મા પદમાં એને પતિની શઠ ભેટી વિચારી ગયા. અહીં પતિની સામે ખડી થઈ એ પોતાની પવિત્રતાની ખાતરી આપે છે અને એ રજકુ વેસ્યા પાછળ પવિત્રતા પડ્યા છે તેનો તો તેણે (પતિ-શને) પરિચય પણ કરવો ઉચિત નથી એ વાત સ્પષ્ટ શબ્દોમાં વ્યક્તિ છે અને એ વાત કહેવાના એમમાં એ વગર તો સોગમ જાય છે: એક વાર પોતાના અને એક વાર આનંદ મનના-પતિસંજ્ઞા સુખસાથી જાણમાં આવે વાતની ખાતરી આપવી હોય, ત્યારે આપને ત્રણ હાથ મૂકીને કહું છું મારા પોતાના સોગમ ખાઈને કહું છું વગેરે શબ્દો વોલવાનો સિવાય છે તેમ મારવાથી કિંદીમાં મેરી તુ જ્ઞાનદયનકી સો બાલવાનો સિવાય છે આ અર્થ પ્રવક્તિ મારવાથી જાણ યોગ્યતાને મુજબ છે અને તેના બચાવે (૫ મ જીસવિજવજીએ) લખાણે છે

પદ

(૧૨-અવગણતી)

મરીમું તુમો જુ કહા, ફરીક દાનં સ મેરી રે મેરી ૦ ૧

અર્થ—મારા સોગમ ખાઈને કહું છું કે-મારાથી ફર રહેવાનું જેણે જાપને કહું હોય તે ખરેખર (જાપની) સાચી શત્રુ (વેરજી) છે (૧)

પદાંતર—પત્ની કહી આપણે આ પ્રમાણે ગાયે છે: “મેરીમું તુમો જુ કહા, ફરીક દાનં સ મેરી રે.”

સંખ્યાર્થ—મેરીમું = મારા મેળા ખાઈને કહું છું મારા સપ છે તુમો = તમારાથી. જુ = જે ગાયે, તે ગાયે. કહા = કહું. દાનં = દારૂ. ફરીક = ફર ફર, યો દાનં = જાપને. સ = તે મેરી = ફરમા, મેરી.

૧. આ પદનો જાણ સમજવામાં પ્રાચીન યુગવાની લખાણ અને મિત્રી તેમ જ ખેતી છે, તેથી વિચારવામાં પડી શકતા થઈ છે - વિચેચનકાર

વિવેચન—હું બાલુ ધું કે મારા ઉપર આપનો વિશ્વાસ ન રહે તે માટે તેઓ મારા સબંધી આપની પાસે અનેક સાબી-બૂટી વાતો કરે છે અને બાલુ આપના પર એ વળતું સ્ત્રીઓ વારી જતી હોય અને આપને જ ચાકતી હોય એવું જતાવે છે. પણ આપને ખાતરી આપુ છું મારા સોજન ખાઈને હું ધું, કે મારાથી દૂર રહેવાની આપને વાત કરનાર ખરેખર આપની દુરમન છે અને આપને મહાવાતનામા ઉતારનાર છે જેને અત્યારે આપ પોતાની માની બેઠા છે, તે ખરેખર આપની નથી અને અત્યારે આપની પાસે મને એ નકામી જતાવે છે એ સર્વ વાત ખોટી છે ખરે વખતે હું કાલુ છું કેવી કુળવાન છું તે આપ વિચારો. અને આપને સ સારમા રખડાવનાર, પરભાવમા રમણ કરાવનાર, ધનિશ્વરોપેમા મોજ મણાવનાર, ક્યાકને અકશવે ચઢાવનાર કુમતિ આપની કિતેમ્ન નથી, આપની પ્રેમાજ ભાવો નથી, તે આપ વિચારો. (૧)

ફરેસેં દેવ મેરી, મનસા દુઃખ પેરી રી;

નાક સંગ લખા સો તા, મગલકી પેરી રી મરી૦ ૨

અર્થ—(તમને) રિસાબેલા કેળીને મારી મનીષા (મારુ મન) તો દુઃખથી ઘેરાઈ ગયેલ છે અને જેની સાથે તમે ખેલ ખેલી રહ્યા છો તે તો દુનિયાની લોહી-ધુલામડી-ધાસી છે (૨)

વિવેચન—આપ મારાથી દૂર રહો ત્યારે તો હું વિરહતાપમાં બળીડળી બાઈ છું, એ વાતનો આપ વિચાર ન કરો; પણ આપ મારાથી રિસાયા છે, અને મારી સાથે બોલવા નથી એટલી વાતથી પણ મારી મનીષા દુઃખથી ઘેરાઈ બાજ છે અને મને મારુ છવતર નકામું લાગે છે એટલે આપને ખાટલા રિસાબેલા પણ એઈ ન સહનારનો આપ તરફ કેવો પ્રેમ કરો, તેનો આપ બ્બાલ કરો.

સીસ ના સબંધમા જે પ્રકારની ક્ષતિકત આવે છે અકારમા પદમા જીવનમાં રિસા બેલી જતાવી જીવનસાજ તેને સમબંધે-મનાવે એવી સૂચના કરી છે અને તેમ કરવામાં વ્યથે કેઈ દલાલ કે કોવરિયો ન રાજે એવી પણ ભલામણ કરી છે અને અહીં જીવનના પતિમહાશયની સામે ઊભા છે ત્યારે કહે છે કે તમને-પતિસાજને રિસાબેલા એઈ છું ત્યારે મારુ મન દુઃખથી ઘેરાઈ બાજ છે આ જ-ને પ્રકાર ઉચિત છે આ જો પરિસ્થિતિ વિદ્યાસમાગની સિદ્ધ સિદ્ધ અવસ્થા જતાવે છે

પાઘતર—કેળ-કેળી મેરી-મેરા

શબ્દાર્થ—ફરેસેં=રિસાબેલા, મનસા ક્યેલા. કેળ=કેળીને. મેરી=મારી, મારુ મનસા=મનીષા, ખખ, મન. દુઃખ=પીડા (થી) પેરી=ઘેરાઈ બાજ છે મારે તરફ વીંટળાઈ જાય છે તો સર=જેની સાથે. ખેમે=રનો, લહેર ઉઘાનો હો. સો=તે. મેરી=લડી, ભેડી, (સિદ્ધી લખ) બજાસી=દુનિયાની.

જાત્રી એ પતિરાજને કહે છે કે—આપ જેની સાથે આત્મારે જેલ જેલી રહ્યા છે, તે
તો જગતની હોદી ॥ તમે આત્મારે કુમતિમાં રાખી રહ્યા છે, મારો સજ છેડી વારવાર
જોની સાથે બાંધ્યા બાંધો છે, પણ હું તો તમારામય છું તમારા મરની થાસી છું
તમારામાં જીવનસર્વસ્વ અર્પણ કરનારી છું અને જો તો ઘેર ઘેર બટકનારી સુલામી
છે. જોને મન આપ પતિદેવ નથી, છતાં આપ તેમાં રસ લેો છો, આ વાત મેળ વગરની
છે પરિણામને શુન્ધતામાં લઈ જનારી ॥

હું આપને વીનવું છું કે આપ જરા વિચાર કરો. આપ સમજો છો, અને સાચું ક્યાં છે તેની તુલના કરી શકો તેટલી શક્તિવાળા છો, અને વિવેકમિત્રની સાથે હો. તે આપના જાગૃતતા કે સલાહ કરવાની આવશ્યકતાના છે. તમારા જોવાને તે મારા પરિચય થશે કે મારી સુલામતી અને જ્યાં ત્યાં ભટકનારી પદ્માવતી સાથે પરિચય થશે ?

દાસી જાણવા કોટી ની પ્રજા સત્તરમી સદીમાં હિંદમાં જન્મ્યો ચોટા પાયા પર
આશી કહી. દાસી જાણવા દાસનું લેવાનું-લેવાનું હતું, એની હિંમત બાદાવી, એની જલ્દા
જન્મદરની પેઠે સંજ્ઞામાં થતી અને મોના માણસોને ઘેર કંબાઈ દાસ-દાસી રહેતા. રાત્રી
કે ગરમિયા રીકરીને દાસને કરે જાણવા જાણું જણાવે તે વખતે દાસજીમાં સારી સંજ્ઞામાં
દાસીઓ સાથે જાય. આ દાસીને પોતાનાં જીવન પર કોઈ બલતો ના કુસ ન હોય. એને
જ્યાં વેશે અગર મોકલે ત્યાં થે । ગાય, જલસની માફક એને જવાનું હોય. એનું સિંચવું
એના હાથમાં નહિ. બાળી દાસીઓ બેવી કુમતિના હાથમાં પતિસાજ પડ્યા છે અને એને
પોતાની માની બેઠા છે એ શુદ્ધ જીવનને મન ચોકનો વિષય છે

અથવા કોરી નો અર્થ વેરવા પણ થાય છે જે તેનો પ્રિય કરવા પૈસા આપે તેની તે કોઈ વખત થાય, તેને હાવલાવ બતાવે, પણ કોને હાલનો ભાવ ન હોય. અર્થી પદ્યશ્રી જેનીની સાથે પવિરાજ એક એટલી રહ્યા છે એટલે કૈવલ્યને તો ઉઠાડત થય તેમા નવાઈ નથી (૨)

କନ୍ୟା ନାମରେ ଜାତୀୟ କାରିଗରୀ ସମବଳତା ଉପାଦାନ ଶୁଦ୍ଧ ସେବନା ଆୟତନ ହେଉ ।।—

झिर छत्री भागे परे, और नहीं तेरी री:

‘गान्धेयन’ की सी, आ कहुं हुं अमेरी री मरी

અર્થ—પિતાનું માથું કાપી જાગળ થયે (તે તમારી સમજણ), બીજી તમારી

पञ्चाङ्ग-निरुक्त सं-५

શબ્દાર્થ—સિર = માથું, ડેરી = કાપી, જાને = જાણના, પૂર્વે = આગળ, ધરે = અર્ધજી હરી કે, સામે
ધરે, જોર = બીજી, ટેરી = તારી, તપાસી. જાનઅવનના સોં = જાનઅવનના સોંજા ખાઈને, તપાસા સમ,
ખાતી રાત તપન સામી છે એ કું = કું ૭ કું પું કું કું કું કું કું કું કું = પાવે. અનેરી = જુદી,
કમ, જાનન, અસહ્યતાજી ગોળી જાન (વસ્તુ).

નહીં. અને હું આપને આનંદદનના સોગન ખાઈને કહું છું કે હું તરૂન જુદા પ્રકારની જ છું. સાચી વાત પ્રતિજ્ઞા ઉપર કહું છું કે હું તો એક નોખી વહત જ છું (૩)

વિવેચન—જ્યારે ખરો અવસર આવી પડે ત્યારે પોતાનું માથું કાઢીને તમારા હાથમાં આપે તે ખરેખરી તમારી કહેવાય. મીઠી મીઠી વાતો કરે તેમ જ શું વળતું? જ્યારે સકટ આવી પડે ત્યારે પોતાના જીવને એકાએક બે પઠએ ઊભી રહે તે જ પોતાની ચલ્લાય. સુખના અવસરે તો અનેક સર્ગા થયા આવે છે પણ અડીચડી વખતે એ ઊભા રહે તે જ સાચા સર્ગા કહેવાય.

આપ જેની સાથે અત્યારે ખેલ ખેલી રહ્યા છો, તે આવા પ્રકારની નથી. એ તો તમારા જાણ વેલવમા માણનારી છે. એ ખરેખરી રીત તમારી છે નહીં તમારી ઘર્ષ નથી અને કદી થવાની પણ નથી અને હું તો આનંદદનના સોગન ખાઈને—આપને ગમે હાથ મૂકીને—કહું છું કે હું પોતે તરૂન જુદા પ્રકારની છું (આ વાત વારંવાર બાર મૂકીને કહેવાનું કારણ એ છે કે આત્મશબ્દને એ સુખદાયા અનેક વખત કહેવામા આયું, એમના વિરુદ્ધતા કક્ષાટ જાણ પણ એ તો પાશકે ઘેર બાંધ્યા જ કરે છે અને એને પોતાનું કોણ છે અને પારકું કોણ છે તેનો સાચો ખ્યાલ થયો નથી થતો નથી અને એ શક-બાદ પર આવવા નથી.)

માટે મારા નાથ! ચેતનરાજ! જેણે આપને મારાથી દૂર રહેવાનું સમજાવ્યું હોય, તે ખરેખર આપની દુરમન છે. તમે મને સમજો (જોળણો) અને મારા મનમાં આપને માટે કેટલું દુઃખ થાય છે તે વિચારો. આપને જરા રિસાયેલા તેજ છું ત્યાં મારા મનમાં શું શું ઘર્ષ જાય છે આપ આ વાત જણાવ સમજા મારો સ્વીકાર કરો.

શિરચ્છેદનો ભાવ એકાદીજાય કરવાનો જણાય છે. જે પોતાની જીવન પતિમા હથ કરી નાખે, એ અડીચડીને વખતે પ એ ઊભી રહે, તે સાચી પતિપરમણુ પત્ની કહેવાય. આપ જેને અત્યારે સાહી રહ્યા છો, તે અવસર આવે ત્યારે આપને માટે માથું આપે તેવી નથી. એને તો પુરુષજાનકી ઘર્ષ મોજે માણવી છે. આવી રણકુ વેશ્યામા આપ મોહ કરી રહ્યા છો અને તમારે માટે છાવ પટ્ટી આપનારને આપ જોળણવા પણ નથી; આ અજ્ઞાનમાં શિરચ્છેદ શબ્દ વપરાયો છે. આનંદદનના વિરુદ્ધ ગાનાર, એને પોતાને મંદિરે પદ્માસ્થ વિરૂપિ કરનાર અને એની અનેક પ્રસંગે શક એઈ બેસનાર ચેતન અત્યારે પતિની સુ મુખ અડી ઘર્ષ ઝર્ષ છે. પતિ એની નજીક જાળ્યા છે. અનાદિના વિરુદ્ધકાળ ટળવાની સલાવના જાગી છે તેવે વખતે પોતાની સાચી જોળણાણુ આપના શારૂ આ પ્રકારની મનામણુ શુદ્ધ ચેતના કરે છે અને પતિ પોતાની જણાવ પિછન કરે તેટલા માટે તેને બાર મૂકીને—સોગન ખાઈને પ્રતીતિ આપે છે (૩)

ઉપસહાર—એકત્રીશમા પદમાં ત્યાં (કુમતિને ઘેર) શું છે અને અહીં (સુમતિને ઘેર) શું છે તેનો ખ્યાલ દૂરથી જોઈ બાણકારે આપ્યો છે. આ પદમાં ચેતના પોતે પતિની

આમે ઊભી સ્ત્રી તેને પોતાના પ્રેમની-પાતિજાતની ખાતરી આપે છે અને પોતે તરન
 અનેરી ન્હોતી જ જાતની-છે તે વાત બાર મૂકીને કહે છે. પતિ દૂર હોય ત્યારે વિરહનું
 જાન જાનાર પતિની સ મુખ કેટલી યજ્ઞતાથી છતા મક્કમપણે વાત કરે છે, તે એવા
 એવું છે વિલાપદશા છેડી આત્મભાવ સ મુખ ચેતન આવે ત્યારે સદૃશાવતમા એવા મનમા
 જે અદ્વૈતદૈવ શાય, ઘડીભર એને ચેતના સ-મુખ જવા છંદા શાય, ઘડીભર વગી પોતે
 સસાર તરફ દગી પડે, તે વખતે શતા વિચારોના અચાલ આ પદમા આપ્યો છે ચેતનને
 હજુ શુદ્ધ ચેતનાની જોગજાળ જરાબર ચર્ચ નથી, એ આરી છે એવો ભાસ માત્ર થયો છે,
 મનકુ અચારે ત્યારે પરભાવમા-પુરુષજમા રાગચા લક્ષ્યાર્થ જતું હોય છે છતા અદર પ્રકાશ
 ભગતો થયો હોય છે. તે વખતે સ્વમા અને પરમા રમણ કરતો ચેતન જ અચાલસ પવ
 રપદ દશા અનુભવે છે તેનું અત્ર ચિત્તશમલુ ॥

આ પદનો ભાવ વિચારવામા એક વાત ઇવટે ધ્યાનમા રાખવાની છે; ચેતન અને
 ચેતનાને અગામીભાવ છે ચેતનની જ ચેતના છે માત્ર એનો યુગ્ય અવરિત થયેલો છે
 અને અચારે એનામા દશાપદોઃ યામ અને પરભાવની તુષ્ટતા એનામા ભમતી બલ અને
 એ પોતાને ઘેર આવતો શાય, સ્વરમણમા રસ અમાવતો શાય, ત્યારે આ પદના જાનમા
 રહેલ ભાવ તેને શાય છે એ પણ પ્રમતદશા પૂરતી તો ન કહેવાય, પણ આજી અવકાર-
 દશા કરતાં જૂન અગમજ પડતી દશા છે એ વાત ધ્યાનમાં રહે. આમે એ પણ ધ્યાનમાં
 રહે કે વિચાર અવાનનાર ચેતન તથા વિજ્ઞાસિ કરનાર ચેતનાને હજુ એકીભાવ થયો નથી,
 એટલે અતર તૂટ્યું છે પણ અતરપદમાથી પૂરી ભમી નથી, કે અનાહત નાદ થયો નથી
 આ લી સજ્જતા લક્ષ્યમા રહેવાથી પદનો ભાવ સમજવામા વધારે યોગ આવશે. (૧૧)

પદ બાસકમુ

ભૂમિકા—આ આજુ પદ સમતા-શુદ્ધ ચેતના-ના મુખમાથી નીકળ્યું છે પતિદેવ
 તો વિલાપદશામા રજકથા કરે છે એ એક ઝનિર્ગમી બીજમા ભાવ છે પૌરુષલિંગ
 વિલાપમા અનંદ માને છે અવાવરિણિતિમા રસ થે ॥ પોતાની આદર્શ વિજિજ્ઞ દશાનું
 એને જાન પણ નથી, પરભાવરમણતામા કેટલી કાપાધિ વહોરવામા આવે ॥ તેનો તે
 વિચાર પણ કરતો નથી અને પોતાના વેનમા એ તો સસાર તરફ વધારે લક્ષ્યતો બલ
 છે સમતા એની પરમ આખી આર્થ પત્ની ॥ એ પતિને ઘેર આવવાની અને અવીને
 અતરપદમામાં પરિણત થવાની શક્ય એવા કરે છે પતિ કહે માર્ગે અને ક્યારે આવશે
 તેની શક્ય ભર્થ રહેલી સમતા-મુખતિને વિરહકાળ અતિ દીર્ઘ લામે છે અસહ્ય લામે છે.
 પછી તો અચારે ધીરજની હદ આખી બલ છે, ત્યારે એ પોતાની દશા કેવી ચર્ચ છે તે
 અનુભવ-મિત્ર પાસે વળવે છે

પ્રાચી અચારે પોતાનું દુઃખ બીજ પાસે વળવે છે ત્યારે હૃદય પાનેા મોઝે હજારો

પડે છે અને બરા કઠક વળે છે અનુભવ મહાકાવેશ અને મોટા આશાવાદી છે એ સમતાની મૂળવલ્લુ સમજે છે અને પ્રસંગે સમતા પાસે આવવી જાણા આપી બદલ છે, ખીરજી ધરવાનું કહે છે અને સર્વે સારા વાના ઘઈ રહેશે એમ કહ્યા કરે છે. જાળે અનુભવ સમતાની નજીક ઘઈ મંદિરે પધાર્યા છે તે વળતે સમતા-શુદ્ધચેતના પોતાની વિરહદશાનું વર્ણન તેની પાસે કરે છે આ વિરહદશાનું વર્ણન સાસારિક દૃષ્ટિએ કરેલ હોવા છતાં એમાં મોગીને છાજતી ભવ્યતા છે એમા સસારી જીનચળાનો અભાવ છે, એમા દિવ્ય વેચતા છે, હૃદયોમિના ઉચ્ચાસ છે અને ધ્વનિકાવ્યની રેહછેલ છે

સમતા-શુદ્ધ ચેતના-ચેતનની પત્ની છે એની પડખે અનુભવ-મિત્ર જાગ્યો છે એ મેળાપનું સ્થાન ચેતનનું હૃદયમંદિર છે એ વખતે ચેતનરાજ દેર નથી, પણ એ વર ચેતન રાજનું જ છે આ કથા કથારે જાય તે પૂજા વિચારવા ચોખ્ખ છે આ અત્યંત આકર્ષક વિવશ પર આ પદના વિવેચનમા વિચારણા કરી છે. આપણે ચેતનાની-સમતાની વિરહદશા તેના પોતાના શબ્દોમાં જ વિચારી જઈએ, અને સાથે તેનું સ્વસ્થ પણ વિચારવા જઈએ.

૫૬
(અન-માતૃ*)

પિયા કિન સુખ જુદા ઝૂંબી હોઃ
ચિર-હૃદય નિમા સમે, મેરી સેનહી સૂરી હો પિયા ૦ ૧

અર્થ—પતિ વખર મારા ચીરીનું જાન અને મનનું જ્ઞાન-માફ જ્ઞાનસાત-સર્વ ખોઈ નાખ્યું-જુદી ગઈ રાતને વખતે વિરહરૂપ આપે મારી શબ્દાને કથડી નાખી-જુદી નાખી. (૧)

વિવેચન—પતિને સુખે સુખી અને પતિની અવધૂપા થતાં જીવનને અજ્ઞાન માનનારી આયબાજાને પતિ સ્વસ્થ છે એવા પતિરાજ જ્યારે પત્નીને યાદ કરે નહિ, એના મંદિરે પધારે નહિ, ત્યારે પત્નીના કુન્નનો પાર રહે નહિ એ પતિની છળી એકને સુમસમી જાય એનું નામ યાદ કરીને એ રૂઝવા મઢી જાય તેનું આબિહૂજ વલ્લન જગમા પદમાં કહ્યું એની વિરહબાધ પાત્રીશમા પદમા વર્ણવી, તેત્રીશમા પદમાં અનુભવ-મિત્રને મેળાપ કરાવી આજવા વિશ્વસિ કરી અને વિરહના અનેક પ્રસંગે આપણે વિચારી ગયા. આ વાણુ

પાઘતર-સુખ જુદા-મુખિ મુખિ. મુદી-મુદી. મુદી-મુદી.

શબ્દાર્થ—પિયા = મિત્ર, પતિ, ભક્તાર. નિન = વચ્ચે સમાવતાં પૂર્વ પદ તરિક નિરેપ કે અભાવ સ્થાને છે મુખ = ચીરિની મુદિ, જાન. જુદા = મનનું જ્ઞાન. મુદિ. મુખજુદા = જાનસાત. મુદી = મુખ વર્ધ રઈ નપ વર્ધ વર્ધ ઊપાર્ધ વર્ધ વિરહમુખર = વિરહમુખર, વિવેચકપ સાપ. નિમા = નિમા, રાન. સમે = સમયે, વખતે. મેરી = મારી. સેનહી = પવારી, સખા. મુદી = કથડી નાખી, જુદી નાખી.

* આ ૫૬ વેશવત રાગમાં જુગ્ગાત્તર ગાઈ રહ્યા છે આ ૫૬ સાથે એકવાગ્ગિયુ પદ સરખાવેલ.

પદને હજારો બહાર મળતું આવે તેવું પણ હજી આ સાથે જાણ વિચારવા ચોખ્ખું છે. એ જ પર ટોચે પણ ઉપલબ્ધ થયો હતો. આ જણે પદના જાણમાં જનુ સામ્યતા હોઈ સદા પદને જાણ જાણ ઉત્તેજ કરવામાં આવ્યો છે. આજુ બચકારમાં પતિપ્રેમી પત્નીને જેવું દુઃખ થાય તેવું અત્ર વર્ણવ્યું છે એની અદર આત્મભાવ જનુ જોડો છે તે આખું પદ-વિવેચનને અતે વિચારણા હાથે તે બચકારમાં વિરહી સ્ત્રીની કેવી દશા થાય છે તે વિચારી બઈએ.

ચેતના અને સુમતિ સખીઓ છે જનુભવ-મિત્ર પાસે બેઠો છે ચેતના પતિના વિસ્ફુલ્લ પોતાની કેવી દશા થઈ છે તેને જાણે આજુ એ સખીને આપે છે નજીકમાં બેઠેલ જનુભવ આ સવ હનીત સામળે છે. તેનું કામ છેવટે આવશે ચેતના અને સમય એક જેવી છે સુમતિ જુદી સખી છે પણ ચેતનાજનની સાથે એકમેક છે આથી ચેતના સુમતિ પાસે પોતાના મનના દુઃખની વાત કરે છે ચેતના કહ્યું છે કે-પતિ વગર મારી તો શુદ્ધ અને ભુદ્ધ સેવ જલાસ થઈ બઈ છે. શુદ્ધ એટલે શરીરની શુદ્ધિ જલવા જાળ, અને ભુદ્ધ એટલે માનસિક શુદ્ધિ. એટલે પતિરાજ વગર મારું સર્વ જાનસાન કું જોઈ બેઠી છું આવી દશા મારાની પોતાની મુશ્કેલી પાર ન પડે ત્યારે થાય છે બ્યારે વિસ્ફુલ્લ દશામાં મારી છે. આ શોકમાં જરૂર થાય છે ત્યારે એના શરીરનું ઠંડાણ રહેતું નથી એના મનના જ્યોત્સ્વિયો વિચારશક્તિના જાણે વગર આજાજનમાં જાણ થઈ છે પુત્રના વિસ્ફુલ્લ માવાની, ભાઈના મરણે જાણેની અને મિત્રના વિષેજે મિત્રની જે દશા થાય છે તેની પતિવિસ્ફુલ્લ ચેતનાની દશા થઈ છે.

ચેતના કહે છે કે એક તો મારી પોતાની શુદ્ધ-ભુદ્ધ નાશ પામી ગઈ અને તે ઉપરાંત શત્રુને વખતે વિસ્ફુલ્લ સર્વે મારી આજી પથારીને હજારો વગરની બન્યી મૂકી. આ રીતે દિવસના વળવળમાં શુદ્ધભુદ્ધ આજી જાય અને સર્વે સેજીમાં વિસ્ફુલ્લ જ હેરાનગતિ થઈ કરે એટલે પતિવત્તા સ્ત્રીની તો જાણે ઉત્તેજ દશા થઈ જાય. પથારીમાં સર્વે પડ્યો હોય તો કેવી હાલત થાય તે કલ્પનાથી વિચારવા જેવી છે એક વખતે નિરાનાય (Innocence) નો આધિ થયો હોય તો મારીને જાણ પણ શાંતિ થતી નથી, સર્વની હાજરી જાય છે તેમાં પણ સુખની પથારી નજીક એને મુજબનાટ શાંતિના જાણ કરે છે એટલું જ નહિ પણ એક પડેને નિરાતે સુખ હોતો નથી આથી રીતે વિભાવ-રૂપ સર્વે બ્યારે શમ્યાને પૂરી નાજે, ત્યારે ચેતનાની દશા કેવી થાય તેની સંકલ્પ કલ્પના કરી સામ્ય તેવું છે.

વિરહી સ્ત્રીને દિવસના કરતાં પણ શત્રુનો સમય વિતાડવો જારે આજે પડે છે. એને પતિના જલ્પનાં આવે છે; એને તરબોની પરપરા જાય છે; એને આજા શરીરના જનના થતી હામે છે અને એને જીવન અસહ્ય લાગે છે વિસ્ફુલ્લ તો કલ્પના મારું પણ જેમ સર્વે નિરાતે સુખ હોતો નથી, તેમ વિરહી સ્ત્રી જાણે પડેથી હામે પડે

અને ઠાળે પડખેથી જમણે પાંખે અફળાયા કરે છે અને શારીરિક અસ્થિરતા વ્યક્ત કરે છે

વિભાવદશ્યામા પ્રાણી વર્તેતો હોય, એની દશા થોડો વખત સસાર તરફ થતી હોય અને કોઈવાર અતર સમુખ થવાની અળી પર હોય, ત્યારે જારે અસ્તબ્યસ્ત પરિસ્થિતિ થાય છે સસારને એક નાનો જનાવ એને આકુળઆકુળ કરી મૂકે છે એને જાણે પોતાનું કાંઈ જોવાઈ ગયું હોય કે નાશ પામ્યું હોય એવું લાગે છે અને પછી તે તે હાંફોળાહાંફો થઈ માથે હાથ ઢાં પોક મૂકી રડવા લાગી જાય છે અને અનેક મેનમાળા કરે છે આ સર્વ વિસ્ફુલ્લજની આસલતા, રાત્રિનો સમય અને સેજીની જૂઠામણ સાથે સરખાવવા યોગ્ય છે ચેતના ચેતનની જ છે, વિભાવદશ્યા પશુ ચેતનની છે અને અસ્તબ્યસ્ત આકુળતા પશુ ચેતનની જ છે આ વિસ્ફુલ્લજના ચેતનની ને દશા થાય છે તે નિસ્ફી જીની પતિની ગેરહાજરીમા થતી દશા સાથે બરાબર બધેસતી આવે છે (૧)

મોંયળ પાન કયા મિત્રી, ફિસકું ફાંડું સુપી હા ?

માનકાલ ઘર માનકી, મીઠ માસ વિહુદી હો પિયાં ૨

અર્થ — જાવાની અને પીવાની વાત તેા ટળી ગઈ છે સાબસતી પણ નથી પછી એની વાત સીધી-સમી રીતે કેને કહું ? (મારા નાથ) બાળે કે કાલે ઘરે આવશે એ આશાને અવલખીને દગાઈ-લટકી રહી છું (એટલી આશા ન હોત તેા પ્રાણ પણ ટકત નહીં) (૨)

વિવેચન—રાત્રિના વખતમા શુદ્ધ ચેતનાની કેવી દશા થાય છે તે એણે વર્ણવી હવે પાળે દહાડે એની કેવા દશા થાય છે તે પણ પોતે જ જતાવે છે ચેતના કહે છે કે મને તેા ખાણુંપીણું જાવતું નથી, એટલું જ નહિ, પણ એ સબધી વાત પણ અજાણી ગઈ છે જ્યારે પ્રાણીને એક વાતની લવ લાગે છે ત્યારે એના ઉપર સર્વ મનોવૃત્તિઓ કેંદ્રિત થાય છે અને તે વખતે કોઈ ખાવાપીવાની વાત કરે તેા એ કાન આડા હાથ દે છે અને એ વાત બેસવા જ નહિ એવું જણાવી દે છે

દરેક મહાકાબ્યમા વિસ્ફુલ્લો એક પ્રસંગ જરૂર આવે છે. તે વખતે વિસ્ફુલ્લની દશાનું વર્ણન થામ્યું હોય તેને આ વર્ણન આબેહૂબ લાગે તેવું છે લહાના બગીચામાં સતી સીતાનું વાફમીડિએ કરેલું વર્ણન કે પવનજનપત્ની અજનાના બાવીસ વધના વિસ્ફુલ્લે પ્રસંગે થયેલી દશાનું વર્ણન વાચતા રોમાય ખડા થાય તેમ છે એને મળતું વર્ણન અહીં

પામરતર—આઠી-આવઠી ટકી-ટપ.

શબ્દાર્થ—એમણું = એમના, ખાતાનું, નહર મીઠનું જમનું તે પાન = પીણું પ્રવાહી પદાર્થને પીવું તે. કયા = વખત. મિત્રી = મરી ચાઈ ટળી ચાઈ બધે થઈ ચાઈ ફિસકું = મને. સુપી = સીધી-સમી વાત. માનકી = ખાવવાની, ખાવતે તેની ટકી = ટપુ છું. માસ = આસામે. વિગુદી = વિગુપ્ત, બધાપેરી.

ચોખ્ખીરાજ દ્વારા મુદાસરના માર્ગિક શબ્દોમાં કરી નાખે છે. પ્રાણીનો જપો પ્રવાસ ખાત-
પીવા માટે હોય છે. કપાળે કપાળે જુદી મતિ, પણ ખરે જપાદે એક મતિ એ કહેવતમાં
મારે અક્ષર છે. જુદી જુદી ફરેક જાગવમાં મતસેદ પડે, પણ જૂણ લાગે ત્યારે જાણું
એકજે એ વાતમાં એ મત પડતા નથી. પણ આ સાવજનિક કહેવતને વિસ્તી શ્રી જોડી
પાડે છે. એને ખાણું બાવણું નથી, એની પાસે ખાવાપીવાની કોઈ વાત કદી તે તે તેને
જમતી નથી. એવો એ કહે છે કે જેની વાત પણ જાણ મર્ધ મર્ધ છે તેની સ્ત્રીપ્રી-પ્રી
વાત બીજાને મું કહેવી? ખાવાપીવા સંબંધીની કે બીજી કોઈ વાત એને જમતી નથી,
એ તે પતિતા નામની રટના અને એના વિસ્તીથી પોતા પર કષ્ટથી અસરના વિચારમાં
અશક્ય મર્ધ મર્ધ છે.

ત્યારે જમે છે શું ? માથ પતિરાજ આજે હરે આવશે, કાલે હરે આવશે-એ જાણના
વાતમાં પર મારી લગાડોરી ટીંગાઈ રહી છે. આશા ઉપર લગન છે. શરીરમાં અને
આધિજીવ વધા હોય, વેશ કે યોગદેવે કેસને અસાધ્યની કોટિમાં બંધેર કર્યો હોય, તે-
પણ મનમાં રહે છે કે કદાચ સાત મર્ધ જશે. લાગે રૂપિયા સદામાં જોઈ એક હોય
તેને પણ તે પાછા મેળવવાની આશા હોય છે. આશા ન હોય તે લગનમાં પ્રકાશને
જોળે પણ રહેતો નથી અને જામી લગવાની હોશ પણ રહેતી નથી. (આ આશા અને
આશા જોડાઈ કયા કીચે 'માં જતાવેલી આશા તરફ જુદી ચીજ છે એ ખ્યાનમાં
રાખવું) માથ વિલમાં પૂરી આશા છે કે માથ પતિરાજ આવકાકા મારે મંદિરીએ
પધારશે, મારો વિસ્તકાળ પૂરો થશે અને મારે ત્યાં પતિમેળવના હર્ષની નેજાતોના ગદ
ગદા મશે. અત્યારે તે આ આશાને દોરડે કું ટીંગાઈ રહી છું. (૨)

વેદન વિરાહ અવાળ હૈ, પાણી નય નેમા હો;

કૌન હૃદય તથીય હૈ, ટાર ફર કરેજા હો પિયા ૩

અર્થ—વિસ્ત (વિભાગ)ની પીઠા તે કાઈ અવાળ છે. એનું નય નેજા પાણી મરું
છે અને એ (વિસ્ત) હાથે કરીને કાળજાને કાઢી નાખે છે. અથવા એ કાળજાને કળ

પાઠ્યતત્ત્વ—કળીન-કીનાન કર-કરી.

રાજદાર્થ—નેજા = નેજા પીઠા વિસ્ત = વિભાગ. અવાળ = અવાળ, પાર વિનાની. નેજા = નેજા,
નિજાન કૌન = કોણ. કળીન = કળીન, મુનાની વેડુ કરનાર અથવા ગદગદાનું કામ કરનાર. તળીન = વેડ
અથવા વેડુ કરનાર, હાલ ટાર = કાઢી નાખે, કાચે કર = કરીને, હાથે કરીને. કરેજા = કહેજા, કાળજી
અથવા કળ, પૂર્ણ, તમ્મ.

૧ ગુણે પદ ૨૮૩ ૫ ૨૧૧-૨૧૭ ત્યાં આ વિષય પર વિસ્તારથી જણાવેલું મું છે. સામાન્ય
પદમાં એક સાખી આપી છે. જય આશા જાણી એના વિવેચનમાં આ વિષયની જરૂરી રજૂઆત
મર્ધ મર્ધ છે. (૫. ૬૬-૭૧ આનંદજીના પંથના આજ પ્રથમ.) -વિવેચનમાં,

ચઢાવી કે છે એવા વિરહના શોળને સમાવે અથવા કાળજની કળ લતારે એવો કોઈ હક્ષીમ કે વેપ અથવા કોઈ ઇલાજ-ઉપાય છે ? (૩)

વિવેચન—મારી વિરહની પીઠા તો એટલી અપાર અને બાકરી છે કે એનું નવ નેબ પાળી અહ્યુ ॥ આ પીઠાની મને તો કળ ચઢી ગઈ છે એને લઈને મારુ માયુ બમે છે, અને મારુ બાન વ્યાક્રમ્ જતુ છે હવે તો એવો કોઈ હક્ષીમ કે તળીબ મને તો આ મારી કળ-મૂંછાને ટાળે, ફર કરે. એતના તો અત્યારે પોતાની શુદ્ધબુદ્ધિ જોઈ બેઠી છે એટલે હક્ષીમ કે તળીબ કોની પાસે જેવું તે નાહી કરી શકે તેવી સ્થિતિમાં પણ નથી. એટલે એ તો વલવલે છે કે એવો કોણ હક્ષીમ કે તળીબ મને કે જે આ મારા મનની કળ વાળી આપે, મારા અતરની કળને ટાળી નાખે. કાળજની કળ એટલે કલેબની મૂંછા, હૃદયના ઘા સમજવા માણસને શારીરિક ઘા વાળ્યા હોય તે તો કોઈ શીતે મટે છે, પણ હૃદયના ઘા વાળ્યા હોય તો તે ટળવા કે મટવા બહુ યુક્તેષ છે એતના પૂછે છે કે એવો હક્ષીમ કે તળીબ છે જે મારા હૃદયની કળને કેકાણે લાવે, એને મટાડી આપે એ કળ મટી બધ એવું જોય આપે ?

અથવા કરના અથ હાથ કરીએ તો એ કાળજને હાથે કરીને બહાર કાઢે—એવો પણ અર્થ યાચ. કાળજી કરવું એટલે ‘કાળજી કાઢી નાખવું’ એવો અર્થ પણ શક્ય છે. આ વિરહ છે તે હાથે (કર) કરીને કાળજને કાઢી નાખે છે તે વિરહના શોળને સમાવે—ફર કરે—તેવો હક્ષીમ કે ઇલાજ કોઈ છે ? આ પ્રમાણે અથ ૫ શ્રી બશીરવિશ્વલુએ લખાવ્યો છે અને તે પણ બધેજસતો લાગે છે.

વાત એ છે કે પતિપ્રેમા શુદ્ધ એતનાને એતનસજ્જા રગદબ એઈ મૂંઝવણ વધતી બધ ॥ એની અસહ્ય વિરહશ્યાનો એના હૃદયને કારી ઘા વાળ્યા છે અને એમાથી બસવા માટે, એ સ્થિતિમાંથી બહાર નીકળવા માટે એ જાનેક પ્રકારના વરવસાટ કરે છે. (૩)

ગાઠ હપેલી સમાપ કે, મુરસિયુ સમેલી હો;

અમુક્ત નીર વશાય કે, સિંધુ ફર-વેલી હો પિપાં ૪

અર્થ—(વિરહની પી ાને પરિણામે) મારી હક્ષીનીને લમણા પર લગાવી—મૂંછીને હું શોકસમુદ્રમાં ડૂબી ગઈ છું અને આમુની જળધારા વહેવડાવીને હું મારા હાથની વેલડીને શી જતી રહી છું (૪)

પાઠ્યતર—સમેલી-સમેલી અમુક્ત-અમુક્ત સિંધુ-સીંધો.

શબ્દાર્થ—ગાઠ=લગાવું, હપેલી=૫ બેડાસપાટલાન. લમણો=લમણાં. મુરસિયુ=શોકસમુદ્ર (માં) સમેલી=ડૂબી ગઈ અમુક્ત=આમુનો (નું) નીર=પાણી, જળ, જળધારા. વદન=અસહ્યતા, વદનપાતન. સિંધુ=જાડુ શી જતું કરનેલી=હાથપ વેલડી, હાથો.

વિવેચન—જ્યારે કોઈ નજીકના મુજાનું મરણ થયું હોય અથવા કાંબો વિરહ થયે હોય ત્યારે માતૃસ શોકમાં પડી જાય છે; ત વખતે તે કપાળે કે માથે હાથ દઈને બેઠે છે. એ દેખાવમાં કે મુદ્રામાં કોઈને જોતાં જોને કોઈ મોટી દુઃખવણ પડી હશે કે જોના નજીકના મુજા કે સ્નેહી મુજાવળમાં આવી પગલાં હશે જોવું જરૂર લાગે છે અને તે વખતે કેમ હા? શી ચિંતામાં પડી ગયા છે? જ્યારે પ્રશ્ન સ્વાભાવિક છે

શુદ્ધ ધ્યેયના કદ છે કે પોને જ્યારે તા આગ પર પોતાની દલિતો લગાડીને આપી ને આપી 'મુરસિયુ-ચોક્કમુદ્-મા' રૂપી ગર્હ છે જોના નદેશ પર જોયો તો જાણે ભારે મોટા દુઃખમાત્રમાં એ રૂપી ગર્હ દોષ જોમ જણાયો. જોની મુદ્રા, આગ પર લગાડેલી હલેતીથી, શોકને ભાર દેખાડ્યો અને જોને આપી ને આપી કોઈએ મોટા હુ જના દરિયામાં ધડેલી દોષ અને ત્યાં જોડેલી અગ્નિ એ જોયાં જાતી દોષ જોવું જોના માત્ર દેખાવ પરથી જ જાણ્યો. જોવું પોતાની આજ્ઞાથી એ જા આમું વહેવડાવ્યા છે કે જોનાથી જોની દાસવેલીની વજાળી સિવાઈ ગઈ છે જ્યારે દ પચીન નાથ મુજામાં આવે અને આજ્ઞામાં પડી ચાલ્યા જના દોષ ત્યાં માત્ર પર લગાવડ દાષ પર પાડીના રેલા ચાલે. ધ્યેયનાના વિરહ શોકનાં પર નથી, એ ખૂબ રહે છે એવું જોના રૂઢનના આમુખી જાણે જોની કરકમ સિવાય બાક છે એ. રૂઢને નાગ બરાઈ બાક, વધારે રહે તો આમું દપકે અને આ તા પ્રમુકે મુકે રે છે એવું જોના આમુખી દાષ બરાઈ બાક છે આ વિરહી આનું આજ્ઞાનું વિજ છે (૪)

ધારન-માદુ ધનરંગ વિષ શાજ કપૂરા હા।

મરિતા મારત મર મર. મરા પમરા મર છદા હા પિયા ૫

વિવેચન—જ્યારે આપણુ-ભાદરવો માસ વર્તે છે આઠાશ વાઢજાંથી ભરાઈ ગયું છે, ધનધન ત્યારે તરફ છવાઈ રહી છે, આખી દુનિયા વરસાદથી લીલીછમ થઈ ગઈ છે નદીઓ પોતાના પટથી દૂર દૂર ફેલાઈ જઈ પોતાના સમુદ્રપતિ તરફ હોઠલી દેખાય છે જાવી ધનધન વચ્ચે વીજળી માથ છે ત્યારે તરફ લાંલી વનરાજી કાલીકૂલી રહી છે સરોવરમા પાણી સમાતા નથી, તથાવો ભરાઈ ગયા છે કૃષાઓ માથા સુખી આવી ગયા છે અને આખી કુદરત આનંદમા આવી જઈ ગાનતી હોય તેવી લીલીછમ દેખાય છે.

આવે વખતે જ્યારે કુદરત હસી રહી છે અને સરોવર ભરાઈ ગયા છે અને નદીઓ બે ઠાઠે થઈ ગઈ છે ત્યારે, મારું હૃદયસરોવર તરૂન સૂકાઈ ગયું છે એ સરોવરમા નથી કહોલ કે નથી રમઝટ. સરોવરનો ઉઘાસ પૂરે તેવા પતિરાજ થેર આવતા ન હોય, એની બેરીની કેવી કથા હોય ?

દુનિયાને આપણુ-ભાદરવાનો કહોલ થાય ત્યારે એને વિરહની અધારી શતોમા પોતાની આખમાથી આપણુ-ભાદરવો ફેલાવો રહ્યા. તેત્રીશમા પદમા એણે કહ્યું છે લાડુ કાઠો મે કિયા જ્યારે, અસુખન માર વહાઈ જોઈ અસુખોની ધાર વહાવીને મે ભાદરવા મહિનાને કાઢવવાળો કયો છે ? આ હકીકત વહેવાર છે અને વિરહી સ્ત્રીની કથાનો અચલ કરવાથી બરાબર સમજાય તેવી છે. વાત એ છે કે પતિના વિરહે આઈ સ્ત્રીને તેા આખો સસાર ખારો કૂચવા થઈ પડે છે જ્યારે પૂજવી દિલોલે થઈ છે જ્યારે કુદરત આનંદ-પ્રમસદ ફેલી રહી છે જ્યારે વનરાજી ખીલી રહી છે, ત્યારે ચેતનાને ત્યા સર્વ સૂકે છે ઉઘાસકીન છે દુઃખદર્મમા છે. ત્યારે બાળુ સરોવર પાણીથી છઠકાય છે ત્યારે ચેતનાનું હૃદયસરોવર સાથ સૂકે છે (૫)

અનુમય વાત વનાય કે, કહે જૈસી માવ હો;

સમતા, ટુંક ધીરજ ધરે, 'આનવપન' આવે હો પિયાં ૬

અર્થ—(આવે વખતે) અનુભવ હકીકત બનાવીને મને જેવી વાત જમે તેવી કહે છે : સમતા ! થોડી ધીરજ ધારણ કરે, આનંદવન આવશે. (ત્યારે મંદિરે પધારી તારા વિયોગ દૂર કરશે.) (૬)

વિવેચન—પણ આશા જામર છે એના વાંતણા પર છવન ટકે છે અનુભવમિત્ર તે વખતે ચેતના પાસે આવે છે એ જારે આહાક, અજરાક અને આશ્વાસી છે એ

પાર્શ્વતર—જેસી-જેસી ધરે-ધરે.

શબ્દાર્થ—આત બનાવ=વક્ત બનાવીને. જેસી=મે. આવે=મને ખસદ આવે. ટુંક=જરા, થોડી ધીરજ=ધૈર્ય ધરે=ધારણ કરે.

ધૈત્યને ખીસ્ખ બાપી એને નાસીપાસ થતી જાટકાવે છે અને એને ટકાવી રાખવા બાંહે છે —

જહૈન સમતા ! તું જલશ નહિ, જામ કિમત હાર નહિ, જામ શુદ્ધબુદ્ધ એઈને હેરાનપરેશાન થઈ જ નહિ અને જામ ઉભયશ કરીને વઢોપાત કર નહિ. હું તને ખાસ જામક કરીને કહું છું કે તું ખીસ્ખ પર, ઘોડી કિમત રાખ, ઘોડો વખત નજાની હે અને મને હાજે છે કે આનંદમન—તારા પ્રભુ ધૈત્યરાજ—જૂદ આનંદધન—અનંત આનંદના સમૂહ—જૂર તારે મંદિરે આવશે, આનંદ આનંદ થઈ રહેશે અને તારી વિરહની પીડા દૂર કરશે. પતિરાજ જમી તેજા જહાર ભટકવા હશે, પણ ખતે એ સમજાવના દસ્તિયા છે. એ કોઈક દિવસ પોતાનું ઘર સભારશે, પોતાની વસ્ત્યાળીને જોગખશે, પોતાનાને બાવશે અને કુમતિનો સજ તકશે. આવી વાતમા ઉતાવળા થવામા માલ નથી, તાજુત તૂટી જશે અને નજીક આવેલા પતિરાજ પાછા કુલગને ત્યાં ખાસ્યા જશે. જરા ખીસ્ખ રાખ, પતિની નૈસર્ગિક વિચારશક્તિ પર ભરેસો રાખ અને અત્યારની અજ્ઞામલુ ઊઠી દે.

વિરહ, વિરહના પ્રસંગે, વિરહીની દશા અને વિરહ વખતની પરિસ્થિતિ પર જરા પદમા જૂસી વિવેચન, મને સમજાયેલ જાથ અને પ્રાપ્ત થયેલ પ્રાચીન ટંબા પ્રમાણે, આવી ત્રણ છે ત્યાં ફાતલ નાસની હોકાકત છે; અહીં આવલુ—સાદરવાની વાત છે પતિ પરજાનમા રમલુ કહે છે એ વિભાવદશા છે અને ધૈત્ય સાથે પ્રેમ કહે તે તેના મૂળ જુલો છે. અને ધૈત્ય અને ધૈત્ય વચ્ચે વસ્તુતઃ અલેદ હોવા છતાં પરજાવરમલુતાથી ક્ષિપાલાવ હાજે છે એ દૂર ઘાથ એટલે સ્વભાવની જમાવડ ઘાથ, તેમા રમલુ ઘાથ અને એટલું થતા દુન્યવી જટપટ, તૂલવલુ અને યોડાળાને જાત આવે. આ સર્વ હોકાકત સ્પષ્ટ છે અનુભવનો આશાવાદ આનંદ આપે છે અને તે વગર બીજે ઉપાય પણ નથી એ પણ ઉવાડી વાત છે અહીં ટુંક સખ્દ વાપરી આશાને નવપરસ્થિત કરી છે તે આશાની નજરે તો સુદર છે પણ ધૈત્યજનના રત્નકમ તપાચી તે વાતને સાચી બનાવવી એ કોનું કામ છે તે પતિરાજેએ વિચારવા જેવું છે બિચારી આર્થ પત્ની કજાટ કહે, ઉભયશ કહે અને પતિ-રાજ નકરત્ત કહી પારકે ઘેર ભટકે એ વાત ઉચિત છે ? ઉચિત નથી. માટે અનુભવ કહે છે તેથી દશા ઘાથ એવી પરિસ્થિતિ નોપજવી ઘેર આવવું આરુ છે. વિરહકાળ દૂર થતાં જારે મોજ આવશે. થરની જૈરીની વાત જુદી જ છે પારકો તે ખતે પારકો છે. માટે ખરો આનંદ અનુભવવો હોય તો અનુભવમિત્રની વાત માનો, એને સાચી પાઠો, થરમાં લહેર કરો, આનંદ મચાવો અને ઘરસરોવરને આનંદજળથી ભરી દો. (૧)

ઉપસ હાર—પતિ ધૈત્યના સ મુખ થવાના માર્ગ પર જાન્યા હોય, જરા જરા એને પ્રવચાડ થવા લાગ્યો હોય, જરા સચારસ જોઈતો થવા લાગ્યો હોય, જ્યારે લાક્ષ્યત્મ-હિને ભરેલે અત્યારમહસાનો અજાકાટ થવાની શરૂઆત થઈ હોય, જ્યારે સ્વપરનો વિવેક

ચોખ્ખ છે. ચાલુ ધમ્માલમાં સમતા કે ચેતના કષ્ટ પડેલ છે તેનો વિચાર ખ્યાલ કે ઉપચાર પશુ હોય નહિ, પણ પરભાવ સહજ થતો આવે અને આત્મલક્ષીપણું પ્રાપ્ત કરવાનું સૂઝે ત્યારે અત્ર વર્ણવેલી વિચારણા અદરથી બાજે છે. પછી અતરના બે ભાગ પડે છે. કાઠવાર એનું પામું આત્મા તરફ યાચ છે ત્યારે એની નજરમાં સમતા-ચેતનાની વિસ્ફુલ્કરણો ખ્યાલ આવે છે. વળી યાછા ભાઈથી સસાર તરફ એસરે એટલે સમતાને તો ધર દી ને ધર દહા ! યાચ છે નવીન ભગૃતિ, અતરનો સળવળાટ અને સ્વભાવસંમુખતાની શરૂઆત આવી વિચારણામાં યાચ છે એટલા માટે અનુભવ ખીરજ ધરવાની વાત કહે છે તે સુયોગ્ય છે અને હિંમત હારતી ચેતનાને વખતસરની સલામણ છે. આ આજો ભાવ જગ્યા પદમાં અને આ પદમાં ભર્યો છે અને વિચારણા કરતા સ્પષ્ટ રીતે સમભર્ષિ ભવ તેવો છે. અનુભવે જે સલાહ આપી તેનો અમલ કરવો ચેતનજીના હાથમાં છે, પણ તે ન અને ત્યાં સુધી ખીરજ ધરવાની તેની સલાહ કીમતી છે. (૬૨)

૫૬ ત્રેસઠમું

શુભિકા—આ પદ આનંદબનજીના સવ પદોમાં મોટામાં મોટું છે એના પર પૂલુ વિવેચન કરવામાં આવે તો મોટો ગ્રંથ થઈ જાય એટલું બર્ષ-શ્લેષથી એ બરપૂર છે એ પદમાં ભારે ગમકાર અને ગૌરવ છે એની કૃતિના અબધમાં વહું વિચાર કરવા ચોખ્ખ છે જે પર વિવેચન ઉપોદ્ધાવમાં જોવામાં આવશે. આ પદના વિવેચનમાં મુશ્કેલી અપ્પ કરવાનું જ અને તેમ છે. શરૂઆતમાં શુભામીનો ખ્યાલ કરવા જેવો છે અત્યારે હાસ-હાસી કે શુભામીની પ્રથા હઝભગ બંધ છે એટલે એને હઝતી હકીકત હઝભગ વિચારે પડી ગઈ છે શુભામી ચાલતી હોય ત્યાં શુભામને હઝભગ જગ્યાવર જોવા અણુવામાં આવે. એના કચવિકેચ યાચ. એની જભાર ભાસય, ત્યાં તેના સોદા યાચ. એને ગમે તેવું ધરકામ કરવું પડે. એને ખાવામાં, પીવામાં, પહેરવામાં, હરવાકરવામાં સંપૂર્ણ પરત્રવદા જ હોય. એને અધારી કોટડીમાં પૂરી રાખવામાં આવે. કચપના પશુ ન કરી શકાય તેવી સવ આક્રેતો-આપત્તિઓ તેને માથે પડે.

આવા શુભામ તરફ સાદુ વર્તન રાખનાર શેઠને સુનાચ-સાશ માલેક-ઠહેવામાં આવતા.

કોઈ નસીબદાર શુભામને આવા ઉદાર શેઠ-સુનાચ મળી જાય તો એક સ્થાનકે ઠામ કરીને બેસે, એને અનુચ્છ તરીકેના સર્વ હાલો બેઠીની નીચે મળી જાય અને પરાધીન છતાં એ જીવનરસમાં કાઈકે માણે. બાકી આવા સાશ નાચ ન મળે તો એ તો એક ઘેરથી બીજે ઘેર અને એક જભારેથી બીજી જભારે વેચાયા કરે. એની સ્થિતિ અચેતન ઉપરકર જેવી યાચ અને એ વસ્તુના મૂલ્યે કચવિકેચનું સાધન બને.

૫૪

(રમ-માત્ર)

ઋણાપસેં સુમાય વિણ, હાથાદાય વિકાપો;

વિષકો કાઠ બનકુપામ, સરન નગર માયો પ્રમ ૧

અર્થ—સુવ લુપશશિ-છકામ લુપ-ના રક્ષણ કરનાર માલિક અસ્થિત કેવ જેવા
સારા સ્વામી વગર એક હાથથી બીજે હાથ વેચાશે અને વચ્ચે પડીને—આવીને ટેકા આપે
તેવો કોઈ મહેસ્તાન કૃપણ માણસ નજરે પડ્યું ન આપ્યો—ન પડ્યો (મજનાથ એટલે
કૃષ્ણ પદ્ય થાય. તે પર વિવેચન જુઓ.) (૧)

વિવેચન—આ પ્રાથમ્ય કહે છે કે મજનાથ જેવા સાત ધણી વગર હું તો હાથ
હાથ વેચાશે, ઘેર ઘેર ઝૂમે અને બહારે બહારે મારા સોદા થયા. શાસ્ત્રકાર કહે છે કે—

ન સા સાદ ન સા જોવી, ન રં ઠાળ ન ત કુર્ષ ।

ન જાવા ન મુમા વચ્ચ, સચે જીવા બળસસો ॥

એવી કેઈ બલિ નથી, એવી કેઈ ચેલિ નથી, એવું કેઈ સ્થાન નથી કે એવું કેઈ
કુલ નથી, જ્યાં આ લુપ અને વાર જ મ્યો ન હોય કે મરણ પામ્યો ન હોય.

એનું કારણ ? મારી સુદામી, મારી પરાધીનતા. એ મારી પરાધીનતા તો હજુ પડ્યું
આજ છે પણ અન્ધાર મુખી અને સારા નાથ પણ મળ્યા નહિ એટલે મારી સ્થિતિ તો
દુષ્કર્મ અને પરાધીન આજુ જ રહી. મજનાથ જેવા સારા નાથ અને મળ્યા નહિ,
એમા એક આજુ અવકારનો કાચ છે અને બીજો યૌગિક કાચ જણાય છે. મજ પ્રદેશ
તે મજુદાની આસપાસનો પ્રદેશ એના નાથ એ હે શ્રીકૃષ્ણ. એમનું આજુ અસ્થિ વિચારતા
એમનું બોધીએ સાધનું વર્તન અવકાર નજરે એમને બોધીના નાથ બનાવે છે બોધીએ
એના સુલિધમાં મુજ મળતી હતી, અને એ હોય એટલે જાણે પોતે પોતાની બાવને
નાથવાળી માની એમા અનંદ થતી હતી. આવો નાથ અને મળ્યો નહિ, એ મારા
લુપનનો સ્વામી થાય, એના સહવાસમા અને મુજબેન થાય, એની કક્ષિતમાં બોધીએ
પડે હું મારા લુપન સમર્થવું કરી રહું અથવા નાથ એટલે રક્ષણ કરનાર સ્વામી. મજ
એટલે છ કાચનો ઝમુદાથ, સુવલુપશશિ. સુવ લુપોની રક્ષા કરનાર, સર્વને અભયદાન

શબ્દાર્થ—સુવ = સુવ લુપનો સમુદાય, સ્થિતિ, છકામ લુપસમુદાય, સુવલુપશશિ. નાથ = સ્વામી,
માલિક. સારા કરનાર. ન નાથ = છકામ લુપની રક્ષા કરનાર, અસ્થિત, આનંદમન, મુજ-વચ્ચેના નાથ.
એવા પર અવકાર. ન નાથના = મજનાથ જેવા. મુમાય = ઉપમા સ્વામી, મોડા થોડા. સિત્તુ = વગર.
હાથિદાય = એક હાથથી બીજે હાથ. વિકાપો = વેચાશે. સિત્તો અથવા સિત્તો = બીજો. મેટું = કોઈ પણ.
અનુપાત = કૃપણ માણસ. મહેસ્તાની કરે તેવા પ્રાણી. સરન = ગરબ, આધાર, રોકા. નગર = દેવનાથ.
નાયો = ન આપ્યો, ન મ્યો.

આપનાર અરિહત પરમાત્મા જેવા સુનાથ વચ્ચર હું તો જતિએ જતિએ રખાજો, નીચમા નીચ અને અધમમાં અધમ યોનિએ જયો અને મારે માથે થવામા ખાસી રહી નથી. આ બીએ યોગિક અર્થ પ શ્રી ગણેશવિજયે બતાવ્યો છે અને તે પણ ખાસ વિચારવા યોગ્ય છે

આવા શરણાગતવત્સલ મારી નજરે હજુ સુધી કોઈ પડયા નથી. એટલે મારી રખડપટ્ટી અને એક ખાઠામાંથી બીજામા પડવાની અથવા ઠરીઠામ ન બેસવાની સ્થિતિ માણુ જ છે (૧)

આ આજુ પડ પ્રજુ સ યુગ બિલા રહી અતિ નમ્ર ભાવે પ્રસન્ન વદને પણ ખેડ ભરેલા ચિત્તે બેલાયેલ છે. અને કોની ચાવી હાથમા આવી ગયા પછી કોને? આખો ભાવ બરાબર ઝમકવા સભવ છે. પ્રથમ મારે માથે કેવા કેવા સંસ્કાર પડ્યા છે અને મેં કેવા કેવાં સંજ્ઞાઓ કર્યા છે તેની વાત કહે છે—

જનની કહું જનક કહું, સુત સુતા કરાવો;

માઠ કહુ મગિની કહુ, મિત્ર સુત્ર માવો વ્રજ૦ ૨

અર્થ—(કોઈને) મા કહેવી પડી (કોઈને) બાપ કહ્યા, (કોઈને) દીકરા-દીકરી કહેવાં પડ્યા, ભાઈ કહ્યા, બહેન કહી અને (કોઈને) શત્રુ અને (કોઈને) મિત્ર માન્યા માનવા પડ્યા. અથવા કોઈ વાર મા થયો, કોઈ વાર બાપ થયો કોઈ વાર દીકરો થયો વગેરે. (૨)

વિવેચન—કોઈને મા કહી, કોઈને પિતા કહ્યા, કોઈને દીકરા કહ્યા, કોઈને દીકરી કહી, કોઈને ભાઈ અને કોઈને બહેન કહી, કોઈને દુસ્ત્રમ માન્યા, કોઈને સ્નેહી માન્યા. અથવા કોઈ વાર હું મા થયો, કોઈ વાર બાપ થયો, કોઈએ મને દીકરો કહ્યા. કોઈએ દીકરી કહી, કોઈ વાર ભાઈ થયો, કોઈ વાર કોઈની બહેન થયો, કોઈએ મને શત્રુ માન્યો, કોઈએ મને મિત્ર માન્યો. આ બધે રીતે અર્થ થઈ શકે છે. મહારાજા કર્મ-પરિણામ અને કોની દેવી (પત્ની) કાલ-પરિણતિ નાટકના ભાગે શોખીન છે. એ સંવતનજી પાસે નવા નવા નાટક કરાવે છે અને કોનું નાટક એઈ એમાં આનંદ માને છે *

વાત એ છે કે કર્મ-પરિણામને લઈને પ્રાણી જાણે જેને માતા કહે, તે જ પાછી આજળ જતા તેની મૈત્રી થાય; ભાઈ હોય તે દીકરો થાય; જાણે જેને પાતે મિત્ર હોય

શબ્દાર્થ—જનની = મા. કહુ = કહેવી પડી, કરી. કોઈ વાર, કોઈ અનિશ્ચિત સ્થાનમાં. જનક = બાપ. સુત = પુત્ર, દીકરો. સુતા = પુત્રી, દીકરી. કરાવો = કરેલાઓ, કરેલા પડ્યા. મિત્ર = મિત્ર. માવો = માવે, કરેલા-માનવા પડ્યા.

* એ નાટ્યનું આજ વચ્ચન વાંચન હોય તેમાં ખેત્ર એકાદશી રૂપિનો અભ્યાસ કરવો દોષ, તે

તેનો કાલે પાતે દુરમન થઈ બેસે. આ પ્રાણીએ સર્વ પ્રકારના સજપણો કર્યા છે અને એની રજઠપટ્ટીમાં એણે વિવિધ પ્રકારના ભાવોનો અનુભવ કર્યો છે (૨)

રમણી કહું રમણ કહુ, રાઠ રજ ઠઠાયો;

સેવક પતિ ફંદ પંદ, ફીટ ધૂંગ ગાયો વ્રજ ૦ ૩

અર્થ—શ્રી કહી, પતિ કહ્યો રાજા અને નોકર માન્યા, સેવક સેક, ઇફ્ર અને બદ્રને ગાયા અને ફીટ અને ભમરાને પણ ગાયા. (પાતે થયો અથવા બીજાને એ વારીકે ગાયા) (૩)

વિવેચન—એ ૪ પ્રમાણે કોઈ વાર કુ અને રમણી થયો; કોઈની પ્રેમાળ સ્ત્રી બન્યો; કોઈ વાર રમણ થયો અથવા એ કોઈને મારી રમણી માની અને કોઈને મારી રમણ માન્યો, અને કોઈ વાર બાલે રાજા થયો, અને કોઈ વાર કુ અનેકના બસણની સ્વ-નોકર થયો. તુલાથો પાઠ હોય તો કોઈ વાર રાજા બેઠેલો મોટો બાર થયો અને કોઈ વાર રજ બેઠેલો કલકો થયો. પ્રથમ વિભાગમાં સજપણની વિવિધતાના નાટકો બતાવ્યા અને આ બીજા વિભાગમાં સામાજિક બ્યવસ્થાના સ્થાનો પર દક્ષિ રાણી કેવી કેવી રીતે રાણી થઈ તેનો વિચિત્રતાએ ધર્મ તેનો વિચાર આપે છે.

એવી રીત—વિવિધતામાં કોઈ વાર સેવક થયો અને કોઈ વાર સેક થયો, કોઈ વાર દેવોનો પતિ ઇફ્ર થયો અને કોઈ વાર શાહીબીનો પતિ બદ્ર થયો; કોઈ વાર નરકમાં બદખાતો ફીટ થયો અને કોઈ વાર દૂલે દૂલે બેસી મધ ચૂસતો ભમરો થયો. અથવા કોઈ વાર એ જાનને સેવક, પતિ, ઇફ્ર, બદ્ર અથવા ફીટ કે ભમર વારીકે ગાયા. કુ કમિ કે ભાટ થયો અને ત્યાં આવા પ્રકારની બીજાની સ્તુતિ કરી.

દ્વિતી કોશમાં કહું નો અર્થ કોઈ અનિશ્ચિત સ્થાનમાં એમ આપ્યો છે અને એ અર્થ ૪ બરાબર બેસતો આવે છે એ રીતે એ અનેક સ્થાને અનેક પ્રકારના છાવનો વિચાર્યા (૩)

કામી કહુ નામી કહુ, રોગ મોગ માયો;

નિસપતિષર હેઠ મેહ પરી, વિવિધ વિષ ધરાયો વ્રજ ૪

અર્થ—કોઈ વાર હાથ કોઈ વાર નામધારી, કોઈ વાર રોગથી ભરેલો, કોઈ વાર

પ્રાર્થના—કનાનો—ગુણો. સેવક પતિ-દેવ પતિ.

રમણાર્થ—રમણી = સ્ત્રી, પત્ની. રમણ = પતિ, ભરતાર. રાઈ = રાજા. રજ = સેવક. કનાનો = માન્યો. મેહ = નોકર. પતિ = સેક. ઇફ્ર = કલકો દેવોનો સ્વામી. બદ્ર = બદ્ર ફીટ = ફીટ. શુચ = ભમરો. ગાયો = ગાયો.

પ્રાર્થના—વિવિધ વિષ-વિવિધ વિવિધ.

રમણાર્થ—કામી = અપદ, પાપક નામી = નામધાર, પ્રસિદ્ધ પુરુષ. રોગ = રોગી, ખંડિતો. મોગ = નિપાત, નિષ્કામી. ગાયો = ગાયો. નિસ(પ)તિષર = નિસપતિ. એકમે પેલા-સ પતિ બચતો, દક્ષિ. પરી = પાં વિવિધ = અનેક પ્રકારના. વિષ = ગરમ, વિષા ધરાયો = ધારણ કર્યા.

સોગથી તરભોજ થઈ ગયેલો, અને કોઈ વાર સપત્તિ વગરના દરિદ્રી જેવું શરીરરૂપ વર ધામ્ણ કરેલો—આવાં આવા અનેક પ્રકારના (રૂપો) ખાણુ કર્યા (૪)

નિવેચન—અને કોઈ વાર અનેક વસ્તુઓની ઇચ્છા કરનાર અથવા વિષયલપટી થયો સર્વ ઈદ્રિમના સોગો સોગવવામાં છુપવનું સ્વપ્ન દોષ એવી રીતે વર્તે. અને કોઈ વાર નામદાર મહારાજ, નગરશેઠ રામચાંદેજી રાજવત્સ કે સ. રા.ના નામથી જોળખાયેલ વળી કોઈ વાર આખા ભવનો ધોગી થયો. અને કોઈ વાર સોગ સોગવવાના જ ભવ મળ્યા અને હું તેા એ સોગમાં તરભોજ થઈ ગયો. કોઈ વાર બિશ્નુલ સપત્તિ નહિ ખાણુ કરનાર સિપાઈ થયેલ જીએ જાણ અને નીચે પૂઢવી, નહિ ગામમાં વર કે સીમમાં ખેતર અને એવા ઇગદરના અવતાર સુમાં શરીર અને રૂપ ખાણુ કરી આ રીતે વિવિધ પ્રકારે ખાણુ કર્યા (૪)

વિધિ નિયમ નાનક પરી, મદ આઠ છાયો;

માપા પદ્ વદ જા, સાંગ શુઢ પઢાયા વ્રજ૦ ૫

અર્થ—નવા નવા રૂપ ખાણુ કરવા (વિધિ) અને પૂવ પૂવના રૂપોને છેડવા (નિવેધ) —એવા નાટકો કરી આઠ પ્રકારના સાજ (કમ) થી ૬ કોઈ ગયો અને (કોઈ વાર) છયે જાપાઓ ભર્યો, ચારે વેદ લખ્યો અને વેદના છયે અજો પણ ભર્યો અથવા એ સવ મે બીધને પઢાવ્યા—હું અનેકનો સુકુ થયો. (૫)

નિવેચન—મે વિધિ અને નિવેધના અનેક પાઠો ભજવ્યા આ વાત કે અનુક કિંવા અનુક રીતે જ કરવી એઈએ એ વિધિ અને અનુક પ્રકારનું વતન કરવું ન એઈએ એમ કહેવું તે નિવેધ. પ્રતિક્રમણમાં શુક્રવદન કરવું એઈએ કે મંદિરમાં ત્રણ જમાસમણ દેવા એઈએ એમ પ્રતિષ્ઠાન કરવું તે વિધિ ; અને જેને અભક્ષ્ય, અનવકાશ ન જાવા એઈએ એમ કહેવું તે નિવેધ

હિંદીમાં આઠ ની સજ્જા અનેકના અર્થમાં વપરાય છે આઠ આઠ અપ્સુ રાના એટલે પૂજ રહવું એટલે વિધિ અને નિવેધના નાટકો કરાને અનેક પ્રકારના સેવોથી હું છવાઈ ગયો, ૬ કોઈ ગયો. જ્યારે મને સુકુસ્થાન પ્રાપ્ત થવું ત્યારે આમ કરવું એઈએ અને આમ ન કરવું એઈએ, આમ કરે તે સ્વત્રમાં બચ અને ન કરે તે નકંમાં બચ—આવાં

પાઠતર—એક-એક. આઠ-૬૫.
શબ્દાર્થ—વિધિ=નવા નવા વેસ કરવા. નિવેધ=પૂવના વેસ લેઈલી સેવા. નાટક પરી=એસ ખમ્મમાં રાખી એક પ્રકાર. આઠ=અનેક (સદા) જાણાર=જ જાણા. (સરુત, પ્રાકૃત, સસ્ત્રેની, મગધી, પિતાની, અપભ્રંશ) વેદચાર=ચાર વેદ ગરુડેદ, મનુવેદ, શામવેદ, અથર્વવેદ. સર્વ=જ જાન સહિત સિંહા, કપ્પ, નાગ, બ્યોતિય ગીર્ગાયા, આકરણ અથવા નિરુકત શુઢ=મરાઠા પદાયો= અણાયા, જરો.

આમાં અનેક નાટકો એ કર્યા જાણવા વિધિ-નિવેધના નાટકો કરી લેજ કાચ જાયો
જોડે લેખના સ્થાનોથી છવાઈ ગયેલા.

જાણવા પૂરનાં કૃપાને છેલ્લાં તે નિવેધ અને નવા કૃપો ખાણુ કરનાં તે વિધિ
આ વિધિ-નિવેધના અનેક નાટકો કર્યા અને લખિતબધા બોળી વ્યાપે તે લઈ જોકે જોકે
જાવ કરી જાયો અને વ્યાવા નવા નવા અનેક વેશ લીધા અને છેલ્લા. આ રીતે અનેક
પ્રકારના સાબથી છવાઈ ગયેલા અને હું કોઈ વાર છ ભાષા^૧ લખ્યો, આર વેદ^૨ લખ્યો,
એનાં છ અંગોનો^૩ જરાજર અભ્યાસ કર્યો. અમારે એ વ્યા પ્રવતક ધર્મોના અભ્યાસ કર્યો
ત્યારે અમુક વિધિ વ્યાજ જ કરવી એકઠો એવી ભવતના વિચારમા ગૂંચવાઈ ગયો અને
તે પર મેં પૂજા ધ્યાન આપ્યું.

આ વિધિ-નિવેધની અર્થા સાબળી હોય તો તેમા જોકે નાની વસ્તુ વ્યાવી જ હોવી
એકઠો, આટલી લાંબી જ હોવી એકઠો, વ્યાવા રજની જ હોવી એકઠો વગેરેની પૂજા
અર્થા થાય છે આ વિધિ-નિવેધ પ્રવર્તક ધર્મોનું મૂળ છે અને તેની અર્થા સાબલી હોય
ત્યારે પૂજા જરમી રેખાય છે કહેવાની વાત એ છે કે અમારે અમારે અને પ્રસન્ન મળ્યો
અને હું કાર્તિક લખ્યો ત્યારે મેં વિધિ-નિવેધના નાટક કર્યા ઘીલુવટથી એની અર્થાભ
જોતપ્રોત થઈ ગયો અને બધે સાધનધર્મો તે વ્યતિમ બોલ અને સાધ્ય હોય તેમ માની
મેં મારુ વર્તન અદા પુ. મેં વિધિ-નિવેધની બાબતમાં ઇતિકર્તવ્યતા માની અને અનેક
વેશો કાઢ્યા (૫)

તુમસેં ગજરામ પાય, ગર્દમ પદી પાયા;
વાપસ સુવ્રહ્મા વિસારી, મીલ મામ ત્યાપા ઋજ ૬

અર્થ—તમાજ એવો મોટો હૃદયીશજ મેળવ્યા છતાં (તેને છેલ્લી છઈને) ગર્દમે
એકાદને (હું તો) દોડ્યો. સાચા વરની મલની ગીર કે દ્રુપાકને બાજુએ મૂકી કે વીસરી
જઈને મેં તો નિહાનું અનાજ ખાધું (૬)

વિવેચન—અને તો તમાજ એવો મોટો જૈરાવત હાથી-હાથીના સભ-મળ્યા, છતાં
શબ્દાર્થ—તુમ્હેં = તમારા ત્યા અવગણ = અવગણ્ય, મોટા હાથી. પાય = પામી, મેળવી. ગર્દમ =
ગર્દમ. પદી = પદ પર સ્થાવી કરી. પાયા = દોડ્યો. વાપસ = ફાપ, ખાત. સુવ્રહ્મા = સારા પરમ, સારી
નિહારી = વીસરી, બૂલી જઈને. ગીર = મરિયુતામિયુ નાજ = અનાજ ખાવડું. ખાયા = ખાધું

૧. જ ભાષા સરૂત, પ્રાકૃત, સરસેની, મલખી, પિશાત્રી અપ્રમલ. તે તુમનાં આ જ ભાષાઓ
મલખી હાની કેટલી અમ્મિત હાની અને કેટલી વિદુલોગ્ય હાની.
૨. આર વેદ મરુને, વસુવેદ, ધામને (આ પ્રથમના મુજા મરુ વેદ) અને એથી અમર્ વેદ.
૩. સાત વેદો જ અજ છે તે સહિત જ અજ આ પ્રમાણે—રિગ્, યજુ, આત્રસ, સદ,
હેન, બોલિ.

[illegible]

લીલાભૂમિમા નામ કે શસ હોય તો તેનો પ્રકાર જ જુદો છે ત્યાં જાણના યોગ કે ગોપીઓના નૃત્ય, રમણીઓના શસ કે જાળાઓના ગરબા જૂદા જ હોય. ત્યાં યોગીના નામ કે રેણુના રણકાર અલગ જ હોય. આવી લીલાભૂમિમા છે પ્રભુ ! મને થોડા વખત નવાવો, સાચી લીલાભૂમિનો મને જણાય જાણ કરાવો અને એક વાર તો કહી દો કે મારા હાસ જાઓ ॥ આખા આટલા એક દુઃખ વચનથી મારા હૃદયમંદિરમાં એવો જગદીશ જશે અને મારે આનંદની પરપરા ચાલશે.

ભગવાન મારા હાસ જાવી પડેજો છે એમ કોને માટે કહે ? ક્યારે કહે ? એ કાઈ જેવા તેવાનું કામ કે નામ નથી ભગવાનના હાસ કહેવશવવાની આકાંક્ષા રાખનાર પશુ જે તે ન હોય; એ તો જાનેરી ભૂમિકા છે આવો પરમ લાલ પ્રાપ્ત થાય તો હવત અનેરું કાંઈ જાણ જ્યારે આનંદ થાય છે જ્યારે સ્વનું સાચું જ્ઞાન થાય છે ત્યારે જે અનિર્વાચનીય આનંદ થાય ॥ તેનું બાહ્ય સ્વરૂપ પ્રભુનું વચન હાસ જાઓ એ છે. આ વચન પ્રાપ્ત થાય તો પરમ લાલ થઈ જાય. (૭)

પરિ પવિત્ર ક ઉપારન તુમ, કરિસા પીવત મામી;

મારું તુમ કવ ઉપારા, ફૂર કુટિલ કામી વ્રજ ૮

અર્થ—અરે પવિત્રનો ઉદ્ધાર કરનારા તમે મને કહેશો કે તું તો મમતાને પીવાથી છે-પીવાવાળો છે તો (જવાબ આપી કે) મારા જેવા નિરૂપ, વાકી આલવાળા અને સર્વ કામનાથી ભરેલાને આપે ક્યારે નથી વાર્તા ? એવાનો ઉદ્ધાર ક્યારે નથી કર્યો ? (૮)

વિવેચન—હવે જ્યાં આશિષક શ્રેણીએ પ્રભુ સાથે વાત કરે છે. મારા નામ ! આપ તો પવિત્રનો ઉદ્ધાર કરનારા છે, પવિત્રઉદ્ધારણું નું ગિરુદા ધરનારા તમે મારે માટે કદાચ એવું કહી દેશો કે હું તો મામી-મમતાને પી જનારા છું એટલે જા માત્ર-જા માત્ર એમ કરી મિત્રજાનમમાં રહેલો છું; પન, માલ, સી, પુલ વાકી વગિથા અને અનેક વસ્તુની મમતા મારામાં ભરેલી છે; તો એવી માથાથી ભરેલા અને જાતે ફૂર-દયા વચનના મને-મારા જેવાને-આપે ક્યારે વાર્તા છે ? હું આપને કહું છું કે આપ મને નિરૂપ, વાકી આલ આલનારા અને અનેક ઇચ્છાઓથી ભરેલો બન્યો છો, તો આપ કહો કે આપે મારા જેવાને ક્યારે વાર્તા છે ? આપનું પવિત્રઉદ્ધારનું નું ગિરુદા સાચું હોય તો હું તો એવો છું તેવો છું તેમા ફેરફાર નથી, પણ આપ કહો કે આપે મારા જેવા ફૂર, કુટિલ અને કામીને ક્યારે વાર્તા છે ? ફૂરવામાં કિંસાનો બાવ આવે છે; કુટિલવામાં માથા, દલ અને

પાપાતર-મેરુ-મેરુ એરિ-એરિ.

સમજાવ—એરિ = અરે, હું પવિત્ર = પદ્મનાભ = ને. ઉપારા = ઉદ્ધાર કરનાર, પાપાતર કરનાર. કિંસા = કંદેશ. પીવત = પીવારો. મામી = આ મારો આ માત્ર - મમતા. મેરુ (મેસો ?) મારા જેવાને. કવ = ક્યારે. ઉપારા = ઉપારો, પાપાતર કરો. ફૂર = નિરૂપ. કુટિલ = વાકી આલ માથાવારો. કામી = લગ્ન જામી ભરેલો.

મુત્સદીઝીરી આવે છે અને કામીઆ ઇફ્રિયાના વિષયો આવે છે આ ત્રણે વાત ન હોય તો પ્રાણી સીધા મોઢા બાથ તેમ છે ત્રણે વિશેષણો જૂજ સૂચક છે આપે આવેને ક્યારે તાર્કી છે ? તેથી કા તો આપે ખોટું બિનુદ ધારણ કર્યું છે અને કા તો આપ માશ જેવાને તાર્કી તો આપની નામના સાચી કહેવાય !

પ્રાર્થના કરવાની અને ઇચ્છા પ્રમાણે માગણી કરવાની આ પણ એક રીત છે. સામા મોળા માણસને આ પ્રમાણે કહેવાથી પણ કોઈ વાર કામ બની બાથ છે અને અનેક રાજા-મહારાજાઓ ભાટ-ચારણ પાસે પોતાની નામના ન બગડે તે ખાતર આશ્રેય કરનાર પર પણ વરત્યા છે એવા કામલા બલુવાયા છે બાકી ખરી વાત તો ભગવાન સાથે એકકારે થવાની છે ભગવાન કોઈ આપતા નથી, અને આપનું મોઢા મગતું પણ નથી, પણ ભગવાનને યાદ કરવાની આ એક રીત છે (૮)

और पवित्र कोई उपादे, करणी बिनु करता;

एकका ही नाठ छेठें, झूठे बिन्द भरता प्रज० ९

અર્થ—આપે બીજા અનેક પવિત્ર યથેલાનો ઉદ્ધાર કર્યો છે (એવું આપનું બિનુદ છે—આપની તેવી પ્રસિદ્ધિ થયેલી છે) (આથી—જરૂરી) કિંથા નહિ કરનારા એવા એકનું તો આપ નામ દો (જેનો આપે ઉચ્ચ કર્યો હોય). (મને તો લાગે છે કે) આપે (પવિત્ર ઉદ્ધારનારનું) ખોટું બિનુદ મા વુ કર્યું છે (૬)

વિવેચન—મારી વાત જવા દો. આપને હું સીધા સવાલ પૂછુ છું કે જે ખર્ચ કરતી ન કરતા હોય, જે આખો વખત તપશ્ચેત્ર, સ્વચ્છષેત્ર કે કિંચાચેત્રમાં પોતાનો મુમય બેસીત ન કરતા હોય, જે મહાન ત્યાગ કરી પરજાવનો સજબ છેડી સ્વચ્છષેત્ર વિરક્ત ન રહેતા હોય, દુઃખા જે કોઈ પણ પ્રકારની શુભ કરણાં ન કરતા હોય, તેવાને આપે તાર્કી હોય એવા એકનું તો નામ આપે. આપ જેવા મોળા માણસને સાચા અહરે કહેનાર માશ જેવા કોઈ મનોનો નહિ હોય. હું તો આપને સાફ સાફ કહી રહું છું કે આપનું પવિત્રઉદ્ધારણું નું બિનુદ જ ખોટું છે (૬)

करनी करी पार मय, बड़ोठ निगम सामी;

सामा दह दुमकुं नाथ, अपनी पत्त रास्ती प्रज० १०

અર્થ—(શુદ્ધ) કિંથા કરીને તો ઘણાં પાર પામી અથા અને એની સાક્ષી તો

શબ્દાર્થ—કરી=ની ન રહી=હેતુએ કાળ. જ્યારે=ઉદ્ધારી, ઉદ્ધાર કર્યો તાર્કી કરતી=કિંથા, મુમ કિંથા. બિનુ=નહિ કરતા=કરનારા. એકકા હિ=એકનું તો. નાટ=નામ. મેડ=ધા, આપે, જનાવે. જૂઠે=ખોટું નિપ્પ=પ્રસિદ્ધિ, પાલી. ધરના=ધારણ કરે છે.

શબ્દાર્થ—કરી=કરતી, જરૂરી મુદ્દ કિંથા. પાર ભયે=પાર પામ્યા, તરી અથા. જનેત=ધણારે. નિપ્પ=વેદ, પુરુષ જયે રાઓ. સાખી=સાક્ષી. મોઆ=માન, મેડિટ (વર્તવ) ગુમક=તપને. જખી=આપની, પોતાની, તમારી. પન=આપ.

વેદ પુરાણ જ્યેર નિઝગો આપી રહ્યા છે અને તેમણે તમને શોભા દીધી છે (અને જો રીતે)
આપે પોતાની આબરૂ સખી છે ! (૧)

વિવેચન—જરી વાત, મારી સમજ પ્રમાણે તો જોવી છે કે જેઓ પાર પામી
ગયા છે જેઓ આ સસારની જાળમાંથી મુક્ત થયા છે તેઓ સર્વ 'શુભ કરણી' કરીને
જ ત્યાં ગયા છે કેઈએ તપયોગ સાધ્યો, તો કેઈએ ધ્યાનયોગ સાધ્યો; કેઈએ શરીર-
શાતના સેવી તો કેઈએ સ્વાધ્યાય કર્યું—કરાવ્યું; કેઈએ કાષોત્સર્જ કર્યા તો કેઈએ
વિનયગુણ કેળવ્યો; કેઈએ કિષકોગ જમાવ્યો તો કેઈએ જ્ઞાનયોગ સાધ્યો—આવી રીતે
વિવિધ-કથાઓ મળવા કરી પોતાને યોગ્ય લાગી તેવી કરણી કરી સર્વ પાર પામ્યા છે
શ્રાવનમર્મો અનેક છે તેમાં જેને જે માર્ગે પોતાનો રસ્તો દેખાયો તે માર્ગે જાગૃત
બધ્યા છે અને જો રીતે પાર પામનાર સર્વેએ કેઈ કેઈ પ્રકારની વિશિષ્ટ કરણી જરૂર
કરી છે અને અનેક નિઝગો જેની સાક્ષી પૂરે છે કેઈ પણ પુરાણમાં જુઓ—અને
ખાસ કરીને કથાનુયોગ વાંચો—તો તેમાં જોતે પાર પામનારની કરણીનું વર્ણન અત્યંત વચ્ચે
નહિ રહે.

હું આવા દાખલા વખતે આપવાની જરૂર જોતો નથી હું તો ઉઘાડી રીતે આહ્વાન
કરીને સ્થાપના કરું છું કે કરણી કર્યા વગર કેઈ પાર પામ્યો નથી; અને જોવા કરણી
કરીને પાર પડેલા લોકોએ આપ સાહેબની આબરૂ સખી છે તેમણે દુનિયાને જોમ કર્યું
છે કે ભગવાને (આપે) તેમને વાર્તા, ભગવાને તેઓને ઉદ્ધાર કર્યો અને જોમના પાર
ઉત્તરનાં કુલ મળ આપને જો છે પણ આથી વાત તો આપ જાણો છો કે જો જીવિત
મરણ લોકોએ પોતાનો રસ્તો છોડી દીધો, કરણી કરી અને પરિણામે તેઓ ત્યાં જ્યાં
જરી રીતે આપને માન કેમ થતો ? (૧)

નિપટ અજ્ઞાની વાપકારી, હામ દે અપરાધી;

જાનુ જા મુખારહાં, બધ નાય સામ સાધી મન ૧૧

અર્થ—આ હામ (હું) તો બેચેન, અજ્ઞાન, પાપી કાર્ય કરનારો અને ભારે
મુનેચાર છે નાહ ! આપની લાજ સલાસીને આ મુખારહાં લાગતો કાલ મુખારહાં યોગ્ય
બાળવા દો તો મુખારહાં (જોમાં તમારી લાજ રહેશે—વધશે) (૧૧)

સમ્બાર્થ—નિપટ = બેચેન, અજ્ઞાન. અજ્ઞાની = અજ્ઞાન, અવજ્ઞાન. વાપકારી = પાપી, પાપ કરનારો.
હામ = મન. પોતે. અપરાધી = મુનેચાર. જુ = જગતના દો, હું જાણું. બધ = હામ મુખારહાં = મુખારહાં
વાળા. મુખારહાં સાધી = સલાસી, રાખી.

નિઝગો સામાન્ય જાણ વેદ, પુરાણ છે જેવા નિઝગો જેન સમુત્તિમાં પણ કદાચ, જેની પાસે
૫ જળ વચ્ચે કમરમાં જો નાલ પાળી ચર્ચા અથવા વીસવાઈ ચર્ચા દોષ જોમ લાગે છે. અજ્ઞાનનિઝગ જે
અનિત્ય જન્મ છે અને નિઝગ સગપી લીલા અનેક રમતો ભાગે છે.

વિવેચન—હવે આપ બિરુદધારીને મારી ત્રાપી વાત કહી હતી અને આપને આપનું બિરુદ સાચુ કરવું હોય તો તે માટે યોગ્ય વિચારિત કરુ પ્રશ્ન ! હું તો તદ્દન હાજ વગરનો છું, અલગ પ્રાણી છું પાપ કરનારો છું અને જારે મોટા જુનુંદાર છું મારા કોયોનો પાર નથી. હું બાહ્ય દષ્ટિએ અને આંતર દષ્ટિએ અનેક અપરાધી બનેલો છું અને પાપ કરતા શરમ નથી, પાપનો જથ્થાવ કરવામાં શરમ નથી અને પાપમાં પચ્ચા રહેવામાં હાજ નથી. મારું અજ્ઞાન શરમાવનારું છે મારામાં સદસદુર્વિવેકનો છટો નથી. અને વિવશ કવા વચ્ચે દૂરલો, સસારવાસમાં સ્વીપથી રહેલો હું અનેક રીતે અપરાધી છું મારી નજગાઈએ હું ભાવું છું અને આપની પાસે પુસ્તકા હિલધી તેની કબૂલાત કરતાં અને સક્રિય થતો નથી. આવા પાપી અને અપરાધી પ્રાણીને નો સુધારવા હાથક ગણે, એને સુધારો, તો આપે આપની હાજ રાખી એમ હું માનું અત્યાર સુધી આપે કરવું કરનારને તાર્કા છે અને પતિતઉદારણુ નું ખોદું બિરુદ હાથુ છે પણ નારા જેવા પાપી, જ્ઞાની અને અપરાધીને આપ તારો તો હું માનું કે આપે જતે હઠાટે પણ પોતાની હાજ રાખી છે જમારી દુનિયામાં તો માણસો પોતાનું નામ બળવી રાખવા ખાતર અનેક પ્રયાસો કરે છે તો નાથ ! આપ આપનું નામ નહિ જાળવી રાખો ? આપની આજકનો ખ્યાલ નહિ કરો ? આપની નામનાનું મૂલ્ય નહિ કરો ? (૧૧)

ઔરકા ઉપાસક હું, કેમ ફાદ ઉપાસ

દુષિયા યદ રાહો મલ, પાતરી વિષાક મન ૦ ૧૨

અર્થ—હું પારકાનો સેવક છું એવા કેઈનો હું શા માટે ઉદાર કરું ?—આવું મારા વાસપણુ આપ ન રાખો, આપ તો જીવી હૃદની—આપના મોતપણને શોભે તેવી—વાત વિચારો, બેઠવો (૧૨)

વિવેચન—મારા નાથ ! એક વાતનો જુલાસો કરી નાખુ આપના મનમાં એમ આવશે કે હું તો બીબબોનો ઉપાસક છું અને તેથી આપને મારો ઉદાર કરવાનું કેઈ ખાસ કારણ નથી તો મારો આપને એક જ જવાબ છે કે આપ જેવા મોટા માણસને આવું મારાવાસપણુ ન હોય. આ પ્રાણી તો રાગ-દ્વેષનો ઉપાસક છે કપાલનો સેવક છે વિષમમાં રાખી રહેલો છે અને બાહ્ય ભાવોની ઉપાસના કરનાર છે. આવા અન્યના ઉપાસકને કેમ તારી શકાય ?—કદાચ આપના મનમાં એવો વિચાર આવતો હોય તો આપનું જે મકાન સ્થાન છે એને અનુરૂપ એ વિચાર નથી. એમાં તો મારવાસપણું કેળાય. આપનું કામ તો વાસનાનું છે અન્યનો ઉપાસક' એવો બીબ દેવની સેવા કરનારો કે તેનો

શબ્દાર્થ—ઔરકા=પારકાનો. ઉપાસક=સેવક. હું=હું. હસે=જીવી રીતે. મોઈ=મોઈને. દુષિયા=દુષિયાત, મેલમુદિ, મારાવાસપણું. પાતરી=ઘેવ મોટા માણસને ખાતે તેવી વાન. વિષાકુ=વિચારો, ખાતમાં બાવો.

અનુચારી હોવાથી ભગવાન મનમાં દુરિધા રાખે, એવો અર્થ કરવા કેઈ સ્વચાર્થ બધ, પણ તે અર્થ અસંગત છે અને જે મતસહિષ્ણુતા આનન્દજનમાં કામકામ દેખાઈ છે તેને અનુરૂપ છે આ પણ કેઈ દેવને હોયીને લખાયેલું નથી. એનો બાવ આપણ તરીકે મુન્યાશ મેળવવાનો છે અને રણડપટ્ટી ફર કરી કેઠાણે પહોંચવાનો છે એવી વિચાર દશામાં અન્ય દેવ કે પોતાના દેવની ઉપાસનાની વાત બધેએસતી આવે તેમ નથી અને સામાન્ય દેવ તો હૃદયમંદિરમાં બેઠા છે દુષ્ણની વાત એ છે કે દેવની ઉપાસના છેડી દઈ આ પ્રાણી સજ્જેવની ઉપાસના, એમને દેવ માનીને, કરે છે. પણ એનામાં વિવેક બળ્યો છે, તેથી એ પોતાની રણલના સમજે છે અને અન્યની ઉપાસના પાતે કરે છે એ વાત એના મુન્યાશ સારી રીતે બલ્યે છે એની એને ખબર છે એટલે એમાંથી પણ રસ્તો કાઢવા બાદર ભગવાનને દુરિધા ન રાખવા એ વીનવે છે દુરિધા ના ઉપયોગની પાછળ પણ અધ્યક્ષ છે અને મુન્યાશ જેવા મોટા માણસને એ શોષે નહિ એવો અદરથી અજાતો બાવ છે એ હવે પછીની ગાથામાં બરાબર સ્પષ્ટ થઈ જશે. (૧૨)

ગઈ સો તો ગઈ નાથ, ફેર નહીં ફીએ;

ફારે રણા ફીંગ ફાસ, અપનો કરી ફીએ. વ્રજ ૧૩

અર્થ—અત્યાર સુધી જ તું તે તો જની જતું, પણ એ વાત હવે ફરીબાર ન કરવી થટે, આપને ફરવાએ જાડો રહેલો આ અતિ મૂર્ખ થસ-સેવક છે તેને પોતાનો ફરી હો. (૧૩)

વિવેચન—નાથ ! અત્યાર સુધી તો જનવાનું હતું તે જની જકજુ આપે અત્યાર સુધી મારી સલાજ ન લીધી અથવા આપે આજના મનમાં મારા સજ્જેવમાં દુરિધા રાખી, એ વાત તો થઈ ગઈ ટોંગાઈ ગયેલા રૂપ પર વિલાપ કરવો એ સમજીનું કામ નથી હવે તો એક જ વાત ફરવાની કે એ વાતનું પુનરાવર્તન ન થવા દેશો. અત્યાર સુધી મારી વચ્ચે ઉપેક્ષા થઈ છે તે સુધારી લેવાનો હજુ અવસર છે હવે આપ ભવિષ્યમાં જે પુરાણી રીતિએ ન થાલો એની મારી નિગ્રહિ છે. આપને ફરવાએ આપને મૂળ સેવક જાડો રહ્યો છે એને આપ પોતાનો ફરી હો. આપ સારી રીતે બલ્યો છો કે વહેવારુ સમજી માણસ એ કેઈને એકવાર પોતાનો ફરી હો છે તો પછી એને નવાજવામાં બાકી રાખવા નથી તો મારે આપને એક જ નિર્નયિત કરવાની કે આપ મને પોતાનો ફાસ ફરી હો. પણ મારે બધા સાસ વાન્ય થઈ રહેશે.

પ્રાપ્તવર— એ તો આથી તો જાણી ર છે

સજ્જેવ—મઈ સો તો થઈ=થઈ થઈ તે તો થઈ થઈ જની થઈ ફેર=ફિર, ફરિયાર. ફારે=તપાને ફીંગ=દોઢા, બેવે, અજાણતા પણ બાકલ વગરનો, મૂળ અપનો=પોતાનો, તમારો. મરી લીરો=મરી થો, સ્વીકારી થો.

આપનો હાસ પીઠ છે એટલે શરીર લઘુ છે મનનો મજબૂત છે અને આપને હારે હવે તો ખટા થયો છે એને હવે પોતાનો કરી દો, એને સેવક કહી દો, એને ઘરના માણસ તરીકે અપનાવી દો અને અત્યાર સુધી આપે જે ગિરુદ ખાણુ કહ્યું છે, અને મારી બાબતમાં સાચુ ઘટ શક્યુ નથી, તેને સાચુ કરી નાખો (૧૩)

દાસકો સુધારી છેક, ચક્રુત કહા કરિયે;

‘આનંદપન’ પરમ રીત, નાટકી નિર્ધરિયે પ્રજા ૦ ૧૪

અર્થ—વધારે શું કહેવું ? હાસને સુધારી દો અને જે આનંદપન ! આપના નામની ઉત્તમ રીત છે તેનો નિર્વાહ કરો, તેને જાળવી રાખો, તેને પાળો (૧૪)

વિવેચન—હવે પ્રશ્ન ! આપ જેવા સમજુ અને કૃપાળુને બહુ બહુ તો શું કહીએ ? એકની એક વાતનો પુનરાવાપ શું કરીએ ? જુઓ સાહેબ ! આપે દુનિયામાં પતિત ઉદારકની નામના કાઢી છે, તો આપ આપના પતિતઉદારકના ગિરુદની જે સાચી રીત છે તેનો નિર્વાહ કરો તેને ટકાવી રાખો તેને જાળવી રાખો અને તેટલા માટે આ હાસને સુધારી દો, હાસનું કામ સ્વતે બદલી દો, હાસને પોતાનો માની દો. આપ તો આનંદપન છે, જાનત આનંદના મૂલ સ્વરૂપ છે, આનંદમય છે. આપનું નામ, આપની ગિરુદાવલી, આપની ક્ષિતિ એક વાત તો જરૂર માગે છે : આ હાસને સુધારી દો. મારી સમજ પ્રમાણે મેં હવે તો જેવા નામને પકડ્યા છે કે એ માત્ર મને એકપાર હાસ તરીકે સ્વીકારે તો મારા ઘેરો પાર છે આનંદપન નામનો એ અમતકાર છે હવે હું વધારે કહેતો નથી, એક જ વાત આપ આપની ક્ષિતિ જાળવો અને મને સેવક તરીકે સ્વીકારી દો. (૧૪)

ઉપસાહાર—આના માણસો પોતાનું જોશ ન ભૂલે, આપના નામને શોભે તે રીતે માત્ર સુધારો, મને તમારા જેવો બનવાનો અર્થ આપને મમે તે રીતે મારા ઉદાર કરો અને મારી સજ્જનાઓને સુધારો. હું તો હાથી મને તોમે ગમેલા પર બહી રોડુ તેવો છું ! પણ જે હું તે હું આપે મારી સાચું જેવા જેવું નથી. આપની રીતે આપ મને સુધારો અને

શબ્દાર્થ—લગ્ન = હાસને. બેનુ = મેં બનુત ન થયું. કહા = શું પરમ = ઉચ્ચ રીત = રીતિ, સ્થિતિ / નાટકી = નામની, આનંદની નિર્ધરિયે = પાળો.

૧ ઈંગ્રેજ આ લગ્ન ટિંકી કે ગુજરાતી લગ્નક્રિયામાં મળતા નથી. વિદ્યાર્થીના લગ્નક્રિયામાં ખિન્ન લગ્ન મમે છે તેનો અર્થ બહુ મજબૂત, લઘુ એનો બાપો છે આનંદપનના સમયમાં આ લગ્ન પ્રચલિત જણાય છે શ્રી વિમળાચાર્ય સત્સન્ગમાં ખિન્ન હતી માથે કાપા રે ત્યાં આ ખિન્ન કે ઈંગ્રેજ લગ્ન વપરાયો છે ત્યાં જે લગ્ન જાળવાના વિરોધી તરીકે વપરાયો છે એ પ્રાચીન હર પ્રચલિત લગ્ન જણાય છે ખિન્ન હતી એમ પાસેપાસે અને પ્રગટ કરે એનો માર્થે જણાય છે પણ સેવક સાથે એ વિરોધી બેસતું આવતું નથી. ખિન્ન એટલે સ્થૂળ રીતિ મજબૂત, એ અર્થમાં એ એમ જાણીતામાં પદમાં ધારણા હુમલો દેવીને ઈંગ્રેજી માળે ત્યાં પણ આનંદપને એ લગ્ન વાપર્યો છે અર્થ એ જ છે જુઓ ૧ ૪૪૮ આ પ્રચલિત લગ્ન જણાય છે અને તમુકની આતુ બાપામાં ખૂબ વપરાયો હતો એમ બાને છે

મારી વશ ન બેઠાં કાઈ નહિ તો જોઈવાર કહી દો કે મારા હાસ બાબો! —આટલું કરો જોઈએ જન્નાય જેવા સુનાય વગર હું હાથેહાથ વેચાયો છું અને ઘેર ઘેર ભટક્યો છું તે મરી જશે, મારી લાઈન જલ્દાઈ જશે અને મને સાથો માર્ગ સાંધી જશે. (૧૩)*

૫૬ યોસકઠુ

અર્થ—આ આજુ પદ ચેતનાના મુખમાં મૂક્યું છે ચેતના શુદ્ધ આત્મશા છે અને જો ચેતનની પત્ની છે હાજા વણતના વિરહથી અકળાયલી છે પણ ભતવાન છે અને પતિને કેમણે લઈ આવવા માટે અનેક પ્રયાસ કરે છે. જો સસારસ્થાને જોઈએ છે જો વિલાવને બરાબર પિછાને છે અને કુમતિને આરી રીતે બંધે છે. કુમતિને પતિવ્રતની જેવી દશા કરી મૂકી છે. જોનો જોને બરાબર જ્ઞાણ છે છતાં જો બાદે આશાવાસી છે. જોને પતિના શુદ્ધ જુવોનો સ્પષ્ટ જ્ઞાણ છે; પતિ પરજાવ છેડે અને કુમતિનો સગ પણ મૂકે છે તુરત પોતાના પસ્ત્રિયમાં આવી સહે તંબા અને બાતે અનતસંસ્થિતાગી છે. જો વાતનું જોને બાધુપત્નું છે પતિની જોરકાજરીમાં ચેતના આ આજા પદમાં રહેલા મુદર લાવનો ઉદ્દેશ્ય કહિ છે અને અત્યારે તો પોતાનો વણત વિસ્ફોટનમાં બંધ છે પણ અતે વસત મળ આવવાનો છે. જોનો જોને વિશ્વાસ છે ચાતનો સાર પતિના વિસ્ફોટનના અતનું સમીપતાનો છે અને જોનો ઉપાય પણ પોતે બંધે છે તે પ્રમાણે કહી બતાવે છે. પતિ આ આજો ઉદ્દેશ્ય સાંભળે છે અને છતાં કંઈ બંધ ઉઘાડવા નથી, પણ જોકે કિંચ જો જરૂર બજશે જોની ચેતનાને આવરી છે.

પદ

(રમ-વચત)

અથ લામો પરમ દુઃખ પરમ વેવ પ્યારે;

મેટાં હમ તુમ વિષ મદ અથ ૧

અર્થ—માસ પરમ દુઃખ! મારા મોટા દેવ! જ્ઞાણ! હવે અમૃત મર્ષ બંધો, આરતી લેશ ઉઠાડો અને મારી અને તમારી વચ્ચે જો અમલમય મર્ષ છે અતર પદ્મ છે તેનો અત લાવો, ઉઠો લાવો. (૧)

સંજ્ઞા—અન = હવે. બંધો = અમલ માર્ગો, જેમ ઉઠાડો. મેટું = મારાં, ઉઠો લાવો. વિષ = વચ્ચે. મદ = અતરો.

આ પદ જુદા આનંદજીનાં અર્થોને છે કે નહિ તે પર ધ્યાન કરવાની છે, પણ નિવેશનમાં ખૂબ લગાવું વડુ છે તેથી તે અર્થો ઉપેક્ષા પર મુક્તી રાખી છે. આનંદજીનાં શાઈ પદ આટલું મોડું નથી જો પણ પર આસ પાન જોવામાં આવે છે. અર્થો ચેતન સ્થાને અને પ્રસન્ન મુક્તી રાખી છે.

—વિવેચનકાર

વિવેચન—પ્રથમ પતિ મહારાજને ઉદેશીને કહે છે. આશા ! મારા નાથ ! મારા પરમ શુર ! મારા દેવ ! આપ તો જનત ગુણથી ભરેલા છે, આપને હવે શું કરવું કેમ પાણવે ? આપ આપની જાતને સજાગતા નથી, આપના ઘરને યોગજાતા નથી અને વિભાવદશામાં આજીવન સમસ્યાટ ઊભા જ રહે છે ! આથી આપ જાણે મને—પોતાના વરની પતિપ્રાણા પત્નીને—તરુન વીસરી જમા છે, અને જાણે આપ અને હું તરુન છતાં હોઈએ એવી સ્થિતિ થઈ ગઈ છે પણ આપ તો સમજી છે, જનત ગુણના આગર છે, તો હવે જાણો, બહાવાઓ અને આ મારી અને તમારી વચ્ચે જે સેદ પડી ગયો છે તેને ભાંગી નાખો ! જાત્યારની સ્થિતિ તમને રખડવનાર અને મને વિરહદશામાં ગરબી કરી નાખનાર છે તો મારી અને તમારી વચ્ચે જે અંતરો પડી ગયો છે તેનો જો તેમ કરીને છેડો લાવો. શુર માન જતાવનાર હોય છે અને દેવ આદર્ય સ્થાને હોય. દેવને યોગજાવનાર શુર છે અને શુરના આરાધ્ય દેવ હોઈ દેવ જાણેને આરાધ્ય છે, પણ આપ તો મારા શુર અને દેવ જાણે છે, આપમાં પ્રચ્છન્ન રીતે દેવના સ્વ લુપ્તો છે અને જે પ્રચ્છન્નસાધ્ય શુરને જતાવનાર અને સ્વસ્વનાર પણ આપ પોતે જ છે. તો મારા નાથ ! આપ હવે આપની જિંદ ઉડાડો, અને મારી અને તમારી વચ્ચે જે અંતર પડી ગયો છે તેનો જાત લાવો. (૧)

આલી સ્વામિ નિગારી ગમારી જાત;

શુદ્ધિ આન મનાવત વિવિધ માત મધ ૨

અર્થ—સખી લાજ તો બાપડી અલુસમજી મૂળ જાતની હોઈ મારી પાસે આવીને જુદી જુદી રીતે મને સમજાવે છે (૨)

વિવેચન—અને મારા નાથ ! આ લાજ-શરમ નામની મારી સખી છે તે બાપડી તરુન અલુસમજી અને મૂરખી છે. જે કોઈ જાણેલીજાણેલી નથી, ગમાર છે. એણે કોઈ વિશાળ ક્ષિતિવાળા શુર પાસે શિક્ષા લીધી નથી. એટલે જે તો પેલા જૂના જમાનાના લોકોની પેઠે કહી કહી વાતો કરે છે જૂના જમાનાના લોકોમાં જૂનો વહેવાર (સમજ) જાગવી રાજવાની જાસિયત હોય છે અને નહીં કરવા કે તરફ કરવા અનેક વિચાર આવે છે અને સાશ-પ્રજાજના વિચાર વગર જે તો ‘જૂનું તે સુનું’ (સોનું)ના મતવાળા હોય છે. જે કદાચ મારીને કે પોતાની આજીવન બાપડીને કોઈ નવીન પ્રકારની લાખન દોરી કરી શકે નહિ. જે તો પદ્મ પાનું નિજાવી લેવાની વાત કરનારી છે અને આજે સજાજ જાગવી રાજવાના યોગવાળી છે લાજ-શરમમાં રહેનાર પ્રાણીને ઘણી વાત નકામી લેવી પડે છે અને કેટલીક વાર પોતાના પદ્મવાળાની વાત જાણેજ કે અલુસટલી હોય તોપણ

શબ્દાર્થ—આલી=સખી, સાહેલી. લાજ=શરમ. નિગારી=જાણ, યજ (જે શુર પાસે શિક્ષા લીધી નથી તેવી.) ગમારી=અલુસમજી સાગડિયુ જ્ઞાન=જાતિ, વજ શુદ્ધિ=મને. આન=જાતિ. આવત=સમજાવે છે વિવિધ=જુદી જુદી. જાન=રીત.

તેની સાથે જિજ્ઞાસું પડે છે. આ બાપડી લાજ સખી છે. જો બલુવડ અને ગમર છે. એનામાં લાખી નજર કે બાકલ નથી. એટલે જો તે જિલ્લી બાવીને અને મનાવના માટે બલબલના પ્રવલ કરે છે. જો અને કહે છે કે તુઓ ને! આપણે બા કુમતિ કે વિભાવદશા સાથે ધણા કાગનો સખે રહ્યા. એટલે જોને કાઈ પડેલી મુકાબ? જો તે ખીમી ખીમી એના સખે થયા ચોગ્ય જણાઈ શકે. પતિરાજને વડકડ વાત કરીને કાગનો સ્વીકાર કરવાનું અને અકિત કરનારને લાવ મારવાનું કહેવાને જાહેર જો તે જિલ્લી અને મનાવના પ્રવલ કરે છે. અને અને કાંઈક લીલી થવા કહ્યા કરે છે. જો બાપડીને બાન થયું નથી કે કેટલીક વાર તે હમ છર્મિ કામ કરનાર જ વિલખ પ્રેમને છે; પણ લાજને તે જાણેનું સખનું છે. એટલે જો કાઈ સાચી વાત કરી શકે નહિ, ત્યાં ઘરનાર જ્યાં બેઠા હોય ત્યાં લાજ કેવી અને શરમ કેવી? પણ લાજ પોતે જો વાત સમજતી નથી અને જિલ્લી અને મનાવે છે. અને બધું મેં કાઈ જોડું કામ કરું હોય. જોમ જાણતું ઉપરનાં કાઈ વાતને જોડે છે. (૨)

અમિ પર નિર્મૂલી ફુલ્ટી કાન;

મુનિ હરિ મિલન વિષદ્વદાન અથ ૩

અર્થ—અને પેલી બીજી સખી (મમતા-વિભાવદશા) તે મૂળ વજરની અને બલતની કુલટા હાવાથી પતિના (વખાસ) કાન ફૂક્યા કરે છે. અને અને અને તમને મગવામાં વચ્ચે વચ્ચે બાધા કર્યા કરે છે. કાસ લાગ્યા કરે છે. (૩)

વિવેચન—લાજ બાવી શીતે જિલ્લી અને અનેક સંતે મનાવે છે. સમજાવે છે. અને પેલી પર-પાશ્વરી છે તે માસી વહાલી (બહી) તે મૂળ-પાશા વજરની છે. અને બલે વેશ્યાના સ્વભાવવાળી છે. અને પતિ મહાપાશાના કાન લાસેઈ કરે છે. પાશ્વરી શી તે વિભાવ દશા બહવા મમતા છે. જો તે જાડ કે મૂળ વજરની છે. જોને કાઈ પાશો જ નથી, જોનું ઘર નથી, જોનું કામકેંદાણું નથી. જો તે રજકુ હેસન કરનારી હજમદા વજરની અને સ્વભાવે કુલટા-વેશ્યા જેવી છે. વેશ્યાને જોમ ઘર નહિ, કેંદાણું નહિ, જોક પતિ પર પ્રેમ નહિ, તેમ આ કુમતિ કે વિભાવદશાને ઘેર ઘેર બાંધવું છે. અને ઉપર ઉપરના પ્રેમ બતાવી પતિરાજને બાહ્ય આનંદમાં રાખવા છે. જોને પતિનું લવિષ્યમાં શુ થાય તેની પચ્ચ નથી. જોને પતિની રજકપટ્ટી માટે શરમ નથી. જોને પતિની બાકુગતા માટે શેષ નથી. પતિ રજસમયા પડ્યા રહે, બહાર જિતરે નહિ. અને બાહ્યવારમાં સર્વસ્વ માને. એટલે આનંદ થાય તેવા તેના સ્વભાવ છે. પોતાનો પાશો નથી. જો લે જો પતિના પાશને

રાજ્યાર્થ—અહિ=સખી, બહેનપણી. પર=બીજી, પાશી, વિભાવદશા, મમતા. નિર્મૂલી=મૂળ-પાશા વજરની. કુલટી=જિજ્ઞાસુ, પરપુરુષ સાથે દલેલી. કાન=વધાવવાળી, કાન ફૂકવાળી. મુનિ=અને. હરિ=વને. મિલન=મગવામાં. વિષ=વચ્ચે, માં. દેવ=કે છે. હાન=હાનિ, નાશ, બાધા, રાત.

ભગવા કે નિશ્ચય થવા દેતી નથી. એ પતિરાજના કાન ફૂકાયા કરે છે એ પતિને આડું અવગુણ સમજાવો પોદ્ગમસિક સુખમાં કે મનોવિકારમાં મનાવી ભરમાળ્યા કરે છે એનો બધો ફોક બાહ્ય વ્યવહાર અને સસાર-સિકતા પર છે એની વાતોમાં પુદ્ગલવાનદીપત્તુ અને કપાસ-નોકપાપમાં કે કામલેવનમાં મણુવા છે અને એ રીતે એ મારો અને તમારો મેળ મળવા દેતી નથી.

આપ જરા શુદ્ધ ઇચ્છામાં આવો, જરા અતરસભાવ તરફ પ્રવૃત્તિ કરો, જરા આત્મ-ઇચ્છાસુ સુખ થવા માટે. મારી વહાલી મમતા કોઈ ને કોઈ તૂટ ભિન્ન કરી તમને વિષયકલાવના રજારામમાં રતી કે, તમારા વખાણુ કરે, તમારી પાસે રહી પડી તમને સસારમાં બોલાવે અને હલ્લાર પ્રકારના લુટા લુટા ચેનચાળા કરી તમારો અને મારો મેળાપ ન થાય એવી સ્થિતિ ઉપજાવે. એ બાંહે છે કે મારો અને તમારો મેળાપ તો શુદ્ધ ઇચ્છામાં શક્ય છે અને એકવાર આપ મારી પાસે આવ્યા એટલે વિભાવદશા કે મમતાનો વારો આવવાનો નથી, એટલે એ મારો અને તમારો મેળ થવા દેતી નથી. આ રીતે આપ અને મારી વચ્ચે લાંબા વખતથી સેદ પડી ગયો છે મારા નામ ! હવે આ સેદ મટાડી દો અને સાચાને એળખો ! (૩)

પતિ મતવારે બૌર રંગ;

રમે મમતા ગણિકાક પ્રસંગ મવં ૪

અર્થ—અને પતિ મહારાજ તો નશામાં અકબૂર રહી બીજા જ રંગમાં રંગાઈ ગયા છે અને મમતા નામની નાચિકાના પ્રસંગમાં પડી મોજ માણે છે (આવી મારી ઇચ્છા છે) (૪)

વિવેચન—વિશેષ ઉદ્ગાર કાઢવા ભિન્નતા પતિની વ્યક્તિમાં બેઠેલી ચેતના કહે છે કે આ પતિ મહારાજ તો મતવારા થઈ ગયેલા છે મતવારા એટલે નિશ્ચયમાં અકબૂર અથવા એકાંત મતનો આમજ થઈ ત મજ થઈ ગયેલા છે મતવારા કેવા હોય, તો તેની વિગત જાણવાનીશમાં પદમાં માથેલી મુને નિરપજ શિષ્યો ન મૂકી એમ શરૂ કરી અનેક પ્રાસ્તાવિક વાતો કરી દીધી છે અને એકાંત મતના આમજથી શુદ્ધ ચેતનાની દેવી ઇચ્છા

શબ્દાર્થ—મતવારે=નિશ્ચયમાં અકબૂર, મમતા, ક્યારે મરવાઈ કરેલા બૌર=બીજો, પેદાનો નહિ. રંગ=(૫૨) રાસરંગ. રમે=આનંદ મણે, મોજ માને. પ્રસંગ=સંકલ્પ.

૧ અથવા પતિરાજ ભિન્ન છે તે વખતે એના પેદાની સજા મમતાને કહે છે કે પેદા પાશમાં મમતા છે તે તો જાતે કુલ્યા દોઈ પતિના કાન કાંભેરવાળી છે અને મને અને તને જાતે પતિને મમતા દેતી નથી, અને કિલ્લા વચ્ચે રાસરંગ ઉપન કરે છે આવો અર્થ રાસ છે અને તે પ નિમિત્તિગ્ન અગ્નિને જાપાતો છે આરત્ય એકસરખો બેતરી અને છે એટલે તે પશુ વિચારવા યોગ્ય છે અને પ્રથમ અર્થ વધારે સુપરિત થાને છે —વિવેચનકાર

૨. શ્રી આનંદપદ્મજી પદો કાવ્ય ૧ ૫ ૫ ૪

કરી મૂઢી છે તેનો સાથો જ્ઞાણ આપ્યો છે સત્તાવીસમા પદમાં જવધુ સમ સમ જગ
પાવે, વિરહા જલજા હજાવે ^૧ એમ શરૂ કરી મતવાણા તો મતમે માતા ની હૃદય
કહી મતવાણા કેવા હોય તે પર વિચારણા કરી છે આવી દશા થિતનાની થઈ છે તે
પર વિવેચન કરતાં જન્ય વિચારકોના અને યોગીઓના તે પરત્વે વિચારે પર સક્ષિત
નિવરણ ત્યાં કહ્યું છે જ્યાં માણ પતિ મહાશય છે (એમ થિતના પુનરુચ્ચાર કરે છે.)

જ્યાં પતિ મહાશય તો હજુ પરજાવની નિશામાં પડેલા છે એને પોતાનાં કામ
છે એનું જ્ઞાન નથી, એને પોતાની આતર સક્ષિતનું મૂલ્ય નથી એ મમતા જેવી રજકે
નાચિકા સાથે પ્રસંગમાં જ્ઞાનદ માને છે એ પુત્ર કે પનમાલ-પલ્લનામાં જીવનસાક્ષ્ય
માને છે અને એક જગ્યા પીળા આકારમાં સધારમાં રજકલા કરે છે એને પોતાનું શરૂ
કયાં જાણું છે તે પણ જાણું નથી અને હાથિયો માણસ એમ જમે તેની સાથે હો
જાય, તેમ પતિદેવ અત્યારે તો મમતા જલ્પિકાના પ્રસંગમાં પડી ગયા છે અને ત્યાંથી
કુળ મેજવવાના ફાકા મારે છે. જ્યાં પતિશય તો ઔર રહે એટલે પોતાના નીક
એવા ધારકા રહે રજાઈ જલેલા છે અને પોતાનો મૂળ સ્વભાવ છોડી વિશ્વાવને સ્વભાવ
માની સ્વીકારી રહ્યા છે આવી વર્તમાન પરિસ્થિતિ થઈ રહી છે (૪)

જવ જહતા જહવાસ મંત;

વિત ફૂલ 'બાર્નરપન' મય વસત મય ૫

અર્થ—જા (અત્યારે વર્તતા) જહ સાથેના સહવાસનો અત-છેડા આવે ત્યારે
વિતમાં પ્રસરતા યાચ અને જ્ઞાનદના સમૂહ સાથે વસતની બહાર થાય. (૫)

વિવેચન—જા રીતે અત્યારે તો પતિદેવ જહવાસમાં મુ પ થઈ ગયા છે જે
વાસમાં એ વસે છે ત્યાં જહની ઉપાસના છે એમાં ઇત્રિય-વિષયોનો લોચનપટો છે. એમાં
પુત્રજલ સાથે જાણમયેન છે એમાં લોચનવિલાસને જ સ્થાન છે એમાં જાણાચારને જ
માત્ર છે એમાં પરજાવમાં રમણવા ફોર્ક જહની ઉપાસના છે. જ્યાં જહવાસમાં અત્યારે
તો પતિ મહાશય હૃદયમાં ગયા છે એ જ્ઞાન દરે કે તેમ દરે, એ એકની સોજવ થોપે
કે બીજાની, પણ એનો વાસ જ એવો છે કે એમાં ચારે તરફ જહમાં જ જ્ઞાનદેવના
તેનું વાતાવરણ છે અને જ્યાં વાતાવરણના લોચ પતિશય થઈ પડ્યા છે. એ પ્રાર્થિક
કરે તેમાં પણ એને ફળાકાંક્ષા રમણી-પન-મુદરણાના ની યાચ છે સાથે સ્વર્ગપ્રાપ્તિ કે
જ્ઞાનદાસમન્યા જહવાસનું જ લોચ છે અને એમાં એ એક જહવાસમાંથી બીજામાં
જલકલા કરે છે જ્યાં જહવાસનો અત્યારે અત મળી આવે એટલે પતિદેવ અત્યારે એ

શબ્દાર્થ—જન = ૭ કાળે જહનો = પ્રાણ થતો, મયે. જ્ઞાન = મૂળ સાથે વસત, નિમજ
અત = છેડા. પુષે = પ્રસંગ થાય. વલ = જાય, વસત = જ્ઞાનની મોસમ.

જડની ઉપાસના એટલી કે જ્યારે જો પોતાનાને બરાબર જોજો અને અત્યંતમહત્વામ્ય દ્વિતરી સાધ્યને સાધે માર્ગે જાવી બધ ત્યારે મન વિકસવર થાય જો હવે મારા નાથ પોતાનો જડવાસ મૂકી દે અને ચેતનવાસ'માં રહેવા આવે, તો ચિત્ત પણ ફરે, અને સુપ્રસન્ન થાય. આવી સ્થિતિ થાય ત્યારે જ્ઞાનદના સમૂહ સાથે ચેતનનો વસત થાય, ચેતનશબ્દ પોતે ફાલેફરે, વિકાસ પામે અને વસતકાળમાં જેમ વનરાજિ હિલોળે ચડે છે તેમ પ્રસન્ન મન સાથે ચેતનશબ્દનો આનંદસમૂહ ઘનગની ભેટે. (૫)

ઉપસહાર—જેમ્હે મારી તો એક જ માર્ગના છે કે ચેતનશબ્દ ! મારા પતિદેવ ! મારા શુભરાજ ! આપ હવે જાગો, આપની ભિષ્ ઉઠાડો અને મારી અને તમારી વચ્ચે જે આત્મો પડી ગયો છે તેનો અંત લાવો. જેમા આપને લાજ આડી આવે છે એ તરફ જોડી વાત છે લાજ તો જાતે મૂળી છે કુલટાળો સાથે રખડવું, જો આપ જેવા મારા દેવને શોભતું નથી. અત્યારની ઉપાધિનું કારણ પતિદેવનો જડવાસ છે અને જો જડવાસને લઈને આપુ વાતાવરણ ઠાળાઈ ગયેલું રહે છે જ્યારે પતિદેવ પોતાની હાલકવાલ સ્થિતિ જડવાસને કારણે કપેલી સમજશે, જ્યારે એમને જો વાસમાથી બહાર નીકળવાનું મન થશે, ત્યારે ચિત્ત વિકસવર થશે, ચેતનશબ્દ (આત્મા) પોતે જ્ઞાનદના ઘન બની જશે અને અતર રાજ્યમાં વસતની ઘનગનાટી થશે. અત્યારે જે બહારની શોભા, પૌદ્ગલિક જ્ઞાનદ અને વિલાસમા લવનસાકંઠ મનાય છે તેને બાંહે જોનેશ સાથે લીધે કાળનો આનંદ થશે અને આત્મપ્રદેશમાં અજવાણુ ચોકાર મઈ જશે. (૬૪)

૫૬ પાસઠમુ^૧

શ્રુતિકા—આ આપુ ૫૬ ચેતનાના ગુણમાં મૂક્યું છે સુમતિ, સુમતા, ચેતના એક જ છે સુમતિની નજરે એઈએ ત્યારે જોના સ્થાનગુણને આગળ કરવામાં આવે છે સુમતાની નજરે એઈએ ત્યારે જોના આસ્તિગુણને આગળ કરવાનો હેતુ છે અને ચેતના તરફે જોને વિચારવામાં આવે ત્યારે જોમા જનતજ્ઞાનદર્શન-આસ્તિત્વ અનેકગુણોના વિચાર કરવાનો રહે છે આ વાત ધ્યાનમાં રાખવી.

જ્ઞાનદધનજીએ કુલ સાત સાળીઓ જનાવી છે ૧ ૭ ૮ ૧૨ ૫૬ની ઉપર ચાર સાળીઓ પ્રથમ જાગમા આવી ગઈ આ બીજા વિભાગમાં ૬૫, ૭ ૬ મા ૫૬માં મળીને ત્રણ સાળી છે સાત સાળી અતિ જગજ, હૃદયસ્પર્શી અને અનિકાબ્યના નમૂના

૧ આ ૫૬ના વિવેચનને જાગે મને ૫ ગણિતિ ત્વજ્ઞા અથ ઉપરાંત રખાકારનો મર્મ અને મારા એક નિઝી મેંમ સાંપડજી છે તેથી વિવેચન કરવામાં વિસ્તાર જરૂર જવા કુશલ છે પણ જોને દરિમિદુભાથી પાવિચારજાનો લાભ મળશે. -વિવેચનકાર

છે સાખીનો સળખ હરેક પ્રસંગે તેની સાથે જાને બરાબર લગતો હોય છે. આ સાખીનું કાન્ધવ્યોમાં ખાસ સ્થાન છે. તે પર ઉપોદ્ધાવતા વિવેચન જુઓ. અહીં તેના હૃદયસ્પર્શ પણ પર ખાસ ધ્યાન જેવું પ્રસ્તુત છે.

પદ
(સાખી)

રાસ રાસિ તારા કસા, જોસી જોડને જોસ;
રમતા સુમતા કવ મિથે, માયે પિરસોસ

અર્થ—(સાખીનો) જોડો બેરીયજી ! રાસિ, ચક્રવર્ત, ચક્રવર્ત અને લક્ષ્મણ સમજાવે છે કે રમતાસમ જીતન મહારાજ અને સમતા-સુમતિ ક્યારે મળશે કે ક્યારે આ વિરહનો યોગ મળી આવે ?

વિવેચન—જેતના રીધકાળના વિરહથી થાકી ગઈ છે એ પતિને સમજાવી દેર હઈ આવવા અનેક પ્રકારના પ્રયાસ છે. કેઈવાર વિરહની હૃદયના આલાપ કરે છે કેઈવાર અનુભવ-મિત્રની પાસે કંઠળા કરે છે અને કેઈવાર સખી સમતાની પાસે જોડેનવળી વસી પોતાનું દુઃખ કાઢવી મન કલક કરે છે. આજે વગી એ પોતાની દયામાંથી મુક્ત થવા એક નવો પ્રયત્ન કરે છે. આજીને ક્યારે કિશા સૂઝવી ન હોય ત્યારે એ ભરપૂર બલિષ્ઠ બલુવા મટે બેરી મહારાજનો આગ્રહ લે છે. હોઠો બેરીમાં માને છે એ આનંદના પર આધાર રાખી જેતના પોતાનો વિરહકાળમાંથી છુટકારો ક્યારે થશે તે પર સવાલ કરે છે.

બાર રાસિ છે (મન, મરદ, કુલ વગેરે); એ બાર રાસિમાંથી સૂઈ પસાર થાય છે ચક્રનો ચોગ અને સ્થાન પણ બલિષ્ઠ બલુવા મટે જલુવાના હોય છે. તારા જોડે અહીં જોડો સમજાવતા મજબ, જુધ, જુકરપતિ, શુક રાત્રિ, સૂઈ સકું ટેતુ, ચક્ર જોડો છે. એ જોડોનાં સ્થાન, ભરપૂરસનો સળખ, જોને એ પડતા જુધ અને જોની કળા જોડે બસિય જોની જલુવરી કરીને કુદગી મુકાય છે. કુદગીમાં ગતિ, આપાર, લાભ, મેગાવ વગેરેના સ્થાનો હોય છે અને ચક્રની ગતિ, સ્થાનો, ગયો અને રાસિને કિસાલ કાઢી તે પરથી મેગાવનો સમજ મુકાર કરી શકાય છે. જેવી બેપતિવની માનવા છે.

જેતના કહે છે કે અત્યારે તો રમતાસમ જેતનજી અને પતિવચ્ચના સમતાનો વિચાર

પાઠ્યાર—સાખી રાસ-રાસ. રાસિ-રાસિ જોડે-જુડો, જોડન રમતા સુમતા કવ મિથે ના જલો આગમ મિથા કવ મિથે, આગમ સમતા કવ મિથે, રમતા સુમતા કવ મિથે. ભાવે-ભાવે, ભાવે. નિરસોસ-નિરસો સોસ.

શબ્દાર્થ—સાખી રાસ=બાર રાસિ. રાસિ=ચક્ર, ચક્રવર્ત. તારા=ચક્રવર્ત. કળા=ચક્ર. જોડો=બેપતિ, તે. જોના, ચક્રવર્ત પરથી બલિષ્ઠ સાખ્યાર. જોસ=ચક્રવર્ત (જો). રમતા=મદ, ભરપૂર. સુમતા=ભરપૂરની સ્ત્રી, સમતા. કવ=ક્યારે. ભાવ=ભાવે, દૂર થાય, ખો, તાર પાને. સોસ=જોડો, યોગ રિઝોરી.

ધર્મ રહેલો છે અને જોઈપણને જોગબતા પણ નથી, અથવા પતિદેવ સતી સમતાને ભૂલી જ ગયા છે અને પરિણામે સમતા તો આત્મારે બારે ચોકમાં ઢૂળી ગઈ છે આ વિરહનો તેનો અફસોસ ક્રીધા કબ્જો બંધ તેમ નથી, પણ રમતાશમ ચેતન મહારાજ તો હંજુ બધા ત્યા રખઠા જ કરે છે અને ઘરની બૈરીને જોગબતા પણ નથી. આત્મારે સમતાના ઘરમા નજર કરીએ તો ત્યા બાણે સમતાનની કથા દેખાય છે તો જોશી મહારાજ ! તમારુ ટીપ્પુ કહિ, આ સમતા અને રમતાશમ (ચેતન મહારાજ)નો મિલનકાળ ક્યારે થશે તે બરાબર જોઈ આપેલ તે માટે તમે રાસિકક તપાસેલ સમતાની કુલ રાસિ છે અને રમતા (ચેતન)ની તુલા રાસિ છે તો આ બંનેનો મેળાપ ક્યારે થશે તે તેની કુળી પરથી જોઈને કહી દેલ તે માટે તમે અર્ધનું સ્થાન, સૂર્યનો અશ નક્ષત્રનો મેળ અને સશિસ્થાનો સર્વ તપાસજો.

રમતે રતિ રમતા - આત્મા - આ પ્રમાણે અર્થ ટાંકાર કરે છે 'આત્માશમ એમ જોનો તે અર્થ કરે છે અને તે સચુચિત છે આત્માના સદ્ભાવી ખર્ચે 'સુખ કહેવાય અને કમલાવી ખર્ચે 'પર્વાય કહેવાય. પર્વાય ૩૨ વચ્ચત કર્યા કરે છે અને જે પર્વાયમા હોય, તેમા તે રમણ કરતો કહેવાય છે શુદ્ધ શુભમા આત્મા હોય ત્યારે પણ પર્વાય પલટન થાય છે અને તે મોક્ષમા હોય ત્યારે પણ તેમ જ બને છે. અને તેવા પર્વાયમા રમણ કરનારને 'રમતા કહેવામા આવે છે આત્મ મિત્રા કળ મિલે - આત્મામિત્ર-ચેતન સમા-ક્યારે મળે જોવા પાકાંતસ્થી પણ આ અર્થના વાળળીપણાની ખાતરી થાય છે મોક્ષમાં-શુદ્ધ કથામાં-પણ પર્વાયરમણતા હોઈ આ અર્થ બરાબર સુઘટિત થાય છે

વિરહાસોસ - અભિલાપ સળખી સોય-અફસોસ, બાજે જોટલે દૂર થાય. આ સર્વ ચેતનાની મેલાપની આતુરતા, ચેતનની ચન્ડુજકથા, સાધ્યની સમીપવર્તી પરિસ્થિતિ અને મુક્તકથાના માર્ગે પ્રગતિ જતાવે છે. આવી આતુરતા કઈ કથામા વર્તતા ચેતનની ચેતનાને થાય જોનો જ્ઞાત કરવામાં આવશે તો આ ચિતાની સ્થિતિમા સ્કેલ લખવાનો જ્ઞાત થશે.

મને મળેલ આ પદની નોટમા લખે છે કે- 'અભ્યાસ' એ છે કે જો ચેતનને સમતા ઇષ્ટ છે તો પ્રીતિની રીત મુજબ આત્માએ પણ તેના સંબંધ ઇષ્ટએ જોઈએ અને બંનેની ઇચ્છા થતાં જોકસાથે રહેતાં પણ પરસ્પરને અણુઇચ્છતાં જે અસદ્દ દુષ્ટ બને ભોગવે છે તે દૂર થયા વિના રહેશે નહિ. તેથી આત્મા મને-સમતાને ક્યારે ઇષ્ટશે તે રૂપ પ્રશ્ન પર આ પદ રજુ છે આ દર્શિનિન્દુ પણ વિચારવા બોધ્ય છે અને લગભગ ઉપર કહેલા જાણને મળતું છે પણ પેટામુદ્ધમાં જરા તક્ષત પડે છે, તે ધ્યાનમાં રાખવા બોધ્ય છે

જોશીની યાસે ચેતના વિરહબધા કેવી થાય છે તેનું વણન કરે છે બંને ચેતના અને સમતા જોક જ છે અને જો વિરહ કોણ પૂરો કરશે અને કેવી રીતે કરશે તે છેવટે

જન્માવસ્થે પણ તેનો કાળ પોતે બલુવી નથી તેથી જોશીને ટીપાવું જોઈ તે શોધી જતાવ્યા સંવાદ પૂછે છે જોયી અવિચારણ જતાવવાનો અર્થ કહે છે તેની પાસે જાણે પ્રમદ સ્વભાવિક છે પોતાનો આ પ્રમદ રજૂ કરતાં પોતાને વિરહકથા કૈવી લાગે છે તેનું દુઃખ કેવું ભારે છે અને તેનો જાત કષારે આવશે અને કોણ લાગશે તે સર્વ ચેતના પોતે કહી નાખે છે જો રમતા (જાતના) અને સમતાનો ભેગ કયે વળતે ઘરે તે જોશ જોઈ જતાવવા પ્રમદ મૂકે છે (સાખી)

વિરહકથાનું તે વળતે નીચે પ્રમાણે વર્ણન કર્યું —

(સ્વ-મોહી)

પીયા વિન કૌન મિટાવે રે, વિરહવિવા અસરાલ પીયા (ટક)

મીઠ નિયાળી માંપ સેરે, નાઠી મુઠ કુપ વંપ;

દીપક સર હોંછે પરા પ્યારે, તન હીર ઘરે ન નિમંપ પીયાં ?

અર્થ—વિરહની જે અત્યંત ભારે પીડા થયેલી છે તે પતિ મહાસજ્જ વગર બીજે કોણ મટાડે, જોઈ કહે, કૂર કહે ? લાકડી નિકા તો માત્ર દુઃખ જોઈને નાસી ગઈ છે અને જાણ તો વાંકી થઈ ગઈ છે હીવાની પહે માણુ ખરેખર ટાલે છે અને તેને સ્તરીર જોઈ હલુવાર પણ સ્થિર રાખી શકતું નથી. (મૂલે છે) (૧)

વિવેચન—ચેતના કહે છે કે અત્યારે પતિના વિરહની પીડા અતિશય વધી પડી છે. અને જાણી જાણી પીડાનો પાર પતિ વગર બીજા કોઈના હાથમાં નથી જોઈને જોઈ પુત્ર બલ તો કદાચ બીજે હીરો આવે, અથવા ખન કદાચ સાપડે, સર્વ બીજામાં કે સર્વ પીડામાં અન્યને જોઈથી શકાય, પણ પતિજતાને પતિને સ્થાને બીજે કોઈ જાણી શકે નહિ જોઈલે પતિના વિરહની જાણને તો માત્ર પતિ જ કૂર કરી શકે. આ જાત ચેતના પોતા માટે કહે કે અમલ માટે કહે તેમાં અર્થ નથી.

લાકડી જીવ જાંખને વાંકી કરાને માણુ દુઃખ જોઈને નાસી ગઈ છે. વહેવાર નજરે જીવ જાવકારણક વસ્તુક્રિયા છે બધે તેવો કુખી માણસ જીવમાં પડે ત્યારે કુખને વીસરી શકે છે અને વલિહાર શાંતિ જાનુકાને છે પણ માણુ (ચેતનાનું) વિરહકુખ નજરે જોઈને જોઈ તો મારી છાતું વાકી નજરે જોઈ અને મને છોડીને નાસી ગઈ છે. વિરહીને જોઈતો શાંતિને

પાર્શ્વતર—પિન-પિન કૌન-કૌન વિવા-અવા નીક-નિક નિભાણી-નિભાણી જાંખ-જાંખ તેર-તેર કુપ-કુપ. હેર-હેર સર-હિર પરા-પરા હોંછે-હોંછે.

સમ્બાર્થ—પીયા=પતિ. વિન=વિના, વગર. કૌન=કેણ. મિટાવે=મટાડે. વિવા=અવા, પીડા. મુઠ=અસરણ=અતિશય, અપાર, અપમાણ. નીક=નિક, છાત. નિભાણી=લાકડીવાદી જાંખ=જાંખ, અમુ. તેર=તારી, વાંકુ નાઠી=જતી સ્ત્રી, જાગી ગઈ કુપ=કુખ. હેર=હેપાને. દીપક=દીપક. સર=માણુ હિર પર. પરા=પરા. તન=સરિર. હીર=વજ્ર કોઈ નિમેષ=પગવાર.

નિશાસા નાખવાનું, વઢાણા પ્રિયતામને ચાહ કરવાનું અને આખી રાત વગર ઊંચે જ પસાર કરવાનું હોય છે એટલે વઢાણી જાણે તો મારાથી દૂર જ ખસી જતા છે અને માથું તો ઢીલાની પેઠે ખરેખર ઢાલી રહ્યું છે. જોઈ અર્ધ અને માથામાં ઢોલ થયા કરે એટલે ઠેની દશા થાય તે કંપી શકાય તેવું છે અને તેની તાલે આખું શરીર એક આખના પક્ષકારા એટલા સમય સુધી પણ સ્થિરતા ખાવણ કરતું નથી. આવી માત્રી વિઠ્ઠની વ્યથા આજ છે તે પતિરાજ વગર કોણ મટાડે ?

આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિએ એક બીજે જાણે ટળાકાર અને નોટ કરનારે સાત રીતે રજૂ કર્યો છે તે પણ વિચારવા યોગ્ય છે. શુદ્ધ ચેતનાને તો નિદ્રા-સ્વપ્નદશા-હોતી નથી; એને તો જાગૃત અવસ્થા પણ નથી અને યોગી ઉલ્બજર દશા હોય છે એ રીતે શુદ્ધ ચેતનાને નિદ્રા ન હોય એ એક વાત યર્ષ અથવા વ્યવહારમાં વિરહીને જાણ ન હોય તે વાત જોઈને જાણે યર્ષ ટળાકારના જાવમાં વાધો અને એમ જણાય છે કે શુદ્ધ ચેતનાની ઉલ્બજર દશા હાલે દબાઈ અર્ધ છે એનું વર્ણન જાત્ર ન સબલે. એ દશા તો ધમ્ધવા યોગ્ય છે અને જહો તો સબલ પરથી જોઈ ન આવે ત્યારે થતા ધમપછા નું વર્ણન હોય એટલે ટળાકારના અર્થના વાત વિચારવા લાયક હોવા છતાં જાણે મેસતો થતો નથી.

ઢીલાની માફક માથું ઢોલ ત્યાં આધ્યાત્મિક જાણે અનુભવ ને જાણે જણાય છે અનુભવની જ્યોતકૃપ ઢીલા છે તે માથું-શુદ્ધ ચેતનાનું-ફુલ ઢેળીને ઢોલ છે એ પતિની વિભાવદશા એઈ એ અધમ સ્થિતિ માટે પોતાનું માથું ઢાલાવ્યા કરે છે એને એ વાત અમતી નથી, એ પોતાના મસ્તકના ઢોલથી જણાવ્યા કરે છે અથવા ઢીપક અસ્થિરતાની નિશાની હોઈ તેની પેઠે ચેતનાનું માથું જમ્યા કરે છે એમ જાણે લેવામાં આવે તોપણ આધ્યાત્મિક જાણે બરાબર આવે છે.

વ્યવહારમાં વતતા ચેતનામાં સ્થિરતાનું પણ હોતો નથી, એની અસ્થિરતા ઉપાદી દેખાય છે. સિદ્ધદશામાં આરિત્ર સ્થિરતાકૃપ હોય છે પણ સચારમાં એ સુષુપ્તીમાં મીમ્સા મીલતો જાય છે પણ વ્યારે ચેતનાનું વિભાવદશામાં હોય છે ત્યારે તો એનામાં એક ક્ષણ વાર પણ સ્થિરતા હોતી નથી અને એની એ અસ્થિરતા અનુભવ જુએ છે અને તેની નોંધ લે છે પર્યાય-પદ્ધતિ પ્રત્યેક સમયે થયા કરે છે અને અસ્થિરતા એ પદ્ધતિ-જાવમાં દેખાઈ આવે છે. આવી રીતે શરીરની અને મગજની અસ્થિરતા ચેતનાની દેખાઈ આવે છે અને ચેતના અને ચેતનાને અતેહ હોઈ એની જે દશા થાય તે અનુભવ દ્વારા ચેતના જાણી યર્ષ પોતાની દશા તરીકે વણવે છે વિરહી જીની પણ આવા જ દશા હોય છે અને ચેતનામાં આજ વિભાવને કારણે ચેતનાની એવી જ દશા અર્ધ છે : એને જાણ નથી, એનું માથું જમ્યું છે અને એનું શરીર ફૂટે છે. ચેતના અને ચેતનાના એકાગ્રીજાવ વિચારતાં આ વિચારણાને આધ્યાત્મિક જાણે સમજાઈ જાય તેવો છે (૧)

સસિ સરિજ શારા જાગી રે, વિનગી હામિની તેગ;

રયણી રયણ મતે રંગો પ્યારે, મયણ સયણ તિતુ વંગ પીયાં ૦ ૨

અર્થ—ચંદ્ર (વારાનો પતિ) વારાઓની નજીક જઈને જાળકે છે અને જાડમની ખાર જેવી વીજળી ઝળૂકે છે (જાને વિરહ બળાને વધારે છે) અને શત મને છળ દીધા કરે છે અને માસ સ્વજન (પતિ) વગર કામરેવનો ઢોર બધે છે (૨)

વિવેચન—વિરહી સ્ત્રીની શત્રીઓ જેવી બધા છે કુદરત તેની સાથે જેવી રીતે વર્તે છે અને તે વાતમાં આનુષંગિક બાબતો જેવા ભાગ લઈએ છે તે પ્રથમ જાણ વિરહી બલવદાનુ પત્નીની નજરે વિચારી જઈએ. ૫ જ શરીરવિજયજીના અર્થ પ્રમાણે વારાના પતિ ચંદ્રને વારાઓ (તેની સ્ત્રીઓ) સાથે રમતો હોયીને માસ વિરહ વધારે ઉત્કલ્પે છે. સરીજુ એટલે સચીપ જઈને અને જગી એટલે રમે છે. અને વીજળી ખડમની ખાર જેવી ઝળૂકે છે અને એ પણ વિરહજોર જગાડે છે હે શત્રિ! તુ મને ઇચ્છો છકિ નહિ. (મતે નહિ પણ મત પાક બેઈએ એવો તેમનો અભિપ્રાય છે) કામરેવ પતિ વગર પાતાનો વેગ વધારી મૂકે છે આ પ્રમાણે તેઓ સ્ત્રીપિા સજ્જ અર્થ કરે છે. આ અર્થ વિચારવા યોગ્ય છે આમાં ચંદ્રમાને વારા નામની તેની સ્ત્રીઓ સાથે રમતો જતાની તેનાથી અને વીજળીથી વિરહબધા બધે છે એ ભાવ સ્પષ્ટ થયો છે

ટખાકાર છુટી રીતે વિરહબધા વાણે છે તેના કરેલો અર્થ સાદી ભાષા કરી અત્ર નોંધી છલું છુ વેગ એટલે વલગળ ઉવાવળી જઈને શત્રી (સ્વણી) મને પ્રેરિતપતિમ (જેનો ખજી પરદેશ બધો હોય તેવી નામિકા-જી)—એકઠી બહીને ઇચ્છો હેવા તૈયાર અર્થ છે. એ શત્રીનું વર્ણન કરવાં કરે છે કે ચંદ્રમા પાતે છુપાઈ રહ્યો અર્થાત્ કાળી અમા વાસ્તવાના અખારરૂપ રણભૂમિકા છે અને જગી હામની—અચૂત-ઝળઝળાટ કરતી વીજળી-તેમ જ જગી વાસ-ઝળઝળાટ કરવા વાસ-એ વિનગી તેજ છે એટલે વગર પ્રહલુ કરેલ વસ્ત્રાદિ હોઈ તેનાથી મને ઇચ્છો હે છે. હું અશુદ્ધ ચૈતન્ય હોઈ તો તો કામરેવ મને છું તું શું કરી નાજે, પણ હું તો શુદ્ધ ચૈતન્ય સહી તેથી કામરેવ, માસ સ્વજન ઘેર ન હોવાને કારણે, મને ઇચ્છો હેવા બાંછે છે શત્રી, વારા, હામિની એ સર્વ મંજી કામગીરીન દ્વારા મને ઇચ્છો હેવા બાંછે છે. આ ટખાકારનો અર્થ પણ વિચારવા યોગ્ય છે આપણે તે વિચારી જઈએ.

વિરહબધા, અધારી શત્રુ, વચ્ચે વીજળીના ઝળકારા અને એકંતવાસ સાથે ઊંઘનો અભાવ, એ સર્વ એવા પ્રસંગો છે કે મનુષ્યના મનજનો માનસિક અવસ્થાથી તે વખતે

પ્રાપ્તાર—સરીજુ-સરજુ. વિનગી-વાનગી. જાણ-જાન. તિતુ-તિલુ, તિલુ.

શબ્દાર્થ—સસિ = ચંદ્ર. સરિજુ = સચીપ જઈને, પાસે જઈને, સરી જઈને. વારા = બીબા મહે (સાથે) જગી = રમે છે જગી એ વિરહી = જગી છે (કિનાર). વગર પ્રહલુ કરેલી (વિરહજુ) શત્રિની = વીજળી તેજ = ખડમ, તરવાર રમણી = શત્રુ. મતે = મને. જાણુ = હે છે ઇચ્છો = છળ. ચલુ = ચંદ્ર. મેવ. જાણુ = સ્વજન, પતિ. તિતુ = વગર. વેગ = ગત.

કામદેવની અસર કેવી થાય તે જણાવ સમજી શકે અદ્રમા પણ કામોદીપન કરનાર છે, પણ વિરહી સ્ત્રીને અધકાર (અદ્રમાની બેરહાજરી) તેથી પણ વધારે મૂઝવણ કરનાર છે એમાં બળી વધે વીજળી થયા કરતી હોય, તાણ પોતાનો પ્રકાશ નાખી રહ્યા હોય, એ સર્વ વગર તરવારે મહાભય કરે ॥

તેમ કરનાર મિત્ર આ આધા પર ભાવ જણાવતાં લખે છે એમ અદ્ર છુપાઈ ગયો છે અને તાણ અને વીજળીના જગકાણાળી, વગર બ્રહ્મણ કૈદવી તરવાર વડે મને—મહદ્રુપ સ્વજન વિનાનીને—શત્રિ જણાવી દેવો દેવા છડે ॥ (અમતા અથવા શુદ્ધ ચેતનાનો આદ્રમા સાથે વિચાર છે એટલે આ શુદ્ધ ચેતના પ્રેરિતપતિકા ધર્મ, તેને શત્રી જાણવા આવે છે એ ભાવ અત્ર જતાઓ છે અધારી શવ વગેરે કામોદીપન કરનારા છે અને એકલી સ્ત્રી હોય તો આધા કારણથી બ્રહ્મ થાય; પણ સમતા તો તેમ છતાં દુઃખ ભોગવે છે માટે તેના તેના પતિ સાથે ક્યારે મેળાપ થશે તે હે ભેરશી ! બેશ ભેઈને કહે આ પદ કૈરક ગાથા સાથે અધ્યાહારથી લેવાનું છે)

શત્રીને કહો ન દેવાની પ્રાર્થના કરવી કે શત્રી કહો કે છે એવી દુસ્થિત કરવી, એ બન્નેનો ભાવ એક જ આવે છે એટલે જુદા જુદા દષ્ટિબિન્દુઓથી કૈરકા અર્થમાં એકતા બાહ્ય રહી છે. વિરહીની કથાનું વલુન માનસિક દષ્ટિએ ભવ્ય અને વિચારણીય હોઈ કવિની કવિતાને નૈસર્ગિક રૂપ આપે છે (૨)

શુદ્ધ ચેતના હજુ પણ વિરહશ્યાને વધારે વણવે છે :—

તનપિંચર શ્વર પયોં રે, ઝઢી ન સકં ઝીંડ હંસ;

વિરહાનય જાયા જસી પ્યારે, પંન મૂલ નિરવંસ પીયાં ૩

અર્થ—જીવ(ચેતન)કેવલ હસ શરીરરૂપ પાજશભા પ ચો પ ચો ખેદ પામે છે કંઈપણ કરી હીજી થાય છે અને વિરહ—અગ્નિની જ્વાળાઓ તો બારે જળી રહી છે; તેથી (એની) કી વાની પાણે તો મૂળભાથી સમૂળથી નાશ પામી અર્ધ છે (૩)

વિવેચન—આ આધામાં કંઈપણ ભવ્ય છે એમ શુદ્ધ ચેતના જીવથી બહે જુદી હોય તેવા ભાવ જતાઓ ॥ જાતે તો ચેતન-ચેતનાની એકતા છે પણ આપણે ચેતના અને ચેતનને જુદાં કરવી આજ્ઞા હીએ એ વાત ધ્યાનમાં રહે. ચેતનાનો જીવ અચારે તો શરીરરૂપ પાજશભા પદનો પદનો વૃર્ષા કરે છે; આથી દુનિયામાં જીવીને જવાની તેની શક્તિ હતી તે અત્યારે દગાઈ ગઈ છે અને નિરુદ્ધ અગ્નિની જ્વાળાઓ એવી આકરી ભૂંસી નીકળી છે કે એણે એની કી વાની પાણેને નિર્વંસ કરી દીધી છે

પદાનર—પિંચર=૫ ને મૂંડે-મૂંડે. ટઢી=જીવ.

શબ્દાર્થ—તનપિંચર=શરીરરૂપ પાજશ (તેમ). મૂંડે=ખેદ પામે છે કંઈપણ કરી હીજી થાય છે પયોં=પીમે. જીડી=તેમથી માથુ ટડે=ટપ, ચેન નિરવંસ=વિરહરૂપ અગ્નિ. જાયા=જ્વાળા. જસી=જળી. પંન=પાંખ. મૂલ=મૂળભાથી. નિરવંસ=સમૂળનો નાશ થવો તે.

અથવા ચેતનશબ્દ (જીવ-ક્રસ) પોતે સ્ફૂળ પાંજરામાં પડી ગયા હોઈ એની ઊંચાની શક્તિ નાશ પામી ગઈ છે અને એ તો તનપિચ્છરમાં પડ્યા પડ્યા ગૂંચી કરે છે અને વિસ્ફૂળી જવાળા તો એવી આકરી બને છે કે એણે પાંજરાને મૂળનાથી નકામી કરી દીધી છે. આથી ચેતન અને ચેતન્યનો અલોહ લઈએ તોપણ અર્થ બેસતો આવે છે અને ચેતન્યને જુદી બંધિત ગળી એની શક્તિ પડી ગઈ છે એમ અર્થ કરીએ તોપણ ભાવ બેસે છે. વાત એકની એક છે કે ચેતનશબ્દ અત્યારે સ્ફૂળ વસ્તુઓમાં સચી રહ્યા છે અને એ કારણે ચેતન્ય દબાઈ ગઈ છે.

ટપાકાર આ ભાવ બહુ સાચી પણ અસરકારક રીતે લાવે છે એમણે ઊંચાની શક્તિનો અર્થ શુદ્ધસ્થાનકભારીક કર્યો છે એમનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે. માત્ર ચેતન્ય રૂપ શરીર પાંજરામાં પડ્યું પડ્યું અત્યંત ધૂરે એટલે શુદ્ધાત્માના મેગાપને વાટે અને એવો મેગાપ ન બને. હોવાથી અત્યંત આરતિ (પીડા) કરે. આવી સ્થિતિમાં વિસ્ફૂળે કારણે શુદ્ધસ્થાનના આશોકવૃક્ષમાં મારુ ઉકૂપન સામન્થવાન ન થાય, શુદ્ધસ્થાન-આશોકવૃક્ષ ન કરી શકે એટલે તેનામાં ઊંચાનાં સામન્થ ન રહ્યું—જેમ ભારીપૂંછે ક્રસ ઊડી ન શકે તેમ એટલે શુદ્ધસ્થાનનાં આશોકવૃક્ષ મૂળથી મટી બચે. આ રૂપ વિસ્ફૂળશક્તિની ઝાળ, એ જનવાનું બંધીની ચોકડીના ઉદબળ છે તે; આત્માનું પોતાની આગેથી બેસું તેથી; શુદ્ધસ્થાન-કમારકાં રૂપ પાળ; તેનું મૂળ એટલે પ્રથમ શુદ્ધસ્થાનકથી જ (બીજેથી નહિ) એટલે મૂળથી જ નિર્વંશ થયું છે—આત્માસમથી સંહિત થયું છે.

બની શકે તેટલી સાચી ભાષા કરી ઉપરનો /વાકારનો ભાવ બતાવ્યો છે તેમાં અત્યંતાર છે જાવ સમજવાનો પ્રામાણિક પ્રયત્ન છે એમણે ઉદ્યનને શુદ્ધસ્થાન-આશોકવૃક્ષ ગણ્યું છે તે ખાસ સમજવા યોગ્ય છે. આ પાછોના મૂળ જ છેદાઈ ગયાં છે એટલે આખી પ્રગતિ ખટકી ગઈ છે. આ ભાવમાં પાંખ બળી જતી નથી, પણ એને બારે આકરી બનાવી દે છે. આ ભાવ વિચારના યોગ્ય છે એક રીતે કહ્યા જાયજામાં પડે તેથી તેની પાછો નકામી બની જાય છે. પણ નાશ પામી જતી નથી એટલે નિર્વંશ ના અથ નકામી એવો કરીએ તો હમઅત ભાવ બેસતો આવી જાય છે.

તનપિચ્છર એટલે સ્ફૂળ ભાવમાં રમણવા સમજવી. એને ધનનો વિચાર, સીનિય વિચાર, ઇશકસંભોનો વિચાર, પોતાની શારીરિક તદુરસ્તી બળવવાનો વિચાર—આ સર્વ તનપિચ્છરશ્યા છે સ્ફૂળ વર્તના છે. ચેતનને પોતાને પોતે કોણ છે તેનો કદી સ્પષ્ટ અણલ આવવા ન દેનાર મરોઝિવ-આવરિત અજ્ઞાનશ્યા છે અને શુદ્ધ આત્માની તબરે કેદમાનાની સ્થિતિને સ્ફૂ કસ્તાર તુચ્છ વર્તના છે.

માત્ર મિત્ર નેપથકારે વળી નવો જ ભાવ સૂચવ્યો છે. તેઓ નેપથે છે : સમતા કહે છે કે હું ચેતનના મેગાપ વચર કૂંબી થઈ છું, જીવ પણ બઈ ચકતો નથી, કારણ કે મેને કહ્યું ચેતનના મેગાપની બાધા છે આત્મા ઊડી ચકતો નથી, કારણ પતિ મળવાની

આશામા તેની પાંખોના મૂળ છેદાઈ ગયા છે અથવા, વધારે સારી રીતે કહીએ તો, વિરહા નલમા તેની પાંખો બાળી ગઈ છે આ નોખમાં કંઈક સાવ ઠીક છે અને તે વિચારવા થોડા હોઈ અત્ર રજૂ કર્યો છે

ઊઠવાની હકીકતમા અને જ્ઞાનશુણને આગળ કરવો ઠીક લાગે છે જ્ઞાની જ્ઞાનથી ગમે તે સ્થાને જઈ શકે છે જૂત-ભાવીના ભાવોને બાંધે છે પણ જોના તે શુણ અવસાઈ બધ ત્યારે જોની ઊઠવાની શક્તિ હીન થઈ બધ છે પોપટને પાંજરામા રાખ્યો હોય તો તેની ઊઠવાની શક્તિ તો રહે છે પણ જોની પાખ જોવી બારે થઈ બધ છે કે જોને છૂટો કરવામાં આવે ત્યારે પણ જો શોઠો વખત ઊડી શકતો નથી. આત્માનો જ્ઞાનશુણ પાંજરા પાંજરો છે અને જો નિર્વંશ થવાથી જો પરિવારહીન (કાલિંગ) થઈ ગયો છે ત્યારે આજ બરાબર લાગે ત્યારે જો છાડને મૂળમાંથી બાળી નાખે છે અથવા મૂળને પરિવાર વગરનું- ન કાઢેફેલે તેવું-જનાવી દે છે ચેતન અને ચેતનાના વિરહનું આર્તું પરિણામ આમ્નુ છે એક તો ઉદ્ધવન ગચ્છ અને બીજુ પાંખો હજબજ નકામી થઈ ગઈ (૩)

રસાસાસેં રહાડકો રે, શાદ શવે નિશિ રાંઠ;

ન મમ રસાસા મની પ્યારે, રટકે ન રપણી માંઢ પીયાં ૪

અર્થ—નિસાસાની ગતિથી પણ આગળ વધી જવાની ઇચ્છાવાળી રાંઠ શવ તો હોઠ કરીને સામે બેસી ગઈ છે અને નિસાસાને મનાવીએ તોપણ જો લગાર માત્ર પણ શોકાવી નથી, વધતી જ બધ છે (૪)

વિવેચન—આ ગાથાનો ત્રીધો અથ પન્નાસલ મહારાજના કહેવા પ્રમાણે, અત્યારે વિરહકાળના જે નિસાસા આવે છે તેની સાથે રાત્રી વાટે જાડી છે શવ કહે છે કે હું મોટી અને નિસાસા કહે છે કે મારી પોતાની સખ્યા મોટી. નિસાસા ગમે તેટલી મોટી સખ્યામા આવે, પણ જોનાથી જો શવ વધારે મોટી થાય છે એટલે નિસાસા ઉપર નિસાસા આવે, પણ શવ વાટે જાડી છે તે જૂટવી જ નથી. કહેવાની વાત જો કે વિરહને પરિણામે શવ પૂરી થતી નથી. અને આ નિસાસા ગમવા નથી, અને મારો જોના તથા જરાયે પક્ષપાત નથી, પણ ગમે તેટલું કહીએ તોપણ આ શક શવ તો જોને જરા પણ શોકવી નથી, ઊલટી જોને વધારનારી થાય છે રાત્રી જો અત્ર વિભાવદયા સમજવી. વિરહી સ્ત્રીની રાત્રીઓનું આમા આગેફૂલ વણ ન છે અને અથ બાંધત હયામાં નિસાસાએ શવને કેટલી ઢાંબી કરે છે તે તો વિરહદયા અનુભવનાર બાંધે તેવી વાતો.

પાટાતર—રસાસાસેં—આશાને વાળીકા-વાળીકા. રાંઠ-સા. ન અને-ન મન ન મેં. હરી-હરી

શબ્દાર્થ—રસાસાસે = આસોશસથી, નિસાસાથી. વાળીકા = વજવાળી ઇચ્છાવાળી, નેત્રથી આગળ પસવાળાળી. વાઢ = હોઠ, હરીફાઈ નિશિ = શવ ન અને = ન મને, ન ખૂરે. રસાસા મની = નિસાસાએ મનાવી (તોજાજી) હરી = રોકાવ, આડી. રપણી = શવ. માંઢ = જરા પણ.

ટળાકાર આ ગાથાને આ તરફ જુદો કરે છે તે જણાવે ઝગઝગતો નથી, પણ નોંધી લેવો જરૂરી છે. તે આ પ્રમાણે લાવ જેણે છે આસોઆસરૂપ વટાઉકા એટલે થોડો મુસાફર એક સ્થાને હજુમાત્ર ન રહે. મુસાફરમાં પણ થોડો મુસાફર એક સત્રે જઈ તો બીજી સત્રે ક્યા હોય. આસોઆસરૂપ મુસાફર રાત્રિ સાથે વાઢ વડે તેને કહે કે આત્માને એક સત્તે આત્માની ગતિમાં રહેવા દે. પણ આત્મા સોપકની આગળવાળો છે અને જીવિદ વિચર માટે એટલે સાત કાણે આમુખ્ય તૂટી જાય છે એ સાતમાંના કોઈ પણ પ્રકારે આમુખ્યિતિ તૂટવાવાળી છે અને જાગે શુદ્ધ ચેતના વિચારે છે કે જાત જનસ્થાએ શુભ પરિણામીપણું થાય તો પોતાને આત્મા સાથે મેળાપ થાય. પરંતુ દુઃખની વાત એ છે કે આત્માની અશુભ ગતિ તો અઝાઉ જ બાઈ જઈ છે કારણ, અવસ્થિતિના પશ્ચાદેના ત્રીજા જાગમાં પ્રાણે આમુખ્યજન પડે છે, એટલે એણે જેવું આમુખ્ય નોંધી ઘીડું કરી તેને જાત સરવી તેની બુદ્ધિ થશે. જા જી ત્યા જી એટલે જેવી ગતિ થવાની હોય છે તેવી જાત જનમે મતિ થાય છે એટલે અશુભ પરિણામી આત્માથી શુદ્ધ ચેતનાના મેળાપને તો તે નવસરે પણ અસંભવ જ રહે છે. અને સાત પ્રકારના ઉપક્રમમાંથી કોઈ પણ પ્રકારે આમુખ્ય સ્થિતિ તૂટી જાય છે. આ કારણે ઉચાસામની એટલે આસોઆસે મનાવી કુર્ષ સત્ત ન માને અને એ પ્રમાણે ન મનાવી સત્તવી સત્તના મનામણું થઈ નથી. આવા પ્રકારની સત્તને આસોઆસ માંડ માડ-હાથાડીપણે કરીને-સત્રી વરૂ કટકતો નથી, એટલે એ સત્રે એ ગતિમાં આત્માને રહેવા દેતો નથી. આ પ્રમાણે જઈ ટળાકાર કરે છે.

તેમ કન્ધાર મિત્ર લખે છે આસોઆસરૂપ વેગમાંથી પતિ ગતિરૂપ સ્ત્રી સાથે વાઢ કરે છે કે તું કઈ ઘોઘસપણે વસ્ત્ર પણ તે કશું માનવી નથી અને આત્માને કયાંય પણ ફરીકામ કરવા નહિ દેવા આગળ ને આગળ જેણે જાય છે. આસોઆસ લગ્ન વેગથી આત્મા જાય છે તે ગતિરૂપ સત્રી સાથે વાઢ કરે છે કે તું આત્માને ઘોઘસ વળત મુખી એક ગતિમાં રહેવા દે પણ ગતિરૂપ સત્ત માનવી નથી અને આમુખ્યરૂપ ઘોઘસ વળતમાં પણ કાપકૂપ કરીને તેને સોપકની જનાવી દે છે તેથી છતે આગળે વજમાં અનેક પ્રકારની તૂટી પડવાથી આત્મા અનિશ્ચિતવચ્ચે બાટકતો કરે છે અને ગતિરૂપ સત્રી આસોઆસથી પણ આગળ દોડતી જઈ લગ્નારે પાછી પકવી નથી. આમુખ્યમાં અનેક ઉપક્રમ પડવા તેને બંધસિ રહેવું શુભ નથી.

૧ આમુખ્ય સોપકની અને નિરૂપામી એ મે પ્રકારનું હોય છે આપાત-ઉપપાત લગ્નમાં તૂટી જાય તેવા આમુખ્યને મોપામી કહેવાય છે નિશ્ચિત આમુખ્ય અને તેના ઉપપાત લાગે તોપણ તૂટતું જ નથી. એ તો અનરૂપ આમુખ્ય મોવરવાતુ જ હોય છે નીચે કર, ચાલનાં વામુલે આદિનાં આમુખ્ય અનરૂપ નિશ્ચિત હોય છે સોપકને એ મના આમુખ્યજનમ લગ્નમાં જનમે છે તે સત્ર પ્રકારનાં દોઈ નીચે મુજબ છે —

(૧) અનરૂપ (૨) રાજ્ય અને ભવ (૩) નિશ્ચિત-૬૬, સ્વભાવ (૪) અજ્ઞાત (૫) નેના (અર્થ અર્થનાં બી પીઠ) (૬) પરાપાત (હવામાં પાનુ વગેરે કારણે થતા આપાતથી); (૭) ૧૫૦ (સાપ, નીચી વગેરેના કાળથી); (૮) આસોઆસને નિશ્ચિત [સ્વાર્જન ૫૧૧]

આ પ્રમાણે જુદા જુદા દિગિન્દુથી આ ધોધી ગાથાનો અર્થ સ્પષ્ટજવા પ્રયત્ન કર્યો છે

મને આ ગાથા વળા નૂઠ ભાવથી ભરેલી જણાય છે કેઈકેઈકે સ્થાને આમુખ્યનું માન આસોઆસથી ગળાય છે જ્યારે કેઈકે સ્થાન આથા વચરનો ઘઈબવ ત્યારે હોઠવાચકા બેસે છે કે હવે તો એ પોતાના આસોઆસ પૂરા કરે છે કશક બે કશક, જેટલા આસોઆસ પૂરા કરવા લખાવી લાવેલ હોય તેટલા સોગવવા પડે છે રાત્રી-નિશા એ ગતિ હોય તે વાત પણ સમુચિત લાગે છે પણ ગતિ-આગતિનો લાખી નજરે આપણ કરના પ્રાણી એક સ્થાને લાંબા વખત ટકી શકેતો જ નથી; હજુ જરા ઠંકાણે પડે ત્યાં આસોઆસ પૂરા ઘઈ બવ છે એટલે ચેતના અને ચેતનની એકતા યવાનો વખત જ આવતો નથી. ધાર ગતિકૃપ સસારમા ભગ્નું, એક આશ્રમાથી બીજામા પહોં અને ઘટજમણ કર્યા કરવું એ બાંહે અત્યારે તો ચેતનાનો સ્વભાવ ઘઈ પહોં છે રાત્રિ એટલે વિભાવકશા પણ બધી શકાય એ ચેતનને સ્થિરતા પ્રાપ્ત થવા દેવી નથી, એનું કામ રસ્તે આવવા દેવી નથી અને ચેતનાનો અને તેનો મેગાય થવા થોમ્સ કેઈ રસ્તો આવે ત્યાં તો ગમે તેવું બહાનું કાઢી એને બીજે ઠંકાણે ખેંચી કે છે. એ ચંક રાત્રિનો દોર બારે આકરો અને એસદાર છે. આ રીતે આ ગાથા બેસે છે અથ સ્પષ્ટજવાના આ પ્રયત્નો છે અત્યંત યોગ્યમ્મ ભાવના વાળી ગાથા છે વધારે પ્રકાશ માગે છે ખાસ વિચારણીય છે. (૪)

૩૬ વિધિ છે જે ઘરવળી રે, ઉસમું રહ ઠરાસ;

દર વિધિ આઈ પૂરી કરે પ્યારે, 'માર્નદખન' વમ્મ માસ વીયાં ૫

અર્થ—જેનો ઘરનો ખણી-પતિ મહારાજ-આવા પ્રકારનો છે તેનાથી તો (સમતા) ગમતીન રહે છે ઉઠાસ રહે છે (હવે) આનંદધન પ્રભુ પોતે પધારીને તેની આશાને હરેક પ્રકારે પૂરી કરે (ત્યારે એની આથા પૂરી થાય તેમ છે એને બાધાર અનંદધન પ્રભુને છે) (૫)

વિવેચન—ચેતના છેવટે બેસે છે કે એનો ઘરખણી આવા પ્રકારનો છે તેના તરફ સમતા ઉઠાસ રહે છે; ઘરખણી અત્યારે ઘરને જ ભૂલી ગયા છે એ વસ્તુવમા એટલા આસક્ત ઘઈ ગયા છે કે મારી આવી સ્થિતિ ઘઈ ગઈ છે એ વાતની પણ એને દરકાર નથી.

ટખાકાર લાગે છે કે એ રીતનો ઘરખણી છે ઘર-અમુદ સ્વભાવ રૂપ ઘર-નો ખણી સ્વામી તે આદ્યમાસથી ઉઠાસ રહે આ ભાવ પણ ઠીક છે

કુમતિના તાજામાં પડેલા જીવથી સમતા બહુ ઉઠાસ રહે છે તે અમુદ ભાવવાત્રા આદ્યમાનો અને સમતાનો મેગાય થતો નથી આવે ભાવ મિત્ર નોંધ કરનાર લાવે છે તે

પાઠનર— ૩૬ વિધિ છે ૭ ઘરખણી ના જાવે ૩૫ વિધિ હમ્મ ૭ ધણિ રે. રે-રે-રે ન વિધિ-વિધ

ગાજાર્થ— ૩૬ વિધિ = આથા પ્રકારના. ઘરખણી = પતિ. ઉસમું = તેનાથી. ઉઠાસ = ગમતીન, વિષ

૬૨ વિધિ = ૬૨૩-૬૨૩ પ્રકારે. આઈ = આવી.

પણ સમુચિત જણાય છે. વાત એ છે કે ચેતનની અત્યારની સ્થિતિએ ધરતું આણુ વાતાવરણ બચાવી નાખતું છે.

આ તેા હું જુઝુ હું અને પતિ પોતે બેદરકાર રહે છે એના મેળ કઈ રીતે થાય ? હવે તેા જ્ઞાનદાસ સમૂહ પ્રભુ હરેક પ્રકારે બંધે આવીને આશા પૂરી કરે ત્યારે સાચુ કામ થાય તેમ છે.

ટલાકાર જસ જુડી રીતે એ જ જાણ લાવે છે એના અર્થ પ્રમાણે જ્ઞાનદાસે ધન-સ્વરૂપ-પ્રતિષ્ઠા પરમાનુદાનો સમૂહ-એવો પ્રભુ-સામગ્ર્યવાન આત્મા, હરવિધ-નાના પ્રકારના-શુદ્ધસ્થાન-આયોજ્યરૂપ આશા, શુદ્ધ ચેતનાને સ્વભાવરૂપ ધરે આય એટલે આવીને પૂરી કરે-આશા સ પૂર્ણ કરે. જ્ઞાનદાસ પ્રભુ એ શુદ્ધ સ્વભાવવાળો આત્મા, તે હરેક પ્રકાર સમતાને આવીને મળીને તેની આશા પૂરી કરે છે એવો જાણ ટલાકાર અને મિત્ર નેાંધકાર લાવે છે નેાંધમાં લખે છે. પણ ત્યારે આત્મા શુદ્ધસ્થાનમાં આયોજ્ય કરે છે ત્યારે તેનામાં સમતા આવે છે અને ત્યારે જ તે સમતાના સર્વપ્રધાની જ્ઞાનદાસ સમૂહને પ્રાપ્ત કરે છે. પરંતુમાં સમજી કરવાની ટેવ હોય ત્યાં સુધી સમતા આવતી નથી. અને ચેતન-રાજ પોતે જ જ્ઞાનદાસરૂપ છે સત્યાગતે તે જ્ઞાનદાસ છે સમતા તેણે જ પ્રાપ્ત કરવાની છે અને ચેતના પણ તેની પોતાની જ છે એ જ્ઞાનદાસ સ્થિતિ ઉપલબ્ધવાની છે તે ક્યારે પ્રાપ્ત થશે તેની આ લખના છે એવી સ્થિતિ પ્રાપ્ત ન થાય ત્યાં સુધી સાચા સ્નેહીને તેા વિચાર જ રહેવાનો છે અને એ વિચારકાળમાં તેા ચેતનના ઉદ્ભવન બટકી જ બંધ છે અને ચેતનના નિસાસા વધારે ક્રોધ અને અક્રોધ થતા બંધ છે આ સ્થિતિનો જત લાવવાની ઇચ્છા પતિપ્રાણુ ચેતનાની જરૂર હોય તેમાં નવાઈ નથી. એકવાર સમતા અને ચેતન મળ્યાં એટલે શુદ્ધ ચેતનની વિશ્લેષણ હમિયને માટે લાંબી જવાની એ વાત પણ સુચોચ છે એટલા માટે એ લખનામાં એ બેસીને પૂછે છે કે કાઈ બેસીશ ? વારા બેસ બેસને કહે કે જ્ઞાનદાસ અને સમતાને મેળ ક્યારે મળશે ? અને જ્ઞાનદાસ પ્રભુ-આશા નાથ-પોતે બંધે પધારીને જમારી આશા ક્યારે પૂરી કરશે ? (૫)

ઉપસહાર-આ લાવવાની પદમાં ઊંડો ચેતનાચાસ છે અતરની વાલાવેલી છે ચેતનાના વિકાસમાં પ્રચાલ આશા છે અને માર્ગમનની શુદ્ધ દિશાનું ધ્યાન છે. અત્યંત વિશુદ્ધ આત્મમનનું આ પરિણામ છે અને છતાં કારે ઉદાસીનતાના ધ્યાન સાથે આશાને માટે આશય છે. ઉદાસીનતા જતે આશામાં પરિણમે છે પ્લાતા, પ્યેવ અને પ્લાનની બેઠવા થાય, એના અતરજાવ સમજાય, એની અદર રહેલા આત્મજાનનો જ્ઞાનદાસ સજગાય, પ્રભુ જ્ઞાનદાસ પોતે પધારીને સર્વ આશા પૂરી કરે, અને તેમ થાય એટલે નિસાસા અને ઉદાસીનતાને સહાને માટે છેડા આવે. બહારની કોઈ કિંયા, બહારના કોઈ સ્નેહી સામ્યપ્રતિ કરી આપે તેમ નથી. જ્ઞાનદાસ પ્રભુ અદર જ બેઠા છે; એને સુચોચ સાધન મળે એ હે એ અદરમાં જ બંધે તેમ છે જામ્યા એટલે પરજાવ બટકી, રજ પડી દર કઈ અને ચેતનાની વિશ્લેષણ છૂટી ગઈ

આ સ્થિતિ નીચમવવાનો અત્ર જાવ છે બ્યવહારમા વિરહી સ્ત્રી જોલે તેવી વાત સાદી રીતે ઉચ્ચ કવનમા મૂકી યોગીરાજે આ પદમા ઘણી વિશિષ્ટ વાત કરી નાખી છે અને અવસરમકથાની તાલ્યવેલી કેવા પ્રકારની હોય તેનો આથી ખ્યાલ કરાઓ છે. આપ્રા અમર છે સાધન બાણીતા છે ઇચ્છા બગવાન છે અને ચેતનરાજ એને પ્રાપ્ત કરે તે તેનો સદૃશ સ્વરૂપ છે માત્ર પરજાવ તરફ સાચુ પારકાપણુ જણાય અને પરને દૂર કરી મ્વનો આદર કરવાનો નિયમ યાવ તો દુઃસમંહિરના જોડેલો આનંદમયુ સર્વ આપ્રા પૂરી કરી શકે તેમ છે (૬૫)

૫૬ છાસંક્રમ

ભૂમિકા—પ્રમાણમા નાના આ પદમા બહુ મુદાસરના અને ખાસ વિચારણીય વિચારો કવિના અવરમાથી નીકળી ગયા છે એમા બ્યવહાર અને નિર્લેખનો અદ્વિત સમન્વય કર્વો છે એમા દિલની બેલી વાતો કરી દીધી છે કે જે અનેકાંત મનનો બરાબર ખ્યાલ ન થયો હોય, વિધિ-નિરોધના સૂત્રોની મર્મશનો હિસાબ ન જણાયો હોય, અધિકારી પરત્વે સેક કેટલો અને શા માટે પા વામાં આન્યો છે તેની વિચારવૃથતા મગજમા ન સર્જ હોય, તો આ પદના લખનારને કે કરાવનારને નિર્લેખમતવાદી કહેવાની મૂંઝટા આમાન્થ ભૂમિકા પર સ્થિત કયેલા કરી નાખે તેવું છે આ અતિઅત્યંતની વિચારવૃથતાનું પૂર્વકરણુ પડને અતે કરવાનું સુલભથી શાળી પ્રથમ યોગીરાજ શુ કહેવા માગે છે તે વિચારી જઈએ. પણ આખી પદવિચારણામા બ્યવહાર અને નિર્લેખને વિશેષ નથી અને તેનો સમન્વય કરવાની આવડત એ જ કૌન તત્ત્વજ્ઞાનનું રહસ્ય છે એ વાત પર ખાસ ધ્યાન રાખવાની જરૂર છે પ્રથમ યોગીરાજને સમજાવે.

વિચારણા બે પ્રકારની હોય છે : આત્મિક (subjective) અને આદ્ય (objective). આત્મિક વિચારણામા અદર એવાનું યાવ છે યેન આમે એકાદી જાવ યાવ છે. પોતાની પ્રતિ કેમ યાવ ? કયા કારણે અગ્રી ? અતિમ ક્ષેત્ર શુ ? પોતાનું કે પોતાના આન્થ તેની સાથેનો સબંધ કેટલો ? કયા મુખીનો ? કયારે કયા ? શા માટે કયો ? કયા એનો અત આગરી ?—આવી સર્વ વિચારણા આ મસન્મુજ છે દુઃસમ મુજ મીટ મઠાવનાર છે એકાત સાધ સમીપ જનાર છે અને વિવેકને બચત કરનાર હોઈ બારપૂવક જાવ વિમુદ્ધિ દર્શાવનાર છે બીજી વિચારણા બહારના કારણે વિચારવાની હોય છે. તેમા યેનનેતર કારણ તરફ નજર રહે છે બાકા જતુનો કે પર બ્યક્તિઓનો યેન સાથેનો સબંધ કેવાય છે એમા યેન તરફ મીટ મઠાવી નથી, એમા પોતાની સર્વા આમથ્ય કે શુભ તરફ હરથ ન રહેના સાચા કારણ ઉપર ધ્યાન જ રહે છે અર્ધી આત્મવિચારણા ઉપર ખાસ ભાર મૂકવામા આન્યો છે આવી વિચારણાની બહુ જરૂર છે પછી વખત

પ્રાણી વિચાર જ કરતો નથી ખવનનો સપાળો આવે કે પરિસ્થિતિ સમજાવે તેમ જો
જતાનુગતિક રીતે સાચી માઠી ક્રિયા કર્યાં કરે છે એનો આત્મપ્રગતિ સાથે કેટલો સંબંધ
છે તે પણ જો વિચારતો નથી; બાહ્ય નજરે, વિવેકશૂન્ય દષ્ટિએ, જોયવૃત્તિએ કામ કર્યાં
કરે છે અને મનુષ્ય આવે ત્યારે જરા પણ આગળ વધ્યા સિવાય પાછી ફાંચે બાંધ્યો બંધ
છે આ પદમા અતિ ઉત્કૃષ્ટ કહની આત્મવિચારણા કરી છે અને આત્મવિકાસને જ જો
રુપરંગ છે એની વિચારણા કેવી હોય તે સાધુઓને ઉદેશીને જો કહે છે—

૫૪

(રત્ન-આભાવરી)

સાધુ માફ ! અપના કમ ઘરા,

સાધુ માફ ! અપના કમ હેન્ના

કરતા કૌન કૌન કુની કરની ?

કૌન માગમા છલા ? સાધુ માફ ?

અર્થ—જાણુ સાધુઓ ! અમારે આપણુ (પાતાનું નિવૃત્તવૃત્ત્ય સ્વ) રૂપ એવું (ત્યારે
વિચાર થયો કે) અમા કનૈયાનો કોણ અને વળી કરણી શી અને એનો દ્વિસાબ કોણ
માગશે ? (૧)

સાધુ-સગતિ અઠ ગુરુકી કુપા રૈ,

મિત્ર ગર કુમ્કો રેલા;

‘ માનંદપન ’ મઠ પરવા પાપા,

ઠઠર ગયા દિલ મલા સાધુ માફ ૦ ૨

અર્થ—સાધુપુરુષોની સોબત અને શુભકાશવળી કૃપાથી કુળનું ચિદ્ધ કર્તું તે
મરી જાય, આનંદવન-પરમાત્માનો પરિચય થયો અને એજ-વેશ ઉપરથી દિલ ભિતરી જાય (૧)

વિવેચન—અહો સાધુ ભાઈ ! અમારે પાતાનું રૂપ કેવું, પાતે કોણ છે તેનો વિચાર
કર્યો, ત્યારે મનમાં સ્વાભાવિક પ્રશ્ન થયો કે આ સર્વનો કર્તા કોણ ? કિયા શી ? અને

પ્રધાનર—કસા કોન કરણી કુની રેલિ, કુલ માનેસા ભેરા.

રાત્નાર્થ—અપના = આપણા, પાતાપ્રા. ત્વ = અમારે. કરતા = કર્યાં, કરાવર. કુની = વળી.
કસી = કસી, કિલા. ભેરા (૧) = દિસાબ.

પ્રધાનર—અન્ન-ભોજ. પપાન-કિપાતે. રેખા-રેલા. પાપે-પાઈ. ભાર-ભાર. ભેખા-ભેકા.

રાત્નાર્થ—અર્થનિ = માનના. અન્ન = ખોરે, ભોજ. પપાન = ખરેખરનીથી મિત્ર. મર્થ = મરી. મર્થ
કુની = કુની મારાકુમ્કો અન્ન અનપીની ખાતરાનીથી મોહાઈની. રેખા (૧) = ચિદ્ધ, કદ. પસે =
પરિચર. અનુમર, કુદ કુદ મનું તે. પાપા = ખતો, થયેલ. ઠઠર થયો = ઠિતરી થયેલ, ખલાસ થઈ
થયેલ. રિલ = ખા. ભેખા = ભેખ, રૂપ, વેશ, ખદ (૧)

જ્યારે જે કરી શક્યા છીએ તેને જવાબ કોણ માગશે ? એનો હિસાબ કોની સાથે સમજવો પડશે ? પ્રશ્નો સાદા છે અને સદૃશ રીતે જોઈએ એવા છે પ્રાણી ગમે તેટલી દોષદોષ કરે, પણ એને કોઈ બાર આ ગ્રંથ જ્ઞાને માટે, કોને માટે અને કયા સુધી ?—એવા સવાલો જરૂર જોઈ છે

૫ જલીરવિજયલ મહાસજ્જ આ પ્રમાણે અર્થ લખાવે છે હે સાધુઓ ! બધુએ ! આપણું રૂપ (નિજ ચેતન્ય સ્વરૂપ) કણ માત્ર એકું ત્યારે વિચાર-વિવેક વ્યથે કે કર્તા કોણ છે ? મારા સિવાય બીજો નથી. હું જ કર્તા છું અને જળી કસ્ટી પણ કોણ છે ? એટલે કસ્ટી પણ હું જ છું કારણ કે કર્તા (ચેતન)ની જે શાનાદિક કરણી છે તે જોઈએ જ છે. અને હારણવનો સસ્વાળો કોણ માગશે ? પોતે જ હારણવનો સસ્વાળો હશે. આવો ઉપર પ્રમાણેનો વિચાર નિજ સ્વરૂપ દેખવાથી સાધી થયો ? સજ્જન પુરુષની સત્ત્વ અને ગુરુમહાસજ્જની રૂપાથી થયો અને જ્ઞાત્રિ જાગની જે દેવ હતી તે રૂપરેખા (હક) મટી ગઈ જ્ઞાનદ્વન પ્રભુનો પરચો (પુનઃ પુનઃ મળવું તે-પરિચય) થયો તેથી દૃઢ્યનો જે ભેષ-જેઠ હતો તે ભિતરી ગયો. આ પ્રમાણે સારો સીધો અર્થ ૫-આશ્રયજ્ઞે લખાવ્યો છે.

મારા મિત્ર નોંધ કરનારે આ પરનો છુટી રીતે અર્થ કર્યો છે તે આખો નોંધી લેવા લાયક હોઈ લગભગ તેના જ ચંદોભા જાત્ર નોંધ્યો છે. તેજોથી લખે છે કે હે સાધુઓ ! મેં જ્યારે ગાઠ પોતાનું સ્વરૂપ એકું ત્યારે અને જગ્યાનું અથવા જ્યારે તમે તમારું સ્વરૂપ જોયો ત્યારે તમને જગ્યાથી કે તમામ ક્રિયા-કરણી જો બધું સ્વરૂપપ્રાપ્તિ સુધી છે પછી કોઈ કરવાનું રહેતું નથી. તેથી જ્યારે સ્વરૂપ જગ્યાનું ત્યારે પછી આત્મમા કમનું કર્તાપણું નથી તેમ કોઈ કરવી કરવાની રહેતી નથી. અને તેમાં કરેલા કર્મોના ક્ષય થતો જાય છે તેથી નવા કર્મો સજ્જી કોઈ હિસાબ પૂછનાર પણ નથી. પોતે જ સ્વરૂપ જાણ્યા પછી પરમાત્મદશાને પ્રાપ્ત થાય છે એટલે કમનું કર્તાપણું ક્રિયા અને કમ રહેતાં નથી. આ સજ્જમા બીજી જગ્યાએ જ્ઞાનદ્વનજી મહારાજે કહ્યું છે કે “કરમ કરમજ્ઞ કામી”-હવે કર્મનો કર્તા છે અને શુભાશુભ કર્મોના ભોક્તા ના ઇન્દ્રિય છે તે વિભાવદશામાં હોય ત્યાં સુધી જ છે અથવા ક્રીયાદિક પરિણામે પરિણમ્યો હોય ત્યાં સુધી છે એમ જાણવું જળી બીજું વચન “કરતા પરિણામી પરિણામો, કમ જે છવે કરિયે ર” આ વચનથી પણ જાણ નથી. “પરિણામી ચેતન પરિણામો જ્ઞાન કરમ જ્ઞાન બાળી —એટલે ચેતનત્વ પરિણામી છે એટલે ચેતન જ્ઞાન પ્રગટ કરનારૂં આત્મસુવનો કર્તા છે અને તેનું જ્ઞાન સ્વરૂપપ્રાપ્તિ રૂપ છે જ્યારે સ્વરૂપજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે આ વાત રહેતી નથી, તેથી સ્વરૂપપ્રાપ્તિ પછી ચેતનમાંથી કમ કરવાનું ન હોવાથી કર્તાપણાને તથા કરવાનાં જ્ઞાન થાય છે સાધુપુરુષો માત્ર સ્વરૂપ પ્રગટ કરવાની કરવી જ કરે છે; તે સિવાય બીજી કરવી કરે તે તે સસાનુદિના હેતુરૂપ થાય છે જ્ઞાનસારજ્ઞે કહ્યું છે કે “જ્ઞાન વિના સયમ આચરણુ,

ઔગતિ ઝમન વપાયો. વળી આનંદધનનું કહ્યું છે કે “જ્યાં જાનેઠાત કિંચિત્ કરી જાયતા ૨૪૫૬ વાર ગતિ માંઢી લેએ.” તેથી સ્વરૂપપ્રાપ્તિ કરવા સિવાય અન્ય કરણી કરવાની સાધુઓને હોતી નથી. વળી અન્ય સ્થળે જ્ઞાનસારનું કહ્યું છે કે “જ્ઞાતમતત્ત્વ વેદાત્મ વિજ્ઞાની અન્ય ક્રમણ ન કરાવ.” શ્રીમદ્ આનંદધનનું અન્યત્ર કહે છે “નિજ સ્વરૂપ જે કિંચિત્ સાધે, તેહ અધ્યાત્મ કહેયે ને.”—તેથી નીજ સ્વરૂપ પ્રકટ કરવા વા પ્રત્યક્ષ કરવા ને કિંચિત્ કરવી તે જ સાધુઓની કરણી છે. બ્યારે પાતાનું સ્વરૂપ પ્રકટ થઈ જાય, ત્યાર પછી તે કરણી રહેતી નથી અને બ્યારે સ્વરૂપ પ્રત્યક્ષ થયું ત્યારે કમ જાંઘનેા જાણાવ થયેલ (જા જાણાવને કર્મજાંઘનાં જાણ કાળની સ્થિતિને નહિ લેવી બધીને કહ્યા છે; કારણ સિદ્ધજ્ઞાનના પ્રાપ્ત થતાં સુધી પણ કમજાંઘ થાય છે પણ તેમા સ્થિતિ જાંઘ જાણકાળનો હોવાથી તેને ગણ્યો નથી) અને બ્યારે કમજાંઘ આ પ્રમાણે જાંઘ ન હોય તો પછી કમ જાંઘ શાનો? અને બ્યારે ઉદય ન હોય ત્યારે કર્મનું લેખ—કિંસાળ શાનો? કિંસાળ નહિ તે પછી કિંસાળ માગનાર પણ નહિ—જે રીતે આ પદનો જાવાઈ લાગે છે પછી જ્ઞાની બધે.

તે જ નોંધ આજુ છે. અત્ર બીજી ગાથા શરૂ થાય છે

સાધુઓએ પૂછ્યું કે તમને સ્વરૂપપ્રાપ્તિ શી રીતે થઈ? તેના ઉત્તરમા કહે છે કે સાધુપુત્રની સત્ત્વથી—સત્ત્વથી અને શુદ્ધી કૃપાથી મારું મિશ્રાત્મ જૂથ થયું છે મારી અન્ય મત પર કહ્યા હતા તે બર્ષ છે અને મને સ્વરૂપપ્રાપ્તિ થઈ છે અને તે આનંદધન પ્રજુનો પક્ષે લેયો છે અથવા આનંદધનનું કહે છે કે મને શુદ્ધ આત્માનો જાનુભવ થયો છે અને તેથી મારા મનમાથી લેખનો—લેખનો લેદ લીધી ગયો છે જલે જાવાને પરમાથ—હે મુનિજનો! મુસાધુઓ! તમે જે કિંચિત્ કરો તે સ્વરૂપપ્રાપ્તિને માટે જ કરો, બીજી કિંચિત્ કર્યો તો સંસારમાં જાડાયું પડ્યો અને જે સ્વરૂપપ્રાપ્તિને માટે કિંચિત્ કર્યો તો સ્વરૂપપ્રાપ્તિ થયો અને સ્વરૂપપ્રાપ્તિનો જાનુભવ થયા પછી જગતની કિંચિત્માંથી કર્તાયુ જાડે, કરવાનું કર્મ રહેશે નહિ જોડે કમનું કર્તાયુ જાડે માર પૂર્વકમ લેખવવા માટે શરીરની પ્રવૃત્તિ થયે અને તમામ ક્રોધિન ક્રમ થતાં સ્વતાનુષ્ઠ થશે (જા પદ જૂલ વિચારવા થોજ છે.)

આ પ્રમાણે પ્રાપ્ત થયેલ માર્ગદર્શક નોંધ અને પન્નાસણનો બતાવેલ અથ વિચારી આપણે કેટલીક સ્વતંત્ર વિચારણા કરીએ—કેવે વિવેચન કરનારના વિચારો આવે છે:—

બ્યારે પાતાનું અરુ સ્વરૂપ શું છે તેનો તાત્ત્વિક વિચાર કરવામાં આવે છે ત્યારે જોને આલેખના થાય છે કે અત્યારે જે પ્રમાણમા પોતે પડી ગયો છે તે સર્વનો કરનાર કેણુ છે? આ સર્વ કિંચિત્ બાલી રહી છે તે શી માત છે? અને સર્વના જે અત્યારનાં સર્વ પ્રમાણે કિંસાળ કેણુ માગશે? અનેક જનો જોમ માને છે કે આપણા કાંઈના કિંસાળ

કેઈ રાખે છે ત્યાં યોગ્ય શોધ થાય છે તે જમ-ઉપાર કરે છે મરણ પછી ત્યાં જવાનું આપવો પડે. એવા લેખા લેનાર કોણ ? ફેસલા આપનાર કોણ ? અને એનો ખમલ થયો છે કે નહિ એ લેનાર કોણ ?

—આ તદ્દન આધ્યાત્મિક પ્રશ્નો છે વિચાર કરતાં કરતાં એને અદરથી સૂઝી આવે છે કે (૧) આત્મા છે; (૨) આત્મા નિત્ય છે; (૩) એ કર્મના કર્તા છે; (૪) એ કર્મના લોકતા છે; (૫) એનો સર્વ કર્મથી મોક્ષ છે અને (૬) એ મોક્ષ મેળવવાના ઉપાયો છે. આ વિચારણા શુદ્ધ માર્ગે આવનારને જરૂર થાય છે અને નિર્ણય પછી તેને સૂઝે છે સમ્યક્ જ્ઞાનનું એ લક્ષણ છે. સમક્ષિતની એ નિશાની છે અને જૈન પરિભાષામાં એને વદસ્થાન કહેવામાં આવે છે.

આત્મા છે એ મૂળ પાથો પ્રથમ સિદ્ધ થયો. એઈએ. અને તેની સુવ્યવસ્થિતિને નિત્યતા સમજાવવા ત્યારે કામ આગળ આવે છે. પછી મિશ્નતા, અવિસ્તિ, ક્ષાય અને ચોગથી કર્મના અને જીવનો સર્વથા થાય છે અને કરેલ કર્મોના ફળ સોગવવાં પછી આત્માને જ પડે છે. એનો દ્વિસાળ પછી પોતે જ રાખે છે અને એ દ્વિસાળમાં જરા પછી જોડાયો હતો નથી એ વાત તેને વરાળ ન્યાયની નજરે ભેસી જાય છે. ચિત્રગુપ્તના શોધના પોતાની પાસે જ રહે છે અને ફેસલા સહજાવનાર અને ખમલ કરનાર પોતે જ છે. આટલા આટલા કર્મો કોઈકા થાય છતાં એ સર્વથી મુક્તિ પછી કઈ શકે છે, અને એ મુક્તિપ્રાપ્તિના ઉપાયો પછી છે. આ સર્વ વિચારણા અને નિષ્કર્ષ સ્વરૂપજ્ઞાનને પરિણામ તદ્દન પ્રાથમિક દશામાં થાય છે, પછી એ ન થાય ત્યાં મુખી સાચી પ્રગતિની શરૂઆત પછી થતી નથી. આ ‘છ’ આત્મના આપો વિષય બહુ રસિક છે અને મૂળ વિચારણા માટે છે. અત્ર તેા તેનું અણુબીનિદેશ શક્ય છે.

બીજી રીતે એઈએ તેા આ આખી સુદ્ધિ આપણી પાસે જડી થયેલી છે. તે સાચી છે કે માથારૂપે છે ? એનો કર્તા કેઈ જણ ? એને આવા રૂપે બનાવવાનો કંઈ હેતુ જણ ? કેઈ સમજી પ્રાણી આવી દુઃખ-હર્ષ-ત્રાસથી ભરેલી પૃથ્વી બનાવે જણ ? એવા કર્તા હીલા કરે તેા તે આવી હેલ ? પારકાને પી. થાય તે એઈને તેમાં જ્ઞાનદ મારાનાર કોણ હોય ? જ્ઞાનદ દશના સમુદ્રની જાવના સાથે આવી દગધક વતરણી અને ચોક્ક સતાપ, વિરોગ અને ત્રાસથી ભરપૂર સુદ્ધિના મા. ભેસે છે ? અને તેનું સ્વરૂપ, તેની શરૂઆત હોય તેા તેનો પાત્ર, તેમાં ચિત્ત, અને, અચિત્ત, અલંકાર, તેમાં પદ્ધતિ, અને, સ્વચ્છ રૂપિતે સર્વથા —આ સર્વ વિચારો આવે.

જીવ, જગત અને ઉપરના પ્રશ્નો અનાદિકાળથી આવ્યા આવે છે. આત્માનો જગત સાથે સર્વથા શા માટે, કેવો અને કેવા સ્વરૂપવાળો છે તે પર મનુષ્યે પોતાની ઉપલબ્ધ સુદ્ધિશક્તિનો ઉપયોગ કર્યો છે અને આપણે અહીં એ એ કાર્યો કરીએ છીએ, વિચારો કરીએ છીએ કે વાણીના પ્રસાર કરીએ છીએ, તેના ઉપરનો દ્વિસાળ કોણ કરશે. ક્યાંક કરશે ? ૨૦ ૨૧ ૨૨.

કર્મો અર્હો જ રહી જવાના હોય તો પછી ફળની નજરે નિમ્નજાતા થાય અને અર્હો બન, સ્વાસ્થ્ય, સુગંધની વિષમતાઓ ખુલાસા વગરની રહી બાક્ય કોટલે પ્રાણીને સુરિકતૃત્વતા, કમસવધના, કર્મફળના, આત્મ સુધિતા અને કરણીના ક્રિયાજનના વિચારો આબ્યા વગર ન જ રહે. આ જગતમા પોતાનું સ્થાન, પોતાના સ્થાવી ધર્મો, પોતાના પર્વાય-પદ્ધતિ, પોતાની પ્રત્યેક ક્રિયા, અદરના ભાવો, વિભાવ સાથેનો સંબંધ, ક્રિયામા રક્ષતા, સહા રમાં સરવ્ય પરજાવનો ઘર્ષ ઈતિહાસ સ્વભાવ, ક્રિયાની સાથે કલાવને સ્થાન, ક્રિયાનો પ્રતિ સાથે સંબંધ વગેરે સર્વ જાણતોનો વિચાર આવે છે આ પ્રત્યેકની અદર અસ્વચિત્ત વહેતો ચેતનપ્રવાહ નજરમા આવે છે ક્રિયા અને ક્રિયાફળનો સંબંધ બેટી બધ છે અને ચેતનને ક્રિયાની કળાં સુધી જરૂર છે આ માટે જરૂર છે વગેરે અભ્યવસ્થિત કે ખુલાસા વગરની હાજતી પ્રત્યેક જાતનો સંબંધ સમજાય છે અને આખી અવસ્થાની સાથે પોતાનો ઠેવો, કલાવનો અને કળાં સુધીનો સંબંધ જોની ઝાંખી થાય છે.

પછી એ ક્રિયાની જરૂરિયાત સમજે છે, ક્રિયા એ સાધનધર્મ છે એ અનુકં કદ સુધી જરૂરી છે એ પોતાની નજરમા આવે છે, ક્રિયામાં સર્વસ્વ માનનાર પ્રતિભાઈની પ્રાથમિક ધ્યાના છે એમ તે જુએ છે અનુકં ક્રિયા અનુકં રીતે જ થવી એકાં એવા આપ્રક્રમા રહેલ ચિસ્તની મક્કતા એ જુએ છે ક્રિયાને અગે વચકા કરનાર ક્રિયાનું સ્વસ્થ સમજવા નથી અથવા યુક્તસ્થાનપ્રતિભા વણ પાછળ છે એમ તે વિચારે છે અને સાધનધર્મોના અઘડા કરનાર સાધનને સાધનના સ્થાનમાથી ફેરવી હાજજ સાધ્ય જનારી કે છે તેમાં તેમનું અજ્ઞાન છે અજ્ઞાન છે તેમાં તેની ધર્મભાવનાની અદર રહેલ ધર્મ-ભાસપણું છે એ એક શકે છે એ અનુ અને જ્ઞાનસ્થિતતા વચ્ચેનો તફાવત સમજ શકે છે અને એ સાધનધર્મોના ચૂલવાદમાં ધૂલાર્થ ન જતાં ચેતન તે દ્વારા પ્રતિ કેમ સાધી શકે તેના રસ્તા તેને સૂઝે છે

અદ્યાર સુધી અનુકં માવે વાહનું પહેરુ પરણું, વેપાર કરવો વગેરે કુલધર્મો ઘર્ષ જવા હતા, એ બધે પોતાના સ્વધર્મો હોય અને તેને અનુસારે જીવન ચલાવું હોય એવી એક વરદ પડી ગઈ હતી. આજમા આપવા રસ્તે વાહનું એમાં ધોટાઈ માની હતી.

સાધુપુરોની સોજતથી અને યુગ્મકાસાજની કૃપાથી એ આખી આજ પદ્ધતિની રીત જુર ઘર્ષ ઘર્ષ કારણ કે પ્રાણી નિમિત્તવાસી ॥ એનો સ્વભાવ વેલા એવો છે, એને જેની જોય મળે તેવો અને તેટલો તે જોય બઢે છે એ સસારજમા વહી બાક્ય તો વાચા અભ્યવચામા કે હોર કરવામા મથાવું ઘર્ષ બધ છે એ જ પ્રમાણે એને સાચા સાધુપુરોની સોજત ઘર્ષ આવે તો એ ત્યાગમાયે બઢે છે સોજત ઉપર જનતાના મોટા ભાગના નિકાસ-માર્ગનો આધાર રહે છે. સાધુસજતિ પરત્વે દંતમા પદમાં વિચરણ આપવાનું છે.

પ્રાચીન પદ્ધતિમાં સપ્રધાન-જ્ઞાન વણ મક્કતવનું સ્થાન સોજતનું હતું આત્મકથી

જ્ઞાનદશનજીએ આ સમદાયજ્ઞાનને કેટલું અગત્યનું સ્થાન આપ્યું છે તે ખાસ વિચારવા યોગ્ય છે તેઓ (નેમિનાથ સ્તવન ગાથા ૮મા) કહે છે કે

સુત્રજી સાખ્ય સૂત્ર નિર્ઘણિ વૃત્તિ પરંપર અનુભવ રે,
સમયપુરુષના અગ્ર કથા બે, બે છરે તે દુર્લભ રે

પૂર્વધરૂત છૂટક પદની બાબત તે શુદ્ધિ, સૂત્રમાં કહેલ જાઈ તે સાખ્ય; અણુધરરચિત મૂળ સૂત્ર તે સૂત્ર પૂર્વધરરચિત હોય તે નિમુક્તિ અને ટીકા તે વૃત્તિ આ પદ્યાંગી જેટલું જ મહત્વનું સ્થાન તેમણે સમદાયજ્ઞાનને-પરંપરાના અનુભવને-આપ્યું છે અને જોમાંના એક પદ્ય અંતે છેતનારને દુભવી કહ્યા છે

સાધુપુરુષોની સોજતથી અને શુરુમહારાજની કૃપાથી અત્યાર મુખી બે કુળની મહત્તા મારા મનમાં પેસી ગઈ હતી તે સ્વરૂપજ્ઞાનને પરિણામે મટી ગઈ બલહારમાં હું અમુક કુળનો છું, અમુક જ્ઞાતિનો છું, એ વાત પ્રાણીને જહું સ્વાભિમાનમાં રાખે છે જ્યારે પ્રાણી, પ્રાણના મુખમાંથી આવતેલા, જામે જોડવાળા અમારા બાપદાદા કૃત્રિમ, અમારા બડીદોળે દોઢસરફણ માટે જીવ આપેલા, વીર્યોના બચાવ કરેલા; અમારા બાપદાદાએ સહ કહેલા, વચેરે ભવિ-કુળ-મહના પ્રકાશે ભણીતા છે એ જ પ્રમાણે સાધુવર્ગમાં કુળ, અણુ, ગણની રેખા ભારે આકરી હોય છે. એ કુળમહની રેખા જવી જહું મુરદેલ છે જહું સ્વરૂપજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય જોડે વૃત્તિમાં વિશાળતા આવે છે અને કર્મમુક્તિને અવર તત્ત્વ સાથે જ સંબંધ છે બાહ્ય બાવને જોમાં કશું સ્થાન નથી, જોમ સમબંધ છે જોને પછી સમબંધ છે કે હરિકેશિ સંજાળના કુળમાં જ્યારે કે મેવાર્થમુનિ મેવર (૨૬) હોય તેને આત્મવિકાસ સાથે સંબંધ નથી. જોન ઇતિહાસનો અભ્યાસ વિચારતા જોમાં વર્ણાશ્રમને કાઈ પદ્ય સ્થાન નથી એ વાત દીવા જેવી મેસે છે જોડે સાધુપુરુષોની સોજત થાય, શુરુકૃપાથી સાધુ રહસ્ય સમબંધ ત્યારે અણુમોહનો નાશ થાય છે. જ્યારે પ્રાણી સ્વરૂપ જુએ, શુરુપર્ણિનો વસ્ત્રપર સંબંધ સમજે ત્યારે આ સકુલિત માનસદશા નીકળી બહાર છે; ત્યારે એ જીવનના શુદ્ધોની કોઠા અને મહત્તા સમજે છે ત્યારે વર્ણાશ્રમ કે કુળમહત્તાની અંદર રહેલ પર્યાય જાવ જોના જ્ઞાતકમાં આવે છે. એ વર્ણાશ્રમ નિત્ય ફરનાર હોઈ સ્થાયી નથી એ વાત જોના હૃદયમાં આવે છે અને આ રીતે સ્વરૂપનું ડેખતું થતા કુળની રેખા મટી જાય છે

વર્ણાશ્રમધર્મને અંજો ધોડી વાત કરી નાખવી પ્રાસંગિક છે. વેદાનુચાથીઓ બ્યાર વર્ણ પાટે છે અભ્યાસ કરનાર પ્રાણી, કૃત્રિમ અને રક્ષણ કરનાર કૃત્રિમ, બાપદાદા કરનાર વૈરય; એ ત્રણે વર્ગની સેવા કરનાર શુદ્ધ, જોનધર્મમાં આવા વર્ણ નથી. શુદ્ધ રેવ, શુદ્ધ સુદ્ધ, શુદ્ધ ધર્મમાં જહું રાખે તે જોન અને તેના આવાપિતા કયા કુળના છે એ જોવાનું જ નહિ, તે જોન વિકાસક્રમ પ્રાણીઓને ધર્મનો ઇલાજ રાખ્યો હતો, વેદાધ્યયનનો કુલ કળએ કપી હતો, એ આળી પરિસ્થિતિ સામે જોનો મોટો વાંધો અને વિરોધ હતો. મૂળ સુદા બીસરાઈ જતાં આ દીવા જેવી જાળતમા જ્યાં યોગજો વચ્ચેના વળતમાં થયો છે

બ્રહ્મચર્યાશ્રમ, ગૃહસ્થાશ્રમ, વાનપ્રસ્થાશ્રમ અને સન્યસતાશ્રમ—એ છત્રનકમના ચાર આનંદમિત્ર પ્રતિપદ્યે વેદાનુવાચી માને છે એનપરમ સ્વરૂપાસિમા વચ કે આશ્રમમાં માને નહિ. આત્મત્યાગ થાય તો એ જગતે વધે છેતલા આશ્રમે પહોંચી જઈ સ્વરૂપાસિ હરે છે મુદાની વાત એ છે કે જ્યાં આત્મપરિવૃત્તિ પર જ પ્રતિતો આકર્ષાતો હોય ત્યાં વર્ણ કે આશ્રમને સ્થાન ન જ હોઈ શકે

આનંદજીનું પ્રશ્ન—આનંદનો સમૂહ લગાઈ પહોંચાઈ અને લક્ષ્ય—એ ત્રણ એને સરખી હોય એને ભૂમિતિમાં જન (cabo) કહે છે એક લાકડાનો કટકો. જઈએ તો એને ત્રણે બિસ્તારમાં લાકડું લાકડું અને લાકડું જ હોય છે એવી રીતે એ પ્રભુમાં માત્ર આનંદ, આનંદ અને આનંદ જ હોય છે તેને આનંદજન કહેવાય. આ સ્વસુવેદ આનંદસમૂહ પરમાત્માનું વલુન થોગી આનંદજનજીએ કામ કામ કર્યું છે

પરચો—આ થોગમ બાણીતો શબ્દ છે. મૂળ પરિચય શબ્દનો અપજ શબ્દાય છે પણ થોગ બાણમાં તેનો ઉપયોગ ખાસ પ્રકારનો થતો એવામાં આવે છે દ્વિધિકિયકાર એનો અર્થ પરીક્ષા, પરિચય અથવા વ્યવહાર છે વિદ્યાપીઠના મુજરાતી કેશમાં એનો અર્થ પરિચય અથવા અભ્યાસ આપ્યો છે. જઈ રાત્રે મને સ્વપ્નમાં દલીલદલ મહારાજે પચે આપ્યો. આ? અને નિમલેસર રેવે પચે કસબો—આમાં પરચો શબ્દનો અર્થ કેળવ, મેળવ, ઇશન થાય એમ મને લાગે છે આનંદજન પ્રભુનો પરચો થાય તો ધન્ય દિવસ અને ધન્ય વડી! એટલે એવન પોતે કહે છે કે જ્યારે પોતાનું રૂપ કેવું ત્યારે ખુદ આનંદસ્વરૂપ પરમાત્માનો પરચો થયો; તેમને આવર નજરે નિહાળવાનો લાલ મન્યો

એટલે ખી શું થયું? ‘હિતર ગયો દિલ કોણા’ આ પક્ષિતના મને જે અર્થ સ્પષ્ટ છે (૧) મારા દિલમાં એજ હિતરી ગયો; (૨) મારું દિલ એજ ઉપરથી હિતરી ગયું. આ જન્મે અર્થ સ્વીકૃતિ અને જન્મેમાં ગચીર વિચારણા છે આમાં બ્યવહારનિયમનો સમન્વય કરવાનો છે અને તે બસતર થાય છે માત્ર અધિકારીના અધિકારનેહની વિવિધતા અને પ્રતિભાઈના સુલુચ્ચાનઆપોદયના ભેદને લઈને કુશલતા કે વિશેષ જણાતો હોય તો નીચેની નજરે એ મુખ પ્રકાશના લાવાણની શકેવતા અને ઉપયુજાવા આનંદ પર આવરી, એટલું જ નહિ પણ એની પરસ્પર સજનતાનો જ્ઞાત પણ સ્પષ્ટ થશે

એજ એટલે વેશ સાધુપણનો કે સન્યાસીપણનો વેશ એટલે એજ પ્રાકૃતીય કર્મના ભેદને કારણે સસારનો ત્યાગ થયો મુરકેલ છે ધન, માલ, વલન, સ્ત્રી અને સ્વજનોનો ત્યાગ કરી ભિસા પર નિર્વાહ અને પરિચલનો લગભગ સર્વથા ત્યાગ કરનો એ અતિ આશુ મનોમગ્ન બનવે છે બાધ ત્યાગ કરનો પણ ભારે આકર છે રાજને રાજ્ય પર એટલા પ્રેમ હોય છે અને તેને તેનો ત્યાગ એટલો મુરકેલ જણાય છે તેટલો જ પ્રેમ ભિખારીને તેના બીજા માંગવાના ઇચ્છા પર દોષ છે અને તને તેનો ત્યાગ એટલો જ મુરકેલ દોષ છે

જ્યારે જ્ઞાનદમન પ્રભુનો પરચી થાય, જ્યારે સ્વરૂપના દર્શન થાય, ત્યારે આવો બાહ્ય લેખ મનમાં કિતરી બાંધ એ સીધી વાત છે. પ્રાણી જીવનની નશ્વરતા, વસ્તુની અનિત્યતા બાંધે એટલે એને લેખ પર મન જરૂર હાગે, એને સંસાર ખારો ડેર જેવો જણાય, અને એના ઉપર એને જ્ઞાનગર્ભિત વિરાગ થાય. આ લેખની શરૂઆતમાં બાહ્ય ત્યાગ થાય છે.

બાહ્ય ત્યાગથી સંસારના ઘણા પ્રસંગોનો છોટો આવે બાંધ છે. જૈન લેખ હોય તેો ભૂમિશયન, પાદવિહાર, શિક્ષાઅશન, છાત્રપ્રાપ્ત વસ્ત્રપરિધાન અને અપરલ મુખારબના ત્યાગથી સંસારનો ખાર જ્ઞાના બાજ તો છૂટી બાંધ છે અને સાથે જીવન શત્રુ પર વિજય મેળવવાની ઇચ્છા, જાવના અને આકર્ષણ બંધે છે. કપાસ, નોકપાસ પર વિજય અને અતર પાપથી દૂર રહેવાની વૃત્તિ થતા અતર ત્યાગ વધતો બાંધ છે. આવે રીતે અત્મદર્શન અને જ્ઞાનદ-પ્રભુના પરચાથી બાહ્ય અને અતર લેખ દિલમાં કિતરી ગયો. આ પ્રથમ અર્થ બેસતો જણાય છે.

આથી વધારે પ્રગત સ્થિતિવાળા લેખધારીઓને તો લેખ-વેશ પણ ઉપાસિ કરાવનાર થઈ પડે છે. અત્યુક વેશ ખારણુ કરવો એ પણ બાંધે અતરવૃત્તિનું બાહ્ય પ્રદર્શન કરાવવાના જાવની પોષણને અતે એક બંધનું કિડું કિડું અભિમાન બંધૂત કરે છે. એમ એને હાગે છે એને વેશમાં પણ વિહંગના હાગે છે. જ્યારે બાહ્ય જાવનો સવચ ત્યાગ કર્યો, ત્યારે કયા કે કપડો શા માટે બેઈએ, એળી કે પાતશ શા માટે બેઈએ કમલગ કે ઘોડે શા માટે બેઈએ ? ખરી વાત તો અતર વૃત્તિ પર જ છે અને અતરતામાને બાહ્ય ઉપાસિ સાથે ઠોઈ બંધનો સબંધ નથી. અને જ્યારે જ્ઞાનદમન પ્રભુનો પરચી થાય, જ્યારે સ્વરૂપદર્શન થાય, જ્યારે કુળ-જલુ-ગમ્ભીરિયા જ કિરી થાય, ત્યારે આગળ વધતાં લેખ-વેશ ઉપરથી પણ દિલ કિતરી બાંધ, અને એની નજર તો ચિદાનંદન પર હાજરી રહે. પછી હજીજ બિનકરની જેવી દશા થઈ બાંધ અને અતર અત્મદશામાં એવમિતતા બની બાંધ પછી એનાથી ઉગ્યારી પણ થાય છે —

અમ્ભ્યા લોઃ જ્ઞુ નયણ નિહાગતા, તત્ત્વની વાત કરતા ન સાહે,
ઉત્તર ભરણાદિ નિજ કાજ કરતા થકા, માલ નીધા કસિકાસ રાહે !

અને પછી એને અક્ષિત્મજાવમાં પણ એક પ્રકારનો જગતનો અવહાર જ દેખાય છે :—

અક્ષિત્મ મુદ્ધ જગ ભેદા, માયા કે કેદ રહેતા,
થા અતર પરમાત્મ ભાવે, દુરસ્થક પ્રાણી તેવા,
અવધૂ તમ સમ જગ ગાવે, વિદ્યા અજ્ઞાન ભગાવે.૨

માઠી આનો જોડો જાવ માવઠી યુને નિરખજ કિણ્હી ન મૂઠી ના (૪૮મા) ૫૬મા
મહુ સારી રીતે પ્રશિત થયો છે

‘એનીએ ખિસીને એમજુ કરી, જતીએ જાવણી બનાવી’ અને આ રીતે

ઠેકાંએ મુઠી, ઠેકાંએ સોગી, ઠેકાંએ કેરા સપેડી,

ઠેકાં જગાવી, ઠેકાં મુતી બાડી, વેગન કિણ્હી ન મેડી.’

આ આજા ૫૬માં જે વાત કરી છે તે દશા જ્યારે પ્રાપ્ત થાય, ત્યારે લેખ ઉપરથી
પણ મન ભરી વ્યવ તેવું છે એટલે લેખને છેડી દેવાની એમાં વાત નથી, પણ લેખના
માઠા જાવ ઉપર જે ચીવટ, ચર્ચા અને જમણુ રેખાજ છે તે જાવ પડતો મૂઠી જાતરમાં
જીવજાનો નિર્ણય થાય છે; અને તે વખતે લેખ ઉપર નિર્ણય કાઢી એક જાતનું
વિશિષ્ટ અભિમાન હતું, તે પણ દૂર ઘઈ જાય છે

લેખ એ બચ્ચાના જેલ નથી એ પણ પચાવવી પડે તેવી આત્મપ્રતિ છે. જમ-
વવી પડે તેવી જાતરભદ્રશા છે અને ગારવમાં પાઠી દે તો જાણે માર્ગે ઉવારી દે તેવી
જાદુશુવ સ્થિતિ છે અને એનો પણ મોઢ ન થયે. આ વિશુદ્ધ જાતરભદ્રશાની વાત છે
અને નિષ્વાત યોગીને સુલભ છે એ દશા પ્રાપ્ત ન થાય ત્યાં મુખી ‘લેખ’ પર અનુચિ
ન થવી એકાંએ, કારણ કે ત્યાજ વગર મુજિત જરાક જ છે અને ત્યાજમાર્ગનાં વચ્ચેમાં
શરૂઆત જાનથી થાય છે પછી બાકા ત્યાજ આવે છે પછી જાતર ત્યાજ થાય છે પછી
મનોવિકાર પર વિજય મેલો જાય છે અને છેવટે જ્યારે ચેતન પ્રગટ થાય છે ત્યારે એની
જાતરભદ્રશા લગભગ પરમાત્મશાની પાસે પહોંચી અર્ધ હોય છે. તે વખતે એની માનસ-
દશામાંથી લેખ પણ જીવરી જાય છે (૧-૨)

ઉપસહાર—પાતાનું રૂપ જ્યારે રેખાજ, બાકા આવે ત્યાજ થાય, ત્યારે સ્વપુણ્યની
સત્તિ અને સુમહાશાજની કૃપાથી આ માર્ગે પ્રગતિ થતી જાય છે સ્વરૂપદશન એ લખ
નો એ લેખાવો છે પ્રથમસુને પરિપાક છે આદર્શની અતિમ સિદ્ધિ છે અને અનુભવ કરવા
યોગ્ય અનુપમ જાતરભદ્રશા છે એ ન સમજાય તો બેસી રહેવું એ દશા ન મળે આ મુખી
એની હમજા કરવી, પણ એની નિદા ન કરવી. લેખ વગર મુજિત નથી એ સીધી, સારી અને
સ્વાથી વાત છે મોઢે ચેતના માર્ગે સમજવા થતું કરવો અને ન સમજાય તો એટલા
આત્મવિકાસની શક્તિ એવી. સ્વરૂપદર્શન એ પ્રથમસિદ્ધ, પતિતપાવની અંતર દશા છે. થાક
અવકારમાં એ ન પણ સમજાય; તો એની શક્તિ એવી, પણ એની અવગણના ન કરવી એ
દશા સમજાય ત્યારે અવકાર અને નિશ્ચયનો સમન્વય કરતાં આવડ્યો એમ જણવું, અને
એ તો નવનવની વીજનટની વાતો છે પણ જાણ સમજવા યોગ્ય છે અને પ્રથમથી
સમજાય તેવી છે આ સ્વરૂપદશન કરવાનો આપણે પણ ચોવીશજ સાથે પ્રયાસ કરીએ. (૧૧)

ભૂમિકા—આ પદનો ભાવ બરાબર સમજવા માટે 'આત્મા' ને સમજવો જરૂરી છે. સર્વ પ્રાણીઓમાં રહેલ આત્માના ત્રણ પ્રકાર પાઠવામાં આવે છે. બહિર્શત્મા, અંતરશત્મા અને પરમાત્મા.

શરીર, ધન, સંપત્તિ આદિમાં વિજયને પરિણામે આત્મબુદ્ધિ થાય તે બહિર્શત્મા. આત્મા મોહનું સામાન્ય હોય છે. મહાપાનથી નશો અદે તેની દશા હોય છે અને અંતરની ચેતના હજલજ હાથી અર્ધ હોય છે. સ્થિતિ પ્રવર્તે છે. એમાં અવિદ્યા(અજ્ઞાન)નું ભેર એટલું બધું હોય છે કે પ્રાણી પોતાને રાજા માને છે. શિખારી માને છે. શીંકે માને છે. શુભામ માને છે. એને પોતાની જાત પર બાહ્ય ભાવ સાથે એકતા હાજે છે અને એ ધન બદલ તો બધું પોતે જ જાયે હોય તેમ રડવા બેસે છે. અને શરીરમાં વ્યાધિ થાય તો પોતે મારો પડ્યો છે એમ માને છે. એ જ પ્રમાણે ક્રોધ, માન, માયા લોભમાં બે એક રસ થઈ જાય છે. ડુગા-મરકરી કરવા બેસે તો તેમાં તડૂપ થઈ જાય છે. શોક કરવા હાજે તો બિચે સ્વદે રડવા બેસી જાય છે અને જાવા બાદ મનોવિકાશમાં પડે ત્યારે તે વ મથ થઈ જાય છે. શરીરમાં આત્મબુદ્ધિ, પરભાવમાં રમણતા અને સ્વ અને પરની ઓગળાણના વિવેકની ગેરહાજરી, એ આખી બહિર્શત્માદશા છે.

જન ત જ્ઞાન-દર્શન-આરિયસ્વરૂપ આત્મા અચરે પોતાના સ્વરૂપને ખ્યાલ કરે ત્યારે તેને સમજાય છે કે ઇન્દ્રિયો પણ પર છે. પોતાનું શરીર પણ પર છે અને બાહ્ય સંબંધો પણ પર છે. એને આત્મા પાપદોષ રહિત દેખાય, એને સંસારસંબંધ ત્યાજ્ય હાજે. એને નિર્વિકલ્પ અને વિજ્ઞાનમય આત્માના સોલૂશ આવે, એને પોતાની દ્વારા પોતામાં પોતાપણાનું જ્ઞાન થવાની દશા જાયે, એને શિંગ અને સંખ્યાનો ભેદ છૂટી જાય, એને રાગદ્વેષ પર વિજય મેળવવાની તમજા જાયે અને પોતે અતિ વિશુદ્ધ સનાતન અપ્રેતિર્મય છે એવો ખ્યાલ થાય ત્યારે આત્મપ્રસન્નભાવ જામતો જાય. આ અંતરશત્માનું સ્વરૂપ છે. અંતરશત્માદશામાં વર્તતા ચેતન સંસારમાં હોય છે. એ દેહધારી હોય છે. એને દેહપાવણ અને મનોવિકાશ હોય છે. પણ એ પોતાનું શુદ્ધ સ્વરૂપ બધું, બાહ્યભાવને પરભાવ તરીકે જોયે અને પોતાની જન ત જ્ઞાન-દર્શન-આરિય શક્તિ, શક્તિરૂપ અદર પડેલી છે તેને વ્યક્ત કરવાના કાર્યમાં ઉદ્યમગત થાય અને શરીર, ધન, સંપત્તિ કે મનોવિકાશ સાથેના સંબંધ ઓછા કરતો જાય; અને દરમિયાન તે સર્વને પર-પારકા તરીકે જોયે તે અંતરશત્મા છે. અને એ દશામાં પ્રાણી વર્તતો હોય ત્યારે એ અંતરશત્માદશામાં વર્તે છે એમ સમજવું. સામાન્ય પ્રાણીને વિષયાદિકમાં જ્ઞાનદ આવે છે; આ દશામાં વર્તનાર પ્રાણી તેમાં અપતિસ્થાન દેખે છે અને વપ-ત્યાગમાં સામાન્ય પ્રાણી જાય માને છે, ત્યાં આ દશામાં વર્તનારને જ્ઞાનદ દેખાય છે. આ દશામાં વર્તતા આત્મા આત્મામાં જ અવસ્થિત થાય છે. એની વિચારણા આત્મિક દિગ્ગે જ થાય છે. આ અંતરશત્માદશા થઈ

પરમાત્મદશા તો અદ્વિત છે એનું વર્ણન કરતાં ચોખ્ખો કહે છે કે એ સાકાર છે અને નિરાકાર પણ છે (પુરૂષ સમાન એનો આકાર નથી) એ નિષ્કિંચ છે પરમાત્મસ્વરૂપ છે ચિદ્રૂપ રહિત છે નિષ્કંપ છે નિત્ય છે આનંદમંદિર છે વિશ્વરૂપ છે સમસ્ત રૂપોનો આકાર એમાં પ્રતિબિંબિત છે અનિષ્ટાત્ સ્વરૂપ છે સદાકાળ ઉદયરૂપ છે કૃત્યત્વ છે શિવ છે હસ્ત્યારૂપ છે શાંત છે નિષ્કલ (શરીર રહિત) છે, ઇન્દ્રિય રહિત છે સમસ્ત જ મનસ્સુથી ઉત્પન્ન થતા કલેશવૃક્ષને બાળી નાબળવાને માટે અગ્નિ સમાન છે શુદ્ધ છે કર્મ રહિત છે અત્યંત નિર્દોષ છે જ્ઞાનસામ્યમાં પ્રતિષ્ઠિત છે નિર્મળ કર્પૂરમાં પ્રસન્ન થતા પ્રતિબિંબ જેવી પ્રભાસ્વરૂપ છે અયોતિર્મય છે અનંતવીર્ય મુક્ત છે પરિપૂર્ણ છે, પુણ્યતન છે આદ્ય શુભથી ઊપેત છે નિર્દોષ છે રાજ અને શેત્રવી રહિત છે પરિશિષ્ટ છે સમસ્ત તત્ત્વથી અવસ્થિત છે અને જે બાહ્યભાવથી મુક્ત થઈ રહ્યા ચોખ્ખા ન હોઈ અંતરજ ભાવથી શુભાશ્રયમાં મુક્ત થઈ રહ્યા હોય છે આ પરમાત્મસ્વરૂપ છે એ તન સ્વાભાવિક છે સંસારજન્યતામાં આત્મા વતતો હોય ત્યારે શક્તિરૂપ છે અને મુક્ત અવસ્થામાં અશક્તરૂપ છે. ૧આ ત્રીણ પરમાત્મદશા ચર્ચ

આમાં આત્મમાં રાજવા ચોખ્ખા વાત એ છે કે પ્રત્યેક આત્માનાં આ ત્રણ સ્વરૂપો છે : એ બાહ્ય-સાંસારિક ભાવમાં વર્તેલા હોય ત્યારે તે બદ્ધિશત્રુમાં અંતરજમાં વર્તેલા હોય ત્યારે અંતરજમાં અને સર્વ બાહ્ય અંતરજમાં ત્યાગ કરી એકાંત શુદ્ધ દશામાં-મૂળ શુભાશ્રયમાં રહી જાય છે એ ત્યારે પરમાત્મા.

પ્રવાસનમાં પાણી વિચારણામાં આત્માનું સ્વરૂપ વિચારું ત્યાં જણાવ્યું હતું કે આત્માના સદ્ભાવો પ્રમાણે શુભ કહેવામાં આવે છે અને આત્માના કમભાવો પ્રમાણે પર્વાય કહેવામાં આવે છે પર્વાય કહેવામાં આવે છે પર્વાય કહેવામાં આવે છે આને તે અત્યંત રૂપ ખાસ કરી છે ઘડી પછી તે અન્ય રૂપ ખાસ કરી છે પણ શુભને લઈને આત્માની મુવતા કામચલ છે. એના મૂળ શુભો સાથે જ હોય છે તે વધવા-ઘટવા આત્માજિત થયેલા હોય, ત્યારે પણ તે શુભો ત્યાં છે એ શુભો અશક્ત થાય અને એનાં આત્માજિતો સર્વથા દૂર થાય ત્યારે તે પરમાત્મસ્વરૂપ ખાસ કરી તે દશામાં અનંતકાળ સ્થિર થઈ જાય છે પણ એના શુભો થોડા આત્માજિત હોય ત્યારે તે અંતરજમાં સ્વરૂપે તે દશામાં વર્તે છે. આ દશામાં તેના પર્વાય પલટાવવામાં આવે છે પણ તે વળતે શક્તિરૂપે તેનામાં પરમાત્મદશા જરૂર વર્તેલી હોય છે. એ દશા અશક્ત સ્વરૂપે કરવાનો આપણો અભિપ્રાય પ્રત્યક્ષ છે.

પરમાત્મા અર્થે સંસારજન્યમાં વતતા હોય છે ત્યારે તેનાં નાના પ્રકારનાં નામો પડે છે. તેને અંતરજમાં ભાવનામાં આવે છે અને તેનું પરમાત્મસ્વરૂપ, જે પાતામાં શક્તિરૂપે પડેલું છે તેને પ્રકટ કરવાનું અંતર સાધક છે ત્યારે એ આપણામાં અંતરની સજ્જતા હોય

અને આપણે વિવિધ નામોમા રહેલ પરમાત્મસ્વરૂપની ઓળી કરી શકતા હોઈએ તો આપણુ સામ્ય સુસ્પષ્ટ થાય અને આપણે પણ બરાબર પરખાઈ આવે.

આટલા માટે જનવ જ્ઞાન-દર્શન-વ્યવસ્થાદિ મૂળ બુદ્ધોપેત પરમાત્મદશા તેના વિવિધ નામોમાં ભેઈ શકતા હોઈએ તો આપણને ધર્મને નામે મતા મતલોકમાથી પણ જોઈતાનું દર્શન થાય અને વિચારલોક અથવા વિશદાની પાછળ રહેલી સામ્યસાપેક્ષ દૃષ્ટિની ઓળી થાય. આવા પ્રકારની સદ્વિશ્લુતા રાખવાથી અતરથાતિ ઉપર્યવ પ્રગતિને માથે પ્રમાણ થાય છે તેથી એકે અતિ મુંઝવે નહદૃષ્ટિ ખીલવવાની જરૂર છે.

એ દૃષ્ટિ આ ૥ દરેક મત દશન કે ધર્મમાં અશ-સત્ય જરૂર હોય છે એમાથી પરમાત્મસ્વરૂપને જનુરૂપ સત્યનો અશ ચોખી તે તરફ તેટલા પૂરતું માન ઉત્પન્ન થાય, બુદ્ધદૃષ્ટિએ પરમાત્મસ્વરૂપ ચોખાય, તો ગમે ત્યાંથી પ્રાણી સારા જર્થ મેળવી શકે છે. આનમાં રહે કે આપણે તો ઉપર જતાવેલ પરમાત્મસ્વરૂપ ચોખતું છે અને તે જે કોઈ સ્થાનેથી જેટલે જાણે પ્રાપ્ત થાય તેટલે જાણે તેને ધ્યેય તરીકે ચોખતું છે, તો આપણે એ દૃષ્ટિએ શોધ કરીએ. જ્ઞાનદષનશ્રમા મતબોધાર્થ મૂળ ભમ્મુ હતું, તે વ્યક્ત રૂપે પરમાત્મ સ્વરૂપ સારા વિશ્વમા ભેઈ શકતા હતા. તેમની દૃષ્ટિમા નિર્મળ આત્મપ્રેમ હતો. એમણે એ સાપેક્ષ સ્વરૂપદૃષ્ટિ કેવી રીતે વિકસાવી તે હવે વિચારીએ —

૫૬

(આલતરી)

રામ કહો રહેમાન કહા કોટ કહાન કહો મહાદેવ રી;

પારસનાથ કહા કોટ વ્રજા, સકલ વ્રજ સ્વયમેવ રી રામ ૧

અર્થ—એને રામનું નામ આપો, કે કોઈ રહેમાનનું નામ આપો; કોઈ એને કહાન-કૃષ્ણનું નામ દો કે એને મહાદેવનું નામ આપો; વળી કોઈ એને પારસનાથ કહો કે જ્ઞાના કહો, પણ તે સવ આ ક્ષેત્ર પોતે જ છે (૧)

વિવેચન—તમે એ પરમાત્મસ્વરૂપને રામ કહો કે રહેમાન કહો; તમે એને કહાન (કૃષ્ણ) કહો કે મહાદેવ કહો; તમે એને પારસનાથનું નામ આપો કે એને જ્ઞાનાનું અભિધાન આપો—એ સવ આ ક્ષેત્ર સ્વય જ છે નામની સામે વસ્તુતઃ ખાસ સંબંધ જ નથી; આ પરમાત્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ થાય ત્યાં ક્ષેત્ર પોતે જ છે. એ જનવ બુદ્ધનો સમૂહ કાળસહજૂર છે અને એને જુદા જુદા નામ આપવાથી ફેર પડતો નથી.

પ્રાપ્તાર—અર્થેન-આદરે.

રાખાર્થ—રામ=એ નામથી પ્રસિદ્ધ રામકૃષ્ણના દેવ. રહેમાન=મુલ્યમાનના દેવ. કોટ=કોઈ દેવ. મહાદેવ, વૈષ્ણવના દેવ. મહાદેવ=દેવના દેવ. પારસનાથ=ચૈતન્યના દેવ. જ્ઞાના=ત્રિમૂર્તિ પૈકીના એક દેવ. સકલ=પૂણ સ્વપ્રભ=પોતે જ

પરમાત્મસ્વરૂપ શક્તિરૂપે તો પ્રત્યેક આત્મામાં અદ્વર પહેલું જ છે; તેને માત્ર બંધત રૂપે બંધાર લાવવાનું છે. અને તેને જો બરાબર જોગણી બંધાર લાવાય તો સર્વ ક્રિયાનું સાર્થકય છે. જો સ્વરૂપ બરાબર સમજાયું હોય તો તેને પ્રકટ કરવાનું ક્ષેત્ર થાય અને ક્ષેત્રની સ્પષ્ટતા હોય તો પ્રતિષ્ઠાના સરળ માર્ગ વ્યવસ્થા માટે નામને અને મૂલ્યવધૂમાં ન પડી જતાં જો સર્વ પરમાત્મસ્વરૂપ, સકળ નિર્મલ્યોક્તિ રૂપ છે અને વાસ્તવિક રીતે જો સ્વયં પ્રકાશ છે. આપણે ચેતન, આપણે બંધે પ્રકાશસ્વરૂપ છીએ, પરમાત્મસ્વરૂપ છીએ, જનત શુદ્ધશક્તિ બરાબરનાર છીએ અને પ્રથમસિદ્ધ પરમાત્મશક્તિની શક્તિરૂપ છીએ, જો વાત એક વાર ધ્યાનમાં આવી જાય તો પછી જો દશાનું નામ શું આપવામાં આવે છે તેની સાથે તકરાર ન જ હોવી જોઈએ. (૧)

મામનમદ્ કદારત નાના, પદ્મ સુવિકા રૂપ રી;

તૈસે સંહ કલ્પનારોપિત, આપ મસંહ સ્વરૂપ રી રામ ૨

અર્થ—પ્રત્યેક વાસણ અસલ માટીરૂપ હોવા છતાં બાજનલેદે હુદ્દા હુદ્દા નામે જોળખાય છે; તે જ પ્રમાણે એક વિભાગની કલ્પના પર આરોપણ કરી (ચેતનના વિવિધ નામો યોજાય છે) પણ પોતે તો એક જાણક સ્વરૂપી છે. (૨)

વિવેચન—શુદ્ધ અને પર્માણુ બેનામાં હોય તે દ્રવ્ય કહેવાય છે. શુદ્ધપર્માણુ દ્રવ્યમાં જો દ્રવ્ય ની બાધીતી બાધ્યા છે. દરેક દ્રવ્યમાં પરિણામ પામવાનો સ્વભાવ હોય છે અને તેને નિમિત્ત મળે તે પ્રમાણે તે બિજા બિજા સ્વરૂપમાં પરિણામ પામે છે અને તે પરિણામને બંધત કરે. દ્રવ્યમાં પરિણામ ઉપભવવાની શક્તિને શુદ્ધ કહેવામાં આવે છે અને જો શુદ્ધ જો પરિણામ નીપડાવે તેને પર્માણુ કહેવામાં આવે છે. એટલે કે શુદ્ધ કારણ છે અને પર્માણુ કાર્ય છે. દરેક દ્રવ્યમાં શક્તિરૂપે જનત શુદ્ધો હોય છે અને દ્રવ્ય સાથે એકરૂપ થયેલ હોવાથી અવિભાજ્ય છે. આ શુદ્ધશક્તિના બિજા બિજા સમયે થતા વૈકલ્પિક પરિણામ જનત છે. શુદ્ધ તો દ્રવ્ય સાથે લાલેલા હોવાથી અલગ થતાં અલગ હોવાથી જો નવા ઉત્પન્ન થતા નથી અને હોય તે નાશ પામતા નથી, અને તે કારણે શુદ્ધ નિર્લય છે અલગ અનાદિ-જનત છે. આથી શીલકું પર્માણુ તો પ્રતિષ્ઠાવુ ઉત્પન્ન થાય છે નાશ પામે છે. તે કારણે અજિતશા સારિસાંત છે. આથી પાશાપ્રવાહની અવેક્ષાને તો તે પણ અનાદિ-જનત છે. કારણ કે એક પર્માણુનો નાશ થતાં તેની પાછળ કોઈ

પાશાપ્રવાહ—પરિણામ-પ્રવાહ. તૈસે-તેનો સ્વરૂપ-સ્વરૂપ.

સ્વરૂપ—માનવ = જાતન, કામ, વાસણ. એક = તત્ત્વજન. કલ્પનત = કલ્પન છે. નાના = હુદ્દા હુદ્દા. પરિણામ = માટી. તમે = તે પ્રમાણે. બંધ = વિભાગ. કલ્પનારોપિત = કલ્પનાથી આરોપણ કરેલ. આપ = પોતે. જાણક = જાણકરનો, એક

૧ તત્ત્વજન ૫-૩૩. જાતન સંબંધી પદ્ધતિ શુદ્ધશક્તિની તોડ અનુવાદ આ નિબંધ લખ્યો છે.

પર્યાય બ્રહ્મે બાવે છે. આ શુદ્ધપર્યાયનું સ્વરૂપ ખાસ ધ્યાનમાં રાખવા જેવું છે. આ પરિણામો નીચત્તવવાની શક્તિ જનત હોવાથી દ્રવ્યમાં થતા પર્યાયપ્રવાહ ત્રૈકાલિક અને સત્તાવીસ છે અને જો જનત પર્યાયપ્રવાહ જોડીસાથે ઘાણ રહે છે. પર્યાય ઉત્પત્ત કરવાની સિત્ત સિત્ત શક્તિઓથી ઉત્પત્ત થયેલા વિવિધીય પર્યાયો એક સમયે મૂળ દ્રવ્યમાં જોડીસાથે મળી આવે છે.

આત્મામાં ચેતના, જ્ઞાનદ, વીચ વગેરે શુદ્ધ છે. જો પ્રત્યેક શુદ્ધનો પર્યાયપ્રવાહ ઘાણ રહે છે. જો રીતે પુદ્ગળમાં વર્ણ ગદ્ય, રસ, સ્પર્શ વગેરે જનત શક્તિઓ માણસ પડે છે. આ રીતે પર્યાય જનત થાય છે. જો પ્રત્યેક પર્યાયની કારણભૂત એક એક શુદ્ધશક્તિ; અને આવી જનત શક્તિઓનો સમુદાય તે દ્રવ્ય છે. આ વાત લેકદશિકો ઘર્ષ જલેકદશિકો જોવા પર્યાય પોતાના કારણભૂત શુદ્ધસ્વરૂપ અને જો શુદ્ધ દ્રવ્યસ્વરૂપ હોવાથી દ્રવ્ય શુદ્ધપર્યાયપ્રવાહ કહેવાય. આ પ્રત્યેક શુદ્ધશક્તિનો એક સમયમાં એક જ પર્યાય બ્યક્ત થાય છે. આત્મામાં ચેતના જ્ઞાનદ, વીચ જાદિ શક્તિના સિત્ત સિત્ત-વિવિધ પર્યાયો એક સમયમાં થાય છે. કારણ કે આત્મા કે પુદ્ગળની અનુક્રમે ચેતના અને રૂપશક્તિ પણ નિત્ય છે. માત્ર ચેતનાથી ઉત્પત્ત થયેલ ઉપશેઝ-પર્યાય અથવા રૂપશક્તિથી ઉત્પત્ત થયેલ નીલ-પીતાદિ પર્યાય નિત્ય નથી. આ પર્યાયો બ્યક્તિય. અનિત્ય છે.

આ હકીકત જો જરાજર બધે તો પર્યાયપ્રવાહનું અનિત્યત્વ સમજાઈ જાય તેમ છે. માટી નામના દ્રવ્યમાં અનેક રૂપો ઉત્પત્ત કરવાની શુદ્ધશક્તિ છે. એનાથી હાંકલા બને, બળુ બને, માટણું બને, તાવડી બને, રમકડાં બને. જો સર્વ એની રૂપશક્તિના પર્યાયો છે અને પર્યાયો હોઈ અનિત્ય છે. પણ એનામાં માટીપણું જથ્થા એની રૂપશક્તિ નિત્ય છે અને આપણે તો નિત્ય પદાર્થ સાથે કામ છે. માટીના વિવિધ રૂપોની બહાર રૂપશક્તિ કાયમ છે નિત્ય છે. જખડ સ્વરૂપ છે. એનો ડેખાવ આ > હાંકલારૂપે હોય, કાઢે ફરીને પીડે ઘર્ષ બળ, ત્રીજે દિવસે એનું માટણું જની જાય, પણ એમાં રૂપશક્તિ તો શુદ્ધસ્વરૂપે નિત્ય છે. તે પ્રમાણે પરમાત્મામાં જ હકીકતના કરી શુદ્ધશક્તિના આવિર્ભાવરૂપે કોઈ એક પર્યાયને હર્ષ એમાં રૂપના કરી સપૂણ પરમાત્મજાવ ખારી હેવામાં આવે તે તેટલે જશે શુદ્ધશક્તિનો આવિર્ભાવ છે. અને જો વિવિધ પ્રસંગો વળતે દ્રવ્યની જનત શુદ્ધશક્તિ તો તેનામાં કાયમ જ રહે છે. શક્તિનું બ્યક્ત સ્વરૂપ જોડીસાથે, જોડીવળતે તો ઘર્ષ શકનું નથી, પણ જે શુદ્ધપર્યાયનું બ્યક્ત દર્શન થયું હોય તેનો તોલ કરવામાં આવે, તેને દ્રવ્યના જલેક સ્વરૂપે વિચારવામાં આવે તો આપ પોતે જખડ સ્વરૂપ છે. જો વાત જરાજર નજરમાં આવી જાય તેમ છે. ચેતનાના એક એક શુદ્ધનો વિસ્તાર એના પ્રત્યેક પર્યાયમાં જોઈ શકાય અને એના મૂળ સ્વરૂપ સાથે સમજા લેવાય, શક્તિ અને બ્યક્તિના સ્વરૂપ ધ્યાનમાં આવે, તો શુદ્ધપર્યાયની દશિકો વાત જરાજર મગજમાં જઈ જાય તેમ છે. શબ્દનયની અપેક્ષાએ ચેતનાના શુદ્ધનો આ રીતે વિચારીએ તો આત્માના

મૂળ સુષો સાથે જોના બુદ્ધ બુદ્ધ નામનો મેળ ખાઈ જાયો. આત્માના પર્યાયસ્વારૂપથી માત્ર થોડા જ બાળી શકાય છે કારણ, આપણા (હૃદયસ્થના) જ્ઞાનની મર્યાદા મળી દૂધ છે. પણ > આનંદ વીર્ય થિતના, આરિત્ત આદિ સુષો આપણા વિચાર ભક્તિ વાળીનો વિષય થઈ શકે છે તે નજરે જોવા થિતન થોતે અજડ સ્વરૂપ છે અને જડકરણ કરી તેમાં જોડાઈ સુષુપ્તિનું આરોપણ કરી તેને શબ્દનથે અચુક નામિ જોગબનામ બાવે છે. જનિત સુષોનો અજડ સમુદાય તે જ દ્રવ્ય કોઈ જોના ચિત્રચિત્ર પર્યાયની પાછળ જોનું સુષુપ્તમુદાયરૂપ અજડ સ્વરૂપ પ્રાપ્ત થાય છે આ રીતે જોવા ઉપર જોનું અજડ સ્વરૂપ છે જે વાત ધ્યાનમાં આવશે. આપણે થિતનના આ પ્રકારના સ્વરૂપને વિચારીએ. થિતનું સ્વરૂપ સુષુપ્તિએ જીવી ધ્યાનમાં રાખવાનું છે અને પર્યાય તો સુષુપ્ત માત્ર અવિર્યાય છે, જે વાત સાથે જ નજરમાં રાખવાની છે (૨)

નિઃ પદ રમે રામ સો કરિયે, રહિમ કરે રહિમાન રી;

કરપ કરમ કાન સાં કરિય, મહાદેવ નિરવાય રી રામ૦ ૩

અર્થ—નિઃ સ્વરૂપમાં જે રમણ કરે છે તેને રામ કહેવામાં આવે છે અને જીવ ઉપર મહેર-કૃપા કરે તે રહેમાન કહેવાય છે. કર્મને જે જોઈ શકે તે કલ્પાન (કૃત) કહેવાય. અને મહાદેવ જોડે તો સાક્ષાત્ નિર્વાણ કહેવાય-જોય. (૩)

વિવેચન—શબ્દનથમાં નામની બ્યુત્પત્તિ કરવામાં આવે છે જે નિરુક્ત -પદ્ધતિ છે. આ નથ પર્યાયશિક્ષક છે જોડે જોમાં પર્યાય-પદ્ધતિનદિષ્ટિ પર આસ નજર રહે છે અને વિશેષતા ઉપર ધ્યાન કેન્દ્રિત થાય છે. આ દિષ્ટિએ આપણે ભગવાનના થોડાં નામો વિચારણા તો જોના પરમાત્મસ્વરૂપના કોઈ કોઈ બ્યક્ત કાવ થોડી શક્ય અને જે જડકરણ દ્વારા આપણે અલગ પરમાત્મસ્વરૂપની અજડ સામાન્ય દશા પ્રાપ્ત કરવાનો માત્ર હાથ કરી શક્ય.

રામ-રામ જોડે શું ? રમણે હિતિ રામા—રમે-રમણ કરે તે રામ જોડે જે પોતાના પદમાં રમણ કર્યા કરે તે રામ થિતન બ્યારે પોતાના જ્ઞાન-દર્શન-આરિત્ત ભક્તિ આનંદ વીર્ય કે થિતનાસુષુમા રમણ કરે ત્યારે તે 'રામ' કહેવાય છે. અહર તો આ સુષુ છે જ પણ તે સક્તિરૂપ છે તેને બ્યક્ત કરવા તે આત્મરમણતા છે મૂળ પદમાં 'રમણતા' છે અને જે જે કરે તેને શબ્દનથની દિષ્ટિએ 'રામ' કહીએ.

રહેમાન-જે રહેમ કરે તે રહેમાન. 'રહેમ' કે 'રહમ' જોડે કૃપા, દયા, કૃપા જે પોતાની જનન દશાનો ઉપયોગ કરે, કૃપાદિષ્ટિથી જનતાને બેઈ શકે કોઈના ઉપર

પ્રાપ્તવર-કરિયે-કરીઈ રહિમાન-રહેમાન. કરે-કરતે.

સંજ્ઞાર્થ—નિઃપદ = નિઃ સ્વરૂપ(માં) રમે = રમણ કરે. રહિમ = મહેર, કૃપા (રહેમ). કરે = બેઈ, કરે. કલ્પાન = કૃત. નિરવાય = પૂરણ સ્થાનનો.

કરી સુસ્તે ન થાય પણ પ્રાણી સ્વસ્ત્ય કર્માર્થીન છે એવી દૃષ્ટિએ બ્રોધ માધ્યસ્થ વૃત્તિ
ધારણ કરે તે 'સ્થેમાન'

કંઠાન—એટલે કૃષ્ણ કૃષ્ણનું બીજું નામ કાન, કંઠાન છે કૃષ્ણ શબ્દ કૃષ્ ધાતુમાથી
નીકળ્યો છે એનો અર્થ વાવું, ખેડવું, કાઢવું એવો થાય છે એનો અર્થ કાણવું
નાશ કરવો . (વત્તવવાકઃ વ્યવપોચત) પણ થાય છે કા. વ. વચ્ચાનિશ્ચિયમામો
વિદ્યાસમપિ કર્ણતિ (મનુસ્મૃતિ. ૨-૨૧૫). એટલે જે કર્મો ઉપર વિજય મેળવે તે કંઠાન,
કાન. પરમાત્મકથામાં કર્મો પર સંપૂર્ણ વિજય વ્યક્ત રૂપે બધીતો છે એટલે આ આત્માની
પરમાત્મકથાને સૂચવનાર કાન' કે કૃષ્ણનું નામ સ્વયં પ્રજ્ઞ સ્વરૂપ છે એનો વ્યાસ
વાળો કરે છે

મહાદેવનું સ્વરૂપ જતાવવા શ્રીમાન્ હરિભદ્રસુરિએ બેક આપુ બ્રહ્મ લખ્યું છે
જેને કલેશોદ્ધાટક શબ્દ બિલકુલ નથી, જેને સમવારૂપ સંધનનો નાશ કરનાર હાવાનગ
એવો દ્રેષ નથી, જેને સદ્ગુણ આપ્તાકક અશુદ્ધ શબ્દ પણ નથી, તે ત્રણ લોકમાં પ્રસિદ્ધ
મહિમાવાળા 'મહાદેવ કલેશક છે જે વીતરાગ છે સર્વજ્ઞ છે શાશ્વત સુખના સ્વામી
છે, કલેશકર કર્મજલથી સ્થિત છે શરીર સ્થિત છે સર્વ દેવને પૂજ્ય છે સર્વ યોગીઓને
આત્મા છે સર્વ નીતિના ઉત્પાદક છે તે મહાદેવ છે' આ મહાદેવ શબ્દ કેઈ
જગ્યાએ શિવના પર્વાય-શબ્દ વરીકે પણ વપરાયલો એવામાં આવે છે મહાદેવની ઉપર
જણાવેલ વ્યાખ્યામાં જે પરમાત્મસ્વરૂપ જતાવ્યું છે તે વ્યક્ત પરમાત્મકથા સૂચવે છે
જેને એમા શરીરનો પણ ત્યાગ જણાય ॥ મહાદેવ એટલે તો સાક્ષાત્ત નિર્વાણ નિર્વાણ
એટલે શુદ્ધ આત્મકથાનો સાક્ષાત્કાર, પરમાવસ્થાવાનો સર્વથા ત્યાગ અને અનંત
આનંદમાં રમણવા આ સ્વરૂપે મહાદેવને પિછાનવા, સમજવા કે ધ્યાનવા એ તો જીવનનો
ખરો લક્ષ્ય છે સ્વયં પ્રજ્ઞનો સાક્ષાત્કાર છે, આત્મવિશૂતિની પ્રાપ્તિ છે અને જાબનસેદમ
સ્થેષ વૈવિધ્યનું સમીકરણ છે (૩)

પરસેં રૂપ પારસ સો કરિયે, ઘણ બીને સો બ્રહ્મ રી;

દર વિષ સાધો આપ 'આનંદપન,' ચેતનમય નિર્ગુણ રી રામ ॥ ૪

અર્થ—જે પોતાના સ્વરૂપને સ્પર્શે-દેખે તેને પારસ કહીએ અને નિર્ગુણ

પાર્શ્વતર્ક—સા—પરી: મધી રીપુ છે નિર્ગુણ-નિર્ગુણ

શબ્દાર્થ—પરસેં = સ્પર્શે આત્મ. ચીતે = જાગે. આનંદ = નિર્ગુણ સ્વરૂપ. પદ વિષ = એ રીતે

ધારી = અનુભવસિદ્ધ કરે. આપ = પેલે જ આત્મા. ચેતનમય = ચેતનસ્વરૂપ. નિર્ગુણ = રૂપ સ્થિત

૧ યસ્ય સંનિશ્ચયનનો રાગો આસયેવ સર્વથા । મ જ દ્રેષોઽપિ સત્તિયુ રમેન્ધનદંબોલક ॥

ન જ મોહોઽપિ સમ્પ્રાપ્તદર્શનોઽનુસંસંગ ॥ મિત્રોક્ષ્માતંમશ્ચિમા મહાદિર્ષ ॥ ઉપ્પત્ત ॥

મો મોટરાગ સર્વજ્ઞે ચ શાશ્વતમુલકત્વ । દિપ્તર્કમંકરણતીતં સર્વથા નિકમ્પત્તવા ॥

મ પૂમ્પ સર્વદેવનાં યો ધ્યેય સહયોગિનામ્ । ય શયા સર્વનીતીનાં મહાદેવ સ ઉપ્પત્તે ॥

સ્વરૂપને જુએ તે જાણા કહેવાય. આ રીતે ઉદયે કરીને સ્વભાવ સિદ્ધ કરે. તે આપ (આત્મા-પાતે જ) જ્ઞાનદાન છે ચૈતન્યસ્વરૂપ છે અને કર્મ (મજ) થી રક્ષિત છે (૪)

વિવેચન—પારસ-પરસવું એટલે સ્પર્શવું પુરાણી કથામાં પારસમણિની વાત આવે છે. એ એક બતનો કીમતી પથ્થર અથવા રત્ન હોય છે એનામાં એવી રેખી શક્તિ હોય છે કે એને હોદાનો સ્પર્શ થાય એટલે હોદુ સોનું થઈ જાય છે અંગ્રીજીમાં એને Philosophers stone કહે છે અને આપણી પ્રચલિત ભાષામાં પારસમણિ કે હરસમણિ કહેવામાં આવે છે મત્રતત્રના મુત્રમાં હરેક વાનિકનું સાધ્ય આવે. પારસમણિ પ્રાપ્ત કરવાનું ક્ષેત્રું કર્તુ મૂળ સ્વરૂપમય જનાથી કે તે પારસ (પારસનાથ-પાર્શ્વનાથ) કહીએ. એટલે એનો પ્રસવ પદાર્થ એ, પારસમણિના સ્વભાવની પેઠે ચેતનને જ્ઞાન-દયાન-આત્રિ વીર્ભમ જનાવી કે છે અને શક્તિરૂપે પડેલા ગુણોને બાંધત કરે છે

જ્ઞાન—એટલે સત્. જ્ઞાન એટલે પરમાત્મતત્વ. જ્ઞાન એટલે સવ મુલાલીત જ્ઞાનથી વિરુદ્ધ ચિત્તસ્વરૂપ. જ્ઞાનસ્વરૂપ બલવું મુરઠેલ કાર્થ છે એના સમુલ્લ-નિર્ગુણ વિભાવ થાય છે એ શબ્દ પર જાણે લખાયલાં છે ગુરુદાસસ્વકથામાં મહાં બ્રહ્માસ્મિ એ એક મૂરના લાજ પર પચાસ પૂછે લખાયલાં છે સામાન્ય રીતે આત્માનું મૂળ સ્વરૂપ, એનો ચેતના ગુણ એના જનવ રત્નમય, એનું અભિત્ય વીર્ભ-એ સર્વનો સમાવેશ એક જ્ઞાન શબ્દમાં થાય છે. આ જ્ઞાને બિહુને-બાણે-દશાવિ તે જ્ઞાન.

આથી રીતે ચેતનશાજને સાધે, જ્ઞાનદાનને સમજે, જ્ઞાનદાનને એના સ્થાન પર હઈ આવે. આના પ્રકારની સાધના કરીશ ત્યારે જગ્યાશે કે આપ-પાતે જ જ્ઞાનદાન થત છે. એ ચૈતન્યસ્વરૂપ છે અને બાતે નિષ્કર્મ છે. એને કોઈની પ્રાર્થના કરવી પડે તેમ નથી. પાતે જ જ્ઞાનદાન સ્વરૂપ છે અને જ્ઞાનદનું પામ છે અને ચેતનને પુદ્ગલથી મુરો પાડનાર જુલુ-ચેતનાશક્તિ-એનામાં છે માત્ર એ શક્તિ જત્યારે જાદર સત્તારૂપે પડેલી છે તેને બાંધત કરવાની છે એ ચેતનની આસપાસ કર્મનું બાજુ લાગેલું છે એ પણ વર્ણવ સ્તુ છે કોઈ જાણેલી છે પણ જુદે તેવી છે; માત્ર એને દૂર કરવા પુરુષાચ કરવો પડે તેમ છે (૪)

ઉપસહાર—આ જગમાં જારે વિશાળ દશિથી સહિષ્ણુભાવ જારો છે. જત્યારે ધર્મને નામે એ વાદાળથી અને વમસાણુ એવામાં આવે છે અજાઉ નાના મતભેદને કારણે એ મારાં તોફાનો બાજ્યાં છે અને કાલમાં પણ ગચ્છ મત, ક્રિશ્ના અને હથનના સેરો, ક્રિડ મુસ્લીમના વચ્ચે ફાટી નીકળતા એવામાં આવે છે તેની પાછળ ધર્મની સાચી વિખત નથી. ધર્મને નામે વઢવાર ન હોય. ધર્મને નામે લોખની નથીએ ન હોય. ધર્મને નામે તો અખંડ શાંતિ, આત્મવિચારણા અને શમ, સવેચ અને નિર્વેદના ઉત્ક્રસ હોય.

જાત એટલે જાદવાનો પ્રકાર કંઈકે જાની રીતે જાણે લાગે છે. આત્મસાધન હરેકને

છંદ લાગ્યું તે માટે સાધનો ચોક્કસ, પણ ભલે દિવસે એ સાધનો જ સાધ્ય મનાઈ જાય અને પછી તેો સાધનો કોઈ લાવ જ પૂછે નહિ ! જ્યાં સાધનધર્મમાં સાધ્યપણાનો આશય થઈ જાય ત્યાં પછી મતલેદની બાકી જ ન રહે. ખરી વાત એ છે કે સાધન ધર્મના મતલેદમાં પ્રાણીએ મૂલ્યાર્થ જરૂર ન થોડે બા જલસમુદ્રનો પાર પામી સસારની ખુસરીમાંથી મુક્તિ મેળવવી છે. પછી કોઈને ચોક્કસ લાગે તો તપયોગે મેળવે, કોઈ શાન-યોગે મેળવે, કોઈ ક્રિયાયોગે મેળવે અને કોઈ ધ્યાનયોગે મેળવે એમાં વાંધો શો હોઈ શકે ? પ્રત્યેક આત્મના વિકાસના માર્ગો અલગ અલગ હોય છે. કોઈને ક્રિયામાં મલ્લ આવે, કોઈને જ જલમાં બેસી આત્મચિંતનમાં મલ્લ આવે અને કોઈને સમાજસેવામાં મેળવ આવે. એ સાધ્ય સ્વરૂપ હોય તો માર્ગનો અવરોધ સમજવું વચરનો છે. આ એક વાત થઈ

અને દરેક દર્શનકારોએ પોતાને સૂચ્યું તેવું અને તેટલું સત્ય જ પ્રકાશિત કર્યું છે. સંપૂર્ણ સત્ય શોધવા માટે જીવનભરનો અભ્યાસ અને વિશિષ્ટ તત્ત્વચાત્રી જીવિ બેઈ બેડે, પણ એ સવને પ્રાપ્ત નથી તો સત્યના અંશોને સમજી-સ્વીકારી વિકાસના બલ્લીતા માર્ગે પ્રજાણ કરવામાં આવે અને દર્શનો તરફ સમજી સમજાવવામાં આવે તો કામ થાય તેમ છે. શાંતિથી પોતાનું આત્મસાધન કરવું, પોતાની જીવનના વિકાસ ધ્યાય તેના માર્ગો શોધવા, તેને અનુસરવું અને કદી પણ વિધિ નિવેધની ચૂલવણમાં પડી જઈ જનનની ટીકા કે અવહેલના ન કરવી—એટલું એ કરવામાં આવે તો આત્મસાધના થઈ શકે તેમ છે અને અશ-સત્યો સર્વ દર્શનમાં છે તે વાત સમજવામાં આવે તો સર્વ કંઠાણેથી સારા અથ સમજી શકાય તેમ છે. જે ધર્મક્રિયાથી આત્મશાંતિ થવી થોડે, જ્યાં સસારના વાપથી બહેલ પ્રાણી કંઠક મેળવવા જાય, ત્યાં જ ધર્મધર્મના આશમારી અને ઉરકેશટ મળી આવે તો પછી આત્મવિકાસ કયા ધ્યાય ? કયાયે ધ્યાય ? કયે માર્ગે ધ્યાય ?

એટલા માટે સમમાંથી કે રહેમાનમાંથી, જ્ઞાનમાંથી કે મહારેવમાંથી, પારસનાથમાંથી કે જ્ઞાનમાંથી એનું મૂળ અજ્ઞાત સ્વરૂપ શોધી લેા, એના નાના-નાના લેદમાં જુલા ન પડી જાઓ, શુદ્ધ ચિદ્રૂપનમય આત્મદર્શનું જનત અને જનન્ય સ્વરૂપ વિચારી-જાવી તેને ત્યાંથી મેળવી લેા; સર્વાંશે ન મળે તો મળે તેટલે અંશે પ્રાપ્ત કરો અને જનત સામ્યજ્ઞ પ્રાપ્ત કરવાને માર્ગે ચડી જાઓ. બાકી જ્યાં ત્યાં ધર્મને નામે વાહા જાંધાઈ જયા હોય કે દુકાનદારીએ વાહતી હોય તેના અપારામાં જાવી જયા અને ત્યાં અજ્ઞરમાં ચડી જયા તો કદાચ નામના થશે, પણ સ્વરૂપપ્રાપ્તિ તરફના, સાધ્યમાર્ગે જનનના કે અંતરદશા પ્રાપ્ત કરવાના માર્ગદર્શનની આશાને નામે મીંડુ સમજવું

વિચારા દિધે કેળવવાના અનેક રાજકાઓ નોખાજા છે. યા ॥ રાખતા અત્ર બેઈ જાઈને —

પ્રમથ સોમનાથ (પારલુ)ના મંદિરમાં પ્રવેશ કરવાનો હતો, કુખરપાળ મહારાજ

જાજર હતા. જેમજ દાવાઈ એક બાલુએ અને બીજી બાલુએ બૃહસ્પતિ મંદિરપિંઢરી
જાજર હતા. તે વખતે જોનાવાજી જેમજ દ્રમહાસને નીચે પ્રમાણે રેવ સોમિયસની સ્તુતિ કરી.—

મયવીર્યાંકુરજન્તા રાગાવા શયસુપાગતા યસ્ય । તથા વા મિચુર્વા, હરો જિનો વા મમસ્ત્ત્વૈ ॥

—જવ (સસાર) બીએના જાકુરને ઉત્પન્ન કરનાર રાગ વગેરે (કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ,
મદ, મત્સર) જેના ક્ષય પામી ગયા છે તે પછી જાણ્યો હો, અથવા વિશ્વુ હો, અથવા
હર (શિવ-મહાદેવ) હો, અથવા જિન (વીર) હર) હો—તેમને હું નમસ્કાર કરું છું.

આ પ્રમાણે વસ્તુ બતાવી છે તે જ જાત જીવ આકારમાં બતાવી છે. મારે નામ
સાથે કામ નથી, જેનામાં આત્મસ્વરૂપ બમ્બુ હોય, જેના રાગરોષ ગયા હોય, તેને ગમે
તે નામે હું નમસ્કાર કરું છું. મારે નામ કે બાહ્યકાર સાથે સંબંધ નથી; મારે સ્વરૂપ
પ્રાપ્તિ કરવી છે અને એ આત્મસ્વરૂપ બનાવવા હૃદય સ્વરૂપે પ્રકટ થયું હોય ત્યાં મારે નમસ્કાર
છે. માટે તે આત્મસ્વીકાર આદર્શ છે.

આવે જ વિચાર શ્રીઆનંદજીસુરિએ બતાવ્યો છે :—

પક્ષપાતો ન મે વૈરિ, ન દેવ કપિહાસિણુ । યુક્તિમદ્વપ્ન યસ્ય તસ્ય કાર્ય પરિમ્હા ॥

—વીરપ્રભુ પ્રત્યે મારે પક્ષપાત નથી, તેમ જ કપિલ કે કણ્વલ, જાણ્યો કે ભુલ કે ભૂલ વગેરે
મારે દ્રેષ્યાન પશુ નથી. એવું વચન કુશિત્થુલ્લા હોય તેના જ સ્વીકાર કરવો એકાંતે.

આ એકે ભુલ જ દક્ષિણિન્દુ છે. ભુલિયાળી માણસની બુદ્ધિને અસર કરે એની
પરીક્ષામાં પસાર થાય, એની વાવણીમાં શુદ્ધ કથનસ્વરૂપે નીકળી આવે એવું તે વચન
હોય, જે ન્યાય-વક્ત્રના સવ નિયમોને અનુરૂપ હોય, એમાં હેતુબોધ કે બોધાવા ન
હોય, જેમાં પરસ્પર વિરોધ ન હોય, તે વચનનો અને તે દ્વારા તેના પ્રયોગનો સ્વીકાર
કરના દ્વારા આ સૂત્રમાં જૂળ વિશાળતા દાખવી જણાય છે.

જે પરમાત્મસ્વરૂપ માત્ર કરવાની વાતમાં લાગી હોય, જે રેખાવ કરવાની વૃત્તિ
શાંત થઈ ગઈ હોય, એ સત્ય કે તેના અસ્યો બનાવે એટલા મળે ત્યાં તેટલા પૂરતો તેના
ઉપર અવરજ રાગ થતો હોય, તો બાહ્ય દક્ષિ એકી અંદર હિતસ્વાને આ માર્ગ છે.
પણ એને સમજાઈ ગઈ શકાય તેમ નથી. આવી વિશાળ દક્ષિ ઉપચનીય હોય છે. પણ
એ કદાચ આપણી નથી. કારણ, માર્ગના પ્રકાશ સાથે એક સાકરી દક્ષિ પ્રજ્વળતને
સાથે જ ખીલે છે અને પછી તો પાતાની વાત જ સાચી હોઈ શકે અને બીજે સત્ય
ન જ હોઈ શકે એ વાત એના મનમાં એની જ દક્ષિસલાહ બેસી જાય છે કે એને જાત
ખાતિઓને મિથ્યાની કહેવામાં રસ લાગે છે અને પછી તો પક્ષભેદ એવા જામતો જાય
છે કે એનામાં અંધતા આવવી જાય છે; જાકી આમાં મત્ત નથી; મત્ત વિશાળ દક્ષિમાં છે,
અસ-સત્યોનું સ્વરૂપ જાણવામાં છે. સંધ્યસ્થ જાણને પોષવામાં છે. અને ખાસ મત્ત
મત્તને જોળાવવામાં છે. આ સ્વરૂપ પ્રકટ કરવું એ આપણું કર્તવ્ય છે.

એ પ્રકટ કરવા માટે શરૂઆતમાં આદ્ય જોઈએ. એ આદર્શ ધ્યેય પૂરું પાડે છે એના સ્વરૂપને સમજવામાં જની શકે તેટલી સ્પષ્ટતા આવશ્યક છે પણ એ વિચારસ્પષ્ટતા ન થઈ શકે તોપણ એક વાત જરૂર કરી શકાય તેવી છે જની શકે તેટલી સમર્થિતતા રાખવી, ક્ષયોપશમ પ્રમાણે સત્યશોધન કરવું અશ-સત્યોને સત્ય તરીકે સમજ્યાં અને સ્વીકારવા, એ ધ્યેયના નામમાંથી પણ આત્મશુદ્ધિ મેળવવા અને કેળવવા અને બધા નજર ન પડેલે ત્યાં વિશેષ ન કરતા પોતાની જ્ઞાનમર્યાદા સમજી લેવી, પણ એવું કોઈ કામ કરી ન બેસવું કે જેથી પ્રગતિના દ્વાર બંધ થઈ જાય. આત્મપ્રગતિના માટે પત્રધિષે પત્રધિષે આગળ વધાય છે પણ એમાં આવર વિકાસે આવે તો પ્રગતિ અટકી જાય છે અને એનું ભેર વધારે પડતું થઈ પડે તો પશ્ચાદ્ગતિ પણ થઈ જાય છે સાથે એ પણ ધ્યાનમાં રાખવું કે આપણો શ્રેષ્ઠ આપણે જ સાધવાનો છે બહારનો કોઈ વિમાન હઈને આવે અને આપણે શ્રેષ્ઠ નામના મંદિરે સંસ્કારિત થઈ જઈએ એ વાત જનવાની નથી.

આથી ઉદારતાપૂર્વક બધાથી આત્મવત્ત્વ જેટલું અશે પ્રાપ્ત થાય તેટલું અશે શોધવું અને બધા આગળ ન વધાય ત્યાં સુમધાવ-મધ્યસ્થતાવ રાખવો. પરમાત્મશુદ્ધિ દુનિયામાં અશે અશે છૂટા છૂટા સ્વપ્ન ભરેલા છે. મારા તમારામાં પણ ઘોઠ-વધતે અશે જરૂર છે એમાંથી બધાથી પ્રકટ જીવું મળે ત્યાંથી શોધવામાં જરા પણ વધિ નથી. પણ અમુકમાં અમુક વાત નથી એવી નકારાત્મક નીતિ પાસે કરવાને બદલે બધાં બધા જેટલે જેટલે અશે પરમાત્મશુદ્ધિ મળી આવે ત્યાં ત્યાંથી તેટલે તેટલું અશે એને સ્વીકારવામાં વાધો નથી એમાં અભિનિવેશનિશ્ચય કરી ટીકા કરવામાં આવે તો તેમાં જલસવા એવું નથી.

અશ-સત્ય આત્મિક છે ભુલિ પાશદર્શી છે અને પૃથ્વીકરણશક્તિ પાશવાર છે આદર્શ ચેતનાધર્મને ઈકલવાનો છે અને અતિમ સાધ્ય આ સંકેતમયનો ત્યાગ કરી નિઃકર્માં થવાનો છે આ આત્મશુદ્ધિ બધાંથી મળે ત્યાંથી લેવામાં કોઈ પ્રકારનો વાધો નથી અને એને અટકાવવા પ્રયત્ન થાય ત્યાં હયા ખાણ એવી સ્થિતિ છે અત્યંતી હયા ખાઈ શકાય તેટલું પોતાનું સ્થાન ન હોય તો બેસી રહેવું, પણ ધર્મને નામે જપડામાં ભાગ લઈ આત્મપ્રગતિ આવી થાક ન થવા દેવી. માગ સીધો અને સરળ છે પણ કા ૧, ટેકરા આવે તેમાં અન્ધાર પ ના ચોગ્ય નથી. અત્યંતમદ્યમાન્ય વાક્યઓએ બહુ થોડીને ચાલવા જેવું છે અને કોઈ રીતે પોતાનો માર્ગ જતકલા જેવા જેવું નથી. આત્મશુદ્ધિ શોધવા સુમધાવ તેના છે અને તેને ડોળનાર તત્ત્વો વિચાર કરવા બળી શકાય તેવાં છે ધર્મને નામે વિજવાદ, વાદાળથી કે પ્રમાથમ ન થઈ. શુદ્ધ નિરજન નિશકાર સ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરવાના શુદ્ધ આશયવાળા તો પ્રત્યેક વાતમાંથી અત્યંતમદ્યમાન્ય શોધી લે, ન મળે તો આજ ત્રીજી દે કે છતાં પર તાજી મારે, પણ એ વિષને વધારે નહિ.

આ દિગ્દિ આવે ત્યારે મોજિરાજના વિચાર સમબલ છે

“જન્મના ક્ષેત્ર જહ્નુ નમ્બુ નિહાળતાં, તત્ત્વની વાત કરતા ન હોયને,
ઉદરભર્યાદિ નિજ કાજ કરતા થકા, મોહ નદીમાં કસિમસ સુએ”
(મોદના જિન્નું સત્ત્વ, ગાથા ૫)

આ વાત સમજવી મુશ્કેલ નથી, પણ ખાતરની ધણી મુશ્કેલ છે. જે વિચારના બંને ત્યારે નિસ્તાર થાય તેવું છે ત્યાં સુધી જે ભાવમાં નિર્લેપ વાદ છે એમ લાગે, ત્યાં સુધી નિર્લેપ અને અવકારનો સમન્વય કરવાની પુરિચક્તિ પ્રાપ્ત ન થાય, ત્યાં સુધી સમગ્રાધિમાહને હર્ષને સત્ત્વશોધનનો માર્ગ ન લેવામાં આવે, ત્યાં સુધી અત્તરભર્યાની વાતો માત્ર વાર્તારૂપે છે એમ સમજવું જે માર્ગપ્રવાણમાં અદર ઊતરવાનું છે વિકારો પર વિજય મેળવવાનો છે આજ્ઞા ભાવને જોળખવાનો છે અને એકવાર જે દશા આવી જોડે સ્તેષ્ટ હાથ લાગી જશે. એટલી વાત આનંદમાં રહે કે સવત્ર ધમરાજનાં બીજે પહેલું છે પણ તેની જ સાથે મોહરાજનાં વિષળીએ પણ પહેલાં છે અને એમાં પણ અતર વિકારો ભારે બલ્લભમાં પાડનાર અને ઊંધા પાટા બંધાવનાર હોઈ ઊતરણી લેવા યોગ્ય છે. અને ધર્મને નામે વિકારવૃદ્ધિ થાય, અભિમાનની પાલકા થાય, સમજસક્તિ પર હકલ્પ પડે, ત્યાં વાત આકરી ઘર્ષબલ તેમ છે માટે નામમાંથી સત્ત્વ શોધો, વિચારણામાંથી સત્ત્વ શોધો, વાતોમાંથી આજ્ઞા તત્ત્વ શોધો, અને જમે ત્યાંથી અત્તરભર્યામાં ઊંડા ઊતરવાની વાત કરે. ન અને તો બેસી રહેા, પણ ધર્મને નામે વચર સમજે હોડહોડ કરી પ્રતિવેષને ટોળી ન નાખે. આ તો આનંદધન સાધવાના છે નિઃકર્મી થવું છે. અતર દુરમને સાથે લ વાનું છે માટે આત્મપ્રગતિ થાય તેવી વિચારણા અને વાતો કરેા, પણ હેાઈ પણ પ્રકારે અન્યની સમજણ વચરણી ટીકા કરી વિશેષ કે અતરણને વધારેા નહિ અને આત્મપ્રગતિ બચડે તેવી વાટે અહીં નહિ. પ્રગતિ મોટી જશે તો પાલકવશે, પણ ટેકરે જડી ગયા કે ખાકામાં પડી ગયા તો રસ્તે અવતાં નવનેઅ પાણી ઊતરશે, માટે રાજમાર્ગો પકડી દેા અને પછી તો સ્વ સુખી આવશે.

બંધો તો આળી દુનિવામાં આત્મતત્ત્વ જાણેા છે અને શોધતાં મને તેવું છે. સાથે માણે વિજય તમારો છે અને અતે આનંદધનનો મેળાપ છે. એને સાધવામાં વિચાર ભાવના વિકસાવવાની જરૂર છે વિચારણામાં સત્ત્વ છે સદિધ્વુભાવમાં શાંતિ છે અને શાંતિ છે ત્યાં આનંદ છે ત્યાં ચેતનસાધના છે ત્યાં સ્વરૂપસંધિ છે અને ત્યાં અનોવિકાશન છે આ રીતે આત્મ આનંદધનને શાપે, ચેતનસવરૂપ ભાગત કરે, નિઃકર્મો ઘર્ષ મુસ્તિદ મહારાજ સાથે સાનમે માણે બેસે અને અજ્ઞાનમણની અધીમાંથી સદાને માટે પુટી બાજ (૧૭)

શુભિકા—આ પદમાં સત્સંગનો મહિમા જણાવ્યો રીતે ગાયો છે અને તેને સત્સંગપૂર્ણ કે ઇશ્વરી પદવી કે રાજ્યપુષ્પ કરતાં પણ ઉપ્પર સ્થાન આપ્યું છે એ વાતમાં ખૂબ સ્પષ્ટ જણાય છે. આ પ્રાણી નિમિત્તવાચી છે એનામાં ગમે તેટલી મૌલિકતા કે શક્તિ હોય, છતાં તે પોતાનું આધાર-આધેનવશાવનું તત્વ તણ શકતો નથી. પોતે જે સંયોગોમાં ગુલામ, જે દેશકાળના સંયોગોમાં આવી યાદે, તેને તે ઘણું જુડુ આધીન થઈ બંધ છે એક માળાપના જે પોષ-અન્નપ્રાણોની કષ્ટા બાળીલી છે એક સાધુની સોજતમાં 'આવો, પધારો, મઠમાં આરામ કરો, પરમાત્માનામનો પરિચય કરો—આ શબ્દો બોલતા શીખ્યો; અને બીજો મારો, મરણ, ખાઈ પામે, હાટો—એવું શીશ્વની પદ્મીના પરિચયમાં શીખ્યો. તેથી જો સંજ્ઞન-સત-સાધુનો પરિચય રાખ્યો હોય તો વાતાવસ્થાની વાલુ વિશુદ્ધિ રહ્યા જ કરે છે એક મનુષ્ય કેવો છે એની પરીક્ષા કરવી હોય તો તેના સોજતીઓ કેવા છે તે જોવાથી તેની આશિર-વર્તના વ્યક્તી શકાય છે હમેશા સરખા અભિપ્રાયવાળાની સોજત થાય છે અને ટકે છે 'સમાવર્તીકામ્યસંગેષુ સચ્ચમ્—એટલે એકસરખા આશિર અને ગેવવાળાની મૈત્રી હોય છે સોજતની અસર જેમ પોતે બીજા પર પાડી શકે છે એમ બીજાની અસર પોતા પર જરૂર થાય છે માટે સત્સંગનો મહિમા ઘણો મોટો છે સાધુસંજતિ આપા પ્રતિભાજને ફેરવી નાખે છે અને વાલુ રસ્તે જાકાવી કે છે સતના સંગમાં આવનાર પછી તો દુર્બલ કે દુશ્મનાદીના પરિચયમાં આવતા પણ સંકોચાય છે સાચી સોજતમાં ફરનારા ઉ માર્ગ છેકી રસ્તે આવી જવાના વ્યવહારમાં અનેક ફાળણા મોંઘાયા છે અને ખેટી સોજતમાં રહેવાથી જ્ઞાનજ્ઞાનના વચ્ચે ખેડે રસ્તે છિતરી આખરે હેશન-પરેશન થતાં એવામાં આવ્યા છે એટલે સાધુસંજતિનો મહિમા જળશે છે

અસઠમા પદમાં પ્રભુદશન થવાનાં કારણોમાં અને સ્વરૂપદશન કરવાના કારણ તરીકે 'સાધુસંજતિ' અને સુખમહાશબ્દની કૃપા જતાની હતી તે જ્ઞાનમાં હશે. એ સાધુ સંજતિનો મહિમા આ પદમાં ગાયો છે તે આપણે વિચારી જઈએ. આ પદનો અર્થ અને વિવેચન કરવામાં પૂ. શ્રીગ શીશવિજય ગણી મહારાજે બતાવેલ અર્થ ઉપરાંત ટોચે અને મિત્રની નોંધ પણ પ્રાપ્ત થયેલ છે એટલે વિવેચનને સંક્ષેપી અર્થ પર વિસ્તાર બધારે કરવાનું બનશે.

સાધુ સંગતિ ચિત્તું કેતેં પાપે, પરમ મહારસપામ રી;

કાટિ ઉપાય કર જો ગૌરો, અનુમલકયા પિસરામ રી સાધું ?

અર્થ—મૃત-મુનિની સોજત વગર કેઈ અટો આલુસ કરેલો (ગમે તેટલા)

પાપાતર—નિત-નિત પાપ-પાપ. કાટિ-કાટ ગૌરો-ગૌરો. પિસરામ-વિરામ. શબ્દાર્થ—સાધુ = સાધુસંગી, કિટ, આત્મહુસાર કરણી કરનાર સમુદય, ત્રાપી, મુનિ સંગતિ = સોજત. નિત (નિ) = વગર, નિત. કો = જેવી રીતે. પાપિ (પાપે) = પાપીએ, મેળાપિ. પરમ = મેટા. મહારસ = આત્મહુસાર રસ. પામ = (તે) પર. કાટિ = કરેલો, ગમે તેટલા. ઉપાય = ઉપાય કરે = કરે કરો છતાં. ને = જે કાઈ ગૌરો = ગાવરો, ગણિ, જોગા. વિસરામ = આરામ (વિરામ = અત, ઇત)

ઉપાયો કરે, પણ અનુભવકથાના આશમરૂપ અતિ ઉત્કૃષ્ટ મહારસના ધામ-સ્થાન (મોઢ)ને કેવી રીતે પ્રાપ્ત કરે ? (ન જ પ્રાપ્ત કરી શકે) (૧)

વિવેચન— અનુભવ મિત્રનો મદ્દિમા આ પદોમાં વારંવાર ગાયો છે એવના વારંવાર એની પાસે ફરિયાદ કરે છે એને નાના દિવર જેવો ગળે છે ૮ ૧૩ ૧૪ ૫ માં પદો અનુભવને ઘેરીને લખાયાં છે ચૌદમા પદમાં એનો ચેતન બને એવનાની સાથેના દ્વિતરની સળખ બ્યક્ત કર્યો છે અને પદોમાં કામકામ અનુભવમિત્રને આગ્રહ કરીને એની સહાય ચેતન અને ચેતનાઓ માગી છે. આની અનુભવની કથા તો હાર્ણખ વાચના જ કરે. એના ઉપર પૂર્ણવિરામ ક્યારે થાય ? ક્યાં આવે ? આ અનુભવકથાનું અતિમ વિશામ સ્થાન પરમ મહારસધામ પ્રાપ્ત કરવામાં આવે છે અને કાર્ત્ત્વસિદ્ધિને ખરીદવામાં સવ કલબનેા અત આવે છે આ પદોમાં આનંદ નો મદ્દિમા વારંવાર ગાયો છે. આ આનંદ મહારસ બધાં સદા પ્રાપ્ત થતો રહે તે મહારસધામ છે, એ મુક્તિપુરી છે એ આનંદની પરાકાષ્ઠા છે અને એ ઉત્કૃષ્ટ અતરામકથાની પરાકાષ્ઠાએ આવી રહેલ પરમ પ્રમદકથા છે. આ આત્મિક આનંદ એક બનેાળી વસ્તુ છે એને ચાહુ અનુભવાવા પૌરુ જલિક આનંદ સાથે સળખ નથી. આ આનંદ એ સ્થાનકે મળે તેને પરમ મહારસધામ કહેવામાં આવે છે એની સ્થિતિ અક્ષય, અનંત, અબ્યાવાધ છે. એ પ્રાપ્ત કરવા સવ પ્રયાસ થાય છે. વસ્તુતઃ એને અમુક સ્થાને શોધવાના વિચારને બદલે એ અમુક પરિસ્થિતિમાં અનુભવનો વિવધ થાય છે, એમ સમજવું વધારે મુશ્કેલ છે.

ફુનિયામાં નીર, યુગાર, કાસ્ત, કરવુ, ભયાનક બીજાસ રોડ અને બાહુલ્ય રસ બહુવા છે એ ઉપરાંત નવમો શાંતરસ છે એ નવમો રસ એની ઉત્કૃષ્ટ કથામાં હોય ત્યારે ભારે અતર આનંદ આવે છે અને તે વખતે એને મહારસનું નામ આપવામાં આવે છે. એ મહારસ એની જગ્યામાં જગ્યા કોટિએ એ અતરસકથામાં પ્રાપ્ત થાય તેને પરમ મહારસ ધામ કહેવામાં આવે છે પણ એ કથાએ પહોંચવા, પહેલા એ રસની સેવના કરવી પડે છે. આવો મહારસ એ આત્મિક કથામાં અનુભવાય, અને આખરે બધાં સર્વ અનુભવકથા-એનો ઉઠા આવી જાય, એવી પણ આત્મિક કથા કેમ પ્રાપ્ત થાય, એવો સદૃશ પ્રમ થાય છે. તેના જવાબમાં કહે છે કે બીજા અમે તેજા જગ્યામાં માણસ કરે, એ સવ નકામ છે, એ ઉત્કૃષ્ટ મહારસમય આત્મિક પરિસ્થિતિ સાધુચરુખની સોળત વચર કેમ મળી શકે ? એનું કારણ એમ છે કે આ પ્રાણી નિમિત્તવાસી છે એને જેવું વાતાવરણ મળે તેવો તેને રૂઢ જવા વાર લાગતી નથી. એટલે ધત્તુચરુખની સોળત કરે તો તેને ત્યાગ, વેસાગ અને અંતર સદમના જ વિચાર આવે છે પણ એ એ ફુનની રસવાળાની સોળતમાં પડી બ્લે તો ત્યાં એને પેશા, સી, પુત્રપરિવાર અને પરિબંધની જ વાતો નજર સન્મુખ તર્યાં કરે છે. અને એ પોતાની લખનવાચાની સજ્જતા આવી પ્રાપ્તિમાં માની બેસે છે. પણ જલ સત પુરુષોના પરિબલમાં આવે છે ત્યારે તેને વસ્તુવિચારણા થાય છે, ખન-ચૌદનની

અસ્થિરતા સમબલ્ય છે ત્યાગભાવની અદર રહેલ વિશિષ્ટતા રેખાજ છે અને અદરનું તત્વ બહુવામાં આવે છે માટે સત્યુત્કૃષ્ટની સોજત ખતિ જરૂરી છે

‘સાધુ’ કોણ ? જેણે અપરનું વિવેચન કર્યું હોય, જેનામાં સતોષ અને સમમ બામ્યાં હોય, જેને આતર સ્વરૂપદશન દ્વારા પરમાત્મભાવ પ્રાપ્ત કરવા નિર્ણય થયેલ હોય, જેના ત્યાગ-વૈસમ્ય આદર્શરૂપ હોય, અને ખાસ કરીને જે મન-વચન-કાયાની પ્રવૃત્તિ એકસરખી કરતા હોય, જમે તેટલું શાન્તવાચન કર્યું હોય, જમે તેટલા બાહ્ય તપ કર્યા હોય, કે ન્યાય, બ્યાકરણ કાબજ કે સાહિત્યના મોટા પુસ્તકોનું અધ્યયન કર્યું હોય, એ સ્વયંથી પરમ મહારસધામ પ્રાપ્ત થતું નથી, અને કોઈ ભાવશે માણસ એ મેળવવા માટે હાથો-કરોડો જમે તેટલા ઉપાયો કરે, પણ એમાં એનું કોઈ બળતું નથી. સાધુપુરુષની સોજત ન યાવ ત્યાં સુધી અધ્યયન અભિમાન માટે ઘર્ષ બલ છે તપરૂઢિયા રેખાજ માત્ર ઘર્ષ બલ છે, અને બીજા ઉપાયો કાં તો અબ્યવસ્થા કરી મૂકે છે અથવા અતરના મનોવિકારને અબ્યવસ્થા પામે છે

સત-સાધુપુરુષની સજતિ થાય, તેમના ચરિત્રનો અભ્યાસ થાય, ત્યારે એ દશામાં રહેલ મહત્તા અને આદેવતા સમબલ્ય છે અને પછી તો એવા પુરુષે ઉપદેશ આપે કે ન આપે, પણ એની અસર જરૂર થાય છે માટે એ પરમ મહારસધામ પ્રાપ્ત કરવું હોય તો સાધુસજતિ ખાસ જરૂરી વસ્તુ છે

કોઈ ખતિ ઉત્સાહમાં આવી જઈ જ્ઞાન ક્રિયા કે અભ્યાસ ઉપદેશ દ્વારા પરમાત્મ દશા મળી જશે એમ માનવા હોય તો તે ‘ભાવરા’ છે સાધુસજતિ વચર કરેલા ઉપાય આદ્ય ક્ષેત્રી બલ છે ને ઘણીવાર દલ કે આત્મવચનામાં પરિણમી બલ છે અને સાધુ સજતિ તો આધુ વાતાવરણ ફેરવી નાખે છે માટે સાધુસજતિનો મહિમા ભાર મોટો છે (૧)

આદ્યમાનુભવ માટે સાધુસજતિને આજુ મહત્વનું સ્થાન છે એટલું સમજી લઈ તે મેળવવા માટે યુગ્મક પ્રાણી પ્રાથના કરે છે :—

દ્રીતય સફળ સતઃ ધુરપાદય, સઘૈ સદા મુર્છાર્ધી રીઃ

વંચિત વલ્લે ટલ્લે મનવંચિત, મવસતાપ વુર્માર્ધી રી સાધુ૦ ૨

અર્થ—સતરૂપ કર્મવૃક્ષ બલે કંઠે આપનાર હોઈ રેખવાળું છે અને એની સેવના કરવાથી એ સવલ સાચો હાથડો આપે છે મનની સુવ વાછાઓને એ પૂરી પાડે છે અદિતકરને એ ટાળી દે છે અને સસારના તપને બોણવી નાખે છે (૨)

પદાંતર—પાતપ-પાતપ (અમુક) અવ-સેરો રમ-રૂપે રમે-રત રમે. જુગાર્ધ-વુર્માર્ધ જુ નવ

રાજદાર્ધ—ગ્રીમક = કંડુ સોનિ આપનાર આલદાથી સવ-મનનાં, આમવ મનાં. સઘ-રજાળુ સતમુરપાતપ = સતરૂપ કર્મરૂપ સુર્કાર્ધ = સારી ડાવા આપનારું વંચિત = અવચિત (રંગ) રમે = રમે, મરે, પ્રાપ્ત થાય. રમે = દૂર થાય. અવચિત = અવિચાર, નામે (મામન કરે) તેવું અવ = સસાર. સતપાતપ = ૫૬૧ નાપ, સખા મરખી જુગાર્ધ = બોણવાર્ધ બલ, દૂર થાય.

વિવેચન—સાધુસતિ કેવી છે? એને કષ્ટવૃથ સાથે સરખાવે છે. કષ્ટવૃથ એની જાણમાં બેસનારને જહુ સારી કંઠક આપે, એની નીચે આવી પ્રાણી જે પીજ માને તે કષ્ટવૃથ તેને આપે અને મનની સર્વ વાંછા પૂરી પાડે અને ન ઇચ્છ્યા થોડા સર્વ અનિષ્ઠ વસ્તુઓને ટાળે. કષ્ટવૃથનો આત્મા મહિમા આપે એ અસત સાક્ષ્યો છે આ સાધુસતિ કષ્ટવૃથ જેવી છે. કષ્ટવૃથ જેમ જાતે શીતળ હોય છે અને તેની નીચે બેસનારને કંઠક આપે છે તેમ સાધુસતિ પણ બાહ્ય અને અવરની શાંતિ આપે છે. એટલે એને પ્રસન્ન કરવાથી એ જ્ઞાન, શાંતિ, વૈરાગ્ય વગેરે અનેક ફળને આપનારી નીવડે છે એની પાસે જઈને એ ફળ માગો તે મળે તેમ છે.

જગી સાધુસતિ સારો દાસ્યો આપનાર છે તમે જમી તેટલા સસારના વાચથી તપી ગયા હો. આ બાકનો આશય કયો? એટલે શાંતિ કઈ જાય છે અને આરે વરતીજ જેમ હાથ નિા ઉઠાવ નીકળી પડે છે તેવી અવાંતર મનોહસા થાય છે. સાધુસતિથી મનોવાહિત ફળે છે અને અવાહિત કે અનિષ્ઠ ફળ થાય છે. સત્સંગ કરનારની વાછા શી હોય? એ વાછા એની પૂરી થાય એટલે એ માર્ગે યદી જાય, અને ન જમી તેવાં અનિષ્ઠ ફળ થાય. આ તો કષ્ટવૃથ કે સત્સંગનો સીધા મહિમા છે. તે ઉપરાંત ભવદાવાનત્રને મહાવાપ સાધુસતિથી ભુગર્ભ જાય. કષ્ટવૃથ જેમ જરમીને બોલી કરી નામે તેમ સત્સંગ સસારના વાચ-વહાને મહાસ કરી નામે. સાધુસતિને આલો મહિમા છે, સત્સંગમત્રને આલો અમત્કાર છે. (૨)

વનુર ચિરંજી ચિરંમ ન જાહું, વરણમત્ત મહત્ત રી;

કા હરિ મગતિ વિહાર દિષાવ, શુદ્ધ નિરંમમ ચંદ્ર રી સાવુ. ૩

અર્થ—હું તો નાનાપ્રકારના રૂપ વસ્તુવાળા પ્રકારને ન જાહું કે તેના અસ્તુકમળની મુખાસ ન જાહું. કેમકે માલુસો હરિભક્તિના વિહારસ્થાને જતાવે અને કેઈ મેલ-મત્ર વસ્તુના શુદ્ધ ચક્રને જતાવે, પદ્ય (હું તો એ કેઈ વસ્તુની વાછા) કરતો નથી. (૩)

વિવેચન—કષ્ટવૃથની ગરજ સારવી આવી સાધુસતિ મારી સુખ ઇચ્છા અને ભાવનાને પૂરી પાડનાર હોઈ હું તો એની જ બાંહેધર કે જે હું તો મારા પરમાત્મા પાસે માત્ર છું કે મને સાધુસતિ આપો. સાધારણ રીતે પ્રાણી ભજવાનાના અસ્તુકમળની સેવા માગે; એના એ હાજલા આપે છે અને મારે તો તે પણ જોવા નથી, એમ કહે છે. એ મોહી કે જે હું તો વનુર પ્રકારના મનનુ રજન કરી તે દાસ પ્રકારે કે મેત્રવચ

પાપાનરૂ-વિરમી-વિરમરી. માર-માર. ભગિને-ભગ. વિરમે-વિમાર.

શબ્દાર્થ—વનુર = નાના રૂપને ધરાવતો, યાવો, નિચ્છાવુ. વિરમી = જલ્દા. વિરમ = વિરમ રવળ કરનાર મારદ = પરિમત્ત, મુખાસ. ચિરં = મુખ્ય (નામ) ફર કરી, દત્ત કરી. વરમ = જમ, ભજન. ભગિને વિહાર = જે સ્થાને ભક્તિ કઈ તે કેલમ્બુ. વિરમે = દેવાડે, જતાવે. શુદ્ધ = નિર્મિત. વિરમન = મગ-મેલ વગેરેના. મત્ત = મદમા.

હમ્મતો નથી અથવા જોનાં ચરણકગળની સુવાસને પણ હમ્મતો નથી. કેટલાક લોકો મને હસિ-કૃષ્ણને હરવાફરવાનાં સ્થાનો બતાવે; જોકુળમા, વૃદાવનમા અને સાથે કોઈ જઈને બતાવે કે શ્રીવિષ્ણુ પોતે જાહી વિચર્યા હતા જ્યાં જોડા હતા, અને તેની સેવના કરવાનું કહે, અને કોઈ એક વચરનો અને સ્થામતા વચરનો ચક્ર બતાવે જોતે બીજનો ઊંચતો ચક્ર બતાવી તેને સર્વ સિદ્ધિના કરનાર તરીકે બતાવે, પણ હું તો તેને પણ ન વાહુ અથવા જોવો અર્થ ચક્ર જેના લલાટ પર છે જોવા ચક્રમૌહિ દેવ શકરને બતાવે પણ માથે મનથી તો જોની પણ જાણા નથી. આ દેવો અધે તેવા ઘોટા હોય, પણ માણ આદમા-નુભવને અને પરમ મહારસધામની પ્રાપ્તિને અથે માથે કયા ઉપયોગના નથી તેથી હું તેમને ચાહતો નથી કે તેમના ચરણકમળની સેવાની જાણ કરતો નથી.

જેટલે હું તો ભજવાનની ભક્તિ કરતાં પણ સાધુસજ્જતિને વધારે મહત્ત્વનું સ્થાન આપુ છું અને તેમ હોઈને પ્રણામસેવન, હરિવિહારસ્થાનોની યાત્રા કે ચક્રપૂજનની પણ જાણા-હમ્મજા કરતો નથી. (૩)

વેષ અસુર ફેર પદ વાઈ ન, રાત્ર ન કામ સમાજ રી;
સગવિ સાધુ નિરંતર વાઈ, 'આનંદપન' મહારાજ રી સાધુ. ૪

અર્થ—અને હું તો દેવતાઓનું કે અસુરોનું કે તેમના ઇંદ્રોનું સ્થાન પણ કહી

પ્રકાશક—આજ નાન ચાહ દેવ અસુર ન છક પ ચાહ ન રાજ સમાજ ન કાજ રી જેમ પણ પાઠ એક પ્રમાણ છે પણ—પાઈ

શબ્દાર્થ—દેવ = ભાર દેવ થોડા મોક્ષાનિક બોલેતી વચેરે. અસુર = સુવતપતિ બતર. છક = લેના ઉપરી અમરેડ વચેરે. પદ = સ્થાન. રાજ = રાજ્ય. આધિપત્ય. થોડાઈ ન કા ન = સેવા દેવા નથી. સમાજ = સહાર, બાબદારિક કાવની સામ્યી. પાતુ = મેળવુ મેળવવા હમ્મું.

૧. પનાસ શ્રી જગીરવિભવ સંકિર્ણે આ જાણનો અથ તદ્દન નહી પ્રકારનો લખાવ્યો છે તેમાં સચિત સાથે જરમ પાઠ લીધો છે. અને એ પાઠ એ પ્રમાણ મેળવ્યું છે તથા બીજાથી માણેલાથી મુક્તિ પુસ્તિકામાં પણ છે તે પ્રમાણે આ અથ થાય છે તે વિચારવા બાબક છે. અસુર વિરમી વિરજ ન ચાહે આ મુક્તિ પાડેના અથ લખાવ્યો તેમજ લખાવે છે કે અસુર પુરુષોદય જમર (વિરજનો અર્થ તેમજે જમર-કામરી કમી છે) તે વિ એટલે વિવિધ પ્રકારે સાધુસચિતમાં રજમ પામવાનું હમ્મું એટલે અસુર પુરુષોદય જમર અનેક પ્રકારે પ્રસન્ન કરવાનું કામ એ સાધુસચિતથી ચાહે અને સાધુપુરુષના ચરણકમળપ મકરદ એટલે સુત્રપીઠાર સ્થને પીએ. સાધુ સિવાય જોવો બીજો કમો (કો) પુરા છે જે જમરે કહી-કર કહી-ત્યાદી ઘડિને શુદ્ધ નિર તા ચડેના વિકાર દેખાડે. એટલે જમરુકિને દૂર કરીને શુદ્ધ-નિર્દોષ અને કર્મરૂપ અભ્ય-કાળાસથી ચકિત એવા આક્રમ્યકને રમવાનું સ્થળ (વિકાર) દેખાડે. એટલે જમરે દૂર કરનાર અને શુદ્ધ નિરભ્ય આક્રમ્યકને વિકાર કરવાનું સ્થાન સાધુપુરુષ જ દેખાડે અને તેટલા મદિ સંપૂર્ણચિત્તની હું ચાહેના કડુ છું તેટલા મદિ આજ્ઞા કહે છે કે હું તો એ પદ કે છક પા પડુ ન વાહુ વચેરે. આ અથ પદ મૂળ વિચારવા ચેગ્ય છે જેમાં વિરચિ હરિ અને ચડને બહુ સસ્ત રીતે મેળવી દીધા છે અને અથ કરવાની ચમત્કારિક સકિત બતાવી છે અને ત્યાકારતા અથ સાથે કહેક અર્થ (જ્યામાં ઉપર જાણો છે તે) વધારે સમીપીન લાગ્યો છે પણ આ મોટમાં બતાવેલ અર્થ જમર વિચારવા ચેગ્ય છે.

ધમ્મું નહિ અને મારે મોટા સંભવ કે શોધાઈ સાથે કે વાહુ વહેવારના સમાવિષ્ટ કાર્યો સાથે પણ કંઈ લેવા દેવા નથી અને તો હે આનંદચંદ્ર મહાસત્જ્ઞ ! નિરંતર સાધુની ચોખવ (માત્ર) મળે-મળેા જોમ હું ઇચ્છુ છું (૪)

વિવેચન—જોટલે હું તો દેવ પણ ઇચ્છતો નથી, અને મારે જ્ઞાનરત્ન સ્થાન પણ નથી જોઈતું દેવત્રિતામાં કે જ્ઞાનરત્નમાં કદાચ કેઈવાર જગવાનની સેવાની તક સાંપડવી હશે, પણ મારે તો તેનો પણ ખર્ચ નથી.

જમવા મારે ઇન્દ્રનું પણ જોઈતું નથી. અને મારે કેઈ દેશનું વ્યવિધ્ય જોઈતું નથી કે મારે સમાજ-અવસ્થામાં શોધાઈતું સ્થાન જોઈતું નથી. મારે તો હે જગવાન ! જોકે જ બીજા જોઈએ છે : મારા આનંદચંદ્ર ચેતનશક્તિને નિરંતર સાધુપુરુષની સત્ત્વિ મત્ત્વા કરે. જો કોના વિશુદ્ધ ચારિત્રની છાયામાં પોતાની પ્રગતિ સાધ્યા કરે અને જો વાતાવરણમાં સ્ત્રી સ્વરૂપના વાપને સમાવે અને જો કોના કાલ વખત જઈ વ્યય તેમ નહિ, પણ નિરંતર વાહુ સ્થા કરે, જોમ હું માગુ છું.

સામાન્ય રીતે ધૌરજનિક મુજબે સચિયો પ્રાણી દેવપદ વાંછે કે દેવિત્ર, વિદ્યાર વ્યવર્તિત પણ ઇચ્છે. દેવપદમાં માત્ર હોર કરવાની હોય છે પણ જો મર્યાદિત વાહુ મુજબે છેડા જાવે તે વખતે પ્રાણીની દશા શી થાય છે તે સમજે તો જાણ લાભ કામના પણ જાણે મર્યાદિત મુજબે વાંછે નહિ. વળી કેટલાક સંભવે મુજબે અને છે પણ જોની જાદરની ખટપટ, કુટુમ્બમાં કોશ અને કાલ અને કુલના સહો વખતની જવાબદારી જાણનાર જો મુજ પણ ન વાંછે અને સમાજના જામણી થવાને મોટું જનતાની પ્રકૃત વ્યવિધને જાહેર છે પણ જોમા પણ માહ નથી જોની ખટપ અને મર્યાદા જોઈને જાણ નીચી હોઈ ઉતારી દેનાર નીચે છે. જોટલે હું તો બીજું કંઈ જાહતો નથી, અને તો નિરંતર સાધુસત્ત્વિ મળે. જોટલી જ મારી પ્રાર્થના છે, કારણ કે જોના વત્ર પરમ મહાસત્જ્ઞ મળે તેનો બીજો માર્ગ મારા જોવામાં જાણનામાં જાણતો નથી. આનંદચંદ્ર મહાસત્જ્ઞ જો પ્રમાણે સાધુસત્ત્વિ માટે જાણની પ્રાર્થના કરે છે. (૪)

ઉપસંહાર—સાધુસત્ત્વિ-સત્ત્વિ માટે જાહેર જોની હોઈ જા પદમાં જાણી જોનાં અવસ્થામાં મનાતા કેઈ પણ સ્થાન, પણ કે હોવા કરતાં જોને ઉચ્ચ સ્થાન જાણનામાં જાણું છે મુજાવિતામાં સત્ત્વિ સત્ત્વિ પર જોટલું જાણુ જાણુ છે કે તેનો સંસ્કૃત જો મોટું પુસ્તક રીકે જો વિષયની મહત્તા જાણવા માત્ર જાણ જાણના લાભો સ્પષ્ટ કરીએ —

સત્ત્વિ સુ ધું ન કરે તે જાણવા જાહેર હોઈ છે—“સત્ત્વિ સુધિની મહત્તાને દૂર કરે છે જાણીમાં સત્ત્વિ સુધિને કરે છે આનંદ અને ઉત્તમને જાણે છે જાણને દૂર કરે છે ચેતનને પ્રમાણે જાણે છે દિશાજોમા કીર્તિને દેશને છે—પ્રાણીને સત્ત્વિ સત્ત્વિ સુ ધું નથી કરતી ૧”

૧ જાણે પિયો દરતિ સિદ્ધિતિ ધારિ સત્ત્વિ માગતિ વિષતિ પાવમપાકરોતિ ।
જેતઃ પ્રસાદ્યતિ વિષ્ણુ મનોતિ વીર્તિ જાણેતિ કવચ પિ ન કરોતિ પુણ્ય ॥

ખરી વાત જાન્યત્ર કહી છે કે “ સર્વ પ્રાણીઓએ સર્વ પ્રકારના સગનો ત્યાગ કરવો. મટે પણ તેનો ત્યાગ થઈ શકે તેવું ન હોય તો સજ્જનોનો જરૂર સંગ કરવો, કારણ કે સત પુરુષો સંગરૂપ બાહ્યિનું ઓસડ છે.”^૧

આ વાતનો હોક સમજવા યોગ્ય છે. જોકે હરે જન્ય પ્રાણીનો સંગ કે જન્ય વસ્તુનો સંગ પ્રાણીને રાગદોષનું કારણ બને છે અને તે કારણે તે ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે. સ્ત્રી પુરુષસંગ, બંધનની મિત્ર સંગ કે બાપારી સંગ કેવો યોગી છે તે દરેકના જાનુબાવનો વિષય છે. તેટલો જ બહીર પૌરુષલિક સંગ છે. જો પ્રાણીને કેટલા રિવાજે છે. માટે પ્રાણી કે વસ્તુનો સંગ જ ન કરવો. પણ જો દયા સહજાતમાં પેદાશ તેમ ન હોય, તો સજ્જનોનો સંગ કરવો. સત્પુરુષ પાસે સંગ-જન્યરનો ઉપાય હોય છે. એટલે જો પ્રાણીને સામ્ય સન્મુખ શખી થકે છે અને સગના કોશને હાવી થઈ જોને સાથે રહેવાની મૂંઝે છે. આ સત્સબનો મદ્દિમા છે.

બાકી સાધુને શીખી કાઢવામાં બહુ ધ્યાન આપવાની જરૂર છે. દુનિયામાં સાધુપુરુષ નથી જોમ તો નથી, પણ જો બહુ સોધા પણ નથી. જોને વેશ સાથે ખાસ સંજ્ઞા નથી. જોની શોધ વખતે હાથી બહુ થોડવા યોગ્ય છે. બાકી રેખાવ કે દુકાનદારી જ્યાં ચાલતી હોય ત્યાં ખડુ સાધુપણ નથી હોતું. જાણના હાથ અને મુક્તિ પ્રમુક્તિના સોગ ન થઈ જવાની સલાહ રાખવા જેવું છે. બાકી ખરા સત્પુરુષનો સંગ થઈ જાય તો તે ખરેખર કામ થઈ જાય તેવું છે. માટે સોજત સાધુપુરુષની કરવી. જોની પ્રાપ્તિ ન થાય તો બજાર સોજતે ચલાવવું. પણ તમે ત્યાં જાશો ન પડવું. જોમાં પણ દ્વિતીય થઈ જાય, પરિચિતની પાસેથી સ્વજન-સાંસારિક ઇચ્છાતુસિની જાણેલા થાય, તો જોને જોને સાધુવાને હાથો જાણીને જાતર છે. જોમ સમજવું જાણે તો હાથથી ખરી સાધુવા જોના જાણે મજામાં જામી થઈ હોય, જેનું જોક માત્ર ધ્યેય પરમ દશાએ જવાનું હોય તેની વાત છે. જોવા પુરુષની સોજત, પરમ મહારસધાએ જરૂર પડેલાં. જાવી સાધુસત્તિ નિરતર મળે. જોવી પ્રાપ્તિ છે. જોવી સગતિ જાણ વખત થાય તોપણ કચ્છાણ છે. જો વાહુ મળ્યા કરે તો આ પ્રાણીના જાણના સંસાર-ચોખોનો ઉપચાર થાય તેમ છે. નિરતરનો સાધુસંગ પ્રાણીને જરૂર પરમ મહારસધામને રહે જાણજ ચલાવી દે છે. (૬૮)

૧ સદ્ગુણ સર્વાત્મના ત્યાગ્યા સ ચોસ્થર્ણુ ન શક્યતે ।

સ સંનિદા સાહ કર્તવ્યા સન્તા સદ્ગુણસ્ય ચેષ્યન્, ૪

શ્રુતિભા—શુદ્ધ ચૈતના અતિ પવિત્ર પત્ની છે. એ પોતાના પતિને માટે અનેક રીતે વહાણાં મારે છે. કેઈ વખત મીઠા મહેણાં મારે છે; પણ કદી મર્વાંદાબજ કરતી નથી. આજે એ એ પરિભ્રામા વાપરે છે તેમાં મહેણાં પણ છે અને સાથે સમબલવટની પ્રેમજ્વલિત પ્રાર્થના પણ છે; પોતાની અંતર સ્થિતિનું કથન છે અને સાથે મનામણા કરવા માટેની ઉક્તિઓ પણ છે; પોતાની વર્તમાન સ્થિતિ માટે જેદર્શન છે અને કવ્ય ભૂમી જ્વાળાની વિશાળ ઉદારતા પણ છે. યોગિણજના આ જબ્બ જૂઝારા, એ તેમણે શુદ્ધ ચૈતન્યના સુખમાં મૂક્યા છે એ સમજતાં જુના જુગની સીતા સરીખી જાતીપત્નીને ધ્યાનમાં રાખીએ.

મીતકી રીત નહિ હો, મીતમ, મીતકી રીત નહિ;

મેં તો અપનો સરવ સુંગારો, પ્યારે કી મ જઈ હો મીતમ. ૧

અર્થ—વહાણા પ્રાણપતિ! આ પ્રેમની રીત નથી. મેં તો મારો અર્ધ સમુગર સમજ્યો (કપડાં, ઘરેણાં શરીર પર ધારણ કર્યાં) અને આપ-આપ આરા પતિ-ના તો કંઈ ખબર ન મળે નહિ, પતો ન લાગે નહિ. (પ્રેમની આ રીત ન કહેવાય) (૧)

વિવેચન—શુદ્ધ ચૈતના વિવેકને અમવા શબ્દાસખીને કહે છે કે મારા પતિ શુદ્ધ ચૈતનસજને કહે કે અત્યારે તેઓ એ જાતની રીતિ આદરી ગયા છે તે પ્રીતિની રીત નથી, જરાં પતિપત્ની વચ્ચે આવેલા વર્તાવ ન હોય. હું તો સાચા ભૂચકાં ઘરેણાં પહેરીને તમારી વાટ ભેંધીને બેઠી છું અને પતિ આ મારે આપશે કે પેલે રસ્તે આપશે તેની અવલોકન કરી રહી છું અને આપની તો કાંઈ ખબર પણ આવતી નથી. ડુનિયાએ સ્વીકારેલ આ ઉચિત માર્ગ નથી આ તો વિવચીને મન વેશ્યા અને વેશ્યાને મન કંઈ નહિ—વાળી કહેવત એવી વાત છે. હું જાહી શકું ભેંધી ભેંધીને શાહી બાઈ અને તમારા તરફથી સંદેશો ખજ નહિ, એ પ્રેમની રીતિ નથી; સસ્કારી પતિના સ્વીકારાવશા ધર્મના પ્રતિષ્ઠાપ નથી. પ્રીતી આ જઈ નથી રીત છે એવો અર્થ આશ્વપરીતે વર્ણ થયે. 'જઈ' એવો પાશ્વર છે એ પતિને કપડાં આપતાં મોલે છે કે-પતિ દેવ! આ તો પ્રેમની નથી જ રીત છે કે હું તમારી પાછળ પાછલા મારું અને આપને એ વાત ધ્યાનમાં પણ આવતી નથી; આપ એ વાતને મન પર પણ લેતા નથી! (૧)

પાશ્વર—નહિ-ઈ મેં તો-તેતા જરવ સમારો-સરવ અપો. હો-(વૈગપપદ).

રાત્નાર્થ—ઈ (પદ હેજ તો) = નથી. પ્રીતમ = પ્રાણપતિ. સમારો = અનુપર, (ગિનાવતરી)

૧ અપાજ્ઞ સમુગર અન્યા. ન જઈ = ખબર ન મળી, પતો ન લાગે.

મેં તસ પિય કે પિય સગ ઔર કે, યા મતિ કિનરી સીમર્દ;

તપકારી બન જાય મનાવો, બો કહુ મર્દ સો મર્દ મીતમ ૦ ૨

અર્થ—હું તો (માથા) પતિરાજને આધીન છું અને મારા નાથ તો કોઈ બીજો ન જ સગ કરે છે આવી રીત આપને કહેવું ચીખવી ? હે ઉપકારી સ્નેહીઓ ! તમે જઈને મારા પતિરાજની મનામણી કરો (અને ઉપર જણાવેલા સવાલ પૂછો). અત્યાર સુધી તો જે યવાનું હતું તે થઈ ગયું (તે વાત જતી કર્યો.) (૨)

વિવેચન—અને મિત્ર વિવેક ! દુષ્ણની વાત જો છે કે હું તો મારા પતિરાજ ચેતનજીને આધીન છું, અને પતિરાજ તો બીજાઓનો જ સગ કરે છે અને મનામણા થાય છે કે આવી રીત તે જોમને કહેવું ચીખવી કરી ? આ તે કોઈ દુનિયાદારીની રીત છે ? વાત જોવા જોવા મારા તો જનનો કાગ નીકળી ગયો અને પતિમહારાજ તો કુમતિને વશ પડી માથા મમતા સાથે નાચ્યા કરે છે અને મારા તો ભાવ પણ પૂછતા નથી. આ તો સાદી રીતિથી પણ ક્ષીરહું છે કોઈ આપણને વશ—આધીન હોય, આપણી ખાતર સર્વ સ્વ અર્પણ કરી રહું હોય, જોની સાથે નજર પણ ન માડવી, જો તો ખરેખર વિચિત્ર વાત છે આ તો જાતુંકરિએ કહ્યું છે તેવી વાત થઈ હું જેને ધમ્મું છું અને જેને માટે નિરવર ચિત્તવન કયું છું તે મારા તરફ વિરક્ત છે^૧ જોમા પતિના પ્રેમનો જવાબ પીગળા નહોતી આપતી; અહીં પત્નીના પ્રસન્નો જવાબ પતિ નથી આપતા. હું જાતુંકરિના જેવો ક્રિટકાર તહિ આપું મારા પતિ મારા હૃવહૃવનહાર છે માટે મારાથી તેમને આકર્ષે શબ્દ પણ ન કહેવાય, ન કહેવશવાય. અત્યાર સુધીનું તેમનું મારા પ્રત્યેનું ગમે તેવું જતન હતું અને તેને જાગે અને અપરખાર વિશ્લેષેના થઈ છે જો સર્વ યવાનું હતું તે થઈ ગયું. જો વાદ કરવામાં કોઈ લાભ નથી પણ ઉપકારી મિત્રો ! વિવેક ! અનુભવ ! તમે મારી દશા જોઈ મારા પતિરાજને મનાવી લાવો. તેમને કહો કે તમારી ખાતર તમારી પત્ની જૂરે છે પોતાનો સજેલો શત્રુમાર જોઈ વલોપાત કરે છે અને તમારા આવવાની શરૂ જોઈ દિવસ ને રાત ન જણાવે રસ્તો નિહાળ્યા કરે છે જોમને પોતાનું ઘર ઓળખાવે, અને પારસી જાતકનારીઓના પાત્રમાંથી ઊઠાવે. જનાદિ કાગળી ચેતન વિભાવમાં રખડે છે.

પાત્રપર—પિત્ર-પિત્રો પિત્ર-પિત્ર ઔર-ઓરો મતિ-અ. કિન્દી-કિન્દી ઉપકારી-ઉકારી નજ-નજ તે કહુ-જન જો.

શબ્દાર્થ—મેં=હું તસ=તથા, તાને, આપીન. યા=આવી. મતિ=માત. કિન્દી=કેલે સીખઈ=શિખતી, શીખતી. ઉપકારી=પારકાનું કામ કરી આપનાર. નજ=જાહેર. જો કહુ=૭ કોઈ કોઈ=કયું સો=તે.

૧ માર્ કિત્તયામિ સતર્થ મયિ સા ચિરકા, સાગ્ગમ્યમિષ્ણમિ બન સ બનોજ્ઞવસકઃ ।
અસ્મન્તે જ પરિતુષ્ણમિ કાપિન્ધ્યા, મિદ્ તાં જ ત જ મર્દન ચ દ્વાં જ માર્ ચ ॥

એને મમતા-મત્સ્યા બળથી જઈ છે એની પર શત્રુ-દેવની પ્રજા જાસર છે. એ ઉદ્ધિષ્ઠે-
વનમાં મુજ માની રહ્યા છે અને જ્યાં મુજ નથી ત્યાંથી મુજ મેળવવાના શર્કાં મારતા રહ્યા
છે મારા ઉપકારી સ્નેહાળ જનો! તમે મારા નાથને મનવો, એને સાચી સ્નેહાળ
મર્યાદાની પરિચય કરાવો.

મિત્ર મોખાર આ બાથને આવો આશય જેણે છે : જ્યારે જ્યાંકાજથી ચેતન
મમતાની સોળવમાં રહ્યો છે તો તેને સમતા થી રીતે આવે એ શક્ય નિશ્ચય કર્યું
છે અને તેથી બધું સમતા એમ કહે છે કે પોતે ગઈમજરી વાત સલામત નથી, અને
તે ઉપસત ચેતનને કહે છે કે તેણે મમતાને મૂકી દેવી અને તેને વિવેક અને કદા
સમજવે અને તેણે પોતે પોતાના સ્વરૂપમાં સમજ્ય કરે. આમ થાય તો, શુદ્ધ ચેતન કહે
છે કે તેને અને પતિદેવને મેળાપ થાય આ પશ્ચિતને આવો ભાવ છે, વિશ્વાવશથી
સ્વભાવમાં આ રીતે આવી શકાય છે (૨)

વિરાહનસ માસા મરિ િ કઠિન છે, મોસેં સરી ન ગઈ;

‘માનદપન’ યદ્ય સ્મન પનપારા, તથા રી વ પટ્ય કો મીતમં ૩

અર્થ—(પતિ) વિરહરૂપ જ્વલિની જ્વાળા કારે આકરી છે અને એવી કાંઈ છે
કે એ મારાથી સહન ન થઈ શકે. એજા માટે મારા પતિરાજ જ્વનદપનપ્રભુ વરસદ
મોક્ષથી આપે, ત્યારે જ (મારી જાતર જ્વાળા કદી પડે, મારી ઇચ્છા પાર પામે, મારી
અહરની જ્વન લુગાય.) (૩)

વિવેચન—શુદ્ધ ચેતના કહે છે કે મારે તો પતિરાજ સાથે વિરહ એટલો લાગે
કર્યો છે કે એ વિરહની જ્વલિ દિવસાનુદિવસ વધારે ને વધારે આકરી થતી જાય છે
અને મારાથી તો એ હવે સહન થતી નથી તો હે ઉપકારી જનો! તમે હવે કાંઈક રસ્તો
કરો, આ વાતને જાત લાવો અને મારા વિરહજ્વલિને લુગાવવા સારું મારા પતિરાજને—
જ્વનદપન પ્રભુરૂપ વરસાદને—મોક્ષથી આપે. હવે તો વરસાદની ધારા પડે ત્યારે મારા
જાતર જ્વલિ લુગાયે કાંઈ જોખા પાણીએ કે બોટાના જાણે મારી જ્વન લુગાય તેની
નથી. ચેતનાએ જ્યારે પતિરાજને કહ્યું, વિવેક વગેરે ઉપકારી જનો મારા કહેવામાં કે
એવાથી વિરહજ્વલિ સહન થઈ શકતી નથી, ત્યારે ચેતનરાજ—પતિ ચેતનાની વિરહજ્વાળા
લુગાવવાને માટે સપનમેવરૂપે આજ્યા, એટલે તેમણે મમતાને સજ કોઈએ અને ચેતનને

પ્રાંનર—જ્વન િ કઠિન દે—અતિ પ્રીતમ. મોસેં—મોસેં પ્રભુ-નું સ્વપન પતિરાજ-સ્વપના-
નગદી કે-એને રોવ

શબ્દાર્થ—વિરહનસ=વિરહરૂપ જ્વલિ. માસા=લિખા, કાળ, જ્વાળા. મરિ િ=ધરુજ
કઠિન=કાઠું, જાતરી મોસ=માસથી કદી ન થઈ શકે. માનદપન=મારા પ્રભુરૂપી
(૨) યુ=આવી રીતે. સ્મન=મેળવવા, વરસદ ધારા=રુદિ, તપ દી=તો જ ને વખતે જ એ જ
રસ્તે. રી પટ્ય=મોક્ષથી આપે.

આવીને મળ્યા, આવો જાવાઈ જેથી શકાય છે; પણ પછી 'પ્રીતહી રીત નહિ' એ પદનો ઉપરોક્ત અર્થને કલ્પના કરવાનો અર્થ રહેતો નથી; તેથી પ્રથમ જણાવેલ અર્થ બધાં જ સ્ત્રી સ્ત્રીન જણાય છે. આ બીજા અર્થ પ્રમાણે વિવેક અને મહામાત્ર થતાં આત્માને પોતાના સ્વરૂપનું જ્ઞાન થયું અને તેથી તેણે કલ્પનામાત્રથી દુઃખ અને પોતાપણું માત્રું હતું તે છૂટી ગયું અને બધા પર સમાનપણું-સમતા આવી ગયા અને તેથી આત્મા જ્ઞાનકલ્પનરૂપ અર્થ બધો આવો જાવ આ જાવાનો મિત્ર નોંધકાર જેણે તે તે પણ વિચારવા ચોક્કસ જરૂર છે.

અને આ બીજા અર્થમાં પ્રક્રમભાગ દેખાય છે. ૫ ત્રીજીતિવિચલ 'દે પદ્મ' નો અર્થ- 'મોક્ષની આપે તો એમ કરે છે- એમાં ઉપકારી જન સાથે મોટેલો વર્તાવાપ અને તેમની સાથે મોક્ષલેલ સંદેશો વધાસ્વરૂપે ઠેઠ સુધી જરાજર બની રહે છે અને કાંબની નજરે આ આસર વાટસરનો અને સુમેળ જાનારો લાભે છે. (૩)

ઉપસક્તિ-ચેતનાની વિરહકથા વર્ણવનારાં કેટલાંક પદો આવી ગયા. ચેતનાની સૂચના ૪૭મા પદમાં જતાવી; મેળાપ કરાવી આપનારને મેળાપ કરવા વિદ્યાર્થિ તેવીશમાં પદમાં કરી વિરહની પીડા ૪૮મા પદમાં વર્ણવી; ૪૯મા પદમાં વિરહબંધનું વલન કહ્યું; વિરહવાટ જીતવા માટે ૪૯મા પદમાં નાવની ચાલના કરી. અને એ જ પદમાં વિરહ-સમુદ્રને અધાક જતાબો. ચેતનાની આજ્ઞા આજની વિરહી શત ૫૧મા પદમાં વર્ણવી અને ઘણા પદોમાં ચેતનરાજ સાથે મેળાપ થાય તે માટે જીડી ઇચ્છા જતાવી, પ્રાર્થના કરી. અને હજુ પણ એ વિષયનાં પદો આવવાના છે.

સંસ્કૃત કવિઓએ નામક-નામિકાના વિરહનાં વર્ણનો કરવામાં તો કમાલ કરી છે. તેમાં પણ કાંબ વિયોગવર્ણન વગર કાંબના નામને ચોક્કસ અર્થ શક્ય નથી. એના વલનમાં કવિઓ અનેક સ્તૂળ અને કશિષ્ટ લાવેને હાઈ આબો છે. વિરહકથાના વર્ણન વખતે કલ્પનાના ઘોડા છેડી મૂક્યા છે અને હૃદયને સીધી અસર કરે તેવું વર્ણન આ સ્થિતિનું કહ્યું છે. મુખાવિત-ચન-ભાંડારમાં (પૃષ્ઠ ૨૮૭ થી ચાલુ) વિયોગી પુરુષની અવસ્થાવર્ણનના ૬ શ્લોકો એકઠા કર્યા છે; વિયોગી સ્ત્રીની અવસ્થાવર્ણનના ૬૫ શ્લોકોના સમૂહ કર્યો છે; વિયોગી પુરુષના વિપ્રલાપોને જાણે ૧૬૭ શ્લોકો રજૂ કર્યા છે; અને વિયોગી સ્ત્રીના વિપ્રલાપો જતાવનારા ૪૬ શ્લોકો છે. એમાં મધુકર, તમાલ, અરોહ કંઠ, અરૂં, અરૂં, અરૂં, મિલ, પવન અને કૃષ્ણસાર કે સારથ કે મધુર પ્રતિની ઉક્તિઓમાં કવિત્વની દૃષ્ટિએ કમાલ કરી છે; મહન (કામરેખ)ને સભાગવવામાં બાહી રાખી નથી.

વિયોગના પ્રસંગમાં તો જહુધા સૂઝાર કે કલ્પ રસને જાવાનો હોય અને યોગીને તો એ પ્રસંગમાંથી ચાંત રસ વહેવાવના હોય, ત્યારે કાંઈની આજી કિશા હરી જાય છે. આ અતિ કઠિન કામ કેવા આતુર્થથી યોગીશને કહ્યું છે તે ઉપાદ્રવાતમાં અર્ચનાનું રહે છે. શુદ્ધ ચેતના જેટલો આદિમક કથા છે. ચેતનના પોતે માયા મમતા, રાગદ્વેષ અને સંસાર-રિત પ્રપંચમાં જેટલો જાણી પડી ગયો છે કે એ પોતાની સાચી સ્થિતિને જાણ પણ કરતો.

નથી. વિશુદ્ધ દશામા ચેતનજીની જે સ્થિતિ હોય તેને શુદ્ધ ચેતના નામની પત્નીનું રૂપ આપવામાં આવે તો તે તે પતિને પોતાને જે આપવાની શક્તિ હોય તે હરે છે; અને પૌદ્ગલિક સુખમાં રસાઈ ગયેલ ચેતન પરભાવમાં-પરમભૂમિઓમાં રણકયા કરે છે; એ પોતાની પ્રેમી પત્નીને મળતો નથી, પરિણામે પતિના વિરહે બળતી પત્ની આ જગત જતાં તો તેના હૃદયમાં કાંઈ છે. આની અંદરનો આશય ચેતનરાજ બહારે કેળવવા શાંત રીતે શાંત વાતાવરણમાં પોતાના-નિજ સ્વરૂપનો વિચાર કરે, ત્યારે તેના વિચારપદમાં જેવડી ધારા આવે તેના તરફ ધ્યાન જેવવાનો છે. ચેતનરાજ પોતાના મનમાં પોતાનું અતિમ સ્વરૂપ સમજે તે જ વખતે સાંસારિક માયા તેને સસાર તરફ ખેંચે, તે વખતે તેના મનમાં જે વિચિત્ર પરિસ્થિતિ અને જેવતાવુ થાય તે વિસ્ફુલ્લિત વિચારપદ રચી કદવામાં આવે છે. એનું મૂળ સ્વરૂપ એને આનંદજીનાં દશા અવસ્થા તરફ ખેંચે; એની સંસારક્રિયા એને પૌદ્ગલિક બાવો તરફ ખાકે એના મનમાં જે પરસ્પર વિરુદ્ધ જેવતાવુને જ એ ખાકે-અપકર્ષણ થાય તેનું આ વિસ્ફુલ્લિતવર્ણનના પદોમાં વિવરણ છે. ભવાટવીમાં જુદો પડેલો ચેતન કાંઈ સુઝા નહીંના કાંઈ પર, વિશાળ તરુ નીચે બેસી, પોતાની બવતું નિરીક્ષણ કરે, પોતાના અંદરના બાવોની તુલના કરે અને પોતે શું કરી રહ્યો છે અને ક્યાંના ક્યાં આસ્થા મેળી છે અને કેટલો ભયો ભવતી ગયો છે અને કેવું નિરર્થક કામો કરતો આવ્યો છે. એવે પ્રસંગે એની ભીંસી ચેતના એક ખાનામાં હોય છે અને એની અવપ્રવચ્છા બીજા ખાનામાં હોય છે. એ બંનેને માલિક પોતે જ છે, પણ એક ખાનામાં એ ભવતે કોટલે બીજા બધા વર્તુ દેખાય છે. એવા વખતમાં પદોક્તિવારે શુદ્ધ દશામા જે વિચારાધિ થાય, જે પ્રાર્થનાઓ થાય, જે કિંબદંતિ થાય તેને પુનઃકાર આપીને તેનું રૂપ સ્વરૂપ આ વિસ્ફુલ્લિતવિચારાધિ તરીકે રચી કરેલ છે.

એ વિસ્ફુલ્લિત સોગવનાર, અપકાર કરનાર, કાળાટ દર્શાવનાર, માત્ર કાલનાર, મિત્રપ કસતી આપનાર, મિત્ર કે સખીભાવે વર્તન કરનાર એક જ છે; અને તદ્દન અપ્રેમ્ય નાથ કરનાર, અર્થ ત્થ રણકનાર, કાલ-ક્રિયાક્રમ આગેડનાર અને વારો ન રહેનાર પણ એકનો એક જ છે. એ વાતની ખરી પ્રતીતિ એ એકલા એક વ્યક્તિને થશે અને પોતાને અસલ સ્વરૂપે એ એજામસે ત્યારે આ વિસ્ફુલ્લિતવિચાર આપે પ્રથમ વિસ્ફુલ્લિતવિચાર છે. હાવવાનો છે અને મૂળ સ્વરૂપ પર આવી જવાનો છે. આ સ્થિતિ અનુભવવા જેવી છે. ચેતન, ચેતના, અનુભવ, શુભતિ, શક્તિ સવ એક જ હોવા છતાં, એકનાં જ અંગ હોવા છતાં, ચેતન પૌદ્ગલિક સજામાં પડી જવાને કારણે, એને પરભાવમાં રમણ કરવાની ટેવ પડી ગઈ હોવાને લીધે, અને એનો મૂળ સ્વરૂપનો સ્વભાવ એ વીસરી ગયેલ હોવાને કારણે, એ આની અતિ વિચિત્ર દ્વિધા સ્થિતિ અનુભવે છે; એના પર માયા, મમતા, મિત્ર, શત્રુ, દેવ આદિ અનેક મનોવિકારોનું સામાન્ય જેનું બની ગયેલું છે કે પરભાવમાંથી સ્વભાવમાં આવવાની ભાવના કરવી એ પણ એને માટે કેળવવા બની આવતો બનાવ લાગે છે છતાં

આ રીતે જ એની પ્રગતિ શક્ય છે, તેથી કોઈ કોઈ વાર એ એકતત્ત્વમાં પોતાની બતને વિચાર કરે છે ત્યારે ત્યાં એ ચેતનાના વિપ્રલાપો જરૂર સાંભળે છે અને એ શુદ્ધ ચેતનાની દૃષ્ટિએ શું સાંભળે એની બાજુ કાબજીય રચના છે.

આ ચેતનાના વિરુદ્ધના સર્વ પ્રસંગો જૂલ વિચારવા લાયક છે. ચેતનાએ અનુભવ દ્વારા કહેલું મેક્ષણ દોષ કે વિવેક માર્ગત આમત્રણ કર્યા હોય, તે વખતે ચેતનાની બેવડી દયાનો ખ્યાલ કરી, સ્વભાવ અને વિભાવનું બરાબર પૃથક્કરણ કરી એ સર્વની અદર રહેલી એકતા બરાબર ખ્યાલમાં રાખવી, કેખાતો દ્વિર્ભાવ બાદ સબધને અનુલક્ષીને છે એ બસબર અવધારણું અને એ વિચારણામાં અદરનો આનંદ આવે તો સ્વમજનું કે માર્ગ જરૂર પ્રાપ્ત થયો છે. સાધ્યપ્રાપ્તિ ગમે તેટલી દૂર કે નજીક હોય તે વાત બાહ્ય પર રાખતાં રહો. સાધ્ય છે. રીતસરનો છે અને બંને સાંત્વિક એકતાન લાવે તેવો છે એ વાત મનમાં ધારી લેવી.

આટલી માર્ગપ્રાપ્તિ થાય, તે પછી બાહ્ય પરભાવરમણદયાની નજરે ચેત્ત્વ છે એ વખતે અંતિમ એકતાનો સાક્ષાત્કાર ન થાય તોપણ સ્વરૂપરૂપે પ્રતીતિ જરૂર થયે; એટલે એટલું થાય તે પછી અભિનંદનીય છે એટલા માટે આનંદધનને પ્રાપ્ત કરવાની આ વિચાર-સરણી મન્ય, ક્રિતકારક અને આશરણીય છે (૬૬)

૫૬ સિતેરમુ

પૂર્વાર્ધ—સાષી અને તેનું વિવેચન

શ્રુતિકા—આ સિતેરમા ૫૬ સાષીની સાષી બહુ લભ્ય છે કેટલીક પ્રવર્તમાં એને સ્વતંત્ર મૂલ્ય છે મારી પાસે જે બહુ ઘણા પછી જૂની પ્રાચીન ભાષામાં અધવિચારણા છે તેમા આ સાષી તરફ સ્વતંત્ર મૂલ્ય છે તેમા આ સિતેરમુ ૫૬ પ્રવર્તે છે કે અલગ આખું છે એ રીતે સાષીને સ્વતંત્ર બળવામાં વધી નથી. પણ આ પદવિવેચનમાં પદની સખ્યા પર ખાસ ધ્યાન આપેલ હોઈ યત્નલુના ઉલ્લેખને અંગે એ સખ્યાનું મદત્ત્વ હોઈ, એને ૭૦મા પદનો વિભાગ ગણવામાં આવશે, છતાં અહીં સ્પષ્ટ કરવાની જરૂર છે કે એને ૭૦મા પદ સાથે કોઈ પ્રકારનો સબધ નથી; એ સ્વતંત્ર વિષય છે અને અત્રે તે પર વિવેચન સ્વતંત્ર જ કરવામાં આવશે, અને આત્ર ઉલ્લેખને અંગે એને ૭૦મા પદનો ભાગ ગણવામાં આવશે.

આ સાષીમા ભારે ગદનતા છે એમા ભુવનના અનુભવનો ઉલ્લેખ છે આખા ભુવન પંધને ઉલ્લેખે એવો ચમત્કાર છે અને પ્રમંથોદય અને વિશિષ્ટ સમાન દૃષ્ટિ અને નર મનિત સમાધાનદૃષ્ટિ અને પ્રમાણસાનની મદત્ત્વ બતાવનાર ભારે મદાન સત્ત્વ છે આ સાષી સમજવાના પ્રયાસમાં આનંદધનનું કેવા વિશિષ્ટ અનુભવી ચેત્ત્વી દત્ત, એમનામા

કેટલું મતઝોદારું હતું, એમને કેવો આત્મસાધનાકાર થયો હતો, એ સાધનાકારની પાછળ કેવી ભક્તિ હતી વગેરે અનેક બાબતો જણાઈ આવશે. આ સાખી જ્ઞાન દમનજીને સમ જગતની આવીરૂપ હોઈ એને વિસ્તારથી ચર્ચવાની તક લીધી છે.

(સાખી)

આવમમનુમવ રસકવા, પ્યાસા પિયા મ જાય;
મતવામા તા હરિ પરે, નિમતા પરે પવાય.

અર્થ—આત્માનુભવની કથાનો આલો પીધો ન ભય (એને પીતાં પીતાં) મતામહી પ્રાણીઓ તો હળી પડે, પણ મતામહ વગરના નિમ મત્વી એને પવાવી ભય, હજમ કરી ભય.

વિવેચન—આ સાખીમાં ચાર શબ્દોના પ્રયોગો જલુ મહત્વના છે. એ ચાર શબ્દો આ રહ્યા : જનુભવકથા રસકથા, મતવાળા અને પ્યાસા. આ ચારે શબ્દો અર્થથી ભરપૂર છે એની પાછળ ભવ્ય ઇતિહાસ છે એની પાછળ સંસ્કૃતિની છવાવટ છે. અને એની અદર યોગની ધરમ ભાવના છે. આપણે પ્રથમ એ ચારે શબ્દોને ઐતિહાસિક ધૌરિક અને સંસ્કારપ્રતિભા મહત્વરૂપે સમજવા ચલ્ત કરીએ.

જનુભવકથા—જનુભવમા પ્રાચીનક સીતે કમચર આત્માને સાધનાકાર થાય છે. આત્મદર્શન ભવવા જનુભવ હજમત પર્યાવવાથી શબ્દો છે. જ્ઞાનદલન મહારાજે જનુભવને પહેલા પદમાં ગણે છે યોગ પદમાં ગણે છે આત્મા પદમાં ગણે છે તેરમા પદમાં વણ્યો છે અને મિત્ર વરીકે ચૌદમા અને પચાસમા પદમાં બહલાવ્યો છે અને આસકમા પદમાં એનું સ્થાન સુખનું છે. એનું સ્વરૂપ અકથ (અકથન—કહી શકાય તેનું) છે એમ યોગ પદમાં યોગીશને જણાવ્યું છે. જનુભવનું સ્થાન જ્ઞાનદલનજીના યોગવિદ્યાસમાં શુ છે તેની ભવ્યતા પર ઉપદેશવાવમાં કબાલુ વિવેચન કર્યું છે^૧ અને જનુભવ વિના આત્મપ્રતિ આક્રમ છે એમ જણાવ્યું છે. ૮૧મા પદમાં જુદા મુખતિને અને વિવેકને પણ જનુભવના દાસ ગણ્યા છે. આ જનુભવનું વર્ણન કરવા સમયસાર નાટકમાં બનારસીદાસ લખે છે કે

વસ્તુ વિષયત પ્યાસે, મન વાયે વિષયમા

રસ ત્વાજત મુલ વપર જનુમવ ઘાકો ગાય

—વસ્તુસ્વરૂપની વિચારણા કરતાં મન વિષયમ પાયે એટલે મનની અસ્થિત્વ દૂર

પ્રાપ્તિનર—તે—તો જનુ. ૫૨-૫૩. ૫૨-૫૩.

શબ્દાર્થ—પ્યાસ=છેડા કોરા, ખવાઈ, વાટા. મતવામા=સિદ્ધાન્તવાદી, મિત્રવાદી ભવવા નકામાં વાજુર, ભવવા મદમત હરિ પરે=શીર પડે, પાકાર પાડી કોરે, જુન પાડી ગળ. ભવવા મતવત વાજુરિય થઈ બન. નિમતા=મનવશથી કબાલ, સ્વદલનમાંથી બીજા અર્થ કીધાની રાગતર, નિર્જરની, ભવવા > ૭-મા ન દોમ તે. ૫૨ પમાલ=પવાવી ગળ, હજમ કરી ગળ.

ઘઈ બાથ અને જો વિચારણાનો રસ ચાખતા મુજનું પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન થાય, એનું નામ અનુભવ કહેવાય.

સ્વાદનું વર્ણન ન થઈ શકે જોગ અને સાકર જાણે મીઠાં લાગે, પણ તેના રસની અહરનો વફાવત શબ્દોમાં વળવી ન શકાય; જો તો ખાનાર બંતે ખાઈને બાળી શકે એવી અનુભવની વાત છે. જે સ્થાન બાહ્ય પ્રદેશમાં ભોગવતાનું છે તે સ્થાન અંતર પ્રદેશમાં અનુભવનું છે. આત્મદર્શનનો આશ્રયકાર થવા પહેલાં જે વચ્ચે વચ્ચે જ્ઞાનક ઘઈ બાથ, આંતર કંઠોદ્ઘર્ષ દિલોગા થાય, આંત વાતાવરણમાં આત્મદર્શનની લાખી થાય, તેનું વર્ણન ન થઈ શકે એવા તે પ્રજ્ઞાંત વાતાવરણને 'અનુભવ'નું નામ આવવામાં જાય છે. જીવહારમાંથી એકાદ દાખલો લઈએ. બહિતનો અપરો દાખલો દોષ, એનો ઉદ્ધેશ કરવા જતાં કલાકો પસાર થઈ બાથ, આખરે જો સિદ્ધ થાય, તે વખતે જે જ્ઞાનક થાય છે તેનું વર્ણન ન થઈ શકે; જો માત્ર અહરનો સ્વામી જ બચે. અને એટલા જ માટે એકલીશમાં પદમાં જ્ઞાનદયનજી મહારાજે પોતે જ કહ્યું છે કે 'કહન મુનનકો કહુ નહિ'—એના સ્વરૂપને કહેવાનું—સંભળવાનું કંઈ જ નથી, કહેવા—સાંભળવાની શક્યતા જ નથી, જો તો એને 'અજોયર વસ્તુ'કો બાળવો થક હજાજ—બાળવો, જ્ઞાનનો વિષય કરવો જો જ હજા / છે અને એમાં બાળવું એટલે જ્ઞાન; અને નાન જો/લે આશ્રયકાર દુઃકાર્ય વહેવારુ ભાષામાં કહીએ તો સાકર ખાઈ જીએ એટલે એનો સ્વાદ જણાયે—એમ વાત આવે છે આ અનુભવ કથા દર્શન આપે છે જો/લે આખા ભવપ્રપચની ચાવી, તેમાંથી છટકવાની બારી અને પ્રજ્ઞાંતવાદિતામાં જી-૫ જિતરી જવાની નિઝરણીની પ્રાપ્તિ છે.

રમ્પકથા—કથામાં રસને મુખ્ય સ્થાન છે રસ વચ્ચેની કથા કહેનારને મજા ન આવે અને સાંભળનારને હોઠાં બાથે. અનુભવકથાને રમ્પકથા એટલા માટે કહેવામાં આવે છે કે એનું જ્યારે કથન થાય ત્યારે ધિવન પોતે જન્મત શાવ દશા અનુભવે છે એમ બહેરા માણસ કથાને સાંભળે નહિ. ૭મ જાણુ ગમાર કથાનો ઉપદેશ, અનિજિથતા કે અલકારમયતા સમજી શકે નહિ અને રમ્પિક પ્રાણી દોષ તે જ કથના હાઈને સમજી શકે અને રસને અનુભવી શકે તેમ જ્ઞાત્યર્થી પ્રાણી દોષ તે જ જ્ઞા રસકથાના મુજને માણી શકે જો રસકથાનો રસ તે આપણા અનુભવેલા ચેરગીના રસ જેવો છે. અનુભવકથા અને અનુભવરસકથા જા રીતે સમજવા યોગ્ય છે. અનુભવવા યોગ્ય છે અને એમાં રહેલા રસને સ્વગ રસ સાથે યરજાવતાં એમાંથી કેક નવીન સત્યો પ્રાપ્ત થાય તેમ છે આ રસની વાનગી મળી બાથ તોપણ લખન સફળ છે.

મતવાળા—મત જો/લે પથ, સમ્રદાય. ધર્મ અને સમ્રદાયમાં ધર્મે વફાવત છે. ધર્મમાં તત્ત્વચર્ચા વસ્તુસ્થાવરી ચર્ચા મુખ્ય સામ બજવે છે. સામાન્ય-૫ ધર્મ સમ્રદા

માર પેલ જામ કસી શકાય છે દ્રવ્યાનુયોગ, વસ્તુકરણાનુયોગ, અસ્થિતાનુયોગ અને ક્રિયાનુયોગ. આમાં અસ્થિતાની વાત જોવા મળે છે અને ક્રિયા માન્યતાનો વિષય જની જાય છે. બાકી દ્રવ્યાનુયોગમાં વસ્તુતત્ત્વચિત્તવન અને યતન છે કે નહિ, તેની ખતિ કેવી છે, શા માટે છે, તેનો અને પુદ્ગલનો સંબંધ શાથી, કેટલા કાળનો, કેવો અને કેવા પરિણામવાળો છે એવેનું ચિત્તવન હોય છે. ત્યારે વસ્તુકરણાનુયોગમાં ક્રિયામાત્રની વિધિનિષેધરૂપે હકીકતો હોય છે.

સપ્રમાણ અને પશ્ચિમા આ દ્રવ્યાનુયોગને જ લે જોઈત વાત હોય છે. ક્રિયા તે મનમાં ફાલે તે સાધનધર્મરૂપે કરવાની પણ મત-સપ્રમાણમાં આત્માના સ્વરૂપને જ લે જોઈત વાત હોય છે જેણે આત્માને નિત્ય માન્યો તે નિત્ય જ માન્યો, અનિત્યવામાં તે જ વાત સ્વીકાર્યો; હોવાનો પુરુષ અને પ્રકૃતિના સેક પાઠ્યો; દૈતવામાં દૈતને જ માન્યો. એ જ પ્રમાણે વિશિષ્ટદૈત, શુદ્ધદૈતવાળા પાતપાતાની માન્યતામાં મુક્ત રહેશે. એ આત્મા પ્રધાનમાં એક પરમાત્મસ્વરૂપ જુએ તે સાથે પહેલી વસ્તુમાં માયાનો આવિર્ભાવ કેવો; એ આત્મા નથી પરંતુ નથી એમ માને તે તે જ વાતને સ્વીકાર્યો આ સર્વ મતવાળા કહેવાય. અમે કહીએ તે જ સાચું અને અમારા અભિપ્રાય સિવાયના સર્વ અપ્રાપ્ત છે' એવી જોમની માન્યતા હોય તે મતવાળા કહેવાય.

એક વખત જેની જોઈત માન્યતા મર્ષ મર્ષ જોઈતે પછી એ પાતાને અતુલ્ય કહીદો શોધી તેનો સમ્બંધ કરે છે તેથી અન્યત્ર અન્ય પ્રકારનું યત્ન હોઈ શકે એ વિચારવાનું ફાર એને માટે જમ મર્ષ જાય છે અને પછી મુદ્ધવાળીશમાં જમમાં ચિત્તાને જે પાકાર કર્યો છે—માયમી અને નિરપજ ક્રિયાક્રિ ન મૂકીને એ સ્થિતિ ધાય છે અને મર્ષ છે. એક વખત જોઈતદષ્ટિ મર્ષ જોઈતે એ વાત પર મન લાગી જાય છે અને જ્ઞાનમય એક રીતે બિડાઈ જાય છે અથવા જ્ઞાનનો ઉપયોગ એ દક્ષિણિનનું સમર્થન કરવામાં જ થાય છે. આવી રીતે આત્માની અવસ્થામાં જોઈત નિર્દેશ કયા પછી ક્રિયાપ્રવૃત્તિમાં અત્યુક વિધિ નિષેધમાં મન જોઈતવાસ સેવી જણે છે; પછી દર્શન અત્યુક રીતે જ થાય, અને અત્યુક જાનના યોગ્યપુરા કરવા જ જોઈએ—આવી આવી જોઈત માન્યતા ધાય અને જ્ઞાનદાર જમ જ મર્ષ જાય, એ દશા મતવાળાની હોય છે.

મતવાળા પાતાના મતમાં કેટલા આસક્ત હોય છે એનું વર્ણન સત્તાવીશમાં પદમાં મર્ષ ત્રુ છે. મતવાળા તેા મતથી રાતા અને ઉપરે 'જાસા સજ આશાકે-૧' એ હકીકત કહી એમાં અકિરમભાવ જતાઓ છે એ આજો વિકાસક્રમ યોગીની નજરે એવા જેવો છે. આજો મીચી સજીને પાતે કહે તે જ સ્વયં, પાતે જતાવે તે જ માત્ર પાતે

બતાવે તે જ તરવાનો ઉપાધ, પોતે બતાવે તેવા વેશે, તેવી વિધિઓ, તેવી ક્રિયાઓએ અને તેવા વર્તને જ માત્ર પાર પમાય અને તે સિવાય બીજા વિચાર લખનને હાનિ કરે, પરભવને બગાડે અને શૈશ્વ નરકમાં નાખી મહાવાતના કરાવે—આવા વિચાર ધરાવનારને યોગીઓ મતવાળા કહે છે

અને જે નયદષ્ટિ સન્ન્યુજ રાખી અપેક્ષા—સત્ત્વ સમજવા પ્રયત્ન કરે, જે અશ—સત્યનો સત્ત્વ તરીકે સ્વીકાર કરે, જે સર્વતોમુખી સત્ત્વ તો અનેક અશોને લશ્મમાં રાખી પ્રાપ્ત છે તેમ સમજે, જે પ્રમાણ—સત્યનું દર્શન કરવા માટે બીજા અણ ઉધાડી રાખે, જે પર્વાચના પશ્વન ભાવની સાથે સાથે ગુણના સહજાવને સમજી શકે સત્યના અશને પચાવી—હરવી શકે અને સર્વદા પોતાની જાતને સત્ત્વ સમજવા માટે તૈયાર રાખે અને સત્યપ્રાપ્તિમાં અડધાકાં પામે તેને નિમત્તા—મત વચ્ચના કહેવાય.

આ સત્યના અશ (નય) અને સર્વતોમુખી સત્ત્વ (પ્રમાણજ્ઞાન)ની વાત જોનાને પ્રાપ્ત થઈ છે અને કાવદષ્ટિ દરેક દર્શનકારે ઓછેવધતે અશે જરૂર સ્વીકારી છે પણ જૈનદશન કારોએ જોના વિજ્ઞાન તરીકે પૂર્વ વિકાસ કર્યો છે ક્રિયામાર્ગમાં જો દર્શનમાં પણ જ્યાં જ્યાં જોક્ષંતમતની સ્થાપના આવી હોય, જ્યાં અનુક રીતે જ અનુક વિધિ થઈ શકે જોયે આનંદ દેખાતો હોય, જ્યાં ક્રિયાવાદને અંજો અભિનિવેશ દેખાય, જ્યાં પોનાથી જરા પણ ફેરફારવાળા અભિપ્રાયના દષ્ટિગિ દુને સમજવાની દરકાર ન કરવા તેને મિશ્યાત્વી, નરક-માત્રી, અવાસિનદીની ગુણના આપવાની લાલચ થઈ બંધ, ત્યાં જો દશનના અનુયાયીઓ પણ મતવાળાની કક્ષામાં આવી બાંધ એવી ફેર્ક દલીલ કરે તો જોના જવાબ આપતી વખતે આગળપાછળના ઇતિહાસને જરૂર દેખવો પડે જ્યાં જોક્ષાવદષ્ટિની સ્થાપના હોય ત્યાં મતવાળાપણું સમજવું; જ્યાં જાને અણ ઉધાડી સત્ત્વરોધન અને પ્રતિભાજનું અનુસરણ હોય ત્યાં નિમત્તાપણું હોય આ વાત એટલી દ્રવ્યાનુયોગને લાગે છે તેટલી જ ચરણકરણાનુયોગને લગાડવા આવ વી જોઈએ, જે ખામ મદ્દત્વની વાત છે

અને એવી વાત થાય ત્યારે, જોમ કરનાર નિશ્ચયવાદી થઈ ગયા છે કે બ્યવહારલોપી છે જોમ કહેવા પ્રયત્ન કરવો જો નિમત્તાવાદની હાસી કરવા જોવું છે. બ્યવહાર અને નિશ્ચયને વિરોધ છે નહિ, હોઈ શકે નહિ હોય તો જોને વિહાસક્રમાં સ્થાન ન થટે જાને જોક જ માવાન્ય પુત્રો છે અને સત્યની જે જાતુજો ॥ તેનો સમન્વય કરવાની આવડત જો જ નિમત્તાપણું સમજવું. આ સમન્વય—સિદ્ધાંતમાં મૂળ સ્વરૂપે જૈનધર્મનો વિકાસક્રમ બહુ ઉપયોગી ભાવ લખવી ગયો, પણ જ્યાંથી જોનામાં પાત્ર ભાવના આવી ત્યારથી જોમાં પણ ક્રિયામાર્ગને અશે ભારે જોક્ષાવસાદાળક થઈ ગયો છે જ્યાં જ્યાં જો અશ પ્રાપ્ત થાય ત્યાં ત્યાં જો જોટલે અશે મતવાદીનું રૂપ લે છે જો વાત ન ખમે તેવી લાગે તોપણ સત્યનું નિરૂપણ છે જોમ સમન્વય ત્યારે અગ્રાધના અચિત્ત્વ પ્રવાહમાં પ્રવેશ થઈ શકે તેમ છે

આ મતવાદ સજાથી વણી પાટી ચર્ચા છે. હરેક મતોએ પાતાને સર્વ સત્ય પ્રથમ વધુ છે એવો દાવો કર્યો છે નવવાદ અને પ્રમાણવાદની ચર્ચા એનાએ અતિ ઉચ્ચ ભૂમિકાથી અને પૃથક્કરણ પૂરક કરી છે અને એની ચર્ચામાં એના લોક, ઉપલેક્ષ અને પેટાલેક્ષને પણ એમણે વિચાર્યા નથી. આ નવ-પ્રમાણ-વાદનો, અનેકાંતવાદનો, સ્વાદ્વાદ-સ્વરૂપનો આખો વિષય જૂલ સમજવા એવો છે. ચલાસથાને એનું નિરૂપણ થશે. મતવાદ એટલે એકાંતવાદ અને નિમતવાદ એટલે સ્વાદ્વાદ, એટલી વાત જાત જાત પ્રસ્તુત છે.

ખાસા—હવેજાન હરેક યોગીઓએ ખાસા-પીઆસાનો ઉત્સેજન ગૂઢ જ્ઞાન મતાવવાર પડોત્યા કર્યો છે. હિંદી ભાષામાં હજીનાર મહાન કવિઓએ ખાસા પર જાન કર્યા છે. કવીર, શાહુ અને સુસ્થાસે તો ખાસા માટે જન્મીયુત જાનો કર્યા છે, તેથી તે ખાસો શી બીજા છે તે સમજવા પ્રયત્ન કરીએ. આનંદજનને આ ખાસા નો ઉપયોગ જનુનીસમાં જામાં કર્યો છે :

જનમ પીઆસા પીએમી મત વાસા,
આનંદજન મૈનન એ એસે, રમે સોઠ તમસા,
આશા ઝિરનહી કપા હિસે !^૧

શરૂ અને અંતીય પીવાના પાત્રને ખાસી કે કોટરી કહેવામાં આવે છે અને ભાગ્યના પાત્રને કોટરી કહેવામાં આવે છે. માણસ જ્યારે નથી કરે છે ત્યારે તેને જાતમજાનું સ્ત્રો છે એ પાતાની આસપાસ કોણ છે તે વીધરી બધ છે તે મસ્ત જની બધ છે. તે પાતાની મનધારી આગતમાં એકાંત કર્મ બધ છે. પાતાની વાતને વીધરખેલે વગથી રહેનાર અને બીજા સર્વ વાતને ગોળ કરી રેનાર કે ભૂલી જનાર જ બ્યવહારમાં પાતાનું કામ કરી શકે છે. જાનુનની જાણ જરીયા કરવામાં આવી ત્યારે તેણે જવાબ આપ્યો હતો કે હું તો આખી ડુનિયામાં જ્યારે મારા જાણુની અડી અને સાધ્ય પાંદડાને જ એક ધું અને બીજા કાંઈ એતો નથી. આ વૃત્તિ, નથી કરનાર જરાબર સમજી શકે છે. આમ નિર્વિવેકપણું કે તોફાનની વાતને મહત્ત્વ આપવાનું નથી, પણ મસ્તતા, એકાંતતા અને પ્રમત્તાને ખાસ જનમ આપવાની છે. ખાસો લઈને પીપા એટલે વર્તમાન વિસ્મરણ થતું આવે છે એ જ પ્રમાણે ખાનને માર્ગે જહો, ધ્યેયને લક્ષ્યમાં લીધું અને ખાસો મતવાદનો એટલે સહાર અને સર્ગા ઘર અને વસ્તુ સર્વ વિચારે પડી બધ છે અને ધ્યેય પર એકાંતતા થાય છે. આ વર્તમાન વિસ્મરણ, સયોગનું ભૂતવાણ્વ અને જાદની મસ્તી, એટલી વાત ખાસાની એકાંતતામાં આવે છે.

ખાસાને સમજવો મુશ્કેલ છે તેટલો જ પચાવવો મુશ્કેલ છે એ જમાવવા ન આવડે તો તેજાને બધી જવાબ છે અને નયો કરીને તેજાને બધી જવાબ તો જામી પાન મારી બધ છે.

હવે આપણે આ સાળીના અયની વિચારણા કરીએ —

આત્માનુભવ-સ્વરૂપાનુભવની રસકથા આતર સ્વરૂપમાં લખ કરી કે તેવી છે અનુભવ રસકથાના તો છંદા પણ મળવા મુશ્કેલ છે; મળે તો પીવા મુશ્કેલ છે; અને પિયામ તો પચાવવા મુશ્કેલ છે એ રસ તો સાહિત્યપ્રસિદ્ધ સિદ્ધાન્તના મૂળ જેવો છે એ સામાન્ય પાત્રમાં તો રહી શકે નહિ; મુવલ પાત્રમાં જ એને ઊંઘી શકાય અને એ કાચાપોચા તો પી પણ શકતા નથી અને પીવે તો પચાવી શકતા નથી. એને પીવાવાળા એ મતાગ્રહી હોય તો આખો ને આખો હઠી પર એટલે ઊંખાવતો ઘઈ બધ અને એસેગો ઘઈ બધ. આવો એ રસમળતો હોય છે.

મતવાળા એટલે એકાદ પણ સ્વીકારનારાને એ ખ્યાલાનો કેરુ જાડે છે, એનો વિવેક નાશ પામી બલ છે એ પોતાના અભિપ્રાયને મળતો ન હોય તેને વિશ્વાસી ગણે છે, એને પોતાના મત માટે આગ્રહ ઘઈ બધ છે એ મૂર્ચ સત્ત્વ પોતાને મુમજાવુ છે એવો દાવો કરે છે અને પોતાના મનથી જરા પણ જુદા પડે એ મહાપાપી, હાથી ચૌરખ નરકમાં જનારા અને ધમકોહી છે એમ માને છે અને મનાવે છે અને જ્યાં એકાદ મતનો આગ્રહ થયો ત્યાં જમી તેવો અને તેટલો ત્યાજ હોય પણ વિવેકહણિ જામ થતી હોવાથી એનો નિસ્તાર થતો નથી. એને અન્વય સત્ત્વની સભાવતા પણ સૂઝતી નથી અને પરિણામે એકાદ બાકી રે તત્ત્વ પામે નહિ એ દશામાં પડી જઈ એ પોતાની વાતને જ સાચી માને છે અને જ્યાં આવો મતાગ્રહ થયો ત્યાં પછી સત્ત્વચોખનની આખી વૃત્તિ મારી બધ છે પછી સાચુ તે મારુ ને બહલે મારુ તે સાચુ ' મારુ તે જ સાચુ એવી ભાવના જન્મે છે અને પછી તો જમી તે પ્રકારે પોતાની પાતે માનેલ માન્યતાનો જથ્થાવ કરવા વિવહા અને તકબળ ઊભા કરવામાં જ કાર્યસિદ્ધિ મનાય છે. મતાગ્રહ જેને પડી બલ છે તે ખાલો પીને નશાને વશ પડી જાયેલા મુમજાવ.

એ જાત્રમ ખ્યાલાને આગ્રહ વચરના, સત્ત્વ જ્યાં હોય ત્યાંથી તેને મુમજાવનારા અને સ્વીકારનારા જરાજર પચાવી શકે છે એ અનુભવરસકથાના રસને જમી તેટલો પીએ, પણ એ પોતાના વિવેકઅસુ જુસ્સાં સાળી શકે છે; જાણ-સત્ત્વને તેડવા પૂરતા સત્ત્વ તરીકે સ્વીકારી લે છે; એકાદવાદમાં પૂર્ણ-અખાણ-સત્ત્વ લખ્ય નથી, ન હોઈ શકે એ વાત સમજી સ્વીકારે છે. અને જ્યાં મતાગ્રહ વચરના પ્રાણી રસખ્યાલાને જરાજર પચાવે છે જાદર એની જમાવટ કરે છે અને આત્મિક દુનિયામાં શાંતિ-પ્રુષ્ઠિ-પ્રુષ્ઠિ મેળવી નિર્લેખ જ્ઞાનદનો અવશામકશામાં સાક્ષાત્કાર કરે છે. માટે એ આત્માનુભવના રસનુ પાન કરવું હોય, તો તેની એક જ ધારણ છે અને તે એ છે કે મતાગ્રહ ન શખવો સત્ત્વ જ્યાં હોય ત્યાંથી તેને ચોખવું, જાણ-સત્ત્વ હોય તો તેનો તેટલો તરીકે સ્વીકાર કરવો અને વાત જમી ન જીતરે તો વધારે ઊંઘા જીતરી મુમજાવ પ્રવલ્ન કરવો. જ્યારે આવી આધ્યાત્મિક દશા થાય અને સામે નિમત્તાપણુ પ્રાપ્ત થાય, ત્યારે અનુભવરસને પચાવેલો છે એમ કમચલન.

જો અનુભવરસ-આદિગ્રંથરસને પચાવવો જો કાચાપોચાનું કામ નથી; તેમજ જો તરૂન જનમ્મ પણ નથી. ઘણી વખત જોકે હમીકતને આકરી માની તેની ઉપેક્ષા કરવામાં આવે છે. પણ આમ થવું ન જોઈ. સત્યરોધન તો શબ્દમાત્ર છે અને ચોક્કસ કેળવણી અને પ્રમાણસરના માનસિક ઝોલથી પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. ઘણી વખત ધર્મની ભાજવમાં પ્રાણી આશ્રયી થઈ બંધ છે. પોતે જે મતનો સ્વીકાર કરતો હોય તે સિવાય અન્ય સાચા નથી, ન જ હોઈ શકે—એવી વૃત્તિ જો જમાવે છે. જગાડે છે અને તેને પોતે છે જાણ મતવાળા પ્રાણી હકી પદ્ધતિ છે. જેમ સમજવું; જોને મેન બહુ છે. જેમ સમજવું.

બાકી ફરેક મતવાળાને જાણ-સત્ય પ્રાપ્ત થવું છે. તેટલે જો તેનો સ્વીકાર કરી તેને બીજા વિવેકબદ્ધ ઉપાદેશનું સમબંધવા પ્રવર્તન કરે, બાપાની હકવાણ ઊઠી કે અને વિચારક કે વિતકાવાદ ઊઠી સત્યરોધનને માર્ગે ઊતરે તો આ જનમ અનુભવરસ-કથાનો ખાલો પચાવી શકાય તેમ છે, અને પ્રગતિ કરી શકાય તેમ છે. જાણ-સત્યને સત્ય તરીકે સમજે પ્રમાણસર શોધવા બીજા જણો વિચારે, સવ જણોની સમજ માટે પોતાનાં જીવનને ઉપાદેશી રાખે અને ખાસ કરીને નવ-પ્રમાણ-જ્ઞાનનો સૂક્ષ્મ જુદીજો અભ્યાસ કરે તો તેના પ્રાણી આ જનમ ખાલાને જરૂર પચાવી શકે છે.

નવ-પ્રમાણનું જ્ઞાન જોનાં ભેદો, પેટભેદો, ઉપભેદોથી જરૂર હોઈ જટલું છે, જીવિ સૂક્ષ્મ પૃથક્કરણ કરી શકનારને પણ ચોક્કસ જવસાવી કે તેવું છે. જો સાચી વાત છે. પણ જોની વિવેકબદ્ધિત જવરનાં પણ મતસંક્રિષ્ટવા તો ચિંતણી શકે સમજનાં વચ્ચે સામાને ઉવારી પાઠનાર, વાત વાતમાં પોતાના મતથી જુદા પદનારને ઉ માર્ગે કહેનાર અને નહીં કે સામાન્ય ભાજવમાં હકવાડે બહી જનાર માર્ગ ન પામી શકે અને ખાલો ન પચાવી શકે. જોલો જહુ સૂક્ષ્મ જુદીમાન ન હોય, તે પણ તત્સંભાવ રાખી શકે તો દુનિયાના નિર્ણયક લઘકા જોઈ જા. સામાન્ય રીતે શાંત દેખાવા પ્રાણી પણ ધર્મની ભાજવમાં લખડે બહી બંધ છે. ત્યારે વિવેક જુદી બંધ છે, પોતાનું સ્થાન વીસરી બંધ છે. મનોનિર્માણી આદ્યપ્રગતિ પર થતી અશરના ખ્યાલને નેવે મૂકી કે છે અને જનન જરેલી બાપ વાપરવામાં પોતે મહાન ધર્મી હોય જોમ માની અનેક મેનવાલા કરે છે. સાધન-ધર્મોનાં લઘકાનાં અતરમાં ઊતરીજો તો થવું દેખી શકાય છે; મૂર્તિ માનનાર તેને નહિ માનનારને જે રીતે બાંધે છે. હકી બાધનાર તે નહિ જાધનારને જે રીતે વચોવે છે. ઉત્તરિયિ માનનાર અસ્તરિયિ માનનાર પ્રત્યે જે માનસ ધરાવે છે—તેનું અવલોકન કરતાં મતવાળા તો હકી પરે જોનો ખ્યાલ આવે છે.

જહીં જુદામારે પ્રાચીન જણાવી દેવાની જરૂર છે કે સાધન-ધર્મોને સાધનની કથામાં જ રાખવા જોઈ. જે સાધનથી સાધ્ય સ મુખ વાવ તેનો સ્વીકાર કરવો, પણ અન્ય પ્રાણી આપણાં સાધનોને ન સ્વીકારે કે બીજા સાધનો સ્વીકારે તો તેનો વિરોધ ન કરવો. આપણી પ્રગતિને જે મારગ આપે તે આપણે માટે ઉચ્ચ અને જાણ સાધન છે. જોમ જવડું.

પણ સર્વને માટે જો કોઈ જ સાધન હોઈ શકે અને અન્ય સાધન ન જ હોઈ શકે એમ માનવાની મૂઢતા કરવી નહિ. અર્થાત્ કોઈતવાદ આવે ત્યાં હસી પડવાની વાત હાજર થઈ ગઈ છે એમ સમજવું મતમતાવરના બંધાને દૂર કરવા માટે આ વિચારધારા અતિ ઉપયોગી અને માર્ગદર્શન કરાવે તેવી છે અને અનુભવરસના પ્રાધાન્ય વગર આપણે અન્ય માત્ર નથી જો તો આ પદોમા વારંવાર બતાવ્યું છે, પુનરાવર્તનને લોળે પણ બતાવ્યું છે માટે આત્માનુભવના રસનો કટોરો પીવો હોય, અને પીને પચાવવો હોય, તો સત્યશોધનની ભુદિ સમજવી અને મતાબદ્ધ ભેદી કેવો.

શ્રી જ્ઞાનસારે^૧ આ સાખીને અલગ પાડી નાખી છે તેના પર શકસ્વાર્થ લખતા કેટલીક ખૂબી કરી છે એમનો ભાવ ભાવાર્થ આ રીતે મૂકી શકાય. એમણે આ સાખીને સત્તાશીમા પદની આગળ મૂકી છે આમ અભિપ્રાય પ્રમાણે આ સાખીને ગમે તે પદને મધ્યમે મૂળ્યમાં આવે તો તાલે તેમ છે. એનો વિષય જ સ્વતત્ર છે તેથી તેની વિચારણા સ્વતત્ર કરવી જો જ ઉચિત છે.

શ્રી જ્ઞાનસાર આ સાખીના ટળામા લખે છે કે આત્માનુભવ જો શી વસ્તુ છે ? એનું લક્ષણ શું ? સિદ્ધજ્ઞાનઅનુભવ જેટલે આત્માનુભવ. તે સળખીની જેટલે આત્માના સ્વરૂપની પ્રાપ્તિરૂપ પરમ જ્ઞાનદરસ, તેની કથાવાર્તા સળખી ખાલો પીરો ન બચ. પીવું એટલે સ્વરૂપ બ્રહ્મ કરવું—એટલે સ્વરૂપ બ્રહ્મ કરવું ન બચ આ હકીકત સામળીને ઠોઈ યોલ્લે આવે. અલર ખાલો મતવાલો—મતવાલો કરજુવાલો—એટલે મહામદને પીનારો જોવા અલર ખાલો પી ન શકે હઠી પરે એટલે ગહાપેય થઈ બચ ત્યારે પૂછવું કે જો ખાલોને ઠોણ પચાવે ? તેનો ઉત્તર આપે છે મહામદવા જોને ન પી શકે, પણ નિમવા એટલે નિર્મદી હોય તે જોને પચાવી પાડે, પચાવી બચ ત્યારે તેણે કહ્યું : નિર્મદી એટલે મદને નહિ પીવાવાળો પચાવી બચ અને મદને પીવાવાળો ગહાપેય થઈ બચ જો વાત તો વિરુદ્ધ લાગે છે જો કથન ગળે ભિતરતું નથી; આ વિશદાભાસના અક્ષરો છે હવે અર્ધાતર કરીને જો નિશાધને ટાળે છે મતવાળા એટલે મમતવાળા એટલે મતનો મમત્વ ખારે તે તો હકી પરે, એટલે આત્માનુભવરસકથાનો ખાલો પી ન શકે ગિર પડે.

એટલે કહેવાની મતબલ જો છે કે મતમત્વી પ્રાણી પીતાના મતથી સિદ્ધ કથન શુદ્ધ સ્વાદાતમાર્ત્રાનુચાથી હોય તોપણ આત્મસ્વરૂપપ્રાપ્તિને અપાવનાર (પ્રાપક) કથન સાંભળતાં જ હકી પરે એટલે ટેર થઈ બચ; એમ કે જ્ઞાનદમનલ પીતે જ કહે છે, નમવાદી પસેા બ્રહ્મી, કરે હારાઈ કાન.^૨ આવેા પ્રાણી સ્વરૂપપ્રાપ્તિની કથા પીતાના મતવાલ

૧ જો નામના જો કોન પદિત. એમણે શી જ્ઞાનદમનલ પીતે પર ગુનિપૂલ નિચેરત કહ્યું છે
૨ તુએ શી જ્ઞાનદમનલ પીતે, કાલ ૧ પા ૨૧ ચાલા ૪ ૫ ૨૫૮

આજળ પૂરી સાંભળી ન શકે પ્રથમથી જ ટેર થઈ બધા નિમત્તા એટલે નિર્મમત્તી મુક સ્વાદુવાદમતાનુવાચી. જેનું કથન સત્ નવામિત છે અને જેની મતિ પણ સાત નવામિત છે તે તો સાંભળતાં જ પચાવી બધા, રામરામમાં હાવવત ઘામ અને હું પચાવુ હું એ જ્ઞાતથી બાવત હર્ષ પામે.

આ પ્રમાણે અથ જ્ઞાનસારે ટળાણે લીધા છે એમના વિચાર પ્રમાણે મહા, મમત્ત અને મત સર્વે પચાવવાથી શબ્દો છે. મહાપાનને આજળ કરી તેમણે પ્રથમ વિશેષ જૂઠો કર્યો અને પછી મહનો અથ આશ્વકે કે મમત્ત કરી વિશેષનો છુટાણો કર્યો. આ કિન્નુ પલ્લુ વિચારવા ચોખ્ખું છે.

એક વાત નોંધવા જેવી છે અને સર્વ પદોમાં 'સાખી' તરીકે નિર્દેશ છે તેને જ્ઞાનસાર મૂળમાં દુકા તરીકે બતાવે છે અને વિવેચન પૂરું કરી છેવટે એ દુકાનો અથ એમ લખે છે. આથી એક નવીન પ્રશ્ન ઊભો થાય છે ઉપર જેને સાત સાખી તરીકે વર્ણવેલ છે તે વસ્તુતઃ 'સાખી' છે કે દુકા છે?—તે સંબંધિતના અભ્યાસીએ વિચારવા ચોખ્ખું પ્રશ્ન છે. આ સંબંધી ચર્ચા જરૂરી આધાર સાથે આ મહત્તા ઉપોદ્ધાતમાં લેવી. એને અન્વય સારકા પલ્લુ કહેલ છે આ સવ ચર્ચા વર્તમાન સાહિત્યપદ્ધતિ અનુસાર પ્રચારલે ઉપોદ્ધાતમાં થયે. (૭૦-સાખી)

ઉત્તરાર્ધ—પદ અને તેનું વિવેચન

શુભિકા—આ પદમાં શુભતિ અને શ્રદ્ધા વચ્ચે સંબંધિત છે. શુભતિ—શ્રદ્ધાના નાચી થાત થઈ બધા છે નિરુદ્ધથી બાકુલ થઈ બધા છે અને અત્યંત ક્ષેત્રી ક્ષામા આવી બધા છે; ત્યારે તેની સખી શ્રદ્ધા શ્રદ્ધાનાજનું વર્ણન કરતા એને માટે નરમ એનું વિશેષણ વાપરે છે એટલે શ્રદ્ધા પાતે નરમ છે અને નરમ પડતા બધા છે એનું તે ખીસ્તરૂપે બાહે છે.

આ પ્રમાણે બાલકાને પ્રસન્ન બાવી રીતે પ્રાપ્ત થાય છે એમ આપણે વિચારપૂર્વકે એકથી શકીએ. શ્રદ્ધા સસારઅટવીમાં લડાતો-ગુલાતો કંઈકે કંઈકે આપણા કે સાપુનાં મુલ્યોને ખાસ કરતો બહુાય છે, ક્રમા, માર્ગ, બાજવ લોકમુક્તિ, તપ, સજમ, યોગ, અકિંચનત્ત અને પ્રહારમયા પ્રવેશ કરતો રેખાય છે. એટલે શ્રદ્ધા એના પર અટકા બાપે છે એને લાભે છે કે હવે શ્રદ્ધાના માત્ર પર આવતા બધા છે અને નરમ પડતા બધા છે.

શુદ્ધ શ્રદ્ધા થા શુભતિનું પોશણ પરમ નિશિષ્ટ-અતિશય (beyond) હોઈ એને શ્રદ્ધાનામાં લાભે દેશકાર લાગતો નથી. ક્ષામા શ્રદ્ધાનાને બોલે બાલક ત્યાજ કર્યો હોય તોજણ શ્રદ્ધાની નજરે તો એની સલામતીતિ બની રહે છે એમ તેને લાગે છે. અને એને શ્રદ્ધાના નરમ' વિશેષણ તરફ આસ જરૂરો લાભે છે એટલે શ્રદ્ધાનાના સંબંધમાં એ

વિશેષણ વાપરવા માટે સખી મદાને ટોણો મારતી સુમતિ પ્રથમની ત્રણ ગાથામાં ચિતન સાથે 'નરમ શબ્દ વાપરવામાં મદદ કેવી જૂલ કરે છે તે પોતાના સખત પ્રેરણે કહી જતાવે છે ('સુમતિ અને શુદ્ધ ચિતના પર્માણવાળી શબ્દ છે શુદ્ધ હયામાં આત્માની પરિસ્થિતિ એટલે 'શુદ્ધ ચિતના અને એ હયામાં વર્તના તે 'સુમતિ એમ સમજવું')

ચિતનાની શુદ્ધ હયાની વાત આવે ત્યારે નિઃશયનયની દક્ષિણે એવાનું રહે છે અને વહેવારુ આશાવારી મદદ વ્યવહારની નજરે જુઓ છે આ વ્યવહાર અને નિઃશયને વિરોધ નથી, પણ તેને દેખીતો વિશેષ શમાવી તેનો સમન્વય કરવો એ તત્વજ્ઞાનનો જાતિ આકર્ષક વિષય છે. જલમ જલમ દક્ષિણે ફરે સમજવાં અને તેનો સમન્વય કરવો એ જૈન પરિજ્ઞાનના અનેકાંતવાદની મદદાન ફેરફાર છે અને એ પ્રકારની આવકવત એ વિશિષ્ટ જૈનત્વ છે

મદદાનો આશાવાદ જમર હોય છે એના આલો મુપરિણામલક્ષી હોય છે અને તેથી જ્યારે ત્યારે એ ચિતનાની પાસે ચિતનના વખાણ કર્યા કરે, અને 'સૌ સાધુ મર્મરહેશે એવા શબ્દો ઉચ્ચારી ચિતનનાં વખાણ કરવા લાગી જાય, તેવા પ્રસંગે સુમતિ મદદાને ટોણાણે જવાબમાં કહે છે એની ઉચ્ચિત સુમતિના મુજબા મૂકી છે આ પદ ખૂબ વિચારવા યોગ્ય છે હયામાં પદમાં પરમ નરમ મતિ ઓસ આવે ત્યાં 'નરમ શબ્દનો ઉપયોગ તદન જુદી રીતે કર્યો છે ત્યાં ચિતનાએ કવિચાર કરી છે કે ચિતનસજ્જ મમતા વગેરે તેની પાસે આવે ત્યારે નરમ ઘેસ જની જાય છે અને મારી (ચિતનાની) વાત આવે ત્યારે નિષ્કર જની જાય છે આ આખો નરમ' શબ્દનો પ્રયોગ ખૂબ સમજવા યોગ્ય છે આટલો ઉપોદ્ગાત કરીને હવે પદનો ભાવ સમજવા પ્રયત્ન કરીએ

પદ

(શમ-વસત-નમાસ)

ઉચિછે સ્થાન નરમ કહ, માલિ ગરમ કરત કહા વાત રેક.

માલે આગે મામુકો કારી, વરણન કરત ગિવાર

મગ ફ કપટકે કોપરા હો, કહા કરે સરવા નાર ઉચિછે ૧

અર્થ—(સમતા મદદાને કહે છે—) (હોહો) માલ ઉલછળીલા મનમોહન પતિને

પામીતર—માલે માલે મામુકો-મામુકી કરત-કરત જાવ ફ-જાવ નું કોપરા-કોપરી કરે-કરે-કહે સરવા-સરવા

શબ્દાર્થ—અનિમે = જનીયા, લટકાયા, રપાળા, ઝંટ. લામન = મોહન, પ્રિય નરમ = પ્રિય, સુવાચન, સમસી, કોમળ કહે = કહેવાય છે આલિ = સખી. વરમ = ઉત્તર કદા વાન = સ્ત્રી વાન, કેવી વાત માં (મા) = માતાની આલિ = પાસે. મામુકો = મામુકું, મામા સજાથી. વરણન = (સજા) કીન, આત્મજ્ઞાન વિચાર = જવાર, જાવ જાવ ફ = હજુ પણ, આ સુધી કપટકે = માવનતા રેતવા = કોમળા, ક્રેલા કરવા = મદદ કદા = તું સી રતિ, કમ નાર = બી ગાઈ

નરમ-સમરસી કહે છે ત્યારે સખી ! જો ઝરમાઝરમ વાતો કેમ કરે છે ? (જો નરમપણું કહેવામાત્ર છે) માની પાસે મામાનું વણન તો કેઈ ઝમાર પ્રાણી હોજ તે જ કરે હજુ પણ જો તો કપળા-માવાના કોથળા છે. ત્યારે અહો અહા બાઈ ! તેના ઉપર કેવી રીતે વિશ્વાસ કરાય ? જોના કારણો કેમ આવે ? (૧)

વિવેચન—સુમતિ પોતાની સખી અદાને કહે છે સખી ! તું મારા છબીલા લાલન પતિદેવને 'નરમ' કહીને વણુંવે છે ! જો લાલન એટલે જો મોહક છે જો વાત ખરી છે, પણ તું જોને 'નરમ' કહીને વણુંવે છે જો વાત તેમનું અભ્યાસુ વતન ભેલું મને ઠીક લાગતી નથી. જોમને જરા કારિત્ર સંમુખ જોઈને, થોડા થોડા 'પ્રતિ મહા જ્ઞાન' વગેરે આત્મધર્મની સંમુખ આવવા જોઈને તું જોનાં વખાણુ કરવા મઠી પડી છે અને બધું જો હવે જરૂર થેર જાવી પડેલથે જોમ ખાશા લાગી ગઈ છે પણ હું તને જોની અત્યાસની ક્ષમા કરું ત્યારે તને તને ત્રાસો ખ્યાલ આવશે.

તું તો જોને માટે નરમ નરમ વાત કરે છે પણ જો તો ભરમ છે, પરબાજી કચેરાવજી ક્ષમામાં ચાલુ રહે છે અને વાત કરતાં પણ લાલપીળા થઈ બસ છે. જોને તું કહા કે નરમ કઈ રીતે કહે છે તેનો તું જરા વિચાર કર. આ જો નરમપણુની તું વાત કરે છે તે તો કહેવા માત્ર છે, તે વાતમા અત્યારે તો જરાયે માલ નથી અને ચેતનના અભ્યાસના વર્તન સામે જો વિશેષણ અનુરૂપ પણ નથી. તું અત્યારે પતિશબ્દનાં વખાણુ કરવા લાગી ગઈ છે જો તો નાનો કાણેજ મોક્ષાળથી જાવી પોતાની મા પાસે મામાનું વખાણુ ઉપર વખાણુ કરવા માડી બાક, ત્યારે મા જોને જવાબમાં કહે કે—અર્પિતા ! હરે જસ રાજા ! તારા તો મામા પણ મારા તો કાઈ ! હું તો જોને જનમના જોગણુ છું. જો તારે ચેતનરાજનું જુડુ વળુન અણવું હોજ તો સાંભળ.

પતિશબ્દ ચેતન જો નરમ હોજ તો જોની વાતમાં ઝરમપણું કેમ હોજ ? મિત્રરાજ ક્યારે ઝરમી કરનાર છે જો તો બાણીવી વાત છે. જોની ભરમ વાત પરથી જોને માટે નરમ વિશેષણ વાપરવું ક્ષિત નથી જોમ મને લાગે છે અત્યારે એટલે થોડો થોડો ત્યાગ કર્યો છે તારી નજરે જો પ્રમત-અપ્રમત ક્ષમામા જાવી છો—સાતમે સુવચનાને વર્તક દેખાજ છે અને તેથી બધું જો નરમ પડવા હોજ જોમ તને લાગે છે પણ તારી જોમ માડી ભૂલ થાજ છે જો તો જાણે પણ કપળા કોથળા જ છે ! જોને જોડો દેખાવ કરી પ્રમતિ નામે બસી જાવું છે જોને અનુચારી વગ કરતાં પોતાના નામની વધારે પડી છે. જો દેખાવમાં નરમ દેખાવા હોજ તોપણ અદર કપાવથી જારેલા છે અને કપાજ દેખાવસે હોજ તોપણ અદરથી જો કારેલો અગ્નિ હજુ ત્યા મોજૂદ છે. તો જોના પતિશબ્દ પર અહા કેમ આવે ? જો માટે મતિરિયં પધારણ અને અનતકાળ જાનક અપારી જોની વાત કેમ કરાય અને

એમને માટે 'નરમ' વિશેષણ કેમ વાપરી શકાય ? એવા પતિ પર અહીં કેમ રખાય ? એને ફરીજવા વાર શી ?

આ પ્રાધા પર વિવેચન કરતા જ્ઞાનસાગર લખે છે કે આ પદમા સુમતિ અને અહીં નયેની વાતચીત લાવવામા આવી છે સુમતિ જન્મત ચોક્કમાં પડેલી છે તેના તરફ અહીંના પીરજના વચન છે સુમતિ આત્માની કુટિલતા જતાવતા કહે છે કે હે સખી ! મારા ચોક્કાવત આત્માશમની જાણવતા પરમેશ્વર-મવચનમા સ્તિ-અક્ષય-મદ્ય આદિ સુલુ મુદ્ધવણ ન કરી તેની ચોક્કા જતાવી જો અથવા આત્મસ્વરૂપના પરિણમનરૂપ ચોક્કા તેનામા છે તેથી તેને નરમ કેમ કહેવાય ? એ તો સર્વ નિર્મલનયની વાત છે બધા સુખી આત્મા વિભાવદશામાં છે ત્યાં સુખી એ ક્યાવથી તમ છે, કારણ કે બધા સુખી તેને ક્યાવનો યોગ ગયો નથી ત્યાં સુખી તેમાંથી ક્યાયો ગયા નથી. બધારે તેને તથાપકારનો કાળાદિ સામગ્રીનો યોગ મળ્યો ત્યારે તે સુખી થશે. મદુક્ષિત

કાક પાક કારણ મિત્રી, સદિશ સિદ્ધ વં બલ,
બીન વલ્લ કહે કહે, બીં પસત વનરાય.

એટલે બધાં સુખી કારણ-સામગ્રી મળી નથી ત્યાં સુખી એ મારા પતિ આત્માને નરમ ન બલુવાળી ગણી ગમતા કહે છે કે જેમ કોઈ ગમાર પોતાની મા પાસે મામાનું વર્ણન કરે તેમ તું કરે છે કારણ કે મામાના શુભ લાલ્લેજ કરતા તેની બેન વધારે બલ્લી શકે તેમ છે તેમ આ મારા પતિને તારા કરતાં હું વધારે બલ્લું છું માટે તું એમને સર્વ વિરતિ-છેડાવતિ-સુલુસ્થાનકે લોઈને તેમને નરમ કહેવાનું કહેલી હો તો તેમાં તારી શૂદ્ધ છે ! હજી તેજો કપટના કોવચારૂપ છે તેમ કહી કપ-આચારૂપ ક્યાવ અને બીજા ક્યાયો પણ રહેલા છે એમ તું બલ્લુ.

આ જ્ઞાનસારના ટીકા પર વિવેચન સંબંધમાં મારા મિત્ર મેઘમા લખે છે કે આ પદમા સમતા અને અહીંના સવાદરૂપે આત્માની દશાનું વર્ણન છે અને તમા શુભ અધ્યાત્મીએ આત્માને શુદ્ધ માની ગઈલીમા રહે છે તે વાતનું નિરાકરણ કરી તેની વાતની શુદ્ધિ માનનાસમ્યોને ઉપદેશ આપ્યો છે કે બધાં સુખી વિભાવદશામા આત્મા પદ્મો છે ત્યાં સુખી તેને શુદ્ધ માની કારણની ઉપેક્ષા ન કર્યો, પણ તે શુદ્ધતાને પ્રાપ્ત થાય-તેની શુદ્ધતા પ્રકટ થાય-તેના કારણો મેળવતા રહેયો. ચેતનરાજ સદ્ગુણ એ ગુણ ઘઈ બલ, યોગ બાહ્ય ત્યાગ કરે, વેશપહોટો કરે તેથી સાધી ન જતું થયે, હજી બધા સુખી તેની ક્યાવપરિણતિ દૂર ઘઈ નથી અને તેને યોગ પર કાણુ આબો નથી ત્યાં સુખી તેનું નરમ તરીકે વર્ણન કરી નાખતું એ સુમતિની ઉત્કૃષ્ટ પારણતુલાએ અયોગ્ય અને અનુચિત છે અને એ તો માની આગળ મામાના શુભ ગાવાની આક્રિયાતા જેવું છે (૧)

સુમતિ પોતાના ઉન્નત પોરણે ચર્ચા આગળ લેવાવતા કહે છે :

योगति महिम्न न छांरही हो, कैसे भात भरतार:

स्नानो न पीनो इल वातमें हो, इसत मानत कहा बाड छबिछे० ९

જાણી—(સમગ્ર વધારે જણાવે છે) નાથ તો હજુ ચારગતિરૂપ મહેલને છોડ્યા-
મૂક્યા નથી. (તો જાણી) પતિસજ્જ (માથે ધેર મંદિરે) કેવી રીતે જાણશે ? જે વાતમા નથી
જાણતું કે નથી કાંઈ પીવાનું—જેમાં કમ જેવું કાંઈ નથી (જાણી વચ્ચે કાઢવા જેવી જો
વાત છે). જેમ કરીને તો તું હસતા હસતા મારા હાક જાગી નાજે છે. (જાણવા તું હસે
છે પણ તને જ્ઞાન નથી, જામા હસવા જેવું નથી. જે કથા તો છેલ્લી હકની છે. (૨)

જિવેચાન—એ જાહેન મદદા! હજુ તો પતિસાજ ચારગતિરૂપ મહેલને ઉઠ્યા નથી; એ તો રેવ, મનુષ્ય, તિર્થંજ અને નરકગતિમા ફર્મા કરે છે. એને એ ગતિ ઉઠતી જમતી નથી. એને મોક્ષમાં જઈ જાનકનેા સું જનુજાવ થયે તેની સૂઝ થડ પડતી નથી. એને ચાર ગતિ તરફ જાટલો જાસક્ષિત છે તે માટે શર કેવી રીતે આવશે? મને તો જા વાતમાં કાઈ જાવાપીવા જેવું—હમ જેવું—લાગતું નથી. અને તું તો પતિસાજને નરમ કહી વધુવે છે ઊભી ઊભી હસવા કરે છે અને તેમ કરીને મરકશીમાં હસવાં હસવાં તું તો માસં હાક જાગી નાખે છે જાજવા જાવી ઠેકઠી કરીને શા માટે માસં હાક જાએ છે? મરકશી નહીં વાતની હોઈ શકે થડુ માથે જીવ ઊઠતી આવે અને હું હોસિતી થઈ જઈ એવી છેકલી હકની મરકશી તે હોજા! જાહેન મદદા! હવે તું જસ કર અને મારી કયા વારી મરકશીને પરિચાએ કેવી જસાજ થઈ છે તેનેા વિચાર કર.

આ બીજા બાથા પર મિત્રની નોખેના જાત આ પ્રમાણે છે : કે જ્યાં ! તું જો છે કે જરૂર નરમ છે અને ઘેરે જાવવાના છે તે વાત (કુમતિ જો છે) હું જઈ રીતે ચાલો માનું ! કારણ કે મારો જરૂર છે જીવો. લાલન આત્મા આર અવિરૂપ મહેલને જોડતો નથી તે જાણી રી રીતે મારી પાસે આવશે ? હું વિચારી જુઠું અને મને જાણાવીશું જાવત નથી, તેના

પ્રાપ્તવર-ગોવર્ધન-વલ્લભતે. જલસી-જલસી, જલસી ખાનો ન પાનિય-ખાનું ન પાનું. ભાગ્ય-ભાગ્ય ન
લા-લા.

સામ્યાર્થ—ઐયતિ = વાયતિ (કેના, ખુલ્લુ, નિર્લેખ, નાસ્તી) અદિશ્ચ = અદેશ્ચ જ્ઞ રસી = જ્ઞાન, જ્ઞાના, કેસે = કેપી રસિ, જ્ઞાત = જ્ઞાપ્તિ, જ્ઞાપાર = પતિ, જ્ઞા = જ્ઞે, હજા = હજારા હજારા, હજાન = જ્ઞાન, હજ્યું = જ્ઞાન ન = જ્ઞે જ્ઞાન નથી, હજા = જ્ઞા અદેશ્ચ, હજા = હજારા, જ્ઞાપી હજાપી

૧. હોશી પડિતમાં સામન અને સાન ન જોય તે વિચારવા મેઝવ પડે છે પ્રથમ પાઠે
જર્થ હજાર કરોડ છે તે છે સાન ન જોવા પાઠ થોડો ટોનો જમ્મ જ્યા પ્રમથ્થે થાય ખારી વાત હાજરો
દું ભરી ભરી દર્યા કરે છે અને મારી મચકરી કરે છે જમ્મુ તને સાન નથી દું આ મદિ મારાં હાથ
જામી નામે છે! આ તો મદિને મચકરી થાય અને મદિને છલ જમ્મ જોવી વાત છે ડાહરજો પક્ષ
રેહા રેહાને જમ્મ કરી દર્યા હશે ત્યારે રેહા મેરે કે જાહરજી! ત્યારે મન તો હા થાય છે જમ્મુ જામી
ન જમ્મ છે! આ મદિ હમી કમના મેરી કે હમી કરવા મેરી વાત નથી આ પ્રમથ્થે પાઠકરો જર્થ મેરે છે.

તુ સખી મરને હસતાં હસતા હાઠકા કેમ ભાંગે છે? એટલે કે હલ્લુ મુઘી તો મારા ભરતારની આવવાની નિશાની દેખાતી નથી. માત્ર સમ્મશ્વર પ્રાપ્ત થાય કે દેશવિસ્તિ પલ્લુ પામે કે સ્વનિરતિપલ્લુ પામે તેથી મારા ભરતારે આર ગતિરૂપ મહેલ ઓઢવા એમ ન સમજવું આટલું છતાં પણ તેની આર ગતિરૂપ જામણના કારણરૂપ આશા—તુષ્ણા ન ગર્હ હોય તો તેને સસાર મટતો નથી અને લૌભ તો છેક કશમા ગુણસ્થાન મુઘી દોષ છે માટે મારા પતિને જ્યાં મુઘી હીલુમોઢ ગુણસ્થાન પ્રાપ્ત ન થાય ત્યાં મુઘી તેની મારે ઘેર આવવાની આશા નથી. માટે સખી મહેલ ! તુ મારી મરકરી—હાંત્રી કરવી જવા દે. આ પ્રમાણે પરમાર્થ છે કે આત્માને સઘન પ્રાપ્ત થતાં તેણે પોતાને દૃતકૃત્ય માનવો નહિ અને ગર્હલતમ્મ રહેવું નહિ એવી આ જાણમાં સૂચના છે

અને જ્ઞાનસારના કહેવા પ્રમાણે મુમતિ મદાને કહે છે કે આદિમક સ્વરૂપ પ્રાપ્ત પરમ સઘનરૂપ આત્મા મારે ઘરે છે એમ કહીને તુ એવો આશય જણાવે છે કે ભરતાર શુભધોત્રી એટલે શુભપરિણામી થયા એટલે મારે ઘરે આવવા યોગ્ય થયા; પણ આર ગતિરૂપ મહેલને એ ઓટ જ નહિ તો પડી ભર્તાર મારે ઘેર કેમ કહીને આવશે? તેવા પ્રકારની શુદ્ધતાનો તો તેનામાં અભાવ છે અને બારમા—તેરમા ગુણસ્થાનકે વતવા થયા જ્યાંવ આદિને મારે મહેલ છે. એ મંદિરે ભર્તાર કેમ આવે? એટલે વારી વાતમાં મોજ મળ કાઈ નથી વાતમાં કાઈ માલ નથી. એટલે મારે મંદિરે આવશે, અને એ નરમ છે એવી નિરધક વાત કહેવામાં શો માલ છે? છળીલા લાલ નરમ છે એવી વાત હસતા હસતા કરીને મારી વિશ્વહીની મરકરી કરી હસતા હા ભાંગે છે. એક તો માત્રુ સરીર હાઠ માત્ર રહ્યું છે એમાં ઈંતિ—મદ્દક વગેરે માંસનો અભાવ છે તેના ઉપર મરકરીના વજ્રપ્રહાર કરી તું અસ્થિને શા માટે જાગી રહી છે? વાત્રુ નરમ વચન હા ને પ્રહાર એવું થઈ ગયું છે તેનો તું નિવાર કેમ કરતી નથી? (૨)

મુમતિ આગળ જણાવે છે. એનું કથન આલુ છે

મમતા સ્વા પર રમ હા, મૌર નિદ દિન રાત;

સૈનો મ દેના ફન કપા હા, મારે હી આવત જાત ઉચિષ્ઠે ૦ ૩

અર્થ—જો મમતા રાત—દિવસ (મારી) ભરખેલ—નિદા કરે છે તેની મુજસમ્મા પર પતિસજ્ રમે છે મોજ માણે છે. એ વાતમાં કાઈ લેવાદેવા નથી. એવી એ કથા છે દરેશજ પ્રભાવ આવે છે અને અલ છે સવાર પડે છે અને આલી વ્યથ છે. અથવા પતિ મમતાની ખાટ પર રમે છે અને બાકીમાં દિનરાત જાય છે (૩)

પદાનુસાર—મૌર—મૌર, મો. નિદ—નિદ. ફના—સૈનો. દોના—દો.

શબ્દાર્થ—ખાટ = મુજસમ્મા. મૌર = ૭ નીચ (મમતા). નિદે = શિપમાં મારે, નિદા કરે અથવા નિદા કરે જાગેઈ કરે. ઓના દેનો = સેવાતેવા નથી. કથા = વાત. મૌર = પ્રમાણ. આવત ના = આવે છે અને ના છે

વિવેચન—સચ્ચી । તું એક જ વાતનો વિચાર કર. જે મમતા દાસી મારી શત-
 દિવસ નિદા કરે છે એની સુખશબ્દા પર પતિરાજ રમણુ કરે છે. કેઈ સારી બેસીની સાથે
 પતિરાજ જ્ઞાનદ કરતા હોય તો મને બહુ દુઃખ ન થાય, પણ જ્યાં તો આજો વજત હું
 અને માત્ર ક્યાં કસું એમ જ એને મોજ પડે છે. થોડા બજલા-બજિયા મળે તો તેમાં
 એ આસક્ત થઈ તેનું જ્ઞાનિમાન કરે છે. જાણ-પચાસ હજાર કે કરોડ જમા થયે તો
 બધે તેમો પોતે માલિક છે એવું બોલે બસાવે છે. પોતાના શરીર પર હાથપાશ મમતા કરી
 એ જ્યાં માત્ર પડે એટલે પોતે મારો પડી બધો એમ માને છે. દુસ્વપ્ના જ્ઞાત કરતા
 માણસોના જ્ઞાત વધારે હોઈ એ સેવા કે સુખ્ય કરે છે ત્યાં પણ માણસાપણ તો
 જ્ઞાત જ રહે છે અને માણ-તારાનો કોઈ એની સજ વિચારણામાં અને એના પ્રયેક
 કાર્યમાં એટલા જોતખોત થઈ બધા છે કે એના બદેખર પ્રશ્ન સવા મોજ કાર્યમાં પણ
 મમતાને હાઈને કાઢેલા પડી બધા છે અને એ મમતા દાસી એટલી તુચ્છ છે કે એ તો
 બધે મારી શોક હોય તમ આજો વજત મારી નિદા કરે છે એને સુમતિ (મારી) સાથે
 વિશાલ છે એને શાન્તિ દેખાય છે કે એ પતિ એકવાર સુમતિને (મારે) મદિરે ગયા તો
 મમતાને જાણ પૂછવાના નથી, એટલે એ તો મારી નિદા જ કર્યાં કરે છે જ્યાં મમતાના
 હાથમાં પડેને પતિ તો એના પર વારી બધા છે.

અથવા પતિરાજ મમતાની જાટ ઉપર રમે છે અને બાકીનો વજત કરે છે એટલે
 જે પ્રાણી સસારમાં જંગલો હોય છે તે આત્મસુધિમાં જીવેલા હોય છે જે ન્યાયે એ
 મમતાને પાયેલ પ્રમાદરૂપ કાઢના યેનમાં આજો વજત કરેલા કરે છે. એને પોતાનું હું છે તેની
 વિશ્વાસ નથી, અને કોઈવાર ઉપરજાલી પિછાણ થઈ બધા તો તે જાતુસાર વર્તાવ નથી.
 એ તો પસ્તાવમાં મસ્ત અને આજો વજત આત્મદશામાં જીવતા રહે છે જ્યાં માણ
 પતિને તું નરમ કહે છે એટલે મને તો વારે માટે પોતે જાણ છે કે તારા બેવી જાતુર
 સચ્ચી જ્યાં બૂલ કેમ કરવી હશે? મને તો એમ લાગે છે કે જ્યાં કયા કરવામાં લેવાડેલા
 એવું કાંઈ નથી, એમાં લાલ-નુકસાન કાંઈ નથી. જ્યાં સીતે કરેલા સવાર પડે છે અને
 સુખના સુખ જાણ્યા બધા છે અને કયા તો એની જો રહી છે પતિને મમતાની આદ પર
 રમણુ છે અને માણ મદિરે વરદ નજર પણ નથી કરવી.

જ્ઞાનસાક્ષના ટળા પ્રમાણે મમતા અને જ્ઞાતા એક છે તેથી જ્ઞાતા-તુષ્ટ્યરૂપ જાટમં-
 જાટ ઉપર-આરખાઈ ઉપર-પતિરાજ મમતા સાથે રમે, કારણ કે મમતા સાથે એની એકતા
 થાય છે. તે જાટ પર મમતા સાથે રમે અને શત-દિવસ ત્યાં નિદા કરે-આરામ કરે. એ
 પતિરાજ મમતામાં જ્ઞાતામ આની રહ્યા છે તેથી હે બદા! એમ મારે કાંઈ લેવાનું નથી
 કે લેવાનું નથી, એટલે એ વાતમાં કાંઈસિદ્ધતા નથી. એ ઉપર કહેલી એમની કયા ખસે પડે
 નિર્મલ છે; એનું કારણ એ છે કે વિશ્વાવરૂપ શત જર્વા કોઈ વાર સ્વભાવરૂપ સૂર્યનો હાથ
 આવે એટલે ચેતન સજમ-ધર-સન્મુખ આવે એટલે એમાં પ્રવૃત્તિ કરે, ત્યાં તો જાલ
 એટલે તે જ વખતે નિર્વર્તી બધા અને તેટલા માટે એ જાણી વાત જ નિર્મલ છે નહીં.

મિત્ર નોધકાર લોર જોડે વિવેકરૂપ પ્રજ્ઞા અર્થ કરે છે અને કોઈવાર જોવી પ્રજ્ઞાની પ્રાપ્તિ થાય છે, પણ તે પાછી ખસી જાય છે, કોટલે પતિરાજ તો માયાના પાસમાં હુપ્પ થયા છે, એ પ્રમાણે અથ કરી એ સળખી વાત નિરથક છે એવો જાણ તારવે છે તે ઈ સાનસાસ્ના જાવને મળતો જ આશય તારવે છે એ છેવટે લખે છે કે અથારે માયાનો ત્યાગ થયો ત્યારે જ આત્માને નિજ સ્વરૂપની—નિજમયની—ખણીખણી સમતા—શ્રી મળશે.

આત્મસ્વરૂપનો કોઈવાર જગજાઈ થઈ જાય છે, પણ ચિત્તન હજી મમતાની ખાટ પર જ રાતરિવસ રમે છે, તેથી કોઈવાર પતિરાજ કદાચ થોડા ઉપર ઉપરનો ત્યાગ દેખાડે તો પણ હજી તેની માયા-મમતા અર્ધ નથી અને એમ ને એમ દિવસો ગયા કરે છે અને માયાના પૂતળાને નમાવ્યા કરે છે એવા પતિરાજને તું શું એઈને નરમ સખમાં વર્ણવે છે ? (૩)

આત્મ પવન-વિવેચન સુમતિ-શુદ્ધ ચિત્તનાથે કહ્યું એને હવે શ્રદ્ધા જવાળ આપે છે

કહે સરથા સુનિ સામિની દા, પતા ન જીજે સેદ;
હેરે હરે પ્રશ્ન આવરી હો, વહે 'માનવપન' મેદ છવિલે. ૪

અર્થ—(જવાબમાં) શ્રદ્ધા કહે-ભાઈ! સાબળ, આટલો જપિ જેઠ (વાર) ન કરવો એઈએ પ્રભુ (પતિરાજ) હળવે હળવે જરૂર આવશે—આ પ્રમાણે જ્ઞાનદયન સ્નેહપૂર્વક-હેનથી કહે છે (૪)

વિવેચન—મન પૂજ આશાવાદી છે એને ઉચ્ચ જામિની નથરે જોવાની જેમ છે ધીમે ધીમે મુલ સાગ થઈ રહેશે એવી એની નજર અને આત્માના મૂળ શુદ્ધમાં ભરેલો છે એ પોતાની સળી સુમતિને પૂજ આ મવિશ્વાસ સાથે જવાબ આપે છે કે ભાઈ! આટલો જપિ નહોતો જેઠ તું શા માટે કરે છે ? એ પ્રભુ ચિત્તનસા ધીમે ધીમે વારે મદિરિયે જરૂર આવશે, વાંધી ખાટ પર જ્ઞાનદ કરશે અને વાંધી વિરહજવાળા જામશે. આ વાત જ્ઞાનદયન અત્યંત સ્નેહપૂર્વક કહે છે અને મારી તો ખાતરી છે કે વાંધી જત્વારની સ્થિતિ અતે જશે, સાથે દિવસ આવશે અને લીલાકાંઠેર થશે. આ વાત તું એકલી કહું છું એમ નથી, પણ જ્ઞાનદયન પ્રભુ-પરમ પરમાત્માના વચનને આધારે હું કહું છું કે ચિત્તનસા ધીમે ધીમે વારે મદિરે જરૂર આવશે, કોટલે એની વાતમા લેવારેવા નથી એવું જોલી ખાલી જોટો જેઠ કરે છે તે મૂઠી કે મને તો ભરેલો છે કે આખરે ધીમે થડે ધી થશે અને શ્રી શાનુ થઈ રહેશે. અથવા મેઠ એ લે 'વારની' 'વચ્ચા' એ અર્થ થઈએ તો તેનો જાણ 'અધિકતા' જાણ છે-એટલે એ વાતની જ્ઞાનદયન અધિકતાથી સાક્ષી પૂરે છે. એ પોતે જ્ઞાનદનો સમુદ્ર છે જ્ઞાનત જ્યોતિષય છે ચિત્તને બસાજ

પ્રધાનર-સામિની-સામિની. દેરે દેરે-દેરે દેર.

સખ્યાર્થ—સરથા = શ્રદ્ધા. સુનિ = પૂજ સાંભળ. સામિની = સ્વામિની, મુલાલી, ભાઈ. જોતો = કોટલે. દેરે દેરે = ધીમે ધીમે, હળવે હળવે. આવરી = આવશે. વહે = જોમ. મેદ = સ્નેહ. સેદવર = દત્ત. અપિતા.

પિછાવનાર છે અને જ્યારે તે જો વાત ઢોળાથી કરે છે ત્યારે તારે પણ ચેતન હજી
 કષ્ટના કોષળા છે જો વાત પર જ્યારે મૂંઝી લીલા પડતું ન પડે. જ્ઞાન, મહા, મુક્તિ,
 વિવેક અનુભવ વગેરે અનેક શુભો ચેતનાના છે એના જગત ક્રાંતિ છે આ વચન ચેતનાના
 મહાશુભને ઉદેશીને છે આનંદમનજી આ અધિકતાથી બોલાવતુ વચન મહાશુભને
 ઉદેશીને છે હવે જ્યારે દર્શનમોહની બધી છે અને જો ચેતનશાળ સમમાર્ગમાં જાય
 જ્યાંથી છે તો હવે પ્રીતિ પ્રીતિ તારા વિરહ જાગ્યો અને સહુ સાથ વાત થશે માટે
 સ્વામિની ! તુ આટલો બધો જેદ ન કર, નિશા ન થા અને જો વાતમાં લેવાદેવા નથી
 એવું જાણતુ વચન બોલ નહિ.

જ્ઞાનસ્થાનું આ ગાથા પરનું વિવેચન વિચારના જેવું છે તેજો જણાવે છે : આ
 પ્રમાણે સુમતિએ મહાને કહ્યું મહા જો સુમતિને અલગ તિષ્ઠાદમય જેથીને તેને (સુમતિને)
 ખીસ્જ દેવા ઉત્તર આપે છે તે કહે છે કે સ્વામિની ! સાંભળ, જાનકા જેદ કર નહિ.
 આવડો બધો જેદ શા માટે કરે છે ? જોમ કહેવાનો સ્વસ્થાઈ જો છે કે સ્વસ્થાઈ
 ભર્તાર વખાણ મહેલ નિના જન્મ મહેલમાં જન્મન કરે છે તેથી આટલો માટે જેદ ન કર
 સ્વામિની ! નિઃશયી થઈને, બે કાંઈ પગની આસપાસ લપેટીને, વચ્ચેના જાગમ્ય પ્રભુ
 મૂંઝીને બેસી રહેશે તો તો કોઈ કામની સિદ્ધિ નથી થવાની, કાશ્વ કે ઉપસાદસ
 સૂત્રમાં (સૂત્ર ૩૬) કહ્યું છે કે જુષ્ઠાચે જમ્મેયં વલ્લેય વીરિયં પુરિસક્ષાત્પરજામૈર્વ—
 એટલે ઉત્થાનથી, કર્મથી, ભજથી, વીર્યથી, પુરુષાર્થથી—જાતપણ ઉત્થાન કરવું, એટલે
 ઢેર ઢેર નામ ઉપમથી સિદ્ધતા છે તેથી તમે પણ ઉપમ કરશો તો સામર્થ્યવાન પ્રભુ—જાતમા
 સમ સ્વરૂપ—યરે આવશે—પ્રવેશ કરશે કાશ્વ કે જો સમર્થ છે. આ પ્રમાણે સુમતિ પ્રત્યે
 મહા કહે છે આ પ્રમાણે આનંદમન—મૂળ નામ લાલાનદ—મહાશુનિરાલ મેદ એટલે
 સ્નેહે કરીને કહે છે. સુમતિ પ્રત્યે મહા સખી કહે—સ્નેહે કરીને કહે—જોડો સ્વામિની !
 આનંદમન પ્રભુ ઢેર ઢેર આપશે. જ્ઞાનદ—જ્ઞાતમસ્વરૂપાનંદનું ધન—સવનપણું પ્રભુ જોવા જે
 સ્વામી હેર્લા હેર્લા વખાણ જે પરમ શુદ્ધ સ્વરૂપ—જાણતું અને તેરનું શુભસ્થાન—જે વખાણ
 નિજગર—છે ત્યાં જાવશે. આ જાવશે પ્રેરક જાણ જાણ નિવારણ લાવક છે અને જાવાઈ સિદ્ધ છે.

મિત્ર નેપકાર આજી જગ કરી છેવટે ઉમેરે છે : એકે ચેતન વિશ્વાવશ્યાર્થ કર્મને
 હીપે પ્રમાદમા પડેલો ઢોલ છે અને આશા કર્મ કરે છે પણ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થવું હોય
 એટલે તત્તવિવેક થયો હોય તો જાતજાણિ અશુભ કર્મો છૂટી જતાં તે જરૂર મુક્ત થાય
 છે, માટે ખારી સ્થિતિ જાણવાની નથી જોમ જોદ કરી કોઈએ ઉપમ છેદવો નહિ. ઉપમ
 કરવાથી મમતાનો સગ છૂટી જશે, આત્મા જાગન થશે અને સમતાને પાત્રી રાજદેવથી
 વિરમી મેલ જશે, સુખી થશે અને જાને માટે ઉપસાદસ્ય સૂત્રની પણ સાખ છે.

આ જાને અર્થમાં દર્શિનિનુ એક જ છે સદૃશ પ્રગતિ થઈ હોય તેવજ નેપકાર
 થઈને બેઠી રહેવા જેવું નથી, મૂળ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવા માટે ઉપમ આજી સમયા જેવું

છે માયામમતા ચોર છે જોનાથી નિત્ય સાવધ રહેવા જેવું છે જરા પણ ગફલતી થતા જો ચોરા રાત્રેવેળની જાણીથીઆથી બાઢે રસ્તે નિજ મઢિને ઘેરી ધર્મધન હરી દેવાની ટેવનાળા છે જોને અનેક રસ્તા આવડે છે અને જો ત્યારે ચઢ્ઢરમા નાથી ચેતનને પરા ખીન બનાવે છે માટે તેનાથી સાવધ રહેવું, પણ હિંમત હારી બેસી જવું નહિ. મનમા જરૈંસો રાખવો કે અજાત રહેવાથી જાતે સ્વરૂપપ્રાપ્તિ જરૂર થયે અને સાથે માર્ગે જમન હોય તો જાતે સાધ્વસ્થાને જરૂર પડેથી જવાશે જોમા જેમ જૂજ જરૈંસો રાખી બેસી રહેવા જેવું નથી, તેમ જ યોદ્ધરાયના યોનચાળાથી ઝલસાર્થ પ્રથત્ત મૂઢી દેવા જેવું પણ કાંઈ નથી. (૬)

ઉપસહાર—જુઢીથીમા પદમા મહાનદ મુખતું વણન થવાનું છે અને વિવેક તે વણની જાવાવે છે તે પણ સાચી વાત છે અને જુઢી ચેતના—મુખતિ તેને કૂઠકપડના કોષળા કહી વર્ણવે છે તે પણ સાચી વાત છે ચેતનની જુરી જુરી રથા વર્ણવવાની અને તે રીતે તેનું જુઢુ સ્થાન વર્ણવવાની આ અલગ અલગ મૂમિકા છે જોમા વિરોધ નથી, પણ નય જ્ઞાન છે પર્વાપલનનું જ્ઞાતોજન છે અને ઉદયમ કરવાની પુરુષાર્થ જાણ રાખવાની અને અંતસ્વીય ફોરવવાની વિજ્ઞાળ પ્રેરણા છે ઉદયમ ન છેડવો જો જરી વાત, પણ હેરે હેરે પ્રમુ મઢિરે જરૂર પધારશે જો વાત મૂઢવી નહિ, અને છતાં પ્રમુ જરૂર આવશે માટે જાતે સાધુ થવાનું છે તો હમણા સ્વજ સુખ માળી લો, જોવી તુચ્છ મનોદથા પણ થવી ન થટે. આ મુર્ખની વચ્ચે માર્ગ કઢિ અને પ્રતિતિ સાથે તે ચેતન નય જ્ઞાનપૂર્વક પ્રમાણજ્ઞાન મુખી પડેથી તે જ્ઞાનનો સાથે લાલ ઉઠાવે છે જોમ સુમજવું માત્ર જ્ઞાનથી કાંઈ થયે નહિ, નાન વજરની શદ્ધા ને નહિ અને જાણ પ્રતિતિ અને વિવેક સાથેની વિચારણા વજર પ્રતિતિ જાણ રહે નહિ. આ મુર્ખ વાતની અદર જૂજ શદ્ધા જોઈ જો, જ્ઞાતમવિશ્વાસ જોઈજો, આજ્ઞવળા માથે ચઢી જતા મોઢી ખુવારીનો જ્ઞાત જોઈજો અને મા આગળ મામાની મોઢી વાત ન કરતા મામાને સાથે સ્વરૂપે જોજાથી જોને રસ્તા પર ચઢાવી દેવા જોઈજો. જાણી જોતા અકિચ વિશ્વાસમા બેસી રહેવા જેવું નથી, તેમજ જ્ઞાનો જ્ઞારો જ્ઞાવનાર નથી જોમ ધારી ઝલસાર્થને પુરુષાય મૂઢી દેવા જેવું પણ નથી.

આ પદની વિચારણા કરતી વખત જુઢીથીમા પદનો સાથે જ્ઞાત કરવામા જ્ઞાવશે તો વધારે મજા જ્ઞાથી અને તે વિચાર્થ જાદ નિર્લેખ અને અવધારનો સમન્વય થઈ જશે. આ પદનો મૂળ આશય આ પ્રમાણે હોય જોમ પુરુષપાથી અને જ્ઞાનસારના રથાથી જ્ઞાતવું છે જોમાં જાદુ કોઠો લાય છે તે જાસ વિચારવા ચોખ્ખ છે અને યોનનને હજુ પણ કપળના કોષળા કહી નિર્દેશ થયે છે તે જાખવ પોતાને ફેરલી લાગુ પડે છે તેનો જ્ઞાત કરી ચેતવા જેવું છે આ પદમા યોનનની જાણ સ્થિતિનું વણન અવધારનવને જ્ઞાતથીને જાણેજાવું છે (૭૦)

૫૬ ધર્માતેરમુ

શ્રુતિકા—મૂળ સ્વરૂપે ચેતનને સમજવામા આવે તો તેનું વર્તમાન વિરૂદ્ધ સ્વરૂપ સુધારી તેના મૂળ સ્વરૂપમા તેને વિશિષ્ટમાન કરવાની ચીતિની શોધજોગ થાય, તેને માટે સાધનો મેળવ, તેને સાધા રસ્તા પર મૂકી શકાય અને તેને ચોખ્ખો દોરવળી આપી શકાય. જનવ જીવનને જે સ્વામી આપ્યો તે કાલમા રજદોળાય છે અને સ્થિરતા, શાંતિ કે સુગંધ વગર સર્વત્ર કુગાથ છે. જેના ઉપર જે જહારના આક્રમણો ન હોય, જે જેને મૂળ સ્થિતિમા આવી જવાની જોવામાં થઈ હોય, તે પછી જે પરજાવમાં આવે નહિ, કલ્પિતમાં સમે નહિ અને પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપમાં રમણ કરવાનો જેને સ્વેચ્છા પછી બાલ અને એકવાર જે માર્ગે જેનું જમન થાય એટલે પછી જેને આ પરજાવના કુશળમા મલ વળ ન આવે. માટે પોતે વસ્તુસ્વરૂપે કેવો છે અને કયા જીવનને આરંભ પ્રેરક શોધ અને પ્રવૃત્તિ છે જે વાત જેના સુખ ચિત્તરૂપે ફરી ફરીને સ્વૂ થવી ઘટે. જેમ થાય એટલે જેને વર્તમાન ઇચ્છા માટે વિચાર થઈ, જે વિચાર થતાં તેમાંથી નીકળવાનો જેનો અભિપ્રાય થયો, જેમ થતા તેના માર્ગોની શોધ થાય અને નિર્ણય અને અંતર પ્રકાશી જે પોતાના મૂળ સ્થાનને આવી જાય. માટે જે પોતે કોણ છે અને કેવો છે, જેને વિચારી લઈ જે.

આત્માનો પરિચય અનેક દૃષ્ટિબિન્દુથી થઈ શકે છે. તેના જીવનને વિચાર કરતાં પણ જેને જોગબાધ જેના જીવે પળ એટલા છે કે જેની બાધમાં કરતાં જીવન આપુ પદાર થઈ બાધ. જેક સ્થાનને કહ્યું છે કે મુખમા હલાર જીવ દોષ અને આપુખ પદારમાં હોય અને આપો વળત આત્માના જીવનું વર્ણન થાય ક્યાં કરવામા આવે તેજી આપુ જીવનને જાતે જેનું પૂરું વળન થઈ શકે નહિ. આ વાત પ્રથમ દૃષ્ટિએ અતિશયેષ્ટિ બરેલી કેઈને લાગે, પણ વસ્તુતા તેમ નથી. ચેતનજીના જનવ જીવે તે બાધમાં છે તેટલા વળતી શકાય તે કો સમય નથી. જુદ કેવળી પણ આત્માના સવ જીવેને વર્ણવી શકે તેમ નથી, કારણ કે બાધા અને સમયની મર્યાદા તેમને પણ જરૂર લાગુ પડે છે. તેઓ બંધી શકે પણ સવ કદી ન શકે આવા ચેતનજીને જેના મૂળ સ્વરૂપે, જેની કર્મથી અનાનુદય થાય, જેના જગદીશ સ્વરૂપે જોગબીજે જેને જોગબવાની અને જેનો પરિચય કરવાની—કસવવાની જરૂર પડે જે જુગની થાન જીવે વસ્તુતે આપણે આપણી બનને પૂરેપૂરી જોગબી શકવા નથી જે સાચી વાત છે જેને જોગબા વગર જ્યાં ત્યાં બદલું જે નકારું હોઈ આપણે પોતે કોણ છીએ જે બરાબર બજનું એઈ જે આપણે આ જમા તેનો પ્રથમ ફરીએ.

૫૪

(૨૫-માર્ગ)

અનંત અસ્પી અવિગત સાસતો હા, સાસતો વસ્તુ વિચાર;

સદજ વિભાસી હાસી નથી કરે હા, અવિનાસી અવિકાર અનંત ૦ ૧

અર્થ—(ચેતનરાજ) અનંત (છે ।-અત વગરનો) છે, રૂપ વગરનો છે, અનેક સ્વભાવી ॥ સર્વ કાળ રહેનાર છે, વસ્તુના સંપૂર્ણ જ્ઞાનથી વાસિત છે, સ્વાભાવિક રીતે જ મૂળ વસ્તુમાં વિલાસ કરનાર છે, કોઈ (ચેતન કે અચેતન) ની કંઠી કાંસી ન કરે તેવો (અશીર) છે, કંઠી વિનાશ ન પામે તેવો તેમજ કોઈ પ્રકારનાવિકાર (દેશ્વાર) વગરનો છે. (૧)

વિવેચન—પ્રથમ ચેતનને મૂળ સ્વરૂપે યોગ્યપણા એને માટે શ્રેય વિશેષણો આપીએ. વિશેષને પરજાવનાર અને અન્યથી ભુલ પાડનાર વિશેષણ છે એ તો અશ્વત્થી વાત છે ચેતનજી માટે તો વિશેષણ પાર વગરના છે —

અનંત : એનો અત નથી, કોઈ કાળે એ હતો ન હતો થનાર નથી એ તો છે છે ને છે એના ત્યામ ફરે, બાહ્ય રૂપ પુદ્ગલ સળધે ફરે, એની ગતિ-અગતિ કંઈ સંબંધ થાય, પણ એ કંઠી નાશ પામે નહિ. બાહ્ય દ્રષ્ટિએ જેને મરણ કહેવામાં આવે છે તેમાં પણ ચેતનનો નાશ નથી, એમાં અવસાન જોડે સ્થાનવતર જ છે એ સર્વ કાળ રહેનાર છે અને એ સિદ્ધ થાય ત્યારે તેનું આ વિશેષણ બરાબર સાર્થક થાય છે

અરૂપી : ચેતનનો પોતાનો કોઈ આકાર નથી એને રૂપ નથી, શરીર નથી, દેખાવ નથી. રૂપ, દેખાવ કે આકાર તો અણુવ-પુદ્ગલને હોય, મૂળરૂપે એ નિરબન-નિશકાર છે.

અવિગત : વિગત એટલે મરેલ. આ ચેતન કોઈ દિવસ મરણ પામવાનો નથી. અથવા એનેક ગતિવાળો, અનેક સ્વભાવવાળો એ છે કોઈ સ્થાને અવિગત' પાઠ હોવા સલાવ છે, તો તેનો અર્થ નિહાચેલ એમ સમજવું એના મૂળ સ્વરૂપે એની કોઈનિહાન કંસી શકે, એ સત્તાગત અર્થને અંગે એનું સ્વરૂપ છે. અવધારમાં એની અત્યુક નામે કે ગતિએ નિહા થાય તો તે તેના વિદ્યુત સ્વરૂપ અને પુદ્ગલ સંગને આધીન છે. એના મૂળ સ્વરૂપમાં નિહાને સ્થાન નથી, કારણ કે ત્યાં તો માત્ર અનંત ગુણો જ ભરેલા છે.

શાસતો : શાશ્વતો, ત્રણ કાળે છે છે અને છે. આ વિશેષણમાં અને પ્રથમના 'અનંત વિશેષણમાં થયો ફેર છે. અહીં એની ત્રિકાલ સ્થિતિ પર મહાર છે અને અનંત 'મા

પાઠવર—પ્રત્યક્ષ યોગ્ય પદ્ધતિમાં હો નથી. અને પ્રથમ પદ્ધતિ સિવાય આખા પદ્ધતિ કોઈ સ્થાને હો નથી. પણ નિમિત્તા પદ્ધતિ તેમ સ્થાને છે મૂળો છે—(૨-૩ ૩-૧ ૪-૧ ૪-૩ ૫-૧) ૫૬૫-સદ્ધિ

શબ્દાર્થ—અનંત=અત વગરનું, હોવા વગરનું, અવિનિર્મિત. અરૂપી=રૂપ વગરનું, અવિગત=એક થતિ વગરનો, અનેક સ્વભાવી. શાસતો=શાશ્વતો, નિરતર દેખાવ. વાસ્તવો=અવિનિ, અપેક્ષા. વસ્તુ=કોઈ ખસુ યોગ્ય નામ આપી શકાય તેનું કંઈ. સદ્ધિ=સ્વભાવથી, મૂળ વસ્તુ અંતે. વિદ્યાર્થી=વિદ્યાસ કરનાર. હાસી=હાસી, મહાસી, હાસ. અવિનાસી=નાશ ન પામે તેવો. અવિકાર=દેશ્વાર જેમાં ન થાય તેવો.

તેા અતરહિતપણા વરફ લક્ષ્ય છે શાન્તતામા સ્થાપક બ્યાખ્યા છે અનતર્માં નમ પ્રતિષ્ઠા (modesty) સ્વરૂપ છે જોનેા અતિમ આશય લગભગ સરખો છતાં ભાવ અલગ અને સ્પષ્ટ છે શાન્તતામાં શૂન, અવિશ્વાત્ અને વર્તમાન પર નજર કરવાની રહે છે બસે અનતર્માં માત્ર અવિશ્વાત્ પર નજર થાય છે આ તકાવતને કારણે આ બન્ને વિશેષભૂત ઉપયુક્તતા છે.

વાસતો વસ્તુ વિચાર : વસ્તુના જ્ઞાનથી એ વાસિત છે એ અર્થ 'દશામ કોષ ત્વારે વસ્તુજવ સર્વ' ભાવે તે જરાજર ભણે છે પણ એની અર્થે તે દશા કોષ ત્વારે જ્ય એને અક્ષરનો અનતર્માં જાગે તો જરૂર ઉઘાડો રહે છે અને સત્યાગતે તે એ પૂર્ણવસ્તુ વિચારથી ભરેલ છે વાસિત શબ્દમા વાસ-અર્થનો ભાવ છે તે એની સત્તા (Potency) સ્પષ્ટ છે. વસ્તુવિચાર માત્ર આત્માને જ કોષ; અલગથી ચિતનને બુદ્ધ પાઠનાર આ વિચાર જ્ઞાન-વત્ત જૂન ઉપયોગી અને જ્ઞાનમાં સખવા યોગ્ય છે. ચિતનની જોગબાણ માટે જ્ય એ વિશેષજ્ઞ આસ લક્ષ્યમા સખવા યોગ્ય છે.

અર્થવા 'વાસતો' અને 'વસ્તુવિચાર' એને છૂટા પણ પાડી શકાય તેમ કરતાં આ પ્રમાણે અર્થ શક્ય છે :—

વાસતો : વાસતું એટલે વાસવાળું થવું, મહેકવું. 'વાસતો' એટલે સુખથી, ખેલાની સુવાસ ભાવશ્ચ પ્રસસવતો.

વસ્તુવિચાર : એ પોતે જ વસ્તુવિચાર કરનાર છે એનામાં અનત જ્ઞાન કોષથી એ બંને જ વસ્તુવિચાર છે અચીતમા પદમા 'વસ્તુવિચાર' નામનો રાજ વર્ણવે છે એના નિરપૂર્વ દેશ અને નિર્ભય નમરીના વધુ ન માટે જુઓ અચીતમા પદતું વિવેચન.

સહજ : એ સ્વાભાવિક છે કુદરતી છે અકૃત્રિમ છે. એને કોઈ જનાવતું નથી, એ બની થકે તેવી વસ્તુ નથી, એનામા અખિત્વ શક્તિ અને ઉપયોગ છે તે સવ સ્કંધ છે.

વિલાસી : જ્ઞાન કરનાર રમણ કરનાર. આ બુદ્ધ-વિશેષજ્ઞ આસ વિચારણા માટે છે. સિદ્ધતા ભવો-સિદ્ધો પણ નિજ બુદ્ધમાં રમણ કરે છે અને નિજબુદ્ધરમણસ્થિતારૂપ આસ્તિ સિદ્ધોમાં પણ થો છે એ દર્શિએ આ આતર વિલાસ થવો મદત્તનો ભાગ ભળે છે. એ બ્યારે પુરૂષલના સખખમાં કોષ, ત્વારે પોરૂષલિક વિલાસ પણ કરે અને મુખ ભાવ ત્વારે માત્ર સ્વબુદ્ધમા વિલાસ કરે. આવો એ વિલાસી છે.

અર્થવા સહજવિલાસી ગ્રાથે લઈએ તો એનો ભાવ સ્વાભાવિક રીતે મૂળ બુદ્ધમાં વિલાસ કરનાર ચેતનાશબ્દો એ ભાવ સમજાઈ બધ તેવો છે.

હાસિ નચિ કચે : એ અન્યની મરકરી કરી ન કરે, પોતે અતિ ઉચ્ચ દશામા—સ્વભાવમા વર્તનાર છે અને અન્યની હાસી કરવી એ તો વિલાપદશા છે શુદ્ધ ચેતન બીજના મુખે, એ વાત એને જાગે નહિ.

અવિનાશી : એ જાતે કદી વિનાશને પામે નહિ, એ નથી જોમ કદી યામ નહિ. જનતામા જાતની વાત છે આમા વિનાશની વાત છે આશય સ્પષ્ટ રીતે જુદા છે પરિણામ લગભગ એકસરખું છે

અવિકાર : એમાં મૂળ વસ્તુગતે કોઈ જાતનો વિકાર નથી, એ ત્રણ કાળમાં છે તેવા ને તેવા રહે છે માત્ર પર-પુરુષને સગે જોનામા પર્યાયપલટન થાય છે પણ સુષુપ્તમાં જરા પણ વિકાર-રૂપકાર થતો નથી.

આમાં કશું વિશેષજ્ઞાન જોતનજાના આપ્તિ એ જોની જોગવાણી માટે જરૂરના છે (૧)

હવે જોના એકત્રીકૃત જુલુ જતાવે છે એ આપ્તિ કર્મનો વિષય છે, જાહી તેના માત્ર કર્મનાં નામો આપી તેના નાશથી કેવા સુખો પ્રકટ થાય છે તેની વાચ્યતા થવાની છે

જ્ઞાનાવરણી પંચ પ્રકારનો હો, દરસણના નવ મંદ;

વદની માહના દોય દોય જાણીય હો, આડખા ચાર વિષ્ણેદ મનહૃ ૨

અર્થ—પાંચ પ્રકારના જ્ઞાનના આવરણ કરનાર કર્મનો વિષ્ણેદ (નાશ) કરનાર જ્ઞાનાવરણ કરનાર નવ કર્મોના નાશ કરનાર, વેદનીય કર્મ અને શ્રોત્રીય કર્મના જે જે લેહ વિષ્ણેદ કરનાર અને ચાર પ્રકારના આધુષ્યનો છેદ કરનાર—(૨)

વિવેચન—‘જ્ઞાનાવરણી પંચ પ્રકારનો’ વસ્તુનું જ્ઞાન થાય, એ આત્મસ્વભાવ છે મિથ્યાત્વાદિના મેગાપથી જીવના આધારથી આકર્ષણ કરેલી કર્મવર્તણું મહિનો વિશિષ્ટ પુરુષગણસમૂહ તે આવરણ. જીવનું જીવત્વ જ્ઞાન વડે જ થાય છે તેના પર આવરણ લાગનાર-દીવા આડુ થકી ધરનાર-કમ તે જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કહેવાય.

(૧) મતિજ્ઞાનાવરણીય—ઇન્દ્રિય અને મન દ્વારા થનારા અવિજ્ઞાનને જે શકે તે મત્ત્ય વરણ. આમા રાક્ષા પંથે કુદરતી ક્રિયાનેલ ઉત્પાતિકી લુહિ જુરનો વિનય કરવા ઉત્પત્ત થયેલ જ્ઞાનવિકી લુહિ કામ કરતા કરવા માનીવય પ્રાપ્ત થતું જાય તે કામિકી લુહિ, અને વય-જનુલવની પરિપાક ક્રિયાએ અવલોકન, અભ્યાસ કે અપ્પા આઈને પ્રાપ્ત થયેલ લુહિ તે પરિણામિકી લુહિનો પણ સમાવેશ થાય છે. એમાં અવધક, ઇંકા, અવાય અને ખારણા થાય છે એટલે જાહી કઈક છે ત્યાંથી માહીને શું છે તેનો નિર્ણય થાય છે પાંચ ઇન્દ્રિય અને મન દ્વારા આ જ્ઞાન થાય છે જોતે જોને પરીણ જ્ઞાન કહેવાય છે જેનું આવરણ થાય તે મત્ત્યાવરણ કર્મ કહેવાય.

(૨) મુતજ્ઞાનાવરણીયમા જીજ્ઞાસે કદી-સમજાવી શકાય તે જ્ઞાનનું આવરણ

પાર્મતર-પ્રકારનો દો-પ્રકારી (દો-અર્થો જા નથી) દરજ્જા-દરજા રોલ રોલ-રોઈ રોઈ

આરોપો-આધુષ્ય
રાત્નાર્થ—રાત્નાવરણી = રાત્નોને આવરણે આડુ આવે તે, આરોપણ કરનાર દરજ્જા = દરજ્જા, રોલનું તે. રોલી = રોલીય, મુખજુવનો અનુભવ રોલ = એ. આરોપો = આધુષ્ય. વિષ્ણેદ = નાશ.

થાય છે આ કુલજ્ઞાન બાલ્યુ છે બાલ્યજ્ઞાન જ્ઞાનો મૂળ છે. હાજલા તરીકે આ પુસ્તક વાંચ્યું હોય તો તેને જણાવવા માટે 'પુસ્તક સંબંધ વાંચક છે. કેઈ વસ્તુને જણાવી આપનાર વાક્યન તે કુલજ્ઞાન છે બોજન, વાંચન, પૂછન, સજ્ઞા, ઇશ્વાર સર્વનો સમાવેશ કુલજ્ઞાનમાં થાય છે સાધારણ વાતચીતથી અને અક્ષરજ્ઞાનથી તે મોટા વિજ્ઞાનનો સમાવેશ આ કુલજ્ઞાનમાં થાય છે એ બંધકારથી પ્રત્યક્ષ લાગતું જ્ઞાન ખરી રીતે પરીક્ષા છે કારણ કે જોને પણ પાંચ ઇન્દ્રિય અથવા મનની અથવા તેજોમાના કેઈ કેઈની હરમ્યાનગીરીની અપેક્ષા રહે છે મનિજ્ઞાન છુદ્ધિવેશન છે પણ સ્વમર્ચાકિત અને મૂલુ છે ત્યારે કુલજ્ઞાન સાક્ષર છે પરને આપ્તુ-શીધુ બલ છે અક્ષરકુલમાં અનેક પ્રકારની લિપિ (દા. ત. કુલસતી, બાલબોધ, શરણી, થામન વગેરે)નો સમાવેશ થાય છે સદ્યાઅક્ષરમાં જ થી હ સુધીના સ્વર-અવનનો સમાવેશ થાય છે અથારે લગ્નિઅક્ષરથી જોનાથી અભિલેખ વસ્તુનું જ્ઞાન થાય છે આ અક્ષરકુલ કહેવાય; અથારે ઇશ્વારવ, જોડકાર, છીંક હસ્તચાલન, સમસ્ત, ખાસી આદિથી જ્ઞાન થાય તે અનક્ષરજ્ઞાન. આવા જ્ઞાનની સામે આવરણ થાય તે કુલજ્ઞાનાવરણીય કમ

(૩) અવધિજ્ઞાનાવરણીય—ઇન્દ્રિય-મનની અપેક્ષા વગર આત્માને સાક્ષાત્ મર્ચાકિત જ્ઞાન થાય તે અવધિજ્ઞાન એ પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન છે જોની મર્ચાકા રૂપી દ્રવ્યની છે અતુક કહવા રહેલા સ્વ રૂપી મર્ચાકોને બલે-રેણે તે અવધિજ્ઞાન આ જ્ઞાનમાં ઇન્દ્રિયની હરમ્યાનગીરી હોતી નથી કે મનને વચ્ચે લાવવું પડતું નથી આમાં રૂપી દ્રવ્યના સામાન્ય અસનો જોષ સીપેસીધા થાય છે એ જ્ઞાનનું આવરણ કરનાર કમ હોય તેને અવધિજ્ઞાનાવરણ કમ કહેવામાં આવે છે.

(૪) મનપર્ચવજ્ઞાનાવરણીય—મનના અવધિવિને બલુવા તે મનપર્ચવજ્ઞાન જોમાં ઇન્દ્રિયની હરમ્યાનગીરી હોતી નથી એ જ્ઞાન આત્મપ્રત્યક્ષ છે એ મનના કાળ બલે છે આવા પ્રકારના જ્ઞાનનું આવરણ થાય તે મનપર્ચવજ્ઞાનાવરણીય કમ કહેવાય છે.

(૫) કેવળજ્ઞાનાવરણીય—જૂન, અવિધ્યત, વર્તમાન સર્વ દ્રવ્યોને જેનવા, બલુવા, સ્વ જાણેને બલુવા અને જોમાં ઇન્દ્રિય કે મનનું મારણપણુ ન હોવું, તે સીધું આત્મ પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન તે કેવળજ્ઞાન એ જ્ઞાનનું આવરણ થાય તે કેવળજ્ઞાનાવરણીય કમ કહેવાય છે.

દ્રવ્ય-સેત-કાગ-લાવ એ ચાર જ્ઞાનમાં ઘટાલવા. અષ્ટની આતુ કપડુ આવે ત્યારે પ્રકાશ થયે, એ થન હોય, ધનનર હોય તેમ તેમ જ્ઞાનપ્રકાશની મહત્તા થાય છે. એ પ્રત્યક્ષ આવરણનો નાશ થતા જ્ઞાનચીકાનો પ્રકાશ થાય છે એ સ્વબલેપ્રતિ છે બલે આત્મ છે પ્રકાશમય છે આ અવધિવજ્ઞાનના નાશથી ચેતનમાં પાંચ જુલો^૧ ઉત્પત્ત થાય છે.

‘દરમજુના નવ લોહ —વસ્તુનો આમાન્ય નિસકાર ઉપયોગ—પ્રથમ સામાન્ય મોષ

થાય, પછી નિશ્ચય બોધ થાય—જેના આવરણ વાર પ્રકારના છે અમુકદર્શનાવરણ એટલે આંખથી દેખવા આડું આવરણ થાય તે બધું સિવાયની બાકીની ઈદ્રિયો દ્વારા થતું સામાન્ય દર્શન આટલે તે અમુકદર્શનાવરણ. અર્થાત્મા સહેલ રૂપી પદાર્થોનો સામાન્ય ઉપયોગ ન આપી શકાય તે અવધિદર્શનાવરણ. અને સર્વ દ્રવ્યભાવનો સામાન્ય ઉપયોગ ન થઈ શકે તે કેવળદર્શનાવરણ. આ રીતે વસ્તુના સામાન્ય બોધનું આવરણ વાર પ્રકારના દર્શનાવરણથી થાય છે. ઉપશત નિકાથી ઈદ્રિયના વિષયો રૂપાય તેથી સમસ્ત દર્શનનો ક્ષાત થાય, તેથી નિકાના પાંચ પ્રકારો દર્શનને આવરે છે એ પાંચે પ્રકાર આ પ્રમાણે છે —

(૧) મુખે-આઠ માત્રે-બન્ને તે નિકા'

(૨) બહુ બધાવવા પછી મુરોલીએ બન્ને તે નિકાનિકા

(૩) ઊંઘતા-ઝેણતાં નિકા આવે તે 'પ્રજલા'

(૪) હાલતા-વાલતાં બળદ હાથી કે થોડા પેટે નિકા આવે તે પ્રજલા-પ્રજલા

(૫) દિવસનું ચિતવેલ કાચ' શત્રે ઊંઘમા કહે તે 'સ્થાનિક' અથવા 'વિષુદ્ધિ'. એમાં વાસુદેવ કરતાં બહુ જોર આવે અને મહાપાપો ઊંઘમા થઈ બાધ.

આ રીતે આર દર્શનાવરણ અને પાંચ પ્રકારની નિકા સાથે મેળવતાં દર્શનાવરણના નવ પ્રકાર થાય.

'વેદનીય દોષ'—વેદનીય કર્મની બે પ્રકૃતિ : શુભ વેદનીય અને અશુભ 'વેદનીય. અતુલ્ય વિષયો મળતા મુખ લાગે તે 'શુભ વેદનીય, પ્રતિકૂળ લાગે તે અશુભ વેદનીય. અથવા એનો સવ થા ક્ષય થાય છે ત્યારે મુખ-દુષ્ટ બનેા ઘોઝવટો રહેતો નથી. આ વેદનીયના ક્ષયથી નિરુપાધિક બનવ મુખ ઉત્પલ થાય છે, માનેલા મુખદુષ્ટની કષ્ટપના કિલટાઈ બધ છે પૌદ્ગલિક મુખદુષ્ટ બનેા અપાલ જલાસ થઈ બધ છે અને ચિત્તનદેવ પોતાના આદિમ મુખમા ક્ષય પામી બધ છે

મોહની દોષ'—મોહનીય કર્મના બે પ્રકાર છે દર્શનમોહનીય અને ચારિત્ર મોહનીય જેનો સ્વભાવ હાફ એવો છે. જેની અસર તબે પ્રાણી જાન મૂલી બધ છે અને પરાધીન થાય છે વસ્તુ જેવી દોષ, એવા ધર્મચુકલ દોષ, તેને તેવી જ વ્યથે તે દર્શન અને સદેહ, વિષયક કે મૂઢપણાથી જે પ્રાણીને નિકળ કરી મૂકે તે દર્શનમોહનીય. એ દર્શનમોહનીયના ત્રણ પ્રકાર છે 'સમ્યક્ત્વમોહનીય, 'મિશ્રમોહનીય અને મિશ્રાત્વ મોહનીય. સમ્યક્ત્વમોહનીયમાં સૂક્ષ્મ પદાર્થોના ન થાય અને અદર થાકા દોષ. આમાં રસ એકકાલિયો દોષ છે મિશ્રમોહનીયમાં કંઈક કહે, કંઈક ન કહે, જોને અદર તત્ત્વકર્મ ન દોષ તેમજ અરુચિ પણ ન દોષ; અથવા મિશ્રાત્વમોહનીયમાં આખી દક્ષિ જ કરી બધ, અને તત્ત્વમાં અતત્ત્વ બુદ્ધિ થાય, અતત્ત્વમાં તત્ત્વબુદ્ધિ થાય. આવા દેવને દેવ તરીકે પિઝાનવા, સાધા સુગ પાસેથી તત્ત્વચર્ચાપૂર્વક અભ્યાસ કરી ધર્મોપદેશ સાંભળવો અને

સાચા ખર્ચને સાચો સમજી અનુસરવો તેનું નામ સમ્યક્ત્વ કહેવાય. જેનાથી કિંત કરનાર ખર્ચાધ્યાન વગેરે ન આવરી શકાય, જેને વશ પકડ્યા પાછી મનુષ્ય પાતાનું ખડું કિંત ન કરી શકે અને જેનાથી કિંથાનો વિપર્યાસ થઈ જાય, ન કરવાનું કરી નખાય, કરવાનું રહી જાય એ આસ્ત્રિયોક્તીય કહેવાય. આજી મનોવિકાસનું શાસ્ત્ર બહી ખડું થાય છે. ક્યાર જે-તે મનોવિકાસ અને ક્યાવળા કારણે તે નોકપાય.

ક્યાવળા ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ એવા ચાર પ્રકાર છે. જેની તરતમતા, જેની સમચની જગ્યાઈ જેની જાહતા અને મન પર થતી અસરને અંગે જેના અનેક લેહ થાય છે એ પ્રત્યેક ક્યાવો અનેક યુક્તિને શકે છે અને કેટલીક નજવ તો ઘણા લાભા કમળ સુધી રહે. સામાન્ય રીતે આજીવન રહે તેવા, એક વર્ષ રહે તવા, ચાર માસ રહે તેવા અને પાંચ દિવસ રહે તેવા ક્યાવો પર વિવેચન કરવામાં આવે છે. બાકી જેની મન પર કેટલી અસર થઈ છે જેના પર જેની જાહતાનો આધાર રહે છે ક્યાવો અનેક મહાન યુક્તિની આધાર આવે છે. પ્રાણીને સંસાર સંયુગ સંયે છે અને તદન પરાધીન બતાવી મૂકે છે.

ક્યાવને ઉત્પન્ન કરનારા નવ નોકક્યાવો છે. કારણ વગર કે કારણસર અન્ય તરફ દાંડી જીખો તે કારણ. ઉદ્વિગ્ધોને અનુકૂળ વિષયોની પ્રાપ્તિ થાય અને તેમાં અતર-ચિત્તને પ્રતિબંધ થાય તે સ્તિ. ઉદ્વિગ્ધોને પ્રતિકૂળ વિષયોની પ્રાપ્તિ થતાં ચિત્તમાં એ ઉદ્વેગ થાય તે અવસ્થિ. ઇદ વિષયો કે વગર કારણે રડવું આવે, દિલગીરી થાય તે ક્રોધ. જરામની બીક લાગે, મંદા થઈ જવાની બીક લાગે, દુઃખન કે ભાસની બીક લાગે કે અપસિતિ થવાની આશંકા થાય કરે તે ભય. ખરાજ વસ્તુ કે ખરાજ રૂપ એઈ દુઃખ જ આવે તે લુપ્તચ્છા. પુરુષ સાથે દશન-સ્પર્શન-કીકા કરવાની અભિલાષા થાય તે મ્હીવેદ. મી સાથે વિષયસેવનની ઇચ્છા થાય તે પુકુપવેદ. અને પુત્ર-પત્ની બન્ને સાથે લોભ લોભવળાની અભિલાષા થાય તે નપુસકવેદ. આવી રીતે સોળ ક્યાવો અને નવ નોકપાય (કારણ વગેરે છે અને વજ્ર વેદ) મળી પચીસ મનોવિકાસશુદ્ધિ આસ્ત્રિયને આવવા ન હે તે આસ્ત્રિયોક્તીય.

આ રીતે મોક્તીયના મૂળ બે લેહ થયા. દર્શનમોક્તીય અને આસ્ત્રિયમોક્તીય. આ બંનેનો નાશ થતા સંસારનાટક પૂરું થાય છે.

‘આવિગ્ધો ચાર વિષયો’—આમુખ્યકર્મના ચાર પ્રકાર. તેના વિષયોથી ચાર ઉપ ઉત્પન્ન થાય. આ આમુખ્યકર્મ ચાર પ્રકારનું છે. (૧) દેવજતિ, (૨) મનુષ્યજતિ, (૩) તિર્થંધરજતિ અને (૪) નરકજતિ. આ આમુખ્યકર્મ લેહ સરળ છે તે (લેહ) પ્રાણીને પકડી રાખે છે ખસવા દેવી નથી અને કેટલીક વાર તો કાચ-પગ બાંધને જેવા બંધી રાખે છે કે જેનાથી સંસાર ચલે નથી.

આ ચારે પ્રકારના આયુષ્યક્રમના નાશથી ઝાંટાફેરા ખલાસ થાય છે, અને અનત શાંત સ્થિતિની જમાવટ થઈ જાય છે, અને અક્ષય સ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય છે (૨)

આ રીતે સ્નાનાવસ્થાના પાંચ પ્રકાર, ઇશાનાવસ્થાના નવ પ્રકાર, વેદનીયના બે પ્રકાર, મોહનીયના બે પ્રકાર અને આયુષ્યના ચાર પ્રકાર—એ રીતે કોટ્ટીચ પૈકી બાવીશ પ્રકાર થયા, એનું નિવારણ કરવાનું છે બાકીના નવ પ્રકારોના નિવારણને હવે વિચારી જઈએ —

શુભ અશુભ નામ દોય યજ્ઞાણીએ હો, ડુંચ નીચ દોય મોત;

વિપન પચક નિનારી આપવી હો, પચમ ગતિપતિ હોત અનત ૦ ૩

અર્થ—(નામ ક્રમના) શુભ અને અશુભ એવા બે ભાગ વણવીએ, અને ઉચ્ચ જોત્ર અને નીચ જોત્રના બે ભેદ યાય; અને પાંચે પ્રકારના વિધાના સમુચ્ચયને પોતાની શક્તિથી (સ્વતઃ) અટકાવી દઈને એ આખરે પાચમી ગતિ (મોક્ષ)ના પતિ થાય છે (આ સર્વ પારિભાષિક છે વિવેચન જુઓ) (૩)

વિવેચન—‘શુભ અશુભ નામ દોય વખાણીએ હો’—નામ ક્રમના બે પ્રકાર છે : શુભ અને અશુભ. આ દુનિયામાં નામ કાઢવું, અશુભ તરીકે ઓળખાવું, એ સર્વના આધાર નામ ક્રમ પર રહે છે એના સારા અને ખરાબ વિભાગ પાડીએ તો સંક્ષેપમાં એનો જ્યાંસ અવી જાય છે આ ક્રમના નાશથી ઉપર અડધી બુણ્ણ જણાએ તે પ્રાપ્ત થાય છે આ શુભથી ચિતરામણ ખલાસ થાય છે ચિતરામણનું વૈચિત્ર્ય ખાસ એવા હાથક હોઈ એ સમગ્રી જગત વિસ્તારથી પરિચય કરીએ.

એ ચિતરામણ સાડુ અને ખરાબ બે પ્રકારનું હોય છે અવહારથી સારા ચિતરામણને પુણ્ય કહેવામાં આવે છે ખરાબ ચિતરામણને પાપ કહેવામાં આવે છે આ નામ ક્રમની પ્રકૃતિ એક રીતે ૪૨ ગણાય, બીજી રીતે ત્રણ ગણાય અને ત્રીજી રીતે ૧૩ ગણાય.

આ રીતે નામ ક્રમના ભેદ થયા. આ પદને જાગે તો તેના શુભ અને અશુભ એવા બે જ ભેદ પાડયા છે.

‘ઉચ્ચ નીચ દોય મોત’—જોત્ર ક્રમના બે પ્રકાર ઉચ્ચ જોત્ર અને નીચ જોત્ર સ્વજોત્ર, મુખમાં ઉછેર, વિશિષ્ટ કુળમાં જન્મ થવો એ ઉચ્ચ જોત્ર કોટ્ટેન્દ્રિયાદિમાં પણ ફૂલ મહાપુરુષોના મળામાં પડે કે પ્રભુને શિરે યાદે, એની સરજામણી કુભારના ઘડા સાથે કરી છે સારા ઘડો બનાવે તો તેની પૂજા થાય, અમળ કાર્યમાં તેની સ્થાપના થાય અને ખરાબ ઘડો બનાવે તો તેમાં દારૂ ભરાય. દારૂનો ઘડો સાથે હોય તોપણ લોકો તેને

પામતર—નામ રાજ-રાજ નામ ઉચ્ચ નીચ-નીચ કીચ વિધન-વિધન

શબ્દાર્થ—જગતીએ = જગતીએ, જાગ્યા કરીએ ઉચ્ચ = ઉચ્ચ જોત્ર = જોત્ર ક્રમ વિધન = વ્યવસ્થા
પચક = પાંચમો સ્વરૂપ-સમુચ્ચય આપવી = સ્વરૂપ, પોતાના સ્વરૂપથી, પોતાની શક્તિથી. પચમ = પાંચમી
પચમ ગતિ = પાંચમી ગતિ, મોક્ષ ગતિ = મોક્ષ. હોત = થાય.

એક નાક યદાવે. રાજકુળ-સુવિધા કુળ-ને ઉચ્ચ માન્યુ બાબ છે અને વિદ્યુત કુળને નીચ જોત્ર માન્યુ બાબ છે

‘વિદ્યન પંચક નિવારી આપથી હો’—પોતાના વીચથી પાંચ વિદ્યોને નિવારીને એટલે કહીને. પાંચ વિદ્યો-અતરાયો નીચે પ્રમાણે છે —

(૧) દ્યૌર્ગતશય—પોતાની પાસે આપવાની વસ્તુ હોય, સામા માગતો હોય, અને આપવા યોગ્ય પાત્ર હોય છતાં આપી શકાય નહિ. બાહ્યની દુકાને બંધો, બાજબી બંધો—આતુ બોલે, આપવાની ભાવના પણ ન કરે કપિલા દર્શાવ.

(૨) લાક્ષ્મીતશય—આપવામાં કામિલ હોય છતાં નીચો ન કરે; સુવાચસ્વ હોય, સોજ સોગવ્યા શક્તિ હોય, પણ વસ્તુની પ્રાપ્તિ ન થાય; લાભ આપનાર હોય છતાં લાભ ન લઈ શકાય તે લાક્ષ્મીતશય. હલકુ જાણનારો દાણલો. બાહ્યાના અજવાનનો વરસીવર.

(૩) લોગ્યતશય—એકવાર સોગવીને ફેંદી દેવાય તે વસ્તુઓને સોગ્ય વસ્તુ કહેવાય છે. દા. ત., ફેંદી, મીઠાઈ આવાના યદ્યપી. વરમાં વસ્તુ હોય, વસ્તુ મેલવવાની ત્રેવડ હોય, છતાં સોગવી ન શકાય તે લોગ્યતશય.

(૪) ઉપલોભ્યતશય—એક ને એક વસ્તુ અનેક વાર સોગવી શકાય તે ઉપલોભ્ય વસ્તુ. દા. ત., કપડાં, વસ્ત્રો વગેરે.

(૫) વીર્યતશય—જાતે સુવાન, યોગ્યદિવ અને સચકત હોય, છતાં પોતાની શક્તિ ફોરવી શકે નહિ તે આ કલ્યાણ આવે. સાધુપુરુષ મોક્ષ માટે ક્રિયા કરવા વિચાર કરે પણ કરી ન શકે; પાત્ર જાણીન માણસો પણ આ વિભાજમાં આવે.

આ રીતે આઠ કર્મની વિચારણા નિગતથી કરી. શાનાવસ્થાથી કર્મના પાંચ પ્રકાર દર્શનાવસ્થાથી કર્મના નવ પ્રકાર; વેદનીયની બે પ્રકૃતિ; યજ્ઞનીય કર્મના દર્શનયોગનીય આદિત્યયોગનીય બે પ્રકાર; આર પ્રકારના આયુષ્ય નામ કર્મની ૪૮, ક્ષત્ર કે ૧ ૩ પ્રકૃતિના ધુલ અને અશુભ જોવા બે વિભાજ; યોગ્યકમ-ઉચ્ચ જોત્ર, નીચ જોત્ર; અતરાય પંચ પ્રકારના—આ પ્રકારે ૩૧ કર્મના ત્વાગથી બોક્કીયા શુદ્ધ થાય, તે આપવી ગાથામાં આવે.

‘પંચમઝતિપતિ હોત’—દેવ, મનુષ્ય, તિર્થંક અને નારક બે બારે ઝતિ મુદ્રી કર્મ ને પ્રાપ્તી પશ્યમી ઝતિ-મોક્ષનો પતિ થાય છે એટલે મોક્ષને પામે છે. વસ્તુવ તો મોક્ષ બે ઝતિ છે જ નહિ. ત્યાં જવું પડતું નથી, પ્રાપ્તી-આત્મા અથવા કર્મથી મુકાય છે ત્યારે સ્વભાવતઃ વારે ઝતિની ઉપર જઈ પહેલે છે. પાણીમાં પડેલ લાકડું કેઈ પ્રકારના પોતાના પ્રયત્ન વગર એમ પાણીની ઉપર આવ્યું જાય તેમ કર્મજનનથી જન્મ્યાં બેલેલો આત્મા અથવા તેનાથી મુકાઈ બાક ત્યારે ઉપર આવ્યો બાક છે. આર ઝતિની અપેક્ષાએ મોક્ષને ઝતિ કહેવામાં આવે છે અને અત્ર તેને પશ્યમી ઝતિ તરીકે બતાવેલ છે. આથી ત્યાં

જ્યાપત્તુ નથી ત્યાંથી જન્ય જ્યાપત્તુ નથી, એટલે એને મતિ કહેવી એ માત્ર અપેક્ષા થયત છે (૩)

યુગપદ માવી ગુણ જગત્પદના દા, ઇકગ્રીય મન આણ;

મરત મનતા પરમાગમ થવી હો, અચિરાવી ગુણ જાણ મનંત* ૪

અર્થ—(એ પ્રમાણે) પરમાત્માના એકીસાથે શરૂ થનાર એકગ્રીય ગુણને તું જાણ અને (તે ઉપસવ) તેમનામાં તો બીજા અનતા ગુણો છે અને તે પરસ્પર દ્વિવ્યાસલક્ષણવાળા શક્તિ અનત ગુણો છે તેને તું પરમ પવિત્ર આગમ (જૈન નાનનિધિ)થી જાણ (વિવેચન જુઓ) (૪)

વિવેચન—ઉપર પ્રમાણે ૩૧ ગુણો એકસાથે જમડીસમા—જમવાનમાં થાય છે તે તું જાણ ત્રીજા આધ્યાત્મ એકગ્રીય પ્રકૃતિ મળાવી તેના નાશથી યુગપદ ગુણો થાય છે તે આ પ્રમાણે —

(૧-૫) મતિનાનાવરણ, યુગજ્ઞાનાવરણ, અચિન્તાનાવરણ, મનપ્રવચ્છાનાવરણ અને કેવલજ્ઞાનાવરણ ક્રમના ક્રમથી અનત નાનગુણ પ્રકટે છે ઉપર પ્રથમ પ્રથમમાં વાસ્તે વસ્તુ વિચાર ગુણ કદાચ તે અર્થ સાધક થાય છે લોકલોકેશના સ્વરૂપને, સર્વ ભાવોને એકીવચ્ચે જાણવા, એ શુભ આ પદ્ય કર્મપ્રકૃતિના ક્રમથી બને છે કેવલજ્ઞાન તો આખી દુનિયાના ભાવો બને છે તેથી મન્યાવરણના નાશનો પછી ખાસ ઉપયોગ રહેતો નથી અને કેવલજ્ઞાન થતા જઈએ છાંડવડિય જાન એ છાંડવડિય જાનો નાશ થાય છે—એની જરૂર રહેતી નથી, છતાં એના નાશરૂપે ગુણ તો રહેલો જ છે મન્યાવરણ દાખ તો કેવલજ્ઞાન થાય નહિ, આપ્તિ થાય જ્ઞાનાવરણના ક્રમ થતાં ગુણ તો માત્ર કેવલજ્ઞાન પ્રકટ થવાનો થાય છે આ નાન રૂપે થવાની જરૂર છે

(૬-૧૪) વ્યુદયનાવરણ, અવ્યુદયનાવરણ, અચિદ્વર્ણનાવરણ કેવલદયનાવરણ; નિકા, નિરાનિકા, પ્રયત્ન, પ્રયત્નપ્રયત્ન અને સ્વાનર્થ એ નવ દયનાવરણ કર્મોના ક્રમથી અનત દયન થાય છે; આમ પણ કેવલદયનાવરણના ક્રમ પછી એક મૂળ ગુણ અનત દયન પ્રકટે છે એટલે બાકીના આઠના ક્રમનો ખાસ ઉપયોગ રહેતો નથી, એટલે કે તેનાથી નવો ગુણ પ્રકટતો નથી, છતાં એમાં પણ નાશરૂપે ગુણ તો જરૂર રહે છે અહીં પણ વાસ્તે વસ્તુ વિચાર વિશેષ ગણ થાય છે

(૧૫-૧૬) મુલ ચેતનીય અને અમુલ ચેતનીયના નાશથી નિરુપધિ અનત મુલ

પ્રમાણ—૩૨૫૫—૩૨૫૬, જમડીસમા—જમવાનમાં, જાણ—જાણ.

સાધાર્થ—૩૨૫૫ ભાગ્યે ભાગ્યે પ્રકટ થનાર, જાણ = જાણે, જમવાનમાં જાણ = ૩૧ જાણ = નીચે આ વિવેચન. જમવાનમાં ૩૨ જાણ, જમવાનમાં પ્રકટ કરેલ મન નાશરૂપે એ નાશરૂપે થત અનત. અચિરાવી = પરસ્પર વિરોધ—અચિરાવડું જોઈ ન હોય તે.

પ્રાપ્તિરૂપ શુભ પ્રકટ થાય છે ઉપર 'અવિહાર' વિશેષણ પ્રથમ ગાથામાં લખાતું છે તેને અહીં ઉપયોગ થાય છે

(૧૭-૧૮) દર્શનમોહનીય અને ચારિત્રમોહનીયના ક્ષયથી શ્વાસિક સમ્બંધિતની પ્રતિ હેમિસને માટે થાય છે અને ઉત્કૃષ્ટ વચ્ચાઆત્માસ્તિ શુભ પ્રકટ થાય છે. સદ્બ વિદ્યાથી' અને હાસી નથી કરે એ બંને શુભો મોહનીય કમના ક્ષયથી પ્રકટ થાય છે

(૧૯-૨૨) દેવ, મનુષ્ય, તિર્થંક અને નરકનું આધુષ્ય બાધવાનું ન રહેતા અક્ષર સ્થિતિ, અવિનાશી જ્ઞાન, ગતિ-આગતિનું નિવારણ અને સાશિત જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે. ઉપર 'અવિનાશી વિશેષણ લખાતું છે અહીં હાલુ થાય છે જગી 'અનત' અને 'સાક્ષી' એ વિશેષણો પણ આધુકર્મના ક્ષયે પ્રાપ્ત થાય છે.

(૨૩-૨૪) શુભ અને અશુભ નામ કમના ક્ષયથી નામ અને રૂપ ખલાસ થાય છે, અરૂપી શુભ પ્રકટ થાય છે નિરવન-નિરાકારતા સાપે છે પછી વધુ અર્થ, રસ, સ્પર્શના કોઈ પ્રકારનો સંબંધ રહેતો નથી, ગતિ-અતિ ખલાસ થાય છે, શરીર અવયવો, બધાને આકાશે ઇન્દ્રિયો અને જ્વાળાવચાપણું સર્વ ખલાસ થઈ જાય છે અહીં 'અરૂપી અને 'અવિનત' બંને વિશેષણો બધાનેસર્વાં આવી જાય છે

(૨૫-૨૬) ઉચ્ચ યોગ અને નીચ યોગના ક્ષયથી અનુરૂણુ શુભ પ્રકટ થાય છે

(૨૭-૩૧) જાતરાય કમના ક્ષયે કરી અનત વીર્ય તેનામાં કમમત્તું રહે છે અનત શક્તિને પરિણામે આત્મા અર્થે તે કરી ચક્રે ભેદે તેના ઉપયોગ એ સિદ્ધિ દ્વારા કરે નહિ, પણ જ્ઞેનામાં અનત બળ પડેલું છે એ શુભપ્રાપ્તિ ધ્યાનમાં રહેવી ભેદીને

અમણસૂત્ર (પગામ સંખ્યા)માં સિદ્ધિના છોડેને એકસાથે ઉત્પન્ન થનારા એકત્રીય શુભો બીજી રીતે પણ ગણાવ્યા છે તેના ટીકાકાર એકત્રીયનો સરવાલો આ રીતે કરે છે :
પાંચ સંસ્થાન, પાંચ વધુ એ અર્થ, પાંચ રસ, આઠ સ્પર્શ અને ત્રણ વેદ-આત્મરૂપીકતા અભાવરૂપ ૨૮ શુભ તથા કાચરહિત, સજરહિત, અને જ મરહિત એ ત્રણ શુભ મળીને ૩૧ શુભ થાય છે

એ જ ટીકાકાર જ્ઞાનાવસ્થાની ૫ પ્રકૃતિ, દર્શનાવસ્થાની ૬ વેદનીયની ૨, મોહનીય (દયાનમોહનીય અને ચારિત્રમોહનીય)ની ૨, આધુકર્મની ૪ નામકમની શુભ અને અશુભ રૂપ ૨ યોગકર્મની ૨ અને જાતરાયકમની ૫—એ રીતે ૩૧ પ્રકૃતિ મળુપી સિદ્ધીમાં તે પ્રકૃતિના અભાવ બતાવે છે આ રીતે અમણસૂત્રકાર ૩૧ શુભો બતાવે છે, તે જ શુભો આનંદચંદ્રના પદમાં વર્ણવ્યા છે

આ સર્વ શુભો એકીસાથે પરમાત્મામાં હોય છે આ તો એકત્રીય શુભની વાતકરી, પણ તમે પરમાત્માનો અભ્યાસ કરો તો બીજા અનત શુભો જાણવામાં આવે એ શુભો તો એટલા બધા છે કે તેનું વર્ણન કરતાં પાર ન આવે.

એના જે સુણે ઉપર એઈ મવા, એના જે અનેક નામો અને વિશેષણો વિચારી જવા તેથી એમનું ચિરોમણિ વિશેષણ કે સુવર્ણનિષ્પત્ત નામ ઈજિત છે સહેતુંક છે અથવા એ ચૈતનશમ 'સુભગચિરોમણિ' એટલે નમીજદાયમા પણ મુખ્ય છે

માત્ર ચૈતનશમ ! આ સર્વ વાત તું સાકળ ! આવી વાત સાકળી, આવા વિશેષણ પર જ્યાંક કરી ત મમ થઈ બા, તેમા લય પામી બા અને તેનું જાજન-સ્મરણ કરી આનંદ જનના સ્થાનને પામી બા ! પરમાત્મવત્ત્વ ચિતવનને આ લાભ છે આ હેતુ છે, આ આદર્શ છે માત્ર એના પાક કરી જવામા કાઈ ખાસ લાભ લાગ નહિ. માત્ર એના વખત સારી વિચારણામાં લાય એ ઠીક છે બાદી ખરે લાભ મેળવવે હોય તો તો ત મમ થઈ જવું થટે, તે વિચારણામાં લય પામી જવું એઈએ તે સિવાય બીજુ કામ સૂઝે નહિ ભક્તિ, આલતાં વિસતાં, ભાલતા એનું ચાહુ સ્મરણ અને જાજન થવા કહે, ત્યારે આત્મનિમજ્જન થાય અને આત્મનિમજ્જન થાય એટલે જતે આનંદવન સ્થાને પહોંચી જવામા કારણ કે ઉપર જનત અકૃપી સાચિત વગેરે વિશેષણોથી વર્ણવેલા તે આત્મા તારામાં બેઠો છે તું પોતે જ તે મમ છે તારુ એ સ્વરૂપ અવસ્થા જવું છે પણ અદર વિદ્યમાન છે એ કેઈ જાહારથી લાવવું પડે તેમ નથી તારે એને સહારી-ચાક કરી જકાર લાવવાનું છે માટે હવે એ અણપણ સાચક કરવું હોય, જનુજવને લાભ લેવો હોય, તો અદર છે તે પ્રકટ કર અને નકામી આજપપાળ મૂકી કે પોટા યોગધતુરા છેડી કે અને ત મમ-તદ્વિ થવા માટે પરમાત્મપદનું જાજન કર તારુ આનંદવન સ્થાન નક્કી છે તારા હાથમા છે તારા બટમા છે તારામાં છે તું પોતે તે છે. (૫)

પાંચ સમવાધી

આ પદ પર વિસ્તારથી વિવેચન થઈ જવું છે હવે માત્ર એક વાત સ્પષ્ટ કરવાની સ્થે છે અને તે એ છે કે કર્મની પ્રકૃતિ પર આટલું વિસ્તૃત વર્ણન ક્યું તે પક્ષી કેઈએ એમ ધારણ નેવુ નથી કે એનો કર્મવાદી છે એનો કેઈપણ કાર્વને જાણે પાંચ સમવાધી કારણે માને છે. એ પાંચેના સહયોગ થાય ત્યારે કામ બને. એ પાંચ પૈકી કર્મ એક કારણ છે પણ તે એકલ કારણ નથી એ એ કારણ ઉપર ધ્યાન આપીએ તે તે કારણ લાગે એવું છે. આપણે આ વાત જરા એઈએ એટલે નમવાદ-પ્રમાણજ્ઞાનને સહજ જ્યાંક પણ આપી જશે. પાંચ કારણોનાં અનુક્રમે નામો આ પ્રમાણે છે (૧) કાળ, (૨) સ્વભાવ, (૩) જનિતબ્યતા, (૪) કર્મ અને (૫) પુરુષાર્થ એ પ્રત્યેકની મુખ્યતા કદનાર આ પ્રમાણે બેલે —

કાળવાદી પ્રથમ જાહાર આવે વસ્તુને સમય પાકવો હોય ત્યારે તે બને. જાજક હોય તે કાકાઈ હમી શકે નહિ, ઊકાસ-ઊકારી સુખાન થાય ત્યારે જ જરબારી થાય, કેરી ટાણું આવે ત્યારે જ કેરી થાય, રૂમમાં મેળવણુ નાખીએ તો અસુકે કલાક લાય ત્યાર પછી જ તેનું દહીં થાય, ઉનાળામા ગરમી જ પડે, શિમાસામાં વરસાદ થાય, શિયાળામાં ઠંડી પડે. આ રીતે કાર્મની મુખ્યતા સાવત્રિક કેવાય છે માટે કેઈપણ કાય થવાનું કારણ કાળ છે.

બીજી સ્વભાવવાદી વસ્તુ કે બ્યક્તિના સ્વભાવ પર ભાર મૂકે એ કહે કે મુખ્યત્વે સ્ત્રી હોય પણ સ્વભાવે બાહ્યથી હોય તો તેને છોકરાં ન થાય; લીંગાનાં બાદ પર ફેરી ન પાડે. મોળથી છને સ્ત્રીતરનારની જરૂર ન પડે; જામિની જ્યાંના છે એ જ જાય; પંખી આકાશમાં છેડી શકે; તુળુ પાણીમાં તરે; પક્ષર પાણીમાં ફરે; માટે સ્વભાવની મુખ્યતા સાર્વત્રિક છે સ્વભાવ વગર કંઈ કામ અને નહિ. કંઈ સ્ત્રીજ કે કાચું થવાનું કારણ એનો 'સ્વભાવ' છે.

ત્રીજી ભવિતબ્યતા (નિશ્ચિતિ)વાદી કહે કે થવાનું હોય તો થાય, નહિ તો કાળ પાક્યો હોય કે સ્વભાવ હોય તોપણ ન થાય. ઘરે કુંભારે જતન કરે, મેંકઠો ઉપચાર કરે અને છતાં માણસ બહાસ થઈ જાય અને જબલમાં કંઈ પાણી પાનાર ન હોય ત્યાં બધી જાત વસત ઋતુમાં આળા પર લાખો મોર હોય, પણ તેમાંથી એક ટીકા ફેરી થાય, બાકીનો કંઈક જરી જાય, કોઢાઈ જાય, એ તો જેની ફેરી થવાની હોય તેની જ થાય. શિકારીએ બાણ તાકણુ હોય, માથે સિંચાણુ ફરતો હોય, છતાં કોયલ બધી જાય છે કારણ શિકારીને સર્પ ડંડે છે અને છાંદેલ બાણ ચીંચાણુને વાગે છે આમ ભવિતબ્યતાના થોળે કોયલ બધી જાય છે માટે હોનકાર હોય તે થાય, તેવું થાય. એમાં ઉદ્યોગ કે કાજ કે કોઈને સ્થાન નથી.

ચોથા કર્મવાદી કમની મુખ્યતા કહે છે નસીબમાં હોય તે મળે, તેવું થાય; સમ જેવાને બારબાર વખ મુખી વનવાસ મળે; સીતા જેવી સતીને માથે આળ આવે; રાવણ જેવાનું રાજ વિસરાળ થાય; આદીશ્વર ભજવાન જેવાને વરસ દિવસ મુખી ખાવાનું ન મળે; બે ભાઈ બોમાંથી એક મોટરમાં બેસે, બીજી પગ ઘસડીને નોકરી કરે—એ સવ કમના પ્રતાપ છે. માટે કમમાં હોય તે મળે, તેવું થાય, બાકી એમાં ઉપમનુષે ચાલતું નથી અને સ્વભાવનું વળતું નથી. દુનિયામાં કમ કરે તે કંઈ ન કરે, માટે કમ પ્રધાન કારણ છે.

ત્યારે પાંચમી ઉપમવાદી કહે કે બેસી રહે તો કંઈ ન મળે. સમ સમુદ્ર બોળાએ, લકાઈ કરી તો ઘેરી પાછી મળી અને રાજ્ય પણ મળ્યું. સિંહ સુઈ રહે તો તેના મોમાં હરણો આવીને પડતાં નથી. ગરમ પાણીમાં કઠોળ બોરે તો પાકે કંઈ બેસી રહેવાથી પાકે નહિ. કર્મ તો પુત્ર છે બાપ તો ઉપમ જ છે અને જતે કર્મના કરતાર તો ઉપમ જ છે ને ? ઉપમથી તો હામકારી જેવા એ ને એ ભવમાં તરી ગયા અને તેમ થવામાં માત્ર છ માસનો સમય લીધો. ઉપમથી લકાઈ જિતાય, ઉપમથી ભણાય અને ઉપમથી જગજગમાં મગલ કરાય.

જ્યારે રીતે કાળ, સ્વભાવ, નિશ્ચિતિ, કર્મ તથા ઉદ્યોગ એ પાંચ પેદી એક એકને માનનારા ફરેક પોતાના મતબમાં મસ્ત રહે છે. પોતાના મત સિવાયના બન્ન બોલ છે અથવા સત્ય પ્રાપ્ત કરી શક્યા નથી એમ બેરોશની કહે છે. આનું નામ નક્ષત્ર કહેવાય; આનું નામ જગ-સત્યનું જ્ઞાન કહેવાય; આનું નામ પ્રભાવજ્ઞાનનો અભાવ કહેવાય. આમાં

આ રીતે વિચારતા માણ મણકી શબ્દો ઠાઠ સળી પ્રત્યે પણ બોલાવા હોય એ બનવા જોય છે. સુમતિએ સમતા સાથે બહેનપણું કર્યા છે અને તેની સાથે અનેક વાર મનની વાત કરી છે એ અર્થમાં અહીં માણ મણકી સંબોધન મૂકીએ તો પણ બંધબેસતો અર્થ નીકળે છે. આરા યુગ્મકાવચ્ચે અને અનુભવને લેશીને લગાવેલ સંબોધન તરીકે લખાયે છે એ અર્થ પણ બંધબેસતો આવે છે.

મારા પ્રિય સગા ! અથવા મારી પ્રેમાળ વહીલ બહેન ! અથવા મારા વહાલા અનુભવ ભાઈ ! મારી જોકે વાત સાંભળ. મારા પ્રેમી પતિ વગર હું પ્રસન્ન રહી શકતી નથી. મારે જાવા, પીવા, પહેરવા કે માણવાની વસ્તુની કમીના નથી, પણ મારા પતિદેવ વગર મને એ સર્વ વસ્તુઓ મૂલવનારી છે. આનંદને વહલે ફોજ કરનારી છે.

લાલન નો અર્થ સર્વ કોપોમા લાલનપાલન—લાઠ લકાવવા તે જ બોલ્યો છે. હિંદીમા પણ પ્રેમ—લાલ—આર એ તેનો અર્થ આવેલ છે. લાલનનો બીજો અર્થ લાલ નીચે ખાસ બચ્ચા, કુમાર કે બાલક એમ હિંદી કોષકાર કહે છે. લાલન એટલે લાઠ લકાવનાર પતિદેવ અર્થ મેં કૈન કૃતિઓ સિવાય અન્યથા કોયો નથી. ઉપાધ્યાયજીએ લેખની સંજ્ઞાવર્માં એ શબ્દ વાપર્યો છે એનો અર્થ પ્રેમી પતિ કે પ્રેમી સ્નેહી તરીકે અનેક કૈન સ્તવન-સંજ્ઞાવર્માં વપરાયો બહુવો છે. અહીં તો પતિને માટે જ એ ચોક્કસ છે એમ સંભવ પરથી સ્પષ્ટ લખાય છે.

મીઠો શબ્દ જૂન સરસ છે અને સરસ રીતે અહીં વપરાયો છે. મીઠા સ્નેહીને અથવા મીઠો કહેવામા આવે ત્યારે જોની મીઠાશ ઘણી વધી જાય છે. એ સુબરાતી ભાવામા અર્થપાઈ પ્રત્યય (તઃપ્રમાણ) છે પણ એના વપરાશમા અર્થ મુદર ભાવ રહેલ છે. આનંદનંદન મીઠાની પેઠે બાહુરો (પદ છત્તું) નાટકી (પદ મેળમુ) કથકો (પદ વાલીસમુ), માવકી (પદ અવલીસમુ), કાટકું (પદ ચાપનમુ), બાહુકી (પદ છાપનમુ) વગેરે અનેક શબ્દ આ અર્થપાઈ પ્રત્યયના ઉપયોગ સાથે વાપરે છે. એમાં એમનું નૈસર્ગિક કાન્થવેશ્વર અર્થે રીપી નીકળે છે એ પર અર્થાં અભાસાને કરવામા આવશે.

મારા અતરના મિત્ર ! મારા વહાલા સગા ! મારી જોકે હૃદયની વાત સાંભળ—આ પ્રમાણે કહેવાનો આશય એ લખાય છે કે જેની તેની પાસે આવી ધરની વાતો થતી નથી, હોમો તો હાણી કરે અને પાછળથી વાતો કરે. એવી વાત તો જાની મિત્રો પાસે જ આવ. લટકસલામતના ઉપર ઉપરના સ્નેહી સાથે હૃદયની વાત થતી નથી (૧)

રંગીત ચૂનઢી સઢી ઘીઢા, કાપા સોપારી મર પાનકા ઘીઢા;

માંગ સિદ્ધર સદસ કરે પીઢા, સનકઠા ઢાકોરે ચિરહા કીઢા મેરે ૦ ૨

અર્થ—લાલ ચોકોટી રંગવાળી ચૂઢી બાલની લઢી કે ઢીરચીર; કાપા, સોપારી કે પાનનાં બીડા સેઘામા પૂરેલાં સિદ્ધર—આ સવ આકરી પીઢા કરે છે અને ચિરહાને કીઢા શરીર—કાપને કરી કરીને ખાઈ બાચ છે (૨)

વિવેચન—અહીં સ્વાભાવિક રીતે સવાલ થાય કે બહેન ચેતના ! તારે શી વાતની કમીના છે ? તારે તો જે બેઈએ તે છે સીને સાડુ ખાવાનું, રહેવાનું અને પહેરવાનું મળે તો તે બસ છે. પછી એને વધારે શું બેઈએ ? જે પ્રશ્નને ઉત્તર પ્રથમથી જ ચેતના આપી દે છે મુગારનાં અગત્યના સાધનો એની પાસે છે છતાં તે સર્વ નકામા છે; એટલું જ નહિ પણ ભલ્લુ પીઢામા વધારા કરનારા છે જે વાત અહીં બતાવે છે.

લાલીગલ રંગેલી ચૂઢી પહેરનારને સારી રીતે યોજાવે છે તે જ પ્રમાણે માથાના વાળની સેર પણ સીને ખૂબ સરસ આકારમાં બતાવે છે ! અને પાનના બીડામા કાપા, ચૂનો, સોપારી અને બીજા અનેક મુગપીએ નાખી હોય ત્યારે તેવું પાન ખાઈ તેના રંગથી હોઠ રંગવા એ મુગારનું અતિ મુંઢર નિમિત્ત ગણાવું હતું નવમુગમા લીપ્સ્ટીક (lipstick) નો જે ઉપયોગ હોઠ રંગવાને બને જાય છે તે પ્રાચીન કાલમા પાનથી થતો હતો. માથામાં મુગપી તેલ નાખી માથુ જોળવું, વચ્ચેના ભાગમા સેઘા પાડવે અને તે સેઘાથી ખાલી પટેલી જગ્યામા સિદ્ધર પૂરવો—આ સવ બચ્ચીયા મુગારનાં અંગ છે.

આ અને આવા આવા મુગારના સર્વ સાધનો મોજૂદ છે પણ એ સવ મારી પીઢામાં વધારા કરે છે કારણ કે તનકઠીને—શરીરરૂપ કાપને આખા વિસ્ફુટીટા કરી બાચ છે લાકડામા એક બતનો કીટા ચાચ છે તે લાકડાને કરીને ખાતો જ બાચ છે અને લાકડાને બેઠાગ અને નકાસુ બનાવતો બાચ છે જેમ એ કીટા લાકડાને નકાસુ બનાવે છે તેમ વિસ્ફુટ પીટા મારા શરીરને કોરી કોરીને ખાઈ બાચ થી અને તેથી ચૂઢી અને સેઘા.

પાકાતર—ચૂઢી—મુઘીઠું અડું—(આ સ્થાને કંઈ નથી) કાચ—સીધા તનકઠા—તનકઠા

સાબાર્થ—રંગીત=રંગેલી. ચૂઢી=(ચૂઢી) એક જાતનું લાલીગલ રંગની કે મુતરાઈ કપડું જેમા પહેરે છે તેનું રંગીત કપડું લઢી=લટ, ચોપા વાળની સેર. ચીપા=ઢીરચીર. અડું=અડું. મઝિ=સેઘા. સિદ્ધર=સીમું તથા મેખાની મેખાલૂની લાલ જોડા. કાચ=આકરી તનકઠા=શરીર રૂપ કાપને. કીટા=કીટો વિસ્ફુટ પીટા=વિસ્ફુટ પીટા.

૧ ૫ મળીસિનજા લઢી ને સ્થાને મુઠી કાચ હોતો બેઈએ એમ સ્પષ્ટી તેને બચ સ્વાભાવિકા વગેરે એમ લખાવે છે અને એ બચનો મુખેગ બેઠો નથી, તેથી બચે તેની મેંધ રાખી છે —વિવેચનકાર,

એક જાણ પૂજા થાય છે તો બીજા જાણ રહે છે; કાલની એક જાણ જ એવાય છે અને બીજા જાણ છે એમ બાણના છતાં એની ઉપેક્ષા થઈ જાય છે પ્રમાણસાન કહે છે કે આ પાંચે સમવાસી કારણ એકઠાં થાય ત્યારે જ અને તો જ કોઈ પણ કામ થાય છે એમાંનું એક પણ કારણ જોઈએ છે એવો તો કાર્ત્તવિરુદ્ધ ન થાય. અશક્ત્યવાળા ભૂદા નથી, પણ તેને સત્યનો વિભાજ સાંપડ્યો છે. અનેક અશક્ત્યનો સરવાળો અને સદ્ધર્મ થાય ત્યારે પ્રમાણસત્ય મળે.

આટલા ઉપસંધી કર્યા પછીને જોઈ તત્ત્વજ્ઞાનની શી માન્યતા છે તેનો ખ્યાલ થયે. એ કમવાસી જરૂર છે પણ એની વિચારધારામાં કમ અચૂક બદલાવ થાય છે, અને, સક્ષિપ્તમા કહીએ તો, તે એકાંત કર્મવાસી નથી. પુરુષાણ કર્યા વગર આમાં જનાઈથી વળગેલાં કર્મોના નાશ થાય નહિ અને તેથી કોનેને એકાંત કમવાસી થવું પડે તે નહિ પ્રગટિને પહેલે પદમાં પાછી પુરુષાણને ઘણો અવગણ છે સચુકાવ, અપવર્તન, સંક્રમણ એ પુરુષાણના કામલા છે.

ઉપસંધી—આવા મુદ્દર સરૂપી આતમચાર, એ જ્ઞાન, અજ્ઞાપી, યાત્રી છે એ જાણનારી અને અવિચારી છે તેનું જ્ઞાનદશનપર હસ્તગત કરવા માટે એને બસબસ જોગબવાની જરૂર છે અને તેટલા માટે પોતાના ચિત્તસમને સંભાળવે છે કે આવા આપ બને છે, આપ તમને થઈ શકે છે, આપ એમાં હવે પાછી નિમજ્જન કરી શકે છે અને આપ પુરુષગણ નહિ પણ આપના જ્ઞાન તત્ત્વજ્ઞાન શુભના સદ્ધર્મ વિભાસી છે. તો આપ આ વાત સંભળો, વિચારો, સમજો, ખાસ કરી અને જ્ઞાનદશનપરનું જ્ઞાન વધે કરી જાણવા એ સ્થાને પહોંચી જાઓ. એ તમારું પોતાનું જ્ઞાન છે તમારું કામમાં છે તમને પ્રવૃત્તિસિદ્ધ છે માટે શુભને બંધો, જાતને જોળાવો અને ત મને થઈ જાઓ! (૭૧)

૫૬ બહોતિરમુ

શુભિક્ષ—શુભિ શુદ્ધ હૃદયવળી આજ મહિલા છે અને ચત્તિવિસ્ફુટી જતિ આટલું સહેલી છતાં આજ જાણને જાણવી જાણવી જાણવાની કારણ છે. તે પોતાના મુખદુઃખની વાત કરે છે એનો મિત્ર અનુભવ છે અને અનુભવની અને તેની વચ્ચેની અનેક વસ્તો આપણે જાણી નાંચી વિચારી ગયા છીએ આકાશ પદમાં એ અનુભવને પોતાના ચતિરેવને જાણવા નિસસિ કરે છે અને તેજમા પદમાં પોતે આત્મરેવની કાર્ય છે એમ કહી જતાવે છે; અનુભવને બોદમા પદમાં પોતાના મરેજના કિતેમ્મ વસીકે વર્ણવે છે; અને ખ્યાલમા પદમાં અનુભવની પાસે ચતિરેવને મનાવવાની રીત પર પોતાના વિચારો જતાવે છે આખીએ પૈકી ૧ ૮ ૭૦ માં પદની આખીએ અનુભવ અને શુભિ વચ્ચેનો સંબંધ બહુત કરે છે આ ઉપસંધ અનુભવ અને ચિત્તના જાણવા શુભિ કે સમતા વચ્ચેનો સંબંધ જતાવનાર અનેક પદો આપણે વિચારી ગયા છીએ અને કલ આવતા (૭૩ માં) પદમાં અને ત્યાર પછી એકથી વધારે વાર વિચારણું.

એ ક્ષેત્રનાને આર્થ પત્ની તરીકે જતાવવામાં આવી છે તો પછી તેણે પુણ્ય સાથે સબળ કે મૈત્રી શા માટે રાખવી જોઈએ ?—આ વાતના પુષ્ટાસાની જરૂર છે આર્થ મહિલા પતિપરાયણ હોય, જોકે નિઃશાળી હોય અને પતિ સિવાય અન્યનું પ્રાક્ષેપ તરીકે ક્ષિતચન ન કરે એ વાત યથાસ્થિત છે, પણ તેમાંથી એવો નિષ્કર્ષ નીકળતો નથી કે એ અન્ય પુણ્ય સાથે સાફ દ્વંદ્વથી મૈત્રી પણ કરી ન શકે એટલે ક્ષેત્રના અનુભવની સાથે મૈત્રી કરે અથવા તેની સહાયથી પતિને પાતાને મંદિરે આવવા માટે યોજના કરે તેમાં જરા પણ જેરવાજબી તત્ત્વ આવતું નથી.

સતીનો પતિ તરફ કેવો ભાવ છે અને એ બાદશન સતી કેવી રીતે વળગી રહે છે તેનો ઉત્કલ્પ આગામી ૧૦૪મા પદમાં આવશે. આ પદમાં બ્યવહારમાં જેને શૃંગારના સાધન માનવામાં આવે છે તેના તરફ પણ વિરહી સતી ત્રીને જે ભાવ નથી તે વાત બતાવી છે. બ્યવહારના સર્વ સાધનોનો ઉપયોગ યોગમાં કેવી રીતે થાય છે તેનો પણ આ ઉપદેશ આ પદમાં આવી જશે. આગળ સંકેત ધ્યાનમાં આવી જવા પછી આ પદને સમજવામાં કે તેનું વાર્પર્થ પામવામાં થણી સરજવા થશે.

પા

(રાજ-પ્રકાશ)

મેરે મામી મમીઠી ! છુગ વક વાતા;

મિઠકે લાગ્ન વિન ન રહુ રચિયાતા મેરે ૦ ૧

અર્થ—મારા બાલકાર અને મહા ૨૩ જેવા પ્રેમી મિત્ર ! મારી જોઈ વાત તું સાંભળ મારા મીઠા-વહાણા પતિરેવ વચર દુ ખુશીમાં રહી શકતી નથી. (૧)

વિવેચન—પોતાના પ્રેમી હેતુવદારને મહાની કહેવાય છે કારણ કે એની સાથે પોતાનો સ્નેહ મહાંના ૨૩ જેવો લાગેલો હોય છે મહાંનો ૨૩ પાકો હોય છે એના પર હાર કે સાજુ લગાવવાં એ જતો નથી કે હીલો પ તો નથી. માહ શબ્દ વધારે વિચારના યોગ્ય છે. એના અર્થ અનેક થાય છે અને અહીં વળાખના લાગુ પડે છે માહ એટલે નાથ ચલાવનાર ખારવો. માહ એટલે કલિમે પતાવનાર નિષ્પદપાતી લગાડ, સખ્તરથ. માહ એટલે વૃદ્ધ ત્રીનું આનંદાચક્ર અભોધન પણ થાય આ એટલે વૃદ્ધ ત્રી; વડીલ તરફ માનાર્થે હ ઉમેશાય છે તે આવ પણ તેમાંથી નીકળી શકે

પામનર—મુખ-મન. લાગ-લાગ. વાતા-વાત. રચિયાતા-રચિયાન.

રાજાર્થ—મેરે=મારા. મહા=હાલી (માનું માન્ય ૧૫) માદિવાર. મહાની=મહાંના પામ ૨૩ તેની પ્રીતિ રાખનાર, અતરના પ્રેમી હોના. મુખ=કાંમળ. લાગ=લગીન. પીરે=પારો, વાગેલ. લાગન=લાડ લાગનાર, પતિરે. વિન=વચર. રચિયાતા=ખુશી, પ્રમદ.

આ રીતે વિચારતાં માણ મણી સખો કોઈ સખી પ્રત્યે પણ બિલાયા કોણ જો
બનવા જોય છે સુખવિષે સમતા સાથે જાહેનપણી કર્યા છે અને તેની સાથે અનેક વાર
મનની વાત કરી છે જો અર્થમાં અહીં માણ મણી : સંબોધન મૂલ્યે તોપણ
બંધનસતો અર્થ નીકળે છે મારા યુગ્મકારણ જોને અનુભવને હૃદયીને લગામેલ સંબોધન
તરીકે જણાવે છે. જો અર્થ પણ બંધનસતો આવે છે

મારા પ્રિય સખા ! અથવા મારી પ્રેમાળ વહીવ જાહેન ! અથવા મારા વહાલા અનુ
ભવ ભાઈ ! મારી જોકે વાત સાંભળ મારા પ્રેમી પતિ વગર હું પ્રસન્ન રહી શકતી નથી
મારે ખાવા, પીવા, પહેરવા કે માણવાની વસ્તુની કમીના નથી, પણ મારા પતિરેવ વગર
મને જો સવ વસ્તુઓ મૂલ્યવનારી છે આનંદને બદલે શોક કરનારી છે.

લાલન નિઃ અર્થ સવ કોષોમાં લાલનપાલન-લાઠ લગવવા તે જ બાબતો છે દ્વિતીમાં
પણ પ્રેમ-સાહુ-ખાર જો તેનો અર્થ આપેલ છે. લાલનનો બીજો અર્થ લાલ નીચે ખાસ
મથા, કુમાર કે બાલક જેમ દ્વિતી કોષકાર કહે છે લાલન બોલે લાઠ લગવનાર પતિરેવ
અથ કે કૌન કૃતિઓ સિવાય અન્યત્ર જોયો નથી ઉપાધ્યાયજીએ કૃષ્ણની સંભાવનામાં જો
શબ્દ વાપર્યો છે એનો અર્થ પ્રેમી પતિ કે પ્રેમી સ્નેહી તરીકે અનેક કૌન સ્વપન-
સંજ્ઞાવના વર્ણવતો આવ્યો છે અહીં તો પતિને માટે જ જો ચોક્કસ છે જેમ સબધ
વરથી રચત જણાય છે

નીકરે શબ્દ જૂળ સરસ છે અને સરસ રીતે અહીં વપરાયો છે મીઠા સ્નેહીને
ભાણે મીઠા કહેવામાં આવે ત્યારે એની મીઠાશ વધી વધી જાય છે. જો બુદ્ધિસતી
ભાવામાં અર્થઘર્ષ પ્રત્યક્ષ (conspicuous) છે પણ એના વપરાશમાં ભારે સુદર ભાવ રહેલ
છે આનંદચંદ્ર મીઠાની પંકે બાહુરો (પદ છઠ્ઠું), વાટકી (પદ સોળસું) કંથરો
(પદ બાલીસતું) માવડી (પદ અઠવાલીસતું), કાટકું (પદ ચોપનસું) બાહુડી
(પદ છાપનસું) વગેરે અનેક શબ્દ બા અવધાન પ્રત્યક્ષના ઉપયોગ સાથે વાપરે છે
એમાં એમનું નૈસર્ગિક કાવ્યબોધન ભારે દીપી નીકળે છે જો પર અર્થ વ્યવસ્થાને
કરવામાં આવશે

મારા અવસ્થા મિત્ર ! મારા વહાલા સખા ! મારી જોકે હૃદયની વાત સાંભળ—જા
પ્રમાણે કહેવાનો આશય જો જણાય છે કે એની તેની પાસે બાની ઘસતી ચતો
થતી નથી, ટોકો તો હાસી કરે અને પાછળથી વાતો કરે. એની વાત તો બની
મિત્રો પાસે જ થાય. લ કસલામવાળા ઉપર ઉપરના સ્નેહી સાથે હૃદયની વાત
થતી નથી (૧)

રંગીત જૂનઢી સઢી ચીઢા, કાપા સોપારી અર પાનકા ચીઢા;
માંગ સિદ્ધર સદસ કરે પીઢા, તનકઠા ઢાકોરે વિરહા કીઢા મેરે ૦ ૨

અર્થ—લાલ અંકોટી રત્નવાળી ચૂડડી; બાહની સઢી કે હીરચીર; કાપા, સોપારી કે પાનનાં બીડા સેવામાં પૂરેલાં સિદ્ધર—આ સર્વ આકરી પીઢા કરે છે અને વિરહનો કીટા શરીર—કાઠને કરડી કરડીને ખાઈ બાથ છે (૨)

વિવેચન—અહીં સ્વાભાવિક રીતે સવાલ ધાથ કે બહેન ચેતના ! તારે શી વાતની કમીના છે ? તારે તો જે બોધ્યો તે છે અને આતુ ખાવાનું, સ્ટેવાનું અને પહેસ્વાનું મળે તો તે બધુ છે પછી જોને વધારે શું બોધ્યો ? એ પ્રશ્નનો ઉત્તર પ્રથમથી જ ચેતના આપી કે છે શૂનારનાં અગત્યના સાધનો જોની પાસે છે છતાં તે સર્વ નકામ છે એટલું જ નહિ પણ બિલકુલ પીડામાં વધારા કરનારા છે એ વાત અહીં બતાવે છે.

ભાતીગલ રમેલી ચૂડડી પહેરનારને સારી રીતે યોબાવે છે તે જ પ્રમાણે માધાના વાગની સેર પણ અને ખૂબ સરસ આકારમાં બતાવે છે^૧ અને પાનના બીડા કાપે, ચૂને, સોપારી અને બીજા અનેક મુજાખીઓ નાખી હોલ ત્યારે તેવું પાન ખાઈ તેના રગથી હોલ રબરા જો શૂનારનું અતિ મુંઝર નિમિત્ત બણાવું હતું નવજુગમાં લીપ્સ્ટીક (lipstick) નો ? ઉપયોગ હોલ રત્નવાને અને કાથ છે તે પ્રાચીન કાગમાં પાનથી થતો હતો. માધામાં મુજાખી તેલ નાખી માથુ જોગવું વચ્ચેના ભાગમાં સેચા પાડવો અને તે સેચાથી ખાલી પટલી જામમાં સિદ્ધર પૂરવો—આ સર્વ બાળીયા શૂનારના અંગ છે

આ અને બાકા બાકા શૂનારના સર્વ સાધનો મોજૂદ છે પણ જો સર્વ માસી પીડામાં વધારા કરે છે કારણ કે તનકઠીને—શરીરરૂપ કાઠને આખો વિરહકીટા કરડી બાથ છે લાકડામાં જોકે ભવનો કીટા ધાથ છે તે લાકડાને કરડીને ખાતો જ બાથ છે અને લાકડાને બેટાગ અને નકાતુ બનાવતો બાથ છે તેમ જો કીટા લાકડાને નકાતુ બનાવે છે તેમ વિરહરૂપ કીટા માથા શરીરને કોરી કોરીને ખાઈ બાથ છે અને તેથી ચૂડડી અને સેચા

પાકાતક—મૂડી—મુનમીં બનું—(આ સ્થાને કાંઈ નથી) સદસ—સદસ તનકા—તનકા
શખાર્થ—રમીન=રમેલી. મૂડી=(ચૂડડી) એક બનતું ભાતીગલ રંગથી કે મુનરાતિ કપડું
કપડા પડે છે તેવું રમીન કપડું. કીટા=કાટ થોડા વાગની સદ. ચીડા=હીરચીર. બનું=જોને. ખાંડ=સેચા. સિદ્ધર=સીમું તથા મેખાની મેગલપ્પિ. બાથ બોલ. સદસ=આકરી. તનકા=શરીર રૂપ કાઠને. કીટા=કોરી. વિરહા કીડા=વિરહરૂપ કીટા

૧ ૫ ચમીરિબજાલ કીટાને સ્થાને દુડી જગ દોનો બોધ્યો એમ મૂલવી ત્રેનો. બાથ રત્નકામાં વધે એમ જણાવે છે અને એ અર્થનો સુમેળ બોલ નથી, તેથી જાણે તેની ત્રાંપ રાખી છે
—વિવેચનનાર

તથા અનેક સૂત્રારની સામગ્રી જીલ્લી પીકા કરે છે અને પીકામાં વધારો કરે છે^૧ મતલબ કહેવાની એ છે કે જ્યારે વિરહનો તાપ જાહેરો લાગતો હોય ત્યારે સૂત્રારના સાધનો જીલ્લાં વધારે ફોલ કરાવે છે. એ સાધનો સોગીની ઢાંજરીમા આનંદ કરાવનાર હોય તે જ તેની બેરહાસીમાં પીકાને વધારનારા થઈ પડે છે. (૨)

મહાં તહાં કુંદું હાસન મિયા, પય માંગી મર વિષ સજ યુગ રીતા;

રક્ષી વિદાપી હાહા ધીતા, મજહૂ ન માયે માંદિ છેદા હીતા મેરે ૩

અર્થ—હે મિત્ર ! (અનુભવ !) મારા રક્ષિયા પતિને હું જ્યાં ત્યાં કુંદું છું, એવું છું પણ મારો ઉપસોજ કરનાર પતિ વગર આખી દુનિયા સૂનસૂનકાર લાગે છે આ પ્રમાણે રાતો પસાર થઈ ગઈ અને દિવસો પણ વહી ગયા, પણ મને વિયોગ કરનારો હંજુ સુધી પણ પાછો આવતો નથી. (૩)

વિવેચન—ઢોલના શબ્દનો અર્થ પ્રેમી કે પ્રીતમ થાય છે. સુરમહારાજે તેનો અર્થ સોનેા અથવા મૂળ લખાવ્યો છે. કથાય “કમરોહને માટે પાણી” માંથી એ અર્થ નીકળતો હશે. કોશમાં તેવો અર્થ મળતો નથી.

મિત્ર અનુભવ ! મારા પતિદેવને એવવા પાછળ હું ગાંઠી થઈ ગઈ છું એને કિયા કરાવમા ચોધુ છું કે તપસ્યાવમા ચોધુ છું એને અવહારમા ચોધુ છું કે અર્થન-પૂર્ણમા ચોધુ છું, પણ એનો પત્તો જ લાગતો નથી. આખી રાત એ અર્થથી અવરો અને ત્યાં હશે એમ માની એની ચોધ કરું છું અને દિવસે એમને ચોધુ છું અને વા રીતે મારા દિવસો અને રાતો એક જાડી એક આંધ્યા બાજ છે પણ મારા પતિદેવનો પ્રેમાવ થતો નથી અને મારા સોગી પતિ વગર આખી દુનિયા^૨ મારે માટે તો તદન સૂનકાર

પામતર—જ્યાં ત્યાં-જ્યાં ત્યાં નિયુ-નિયુ ચિપ-ચિપા હાહા-હાહા.

શબ્દાર્થ—જ્યાં ત્યાં = જ્યાં ત્યાં, એ ત્યાં. કુંદું = ચોધુ. ઢોલ = પ્રેમી, રક્ષિયા, રક્ષિયા, પ્રેમી મિત્ર = મિત્ર ! મુર = દુનિયા, ભુવ. રીતા = જન્મ. રક્ષી = રાત, રાત્રી. વિદાપી = ગઈ પસાર થઈ હાહા = દિવસ. ધીતા = લીંટી ખા, પસાર થયા, (નામ હોય તો—) સિતા = ચૈત, ચાંતિ, સિરસા. મજહૂ = હંજુ પણ. માંદિ = અને. છેદા = વિયોગ, વિખાલપાત, ત્યાગ. હીતા = હેપારે, કરપારો.

૧ આ ગ્રામમાં એમાં મરજીનો અર્થ ૫ થીસિકમનજીએ લૂટી રીતે લખાવ્યો છે તે પણ સ્વાસ્થ્ય થોડું છે તેમજ પદ્મનેદ આ પ્રમાણે છે ત્યાં એટલે જ્યાં હાહા એટલે હાહા. ડોર એટલે આનુભાવ એટલે આ મારો સત્તા આનુભાવ હોય પડવા લાગે તેટલામાં તો વિરહનો કીડા જાતોને ડોર એટલે કરડી ખાવ આ અર્થ કરવામાં ડોરે નો અર્થ આનુભાવનો નાથો કરડી ખાવ એ અર્થ કરવાથી થઈ ગયે છે મતલબ એવી વજાવ છે કે આ મારો સત્તા આનુભાવ હોય પડે તેટલામાં તો વિરહના પાછો જાતોને મને જેટલી ખાવ છે કરડી ખાવ છે આ રીતે પદ્મનેદ કરવાથી પણ સ્વાસ્થ્ય થાયક અર્થ પ્રાપ્ત થાય છે ‘કોરે ને અખખને નાથે કિયાવ થેવતી વધારે રજા અર્થ થાય છે એમ અને થાય છે —વિવેચનકાર.

૨. મુર સ્પષ્ટનો અર્થ જન્મ, દુનિયા પણ થાય અને વર્તેલાં વાનિયા સજ્જ-જમાનો પણ થાય પણ અર્થ વિવેચનાં રીકામાં છે —વિવેચનકાર.

થઈ ગઈ છે. એવું મને ખાતી જનાવી છે અને એવું માડુ જાન જુલા મું છે છેડ એન્હે દુકંદેદુકા કરેલ. એટલે મારા દુકંદેદુકા કરનાર, મને વિશ્વાસઘાત દેનાર અને વસ્તુત-મારો ત્યાગ કરનાર મારા પતિદેવ હજી સુધી મારે મંદિરે જ્યાંયા નથી કે મારી સાથે મેળાપ સાધવા નથી.

આ ગાથામાં પતિદેવ શોધ્યા મળતા નથી એ વાત જૂન વિચારણા માટે છે એ એન્હા છિદ્રા છિતરી ગયા છે, અને પરજાવમાં એન્હા બધા જોતખોત થઈ ગયા છે કે એને શોધતાં એ કયા છે એનો પત્તો મળતો નથી. આ રીતે રાહ બેતા અને પતિને શોધવા યુગના યુગ વીતી જયા, રાત ઉપર હાહા ગયા અને હાહા ઉપર રાતો ગઈ પણ એનો પત્તો જ લાગતો નથી, અને એ હજુ ઘેર આવતા પણ નથી. પરજાવમાં રમણ કરતાં, કુમતિ સાથે લોગ લોગવતા પોતાની બાતને પણ વીચરી અથેલા મેતનદેવની આ દશા મેતન પણવે છે તે તદન ખરેખરી છે અને આજ વિચારણા બાધવ કરે તેવી છે.

મેતનનો આલો પ્રજાપ પતિદેવને ઘેર હર્ષ જાવવાનો છે અને પતિદેવનો આલો વર્તાવ જ્યા ત્યા રખડવાનો છે એ જ્યા ત્યા રખડીને, પરજાવરૂપ મંદિર પીને, એવા જાટવર્ષ ગયા છે કે એને શોધવા પણ મુશ્કેલ પડે છે એ છેડ દેનાર પતિની પ્રેમાગ સાધવી પત્ની રાત-દિવસ એની પાછળ શોધમાં પડી છે પણ પતિદેવનો પત્તો પણ મળતો નથી, પતિ એને શાક પણ કરતા નથી અને છેડ દેનારા પતિ હજુ પણ દેવાને ત્યા આવતા નથી. (૩)

પતિદેવ ઘરની વાટે આવશે ત્યારે દેવી મેતના કેવી રીતે આનંદમય માણશે તેની પણ વાત પોતાના સખા પાસે કહી જતાવે છે આશા અમર છે અત્યારે નાથ પધારતા નથી, પણ અતે એ બહુર પોતાને મંદિરે પધારશે એવી આશામાં દેવી કેવા મનોરમો કરે છે તે હવે બેઈએ —

તનરંગ પૂજ મર મપી છાટ, જુન જુન કળિયાં ત્રિષુ પાટ;

તરંગીમી છૂમી વહરૂમી નાટ, આજ 'આનંદપન' રહે ઘરપાટ મેરં ૪

અર્થ—સરીરને નાના પ્રકારનું વિલેખન જે જસીને પામી અને સુવા માટે ખાન-પક્ષગની પણ પ્રાપ્ત થઈ અને કૂટની કળીઓને વીગી વીગીને તેનો આકાર બનાવું છું; અને રંગોધા રમેલી (વિવિધ રંગવાળી) કૂટની માળાઓને પહેરીશ—હવે તો આનંદપન ખતિદેવ આવે-પધારે. તે ઘરની શોધા રહે. (૪)

પાટાંગર—તરંગ-તરંગી. ૧૬-૧૬. જાત મળી-મળી. ખાટ-ખાટ. જુન-જુન. ત્રિષુ-ત્રિષુ. કલિયાં-કલિયાં. ત્રિ-૭૩. ૧૬-૧૬. આનંદપન-આનંદ. રહે-રહે. પાટ-પાટ.

શબ્દાર્થ—તરંગ = સરીરનો રંગ, વાન. ૧૬ = મુન્ડા, જાળા. (અથવા ૧૬ = પેટ) જા = જાડેલી મચી = પામી. ખાટ = પથ્થર. મુન્ડા = વીંછી વીંછી. કલિયાં = ૧૬ની કળિયો. ત્રિ = વિવિધ, જુના જુના. ૭૩ = આનંદાનંદ. પાટ = આકાર. રંગ-રંગી. રમેલી = રમેલી. ૩૩ = ૧૬ખાળા. ખેડે-ની = પહેરીશ. ૧૬ = ૧૬જે ૫૨, ૨૫, રંગ. ધરપાટ = ધરતો. પાટ, પત્ની શોધા.

વિવેચન—નાના પ્રકારના વિલેપનો મળી ગયાં કે મળ્યો અને તેથી શરીરનો રાગ ફરી જશે. વળી શુભ્રમણી ભરેલી ખાટ, દિશ્ચાઓ કે પલમ પલમ મળ્યો. શરીરે વિલેપન કરવા પતિદેવ સાથે ખાટ પર ઢીલવું કે શયન કરવું એ બુદ્ધિબીને મન સંસારનો ઉત્કૃષ્ટ દેહાવો ગણાય છે આ બાદ પ્રેમપ્રદશનને દેવી મનઃસ્થનામાં ચોલુ શમે છે. અથવા પતિદેવ નહીં આવતા બધ છે તે વખતે આ વસ્તુઓ મળી છે તે પ્રસાદને એ આશાના ઉત્તરે ઊભી ઊભી એ વધાવી લે છે વિલેપનને મનાપસાદ ગળીએ તો ખાટને શરીરપ્રસાદ ગળી શકાય અને મન અને કાયાની પ્રવૃત્તિ પર અકુશ આવી બધ તો પતિદેવનો મેળાપ જરૂર થઈ જાય, તેથી સદી દેવી વિલેપન અને ખાટને ચાક કરે છે એ અનુમાન સુલભ છે.

પ્રતિ પધારશે ત્યારે ફૂલની કળીઓને વીણી ચીણીને તેનો આકાર જનાવીશ. ફૂલ-કળીના અનેક આકાર અને : કોની માથાના અભાગમાં નાખવાની વેળી અને, ગુલામાં પહેલવવાનો હાર અને, હાથે પહેલવાના બાબુજી અને પલમ પર નાખવાની માળાઓ અને અને અનેક નાનીમોટી વીંચે અને આવી કળીઓને ફૂટી ફૂટીને તંબા ચાટ જનાવું, તેની વીંચે જનાવું અને આ રીત પતિદેવ આવે તો તેનો સન્કાર કરુ સેવડી તૈયાર કરવી અને પોતાના શરીરને શણગારવું એ બધવહારમાં સીંચોને માટે ખાસ મહત્વની વાત ગણાય છે એમાં આખમ આજુ, હાથે-પગે ભગતો, પગે-હાથે ત્રાજનાં સાડીની નવનવલી જાત અને પહેરીને સજ્જ થવાની રીતો, માથાનો અભાગો વગેરે અનેક વીંચે આવે છે આ મનોરથ બધવહાર છે એ સજ્જા કે કાળી મિત્રને જણાવી દે છે કે એ વખતે રંગેથી રંગામણી કોટલે વિવિધ રંગના પુષ્પોવાળી ફૂલની માળા પાતે પહેરીશે આ જમા પાછળ મૌઝિક ભાષ રહેલ છે તે આપણે નીચે વિચારશુ કોની જાવના એ છે કે મારા નાથ પતિદેવ આનંદનંદ પધારે તો ઘરની ચોજા રહે અને આખરુ જળવાઈ રહે. શ્રી ગમે તેવી પવિત્ર હોય, પણ પતિ તેની પાસે જતા ન હોય તો તે બહારના આક્રમણે વચર મુખ્યે નોતરે છે હોડો કોની સાચી-મોટી વાત કહે છે. કોટલે દેવી જાતકરણથી કમ્પે છે કે આનંદનંદ દેવ પધારે તો હું આ કરુ અને તે કરુ અને મારા ઘરનો રાહ જળવાઈ રહે, મારી અને મારા ઘરની આખરુ રહે વસ્તુતઃ તો એ નાટકનું ઘર છે પણ એને એ ઠેકાણે તો રાખવું જ રહુ કારણ કે એનો ઘાટ રહે તો જ જાતે પતિદેવનો સ્થાવી મેળાપ થાય. નહિ તો નાટકના ઘરની ઠેકાણેથી ભાગ અને ઘર આજુ મનોવતપનોત થઈ જાય. અથવા નાટકનો અથ સ્વાગ કે નૃત્ય પણ થઈ શકે તેમ છે જનાવડી વેશ પતિને આકર્ષણ કરવા પહેરવો પટે તે સ્વાગ છે અને તે રીતે પતિને આકર્ષણ કરવાના પણ ચૈતન્યના મનોરથ છે. વાત પતિને હૈર હર્ષ આવવાની છે અને તેને અગિ અનેક પ્રકારના નાટક-મેલ કરવા દેવી ચૈતન્ય તૈયાર છે.

આમાં મન વચન કાયાના મોગની સ્થિતિ આજુવા માટેના પ્રયોગો છે અને તેને કનિષ્ઠાસી રીતે ઉત્તરમાં હોય તેમ જણાય છે શરીરરજમાં કાચબોજ પર અકુશ હોય,

કળીઓ સુતી વખત વચનભોગ પર અકુશ આવે અને રગરગીલી ફૂલમાળ પહેરવામાં કે સ્વાંગ ધારણ કરવામાં મનોમોહની એકાગ્રતા જરૂર હોઈએ. આમાં અજાણતાપ કે અજાણતા નાદ મુખીના સર્વ પ્રયોગો યોગ્યનજરે આવી જાય છે અને ઘરઘાટ રાખવાની ભાવના એ બ્યવહારની—આગરૂની નજરે દોષ તે કરતાં સ્થાયી ઘાતને અને બરાબર બેસતી આવે છે એટલે આત્માની અસહ સ્થિતિ હર્ષ આવવાના, એને ઘેર હર્ષ આવવાના મનોરથનો પાછળ પરજાવવાયનો મુરો ઉઘાડી રીતે કેળાઈ આવે છે. (૪)

ઉપસહાર—આખા પદમાં સતી મુખતિ યા ચેતનાના મનોરથ છે. એને પતિને પોતાને મંદિરે કેઈ પણ રીતે હર્ષ આવવા છે પતિદેવની રખ પાટી ફૂર કરવી છે અને પોતાનું સતીત્વ સિદ્ધ કરવું છે. પતિ મંદિરે પધારે તે વખતને જ એ કરેલી કે કરવાની તૈયારીના કૌત્રિક ભાષામાં અર્થ કરી શકાય, પણ આનંદવનછનો સંકેત બહુ ગયેલને માટે તેની બહુ જરૂર જણાવી નથી. ઘણા તરીકે જુદીના વિવિધ રંગોમાં ક્યાંક પર વિવિધ બતાવી શકાય, સેવામાં સિદ્ધ પૂરવામાં એકાગ્રતાને સ્થાન આપી શકાય પાનમાં કાષા—જુતાને તાપવાને પરિણામે બહાવા રગમાં કુણુ, નીલ કે કાપોતને સ્થાને તેલે, પદ અને મુકલ દેરવાને રજૂ કરી શકાય, અને વિસ્ફુટીસે એ તે વિસ્ફુટને બાહ્ય સુધે છે અને ચાત અને દિવસ વાત્સ્યા ગદ્યા એ તે અનાદિથી વાત્સ્યો આવતા આગે શૂતકાળ છે આ સર્વ બહુતા સંકેત છે અને વાચકને હવે સુલભ અને સ્પષ્ટ મર્ષવશ છે.

આખી હકીકત ચેતનાના મુખમાં મૂકવામાં અને અનુભવ મિત્ર પાસે રજૂ કરવામાં કવિના ભારે સંકેત છે. અનુભવનો મહિમા અનિર્વચનીય છે અને એની યથાર્થ કે સૂચના અનુસારે કામ લેવામાં ભારે આનંદ અને હીર્ષ કાળ માટે સવાના લાભની સલાવના છે. ખાસ કરીને પ્રત્યેક અધિતને કેહાણે હર્ષ આવવાના માર્ગે અલગ અલગ હોવાને કારણે અને તેના અભ્યાસ, પૂર્વકરણ અને નિલુચ કરવાની બ્યવહાર અનુભવને જ શક્ય હોવાથી આ પરિસ્થિતિ ખાસ જરૂરી અને ઉપયોગી છે.

અને ઘરઘાટ માટેની એની જેવના ખાસ બ્યવહાર છે અને સતીની શોભામાં વધારે કરે તેવી છે. એમાં એના પોતાના સ્વાર્થ કરતા પતિદેવની પ્રતિનિધિ ચિંતા વધારે છે તે બાબતની એની તાણાવેલી કેળાઈ આવે છે આનંદવન મંદિરે પધારે એ આખા સમ્પત્તિ પાછળ પ્રયાસ છે તે કિંમત અને શાનનો સહયોગ જતાવે છે અને એ પ્રયાસ પાછળ સ્પેલી તમજા મતને નિલુચ જતાવે છે અને એ સૂચની પાછળ સ્પેલી, ઝિદન, ભાવના વાદ્ય સતીત્વ, પતિપ્રેમ અને આદર્શ આર્થ સરકાર જતાવે છે. પર બ્યવહાર હોવા છતાં ઉચ્ચ આદર્શશાળી અને ભાવનાદી છે.

આ અને હવે પછીનું (૭૩૩) પદ કેદારા યામનું છે. જો સતીના મુખમાં મુકાવણ છે અને એ કા કવિરીને વિચારતા એ જો મૂળ આનંદ આપે તેવા અને પ્રખર સંગીત વેદના પાસે સાબરમાં દોષ તે આરવાર કવિરી બાજ તેવા છે. (૭૩૨)

૫૯ તોતરમુ

ભૂમિદા—હેલા જોતેરમા પદમાં અનુભવ મિત્ર પાસે જે વાત કહી છે તેનો તે જ સ્વ તે જ રાગમાં (કેદારમાં) આ પદમાં આજી રાગમાં છે એમાં ચેતના પોતાની વિરહદશાને વધારે વર્ણવે છે સખી સાહેલીઓની સહાનુભૂતિ આગે છે હસતા-મસ્કરી કરતા હોકોની ઉપેક્ષા કરે છે અને પતિને બાકતરી રીતે ઘેર પધારવા વિરાધિ કરે છે. આગલા પદનો કેદરનિવાર જરવાટ નો છે અને તેને માટે દેવી ચેતનાને કારે જેવના છે એમ બતાવ્યું છે; તેા આ પદમાં જરવાસ માટે આશ્ચર્ય કર્યો છે. પતિ પારકે ઘેર જઈ રજાપટ્ટીમાં એવા કાંઈ ચેતસી બધ કે એને પોતાનું ઘર સાબરે નહિ, એના પત્નો પશુ હાજે નહિ, કારે દેવી ચેતનાને કેટલું દુઃખ થતું હતું તેનો ખાલ અગાઉ કઈ અંશે છે અને આ પદમાં વધારે સ્પષ્ટતાથી થાય છે.

વાત એ છે કે આખી ઉપાધિ પરભાવરમણીયથી થયેલી છે અને પોતાની એ દયામાથી છૂટવાનો એને ખાલ પશુ થવો હોય એમ જણાતું નથી, એની ખરી કાંતર વિલાસના થાય છે ખ્યાલમાં રહે કે ચેતના પશુ પોતાની છે અને વિલાવમાં પડેલા ચેતન પશુ પોતે જ છે એની જાણની વચ્ચે જે મહાન કાંતરો પડી ગયો છે તેને જરાજર પિછાની તે દૂર કરવાનો આ સવ પ્રયત્ન છે. નિર્મળ ચેતના કેવા કેવા ઉદ્દાસિ કાંઠે છે અને કેવા કેવા નવીન નવીન આકારમાં પતિદેવને ઘેર આવવા વીનવે છે તેનો એક વધારે દુઃસ્વપ્ન પ્રયોગ આ પદમાં બતાવ્યો છે.

૫૯

(રત્ન-કેદરો)¹

માંલ કાગા! હું રહું તુમ મહા હાંસા;

સહજે સામન વિજ કૈસા ધરવાસા? મોઢેં ?

અર્થ—બહુ હોકો! હોળા-સરજ હોકો! (સખીઓ અને સ્નેહીઓ!) તમે લહે હસો, ઘાત કાઢો, હું તો રહું છું. મનકરે વિજ સ્વજન (પતિ) વગર ચુકરવાશમ કેવો? ઘરકેવું અને વાત શી? (૧)

વિવેચન—સામાન્ય રીતે બાહ્ય દષ્ટિએ બોનારા હોકો તો દુનિયાદારીની કામબીરી

પામતર—ગોમે-ગોરે હાંસા-હાંસા.

સામાર્થ—ગોમે = ગોળા, સરજ, મેસમણ, (ગુર્મ) હોળા = હોળા રહું = રહું છું. મહા = મહા, શી વાક્યરત્ન કે મહામાં નહિ સ્વયં સ્વયં સામુદાય = સરજન, મનોહર, મનોહર (હસુ-મીઠું-સગર સહિત). સામાન્ય = સામાન્ય, પતિ. વિજુ = વગર. કૈસા = કેવો, ધરવાસા = ધર મોડાં રહેવું તે, ચુકરવાશમ.

૧ આ અને ૫૮મુ પદ પીયુ રાગમાં જનુ જરાજર ગાઈ ગાય છે તારણી. પુનઃવી નવી રે સુરાર્થ—એ નવરૂપિ પીયુ છે.

એઈ તેમાં જાન હ માને છે તેઓ ઘરજીવદાર સ્થાવવામાં તથા બાપાર, નોકરી કે અવસાયમાં બાહ્ય ક્ષેત્રે મિલજવામાં એટલા બધા જોતપોત થઈ ગયેલા હોય છે કે તેમની પાસે આત્માના જન ત કાળના ખરા સુખની પ્રાપ્તિની વાત કરવાના આવે તે પણ તેમને જમતી નથી. અથવા તો એવી વાતો તો કેઈ સત્ત્વ કે રગીશની સાધુકા કરે, એમાં કાઈ કહાડે વળે નહિ—આ પ્રમાણે ખારીને આવી વાતો કળાસને તેઓ કહી કાઢે, એ આપણા જીવજીવ છે પણ તેની ચેતના મહત્ત્વ સતી સાધવી છે એ કાઈ દુનિયાના અપવાદ કે મરકરીની ફરકાર કરે એવી સાધારણ શા નથી. એ ધણી ખાતર ગમે તેટલો ભોગ આપવા તૈયાર રહેતી પત્ની છે અને પતિના વધામણા માટે સર્વકાં તૈયાર છે અને એના નિર્ણયમાં એ જરા પણ ફેરફાર કરે એવી ફરજપદ્વી નથી. એ જનતાને ઉઘાડી રીતે કહે છે કે તમારે હસવું હોય તો બહોલ હસો, તમે મારા રહવા ઉપર પણ કસો, કે તેને જાગે મારાં વસ્ત્ર લાગણી ન જતાવો, પણ મારી માન્યતા માનુ વતન અને મારા નિયમ કાલમ છે અને યોગ્ય છે તમે ખરેખર જોજા છે માત્ર ઉપ ઉપરનો ખ્યાલ કરનારા છે અને જોડી સલાહ આપનારા છે અથવા સમજણ વગરની ટીકા કરનારા છે

તમે કહો છો કે પતિદેવ ઘેર ન આવે તો શું થઈ ગયું? એમ ઉભારા કરીએ કે જાતે એઈને બેસી રહીએ અને શરીરને સૂકવી નાખીએ તો તો મરી જઈએ એ તો દુનિયામાં ઘનું જાતું છે તેમ આપણે પણ ઘાસ—આવે તમારો અવકાર છે પણ ખરેખર તમે જોજા છો. પતિ વગર ઘરવાસ કેવો? પતિ વગરનું ઘર અને જગત એકસરખાં છે પતિ વગર શબ્દગાર જગાર છે અને પતિ વગર જાણીપીણું હરામ છે આ આજ પદ્ધતિ છે સુસ્કારની રીતિ છે અને વિશિષ્ટ જન સમત છે એ વાતને વિચારી તમે જોડી વાત કેમ કરો છો? જાણીજાતો દિલાસો આપવા જતા અધર્મિત વાતનો આશય કેમ હો છે? તમારે કહવું હોય તો હસો, મરકરી કરવી હોય તો કરો, દુ:ખ તો કહું છું કે પતિ વગર ઘર નહિ, પતિ વગર વસવાટ નહિ, પતિ વગર કેળવું નહિ.

હોઈને 'જોજા' કહેવામાં ભાર સમતકાર છે જોજા એટલે 'સૂચક' પણ ઘાસ અને વધારે જીવજીવ વગરના મૂર્ખ એવો પણ એનો અર્થ ઘાસ 'લોક' શબ્દ કદાચ લાગી નજર વગરની સારીદીઓ માટે પણ વાપર્યો હોય. આજના જગત્ત આ પદ્ધતિ બે ઘરની—અમતા અને અદા—આવરો. તે તો આવી જાળમાં ચેતનાને હસે નહિ, પણ બીજી સાધારણ અનેક સખીઓ હોય તે કદાચ ચેતનાના પતુલપણા પર હસતી હોય તો તેને તેવી ચેતના યોગ્ય સુણાવી કે છે કે તેઓ બહોલ હસે, પણ પોતે તો પોતાની માન્યતા પર મક્કમ છે

'જાતા શબ્દ ઘણો સૂચક છે દિલ્હીમાં વાક્યની શક્યાનમાં એ શબ્દ મૂક્યો હોય તો તે નકારાત્મક અર્થમાં વપરાય છે શબ્દશાસ્ત્રીમાં એ ઘણો અગત્યો પ્રયોગ છે 'જાતા બાઈ' માં જાતા સંલોચનનો ઉદ્ગાર છે અને જગજગ 'જાઈતા' એવો એનો અર્થ સંલોચનાર્થમાં ઘાસ છે 'જાલે' અર્થ છે એનો અર્થ 'ડીક' કે 'જાસુ' એવો ઘાસ છે તમને

અમે તો તમે તમારે હોય—એ તમારી મરણની વાત છે : આ અર્થમાં હોય તો તે અભ્યસ છે જ્યાં તે શબ્દ આ છેલ્લા અર્થમાં અભ્યસરૂપે વપરાયો હોય એમ મને લાગે છે.

‘સદસે’ શબ્દ વ્યવસ્થિત અને સુખોચ્ચ રીતે વપરાયો છે જ્યાં એટલે ત્રીકા વગર સ્વોર્ધ નકામી બની જાય છે અને તેટલા માટે ત્રીકાને સળસળાતો રહેવામાં આવે છે. સદસુ એટલે ત્રીકાવાળું એટલે મનોહર, એટલે જાણે—અમે તેવું, સ્વોર્ધમાં જે સ્થાન ત્રીકાનું છે તે સતીશ્વરનમાં પતિનું છે અને તે વાત આ ટેકના વાક્યમાં સુખોચ્ચ વિશેષણના ઉપયોગથી પાત્રી બનાવી છે. (૧)

સેજ સુંદરી ચાંદની રાતા, ફૂલડી વાલી મોર સીતલ વાતા;

સપ્તી સરેલી કરે મુલ સાતા, મેરા તન વાતા મૂમા વિરદા માતા મોહ ૦ ૨

અર્થ—મહાની સુવાળી સેજડી (સખા-પવારી) છે આંત્રી રાત ॥ સામે ફૂલવાડી છે મહાને કંઠે પવન વાય છે અને સપ્તી સાહેલીએ આનંદથી લહેર કરે છે જ્યાં આ મૂમા આજ્ઞા વિસ્તરેને પિત્તાર છે કે મારું શરીર તો એનાથી અરમ અરમ થઈ રહ્યું છે તપી રહ્યું છે (૨)

વિવેચન—અવદારથી એઈએ તો મારે કોઈ વાતની કમીના નથી મારી પાસે શબ્દગણના અનેક પદાર્થો અને સંયોગો છે અને લોકોમાં પ્રચલિત માન્યતા પ્રમાણે હું જ્યાં સુધી અણાઈ તેવી પરિસ્થિતિ છે. જાણતા તરીકે મારી પાસે સુવાળી સેજડી છે, એટલે મહાની તળાઈ છે અને શરદ પૂનમની ચાંદની રાત હોય, માથે વદનમાં ખીસ્સો હોય, સપ્તીએ અરમ ગાઈ રહી હોય અને હરિયાળી વસુધા ભાતરફે હસી રહી હોય : આવા ઉત્તેજક વાતાવરણમાં અવદાર નહીં જૂન કામિયાબીપત વાય છે મહાસત્ત્વ પુરુષધન્યા (કામરેવ) તે વખતે પિતાના પગ વાળુ સાથે મોટું આક્રમણ કરે છે અને સુવક-સુવલીએ તેની અસર નીચે ઘડવૂર બની જાય છે અને બહેનની ફૂલવાડીમાં ચારેતરફથી વધી, મિત્રો, માલતી, મુલાખ, બાઈ બાઈ હમરા આંત્રી સુગંધી વાહુ આવ્યા કરતી હોય છે અને વરસાદની ઋતુના પ્રાંત જાગમા શરદ ઋતુનો કંઠે મધુર પવન વાતો હોય છે. આવે વખતે સર્વ સખીએ સુગંધાતાથી લહેર કરતી હોય છે

જલુ ઘેટના ડેવીને આવે વખતે કંઠે જવાને બહેન આખા શરીરમાં બરમી થઈ આવે છે. એને પરીના વાય છે અને આક્રેષ વિરદા એને ખરેખર અજાણે છે. એને

પામતાર—સુહાલી-સુગંધિ. રાતા-રાત. મોર-કેર. વાતા-વાત. સપ્તી-સપ્તી.

શબ્દાર્થ—સેજ = સખા (રહે ? અભ્યસ) પવારી. સુહાલી = સુવાળી, લીટી અને નરમ. ચાંદની = ચંદ્રાળી, પૂનમની રાત્રી = રાત્રી. રાત્રી. ફૂલડી = ફૂલથી ભરેલી, ફૂલવાડી. મોર હોય તો ‘અને કોર’ હોય તો ફળ (નામ) વાતા = પવન, વાત. અલી = સપ્તી, સર્વ બધી. સરેલી = સાહેલી, સપ્તીએ. કરે = રહે છે સુગંધાતા = આનંદ અને લહેરથી. મેરા = મારા, મારું તન = શરીર. તાતા = અરમ, તપી રહેવ. મૂમા = મૂર્છા કોષ ૨ વકાશમાં અણાઈ વિશેષણ અજ્ઞા મોહ. વિરદા = વિરદા. માતા = પત વધેવ, માલેવ.

ખાંદનીમા કે ફૂલની સુગંધમાં રસ પડતો નથી. એને સખીઓના નાચમાં કે વિનોદમાં આનંદ આવતો નથી. એને શીતળ પવન ઠંઠક આવતો નથી. વિરહી જાને આ સર્વ ઠંડા ઉપચારો વિરહતાપને વધારનારા થઈ પડે છે, એ તો કોઈ પણ શુભાશના કાબ્યના વાંચનાર માટે નવું બહુવાનું નથી. આવી રીતે વિરહ અને (દેવી ચેતનાને) તો જીલ્લી અઝગામણ કરી અરમ ગરમ બનાવે છે જે સાધનો દુનિયાદારીમા ઠંઠક કે સુખ કરનારા બહુમ છે, તે અને તો, આ મૂઆ વિરહને પરિણામે અઝગામણ કરનારાં થઈ પડ્યાં છે^૧

માતા એટલે માતેલા, મસ્ત થયેલા, વઢરી અથેલા વિરહ જાગુક વખતે બહુ આકરુ કૃષ હે છે વિરહ તો હીઈ ઠળનો વાહુ છે પણ અત્યારે તે આકરુ કૃષ ખારણુ કરી અને વધારે વધારે હેરાન કરી રહ્યો છે એટલે આ સુવાળી શમ્યા વગેરે સ્વ ખાઈ અને સયોયો અને જીલ્લી વધારે ગરમ બનાવી રહ્યા છે. અથવા મથા એ મઢો મત્ત થયેલો વિરહ! એણે તો અને હેરાન હેરાન કરી મૂકી છે અને માત્ર એ કોઈ રીતે ઠંડાવું પડવા હોતો નથી. વાહુ સુખ અને સ્વસુખ વચ્ચે આ મોગે આવશે છે. દુઃખની લોકો જેમા સુખ માને છે તે વાત આવર દષ્ટિએ જીલ્લી અઝગામણ વધારનાર થઈ આવે છે આ દશા શુદ્ધ ચેતનાની છે

ચેતનાની મહત્તા એ છે કે એને જરા સંબંધ તો જે સખીઓ, જેની વાત આવતી ગાથામા આવશે, તેની સાથે છે પણ એની બીજી સાહેલીઓનો સહવાર પોતે બવગણતી નથી; એ સખીઓ મુખશાતાથી રમે-માણે છે તેની સાથે એ તકરાર કરતી નથી; પણ પોતાના અતરમાં એ રહી રહી છે અને બાહ્ય મુખસંપત્તિ કે આત્મવિલાસમાં જરા પણ ભાગ લેતી નથી. માત્ર એ વિરહને જરા આપ આપી ગરમ થઈ જઈને પડી રહે છે શુદ્ધ ચેતનાની આ મહાનુભાવતા છે. (૨)

ફિર ફિર જોડેં વરખી મગાસા, વેરા છિપના વ્યારે ! સોક તમાસા;

ઉપસે તનવેં મોહી માંસા, સાર્દાની બે વરખી છોહી નિરાસા મોહેં ૩

અર્થ—હું તો રહી ફરીને નીચે જમીન પર અને જીએ આકાશ વરસ (તને શોધી મળવા માટે) એવું હું વફાલા! વાત તિરાખાનપણુ તો લોકોને એક જેલ-તમાસા

પાઠાતર—લોક—જીએ જગાસા—જાગાસા. જીએ—નવમે સર્દારી—સર્દારી ન. ને પરણી—આનો મજુ. શબ્દાર્થ—ફિર ફિર=ફરી ફરીને, વારવાર. પરણી=જમીન, નીચે. જ (જા)માસા=જાગાસ, જગત વેરા—તાડુ છિપના=છુપાઈ હતું તે, છતાઈ રહેલું તે. વ્યારે=વફાલા. જીએ=જીએ, થઈને માથું નમ. તમાસા=ખેડ, નાહક ન વગેરે=વગર નથી, સાબુ થતું નથી. સર્દારી=સ્વમીની. પરણી=અંગે, અર્ધજીવી. છોહી=ખાઈ કરનાં નિરાસા=નાશિયો.

૧ એત-ફર : જીલ્લી ગાથાની બીજી પદિકામાં 'જેર સખ કનમિત વપરાયમે મથે છે એત એથે તો અને રજત અથ છે 'જેર નો અર્થ' વચ્ચેજગ-હાથ વાળ. એથે હાથને ઠંઠક કરી દે તેનો પતન એવો અર્થ થઈ શકે. એત ઉત્તમ-વની અન્નપ પાઠ શુદ્ધ અને બેસ્યો જગાસ છે નિવેચનનાં

જેનું ધર્મ બધું છે. શરીરમાંથી તો હવે હોઠી અને માંસ ચાલ્યું બાક છે (ઉઝાવેા લરી બાક છે),
પણ સ્વામીદેવ આજે જ નહિ. હવે એ મુદ્ધિળીએ છોડીને—તેને બાદ કરતા—પતિદેવ
મટે નિરાશા જ થવા કરે છે. (૩)

વિવેચન—એવના પોતાની સ્થિતિનું વળુન કરતા આગળ ખલાવે છે. હું તો તને
શોધવા માટે જતાક્રમાં જગીન ઉપર નજર કરું છું, જરાકમાં ઉપર જગાસી કે આક્રમ
પર નજર કરું છું. અને થાય છે કે પતિદેવ અહીં હશે કે ત્યાં હશે, એટલે આપને
મિળાપ કરવા હું તો ઉપરનીએ, જાણુજાણુ એવરશ્, નહક અને દૂર જાપને ભેગા જ
કરું છું. પણ આપથી તો પરજાવમા એવા પૂછી ગયા છે, કે આપનો પત્તો જ હામતો
નથી! અને આવી રીતે ખસી અને આક્રમમાં તમારી શોધ પાછળ રજવાટ કરી રહેલી
મને એકને હોઠીને તો અરેખરે તમારો થાય છે. એક જાણુએ પતિ પાછળ બામ ગાડું
કરતી માથા જેવી હોળી જામિની અને તેની ચિરકુદશા, જાકગામલુ અને દોઝરોડી,
અને બીજા જાણુ આપની દૂર જાય છેવરી જગાની અને નાસતા કરવાની દશા એક
હોઠીને તો એક નાટક જ થાય છે. કોઈનું ઘર બળે અને કોઈને વાપણું થાય એવી હોઠીની
શક—સમ બધીવી છે! માથા રેવ! આ તો આપણો ડેહજોતો થાય છે અને જ્યાં ત્યાં
તમારી વાતો થાય છે અને માથાથી આપની ટીકા સાંભળી સહી જતી નથી. હું તો જો
સબ સાંભળીને કુખી થઈ અર્ધ છું અને માથા શરીર પરથી તો હોઠી અને માંસ ઉઝાવે
જારીને બાક્યા બધાં છે. અને હું તો હાકપિજરનું માગણુ જની બેઠી છું અને તમારી
હથ્થાળી છે. જાવા સમોજોમા અને તો પતિદેવ (માથા સાઈ-સ્વામી) ના સબકમાં તરૂન
નિરાશા થઈ અર્ધ છે અને તો હવે બાઈતરશ્ નિરાશા અને અધકાર રોગાય છે. હું તો
જ્યારે જ્યારે પતિદેવ સજથી વિચાર કરું છું ત્યારે એવરશ્ ઉઠવાટ અધકાર અને કચવાટ
જ રોગાય છે. પતિદેવના મિળાવની આશા દૂર દૂર જતી બાય છે અને મારી સખીએ કે
હોઠીએ જો જાણતમા મારી તરશ્ હસી મારી નિરાશાના વધારો કરે છે. મારી બે સખીએ
મદદ અને સમવા છે તેઓ અને હજુ આશા આખ્યા કરે છે કે જાતે પતિદેવ એ
સખીએને માર્ગે મારે મદિરે પધારશે અને ચિરકુદને જીવ હાવશે. આ બે સખીએને
બાદ કરતાં મને તો બાઈ તરશ્થી નિરાશા જ છૂટે છે.

બીજા સખીએ તો બાક દશાના નાજ કરી રહી છે, અને મને તરગી કે ચેકિયા
હસી હસી કાઢે છે. મને તેમની તરશ્થી કાઈ આશા રહેતી નથી અને મારી મદદ—સમવા

૧ 'જ્યારે' ને જ્યારે ન બોલે પણ પ્રત્યાં છે. મજાદ ખાખા પડી કરીર જાણુ ત દુસ્ત સ્થિતિએ
જાને તેને 'કરિર જરૂં કહેવાય છે. ગાડુ કરીર નજર જ રજા કરે છે. મારી રજા દશા અગળ થાય
રહે છે. આ અર્ધ સખિ છે. —વિવેચનકાર

મિલાયની બીજી કોઈ ઝણી અને આઆસન પણ આપતી નથી. આ તો બલે કોઈ પીતનો રસ્તો પણ ન સૂચતો હોય એવી ભારી રથા થઈ ગઈ છે^૧ (૩)

વિરહ કુમારે સો મુમ ફિયા, સ્વર ન પાવો પિગ મેરા બીઆ;

ઘરી વાયગા જો મલાયે (મેરા) કાર્ફ પીયા, આજ 'માર્ગવન' કરું પર દીયા મોઢ૦ ૪

અર્થ—મારો અને મારા પતિનો કુમારે (વિભાવે) વિરહ કર્યો છે. હવે પતિના બજાર પણ ન મળે તો તો મારા અવતારને બિહાર છે. અરે, કોઈ વાચકે પણ મારા પતિને બતાવી આપે તોપણ સારું છે. આનંદવન આવે તો મારે ઘેર હું દીવા કડુ—મારે ત્યાં દિવાળી થાય. (૪)

વિવેચન—આવી નિરાશા વચ્ચે દેવી એવના પોતાના મનની ઇચ્છા બતાવે છે અને શોધકના અંધાર વચ્ચે પણ મંદિરમાં દીપક પ્રકાશવાની આશા છેવે છે. એને પતિમેળાપની ભારે તમજા લાગી છે. દેવી આમળ બોલે છે: મારો મારા પતિદેવ સાથે વિરહ તો કુમારે કશોએ છે. એટલે વિભાવદશામાં પતિ ગયા અને ત્યાં ભાગ્ય રથા એટલે એ મને વીસવા; એમણે મારા મંદિરને તિલાંજલિ આપી અને એ જેમ જેમ વિભાવમાં વધતા ગયા તેમ તેમ મારી આશા નબળી પડી ગઈ. અત્યારે તો કુમારમાં મારા પતિદેવ એટલા ક્રોધા બેઠા બેઠા ગયા છે કે એ ક્યા છે એને પત્તો પણ લાગતો નથી. જરૂર, જે પતિને મારે હું આટલાટલી તમજા કરી રહી છું તેના બજાર પણ ન મળે, તેઓ ક્યા છે અને ક્યારે આવશે તેની ભાગ પણ ન મળે, તો તો મારા સતી છબતરને બિહાર છે.

હવે તો કોઈ અતુર માણસ વાચકો: કરીને માત્ર એટલું પણ ખાતરીપૂર્વક કહી આપે કે પતિદેવ અમુક રસ્તેથી મારે મંદિરે પહોંચશે કે અમુક સમય પછી મારે ઘેર આવશે, તોપણ હું તો મારે ઘેર દીવા કડુ દિવાળી આવે ત્યારે આવતું વર્ષ સારું થશે એવા આશામાં જેમ લોકો દીવા કરે છે, તેમ પતિદેવ વાચકે પણ મારે ઘેર પહોંચશે એટલી ખાતરી થાય તો હું તો આગમયથી દીવા કરી આનંદ માનું અને મારી આશા પૂરી થાય. અત્યારે તો મારેતરફ નિરાશાનું વાજા ઘેરાઈ ગયું છે અને પતિદેવનો પત્તો

પાંડતર—કુમારે સો—કુમારમાં. લી વાલો—લડીઆ હું મારા કોઈ પીયા—કોઈ પીયા.

શબ્દાર્થ—મુમ = મને. ફિયા = કર્યો. પાવો = પામ્યા. પિગા = અવતાર. પીયા = પતિને. ડિવા = દીપ, દિવા. દરિયા = બારો કોઈ સજ્જ દિલીમાં મળતો નથી.

૧ આ ઉપરી શબ્દોમાં કોઈક ન આવે પણ એવી નિરાશા એવો પ્રત્યક્ષ પાંડતર છે અને અસર પણ તે આ પાંડતરમાં અગ્રુદિ થાય છે. પાંડતરના અર્થનો મેળ મળતો નથી. દિલીમાં પણ તે પણ સ્પષ્ટપણે પણ નથી. પાંડા આ વિભાગનો અર્થ પણ યોગ્યનેજ થાય છે. ઉપર અર્થ કર્યો છે તે મુખ્યે લખાતેજ નોંધે અનુસરતો કર્યો છે. વિશેષ રજાકની રીત નવા થાયે પણ મને તે જરૂર પાડી રહે છે. વિવેચનકાર.

પણ હાજરો નથી. આવા સંધોગોમાં તો આશા પર અવલોકેલું મન વાચકે પણ રજરખિયાત કરે જેમ કેઈ ભોથાને પૂછે કે પુત્રપ્રાપ્તિ થશે કે નહિ અને બોલો ગણતરી કરી હા કહે તો પ્રાણી મનમાં મહાકાષ છે તેમ મને બે કેઈ વાચકો બાપી પતિઆગમન અણુવે તોપણ હું તો મારે મંદિરે દીવા કડુ આવી પતિદેવને મળવાની માશી લીધ આશા છે ઇચ્છા છે તમજા છે જાવના છે (૪)

ઉપસહાર—આ પદમાં અને ૭૨માં પદમાં સદી ચેતનાની પતિમેળાપ માટેની તમજા બહુ સુદર રીતે જતાવી છે અને પદો બેચ છે. સુદર કાન્ધ લાક્ષણિક રીતે પૂર પાડે છે અને જ્યારે મળવું વાતાવરણ બચાવે છે. જો હા માનસમાં જ્યારે પ્રગતિ કરવાની લીધ ઇચ્છા થાય ત્યારે ઘરનાં પણ થાય, ઘરનો ઘા/ પણ બાંધે અને જાતે ઘરમાં દીવા પણ જાડર થાય. આવા પ્રકારની તમજા બચાવ કરવા માટે આ જન્ને પદ ચોલવેલા કેમ છે તો સ્વચ્છકુસ્માથી સૂચે તેવું છે. પણ તેમાં કુશાલ-રમણમાં ફસાઈ-જાટવાઈ બેચે પતિદેવ માટે ? નાનવતા બરેલા મહેમ પણ માનિક શબ્દોમાં વાત કરી છે તે બરેજર વ્યવ્રતિ કરે તેવી રચના છે. ચેતન પોતે અત્યારે કયા પિકરી રહેલ છે તેવું સાચુ જામર સ્થાન કયા છે અને તે પ્રાપ્ત કરવા તેનામાં અચૂક જાડી વ્યવ્રતિ અને મનોરથ થવા બેઈએ બેટલું જ નહિ પણ તે માટે તેણે વળી જવું બેઈએ અને અત્યારના રજકારણકીના તમાસાને છેડે લાવવો બેઈએ એ જતાવવાનો આ જન્ને પદોના વિશિષ્ટ ઉદ્દેશ અણુવ છે.

આ જન્ને (૭૨ અને ૭૩) પદો આનંદચંદ્રની કૃતિ હોવાનો વચ્ચો સબબ છે એમ તેની જાણને જાણે અને પ્રવચ તેને મળેલ સ્થાનને જાણે અણુવ છે એમાં પદોની અણુવિને લીધે અર્થમેળા એક બે અણુવે મળતો નથી, પણ સબબ પરથી વાત બેસી બચ છે. ચોગદિલે આ જન્ને પદમાં પ્રેરણા હોઈ અને જાવનાનું પેલણ આકરતડુ હોઈ એ જન્ને પદો ખૂબ વિચારણા માટે છે અને બોના ઉદ્દેશમાં ઇચ્છાવિલે પરિસ્થિતિ વચ્ચે પ્રેરણા કરી તેવું ઉપદેશવ વચ્ચે છે અને એ વાત આકરતરી રીતે જાવવેલ હોઈ કાન્ધ તરીકેના બોના મૂલ્યમાં ખૂબ વધારો કરે છે અને ચોગી કવિની અવસ્થાના નમૂના પૂર પાડે છે (૭૩)

પદ સુખમોતેરમુ

શ્રમિકા—કેદાર રાજના એ પદ ઉપર વિચારી જણા હવે વસત રાજમાં જવાત વણ પદ જાને છે. એમાં કુમતિ-કુણ્ડિની જરાજર પિજાન કરવામાં આવી છે વિજાનની માહિતી આપવામાં આવી છે અને ચેતનનો સાચો માગ કયો છે તેની બેળાણાણ આપવામાં આવી છે.

આનંદચંદ્રના પદોમાં કેન્દ્રસ્થ વિચાર સ્વપરના વિવેચનનો અને પરિણતિની નિમ જતાનો છે. આ જાજ વાત જરાજર સમજાઈ બચ તો આજા છુવનનો પદો બઈ બચ, અને મારની પ્રાપ્તિ થઈ બચ. આ હકીકત બેકથી વધારે વજત કહેવામાં આવી છે કારણ

કે પશ્ચાત્તરજાતીનાં જોડાંની જાણી વધારે પડતી થઈ ગઈ છે કે જોના પર અનેક ટિપ્પણીઓ મારે જાણવામાં આવે તો જ તેના પર કાળુ આવે તેમ છે અને તે કામ સ્વસ્ત્રવેદનથી અથવા યોગીની પરિણાપામાં કહેવામાં આવે, ત્યારે તે જાતરને જરૂર સ્પર્શે છે. બાકી, જનાદિ સ્વભાવ પર અકુશ મેળવવામાં બારે મુશ્કેલી છે પણ પ્રબળ પ્રયાસથી એ માર્યો જમન થઈ શકે છે અને જોમાં પ્રવૃત્તિ પણ થતી જાય છે તેટલા માટે જો સાધ્ય હોઈને જોને પ્રાપ્ત કરવા માટે પ્રથમ કશુંકે કુમતિ હોય છે અને કેવી હાથ છે તેણે કેવા કેવાં માધ્યમ પરિણામો નીપજાવ્યા છે જોનો વિચાર કરવામાં આવ્યો છે

યા કુલુદિ કુમરી કૌન જાત; નિહાં રીસ વેતન ગ્યાન ગાત યાં ?

અર્થ—જે કુલુદિ ગીધની ઉપર ચેતનરાજ રીસી-ગાદી પડ્યા છે તે કોણ જાતની છે ? આ વાત જ્ઞાન ગાઈ આવે છે—સ્પષ્ટ કરી બતાવે છે (૧)

વિવેચન—જ્ઞાન-સમ્યક્જ્ઞાનનો વિષય પ્રકાશ પાઠવાનો છે જે વસ્તુને વસ્તુ તરીકે જોળખાવી આવે, સાચા સ્વરૂપે બતાવી આવે અને તેના પર સાચો પ્રકાશ પાડે તેનું નામ જ્ઞાન કહેવાય. જ્ઞાન જે ચેતનરાજનો મૂળ શુભ છે કથનથી સામાન્ય સ્વરૂપ દેખાય છે ત્યારે જ્ઞાનથી વસ્તુસ્વરૂપનું વિશેષપણે દર્શન થાય છે ચેતનનો કુલુદિ સાથે ગાઠ સજાય થઈ ગયો છે કુમતિ સાથે જો જોતપોત થઈ ગયેલા છે અને પરભાવ બાંધે જોનો સ્વભાવ થઈ ગયો છે અને જોના પરિચયમાં ચેતન આવે ત્યારે જોને જેઠ, સકેત કે છૂણા કવાને બદલે જોને જો સહચાર-સજાયમાં જાનક થાય છે આ કારણે જ્ઞાન પેટી કુલુદિ જાઈને પરિચય કરાવે છે જોના પરિચયમાં ચેતનરાજ શાલ શાલ થઈ જાય છે તે કોણ છે કેવી છે ક્યાની છે તેની જોળખાણ થઈ જાય તો પછી તેની સાથે પરિચય રાખવા કે વધારવાના પરિણામ ચેતન વિચારી શકે

કુલુદિને કુમરી કહેવામાં બારે સકેત છે જો અનેકને વચ્ચે, ઘેર ઘેર રખડે, બાજુ કરી ચેતનાને સ્થાને બેસી જાય, અને જોડાં બહાનું બતાવી જોને જોનાં ઘરમાંથી તગડાવી મૂકે છતાં જો બાળકુમારી છે વાલમાલ છે સર્વદા ધૌનમસ્ત છે અને અપજતા, વિલાસ અને જોડીચાલીમાં અન્વત આકર્ષક છે આ કુમતિજાઈનું નામ પસંદ ન આવે તેવું લાગે તેમ છે પણ જો વાતનું આ કુમરીને કાંઈ નથી, જોનું આકર્ષણ અદ્ભુત છે, જોની જાળ આંતર્યુદીવાળી છે અને જોની બધી અભ્યાસ કરવા યોગ્ય છે

કુમરી નો જાય કિંહી જાણમાં પડુક જાતનું જોક પછી જોમ થાય છે જો કબૂતરની જાતનું પછી છે. ગીધનું નામ પણ કુમરી કહેવાય છે આવી દલીલો જાતની

પામતર—યા-આ. કુમરી-આ કુમરી કોન્સેન્ટ.

સાબરાર્થ—યા = નિમિત્ત લાગવા પહેલાં પદનું અર્થિત રૂપ. કુમરી = ગીધ જાતનું પછી, ગીધની કોન = કાંઈ જાણ. આન = જાન. વાત = વાત છે કહે છે

શ્રી ગીર્ધી જેવા સ્વભાવવાળાં કુણુદિ બાઈ દેવુ છે અને કઈ બાતની છે તેનો પરિચય જ્ઞાન આપે છે (૧)

હવે જ્ઞાન કુણુદિની બાતજ્ઞાતનો ખ્યાલ આપે છે તે આપણે વીંછીએ :—

કુણુદિ સાથે વિજય પાર્શ્વ; પરમ સુધારસ વારી જાર્શ્વ યાં ૨

અર્થ—જોડી આજરૂને વધારે મોટા પ્રમાણમાં મેળવીને એ ઉત્કૃષ્ટ અમૃતરસને નિવારીને (એને યેર) ચેતનરાજ બલ છે (તે કુણુદિને બરાબર જોગણે છે ? એની બાતજ્ઞાત તથાથી છે ?) (૨)

વિવેચન—ચેતનરાજ અનેક સાસ માર્ગ મૂકીને એ કુણુદિને વજગત્યા બલ છે. તેને જાણ જોગણવાની જરૂર છે એ એમ એમ કુણુદિનો પરિચય વધારવા બલ છે તેમ તેમ તેમની આજરૂ વધારે વધારે બરાબર થતી બલ છે માણસનું હૃદય તેનું છે તે તેની જ્ઞાન વરથી માણસ પડે છે સ્વચ્છન બ્યાપારીની જ્ઞાન એવી હોય કે જગતમાં અને દરિયાપાર પણ એના નામની કુડીયા નાણાં મળે. એના એક બાલ પર લાગે રૂપિયા મળે અને એના એક બાલ પર અબરમાં વધવડનો ફેરફાર થઈ બલ આ સ્વચ્છનનું લક્ષણ છે. પણ જ્ઞાન કહે છે કે ચેતનરાજ તો બાત્યારે કુણુદિ સાથે—જોડી આજરૂ—વધારે ને વધારે મેળવવા બલ છે અને હીણુઆજરૂવાળા થઈને પણ ચેતવા નથી ત્યારે એ શું કરે છે ?

આજરૂ બરાબર કરવા ઉપરાંત તેઓ પરમ સુધારસ, એ એમના હૃદયનું રહસ્ય છે અને એ અતિ મૂલ્યવાન ખજાનો છે તેની પણ ડરહાર ન કરવા એ પેલી કુમરી કુણુદિને ત્યાં બલ છે. સુધારસ એવી બીજને કાવ ખારનાર પાનાની જ્ઞાન વધારે ને વધારે જગાડે એમાં નવાઈ નથી. જનવ આનંદનો સહાર, જનવ જ્ઞાતિનો દરિયો, અને જન દરિયાની સખવારૂપ સુધારસ ચેતનરાજ પાસે છે તેને વારીને ચેતનરાજ પેલી કુણુદિને યેર બલ છે જહાર રણ પા કરે છે અને જહારને જોગણવા નથી આ ખરેખર, વિષમ સ્થિતિ છે.

ઘોરમા વદમા જનુભવને ઘરેશીને આવી જ વાત કરી છે ત્યાં બીજા માધ્યમાં સમતા કહે છે—કુણુદિ કુણુદિ સમ જોડે જાપની પત કણુ કારો. ત્યાં જે પત (આજરૂ)ની વાત કરી છે તેને મળતો જ જાણ બધી જ્ઞાન કે જ્ઞાન સખમાંથી તાત્પર્ય થકાય છે. બ્યારે ચેતન ઉદ્વિજ્ઞા સોજોમા આસકત થઈ બલ, અને પરચાવમાં પડી જઈ સ્વભાવને

પ્રમાણ—કુણુદિ—કુણુદિ. જ્ઞાન—જ્ઞાન. પાર્શ્વ—પાર્શ્વ. સુધારસ—સુધારસ. બાઈ—બાઈ.

રાખાર્શ્વ—કુણુદિ—કુણુદિ, અર્થ, નિવ. જ્ઞાન—જ્ઞાન, આજરૂ નિવૃત્તિ—(અર્થ) અર્થિતા, અનેજા—પતુ પતુ = મેળવિ. નિવૃત્તિ = વધારે વધારી (વિવર્ધિત), અલપારસ પત (નિવૃત્તિ). સુધારસ = અર્થરસ. વારી = નિવારી.

નકામો ત્રાસ આપી. જેમ કુલાઈ કે પવચાનના હોય તે પોતાના ચાર પાસે મીઠી મીઠી વાતો કરે અને કોઈ કોનો સાથે પરિચય આપવા બાધ તે કીલટી સામે વળતરી આવે જેવી આ નજા-જાયા બાઈ છે કોનો સ્વભાવ જ કહેશ કરવાનો ॥ જ્યારે સ્વભાવવાળી જાટકનારી કુલાઈ ॥ અને તેના ઉપર ચેતનદેવ શીઝી રહ્યા છે. આવી બૈરીને તે કોઈ બૈરી કે કરવાળી કહે ? માટે જ્ઞાન માર્ગ બાઈને સમજાવે છે કે આ કુલુકિ બાઈ કોણ છે અને કઈ ભવતી છે તે બરાબર સમજો. જોના સદ્ગુણથી થતાં અને થતાં પરિણામ પર પુખ્ત અને પુષ્ટ વિચારણાની જરૂરિયાત છે (૩)

રેલા છેવે વાઠી નામ; પરીષ્ટ મીઠી સુગુણ વામ વાં ૪
અર્થ—(માટે બધી હો કે) જે બાલી આવતી પ્રજાલીને કાપી નાખે તેનું બરુ નામ વામ, જોના (જ્ઞાન)ને પરીષ્ટે કારણ કે જો સદ્ગુણનું વામ છે. (૪)

વિવેચન—આ વાચનામાં મને બધી રૂઢતા દેખાય છે. પ્રથમ સુકુમહારાજે જવાબેલ અથવા વિવાદીએ અવગ્રહ રેખાને જે કાપી નાખે, અવગ્રહવળે તોડી નાખે તે જ જ્ઞાન મીઠું અને સદ્ગુણનું વામ છે. આટલી વાત બધીને જે અવગ્રહવળે ટાંચે તેનું જ જ્ઞાન પદ્ધતિ, આ અર્થે બધાએ છે પણ જો પ્રમાણે અર્થ કરવા જતાં જ્ઞાને જે આન પ્રથમ વાચનાથી શરૂ કર્યું છે તે જાણે હવે બહાસ કરી બધ છે અને જ્ઞાન કેનું પદ્ધતિ તે વાત શરૂ કરવામાં આવે છે. બીજી રીતે અર્થ વિસ્તારતા અને સુચન થાય છે તે સ્વ કુ કુ.

વાલી જેટલે મૂળ કે જૂરા. જે બાલી પ્રજાલીને જેટલે પ્રતિના માર્ગને તોડી નાખે, પ્રતિને બહો પશ્ચાદ્ગતિ કરાવી નાખે, જે આગળ વધવાની રીતિને-માર્ગને છેડી નાખે, તેની અપ્રતિ જોડી થાય અને તેનું નામ બગડતું બધ આવવા પ્રકારની જો કુલુકિ બાઈ છે જેનું નામ જૂરુ છે જેની આવડ જૂરી છે જેની રીતસાત જૂરી છે, આ પ્રમાણે કોઈને બીજી સુગુણ વામવાળી મીઠી મધુરી બાઈ છે તેને બરાબર અવગ્રહીએ, જેટલે દુનિયામાં કોનો પરિચય કરવો તેનો બરાબર અવગ્રહ આવે. આ સુગુણ વામવાળી મીઠી બાઈ તે સુમતિ કે સદ્ગુણિક છે. જે બાઈ કરી રેખાને છેડતી નથી પ્રતિના પથ કાપતી નથી, જોડે માણે જ્યાં ત્યા રજડતી નથી અને જેનું નામ પણ જૂરુ કે જાકારુ નથી. આ કુલુકિની સાથે સરખામણીમાં સદ્ગુણિકનો પણ બરાબર અવગ્રહ કરીએ. જેમ પોતાનું અંતિમ શેષ છે સાથે વિકાસ છે અને અંતરનો જ્ઞાનદ છે જે બાઈ કરી બધે પડે તેવી નથી. આ પ્રમાણે અર્થ કરવામાં જ્યાં પણ પ્રક્રમભંગ થતો નથી. વિચારણા માટે આ વિસતો થતો જાવ રજૂ કર્યો છે (૪)

પદ્યાર્થ—નામ-નામ.
શબ્દાર્થ—રેખા = બાઈ, વાલી જે = કાપી નાખે. વાલી = નાખો, જ્યાં જૂરા નામ = અપ્રતિ. પરીષ્ટ = અવગ્રહી, સમી = પાળતી. સુકુમ = સદ્ગુણ. વામ = ડાબું.
૧ આ અર્થે ૫ વળીરવિવચના અર્થે સુચનનો છે બીજા હક વર્ણ મારે વિવેચન જેનું.

તે માગે અધિકાર હાંસી; 'માનદ્વન' અધિકેરી પાઠી યા ૦ ૫

અર્થ—એની આગળ એટલી તેની વિશેષતા—અધિકાર છે અને આનંદવનની એના (એવા જ્ઞાન) પર વધારે પડતી યાદના છે. (માટે આવા જ્ઞાન પર યાદના શબ્દો અને કુલુદિની બાવને એજાળી તેને છાદી રો.) (૫)

વિવેચન—આ સ્થિતિ અર્થને લાભાવતાં આગળ વધીએ તો આ છેટલી વાચાનો ભાવ આ પ્રમાણે થાય આ પ્રમાણે આગળ વધવાનો અધિકાર પણ તે મીઠી સુસુષુમામ વાળી (સદ્ગુણિ)નો જ છે અને એ એનો ભાવ વિશાળ પ્રદેશ છે એ મીઠી સુમામ માળીના ઉપર આનંદવનને વધારે પડતી યાદના છે આ પ્રમાણે હોઈને તમે કુલુદિની બાવ—બાવને એજાળો અને તેની સરખામણીમાં સદ્ગુણિને પણ બરાબર અણી—પિછાની રો. આ ભાવ વિશાળ 'યોગ' છે એમાં જરા પણ પ્રક્રમનો ભગ નથી.

મૂળ અર્થ પર આવતા આ વાચાનો આશય સ્પષ્ટ છે એનો અર્થ કરતા શુદ્ધમહાસજ લખાવે છે કે જે જ્ઞાનને (તેને) આગળ કરીને ચાલે તે જ અધિકેરી એટલે અધિકાર છે કારણ કે જ્ઞાનને વિષે જ આનંદવનની અધિક યાદના હોય છે આ અર્થ વિચારવા યોગ્ય છે આ અર્થ પ્રમાણે જ્ઞાનની મહત્તા અને પ્રકાર આ વાચી અને પદ્યમી વાચામાં બતાવ્યા છે અને જ્ઞાનમાં પણ સમગ્રજ્ઞાનનો સાચો મહિમા વર્ણવી તેનું સુખ્ય ધ્યેય દેખા છેવનનું બતાવી, તેને સુસુષુમા ધામ તરીકે વણવી, તેની આદેયતા સ્પષ્ટ કરી છે અને આનંદવન આવા સાચા જ્ઞાનની યાદના કરે છે એ બાવને આગળ કરી છે? (૫)

ઉપસહાર—આ પદ્યમાં વર્ણવેલ કુલુદિ રેખીને આપણે કુમતિરૂપે અને કવચિત્ કુલુદિ નામે અજાત પણ એઈ અથા છીએ. બારમા પદ પર સાચી આપી છે ત્યાં કુલુદિને કલટા તથા કુટિલગતિવાળી તરીકે વણવી કુલુદિ સાથે એની લલત બતાવી છે અને બંનેની લલતમાં જાતે કુલુદિની હાર વણવી છે? ત્યાર પછી ચૌદમા પદમાં ચેતનરાજને કુલુદિ સાથે જેલતા વર્ણવ્યા છે અને ત્યાં પણ કુલુદિને કલટા અને કુટિલના વિશેષણથી વર્ણવી છે? અને ત્યાં ચેતનની આજરૂ હારવામાં શું સહાપણું કરે છે એ બાવની ચેતનને

પાઠકાર—અધિકાર તાંત્રી—અધિકારી તાંત્રી આનંદવન પ્રમુ અધિક વાળી. (ઉપર પાઠ). (અર્થનો માઠ)

શબ્દાર્થ—અધિકાર = અધિકાર વિષેના અધિકારી = વધારે પડતી. વાળી = અજાણ, પ્રેમ.

૧ અને પ્રકારે સુમામ અથા પ્રાપ્ત થાય છે અને અને અર્થ વિચારવા યોગ્ય છે રેખાએની કુમતિ જુદા મના કરવા યોગ્ય છે એક રીતે ચાલતી પ્રભુચિહ્નોના ઉદ્ભવ રીતે પ્રતિપક્ષને પ્રાપ્ત કરવા નો અને તેનો વિકાસ કરવાનો આશય છે અને બીજી રીતે પ્રતિપક્ષની આજ્ઞા મળતી રેખાને ન કાપવાની વાત આ બંનેમાં દૃષ્ટિ તો એક જ છે વાળી રાખેનો અર્થ જુદા કે રૂપ થાય છે એ વાત હિંદી કાવ્ય દ્વારા સ્પષ્ટ કરવાની બીજી અર્થ કર્યો છે તે નિદાનોની નિચાલણા મધે છે

૨ જુઓ "મી આનંદવનનાં પો" પ્રથમ ભાગ ૧ ૧૧૨-૪

૩ જુઓ "મી આનંદવનનાં પો" પ્રથમ ભાગ ૧ ૧૩૬-૧૪

બાદ આવી છે. એમાં જે પત ની વાત કરી છે તેને આ પદમાં આવેલ સાબ કે સાબ સાથે થોડા સમાધ છે તેનો મેળ મેળવવા જેવું છે. એમાં ઘેતનને પોતાની આબરૂ જવાની ઠોકર કરવામાં આવી છે. આમાં કુલુદિની આબરૂ ખસણ છે તે વાત પર આનન્દ એ જવાબ આપ્યું છે.

આ તો કુલુદિના સર્જનમાં ઉલ્લેખ થયેલ કુમતિના ઉલ્લેખો તો અનેક પદમાં આવી ગયા છે એ કુમતિ અને કુલુદિમાં કંઈ ફેર નથી. કુમતિ મતિજ્ઞાનનો વિષય છે અને એનો સાકાર ઉપયોગ થાય ત્યારે મુતઅજ્ઞાનરૂપે કુલુદિ પોતાનો પાક બજાવે છે. વસ્તુતઃ જન્મેનું મૂળ જ્ઞાનના આચરણમાં છે જલ્લે અધાસમાં બટકે છે સદ્જ્ઞાનથી વર્જિત હોય છે અને પ્રાણીને પોતા માર્ગે દોરી જાય છે આટલું છતાં ઘેતનસર્જનના રીતે છે અને એ જ પોતા પર પ્રેમ રાખનાર ખરી પત્ની છે એમ માની એના તરફ લલચાયા જાય છે અને એની અસર તળે ઘસઘસા કરે છે આ સ્થિતિનો જલ્લે આવે તો જ ઘેતન રસ્તે આવે અને તેટલા માટે કુલુદિ જાતે કોણ છે તને જોળજવાની જરૂર હોઈ આ પદમાં તે માટે કેટલાક તેના પરિચયો આપ્યા છે. (૭૪)

પદ પંચોતેરમું

ભૂમિકા—વસત રાગનો હલ આજુ છે એ મસ્ત રાગમાં કુલુદિ અને કુમતિ કોણ છે એના પરિચયથી આબરૂ અને સુધારકપ્રાપ્તિમાં ઘેતનસર્જનને કેટલું નુકસાન થતું છે ત સદ્જ્ઞાને સમજાવ્યું પણ એ તો આજે વખત કુમતિના સર્જનમાં એટલો રસગુદ્ધ ઈર્ષ્યથેલ છે કે એ પોતાની ઘરની પત્નીને સભારતો પણ નથી અને ઘેતનની દયા તો એની ને એવી આપ્યા કરે છે ઘેતન તો અત્યારે સર્વ પ્રકારે હેરાન-પરેશાન ઈર્ષ્યથેલી છે પતિના ઈર્ષન કે મેળાપનો લાભ પણ મેળવી શકતી નથી અને સદ્જ્ઞાન જેવા સુન્દર સાથે માર્ગે જતાને તે તરફ પધ્મ ઉપેક્ષા થતી જુએ એટલે એને પારખાર જેટલું થયે તે સ્વાભાવિક છે આવી જાતિ નિષ્કાશબલક પરિસ્થિતિમાં પણ એ પતિ તરફ અવજવુના દાખવતી નથી, અને કેઈ પણ રીતે પતિદેવ થીર આવે અને કુલુદિનો સર્જ એડે તે માટે મુચિલિત પ્રયત્નો આજુ રાજે છે

ઘેતનને વિવેક-મિત્રની સહિત, સમજ અને આવકલ માટે ધણુ માન છે. વિસ્ફુટ-ખમા ડિઝાસો આપનાર, સાચા માનની દોષવળી કરનાર અને આચાર્યાદથી ભરેલા આ વિવેકે સોગમા પદમાં વાત વાતમાં કણ કણ કે આનંદપન ભગવાન ત્યારી સેવ્યી પર અચરો અને રજરેજ કરી નાખે. આ હકીકત એના આનંદમાં કવતી અને અત્યારે સદ્જ્ઞાને આવા માર્ગની દિશા આજકા પદમાં જતાથી, પણ ઘેતનજીએ એ વાત પર આનંદ પણ

ન આપ્યું. આવા પ્રસંગે ધ્યેતના હવે વિવેક તરફ ચોંટાડુ ધ્યાન ચલાવે છે અને વિવેક મિત્ર વચ્ચે પડીને ધ્યેતનને સમજાવે એમ ઇચ્છે છે. સદ્ગુણ જેવા સાચા માર્ગે જતાવનાર અત્યારે ધ્યેતનરોષ પાસે કાબા નથી એ હકીકત ધ્યેતના બાજુથી હતી એથી વિવેકમિત્રને સખા તરીકે ઉપયોગ કરી લેવા ઇચ્છે છે. આ વિવેકમિત્રને સારી રીતે ઓળખવાની જરૂર છે.

અસૂપમાં વિચાર કરીએ તો, સાચા-ખોટાનો તફાવત જતાવનાર, લાખી નજરે લાખા લાખની સાચી તુલના કરાવનાર અને અનેક દષ્ટિબિન્દુને ધ્યાનમાં રાખી તેના સુમન્યક કરનાર વિશિષ્ટ વ્યવસ્થાને વિવેક કહેવામાં આવે છે. વિવેકનું સ્થાન અત્યંત ઉચ્ચ છે, પણ એ સદ્ગુણ પૂર્વકની વિવેચક શક્તિ વગર આવતો નથી એ ધ્યાનમાં રહે. એ આંખના પડળ ઉઘાડી નાખે છે સાચી જલ્લતરી સપકાવે છે શાવ તુલનાનો યોગ કરાવી આપે છે અને ઉત્કળાટ, ઉત્ક્રાંતિ કે સહસાકારીપણને દૂર રાખે છે. એને ચિત્રકારે પર્વતનું સ્થાન આપે છે અને ઉચ્ચ અવલોકના કરવાનો અને નિર્ણય પહેલા વ્યારે બાજુ વપાસવાનો અધિકાર આપે છે. આવો વિવેક સહાકાર તરીકે હોય તો તેથી લાભ જરૂર થાય.

દેવી ધ્યેતના મિત્ર વિવેક પાસે મન ખોલીને વાત કરે છે એ વાત કરવામાં એને ધેતાના ધરના કિંમ્મ ખોલવાની યુગલ નથી એ તો પતિપ્રાણુ વિનયી દેવી છે એ વિના કારણ ધરની વાત બીજા પાસે કરે નહિ; પણ અમુક સંયોગોમાં એ સમજી કિતેચ્છુની પાસે વાત ન કરવામાં આવે તો યુગની વાત મારી ભલ છે અને નૂચવાયલાં કેકકાંત્રી કેક રીતે નિકાલ આવતો નથી. આ સંયોગોમાં ધ્યેતના ચોંટાડી સ્થિતિનું વિવેક પાસે વર્ણન કરે છે. આગળ એવામાં આવશે કે આ વાત કરતા કરતા પણ એનામાં નિરાશા અને અસક્તિ બને દેખાઈ આવે. આખા પદમાં આનસવિધાના અભ્યાસનો પરચો દેખાઈ આવે છે તે આગળ જતા સ્પષ્ટ થશે.

વ્યારે લાલન વિન મેરા કુન હવાસ ?

સમજે ન ઘટકી નિદુર લાલ વ્યારે ૦ ૧

અર્થ — (ધ્યેતના મિત્ર વિવેક પાસે વહે છે —) મારા મિત્ર વહાલા વગર મારા કેવા કેવા હાલ થયા છે અને થશે ? પણ મારા વહાલો અત્યારે તો તવન કંઠાર થઈ બેઠો. તેથી તે મારી જાતરની ખીંકા સમજતો પણ નથી. (૧)

વિવેચન—વિશુદ્ધ ધ્યેતના મિત્ર પાસે કહે છે કે જાઈ ! મને લાલ લલવનાર મારા વહાલા વગર મારા કેવા હાલકલાલ થઈ રહ્યા છે તે તું સાબળા : શીને તો પતિ એ સર્વસ્વ છે પતિ વગર એના શણગાર કે અલકાર દૂર પડી ભલ છે એને નિરાસાનો આશય

પાટાતર—વ્યારે-એવી કે જે હવાસ-હાલ ન-નથી.

શખાર્પ—વ્યારે = વહાલા. લાલન = પ્રિય, વહાલા. વિન = વગર. હવાસ = અસ્થિ, હાલત, ક્ષણ. ખીંકા = જાતરની, મનની. નિદુર = કંઠાર પરિણામી. લાલ = વહાલા, વ્યારા. -

દેવાનો હોય છે અને એના ખાવામાં, ઘાસવામાં કે વાતવામાં હંખરનો અવાજ હોય છે માત્ર મનની અદર થતી આગુણતા તપાસ. અત્યારે બંને મારે કેઈ આશય ન હોય, બંને મારે માથે કેઈ પ્રયુધિરી ન હોય એની મારી દશા થઈ રહી છે.

મારી આ દશા છે અને માત્ર લાલ-મારા પતિદેવ-અતિ નિષ્કુર થઈ આ વાત સમજવા જ નથી. એમનું કિલ એટલું ઠોર થઈ ગયું છે કે તેઓ એ વાતનો ખ્યાલ પણ કરવા નથી. જાતે, મારે તો મારી આગી નજર પતિદેવ પર સખવાની રહી અને એને તો એ વાતની કુહ ગજાતરી જ નહિ—એવી વિચિત્ર દશા થઈ રહી છે માત્ર મનમાં એને જાણે શું તું શું થઈ ગયું છે એ માત્ર વસ્તી વાત વસ્તમાં પણ હોવા નથી. (૧)

શ્રી વિવેક ! શુ માંની માંયિ;

કદા પેટ હૈં મારેં છિપાઈ ? વ્યારે ૦ ૨

અર્થ—માઈ વિવેક ! તમે ક્યવ પ્રકારે માહિતગાર છે. મુખાણી પાસે તે પાને કેમ છુપાવવાનું બને ? (૨)

વિવેચન—માઈ વિવેક તું પાતે પૂરતો માહિતગાર છે; તને મારી સ્થિતિનું જ્ઞાન છે; તને માત્ર પતિદેવની વર્તમાન અસ્તબ્ધ દશાનો પૂરો ખ્યાલ છે; તને માત્ર પતિ-દેવના સ્નેહ જાતવચુની સત્યનો અભ્યાસ છે. તું મારી વિરહદશા, વિહંગદશા અને દુઃખી દશા સારી રીતે બંને છે મુખાણી પાસે પેટને કેમ છુપાવી શકાય ? એની સલાહ લેવી હોય તેને પૂરેપૂરી હકીકત ન હોય તો સાચી સલાહ કેમ મળે ? માટે તારી પાસે હું તો મુસ્લેમુસ્લી વાત કરી રહ્યું છું કે માત્ર લાલન તરફ નિષ્કુર બની ગયા છે અને માત્ર અવસ્તી વાત સમજવાનો વિચાર પણ કરવા નથી. સામાન્ય રીતે આવી, પતિવત્તી વચ્ચેની વાત સવાલી અને પાસે કરે નહિ, એ વાત હું બંધું છું, પણ મારે તો તારી

પામતર—શુ-એ માંક-માઝી પાનિ-માઝાઈ કદા કદા પેટ હૈં બાંને-હૈં બાંને પેટ હૈં-માઈ ટિપાઈ-પાઈ

સંજ્ઞાર્થ—નિર = બાઈ આહુર. શુ = શુ, નિષ, એ માંક = માહિતગાર. પાનિ = પેટ કદા = તું, કેમ, હૈં = હૈં મુખાણ કરનાર શ્રી, મુખાણી, નાથ અને = પાસે ટિપાઈ = છુપાવવું, ચલાવવું

૧ 'લાલન' અને પ્રિય પતિના અર્થમાં કિંદી ભર કે મુખવાતી એકાગ્રીકારમાં મળતો નથી. પણ એનું સ્થિતિની અને સંજ્ઞાનો પતિદેવનાં એ અર્થમાં વર્ણવેલ છે જેવાજાતને દેવની સમજવામાં દેવ ન પડે એ લાલન, દેવ ન પડે એ એ પ્રાપ્ત્ય આપુ છે અને નીત્ય અને દામવાનો છે. કારણ તો એને લાલન પાલનમાં જાતના લાલન સાથે નેહી એના અર્થ ત્યાં લાલનવાં તે એકાગ્રી જ આપે છે લાલન અને તેજા મધ એનું પરિણામમાં રોજ-રૂઢ કરેલો અને મુખવાનો છે આ અને લાલ એકો દાસી લાલનામાં પડેલો અર્થવાળા સંજ્ઞી ત્યાં સુધી છે જાનવને આ લાલ સંજ્ઞાને પ્રત્યેક સેવકના પદમાં કોઈ છે ત્યાં તેના જાતેજ અર્થ જરાગર છે એ સંજ્ઞાને લાલન અને સાથે મુખવા રોજ નથી. —વિવેચનપ્રકાર.

સહાદ દેવી સ્ત્રી તેથી તારી પાસે પેટ છુપાવવાનું ચોખ્ખું ન કહેવાય, એટલે મારા ઘરની બાત તને મારા ઘરના કિતની દિલ્લે કહું છું તારી પાસે મારા પતિદેવ માટે હું નિહુર-કોર વિશેષણ લખુ છું તે માટે અને જેલ ઘાય છે પણ તે સત્ત્વ પરિસ્થિતિ જતાવે છે અને નિરુપાયે પણ સાપેક્ષ દિલ્લે મારે મારા ઘરની બાત તારી પાસે જોલવી પડે છે (૨)

તુમ માણ સો કીમેં ચીર !

સોઈ માન મિલાવો છાલન ચીર પ્યારે ૩

અર્થ—મારા વીર ! તને જમે તે કર, પણ (મારા) છાલન સ્થિર હયાત્ય આજુ રહે તે રીતે તેને (અહીં) છાઈ આવીને અને મેળવી આવે. (૩)

વિવેચન—આ પ્રમાણે પરિસ્થિતિ હોવાથી મારા વીર ! તને ચોખ્ખું હાથે તે ઉપાયે ચોખ્ખું, તને જમે તે રીતે સમજાવટ કર, અને મારા ધીર છાલનને અહીં છાઈ આવીને મારા તેની સાથે મેળાય કરાવી આવે, તું સાચી રીતે જાણે છે કે મારા અને મારા પતિદેવના મેળાય કરાવવાના વપ, ત્યાગ, ખ્યાન, ક્રિયા, હાન, હયા વગેરેના અનેક માર્ગો છે મારા પતિદેવ એ અસંખ્ય ચોત્રમાર્ગમાંથી કયે માર્ગે મારે ઘર આવશે અને મારા વિશેષ મિલનવશે તે ચોખી કાઢવું તે વાગુ કામ છે (૩)

અમરે ફર ન જાત માણ;

મન ચંપલતા મિટે સમાધ પ્યારે ૪

અર્થ—અમારા પ્રભાસથી તો બચાએ જતી નથી મનની ચંચળતા મટતી નથી અને ચિત્તની સમાધિ થતી નથી. (૪)

વિવેચન—તને આટલો જણા આજક કરવાનું અને વચ્ચે પડીને રસ્તો કાઢવાનું કહેવું પડે છે તેનું કારણ છે આપ એટલે માનસિક બચા(આધિ)એ પાર વગરની પતિદેવને અહીં આવવું નથી એમને ધર વરૂં જોવું નથી એમને ઘરની બેરીને વિચાર પણ કરવો નથી. એટલે અમારાથી તો આ માનસિક બચાએ દૂર કરી શકાતી નથી, અને એને છાઈને જે મનની ચંચળતા મારા પતિદેવમાં રહે છે તે દૂર પણ જઈ શકતી નથી, અને જાઈ. તું સાચી રીતે જાણે છે કે જ્યાં સુધી મનની ચંચળતા હોય ત્યાં સુધી શુદ્ધ

પ્રાર્થના—સાને સો-સાને ૧ સો. છાલન-ચીર.

શબ્દાર્થ—સાને = સને. એ = ને. સો = તે. કીમે = કરીએ. સોઈ = તે. માન = માનવ. ધીર = વિર.

પ્રાર્થના—અમરે કરે-અમર પકર. ના આપ-અતિ અધ. સમાધ-સમાધિ.

શબ્દાર્થ—અમરે કરે = અમારા કરવાથી. અતિ = દૂર થાય. આપ = અરખી. ચોખી માન, આધિ. માનસિક અધા. સમાધ = સમાધિ. ચોખીનાં કુખ છાઈ રિત્ત સકિત પ્રાપ્ત કરવાનાર અતિમ રૂઝ.

૧ 'માણ' પ્રાર્થના. આ અર્થ પર વિવેચન મળે જુઓ પદ ૭૨ માં ૧લી સુખામી કાવ્યનાર તેના અર્થ કસ્ટોરને કોડીવાળો એમ કહે છે એનો અર્થ સમજી સાથે મેળ જાતો નથી. —વિવેચનકાર.

દયા પ્રાપ્ત થતી નથી. મનુષ્ય જ્યાં ત્યાં જાટકાયા કરે છે એનામાં સ્થિરતા આવતી નથી, એનો ખીર પવ્વાનો શુણ્ણ વિકાસ પામતો નથી અને એ જાહારના જાહાર કર્યા જ કરે છે; અને ચિત્તની સમાધિ આશી શકતા નથી એટલે પતિદેવનો અને જગદીશ મેળાપ થતો નથી અને મારે મારા પતિદેવને માટે નિષ્કુર જેવું આક્રુ વિશેષણ વાપરવું પડે છે.

પરિવૃત્તિની અવજળતા મટાડી દેવી એ યોગની પ્રાથમિક ભૂમિકા છે. જ્યાં સુધી અવજળતા હોય છે ત્યાં સુધી એકાગ્રતા થતી નથી અને એકાગ્રતા થાય નહિ ત્યાં સુધી ચિત્ત કંઈકે આવતું નથી અને મન પર અક્રુશ વજર ધ્યાન થતું નથી અને ધ્યાન વજર ચિત્તની સમાધિ થતી નથી અને સમાધિ વજર ચૈતનસજ સાથે સીધા અવહાર થતો નથી, એટલા માટે મન-અવજળતા મટાડવી અને છેવટે સમાધિ કરવી એ યોગના બે છેડા છે. એક પ્રાથમિક છે બીજો અંતિમ છે. અને એ ન સાચ ત્યાં સુધી ચૈતન પોતાને ઘેર આવે નહિ અને ચૈતન ઘેર આવે નહિ ત્યાં સુધી શુદ્ધ ચૈતન્યનો વિસ્ફુર્ક થાંચે નહિ. પરિણામની અવજળતા એ ભય છે અને પ્રાથમિક ભૂમિકામાં અભય સ્થિતિ કરવાની છે એની વાત આનંદજનહરને સંભળનાર પ્રશુના સ્તવનમાં જણાવેલી છે અને મનહારને મનપ્રવણની વાત શ્રી કુશુનાથ ભજવાનના સ્તવનમાં પણ વિસ્તારથી જણાવી છે.

ચૈતન્ય જણાવે છે કે અમારાથી તો આધિ-માનસિક આધિ-જતી નથી, મન અવજળતા મટતી નથી અને સમાધિ થતી નથી, માટે તું (વિવેક) અને તે કર અને મારા ખીર હાલનનો અને મારા મેળાપ થાય એમ કરી આપ. (૪)

જાય વિવેક વિચાર કીન;

‘માનંદપન’ કીને અપીન પ્યાર ૫

અર્થ—(એ સાંભળીને) વિવેક ચૈતન પાસે ગયા, તેની સાથે વિચાર કર્યો અને આનંદજન ચૈતનને (વિવેક) ચૈતન્યને આપીન કરી આશ્વા (ચૈતને વિવેકના વિચાર માન્ય અને એ આનંદજન રૂપે આશ્વા.) (૫)

વિવેચન—જાટલી શુદ્ધ ચૈતન્યની વાત સાંભળીને મિત્ર વિવેક ચૈતન પાસે ગયો, તેની સાથે વિચાર કર્યો અને જાતે શુદ્ધ ચૈતન્યને કહ્યું હતું તેવા પ્રયોગો કરી આનંદજનને યેર હર્ષ આશ્વા અને તેને ચૈતન્યને આપીન એવા મનાની રીધા કે એ પેલી કુશુલિ-કુમતિ

પ્રાપ્તાર—વિવેક-વિવેક. આનંદજન-માન આનંદજન આપીન-આપીન.

શાસ્ત્રાર્થ—કીન = કર્યો. કીને = કર્યો. આપીન = આપીન, કમને

૧ અમરે કરે-જા સન્નેનો ભય ૫ ચળિવિવજળ તેમજ થયાં. એમ લખાને છે એટલે દેવ-દેવીની આરાધના કરી, પણ આધિ ન ચર્ચ નિતામની જાણિ થતી નહિ જા અર્થ વિચારના પોત્ત છે પણ શુદ્ધ નેત્ર દેવ-દેવીમાં પાને-મનને એના કરતાં ઉપર યજ્ઞમાં કર્યો છે તે અર્થ વધારે અભ્યેસનો લાગે છે શુદ્ધ સ્વર્ગ જન અથ વિચારના. —વિવેચનકાર

અને બીજા અનેક વેશના—જુલટાઓ ઘેતનને વળગી પડી હતી તેને એ ભૂલી ગયા અને પોતે ઘેતનને વશ થઈ ગયા.

વાતનો સાર એ છે કે શુદ્ધ ઘેતના પ્રકટ કરવા સાટે જ્ઞાનહસન સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ કરવી પડે છે તે પ્રાપ્તિ માટે વિવેકપૂર્વક વિચાર કરવો પડે છે વિવેક જે વિચારે જણાવે તેના અમલ કરવો પડે છે અને એમ કરવાથી આધિ અને અચળતા મળી જતા સમાધિ યાત્ર છે અને ઘેતનદેવ જ્ઞાનહસન સ્વરૂપે ઘેતનને આધીન થઈ બદલ છે અને એનામાં અત્યાર મુખી જે નિહુરતા હતી તે દૂર થઈ જતાં એ ઘેતનના ઘડની—અતસ્ની વાત સુમને છે, તે વાતનો અને પોતાનો અલેહ વિચારે છે અને પોતાનું સાચું જનત મુખ ત્યાં જ છે એ વાતનો એને નિર્જન થવા એની પરિણતિની અચળતા દૂર થઈ બદલ છે અને એ જ્ઞાનહસન સ્વરૂપ થતા ઘેતના સાથે એકાકાર (અધીન) થઈ છે

ઘેતનસાજ વિવેકે બતાવેલા વિચારો માન્ય કરે, અને તે પ્રમાણે વર્તે, ત્યારે એ જ્ઞાનહસ્તરૂપ થઈ બદલ, જ્ઞાનહસન થઈ બદલ અને ઘેતના સાથે એકાકાર અનુભવી તેને વશ બની બદલ; એનામાં જે આધિ અને અચળતા હતી તે દૂર થઈ બદલ; એ એકાકાર થઈ બદલ અને સ્થિરતા, શાંતિ અને ચિત્તની સમતાને પરિણામે એનામાં જે રખડપાટા કરાવે તેવા સ્ફૂળ નિહાસના કાવો હતો તે દૂર થઈ બદલ અને સમાધિને પરિણામે સાચા મુખને એળખી એ ઘેર આવી બાલ. (૫)

ઉપર દ્વાર—આ પદમાં વિવેકનું સ્થાન ખાસ વિચારવા યોગ્ય છે એ જરૂરને વખતે શુદ્ધ ઘેતનને જે સફાઈ કરે છે તે ખાસ નોંધવા યોગ્ય છે. એના ઉપર ઘેતના જે વિશ્વાસ મૂકે છે તેનું રહસ્ય જ્ઞાનમાં શામવા યોગ્ય છે અને તે પ્રમાણે જીવનકેમ બેઠવવા યોગ્ય છે પ્રાણી બહુધા સ્ફૂળ મુખમાં રાખી બાલ છે તત્કાલિકે જલુ દૂધી નજર રાખે છે અને એવા મુખને અતે શું થશે અને એ મુખ કેટલું ટકશે, તેના વિચાર કરતા નથી. વિવેક આવે વખતે સાચું જ્ઞાન કરાવે છે. એ આધી અને લલિત મુખને તક્ષવત સુમનાવે છે એ અતિમ પરમાર્થ કથા છે અને ઈશ્વરીતે પ્રાપ્ત છે તેની ફાટ પાડી આપે છે અને કથા માર્ગે સાચી પ્રગતિ થઈ શકે છે તેની વિચિત્ર પૂરી પાડે છે આ હૃદયિકતને સ્પષ્ટ આકારમાં બતાવવા શ્રી સિદ્ધિ મહારાજે વિવેકચિરિત્રી લખ્ય કરાખ્યા કરી તેનું સ્થાન સાદ્વિક માનસપુત્રની બાજબર સાથે જાપ્યું છે અને એ પર્વતની પ્રભાવશીલતા બતાવી એનું વર્ણન કરતા જણાવે છે કે —

“ ભવચક્રમાં રહેનારા પ્રાણીઓ ભ્રમ મુખી આ વિવેકમહાચિરિત્રને જોતા નથી, ત્યાં મુખી જ તેઓ અનેક પ્રકારના દુષ્ટોમાં સળડતાં હોય છે એનું એક વખત તેઓને આ વિવેક પવતનું દશન યાત્ર છે કે તુરંત જ ત્યાર પાછી તેઓની ભુદિ ભવચક્ર તરફ થતી જ નથી, ભવચક્ર ઉપર તેમને પ્રેમ પલ્લુ રહેતો નથી અને ભવચક્ર તરફ આકર્ષણ પલ્લુ થતું નથી.

એ વિવેકજિરિદર્શનનું પરિણામ છેવટે એ થાય છે કે તેઓ ભવબંધને છોડી કંઈને વિવેકપત ઉપર થઈ આવે છે અને સવ પ્રકારના દુષ્ટોથી રક્તિ થઈ અલૌકિક જ્ઞાનના સોગવનારા થાય છે. સપૂર્ણ જ્ઞાનકંઠેશને માટે પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રયત્ન આ વિવેકપત પર થઈ શકે. પછી તેઓને દેખાય છે એમ થવાનું કારણ એ છે કે તેઓ વિવેકપત ઉપર યદે એટલે ત્યારથી તેઓ આખા ભવબંધનગરને પોતાની કંઠેલીમા રહેલા પદાર્થની માફક એકી થઈ છે.^૧

આ વિવેકજિરિ ઉપરથી આખા ભવબંધની અવલોકના કેટલી વિચાર, સ્પષ્ટ અને અસરકારક તથા વૈવિધ્યથી ભરપૂર થાય છે તે માટે સદૃશ થવાના થોડા પ્રસ્તાવમાં ૨૬૩ પ્રશ્ન આપ્યું છે (૫ ૬૧૮-૬૮૪). એનો વિચાર કરતા આ વિવેકની મહત્તા જ્ઞાતામાં આવે છે અને વિમલાલોક નામના થોડાજનથી એનો અહીં સાક્ષાત્કાર કરી શકાય છે એ વાત આવે ત્યારે વિશિષ્ટ જ્ઞાનનો અમરકાર પ્રત્યક્ષ થાય છે.^૨

આવા પ્રકારની, સામા અને જોગની વચ્ચેના તફાવતને જોગપણની આવડત એ વિવેક છે. એ સમ્બદ્ધજ્ઞાનને પરિણામે પ્રાપ્ત થાય છે એ અદરેતો વિષય છે અને એ મને ત્યારે આખા જગતનો કોણેય કળી જવાય છે એનું સાચું સ્થાન કમું છે, એ થાય ત્યારે કેવી મોજ આવે છે અને એ ન કોણ ત્યા સુધી કેટલી અસ્થિરતા અને બલગત થાઈ રહે છે એ વાત આ પદમાં કરી છે એ જૂળ વિચારના યોગ્ય છે વિવેકપત ઉપરથી આખી અવલોકના કેવી થાય છે શું શું દેખાય છે દેખવા પછી કેવા વિચાર આવે છે એને પરિણામે કેવા આચાર નિર્ણય થાય છે—તેનો બરાબર જવાબ કરવામાં આવે તો વિવેક-મિત્રની હરમિયાનગીરીથી વિચાર દ્વારા જ્ઞાનદશન શુદ્ધ થવાને બરાબર આખીન થઈ બધા એમાં બરા પળ શકે તેનું રહેતું નથી, કારણ કે વિવેક આવતા મનની અલગતા અને માનસિક અસ્થિરતા દૂર થઈ આવે છે અને જાડુ એક વાર થોડામાંથી નીકળી રહેતે થઈ ગયું એટલે જ્ઞાનદસ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરવા કે પ્રગટ કરવા વજવ લાગતો નથી.

આવા પ્રકારની પરિસ્થિતિ નિષ્કલ્પના માટે વિવેકની બહુ જરૂર છે. વિવેક વિચારને આખીન છે વિચાર સદ્જ્ઞાનને આખીન છે અને અવરણ ખસેડી દેવામાં આવે કે ખસી બધા તો સદ્જ્ઞાન પોતાના ધરનો વિષય છે અતિ અત્યનો વિષય છે અને પ્રચલથી સુપ્રાપ્ત છે આ સવ વાતને જળાવનાર વિવેકમિત્રની સલાહ, સૂચના અને દોરવાની તેટલા માટે બહુ ઉપયોગી ખાસ જરૂરી અને મહાન લાજકારી છે. અને તેટલા માટે શુદ્ધ થવાને તેની યોગ્ય રીતે યોગ્ય શબ્દોમાં અને વર્ણનિત સમયે માત્રજ્ઞ આ પદમાં કરી છે અને એ માત્રજ્ઞનો પાકો-બરાબર આદર્શનિયો થોડી કાઠ્યો છે (૭૫)

૧ ઉપનિષદપ્રમાણ કથા—આત્મનરુપ પ્ર ૪ પ્ર ૩૩ પ ૧ ૮૭

૨ ઉપનિષદપ્રમાણ કથા—આત્મનરુપ પ્ર ૪ પ્ર ૩૮ પ ૧૧ ૭

૫૯ ઇતેરમું

ભૂમિકા—આ વિભાગમાં ‘વસત રાજના’ છ પદ આવ્યા : ૫૮ ૬૪, ૭૩ ૭૪ ૭૫, ૭૬ છેલા ત્રણ પદો પૈકી આ છેલ્લું પદ છે. વસત રાજમાં અદ્ભુત શાંતિ અને વાતાવરણમાં અપૂર્વ ઔસ્ય રહે છે એ રાજનો પુરુષાકાર (Personification) એવા બેનું ભારેપણ અને બેની વિશિષ્ટતા હૃદયગમ થાય તેવા છે આ રાજમાં હજુ એક પદ (૧૦૭) આવનાર છે તે હવલગ છેલ્લું હોઈ કળશરૂપ છે

એકત્રીશમું પદ શ્રીરાજમાં આઈ બતાવ્યું ત્યારે ત્યાં માયા-મમતાનો પરિવાર કેવો છે અને અહીં શુદ્ધ ચેતનાનો પરિવાર કેવો છે તેનું સામસામ્ય વર્ણન કરી ભારે કમાલ કરી હતી ત્યાં કામ, કપટ, મઠ, મોહ, માન અને અહીં અનુભવ-અસુવતનું પાન બતાવ્યું હતું અને એ આખી વાત સમતાની સાથે મૂકી હતી ત્યાં જે વિચાર શ્રીરાજમાં બતાવ્યો હતો તેને મળતો વિચાર અત્ર વસત રાજમાં બતાવ્યો છે અહીં તો શુદ્ધ ચેતના પોતે જ પતિ પાસે સરખામણી અને મુકાબલા કરી વસ્તુગતે શી સ્થિતિ છે તેના આલ આપે છે અને તે શીત ચેતનને પોતાને ઘેર પમારવા પ્રેરણા કરે છે

આ જાતની સરખામણીની માનત્રિકા અસર બહુ બાપક બને છે થકી વખત પ્રાણી પોતાની પૂનમાં આસ્થો બંધ છે પણ પોતે કયા બંધ છે ત્યાં કોણ ધકેલીને હઈ બંધ છે ત્યાં જવાની પ્રેરણા કોણ કરે છે ત્યાં કેવા કેવા વિકારો પડેલા છે—તેનો તે વિચાર કરતો નથી. પણ એ એક વખત ત્યાં શું છે અને અહીં શું છે એ વાત સામસામી મૂકી પ્રદર્શન આકારે તેને બતાવી દેાય તે, સભવ છે કે એ કદાચ ઘેર આવી બંધ અથવા બેગા ઘર તરફ વધારે બાકર્જણ રાજતો અટકી બાંધ. અર્થા મુખી પ્રાણી બંધકારમાં લીન થઈ આત્મગપાછળનો વિચાર કરતો નથી, અત્ય પરિણામ કે રમકપાટીનાં કારણોનું પૂષ્કલ કરતો નથી, ત્યાં મુખી બેની સવ પ્રવૃત્તિમાં સામસામીય હતું નથી અને અભ્યંતર સ્થિતિ પારણને પરિણામે એ કુલાશ-બસકાથા કરે છે. એટલે બેની સમજ સંબંધિત રજૂ કરવાની રીતિ પૂજા જરૂરી માનવામાં આવી છે. તેના માટે ચેતના આ પદમાં અહીં (એટલે પોતાને ઘેર, પોતાની પાસે) શું છે અને તહીં (એટલે મમતા-માયા-ક્રમતિને ઘેર, તેમની પાસે) શું છે તેની કેટલીક મુદ્દામ વિગતો અહીં રજૂ કરે છે એ વિગતો બતાવવાનો આશય ચેતન દેવને પોતાની બરી પરિસ્થિતિનું જ્ઞાન કલવવાનો છે અને તે દ્વારા તેના વિચાર-વાતાવરણની શુદ્ધિ કરી તેને ચોખ્ખ પસંદગી કરવા માટેના સાધનો પૂરા પાડવાનો છે

જે ચોક્કસ એક પતિ દેાય ત્યારે તેને પોતાને મંદિર બેલાવવા ચોકે જે જાતના કારસ્તાનો કરે છે તેમાંનું આમાં કાઈ નથી. અહીં તો સાફ સાફ સંબોધા, ત્યાં શું છે અને અહીં શું છે બેની ઉષાદી વાત કરી છે પણ બેના કાર્દમાં એટલી ઊંડી વાતો, અને

આપણા પલટા માર્યા છે કે દુઃખ દોષ એને એ સરખામણી સોસણી બેતરી બધ તેવું મુંદર સંબંધિત રજૂ કર્યું છે.

માનસ વિદ્યા પ્રમાણે એ પ્રકારની વાત ધ્યાન જે થવાથી દોષ છે અને નૈતિક આધ્યાત્મિક કે નૈસર્ગિક રીતે પ્રગતિ ઇચ્છનારે આ બંન્ન વૃત્તિઓ પર આસ હરફ સજવાનું માનસ શાસ્ત્રીઓ (Psychologists) કહે છે. આ વૃત્તિઓ તે subjective અને objective છે. પ્રથમ અંતરદર્શી (introvert) અને બીજી બાહ્યદર્શી (extrovert). અંતરદર્શી વૃત્તિઓ પોતાને જુએ છે. દુઃખ તરફ નજર રાખે છે. બહાર જુએ છે અને એમાં હરફ પોતા તરફ દોષ છે. બાહ્યદર્શી વૃત્તિઓ સામે નજર રાખે છે. પોતાના કામ કે વિચારની જનવાને—સામાને શી અસર થશે, જાન્ય પોતા માટે શું ધારશે, જાન્યમાં પોતાનું સ્થાન શું રહેશે—આવા વિચારની બહુલતા દોષ છે. યોગીની નજર અંતરદર્શી દોષ છે. એના વિષય ચેતન દોષ છે. એના અચાલ સ્વ તરફ જ દોષ છે એનું સાધ્ય આત્મીય પ્રગતિ તરફ જ દોષ છે. એને દરકાર આધ્યાત્મિક વિશાસ પર જ દોષ છે. યોગીએને પરને અચાલ હોતા નથી એમ નહિ, પણ એ પોતાના વિશાસને જ ગુચ્છવતા જુએ છે અને એ પરસ્પ્રાવધા રમણ કરતી અને થન, અચાર અને આજ્ઞના અચાલમાં સળસાઈ પટેલી દુનિયા તરફ ઉપેક્ષા કે સમભાવ રાખે છે. આ તો અવધારપૂરતી વાત થઈ પણ એ જ પ્રમાણે કેટલાક પ્રણીઓ સ્વમાં નજર રાખે છે. સ્વ તરફ અચાલ કરે છે અને સ્વની પ્રગતિને અનુકૂળ વર્તન કરે છે. આવા પ્રકારની આંતરવૃત્તિમાં અને સમાચાર રમણ રમાઈ રહેલી દુનિયાની વૃત્તિ અને વર્તનમાં કેવો તફાવત છે એ જતાવવા આ પદમાં સુધારા વળવું કર્યું છે.

એક વાત અહીં કરી દેવાની જરૂર છે : સ્વમાં માત્ર ચેતનસજ કે તેની વિશુદ્ધ પત્ની (પુરુષાધાર) ચેતના જ આવે છે. એ દૃષ્ટિએ શરીર, થન, માલ, સંપત્તિ, આજ્ઞ કે પ્રતિષ્ઠા એ સર્વ બાહ્ય દૃષ્ટિમાં આવે છે. આ બધા પ્રકારની વૃત્તિમાં શ્યાં શ્યાં તરવે છે તે ચેતના પોતે પતિદેવને વિજયથી પણ સંકેપમાં કહી જતાવે છે. આ રીતે આ પદને એકગ્રીશમાં પદ સામે વિચારના યોગ્ય છે. આવા પ્રકારનો વિચાર કરવાથી ચેતનની પરદા પર અસર થવાનો સંભવ હોઈ આ પદની ખાસ સાર્થકતા છે.

પ્યારે માળમીથન પદ સાથે જાન;

ઉત્તર વરફત મારિ મ તિલ સમાન પ્યાર ?

અર્થ—મારા વહાલા પ્રીતમાં આ મારી વાત ખરી છે એમ બલુએ (આગળથી)

પદાંતર—પ્રાણસ્થાન-પ્રાણસ્થાન. એક-એ.

સંજ્ઞાર્થ—પ્રાણસ્થાન = પ્રાણને સ્થાપન પ્રીતમાં, પતિ. જ્ઞાન = જ્ઞાન. અનુ. ઉત્તર = ત્યાં (અનુચી નિર્દેશ કરી બનાવેલું સ્થાન). વરફત = હાલથી, હાલ, હવે, સિદ્ધિ, સારવણ, વરફૂલતા. નાહિ = નહીં, છે નહિ. તિલ = તલ, લગાવેલું સ્થાન. તોજામાં કળવામાં કળવો. દાણા = ગેરુ. તિલ સમાન = તલ બેટુ મધુ, બધા જળ, બધાર માલ.

ખતાવીને-પરભાવ તરફ નિર્દેશ કરીને) ત્યાં એક તલના ફાતરા જેટલી-સગર માત્ર-પણ સારાવાટ-ફેલે નથી. (૧)

વિવેચન—શુદ્ધ ચિતના પોતાના પતિદેવને નમ્ર ભાવે કહે છે મારા પ્રાણ! મારા જીવજીવન! જાપ મારે માટે ગમે તે વિચારતા હો, પણ મારે તો તમારે આધાર છે, તમારા પર મારી જીવાદોરી છે અને તમારી ઉપર મારી સર્વ જલ્મવરી છે એ (ચિતના) કહે છે કે મારા દેવ! તમે જેને શેર બાળો છો અને જેને પોતાની માની ઠેકા છો, એ કુમતિ કે માયા-મમતામાં કોઈ જલ્મને લાજ નહિ થાય, એમાં કોઈ સારાવાટ નથી સારાવાટ નથી જોડું જ નહિ પણ એ વાતમાં એક તલના ફાતરા જેટલી પણ બરફત નથી. તમારા જેવા (સત્તાતે) મહાન પુરુષને જેની સાથે જવું કે જેનો પરિચય કરવો એ શોભતી વાત નથી. (૧)

હુઓ, અહીં મારે મંદિરે કેવી કેવી બીજો છે અને તમે જ્યાં જઈ રહ્યા છો તેને મંદિરે શું છે તે હું સંક્ષેપમાં તમારી સમક્ષ ગણી બતાવું —

उनसे न मांगू दिन नांदि एक;

इत पकरि मास छ-‘री’ करि विषय. प्यारे० ૨

અર્થ—જેની પાસેથી એક દિવસ માટે પણ તમારી માગણી કરુ નહિ. અને મારા લાલ! અહીં તો વિવેક કરીને છ-રી પકડી લેવાની છે (૨)

વિવેચન—જે પાક મળ્યો છે તેનો અથ કરતાં એમ ભાવ બેસે છે કે જેની (કુમતિની) પાસેથી એક દિવસ માટે પણ તમારી માગણી કરુ નહિ. પન્થાસજી જેનો અથ લખાવે છે કે જે વિજયવદ્રસાવાળા છે તેની પાસેથી મે તમને (ના) માગ્યા હોય તેવા એક દિવસ નથી, જેટલો સર્વ દિવસ માગણી કરી છે

આ બંને અર્થમાં બીજા પાઠમાં આવેલ છ-રી સાથે કોઈ મેળ ખાતો નથી. અર્થ તો સુત્રમ છે માગણી ન કરવાની વાત કથે તે ચિતનાનું સ્વમાન સૂચવન કરે છે. એ સુત્ર કલકી, કુલટા જેવી માયા-મમતા પાસે પતિની માગણી કરવા ચિતના બંધ તેમાં જેટલું સ્વમાન લવાય છે ત્યાં એક દિવિ થઈ અથવા તમારા જેવા મહાન પતિ માટે ગમે તેવી કલકી સ્ત્રી પાસે હું માગણી ન કરવી હોઈ જેવો એક પણ દિવસ નથી. આ દૃષ્ટિએ

પાઠાતર—પ્રથમ પાઠ—કેલે ન ગમે દિન ના દિત એક (ખાનો અથ મેંડા નથી. ખવુ બન્ય પાઠ મેંડા સાથે અસલ પાઠ શોધવાની આવશ્યકતા સ્પષ્ટ થાય છે) કરિ-પરે.

શબ્દાર્થ—કેલે = જેની પાસેથી. છા = અર્થ (ખતાવિને) લાવ = મારા પતિ (સનેત્તિ) છ-રી = ૭ છન્દો-જેને છેડે રી-કાર આવે તે—(૧) ભૈરવચારી. (૨) પરસચંતિચારી (પર = પુરુષ ૧ સ્ત્રી) (૩) એકચંદ્રચારી. (૪) પાંચચારી (૫) આત્મચંદ્રચારી (૬) સ્વનિવચંદ્રચારી (ચિત્ર માટે વિવેચન જુઓ)

કેતનાની વિશાળતા, નમ્રતા, શીતતા અને પતિપ્રેમમયતા બ્રહ્મ શાસ્ત્ર છે. આથી જોયે છે પણ જોયે જીવન બરણ સાથે મેળ થતો નથી. જે સરખામણી પ્રથમ બરણ અને જીવન બરણ વચ્ચે મુલાકાત દ્વારા આ પદમાં સર્વ બાપી છે તેનો અર્થ પ્રક્રમભર્ય શાસ્ત્ર છે. મને લાગે છે કે આ જીવન પ્રાપ્તિનો પ્રથમ વિભાગ તરૂન જુદો છે. પ્રત્યક્ષ મેળે પાકાં વરનો જાન મને બેસતો નથી. આ હકીકત અથવા સ્વસ્થવિચારણા અને શુદ્ધ પાકાંવરની અપેક્ષા રાખે છે.^૧

હવે આ પ્રાપ્તિના જીવન બરણની વિચારણા કરીએ :—
જીવન પશ્ચિમ માટે અર્થ ઉપર ક્યો છે તે જ શક્ય છે પણ તેમાં પણ વિશેષ વિચારણાની જરૂર જણાય છે. અહીં તો વિવેક કરીને છ-સે પકડી લેવાની છે—
એટલે શુદ્ધ કેતનામાં તો વિવેકપૂર્વક છ-સે હાથ કરી લેવાની છે. પ્રથમ આ છ-સે શુ છે તે વિચારી જઈએ :—

આ જૈન પારિભાષિક શબ્દ ૬ સમુદાયમાં જોયે શાસ્ત્રાને બધ ત્યારે આ છ-સે પાળે છે એટલે જાણ તપના પ્રકારમાંથી છ વર્તના જેવા પ્રકારના કરે છે જેની પાછળ છેલ્લો અક્ષર રી કારણ આવે. આ અનુપાસના શબ્દો છે અને રી એ છેલ્લો અક્ષર છે અસલ જ્યારે રહેવે બ્યવહાર નહોતો અને લોકો સઘસમૂહમાં શત્રુ જથ્થા આદિ મહા-લીધની શાસ્ત્ર કરવા જ્યાં માટે દિવસો ગળવા ત્યારે ઘેરથી નીકળે ત્યારથી આ છ-સે પાળવા હતા એટલે છ નિર્ગમ્ય સ્વીકારી ખીમી ખીમી આશ્રય વધતા હતા તે આ પ્રમાણે —

(૧) ભોલિસંચારી—એટલે પોતાનું ઘર છોડે અને લીધે પહેલે ત્યાં સુધી જમીન પર સૂવે, ખાંડલો, પલ્લવ તળાઈ કે જીવન કોઈ વસ્તુ ઉપર ન સૂવે, માત્ર જીનનું સઘસરિયું વાપરે.

(૨) નારીસૂત્રનિવારી—પરજોડે હોય તો પોતાની પત્ની સાથે પણ સંયોગ ન કરે. કુવાસ કે વિપુર હોય તે પ્રસન્ન થાય, અને તે પ્રમાણે જી સર્વ પ્રકારે પુરુષ સંયોગ ત્યાગ કરે.

(૩) કોઈકશ્વપાદારી—જ્યાંના દિવસમાં માત્ર એક જખત આહાર કરે. જોમાં કોઈતં આ અને જ્યો દિવસ મોટું આશ્વા કરે એ વાત ન હોય. સઘસાત્રમાં રાત્રિયોજનનો તો સવાર જ ન હોય.

૧ પામનરે— જૈન ન મરે મિતના દિન એક પામનો અથવા પણ બેસતો નથી. પ્રપ્ત કરતાં મુશ્કેલ રૂપે આત્મ અથવા શાસ્ત્ર (મનના-માયા) થી કોઈ ઉદ્ધાર (મરે) ન થાય અને એટલી કોઈ દિન પણ ન થાય આત્મ મુશ્કેલ અથવા કરતાં પણ છ-સે સાથે મુલાકાત થતો નથી. એટલે અર્થ અમ્ય કરો પણ છે તેની સ્થિતિ તપાસી આસ્થિકતા રહે છે જ આ અર્થ પણ મે પ્રપ્ત કરી બેસાડો છે પણ મને જોઈ લેતો થતો નથી. તપાસ માત્ર રહેલો વિચારક વાચકની સ્થિતિની અપેક્ષા છે —વિવેચનનાર

(૪) પાદચારી—ચરેલી ચાલે ત્યારથી પગે ચાલે એટલે કોઈ જાતના વાહનનો ઉપયોગ ન કરે.

(૫) બાવશ્યક દોષવારી—એટલે સુવારચાંચ પ્રતિક્રમણ કરે.

(૬) સુચિત્તપરિહારી—એટલે જીવાકુળ પદાર્થનો ત્યાગ કરે એટલે હીલા દાક, કૂટ વગેરે જીવમય હોય તે સ્થિતિમાં તેનો ત્યાગ કરે. જાને જોનને કદમૂળ કે અભક્ષ્ય ખાવાનો તેા સુચાલ જ ન હોય.

આ છ-રી પાળવા સહમ્ય માત્રા કરવી એ એક જીવનનો લક્ષ્યો હોય, આત્મવિકાસનું સોપાન હતું અને રેશભરમા એકસરખા વ્યવહાર અને આદર્શને સમતુલ્યએ જાળવી રાખવાની વ્યવસ્થિત પદ્ધતિ હતી.

આ છ-રીનો યોગ શબ્દો તરીકે પણ ઉપયોગ કરી તેને વધારે વિસ્તૃત અર્થમાં આજીવન પ્રયોગ માટે જાવાની શકાયા પણ અત્ર તેવો ભાવ બેસતો નથી. વિવેકપૂર્વક છ-રીને પકડી લેવાની, તે જાનુસાર વતન કરવાની અને તેનાથી આજીવ વધવાની વાત ચેતાનાની શુદ્ધ દશામાં હોય છે એ વાત પર અત્ર ધ્યાન એવવાનું છે. (૨)

ઉચ્ચ ઘટતા, માયા માન રૂંધ;

જિત ક્રાન્તતા ચુદતા નીમ કુડંબ પ્યારેં ૩

અર્થ—ત્યા હુઆઈ માયા અને અભિમાન જેવા હલકાં માણસો(નો સહવાર) છે; અને અર્ધી સરળતા ક્રોમળતા, જેવા પોતાનાં ગ્રમા-કુટુંબી છે (૩)

વિવેચન—ત્યા-વિજાવ દશામાં-માયા-મમતાના હરમા-કુમતિનાં સોખતમાં-કેવી કેવી ચીજો છે કેવા કેવા ભાવો છે તે આપ વિચારો ત્યા શકતા છે એટલે હુઆઈ કે અમાન છે શિયાળતા યુક્તો શકમા હોય છે મુત્સદીગીરી, બાહ્ય દેખાવ, ખાલી ટાપટીપ એ સર્વનો સમાવેશ શકતામાં થાય છે. માયા એટલે કપટ દલ, બાહ્ય દેખાવ અને અદર્શની પોલાણ. શકતામાં મુત્સદીપણ વધારે ભાવ ભાજવે છે, ત્યારે માયામાં શિયાળતા યુક્ત, દલ અને

પ્રાકંતર—જિત-જિત શકતા-જિત કર. નીમ-નમ્રો.

શબ્દાર્થ—શકતા = શુશ્ચાર્થ જ્ઞાનપણું. માયા = કપટ, દલ. કુળ = જનસંજ્ઞા, મેળા જેવી હલકી જોખના, મુદ. ક્રાન્તતા = સરળતા. ચુદતા = ક્રોમળતા, નીમ = પેદાતું.

૧ જા પ્રમાણે વ્યવહાર જાણ સંપાદ્યો તે ક્યો છે પણ મને આ જાણના અર્થમાં મેં જોડા નથી. કાલ ને સંબોધને મુખ્ય પદ છે અને 'જી'નો 'અ'નું જાણ એના સાથે બેસતો નથી, એવે જાણી માયા અયોજન સ્થિતિમાં રહી છે. છ-રી નો પારિભાષિક જાણ લેતાં પણ ચોક્કસ અર્થ યોગ સાથે ઉપરની પ્રક્રિયામાં એકસ અર્થ જાયો નથી. આથી વધારે રસદ અર્થ આ જાણનો થયો તો તે આત્મ પર પ્રસન્ન અર્થ સુધારી લેવાઈ કે સ્વચી શકાઈ. કાલ તો સમજાનું અને સમજાનું તેની માત્ર સ્વચાલ કરી છે.

—વિવેચનકાર.

કેવાવને વધારે સ્થાન હોય છે અને માન એટલે અભિમાન, જ્યે પોતાનાં મનનો, રૂપનો, પ્રભુતાનો—એમ અનેક પ્રકારનાં જ્યે થાય છે. જાદિજારવ, રસજારવ અને શાતાજારવનો સમાવેશ પણ એમાં થાય છે. આવા કેદ-બંધન (કુળ) એવા હલકા કુટુંબીઓ ત્યાં છે એટલે માયા-મમતાને ઘેર તમે બાળો છો તેના કુટુંબીઓ આવા-શકત, માયા અને માન એવા-છે. એ એવા હોય તેને તેવા મળે છે અને મારા કેવ. મારા કુટુંબીઓ તો જાણતા અને હેમજતા એવા છે એની સાથે સહવાસ કરતા પોતાની ઉત્કૃષ્ટિ અને વિકાસ થાય છે સાથે આનંદાન કુટુંબ સાથે જ્યેવહાર કરવો એ પૂર્વકાળની આજ સંસ્કૃતિ છે. બાહ્ય કેવાય, રૂપ કે વાહલ એમ પ્રેમમાં પડી જવાનાં પરિણામ બહુ બાહ્ય આવે છે અને માણસને નાશને પથે દોરી બંધ છે, ત્યારે સારા સરકારી સગાઓ જરૂર વળતે સારી-સાચી સલાહ આપે છે અને અનસરે આગ્રહાને પોતાની ઘીસિવત હાજરીથી શોભાતું પવિત્ર કરી વધારે ઉજ્જવળ બનાવે છે. આર્તુ માડુ કુટુંબ છે (૩)

તત માસા તિસના સ્તમ કોર;

ફલ જાંત ફાંત સંતોષ સોહ પ્યારેં ૪

અર્થ—ત્યાં આશા, તૃષ્ણા (લાલચ) લોભ અને દોષ છે. અહીં શાંતિ, હમન અને સંતોષ શોભા આપે છે (૪)

વિવેચન—ત્યાં કેવા કેવા ભાવો છે તે પણ જુઓ. ત્યાં એક તો આશા દેવી છે એનો છેડા જ નથી; એ આગળ ને આગળ વધતી જ બંધ છે. ત્યાં તૃષ્ણા દાસી છે. એ આશાના જ ઘરની છે પણ એ વધારે છોડી જાતિ ભયકર અને લાલચની લપ વાળી હોઈ પ્રાણી પાસે ભારે ઉભાડ કરાવે છે એ લોભના ઘરની હોઈ પ્રાણીને અધાર લટકાવે છે. દેશવિદેશ રણકાવે છે નીચની સેવા કરાવે છે અને શબ્દ કે અમલદારની ખુશામત કરાવે છે અને વળી, ત્યાં લોભ નામનો આક્રેશ દેત્ય છે એ તૃષ્ણાની જેમ કદી ધરાતો નથી અને ઉત્તરોત્તર વધતો જ બંધ છે. આક્રાશનું માપ આવી શકે તો જ એ લોભના માપની સંકલ્પતા છે. દોષ હળકાળ હેર છે મહા કઠોર વિહાર છે પોતાના ઘરને બાળી મૂકનાર છે નરકનું દાર છે અને સમયનો ઘાત કરનાર છે. આવી રીતે ત્યાં માયા મમતાને ઘેર કાપો છે મહાપાપી વિહાર છે અતરના વદરિખુઓ છે અને પ્રાણીને સસારમાં રણકાવનાર પણ ઘર કરી બેઠેલા મહાઆક્રેશ, ભયકર, નીચે પાડનાર અતરમ દુરમનો છે.

પ્રકાશક—નિસ્સા-તૃષ્ણા. કેદ-કેવ. શાંત-શાંત. ફલ-ફલિ. સોહ-પેરા.

શબ્દાર્થ—નિસ્સા=તૃષ્ણા. લાલચ. કેદ=કેવ. શાંત=શાંતિ. ફલ=ફલિ અને નોહલિ-
(મન)નું હમન. (ફલિ=નમતા, હમન, આધીનતા) સંતોષ=તૃપ્તિ, સમતપન, સુખ. સોહ=સીમે છે વસે છે.

ત્યા બાવી સ્થિતિ છે ત્યારે અહીં-મારા મંદિરે-શાવ અને હાવ સતેવની શોભા છે સતોપીના મુખનેા પાર નથી. બોની માનસિક સ્થિતિ પાસે રાજા, મહારાજા કે મહાવર્તીની સમૃદ્ધિ નિર્ણયક છે. હાર્દિક તૃષ્ણાની વિશાળતામા છે- ગરીબાઈ મનને બોધુ પ વામા છે અસ્પતા મનની સરખામણીમાં છે- જિંધારીપણું નજરમા રાખેલ ઉદ્દેશની મર્યાદામા છે; અને આશા, તૃષ્ણા કે હોશ એ સર્વ વિચાર વગરના હૃદયંતિકા છે. અહીં અંદરની શાંતિ છે બાહ્ય વસ્તુબોનું કે વિકારોનું દમન છે. મને કે હોશ તેમાં સતોષ છે અને એ સવ અવરની શોભા આપે તેવા ભાવ વિહારો છે. સાચા ઉમળકા છે પ્રેમના નિર્જરણા છે (૪)

તરુ કપા કર્નકી પાપ વ્યાપ;

ફર છેલે 'માનદખન' ચૂપ માપ વ્યાર૦ ૫

અર્થ—ત્યા કળા-કૌશલ્યને બોલ લગા નાર પાપ બ્યાપીને રહેલ છે, ત્યારે અહીં તેા બુદ્ધ મહારાજા આનંદધન પોતે ખેલ ખેલી રહ્યા છે-રમણ કરી રહ્યા છે (૫)

વિવેચન—આપશ્રીનેા વિકાસ આજુ રહે તેવી આપતામા કળા છે. આપ નૈસર્ગિક રીતે પ્રગતિશીલ છે. આપમા મુક્તિના અનેક તત્ત્વો છે મુખ્યત્વે સમુદ્ર છે હિલચલો પ્રેમ છે અને નૈસર્ગિક સજ્જતા છે. આ આપની નૈસર્ગિક કળાને કલક આપનાર બોને બંધી પાડનાર, બોને શુન્ધ બનાવનાર પાપ બ્યાપી રહેલ છે એ આખા ઘરમા અંધકાર, અધમતા, નાશ અને પીછેહઠ ભરેલી છે એમા લપસાણુનેા પાર નથી અને એમાં ઉલ્લવગતા, પ્રગતિ કે પ્રકાસને મ્યાન નથી. વિભાવદશ્યામા મુખ્યત્વે તેા પાપની જ હોશ છે. કોઈવાર પુણ્યની સહાય સખદી આવે તેા તે પણ સચાર તરફ વસડી જનાર હોઈ. અને અધકાર કે વિકાસમા વખારો જ કરે છે અને આ રીતે આત્માની-આપની મૂળ કળાને ખરખર કલક આપનાર કળા તત્ત્વોથી જ એ ભરપૂર છે. આપે બોને એ સ્વરૂપે બોળખવાની જરૂર છે.

અને મારે મંદિરે તેા બુદ્ધ આનંદધન પોતે નિત્ય ઉત્સવ કરી રહેલ છે અને આત્મિક આનંદના રસકુવાશ ત્યા આજો વખત છિદ્રા જ કરે છે આ આનંદધનના ખેલ આપણે અનેકવાર ભૂટે ભૂટે સ્વરૂપે બોલા-વિચારો છે બોટલે તેનું વણન કરવાની જરૂર ન જ રહે. પણ બોક ઘરમા કળાને કલક આપનાર પાપ ભરેલું હોય અને બીજા ઘરમા આનંદધન પોતે ખેલી રહ્યા હોય, ત્યા આપ શું પસંદ કરો? મારા નાથ! આપને આથી વાત કરુ હું કે બોને ઘેર ભરકત નથી, શાંતિ નથી, મુખ નથી, ત્યારે અહીં તેા આનંદના ખેલ ખેલાય છે રસના ખાલા છીટે છે અને શાંતિની ફારમ યોગ્ય પસર છે બોટલે તે સવ આપ વિચારે, સરખાવે અને વિચારપૂર્વક નિણુ જ કરે. (૫)

પાપનાર—આપ-૨૫. ચૂપ માપ-આપ મૂન.

શબ્દાર્થ—કળા = રીત, વિકાસ, ડુબર. કલકી = જાનનામ કરનાર. આપ = દેહાઈ રહે છે. ચૂપ = અધારા. આપ = પોતે, ખેમે = મે, રમણ કરે.

ઉપસહાર—આવી રીતે સામગ્રી અજામળી કરી ત્યાં શુ છે અને અહીં શુ છે તેનું સાચુ તારણ ચિત્ર દેવી ચેતનાએ પતિદેવ પાસે ચીતરી જણાવું એમા અતિ-શયોક્તિ વગર બલ સ્થાને શુ શુ છે તે મુશ્કેલ રીતે વણવી જતાંનું અને એ બલ ચિત્રો પૈકી એ આદરણીય જણાવ તેના મનીષાર કરવા સૂચના કરવાથી ન શકતા અહીં તેા શુદ્ધ ચેતનાએ સાફ સાફ જણાવી દીધું કે એ માયા-મમતા કે કુમતિમા ઇલાહો વળે તેવું એક પણ તત્ત્વ નથી અને પોતાને મઢિરે તો મહાશક્તિ, નિશિષ્ટ આત્મદમન અને માર્ગ, આજ વ લેવા મહાકુળવાન કુટુંબીઓ છે. આ પરિસ્થિતિમા આપને યોગ્ય લાગે તેની સાથે પરિચય કરો, સ્નેહ વધારો અને આગળ વધો. (૭૬)

૫૬ સિંતોતેરમુ

ભૂમિકા—આ પદમા પ્રભુનામની હથ લાગવાનો મહિમા બાપો છે પ્રાણી પોતે પોતાની પૂનમા હોય છે આરાસભાગ રસ હોનાર કર આજક જરણ આદિ બાબતોમાં પૂન લગાવે છે; તજાદરણમાં રસ હોનાર સમાજવાદ, સામ્યવાદ, વ્યક્તિસ્વાતંત્ર્ય આદિ બાબતોની પૂન લગાવે છે; હાલતર કે વેલ શેઝના નિદાન અથવા ચિકિત્સાની પૂન લગાવે છે : આ રીતે દરેક પ્રાણી પોતપોતાના ધર્મ, વેષાર કે નોકરીને લગતી પૂનમા પડી જાય છે.

કેઈ પણ પ્રાણી સાથે પરિચય વધારવો હોય તો તેને કેઈ વાતની પૂન છે એ વાત મોખી કાઢવી જરૂરી છે નહિ તો ઉપસ્યોટિયા વાતો શાય, પણ એમા રસ બંધે નહિ, દિલની એકતા શાય નહિ અને તમારુ કામ તેનાથી કે તેની મારફત સાધી સકાય નહિ. આ તો અવહાસની વાતો થઈ આ પદમાં તો પ્રભુનામરસ વુન પૂન લગાડવાનો મહિમા બાપો છે જેને એ પૂન લાગે તેને બીજી વાત ગમતી નથી. જ્યારે પ્રભુનામની પૂન લાગે ત્યારે પ્રાણી હાલતા-આલતા, ઊંઠતા-બેસતા કે નહાતા-પોતા પણ પ્રભુનામ લે છે પોતાના આદર્શને સર્વ સમિજોમા પોતાની સમક્ષ રાખે છે અને એને એ સિંચાવના બીજા કામમા રસ કે પ્રેમ લાગતો નથી. આવા પ્રાણીને પછી તો જાદરથી અજવાળાય જાય છે, એને વગર પ્રયત્ને જાદરથી પ્રભુસમરણ થવા જ કરે છે- એની વાણી કે વિશ્વાસુમા હાલતા-આલતા પ્રભુનામનો મહિમા સ્થિત થઈ જાય છે અને એના વાતાવરણમા પણ પ્રભુનામનું ઉજ્જારણ, સમરણ, જરૂર અને વાઘન જાય છે. લાજમા અને પૂનમાં જલુ તજાવત નથી. પૂન બાકા વત્ત છે અને હથ આંતર (આજનતર) વત્ત છે પૂનમા બહારનો દેખાવ પણ જણાઈ જાય છે ધણોવાર સુખપતિ શયવ શબ્દ શામ, પતિવશાવન ચીતાશમ ની પૂન સાંભરી હરી એ બાકા સ્વરૂપી પૂન કહેવાય. જાદરથી હથ લાગે ત્યારે જતપત્તય તન્મય થાય છે- એનું નામ હથ કહેવાય. કેટલીક વાર પૂન અને હથ જન્ને સાથે હોય છે અને કેઈ વાર બાકા પૂન વગર જાદરની હથ લાગી હોય છે પ્રભુનામ સાથે એકાગર રૂત્તિ અનેકી હોય છે અને જાદરથી અજવાળાય જાય જ હોય છે એ જ રીતે કેઈ વાર

માત્ર બાહ્ય પૂન પવ્ય હોય છે અને અંદર કોશશ કે કલેશ પવ્ય હોય છે

આ પદમા લય પર વિચારણા છે પ્રભુનામ સાથે એકતાન લાગે, ભગવન્નામનો લય અદર્શી ગાલે, એ લય સિવાય અન્ય દુનિયામા સારનાહી વત્ત ન જણાય અને એ રીતે પ્રભુનામ સાથે અદર્શી સમાહકતાપૂર્વક એકરસ થાય, ત્યારે એ દશમા પદોચ્છેદા છાત્રાત્માની દશા કેવી હોય, એનો ચાલતા બ્યવહાર સાથેના સંબંધ કેવો હોય, તે આસ વિચારવા જેવી વાત છે અને, તેની સામે, તે રીતે લય ન લાગી હોય તેવા પ્રાણીની પરિવૃત્તિ કેવી હોય તે વિચારી જન્ને વચ્ચે અત્ર સરણમણી કરવામા આવશે અને અતે જ્ઞાનક કથા અને કોને મળી શકશે તેની બાતર પ્રાશના થશે.

લયમા આત્મનિમગ્નન થાય છે એના દષ્ટાવમા હનુમાનના ચિત્રને ધ્યાનમા રાખવા જેવું છે એના હૃદયમા શમ નામ કોશર્ધ જનું હતું એ એનું લાક્ષણિક દષ્ટાવ છે અને અસાધ્યમાં તેણે તે જતાવી આપ્યું હતું અનેક સતો અને મહાપુરુષે પ્રભુનામરત્ન કરવી વખતે બાળ પીવાનું, હરવા કરવાનું ભૂલી જાય છે એ આપણે સાંભળ્યું છે લયમા આ રીતે અવર્તમી વત્તવને મુખ્યતા છે પૂનમા બાહ્ય વત્તવને મુખ્યતા છે લયને માટે કોઈ વાર છે એનો ભાવપ્રયોગ પવ્ય થાય છે, એ એનું લયુ સ્વરૂપ છે

લય લગાડનાર અને લય વગરનાના વર્વન, સિકાસ અને ચ્યવહારમા એટલો બધો વક્તવ્ય હોય છે કે એ નકાવત ઉરેસકે દષ્ટિએ શ્રાણમા લીધા વત્રર એનો બરાબર જ્ઞાલ પવ્ય આવે તેમ નથી. તેમી ધ્યાનધારાને આજણે ઊભા રહી જિજ્ઞાસુની નજરે આ લય લગાડ નાર અને ન લગાડનારને નીરખી લઈએ. પછી આપણે ક્યો માર્ગ લેવો તેની સૂચ પડશે.

હમારી સય સગી મહુ નામ, હમારી સય સગી મહુ નામ;

આમ સ્વસ બરુ ગુસખ્સાને, દર બ્દાસ્ત નહિ કામ હમારી૦ ?

અર્થ—(અત્યારે) અમારી છે તો પ્રભુના નામની લાગી છે અમારે રાજમહેલના ખાસ સિલાજનું કામ નથી, કે મોટાનાના હુમામખાનાનું કામ નથી, અમારે કોઈ છિત્રનું કામ નથી કે અમારે ન્યાયચૂક (કોર્ટ)નું કામ નથી. (૧)

વિવેચન—પ્રભુનામ માટે અત્યારે તો અને લય લાગી છે અને દુનિયામા બ્યવહારમા, સ્વપ્નમાં કે જાગ્રત દશામા સત્ર પ્રભુનામની રહ લાગી છે અને બીજા બાળવમા રસ નથી, આણ બ્યવહાર માણસોને મોટી કાઠ-સીંચોમા બેસવાનો કે તેવા સ્થાનનો લાજ લઈ અમલ ચલાવવાને શોખ હોય છે આમ ખાસ એ સવથી મોટી સખા-દાર્ડસ એકે હોડ જેવી સુસા-કહેવાય. જેને પ્રભુનામની લગની લાગે છે તેને આવા અમલની

પાઠનર-આમ-અન-અન- (નથી) ગુસખ-ગોસખ-ર-અ-ર.

શબ્દાર્થ—હમારી = આપણી, મારી, પોતાની, લય = લીનતા, એક તાર થઈ જનું તે. નામ વરત્ન, આમ ખાસ = રાજ-માસતાને બેસવાના મહેલની બાલનો વિસ્તેા. અર = અને, કે ગુસખખાન = ગુસખખાન, સખાખાર, નાખનું વર.

જ્યા તરફ રુચિ રહેતી નથી.^૧ મુસલમાનું એટલે સ્નાનગૃહ. અસલ શબ્દએલામાં મુસલમાનના માટે ખાસ સગવડ અને તહેવારી રાજવામાં આવતી હતી. આ પ્રોટ હોલોના રમણસ્થાનો હોય છે ત્યાં પોતાનો શાક કોતરે છે એમ તે માને છે.^૨ ૬૨ અઢાલત - ૬૩ એટલે છિદ્ર; અઢાલત એટલે કોર્ટ મારે કોર્ટના છિદ્ર એવાનું કામ નથી કે અને કોર્ટમાં રસ નથી. એક વાર જમીન માટે ત્રણ ત્રણ કોર્ટોમાં લડનાર સજા બાઈઓ સેક્રેટ બરબી નામે છે। અથવા ૬૨ એટલા પેસાટકા. પેસાની વાત બીજી જાણમાં આવવાની છે એટલે છિદ્ર અર્થ સ્વીકાર્યો છે.

મારે પ્રોટી પ્રોટી સજ્જસાનું કામ નથી કે રજબેરબી હુમામખાનામાં નકાલું નથી. મારે કોર્ટમાં જઈ બન માટે પીગાણા કરવાં નથી કે વસુલ કરવા માટે જલ્લવણી કરવી નથી. મારે નથી પ્રોટા જાગીર કહેવવાવું કે નથી સજ્જેલવ સોમવધા, નથી ન્યાય માગવા જવું કે નથી ન્યાય આપવાનું સ્થાન સ્વીકારવું. મારે તો એક મારો દેવ એની સેવા, એના નામનું રટણ અને એના સમરણમય માથુ છપનાં અને એની રહ લાગી છે અને એમા એકવાન થવું છે (૧)

પંચ પચીસ પચાસ હજારી, સાઠ હિરોરી હામ;

સ્વાયે સ્વરવે હોય ચીતું જાવ હૈ, મામન કર કર ક્યામ હમારી. ૨

અર્થ—માણસને જલ, પચીસ કે પચાસ, હજાર અને કોર્ટને હામ કે કોર્ટની પૂછ પ્રાપ્ત થઈ બલ કે મેગવે, પણ ખતે ખાધા, જલ્લા કે લીધા વગર માત્ર પોતાનું મુખકું કાઠું કરીને બાઈઓ બલ છે. (અઢાલતમાં કારી જઈને અથવા ધમના તેડાને આપીને થઈને). (૨)

વિવેચન—એઓ પ્રમુનામનો મહિમા બલુવા નથી, તેઓ બલહારનાં બેદાર પૈસા એકદમ કરવાના કામમાં મગ્ત થઈ બલ છે. લક્ષણશ તે પૈસા પણ મેગવી શકવા નથી અને પ્રમુને મરી પણ શકવા નથી. ન મળ્યા સમ અને ન મળી માયા આવી હુજામાં પડી બલેમશી એકેને મેગવી શકતા નથી. અને કેટલાક માણસો પંચ, પચીસ,

પ્રાકાશક—પચીસ—પચીસ હિરોરી—કોરી. હીએ—હીએ. ૬૨ ૬૨—કરી.

શબ્દાર્થ—હજારી=હજારો, ૧ હિરોરી=કોરો, સો લાખ. હામ=પૈસા ખન, પૂછ. ખામ=ખાધા. ખરવે=વાપર્સ. હીએ=હાનત આપ્યા. બીનુ=વગર. જાન હૈ=બલ છે. મરણ પામે છે. આમન=મુખ, પ્રોટ. ૬૨ ૬૨=કરીને. ક્યામ=કાઠું.

૧ આમ ખાસ નો અર્થ પ-નાસલ એ ખાસ જાનનાર્થ ૬૭ એમ જખાઓ છે સખધેલ્યેર્સ એ અર્થ નથી અને એવી સમજે નથી. આમ નો અર્થ અભિપ્રાય ખરો, પણ તે અર્થ નિવારણીય છે.
—વિવેચનકાર

૨ મુસલમાન—રોસલ પાદ રાખી પ-નાસલ એનો અર્થ પ-નાસલિશ ત્કારે છે હિરી રોસલિશ એ સ્પષ્ટ અને જાણે નથી. કલમ પ્રાનીય સખ હેમ અને સમેજ અથ ઉપર જખાઓ છે.
—વિવેચનકાર

પચાસ રૂપિયા મેળવે છે એટલે નાની નાની રકમ એકઠી કરે છે અને જડુ મેડા કેઈ કેઈ વાર હાથે, લાખ કે કરોડ રૂપિયા એકઠા કરે છે આવા એકઠા કરેલા પૈસાને કયો અર્થ નથી એ પોતે જાતા નથી, આનંદથી નિશ્ચિતે જોડવા નથી, અને અનેક વાર ધન માટે જૂઠ્યા-વરસા શતના પલ્લ મુસાફરી કરે છે ઘણીખરી વાર તો 'નફામા દો જૂટિયા બ' મળે છે ! પલ્લ કાઈ વાર પાથ, પચીસ પચાસ ફામ મળી બચ છે. એવા માણસો નથી ખાતા નથી ખવસવવા અને નથી ખરમતા બતે મરણ પામે છે ત્યારે મુખ કાગુ કરી હાથ પુસ્તા મૂકી વાંચની કાઢીયા રામ ધોલો ભાઈ સમ ઘડીને બચ છે, ત્યારે એના પાથ-પચીસ રૂપિયામાંથી એક પાઈ પલ્લ સાથે આવતી નથી અને એની કાઢીને એક કે ચાર નાગિયેર બાધ્યા હોય છે તે પલ્લ બતે અહીં જ રહી બચ છે ! આવા પ્રાણીના સ્વતંત્રને અવલોકવામા આવશે તો તેના મુખ પર રચામવા-કળાશ વરવરી આવશે. જીવનમાં પ્રમુખામ લેવું નહિ અને મોત આવે ત્યાં સુધી દાનપુણ્ય કરવું નહિ આવા જીવનમાં કે મરણમાં માફ નથી એવા પ્રાણી જીવે ત્યાં સુધી ભારજીવ છે પ્રમુખ નામ લેવા એને ટાક વાજ છે અને સહજ મનુષ્ય હોય તો તેમ, અને ન મનુષ્ય હોય તો તેવું હીંધા વગર કાગુ મુખ કરીને બચ છે ! આવા ધનના બચસાચમા અને મલ નથી આવતી.

ધનવાનોની શરીરો સિતામા બચ છે અને આ સર્વ ખમણ કોના માટે ? અને કેટલા વખત માટે ? એ એના ખ્યાલમા રહેતું નથી અને બતે પ્રમુખ નામ હીંધા વગર એ મુખ કાગુ કરીને ચામ્યો બચ છે ! આવા ધન પાછળના પ્રયાસોને દૂરથી નમસ્કાર ! દાન, સોજ અને નાશ એ ધનના ત્રણ ઉપયોગ છે. દેવા કે સોનવવા નથી એના ધનને બતે નાશ થાય છે એ સર્વ ધનનું ગ્રાસ ધનવાગાને ગુબારક ! એની સામે પ્રમુખરાજલુ જીવન ગાગનારની જીવનમા અને મરણ વખતની શાંતિ એઈ હોય તો આશ્ચર્ય થાય એના મુખ પર તેજ દેખાય છે અજ આશધના પલ્લ દુઃખગમ હોય છે (કવિ કહે છે કે-) મને તો પ્રમુખામની લજ લાગી છે અને પ્રમુખામમા માડુ જીવન વ મજ થયું છે (૨)

ફનક ન ઉનક ટિપક ન મીડક, ટરમ રદ વિનું ઠામ;

સંત સપામ ફાઈ જતાવા, આનંદપન' શુણ થામ ફમારી૦ ૩

અર્થ—(એવા પ્રાણી) ન રહ્યા આના કે ન થયા તેના, ન થયા શિવ-મુક્તિના કે ન થયા જીવના (પેતાના-આત્માના). એની સજિ કેઠાવા વગરની રહી જઈ કેઈ ટાણા ફરેલા સવપુણ્ય હોય તે (જનવ) ગુણના ધામ આનંદધનને બતાવે. હવે જમારી લીનવા તો પ્રમુખામમા એકવાર થઈ જઈ છે (૩)

વિવેચન—અને ગ્યામ મુખ કરીને જાનાતા પ્રાણી તો નથી આના કે નથી તેના;

પાતાવર—ન (નથી). ઈતિ-ઉતિ. ઉતિ-ઉતિ. ઉરમ-ઉરમ સપામે=સપામપ. ગુન-ગુ

શાખાર્થ—ઈતિ=આના. ઉતિ=તેના. વિતિ=મેડના. હીંધા=હાથના. ઉર = મરણ નજ,

હીંધા, ઈજ કામ=કેઠાવા, જામ. સત=સવપુણ્ય. જામે=જાણુ, ધામ, ફરેલ પ્રતિજ્ઞા

એટલે પોત્તીનો કૃતશ યેમ નથી થારનો અને નથી ઘાટનો તેમ જો હાજમદા વગર જ્યા ત્યા હાજમ માર્યા કરે છે અને લાકડી કે ઠક્કણા ખાધા કરે છે। જો કોઈ વાર જ્યા સમય કરે તો બીજી વખત વધારે જોરથી ઇન્દ્રિયસેવનમાં પડી બંધ છે એ હે એ નથી રહેતો। જ્યાંની કે નથી રહેતો ત્યાંની; એટલે જો નથી રહેતા મોક્ષના કે નથી રહેતા પોતાના આત્મના મતજન, જો ઠેકાણા વગરના રહી જ્યા ત્યા કુટાયા કરે છે સાધ્ય વગરનું જીવન ગાળે છે અને જાડી જાંટા મારી દીર્ઘ આયુષ્ય પૂર્ણ કરી જાતે આશ્વા બાજ છે।

આવા પ્રાણીઓનું તેજ ઠેકાણા વગરનું રહી બંધ છે એ મૂર્ખાઈ જઈવાર ગતિમત્ જાંટા માર્યા કરે છે અને જોની અહરની જનવ સહિત ચત્તામાં પડી રહી ઠેકાણા વગરની થઈ બંધ છે. પ્રાણીમાં શક્તિ હોય, પણ તે કામ-કેશવે ન પડે તો નકામી અને નિરર્થક થઈ બંધ છે અને વધતયા વગરની શક્તિ અને શક્તિ હોવાનો અભાવ જો જાણેમાં કંઈ તકાવત નથી. આવા પ્રાણીનું અર્થ વગરનું અને ધરિણામશૂન્ય જીવન જો તે મરણથી પણ જરાબ છે જાણો વખત વગરની જેમ કામ કરવું અને જાતે સમ ઇંદ્રિયોને વાસ્થા જવું અને નકામી મુખની શ્યામતા વહેરતા જવું, જોમાં કોઈ સમજણ કે અજ્ઞતાની વાત લાગવી નથી. ત્યારે હવે શું કરવું ?

હવે તો કોઈ સાધ્યો સત મને યુક્તના ધામ આનંદનંદને જતાવે તો મારો રસ્તો થાય તેમ છે હવે તો ચૈતન અને વિવેક બન્નેનો ચેતન ધામ અને આનંદનંદના યુક્તને ઠેકાણે પહોંચાવ તો કાઈ ઠેકાણું પડે, જાડી જાતારે તો ઠેકાણા વગરની સ્થિતિમાં જઈ ત્યાં અજ્ઞાના કરવાનું થાય છે અને સહ વગરનું વહાણ પરન પ્રમાણે જમે તે દિશાએ વસાવાવ તેવી દશા થઈ રહી છે.

જોકે વાતની માતરી થતી બંધ છે કે જાતારે જે રસ્તો લીધો છે તેમાં તો મારા પ્રભુનામની લય લાગી છે જો રસ્તે આલતા કોઈ શાલો-શાલો સતપુરુષ મળી જાય તો આનંદનંદનો માર્ગ જતાવશે, આનંદનંદનું ધામ જતાવશે અને તે રીતે જા અજ્ઞાને અટકી સ્થિતિને છેડે આવશે. આપણા કાસે, લવિષ્યની આશાએ, મને તો હાલ પ્રભુ નામની લય લાગી છે. જ્યાં આનંદનંદનુપ્રભામ એટલે આત્મચર સમજવું. જો પદ હજુ મંજુ નથી જો વાત આનંદના રહે. ચૈતન ચૈતન કરવાથી જો મગતું નથી જો લક્ષ્યમાં રહે અને જોને પ્રાપ્ત કરવાનાં અનેક સાધનનાં પ્રભુનામની લય મુખ્ય પ્રવળ સાધન છે જો વાત પર નિગ્રહ રહે. (૩)

ઉપસંહાર—પ્રભુનામની લય લગાડવાનો નહિમા જા પદમત વિસ્તારો છે અને આનંદનંદનંદનંદ પ્રાપ્ત કરવા માટે જોનો સાધન તરીકે કેવો સુહર ઉપયોગ છે જો વાત જતાવી છે. આનંદ—આત્મનંદ પ્રાપ્ત કરવાની વીજ ઇચ્છા થાય તો પ્રભુનામથી જહું લાભ થાય છે જોકામતાથી જોકતાનતા થાય છે નકામી કથરો જોછે થાય છે અને નવો કથરો જોકો થતો જા. કે છે આગળ વધવા માટે કથરાની શુદ્ધિ એટલી જ જરૂર નથી કથરો

ન વધવા દેવાની આવશ્યકતાનો અમલ કરવાની છે. અને તે માટે પ્રભુનામમા લય લગાડવા જેનો મોટો સજ્જમાર્ગ જીલ્લો નથી. પ્રભુનામમા લય લાગે એટલે મન-વચન-કાયાના યોગની પ્રવૃત્તિ એક મ્થાને થાય છે અને એથી કર્મપ્રાપ્તિ અને તેની ઘટ્ટતામાં ઘણો ફેરફાર થઈ જાય છે. ‘અજપાજપ ની અવસ્થા થાશે ત્યારે જાદરથી ભૂનિ થતો જાય છે; એમાંથી જ્ઞાનદના ઉછાળા જાગે છે-જ્ઞાનદથી સ્થિરતા પ્રાપ્ત થાય છે; સ્થિરતાથી અપગતા મટે ॥’ અને એક વાર એકામતા લાવવાની દેવ સાપડી જાય એટલે નિઃશુભરમણતા સહજ પ્રાપ્ત જને છે.

એક વખતે એક યુગ્મકે યોગી પાસે ફરિયાદ કરી કે પોતે યોગનું અધ્યયન કરે છે પણ યોગની પ્રક્રિયા કરતા નથી, કારણ કે યોગ જતાવનાર કોઈ સાચા ગુરુ મળતા નથી. એને જવાબમાં યોગીએ કહ્યું કે હવે તમારી જાવના યોગને અભ્યાસ કરવાની જ થઈ ॥ એટલે અભ્યાસના સાધનો મળ્યાં છે. અભ્યાસે તમારી વીજ ઇચ્છા યોગની પ્રક્રિયા કરવાની થશે ત્યારે તમને તદોચ્ચ નિષ્ણાત ગુરુ સહજ મળી આવશે. ॥ જાવના અને પ્રમજ પુરવાઈ પાસે કોઈ અશક્ય કે મુશ્કેલ નથી. અને એ વાત યુગ્મકને જરાજર સમજાઈ ગઈ. પ્રભુનામમાં લય લાગે ત્યારે પ્રભુપ્રાપ્તિની ઇચ્છા થાય છે. પછી પેતામાં પ્રભુનો જાવ દેખાય છે અને અતે પોતે જ્ઞાનદમય થઈ પ્રભુસ્થાને બેઠેલા અતર્કામીને એઈ-અનુભવી થકે છે. એની શરૂઆત માટે પ્રભુનામની લય લગાડવાની જરૂર છે તેટલા માટે ગુરુ યુગ્મકને પ્રથમ પ્રભુનામની પૂન લગાડવી અને પછી એની અદરજાનેથી લય લગાડી અને એમાં વનજ થઈ જવું એ રસ્તે અનવ જ્ઞાનદસ્વરૂપ, પૂર્વે શુભા નામ, નિઃસ્વરૂપમા સથી સ્થેય પરમાત્માનો પ્રકાશ દેખાશે અને અતે તે સ્વયંસિદ્ધ થઈ જશે. માટે પ્રકૃત સાધન તરીકે અભ્યાસે પ્રભુનામની લય લાગી ॥ લયને પણ સાધન તરીકે જ સમજવાની જરૂર છે; એ સાધ્ય નથી એ જ્ઞાનમા સ્થે. પણ અતિ પ્રમજ સાધન અને પુર નિમિત્ત છે એ વાત પણ એટલી જ સ્પષ્ટતાપૂર્વક લક્ષ્યમા રહે. (૭૭)

૫૬ અધ્યોતેરમુ

શ્રુતિકા—એને સમજવું છે અને પ્રગતિ કરવી છે તે અમુક પ્રાણીને પોતાનો ગુરુ પારે ॥ એની પાસેથી પોતે પાક થે છે અને પોતાની મુશ્કેલીઓ પૂછે ॥ અને એની સૂચના અનુસાર પોતાનો અવધાર મેળે છે. એ જ્ઞાન પુસ્તકમા લખાયેલું દોનું નથી જામ્યું કરીને સપ્તારથી જીતરી આવેલ જ્ઞાન તો ગુરુ પોતાના શિષ્યને સામે બેસાડી શીખવે ત્યારે જ પ્રાપ્ત થાય છે. એક ગાયનો સીધા સરગ તપ્તૂંમા કરચો અને એનું આવર રક્તજ ગુરુ પાસેથી મેળવવું એમાં ઘણો જ તકાવત ॥ આપણા દેશની પદ્ધતિ પણ એવા પ્રકારની હતી કે રક્તજ બાળવા માટે હરેક વિષયમા ગુરુજ્ઞાનની જરૂર રહે જ થતી વખત શબ્દાઈ સાથે પરિભાષિક અથની જરૂર રહે છે. કોઈ વાર વસ્તુને નજરે લેવાની આવશ્યકતા રહે

કેટલીક વાર પ્રયોગ જ્ઞાનની અથવા પ્રયોગ કરતાં જોવાની કે જાતે કરવાની જરૂર છે એ અને એ સર્વમાં જીવની દોરવણીની આવશ્યકતા સમજાવ છે. એક બહુ વિખ્યાત યુરોપીય દોકાદરે રબેકરજી નો કોશ પ્રમાણે ખર્ચ કરેલો અને જોની કક્ષામાં બહુ-સાવરણી એવો જોનો જાણ રહ્યો હતો. એણે હિંદ આવી સાધુનો જોયો એવો-રબેકરજી એમ—ત્યારે જોને પોતાની કક્ષાના પર હસનું આનું અહીં નાચ પુસ્તકિયા જ્ઞાન અને અનુભવનો વર્ણવત જણાવ છે. ગુરુજીનની સહજતા તૂટી જવાથી વચગાળેના અપકાર-મુગમાં જોનોએ બહુ શુભા થું છે.

જેમ ગુરુમહારાજ શિષ્યને પાઠ આપે કે પ્રયોગ કરી બતાવે, તે જ પ્રમાણે જ્ઞાન ઉઘાડી રાખી અવકાશમાં વર્તવામા આવે, પ્રત્યેક જનાવોના શક્તિમાં જૂઠા ઉત્તરવામા આવે, પોતાની બાલ્યલગત, વાણીવિલાસ કે ક્રિયાનો આસુચ શોધવામા આવે, તો તેમાંથી પદ્ય પ્રભુ શક્તિ મેળવી શકાય છે અને એ રીતે એ સર્વ જતાવે, સર્વો અને વર્તના 'ગુરુ' કાય કરે છે પ્રાચીન કાળની ગુરુશિષ્યના સંબંધની ભૂમિકા પણ આ પદ્યનો જાણ વિચરતા ધ્યાનમાં રાખવાની જરૂર છે. અને ગુરુ એ હો ઉપદેશક ગુરુ એ/હો શિક્ષક અને ગુરુ એ/હો વડીલ જન, એ શબ્દના જુદા જુદા ભાવો ધ્યાનમાં રાખી આપણે આ પદ્યની વિચારણા કરીએ.

નગત છુક મેરા, મેં જગતકા ચેરા;

મિત્ર ગયા વાદવિવાદકા પરા નગત ?

અર્થ—(આજુ) જગત માડુ છુક છે અને હું જગતનો ચેદો છું. વાદવિવાદ-સામસામા સ્વાભાજવાળ-કરવાની પદ્ધતિએ આશા પર જે ઘેરા વાચ્યો હતો, તે (હવે) જલાસ થઈ ગયો છે. તે પરિસ્થિતિમાંથી હું છીશો આવી ગયો છું (૧)

વિવેચન—આજુ જગત માડુ છુક છે અને હું જગતનો ચેદો છું અને જગતના પ્રત્યેક પ્રાણી, પ્રત્યેક જનાવ, પ્રત્યેક જાણ પ્રત્યેક પ્રસંગ અને પ્રત્યેક સંયોગ પાસેથી પાઠ મળે છે. હું છુકું છું અને શાંતુ છું અને મને દરેકજ નવું નવું શીખવાનું મળે છે અને આશા જ્ઞાન, અનુભવ અને વિશાળતામાં વધારા થતો જાય છે.

આશા ઉપર અત્યાર સુધી ચર્ચાવાર્તાએ ઘેરા વાચ્યો હતો. હું વાતચાતમાં સામાને જુદા પાડના કે પરાસ્ત કરવાની પદ્ધતિ ચકડી રહ્યો હતો; બાણે આશા મિત્રાવ જન્યમા જુદી જોતી દોષ અથવા લગભગ ન દોષ, એ પોરણ પર હું કામ ચલાવતો હતો. વાદવિવાદ એ વસ્તુ જોવી છે કે એક વખત એમાં રસ બધે એટલે એમાં તો પછી પોતાનો નિજમ કઈ રીતે થાય એ જ વાત પર ધ્યાન રહે છે. એમાં અત્યંતીધન કે સન્નતા ફેલાવાની

શબ્દાર્થ—જગત = દુનિયા, પૃથ્વી. ગુરુ = શિક્ષક. ઉપાસ, વિવાદગ્રામ અપાપક વીર જન. મેરા = મેરા, મિત્ર. મિત્ર ગયા = અશાસ થઈ ગયા, પતી ગયા. વાદવિવાદ = સામસામા અપાપકાવ. ચેરા = અભાવિજગતમાં પૂરો ફેલાવ, શોધણ, અધકાર.

દંત્રા કરતા પોતાનો કહો ખરો જ છે અને તે ખરો કરવો જ નોઈએ એ વૃત્તિની જ આમાન્ય રીતે પોતણા યાજ છે પણ જ્યારે મેં જગતને જોવા માંડ્યું, જગતના પ્રાણીના બુદ્ધિ કે વૈભવો, લેખનશક્તિ કે આવર શ્લેષો તપાસ્યા, ત્યારે મારા મનનો જામ ભાગી ગયો, મારા દિલમાંથી મારી મોટાઈ નીકળી ગઈ અને મને યજુ કે દુનિયામાં તો મારાથી શેરને માથે સવાશેર ઘણા માણસો છે । અને આ રીતે જાતુંફરિ કહે છે તેવી દશા ઘઈ જ્યારે હું યોગ્ય જાણતો હતો ત્યારે હાથીની જેમ મદથી હું જામ ઘઈ ગયો હતો. અને જાણે હું સુવન છું જોવા મદથી મારું ચિત્ત લેપાઈ ગયું હતું જ્યારે પંડિતજનો પાસેથી કાઈ કાઈ જાણવા મળ્યું ત્યારે હું મૂળ છું એવી અને ખાતરી ઘઈ અને તાવની પેઠે મારો મદ ઊતરો ગયો ।

આ વાત તો જ્ઞાનને જાગે કહી ॥ તે જ પ્રમાણે તે પ્રસંગે, બનાવો અને પ્રાણી જોને લાગુ પડે છે જ્યારે મેં જગતને મારા ગુરુસ્થાને સ્થાપ્યું અને મેં પોતે શિષ્ય-વૈજ્ઞાનું સ્થાન સ્વીકાર્યું ત્યારે, પ્રથમ તો મારા મનમાં વાદવિવાદ કરવાની સ્થિતિએ ૭ થેરા થાઈને હતો તે દૂર ઘઈ ગયો.

જ્યારે આજ ઉઘાડી શાખી જગત પાસેથી પાઠ લેવાની અને પોતાની અદ્યતા સમજવાની ટેવ પડે છે ત્યારે આ થેરા ઘાલેલ વાદવિવાદની પદ્ધતિને વિશ્વાંજલિ આપવામાં આવે છે અને પ્રત્યેક પ્રયત્નમાંથી બોધ મેળવી શકાય છે અને આ રીતે આખો જીવનકેમ પસારાઈ જાય છે જગતને શરણે શિર ધુકાવવાની ટેવ પડે તેમાં સ્વ પરને ઘણો લાભ છે. મોટે લાભ પરબ્રાહ્મી વાદવિવાદ કરવાની અપદિવા વૃત્તિ પર કાળુ આવે છે તે છે આવા જગતગુણના ધરમાં શુ શુ હોય છે તે જગ તપાસીએ. (૧)

गुरुकै घरमें नव निधि सारा, बेरेके घरमें निपट मंपारा;

गुरुके घर सब जति मराया, बेरेकी मठियामें छपर छाया । जगत० २

અર્થ—ગુરુવના ઘરમાં કુલ કુલ નવ નિધાનો છે જ્યારે બેઠાના ઘરમાં તો કેવળ અંધારુ છે ગુરુ મહારાજના ઘરમાં તો વ્યારેતર જરિયાન જડેલું છે ત્યારે બેઠાની મુઠ્ઠીમાં તો માત્ર છપરાનો ડિંગો છે (૨)

પાઠાનર—પરેવું પાઠ—ગુરુ સિદ્ધિ સિદ્ધિ સપનિ જારી મરો—મો નિપટ-નપટ અધાર-અધારિ જગત-જગત મરો—મેઠો (કાઈપ્રત ને જાની યાજા કરી કુલ પંચ યાજા કરે છે)

શબ્દાર્થ—નવ નિધિ = જાણ, નવો આંદોઝ અસલ અસલ જાણ સારા = દુષ, સખત, પૂરા નિપટ = નિષ્કૃષ્ટ, સિર ટેવ = ગોરાન, જરિયાન = ત્રાસા = જડેલા, ઘણાંદોઝા મરિયાને = કુટિરમાં, જાપરીમાં. છપર = જાપરીની ઝાપા = યીપા.

१ यदा किञ्चिज्ज्ञैः प्रिय इह मन्थ्यं समभव तदा सब्रह्मेज्ज्मयमदवज्जि मम मन ।

यदा किञ्चिद् किञ्चिद् बुधजनसङ्गातादवगन्तं, तदा ब्रह्मेज्ज्मयि अह इह मन म व्यसज्ज ॥

નિવેશન—સુગુના ઘરમાં તો અનેક બહારો બારેલા છે. કુબેરના કારી થકા અને કૈલાસના સભા છે. કાલકલા પ્રમાણે એ વિજયસ અને ઇલાવીલાના પુત્ર થાક. દુર જોના મિત્ર થાક. સવણ જોનો સાવકો. બાઈ થાક. જોને ત્રણ પગ, બાઈ ઘાત અને બાંધને સ્થાને પીડુ ટપડુ—જોની જોના શરીરની કલ્પના છે. જોના નવ નિધિ અણાવ છે :—

મહાપદ્મ પદ્મશ વાંચો મકરકલ્પો । મુકુટકુંડનીમય ત્વચ નિષ્કો નભા ।

આ તો બાહ્ય બહારની વાત થઈ છે. પ્રમાણે અંતરિક્ષ નિધિઓ : સદાચરણ, સમવ્ય, સમશીલતા, સુરસતા, સુનિચારતા, સરળતા, સમિધ્વતા, સચીર્ણતા અને સદાત્રમતા જોની બહાર બારેલા છે. અથવા અંતર નવ નિધિઓ નીચેના અણી શકાય. માર્ગાનુસારિતા, અપૂર્વકરણ, મિધિવીજ અપ્રમત્તત્વ અનિવૃત્તિકરણ કથાવિવચ્ચ, હર્મગુહકલ્યાન, મોત્ર નાસિકા અને શીલેશીકરણ.

આવી રીતે બાહ્ય અને અંતર જગત નવ નિધિઓથી બારેલા છે. બારે શેલાના ઘરમાં મોર બધાર છે. જોને હલુ અંતર શાન પ્રકટનું નથી. જોને સ્વ પરનો વધાવત સમજાયો નથી. જોને ધરમ સાચા મુખનો રસ અજ્ઞો નથી. જોને પોતાનું સાચું કિંવ પ્રાપ્ત કરવાની આવી મગી નથી. દુનિયા રમીથી બારેલી છે. પદ્મ જે સર્વને મળતાં નથી. અને સુકહેવના ઘરમાં તો ચારે બાજુ જરિયાન જડેલા છે. ત્યારે બાપડા શેલાને ત્યાં તો માત્ર છપરાની છાંયડી છે. એક છાપણ નીચે જોનો વાસ છે અને એ જોની પૂછ છે. બાહ્ય કે અંતર દિગ્ગે જોની ગરીબાઈ હુંકારાવક છે. નવનો બાકડો અમરિત છે. જોને ગમે તેટલી રકમે સુધી જોના બાકડો સુસ્વાદો કરવામાં આવશે તો ઉપડે નવનો બાકડ આવશે. નવ નિધિ અને જરિત આ ગાથામાં બાહ્ય કારિક અર્થમાં વપરાયેલા છે. સુગુના નવ નિધિ કે અંતર કે અવેશત—એ સર્વને અંતર દિગ્ગે સમજવાના છે. છપર છાયા જે ગરીબ સ્થિતિ સૂચવે છે. પ્રાણી અથવા અપ્રમત્તગતિ ન કરી શકે અને ગયાનુગતિક રીતે ચાલ્યા કરે કે અવસુધુમાં પડી બઈ પકાઈ મતિ કરે ત્યારે તેના આત્મ ટૂંકને માત્ર છપરછાયા મળી છે. જેમ સમજનું જરિયાન તો અથા અ્યાનની ધાસ હાગી રહેલી હોય, અથા જનવ જ્યાનવના અંતર અનિ ઊઠતા હોય, અથા અવજાઅવ સાલતા હોય, અથા અવાહવનાદના સૂર સભળતા હોય, ત્યાં હોય. (૨)

ગુર મોરી મારે છાંયડી માટી, ચેરેકી મતિ અપરાધીની કાટી;

ગુરકે પારકા મરમ ન પાયા, અકલ કરાંચિ 'આર્મદપન' માયા ધગલ ૩

પાર્શ્વતર—મોલી-મેલી. લગાણી-લગાણી અપરાધીની-અપરાધીની. ન-મે પાયા-પાયા. કરાંચિ-કરાંચી. લાવા-લાવા.

શબ્દાર્થ—મોલી = મો. લગાણી = લગાણી, વચનની. લાકી = લાકી. મનિ = મુદિ. અપરાધિની = રેડિન. કુનેહમાર. કાકી = કોડી, ગલી. મરમ = મર્મ. કરાંચ. પાયા = એકપદા, પ્રાપ્ત કરે. અપ્રમ = ન કર્વેની વચન તેની કલ્પની = કથા, કહીલ. વાયા = ઘાસ (સ્થાનિક) બાવા = પ્રિય. પાયા પાયા = પ્રાપ્ત મુ. મેજમુ.

અર્થ—ગુરુ અને શબ્દરૂપ લાકડી મારે છે. જોને યેલાની બુદ્ધિ દેખાતી અને જાણી છે ગુરુના ધરનો મમ (છંદુ રહ્ય) સમજાવે—પ્રાપ્ત થયો નહિ. વહાલા આનંદ ધનના ધરની કથા તો બારે જગતી છે કીધી કથી ન બાજ તેવી જો (૩)

વિવેચન—ગુરુદેવ આવા શિષ્યને શબ્દરૂપ લાકડી મારે છે. એવો જણાવે અજ્ઞાન ન કરતો દોષ, એની બુદ્ધિ ચક્રવર્તી કર્યા કરતી દોષ, એ બધેલ જાગતને બેઠકારીથી વીસરી જતો દોષ, તો ગુરુ જોને પ્રમદાવે છે જોને વાડનાતજના કરે છે અને આંતર કથાથી સ્વરૂપમાં દેખાતી કિંસાની અદર સ્લેષ અનુભવ કથાનો કામલો રજૂ કરે છે

દેવતાશય અત્યારે વિપરીતમાં પડી જઈ અનેક અપરાધો કર્યા બાજ છે પરત્રી ત્યારે આનંદભાવ કરી રહ્યા છે. ઘરે આવવાની વાત પછી કરતા નથી ધરની ભેરીને જોગ ખતા પછી નથી. જોને ઠેકાણે લાવવાની વાત છે શિષ્યની જાણી બુદ્ધિ કેમ વિશદ અને સુખાદી થાય જોની પૃથક્કરણ શક્તિ કેવી રીતે સારી વાતને સમજી શકે અને જોના આનંદમાં અનવતણા સહયોગ કરી રીતે થાય, એ વિચારવાનો વિષય છે અને એ રીતે જગતરૂપ ગુરુ અનેક રીતે શિષ્યને શિલ્પ આપી રહેલ છે અનેક રીતે જોને કપકો આવી રહેલ છે કે અનેક શિલ્પપ્રકારો ચોટી રહેલ છે વિશાળ દક્ષિ માર, જડુ અને કથાથી કિંતુ કથા છે અને કેમ મળે તેની વિચારણામાં દીપ મુ બાજે અને પ્રત્યેક પ્રાણીમાંથી, પ્રત્યેક ભાવમાંથી કે હરેક જનાવમાંથી ભાષા ભઈ સંકાષ છે એ બુદ્ધિ કામ કરતી થાય, ત્યારે જગત જેવું ગુરુ અને છે અને પોતે શિષ્યભાવે જગત પાસેથી સમક મેળવી પોતાની જાણી બુદ્ધિને નિમગ્ન જનાવી શકે છે અને અપરાધ સાથે જુલુને ભેડી અપરાધોને કચરી નાખી શકે છે. આથી રીતે જગતને ગુરુ જનાવતા આવડે ત્યારે જગતને કામ થાય, રસ્તો સાંપડે અને સાચી પ્રગતિ થાય.

પછી વિચાર કરતા જણાય છે કે ગુરુદેવના ધરનો સાથો જરમાથ જ દંડુ સમજાવે નથી. જગતને જોતા ધરીકામાં જોના પર પ્રેમ આવી બાજ છે; ધરના ધર કરવાનું મન મર્ધ બાજ છે; મનદામાં અનેક વરજો જોડી આવે છે અને વળી તેમાં વિચેત્ર, વિનય કે વિકૃતિ થાય ત્યારે યોગી જોગ છે. અર્ધીથી જાડે કલાણને કથાવું આમ નામના મેળવું—આવું આવું અદર થયા કરે છે અને પાણું સર્વ જોઈ જોડે કે મેલીને થાડેથી બાજ ત્યારે વળી વિમાસણમાં પડે છે. જગતગુરુનો સાથો મમ દંડુ સ્વચ્છ નથી; જોના આનંદ વત્તેના પૃથક્કરણમાં સાથો અનુભવ થયો નથી. આ મમ જે સમજાવે દોષ તેની કથા જ જુદી દોષ.

આ ગુરુના ધર તે અનવ આનંદનું કામ છે આનંદધન સ્વરૂપ છે. અનવ આનંદ તે પ્રજગમય છે સ્વરૂપસ્થિતિ છે દેવતાનો પરમ વિદ્યામ છે અને અનવ શરૂવિનું કામ છે ત્યાં કોઈ જાગના ચોક કકગાર કે ઉપદ્રવ નથી, છતાં દંડુ પરલાભમાં દોડી જવાય છે અને જ્યાં ત્યાં નાથુ મારવાનું મન મર્ધ આવે છે જોડેલો આવા મદાન આનંદસાધનો સાચો મમ માથા ભાવનામાં દેખાયો જો પછી એ પ્રાણી ગાંધારી રીતે...

તરફ નજર નાખવા લાગતું નથી. એટલે અને તો જાણે છે કે ભારતિયા આનંદજનની કહાણી બારે અષ્ટાંક છે કીધી કહી ન બલ તેવી છે. આનંદને સમજ્યા કે આનંદને અનુભવ્યા એટલે તો જાણે એટલે પાર થઈ ગયેલ. એવા વહાલા આનંદવરૂપને આપણે જરાજર સમજ્યા નથી, સમજ્યા હોઈએ તો પિછાન્યા નથી, પિછાન્યા હોય તો જીવ્યા નથી. બાકી આનંદજનની કથાવાર્તા અકલ્પ છે પણ અનુભવગમ્ય છે અનુભવવા યોગ્ય છે અને મર્મ પ્રાપ્ત કરી તન્મય થવા યોગ્ય છે^૧ (૩)

ઉપસાહાર—આ રીતે આ પદ્યમાં સમગ્ર જગતને યુગુ બનાવી એની પાસેથી જોય લેવાનો પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો છે. એ આપણે આદ્ય જ્ઞાન મેળવવાનો હોય અને આપણુ સાધ્ય પ્રગતિ કરવાનું હોય તો પ્રયેક બીજાની, પ્રત્યેક ભાવમાંથી અને પ્રત્યેક વસ્તુ, વસ્તી કે પ્રાણીમાંથી જોય હઈ શકાય છે. કારણ કે જગતગુણ ધરમાં તો નવ નિષિ અને અષ્ટ મહાસિદ્ધિ અને અનુભુત જાનનાં જાણેલાં છે અને શોધનારને તે પ્રાપ્ત્ય છે.

એક બીજી વાત પણ બેસે છે. જગતને યુગુ બનાવવાની વૃત્તિની અદર બારે નમ્રતા યુગુ રહેલો છે. આ જીવ અને ત્યારે યુગુસ્થાન લેવા લક્ષ્યાર્થ બલ છે અને પ્રાપ્ત કરીને મોટી ઉમરે આ રિશ્તિ વધારે જામતી બલ છે. અમે આવા અને અમારા અનુભવો આવા અને તમે અજ્ઞાનો એવો વાતમાં શુ સમજો? આવા જવાબની પાછળ યુગુભાવ રહેલો છે. પ્રાણી અને ત્યારે પાતાનું બારેજમપણુ અને સામાની અજ્ઞતા અને અજ્ઞતા જતાવવા લક્ષ્યાર્થ બલ છે. નમ્રતાથી આવરણ કરતું સિમ્બલાવે પાતાની જાતને અન્ય પાસેથી સિમ્બલુ લેવાની ઇચ્છાવળી જામતી અને જોય આપનાર કરતા લેનાર તરીકે રહેવું એમાં બારે મત્ત આવે છે. એમાં વાદવિવાદ કે અભિમાનનો છેડો આવી બલ છે અને જગતને અરજે સિર જુઠાવી નમ્રભાવે બોના કેદમાં રહેલા અનેક સચ્ચરણનાં અવસ્થામાંથી નવા નવા પડો શીખવા અનંદ થાય છે. આ નમ્રતાના યુગુને જરાજર શીખવાની અને સિમ્બલાવને સદા પાતવાની આવરણતા છે.

મિત્રા વૃત્તિમાં રમ લેનારમાં એક હીકિત જરાજર બલથી બેઠેલી હોય છે અને તે બે છે કે પાતામાં નિષદ અંધકાર છે અને બહારથી પ્રકાશ મેળવવાની જામતી દરેક વાતને ઉપયોગ કરવા યોગ્ય છે. આ વિચારધારાની અદર રહેલ નરમાય અને માનાભાવ બહુ મુદર પરિણામ લાવી આપે છે અને પ્રાણી જેમ પ્રગતિ કરે તેમ તેને જગતનું બલ છે કે પાતાને માટે હલુ થલુ અવગણુ બાકી છે. ત્યારે વૃદ્ધ ઉમરે પણ જગતને અરજે જુઠા.

૧. આવા ભારતિયા કે વહાલા અપર્મ પ્રિય-દેવ જનાવનાર જગ છે આપણા રોડિય ભારતિયા કીએ તે અવગ અર્ધે જરાજર છે. પાર્શ્વનાં વાત જગ છે તેને અવ ગા. વાવ છે ગા. એડે કુજના વા. અપર્મ એ જગ વપરાય છે એડે ભારતિયા જાનાવનારી અપર્મ વીદ જાનાવનારી કથા કીધી બલ તેની નથી. એ પ્રમાણે એના અવ બેડ છે. વાતને અવ ગા. કેદમાં નથી, પણ સ્થાનિક દાર્દ વનાવડે અપર્મ મોડમાંથી પ્રાપ્ત થાય છે. -વિવેચનાકાર.

વવાની વૃત્તિ બંને ત્યારે લેવા આનંદધનની કઠાણી બ્રહ્મ છે ખાસ અમગજ્યા યોગ્ય છે એ જાણ બેસે અને એ જાણ બેસે કોટલી જગતને વધારે વધારે સમજવા પ્રયત્ન થાય.

આ શિષ્યભાવની વિચારણા તરૂન અભિનવ દર્શિનિન્દુથી યોગી મહારાજે કરી છે અને ખાસ વિચારી પચાવવા યોગ્ય છે અને એ વૃત્તિની પાછળ રહેલ નમ્રતા કેંગવવા યોગ્ય છે ધ્યાનમાં રહે કે અતે તે જગતનું પ્રતિબિંબ સ્વર્ગમાં જ પડેલું છે અને સમજનાર અને સમજાવનારનો છેવટે જોડાકાર જ થવાનો છે પણ વ્યવહારથી જગતગુરુ પાસેથી શિષ્યભાવે પાક લેવા યોગ્ય છે

છેવટે જોકે વાત જણાવવાની રહે છે આ પદમાં ઉપર લખ્યો તે કરતાં થલો ભેટો જાણ છે એમ સૂઝે છે ગુરુ અને શિષ્ય આલોકારિક અર્થમાં જણાય છે બંને અન્યોન્નિત રૂપે જ આપુ પદ હોય એમ સુરે છે આવો જાણ સમજશે કે કોઈ સમજાવનાર મળી આવશે ત્યારે પૂરવણીરૂપે મૂકવાનું મશે જાણી સમજાવું તેનું લખ્યું છે સૂચનાનું સાર્થકમ વાંચક કરશે. (૭૮)

પદ અમગજ્યાસીમુ

શુભિકા—અવહારમાં વાત છે કે ધરમાં કોઈ વખત કંઈક મહાસુ આવી બાંધ તેા આખા ધરની મુખશાંતિને ભાગી નામે છે પછી તેનો પ થો પાઠોથી પર અને ત્યાંથી વધતો વધતો આખા ગામ પર પડે છે અને ધરની વાતો આ રીતે જગતને મુખે ચડે છે અને ધરની વગેવળી થાય છે આટલા માટે મહાસુ ધરમાં મહાસુ લાવતાં ખૂબ વિચાર કરે છે રૂપ કરતા સ્વભાવ માટે તથાસ કરે છે અને જાણ દેખાવ કરતા પ્રકૃતિની—ખાન દાનીની બાજતને વધારે અગત્ય આપે છે આટલું કરવા છતાં પણ ધરમાં કોઈ વખત કંઈકાનું કે અલુદાવતું મહાસુ આવી બાંધ તેા ધરને માથે મોટી આપ્ત આવી પડેલી ગણાય છે આવા સંજોગોમાં થલોવાર પ્રાણીને થાય છે કે શું કરવું અને કયા જવું ? એ સંજોગમાં અન્ય કોઈ પાસે જરૂર કે પ્રાર્થના કરવાને અવકાશ પણ રહેતો નથી આ કેદસ્થ વિચાર પર આ પદની રચના થઈ હોય એવું અનુમાન છે

ઐસી કૈસી ધરવસી, જનસ અમસી રી;

યાદી ધર રહિમ જગવાદી, આપદ્ રહસી રી ઐસી ૧

પદાંતર—અસી-અસી મસી-કૈસી. નસ-ગિત. વાસી-આસી. ધર રહિમ-ધર પ્રિયે. ૨. કૈસી રી-કૈસી.

શબ્દાર્થ—કૈસી = એવી (પૂર્વે જે સ્વપ્ન હતું તેવી) મસી = મસી, કેવા સમજાવવાની. ધરવસી = ધરમાં વસી ગઈ છે. કૈસી ગઈ છે. ધરજગવાદી = ધર જગતમાં નસ = વસુ અનેસી = અસી, અનિદ, જાડી વસી = ભેગા. ધર રહિમ = ધરમાં રહવાથી અગત્યની નસ અને પ્રિયે અગત્યની નસ. આપદ્ = આપદ. કૈસી = આવા

અર્થ—જે વસ્તુ અત્યંત યશસ્વિ (ખૂબી) છે એ ધરમાં રહેવાથી આખા જગતને માટે તેવાનું શાક છે તેવી ચીજ ધરમાં કેવી રીતે વસવાટ કરી અર્ધી આવી વાત (ભની તે તો) સાચાશાક આશ્વ છે બારે જેમના વિષય છે (૧)

વિવેચન—કેઈ વખતે દુનિયાથી બધેથી—જેમનાં ચેતન પોતાની સાથી ચરિત્રિતિતિતિ આશ કરે છે પોતે માત્ર જુઓ છે પોતાનાં અને પાશ્વનાં વચ્ચેની વહેલથી સમજવામાં બેઠવાઈ ગયા છે આવી સિદ્ધાંતના કેઈક જ વાર શાક છે; શાક છે ત્યારે પ્રાણી પોતાની જીવ પર કે પોતાના ઘર પર નજર નાખે છે કેઈ ધોટી જૂલ લેખેલી છે એનું અનુમાન થતા ધરમાં કેઈ કંઈક માણસ તો આવી ગયું નથી, તેની ચોષ કરવાનો તેને વિચાર આવે છે એને મનમાં શાક છે કે આતર દશિએ પોતાનું ઘર તપાસતા કેઈ એવી જ જાણુસ ધરમાં આવી ગઈ હશે છે કે એને હાથે પોતે જગતને માટે હાથે વગર કાસ્ટે કરે છે ધરમાં રહેલ માણસની અસર તો જરૂર શાક અને તે અનેરી જાણુસ અણુમ્મણના એક પ્રાણી હોય તો એ તો માથા પર છાણુ શાપે, આવત થને ચારી લે અને અનેક પ્રકારના ખમપણાક કરાવે. મૂત્ર વસ્તુ પાશ્વના ધરમાં જૂડી અર્ધ અને પછી તો પાશ્વના કારણે એને કથાવથી ઉત્તરિત કરે તેવી, અને ધરમાંવરમણુવા કરાવતા કરાવતાં આ તે સ્વને મુલાવી કે તેની એ નીવડી આ વસ્તુ કઈ? કેમ આવી? ક્યારે જૂડી અર્ધ? અને ક્યારે એણે ધરમાં માણસ હોવાનો ઘણો નેધાવી રીધા? ચેતન વિચાર કરે છે કે આ તો ક્યારે આવે તની વાત છે આ વાત વિચારતા ક્યારે કુખ અને શાનિ શાક તેવું છે એને ખાતરી છે કે આ પ્રમાણે જે વસ્તુ ધરમાં જૂડી છે એ કેઈ ક્યારે વિચિત્ર ચીજ છે એની સક્તિ અજ્ઞ છે, અને આખરે એ અણુમ્મણના એક વસ્તુ છે જે આપણી રીતભાવ ઉલટાવી નાખે, આપણને રજકલા કરી કે અને આપણુ સ્વત્વ કલાથી આપણુ પર પોતાનું સાચું સ્થાપી રાકે તે વસ્તુ તો કેઈ અજ્ઞ છે અને એ ખરેખર આશ્વ છે. (૧)

ધરમ સરમ વસી, ધરમડ પેસી રી;

યાદી તે માઈની મેસી, જગમ સમેસી રી મેસી. ૨

અર્થ—જે બાકી શરમને કેનરી છે (અથવા એ કાચા મુખ-મીઠાનો દ્રવ્ય કરવાથી છે) અને જે પેલી મીઠાનાં મથ છે તે ધરમાં પેસીને જગતના જગ ઉપર મરાનો કુચકો ફેરવનારી છે અથવા આખા જગતને ગળી જનારી છે- ધરમાં જૂડીને ધરખણી અર્ધ મેસી માલેક અર્ધ અથ તેવી છે. (૨)

વિવેચન—પ્રાણી આ સસારની જ જગતમાંથી છૂટવા ઇચ્છે છે ત્યારે આ પાશ્વ પશુ ધરમાં જૂડી અર્ધનું માણસ સાચા મુખનો દ્રવ્ય કરાવનાર શાક છે સસાર પર રાગ

પાશ્વનાર—ધરમક-ધરમેક. મેસી-મેસી. અજ્ઞ-અજ્ઞ. સમેસી-સમેસી.

શબ્દાર્થ—ધરમ=ધર્મ. અજ્ઞ=અજ્ઞ. મેસી=આપણી અજ્ઞ. રાગ=રજકલા. ધરમક=ધરમાં. પેસી=રાગના કાર્ત વાસી=એવી. મેસી=મસી, મથ. કાઈલી=ગળી અર્ધ છે પ્રમાણ કરી અર્ધ છે

ધર્મે બેઠેલે સ્વતઃ સુખિત પર દેવ ધર્મે. અને સસારમા રાષ્ટ્રે તે તેટલા પૂરતો સુખિતથી અગત્યે થાય છે બાવી રીતે પારકુ માણસ ઘરમાં આવ્યાને ઉત્કૃષ્ટ, સ્થાવી, શાશ્વત સુખ તરફ દેવ ઉત્પત્ત કરે છે. અથવા બે બહારનું માણસ યાત્રી શરમ ઉપભવે તેવી સ્થિતિ આપનાર થાય છે આવે સમજી માણસ લાખી નજર ન પહોંચાડતા ધન, સ્ત્રી, કુટુંબ પ્રમુખ અને ઘરખાના અપચતમાં પડી ભાગ કે કપાલ જેવા મનોવિકારને તાબે ધર્મ ભાગ બે તે બારે શરમ ઉપભવે તેવી બાબત જણાય. કયા કોના મહાન સુખો. કયા કોના દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર જેવા રત્નો. અને કયા કોની પુણ્યગણસિકતા. કોને કામ-ક્રોધાદિને વિવશ કોયો હોય ત્યારે ખરેખર શરમ ભાગ તેવું તેનું વર્તન દેખાય છે અને કોની બે સ્થિતિ નિપજવનાર આ ઘરમાં પેટેનું પારકુ માણસ છે બે તે બેખી શકાય તેવી વાત છે, કારણ કે ચેતન પાતે તે બનત સુખમાં ભરેલ છે અને શરમમાં પાડે કે શરમ ઉપભવે તેવી બેક પણ વાત તેની પાસે કે તેના સજાધમાં કે સાંનિધ્યમાં અશક્ય છે.

આ પ્રકારની સ્થિતિ કરનાર પારકુ માણસ છે કોને પરભાવરમણતા કહે કે પરપરિણતિ કહે, કુમતિ કહે કે કુલુકિ કહે, કર્મ કહે કે વૈશિષ્ઠ્ય કહે, પણ બે આત્મા પાતે નથી, બે બાતે સ્વયં નથી અને બે બહારની વસ્તુ છે બહારની ચીજ છે અને અનિષ્ટ, તુષ્ટ અને નિઃશંક હોઈ ચેતનને હેરાન કરે છે અને ઘરમાં સૂચી ઘરને વેરણુછેરણુ કરી, કોનો વિસ્તાર અને તેટલો જગ સુખી લગાવે છે કોની અવ્ય સ્થિતિ સુલાલી દે છે કોને રણઠો-રણતો કયાં મૂકે છે અને કોની સિરસા બેકાબતા અને સ્વાસ્થ્યતા સુલાલી કોને ઘર ઘર રણઠો કુત્તા બનાવી દે છે. આ પારકા વસ્તુ, જે ઘરમાં સૂચી મઈ છે જેણે ઘરને ઊધવપાથલ કરી નાખ્યું છે તે શોકસાબનો મત્ર છે શોકની રાણીને દોર છે અહ-મમનો મત્ર છે જગતની પાકક છે અને કોય ન મૂકનાર વગત્રાક છે.

વગી બે બહારની ચીજે મારે જગતમાં જશ ધરેલો હતો અથવા થવાનો હતો તેના ઉપર મથા ફેરવી દીધી છે અને થસને બહારે અપચત દેલાબો છે, બનત સુખના થણીને વિચકપાથના કીચકમાં ફેરવો કરી મારી આબડૂ પર પછી ફેરવી દીધું છે અને મને રણકુ નમાલો અને કજથલ વગરનો બનાવી દીધો છે બે શોકિની દેવી આજા જગતને ગળી મઈ છે. (૨)^૨

હજી પણ બે ઘરવાસ કરી બેસેલી અનિષ્ટ વસ્તુ પર વધારે વિચાર કરતા નીચેની દહીકત સાંપડે છે —

૧ 'શરમ દેસી' આ અટપડા સ્તંભ છે 'શરમ'માં 'શર્મ' અથવા શરમ અને ભય બાવે. શમ એટલે સુખ અને શરમ એટલે લાગ-લાગબ. આ બંને ભય થતાબ્યા છે 'સિતિ' એટલે દેનાર ભય પણ લાગે અને દેની-દેવ કરનાર અર્થ પણ લાગે. આ બંને ભય પણ થતાબ્યા છે વિવેચન આ દૃષ્ટિને વિચારવું — વિવેચનકાર.

૨ ■ ખેસી જેવો ડાઈ સ્તંભ અને ધમખા નથી. ડાઘમાં જેવો ડાઈ સ્તંભ નથી એવો. જગ મઈ ભય ૫ ત્રભીરવિગળ્યમે કરારેક તોંધ પ્રમાણે લખ્યો છે — વિવેચનકાર.

કૌરીસી ગરબ નેસી, ગુરમ ન ચલસી રી;

‘આનંદપન’ સુને સી વંદી, અરમ કહસી રી મેસી૦ ૩

અર્થ—ગરબ—પારકાની આશા કોઢીની કિંમતની અને ભારે બીજ છે એ ગરબ (અત્તમસુખને) આપતી પણ નથી. (આવા સમયોમાં) દાસી કેવા પ્રકારની ગરબ કરે? અને આનંદપન એવી અરબમાં સાબળે પણ શું? (૩)

વિવેચન—એક કોઢીની ઇચ્છા કે સ્વાર્થ હોય તે ભારે જૂરી બીજ છે અને પાત કાશનાર ફલશુ પણ છે ત્યારે માણસ ગરબથી ન થાય. આગળ વધનાર પ્રાણી પારકી આશા ન કરે. બીજ ઉપર આધાર રાખનાર પોતાપણું સ્થાપી ન શકે આવી ગરબ—ગુરબ—સુખની આહવા તે કદી સુખને આપતી નથી. એ તો પરની આશા પર છાવે છે. અને જ્યાં ત્યાં એ નાચી અને તે મેળવવા માટે વહણાં મારવા છે અને આનંદની પેઠે આશાના દોરમાં પૂછી પટપટાવતી છે. આવી ગરબ હરેક રીતે અણઇચ્છા એજ છે આ પારકી વસ્તુ ધરમાં આવી છે તે તો મારી ગરબનું બીજુ નામ છે. એ પારકી વસ્તુ ધરમાં વચીને મને સ્વાદ્ય સુખને આપવા પણ દેતી નથી. આવી મારી સ્થિતિ છે આપો મારો ધરનો ઘા છે આમાં શું ગરબ પણ શું કરું? અને કેને કરું? અને અરણ કરું તો દાસીની કે ભાગની એવી અરણ આનંદપન સાબળે પણ રોતા? અરણ થાય પણ કેમ? અને કરવામાં આવે તો સંભળાય પણ કેમ? અરણ કરનારે ત્યાં પોતાની બાકુએ છે કે પોતાની અરણ મુદાસર છે એટલું તો બતાવવું એકલો ગરબ બિચારી બાપડી છે. મરને પ્રાણી ગમે તેમાં કામ કરે છે ગરબ અને આશા પર્વાવવાથી શબ્દ છે અને આશા પર અહુનીસમાં જમાં જૂરી વિવેચન થઈ ગયું છે માણસ આશામાં ને આશામાં કેટલો જલસા બની જાય છે તે, આજ ઉઘાડી એકલો તો હરણ દેખાય છે આ આશાની પાછળ રહેલ વત્ત તે ધરમાં પૂછી ગયેલ જહાસની બાઈ સાહેબ છે અને તે બધાં સુખી અહર છે ત્યાં સુખી પ્રાર્થના તકામી લાગે છે, અને પ્રાર્થનાની અસર વધારે વધારે અમલી હોવાને ખરીબુધે સંસારમાં વધતી જાય છે. આ જરૂરની આજ્ઞા છે.

આવા પ્રકારની મનોવશા, કેઈ શબ્દ વળતે, વધન એકાંતમાં અને ચિંતનના સાથે વાતો થાય ત્યારે, અહરખાને થાય છે અને થાય ત્યારે પારકા માણસને ધરમાં પૂછી ગયેલ વરીકે બોગખાય છે. તે વળતે પોતે કેટલો પતપીન થઈ ગયેલ છે પોતાની અરણ સંભળાયા તેવી સ્થિતિ પણ નથી રહી અને પોતે થયના ઉપર કેટલો કાંચો ફૂલદો ફરમો છે તેનું જ્ઞાન થાય છે. (૩)

પદ્યાર્થ—કૌરીસી—ગારીજી. ગુરમ—ગરબ. અરમ—ચલસી રી. સુને—સુને.

સામાર્થ—કૌરીસી—કોઢીની, ગરમ—પૂજની. ગરબ—મનભાવ, ચાલ. ગેરી—નસી, જૂરી, જાતલ. ગુરબ—સુખની વાતના. અરમની રી—ચાને નહિ, સ્વાદ મે નહિ. સી—કઈ જહી—દાસી, ભાટ ગરબ—ચિનિ. કોરી રી—સી રી, રી.

ઉપસહાર—આ રીતે આ પદનો અર્થ કરવા અને તેને અનુસાર વિવેચન કરવા પ્રયત્ન કર્યો છે. કાર્ક બાવાની અનુષ્ટતાથી અને કાર્ક પાઠોના વૈવિધ્યને કારણે અહરને અશય સ્વપ્ન ન થવાથી સ્વપ્ન પુરુષસ્વરૂપમાં જ્યાં સ્વપ્નના રૂપોથી છે પણ મુદ્દામ અશય તે બરાબર બળકો છે એમ લાગે છે. ચેતનરાજ પોતે આ પારકી ઘરમાં જૂસી ગમેલીની હાથરી છતાં આવા વિચાર કરી શકે એ જ ભારે હર્ષની વાત છે. છતાં અનુભવથી રૂપાય છે કે કોઈ કોઈ વાર અવો પ્રસંગ જીવનમાં આવી જાય છે. આવા પ્રસંગ વધારવાની જરૂર છે. ઘરમાં વસી રહેલી પારકી જીવસને જોળખવાની જરૂર છે અને જોકવાર જો પારકી વસ્તુને તત્ત્વરૂપે જોળખવામાં આવી બધા અને જો આપત જ છે એમ જણાઈ બધા, તે ભારે પ્રતિભાવ તેમ છે; કારણ કે પછી તે તેને દૂર કેમ કરવી એવા ઉપાયચિંતનનું જ કામ બાકી રહે છે.

ઘણાખરા માણસો તે આ બહારની વૃત્તિને ઘરમાં ફાળવે જઈ ગમેલ તરીકે જોળ ખતા જ નથી, જો જણીવાર જોને પોતાના સ્વસ્થાવના અંગ તરીકે જ માની લે છે અને આવી રીતમાં ચેતન પરજાવમાં યોગ્ય, તે તેમ જ થવું જોઈએ એમ ખાતરી પરજાવ અને સ્વસ્થાવને જોકે માની લે છે. આવા આત્મ અનુભવી દૂર પડી ગમેલીને નિસ્વારની આશા નથી. સ્વ અને પરનું વિવેચન થાય, સ્વ સ્વીકાર્ય છે અને પર ત્યાગાદ છે એમ સમજાય, પર વસ્તુ ઘરમાંથી થઈ જઈએ છે તે નથી નિર્ભયતા છે એમ સમજાય, ત્યારે જાબત મ્હતા પર થઈ છે અને તે મળતે આંતર નિર્ભયતાથી જે વિચારો સૂઝે તેની આ પદમાં લખી કરાવી છે.

પદનો ભાવ અતિ ગંભીર અને ખાસ વિચારવા યોગ્ય છે અને વાત યેસી બધા તે આચરવા યોગ્ય છે જે આપતના જોળા માટે અન્યને અરજ કરી શકાય તેમ નથી, અરજ કરવામાં આવે તે તે કોઈ સાંભળે તેમ નથી, જેને માટે અન્યને અરજ કરવા કરતા અહરની સાથે વિચારવા કરવા યોગ્ય છે અને જેને ઉપાય પોતાના હાથમાં છે તે આપતને બરાબર જોળખીએ, જોળખીને તેનું પુરુષસ્વરૂપ કરીએ અને તેને સાંભળવા સમજી તેને માટે ઉપાય કરીએ તે તે કોઈ દહાડે વળે; નહિ તે તે આલે છે તેમ આશ્વા કરીએ અને કોઈવાર અવકાશનજરે મુખમાં, કોઈવાર કુખમાં, આંટા ખાવાના છે બાકી સમજી વિચારકે તે આ બહારની ઘરમાં જૂસી ગમેલીને જોળખીને અહર કરવા યોગ્ય છે સાચુ સ્થાથી મુખ મેળવવાનો જો જોકે જ માગ છે.

આ ભાવભરપૂર પદનું વિવેચન પૂરું કરતા જોકે વાત છેવટે જણાવવી પ્રાસંગિક લાગી છે. ચેતન ગમે તેટલો ખોટો મારો જાદો બધો હોય તેપણ તેને કોઈવાર સમજા માગનું થય ન થાય છે. જો પોતાની જાતને શોધે છે અને તેમ કરે ત્યારે તેને પોતામાં કોઈ ખોટું તત્ત્વ આશ્ચર્ય જણેલું રૂપાય છે. જો હકીકતને કૌન પૂર્ણવશ તત્ત્વજ્ઞાન રહે છે. જો કૌન તત્ત્વજ્ઞાન (Philosophy) નો ભાગ છે અને કોનું કદાચ આશુ અવસ્થામાં પણ પ્રાણીને હરજ છે; નિશ્ચિત જ્ઞાની જોમાં જાદું અરોગ નથી; પણ જો હોય તે વધારે

મોજા અને ૩૩ વાત જોટલી છે કે આવા તત્ત્વદર્શનની શક્યતા પ્રત્યેક પ્રાણીને છે અને બ્યારે જો કબજે કે થઈ આવે ત્યારે જો ક્ષણે જોના લાલ લેવાની જાણ જરૂર છે. એમ થાય ત્યારે પછી આનંદધન પાસે જરૂરની જરૂર પણ નહિ રહે. અને ઘરમાં દાખલ થયેલને પારકા તરીકે જોળખાઈ જશે, તો પછી આપોઆપ માન સ્વતંત્ર પણ થઈ જશે. માટે પ્રત્યેક પ્રાણીએ આ જાનેરી જણાવવાની શોધવા પ્રયત્ન કરવો અને જોનું દર્શન થઈ આવે ત્યારે તેને તે તરીકે જોળખી જરૂર રહેલા આનંદધનને સાચી જાણ કરવી અને શોધનાર અને આનંદધન બંને એક છે અને ઘરમાં મૂકેલ પારકી છે એ વાતની સ્પષ્ટતા કરવી. આ ૫૨ વસ્તુ કેવી છે તેના વિશેષ પરચા માટે હવે પછીના બેટીમાં પદની બસબસ વિચારણા કરવાથી આ ઘરમાં મૂકેલી પરાઈ જણાવના પસંદા થશે. (૫૬)

પદ ચોથીસ

શુભિક્ષ—આનંદધનના આત્મદર્શનમાં સ્વ અને પરનું વિવેચન કરવાનો અને સ્વના સ્વીકારનો અને પરના ત્યાગનો એકમાત્ર ઉપદેશ અનેક દર્શિનિદુષ્ટોથી કરવામાં આવ્યો છે. આ વાત વારંવાર કસાવવાનું કારણ એ છે કે પ્રાણી વારંવાર તે વાત યાદ કરે તો પણ અત્યાદિ કાળથી જોને જાણાય પછી બધો છે કે બ્યારે ત્યારે જો જરા પણ વફાવટીમાં રહે કે તુરત જ વિભાવમાં પડી આવે છે. જોને ધનદોલત, માલમલ્લીકા અને ઉદ્ધિગ્ના વિષયોના જોટલો બધા મોઢા લાગેલો છે અને જોના મનોવિકાર પર કાબૂ જોટલો થોડો છે કે વાત વાતમાં જો પરચાવમાં પડી આવે છે અને જોમાં જોટલો જોતપ્રોત થઈ આવે છે કે જો બધું જોની સ્વભાવદશા હોય જોનું જોને લાગે છે. જોને જો સમજમાં જમે તેટલું કહેવામાં આવે અને જો વાતનો જો સ્વીકાર કરે, તોપણ જોને લપસી જતાં વાર લાગતી નથી.

ત્યારે આ પ્રમાણે વિચાર કરવા તુરત સમજાઈ આવે અને છતાં વારંવાર વિચારે પડી આવે તેવી જાણવતમાં ઉપાય શોધ કરવો ? જોના એક જ ઉપાય છે અને તે જો છે કે જો વાત જોની વિચારણા સંતુળ સુદા સુદા મુદ્દાઓસર લાભ્ય કરવી અને જોમ જાવિતજર્નલ કરવા કરવા કેઈવાર જોના આશ આજવાનો સલાવ રહે. હા નિઃશ્ચય અને પ્રચાંત આત્મચિતવન દ્વારા આ નિર્ણય અને વર્તન અશક્ય નથી, પણ જોમાં લપસામણી બહુ સંભવિત છે. જોટલો જોના સંજોગમાં જાણુ લક્ષ્ય જોવાની જરૂર રહે છે. આપણે પોતાના જીવન પર નજર કરીએ તો જણાય છે કે આ સર્વ આજગયાજાગ નકામી છે ચૌવન કારણ છે, મમતા જેટલી છે આજના મિત્ર કાલના દુરમન થાય છે આ સર્વ ખન કે જરૂરના બહી રહી જવાના છે—જો સજ બાણીએ છીએ અને છતાં વર્તન કરીએ ત્યારે સેકંદો વર્ષ મુખી બધું આપણે ખીલો બહીથી જણવાનો નથી જોનું દેખાડીએ છીએ !

જેનખર્મ નિવૃત્તિપરામણ છે જો વાત ખરી છે, પણ જોમાં પ્રચલિત પ્રવૃત્તિનો જણ

જોટલો જ મહિમા ગવાયલો છે અને આ સ્વ પર વિવેચનમાં તો સ્વીકાર અને ત્યાગ બંનેની વાત છે કેનો સ્વીકાર-ત્યાગ કરવો, જોની પસંદગીમાં કંઈક વિલેક સાખવો અને જોના વર્તવમાં કેટલી અને કેવી ક્ષિતવણી રાખવી એ બાબત બહુ બહુ રીતે વિચારી પચાવવા યોગ્ય છે. જોમા પુનરાવર્તન થાય કે એ વાત માટે નવા નવા દક્ષિણિન્દુ બતાવવામાં આવે ત્યારે કવન કે વિવેચન પર નજર ન કરતા પોતાની જાતને તોળી હોવાની જરૂર છે અને એ દૃષ્ટિએ આ વાત વિચારણે તો પ્રત્યેક કવનની સાર્થકતા જણાયા વગર રહેશે નહિ.

બાકી સ્વ પર વિવેચન કે તેને જ એ કશું નિર્ણય અનુસાર વર્તન અશક્ય નથી, પણ સુરહેલો જરૂર છે અને તે સુરહેલી વર્તનની અહર નથી, પણ પોતાના વિચારની નિર્બળતા અને વર્તનની અસ્પષ્ટતામાં છે. આપણે અવકાશમાં મક્કમ વિચારના ધણા માણસો જોઈએ છીએ. આવી બાબતમાં તો કુશલકે જે જાણીપણું કોઈક તોપણુ આવે, પણ જમી તે હોવે અને કહવી યીકા સાંભળવી પડે તેની વગર ફરકારે એ વર્તન-નિર્ણયને વળગી રહેવામાં આવે તો આ જીવનમાં અમીરસનાં કૂટડા પી ચકાવે તેમ છે. આનંદની છેલ્લી ઠીકાડી ચકાવે તેમ છે અને અવતારને સફળ કરી ચકાવે તેમ છે. તેથી બરાબર અવલોકન કરી ખરી વાત થી છે પોતાનું સ્થાન કંઈ છે અને જૂથવલુવાળી સ્થિતિ કંઈથી પેસી જઈ છે અને પાતે જ નિપજવી ઠાકી છે એ શોધી જોનો ઉપાય કરવાની આવશ્યકતા છે. આને માટે કેવા વિચારની જરૂર છે કેવા નાનની આવશ્યકતા છે અને કેવા ભાવો ત્યાગ કરવાની જરૂરિયાત છે તે ખાસ નિચાવવા યોગ્ય છે. આ હકીકત સમજવા માટે ક્ષિતનું પોતાનું ઘર કંઈ છે કેવું છે અને કેમ પ્રાપ્ત થાય તેવું છે તે વાત ખાસ વિચારવા યોગ્ય છે.

૫૪^૧

(૧૫-અરવ)

કવન ! શુદ્ધાતમકું ધ્યાયો;

પર પરચે પાનપૂમ સદાહ, નિમ પરચે સુલ પાવા,

કેવન ! શુદ્ધાતમકું ધ્યાયો ૧

અર્થ—કેવનભા ! આત્મસ્વરૂપની મૂળ દશાનું ધ્યાન કરે-વિચારે. પર વસ્તુ કે પરમે સત્ત્વ કરવાથી તો હમિયાં ખમાલ-ખાખલ રહે છે જોટલે પોતાનો પરિચય કરીને મુખને મેગવો. (૧)

વિવેચન—મારા કેવનભા ! તમી શુદ્ધ આત્મદશાનું ધ્યાન કરે, બાહ્ય આત્મદશા છેડી છો અતર આત્મદશામાં કીટરી બાંધો અને પરમાત્મદશાનું ધ્યાન કરે. માત્ર જોક

શબ્દાર્થ—કેવન=આત્મન. શુદ્ધાતમ=શુદ્ધ દશાનું આત્મસ્વરૂપ. ખાનેર=નું ખાન કરે. પરમે=પ્રતાપ અત્કાર, પરિચય. પાનપૂમ=પાનપૂમ, કારે તેવારી, અથવા પાન=ધર, તેમાં પૂમ=પૂમદેવ. નિમ=પોતાના પાવો-મેગવો.

૧ પ્રત્યક્ષ આ પદ અને અનુ નથી. તે કારણે પાદ્યારો હોય તો તે તોળી લેવા નથી. -વિવેચનકાર

આત્માને જરાજર જાગજ્યો તથે સર્વ વસ્તુસ્વરૂપને જોગજ્યુ, જો વાતમા જરા પદ્ય જ્યુદ્ધિ નથી. જોડને જરાજર બાજુવા માટે તે શુ છે તે બાજુવા ઉપરાત તે શુ નથી જો પદ્ય બાજુવું જ પડે. અને જો નકાશત્મક જ્ઞાનમા બાકીની સર્વ જ્ઞાત્મક વસ્તુને સમજવી જ પડે જોડે દેવી ચિત્તના પોતાના પતિને શુદ્ધાત્માને ખાવવા વિશ્વસિ કરે છે અને તેમ કરવાના તેના કારણો જણાવે છે.

પરથી—પ્રોત્તરને જાએ અતિ સૂચક અને સમજવા યોગ્ય શબ્દ છે. જાને રાત્રે જ્યુકે જાણુએને અર્થનિર્ણિત દશામા દલીલદલ મહારાજનો પરથી થયો. જોવા અર્થમા જો શબ્દ વપસય ત્યારે ત્યાં દર્શન થયુ જોવો અર્થ થાય છે. પરિચય શબ્દનું અપજ્ઞય થયેલ જો શબ્દ પરિચય જો લે જોગજાણુ કે સહવાસના અર્થમા નથી વપરાયો, પણ જોનો અર્થ દર્શન-જ્ઞાપક જોમ થાય છે. પરવાનો સમજકાગ જહુ અજ્ઞ-સૂરમ હોય છે. તેમા વિશેષ વિચારણાને સ્થાન નથી.

ધ્યામધૂમ—પારકાના પરિચયમાં તો હમેશાં ધમાલ અને હોઝરોડ જ હોય છે. જોમા નિશ્ચિત યેશ્વરનાં કે અદરની સાંતિનો સવાલ જ નથી હોતો. જોક જિવા પૂરી ન થાય ત્યાં બીજી અને બીજીની પાછળ ત્રીજી જોમ ચાલ્યા જ કરે છે. અદારથી કુટુબ કમીલાથી પરવેશ અને સાધનસંપત્ત શેક કે જરના વડીલને પૂછ્યુ હોય તો તે કહેશે કે બાઈ રાત્રે પૂરી થાય પણ હાઈ સઠાવી નથી. પર પરચામા આવી મિતિ છે. જોમા સાંતિ નથી, વિશ્વાસ નથી, આનંદ નથી, સ્થાયી ભાવ નથી.

અને પોતાનો પરથી થાય, આત્માને-સ્વને જોગજાણુ, તો તેમાં જરા આનંદ છે અદરની સાંતિ છે અને લગ્નનરસની રેલછેલ છે માટે ચિત્તનલ। તમે પર-પરથી ઊંડી દર્શને નિજ પરથી કરો, તમારી પોતાની અદર કેવો અમલકાર રહેલો છે, તમારો પ્રતાપ કેટલો ભવ્ય છે તનો પરથી કરીને યાત્રુ મ્થાથી મુખ મિતવો, અને અદારની ધ્યામધૂમ અને ધમાલને મૂડી દઈ જોનો મિલ્લ જોડો કરી નાખો. (૧)

નિત્ર ધરમે પ્રહુતા ૬ તરી, પર સંગ નીચ કરાવા;

પત્વર રીમ યત્તી શુમ જોનો, ગરિયે આપ મુઠાવા ચેતન. ૨

અર્થ—તારી મિટાર્થ તારા ધરમા છે પારકાનો સત્ર કરવાથી તો તું નીચ-અધમ કરવાય છે. તારા સજ્જનમાં આવા પ્રકાર ની પ્રવૃત્તિઓ ઉપાડી રીતે જણાઈ આવી છે; તારા લગ્ન જોડને અનુમિતિ કરાઈ ગઈ છે માટે પોતાનો જે અસત્ર સ્વભાવ છે તેને મદમ કરો. જોડજો તેને તારે પડી લેવો જોડજો. (૨)

શાખાર્થ—પ્રમુખ = મહાર્થ કુશાર્થ પરચય = પારકી-અદરની વસ્તુને પારકા માન્ય-પ્રત્યક્ષિ માન-નાત્મક થવા. કરવાનો હા. રીત = રમય, સિવાય પ્રવૃત્તિઓ. વખી = જેની ત્વજ વધે અનુભવ જુ નિષારી. જડી પ્રકિય = જાણ કરીએ, રીતારીએ. મુઠાવો = અમલ.

વિવેચન—તમારી માટાઈ તો તમારા ઘરમાં જ છે તમે શેઠ યશામા કે માટી મિલના માલિક કહેવશવવામાં પ્રભુતા માનતા હશે પણ તે ખોટી વાત છે તમારી ખરી પ્રભુતા તો તમારા પોતાના ઘરમાં છે ત્યાં આત્મવીર્ય સિંહાસન ઉપર જનત બુલુના બધી-સમ્બિદાનદ સ્વરૂપ પરમાત્મા-જિરા ? છે તેના નાનમાં ત્રણ જગત છે તેના વિદ્યાસમાં જ્ઞાનદ છે તેની પ્રભુતા સર્વવ્યાપી છે આવી પ્રભુતા તમારા ઘરમાં જ છે તે તમારે સ્વાધીન છે અને તેના પર તમારો કાબુ છે આવી સ્વાધીન પ્રભુતા તમારા ઘરમાં હોવા છતાં તમે પારકાનો સહ કરીને નકામાં નીચ કહેવાલો છો. તમે ક્યારે ક્યારે પારકાનો ખસ્તિય કરો છો ત્યારે ત્યારે તમને ઉપનામો મળે છે કયા તમે જનતબુલુના બધી અને કયા આ તમારી વર્તમાન હલકી દશા. જેમાં તમે મહાલી રહ્યા છો જો તમને 'નીચ કહેવશવે છે તમને જનતબુલુના બધીને હસવા ચોખ્ખ સ્થિતિમાં મૂકી દે છે અને તમારા ઘરની ખરી પ્રભુતા બેઠાની તમને અનેક નીચ વિશેષણો અપાવે છે. માટે પોતાની પ્રભુતા કયા છે તે શોધી તેને પ્રાપ્ત કરો. સાચો સ્વભાવ છોડી આ પુરૂષલમાં રાજવાનો તમે બધો માંઠી બેઠા છો તે તો સહ રીતે મહાન આપત્તિ આવુનાર છે સસારમાં રજકાવનાર છે અને જનત બુલુના બધીને નીચનું વિશેષણ લગકાવનાર છે માટે જો વસ્ત્રાવ છોડી સ્વભાવમાં આવી જાઓ, અને સ્વભાવ મહાલો. કવિ બાઈ જવા છે —

આપ સ્વભાવ મે રે, આવડૂં સદા મન મે રહેના.

એ સ્વાધ્યાયમાં બતાવેલ દશા આચરી નીચ વિશેષણો છેલ્લે લાવે. (૨)

યાવત્ સુખા મોહ હૈ તુમકો, તાવત્ મિપ્પા માવા;
સ્વસંવેદ ગ્યાન સહી કરિયો, ઇંદ્રો સમક વિમાયો ચેતનં ૩

અર્થ—જ્યાં સુધી તારામાં સામાયિક સુખ મેળવવાની ઇચ્છા અને મૂર્છા છે ત્યાં સુધી તારામાં જ્ઞાનભાવ છે અવાસ્તવિક દશા છે. આત્મદર્શનનું જ્ઞાન લઈને શુદ્ધાત્મનું જ્ઞાન કર અને આ જમને ઉત્પન્ન કરનાર વસ્ત્રાવો છે તેને છોડી દે. (૩)

વિવેચન—પ્રભુત્વ મુદાને જો જોક બાસ મુદાની વાત વિચારી બલ્કો. જ્યાં સુધી તમને ધન, માલ, સ્ત્રી કે સુખની તૃષ્ણા છે ત્યાં સુધી તમારામાં મિથ્યા બાવ છે એમ સમજી લો. મિથ્યા બાવ જો અવાસ્તવિક દશા છે વસ્ત્રાવ છે, અને સસારમાં રજકાવનાર તૃષ્ણ રીતભાવ છે. મિથ્યા દશામાં પ્રગતિ કેળાવે તો તે પણ ભ્રમરતિ છે ફરી ફરીને ત્યાં ને ત્યાં અવાવ છે આત્મિક નજરે જોઈ તો પદ્મ ફૂગતિ હોય છે અથવા અક્રમવૃત્તિ

શબ્દાર્થ—યાવત્=જ્યાં સુધી. તાવત્=(સસારી મુજબી) હવેના. મોહ=પ્રેમ જ્ઞાન, ચર્જ તાવત્=ત્યાં સુધી મિથ્યા બાવ=અવાસ્તવિક દશા, જૂઠો ભાવ. સ્વસંવેદ=પોતાની જાનનું વેદન, અનુભવ. અન=જાન. કરિયો=કરવેલ. ઇંદ્રો=છોડો, ચોડો. સમક=અમ-સહેલ કરનાર. વિમાયો=પર ભાવ બાજુ બાજુ, બાજુ ઉપાધિથી નીપજતો નિર્પતિત ભાવ.

હોય છે પણ એમાં સાચું સુખ, પરમ આનંદ કે સ્થાયી શાંતિ મળતી નથી. આ મિથ્યા જીવ તત્ત્વા પોત્તે છે એને એવારે જોઈએ પ્રાણી જાણે હસિએ ગમે તેટલો મુખી દેખાતો હોય તોયજ એ જાતે ત્રાસ પામવાનો છે માટે તુષ્ટ્યા કે મોહ હોય ત્યાં સુધી તમારા માર્ગ સાચો છે એમ કહી માનશો નહિ. એમાંથી બચવાનો માત્ર સાચા બંધુપણનો છે. માત્ર નસ્તુનું ઉપલક્ષ્ય જ્ઞાન જાય તે 'વિષયપ્રતિબાસ' જ્ઞાન કહેવાય; એમાં હેમ-ઉપદેશનો વિવેક થતો નથી. બીજા આત્મપરિવૃત્તિમત્ જ્ઞાનમાં રાગદ્વેષને જોળખાય, અને રસ્તો જામી આવે; જ્યારે ત્રીજા સ્વસંવેદન કે તત્ત્વસંવેદન જ્ઞાનમાં હેમ-ઉપદેશનો નિર્લય હોય, વૃત્તિની સ્વસ્થતા હોય, છવન પ્રચાંત હોય અને આરિય જગત્તું હોય^૧ જ્યારે તત્ત્વસંવેદન જ્ઞાન મેળવી મનમાં એ જામક જાય છે કે બધું જાહીથી મેળવું કે પશ્ચેથી મેળવું બધું જામ કુનિષ્ઠમાં નામ કાઢું કે પેલી રીતે કાઢું બધું આ વેપાર કસી ખનના હજણા કડું કે પેલી સુત્તરીનીરી કરી બીજાને બેસાડી હઉં—આવા આવા અનેક ઉપદેશ જાય છે એને છોડી દો. જ્યાં સુધી ઉપરજગત્તું જ્ઞાન કરો માત્ર દેહનિમિત્ત કે જાળજ મેળવવાપૂરતું જ્ઞાન કરો, ત્યાં સુધી કાઈ કહાડો વગવાનો નથી. જરૂર છે. આત્મપરિવૃત્તિમત્ જ્ઞાન જાય તો પણ આશા આવે તેમ નથી. ખરી વાત તત્ત્વ બંધુજામાં છે અને જોડાવવામાં. જોડા જીને વેદવામાં છે સમજાને છવવામાં છે. એમ જાય ત્યારે સર્વ જમણા દૂર જાય, અધ્યાસ ખસી જાય અને જ્ઞાન છવી શકાય. (૩)

સુમતા વૈવમ પતિકું રમ વિષ, કરે નિમ પરમેં આશો;

માતમ ઉષ્ઠ સુપારસ વીયે, મુલ 'આનંદ' પદ પાવો વૈવનં ૪

અર્થ—સુમતિ પોતાના ચૈતન્ય પ્રતિદેવને આ પ્રકારે કહે કે તમે હવે તમારા પોતાના ઘરમાં આવો અને ચૈતન્યજન્ય શેરડી જેવા ગીઠા અમૃતરસનું પાન કરો અને તેમ કરીને આનંદજનના સુખને પ્રાપ્ત કરો માટે ચૈતન્ય! શુદ્ધ આત્મચૈતન્યનું ધ્યાન કરો—વિચારો. (૪)

વિવેચન—હેવી સુમતિ પોતાના ચૈતન્યપ્રતિદેવ પ્રતિને કહે છે કે મારા નામ! મારી વાત સાંભળો અને તમારા પોતાના ઘરમાં પધારો અને પારકા ઘરમાં રજાવાની ટેવને મૂકી દો. તમે જોડવાર પોતાના ઘરમાં આવી તેનો વૈભવ નિહાળશો ત્યારે તમને જેની મહામૂલ્યતા ધ્યાનમાં આવશે, તમને જોનું ગૌરવ જણાશે. તમારા ઘરમાં તો જારે રત્નો ભરેલાં છે. મહામૂલ્યવાન સુવેા ઠંસી ઠંસીને ભરેલા છે અને ત્યાં રસકસનો પાર નથી. તમને જેમાં જોડવાર રસ લાગ્યો. જોડશે પછી જ્યારે એમાં શયી રહ્યા છે તેમાંનું કાઈ પણ ગમશે

સામ્યાર્થ—અહિં વિષ = આ રીતે. ઉષ્ઠ = શેરડી (૧). સુપારસ = અમૃતરસ.

૧ નિસ્વાર મધે જુઓ દરિયજગત્તું ઘામણું નવનું નિશા વિચેન મધે જુઓ પદ ૧૦૦ પસું વિચેન.

નહિ. પીઠ્ઠલિકા બીજેમા તમારા જેવો જ્ઞાને ચોખનારો પ્રાણી રાખે એ તો ભારે ખેડની વાત કહેવાય. માટે હવે તો તમે આત્મચરણ-ચોરડીનો રસ-બરાબર પીઓ અને જોમ કરીને જાનત આનંદનું ધામ હંમેશને માટે મેળવી લો. (૪)

ઉપસહાર—તુલસીદાસે એક કેઠાણે ગાયું છે કે

જા પર જા કર સખ સનહ સો તેહિ મિલહિ ન કહ્યુ સપ્પેહ ।

મતલબ, કેઈ પણ વસ્તુ કે પ્રાણીનો આશો સ્નેહ યાજ છે તેને તે વસ્તુ જરૂર મળે છે અને તે વાતમાં કેઈ પ્રકારનો શક કે સંદેહ રહેતો નથી. માટે જો એકધાર તમે શુદ્ધાત્માનું ધ્યાન કરી તેને બરાબર જોગબવાનો પ્રયત્ન કરશો અને પછી તેના પર સ્નેહ હાથવરો તો તે તમને જરૂર મળશે. આપણે તો વાત એવી છે કે પ્રથમ શુદ્ધાત્મ જાણને જોગબવા નથી, જોગબીએ તો ઉપરચાટિયા મીઠી વાતો કરીએ છીએ. બાકી જેના પર સાચો સ્નેહ યાજ તો પછી અત્યારની સર્વ જગતમાં મળી જાય તેમ જ દુઃખની વાત એ છે કે પ્રાણીને કશું ધામધૂમ મળી જમે છે અને જોને સાચા મુખને જોગબવાની પૂરી વાલીમ મળેલી હોવી નથી. જ્યાં મુખી જેનામાં તુષ્ટા કે મોહ હોય, જ્યાં મુખી વિષયકધામમાં જાનત મનાવો હોય, જ્યાં મુખી વત્સલવેદનનાની પ્રાપ્તિ ધર્મ ન હોય, ત્યાં મુખી સાચો જાનતરસ જોને મળતો નથી અને જોને મળતો નથી એટલે જેના સ્વાદની જોને બળ નથી માટે જો શુદ્ધ આત્મકથાનું ધ્યાન કરવામાં આવે, જેનું પૂષકરણ કરી જેના અભાવને સમજવામાં આવે, જોની ઉપદેશવા જવરગા વસાવવામાં આવે તો જોનો રસતો ધાવ. જો આમ હિન સાધનું હોય તો નિજ ઘરમાં આવતું જ પડે. શુદ્ધ આત્મને ધ્યાવતા જેની પ્રાપ્તિ મુજબ છે. વિશુદ્ધ આત્માને જોગબવાથી ધ્યાવતા ધ્યાવતા જો પ્રાપ્ત થઈ જશે અને જોમ થવા તમે સાચા સાધવ જ્ઞાને સખ કાગ માટે વિશજ્ઞમાન ધર્મ અસંવેદન જાનતો અનુભવ કરી, સર્વ જમણાં ઊઠી, આત્મચરણના અમીના શૂદ્ધ પીણો, નિજ ઘરને પ્રાપ્ત કરશે, પોતાના કુટુંબીને જોગબશે અને નિત્યોત્સવમાં મહાકશે. (૮૦)

૫૬ એકધારીયુ

કૃમિકા—જ્યાં પ્રાણસિય લક્ષ્યમસિ અને સોડ્ડમ્—આ જણે પદો જોન દરિએ બરાબર છે સમજી શકાય તેવા છે અને નબની અપેક્ષાએ સાપેક્ષ સત્ય દોષ સાચા સ્વરૂપને રજૂ કરનાર છે. અપેક્ષાવાદ જગર જેનું સ્વરૂપ કેઈ બરાબર જવાની શક્ય નથી અને નબવાદથી જ એ બરાબર સમજી શકાય છે તે વાત સમજી લેવા જેવા છે. પ્રાણીને જોને વખત જોમ જરૂર લાગે છે કે અત્યારે ? વાત માયી મોઝા છીએ તે જોયી છે અને સમારને વધારનારી દોષ બરાબર બધાંએમતી નથી. જોમ વિચાર કરવા જોને મુમબલ છે કે પોતાનું સ્વરૂપ તો જોને જ છે. પોતે અત્યારે જેની વચ્ચે આવી બરાબર છે તે પર છે અને જો પોતાનું ચરીર પણ પાશુ છે પેશાદકા, સગારનેટી, જરનાર સખ પાશા છે આવા

પ્રકારનું કોઈકાન ધામ ત્યારે તે જ અને પરનો સ્થિત કરે છે. પાતાનો અને પાશ્વનો સિદ્ધાન્ત પાડે છે અને એ સિદ્ધાન્તને પરિણામિ એને જીવનની અસ્થિતિ અને કેદાધ્યાસ અને આંતરસિદ્ધાન્ત વચ્ચેનો તફાવત સમજાવે છે. આટલી વાત ધામ ત્યારે એને જાણ્યામજાણ અને અતશ્વત્ત્વ વચ્ચેનો તફાવત સમજાવ્યામાં આવે છે.

શરૂઆતમાં એ જાણ્યામજાણ અને અતશ્વત્ત્વ વચ્ચે કોઈ ભાષા કરે છે. એ જીવાણીને અતશ્વત્ત્વમાં આવે ત્યાં કોઈ જાણ અને કે વળી જાણ જાણમાં સચી બધ છે અને ત્યાં પાછો અનેક નાજો કરવા લાગી બધ છે. પછી કોઈ વખતે અતશ્વત્ત્વ દશામાં વધારે જોડે આવે ત્યારે એમાં સ્થિતિ કેમ ધામ એમ એના મનમાં આવે. ત્યાં અને આનંદ દ્વારા એ અવસ્થા વધારે વધારે પ્રાપ્ત થતી બધ એમ તેના મનમાં એ દશામાં સ્થિતિ યોગવધા જાણના થવા કરે છે. અતશ્વત્ત્વમાં નૈરત્ય પ્રાપ્ત કરવું એ દશાને 'પરમાત્મદશા' કહેવામાં આવે છે. એ દશા કહેવાને માટે યોગવધા જાણને એને જોડવામાં આવે છે તે વખતે એ પરમાત્મદશાની મહત્તા સિદ્ધાન્ત છે. એના કુલે જોડે છે એમાં આધિ-આધિ-કાષ્ઠાધિની કહેવા માટે જોડાવતી એ એક શકે છે અને પછી એ દશા પ્રાપ્ત કરવા એને તમલા થાય છે, પછી એ હું પોતે જ જાણ હું - જાણ જાણના - એ વાત બિંદવે ત્યારે એ નિરજન નિરાકાર રૂપે શુદ્ધ ચેતનને નજરમાં રાખે છે અને સત્તાવડે પોતે તે જ છે એમ વિચારી પાતાના સાધ્ય જાણને આનંદ સ મુખ ખડે કરી દે છે. એ જ પ્રમાણે જ્યારે એ પરમાત્મજાણમાં જોડેલી માત્ર આત્મદશા ઉપર વિચાર કરે છે અને પરજાણને પાશ્વ જણી તેનાથી દૂર જવાની વિચારણા કરે છે ત્યારે તેને સમજાય છે કે આ શુદ્ધ ચેતનજાણ તે હું પોતે જ છે - તત્ત્વ ત્વમ્ અસિ તે હું છે. આ જાણ જ્યારે જાણ બધે અને એ વાતનો જણવર જાણ બધે ત્યારે એ આનંદ થાય તે અનિર્વચનીય છે અને ચોખ્ખીના પ્રેમનો વિષય છે. આવા પ્રકારની આંતર દશા જાણનાર જાણ સાથે પાતાની સત્તાવડે જોડવા છે અને જાણી જડ સાથેનો મર્દ જોડેલો સખેય વાદાત્મકરૂપે નથી, દૂર મર્દ શકે તેવો છે. આ વાતની આજુ વિચારણામાં જોડવા એ ઉપરના બીજા સૂત્રમાં છે અને અધિકારક્રમે જણવર સમજાઈ બધ અને સમજાવી રાખવ તેવી એ સૂત્રની કહીશ છે.

સ સાધની વિષયવાથી, અનેક અનિર્વચનીય જાણવાથી તેમજ અવધ્ય, ધનનાથ, મહાવાદ વગેરેથી ત્રાસ પામેલો પ્રાણી જ્યારે અતશ્વત્ત્વજાણમાં જોડેલી ચેતનને જોળવે છે. પુરુષધોનો પરજાણ વિચારે છે અને મનોનિકારની તુષ્ટતા સમજે છે. જાણવાની કિલકટા વિચારમાં છે. ત્યારે તેને દુનિયાનો આજો પ્રપચ સમજાય છે. અને એ દશામાંથી મુક્ત થઈ માત્ર આંતરદશામાં જાણીને જોડેલાની સાથે જવાનું મન થાય છે. એ પરમાત્માને જોળવતો થાય છે. પરને પર તરીકે વિજાણે છે. ત્યારે તેને સ્વે છે કે એ દશાવાળો પ્રાણી તે હું હું 'સોપાન' પ્રજાસથી પરમાત્મા મર્દ શકે તેટલી શક્તિવાળો હું હું 'સોપાન' તે હું હું એમ જાણવાં જાણવા નિજાલસપણે જાણવ વધતો બધ અને સાચાં જાણવતો.

આમય છે તેા તેના નિસ્વાર પલ્લ શક્ય છે એ વાતને માઠ કરાવનાર ત્રીજું સૂત્ર સાડઈ'નું છે આ ત્રણે સૂત્રો પરસ્પર શિલ્લ છતાં એક જ મુદ્દો સૂચવનાર છે અને સાપેક્ષદષ્ટિએ વિચારવા યોગ્ય છે

આ ત્રણે સૂત્રોનો અભ્યાસ અતિ ઉચ્ચ દશા સૂચવે છે એનું અવલોકન વીતરાગ દશાને લક્ષ્યે છે અને એમા મધ્યવર્તી ખ્યાલ સ્વપરનું વિવેચન છે મોટે કાણુ ? પોતાનું શું ? પોતાનો અને પરનો સંબંધ કેટલો અને કયાં મુખીનો છે ? અને આ પરભાવ સ્વભાવ કયાથી વાહી છે ? અને એનો છેડા કેમ આવે ? તે યોગનો અતિ મહત્ત્વનો વિષય છે અને એ એક વાત સમજાઈ જાય તો આ આખા ભવના દેરાને છેડા આવી જાય તેમ છે માટે મુશ્કેલી વાત સ્વપરના જ્ઞાનની છે અને અતિ મહત્ત્વની વાત સ્વના સ્વીકારની અને પરના ત્યાગની છે ધ્યાનયોગની મહત્તા જતાવવામાં આવી છે ત્યાં પલ્લ આ જ મુદ્દો છે પરમ તત્ત્વ કે ઉત્કૃષ્ટ આદર્શનું વારવાર ચિંતવન કરતાં અને એમા એકા બતાવવામાં અતે એના જેવા ઘર્ષ જ્યાની સાવના જ હોય છે એટલે વર્તનદષ્ટિએ કે સાપેક્ષદષ્ટિએ, અવલોકનપલ્લે કે આદર્શ અવલોકનની નજરે આખી વાતનો આધાર સ્વપર વિવેચનના નાનમ્મા આવે છે અને માત્ર જ્ઞાનથી વળે તેમ નથી, પણ તકનુસાર આસ્ત્રિ-વતનની ખાસ જરૂરિયાત સ્વીકારવામા આવી છે નાન અને ક્રિયાતા સહયોગ વગર આ વાત જાને તેમ નથી. સમજ્યા વગરની ક્રિયા આધર્મી હોઈ જેમ અસ્તબસ્ત ઘર્ષ જાય છે તેમ જ વતન વગરનું જ્ઞાન ધાંગતુ હોઈ અર્થ વગરનું ઘર્ષ જાય છે

આ સ્વપરવિવેચનની વાત પદોગ્ય અનેક પ્રકારે આવી છે એની વિચારણા હુદ્દા હુદ્દા દષ્ટિભિન્નુઓથી ઘર્ષ છે અને ઘવાની છે બીજી મુર્ત વાતો મૂઠી હર્ષ એ પ્રાણી સ્વપરને સમજવાના નિષ્ક્રય પર આવી જાય અને તે જનુસાર વાતન કરે તેા તેની લુપ્તનસિદ્ધિ ઘાતક છે અને ઇદ્દગ્રાસિનો રત્નો એના હાથમા આવી જાય છે એમ સમજું એટલે આ વાત વારવાર હુદ્દા હુદ્દા મુશ્કેલી કરવામા આવે, તે સમુચિત છે, ઓપકની પેઠે ક્ષમક છે

આ મુદ્દા મનમા ઘણી આવે આપણે પડેના જાવ વિચારીએ —

વેતન ! મૈત્રા જ્ઞાન વિચારા;

મોઈ સાહ સાહ સાઈ, સાહ અણુ મ જીયા મારા વેતન ૦ ૧

અર્થ—વેતનજી ! આપા પ્રકારના જ્ઞાન-અણુપણોનો વિચાર કરેલ તે હું હું હું યોગ્ય હું હું અને તે એક જ હીએ, હું તે હું—આપા સોદ પડેને વિચારે અને બીએ વિચાર એક જમાર માત્ર જણ સારો નથી. સોદને વિચારે, કારણ કે તે સર્વનો સાર છે અને તેને જરા પણ વિચારે ન મૂકે બૂઝી ન જાયો. (૧)

શબ્દાર્થ—દીસા = એ પ્રકારના, એવા સોદ = સોદને તે હું હું અણુ = જરા, અકમાત્ર બીવા = બીબા, મોઈ જણ સારો = સારવત, નરત, સરત. બીવાસારો = નિસારો, વિચારો, મૂડી તમે.

વિચેવ્યન—શ્રીમતજી ! તમે આજ્ઞા જ્ઞાનનો વિચાર કરો. જ્ઞાન જમર સાચુ વર્તન ન થાય, સમજ્યા જમર કરેલા વર્તનમાંથી ફરી બેસતા કે તેમાંથી પાત થતા વખત ન થાયે. માટે તત્ત્વ શોધવામાં એટલી જ્ઞાનની જરૂર છે તેમજી જ તત્ત્વમાં સિદ્ધિ થવામાં જ્ઞાનની જરૂર છે આ જ્ઞાન તે સુખમતર જેવું છે તમે બેતાલીશમાં પદમાં વાળી ગયા કે અજ હમ જમર કાચે ન મરેવે. તમે આ તું કે તમે જમર થઈ ગયા છે અને હવે મર્યો નહિ, પણ ત્યાં ઉઠે છે ઉઠે છેની વાત કરી તે જ્ઞાનમાં હશે તે આળી ગયા —

મર્યો અનત વાર બિન સમજ્યા, અજ મુખ્યુજ વિસરેયે,
'આનંદજન' નિષ્ક નિષ્ક આજર રો, નહિ સમરેસો મરેજો.
અજ હમ જમર કાચે ન મરેવે. ૪

કહેવાની વાત ત્યાં એ હતી કે એવા બે અક્ષરો છે એ એકબીજાની એવા નજીબા છે કે તેનું એ કમરણ નહિ કરે તે મર્યો બહી એકજ્ઞાનનો મહિમા ગાયો છે એનો અર્થ ફરતી વખતે આજ્ઞા વીશ બેવડા અક્ષરો જતાવી તેમાંથી કાઢી પણ એકલાના બે અક્ષરો પકડી લેવા સૂચનું છે.^૧ ઉપરે ત્યાં પકડ અથવા 'સિદ્ધ' એકલાના અક્ષરો સૂચવવામાં આબ્યા હતા. આ સૂચન કરવી વખત વિચારક વાચકને ધ્યાતાનું મમજ કસવું પડે તેની સૂચના પણ હતી. ઉદેશ આત્માના કે મોક્ષના કમરણનો જણાવ્યો હતો; ઉદેશ એકજ્ઞાનનો સૂચવ્યો હતો; ઉદેશ અમર થવાનો અને અમર હું એમ માનવાનો હતો.

વધારે સ્પષ્ટતાથી વિચાર કરતા આ બે અક્ષરો તે 'સિદ્ધ' થાય છે. સોડઈ—તે હું હું—તેનું જ્ઞાન કરવું, તેમાં ડગમજ થઈ જવું અને બેસતા—કેટલા, ખાતા—પીતાં આ 'સિદ્ધ' નો વિચાર કરવો, અદરથી સોડઈ સોડઈ નો અજવાબપ મલાવવો એ પ્રમાણે એ કર્યો તે કદી નહીં મરે અને તં અમર થઈ જશે—એવી વાત એ બેતાલીશમાં પદમાં કરી હતી.

અલુ ન બીજા સાથે —જ્ઞાનવિચારણામાં દૂકા મત્ર આપે છે. સોડઈ સોડઈ પાંચ વાર વાઈ પછી કહે છે કે આજ્ઞા સાથે વિચાર અથવા વિચારનો સાર હાથે તે તે સોડઈ છે એ સિવાય બીજા કશું છે અથવા બીજી રીતે એઈએ તે એ જ્ઞાનો અર્થ આ પ્રમાણે બેસે છે એને—એ સોડઈને—જ્યાં પણ વિસારી ન મૂકે; એ તે આ પહેર તમારી સાથે જ દોષ; તમે એકની પુન લગાવો; એના મય થઈ જાઓ.^૨

સોડ —તે પુ હું મે એ આદર્શને પહોંચવા મનમાં વિચાર કર્યો અને એને મારે અતરાત્મજાની શોધખોળ કરી, આજ્ઞા દશ વરક વિગુજતા થઈ એ અતરાત્મજામાં આજો વખત રમણ કરતા પરમાત્માને પિછાનવા પ્રયત્ન આદર્શો એ પ્રયત્ન અને અસ્વાસને પરિણામે પરમાત્મા આદર્શ રૂપ જન્મા એ આદર્શ તે તું પાતે જ છે, હું પાતે જ હું

૧ શ્રી આનંદજીના પંચ ભાગ ૧ પ ૪૫૫.

૨ આ બીજન અથ બેસાડે છે પ્રથમનો અથ મુક ત્યાંથી સાંપડે છે પદ્યોત્તર—મુક પદ્ય દેવો નહિ. એની મેલાજીવીમાં અથ બેસાડવા પ્રયત્ન કર્યો છે પદ્યોત્તર મારે શોધની અપેક્ષા છે—વિચેવ્યનકાર

એ વિચારણાએ ઉત્તેજન મળ્યું, અને પરમાત્મા એવા થવા નિર્ધાર થયા. એ પરમાત્મા તે હું છું! સત્તાત્રતે મારો અને તેનો એકીભાવ છે. અને વસ્તુતઃ મારામાં અને તેનામાં કંઈ ફેર નથી—આવા પ્રકારની લઘ્ય જ્ઞાનવિચારણા અને અજ્ઞાપાત્રમાં “સોલ” અક્ષરોના યાદુ ઉપયોગથી સેદ્ધાન દ્વારા અતિમ સિદ્ધિ કેવી રીતે થઈ બદલ એ હકીકત ખાસ લક્ષ્યમાં લેવા યોગ્ય છે તેને માટે આત્માને બરાબર યોગ્યબવાની જરૂર છે અને તે માટે અમુક ભાગ અને અમુક સ્વીકારની સૂચના કરવા યોગ્ય છે. આ અતિ વિશાળ પ્રયોગ બતાવવા દ્વારા “સોલ” ની વિચારણાને મધ્યમાં સખી સ્વપરનિસ્તારની આવી અહીં રચી કરે છે (૧)

નિશ્ચય સ્વચ્છમણ અવસરી, પ્રજ્ઞા ઈતી નિશ્ચરો;

ફર ઈતી મધ્યપાતી દુષિપા, ફરે જઈ-ચેતન ફારો ચેતન૦ ૨

અર્થ—ચેતનનું નિશ્ચયનથે એ લક્ષણ બતાવ્યું છે તેનો આધાર હર્ષભુદ્ધિરૂપ હીલ્પીને જુઓ. આ હીલ્પી અચારે બરાબર વચ્ચે પડે છે ત્યારે એ એ વિભાગ પાડી દે છે અને જડ અને ચેતનનો વિભાગ પાડી આવે છે (૨)

વિવેચન—આ પ્રયોગરૂપ આવામાં પ્રથમ આત્માવલોકન કરવા માટે આત્માના લક્ષણનું આપેલિક દર્શન કરાવે છે. એ લક્ષણના બ્યવહારથી અને નિશ્ચયથી એ રીતે થાય. નવ તત્ત્વની શરૂઆતમાં કહે છે કે “બ્યવહારનથે કરી એ શુભાશુભ કર્મનો કર્તા કર્તા અને ભોક્ષ્ટા છે અને નિશ્ચયનથે કરી એ જ્ઞાન, ઇશન તથા આસ્તિરૂપ નિજ શુભોનો જ કર્તા તથા ભોક્ષ્ટા છે. અથવા દુઃખ-સુખ-જ્ઞાનોપયોગ લનજીવત ચેતના મુક્તિ હોય તથા પ્રાણધારણ કરે તેને પ્રથમ ઇષતત્ત્વ કહીએ. આ પ્રકારે ચેતનનું લક્ષણ બતાવ્યું છે.

આમાં નવવાક છે તેમાં વિરોધ નથી, પણ દર્શિનિન્દના લેલ છે બ્યવહારથી કર્મનો કર્તાથી અને ભોક્ષ્ટાનાથી આત્મા છે. આ આવી વાત છે. અને નિશ્ચયનવધી એનું લક્ષણ જ્ઞાન, દર્શન, આસ્તિ, વીર્ષ અને ઉપયોગ છે. તત્ત્વાથ, બીજા અધ્યાયના આઠમાં સૂત્રમાં કહે છે ઉપયોગો હક્ષણમ્—ઉપયોગ એ ઇષત્ત્વ લક્ષણ છે એ અનાદિસિદ્ધ સ્વતત્ત્વ રૂબ છે. એને આત્મા કહે છે. ચેતન કહે છે ઇષ કહે છે. તાત્ત્વિક દષ્ટિએ અહીં ડોવાથી એનું જ્ઞાન ઉદ્ધિષે દ્વારા યતું નથી. જડમાં ઉપયોગ ડોતો નથી, અચારે ચેતનના વધતોઓએ ઉપયોગ તત્ત્વતઃ જાવે જરૂર હોય છે.

શબ્દાર્થ—નિશ્ચય = ખાતિ નિયમ (એન પારિભાષિક-બ્યવહાર સામે, જુઓ વિવેચન). નિશ્ચયન અનુસાર સ્વચ્છમણ = અજ્ઞાનમણ, અજ્ઞાનરૂપ (નિ) અવગની = સદાશે હર્ષ રોડ હર્ષ પ્રજ્ઞા = ભુદિ. ઈતી = હીલ્પી હાકર્ષ શાપત્તી વપરાતી હાકર્ષી હાકર્ષ, ઈતી, હાકર્ષનું તે હાકર્ષાર, આથી હોડુ કે વપર શાકર્ષમાં આવે છે નિશ્ચય = નિશ્ચય, જુઓ. ખડ = આ મધ્યપાતી = વચ્ચે પ નાં, વચ્ચે પડેલી દોલ ત્યારે દુષિપા = એ પ્રકારે, એ બાપ-નુકર કરકરી દોઈ જડ = અજડ, પૌરુષિક. ચેતન = આત્મિક આત્માને વચનું, આત્માને રાધિ = રાધિ, વિભાગ, વે મળી, પુષ્કલન.

નિઃશ્વરદિએ આ પ્રમાણે આત્માનું એ સ્વરૂપ છે તેને પકડી લેવું એક જો. જ્યારે અવહારમાં જોને હસ્તોદ્ધરતો, શબ્દ ધનવાન કે શિખારી કહેવશયતો, સાએમાંડો ડેળીએ, પણ જોની એ સ્થિતિ અવહારથી છે જ. (કર્મ)ના સંજયથી ઉપજેલી છે અને એ કાચી હાથે છે છતાં લઘુ લઘુ પલગાવી અને બહારની હોઈ આગતુક છે ત્યારે મૂળ સ્વભાવે તો શાન, ઇશાન, આરિત્ર, જોના બચ્ચલ ધુણે છે એમાં રમણ કરવું જો જોની સ્વાભાવિક ઇશા છે અને જોનો અભ્યાસ કરવો-જોનું જ્ઞાન કરવું-એ સાચું આત્મજ્ઞાન છે.

ભવ અને અભવતત્ત્વ માત્ર બાબત યોગ્ય છે પુરુષ, સુવર નિર્લેશ અને પ્રાણ જે વાર ચલણ કરવા યોગ્ય છે એમાં પણ પુરુષતત્ત્વ અવહારથી ચલણ કરવા યોગ્ય છે નિઃશ્વરનમે ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે અને પાપ આશ્રય અને ભંજ ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે એટલે ભવતત્ત્વ અવયુષ્ય યોગ્ય હોઈ આપણે તેને બહુબર સમજીએ. જોનો કર્મ સાથે દેખાતો ધનિક સંજય પણ વારવાર પલટાતો અને નવાં નવાં સ્વરૂપો ધારણ કરતાર હોવા છતાં પ્રજ્વલથી દૂર થઈ શકે તેવો છે એટલે જો ડેળીતે, ભવ પ્રાણ મળી ગમેલ હાનતો સંજય પણ જોનું લક્ષણ નથી, છતાં આદ્ય અવહારમાં જોને ધનવાન, સમગ્ર, નિમળ કદી સમજ. પણ પાકા પારણે તો જો સવ નકામું છે ઇશ્વરગતુ છે અને ભવનુ પોતાનું ન હોઈ વળગી પડેલું છે અવહારસ્વરૂપ તરફ ન જોતાં જો(ચિતન)નું નિઃશ્વરસ્વરૂપ ભરાબર વિચારવા યોગ્ય છે કારણ કે સામ્યદિએ નિઃશ્વરસ્વરૂપ અવલગન કરવા યોગ્ય છે પરમ અવલ છે અને આભુઆભુનો કલશ નીકળી જવા અવશેષ રહેતી મૂળ વસ્તુ છે.

આ ચિતનના મૂળ સ્વરૂપના લક્ષણનું અવલગન હો અને મછી તમારી પાસે લુહિ-પ્રસારણ છીવ્વી છે તેને જુઓ. છીવ્વી એકના બે કરવામાં ઉપયોગી થઈ પડે છે. લુહિરૂપ છીવ્વી ચિતનની અદર હિતરે છે જોની વર્તમાન ઇશા અભ્યસે છે એવા મૂળ સ્વરૂપને વિચારે છે જોની હસ્તો હાથેલ મિલ જોગએ છે જો જોની મૂળ વસ્તુ નથી પણ આગતુક છે જો વાત જો બતાવી અપે છે જેમ આજુબાજી નીકળવા મુખર્ણમાં માલી સાથે હોવા છતાં મુખજનુ મુખજનુ બહાર લાવવા અગ્નિ અને રસાયણનો પ્રયોગ કરવો પડે છે તેમ ચિતન અને જ નો કોડ પા વા આટો પ્રસારણ છીવ્વીનો ઉપયોગ કરવો પડે છે. આ સ્વભાવ અને વિભાવનું પૃથક્કરણ કરી આપનાર પ્રણયો મદિમા મારો છે, અને નિરતરના અભ્યાસનો વિષય બતાવવા યોગ્ય છે પોતાના અને પારાંની વહેંચણીની શેરહાજરને પરિણામે કારે કહેશ અને રજકપાટા થવા છે. તેથી આ પ્રજા-છીવ્વીને નિઃશ્વરી તેનો ઉપયોગ કરવા માટે તેને અભ્યાસ રાજો અને છીવ્વી જેમ હાકાને શીસે તેના બે ભાગ કરી આપે તેમ તેની આશ્રય જ અને ચેનનનો કાળો કરો હો. આ જડ અને ચેનનું જ્ઞાન વહેંચણી વિસ્તાર પ્રાપ્ત કરવાનો રામજાણ ઉપાય છે અને આનંદ પ્રાપ્ત કરવાનો રામચરિત્ર પ્રયાગ છે અને હાથે કરીને બિભી કરેલી કે માથે આવી પડેલી અને ઉપાધિનો છંદા હાવનાર છે જો કારણે પ્રજા-છીવ્વીની ખાસ અવલ છે. (૨)

તસ ઠેની કર ગ્રામીય જો ધન, સો હુમ સારં પારો;

સારં જાનિ ઢટા હુમ મારં, જૈ હૈ સમકા પારો ચેતન. ૩

અર્થ—એવા પ્રકારની છીવ્વીથી જે વાતને હસ્તગત કરીએ તે ધન છે અને તમે પારી હો કે એ ધન તે સોડાઈ છે. એ સોડાઈને બાળીને તમે ચોકને ફાટી દો. આ પ્રમાણે થાય તે શિક્ષણ સમવાને વારો છે. એટલે એમ થાય ત્યારે સમવાને તક મળે અથવા એમ થાય તો સમવાને તક મળે. (૩)

વિવેચન—છીવ્વીનો ઉપયોગ જે વસ્તુને પ્રાપ્ત કરાવી આપે તે સાચુ ધન છે અને તે ધન તે સોડાઈ છે. એટલે આ રીતે સોડા કાઢી જાય અને તેનુ મહત્વનુ સ્થાન ઠરુ છે અને કયા છે તે હક્ષમા આવશે. પ્રજા જડ અને ચેતનનો ફાળો કરી આપે, તમે જાતે ઘડપુર રમ્યા, જોકને ફેંછી દેવાનું અને સાચા ધનને હાથમા રાખવાનુ તો તમને સ્વાભાવિક રીતે આવશે. આ રીતે તમને સોડા ની ઓળખાણ આપી. હવે તમે બેસી ન શકો, આગળ વધો.

તમે આ જડ અને ચેતનનો ફાળો કર્યો ત્યારે તમારા ખ્યાલમા આવશે કે અપણુ તો અત્યાર સુધી નકામી વજાઈ મૂળા, અને ખેડી સીંતે પરીશાનીના પાસામા સ્વહા. પછી જણ્યો કે પોતે અત્યાર સુધી જે ઈશ્વિના વિષયોમા કે મિત્રોના સ્નેહમા, કુટુંબ કબિલાના સગમા કે શત્રુ દોષ્ટ કે મોટાઈની મહેલાતોમા મૂળાઈ ગયા હતા, તે તો ખેડો મોહ હતા અને પોતાના જેવા સોડા પક પ્રાપ્ત કરવાના આશયવાળાને અણવડતું હતું માટે એ સોડાને બરાબર બાળીને પેલા અજ્ઞાન મૂલક મોહને ફેંચાવી દો. મોહ તો મહા આકર્ષે તોફાની છે એના વાળામા આવનારને એ પરાધીન કરી મૂકે છે. અહીં અને મમ એના મત્ર છે અને કપાય, નોકપાય, વેક વગેરે એના આર્થિકીય જવાબદાર સ્વરૂપો છે અને એની મદદમા ચૌવન, કામદેવ, શમ, દેવ, માન, લોક, દલ કોષ જેવા અનેક બહુપ્રિયો છે. જાણ મોહને તમે ઠાકી ન મૂકી શકો તો એને જમીનમાં ફળાવી દઈ એના પર શપ્ત નાળી દો (એનુ ઉપદેશ મન કૈય). એટલું થશે ત્યારે સમજાવનો વારો આવશે, અહરની સાચી શાંતિને સ્થાન મળશે, તમારી અસ્તવ્યસ્ત સ્થિતિનો છેડા આવશે અને તમારુ સાચુ સ્થાપી સુખ મુ છે અને કયા છે તે વાત દર્શિવધર્મા આવશે અને એમ થશે ત્યારે તમને જણ્યો કે નિશ્વસદશિએ જે ચેતનનું હક્કુ છે તે જ ખરુ છે તે જ સાચુ છે તે જ તમે પોતે છો. સોડાનો સાક્ષાત્કાર આ રીતે થાય, એ ખરેખર, સારથૂત વત્ત છે. અધી રીતે પ્રજા છીવ્વીએ ફેરફાર જડ-ચેતનના વિભાગને પરિણામે જે પોતાનું ધન પ્રાપ્ત થાય તે શાશ્વત ધન છે. માટે હવે તો સમજાવનો વારો આવવા દો. અત્યાર સુધી સમજાવ વગર જ્યા

શબ્દાર્થ—તસ = તે, તેવા પ્રકારની (વેસી અથવા નમી) કર પ્રશિષ્ટતામાં લઈએ, દસનકા કરીએ. સો = તેજ બાને = બાળીને. ફાટી દો, નીનમાં ઘસારી દો. જડ = તે. ચેતન = અસ્તવ્યસ્ત. અપણુ = મનુષ્યના સમીપ = સમવાનો. સમીપ. નાગે = ૧૦૦ ...

ત્યા પશુ રણરંધક હવે તો મોકલને ઘડી હો અને તમારા પોતાના ધનને જોળખી-પિછાની
હો અને એને મેળવવાના સીધા સરળ કામમાં પડી જાયો. (૩)

કુસ્મા કુટિલ કુસુદિ કુમતા, ઇંદો જૈ નિમ વારો;

મુસ 'કામંદ' પવે હુમ વેસી, સ્વપરહ્ નિસ્તારો વેતન ૪

અર્થ—કુર્મંતિ છે તે તો કુસમારી છે હંદીલી-કુસામ્લી છે જોડી લુદિને આખ્યારી
છે માટે તેને ઇંદી હો, એટલે પોતાનો ધોક્કસ ચાર-ઈલાજ થાય. જાણી તો તમે સમાધિ
સુખમાં આનંદપદે બેસી પોતાને અને પારકાને ઉચારી હો તારી હેલ (૪)

વિવેચન—એવે જા અતિ રસમય વેતન—૪—વિવેચનનો વિષય છેડતા જોકે
અમલની વાત કરી નાજવી ખાસ જરૂરી છે. લુદિથી વિચાર થાય છે વિચાર પછી
નિષ્ક્રય થાય છે અને નિર્બંધ અનુસાર વર્તન થાય છે આ લુદિ એ પ્રકારની હોય છે :
સહુલુદિ અને કુલુદિ. લુદિનો આદેશ ઉપયોગ થાય છે તેમ તેનો ખસાળ ઉપયોગ પણ
થઈ શકે છે સહુલુદિ (અથવા સુમતિ) અને કુલુદિ (અથવા કુર્મંતિ કે કુમતિ) એ
લુદિના એ પાસા છે પ્રાચી કુલુદિમાં યદ્યો હોય ત્યારે પોતાની ભવને બસબસ પિછાને
નહિ, પોતાનું સાચું સ્થાન બાંધે નહિ. અથવા સહુલુદિ કે સુલુદિની અસર નબે હોય
ત્યારે સ્વને સમજે અને સ્વમાં રહે પછે, અને રમે વારમાં જદમાં આ સુખપ્રમાં જોકે
મહાની સાખી ગાઈ નાજી ચોખીસલે કમાલ કરી છે આનંદનંદનની સાત સાખીઓનો
મહિમા અને એનું સ્ફુરતુ ઉજ્જ્વળ જાંઘા વિવેચનમાં અને પુસ્તકોના ઉપોદ્ઘાતમાં બેવાર્માં
આવશે વારમાં પછની સાખીમાં કહે છે કે—

કુલુદિ કુળલ કુલિમતિ, સુલુદિ સપિઠ નારી,
ચોખ મેસે સપિઠ, હવે કુળલ હારી.

અહીં સપિઠ અને કુળલ વચ્ચે ચોખાટની રમત થાય છે. તેમાં જતે સપિઠરૂપ સુલુદિ
હવે છે અને કુલુદિરૂપ કુળલ હારે છે. આ જાણી ચોખાટની રમત સમજવા નેવી છે.
વારમાં પદમાં લાવવિવેકરૂપ યમકુ (ચાઈ) ન આવે ત્યાં મુખી જાણ કાઢી રહે એમ
કે જતાવું છે તે લાવવિવેક સેધના પિછાન, પરિચય અને સ્વીકારથી પ્રાપ્ત થાય છે અને
એ ન મળે ત્યાં મુખી જાણ કાઢી રહે છે. માટે લાવવિવેક—ચાઈ મેળવવા માટે સ્વપર-
વિવેચનની જરૂર છે ચોદમાં જદમાં સુમતા અનુભવ થાસ વેતનહને સરેસી પાઠવે છે
ત્યાં ત્રીણ બાધામાં કહે છે કે —

કુદ્યા, કુદિલ કુલુદિ સમ એસકે, અપની પત કપુ હારો?

શબ્દાર્થ—કુદ્યા=કુસમારી, ખરાબ માલની સ્ત્રી. કુદિલ=વંદી બળજબી, હંદીલી, કપરી.
કુલુદિ=નારી સુધિ, સુખમાં ૬૫૮ કુળલ=કુમતિ, કુર્મતિ, ખરાબ સુધિ. ૪૬=ઉપર ત્રીણ ચમાઈ
સુખો. મુખ=મુખપૂરક મુખ કાચે, happily (ફિ વિ) નિજ=પોતાનો. ચારો=પ્રસવિ, ખાસ
જાણ, કારણ, નોંધ. નિસ્તારો=પાર ઉચારો, ઉચારો.

અહીં કુલુદિ માટે જે વિશેષણો આપ્યા પદ્યમાં છે તે જ બરાબર જોઈએ પદ્યમાં વાપર્યા છે અને ચેતનજીને સૂચવ્યું છે કે તમારા જેવા સાત આશુસ તે આવી સ્વચ્છ હી, કુટિલ, વાંકી, કુલુદિ જેવી રખડુ જાઈની સોળતે ચઢીને પોતાની ઇચ્છાવા શા માટે બગાડે છે ? આને મળતો જ સાવ આપ પદ્યમાં જુદા સ્વરૂપે બતાવ્યો છે અહીં ચેતનને સીધા ઉપદેશ આપી કુટિલ કુલુદિને ઊંડી રેવાનું સૂચવન કરે છે.

૧૨ નિજ સ્થાથે — આ પ્રમાણે કુલુદિનો ત્યાગ કરવો જો પોતાનો સાચો ઇલાજ છે આ રસ્તે સહારનાધિનો છેડો છે કુ પાઈનો ઉપાય છે અને બવબાધિનો ઇલાજ છે. અથવા કુમતિને તણ દો એટલે પોતાનો ઉપાય-ઇલાજ શાય' આ રીતે પ્રજા-છેલ્લીથી જડ-ચેતનનો દુષ્ટા કરી એકાદને બરાબર જોળળી, એકાદને ઠાપી, સમભાવનો વારો લાવો અને કુમતિને ઊંડી દોલ એમ કરીને તમે જ્ઞાનદ-પદ્યમાં બેસી તમારો પોતાનો અને જન્મ ભવ્ય પ્રાણીઓનો નિસ્વાર કરો. જ્ઞાનદ-પદ્યનો મહિમા જન્મજૂત ખૂબ ગાયો છે. એવીજીતે પોતાના નામ સાથે જ્ઞાનદ શબ્દ એડી અથવા જ્ઞાનદને જ પોતાનું નામ બનાવી જ્ઞાનદનો મહિમા અનેક પદ્યમાં ગાયો છે અને જ્ઞાનદ શબ્દ બાલે અતિપ્રેમ ઉત્પન્ન કરનાર હોવા ઉપરાંત ઉચ્ચારણ અને અનુભવમાં ભારે લહેર કરનાર છે સ્વ-પરનો નિસ્વાર કરવો સાદી વાત છે, પણ ક્યારે ? ક્યારે ઉપરની યશો પૂરી પાડવામાં આવે ત્યારે, એની વર્તનામાં સ્વચરનો નિસ્વાર છે (૪)

ઉપસહાર—આ રીતે જ્ઞાનદ પદે બેસવાના માગનું દર્શન કરાવ્યું જ્ઞાનવિચારણા વગર આટલી પૃથક્કરણશક્તિ આવે નહિ અને બ્યવહાર-નિર્લેખના પાસાને બરાબર પિછાન્યા વગર તુલનાશક્તિ ખીલે નહિ. જ્ઞાનવિચારણાની આખી વિચારધારા બતાવવા ઉપરાંત ચારિત્રમાર્ગમાં કઈ રીતે ગમન કરવું એનું શાસ્ત્ર અહીં ધક્કેપમાં બતાવી દીધું છે. એમાં જશ બમરકાર નિર્લેખ-સ્વલક્ષણના અરક્તબનમાં બતાવ્યો છે. આપ બહિત આત્માનું બ્યવહારુ' લક્ષણ વિચારે, અને તેના પર અર્થ-વિચારણા કે ઉપદેશની રચના કરે. એવી બ્યવહાર પર લક્ષ્ય રાખે, પણ એની નજર નિર્લેખ પર હોય છે અને એના જ્ઞાનમાં એક 'જ' હોય છે.

૧. 'એ' નો અર્થ દોરે જતો હોય એમ જણાય છે 'વદ' નું ૧૫૬ દોર તે રાત્રીમાંથી તે લખ્ય નથી. રાત્રિ અપમત શબ્દ જણાય છે સાવ સખે પરથી મુમ્મલ છે. કુલુદિને ઊંડી રેવી એ જાણનાધિની સૂચનો ઉપાય છે.

'આર'નો અર્થ કારાગર પણ થાય છે એ અર્થમાં સાવ બરાબર બેસતો આવે છે કુલુદિ એ રાત્રીમાં છે અને તે કાચે જોને ઊંડી દોલ એ નો અર્થ અહીં તે કરવો. સાવ એ રીતે વધારે સ્પષ્ટ અને છે બજા મારો એટલે પણ-અધિ પોતાક અર્થ સુજાતી કારામાં થાય છે ત્યાં અર્થ સ્પષ્ટ છે તપાસે અન્ધારે જે ખોરક અર્થ પડ્યો છે તેને ઊંડી દો. આ રીતે પણ મળ્યો સાવ આવે છે.

જ્ઞાનવિચારણાની જે ધારા જાત્ર બતાવી છે એમાં આત્માના નિર્મલ લક્ષણ પર જાર મૂકી વિચારણા કરવા પ્રેરણા કરી છે એટલે એમાં ચેતનના જ્ઞાન, દર્શન, આસ્તિ, વીર્ય અને ઉપયોગ લક્ષણ પર જાર મૂકવાની વાત કરવા સાથે પ્રજ્ઞા કીર્તીના ઉપયોગમાં સ્વચરણ વિવેચન કરવા કહ્યું છે અને મોહને દાટી દઈ સમન્વે વારો લઈ જાવવાનું બતાવ્યું છે. એમાં માત્ર જ્ઞાનવિચારણા કરી ભેટી ન રહેતાં વિશુદ્ધ અને વિશિષ્ટ વિચારણા કરવા આગ્રહ સેવ્યો છે તે જૂળ સમજવા એવો છે માત્ર નિર્મલદષ્ટિની વાતો કરવાથી સાધ્ય નહીં પહેાંચી શકાતું નથી, સમતાનેા અનુભવ થતો નથી અને આનંદ-પદે પહેાંચી શકાતું નથી. માટે એ સ્વચરણ નિસ્તાર કરવો જોઈય તે સ્વને જોઈએ, સ્વનેા સ્વીકાર કરવો, મોહને દાટી દેવો અને તે માટે સોદ્ધ નેા નિરતર વ્યવ કરવો અને વિવેચકમયની બુદ્ધિને ઓઘી રેવી.

આ વિચારધારા જૂળ જમાવવા એવી છે. શુદ્ધ વાતોથી કે કોઈ બુદ્ધિમત્ત સભાથી જોઈ જોઈ કરવાથી કંઈ વળે તેમ નથી. માત્ર જ્ઞાન નકારું છે; માત્ર ક્રિયા ખરેખરી રીતે પૂજા કામમાં આવે તેમ નથી; તેથી બુદ્ધિચક્રિનો ઉપયોગ વિચારણા કરવા ઉપસંત વાનુસાર વર્તના કરવામાં કરવાનો છે આ રીતે આનંદ-પદે વિસાચ, આ રીતે સ્વનેા નિસ્તાર થાય, અને આ રીતે શાશ્વત આનંદને પોતાનો કરી શકાય. આવી રીતે પરમાત્મા હું પાતે જ (સાદ) હું એવો જાવ બેસે, ત્યારે સમજવું કે ખરી જ્ઞાનવિચારણાની જાણી સાધ્યી છે.

આ પદમાં કેટલાક શબ્દપ્રયોગો તર્કન સુજાતી છે. આશા ધારા દારો બેસી વહેરે એ ઉપસંત જલુ ન બીલા સાથે એવા વિલક્ષણ પ્રયોગ છે એ કક્ષીકવ આનંદમંદીરનાં જાણના સભાધમા જે વિચાર અને નિર્ણયો ઉપોદ્ધાવમાં બતાવ્યા છે તેને પુષ્ટિ આપે છે. એકદરે આ પદ આનંદમંદીરનાં બીજાં પદોને અનુરૂપ છે એમાં કુલુદિ માટે વાપરેલ વિશેષજ્ઞો. અન્નત્ર એ જ રૂપ લગભગ વપરાયેલાં છે અને જાવપ્રયોગ, જાવ વાદિતા અને આદર્શ દર્શન અતિ ઉચ્ચ છે છતાં પ્રત્યક્ષ એ પદ નથી એ નવાઈની વાત છે કુલુપ્રાપ્તિની દષ્ટિએ, આદર્શ સ્પષ્ટતાની ખ્યાલાતે અને વર્તનનિર્ણયની અપેક્ષાએ આ પદ ઘણું ઉચ્ચ સ્થાન ભોગવે છે એમ વિવેચકની માન્યતા છે એના કર્તૃત્વની વાત બાહ્ય પર મૂકીએ તેવજ્ઞ એમાં જારે જાવદર્શન છે એમાં કામ્યનુ જેષ વર્તવ છે અને હૃદયને અસર કરે તેવી વિચારધારણી છે. આ પદને વારંવાર વિચારવાથી અને એના પુનઃ પુનઃ પસંદવર્તનથી માર્ગ સૂચી જાવરી એમ જરૂર લાગે છે એના પર પૂરતી વિચારણા કરવા વિનંતિ છે (૮૧)

ભૂમિકા—જેન યોગનો સાર વિષયકવાય પર વિલ્ચ છે વિષયો સ્મૃણ ઇદ્રિયોને સળધે છે ત્યારે આત્મ રાજ્યમાં મનોવિકાસે કથાવને સળોમે છે આ બાદ અને આંતર સળમે પર સ્વયમ એટલે યોગ્ય યોગનો વિલ્ચ એટલે આદર્શસિદ્ધિ અને જેન યોગ એટલે યોગવિલ્ચની યાત્રામાં પ્રવેશ અને પ્રયાસ. ઇદ્રિય પાત્ર છે તેના વિષયો ત્રેવીશ છે તે પર અન્નર વિવેચન થયું છે સ્પર્શન, રસના, શ્રાવ્ય, ઘ્ર્ણ અને શોત્ર એ પાંચ ઇદ્રિયો પ્રત્યે એટલી પત્રધીનતા તેટલો સસાર અને તેના પર જેમ જેમ વિલ્ચ થતો જાય તેમ તેમ નિવૃત્તિનશ્રીની સન્ન્યુષતા આ દીવા જેવી વાત છે છતાં પુનરાવર્તનને કોણે પણ માનસ સન્ન્યુષ વારવાર થતવા યોગ્ય છે પ્રત્યેક ઇદ્રિયો પાત્રપાતાના સ્થાને હોય છે ત્યારે તે ઘણું જાત્ર લાજવે છે પણ જ્યારે એમાં કપટતા થાય છે ત્યારે તે મેલનછોને સસાર સન્ન્યુષ જેવી જાય છે યોગીને પણ પાંચ ઇદ્રિયો હોય છે અને તે પાત્ર છે ત્યારે તેને સ્વાદ આવે છે અને ભુજે છે ત્યારે આંખ કામ કરે છે પણ એમાં જ્યારે ગ્રાહ થાય, એમાં જ્યારે શોષ આવે, એ ન હોય ત્યારે છવન જાડાડુ લાગે, ત્યારે એ પ્રાણીને સસારમાં રજોળાયે છે અને ગ્રાહ્યથી પરાદુશ્ય કરી દે છે અને એને તદ્દન પરભાવમાં રસ લેતો, જ્ઞાતમદશા અનુભવતો અને જાણાત્મભાવમાં સ્વહતો કરી મૂકે છે. આ પરાધીન દશામાંથી મુક્ત થવાનો ઉપદેશ યોગીએ પાતાના દાખલાથી કે એક કાન્યો કે ઉપદેશ દ્વારા આપી રહ્યા છે તેઓ જતાવી ગયા છે કે એક એક ઇદ્રિયો જ્યારે પરાધીન દશાએ પરાકાષા મુખી પહોંચે છે ત્યારે પ્રાણી સસારમાં મૂર્છા પામે છે આજગવાના રસમાં શોત્રકપટ ફરવુ છવન ગુમાવે છે. જાવામાં ઇસિક અનેક માછલુ મીઠી યોગી દેખી પકડાઈ જાય છે કે કોડાઈ જાય છે, અને જતાવડી હાથવડીને સ્પર્શ કરવા દોડી આવતો હાથી હાથવડીને ભુજે છે પણ ખાદ્યને આમે હોવા છતાં દેખતો નથી અને પકડાઈ જાય છે પતંગિત્રુ વગલગલી દીવાની જ્ઞેત્વ જ ભુજે છે પણ એની ટ્રરમી કે એનો દહમ્વભાવ વિચારતું નથી. એક એક ઇદ્રિયમાં પરસ્પર યતાર પ્રાણીની જાવી

૧ દરેક ઇદ્રિયમાં કપટતા કેવો લાલ જાળવે છે તેની જાણી રચત સમજવા માટે નીચેનાં પાત્રોમાં કાલ વિચારનાં નાખી કે તે રીતે શી સિદ્ધિનું ઉપનિતિસ્વરૂપ થાકવામાં આનુ^૧ છે

સ્પર્શન સાથે અકુલજગતમાં (મિત્રાત્વ ૩ પ્રકરણ ૫).^૨ રસના સાથે સોધના (મિત્રાત્વ ૪ પ્રકરણ ૨) પ્રાણ સાથે ભુજનના (મિત્રાત્વ ૫, પ્રકરણ ૧૮). ગ્ર્ણ સાથે યોગિની દરિયો (મિત્રાત્વ ૧ પ્રકરણ ૧૨); શ્રાવ્ય સાથે સમ (મિત્રાત્વ ૭ પ્રકરણ ૧૩).

આ સ્થાનેમાં દરિયો અને તેમાં સોપુખાનો એ નિયત દરિયો જતાઓ છે તે ખાસ જાનના વેળ છે દરિયોમાં જાતકિત એ પરમાત્મસ્વરૂપ છે અને જોગખની એ વિચ નબ છે અને એના પર વિલ્ચ મેગતો એ સકાર પર સ્મૃણ વિલ્ચ મેગતોની આરભસિદ્ધિ છે નિવેચનકાર,

દયા થાય છે એ વાત ખાસ ધ્યાનમાં રહે. તેની સાથે એ પાંચેને પરસ્પર હોય જરૂર નેની પાંચે ઇદ્રિયો મીઠાળી હોય—એ આલે કરીને આધીન થઈ જતો હોય તો સારો મીઠાઈ ખાવામાં રસ લેતો થતો હોય—આવા સર્વ ઇદ્રિયોને પરાધીન અનેકા પ્રાણીના કેવા હાલ થાય તે વિચારવા જેવું છે.

અદિસા, સત્તમ અને તપ પર આખો જીવ યોગ રચાયલો છે તે પૈકી સત્તમ યોગમાં ઇદ્રિયસત્તમ ભાષાત્મકતા પર વિજય સૂચવે છે, અથાથે કલાય પર વિજય અત્તાત્મ ભાવ પર વિજય સૂચવે છે. આશાત્મ ભાવ છઠી અત્તાત્મકતામાં સ્થિત થાય તે પરમાત્મતા પામે—એ અલ્પીતા સૂત્રનો મુખ્ય આધાર સત્તમ ઉપર છે અને સત્તમમાર્ગે સત્તમનાર માટે ઇદ્રિયો પર કાળુ એ અતિ મહત્ત્વનો વિષય છે.

એ ઇદ્રિયના વિવેકમાં પણ સ્પર્શોન્દ્રિયનો વિષય બહુ આકર્ષક છે સ્પર્શનો વિષય શ્રી-પુરુષના સંબંધને સૂચવે છે એના પર સત્તમ હાવલો વધારે આકર્ષક છે. જોટલા માટે પાંચ ઇદ્રિયો પૈકી સ્પર્શન પર વિજય કરનારને પ્રજ્ઞાચારીનું સુદર બિરુદ આપવામાં આવે છે કામદેવ-પુરુષધન્યાની અસર નીચે કેટલીક વાર મોટા મુનિવરો પણ જગી બન છે કેટલીક વાર આજેવાન કે દોરવણી આપનારા પણ જોને વશ પડી બન છે વિનમિ કે નંદિરેલુ એવા ત્યાગી જોની અસર તમે આવી જતા પરાધીન બની બન છે છતાં ચેત્ત્વ મનોનિવ્રત્તથી જોના પર વિજય મેળવનારા પણ પદ્મ છે સુદશન ચોક કે સ્ફુટિતકર્ત વરિયો વાચીએ કે વિજય ચોક એવા મુક્તચીત્ત ત્યાગનો વિચાર કરીએ ત્યારે એ કુલ પ્રત્યક્ષસિદ્ધ છે જોમ લાગ્યા વગર નહિ રહે. પ્રજ્ઞાચાર્યની બાલવમાં દીલાયોથાપ્યું બતાવ નાર કેઈ પણ મહાન કામ કરી શકતા નથી, જીવનને આગળ લપાવી શકતા નથી અને સસારના ચક્રમાં પડી જાય છે તેનું કારણ એ જલ્પાય છે કે પ્રજ્ઞાચાર્ય વગર સર્વ શક્તિનો સબલ થઈ શકતા નથી. જોટલા માટે યોગમાં આગળ લપવા માટે, ધ્યાનની હાથકાલ મેળવવા માટે અને સમાધિયોગ સાધવા માટે બદકચ્છ સ્થેવાની પ્રાથમિક આવશ્યકતા છે એ વાત વૈદ્યકીય દ્રષ્ટિએ માન્ય છે યોગ દ્રષ્ટિએ સ્વીકાર્ય છે અને આદિત્મક દ્રષ્ટિએ અવશ્યકીય છે. આ પ્રજ્ઞાચાર્યને મહિમા અનેક પ્રશંસા જવાયો છે સત્તમ શક્તિનો સબલ કરનાર, શરીર ફરતો તેજપુર જગાવનાર, અસાધારણ વીર્યવત્તાને પ્રાપ્ત કરાવનાર એ પ્રજ્ઞાચાર્યને વિજયની જોની મહત્ત્વા શ્રી પાંચનાથ ભગવાન-ત્રેવીસમા તીર્થંકર-ની સ્તુતિ હોય બાઈએ.

આ સુલુગાનમાં પરની નિંદા કરવાનો કે તેની અસ્થિતા બતાવવાનો આશય નથી, જોની વૃત્તિ આનંદભનમાં હોઈ પણ શકે નહિ એ જીવ્ય ભાવનાથી એ યોગી સામ કહે, રહેમાન કહે, કોઈ કાન કહે, ગદ્યારેલ એ જેવું બાઈ જવાયો (૫૮ ચારણાંસુ) તે કેઈ પણ પ્રસવે ટીકા કે નિંદા કરે નહિ. પણ જોમના વરિયો પરમાં સરખામણી કરી વામા નકમની સ્તુતિ કરે, એમાં જોમનાં વાગ્યાનકમની વીતરાજભાવનાને અને મદન પરના વિજયને અંકાર લાવવાની વાત જ હોય. આવા મહત્ત્વોગી જીવની ટીકા કે અપમાનના ન જ કરે.

આ મુદ્દા પર એક સ્થળે વિવેચન વિન્યાસથી કરવામાં આવ્યું છે અને પુરવણીની ઉપાદ્રુષાતમાં આવશે.

પ્રૃ ૨
(રાત-સૂત્રી યાત્રી)

પ્રશ્ન ! તો સમ મર ન કોઈ સુસકર્મે;

હરિ હર દક્ષા વિગૂટે સાળો, મદન જીવ્યો હેં પસકર્મે પ્રશ્ન ૧

અર્થ—પ્રશ્ન ! તારી સુમાન આ જગતમાં બીજી કોઈ નથી. કહેવાતા મોટા દેવો વિષ્ણુ, મહાદેવ અને બ્રહ્મા (જેનામાં) મૂલ્યવાર્ધ ગયા તેવા કામદેવને તો તે એક ક્ષણવારમાં છવી લીધા (૧)

વિવેચન—વામાદેવીના પુત્ર ત્રેવીશમાં તીર્થે કરેલી પાવનના અગ્રવાનની સ્તુતિ કરે છે : પ્રશ્ન ! અમે દુનિયામાં અવ આદ્યોને તપાસ્યા, પણ તારા જેવો આ જગતમાં અન્ય કોઈ ભોવામાં આવ્યો નથી. એક મદનરાજ કામદેવની નજરે જ એક જો તે એક મોટા કવિ, હર અને બ્રહ્માને ચક્રરમાં નાખી લીધા છે એવું મોટા દેવોને જાગે એવી દીધા છે. આવા આકર્ષ કામદેવને પણ ત તો એક ક્ષણવારમાં છવી લીધા છે તેમાં તારા જેવો આ દુનિયામાં અન્ય કોઈ નથી. કામદેવે પોતાનું સામાન્ય અન્ય દેવો પર કેટલું ચક્ષુરું છે તે પર વિવેચન કરવાની જગત નથી. ધમ શરીરના શાસ્ત્રમાં આ ત્રણ દેવોના મહત્ત્વ જ સાચો જાણ સમગ્રવામાં આવ્યો. અને એ પ્રશ્ન જોને ઉપમિતિ ભવપ્રપચ્છાના પાત્રમાં પ્રસ્તાવના પરિશિષ્ટ ન ૭ માં રજૂ કરવામાં આવ્યો છે. મહત્ત્વ જોને મહિમા શ્રી સિદ્ધિને જાઈ જતાં છે. જોને મહામોહશયના પાટથી શગદેસરીની પાછાંદે બેઠેલ નાના શબ્દ તરીકે વળવેલ છે. એ જવારે પ્રાણી ઉપર પોતાનું સામાન્ય અભાવે છે ત્યારે જો તે પ્રાણી પોતાની જાતને અત્યંત સ્વાધીન ન હોય તો તેને પસંદ જનારી તેની પાસે ચિત્રવિચિત્ર આજ્ઞા કરાવે છે. આવા મહત્ત્વને કવિ, હર અને બ્રહ્માને મૂલ્યવી નાખ્યા, જોટાને ચક્રામાં લીધા; તેવાને પણ હે પ્રશ્ન ! તે તો ક્ષણ માત્રમાં છવી લીધા. તે વીતરાગ ભાવ મન પર શાળી કામદેવનો સામનો કર્યો, લગતમાં જોને પરાજય

શબ્દાર્થ—તો = તારા સમ = સમાન, સરખા. અવર = બીજો. અવરને = દુનિયામાં, જગતમાં. હરિ = વિષ્ણુ વામુદે (સમુ કરનાર દેવ) હર = મહાદેવ, પાવનિપતિ (સદાર કરનાર દેવ) પ્રશ્ન = ઉપમિતિ કરનાર દેવ. વિગૂટે = મૂલ્યવાર્ધ ગયા, ચક્રરે ચક્રાવી લીધા. સા તો = તે તો. મન = કામદેવ. પસકર્મે = સ્તુતિપાત્રમાં, મર મરણ, અર્થ સમજમાં.

- ૧ શીખાવવનજીર્ણ ખો, ભાગ ૧ પા ૨૭ ૪૪ અને ૪૮નું વિવેચન.
૨. આ પા પ્રત્યાંથી મનું નથી: પદ્ધતિરો ઉપાખ્ય થયા નથી.
- ૩ ઉપમિતિમધ્યપચ્છા, ભાગ ૨ પ ૧૩૪૬-૬૧
- ૪ વિગૂટે નો આ અર્થ મારા મુઠાને જનારો છે અને જે સિવાય બીજો અર્થ ખો ૨ મુદ્દા નથી. કાવ્ય પદ્ધતિ મરે તો નથી નામ રૂપના સ્વરૂપ મળ્યા. —વિવેચનકાર.

કર્ષે અને તેનું આધીનપણું સ્વીકારવાની ના પાડી આ વાત જાહેર બહુ બહુ છે ભારે મુશ્કેલ છે મિત્રાશ્રમી કામ કરનારને કબજે કરવા બહુ મુશ્કેલ પડે છે છતાં તે એને છુટી લીધા એ તારા મહિમા છે. કદાચ શકર, વિષ્ણુ, બ્રહ્માની વાતમાં કાઈ આશય હશે, કાઈ વૃદ્ધ જાન હશે; પણ હકીકત ઉપર જણાવેલ આકારમાં સાપડે છે તે બધે તેમ હેલ, પણ તે તો કામદેવને જણાવે છુટી લીધા છે એમાં શક નથી. (૧)

જ્યાં જ્યાં જગમેં અગન યુદ્ધાવત, વડવાનજ સો પીવે વસન્તમેં;

‘આનંદપન’ પ્રજા વામારે મદન, તેરી હામ ન હોઈ દસકમેં પ્રજા. ૨

અર્થ—જેવી રીતે દુનિયામાં પાણી આગને જોલણી નાખે છે તે પાણીને વડવાજિ એક પગમાં પી ભર છે (તેવી રીતે દુનિયાને અને દેવને વૃક્ષની નાખનાર કામદેવને તમે છુટી બધા) આનંદપન કહે છે કે પ્રજા વામાનંદન! આશા પાર્શ્વનાથ! તારી કિમત છે તે કાઈ સહેજમાં સંપાદી નથી (એ હામ અલૌકિક છે.) (૨)

વિવેચન—પાર્શ્વનાથ પ્રજાની એ મહારથજ પરની છતને મહિમા એક સસ્ત ઘણલાથી કાલમ કરે છે દુનિયામાં પાણીનું એક કામ આગ જુલાવવાનું છે પણ વડવાજિ દરિયામાં થાય છે તે પાણીને પી ભર છે તેમ કે પ્રજા! તમે કામરૂપી જળને પલક માત્રમાં પી જશા સામાન્ય પ્રાણીઓ કે બીલા દેવો જ્યારે અગ્નિ એવા છે ત્યારે આપ વડવાનંદ જેવા છે. કામદેવરૂપ જળને ચોપવા સાફ આપ વડવાનંદ જેવું કામ કરે છે. વડવાનંદ એમ સમુદ્રને પલકવારમાં પી ભર છે તેમ આપ પણ કામરૂપ જળને પી ભરો છો. અર્થાત્ આપના ઉપર કામદેવ કેઈ પણ પ્રકારની અસર કરી શકતો નથી.

જે પાણી (જળ) જગતમાં આગ જુલાવનાર છે તેને પી જનાર વડવાજિ છે, તેમ દુનિયાનાં છોડોને વડ કરનાર કામદેવને પી જનારા આપ એવા વડવાનંદ વડવા છે. કામદેવ એવા મહાદેવને છુટી એને પી જઈ એને નહિવત્ કરી મૂકી આપે જાગરી કરી છે આવી હામ લીકવી એ કાઈ દેહપેછળા જેલ નથી. વામાનંદન પ્રજા! આપને આનંદપન નમે છે આપ પીતે જ આનંદપન છે, આપની હામ અહુત છે અને આપને વિજય નોંધવા, અનુસરવા, આદરવા યોગ્ય છે. (૨)

સંખ્યાર્થ—અર્થ = ૭ રીતે (કેસે, નિસ શાંતિ) જલ = પાણી, વારિ. અગન = અગ્નિ. જુલાવન = જોલણે છે. હારીદૌ વજાનજ = સમુદ્રમાં સહેમો અગ્નિ. પાણિ = પી ભર, અટ્ટાટી ભર. વામારે = વામા માતાના. નદન = પુત્ર. વામારે નદન = પાપનાથ જેવીકામાં તીર્થજ. તેરી = તારી. હામ = કિંમત. હલક = જાગી નથી, સર, કમ્બ. વસન્તમેં = સુવર્ણમાં, સહેજમાં, ગપામાં. (કિ નિ.)

૧ ‘હામ’નો અર્થ કિંમત થાય. કિંમતો તેવા જલ મળતા નથી. હામો બેઝે બારેલી અગ્નિન જલ થાય છે વિવેચનામાં વિચાર કરી અર્થ કર્યો છે. હલક નો અર્થ રમત, શાખા, યેનક એમ પણ થાય છે એ કિંવાસિદ્ધાંત છે એનો અર્થ સર-હલ જોય છે તેનો થાય પણ નેસાખા યેનક છે -વિવેચનકાર

ઉપસ હાર—આ પદમા પ્રહસચર્ચનાં શુભચાન દ્વારા પ્રભુ પાશનામની સ્તુતિ કરી છે એ શુભ એટલો મોટો છે કે જોને અંજે બહી સ્તુતિના શબ્દો વાપર્યા છે તે વધારે પડતા નથી. કામદેવ બ્યારે પ્રાણી ઉપર ભેર મઠાવે છે ત્યારે પ્રાણી આકરા કર્મો બંધે છે મહા તીવ્ર અધ્ધવસાથે સેવે છે અને અનેક રીતે નીચા ભવરી ભય છે જોને ગ્રેમધાત્ર સિવાય બીજુ સૂચતુ નથી, જોને ખાલુપીલું ગમતું નથી એને વિરહપીડા મહાબળથી કરે છે જોને સમપણુ, સુખે કે સ્નેહ આકારા લાગે છે અને વિદ્યોત્પાવશીના વિક્રમની પેઠે જો તેા જગદે જગદે, ત્વીકાઠે અને સરોવરની પાળે પ્રિયાને જ લાગે છે । જોને જમરના સુભદ્રવમાં કે જમણમા પત્નીના પડવા દેખાય છે અને જોની ઘેલીઆલી કે વર્તનમા વિવેકીની તલ્લરે લેલછા, ધન અને પરાધીનતા દેખાઈ આવે છે એના આવા કાઠ પીપેલ એવા જણાય છે સ્ત્રી-પરાધીન પ્રાણી એવા આકાર્ય કર્મો બંધે છે કે રસજામની દષ્ટિએ જોની કર્મોની ગાઠતા બહુ તીવ્ર બની ભય છે અને જોમાંથી છૂટતા પ્રાણીના અવસ્થા બધ તુલી ભય છે

એક જગ્યાએ શાસ્ત્રકારે કહ્યું છે કે બીજી સવ ક્રિયા કરતા પ્રાણી કર્મ બંધનેા નાશ કરી શ્રેષ્ઠ મેગવી શકે છે બાકી દષ્ટિએ સમાન ક્રિયા કરનાર બે બ્યક્તિએ પૈકી એક કર્મોના બધ કરતો હોય છે ત્યારે બીજો કર્મોની નિર્જરા કરતો હોય છે. પણ સ્ત્રીસેવન કરનારને તે ક્રિયાની પ્રવૃત્તિ કરતી વખતે શ્રેષ્ઠ મળ્યો નથી મળવાનો સંભવ નથી, તેમજ જો વખતે કર્મોની નિર્જરા મળવાનો કાળહો જાન્યો નથી. જોતું કારણુ ઉચાતુ છે સર્વ દૃષ્ટિયોની એકાગ્રતા ધાય, મન-વચન-કાયાના થોજો દુસ્વસ્થામા એકતાન ઘર્ષ ભય અને વિવેક, વિચારણા અને બ્યાન સુકાઈ જઈ વિષય પર એકરસવતા ધાય, ત્યારે જ જો સેવનની ભૂમિકા પ્રાપ્ત ધાય છે અને પ્રાપ્ત ધાય ત્યારે જોમા વિરાગનો છંદ ઘર્ષ ભય છે સમજાવને તિલાંજલિ મળે છે નિર્વેદનો નાશ ઘર્ષ ભય છે અને સ્વનું જાન ભૂલી પ્રાણી એકાગ્ર પુરુષજ વશ બની ભય છે પરાધીન ઘર્ષ ભય છે અને ભવ ઉપરનો કાબૂ જોઈ લેસે છે. અને તેટલા માટે પ્રહસચર્ચના મહિમા સવ શાસ્ત્રોમા ગાયો છે દુનિયામાં જોની પ્રશસ્તિ ઘર્ષ રહી છે અને જોનામાં એક રસ જમાવનારનો મહિમા બવાઈ રહ્યો છે

બે પ્રહસચર્ચ મોજની પ્રથમ ભૂમિકા બણાય, બે ભદ્રકથવતા વગર એક પણ મોત્ર ભૂમિકાવા પ્રગતિ ઘર્ષ શકે નહિ, બે પ્રહસચર્ચના મહિમા સ્ફુલિતરે વર્તી જતાઓ, એના પ્રતાપે શેક સુદર્શનની શૃંગી આલી ગઈ જેણે મુખદ્વા પાસે કાઢે તાતલે આલણીમાંથી જળ કદાની ધમનો મહિમા કાળબો, જેણે અનેક રજપૂત રણસહીઓને નામ અને નામના અપાબ્યા અને જેણે મહાઅભયાથી પ્રખર ન્યામશાસ્ત્રી ઉપાધ્યાય શ્રીમદ્ભક્ષોનિજબલને મુખે—

મૂળ આદિતનું એ ભક્ત, સમકિતરૂઢિ નિધાન,

શિશુ સદ્વિશ મેરે સિંકે, તસ હુને મુખસ વખાણુ.

એમ બવસની શિલને ઉજ્જ પદ અજાનું—આ પ્રહસચર્ચને નમસ્કાર છે એના પાગનાર

પન્થ છે, એને સમજનાર વિરહા છે અને એને જીવનાર દેવતા પણ દેવ છે આ સર્વ જનસમત શુણ્ણને જાણે અનેક શ્રદ્ધા હજારા છે પણ એને પકડવા જતું તે સહજસાજ થઈ આવે તેવું કામ નથી. અને તેથી આનંદમંડળ નામાનંદન શ્રી પાર્શ્વપ્રભુને અભિનંદન આપતા તેમની કામ ની કુબોધ પ્રશંસા થઈ છે

આવા વડવાનગ જેવા કામાગિને પી જનાર મહાયોગી જે હોય, ત્યાં હોય, જેવા હોય, તેને ત્યાં, તેવા હોવાને કારણે હૃદયથી નમન છે । (૮૨)

૫૬ ત્યારીમુ

ભૂમિકા—આનંદમંડળનું આ ૫૬ ભુમી શાવ પાઠે તેવું છે એ અત્યંત આશ્ચર્ય હોવા ઉપશત એમાં ફરકો ઘણા છે. આત્મસંશીલન માટે ફરકના ઉપયોગની પદ્ધતિ યોગિસભે દોઈ દોઈ પદ્ધતિ સ્વીકારે છે । ફરકોનું ઉપદેશમાં શુ સ્થાન છે એ પદ્ધતિ જૈન કથાસાહિત્યમાં દોલે ઘણા છે, ક્યારે વ્યાકુ થઈ એને વધારે વેગ ત્યાર પછી ધ્યાન સાહિત્યકારોએ કેવી રીતે આપ્યો જન જૈન-જૈનેતર સાહિત્યમાં એ પદ્ધતિનો મહિમા દેવો બાન્ધો છે તે પર વિસ્તારથી જ્યાં એ શ્રીઉપમિતિજવપ્રચારકશ્યામ ઉપોદ્ધાવ તરીકે લખેલા ‘શ્રીસિદ્ધર્ધિ’ નામના જગ્યા કરી છે ‘શ્રીસિદ્ધર્ધિ’ મહારાજે મોટી ફરકકથા લખી જ્ઞાના સંસારજનું વર્ણન આકર્ષક રીતે કર્યું અને શ્રીવૈશંપયકથા માં તેનું અનુકરણ શ્રીવૈશંપયજીવન વૃણાધ્યાયે કર્યું જે તો મોટા જગ્યા જગ્યા છે આ વડમા શ્રી આનંદમંડળ મહારાજે અત્યંતીનું સ્થાન જતાવવામાં ઉપમાનેનો ઉપયોગ કર્યો છે અને સુદર ફરકો મૂક્યા છે એ દરેક ફરક આતર દિશિએ વિચારવા લાયક છે અત્ર એ ફરકોથી પર વધારે વિવેચન ન કરતા માત્ર શ્રી સિદ્ધર્ધિ જગ્યાને કવાલો આપી આ પદના પ્રજા ધુવાને સુખથી છાંબે.

પ્રથમ એમાં જે સ્થાન પ્રાપ્ત કરવાનું છે તેનો નિર્દેશ કરવામાં આવ્યો છે તેનો દેશ, પ્રાંત, ત્યાંના રાજ્ય, પ્રધાન કેણ હોય, જેવા હોય તેનો પરિચય કરાવ્યો છે. એમાં એ સ્થાન-સીરીનું વર્ણન, એના પાંચિયાનું વર્ણન, એ નગર કઈ નદી પર આવેલ છે એનું વર્ણન કર્યું છે સાથે સાથે એ નગરનું વાતાવરણનું કેવું છે એ સ્થાનનો મહિમા દેવો બારી છે અને એ નગરમાં અનેક સગવડો ઉપસત અનેક પ્રકારની અનવડોનો અજાય છે તે જતાવેલ છે અને વાસ્તે પર આવો અવસર બારબાર મળતો નથી, માટે મવેક અવસર ન ચૂકવા પ્રેરણા કરી છે. અવસર ન જૂઠવા માટે ૧ મા પદમાં પણ પ્રેરણા આપ્યો, પણ આ પ્રેરણા તદન જુદી રીતે આપનાર છે ત્યાં જીવનની અસ્થિરતા, ખનમાલ જીવી રહી જવાની રૂપરતા જતાવી અવસરનો લાભ લેવા વાત કરી છે. જીવી સાધ્ય સ્થાનની

૧ પા ૬૮ ૬૬ ની દર્શિત્વો તથા પા ૧ ૨માં દેરાખને એમ કહી વર્જવો. તથા પા ૧ ૨માં પ્રાપ્તને પ્રીતમ કહે, એ એના સાથે ઘણા છે -વિવેચનકાર

અન્યતા, યુદ્ધતા અને આક્રમકતા બતાવી તેને પ્રાપ્ત કરવાની અત્યારની તક જવા ન દેવા સૂચન છે આ પદના પ્રત્યેક ભાગ પર વિવેચન કરવાની આજ જરૂર જાણવાથી પ્રસ્તાવનારૂપ પ્રાથમિક ઉપોદ્ધાતામાં માત્ર ઉપર બતાવી તે માત્ર વિષયસુધિ આપી આગળ ચલીએ.

૫૬

(રાજ-માર્ગ)

નિઃસૂદ દસ સોદામણો, નિર્મય નગર ઉદાર દા, ચમ ઐતરમામી;
નિર્મલ મન મંત્રી વહો, રાજા ચસુવિધાર દા ચસ૦ ?

૨૬-આકલ્પી—

કલ્પ કલ્પમાગાર દા, સુણ સુણ સિવગામી !
કલ્પ કલ્પનાય દા, સુણ સુણ નિઃકામી !
કલ્પ કલ્પાવાસ દા, સુણ સુણ શુભગામી !
માતમા ! હું પૃષ્ઠીય મા, સારેપા ! હું વૃષ્ઠીય મા !
રામિદા ! હું વૃષ્ઠીય મા, અવસર બી જી (એ આકલ્પી)

અર્થ—એક નિઃપૂલ નામનો ચારી રીતે શોધતો દેશ છે તે દેશમાં નિલન નામનું અતિ સુંદર નગર છે ત્યાં અતર્કની રહે છે ત્યાં નિર્મળ મન નામનો વેદ પ્રધાન છે અને વસ્તુવિધાર નામનો એ નગરનો જાણ છે (૧)

અર્થ—ટુંકનો : શોધમાં બમન કરનાર માત્ર કેવળજ્ઞાનરૂપી હૃદયનીય ધર ! હું બસાવડ આભળ, આભળ ! અને કેવળજ્ઞાનરૂપ હૃદયનીય પતિ ! આજ નિષ્કામી નિરિચક

પદ્યોત્ક—નિઃપૂલ—નિઃપૂલ, નિઃપૂલ નગર—નગર કલ્પ-ટુંકમાં નિ ઐ છે મનસ્સ પુત્રાનર્થ નિરપૂલ લમલ્લ અને પ્રથમ શાલા પૂરી કરી વસ અતર્કનથી થી બીજી શાલાની શરૂઆત કરે છે ૨૬—નિઃકામી—નિઃકામી વૃષ્ઠીય—વૃષ્ઠીય રામિદા—રામિદા

શબ્દાર્થ—નિઃપૂલ = રૂપા વસ્તુ, નિષ્કામ નિરિચક અભાવરૂપ દેશ. જ્ઞાન-વસ્તુ, વૃષ્ઠી, રાકાર, પરાક હા = પ્રેમ, વિભાગ, ધન. મોદામણ = શુદ્ધ, શુદ્ધિમિત. નિર્મય = તેમાં રાઈ પ્રધારનો અવ-બીક ત્વી કીદાર = મેઘ મુદ્દ વસ = રત્ન, આવી રહે છે અતર્કનથી = અતર્કની, અતર્કમાં આપી રત્ન આપતા અતર્કના, પરાકાલા નિમળ-મેઘ વસ્તુ, રત્ન-વસ્તુ મત્રી-વસ્તુના વડે = મેદો, મીર (chief) વસ્તુવિધાર = સ્થાને જઈને તે, તે સગથી વિચાર કરેના તે, રામનું વિદ્યા નામ.

શબ્દાર્થ—ટુંક આકલ્પીના-કેવળ = માત્ર, અવસ્થાન (પાંચમું) હમલાયાર = હમીનું પર મુજ મુજ = નરખર સંજ્ઞા સિવગામી = મેદોમાં તાર (સમેધન) હમલાય = હમીના પતિ નિઃકામી = નિરિચક હમલા વસ્તુ (સમેધન) હમલાવાસ = હમીના નિવાસસ્થાન શુભગામી = સારા મારે વસ્તુ (સમેધન) વૃષ્ઠીય = વૃષ્ઠીય, તક ત્યા વસિ. સારેપા = મેદો મનુષ્ય રામિદા = મદારાન, ખજીપિતી કમી છ = પાંચમે

પન્થ છે એને સમજનાર નિસ્થા છે અને એને જીવનાર દેવના પદ્ય દેવ છે આ સર્વ જનસમત જીવને અગ્રે અનેક શ્રેષ્ઠો દાખવા છે પણ એને પકડવા જવું તે સદ્જસ્ટજ શર્ધ આવે તેવું કામ નથી અને તેથી આનંદચંદ્ર વામાનંદના શ્રી પાર્શ્વપ્રભુને અભિનંદન આપતા તેમની દામ ની સુખોગ્ય પ્રશંસા શર્ધ છે

આવા ન વાનગ જેવા કામાગિને પી જનાર મહાધોગી જે હોય, અથા હોય, જેવા હોય, તેને ત્યાં તેવા હોવાને કારણે, હૃદયથી નમન છે ! (૮૨)

૫ ત્યારીમુ

શ્રુતિકા—આનંદચંદ્રનું આ પદ બુદ્ધી ભાવ પાટે તેવું છે એ અન્યતઃ આકર્ષક હોવા ઉપસત એમ કહેવા દાખલ કર્યા છે. આત્મસંશોધન માટે રૂપકના ઉપયોગની પદ્ધતિ યોગિસત્ત્વે કેઈ કેઈ પદમા સ્વીકારે છે. કહેવું ઉપદેશમા શુ સ્થાન છે એ પદ્ધતિ કૌન દેખાતાકિત્વમા કેવે દાખલ કરી, ક્યારે આશુ શર્ધ એને વધારે વેગ ત્યાર પછી મીટા સાક્ષિત્વકાર્યે કેવી રીતે આપ્યો જન લેન-લેનેવર સાક્ષિત્વમાં એ પદ્ધતિનો મહિમા કેવો આપ્યો છે તે પર વિસ્તારથી અથા મે શ્રીઉપનિષદિભવપ્રચલાકલાના ઉપોદ્ધાવ તરીકે કહેતા શ્રીસિદ્ધિપિં નામના અવમા કરી છે શ્રીસિદ્ધિપિં મહાશયે મીટી કૃપકકલા લખી જવા સસારમકેનું વર્ણન આશુક રીતે કહ્યું અને શ્રીવેસંતકાવચતા માં તેનું અનુકરણ શ્રીવેસંતકાવચ ઉપમાએ કહ્યું એ તો મીટા અન્ય શ્રેષ્ઠ છે. આ પદમાં શ્રી આનંદચંદ્ર મહાશયે અતર્કામીનું સ્થાન જતાવવામા ઉપમાનોતો ઉપયોગ કર્યો છે અને સુદર કૃપકો મૂક્યા છે એ દરેક કૃપક આવર દષ્ટિએ નિષ્કારવા દાખલ છે અત્ર એ કૃપકાંતી પર વધારે વિવેચન ન કરવા માત્ર શ્રી સિદ્ધિપિં અવનો દેવાલો આપી આ પદના ત્રણ સુવર્ણ સૂચવી દઈએ

પ્રથમ એમ જે સ્થાન પ્રાપ્ત કરવાનું છે તેનો નિર્દેશ કરવામા આપ્યો છે તેનો દેશ, પ્રાન, ત્યાગ શબ્દ, પ્રધાન કોણ હોય, કેવા હોય તેનો પરિચય કરાવ્યો છે એમાં એ સ્થાન-ચોસીનું વર્ણન, એવા યોગિયાનું વર્ણન, એ નગર કઈ નદી પર આવેલ છે એનું વર્ણન કયું છે. સાથે સાથે એ નગરનું વાતાવરણ કેનું છે એ સ્થાનનો મહિમા કેવો ભારી છે અને એ નગરમા અનેક સગવડો ઉપસત અનેક પ્રાણની અગવડોનો જતાવ છે તે જતાવેલ છે; અને વાતને પરે આવો અવસર નારવાર મળતો નથી, માટે મનેજ અવસર ન મૂકવા પ્રેરણા કરી છે. અવસર ન મૂકવા માટે ૧ મા પદમા ત્રણ પ્રેરણા આપી, પણ ત્યાં પ્રેરણા તદ્દન બુદ્ધી રીતે આવનાર છે ત્યાં જીવનની અસ્થિરતા, ધનમાલ અર્ધી રહી જવાની સ્પષ્ટતા જતાવો અવસરનો દાખલેવા વાત કરી છે. અર્ધી સાધ્ય સ્થાનની

૧ પા ૬૮ ૬૬ ની ઢલિવાળી ત્યાં પા ૧ ૫માં મેલાવે મેડી કરી-જગવડો ત્યાં પા ૧૨૨માં પ્રભુને પ્રીતમ કરે, એ એવા શાસ્ત્ર દાખલા છે -વિવેચનકાર,

જાન્યતા, સુખરતા અને આકર્ષકતા બતાવી તેને પ્રાપ્ત કરવાની આત્માની તક જ્યાં ન હોવા સૂચન છે આ પદના પ્રત્યેક ભાગ પર વિવેચન કરવાની આસ જરૂર સાગવાથી પ્રસ્તાવનારૂપ પ્રાથમિક લેખોદ્ધાતમાં માત્ર ઉપર બતાવી તે માત્ર નિષ્કસૂચિ આપી આગળ પધીએ.

૫૬

(રાત્ર-આટ)

નિઃસ્પૃહ વણ સોદામણો, નિર્મય નગર ઉદાર હો, વસે અંતરમામી;
નિર્મલ મન મંચી વહો, રાના વસ્તુવિનાર હા વસં ?

ટક-આકર્ણી—

કેવલ કમસાગાર હો, છુણ છુણ સિલગામી !
કેવલ કમસાનાય હા, છુણ છુણ નિઃકામી !
કેવલ કમસાવાસ હો, છુણ છુણ શુભગામી !
આતમા ! હું જૂઠીય મા, સાદેના ! હું જૂઠીય મા !
રામિદા ! હું જૂઠીય મા, અવસર સરી જી (એ આકર્ણી)

અર્થ—એક નિઃજૂઠ નામનો સારી રીતે ચાલતો દેશ છે તે દેશમાં નિલવ નામનું અતિ સુંદર નગર છે ત્યાં જાતરમાંથી રહે છે ત્યાં નિર્મળ મન નામનો વડો પ્રધાન છે અને વસ્તુવિનાર નામનો એ નગરનો શાલ છે (૧)

અર્થ—ટકનો : શોધમાં જનન કરનાર માત્ર કેવળજ્ઞાનરૂપી લક્ષ્મીના ઘર ! હું બરાબર સાચળ, સાચળ ! અને કેવળજ્ઞાનરૂપ લક્ષ્મીના પતિ ! આથ નિષ્કામી નિરિચ્છક

પ્રાપ્તિવર—નિરુદ્ધ નિરુદ્ધ, નિષ્ક નસ્ત-નાસ્ત. વસે-ટકમાં નિ રી છે મતલબ પુનરાવર્તન નિરુદ્ધ જન્મનું અને પ્રથમ ગાથા પૂરી કરી વસે જાતરમાંથી ચી બીજા ગાથાની શરૂઆત કરે છે ટક—નિષ્કામી-નિષ્કામી. જૂઠીય-જૂઠીય. રામિદા-રામિદા.

શબ્દાર્થ—નિરુદ્ધ = રુદ્ધા કરતું, નિષ્કામ, નિરિચ્છક સ્વભાવરૂપ દેવ. જૂઠા = જુઠા, વજુ, મજાર, પત્તા. ટેલ = પ્રેર, નિલાય, કેટ. શોધાનશ્લેષ = શુભ, શુભાશિત નિલવ = જેમાં ટેલ પ્રકારનો જન-બીજ નથી ઉતાર = એક સુંદર વસે = રહે, બાપી રહે છે જાતરમાંથી = જાતરમાં, જાતરમાં બાપી રહેલ આતમા, જાતરમાં, પરમાત્મા નિમળ = મેલ કરતો, સ્વચ પવિત્ર મગી = પ્રધાન વડો = મેટા. ચક્રિ (chakri) વસ્તુવિનાર = સને જન્મનું તે, તે સનેથી વિનાર કરતો તે, રામનું વિદેવ નામ.

શબ્દાર્થ—ટક આકર્ણીનો-કેવળ = માત્ર જનમતલ (પાંચમું) કમસાગાર = જન્મનું ધર. છુણ છુણ = જાતર સંકળા સિલગામી = શોધમાં જનાર (સંબોધના) કમસાનાય = લક્ષ્મીના પતિ. નિષ્કામી = નિરિચ્છક કામ્ય કરતો (સંબોધના). કમસાવાસ = લક્ષ્મીના નિવાસસ્થાન. શુભગામી = સારા માર્ગે જનાર (સંબોધના) જૂઠીય = જૂઠીય, તક જ્યાં હોય. સાદેના = મેટા માણસ. રામિદા = અમરતમ, વસ્તુવિનાર સરી જી = પાપીને.

દેવ ! જન્મ સાંભળ, સાંભળ ! અને કેવળજ્ઞાનરૂપ હજીનીના નિવાસ ! અને શુભ માર્ગે જન્મ
મારા દેવ ! તું જાણે અવધુ ક્ષત અવધુ ક્ષત ! મારા સાહેબા ! તું જા તક જીવિશ મા !
મારા શબ્દ ! તું જા જનસર જન્મ કાંઈ મા ! તને જાત્યારે તક મળી છે જનસર
સાંપડ્યો છે (ટેક)

(વિવેચન—એક નિરુપદ નામનો સોઢમણો દેશ છે રૂપકા જેટલે ઇચ્છા, જાણ,
પારકો માણસ થન આપશે, મહેરબાની જતાવશે જાવી જાણા સમગ્રી એ રૂપકા છે
જામવીશમા પદમાં ‘આશા’તુ એ ચિત્ર આપવામાં જાવું છે એના પુત્રોને જન્મતાના કાસ
તરીકે સ્મૃત્તી છે અને જાણા સેવીઓને ઘર ઘર જાતકનાર કૃત્ય સાથે સરખાવ્યા છે
તે જાણા અને રૂપકામાં બહુ જોઈ તમાવત છે. અને એ રૂપકા-સંસ્કૃત પર નિવજ થાય
જેટલે જાણી સંસારમા રમકવાપણું રહેતું નથી. નિરુપદવૃત્તિ થઈ બધા; થન, માન,
પ્રણાયા કે જન્મ કોઈ જાણા, ઇચ્છા કે રૂપકા ન સ્કે ત્યારે સંસારને છેડે જાવી જાય છે.
જા નિરુપદતા એ શી બીજ છે તે જતાવવા શ્રીમદ્ બીજાવિવજલ જાધ્યારે એક
જાજક (જ્ઞાનસાર, જાણું જાજક) જાવું છે. જાધ્યારે પ્રાણીને મનમાં નિવજ થાય કે પાતાના
મૂળ સ્વભાવ (જ્ઞાન, જ્ઞાન, જાણિત્રાક) સિવાય જાહી બીજા કાઈ મેળવવા ચોખ નથી અને
જાતમજીવજીવી એ જોખ થઈ બધા ત્યારે એ જાણી મુચુકુ અને છે ત્યારે એ પાતાના
‘મુનિ’ નામને સાચું કરે છે સદર જાજકમા જતાવું છે કે— રૂપકાવાળા માણસોને અનેક
વાર મુજરીય થાય છે પાતાનું બહુ નકાસું સૂચવું પડે છે એને જાણી મૂર્ખા જાવી જાય
છે અને એના મુખ પર, વર્તનમાં અને જાલીમાં દીનતા દેખાઈ જાય છે. સ્વાર્થ એવી
વસ્તુ છે કે એ પ્રાણીમાથી વિવેકને પહાવન કરાવી દે છે; અને જતા જાધ્યારે એના સધ
થાય કે નિતાય થાય ત્યારે પ્રાણીમા જરૂર દીનતા જાવી જાય છે. જુથામતજોરા, જાદિયા,
મનર જાપનદાર અને શેકોની મહેરબાની મેળવવાની જાજકમાં પડેલા કે જાજક સેવામાં
જાતમજાસાની કે જતા કસ્તજત કરવાની જાતે જાજક પડેલાની જાતર દીનતાને જાણ
જાજકાસ કરવાથી જાનો જાણાર જાજક જાવે. અને જાહી જોઈ થન માટે રહેવું તેમાં તે
જાહીથી જાહી ત્યાંથી લેવું કડુ પથ્થેથી તકાવું પેલાને સમજવું જાને જાસલામાં નાજ
પથ્થે નામના કડુ—જા થન રૂપકા છે પારકી જાણા છે પેટ જાણીને જાણી કરેલી પીડાઓ
છે પારકી રૂપકા એ મહાકાવ છે અને નિરુપદતા એ જ જાણું મુખ છે. મુખદ્વારનું
જા હજી જાજકારે કહ્યું છે અને જાધ્યારે જાને જાપનાવું છે જાણું રૂપકાનું ચિત્ર છે.

જાની સાથે નિરુપદતાને નિચાલીએ. જામીન પર જાણું જોવા, જાણાથી જોજન થઈ
જાવવાનું જોવા, જોજવા માટે જાણું જાણું જોવા અને જામમાં ઘર ન જોવા, શ્રીમમાં જેતર
ન જોવા, જેવા નિરુપદી મહાકાવને એ મુખ છે તે જાણા જાજકારી કે જામમાળાને નથી
જાણું જાણા જાવી, ત્યા જાજકની જાજક જાણી જાય છે નિરુપદી તે નિજનમાં મસ્તી
કરનાર, મહાકાવને પથ્થે મહાકાવ છે. એ મન પર સજમ જાજકારે જાજકાર છે. જાવી

વૃત્તિ જે આત્મભૂમિકામાં પ્રસરતી હોય તેને નિઃસ્પૃહ કેય કહેવામાં આવે છે. આ ભૂમિકામાંથી અતર્થામી મેળવે છે એટલે એ ભૂમિકાને બળબર ઓળખી લેવાની જરૂર છે.

નિઃસ્પૃહ કેયે નિર્ભય નામે નગર છે સચ્ચારમાં ભય-બીક અનેક પ્રકારની હોય છે શાશ્વતર સાત પ્રકારના ભય બતાવે છે (૧) મનુષ્યને મનુષ્યનો ભય તે ઇકસૌકલય, (૨) મનુષ્યને સર્પાદિ દ્વિસક મશુનો ભય તે પરલૌકલય, (૩) પોતાની વસ્તુ ચોરાઈ-ફટાઈ જશે તેવી બીક તે આદ્યતલય, (૪) વીજળી-ગ્રો/રના અકસ્માત, ઘોળ પડવાનો ભય વગેરે અકસ્માતલય, (૫) ખાશુ શુ બાજ્યે જઈલ મજશે તેવો ભય તે આલસિકા લય, (૬) મરી જશુ અને આ બધી જમાવેલી સ્વામૃત મૂકીને હાથી નીકળવુ પડશે તેની ચિંતા તે મશ્વલય અને (૭) ડુનિયામાં આજરૂ પર પાળી ફરશે જેની ચિંતા તે અપયશલય.

ભય તો પાર વચરના છે ઉપરના સાત મુખ્ય ભય છે. ભયથી પ્રાણી ઘીન બની ભય છે સાચુ જુહું બોલે છે પોતાના બ્યક્તિત્વને મારી નાખે છે અને મનની મનમાં રાખી અજ્ઞાનથી ઠરે છે એને સાચી સ્વતંત્રતાનો ખ્યાલ પહુ થતો નથી અને ગરીબ-આપઠો બની ભય છે આનંદમનજી પોતે સેવાની ભૂમિકામાં 'અભય, અદ્વેષ અને અભેદ'ને બતાવી શ્રીસલવતાય મહારાજના સ્તવનમાં ભયને પરિણામની ય ચળતા તરીકે વલુવે છે અને નિર્ભય પહુ સિવાય વિકાસ નથી તે વાતને ઠસાવવા સેવાની શરૂઆતની ભૂમિકામાં મૂકી નિર્ભયતાને બહુ અગત્યનું સ્થાન આપે છે નિભયપણાને જ એ ઉપાધ્યાયજી મહારાજે એક આશુ અટક (જ્ઞાન સાર-સંતરતું અટક) લખ્યું છે; ત્યાં ભયનું કારણ અપેક્ષા-આશા જ બતાવ્યું છે અને અપેક્ષા વગરના પ્રાગતિક ઇચ્છુકને કોઈનો ભય નથી એમ બતાવીને પછી જણાવે છે કે જે મહાત્માને કોઈ પહુ વસ્તુ ચોપવવાની કે છુપાવી રાખવાની નથી, જેને કોઈ વાતનું આશયહુ કરવાનું નથી, કોઈ ત્યાગ નથી, કોઈ કેવો ચોખ નથી, અને જેને જ્ઞાન દ્વારા સવ હેય છે તેઓ ખરે ખરા નિર્ભય છે આમાં કે/હો અનાસક્તિભાવ કેવાઈ આવે છે તેનો વિચાર કરીએ ત્યારે નિભયપણાની કાન્વતાનો ખ્યાલ આવે જેને પોતાના ચાત્રિમાં રમણ કરતું છે જેની પાસે અજ ૬ જ્ઞાનનું મહાસાધ્યાલય છે તેવા સવ પુરુષને કોનો ભય હોય? આવી રીતે નિર્ભયપણાની મહત્તા સતોએ અને સાધુઓએ ગાઈ છે.

અને અપરહારમાં નિભય પ્રાણીને નાનું સરણુ રાખ્ય છે એ જલેરમાં થયાવસર ચોખ ભાવામાં સાચો અભિપ્રાય આપી શકે છે. અને ચાત્રિવળથી સમાજનું કે સમનું દ્વિત સાધી શકે છે. મોટાની શેઠમાં જ અર્થ જનાર, રાજ્યો કે મનાહમોની પુચ્છામત કરનાર, દબી કે કોહી માણસો કદી નિભય થઈ શકતા નથી, અને સ્વપરની પ્રતિ સાધી શકતા નથી. આવા વાતાવરણમાં 'નિભય'નગર છે.

વસે અ તરભામી—એના નિઃસ્પૃહકેયમાં આવેલા નિર્ભયનગરમાં અતર્થામી વસે છે.

અતર્કાત્રી પ્રશ્ન પોતે છે અને તું પોતે અતર્કાત્રી થઈ શકે તેવો છે, તું તે છે જ ક્યારે
ફેલી જે ખમાઈ છેડી જે ચાલિયા બેસી જા, બેઠામવા કર અને સામે બેવાને બદલે
અદર બે એટલે ત્યા અતર્કાત્રી રેખાશે આ અતરબાગીની શોધ-બોલખાણુમા આગળ વધીને.

શબ્દ વસ્તુવિચાર—એ નિમજ્જનરત્નો રાજા 'વસ્તુવિચાર' નામનો ૬ વસ્તુમાં
પૌરુષશિક્ષિ અપૌરુષશિક્ષિ સવ ધીએ આવે. વસ્તુની બાબત સમજવા માટે પદ્ધતિના
જદમા સુત્રની બાબત ઉપર વિવેચન કરું એ રીતે અપાને બોલખી-મેગવી શકાય.
આવી રીતનો વસ્તુઓનો વિચાર કરી શકે તે આત્મા કહેવાય. જોનામા જનત જ્ઞાનની શક્તિ
છે એ જ્ઞાન, ભાષી, વર્તમાનને બહુ-રેખી શકે છે અને આશચર્ય વિચારી અદર-સ્વકાર
અને ત્યાગ કરી શકે છે અથવા એ અતરબાગીશ્યામા આવે ત્યારે એની વસ્તુવિચારણ
સ્પષ્ટ થાય છે વસ્તુવિચાર અને અતર્કાત્રી વચ્ચે શોષણો ફેર છે. અતર્કાત્રી તો આદર્શ
છે આદર્શસ્થાને પહેાથી જાણે છે અને વસ્તુવિચાર તો બાહ્ય છે આંતર બલ દશામા
પ્રાપ્ત છે એની વસ્તુમત્તા હોય, પણ એ પ્રત્યેક આ માને જરૂર હોય છે અને છેવટે કંઈ
નહી તો અદરનો અનર્તમા ભાગ તો જરૂર ઉધારો હોય છે એ 'વસ્તુવિચાર-શબ્દ' એટલે
જમિ તેવી દશામા વર્તતા આ ચેતનરાજ પોતે સમજવે. છતાં નિરુપદ્ધેશના નિર્ભાગરત્નો
રાજા છે તે તરન બાહ્ય દશામા વર્તતા ચેતનરાજ ન સમજવે, પણ અતરબાગીશ્યા સુધી
પહેાથી જાણે ચેતનરાજ સમજવે. એ જ વિશ્વવલ્લ ચેતનના અનેક વિશેષણો સાથે પદ ૭
માની પ્રથમ શાકામા વાપરું છે આ ચેતનના મૂળ ગુણને અંગે સમજવું આ વસ્તુવિચાર-
શબ્દ પ્રવર્તિને પથે ચલી ગયો છે અને એની નજર અતર્કાત્રી તરફ છે પણ હજી એ
અતર્કાત્રી (વરમા મા) થયો નથી આ તકાવત ધ્યાનમા રાખવે.

નિર્મળ મન મત્રી જટો—એ વસ્તુવિચાર-શબ્દને નિમજ્જન માનસરૂપ મોટો મત્રી છે.
નિમજ્જન ચિત્તનું આત્મેદ્વજ વજન શ્રીરૂપનિમજ્જનપ્રપચાકથાના ચોથા પ્રમાણમાં આપ્યું
છે (૫ ૭૬૬). મનની નિમજ્જતા ઉપર વસ્તુવિચાર-શબ્દની પ્રવર્તિને ધણે આધાર પડે
છે મનની નિર્મળતા હોય ત્યાં જ વસ્તુવિચારમા સરજના અને સફળતા આવે. આ પ્રમાણે
અતર્કાત્રીના દેશ-નગર જાણવી શબ્દ-પ્રધાન હોય છે તેના પરિવશ કસબો.

આત્માનુ પદસ્થાપન—આવા વસ્તુવિચાર રાજા! અતે તો ૬ કેવજ્ઞાનરૂપ
હકમીનુ વર છે, તું કેવજ્ઞાનરૂપ હકમીનો પતિ છા, તું કેવજ્ઞાનરૂપ હકમીનો વામ છે.
આવા મારા વસ્તુવિચાર-મત્રા! આ! મારા ચેતનરાજ! તું તો ખરેખર મારામા જન્યર છે
તું નિ કામી છે અને મારી દિશાએ જનાર છે મારે આ વાત આમજ, જરૂર આમજ, બસાજર
ધ્યાન રાખીને આમજ. યાનને ઠેકાણે લઈ આવવાની આ વિશિષ્ટ રીત છે ખરી રીતે એને
નરકાત્રી, રજ, ની રજામાં વનેરે વિશેષણથી નચાણ ચકાચ તેમ છે કારણ કે એ
પરમત્રી અનેક રીત પતિત થયેલ છે અને અનેક કામનાની ભરેલા છે પણ ચાત
ચેત્તીરાજની આવા જુદી જ હોય એ કોઈને ખમાત્રી રેવાની કે આશ્વર્યની આવા ન વાપરે;

એ ઘેતનનું સત્તાગત સ્વરૂપ લક્ષ્યમાં શાળી જોને સુયોગ્ય વિશેષણ સંબોધે, અને એ રીતે એનામાં આકર્ષણ ઉત્પન્ન કરે. આ યોગીરાજની બાબાશુદ્ધિ બહુકરણ યોગ્ય છે

અવસર ચુકીશ મા—આવા મારા ઘેતનદેવ ! અત્યારે તને અવસર મળ્યો છે તું અત્યારે બૂલમાં ન રહી જતો. આવો અવસર આ સારમાત્રામાં વારંવાર આવતો નથી, મળેલ તકને હારી બેસતો નહિ. આગળ એકસો (૧૦૦)માં પદમાં આ મળેલા અવસરના મૂલ્ય મૂલ્યવશે અત્યારે તારે ભવના હેરા મટાઠવા છે, માટે આવતે પથે તારા આત્મગુણને સમરી સમરી તેના બાન દૂર આ દુઃખકા બગરના આગ્રહેશને મૂકી દે તકને ત્યાં પી લે અને પોતાની નજરીએ પહોંચી જા (૧)

એ અતર્થામીના સ્થાનનો વધારે પરિચય આપવા સાડુ આગળ વર્ણન આપે છે —

ગડ સતોષ કામામોદસા, સાધુ સંગતિ હૃદ પીઠ હો;

પાણિયા વિવેક સુજાગતા, આગમ પાપક તાઠ હો વસે૦ ૨

અર્થ—સતોષકિંજ્જાની બહાર પેટ ભરાય તટલો આમોદ—આનંદ ભર્યો છે એ નમરમાં સાધુપુરુષની સંગતિરૂપ મજબૂત યોગ છે. એ યોગના ફરવાના પર સુવિવેક આપે વખત બગતા રહી પોણિયા—બોહીદારનું કામ બંદે પડે કરે છે ત્યાં આગમરૂપ પાપકળ છે તેની ટુકના કર—કિંમત કર. (૨)

વિવેચન—ગડ સતોષ—એ નિરુપદ્રેશમાં આવેલ નિશ્ચલનગર, જેમાં અતર્થામી વસે છે, તે નમરની ફરતો સતોષ નામનો ગડ છે હરિદા તુષ્ટામાં છે જ્યાં એકવાર સતોષ બધું ગયો ત્યાં પછી શબ્દમાં કે રકમાં ફેર નથી રહેતો. મન તુમ ઘણા પછી ઠોણ જાળ અને ઠોણ હરિદા ? પછી તો જોને જગલ તે મગળ છે બૂલમ્માં એ આસમ સ્થાન છે અને અવરનો આનંદ એ જોની પૂછ છે.

કામામોદસા—એ કિંજ્જામાં ફાડુગોળો ભરેલો નથી પણ ઇશ્વારમાં આવે તેટલો આમોદ—આનંદ ભરેલો છે સાધારણ રીતે કિંજ્જા ફરતી ઘીઘી ખાઈ દોષ અને તેમાં મેલા, પાસી, પહતર પાણીની અથ આમ્માં કરે; ત્યારે આ સતોષકિંજ્જામાંથી તો મનને ગમે તેવી મુખ્ય પસંદગી કરે છે સાં જોટલે સદાશ, સમાન એ માનવાચક શબ્દ છે હા ત. જગસા

પામતર—૪૬-૬૮. ૬૯-૬૮ પોણિયા-પોણિયા.

શબ્દાર્થ—ગડ = કિંજ્જા. હૃદ = મજબૂત કામ = ખૂબ કામ (કામ) આમોદ = પ્રસન્ના, આનંદ, હર્ષ પુત્રી. સંગતિ = સોખન. હૃદ = મજબૂત. યોગ = ફરવાગળમાં મહામો. સા = સદાશ, સમાન, માન-મુલ્ય શબ્દ. પોણિયા = ફરવાન, બોહીદાર, જામાદાર. મુળમતો = આપે વખત બગતા, રૂંધણી ચેતકાર નહિ. પાપક = દુત, ઘાસ, પાપકળ, સેવક પાગમુ જરકર. તોગ = વિચાર કર, કિંમત કર.

એવે મરીએ, સમાન કામામોહ નામનો જગીશો હોય તેની સમાન ત્યાથી મુગધ
સ્તી રહે છે આવો સંતોષજન છે.^૧

આધુસ્રગતિ દંડ પોજ—એ નિજનગરના સંતોષકિંદલાથી મુશ્કિલ એની
મુસ્રગતિ નામની મજબૂત પોજ છે પ્રાણી નિમિત્તનાથી છે, એ એના પરિચયમા રહેતો
૪ તેવો મર્ધ વ્યથ છે આધુની સેનતમા રહે તો તેનું વાવાવરણ મુંઝર મુંઝ વ્યથ છે.
પુસ્રગતિ એ પોજની પંઠે આજ રજણ આવે છે.

પોશ્વિયો વિવેક મુજગનો—એ પોજને નાકે વિવેક નામનો હસ્તાન ઘાટી કરે
સાચા-જોડાને વપમ્બુ, સાચાનો સ્વીકાર કરશે, જોડાનો ત્યાગ કરશે એનું નામ વિવેક
આ લેનમર્મનો પાથો વિવેક ઉપર મૂક્યો છે સમ્બર વિચારણા કરે ત્યારે તેને સ્વપર
નબલ છે અને સ્વપરના જ્ઞાન પછી સ્વનો સ્વીકાર થાય અને પશ્ચે ત્યાગ થાય એટલે
દા પાર છે આવો વિવેક પોજને નાકે જેથી હસ્તાનનું કામ કરતો હોય, તો પછી વધી
? આધુની સ્રગતિથી વાવાવરણ મુંઝરે અને વિવેક-વિચારણાથી સાચાજોડાનો આલ સ્પષ્ટ
૪ એટલે પ્રતિતિને રતો ઉઘાડો થાય.

આગમ પામક તોજ—એ નગરને જ્યાવનાર આગમરૂપ પ્રિદુ હમ્બર છે નાના
કિમ્બુ માટે તો વિવેક-પોજિયો અત્રો છે અને પ્રિદુ તાજાન આવે તો તેની સામે
ડળ કરનાર આગમરૂપ પાવદજ છે મૂળ આગમો-સૈન સિદ્ધાંતરૂપોના પરિશીલનથી
કામો દૂર થાય છે અને માગ સ્પષ્ટ રીતે સૂચી આવે છે આવા પાવદજને તું તોજ,
પી કિમ્બ હર (૨)

દડ તિમવામ વિનાગરા, સુચિનામ્ વિવહાર દા;

મિત્ર વૈરામ્ય વિદહે નહિ, ક્રીદા મુરતિ અપાર હો વસ ૩

અર્થ—વીતરાજ ઉપર પાકો વિશ્વાસ ત્યા હોય છે અને જીવ્યા પ્રકારના વિનેદનો
૧ વેપાર છે. વૈરામ્ય નામનો દોષવહાર ત્યાં છે તે કોઈ વખત અવગ્ર મતો નથી. મર્મ
નેની કિંદનો તો ત્યા કાઈ પાર નથી (૩)

પામનર—નિજામ-વિજય મા (૧) નિસ્કાલ-અવદાર. વિરો-વેરો મુરતિ-મુરત.
રત્નદાર્થ—વિશ્વાસ=વિશ્વાસ, આત્મા વિનાયો=વીરાજ ઉપર (૧). સુચિનામ=ઉચ્ચ પ્રકારનો
સા. પ્રવેશ કરાવનાર નિસ્કાલ=અવદાર, વેપાર. વિરો=તુલ્ય પડે, અવગ્ર થાય, વિરો મુરતિ=(પમ)
૨. રત્નજ=આનંદ.

૧ અર્થ 'દડ પામનરો અથ પાકો સંતોષ થાય છે એટલે એ સંતોષ કામચકાટી નથી, જન્મ સ્થાની
એ નામના પાક મર્મ એ તો અથ આવતો નથી. કામચકાટી પછી એ નામનો અથ રજરો મર્મ
૧ હ અને મિત્ર ૪ મ. પામો 'દડ રત્ન ૪ ન વાર આવે તે કામચકાટી નથી દીક જન્મ થાયું નથી તેથી
૧ પામને અમરોન મત્યા છે નિવેચનકાર.

વિવેચન—હંદ વિશ્વાસ ચિતાગરો—જે નગરમા અરસપરસનો વિશ્વાસ થયો મજબૂત છે. એટલે એને દરવાજો તાળા દેવાની જરૂર પડતી નથી. એક તો નગરના હોઠો નિર્ભય છે એને મજબૂત જઠ છે પરિણામે બહારથી ત્યા આવી કોઈ ધુનો કરી જતું નથી અને વિશ્વાસને લઈને અહર અહર ગુનાનો સવાલ રહેતો નથી. આશ્વાના અર્થમાં એ જાણ સમજાય છે^૧

મુવિનોદ વિવહાર—જે દેશ—નગરમા વેપાર—ધર્મી ભાવ પ્રકાશના વિનોદનો છે, એટલે ત્યા હોઠો હૃષ આનંદ કે ક્રીડાનો જ ધર્મી કરે છે પણ એમા દુષ્ક્રિયા કે ખમા ખમી હોતી નથી. મૂરખ મિત્રો મળી ગાગ કઈ અમ્મત કરશે એવો વિનોદ ત્યા નથી. આત્માને ઉત્તર કરે તેવા સલાયણો બ્યાખ્યાનો અને આનંદો ત્યા હોય છે અને તેનો ત્યા વેપાર ચાલે છે. અથવા ૫ જશીરવિજયજીના અર્થ પ્રમાણે જે નગરમા વીતરાગ પરનો છે વિશ્વાસ છે અને તે રૂપ અતિ આનંદકારી (મુવિનોદી) વેપાર—અવહાર છે આ અર્થ પ્રમાણે 'વિતાગરો અને મુવિનોદ બન્ને વિશેષણો થાય છે આ અર્થ' પણ જરૂર વિચારના યોગ્ય છે

મિત્ર વૈરાગ્ય વિહટે નહિ—જે નગરમાં વરામ્મરૂપ મિત્ર કહી અલગ થાય નહિ. જે કોઈ યાગિયો કે ગાગિયો દોગ નથી; જે તો જીવજાન મિત્ર છે સસારના સ્વરૂપને જોજાળી તનો પર-જાણ સમજવો, છતાં સરીરનો આધન તરીકે લાલ લેવો, પુસ્તક—પાનાનો જ્ઞાન માટે લાલ લેવો અને છતાં જે બાહ્ય વસ્તુમાની કોઈની પણ આથે વાદાન્ત્ર સબધ ન થવા દેવો એનું નામ વૈરાગ્ય છે. એવી મનોદશા માત્ર કોઈ જ વાર ઉલસની પેઠે આવી થાય તેમ નહિ, પણ એકવાર થઈ તે કાયમને માટે જની રહે, એવી નગરના હોઠોમા થયેલ રોસ્તગારીની મિત્રતા છે

ક્રીડા મુરતિ અપાર—ત્યા ઉપ્પ્ર પ્રકાશની ખમ ક્રીડાને પાર નથી. ઉદ્વિજલ્ન પૌદ્ગલિક વિષયામા આનંદ માનવો એને આમાન્થ શતિ કહેવામા આવે છે એમા અતર ચિત્તનો પ્રતિબધ થાય છે આ નગરમા મુરતિ (મુ એટલે ચારી—પ્રશમ્બ) હોવાને કારણે મનમા આનંદ થાય છે પણ જે કોઈ એને અજે પ્રતિબધ થતો નથી (૩)

હજુ એ દેશ અને નગર કેવા છે એ વિચારના યોગ્ય છે. આપણે આગળ વધીએ.—

૧ નિવાસરોનો અર્થ ઝગ્ગરો નથી. કોઈ જગુ ઠાણમાંથી અને એ અથવા એને મળતો સખ મળે નથી ધોગબોગવિજયજીનો નોટમાં નિવાસરોનો અર્થ વીનરાગ સળખી એમ લખેલ છે અને કોઈ પાયાંતર મત્રો કે અથ પ્રાપ્ત થયે તો આપણ ઉપર અપ્પા થયે. વાંચનાર વિચાર કરી અથ જાણી તે તે પર વિચાર કરી નવી આત્મિમાં તેને જાણાર દાખવ કરવામાં આવશે. —વિવેચનકર

માવના નાર નદી થઈ, સમતા નીર ગમીર હાં;

ધ્યાન પરિણા મયોં રહે, સમપન માવ સમીર હાં પસં ૪

અર્થ—ત્યા (જે નગરને પાકરે) બાર ભાવનારૂપ નદી વહે છે. જે નદીમાં સમતારૂપ અગ્રાધ-કેઈ પાણી વહે છે એમાં ધ્યાનરૂપ ધરો ક્રમેથી ભરેલા રહે છે અને સમપરિણામરૂપ પવન ત્યા ક્રમેથી વાયા કરે છે (૪)

વિવેચન—ભાવના બાર નદી વહે—બાર ભાવનારૂપ નદી જે નિભવનગરની પાસે વહે છે ૧ અનિલ, ૨ અશરણ, ૩ સસાર, ૪ એકત્વ, ૫ અન્યત્વ, ૬ અગ્રુચિ, ૭ આશ્રય, ૮ સવર, ૯ નિર્જન, ૧ લોકમ્બલાવ, ૧૧. બોધિદુર્લભ, અને ૧૨. ધર્મ ભાવના—આ બાર પૈકી કોઈ પણ ભાવના વિચારમાં નાથી હો તેવા છે. જે પ્રત્યેક ભાવના પર વિસ્તારથી લખીને શ્રીવિનયવિજય ઉપાધ્યાયે ‘સાવધુધારસ’ ભાગમાં કહ્યું છે અને ‘મિ તેના પર વિવેચન કહ્યું છે’ આ ભાવનાઓ અરેબર નદી જેવી છે. શ્રીસિદ્ધર્ષિ મહાસત્જીએ યોગ્ય પ્રત્યાજ્ઞા આદિત્રિધર્મશબ્દને ચતુર્થાંશ સ્વીકારી જેના દાન, શીલ તપ આદિ આ ભાવનાને યોગ્ય મુજ તરીકે બતાવી તેની મધ્યમના ચિત્તસમ્પ્રદાનમ કથમાં આવેલ નિરુપકતા વેદિકા ઉપર માટેલા છવ્વીસ સિકાસનમાં બતાવી છે.^૧

સમતા નીર ગમીર—જે ભાવના-નદીમાં સમતાનું પાણી ભરેલું હોય છે સ્વ સુખેયોમાં મનને સમજાવે શખવું, એમાં બળભગાટ થયા હોય નહિ, એમાં બાકરાટ, કટાણે કે કોઈ ભવનો મનોવિકાર થયા હોય નહિ—જે સમતા છે. સમતાના ગમીર નીર ભાલે ત્યારે તેમાં વૃક્ષવૃક્ષ, કાવાકાવા, અભિમાન કે કલ નથી. એનો અળ ક પ્રવાહ ખીરે ખીરે આત્મે ભય છે. જે નદીમાં કદી પૂર આવે નહિ અને કાકરા બાલે નહિ. આજો વખત પાણીનો અજૂર ભયર પ્રવાહરૂપે અરુણજિત વહ્યા કરે. જે પ્રવાહ ભલો છે એ હોવાને કારણે એને ગળી કહ્યો છે. ભાવનાનદીના આ ગમીર ભગ્નમાં વૃક્ષી મારવા જેવું છે. શ્રીસિદ્ધર્ષિએ સમતા નું સ્થાન બીજી રીતે બતાવ્યું છે. ચિત્તવૃત્તિમાં ખાસતું નદી છે ત્યાંથી નિવૃત્તિનગરીનો આગે માત્ર બતાવ્યો છે. તેમાં સમતા નામની યોગ્ય નહિલા આવે છે. એ કલમક દુશ્મની જેવી નાહિકા છે. ઉત્તમ શબ્દ ને જાણે આ યાત્રુ

પાદ્યાર્થ—ચલિત્યો-નિમિત્તયો (૧) સમપન-સમન.

શબ્દાર્થ—ભાવના નાર = અનિલાદિ નાર ભાવના. (તુઓ નિવેચન) નીર = પાણી. ગમીર = અગ્રાધ, એક કદી ન મુકાય તેવું ચલિત્યો = મોટા ય્થ, ધરો. (અદ્યત્થા = પાણીનો હોય). સમપન = સમપરિણામિપદ્ય. સમીર = પવન.

૧. શ્રીવાંસ્પદાર્થ, ભાગ પહેલમાં પહેલી ત્રણ ભાવના ઉપર, અને ભાગ બીજામાં નાહિકા અથવા નદી વગેરે નાર ભાવના ઉપર નિવેચન કયું છે પ્રકાશ-શ્રી એનર્લ પ્રધારક જગમ, ભાવનગર.

૨. શ્રીકૃષ્ણવિનયવિજય-આશ્રય-સાર્થાર ૩. ૪ ૫. ૩૩-૩૪ ૬. ૧ ૫૫-૫૬ અને ૧ ૧૨-૧૩

અતરાત્મ છે (ઉપમિતિ ભાષાંતર પ્રસ્તાવ ૬, પ્રકરણ ૧૪, પૃ ૧૬૦૮). સમતાને અને શ્રીઅધ્યાત્મકરુદ્રમ શ્રવણા મુનિમુદર મહારાજે આજો પહેલો પ્રસ્તાવ રચ્યો છે અને તે પર એ વિવેચન કર્યું છે શ્રીવિનયવિજયજી મહારાજ આરાધનાસ્તવનમાં કહે છે કે—

અમતા વિજુ જે અનુસરે, પ્રાણી પુખ્તના કામ;

હાર ઉપર તે સીંધવું, ઝાખર ચિત્રામ, ધન ધન તે દિન માદરેલ.

સ્થાન સ્થિતિઓ કાર્યો રહે—નદીના પ્રવાહમાં વચ્ચે વચ્ચે ધરા આવે છે ત્યાં પાણી ભરેલું રહે છે અને આગળ ઉપર પાણી ચાલતું થાય છે પૂનામાં મૂળ—મૂકાના સુગમ પર પાણીનો સ્પર્શ થાય છે તે સહવચ્ચ કહેવાય, પાણીનો ઢોલ પલ્લ સહવચ્ચ કહેવાય. મોટી નદીઓમાં આવા કંઈ ઢોલ છે છતાં આ પાસે સ્વીડ્ઝર્લેન્ડમાં દાનના મોળા કંઈને લોક જોઈ છતાં (Lake of Geneva) નું નામ આપ્યું છે નદીના પાણી તો આસ્વાં જતા ઢોલ, પલ્લ તદ્દમાં પાણી ભરેલું રહે છે. ધ્યાનમાં વિચારની સ્થિતિ અને જોડાતલા ઢોલ છે ભાવનામાં પાણી ચાલે, ધ્યાનમાં જોડે ધ્યાનકે સિંચ થાય. નિભવનગરને નાકે અપેક્ષ ભાવનાનદીમાં કંઈ છે એ પાણીથી ભરપૂર રહે છે અને અહરથી ધ્યાન—ધરે શ્રીજીવથી સ્થિત રહે છે ધ્યાનયોગને શ્રીશિવપિં મહારાજ કૈતધમનિ સાર કહે છે તેના પર વેદ કથા બતાવી તેનો ઉપનય ઉતારી કમાલ કરી છે ધ્યાનનું સ્થાન સુખ ત્યાં માટે આ વિશ્વજનું નામન જૂલ લાભકારી થાય તેનું છે. 'સદ્વિચારાનિ બર્થ' કૅસને આધારે કર્યા છે

અમપન ભાવ અમીર—એ નગરી ઉપર અમપરિણામરૂપ પવન નિરંતર વાવા કરે છે ત્યાં કોઈ ગરીબ-તાવર નથી; ત્યાં કોઈ ઉચ્ચ-નીચ નથી; ત્યાંનું બાપુ વાતાવરણ અમાનતાથી ભરપૂર છે આ અમાનપણાનું વાતાવરણ અનિ મહત્ત્વની વાત છે (૪)

ઉવામાં મારી નદી, દુદ્ધ દુકામ ન માગ હા;

રૂઠિ અનીતિ ધ્યાપ નારે, 'આનંદપન' પર માગ હા ચમ ૫

અર્થ—એ નગરીમાંથી ઉચાવોલસાપણું જ નથી (જોકે ઠેકાણેથી બીજા કામે પરણે કે હજીએ જ્યાંપણું નથી.) ત્યાં સોદ, હસમખેર કે જોવા પાપીઓનો સ્પર્શ નથી, તેમજ ત્યાં દુકામનો સ્પર્શ નથી. એ નગરીમાં સાત પ્રકારની ઈનિષ્ટો કે ઉપદ્રવો થતા નથી. ત્યાં કોઈ પ્રકારની અનીતિ-અન્યાય થતા નથી અને ત્યાં આનંદપન પડતો વિશાલ થાય છે. આવા નિરુપદ નામના કેશમાં આવેલા નિભવ નામના નગરમાં અત વર્તી વસે છે. (૫)

પામનર—દુરાક-ગાલ જેવ-જેવ ઈનિ-અનિ

સત્યાર્થ—ઉપાસો = ઉપજ, વસ્તુ ફરી થો તેનું રસમિતર (પરખરી) નસરી = એ નસરીમાં દુરાક = અનુભવી તરી, ફેમિન (feminine) દુરાક = મેર વખે દસાખાર, પાપીઓ જેવ = સનધ ઈનિ = અન્યાય વખેરેને નુકસાન કરનાર ઉપજ અનિનિ = દુરાચરણ, પાપ, અન્યાય. મેવ = વિશાલ.

વિવેચન—એ નગરીની કેટલીક સામાન્ય વાત પણ એઈ લઈએ —

ઉચ્ચાળો નદિ—આ નિર્ભયનગરી તો એવી છે કે એમાંથી કોઈ પણ કારણે કેઈ પણ દિવસે ઉચ્ચાળો જાસ્વાનો પ્રસંગ જ આવતો નથી. ત્યાં તમે વજર સહાએ શાંતિથી, સ્થિરતાથી, આનંદથી રહી શકો છો અને જાવના—નદીના જમીન પાણીમાં આનંદ કરી સમપણાની હવા ખાઈ શકો છો અને જને ત્યારે આનંદરામાં અવગાહન કરી સ્થિર થઈ શકો છો.

એ નગરમાં દુહ લોકોનો સંબંધ થતો નથી, કારણ કે એ અતરંગ શબ્દમાં દોષિત આત્માઓને સ્થાન જ નથી. ત્યાં તો મહાપુરુષવાન, ઉચ્ચ આસ્તિકતાળી, સમતાવાળા હોવાને જ સ્થાન છે.

આ નિરપૂરકદેશ અને એની નિરપૂરકનગરી એવી છે કે ત્યાં કદાપિ દુકાળ પડે જ નહિ. દુકાળમાં માણસ સંપત્તિવાળ હોય તોપણ હેરાન-પરેશાન થઈ જાય છે અને ગરીબ માણસોનો તો પુઠ્ઠો નીકળી જાય છે. આ નિરપૂરક દેશવાસીને તો પર ચીજની સ્પૃહા જ નથી એટલે ત્યાં દુકાળનો સંબંધ જ ન હોય.

ત્યાં ઈતિ-ઉપદ્રવ નથી. ઉપદ્રવના સાત પ્રકાર મળવામાં આવતા હતા. ૧. અતિ વરસાદ થાય, ૨. અનાવૃષ્ટિ થાય, ૩. પાકેલ જંગલ પર ટીક પડે ૪ પાકેલ જંગલ પર ભીરોનો ઉપદ્રવ થાય, ૫. પક્ષીઓ-સૂડા વગેરે યોદ્ધા સંખ્યામાં આવે જંગલ ખર્ચી જાય, ૬. પર જકેનો ભય-જન્ય રાજાઓ અઠાઈ લઈ આવે, ૭. યોદ્ધા જંગલને ઉપાડી જાય. આવા કોઈ ઉપદ્રવ એ નિર્ભયનગરમાં થાય નહિ. જ્યાં સ્પૃહા કે ભય નથી ત્યાં પછી ઈતિ-ઉપદ્રવ યોના થાય અને કેને થાય ?

અનીતિ—એ નગરમાં કોઈ જાતનો અજ્ઞાન દેઈને થાય નહિ. ત્યાં કોઈ જાતનું પાપ નથી, એકમત્સાદ નથી, અત્યાચાર નથી, દુશ્મનાર નથી. એવું એ નિરપૂરકદેશમાં આવેલું નિર્ભયનગર છે.

ત્યાં એક વાત એવી છે કે જે બીજે લોકોએ જ એવામાં આવશે. ત્યાં આનંદમહાનંદ પદ્યનો નિવાસ છે. અત્યંત ઉમિલ આંતર જાય છે અને જન્ય ભૂમિકાની શાંતિ છે. ત્યાં અત્યામદસાનો પરમ આનંદ, પરમાત્મપદનો સાક્ષાત્કાર, સાચા આનંદપદના અનુભવો છે અને પારદી આશાથી નીપજતાં પરાભવ, આશ્રયન અને શીતલાની વેરહાજરી છે. સર્વ હૃદય વરસે સમજાવ, સુણાનુરાગ, શીતલુળી પર કનુલુ અને બાહ્ય લાવમાં રાથી નીચ-અધમ કાર્જ કરનાર વરસે મધ્યસ્થવૃત્તિ હોય છે.

આપ દેશમાં અને આપા નગરમાં અતર્થાંત્રી વસે છે એ ખરો જીતનનો પ્રદેશ છે. વસ્તુવિચાર થાય અને એ અતર્થાંત્રી વચ્ચે એક રીતે જરા પણ ફેર નથી, પણ એને શોધી કાઢવાનો છે, અને, સાચું કહીએ તો, તે તું પાતે જ છે. આનંદમાં રહે કે એ અતર્થાંત્રી

અનંત આત્મલક્ષ્મીનું સ્થાન છે અમૂલ્ય તેલેલક્ષ્મીના પતિ છે અને જાતે શિવગ્રામી અને શુભગ્રામી છે. આ આનંદપદનો આલોગ કરવો હોય તો નિઃસ્પૃહદેશને યોગી જોના નિઃશ્વનગરે પહોંચી જાઓ. ત્યાં અનંત આનંદ છે વિલાસ છે અને સર્વ છે એટલું જ નહિ પણ ત્યાં કોઈ પણ પ્રકારના ઇતિ-ઉપદ્રવને સ્થાન પણ નથી માટે મન શાંત તો અતર્થામીને શોધી કાઢો. (૫)

ઉપસહાર—આ પદને ઉપસહારની ભાગ્યે જ જરૂર હોય. અતર્થામીની શોધમાં નીકળેલ યોગીશ્વરે એનું સ્થાન, એનું નગર વિગતવાર જાણી જોના પતા આપ્યો છે. આવા અતર્થામીના પ્રદેશમાં પગ મૂકતાં આખો વિકાસક્રમ ફરી જશે, સમસ્ત વાતાવરણમાં શોધો પહોંચી જશે.

શ્રી યોગીશ્વરે રૂપકોનો ઉપયોગ સારી રીતે કર્યો છે. શ્રી ત્રિદશિ' મહારાજે રૂપક રૂપે જતાવેલ ચારિત્રરાજ મહારાજના જૈન નગરમાં અને આ વસ્તુસ્થિતિ-મહારાજના નિર્જન નગરમાં રેશ્મીર થયેલો છે. પણ જે અવલુનીય આનંદ જોની નિઃસ્પૃહતાવેદિકાની કલ્પનાથી થાય છે તે જ ભાવ દેશ, નગર અને પોણ વગેરેના રૂપકોમાંથી આવે છે. જમી વાતનો સાર એ છે કે તારે આવર પ્રદેશમાં પ્રવેશ કરવો હોય, તો તેની આખી સ્થિતિનો જમાવ આવી શકે તેવી, તને સમજાય તેવા રૂપકવાગી કાવ્યભાષામાં તને માગદશન કરાવ્યું છે આવો અવસર વારંવાર આવતો નથી. પોતાનું સ્વરાજ્ય પ્રાપ્ત કરવું હોય અને હંમેશાં માટે અન્વારની સહીયું સ્થિતિને ગ્રહ કરવી હોય તો મારા રેવ! મારા રાજેદ્ર! મારા સાહિત્ય! આ તક જૂઠીય નહિ તારા ખસ ભાવને સમજ અને તારું પોતાનું વાતાવરણ જમાવ આ તો પારકા પ્રત્યક્ષના માહિત્તો બનાવ થાય છે અને પોતાનાં જાતને કે પોતાની વસ્તુને પિછાણે એટલી જોની શક્તિને પણ હળી રહ્યા છે માટે આ કાવ્ય દેશનગરના અદ્ભુત રાજાના પ્રદેશમાં કાબલ થા અને ત્યાં રહેલા રાજાને જોના મગીની સહાયથી જો. તને લાગશે કે જો રાજા તારી પાસે જ છે તું પોતે જ છે માટે મળેલ ધન્ય તક ન સુમારવા ત્યાં પોતે સાંધત સુલુ કરનાર સાધ્ય સ્થાનને જાણજ પિછાણી લે. તું કોણ છે? કોના ઘરને? ક્યાંના રહેવાસી? અને ક્યાંના ક્યાં ચલી ગયો છે? જરા અદર જો, જોડો ઉતર અને તારા પોતાના દેશમાં આવ્યો જા! (૮૩)

૫૬ ચારાસીમુ

શ્રુતિકા—યોગીજો ધ્યાનને ખૂબ પ્રાધાન્ય આપે છે તેનું કારણ છે પ્રાણી વ્યારે ધ્યાનાવસ્થામાં હોય છે ત્યારે તે સર્વ આધિ, આધિ, ઉપાધિને વીસરી જઈ પોતાના ધ્યેય સાથે જોડતા અનુભવે છે અને જાણી તો જોને આખી દુનિયામાં ધ્યેય જ રેખાય છે અને એવો જોમાં પ્રગટિ કરવાં જો ધ્યેયની સાથે જોડતા અનુભવતા ત મગ જઈ જાય છે યોગ

શાસ્ત્રના સાતમા પ્રસ્તાવમાં યોગિસાજ શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યે ધ્યાન કરનારનું વર્ણન કરતા જણાવે છે કે “ધ્યાન કરનાર સમયની પુરીજીવાને પકડી રાખે છે. જરૂર પાતા સમાન જીવે છે; સ્વસ્વરૂપમાં અપરિચ્છિન્ન રહે છે; કદી, પવન કે તરંગથી પરિવર્તિત થતો નથી; અપ્રમાણમને મનન કરે છે; સર્વ કામથી નિર્વૃત્ત રહે છે; કામભોગથી વિરક્ત રહે છે; પોતાના શરીર પર પણ સ્પૃહા વજરનો હોય છે- રાત્ર અને ગરીબ સ્વપના કદવાળને ઇચ્છે છે- સર્વ જીવો પર કમળાંથી ભરેલો હોય છે; સંસારના મુળથી વિરક્ત હોય છે- મેઠુ જેવો નિર્લેપ હોય છે- અદ્ભુત પેઠે આનંદ આપનાર હોય છે; પવન પેઠે સુગંધિત હોય છે અને સદ્ગુણિશાળી હોય છે.”

જો યોગ જાણીયા ધર્મધ્યાન અને શુદ્ધધ્યાનના હોદ્દા પેટા હોદ્દા, ધ્યેયનુ સ્વરૂપ, સમાધિની કલ્પના આદિ અનેક ઉપયોગી હકીકતો જણાવવામાં આવેલી હોય છે વિશિષ્ટ ધ્યાનમાત્ર એ આખા યોગ જાણીનો સાર છે- કૌન જાણીયા જતાવેલ સમયની વરાકાઝ છે; સર્વ કર્મથી સંકલિતજીવી સ્થિતિ માટે અતિ ઉપયોગી, આદેશ અને આસન્ધ તત્ત્વ છે; જાણીયા દોકનનું નવનીત (માનવ) છે અને પુલિ-વિચારણા અને કલ્પ-ક્રિયાનો સુખે જતાવનાર ભવ્ય શ્રુતિકા છે.

આ ધ્યાનમાર્ગને પ્રાપ્ત કરવાનું યત્નીર મેળવવાનો પ્રયાસ કરવા યોગ્ય છે. યોગીએ ધ્યાનયોગની વાતો કરવાને વહેલ પોતાના જીવનમાં જીવી જતાવે છે. એના વાતાવરણમાં અદ્વિતીય દેશમાં જઈને જાયેલી હોય છે અને એના દેહાવમાં, વર્તનમાં, વિકાસમાં અને વાણીમાં અદ્ભુત સૌમ્ય પ્રસરેલ હોય છે. ધ્યાનયોગનો મહિમા જતાવવા માટે શ્રીઉપમિતિ-ભગવદ્ગીતામાંની ઉપરે અનુમુદર આચાર્યના મુળમાં બહુ સુદર વિચાર રજૂ કરી દીધા છે. ત્યાં પુંઢરીક મુનિ, ગીતાચર્ચ હોવા છતાં, પોતાના સુકમહાશયને પૂછે છે : સાહેબ ! કાલમાંથી તો પ્રાટા દરિયા જેવો છે. જો જાગવાને આવેલી છે તેનો દેહમાં સાર શો છે તે જાણ કરી જતાવેલ. આ પ્રશ્નનો જવાબ આપતા અનુમુદર આચાર્ય નીચે પ્રમાણે હકીકત કહે છે-^૧

આર્ચ ! આખા કૌન આગમનો સાર તવન નિર્ભળ ધ્યાનયોગ છે. જાધી વાતનું સ્ફુરક જો જોક શબ્દમાં આવી જાય છે. એનો હેતુ જો છે કે કૌન શાસ્ત્રમાં નીતિવિસ્થાપને અગ્રે જાગૈયા અને સાધુઓના જે અનેક મૂળ શુદ્ધો જતાવ્યા છે જે ઉત્તર શુદ્ધો જતાવ્યા છે જે વાહ ક્રિયાઓ કરી છે-તે સર્વનો અંતિમ જાગ, સવનું જીવન ધ્યાનયોગ છે. જો સર્વ શુદ્ધો અને ક્રિયાઓનો હેતુ ધ્યાનયોગ સાધવાનો છે. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે મુક્તિને માટે ધ્યાનસિદ્ધિની જરૂર છે અને તે ધ્યાનની સિદ્ધિને માટે મનઝસાદ સાધવો જોઈએ. અને તે અદ્વિતીય વચેરે શુદ્ધ અનુભાવથી સાધી શકાય છે. આવી શીત સર્વ અનુભાવનું

૧. વેદાન્ત સૂત્ર ૩.૭.૭-૮

૨. ઉપમિતિ-ભગવદ્ગીતા ચતુર્થ, પ્ર. ૮ પ્ર. ૬ પ. ૨ ૩૬

અંતિમ ધ્યેય મનઃપ્રસાદ થયું, જો તારા સમજવામાં આવ્યું હશે. જોટલા ઉપરથી તારા બલ્લવામાં આવ્યું હશે કે સર્વ અનુકાનો વિચારશુદ્ધિ માટે કરવાનાં છે વિશેષ પ્રકારે શુદ્ધ (વિશુદ્ધ) અને એકાગ્ર મન તે સર્વથી ઉત્તમ પ્રકારનું ધ્યાન છે તેટલા માટે ભાઈ! આખી કાશ્યાપીનો સાર શુદ્ધ ધ્યાનયોગ છે અને જો પ્રાણી શ્રીશ્રી યોગવવાની ઇચ્છા રાખતો હોય તેણે તે યોગને સાધવો જોઈએ; તેણે ધ્યાનયોગને સિદ્ધ કરવો જોઈએ. બાકીના સર્વ અનુકાનો છે અને બીજા ૭ મૂળ અને ઉત્તર શૃંગો છે તે સર્વ જો ધ્યાનયોગનાં નશ કરવા છે એના પેટામાં આવી ભલ છે અને તેટલા માટે ધ્યાનયોગને સર્વનો સાર કહેવામાં આવ્યો છે ”

યોગાચાર્ય શ્રીમાન હેમચંદ્રસૂરિએ સ્વાનુભવસિદ્ધ કરીકેતો યોગશાસ્ત્રના બારમા પ્રકાશમાં કહી છે યોગભિન્દુમાં શ્રી હરિચંદ્રસૂરિએ, જ્ઞાનસારમાં શ્રીમદ્ બશોવિજય ઉપાધ્યાયે અને જ્ઞાનાલોકમાં શ્રી શુભચંદ્રાચાર્યે જે ન વાત લુપ્ત લુપ્ત આકારમાં કહી છે ‘મન સાધ્યું તેણે મધ્ય સાધ્યું’ જો વાત ધ્યાનરૂપનુભવે પવ્ય કહી છે અને તેથી આખા ધ્યાનયોગનો મહિમા બધાને જણાવવામાં આવી ભલ છે

ધ્યાનના અનેક પ્રકાર છે એનો આજો કામ છે એની લુપ્તી લુપ્તી પરિસ્થિતિઓ છે અને તેની પૃથક્ પૃથક્ ક્ષણો છે ધમ-શુકલધ્યાનના સેટો અને એના વિભાજો વિચારીએ, એના પિઠસ્થ પદસ્થથી પ્રાપ્તિને રૂપાવીત ક્ષણના આકારો અસ્થિતિએ ત્યારે ધ્યાનનું પ્રારમ્ભાદ જ્ઞાન અને એના પ્રતિભાવોની જ્ઞાતિ આવે છે ધ્યેયની વિવિધતા હોય છતાં પણ શ્રીશ્રી તે એક જ છે અને વિશુદ્ધ આદર્શ નજર સ મુખ રહેતો માર્ગસિદ્ધ, અનુધ્યાનસેદ કે સાધનસેદ હોવા છતાં છેવટની એકવાક્યતાની શક્યતા કામમ રહે છે. જોટલે સર્વ અનુકાનોનો સાર ધ્યાનયોગમાં આવી ભલ છે

ધ્યાનયોગની ઉપયુક્તતા અનેક પ્રસંગે વિચારી છે છતાં એને અનેક આકારમાં અને લુપ્ત લુપ્ત દશિભિન્દુથી સમજવા-સમજાવવા યોગ્ય છે કારણ કે જો આગમનો સાર હોઈ કિયા-વિચારણાનું અધ્યભિન્દુ બને છે અને એને બરાબર હૃદયગત કરવામાં આવે તો ઘણા ફેસનો ઉઠા આવી ભલ છે અને અનેક નુકસાનોને દૂર કરી શકાય છે જો ધ્યાનયોગમાં ધ્યાતા પ્રાણી પોતે, ધ્યેય આદર્શ મૂર્તિ અને જો બજને ભેડવાર સાંકળ તે ધ્યાન ધ્યાન જો કિયા હોવા છતાં નિશ્ચિયપણાને અનુલસ છે સ્વયં નિશ્ચિયતાને સંજોગે છે અને કિયામાંથી યોગસ્થાનો એનો ઉદ્દેશ હોવાથી જો એક સીતે નિશ્ચિયતા જ છે અને છતાં જો કિયા છે જો વાત વિચારવાથી બેસી જશે.

આવી અસાધારણ કિયા, આવી અદ્વિતીય નિશ્ચિયતા, આવી આત્માની નજીક પહોંચી જવાની પ્રક્રિયા બધારે પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યારે દુનિયાની સર્વ ઉપાધિ લૂટી જવાય છે, પરજાવની યોગ્યજલ્લ થાય છે અને આદર્શ સાથે એક કલાતા પ્રયત્નમાં ન જાય.

બલ છે આવા ધ્યેયને પકડી દેવાને માટે પસંદગી તો કરવી જ પડે, પણ પસંદગી કર્યા પછી તો તેના સિવાય કાંઈ સૂઝતું નથી. સવત્યાળી વીતરાજ દેવને આવા ધ્યેય કર્યા હોય, વીતરાજનાવના હૃદયમાં બાકી જઈ હોય, ત્યારે જ્યોત ઉપર કેવી હજની લાગે, જ્યેની હજની લાગે ત્યારે એવના કેવી રીતે અનુભવે, તે વાત અહીં બતાવવાનું પ્રયોજન છે જ્યોત વિચાર કરતા એક વાતની સ્પષ્ટતા કરી નાખવાની જરૂર છે : મોત્ર માત્રના આનંદમાત્રની જટિલતા છે તેને માટે સરીર અને યંત્રીર એક જો. તેવું આ કાળમાં ન મળે તોપણ તેની જાવના થઈ શકે છે અને તે માટે ત્રાટકે જલેરની પ્રાથમિક કેળવણી દેવા મોજ છે આવી પ્રાથમિક રીતમાં પણ ધ્યેય સાથે કેવી જોડતા થાય, ધ્યેયને જાણે આનંદ ફેરફાર દેવા થાય, હૃદય અને મનને મેળ દેવો મળી બલ, દુનિયા તે વખતે કેવી લાગે તેના વિચાર રજૂ કરવાનો અત્ર પ્રયાગ છે હૃદયમાં રહે કે મહાત્મ આનંદમાત્રમાં તો હજુ પ્રવેશ થયા નથી, હજુ તો આનંદોદર ફરતા ફેરા મરાય છે હજુ જ્યોત અસ્માસ થાય છે તે વખતે પણ જ્યેની હજની કેવી લાગે છે તે રીતનું અત્ર વર્ણન છે આની યોગીની અવધૂતતા, જોડાત્વ અને સમચિત્તાવાની તો અત્ર જાવના જ છે અને પ્રાથમિક અવસ્થાને આંજણે હજુ તો ઊભા ઊભો, જો વખતનાં જોડાત્વ, હલતીનતા અને પ્રસન્નતા જોડવાર અનુભવાય તો પછી પ્રભુની વસિકારી યોગતા જે આનંદ આવશે તે પણ અત્યંત થઈ પડશે.

૫૪

(રમ-રમ)

માગી સમાન હમારી, જિનરામ ! સુમસ છન્યો મેં જાગીં.

કાઠકે કહે કવહ નરિ કુટે, સોજસામ સજ હારી;

જેસે ઝમસી ઝમસ કરત સમે, સાગ રહી ચ્યું સુમારી જિનરામં ?

અર્થ—જિનરામ ! (તમારો) સાથે થયો મેં સાંભળ્યો છે (તેથી અથવા ત્યારથી) મારી હજની તમારામાં લાગી રહી છે અને તમારી ૨૬-લે લાગી છે (જે ૨૬ કેવી છે ?) કોઈના કહેવાથી કહી ન જૂં તેવી જો લમ છે અને જોલે (જે ૨૬) લોકલાજનો સર્વ જલ પણ તદન છેડી દીધો છે. એમ અહીંથી માણસ કસુમ પીએ તે વખતે તેને તેનું ઘેન થકે, તેમ અને હવનુ ઘેન થકે છે અને તમારામાં અને ૨૬ લાગી જઈ છે (૧)

શબ્દાર્થ—જાગી = ચેડી, નીંણી હજન = ૨૬, પ્રીતિ, લહે. હમારી = અમારી. મુજબ = મારો વત, આત્મ સુખો = સહજો. કાઠકે = કાઠી, કાઠકે કહે = કહેવાથી. કવહ = કવો ની, કરી પણ. છી = નાથ થાય, મુકાર્થ ના. સોજસામ = સમાજની-અવધૂતની-સરખ, ચોતેલાં નાનું કહેવાયો. ૨૬. સમ = આત્મી, પૂરી. પ્રી = પેડી રીધી, અથવા કરી. રીધે = એમ. અમારી = અહીંથી, ન્યાત્મજ કસુમ ફરત. અત્ર = નથી, સના. સમે = વખતે. સાગ સી = લાગી રહી, માનુ સી. જ્યું = એમ. સુમારી = આંખમાં રેવાનું ઘેન, નથી, ૫૪ વૈભવ મોહા વગેરેનો થવ

૧ પ્રત્યાંથી આ જા અનુ નથી, પદ્યોત્તર ગ્રંથો લખતા નથી.

વિવેચન—જિનદેવ! મેં તારા મુશ્કેલી સાંભળ્યો મેં તારા વિષયકવાય પરનો વિષય સાંભળ્યો, મેં તારી અદ્ભુત મેત્રી-પ્રમોદ-કુણ-માધ્યસ્થ-ભાવના સાંભળી એટલે હવે મને તો તારી લગની લાગી છે અને તારે પગલે આલવાની હોય થઈ છે અને તને મેં આદર્શ તરીકે સ્વીકારી તારા જેવા થવાનો નિર્ધાર કર્યો છે. જ્યારે પ્રાચીને કોઈની લગની લાગે ત્યારે તે તેને જ રોજે છે તેનો જ વિચાર કરે છે તેના મન મવાની ભાવના કરે છે પ્રથમ પ્રભુને પિછાન્યા; પછી એના ઉપર ભક્તિ ભર્યું; પછી એની બાહ્ય (ફોર્મ) સેવા કરવા માંડી પછી એની ભાવસેવા લગી; પછી એની મૂર્તિ^૧ હૃદયમાં સ્થાપવામાં આવી, પછી એનું ત્રાટક ચક્ર; પછી ત્રાટક લાશ મૂર્તિ^૨ મનમાં લગી ગઈ અને પછી તો એના પર એવો પ્રેમ લગ્યો કે જ્યારે ત્યારે એ જ ચાહ આવે, અને એનામાં હવે થઈ જવાનું મન થઈ લગ.

વિચારણા, અભ્યાસ, શાસ્ત્રમય જ્ઞાન વિશુદ્ધ પરિવર્તને જ એ સુમલ્લ પૂર્વક જે નિર્ણય થાય તે બરાબર સંધાઈ થઈ જાય છે અને પછી તો એની લગની લાગે છે અને આખી દુનિયામાં પોતાનું પ્રેમપાત્ર એક જ છે એમ લાગે છે આનંદોગની પૂર્વસેવામાં દેવ-ગુરુ-પૂજન, સદાચાર, વપ અને શાસ્ત્ર-અભ્યાસ, જે ચાર ભાગનો પૂર્વપાઠ શ્રી હરિભક્તસૂત્રિએ બતાવી છે^૩ તેમાં આ લગની લાગવાની વાત પ્રથમ પૂર્વસેવામાં (દેવપૂજનમાં) આવી જાય છે.

પ્રભુના મુશ્કેલીથી શુભો તો એવા છે અને તે એટલા ઉચ્ચગામી છે કે એક વાર એના ઉપર છવ્ઠાં ધ્યાનથી એટલે પછી તો કોઈ એને માટે જમીને નહીં કહે પણ એ લાગેલી લગની કદી છૂટવી નથી અને પછી એમ કરવામાં શરમ પણ લાગવી નથી. લોકો આવીને કહે કે ભાઈ! તમે તો ભગવત થઈ ગયા કે બાપા થઈ ગયા, તમે બેરી-છોકરોને વિચાર્યા કે વેપારધંધા પર બાપલું મૂકી—જેને જે મનમાં આવે તેવું મુકાવે—પણ સાચી લગની લાગી હોય તે પોતાની હવે ઊંઠે નહિ. સાધારણ મહેવારુ દાખલો સમજવા માટે હઈએ તો અહીંવનો કસ્ટો પીનાર જેમ અહીંવ માટે તલસ્થા કરે એની આખમા અહીંવનું ચેન તલસ્થા કરે, એ કસ્ટો કરે ત્યારે જ એના છવ્ઠાં ચેન પડે, એ પ્રમાણે લોકલાગની થિતા કર્યા વગર પ્રેમી પોતાના ઇંદ દેવ જિનશબ્દકારાશબ્દ લગની લગાવે છે. આજ પચાસમા પદમાં એસે જિનચરણે થિતા થઈ ૨ મના ની ટેક નીચે જે પ્રકારની મન લગાડવાની પ્રેરણા કરવામાં આવનાર છે તેના પ્રકારની લગની પ્રભુમાં લાગી જાય છે અને તન્મય થવાના માત્ર ઉપાદા થતા જાય છે. આવા પ્રકારની જુમારી જ્યારે લાગે ત્યારે પૂર્વસેવા પરકાષ્ટાએ પહોંચે છે સાધનની નજીક પહોંચી જવાય છે અને આનંદોગના ઉપરના ઘર પર પહોંચવાના પગરણ મઠાય છે અહીંવનું છાંત હીનોપમા જેવું લાગે છે પણ તાદરસ છે અહીંવનો રજ લાગે ત્યારે ત મન થઈ જવાય છે એ પ્રમાણે પ્રભુમાં

લગની લાગે ત્યારે આળી કશા ફરી બાથ છે અને પછી તેા બ્યવહારમાં કહેવાય છે તેમ—

જેસી નીત હતામ મે, તેસી હરિ સે હોય;
અથવા બાથ પૈક મે પક્ષા ન પાકે હોય.

એ વાળી વાત થાય છે લગની લાગે ત્યારે હુનિયામાં બીજુ કાઈ સુખનું નથી, બીજા વાત જમતી નથી.

જેસે ચોચી ચાગધ્યાન મેં, સુરત ટરત નહીં ટારી;

તેસે 'મર્નદપન' અનુહારી, પ્રમુક હુ ચલિહારી ચિનરાજ. ૨

અર્થ—જેમ ચોગધ્યાનમાં લાગેલ ચોચીની ધ્યાનમૂર્તિ ટાળી ટળી શકતી નથી, તે પ્રમાણે આનંદધન સમાન પ્રભુને હું નિહાવર બંધ છું. જેની વાહવાહ બોલું છું; અથવા ચિનરાજ પર મારી લગન લાગી છે. (૨)

વિવેચન—જરા વધારે લઠિ લખલો આપે છે ચોચી ચોગમાં કિતરે છે ત્યારે તેના ધ્યાનમાં એક આદર્શમૂર્તિ હોય છે ચોગપ્રગતિના શરૂઆતમાં પ્રાપ્તી પોતાને અલિખત આદર્શનું ધ્યાન કરે છે. કોઈ મહાવીરનું ધ્યાન કરે, તેા કોઈ અદિદેવનું કરે, કોઈ મત્સ્યેન્દ્રનાથનું કરે, તેા કોઈ સમ, કૃષ્ણ, મહાદેવનું કરે. જો વખતે જે ધ્યાનમૂર્તિ હૃદયમાં મુકરર થાય તેને સુરત કહે છે ચોચી ત્યારપછી ધ્યાનથી કિતરે તેાપણ પેલી સુરત તેા ટાળી ટળતી નથી. આ વાતની સ્પષ્ટતા ચોગમાં પદમાં વિસ્તારથી કરી છે અને આગે ચોગનો વિષય છઠ્ઠા પદના વિવેચનમાં કહ્યો છે. તેથી અત્ર પુનરાવતન ન કરતા તે તે સ્થાનોને નિર્દેશ કરવાથી કામ સરશે. 'જોચી સુરત સમાધિમે ની અગમ્યામાં જડી વિવેચન મર્ન જમુ છે અને છઠ્ઠા પદના વિવેચનમાં પ્રત્યાહાર સુધીના ચોગના અગેનું સ્થાન અને સમાધિચોગનું સ્થાન જવાબાઈ જમુ છે તેવાક કરવા સુચવન કરી તેવા ચોચી અથવા ચોગમાં આદર્શનિષ્ઠા કરી ધ્યાનમૂર્તિમાં મનને સ્થિર કરે તે વખતે જે સુરત મુકરર કરે તે ટાળવા ખાસ્તા ટળી શકતી નથી—જે વાત લગની કેવી લાગે તેના કાષ્ણકાદિ જતાવે છે.

સુરત નો અર્થ સલોગ પણ થાય છે; પણ તે અર્થ લાગતો નથી. અર્થ સ અર્થ પરથી મૂર્તિની લાવનાનો મેગ બરાબર મેસે છે. ચોચી જેવી સીતે પોતાની ચોગમૂર્તિમાં નિમગ્ન થાતી બધ, અથવા અફીળી—અમલી જેમ પોતાના નિશામાં અકૂચ મર્ન બધ, તેમ મારા પ્રભુમાં હું મારી લગની લગાવી હઉં છું પ્રભુને જ જગતમાં જોડું છું અને પ્રભુમય થવાના પ્રભુવાને પથે આગ્રમ થવા હું પ્રભુની અલિહારી મારું છું. મારી ધ્યેયમૂર્તિ જેનામાં મને લગની લાગી છે અને જે લાગેલી લગની કોઈ કાળે પણ છૂટે તેમ નથી, તે મૂર્તિ આનંદધન સમાન છે. આનંદધનને અનુરૂપ છે.

શબ્દાર્થ—સુરત = સલોગ, પ્રેમ-ધ્યાનમૂર્તિ. ટરત = ટૂર વાત. તસે = તેમ. અનુહારી = અનુરૂપ, અનુકાર, સમાન. અલિહારી = ખૂલી, વાહવાહ, ચોગવર કરું.

‘સુસ્ત શબ્દ વધારે વિચારણા માગે છે એની માથે સુસ્ત શબ્દ પણ છે એના અર્થ પણ ધ્યાન, ચિંતા અને લગની થાય છે સુસ્તાની વાડીના મીઠા મોરલાને કંઠાપીએ ખમર ક્યો છે. એ સવનો ધોષ-મુર્તિમા સ્ફુગ કે આવરિક એકરસની વાત છે અને ધોષને આતર થયું સમજાવે રજૂ કરવાનાં હકીકત છે. આવા પ્રકારની સુસ્ત કે સુસ્ત, જેના ઉપર ચોખી સ્થિરતા કરે છે તે એક વાર લાખ્યા પછી ટાંગાં ટંગાં નથી આવે સુસ્તાનો મદિમા છે.

પ્રભુની બલિહારી ગાતા બાત્ત અદરથી પ્રભુ નીકળી પડે છે, અતરાતમા મુત્તાત્રવ પરમાત્મદશા અનુભવે છે અને એની કાપી અદર થાય એ/હે લોકલાજ કે જનમન રજનને સ્થાન જ રહેતું નથી આવા પ્રભુની બલિહારી છે. આવા ચેતનરાજનો જન્મ છે (૨)

ઉપમ્પા હાર—ધ્યાનમા રહે કે આ પદમા બતાવેલ લગનીની વાત ધ્યાનયાત્રાપ્રાપ્તિની પૂર્વદશા સૂચવે છે શુદ્ધધ્યાનના પ્રવચના એ પાયા પ્રાપ્ત થાય તે પહેલા આવી વિચારણા થાય છે પ્રભુમાં લગની લાગે છે પોતાની પ્રભુતા ઓગળાય છે અને બ્યવહાર તરફ ઉપેક્ષા થાય છે એ ધર્મધ્યાનના ચાર પાયા પહેલાની સ્થિતિ છે; અને એનું સ્થાન ચેતની પૂર્વસેવામા આવે છે એકવાર પ્રભુમા લગની લાગે એ/હે એન ઓગળવા નિર્વૃથ્થ થાય છે અને પછી તો તે પોતામા જ મોકા છે એમ સમજાવ્યું જે આનંદ થાય છે તે પછી લગનીમા વધારા કરે છે આની લગની પ્રભુમા લાગે એ/હે સ્વાભાવિક રીતે વિવધ અને કષમ્બની મદતા થતી બાથ છે અને ઈરિકતા વિવથો પર સયમ આવે અને કષમ્બ પાવગ્ય પડતા બાથ તેમ તેમ પ્રભુતા પ્રગ્ન થતી બાથ છે એમ સમજવું આખા પદની ચાવી ‘જનમલા અને ‘સુસ્ત શબ્દોમા છે. એક હીનોષમા હોવા છતા બ્યવહારમા બરાબર વલન કરનાર સ્થિતિસુખક શબ્દ છે અને બીજો યોગપરિણામમા બરાબર કષ્ટ ભાવ દશક શબ્દ છે જિનરાજનો મુચ્ચ એ સત્તાગતે ચેતનનો પોતાનો મુચ્ચ છે અને એ દિગ્ધિએ જિનરાજમાં લાગેલાં લગની ગ્રામમા પોતાનો પ્રાપ્તએ મુચ્ચ માથો છે એ વિચાર લામા આ પદનું મૂલ્ય છે અને લોકલાજ એ ચાની વાતમા આજુ બ્યવહારથી લાંચા આગળની વાત છે. પછે તું તારી બલને ઓગળીશ, અને આખો તેને નમી પડીશ : બન્ધ માસા દેવા (૮૪)

પદ મધ્યારીમુ

ભૂમિકા—શુદ્ધ ચેતનને ચેતનનો વિવદ્ પડ્યા છે. એ વિરહના અનેક ગાન બોલે આજા વિરહી શ્રીની દશા બતાવવામાં કવિઓને ખૂબ આનંદ આવે છે; એ વખતે કવિત્વ એની વર્તુદ્ધ ભૂમિકા પર આવે છે; કારણ કે એ દશામા માત્ર મનની કચનાઓને પરાભૂમિ પર લઈ જઈ શકાય છે. સામાન્યજનમા ચીતાને શવજ ઉપાડી બાથ છે તે વખતની રામની મનોદશા વારિમદી શામાવજુમા વાધીએ કે અયોગવાટિકામા ચીતાનું લમણે હાથ દઈ બેઠેલ

ચિત્ર અવલોકીએ, સુખશામાં અજનિલાપ વાંચીએ કે હનુમાનની માતા અવનામુરારીને
જાવીશ વર્ષનો વિશેષ વિચારીએ, ત્યારે ચિરહીની કથાનો આજીવનજર આવાં બનશે.

ચોગ્રી અથવા અવર વત્તના વિભાગ પાડી નાખે છે. ચેતનદેવ એની શુદ્ધ કથામાં હોય
તેના ચિત્રો પીતરવા બેસે છે અને શુદ્ધ કથાવાળી ચેતના તેની સભ્ય કથના કરે છે, તે ચિત્રની
સામે ચેતનની વર્તમાન વિકૃત કથા નજરમાં રાખે છે. ત્યારે અવરતમા એક અનિનવ
તાન અનુભવે છે એને પાતાના વાસ્તવિક સ્વરૂપનું ચિત્ર ખ્યાલમાં આવે છે અને એ કથા
પ્રાપ્ત કરવા તેની જીદાણમાં ઇચ્છા અનુવંધ થાય છે અને એવી આકાંક્ષા ખરેખરી અદરથી
છેલે તેા એનું કામ થઈ જાય છે. એ નજરે આપણે ચિરકથાનો અનેક સ્તરોમાં અને એની
આસપાસ આપણી સભ્ય કથનાઓ જોવી કરી. આનંદજીના લગભગ ખરખં બેટલા પહોની
પાછળ આ કાવના એના લુહા લુહા આકારમાં ઢેખાઈ આવશે અને અથવા અથવા શાંત વાતા
વસ્તુની અદર એનું જાન કરવામાં આવશે ત્યારે એ અદ્ભુત મનોદશા અનુવંધ કરે છે એમ
લાંબા વચ્ચે રહેશે નહિ. આવા પ્રકારનાં ચિરકથાન ગાવામાં આનંદજીને ખરેખર કમાલ કરી
છે એમના વેધક લાગેલી અસર અદરના વાંતને હલાવે છે. અને એની વેધતા પ્રચ્છીને મુગ્ધ
બનાવી દે છે. ચેતના અથવા સમતાની અતિનિમજતા, એના લાગેલી વેધકતા અને એની
પતિદેવ વરુણી નકાદારી અનુકરણીય, આકર્ષક અને મનોરંજક હોવા ઉપરાંત એની અત
સગમ પૂજ સ્વચ્છતા હોય છે એની ઉચ્ચશાક્તિમાં જૂળ તેજ હોય છે એના સાપેક્ષ
લક્ષ્યમાં જૂજ એવશ્ય હોય છે આ હિંમે ચિરકથાનના પદો વિચારવાની વિકસિત છે.

પદોમાં જે અસરકારક તત્ત્વ છે તેમાં જે ઉચ્ચ શક્તિ છે એ શક્તિની અદર જે
ઉચ્ચ આશય છે એ આશયની અદર જે ભૂમિ છે અને જે ભૂમિ પાછળ જે વિશિષ્ટ
અધ્યાત્મજાણ છે તે અસાધારણ છે ઉચ્ચશાક્તિ છે વિશિષ્ટ છે વારંવાર વિચારમાં નાખી
દે તેવો છે અને સંસ્કારને વિશુદ્ધીકર બનાવનાર હોવા ઉપરાંત અસરકારીને પશુ સંસ્કારની
ભાવ પાડે તેવી કળાશ્રુતિ છે. અને એ ચિરકથાનના પદોમાં જ્યાં પણ કૃત્રિમ ભાવ નથી
એના સ્વભાવિક રસ એને ઉચ્ચ પદ પર મૂકી દે છે આ હિંમે ચિરકથાનનાં પદો
વિચારવાના છે એમાં કાવ્યમતકાર સાથે હૃદયગમવાનો સભ્ય આસ્વાદ છે અને એની
પાછળ ચોગ્રી હા જગ છે એટલે એને ચિરકની આજીવન મુખિકા પર ન વિચારત એના
આંતરિક તત્ત્વને અવેશવાં ભારે આનંદ આવે તેમ છે. આ વિષય પર એના વધારાસ્થિત સ્થાને
ઉપોદ્ધાતમાં વળુ ન થશે.

આ પદમાં શુદ્ધ ચેતના પાતાના પતિના અનેક લુલો વાદ કરી એની સામેનો ચિરક
દૂર થાય તે માટે સભ્ય કથના કરે છે ચિરકથાવર્ણિતા ચિરકની પદો અર્થ ત્વં એને
દેજે છે અને કોઈ રીતે પાતાની ચોગ્રીમાં પ્રભુ પધારે એ માટે સભ્ય સંકલ્પ કરી પાતાની
ભૂમિલતા સ્પષ્ટ કરવા છતાં પાતાનું પરસ્થ સભ્ય સ્થાન જસ પણ નીચું થવા દેવી નથી
એ એની મદદતા છે આજીવન પદ શુદ્ધ ચેતનાના મુખમાં મૂકાય છે.

જીજી રીતે વિચારીએ તો આ પદને લાક્ષણિકતા સ્તવન તરીકે વણવી શકાય તેમ છે પ્રભુ પાસે પહોંચી જવાની સ્પષ્ટ ઇચ્છાવાળો અભ્યાસરસિક-ચિંતન પ્રેરણાવાળો મુમુક્ષુ શુદ્ધ આત્મશ્યામાં વતવા પ્રભુની સલાવના કરી એને વચાસ્વરૂપે માનસ ચિત્રમાં રૂપે છે અને એને પોતાની સેજડીએ પધારવા વીનવે છે, એને જ્યાં ત્યાં શીપે છે અને હજુ પોતાની અદર તે હાજરશક્યુર જોઈએ છે એ વાત પૂરી જણતો નથી એવો મંદિરે મંદિરે લાપ છે અને જેની તેની પાસે એની વાત કરી એને મેગવવા તકસે છે આ દષ્ટિએ આ પદ આજુ પ્રવાહવાળા સ મુખ થતા મુમુક્ષુના મુખમાં મૂકવું હોય તો પણ જરાજર લાપ આપે છે મુમુક્ષુ ઉત્સાહી અને માર્ગ ચૂકે છે પણ અવરજવરમાં વધારે કોટા કિતરેલ નથી એવી રૂપના સાથે આ પદનો મજબૂર તેના મુખમાં મૂકવાથી પણ સારો લાવ આપે તેમ છે આટલા પ્રતાવ સાથે હવે પદને વિચારીએ.

૫૪

(રામ-માઝી મા. ૧)

વારી હું વાલક મીઠક,

તુજ વિદ્યુ મુજ નહિ સરે રે મુરિગન, લાગત ચૌર મનીઠક વારી ?

અર્થ—(તમારા) મધુરા-રસિકા બેલ પર દું તો વારી જાઉં છું હે અધ્યન! તારા વગર મારે નહિ નહે, કારણ કે તારા વગરના સુખ અને તો જુલ લાગે છે (૧)

વિવેચન—જિજ્ઞાસુ સાધક મુમુક્ષુ ચેતનનું સ્વરૂપ જાણે છે કેવને પિછાણે છે એના વાણીના પાત્રીય જુલ જાણે છે એની લાખાની મીઠાશ ઓળખે છે એ ગત્ત, પ્રિય, પ્રિય, પ્રિય, પ્રિય, અને તથ્ય બેલનાર છે એ (કેવ) ગમી નેવા જાણિમાની, વાણી કે જૂની પ્રાણીને પણ દેવાનુપિય કહીને બોલાવે છે એની લાખામાં ઉપશમ, વિવેક અને સુવર ભરેલો હોય છે એની લાખા સહેલી, અર્થ અને સ્વસ્થતા જરાપૂર અને કોટા આશ્વચાળી હોવા છતાં જૂન મીઠી હોય છે મુદર વાળી બેલનારને વેદેશીને ચેતના પોતે કહે છે—હે મુરિગન!

પદાંતર—પ્રત્યાં વારી હું મીઠકે મોજી મીઠકે એમ પ્રથમ પદિ છે રામમાં મોઝનાં સમીયા પાડી આપ્યો. મીઠકે ને વાર આવે છે તે લલિતલી અનુદિ ત્યાં જ વિનુ-વિનુ નદિ-નદા મુરિગન લલન જનીઠકે એવો પદ આપ્યો છે ચૌર મુજી દરુ છે રામમાં મોઝનાં મુરિગન મીઠકે પદિમાં મોઝનાં મળ આપે છે નદિ ને જાણે ના મોઝવાળાં ગાયકને મ ન આવે તેમ છે

શબ્દાર્થ—વારી=વારી જડ, એવારણા થઈ. મોજી=વાણીથી અપ્રતી. મીઠકે=મધુર, સ્ત્રી. વાળ-તું, તારા. વિનુ=વજર. મુજ=મને. સરે=મારે, વરે, નમે. મુરિગન=સ્વભાવ, સન્નમ, ઉત્તમ પુરુષ. ચૌર=બીગડ. જનીઠકે=જનિટ, જૂરા, અર્થમિત્તિ, અર્થાંજિત.

૧ અપેક્ષ પુલિતમાં રામ કાફી આપેલ છે પ્રત્યાં માઝી મા. ૧ વચાસ છે મોટી રામ પદી આવેલ છે આ જ મીઠાનો વિષય છે કાઠીમાં આવતો નથી, એ જ ૧ ૨ લાવ વાણી જ્યાં મીઠાનાં જામે નિહાય કરે. -વિવેચનકાર

હે સજ્જન ! હું તો તમારા મીઠા બોલો પર વારી જઈ છું. ધન્ય છે તમારી મહત્તાને ! તમારા જોડે જોડે મીઠા બોલો જોડવાર સાંભળ્યા પછી કાનમાંથી જોનો ધ્રુવરૂપ ખસતો નથી. આપની મીઠાબોલી જીભનો જ્યારે જ્યારે ખ્યાલ કરું છું ત્યારે ત્યારે મને લાગે છે કે મારા સ્વજન ! તારા વગર મારું નથો નહિ ! જેની વાણી આટલી મનમાં વસી ગઈ હોય, તેને કેમ જીલાય ? અને, તારી પાસે સાચી વાત કરું તો, તારા વગરના સવ મને તો અનિષ્ટ-બૂરા લાગે છે મને જોમના ઉપર રૂંધ નથી, પણ ક્યાં તે જાને ક્યાં તું ? મેં ખૂબ વિચાર કર્યો, પણ તારું ગૌરવ તારી મીઠાસ, તારી ભવિષ્ય મેં ક્યાંય રીડી નહિ. તારી ભાષામાં વિવેક સૌમ્યતા, જીવદશા અને સાવજનિક દુઃખમુક્તિ કરવાની જોવી તીવ્રતર ભાવના દેખાઈ છે કે જે ભાષા પર હું તો વારી જઈ છું અને હું તો જોના રસમાં આત્મવિસ્મરણની હદ સુધી પહોંચી જઈ છું (૧)

મેરે જીયડું કાલ ન પરત હૈ, વિનું તેરે મુલ રીઠહે;

મેમ પીવાલા પીવત પીવત, સામન ! સવ દિન સીઠહે વારી ૨

અર્થ—તારું મુખ રીડા વગર મારા જીવને તો ક્યાંય જોન પડતું નથી, આશમ મળતો નથી. (તારા) પ્રેમના ખ્યાલ પીતાં પીતાં તો હે લાલન ! વહેલા ! મારા સર્વ દિવસો મુખજોનમાં જાય છે. (૨)

વિવેચન—મારા નાથ ! મને તારી જોવી લગની લાગી છે કે તારું મોઢું જોઈ નહિ ત્યાં સુધી મને તો નિરાવ થતી નથી. તારાથી મારા જીવ જીરો હોય જોમ કર્યું તો મારા જીવને જ્યાં પણ જોન પડતું નથી. અને તું મેમ જોમ વધારે દૂર ને દૂર લટક્યા કરે છે તેમ તેમ તારું મુખ જોવાની અને તારી સાથેનો મારા વિરહ પૂરા કરવાની મારી યાદાવેલી વધતી જ જાય છે તું કટાક્ષમાં પૂછે છે કે તો પછી આજે ત્રિવસ કેવી રીતે કાઢ્યા ! તો જોને જવાબ આપું છું. પ્રેમના ખ્યાલો જે પ્રકારના હોય છે જોડે તો સાચા ખ્યાલો પતિદેવની કાજરીમાં સાથે જોડી જેલી, આનંદ કરી પિવાય છે. અને જીવ પ્રકારના ખ્યાલો કષ્ટનાના પ્રેમ પર કટોણજાય પિવાય છે જોમ ન હોય તો વિરહી જીને તો આ જીવનમાં કોઈ આધાર જ ન રહે. જીવનામુંદરી, સીતા કમવતી, તારામતી વગેરે વર્ષો સુધી વિયોગમાં રહી ત્યારે પણ જો કષ્ટનાથી જરેલા પ્રેમ પીવાલા જરી જરીને પીવાને કારણે જ નથી યાદી હતી. હું પણ મારા પતિદેવના (તારા) પ્રેમને યાદ કરીને અને જોવા વરગ-કષ્ટનાના ખ્યાલો પી પીને આટલો વગરત નહી યાદી છું અને ખાતરી

પદ્યાર્થ—જનક-મનક કસ-જક નીક-મીકે.

શબ્દાર્થ—મેરે = મારા. જનક = જનને. જક = સાતિ (૫ ગીતરવિજયજી) કાનિ, પરમજ, લગન (કિરી રેલ) કસ = મન, આરામ ન પરત હૈ = પડતી નથી, જતી નથી. વિનું = વગર. પીવાલા = પીવાત. પીવત પીવત = પીતાં પીતાં. નીકે = નીક (કેલકાર જોનો અનિષ્ટ) = જનકિ જાય કરે છે) મુને જન છે સહેરેથી જન છે (ગીતરવિજયજી) લાલન = પારા, પ્રિય, આસ્થુકાત પ્રેમનું સંબોધન.

છે કે એક દિવસ મારો નાવલીઓ મારે મંદિરીએ પધારશે, મારી સેજડી પાવન કરશે અને મારા શીખ વિરહનો છંદો લાવશે.

માણીનું બાળુ જીવન આશા પર લટકેલું હોય છે અને મારી આશા તો કાઈ સ્થળ નથી અને જે આશાને પદ ૨૮મા જ્ઞાનદાસને વગોવી છે તે પ્રકારની પણ નથી, એટલે મારુ જીવન તો આશાએ અવલગેલું હોઈ રું. ફરશજ ફરપણે પ્રેમપીધાલા પીધા જ કરુ છુ આ રીતે સાચો પ્રેમ નથી મળતો ત્યાં સુધી તરમપ્રેમમા પણ હું મસ્ત છુ અને એના આધારે જમા દિવસ હું કાકુ છુ ?

કેતનનો પ્રેમ જૂન સિંચારણા માગે છે એનો સાવજનિક પ્રેમ આખા વિશ્વ પર વશશબ્દો હોય છે એની મૈત્રી-ભાવનામા માત્ર મનુષ્યની મર્યાદા જ હોતી નથી જે તો તિર્થંકર અને જળચર એમર અને સ્વર્ગચર અને એક બે, ત્રણ, ચાર ઉદ્ધિગેવાળા જીવોની પણ દયા કરે. એને સ્વ જીવોના દુખ પર એક શબ્દ અને સવની દુખમુક્તિ કરવાની જાહેશી સાચી તાલાવેલી એનામા જરૂરથી અને ત્યારે એની પ્રતિ આગળ વધતી વ્યવ છે અને છેવટે એ તીર્થંકરપણા પરિવ્રજે છે. મરું જીવની મુક્તિની ભાવનાને 'ભાવ દયા કહેવામા આવે છે અને તીર્થંકર યનાર જીવની ઉત્કૃષ્ટ પ્રેમભાવના જવાવનાર એ બાણીનું તત્વ છે. સર્વિ જીવ કન સામનસી ની ભાવનામા એનો સામન તરફનો સ્વાર્થો સત્ર નથી, પણ એમને દુનિયાને દુખ અપત્તિ, ઉપાધિ અને કલ્યાણમાથી છે. ભવની તીવ્ર ભાવના અને તે દ્વારા જાહેર જામતો સાવજનિક પ્રેમ છે તીર્થંકરની ભાવનામાં જુ કોઈ સ્થાને દ્રેષ, ટીકા કે જાહેરથી દુખ શબ્દ એવું તત્વ એવામા ન આવે, એ કલંક સામે પ્રમાણસત્ત્વ મૂકે ત્યારે પણ એની ભાવાની જાહેર સૌમ્ય ભાવ લક્ષણો જોવા છે એના મનમા એકદેશીયતા હોય નહિ, એને કોઈ માર્ગ-વાર્ગ હોય નહિ, બન જેમ્મ સિધ્ધ તરફ કે સેવક તરફ પણ પક્ષભાવના ન હોય અને એના મનમા અનંત રહે, દસન કે ખર્મ તરફ તિરસ્કાર ન હોય.

આવા પતિદેવના પ્રેમ પીધાલા ઉપર સમવા વારી વ્યવ, એની કલ્પિતગમ્ય કરે અને એવા પ્રેમ મંથ પતિના દશન વગર એને યેન ન પડે જ સ્વપ્નમાં પતિ પ્રાણા પત્નીની નજરે જરાજર સમજવા લેવી છે. આવા પ્રેમપીધાલા સમવાએ જમા દિવસ કાઢ્યા છે આવા પ્રેમી પતિદેવ ધેર આવી કલ્પક વશમા એણે નાના ને નાના

૧ 'નીકરે તો ભવ' અનુષ્ઠિ એવો કરીએ તો જમા દિવસ નહીં એ ભાવ જીવિએ થયો નબળેઓ આવે છે એનાએ ભાવનાની રાજા અને મારું જીવન અંતર છે તે કિર્તિ નેતા નીકરે તો ભવ કલ્યાણમાં વિનાશ્યો એમ કહીને નીકરે તો ભવ છે અને એ જમા લખ્યો છે તે ૫ મહારવિજયજીની નેતા પ્રણયે કર્યા જ નીકરે તો ભવ છે એ તત્ત્વ લખ્યો છે નીકરે પાંદર છે તે ૫ મહારવિજયજીના અર્થે નીકરે તો ભવ.

પ્રાપ્તો દીર્ઘ કાળ વિતાવ્યો છે. પણ આશામાં પડેલ પ્રાણીને કોઈ કોઈવાર વિભાસણ જરૂર થઈ આવે છે (૨)

પુણું કૌન કાંઈકું મુંડું, કિસકું મુંડું પીઠહે;

‘આનંદવન’ મધુ સંગઠી પાઠ, (તા) માગે આન વસીઠહે

જારી૦ ૨

અર્થ—હું તે કોને પૂછું ? અને ક્યાં ક્યાં ચોધ કરું ? અને કાજળપત્તર પણ કોને કોને પ્રોત્કું ? કહેવો તો કે માથા આનંદવન મળુ ! મારા નાથ ! (કોઈ સીતે) સુખસાધ્યા પ્રાપ્ત કર તો મારા બાહીના સવ દુન્યો ભાગી બચ, નાથ પામી બચ, દૂર થઈ બચ. (૩)

વિવેચન—એ બિલવે છે કે પતિદેવની વાત જોઈ જોઈને થાકી ગઈ પણ પતિદેવનો તો કાંઈ પત્નો નહિ, જોને થર સળધી વિચાર નહિ પતિ અત્યારે બહાર રમકે છે, નથા જૂતા બાકામાં જાયલા થઈ છે અને જન્મમરણના ફેરામાં જોકે કામ કરીને જોડતા પણ નથી જાહી હું જોની ખાતર વૃથાં કરું છું અને જો તો મારા વિચાર તરબો પણ કરતા નથી, ત્યારે મારે તે કહેવું પૂછવું પણ કોને ? અને પતિદેવને તુલના પણ ક્યાં ? અને જોમને કાંઈ આવવાને કાજળપત્તર પણ કોને કોને આપું ? મારા સહેલો જોમને કોણ પહોંચાડે ? મારી હયાની જોમને જબર નથા, જો મને થાક પણ કરતા નથી અને વિભાવમાં પડી ગયેલા તેજો કદાચ મને જુહી પણ ગયા કશ. ત્યારે આમાં મારે તે સહેલો પણ કોની સાથે મોકલવો અને જોવો મારો સહેલો કાંઈ પણ કોણ બચ ?

જોમની માસે અત્યારે જે ટોચુ જોકું થવું છે તે તો મારો સહેલો કાંઈ બચ નહિ અને કાજળ-ચિટ્ટી આપુ તો મારા દેવને પહોંચાડે પણ નહિ. ત્યારે મારે કરવું શું ? કહેવો તો મારી હાથની જોકે ધમ્મ જણાવું છું કે કોઈ સીતે મારા નાથ મારી સેજડીએ પધારે, જાયલા હું મારા નાથની સેજડી પ્રાપ્ત કરું તો મારા બાહીનાં સવ દુન્યો દૂર થઈ બચ અને હું રસભર પ્રીતમની સાથે જવરના આનંદજનકાંડ ઉઠાવું

આઈ પત્નીની આ જોકની જોકે ધમ્મ સરેવ બજતી કોણ છે આવી ઉત્તવ આવના આવનારી થેતના કે સુમતિ જાયલા સમતા નિરતર પતિગિહન માટે તલસ્થા કરે છે અને પતિ મમે તો પોતાના જવરોય સવ દુન્યોનો છેડો આવી જશે જોમ વિચારે છે. આવી રીતે આવી મેળાપને તલસતી વિચ્છી થેતના પતિદેવની વાત જોઈને થાકી છે; કોઈ દિવસ પતિદેવ પોતાની સેજડીએ પધારશે જાયલા પોતે પતિદેવની સેજડીએ પહોંચી

પદ્યાર્થ—કૌન-કુન કિસકું-કિસકું તો-ક્યાં નથી આન-આન

સંજ્ઞાર્થ—કૌન=કોને કદામુ=ક્યાં સુધી, કાંડ=ત્યાજો. (કાંડો). મુંડું=ટોચું કિસકું=કોને મેળુ=મેળાપુ મીઠક=ચિટ્ટી, કાજળ, પદ. મેજડી=સેજડી, પદચ, ચાતપાઈ પાઠ=પાણું. બચે=દૂર થાય. આન=કુન્ન (ચળીરનિજન) વસીઠકે=(અવસિથ) બાકી રહેવાં.

જરો એ પ્રદાત્મ સ્થિત રહી પતિને અનેક આકારમાં વીનવવાના આદેશનો વાપરી રહી છે એનો આ પદ એક વધારે નમૂનો છે^૧ (૨)

ઉપસહાર—આ પદમાં આવેલ પૂન જન્ય પદોમાં પણ આવી છે વિરહગાન એ આનંદજનની કૃતિમાં અનેક સ્થાન લેવાય છે એની લક્ષ્યતા જેવલા અને જલકારિતાની પાછળ આવે સંસ્કાર છે પતિપત્નીભાવની ઉત્તત આદર્શ દશા છે અને કેટલીક વાર નવયુગને ન સુમનાય તેવી આટીપૂટી છે અને વિરહના ગાન ગાવામાં આનંદજને ખરેખર કમાલ કરી છે આ પદની પ્રસ્તાવનામાં તેનું કાર્ષિક દર્શન કર્યું છે સૌંદર્યમાં પદમાં પતિના વિરહે ઘરવાસનું કેકાણું નથી રહી શકતું એ પર વિવેચન કરી પતિમેળાપ માટે એ તમજા કેદારા સુગમ ભવાવવામાં આવી છે અને વાચકેથી સુલોકાત કોઈ કરાવી આપે તો સ્વે-મંદિરે દીવા કરવાની એ વાત કરી છે અથવા હવે પછી આવનારા ૧૪માં પદમાં મેળાપને અંજો એ જાણ આપવા એવનાએ જતાવી છે તેને અનુરૂપ આ પદ છે પતિવિરહને પરિણામે લગ્નજન પેલી કચેલી ભેતના પતિનું રટણ કરે છે પતિની વિશુદ્ધ દશાની યાદીની કથના કરે છે અને પતિના પ્રેમ-પીચાલા પીવાયે એની આશાની મસ્તીમાં અનેક પ્રકારના મનોસ્થાઈ કરે છે

અને જ્યવહારમાં અનુભવાય છે કે કોઈને મળવાની તમજા બંને અને એ આપણાથી દૂર ને દૂર જાયે ત્યારે એ મિત્ર હોય કે પત્ની હોય, સગા હોય કે સ્નેહી હોય, પણ આજો વખત એના મેળાપની વાત જ થાક આવ્યા કરે છે આવા પ્રકારની ભેતનાની તમજા ભવાવનામાં પદો આવેલા છે તેનો કેદરસ વિચાર ભેતનની વર્તમાન પર્યાવરણવિસ્થિતિ અને એના અંદર રહેલ વિચારક દષ્ટિથી થતી સ્વભાવપરિવૃત્તિ વચ્ચેની સંજ્ઞામણી છે એમાં ભેતનરેવ વિશુદ્ધ દશામાં આવે ત્યારે તેનામાં થવાના સ્પષ્ટ ફેરફારના આદર્શો છે અને એની અંદર એ દશાએ પહેાવવાની જાદી જાદી વાણાવેલી છે વસ્તુતઃ ભેતના અને ભેતનનો અલેક છે પણ ઊભી ઉપર ઊભોના આરાપ કરવામાં આવે ત્યારે ઊભોને અંકાર લાગી શકાય છે અને તે રીતે ભેતનરેવનું જનુ સામ્યજન, સાનુ સ્થાન અને પ્રતિનિધ્ય પ્રગતિ અને ઉવટનો નિવાસ સમજી શકાય છે એ દિશાએ જેટલું ગમન થાય તેટલો માર્ગ કયાય છે અને એ જેટલો કયાય તેટલો આવશે એવો થાય છે આ દષ્ટિએ આ વિરહગાનને આત્મવિકાસના રસ્તામાં અનેક સ્થાન છે અને અતિમ આત્મવિશ્લેષ અને સ્વરૂપસાધનાના આદર્ય દર્શનને અંજો એનો અતિ વિશિષ્ટ ઉપયોગ છે

આવા પ્રકારનો વિરહગાનનો અદ્ભુત ઉપયોગ અતિમ આત્મજ્ઞાતિની દષ્ટિએ થયો

૧ જાન સ્ત્રીકો નો અર્થ ૫ પ્રતીતિભાવને કરેલ અર્થ પ્રયોજ્ય કર્યો છે અને એ જન સ્ત્રી કોઈને આપારે પ્રાપ્ત થવા નથી અને એની ન્યુ પતિ કે રજા વર્તમાન નથી એ તત્ત્વમ સ્ત્રી છે કે તત્ત્વમ છે તેનો પણ નિશ્ચય થઈ શક્યો નથી. -વિવેચનકાર.

મોટો દીર્ઘ કાગ વિતાળ્યો છે પણ આશામાં પડેલ પ્રાણીને કોઈ કોઈવાર નિખાસણ જરૂર થઈ આવે છે (૨)

પુણું કૌન કહાંસુ હું, કિમકુ મેનું પીઠહે;
'દાનંદપન' પ્રયુ સમઘી પાર્ડ, (તા) માગે માન વસીઠહે ચારી૦ ૨

અર્થ—હું તે કોને પૂછું ? અને ક્યાં ક્યાં ચોખ કરું ? અને કાગજપત્તર પણ કોને કોને મોકલું ? હવે તો હે માથા આનંદન પ્રભુ ! મારા નાથ ! (કોઈ રીતે) કુણસમ્યા પ્રાપ્ત કરુ તો મારાં જાણીના સ્વપ્ન દુઃખો ભાગી બન, નારા પામી બન, દૂર થઈ બન. (૩)

વિવેચન—જો ચિતવે છે કે પતિરેવની વાટ ભેઈ ભેઈને શાહી ગઈ પણ પતિરેવનો તો કોઈ પત્તો નહિ, એને જરૂર સવધી વિચાર નહિ, પતિ અત્યારે જહાર રખે છે નથા જુના ખાદ્યામાં અથડાયા કરે છે અને જ મમરણના ફેરામાં એક કામ કરીને બેસતા પણ નથી, બહોં હું એની ખાત જુઓં કરું છું અને જો તો મારા વિચાર સરજો પણ કરતા નથી, ત્યારે મારે તે હવે પૂછવું પણ કોને ? અને પતિરેવને દૂરવા પણ ક્યાં ? અને એમને કોઈ અવવાને કાગજપત્તર પણ કોને કોને આપું ? મારા સુદેશો એમને કોણ પહોંચાડે ? મારી દયાની એમને બજર નથી જો મને શાહ પણ કરતા નથી અને વિભાવમાં પડી અથેલા તેજો કાચ અને જૂઠી પણ મવા હશે. ત્યારે આમાં મારે તે સુદેશો પણ કોની સાથે મોકલવો અને એવો મારા સુદેશો કોઈ પણ કોણ બન ?

એમની પાસે અત્યારે ૭ ટોળુ એકકુ થવું છે તે તો મારા સુદેશો કોઈ બન નહિ; અને કાગજ-ચિઠ્ઠી આપુ તો મારા રેવને પહોંચાડે પણ નહિ. ત્યારે મારે કરવું શું ? હવે તો મારી દુઃખની એક ઇચ્છા જણાવું છું કે કોઈ રીતે મારા નાથ મારી સેજડીએ પધારે, અથવા હું મારા નાથની સેજડી પ્રાપ્ત કરુ તો મારા જાણીના સ્વપ્ન દુઃખો દૂર થઈ બન અને હું રસભર પ્રીતમની સાથે જીવનના આનંદનદોહ ઉઠાવું

આથ પત્નીની આ એકની એક ઇચ્છા મુદેવ બજતો કોણ છે જાણી ઉત્તર આવના આવનારી થેતના કે સુમતિ અથવા અમના નિરતર પતિમિત્તન માટે તલમ્યા કરે છે અને પતિ મમે તો પોતાના અજોષ મળ દુઃખોનો છેડો આવી જશે એમ વિચારે છે. આવી રીતે આવી મેત્રાપને તલસતી નિરતી થેતના પતિરેવની વાટ ભેઈને ભેડી છે; કોઈ દિવસ પતિરેવ પોતાની સેજડીએ પધારશે અથવા પોતે પતિરેવની સેજડીએ પહોંચી

પદ્યાર્થ—કૌન=કોન. કિમકુ=કિમકો. તો=તોનાં નથી. જાન=જાનુ
શબ્દાર્થ—કૌન=કોને. કહાંસુ=ક્યાં ક્યાં. હાં જગ્યાએ (ક્યાંયે) હું=મેં. કિમકુ=કિમકો. મેનું=મેનું. મોડ=મિડી. કાગજ પત. મેજડી=સેજડી. પધાર. ચલપત્તી પાર્ડ=પાત્ર. ભારે=દૂર થત. માન=માન (મનપ્રતિભાવ). વસીઠહે=(અવસિદ્ધ) બાકી રહેલાં.

જ્યે એ મદદામા સ્થિર રહી પતિને અનેક આકારમા વીનવવાના આદેશનો વાપરી રહી છે એનો આ પદ એક વધારે નમૂનો છે ^૧ (૨)

ઉપસહાર—આ પદમા આવેલ ધૂન જન્ય પદોમા પણ જાવી છે વિસ્ફુગ્ધાન એ જ્ઞાનદશનની કૃતિમા અનેક સ્થાન લોગવે છે એની જાણવા, એવતા અને અલકારિતાની પાછળ જાણ સરકાર છે પતિપત્નીભાવની ઉત્તત આદ્ય દયા છે અને કેટલીક વાર નવધુને ન સમજાય તેવી જાટીધૂટી છે અને વિસ્ફુગ્ધા જ્ઞાન જાવામા જ્ઞાનદશને ખરેખર કમાલ કરી છે આ પદની પ્રસ્તાવનામા તેનું કાર્કેશન કર્યું છે તેતેરમા પદમા પતિના વિશ્વે વરવાસનું કેકાલું નથી રહી ચકતું એ પર વિવેચન કરી પતિમેળાપ માટે જે તમજા 'કેદાર' રાગમા જતાવવામા જાવી છે અને વાદ્યેથી મુલાકાત કોઈ કરાવી જાપે તેા ઘેર— મંદિરે હીવા કરવાની જે વાત કરી છે અથવા હવે પછી આવનારા ૧૦૪મા પદમા મેળાપને અંજે જે જન્ય આતુરતા ચેતનાએ બતાવી છે તેને અનુરૂપ આ પદ છે પતિવિસ્ફુગ્ધે પરિણામે લગ્નજન્ય ઘેલી ઘેલેલી ચેતના પતિનું રાગ કરે છે પતિની વિશુદ્ધ દયાની જાલીની કવનપદ કરે છે અને પતિના પ્રેમથીલાલા પીવાશે એની જાણની મસ્તીમાં અનેક પ્રકારના મનોરથો કરે છે

અને વ્યવહારમા અનુભવાય છે કે કોઈને મળવાની તમજા બને અને એ આપણાથી દૂર ને દૂર જાયે ત્યારે એ મિત્ર હોય કે પત્ની હોય, સગાં હોય કે સ્નેહી હોય, પણ આજો વખત એના મેળાપની વાત જ થાક જાણ્યું કરે છે. જાવા પ્રકારની ચેતનાની તમજા જતાવનારા પદો આવેલા છે તેનો કેદરજ વિચાર ચેતનની વર્તમાન પરજાવપરિણતિ અને એના જદર રહેલ વિચારક દિષ્ટી થતી સ્વજાવપરિણતિ વચ્ચેની સરખામણી છે એમા ચેતનદેવ વિશુદ્ધ દયામા આવે ત્યારે તેનામા થવાના સ્પષ્ટ દેશારના આદર્શો છે અને એની જદર એ દયાએ પહેાજવાની લાડી લાડી તાલાવેલી છે. વસ્તુતઃ ચેતના અને ચેતનને અસેદ છે પણ જુલો ઉપર જુલોને આરોપ કરવામા આવે ત્યારે જુલોને જદાર લાવી ચકાવ છે અને તે રીતે ચેતનદેવનું ખડુ સામ્રાજ્ય, સાચુ સ્થાન અને પ્રકૃતિમય પ્રગતિ અને છેવટનો નિવાસ સમજી શકાય છે. એ દિશાએ જેટલું જમન થાય તેટલો માર્ગ કપાય છે અને એ જેટલો કપાય તેટલો જાતણ બોલે થાય છે. આ દિષ્ટિએ આ વિસ્ફુગ્ધાને આત્મવિકાસના રસ્તામા અનેક સ્થાન છે અને અતિમ આત્મવિશ્લેષ અને સ્વરૂપસાધનાના આદર્શો દશનને અંજે એનો અતિ નિશિષ્ટ ઉપયોગ છે.

આવા પ્રકારનો વિસ્ફુગ્ધાનનો અદ્ભુત ઉપયોગ અતિમ આત્મજ્ઞાતિની દિષ્ટિએ થયો

૧ જ્ઞાન વરીકે તેા જન્ય પ મનોરથિ ત્વજ્જે કરેલ અથ પ્રયજ્જે કર્યા છે અને એ જન લ્લો કોલને આપારે પ્રાપ્ત થવા નથી અને એની મુતપતિ કે જ્ઞાન સંપદાઈ નથી એ તત્ત્વમ લ્લો છે કે તત્ત્વ છે તેના જ્ઞાન નિયમ થઈ શકો નથી. -વિવેચનકાર

છે એમાં અવદારમાં પ્રવર્તતા વિરહ વળતે ઘટી મનની સ્થિતિની લાભ ફરપનાઓના મુખિય સાધી બોને ઉપયોગ સ્વરૂપતાપનામાં અતિ આકર્ષક રીતે કરવામાં આવ્યો છે. અને એમાં કોઈ વાતનો મેળ ન બેસે તો દર્શાવતી સર્વદેશીયતા ન હોઈ શકે એમ ગળી લેવું સિદ્ધયોગી કવિવરે બનવી બોધકારતા કે બનેકગળી દેશીયતા દર્શાવે સાથે સાધી છે એ રેખાઈ આવે છે પણ એ ઉપસાવ એની હૃદયગમતા અને પરિણામદશિતા તો ખરેખર અદ્ભુત છે આ દષ્ટિએ આ વિરહગાનના પદો જરૂર વિચારવા યોગ્ય છે. (૮૫)

પદ છપારીમુ

ભૂમિકા—આનંદમનજીએ કેટલાક પદો સુમતિ અથવા ઘેતવના મુખમાં મૂક્યાં છે. કોઈ સુમતિની વિરહદશા વણવે છે; કોઈ સુમતિને ઝૂરવી અને નિસાસા નાખવી બતાવે છે; કોઈ પદ એને પતિની સદા બેઠી વળવે છે. કોઈ પદ સુમતિને તેના સત્તાભાઈ વિવેક સાથે વાત કરતી કે અનુભવને લાગત કરતી બતાવે છે આ પદ તે કોટિમાં આવે છે વિવેકનું કામ સાચુ અને જોડું શુ છે વાતકાલિક લાભ રેખા નાર અને સ્થાથી અખડ અભાષિત આનંદ આપનાર કઈ વસ્તુ કે કથા આવે છે અને અતિમ પરમ સાધ્ય કથા દિનમામે મળી શકે તેવું છે તેનું માર્ગદર્શન કરાવનાર કોઈ એ પાત્રને બરાબર જોત્રખવા જેવું છે એ પાત્રની ક્ષાત્રી વિચાર-વાતાવરણમાં અપૂર્વ શાંતિ ઉપજ કરનાર કોઈ જૂન ધ્યાન બેઠનાર છે એની વાળીનો સુખમ વિચારવા યોગ્ય છે અને એના સિદ્ધ નિર્ણયો પર જૂન મનન કરવાની જરૂર છે વિવેક એ જ્ઞાનદશા સુચવે છે અને અનુભવ વિવેકને પરિણામે કષેત્ર દશનશુદ્ધિ બતાવે છે અહીં અને અનુભવમાં પણ ઘણો તફાવત છે અહીં જ્ઞાનને પરિણામે કષેત્ર પણ કોઈ શકે કે સ્વચસ્તુરજુથી કષેત્ર પણ કોઈ શકે. અહીં પોતે દશનનો વિષય છે એના આવવા પછી વિવેક આવે ત્યારે અહીં સ્થિર થઈ લ્લય છે અને ઘેતવનાનો ભાગ બની આવે છે. આથી અહીંને સખીનું સ્થાન અપવામાં આ કુ છે એ ઘેતવના-સુમતિની બહેનપણી થાય, એમ અનેક સ્થાને બતાવ્યું છે તે યોગ્ય છે અનુભવ એ તદ્દન ભુદી જ વસ્તુ છે એ દશન અને જ્ઞાનને પરિણામે-અહીં અને વિવેકને પરિણામે-કષેત્ર ઘેતવનાની પરિસ્થિતિની ચાહગીરી, જૂન વિચારણાનું ભગનું પરિણામ અને ભગની રાખેત્ર ચાહગીરીની લોકાન્વના બતાવે છે અનુભવનો થાયો દશન છે પણ એનું આખું સખતર જ્ઞાન પર રચાયેલું હોય છે અને જ્ઞાન અને દર્શન ભક્ત મળીને જે પરિણામ સ્થાથી રીતે નીપજાવે તેની તેમાં લક્ષ્યતા કોઈ એની મુવાસ અનેરી હોય છે એની વિશિષ્ટતા તદ્દન ભુદી ભાત પાડનારી હોય છે એની વ્યક્તતા અતિ અદ્ભુત પરિણામ નિપજાવનાર હોય છે પાત્રોના આ વૈવિધ્ય પર અંદપારીમાં પડના વિવેચનમાં વિદેવ વડદેખ થશે.

આ સુમતિ, વિવેક અને અનુભવને લગતા ઘણાંપણ પદો પર જ્ઞાનસારનું વિવરણ છે અને જ્ઞાનસારે કદાચ ૧૨ પદનું વિવરણ પ્રાપ્ત થયું છે- તે ઉપસાત તેમનું વિવરણ લખ્યું હતું નથી. એ એ પદનું તેમનું વિવરણ પ્રાપ્ત થયું છે તેનો તે તે પદોના વિવેચનમાં ઉલ્લેખ કર્યો છે અને એમ લાગે છે કે જ્ઞાનસારે માત્ર બહુ જ થોડા પદ પર વિવરણ લખ્યું છે. આરે ધોવીશીના બાવીશ સ્તવનો પર વિવેચન કર્યું છે એટલે એમની વિશાળ આત્મીય દૃષ્ટિએ એ પદો આત્મ જ્ઞાન એમવા લાગે છે. લાગ્યું કરો તે પર તેમણે લાવામાં વિવેચન તૈયાર કર્યું કરો. એ મારી પારણા સત્ય હોય તો તેમાંથી એક શિલિતાઈ નીકળે છે અને તે એ કે એ પદો જ્ઞાનસારણને જૂથ ગણ્યા કરો અને તે બનેરી ભાત પા નાર હોઈ એમને એવાં જ પદો પર વિવરણ કરવાનું મન થયું કરો. આ પદોની સંખ્યા ૧૨ થાય છે ૬ ૧૭ ૩૨ ૪૧ ૫૦ ૬૦ ૬૫, ૬૮ ૭ ૮૬ ૮૭ અને ૮૮ છે અને સાખી એ ૬૫ અને ૭ મા પદ પર મૂકેલી તે છે આ એકસરખી વિચારણાવાળાં છતાં પ્રત્યેક પૃથક્ પૃથક્ અનેરી ભાત પાઠનામાં પદોને જ્ઞાનસારણએ શા માટે પ્રાધાન્ય આપ્યું કરો તે અતિ મહત્ત્વનો કેશકો (problem) છે અને તે જૂથ વિચારણા માટે છે એ પર વિશેષ વિવેચન આનંદજન બીજા વિભાગની ઉપોદ્ધાતમાં એવું અહીં કહેવાની વાત એ છે કે આ પદ પર જ્ઞાનસારણનું લાવાવિવરણ અને પ્રાપ્ત થયું છે અને આ વિવેચનમાં મે તેનો ઉપયોગ કર્યો છે, આ પદ યોગજલનામાં અતિ મહત્ત્વનું સ્થાન ધરાવે છે.

મનુષ્ય સ્વભાવમાં એક નજગાઈ છે : એને આપણે આપણા માનતાં હોઈએ, એની સાથે આપણે વર્તીએ હોય, તે એ આપણા વચ્ચે જાય, કે આપણી ઉપેક્ષા કરે તો તેના સંયોજામાં એ એ કામ કરે તેમાં એ કાવે નહિ, તો આપણી અનિચ્છાએ પણ આપણને અદરજાનેથી એમ લાય છે કે એ તો એ જ લાગનો હતો. ઉપર ઉપરથી બેઠકારી બતાવવા છતાં અદરથી એ શુ કરે છે એનું કેમ બાલે છે એ બાલવાની છિડી છિડી વૃત્તિ જરૂર રહે છે આપણે. દિલોબ્ધન મિત્ર બીબની સોજાવમાં બધા કે સંયો પતિ પારદી સ્ત્રી સાથે રમણ કરે ત્યારે મિત્રની કે સ્ત્રીની એ દયા લાય તેનું માનસિક પૃથક કંદરણ આ સ્વભાવસત્ય સ્ખૂ કરે છે સુમતિના પતિ પારદે ભેર રણદે છે પરસ્ત્રી-વેરવા-કુમતિ સાથે મુજબ બેઠે છે અને પતિમવા પત્નીને વિસારી બેઠા છે તે વખતે તે (પત્ની)ના મનમાં એ ચિંતા, સવાલો અને લાજગદો ઊઠે તેનો અત્ર સાધારતકાર કરવામાં આવ્યો છે એટલી ઉપોદ્ધાત કરી આપણે પદનું હાક વિચારીએ.

માયું સાંચ કરીં મરી સોં, મુલ પાપો ક મારિ;

કર્ણી કહા કહુ ઝાંઝાં, ઠોરે ચતુર ગતિ મારી

સજ્જે • ૧

અર્થ—સખી મદદા! આપણે ભાર્થ (ખેડુ) વિવેકને બાજુ મગીને પૂછીએ કે ભાર્થ નીચા વિવેક! અમારા સહુજા સાહિબજી (ચેતનરાજ પતિ) મારે (ધર) આવશે (કે નહિ)? તેને સાચા જવાબ આપો. અને (ભાર્થ વિવેક!) આપને મારા સોગમ છે આપ મને સાચા સાચુ—જેવું હોય તેવું—કહો કે પતિરાજ (ત્યા) મુખ પામ્યા કે નહિ? (વિવેક જવાબમાં કહે છે:) ત્યાની કચની તે તમને ચી કહું? જો તો વ્યારે જતિમાં દોડે છે (અહીંથી ત્યા અને ત્યાથી જીએ દોડાદોડ કરી રહ્યા છે હાલકા ખાતા રણડી રહ્યા છે. અથવા જોને વ્યાર જતિમાં હાલિયવામાં આવ્યા છે) (૧)

વિવેચન—સચ્ચા હાથા કળના વિરહથી ત્રાસી ગયેલી મુમતિ—ચેતના પતિચિત્તાપની શદ્દ જોઈ જોઈને કાઢી ગઈ છે જોની ખીરજ પૂટી પડી છે પણ હમણું હમણું વિવેક-મિત્ર નજીક આવતો કયો છે તેથી જોને ખીરજ આવવા માડી છે અને પતિચિત્તાપની આશા જાણવા માડી છે. પતિને મિત્ર પાસે આવે ત્યારે સહચારી સ્ત્રી મર્ષાદામાં રહી પતિ સબખી જેવી જેવી વાતો કરે તેથી વાત બગડે કરી છે. જાણી જોરે સખી મદદા! આપણે તો શદ્દ જોઈ જોઈને કટાણી ગયા છીએ, પણ હમણું વિવેકભાર્થ દેખાવ રહી રહ્યા છે તો તેને ખજરખજર તો પૂછીએ. પતિમહારાજ તો ખજરખજર સહુજા છે—મનેહર છે પણ અત્યારે પરભાવમાં રહી રહ્યા છે પરમખીના કાંદામાં ફસી ગયા છે તો આપણે વિવેકભાર્થને પૂછીએ તો ખરા કે પતિમહારાજ અહીં—આપણે ઘર-પહારી કે નહિ? જેમ શાક કહો કે જાળી મીઠા વગર નીરજ લાગે અને લુણ-મીઠા સહિત મુંદર લાગે, તેમ પતિદેવ બલે તો સરસ છે પણ જો મારે મંદિરે આવશે કે નહીં જો વાતના ખજર આ હમણું જાણી પહેલિય વિવેક ભાર્થને પૂછીએ. ચેતનજી વ્યાર જતિમાં દોડે છે અહીંથી તહીં આવડા મારે છે અને ખામ્યા દિલોએ અથવા છે જોને મુજ મગધું કે નહિ? જો સચાઈને જવાબ અહીં તો અનુમાન પર રાખ્યો છે પણ જો સબખમં જોક સરસ વાત છે

નવમુજવાનમાગના યોગ પુસ્તકમાં ૧૪ મી પાક કુણી માણસનું જ્ઞેરજ ના મધાયા

પાકાનર—સજ્જે—સજ્જે. આવેને—આવેને. સંચ—સાચ. મેળુ—મોસ મેરી સાં—મેરી સ. નાંદિ—નાની, નાંદિ. ક્યાંજી—ક્યાંજી. ઠોરે—ઠોરે.

શબ્દાર્થ—સજ્જે = સજ્જ મનોદર, રસની જરેજ, રસાસિ, મનોદર. (જુન જોરમે મીઠા મીઠા વગર સ્ત્રી નાની છે) સહિત = સચા, મંદિર સાચી. આવેને = આવશે. મેરે = મારે ધર. ધર = ભાર્થ જ્ઞાનુર, ઘર, જામી, પરામી. સંચ = સાચી વાત, ખરેખર મોસ = મને. મેરી સં = મારા સોગમ, મારા સખ. મારો = મને. ક્યાંજી = ક્યાંજી, ક્યા, વાંજી, કચની ક્યા—ચી. ક્યાંજી = ત્યાની. ઠોરે = ઠોરે ઠોરે = ઠોરે ૭ રણજા છે ઠોરજારે ૭ ચતુર જતિ મારિ = માર જતિમાં (દેવના ખજર, નિરંમ, નાંદી—આ માર જતિમાં જવાબમાં.)

નીચે છે, તે જૂન વિવારના થોડા છે તેનો સાર નાચે પ્રમાણે છે એક વખત એક રાત્રને એવો જ્યાં ઘડી આવ્યો કે તેને કોઈ શેઠ લાગુ પડી ગયો છે તેણે મોટા મોટા વેધો બેઠાબેઠા ઉપચારમાં હાજરો રૂપિયા ખરચ્યા, પણ જરાયે ફેર પ થો નહિ, પરિણામે એની મૂલવણ વધતી જ ચાલી. એક દિવસ એક ફકીર એ રાત્રના પાટનગરમાં આવી ચઢ્યો મહેલમાં જઈ કેટલાક સવાલો પૂછ્યા ફકીરને ખાતરી થઈ ગઈ કે રાત્રને મનની બીમારી છે પછી કોટો વિચાર કરી ગામ્યો. "મહારાજ! તમારો મહવાડ ફર કસેલો હોય તો એક જ ઉપાય છે કોઈ સુખી માણસનું પહેરણ મંગાવી આપ પહેરો." રાજા આ જવાબથી ખૂબ રાહ થયો કારણ કે એની માન્યતા પ્રમાણે, ઉપાય મળેલો સહેલો હતો. પ્રધાનને હુકમ આવ્યો કે સુખી માણસનું પહેરણ હમણાં ને હમણાં લઈ આવે. પ્રધાન પહેરણની શોધમાં નીકળ્યો. આ ઘેર, પેલે ઘેર, તબગરને ત્યાં, ગરીબને ત્યાં, એમ બધે ગયો. બધાં પાસે પહેરણ તો એકજે તેટલું હતું પણ કોઈ જ સુખી ન હતું, એટલે તેમનાં પહેરણ શા ખપ્યાં? આખરે નિરાશ થઈ તેણે એક નાના ગણના પાણીમાં પગ રાખી એક જણને પચ્ચર ઉપર બેઠો. એણે તે માણસ આનંદમાં મસ્ત હતો, બીજે સારે બીવ ગાઈ રહ્યો હતો અને તેને કથાની સ્પૃહા ન હોય એમ દેખાતું હતું. પ્રધાન પેલા માણસ પાસે ગયો અને પૂછ્યું "જાણ તું સુખી છે?" પ્રધાન સામે એક તે હસવા લાગ્યો. તેણે કહ્યું "કોણ હું? અરે, મારા જેવો બીજો કોણ સુખી હશે?" પ્રધાન રાહ થયો. તેને લાગ્યું કે જાતે સુખી માણસ જાણ્યો ખરો. તેણે પેલાને કહ્યું, "અરે ભાઈ હું કથારનો તને જ શોધતો હતો. બસ, હવે મારું કામ થઈ ગયું તું મને વારું પહેરણ..." એલવા એલવા જ પ્રધાન જાગી ગયો. પેલા માણસના ગરીબ પર પહેરણ હતું જ નહિ! વાર્તા પૂરી થઈ હકીકત આમ છે. ધૌરમલિક વસ્તુની પ્રાપ્તિના સરવાળામાં સુખ શોધતું એ ઝગમગાના નીરની પ્રાપ્તિ પાછળના પ્રયાસ જેવું છે અને વસ્તુના એ વાતમાં કોઈ માલ નથી.

આ પ્રથમ આધ્યાત્મિક વિવેચનમાં જ્ઞાનગાર જૂન બીજી છે માત્ર જ્ઞાપાશુદ્ધિ કરી વર્તમાન સુખસતીમાં તેમનો જાણાર્થ આ પ્રમાણે સ્ખૂ કરી શકાય. ભાઈ વિવેક આવી પહોંચ્યા, તો તેમને સુખવિ બહેન પૂછે છે કે ભાઈ! મારા પતિ, જેઓ સ્વભાવે છે એટલે આત્માનુભવરસથી ભરેલા છે તે સાહેબ આપરો? આ પદ સંદેહ સ્થિત વાક્ય છે અને સુખી મદા! એમ હું વિવેકભાઈને પૂછું છું તેમ તું પણ તેને પૂછ દે વીર! જ્ઞાન સાચું કંટો, જાણવાના ડોલ તો આપરો એમ કંટો, ન જાણવાના ડોલ તો નાપરો (નહિ આવે) એમ કંટો—આટલું વાક્ય સુખવિનું છે વિવેકભાઈ! સાચું કંટો—એટલું વાક્ય સુખી મદાનું છે. હવે એકલી સુખવિનું વચન છે: અરે મારા ભાઈ! વીર! તને મારા સોજન છે મને સાચું કંટો, તારે ને મારે શો જ્ઞાતરો છે? જ્ઞાતરોથી વિરુદ્ધ પછી એ મારા પતિજાન સુખ પામ્યા કે નહિ, એટલે સુખચાલાથી પ્રવત્તા કે નહિ, એટલે શાવા

પામ્યા કે શાતા ન પામ્યા ? આર્જુન મુમતિએ વિવેકને પૂછ્યું તેનો વિવેક ઉત્તર આપે છે
 કે જાહેન ! તું મને ત્યાની કહાણી શુ પૂછે છે ? એ વાત પૂછવા જેવી નથી; એ પૂછ મા-
 ફું ત્યાની વાત (કહાણી) શુ કહું ? એ વાત મારા મુખથી કહી બાજ તેવી નથી. આ
 પ્રમાણે વિવેકે જવાબમાં કહ્યું એટલે મુમતિએ કહ્યું કે હે વીર ! જેવી હોય તેવી વાત
 કહે; કે એ શૌ ગતિમાં એટલે આરે ગતિરૂપ સંસારમાં હોરે એટલે ગત્યાગતિ કરે છે.
 આ પ્રમાણે બાજ જ્ઞાનસાર જણાવે છે

આ વાચા પર મિત્રની નોંધ પણ વિચારવા લાયક છે તેઓ લખે છે કે મુમતિ
 પોતાના વિવેકરૂપ શાઈને પૂછે છે કે ગમ્યાસ સલ્લુ સાહેબ આત્મા બમારે ઘેર આવશે
 કે ? જગી પોતાની મઢા સળીને કહે છે કે તું પણ પૂછ કે વિવેકનીશ ! સાચુ કહે,
 જામ્યાશ પતિ ત્યા ચતુર્ગતિમાં કેનુંક મુખ પામ્યા છે ? જ્ઞાના ઉત્તરમાં વિવેક કહે છે :
 જ્ઞાની વાત શુ કહું ? કહેવા જેવી નથી. તમારા પતિ આર ગતિમાં ઝોલા બાજ છે
 બ કે છે પણ હવે તે આવશે. (જ્યાં મુખી વિવેકનાં જાહેન સમવા બને મઢા ન આવે
 ત્યાં મુખી આદ્યમાં આરે ગતિમાં જમણ કરે છે તો એ સંસારથી છૂટવુ હોય તો વિવેક
 પૂરક મઢા શામી સમવાને ઘેર જવુ તો આર ગતિમાંથી આત્મા છૂટી શકે નહિ તો
 મમે તે ઉપાય કરે તોપણ આ આર ગતિરૂપ સંસાર મટશે નહિ.)

ભિલાંકી 'નો અર્થ કરવા પ જ સ્ત્રીરવિજયલ લખાવે છે કે ભિલાંકી (ત્યાંની)
 એ છે કુલુકિના મરની અથવા કુલુકિને ઘેર જમવા પતિસંજની.

મને ડોરે અને "હિંદોરે" બન્ને પાક સ્ત્રીચીન લાગે છે બન્નેમાં ફિલચાલ છે;
 એકના માત્ર ગતિ છે બન્નારે બીજામાં ગતિ અને આગતિ બન્ને છે. હિંદોગમાં તો
 જવુ અને આવવુ બન્ને થાય છે આ હિંદોગાનો-ઝોલાનો-વિચાર જૂન વિચારીને સમજવા
 ૭૦ છે અને વિનનના ઉક્તિજાનને જવાબમાં છે (૧)

મમી મફ્ફ ઇલ મારી હા, પંચમ ગતિની ધીત;
 મિટ્ટ સિટ્ટલ રસ પાકી હા, વેલ મારુ રીત સમૂળે ૨

અર્થ—(મુમતિ આ જવાબ સાંભળીને કહે છે) એ વાત તો બહુ સારી બર્ધ.
 હવે એ (વિનનશાજ) બર્ડી આવશે, આરે મંદિરે પમારશે, એને પચમ ગતિ (મિલ)ની

પાઠાનર—જેવ-જેવ, હા
 સમજાવે—મમી=સારી વાત, ડી. બર્ધ=બર્ધ થવું છા=બરી બાવરી=આવશે
 પચમ ગતિ=પંચમી ગતિ, મેલ. મિટ્ટ=નિર્મીત, તૈયાર, પીઠ, પરિપક્વ થયેલો. સિટ્ટલ=ચિર્મીન
 ઉપપતિ મુજા મથ. પાક=પરિપાક (ફા વી, માલમ્મી વગેરેમાં રાંધી-પાકી બાવરપાઈ આવેલો
 ખાવાનો પદાર્થ). રેને=જુએ, પરીકા કરે, પ્રવર કરે બાવર=પૂર્વે કરી ન બાવરનેવી, ન બાવરેવી
 રીત=રીતિ, મર્ધા, જાન.

પ્રીતિ થયે અને જાતિ પાક્કા અને સિદ્ધ થયેલા સિદ્ધાતના રસની જણાવર પાકેલી ચીજમા ઠેવી અદ્ભુત અને પૂર્વે ન બેધેલી-બલેલી અસાધારણ રીત છે તેને જાતે દેખયે; તેની પોતાને પરીક્ષા થયે. (૨)

વિવેચન—સુમતિ વિવેકભાઈનો ઉપર પ્રમાણેનો જવાબ સાક્ષી કહે છે કે એક રીતે તો એ સારુ થયું હવે એણે ત્યાં આટઆટલા હિસોળા ખાખા તો ચારે ગતિ ઉપરને જોને પાવમી જાતિ પર જરૂર પ્રેમ થયે. પ્રાણી પક્ષા હમણાં ખાઈને જ ઠેકાણે આવશે. કમંઘી સુક્ષિત મેળબા પછી જ્યાં જ્યાંનું થાય તેને (સુક્ષિતને) ચાર ગતિને આશ્રયોને પાંચમી જાતિ કહેવામા આવે છે ત્યાં ચાર ગતિના જમન-જાગમન નથી, ત્યાં દોહાદોહી નથી, ત્યાં જૂખતરસ નથી, ત્યાં આડીઆપાડીઆ નથી, ત્યાં ચોક્ક વિરહ કે રતિ નથી અને ભાઈ વિવેક તારી મદદથી જોને પચમ ગતિની પ્રીતિ તો થયે, પણ તે પહેલા એક બીજી વાત પણ થયે. એ ઘણી સારી વાત થઈ સિદ્ધાતમા મૂળ વસ્તુની હક્કીકત પૃથક્કરણ પૂર્વક લખેલી હોય છે દ્રવ્ય-સુષુ પર્વાઈની વાતો જણાવેલી હોય છે અનેક દક્ષિનિન્દુઓનો સમન્વય કરેલો હોય છે છબ અને પુદ્ગલનો એક જતાવેલ હોય છે આ સિદ્ધાત-આશ્રમનો રસ થાય, એમા આનંદ આવે, ત્યારે ચેતનની આખી રહેલીકરણી ધુધી ઘઈ ભવ છે આ સિદ્ધાતનો રસ એ એક ચીજ છે એ રસનો પાક થાય એમા પ્રાણી તરબોગ ઘઈ ભવ, એ અભિવર્ધિત પ્રગતિ જતાવે છે. ચેતનજી અહીં આવશે ત્યારે આ સિદ્ધ થયેલ સિદ્ધાતના રસના પરિપાકમા ઠેવી અપૂર્વતા છે એ ભવે દેખયે, એ રસને પચાવશે, એ રસમય થયે અને એ બહુ ભલી વાત થશે. મારે ઘેર (સુમતિને મદદે) ચેતનજી આવવા આ રીતે લેવડો લાલ થયે; એક તો જોને પચમ ગતિની પ્રીતિ થયે; અને બીજું જોને સિદ્ધાતરસની અપૂર્વ રીતિ નજરમા આવશે. અહીં દયાન અને નાનતું અમળ મિલ્લન કયું છે તે પર ખાસ ધ્યાન લેવામા આવે છે મિલ્લતરસપ્રેમ એ જ્ઞાનસ્પર્શ છે અને પચમ ગતિની પ્રીતિ દયાન સ્વરૂપ છે. જ્ઞાન હોય તો જ દયાનશુદ્ધિ વાસ્તુ બની શકે છે

આ માથા પર જ્ઞાનસારના વિવેચનનો જાવ નીચે મુજબ છે પણ હવે તારો સાહેબ ધત આવશે એટલે તારા સયમફળી મહેલે આવશે-આ પ્રમાણે વિવેક નીચે કહ્યું તે સાક્ષીને સુમતિ વિવેકને કહે છે: ભલી ભઈ એટલે એ વાત તો ઘણી રૂચી ઘઈ કારણ કે ઠેકાણે કાગતું વિરહદુઃખ હવે જયે; અને અહીં આવશે તો આવની પહેલા કેટલું જગ્યાએ ન રહેશે એવી અપૂર્વ પચમ ગતિ-સુખિગતિ-સખી પ્રીતિ-અભિલાષા-આછા દેખશે એટલે પરીક્ષા કરશે. સિદ્ધાતથી સિદ્ધ થયો એટલે નીપજ્યો એવો જે રમ-આત્મિક સ્વરૂપાનુભવ સખી જે પરમ રસ-તેનો પાક-પરિપાક એટલે સખા પાકેલ એટલે આત્મા સ્વરૂપને અનુભવવાથી આત્મસ્વરૂપનું તદ્દાકાર વૃત્તિરૂપ પરિપાક અવસ્થાની અપૂર્વ રીત રહે-પ્રત્યક્ષ કરે.

પામ્યા કે સાતા ન પામ્યા ? આત્મ સુખતિએ વિવેકને પૂછ્યું તેના વિવેક ઉત્તર આવે છે :
હે જાહેન ! તું મને ત્યાંની કહાણી શું પૂછે છે ? જો વાત પૂછવા જેવી નથી, જો પૂછ મા-
ફું ત્યાંની વાત (કહાણી) શું કહું ? જો વાત મારા સુખથી કહી શકાય તેવી નથી. આ
પ્રમાણે વિવેકે જવાબમાં કહ્યું એટલે સુખતિએ કહ્યું કે હે વીર ! જેની છાત્ર તેની વાત
કહે છે એ સૌ અતિમા એટલે આરે અતિશય સસારમાં હીર જેટલે અત્યાતિ કાંઈ છે
આ પ્રમાણે જાણ જાણસાર જણાવે છે

આ આશા પર મિત્રની નોંધ પણ વિચારવા લાયક છે. તેઓ કહે છે કે સુખતિ
પ્રાતાના વિવેકરૂપ જાઈને પૂછે છે કે આમારા સહુણા સાહેબ આત્મા અમારે ઘેર આવશે
કે ? વળી પ્રાતાની મહા સખીને કહે છે કે તું પણ પૂછ કે વિવેકનીશા ! સાચું કહે,
અમારા પતિ ત્યાં જતુર્અંતિમાં કેવુંકે મુજ પામ્યા છે ? આના ઉત્તરમાં વિવેક કહે છે
આની વાત શું કહું ? કહેવા જેવી નથી. તમારા પતિ આરે અતિમા એવા જાણ છે
જાહેન છે પણ કહે તે આવશે. (અર્થ સુધી વિવેકની જાહેન સમતા અને મહા ન આવે
ત્યાં સુધી આત્મા આરે અતિમાં જમણ કરે છે તો જો સસારથી છૂટવું હોય તો વિવેક
પૂરક મહા સખી સમતાને ઘેર જવું તો આરે અતિમાંથી આત્મા છૂટી શકે નહિ તો
અમે તે ઉપાય કરે તોપણ આ આરે અતિશય સસાર મટશે નહિ.)

જેહાની નિઃ સર્વ કરતા પ મહીરવિજયલ લખાવે છે કે જિહાંડી (ત્યાંની)
એટલે કુણુદિના મરની અથવા કુણુદિને ઘેર રમતાં પ્રતિશબની.

મને હીરે અને મહીરે બંને પાક સમીચીન લાગે છે બંનેમાં ફિલસાલ છે
એકમાં માત્ર અતિ છે અર્થે બીજામાં અતિ અને આત્મતિ બંને છે હિંદોગામાં તો
જવું અને આવવું બંને જાય છે. આ હિંદોગાનો-એકાનો-વિચાર ખૂબ વિચારીને સમજવા
જેવા છે અને મેલનના ઉદ્દેશને જવાબનારો છે. (૧)

મમી મહા કલ આશરી હા, પંચમ ગતિકી પ્રીત;

સિદ્ધ સિદ્ધત રસ પાકલી હા, વેલે અપૂરણ રીત સસુજે ૦ ૨

અર્થ—(સુખતિ આ જવાબ સાબતીને કહે છે :) જો વાત તો જાહુ સારી થઈ
કહે જો (મેલનસા) અહીં આવશે, મારે મંદિરે પધારશે, બોને પંચમ ગતિ (પ્રેમ)ની

પાકતક—કેવું-કેવું, જી.

અનુવર્ત—ભાગી = ભાગ સારી પાક, ફરી. ભાગી = ભાગી જવું હા = જાહુ. આવકી = આવશે.
પંચમ ગતિ = પાકતી ગતિ, એક. સિદ્ધ = નિર્ણીત, તેવાર, પતિ, પરિપાક વગેરે. સિદ્ધત = સિદ્ધત
ઉપપતિ બુદ્ધિ મથ. પાક = પરિપાક (દૂધ, શી, માલસુ વગેરેમાં સંધી-પાકી નામનામાં આવેલી
માલસાં પાક). કેવું = જાહેન, પરીક્ષા કરે, મનસુ કરે. અપૂરણ = પૂર્વે કહી ન જાહેનથી, ન અપૂરણ
રીત = રીતિ, મનોર, જાન.

પ્રીતિ થયે અને જાતિ પાડા અને સિદ્ધ થયેલા સિદ્ધાંતના રસની બાજબર પાકેલી ચીજમાં કેવી અદ્ભુત અને પૂર્વે ન જોયેલી-અદ્ભુતી અસાધારણ રીત છે તેને જાતે દેખયો; તેની પેવાને પરીક્ષા થયે. (૨)

નિવેશન—મુખતિ વિવેકભાઈનો ઉપર પ્રમાણેનો અપાવ સાંભળી કહે છે કે એક રીતે તો એ સારુ થયું હવે જોવું ત્યાં આટલાંજા કિલોના ખાખા તો ચારે ગતિ બેઠીને એને પાસથી જાતિ પર જરૂર પ્રેમ થયો પ્રાણી હક્કાધરેલા ખાખાને જ ઠેકાણે આવશે કમંથી મુક્તિ મેળવ્યા પછી અર્થ જવાનું થાય તેને (મુક્તિને) વાર ગતિને આમથીને પાસથી જાતિ કહેવામાં આવે છે ત્યાં ચાર ગતિના ગમન-આગમન નથી, ત્યાં હો. હોયી નથી ત્યાં ભૂજતરસ નથી ત્યાં આટીઆપટીઆ નથી, ત્યાં શોક, વિરહ કે રૂંધિ નથી અને ભાઈ વિવેક તારી મજાથી એને પાસમ ગતિની પ્રીતિ તો થયે, પણ તે પહેલાં એક બીજી વાત પણ થયે. એ જણી સારી વાત ઘર્ષ સિદ્ધાંતમાં મૂળ વસ્તુની હકીકત પૂર્વજરૂર પૂર્વક લખેલી હોય છે દ્વંધ-સુષુ પર્ણવની વાતો જ્યારેથી હોય છે અનેક દૃષ્ટિબિન્દુઓનો ગ્રમ-નય કહેલા હોય છે છતાં અને પુરુષગતિનો સોઢ બતાવેલ હોય છે આ સિદ્ધાંત-આગમનો રસ થાય, એમાં આનંદ આવે, ત્યારે ચેતનની આખી રહેણીકરણી જુદી ઘર્ષ બાધ છે આ સિદ્ધાંતનો રસ એ એક ચીજ છે એ રસનો પાક થાય એમાં પ્રાણી તરણેલ ઘર્ષ બાધ, એ અભિવર્ધિત પ્રગતિ બતાવે છે ચેતનજી અર્ધી આવશે ત્યારે આ સિદ્ધ થયેલ સિદ્ધાંતના રસના પરિપાકમાં કેવી અપૂર્વતા છે એ જાતે દેખયો, એ રસને પચાવ્યો, એ રસમય થયો અને એ બહુ ભલી વાત થયે. મારે ઘેર (મુખતિને મદિરે) ચેતનજી આવવા આ રીતે બેવડો લાભ થયો એક તો એને પાસમ ગતિની પ્રીતિ થયો; અને બીજું એને સિદ્ધાંતરસની અપૂર્વ રીતિ નજરમાં આવશે અર્ધી દર્શન અને જ્ઞાનનું અવળ મિશ્રાન કમું છે તં પર જાણ અપાવ એ અવશ્ય આવે છે સિદ્ધાંતરસપ્રેમ એ જ્ઞાનસ્પર્શ છે અને પાસમ ગતિની પ્રીતિ દર્શન સૂચક છે જ્ઞાન હોય તો જ દર્શનશુદ્ધિ થાકુ ભળી રહે છે

આ પ્રમાણ પર જ્ઞાનસારના નિવેશનનો ભાગ નીચે મુજબ છે : પણ હવે તારા સદેવ ઇંદ આવડી એટલે તારા સુખમરૂપી મહેલે આવશે-આ પ્રમાણે વિવેક વીરે કમું તે સામગ્રીને મુખતિ વિવેકને કહે છે : ભક્તી ઘર્ષ' એટલે એ વાત તો જણી થી ઘર્ષ કારણ કે કેટલાયે કાળનું વિરહજન હવે જયો; અને અર્ધી આવશે તો આજની પહેલાં કેઈ જગ્યાએ ન દેખેલી એવી અપૂર્વ પાસમ ગતિ-મુક્તિગતિ-સુખથી પ્રીતિ-અભિજ્ઞાપા-વાછા દેખશે એટલે પરીક્ષા કરશે. સિદ્ધાંતથી સિદ્ધ થયો એટલે નીપજ્ઞો એવો ને રસ-આદિમક સ્વરૂપાનુભવ સુખથી એ પરમ રસ-તેનો પાક-પરિપાક એટલે સુખમાં પાકેલ એટલે અપાવ સ્વરૂપને અનુભવવાથી આત્મસ્વરૂપનું તદાકાર વૃત્તિરૂપ પરિપાક અવસ્થાની અપૂર્વ રીત દેખે-મ-નય કરે

સુમતિ, સુબુદ્ધિ વગેરે સમજાવી વિવેકપવત પર ચારિત્રધમ રાજનો મોટો પરિવાર વધુ બો-
છે તેમ સમજાવે ખાસ સ્થાન છે અને ત્યાં હજી મતિધર્મોની વાત કરી છે. જ્યાં સુમતાનો
પરિવાર બતાવ્યો છે એનો સર્વજ્ઞ પરસ્પરનો અને ખાસ છે

જ્ઞાનસાર આ ગાથાનો ભાવ સમજાવતા જણાવે છે આ પ્રમાણે સુમતિ બોલી કોટલે
વિવેકભાઈ સુમતિજીનેન પ્રત્યે કહે છે તમારા પતિ આબ્યા આબ્યા જરૂર આબ્યા, એમા
હજાર માત્ર હીલ નથી. આ પ્રમાણે વિવેકે કહ્યું, કોટલે સુમતિ પોતાના પરિવારને—મદા,
જાતી, મરવ, અજયવાદિ પરિવારને—કહે કે હું તો અનુભવની ઠાસી છું સ્વરૂપાનુભવની
ચાકર છું જ્યાં કાર્યકારણનો અલેહ હોવાથી આત્માનુભાવી આત્માની ઠાસ છું ચાકર
છું, આગાહારી છું

આ ગાથા પરની ખાસ મિત્રની નોંધ પણ વિચારી જઈએ તેમજ જણાવે છે આ
પ્રમાણે સમતા તથા વિવેક વાત કરે છે કોટલામા આત્માને સુમતાને ઘેર આવતા એક
વિવેકે કહ્યું હે સુમતા ! હે, આ તારા પતિ આબ્યા આ વચન સાંભળીને સુમતા
જુશી થઈ ગઈ અને પોતાના ભાઈને કહેવા લાગી કે હવે હું સપરિવારે પતિની સેવા
કરીશ. અનુભવદાસ —આત્માની વિભાવિક દશા—માં તેને પોતાના સ્વરૂપનો અનુભવ હોતો
નથી પણ જ્યારે તે વિભાવને મૂકે છે ત્યારે તેને પોતાના સ્વરૂપનો અનુભવ થાય છે અને
તેથી સુમતાએ કહ્યું છે કે જેને સ્વરૂપનો અનુભવ થાય છે તેની હું સપરિવારે દાસ થઈ
સેવા કરીશ. (૩)

સરખા ધુમતા ચેતના હા, ચેતન મનુમદ આદિ;

સગતિ ફાર નિમ કમ કી હો, સીન્દુ 'માનંદપન' માંદી સક્ષણે ૦ ૪

અર્થ—મદા, સુમતા, ચેતના, ચેતન તેમ જ અનુભવ એ જ્યારે પોતાના મૂળ રૂપની
ચક્તિને ફેરવે છે ત્યારે આનંદપનમા (અસલ ચેતનઅનુરૂપમા) લીન થઈ જાય છે એકાદી
ભાવ પામી જાય છે (૪)

વિવેચન—મદા, સુમતા, ચેતના ચેતન અને અનુભવ એ સર્વ જુદાં જુદાં દર્શિનિન્દુ
એકે ચેતનના જ આધિકારિયો છે પર્યાયશબ્દો છે અને કુટુંબીજનો છે એ જ્યારે પોતાના
મૂળ રૂપની ચક્તિ ફેરવે છે ત્યારે ચેતન મૂળ અનંત આનંદમાં લીન થઈ જાય છે અને
એકસ્વરૂપી થઈ પોતાને જાહેર ક્ષેત્ર થઈ જાય છે અને પોતા, ક્ષેત્ર અને પદ્ધતિને એકી
ભાવ રખી કરે છે; મતલબ, ચેતન આનંદસ્વરૂપ જની જાય છે સુમતા પોતાના પરિવારને

પાકનર—અનુભવ-અનુભવી, આદિ-આદિ. સગતિ-સખત. ફેર-ફેરવે. લી-લે-લીન.

શબ્દાર્થ—આદિ=છે (૨) સગતિ=સખિ, પરાકમ. ફેર=ફેરવે, ચારવનિ. લીન્દુ=લીન
થઈ જાય, એકાદીભાવ પામી જાય.

સુમતિ : એટલે જોને મુખ નહોતું છતાં જો એમા મુખ માનવા કહ્યાં ? એમ કેમ થયું ?

વિવેક : કૃષ્ણપાદ કે ઘેળવ પાખાં પછુ પેટમાં ઊતરી ગયેલ વસ્તુ સોનું હોય કે શાટલો હોય એમા કાઈ ફેર નથી. અને વિષયસેવન પછી તો જનુધા ઘણા જે માન છે. આવા ઈર્ષ્યાવાના નીર પાછળ જો દો ચો, એણે મુખની આશા રાખી અને જો ઉવશયે. એમ કેમ થયું જોનો જવાબ જોક જ છે કે જો સાચુ સ્થાયી મુખ કયા છે. હોને મળે, ક્યારે મળે, જો સુખજનો જ નહોતો, એટલે અત્યાર મુખી જાતિમાં અટક્યા કર્યો છે અને નકામી અટકા પાછાં જો. આશામાંથી બીજામાં અને બહારથી તરફી અટક્યા તરફના જ કર્યો કર્યો છે.

સુમતિ : કાઈ વિવેક ! તમે કહો છો તમ, જો એવનશય માનવા વારે તતિમા અટક્યા ને તરફના જ હોય તો તો જોક રીતે તો કીક થયું કહેવાય.

વિવેક : એવું શુ બાકી, જાહેન ? જો રણકપટીમાં સારો વાત સી છે કે જો કીક થયું એમ કહેવાય ?

સુમતિ : જો તો અપેક્ષાની વાત છે પ્રાણી અથવા આટા મારે, અને મૂઝાવત્યારે જ તેને સાચા મુખની કદર થાય છે એટલે એવનશય જો ચાર તતિમા રણક્યા અને તરફના તો કહે તેને પશ્ચાત્તતિની પ્રીતિ જરૂર થયે.

વિવેક : જો વાત ખરી ચારે તતિમા કુલર્થ-પીડાતાં જો કહે કટાણી ગયા કહે, એટલે અને શાકત્રી તતિ પર પ્રેમ થાય ખરી, પણ જો વાત તો કેમ અને ?

સુમતિ : જો તો તાણ જ કાચમાં છે જોને જો સિદ્ધાંતના રસ પર પ્રીતિ લાગે, જો સિદ્ધરસના મોજ પડે, જો રસપાન કરવાની જોને સાચી વિજ્ઞાસા બલે, તો જો જરૂર પશ્ચાત્તતિની પ્રીતિ કહે અત્યાર મુખી જોને પશ્ચાત્તતિ શુ છે અને કયા છે તેનો સાચો જવાબ જ નહોતો, એટલે જો જોક મ્થાનેથી બીજે અને બીજેથી ત્રીજે અટક્યા કરતાં કહ્યા, પણ સિદ્ધાંતરસના પાછા જતાવેલી જપૂવ રીતિ જો તેને સાચી બલ તો કામ જારે મળતું કાઈ અથ અર્થ વિવેક ! તને લાગે છે કે એવનને પશ્ચાત્તતિની પ્રીતિ કાઈ છે અને સિદ્ધરસપાનની વિજ્ઞાસા બાકી છે ?

વિવેક : એટલું તો આવરીપૂર્વક કહેવાય તેમ કહ્યું જણાવું નથી. પણ જોક વાત તો અને જરૂર હોવાય છે કે અત્યાર મુખી જો તારી પાસે પણ જાવતા નહોતા, તે કહે તારી પાસે તો જરૂર જાવ્યા છે તારી કદર તજર તો જરૂર ફેરવી રહ્યા છે.

સુમતિ : એમ માન તો જણું સાચું કારણ કે જોક વાર જોને સિદ્ધાંત તરફ રસ બલે, જો સિદ્ધાંતરસમાં રસ છે, તો તો જામી જોના રાગ-રોષ મોજા પડે અને જો કુમતિની યોગ્યતા ક્રિડે અને વિજ્ઞાનમાંથી રજાવામાં આવે.

વિવેક : અત્યારે ચતિરેવ તાણ વર તરફ જાવ્યા તો છે કહે જોને બીજે અટક્યા ન હોવા જો તો તાણ કામ છે તાણમાં ચતિને વર કરવાની જાણવડ હોય તો અત્યારે પશ્ચાત્તતિ જાણી લાખો છે. અવસરનો કાલ હોવામાં જાણવડ અને સાવધાની એક જો.

સુમતિ કાઈ વિવેક! મારા પરિવાર મોટો છે આ ખાતિ, મદવ, અવજન જેવાં માણ પરિવારમાં છે અને વળી અનુભવ તો જારી જળશે છે અને તો જમા એ અનુભવના કાસ ઘડને સ્ત્રીએ છીએ અને એ અનુભવ એ પાસરા હોમ તો કાર્નસિદ્ધિ હાથવેતમ જ છે એમ હું તો ધારુ છુ

વિવેક : સ્વરૂપાનુભવ સાથે તો મારે ખાસ મૈત્રી છે એને હું જલ્લામણુ કરુ એ ટને જરૂર મદક કરશે.

સુમતિ : એ ને કાઈ! જલ્લા, હું પોતે અને ચેતના એ સવ એ પોતપોતાની શક્તિ ફાસ્વીએ તો કામ જરૂર થઈ બદલ, પણ અમને સર્વને અનુભવની મદકની જરૂર છે

વિવેક : એની મદક મેત્રવી બાપવી એ મારુ કામ છે હું સાચાએગાના વિવેચનને પરિણામે ચેતનને સાચાને સ્વીકાર કરવા તો કહું જ છુ અને એ વાત એ ધ્યાન પર લે, તો પછી આમજણાછળના કાખલા એના ધ્યાન પર લાગ્યા કરીશ. આ રીતે અનુભવ થતો જશે તો કામ થવાનો સભવ થશે કેબાય છે

સુમતિ આ આખો પરિવાર એ પોતાની શક્તિ ફેરવે, અનુભવ એમા મદક કરે, તો તો જ્ઞાનક જ્ઞાનક થઈ બદલ, અને અને, તમે અને અનુભવ સવ સિદ્ધાનકના કાશવ (બન)મા લીન થઈ જઈએ.

વિવેક એલે કહે વાત અનુભવનું આધિક્ય કરવા ઉપર જાવી અટકી છે તો એ કામમા મારાથી અનુ હું કરવા કામી જઈ છું. તું અને તારો આખો પરિવાર પોત પોતાની શક્તિનો પૂરતો પ્રયોગ કરાવે.

સુમતિ મારા પરિવાર તૈયાર છે અનુભવને અતિમા મૂડી ફેલો એ તારે માથે છે અને પરિણામે ચેતનને સ્વરૂપાનુભવ કામ એટલી જ વાર છે. પછી એ, તું, હું અને આખો પરિવાર જ્ઞાનકકમ થઈ એક થઈ જશું અને પોતાની શક્તિ ફેરવવાને પરિણામે અનંત જ્ઞાનકમા લીન થઈ જશું

આ પ્રમાણે વાત થયા પછી જલ્લા અને સુમતાએ કેવી રીતે કામ લીધુ મદ્દાનકના કુજનુ જ્ઞાન કેવી રીતે જાણુ અને જ્ઞાનકકનને વાન કેવી રીતે જમાઓ તે આમળ કહેવામાં આવશે. (જુઓ પૃષ્ઠ ૮૮)

ઉપસહાર—વિવેચન જરા લગાણુ મનુ છે તેથી અત્ર પડનો સમુચ્ચય સાર આવવામા આવતો નથી. વિવેચનમાં અને સલાવણમા એનો જાવ જાવી ગયો છે. જ્ઞાનકકનનનાં જાસ કાવવાથી ઉત્તર પડોમાનું આ એક પદ છે એ જાસ ધ્યાનમા રહે અને એના વિવેચનમાં જ્ઞાનકાર પણ જૂલ ખીકમા છે એ કલ્પમા રહે. આણું એકાદ પદ જરૂર બદલી બદલ અને અનુભવ બાજુત થઈ બદલ તો કામ થઈ બદલ તેનું છે, તેથી સૂચનુ તેનું અને તેટલુ આ પદના વિવેચનમાં લખી નાખનુ છે તેની જરૂરનું રહસ્ય આપ કરવા પ્રયત્ન કરવા વિશ્વસિ છે. (૮૧)

કહે છે કે ચેતન તો હવે આપણે ત્યાં જાણ્યા છે તમારી (પરિવારની) પાસે જાણ્યા છે એટલે શાંતિ, સુખતિ, સુખુદિ પરિવારની પાસે જાણ્યા છે અને આપણે સર્વે તે, ઉપર જણાવું તેમ, અનુભવના કાસ છીએ. હવે અત્યારે તો શ્રદ્ધા, સુખતા, ચેતના, ચેતન અને અનુભવ-સર્વે મળીને એ પોતપોતાની શક્તિ ફારવે-પ્રકાશે તો આપણે અથા જ્ઞાનદાસના ઘીન શરૂએ, ઘીન શરૂને રહીએ.

શ્રદ્ધા વગેરે શું શું કરે તે કહે છે. શ્રદ્ધા આકરી ધુમ્મિ કરે; સુખતા સારી વિચારણા કરે; ચેતના પોતાના સ્વરૂપમાં નિર્મળ રહે એટલે પ્રકટ થાય; ચેતન (આત્મા) તે શ્રદ્ધા, સુખતા, ચેતનાની વચ્ચે નજર કરી તેમને અપનાવે અને અનુભવ સાર-અસાર વિચાર દર્શાવે તો જ્ઞાનદાસનંદન પદ્યમાં સર્વના નિવાસ થાય. આ પ્રમાણે અર્થ ૫ શ્રી ગણેશ વિજય ત્રિલોકે લખાવ્યો છે.

જ્ઞાનસાર આ ગદ્યાનો અર્થ કરવાં કીક વિવેચન કરે છે તેઓના લખવાનો જ્ઞાન આ પ્રમાણે છે ઉપર પ્રમાણે (ત્રીજી ગદ્યાનું વિવેચન થયું તે પ્રમાણે) કહેવા જ શ્રદ્ધા, સુખતિ, ચેતના (ચેતનતાપણું) તેમજ ચેતન છે એટલે ચેતનતાવાળા ચેતન જેમ પોતે જ કહે ચેત ચેતન અને અન્યત્ર કહ્યું છે કે ચેતનતા પરિણામ ન થઈ ચેતન કહે જિત-વડો તેમ જ અનુભવ થયું એમની સાથે જ છે એટલે જેમ શ્રદ્ધા, સુખતિ વગેરે છે તેમ અનુભવ પણ એજા જ છે. ત્યાં છે અને જાણી જતલાવે છે. એ સર્વે સ્વ સ્વરૂપ સંબંધીની શક્તિ-પ્રકાશ ફારવીને, એટલે પોતામાં હોય તેટલું સામર્થ્ય ફારવીને જ્ઞાનદાસનંદન માણી (જ્ઞાનદાસ શબ્દે જિજ્ઞાસુ-જ્ઞાનદાસની સમતા-સમતા, તેમજ એટલે સમતામાં) ઘીન થયા, વધુ થયા એટલે જ્ઞાનદાસનંદન સ્વરૂપ શરૂ થયા.

નિમ્ન નેપથ્યાર સહજ સુદા દર્શિનિ-ધુમ્મિ આ ગદ્યા પર વિવેચન કરે છે તેઓ જણાવે છે કે શ્રદ્ધા, સુખતા અને ચેતના એ પોતાની તમામ શક્તિ સહિત આત્મામાં ઘીન થઈ જઈ એટલે ચેતનનો અને તેની શુદ્ધ શક્તિઓનો વિચેત્ર હોય તે બધે અને તેથી ચેતન પરમાનંદ પદ પામ્યો (જ્યાં સુધી આત્માની અંદર રહેલી શ્રદ્ધા, સુખતા અને ચેતના શક્તિઓ પ્રકટ થવી નથી, ત્યાં સુધી તેની નિજાનંદના મટવી નથી અને તેથી તે પર-પુનઃલના સંબંધમાં આર જતિમાં રજડે છે. પણ અત્યારે આત્માને બરા તત્ત્વ પર શ્રદ્ધા થાય છે એટલે કે સમ્બત્ત્વ પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે તેને સમતા પોતાની પ્રેરે જાય છે અને સમતાની સાથે જ ચેતન-શક્તિ, જે પરમ જ્ઞાન, તે થયું પ્રાપ્ત થાય છે અને ત્યાર પછી જ આત્મા અરેખસ અભાષિત અલ્પ સુખનો ભોજના થઈ જ્ઞાનદાસનંદન થાય છે) (૪)

૧ આ ગદ્યાનેની જાણ છે એક પ્રકારે અને વચ્ચે-આશિર્વાદની જાણ કરી છે. જાણી ના અથ જાણમાં કે કહે એમ જાણી છે. જેમ શ્રદ્ધા વગેરે છે તેમ અનુભવ પણ છે એમ કહેવાનો જાણમાં જણાય છે તેથી તેને તે સ્વરૂપે સમજવા પ્રયત્ન કરો છે. -વિવેચનાકાર.

પદનો સાત સુવાદમાં

આ પદનું સંભાષણ (Dialogues) નીચે પ્રમાણે બોલવી શકાય —

સુમતિ સુખી મહેલે ! આ વિવેકભાઈ આવી પહોંચ્યા છે તો તેને પતિદેવના બગીચા જવર પૂછીએ.

મહેલે : હા જહેન ! વિવેકભાઈ તો આપણા ઘરના માણસ છે, તેને પૂછશું તો બરાબર જણશે.

સુમતિ (વિવેક પ્રત્યે) ભાઈ વિવેક ! પતિ આજે ઘર આવશે, કાલે આવશે અને આજે ત્યાં આનંદ-વધામણીની છેલ્લી રમણી, એવી આશામાં જામે તો હવે ક'ણ ત્યાં તો તમારી રજા હોય તો, તમને પતિરાજ સંબંધી કેટલીક પૂછા કરીએ ?

વિવેક : તમારે એ પૂછવું હોય તે વિગતથી પૂછે. હું તમને બરાબર જણાવ આપીશ.

સુમતિ પતિરાજ જણાવે તો હવે રમણીમાં મોટી રજા છે અને પોતાના ઘરને સંભાળવા પણ નથી. તો હું તમને મારા સંગત આપીને પૂછું છું કે પતિરાજને ત્યાં મુજ મળ્યું છે કે નહિ, તેની સાથેસાથી વાત કરે.

વિવેક : જહેન સુમતિ ! તમને એ ઘરની ચી કયા કહું ? એની વાત તો આખી જાણવીથી ભરેલી છે ત્યાં તો એ આજે અતિમાં આજ્ઞાત છે. માણસ મરી બેઠો થાય છે, દેવતા મરી બેઠી કાઠનાર થાય છે. નાસ્તીનાં જાતિનાં આજે દુનિયામાં રિવાજ છે, જુ કે લીજ કઈ હોય પીએ છે !

સુમતિ પણ પતિરાજને એમાં કાઈ મુજ મળ્યું કે નહિ ? એમને કાઈ મોજ આવી કે નહિ ?

વિવેક : જહેન ! આમાં મોજનો સવાલ જ કયા રહે છે ? પૌદ્ગલિક મુજ મોટો વજત મને તોપણ શું ? મુજની પછાત દુખ આવે ત્યારે તો ખાંચ પથાસ કે હાથે ઝલો જેવું કરાવે છે એ મુજ સ્થાથી ન હોવાથી નિર્મળ છે અને વધારે જેવું કરાવનાર હોઈ અતિ કષ્ટકર છે આ પ્રમાણે વાત વર્તે છે

સુમતિ તમારા કહેવા પ્રમાણે આખી કયા અણઠ સામાજિકતા થઈ અને સત્યમતે મહામુજના માલિકની કયા માટે ભારે જેવું કરાવે તેવી છે. ત્યારે એના સંબંધી હવે શું સમજવું ?

વિવેક : વાત એ છે કે એને હજી સુખી ખરા મુજનો સાથે જાત આપ્યો નહોતો, એટલે એને ખાવામાં, પહેરવામાં, મહેલાવમાં કે સુવાગી સંસ્કારમાં મુજ ભાગ્યું કે મનના કમતા એકમ કરવામાં કે પોતાની નામના કરવામાં મોટા ભાગથી હતી, પણ એ સ્વ શંકિ હતી એમાં કાઈ પ્રકારનું સ્થાથી તત્ત્વ નહોતું વાસ્તવિક વિચારે તો એની જાણી માન્યતા જ ખોટા થયા હવે સ્થાથી હતી.

સુમતિ : એટલે એને મુખ નહોતું હતા એ એમાં મુખ માનતા હતા ? એમ કેમ થયું ?

નિવેદ : દૂધપાક કે ઘેનર પાખા, પચ્છ પેટમાં ઊતરી ગયેલ વસ્તુ સોતું હોય કે શેટલો હોય એમાં કાઈ ફેર નથી. અને વિષયસેવન પછી તો જલદીયા વૃણા જે માન છે. આમાં યજ્ઞમાના નીચ પાછળ એ દોટનો એણે મુખની આસા શાળી અને એ છેતમ્મો. એમ કેમ થયું એનો જવાબ એક જ છે કે એ સાચુ સ્થાવી મુખ કયા છે કેને મળે, ક્યારે મળે, એ સમજ્યો જ નહોતો એટલે જલ્દાર મુખી પ્રાતિમા લટકવા ક્યો છે અને નામમાં આટા ખર્ચ એક ખાદ્યમાંથી બીજામાં અને બહારથી તરફી અર્ધસ્થા-ત્વરકયા જ કર્યાં કર્યો છે.

સુમતિ : ક્યારે નિવેદ ? તમે કહે છે તેમ, એ ચેતનસજ્જ માત્ર બારે ત્રિમા અર્ધસ્થા ને ત્વરકયા જ હોય તો તો એક રીતે તો ઠીક થયું કહેવાય.

નિવેદ : એવું શું બાવી, બહેન ? એ રજકપટ્ટીમાં સારી વાત થી છે કે એ ઠીક થયું એમ કહેવાય ?

સુમતિ : એ તો અપેક્ષાની વાત છે પ્રાણી જ્યારે આટા ભારે, અને મૂંઝવત્યારે જ તેને સાચા મુખની કદર થાય છે. એટલે ચેતનસજ્જ એ બારે ત્રિમા રજકયા અને ત્વરકયા તો હવે તેને પચ્ચમ ત્રિતિની પ્રીતિ કદર થશે.

નિવેદ : એ વાત ખરી બારે ત્રિમાં કુટાવા-પીટવા એ હવે કરાગી ગયા હશે, એટલે એને પાચમી ત્રિતિ પર પ્રેમ થાય ખરો, પણ એ વાત તો કેમ બને ?

સુમતિ : એ તો તારા જ હાથમાં છે. એને એ સિદ્ધાંતના રસ પર પ્રીતિ હાવે, એ સિદ્ધાંતમાં મોજ પડે એ રસપાન કરવાની એને સાચી જિજ્ઞાસા બાજે, તો એ જરૂર પચ્ચમ ત્રિતિની પ્રીતિ કરે જલ્દાર મુખી એને પચ્ચમ ત્રિતિ શું છે અને કયા છે તેના સાચા ખ્યાલ જ નહોતો, એટલે એ એક સ્થાનેથી બી ? અને બીજેથી ત્રીજે લટકવા કરતા હતા, પણ સિદ્ધાંતરસના પાકમાં જવાવેલી અપૂર્વ રીતિ એ તેને ચાંપથી બાજે તો કામ બારે મળતું થઈ બસ. ક્યારે નિવેદ ? તને હાથે છે કે ચેતનને પચ્ચમ ત્રિતિની પ્રીતિ થઈ છે અને સિદ્ધાંતરસપાનની જિજ્ઞાસા બાજી છે ?

નિવેદ : એટલું તો ખાતરીપૂર્વક કહેવાય તેમ હજી જણાતું નથી. પણ એક વાત તો મને જરૂર હોવાય છે કે જલ્દાર મુખી એ તારી પાસે પચ્છ આવતા નહોતા, તે હવે તારી પાસે તો જરૂર આવ્યા છે તારી ઊપર નજર તો જરૂર ફેરવી રહ્યા છે.

સુમતિ : એમ થાય તો ઘણું સારું કારણ કે એક વાર એને સિદ્ધાંત તરફ રસ બાજે, એ સિદ્ધાંતરસમાં રસ લે, તો તો જાણી એના રાગ-રોષ મોજા પડે, અને એ ક્રમતિની સેવલત છેડે અને વિભાવમાંથી સ્વભાવમાં આવે.

નિવેદ : અત્યારે પતિરોજ તારા વર તરફ આવ્યા તો છે હવે એને બીજે લટકવા ન દેવા એ તો તારું કામ છે તારામાં પતિને વર કરવાની આગ્રહત હોય તો અત્યારે વચલ આવી હાઓ છે અવસરનો લાજ હેવામાં આવકલત અને સાવધાની એઈએ.

સુમતિ બાઈ વિવેક ! મારો પરિવાર મોટો છે આ ખાતિ, મદન, અશ્વમેધ જેવા માણ પરિવારમાં છે અને વળી અનુભવ તો જારી જળે છે અને તો બધા કો અનુભવના દાસ થઈને સ્ત્રીને છીએ અને એ અનુભવ એ પાસથી દોષ તો કાઢીસિદ્ધિ હાથવેતમા જ છે એમ હું તો ખાતુ છું

વિવેક : સ્વરૂપાનુભવ સાથે તો મારે ખાસ મેત્રી છે એને હું બહામણ કરું એ વને જરૂર મદદ કરશે.

સુમતિ : એને બાઈ ! મદદ, હું પોતે અને ચેતના એ સવ એ પોતપોતાની સહિત ફેરવીએ તો કામ જરૂર થઈ જાય, પણ અમને સર્વને અનુભવની મદદની જરૂર છે

વિવેક : એની મદદ મેળવી જાપવી એ મારું કામ છે હું સાધ્યોત્પાદના વિવેચનને પરિણામે ચેતનને સાધાનો સ્વીકાર કરવા તો કહું જ છું અને એ વાત એ ધ્યાન પર લે, તો પછી જ્ઞાત્રણપાછળના હાજલા એના ધ્યાન પર લાગ્યા ફેરીશ આ રીતે અનુભવ મતો જશે તો કામ થવાનો સભવ મલેા દેખાય છે

સુમતિ : આ આખો પરિવાર એ પોતાની સહિત ફેરવે, અનુભવ એમા મદદ કરે, તો તો જ્ઞાનદ જ્ઞાનદ થઈ જાય, અને અમે, તમે અને અનુભવ સર્વ ચિદાનંદના ભરાય (ધન)મા લીન થઈ જઈએ

વિવેક એટલે કહે વાત અનુભવનું આધિક્ય કરવા ઉપર જાવી જાઈ છે તો એ કામમાં માસથી જનર્તુ હું કરવા લાગી જઈ છું. તું અને તારો આખો પરિવાર પોત પોતાની સહિતનો પૂરતો પરણો કરાવો.

સુમતિ મારો પરિવાર તૈયાર છે અનુભવને ત્રિતમા મૂકી દેવો એ તારે માથે છે અને પરિણામે ચેતનજીને સ્વરૂપાનુભવ થાય એટલી જ વાર છે. પછી એ, તું, હું અને આખો પરિવાર જ્ઞાનદાનમાં થઈ એક થઈ જશું અને પોતાની સહિત ફેરવવાને પરિણામે જ્ઞાનદ જ્ઞાનદમા લીન થઈ જશું

આ પ્રમાણે વાત થયા પછી શ્રદ્ધા અને સુમતિએ કેવી રીતે કામ લીધું મહાનંદના સુખનું જ્ઞાન કેવી રીતે ગાતું અને જ્ઞાનદધનને વાન કેવી રીતે જમાવ્યો તે આત્રણ કહેવામાં આવ્યો. (ભુજો પદ ૮૮)

ઉપસહાર—વિવેચન જરા લાજાણુ થયું છે તેથી જગ પદનો અમુકવાય સાર આજવામાં આવતો નથી. વિવેચનમા અને સલાયણુમા એનો ભાવ જાવી ગયો છે જ્ઞાનદધનજીના ખાસ ભાવવાહી ઉત્તર પદોમાનું આ એક પદ છે એ ખાસ ધ્યાનમા રહે અને એના વિવેચનમાં જ્ઞાનસાર પણ જૂલ ખીસ્થા છે એ ભરવામા રહે. જાવું એકાદ પદ જરૂર જામી જાય અને અનુભવ સ્વમૃત થઈ જાય તો કામ થઈ જાય તેનું છે તેથી સૂચનું તેનું અને તેટલું આ પદના વિવેચનમા લાગી નાખ્યું છે; તેની જરૂરનું સહકર્ય પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્ન કરવા વિચારિ છે. (૮૯)

સુમતિ : એટલે જોને મુખ નહોતું છતાં જો જોમા મુખ માનવા દેવા ? એમ કેમ થયું ?

વિવેક : દુઃખવાળે કે ઘેવર ખાધા, પણ પેન્ડા ઘેવરી ગયેલ વસ્તુ સોનું હોય કે રાત્રી હોય જોમા કાઈ ફેર નથી. અને વિષયસેવન પછી તો જનુબા વૃણા જે થાય છે. આવા અંતઃક્રાંતિ નીર પાછળ જો રોગો, એણે મુખની આશા રાખી અને જો છેલ્લેથી જોમ કેમ થયું એનો જવાબ એક જ છે કે જો સાચું સ્થાવર મુખ કયા છે કોને મને, ક્યારે મને, જો સમજીએ જ નહોતો, એટલે અત્યાર મુખી પ્રાપ્તિમાં ભટક્યા ક્યો છે અને નકામો આટલો ખર્ચ એક ખાદ્યમાથી બીજાનાં અને બહારથી તરફી અરુઠા-તરુટયા જ કર્યાં ક્યો છે.

સુમતિ : કાઈ વિવેક ! તમે કહો છે તેમ, જો ચેતનરાજ માત્ર આરે પ્રતિભા અરુઠા ને તરુટયા જ હોય તો તો એક રીતે તો ઠીક થયું કહેવાય.

વિવેક : એવું શું બોલી, જાહેન ? જો રણરૂપદ્રીમાં સારી વાત થી છે કે જો ઠીક થયું જોમ કહેવાય ?

સુમતિ : જો તો અપેક્ષાની વાત છે. પ્રાણી અથવા અટા મારે, અને મૂંઝવણથી જ તેને સાચા મુખની કદર થાય છે એટલે ચેતનરાજ જો આરે પ્રતિભા રણરૂપા અને તરુટયા તો હવે તેને પચમ ગતિની પ્રીતિ જરૂર થશે.

વિવેક : જો વાત ખરી, આરે પ્રતિભા કુન્તા-પીડાતાં જો હવે કટાંગી ગયા હશે, એટલે જોને પાંચમી ગતિ પર પ્રેમ થાય ખરો, પણ જો વાત તો કેમ અને ?

સુમતિ : જો તો વાચ જ હાથમાં છે જોને જો સિદ્ધાંતના રસ પર પ્રીતિ લાગે, જો સિદ્ધરસમાં મોજ પડે, જો રસપાન કરવાની જોને સાચી જિજ્ઞાસા બાગે, તો જો જરૂર પચમ ગતિની પ્રીતિ કરે. અત્યાર મુખી જોને પચમ ગતિ શું છે અને કયા છે તેના સાચા અર્થમાં જ નહોતો, એટલે જો એક સ્થાનેથી બીજે અને બીજેથી ત્રીજે ભટક્યા કરવા દેવા, પણ સિદ્ધાંતરસના પાકમાં જતાવેલી અનૂવ રીતિ જો તેને સાંપડી અથ તો કામ કારે મળતું થઈ જાય. કાઈ વિવેક ! તને લાગે છે કે ચેતનને પચમ ગતિની પ્રીતિ થઈ છે અને સિદ્ધરસપાનની જિજ્ઞાસા બાગી છે ?

વિવેક : એટલું તો ખાતરીપૂર્વક કહેવાય તેમ હંજુ જણાવું નથી. પણ એક વાત તો મને જરૂર દેખાય છે કે અત્યાર મુખી જો વારી પાસે પણ આવતા નહોતા, તે હવે વારી પાસે તો જરૂર આવ્યા છે વારી ઉપર નજર તો જરૂર ફેરવી રહ્યા છે.

સુમતિ : જોમ થાય તો ઘણું સારું કારણ કે એક વાર જોને સિદ્ધાંત તરુટ રસ બાગે, જો સિદ્ધાંતરસમાં રસ લે, તો તો પછી જોના રાગદ્વેષ ધોખા પડે, અને જો કુમતિની સેવન છેડે જોને વિલાસમાંથી સ્વભાવમાં આવે.

વિવેક : અત્યારે પતિદેવ વાચ પર તરુટ આવ્યા તો છે હવે જોને બીજે ભટક્યા ન દેવા જો તો વાક કામ છે વાચમાં જતિને વસ કરવાની આવશ્યક હોય તો અત્યારે વચન આવી લાગ્યો છે અવસરનો લાભ લેવામાં આવકલ અને સાવધાની એકાંત.

સુમતિ ભાઈ વિવેક! મારો પરિવાર મોટો છે આ અતિ, મનવ અનુભવ જેવાં મારા પરિવારમાં છે. અને વળી અનુભવ તો મારે જણાય છે અને તો જાણ એ અનુભવના કામ કરીને સ્ત્રીએ છીએ અને એ અનુભવ નો પાસરો હોય તો કાર્મિક દામવેતમાં જ છે એમ હું તો ખાતર છું

વિવેક : સ્વરૂપાનુભવ સાથે તો મારે ખાસ મેળી છે એને હું જાણતો છું, એ તને જરૂર મદદ કરશે.

સુમતિ : એને ભાઈ! કહા, હું પોતે અને ચેતના એ સર્વ એ પોતપોતાની શક્તિ સ્ત્રીએ તો કામ જરૂર થઈ જાય, પણ જામને સર્વને અનુભવની મદદની જરૂર છે

વિવેક : એની મદદ મેળવી આપવી એ મારું કામ છે હું સામાજીકાના નિવેશનને પરિણામે ચેતનને સાચાનો સ્વીકાર કરવા તો કહું જ છું અને એ વાત એ જ્ઞાન પર લે, તો પછી આત્મજાણના કાળમાં એના જ્ઞાન પર સાચા કરીશ. આ રીતે અનુભવ મોટો જો તો કામ કરાવના સ્ત્રીના સંજોગ છે

સુમતિ આ આજો પરિવાર એ પોતાની શક્તિ ફેરવે, અનુભવ એમાં મદદ કરે, તો તો જ્ઞાન જ્ઞાન થઈ જાય, અને અમે, તમે અને અનુભવ સર્વ વિદ્યાનંદના કાળમાં (સંજોગ) હીન થઈ જઈએ.

વિવેક એટલે કહે વાત અનુભવનું આધિક્ય કરવા ઉપર આવી જાતી છે તો એ કામમાં મારાથી જાનતું હું કરવા લાગી જઈ છું. તું અને વારો આજો પરિવાર પોત પોતાની શક્તિને પૂરતો મર્યાદા કરવો.

સુમતિ મારો પરિવાર તૈયાર છે અનુભવને ગતિમાં મૂકી દેવો એ વારે માથે છે અને પરિણામે ચેતનને સ્વરૂપાનુભવ સાથે એટલી જ વાર છે પછી એ, તું હું અને આજો પરિવાર જ્ઞાનનંદમાં થઈ એક થઈ જઈએ અને પોતાની શક્તિ ફેરવવાને પરિણામે જાન જ્ઞાનમાં હીન થઈ જઈએ.

આ પ્રમાણે વાત કરવા પછી કહા અને સુમતિએ કેવી રીતે કામ લીધું, મહાનંદના કાળમાં વાન કેવી રીતે આવું અને જ્ઞાનજ્ઞાનનો વાન કેવી રીતે જમાવ્યો તે આજો કહેવામાં આવી. (જુઓ પા ૮૮)

ઉપસંહાર—વિવેચન જ્યાં જ્યાં જાય છે તેથી જાત મને સમજાય સાર આપવામાં જાતો નથી વિવેચનમાં અને સલાવજીમાં એનો જાણ જાતી ગમે છે જ્ઞાનજ્ઞાનજ્ઞાન ખાસ જાણથી ઉત્તર પડોમાં આ એક પદ છે એ જાણ જ્ઞાનમાં પડે અને એના વિવેચનમાં જ્ઞાનસાર પણ જાણ ખીલ્યા છે એ સ્વરૂપમાં પદ આવું એકાદ પદ મદદ જાતી જામ અને અનુભવ જામમાં થઈ જાય તો કામ થઈ જાય તેનું છે તેથી સ્વરૂપ તેનું અને તેટલું આ જ્ઞાન વિવેચનમાં જાણી નાખ્યું છે તેની જાણનું પદસ્થ મારું કરવા પ્રયત્ન કરવા પ્રિયમિ છે. (૮૬)

શ્રુતિકા—પવિત્ર સુગતા—સુમતિ—ચેતના ક્રિતિ નત્યસહૃદયતાળી શુદ્ધ સસ્ત્રસ્વભાવી છે. એ ચેતન ડું અતશય વચનું મૂળ સ્વરૂપ હકમે છે એ ચેતનના સદ્ભાવી ધર્મોને સ્પૃ કરે છે એ ચેતનના ગુણની પ્રતિનિધિ છે એક જ્ઞાન શ્રી પોતાના પતિને પર-શ્મણીમાં સમજ કરતા જેથીને એક પામે અને પોતાની મમદામા રહી એને કુસંગતથી વાસવા અને પોતાને ઘેર હર્ષ આપવા વિનિષ પ્રથાસે આદરે, તેના અનેક પ્રયોગો જ્ઞાનક ધનના પરામા એવામાં આગ્યા છે એ પ્રયોગોમાં એ પ્રકાર મુખ્યત્વે કરીને એવામાં આવશે : એક તો એ અનુભવસભાની મદદ હર્ષ ચેતનશબ્દને ઘેર આવવા અને મૂળ સ્વરૂપ પર જ્ઞાન આપવા અનેક વાર વીનવે છે (દાખલા તરીકે જુઓ પદો ૮, ૧૩ ૧૪ ૫૦) અને કેન્દ્રિયાર વિવેકમિત્રની મદદ હર્ષ ચેતનને સફલુદિ અપણ કરવાને યોગ મેળવી આવે છે (૬૮ ૮ ૫૬ ૭ ૧૧)

અનુભવ એ જ્ઞાનનું—અવલોકનશક્તિનું પરિણામ છે જ્યારે વિવેક એ જ્ઞાન પાવે છે. અનુભવને સમાવેશ ઉપયોગ આ થાય, જ્યારે વિવેકને સમાવેશ 'જ્ઞાન'માં થાય જ્ઞાન અને ઉપયોગ એ બન્ને ચેતનના મૂળ શુભો છે અને પૂજા શ્રદ્ધાથી સમજવા યોગ્ય છે.

ચેતનની વતમાન દશા મિત્ર છે એનામાં જ્ઞાન શુભ તો જ્ઞાનકિ સજ્જથી છે પણ એના પર ભારે આચ્છાદનો (અવરોધો) આવી ગયા છે. એને પોતાના—સાર્થના મિશ્રણમાંથી પોતાનું શુ છે અને પારકું શુ છે તે પારખવા વળીવાર યોગ્યો હર્ષ ભવ છે અને પૌદ્ગલિક વસ્તુઓ સાથેના સંગમ વગ્ના વળતથી હર્ષ ભવો છે તેમાંથી છૂટું ગમતું નથી અને છૂટવાના માર્ગો સૂચવ્યા નથી વિવેક એને આ સ્વપત્ની જોડાવા, સ્વને સ્વીકાર, પરને ત્યાગ અને માનદશન કરાવે છે. વિવેક એનામાં સફલુદિ રહે છે અને સફલુદિને પરિણામે એના જ્ઞાનનેત્ર ખૂલી જાય છે આ આખી પ્રક્રિયા આકરી છે, પણ વિકાસક્રમમાં જુલ તિઆરણીય છે અને એને સમજ—અળી લેવી બહુ ઉપયોગી છે. કેટલાક ચેતનજનો વિકાસ અનુભવને માર્ગે થાય છે અને કેટલાકને જ્ઞાનમાર્ગે થાય છે તેથી આ બન્ને દિ બાદમાં સજવા યોગ્ય છે અનુભવકારિને વિકાસ દશનગુણ વિકાસ સાથે પણ મળાય પસાવે છે ચેતન—વિકાસના વિનિષ માર્ગોના સમન્વય કરવામાં રીન દશનનું અનેકાન સ્વરૂપ સરસમાં આવે છે આ મહત્ત્વનો વિવેક આજક દોષ તપાસ સ્વયે ધર્મવાનો છે

ધેનનને મૂળ ગુણ તરક—એના ચર તરક—આવવામાં વિશ કરનાર અને એને બદાર રમ-ગતનાર અનેક તત્ત્વોમાં સવચી વધારે ભવકર તત્ત્વ પ્રાદનીય કમનું છે. એ પૌદ્ગલિક પદાર્થો અને ચર ભાવ પર એ તું તો અધકણ કરાવે છે કે ચેતન પોતાનું મૂળ જ્ઞાન, મૂળ ગુણો અને અદગક સ પત્તિ બૃત્તી વર્ધ શુભવિનાશી અને આજરે અન્યત્ર એક કસવનાર પર પદાર્થો-

મા રાષ્ટ્રી જલ્ય છે એ ધનના કમલામાં માણે છે એ સ્ત્રીના વિરહે રૂર છે એ પુત્રના મરણે માથુ ઢૂટે છે એ નાના દુઃખને જેટલી જમીન ખાતર છાટકે આવે છે કે સરકાર-દરબાર જલ્ય છે. એના મનોવિકાસની વિવિધતાનો પાર સ્થેતો નથી એ હોલમાં વધતો જ જલ્ય ॥ અભિમાનનું પૂતળું અને છે કલમમાં ખોટા દેખાવો કરે છે અને ક્રોધમાં ધમ ધમી રહે છે એનાં હાસ્ય, સતિ કે અસતિ એવા હોય તો એનું ચેતનત્વ પણ શકમાં નાખી દે છે શોકના આવિર્ભાવ એને પાકો સંસારસિક બનાવે છે દુઃખમાં કહીએ તે, આખા સંસારચક્રનું મૂળ ખોટે આવે આ મોહિની છે તેથી તેને જોગખી લઈ તેનાથી દૂર થઈ જવાની ચેતનને જરૂર છે

ચેતનજી કોઈવાર શાંત અવસ્થામાં પોતાની જાતને અવલોકે છે ત્યારે એને કેવી વિચારણા થાય તે જાણી ચેતનની વિસ્ફોબવાળા જ્ઞાનના આકારમાં સ્થૂં કરી જતે તે જ્ઞાને જલ્ય સ્વરૂપે ઉદય સાથે એવી હઈ વિકાસક્રમનું એક સફળ સોપાન દર્શાવે બતાવે છે તેમાં મોહનીની કાજરીવિનું સુદાસર રીતે દર્શન કરાવી વિવેક સાથે વાત કરાવાં છે તે બહુ વિચારણીય હોઈ આપણે તે ધ્યાનમાં લઈ લઈએ.

૫૪

(રાજ-ખગાલ)¹

વિવેકી ધીરા ! સજ્જો ન પરે, વરમાં કણું ન આપકં મીંત વિવેકીં

કદા નિગોઢી મોહની હો, મોહત સાથ ગમાર;

વાંકે પર મિથ્યા સુતા હો, રીઝ પર કદાં વાર વિવેકીં ૧

અર્થ—વિવેકી બાઈ ! આરાખી તો હવે (બનવી હકીકત અને વિસ્ફ) સહન કર્યો જતો નથી, તો આપના મિત્ર (ચેતનજી) પાસે કેમ છોડાવવા નથી ? શા માટે ત્યાગ કરાવવા નથી ? પેલી દુરાચારી બાધા મોહની પર તે આપણા ચેતનજી તદ્દન ગમાર-મૂર્છાં જઈને શું મોહ પામતા હશે ! એ મોહિનીને ઘેર તો મિથ્યા નામની ચીકરી છે; તેવી (મોહિની) પર તમારા મિત્ર તે શું જોઈને રીઝી પડવા હશે ? (૧)

પાતાલ—વિવેક—વિવેક કણુ-ગાઈ પ્રતમાં આ જાતર છોડી દોષો છે મીંત-મિત્ર. નિગોઢી-નિગોઢી મોહન-મોહક. ગમાર-મિત્ર. વર-પર. રીઝ-રીઝ પરે-પરે. કદાં-કણુ તુમ.

રાજાધર્—વિવેકી=સમજદાર, જ્ઞ, ચતુર. ધીરા=શાઈ જાણુ. સજો ન પરે=મનુ ન જલ્ય. વરનો=છોડાવો, ત્યાગ કરાવો. યુક્તનો. કણુ=શા મરે. મીંત=મિત્ર, સેતુદાર. કદાં=કર્તા. નિગોઢી=જાલ, દુરાચારણી, દુષ્ટ, કુખર્મી (નજરામાંથી તીકાયેલ ત્યાગ છે) મોહની=મોહિની, પુરજન-પરમાત્મા આશ્રય દયા, આશ્રિત મોહન=મોહ પામે એ આશ્રય થાય છે. બાધ=અક્રમરત્ન. ગમાર=(વિવાર) ખમ માગણિયો. વાંકે=તેના. મિથ્યા=વિરુદ્ધ અભ્યરણ કરનાર મિથ્યા નામની સુતા=મેટી, ટીકરી. રીઝ પરે=મેહી પાડવા, રીઝી આ. કદાં=શા મરે. વાર=મિત્ર, મિત્ર, સેતુ.

૧ એક પ્રતમાં આ પદનો રાગ કાશી જાણે છે

વિવેચન^૧—શુદ્ધ ચેતના—સમતા પોતાના કાઈ વિવેકને કહે છે કે કાઈ વિવેક !
અત્યારે જે સ્થિતિ તમારા મિત્ર અને માણ પતિરાજ શ્રી ચેતનદેવની થઈ રહી છે તે માણથી
સદન થઈ શકતી નથી તો મારા વીર ! તમે તમારા મિત્ર—માણ પતિ—ને તારા કોઈ ઉપાય
ચોખી મારજોઈને કસવો અને એ પૌદ્ગલિક સબંધ છોડે, મનોવિકારને મૂકી દે એમ
કરો. તમારા મિત્ર અત્યારે મોઢનીમા મોઢ પામી ગયા છે અને મોઢની સિવાય બીજા
કેઈને દેખતા નથી. ક્યાં એ અનંત શુણના પારણ કરનાર ચેતનરાજ અને ક્યા પેલી
કુશભારી નજુરી નજુલી કુશા મોઢિની ! પતિ એવા સત્તાગતે અતિ પવિત્ર મહાશયને કુશભારી
મોઢિની સાથે સબંધ થાયો ? એ એમના નામને સુમેધ્ય બહુવા ? કેઈની સાથે પરીચય
કરવા પહેલાં એના સબંધી, સ્નેહી, કુદુબકળીલા કેવા પ્રકારના છે તે બરાબર તપાસ કરતી
થો. એ રીતે એવા એ મોઢિનીનો આખો પરિવાર એવો છે કે અમાર—મૂર્ખ વગર કેઈ
એની સાથે સબંધ એટ નહિ. તો પ્રથમ એ મોઢિનીનો આખો પરિવાર કેવો છે તેનું
દૃઢમાં ચિહ્ન જાણીએન કસે બાબો અને બુબો કે એમાં એક પણ આણસ સબંધ કરવા લાયક છે ?

બુબો, એ મોઢિનીને ઘેર મિથ્યા નામની દીકરી છે એવી અતિ અધમ દીકરી
એને હોય તેના પર તે માર—તમારા મિત્ર—ચેતનરાજ શ્રી એઈને રીઝી પડવા હશે ? મિથ્યા
એટલે અસત્ય, મૂઘા. એ નામ પ્રમાણે જ એના શુણ છે. એ અધમમાં અધમલુકિ કસવે,
દેવ ન હોય તેનામાં દેવલુકિ ઉત્પન્ન કરે, વત્ત ન હોય તેમાં વત્તલુકિ મનાવે, કુપાત્ર
કે અપાત્રમાં પાત્રપણું કસાવે, નામનો શુણ પણ ન હોય ત્યાં શુણને સમૂહ બતાવે અને
સસાર વધવાના હેતુએને મોઢના હેતુ મળવાની જાતિ ઉત્પન્ન કરે. આવી વર્ણ વિચિત્ર
વાત કરનાર અને કીધા પાટા બધાવનાર તો એને દીકરી છે તેના ઉપર તે તમારા મિત્ર
ચેતનરાજ શ્રી મોઢી પડવા હશે ? આ સીધા અધ સમબંધ તેવો છે

આ આખી ગાથા પર સાનસારે વિસ્તારથી વિવેચન કર્યું છે તેના દક્ષિણે વિચારવા
લાયક છે તે જરા વિસ્તારભયે પણ એઈ કઈએ. સુમતિનું વિવેકનીસ્થી અહીં કથન છે.
અહો વિવેકભાઈ ! સદા ન પરે એટલે ખરું બનું નથી. આ માટે જમાનું નથી ?
શોભની ઉપાધિ એ શ્રીના મને મરણથી પણ વધારે આકરી લાગે છે. તો તમારા મિત્ર
કેમ વરજતા નથી ? અનાદિકાગથી અશુદ્ધ આત્મા—સસારી આત્માઓ—સાથે બધ ઉપાધીને
રમનારી, અનેક પતિવાળી (બહુભર્તૃકા) એટલે કુપથી (કા) અને તેટલા માટે અનિયુક્તા
(મૂર્ખા)—આવી મોઢિની પર ચેતન કેમ મોઢ પામે છે ? મોઢક કે એટલે મોઢ પામવા

૧ આ પદ્યો વિવેચનમાં આસપાસના રૂપો અને મિત્રની ગાથોનાં આશ્રયે છે તેના જુ
વિવેચનમાં ઉપરોક્ત ક્યાં છે —વિવેચનકાર
૨ ઉપમિતિઅર્થપ્રયાસો આર્થાનર વિમાન ૨ પ્રસ્તાવ ૪ પૃ ૮૪૪-૪૪૫
૩ એની પ્રાપ્ત મોઢક પાડ છે અને તે પ્રમાણે તે અધ કરે છે એ મોઢન પદ
સ્તોત્રાર્થ છે —વિવેચનકાર.

જાગ્યા, આસક્ત થવાનાજા 'હાથ' એટલે આત્માસમ. ગમાર એટલા માટે કહ્યા કે એમા તે એવી શી ચીજ છે કે જેના ઉપર જો મોહી પડયા છે એ મોહનીમાં તે એવા શાં રૂપનુ છે કે જેની ઉપર હાથ ગમાર રીઝી પડયા છે । એતો કૂવડ છે લગેદરા છે મર્યાદાની છે જીનેા શુધ્ધ તેા મુદર પુત્રપુત્રાદિ જલુવાને છે ત્યારે આ મોહ (મોહની)ને તેા તેના પર પોતાના એવી વિરુદ્ધ પ્રવૃત્તિ કરાવનારી મિથ્યા નામની ઢીકરી છે તેના ઉપર મિત્ર । તમે રીઝી પડયા ? રીઝ પરે કહ્યા ચાર' એવો ચાક હોય તેા શુ એધને રીઝી પડયા એવો અર્થ કરવો આ જાણના કહ્યા શબ્દ બે ચાર આવે છે પ્રથમ કહ્યા આવે છે તેના અર્થ અતર જતાવનાર છે આશુ વાત કે સ્થાનથી અતિરિક્ત, અનુપમુકતના અથમા સમજવો અને બીજા વાર કહ્યા' શબ્દ આવે છે તેના અર્થ શુ એધને' એમ સમજવો આવી રીતે એક શબ્દના બે અર્થ હોવાથી અર્થભેદને કારણે પુનરુક્તિ હોય નથી આ પ્રમાણે જાવ જ્ઞાનસારણ' લાવે છે તે પદ્ય વિચારવા યોગ્ય છે (૧)

એ જ દ્રવિયાદ અગ્રજ બલાવે છે —

ક્રોધ માન જટા મય દો, હેત જપટા સાંક;

સોમ જમાઈ માપા મુલા દો, પર વહણાં પરિમાફ વિવંકીં ૨

અર્થ—એને (ચેતનજી જેના પર રીઝી પડયા છે તે નવેદી મોહનીને) તેા ક્રોધ અને માન નામના બે ભેગા (ઢીકરા) થયા છે એને લોકો તમામ્યા મારે છે; એને લોક નામનો જમાઈ છે અને માપા નામની ઢીકરી છે અને એ એનો પરિવાર વધતો જાય છે (૨)

વિવેચન—એ મિથ્યા ઢીકરીને ક્રોધ અને માન નામના બે ઢીકરા થયા છે એ ઢીકરા એવા કારસ્થાની થયા છે કે લોકો એને તમામ્યા મારે છે જલ્લબ એ નાનપણથી જ એવા તોફાની થયા છે કે હાલતાંચાલતા લોકોને ખાસ મારે છે અને અનેક પ્રકારનાં પિત્રાણા ક્યાં કરે છે (લોક એને મારે છે અથવા એ લોકોને મારે છે એ બંને અર્થ અર્થભેદતા છે)

એ મોહનીને માથા નામની ઢીકરી છે અને તેને લોક સાથે પરજુવારી છે અથવા,

પ્રાકટ—એક વડનો પરિમાફ—એક વડનો પરમાક વડનો, પરિમાક પરમાક

શબ્દાર્થ—મેટા = ઢીકરા. જપે = જપા. જપેટા = તમામ્યા, વડાપાકુ. એક = એ પ્રકારનો. જપે = જપે, વડનો. પરિમાક = પરિવાર.

૧ જ્ઞાનસારસ મતે નિમોડી શબ્દ દેખાવાનો છે એ શબ્દ કોઈ દિંદી કેલમાં અને અન્યો નથી જાણ્યાર તેા એનો અર્થ દેખાવાએ સેસપાક કરે છે જમુ કોઈ અથ જાણના નથી. અને એનો અર્થ નજી, નમુરી, જુમારી, રાક, જુવો એમ બેટા છે અને 'નિમોડા' શબ્દો તે અથ દિંદી કેલમાં જાણો છે અને એની બુ ખતિ નિમુરા શબ્દમંથી તારવી છે એ શબ્દ કીર્તિ સકારે છે અને જાન્યપાજન્યા સર્વ સાથે એ અથ મળતો આવે છે —વિવેચનકાર

જ્ઞાનસારના મતે, શ્રાદ્ધિનીને લોક નામનો જમાઈ થયો છે તેનાથી માથા નામની દીકરી થઈ છે. એટલે મને સમજાયેલા જથ્થા પ્રમાણે માથા તે મિથ્યાની દીકરી થાય અને જ્ઞાન-સારના મતે માથા તે મિથ્યાની દીકરીની દીકરી (પૌત્રી) થાય.

‘એક વડો પશ્ચિમોઠ’—એટલે એ પરિવાર વધતો જાય છે એ શ્રાદ્ધિની બાઈ પૂજા ફળદ્રુપ બાઈ છે એને જમ્યાદિયાં મોટી સન્માન છે અને તે વધતા જાય છે અને દરેક બાળક પાછા પોતાનો પરિવાર જમાવે છે.^૧

અહીં આનંદજીનું મહાશયે શ્રાદ્ધિનીને સ્ત્રી પાત્ર બનાવી તેના પરિવાર બતાવ્યો છે. તેના તેની દીકરી તરીકે મિથ્યા દેવીને ગણી છે કેમકે માનને દીકરા ગણ્યા છે માથાને દીકરી ગણ્યો છે અને લોકને જમાઈ બતાવ્યો છે. આમાં થયું કુટુંબ સ્વરૂપ છે શ્રાદ્ધિની એટલે શ્રાદ્ધિની કમ એ કમ બાળી દીકરીત્વ લેવા આકારમાં બતાવે છે પરસ્પરને પોતાની ગણાવે છે પોતાની વસ્તુ કઈ છે તેનો સાથે નિવૃત્તિ કે વિચારણા આવવા તેનું નથી. આ શ્રાદ્ધિનીનું આજીવન કુટુંબ મનોવિકારથી ભરેલું છે મિથ્યાત્વમાંથી મનોવિકાર ઉદ્ભવે છે અને લઈને પ્રાણી મોટા દેખાવમાં પડી જાય છે; અને માથા અને લોક એનો દાદા બાળી નામે છે મતલબ, સસારમજાતના પરભાવમાં નિહાસ અને બાહ્ય ભાવમાં આસક્તિ ભુલ ભુલ મનોવિકારો દ્વારા કરવી એ શ્રાદ્ધિનીદેવીનું કામ છે અને તેટલા માટે એને નમોટી તરીકે વર્ણવી છે.

આ શ્રાદ્ધિનીનું આગેકૂળ ચિત્ર મીસિદિપિ ગણિએ ઉપમિતિભવપ્રપચ્છાદ્યામાં દેખું છે એ જાદુભૂત ચિત્રકથનમાં શ્રાદ્ધિનીને શ્રાદ્ધિજાનનું સ્થાન આપ્યું છે. આજના સસાર-જકમાં નાનામોટા બીજા શક્તિઓ છે એ સર્વથી બળવાન, મોટા પરિવારવાળા અને અત્યંત બીજાઓ મોટા લક્ષણો ઉપરી તરીકે શ્રાદ્ધિજાને બતાવેલ છે અને એને માટે ચિત્તવૃત્તિ-અન્યની મોજના કરી, એ અન્યની નાકા પર પ્રભુત્વ નહીં તદ્દિલિપિત મોટામાં મોટો ચિત્તવૃત્તિપ્રમદપ નાળી તેની વચ્ચે વૃષ્ટિવેદિમાં બતાવી, તેના ઉપર વિષયાંતર સિદ્ધાસન ચીતરી તેના ઉપર આ શ્રાદ્ધિજાને સ્થૂં કર્યા છે. થોડા પ્રસ્તાવનું આ ચિત્ર અતિ અત્યંત અને મનનીય છે અને એને માટે ત્યાં પ્રકરણો શક્યા છે શ્રાદ્ધિજાનું અત્યંત સામત્યક બતાવતા મિથ્યાદશનને એનો સેનાપતિ બતાવ્યો છે (એ આનંદજીની મિથ્યા દીકરાનું પાત્ર છે). એ મિથ્યાદશન કેનું કાર્ય કરે છે તે આપણે ઉપર જોઈએ આ અતિ

૧. આજના મોટા જગતોમાં જથ્થા પરિવાર થાય છે એમ જાનસંસ્કાર પોતાના જગતમાં બને છે તેમાં મોટા મોટા પાત્ર છે તેનો ખજૂ તે જ જથ્થા થાય છે એમ જાનસંસ્કાર કહે છે એ દેવવિદ્ય જથ્થા જથ્થા છે ૫ મનોવિકારથી થયેલું પરિણામ પાછા સ્વીકારી પર નો જથ્થા નિર્માણ કરે છે અને તેનો મોટા એટલે મોટા જથ્થા વધે એનો જથ્થા કરે છે એટલે આ શ્રાદ્ધિનીના પરિવારથી નિર્માણમાં વધારો થયો. એનો જાત તેઓ ઉપર છે એ જથ્થા ખજૂ વિચારણા થાય છે -વિચારણા

આકાશ દોર ચલાવનાર મિથ્યાદર્શન સેનાપતિ પોતાની કુદૃષ્ટિભાવે સાથે રહી આખા ચિત્તવિશ્લેષમ્ભવની રચના કરે છે અને અનેક સામંતોની મદદથી પોતાના મોટા શબ્દ વૃદ્ધ મોહશબ્દો દોર વધારતો જાય છે.

ક્રોધ, માન, માયા અને લોભને ધી સિદ્ધિએ તોફાની બાળકો તરીકે ચીતરી શબ્દના જાળ સિદ્ધાન્ત પાસે લેટતા કર્યા છે. જેમને મોહસત્ત્વના પોતરા તરીકે વણુબ્યા છે. મોહસત્ત્વના દીકરા હેખના બે દીકરા—ક્રોધ અને માન અને મોહસત્ત્વના બીજા દીકરા રાગના બે બાળકો—માયા અને લોભ. આ રીતે પણ પરિણામ તો એક જ આવે છે. માયા અને લોભ પતિપત્ની થાય કે ભાઈબહેન થાય, પણ એ સલામતીમાં તો બધાં જ આવે છે. મોહસત્ત્વનો આખો પરિવાર પોતાનાં નિંદનીય કાર્યમાં કેટલો કુશળ છે, બરસપરસ કેટલો સુધીલો છે અને ચેતનશબ્દને સ્વાર સ મુખ સજવામાં કેટલો સાવધાન છે તે ખાસ જોવા જેવું છે.

જ્ઞાનસાર સત્પણ—સજબ વણુવતા જણાવે છે કે તે મોહનીને મિથ્યા નામની પુત્રી ધર્મ અને ક્રોધ અને માન નામના બે દીકરા હયા. પણ એ બન્ને છેકરાઓના રૂપ જોવા જેવાં થયાં એક (ક્રોધ)નો વણુ રમામ (કાળો) અને બીજા માનનો વણુ લીલો; અને સ્વભાવે જરાયે પમ્પક ન આવે તેવા હોઈ, જતવ એને હળાબ્યા કરે છે અને હલ્લ કરે છે. અને હાલવાવાલતા એ કહકહ બાળકોને ગ દાપાટુ કે હાથથી તમાચા લગાવે છે કે ઇંદના થા મારે છે બલ્લીવીવાત છે કે કોપી કે માની કુનિયામાં બધા જાય ત્યાં અપમાન પામે છે અને મહેલા ખાય છે—એવા આ બન્ને છેકરા છે અને એની મિથ્યા પુત્રાને લોભ સાથે પરજાયાં છે અને આ લોભ જમાઈ થાય એ જમાઈ સામુ મોહનાને જૂળ વહાલો—વસ્ત્રલ છે આ લોભના સંયોજથી મિથ્યા પુત્રીને માયા નામની પુત્રી ધર્મ છે આતુ વધારે વિસ્વારથી લગાણ કરીને વણુન શુ કરવું ? એ તો પ્રગટ વાત છે આવો પરિમાક (પદ્ધતરે—પરિકાક)—પરિવાર વધ્યો છે આ પ્રમાણે જ્ઞાનસારેલ કહે છે તેમ મિથ્યાના પતિ તરીકે લોભને જવાબ માથાને તેની દીકરી ગણી છે. આ જ્ઞાનસારનો ભાવ પણ વિચારવા યોગ્ય છે.

આ ગાથા ૧૧ મિત્રજનુએ વિવેચન લખ્યું છે તે પણ વિચારવા યોગ્ય દૃષ્ટિનિન્દુ ૧૫ કરતુ હોઈ જ્ઞાન નોખી લઈએ. તેમનો આશય આ પ્રમાણે છે “વગી આ મોહની શ્રીને ક્રોધ અને માનરૂપ બે પુત્ર થયા છે તેમાં ક્રોધનો વણુ કાળો અને માનનો વણુ લીલો છે આ બન્ને પુત્રો જતવના લોકને પ્રિય નથી, તેથી તેઓ બધા બધા બદલે છે ત્યાં ત્યાં લોકો તેમને તમાચા મારે છે કારણ કે અતિક્રોધી અને અતિમાની જતનમાં નિર્મોહનાને યાત્ર થાય છે વગી મોહનીની મિથ્યાસ્વરૂપ પુત્રીને લોભની સાથે પરજાવે

જે એવે લોક મોહનીને જમાઈ થાય છે આ લોક, આશા, તૃષ્ણા અને મિશ્રાનના સંયોગથી તેમને માયાદૃષ્ટી પુલી થાય છે અને આ રીતે મોહનીને પરિવાર છે છતાં તેના પર તમારો મિત્ર કેમ મોહી પડ્યો છે તે સમજાતું નથી અને મારાથી સ્ખલ થઈ નથી. માટે હે વિવેકભાઈ તેમને વાણ. (આ પ્રમાણે મોહનીરૂપ સ્ત્રીના સંબંધથી જ જીવનમાં આરે કષાયો ઉત્પન્ન થાય છે તેથી તેનું મૂળ કાઢવા મોહને જ દૂર કરવો માગ્ય છે.)

આ પ્રમાણે સમતાએ વિવેકમિત્ર ધેર આવતા તેની પાસે ફરિયાદ કરી અને પોતાના પતિ અને વિવેકના મિત્ર જીવનસાથ પાસે મોહનીને અપોઝ સંબંધ વસ્ત્રવધા સિક્કાસિ કરી જીવના-સુમતાના આ પ્રવચનમાં જાણી જાણી કટુતા હતી, જેક હતો, કંઈકે તિસ્કર પચ્છ હતો અને નિસસાનો ભાવ હતો અને સાથે મિત્રધમની સ્મૃતિ પચ્છ કરાવી હતી. વિવેક-સહસદ્ગુણ-ભાવ ત્યારે જણી આ સર્વ વિભાવણા આવે છે પોતાના અને ચારક ક્રોધ છે તેની તુલના થાય છે અને અદરથી પાછાં જો જ વિવેક જવાબ આપે છે (૨)

વિવેક સામે પ્રતિબંધિ કરે છે તે હવે સાંભળો —

ગર્હ તિથિ કદા વૈમળા હો, પૂછે સુમતા માથ;

પરજો સુત ઘેરે મળે હો, કદાં છો કરવ વહાવ વિવેકી ૦ ૩

અર્થ—સમતા વિવેકમિત્રને આગળ કહે છે : ભાઈ વિવેક જ્યારે મુખી તો બનવાનું હતું તે બની ગયું, ગર્હ તિથિ તો જાણજી એથી પચ્છ વાંચતા નથી, પચ્છ હવે તો તમે સુમતાને (માથા) ભાવ પૂછો કારણ કે અત્યારે તો વસ્તું આપુ તત્ર-સુત તમારા અભિપ્રાય પ્રમાણે આવી રહ્યું છે પછી પેલી (વિભાવણા-મોહની) વધારો-અઠાવો કષાયો કરશે ? કેની રીતે કરશે ? અથવા વિવેક આગલી વાત સાંભળીને ભાણી સુમતાને કહે છે કે ગર્હ તિથિને તે જાણવાને-એથી મહાસજ્જને-શુ પૂછે છે ? એવી વાત મુજાવને શા માટે પૂછે છે ? તારે તે શી ફિકર છે ? એ, તારા વરનો લીકશ (કેવળજ્ઞાન) તારા પશ્ચાત્ત છે અને વિવેકની રીતે આજ્ઞાવાળો છે એમ છે તો પછી પેલી વિભાવણા-મોહની વધી વધીને કદા મુખી વધશે ? (૩)

વિવેચન—વિવેક કહે છે જાહેન સમતા ! મવાનું હતું તે ગર્હ બહુ મહેવાસની વાત છે કે ગર્હ તિથિ તો જાણજી પચ્છ વાંચતા નથી, એ પ્રમાણે તમે આગલીપાઠથી સંભારી નાહકનાં દુઃખી ન જાઓ, તમારે કિલાસો લેવા લાગ્યો તો એક બીજા જ વાત છે

પ્રાપ્તાર-દિવ-તિથિઃ જગજ્ઞા-જાગજ્ઞા, જાગજ્ઞે ધરમ-ધરમો. સુત-સુત તેર-તેર મતે કો-મતેઃ મતે હો. કદા કો-કદા લો કદા શુ કરત-કરુ.

શબ્દાર્થ—ગર્હ = પ્રસન્ન ગર્હ ગર્હ મોગસાર્થ ગર્હ તિથિ = તારીખ, કિસ્મ કદા = શું. જગજ્ઞા = જાગજ્ઞાને, મેઝાને, જ્ઞા જગજ્ઞારને, ભરિષ્ઠ જાગજ્ઞારને. સુમતા = સમતા, જેનતા ભાવ = જગજ્ઞાન અથવા જગત. ધરમ સુત = પોતાનો લીકશ, જૌરિષ પુત્ર. સુત = અવકાર, તત્ર તેર = તારા. મતે = પ્યે. કદા = ક્યે, કદા કો (લો) = તક મતે. વહાવ = વધવાપણું.

અને તે તમારે ખાસ હક્કમાં રાખવાની છે તે એ છે કે ધરનો દીકરો તમારા પક્ષમાં છે આ તમિ વલુઆ તે તો પારકા કંઠરૂપાં જન્મ્યાકવ્યા છે પણ અતિ મુઠ્ઠ 'કેવલજ્ઞાન' રૂપ બાળક તો તમારા ધરનો દીકરો છે અને તમારા પોતાના પક્ષમાં છે અને તમિ આત્મા સમને મળશે ત્યારપછી એ પુત્ર તમને આવીને મળવાનો છે એ બાપનું નામ રાખવાનો છે અને ક્વી સામા પક્ષમાં બસ તેવો નથી. એ પરજાવ-વિભાવનો પરિવાર કેટલી હદ સુધીનું ભેર કરશે ? એ ક્ષેત્રનને અઢાવશે તોપણ વધારેમાં વધારે નવ ક્રિએશન સુધી હાઈ જશે, કારણ કે એની શક્તિ નવમા ક્રિએશન સુધીની જ છે પણ ક્ષેત્રનનું સિદ્ધિગમન તો કેવલજ્ઞાન વગર થાય તેમ જ નથી અને એ ધરનો દીકરો તો તારા જ પક્ષમાં છે એટલે તારે મુજાવાનું કાંઈ કારણ નથી ઉપર પ્રમાણે ભાવ શ્રી નાનસારે દોર્યો છે એમના અર્થ પ્રમાણે આ આખી ગાથા વિવેકના મુખમાં મૂકી છે.

૫ અલીરવિજયે જે આમ હખાખે છે તે પણ ખાસ વિચારવા યોગ્ય છે. એમણે સૂત શબ્દને સૂત ગણ્યો છે સૂત એટલે બ્યવહાર સૂત, તત્ત્વ દોરો-આ પ્રમાણે અર્થ કરી એમણે આ આખી ગાથા બાહ્ય મુમતાના જ મુખમાં મૂકી છે અને તે રીતે થતો અર્થ પણ બરાબર બેસતો આવે છે તેથી તે પર ધ્યાન આપીએ —

મુમતા કહે છે કે મવાનું હનું તે ઘઈ ગયું એ ભૂતકાળની વાતને તો ભેશી પણ વાંચે નહિ, પણ વિવેકભાઈ ! તમિ હવે તો મુમતાનો ભાવ પૂછે, કાંઈ આ ભાભીની જાણ હો અને પેલો મિહનિનો પરિવાર વધતો બધ છે તે વાત ખ્યાલમાં રાખે. તમારે બીજી વાત એ ખ્યાલમાં રાખવાની છે કે ધરનો સર્વ બ્યવહાર અત્યારે તમારે આધાર ત્યાજે છે ધરનું આખું સૂત તમને સ્વાધીન થયેલું છે અને અમારા ધરના પ્રત્યેક કામ કે હલન ચલનમાં તમારો હોર થાલી રહ્યો છે અને એને હાઈને બ્યવહાર થલો તારો ઘઈ ગયો છે તો હવે એ (વિભાવ) વધી વધીને કેટલે સુધી વધશે ? કયા સુધી પોતાનો પરિવાર વધારે જશે ? એનું ભેર કેટલે સુધી ફારથી શકશે ? માટે તમિ પાછલી વાત ભૂલી બંધો અને ધરનો આખો બ્યવહાર બરાબર ચલાવો અને ચારી રીતે ચલાવેલા વત્રનો લાભ અમને આપો પછી પેલો વિભાવ બજ માટે છે ! એનું ભેર પછી કયા સુધી વધશે તે સમજી શકાય તેનું છે માટે હવે તમિ મુમતાભાભીના-મારા જાણર હો અને ધરના બ્યવહારમાં તમારી મત્રણા અને સલાહનો લાભ અમને આપો. આ અથ મા બીજી ગાથા પછી બીજી ગાથા એક જ મુખમાં થાલી આવે છે અને પ્રકબજાન થયા વગર વિશેષ અથ આપે છે એમાં મુવતિના અથ જરા એવીને કેવલજ્ઞાન કરવો પ તો નથી અને નવ ક્રિએશનની વાત તાણીએથીને લાવવી પ તી નથી પણ આમ સુદર ભાવ આપે છે અને ખાસ વિચારવા અને મનન કરવા યોગ્ય છે

મિત્ર નોંધકારે આ ગાથાનો ભાવ જણાવતા મોધું છે કે હે મુમતા ! શા માટે એક કરે છે ? અને શા માટે ક્ષેત્રનની પસંધીનતા વળવે છે ? ૭ ઘઈ ગયું તેનો શ્રેષ્ઠ કરવો મિથ્યા છે

માટે વિવેક કહે છે કે જઈ તિથિના જાવને હે સુમતા । તું જાણવાને શું પૂછે છે ? તારો તાર
 ઘેવળપતિ સાથે જરૂર મેળાપ થશે. આત્માનો જ્ઞાનપુષ્પરૂપ પુત્ર તારા વાળામાં છે તેથી જરૂર
 આત્માનો સમતા સાથે (તારી સાથે) મેળાપ થશે ત્યારે જ તે પોતાના કેવળજ્ઞાનરૂપ પુત્રનું
 સુખ જોનાર છે તેથી તારા પતિની તારા વિના સિદ્ધિ થનાર નથી એમ ખાતરી સજ્જ
 અને આ મોહજીની સત્વિથી તો આત્મા (તારો પતિ) કુળી થશે. તે જમ્મે તેટલું
 કહ કરશે તોપણ તે નવમા પ્રવેશની ઉપર જઈ શકવાનો નથી, તો પછી સિદ્ધિની તો
 શાવ જ રહી ? માટે તું ખીરજ સજ્જ, તારા પતિ તને જરૂર મળશે. તેટલા સાચું તું તાર
 પતિને મેળવવાનો પ્રયાસ કર. (મોહિની સંબંધથી કદી દુઃખમર્જિત થા મોહમર્જિત વૈરાગ્ય
 જાણ તોપણ જીવની સિદ્ધિ થતી નથી સહસ્ર વસ્તુનો વિવેક થઈ સમતા આવે ત્યાર-
 પછી જ કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે અને ત્યારપછી સિદ્ધિ થાય છે. માટે પ્રથમ વત્તનો વિવેક
 અને તે પ્રાપ્ત થવા પછી સમતા પ્રાપ્ત કરવી.) આ અર્થ જ્ઞાનસાધના અર્થને અનુસરે છે.
 એમાં કેઈ વિશેષ નૂતનતા નથી. (૩)

તવ સમતા તવમ કીયો હો, ચેટપો પૂરવ સામ;

મીઠ પરમસું જોરીકે હો, દીનો 'જાનરૂપન' રામ વિવેકી૦ ૪

અર્થ—ત્યારે સમતાએ ઉપમ કર્યો, અત્યાર પુખીનો મોહિની સાથેના સંબંધ મટાડી
 દીધા અને પરમપદ સાથે પ્રીતિ જોડી હતીને આનંદજન સાથે આપ્યું. (૪)

વિવેચન—આ પ્રમાણે કહીકવ જની ત્યારે સમતાએ પ્રવલ્ન કર્યો, અને એ ઉપમને
 પરિણામે વિભાવની સાબનસામથી અને સંબંધ કાઢવા તે મટી ગયા અથવા એ પવિત્ર
 સામ્યોએ પ્રવલ્ન કરીને મટાડી દીધાં અને પરમ પદ સાથે ઘેવળની પ્રીતિ જોડી આપી અને
 એને આનંદજનનું રાજ્ય આપ્યું. ઉપમ કર્યા વગર કેઈ પરિણામ આપતું નથી અને આવે
 તો ટકતું નથી. જ્ઞાનસાર કહે છે કે ઉપમશ્રિક નિઝાન એનો જાણ પશું જોવો જ હોય
 છે વિવેકની પ્રેરણાને પરિણામે સમતાએ પ્રવલ્ન કર્યો પોતાનું જોર કરી જતાઓ અને
 વિવેકની હાકરીને જાણ લીધાં એણે કાર્ય કરવામાં જારી શુદ્ધિ કરી. એણે વિવેકની

પ્રાર્થના—જગત-જગત, જુમત્ત. પૂરવ-પૂરવ. મેરીઃ દો-જોરે ૩ દો.

રાખાર્થ—તવ=ત્યારે. ઉપમ=પ્રવલ્ન, પુગાર્થ દીયો=કર્યો. ચેટપો=મટાડ્યો, જાનરૂપનો
 પૂરવ=જાનરૂપ, જાનરૂપનો જાણ=સંબંધ. પ્રીતિ=પ્રેમ. પરમસું=પરમપદ સાથે, પરમ પુરુષ સાથે.
 એરીઃ=એડીને. દીનો=દીધું આપ્યું. જાનરૂપ-જાણ=મેણ.

૧ મેટપો અને દીધો એ જાણ મટાડ્યો અને વૈરાગ્ય-જાણનો એમ પશું થઈ શી છે.
 નિમ દીધાં પ્રેર પ્રવેશ આ રીતે થાય છે. આ પછી પ્રથમ ગાથામાં વરને રાખરોય છે તેનો
 જાણ વરના-ગાથાનો એ આ રીતે વ્યાપારિત્વે નરનાર છે. વગી ખરી દિદી બાપામાં નાનનાર પ્રવેશ
 નથી, તેથી દીધો એ રાજ્ય જાણે મુનિવિન છે એમ બાપાદિત્વે જાણાય છે. —વિવેચનકાર

મદને આધારે પતિનો જે પૂર્વ સબંધ હતો તે મટાડી દીધા. વિવેકે સાચા દિતૈષી કોણ છે એની ચેતનશક્તિને જોળખાણુ પા વા, ચેતન સર્વ મનોવિકારોને એના સાચા આકારમાં જોળખી ગયા.

આ વિશિષ્ટ પૃથક્કરણશક્તિ પ્રાપ્ત થતાં ચેતન પોતાનાં કોણુ છે અને પારખં કોણુ છે સ્પષ્ટિ આનંદ આપનાર કોણુ છે અને બિશનદહાવા કોણુ છે તે બરાબર સમજવા અને અભ્યાસિત સુખ કષ્ટ, કષ્ટારે અને કેવી રીતે મળે અને તે મળવામાં આ મોહિનીનો આપો પસ્તિવાર કેટલી અગવડ કરે છે એ સુમબલતાં ચેતને તેનો સબંધ ધીમે ધીમે જોણી ક્યો અને પોતાના બરા દિતૈષી કોણુ છે તેનું તેને જ્ઞાન થતાં એની તત્ત્વજુહિ અમૃત થઈ અને એ વિવેકને પરિણામિ એણે પરમ સાથે પ્રીતિ ભેડી દીધી. પરમ એટલે ઉત્કૃષ્ટ, ઉત્ક્રામ્ય ઉત્ક્રામ્ય મહત્ત્વની પ્રાપ્તિથી થીજ અને પરમપદ પણુ કહી શકાય અને પરમ પુરુષ-પરમાત્મા પણુ કહી શકાય. પરભાવમા રખડતો આત્મા બાહ્યત્મા કહેવાય છે; બાહ્યને જોળખી તેને ત્યાગ કરવાની બુદ્ધિવાળો આત્મા અવસ્થાત્મા કહેવાય છે. એ અવસ્થાત્માત્મા વર્તેલો હોય ત્યારે બાહ્યનો સંપૂર્ણ ત્યાગ થતો નથી. બાહ્ય ભાવનો સર્વથા ત્યાગ થાય અને તેનો સબંધ કપાઈ જાય ત્યારે તે પરમાત્મા કહેવાય છે આવા પરમાત્મા સાથે એનું ભેદાણુ થયું એટલે એ બાહ્યત્માભાવથી અવસ્થાત્માભાવમાં ફાળવ થયો.

‘પરમની સાથે પ્રીતિ ભેડવી એ અદ્ભુત વાત છે પરમની જોળખાણુ છમુ અને શાવમા પદમા ખૂબ વિસ્તારથી કરવામા આવી છે તેના વિવેચનમા બાહ્યત્માભાવ, અવસ્થાત્માભાવ અને પરમાત્માભાવ પર વિસ્તાર ક્યો છે અને આનંદમનનુજે પાંચમા સુમતિનાથ પ્રભુના સ્તવનમાં એ પર ખૂબ પ્રકાશ નાખ્યો છે; ત્યાં આ વિષય પર વિસ્તૃત જુલાસો કરવાનો છે. આવો પરમાત્માભાવ પ્રાપ્ત કરવા પહેલાં તેની સાથે પ્રેમ ભેડવો પડે છે, એ જાણ પ્રાપ્ત છે એમ નિશ્ચય કરી એને માટે ચરણ અને કિંચા કરવાની હોય છે અને એમાં સ્વિસ્ત્ર પ્રાપ્ત કરવા માટે તત્ત્વજુહિ કરવાની હોય છે.

આ ગાથા પર નોંધ કરતાં મિત્ર હોય છે : વિવેકના ઉપદેશથી સમતાએ પોતાના આત્મા-પતિને મળવાનો ઉદય ક્યો અને તે આત્મારૂપ પતિને મળી અને તેથી આત્માની મોહની ઉપસ્તી પ્રીતિ છતરી ગઈ અને તેથી તેનું બધું કુટુંબ કાષ, માન, માયા અને હોમ નવેરે ફર થઈ અને આવી રીતે આત્માએ સમતામા પ્રીતિ લગાડી તેથી તેને કેવલજ્ઞાનરૂપ પુત્ર મળ્યો અને છેવટે મોક્ષ પ્રાપ્ત્યો, અથવા, પદકર્તા આનંદમનનુજ મહારાજ કહે છે કે પોતાનું જાન્ય પામ્યો (વિવેક પ્રાપ્ત થયા પછી આત્મામાં સમતા આવી અને તેથી કપાયો અને મોક્ષ ફર થયા અને તેને પરમપદની પ્રાપ્તિ થઈ) મિત્રની આ નોંધ પણુ વિચારવા યોગ્ય છે એ શાનસાસ્ના દષ્ટિ બિન્દુને વધારે સ્પષ્ટ કરે છે. (૪)

ઉપસ હાર—આ પદમાં વિવેકના સ્થાનને બરાબર સમજીને આનંદમાં રાજવા એનું

છે. જ્યારે ચેતનરાજ શ્રીકૃત્તીમાં પડી ગયા હોય છે જ્યારે જોને જાણે સસાર પૌદ્ગલિક આનંદ, પરભાવરમણતા અને આદ્યાત્મભાવમા રસ હોતો હોય છે ત્યાં મુખી જોને સાચાખોટાની જોગખાણ ન પડે જોને પરિણામે જો જાણે આવતો નથી, શુદ્ધ અવસ્થામાં ચેતસ્તો નથી અને આ અવગ્યા હોરોશ માર્યા કરે છે કદાચ કોઈવાર દુઃખથી કે શ્રીકૃત્તી સસાર પર ઠટાણે આવે તો જોને જો ભાવ જાણે વખત ટકતો નથી. વિવેકપૂર્ણ સમજણ સાથે વત્તાનુભાવી ચેતના થાય, શોધેસ નિર્વૃત્તપૂર્ણ ત્યાગપુરિ હવલી થાય અને વહનુસાર સાધાને સ્વીકાર કરવા નિર્વૃત્ત અને તેને માટે ઉચ્ચ થાય જોટલે સર્વ કામ હાર પડ્યું બધ છે અને જો સતે વિવેકની સહાયથી ચેતના આનંદવન પાસે શ્રીકૃત્તીના ત્યાગ કરાવે છે અને પતિદેવને સજ અપાવે છે છતાં પદમા આ ભાવ બહુ સ્પષ્ટ કર્યો છે ત્યાંથી તેની વિજય બેઈ લેવી.

આનંદવનને રાજ્ય રીધું—અચામું જોટલે ચેતનરાજે પોતે રાજ્ય પ્રાપ્ત કર્યું જેમ સમજવું : ચેતના અને ચેતનની જોડતા, વિવેક જોને સહભાવી શુણ્ણ અને શ્રીકૃત્તી જોને પરજાણ, પણ જામી જઈ જનભજ તેનો સ્વભાવ જની રૂઠેહો તેનો ત્યાગ—જે સ્વર્ગના જ્યાલ કરવામાં આવે તો રાજ્યપ્રાપ્તિનો કેમ ભરાબર બેસી બધ તેમ છે જોમા વિવેકનું સ્થાન, સમતાની પ્રાપ્તિ અને શ્રીકૃત્તી આપે પૂર્વપરિચિતનો ત્યાગ કેવી રીતે થાય છે તેનો કેમ બેસી બધ તો પછી પરમ સાથે પ્રેમ બેઠઈ બધ છે અને જોની પ્રાપ્તિ જો આનંદવનનું રાજ્ય છે જો અતિમ સાધ્યપ્રાપ્તિ છે અને વિશિષ્ટ ઉચ્ચનું અતિમ બિંદુ છે (૮૭)

પદ અઠધાસીમુ

શ્રુતિકા—વિવેકને દશગો નિધિ કહ્યો છે જો જણે આત્મિક ખબનો છે, સમ્બન્ધ જ્ઞાનનું ફળ છે સાચા ને ખોટા વચ્ચે ભરાબર ફેર પાડી આપનાર મહા તત્ત્વ છે શિસ્તવાળી અનંત મુજને સાધ્યસ્થાને જાવી મૂકનાર વિશિષ્ટ ભાવ છે અને મહાને—દર્શનને સ્થિર કરનાર અતિ ઉત્કૃષ્ટ આંતર તત્ત્વ છે. માત્ર મહા હોય તેનો પણ ઉપયોગ તો થયો છે જોને દશન સાથે સળબ છે પણ જ્યાં મુખી જ્ઞાનવત્તનો આધાર ન હોય ત્યાં મુખી મહાને ખસી જતા વાર જાગતી નથી સાચુ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય જોટલે સત્ અને અસતનો વિવેક જરૂર આવે છે જોથી પરિણામે લાભ કયા અને કેમ મળે તેની વિચારણા બહે છે અને સવિચ્છના સાધ્યપ્રાપ્તિના કાર્યની લાઈનદોરી આવી વિચારણાને પરિણામે થાય તે ખૂબ ટકે છે. અને કોઈવાર પદમ્યુતિ થઈ બધ તોપણ વિવેક જોને કેકાણે લઈ આવે છે આથી આત્મ-વિકાસમાં સમ્બન્ધજ્ઞાનને કારે અગત્યનું સ્થાન છે સમ્બન્ધજ્ઞાનનું પરિણામ વિવેક છે અને વિવેકમિત્ર હોય ત્યારે ચેતનાને કારે પ્રેરણા મળે છે સોળમા પદમા જો વિવેકમિત્ર સમતા—સુખતિ પાસે આવી ગયા હતા તે જ્ઞાનમાં સળવું તેણે તે વખતે સુખતિના ભાલો

સામગ્રીને કહ્યું હતું કે આનંદન પ્રભુ તારી (સમતાની) સેજડીએ આવશે અને રત્ન જમાવશે.

‘મિત્ર વિવેક વાટે કહે, સમતા સુનિ યોગ્ય,
આનંદન પ્રભુ આવશે, સેજડી રંગ રોગ્ય.’

ત્યાં તેની લગ્નકલ્પક યોગજાણુ મર્ધ હતી. ખર્ડી વિવેક પોતે ચેતનરાજને આજો પરિચય આપવાના છે એટલે આવશે એ વિવેકને જણાવે યોગજાણુ મર્ધને.

દર્શનમોહનીના કુલોપગ્રમથી મહા પ્રથમ આવે છે. એનાથી સામાન્ય ભોધ થાય છે પણ વિવેક અવૃત્તિ ન થાય તે પાશુ દર્શનમોહનીનું ભેર વધી જાય છે. દર્શનથી થતા સામાન્ય ભોધ કરતાં જ્ઞાનથી થતો વિશેષ ભોધ વિશેષ વિચારપૂર્વકનો અને ચિરસ્થાયી હોય છે અને એનો મહિમા અપાર છે. વિવેક જ્ઞાનનો વિષય છે પણ એના મૂળમાં મહા હોય તે જ એ આવે છે અને ટકે છે. મહા આવે એટલે એ તો શુદ્ધ ચેતનાની સખી બની જાય છે. જ્યારે વિવેક ચેતનાના મિત્રનું કામ કરે છે.

આનંદનજીનાં નાટ્યભૂમિનાં પાત્રોમાં ચેતના, સુમતિ, મહા, વિવેક અને અનુભવ એટલા આજગ પડેલાં હતાં હેનારા જણાય છે. ચેતનાને શુદ્ધ ચેતનાનું નામ પણ આપવામાં આવ્યું છે કેમકે વાર તેને સમતા અને કેમકે વાર તેને સુમતિનું નામ આપવામાં આવ્યું છે. આ ત્રણે નામ એક જ પાત્રનાં છે. મહા ચેતનાની સખીનું કાર્ય કરે છે અને વિવેક તથા અનુભવ સાથા મિત્રનું કામ કરે છે. છતાં હરેક પ્રસંગે મહા અને ચેતનામાં એકતા એવામાં આવશે; ત્યારે વિવેક અને અનુભવનો પ્રકાશ અવરમાન છતાં શીતલતાવના નિશ્ચય પ્રમાણે ચેતના અને આ પુરુષમિત્રો વચ્ચે સહજ અંતર રહે છે એ અંતરને યોગજાણુ માટે દર્શન અને જ્ઞાન વચ્ચેનો તફાવત જાણ સ્થાનમાં સજવાની જરૂર છે અને તે આ પદમાં જણાવે કેમકે આવે તેમ છે.

આ મુખ્ય પાત્રો ઉપરાંત કુમતિનું પાત્ર પણ આનંદનજીએ વણ્યું છે. એને કેમકે કુલુદિનું નામ પણ આપ્યું છે પણ એને નાટ્યભૂમિ પર કદી આવતું નથી. એ નેપથ્યમાં જ રહે છે. જ્યારે વિવેક અનુભવ, મહા તો અનેક વાર હાજર થયા છે. બોધ્યા છે તેમણે મિત્ર ચેતનાને દિલ્લાસ આપ્યા છે અને આખરે સર્વ ઠીક મર્ધ જશે એવી સાચી આશા આપી ચેતનાના નિરહરુ જને નરમ કર્યું છે. આ અગત્યનો તફાવત એની રાજની યોગનિષ્ઠા સાબિત કરે છે અને એ વિચિત્ર તત્ત્વમાં કેટલી મહત્તા છે તે આ વિભાજની ઉપાદ્રુષાવમાં એવામાં આવશે.

નિર્લક્ષી આત્મસ્વરૂપ કેવું હોય તે સુહો છે. તે એક વાર પ્રાપ્ત મર્ધ બન, જણાવે સમજાઈ જાય, તો પછી જણાવે યોગ્યવટ મર્ધ જાય છે અને એની વર્તમાન પરિસ્થિતિનો વિચાર કરતાં એનું અવહારસ્વરૂપ સ્થાન પર આવતાં એનું અસહ્ય સ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરવાના

પ્રવાસ થાય છે સિતેશમાં પદમાં થિતનાથી પોતે કાઢી પાસે થિતનું 'નરમ' વિશેષ વાપરવા માટે કપડો આપી તેની સ્થિતિ વર્ણવતાં તેને 'અજ કૂ કપ કા કોશસ' કહી વર્ણવવી વખતે તેની વર્તમાન સ્થિતિ વર્ણવી હતી તે અવધારનથી વાત હતી; આજે વિવેક જોનું નિશ્ચયનથી અસલ રૂપે વણન કરી જોને અસલ સ્વરૂપે આલેક્ષ્ય થીતરે છે. માત્ર વર્તમાન સ્વરૂપ વિચારતા નિરાશ થઈ જવાય તેવું છે માત્ર નિશ્ચયસ્વરૂપ વિચારતાં અક્રિયિતર થઈ જવાય તેવું છે પણ આ જોને સ્થિતિ જ્ઞાનમાં રાખવા જોઈ છે. આ અવધાર અને નિશ્ચયનો સમન્વય કરી રસ્તો ચોધી હઈ જો તેો જ આદિમક જ્ઞાનનો મહિમા પ્રાપ્ત થાય છે અને જો મહિમાને અસાધ્ય સ્વરૂપે બતાવનાર તત્ત્વ વિવેક છે.

માત્ર જ્ઞાન પણ કોઈ વખત કેવાં જોડા બનિષ્ટ પરિણામો લાવી મૂકે છે તે તો આપણે દરરોજનો અનુભવનો વિષય છે બુદ્ધિનો ઉપયોગ કોરટમાં જોડાઈ જાય છે અને અનુભવને માટી સજ્જામાં મારી નાખવા માટે બોળ, કિસ્કોર વગેરેની શોષજોડામાં થતો બેવામાં આવે છે આ જ્ઞાનનો કુરુપયોગ કહેવાય સમ્યક્જ્ઞાનથી વિવેક આવે છે વિવેક સાચાજોડાની પાછળ કશો છે અને સાચુ અને જોડુ શું છે તેની વિચારણા આદ્યમિકાસને અર્થે જ થાય છે જોમા પૌરુષલિકા થનપ્રાપ્તિ, સત્ત્વપ્રાપ્તિ કે સત્તાવધી પછાને સ્થાન ન હોય આ સમ્યક્જ્ઞાનને અંગત કરવાની જરૂર છે જોને પરિણામે પ્રાપ્ત થયેલ વિવેક થિતનને જોના મૂલ્ય સ્વરૂપે જોળાવાય છે જોટલે આ પદના વિવચને જૂઠા અત્યંતુ સ્થાન છે આપણે થિતના, કાઢી અને વિવેક વચ્ચેની વાત સામગ્રીએ :-

પૂછીય મામી ! સ્વર નહીં, માય વિવેક સ્વાય પૂછીયેં (દેક)

મહાર્નદ મુમ્મકી ધરનિકા, હુમ આવત હમ ગાત;

માનત્રીવન આપાર કી હા, સમકુલમ કરો વાત પૂછીયેં ?

અર્થ—વિવેક આવી પહેલ્યા છે તેનો સ્પષ્ટાર કરીને હે સખી ! આપણે તેને પૂછીએ, કાશુ કે (કાઢમાં) (તેમની) કાઈ જગર નથી, તેમના વરણના કાઈ સમાચાર નથી (તેમને -વિવેકને કહીએ) તમારા (અરે) આવી પહેલ્યાવાથી મહાનદના મુખના વણનનાં અમે જાન કરીએ છીએ. હવે તમે અમારા પ્રાણપ્રભુ અને જીવનના આધાર (થિતનરાજ)ના શ્રેષ્ઠસગ-આશ્રય તનિચન આનંદ સગથી વાત-કહેા, કરો. (૧)

વિવેચન—શુદ્ધ થિતના પોતાની સખી કાઢીને કહે છે કે જાહેન ! હવે વિવેકસખા

પ્રાણર—નદી-નદી વધાવ-વધાવ પૂછીયે-પૂછીયે. કહે-કહી. મહાનદ—મહાનદી વણી કહે. શબ્દાર્થ—આત્મી = જાતી. નદી = નદી (નદી = નદી) આવે = આવે છે આવેલ. વધાવ = વધાવિ. સગારીને. મહાનદ = પૂર્વનદ. ધરનિકા = વણન. આપાર = આપણી. માન = માર્ગ. નેમકુલમ = (કેમ = પ્રાણ વણુની રૂપ. કુલમ = આરોગ્યવણુ) શાકુણી, મુખલાર્થિ અને આરોગ્યાર્થ, કહે-આનંદ-અપ્રાપ્ત સ્થિતિ.

વધારા છે તે તેને વધારી હર્ષજે અને પ્રાણપતિ ચેતનસત્ત્વની હાલમાં કઈ ખબર મળી નથી તે તેમને પૂછીએ કે શી સ્થિતિ છે? જો મિત્ર આવી પહોંચ્યો છે તે મહાનંદ મુખનું વલુન પણ તેની પાસે કશવશું જો વર્ણન કરશે એટલે આપણે તેનું જ્ઞાન કરશું, 'આનંદ' શબ્દ પારિભાષિક છે જો આત્મિક આનંદ અનોખી વસ્તુ છે- જો પૌદ્ગલિક આનંદથી પર છે આનંદ શબ્દ પર તે માતા બાળ્યો હાથાવલાં છે અન્નર વિવેચકે પણ પ્રમાણ કર્યો છે તે વાચના સલામત છે? 'આનંદવન શબ્દમાં કોનું રહસ્ય ઠલવાયું છે અને અનેક પદ્ધતિઓની એકતા સિદ્ધિ હર્ષ સૂત્રી છે ચેતના કહે છે કે મિત્ર વિવેક, તમે આજ્ઞા તે સારુ થયું તમે મહાઆનંદ મુખનું વલુન કશું અને જામે જાન કરીએ, અને સાથે તમને જણાવીએ કે પતિ મહાશયના જેમકુશલની વાત તમે કરો. પતિસહ હેમજેમ તે છે ને!

જ્ઞાનસાર આ આશના ટિપ્પણમાં જહું સારો જાણ હાવે છે અને આજ્ઞા બાધામાં મૂકતા તે આ પ્રશ્નની આખી જાણ મુખપતિ મહા તરફ જોડે છે જોમ જતાવી મુખપતિ પાસે નીચે પ્રમાણે જોડાવે છે હે આલી! ખ્યારી મુખી! ઉતાવળી થઈને વિવેકને વધાવ. વિવેક સજીથી ઉત્તતિ વલુનરૂપ વધાવણે-વિવેકને વધાવીને, એટલે તમારા આવવાથી સુખ સજીથી ધરનું જાગરું હર્ષ પામ્યું હતું નાથે છે—આવા સુહસિત સીકા વચને તેને વધાવીને તેને નવી-પૂવે ન સાચવેલી એવી-ખબર પૂછીએ નવી કહેવાના હેતુ જો છે કે કર્મની વિનિષ્ક્રિયા છે માટે નવી ખબર જો જરાજર વાત છે. જાણ સહે સહે સિત્ત હોય છે જાય છે માટે નવી. આ પ્રમાણે મુખપતિએ મહાને કહું જોડે મહા વિવેકને જતલાવીને કહે છે કે અહો વિવેકજી! તમે કૃપા કરીને આવી પહોંચ્યા તે વખતે મહા-અદ્વિતીય મુખની વરજિહા-મુખનું વર્ણન જામે ગર્હજો તમે કથન કરો. એમાં રહસ્ય જો છે કે તમારા અમારા મેળાપને પરિણામે સદા મહાનંદ મુખનું જ કથન હોય, બીજી વાત હોય જ નહિ પણ પ્રાણલુપ્ત-પ્રાણોની લગાઈ પ્રાણોના અધાર-ની એટલે મુખપતિ મહાનંદ પ્રાણલુપ્ત આત્મા, તેની, જેમ-નિરુપદ્રવ (હીન ગતિએ ગમનરૂપ ઉપદ્રવથી રહિત) અને કુશલ-અશાતાના અભાવની-વાત-કહાણી તમે કહો, વચનજોયર કરો. આવો અર્થ જ્ઞાનસારજી કરે છે.

જ્ઞાનસારનો અર્થ ગ્રોહ છે એમાં સુખને વધાવ્યો છે અને મહા વિવેકને ઘેરગીને તેની પાસે મહાનંદના મુખનું વર્ણન કરાવે છે અને તે વર્ણન કરતો બધ તેમ પોતે જ્ઞાન કરે છે આ હકીકત સમીચીન છે વિવેક વર્ણન કરે જોડે મહા જોના જ્ઞાન કરે, જોને વીઢે. આ વાતમાં આત્મિક જ્ઞાનનું રહસ્ય છે તેજો સેમનો અર્થ પણ સારે સુદર કરે છે અને તે આસ વિચારના જોગ્ય છે.

મિત્ર નોંધકાર આ બાબનો જાણ બુદ્ધિ જ રીતે તારવે છે. જોમની સૂચના પ્રમાણે સમતા સખી જીવંતને કહે છે કે પોતાને ઘેર વિવેક આવ્યો છે તેથી હવે મહાનંદના મુખનું નવું ન આપ્યું વાઈએ. માટે હવે વિવેકવાઈ! કૃપા કરીને અમારા પતિ (આત્મા)ના ક્ષેમ કુશળની વાત કરો. વિવેકને પોતાને ઘેર આવતો જોઈ સમતા જીવંતને કહે છે કે સખી! આપણે આપણા પતિનું ક્ષેમકુશળ વિવેકને પૂછીએ. વિવેક આવે તો જ આત્માનું ક્ષેમ કરી શકે છે અને વિવેક વિના સમતા અને જીવંતનો આત્મા સાથે સંબંધ રહી શકતો નથી; માટે વિવેકને પૂછવાનો આ વહમા વિચાર જણાવ્યો છે. આ વિચારસરખી પણ વિચારવા લાગે છે (૧)

અવસ અવાધિત દેવકું હો, સોમ હરીર સર્વતઃ

વિવહારી ઘટવધ કવા હો, નિર્ધે સરમ સર્વતઃ પૂછીયે ॥ ૨

અર્થ—(વિવેક જનાબમાં કહે છે) અવસ અને અવાધિત ચૈતનરાજ શરીરે જેમ કુશળ જ જણાય છે (ચૈતનરાજ પોતે સદાચમ્પાન થતા નથી અને બાધા-પીડા રહિત છે તેથી તેમનું શરીર જેમકુશળ જ જણાય). જોમના વધારાશટાઠાની કથા તો અવહારની વાત છે. બાકી તો નિર્ધેથી તો (તેમને) અનંત મુખ-આનંદ વર્તે છે (૨)

વિવેચન—વિવેક બોલે છે (આ બીજા અને ત્રીજા બાબ વિવેચના મુખમાં મૂકી છે.) વિવેકમાં જે સાચા જોડાનું જ્ઞાન થાય છે તેને પરિણામે નિર્ધે-અવહારનો ફોડ પડે છે અને બાકી દરિયે જે વાત અવહારમાં રેખાવી દેવા—પોતે રહે છે. જેમ માનવો દેવા—તેને અસહ સ્વરૂપે જોવાની સજિત પણ આવે છે. વિવેક ચૈતનનંદના મહાનંદના મુખનું જે નવું ન કરે છે તે હવે વિચારીએ.

આવણા રેવ પોતે અવસ છે અને અવાધિત છે. અવસ જોડે પોતાના સ્વરૂપથી જરા પણ ખસે નહિ તેવા જોડે જ્ઞાનસ્વરૂપી અને કોઈ પણ પ્રકારની બાધા-પીડા રહિત જોવા મૂળ મુખના બધી પતિરાજનું શરીર ક્ષેમકુશળ જ દેવા નિર્ધેશરૂપે આત્મા અવગ છે જ્ઞાનસ્વરૂપ છે અને કોઈ જીવની પીડા-ઉપાધિ વગરના છે; જોડે જો તો સદાચમ્પા જેમકુશળ છે. જેમ તમારે માનવું, સમજી જ લેવું. અને આત્મરાજમાં જે વધવટ થતો રેખાય છે અને કોઈવાર જો નીચ ગતિમાં આવે તો રેખાય છે અને કોઈવાર જો ધોડો મહારાજ થઈને મેસે છે તે સર્વ અવહારથી રેખાય છે. બાકી નિર્ધેશરૂપે તો જો અનંત મુખનો બધી છે શાંતિપ્રથના સ્વપનમાં યોગિસજ પોતે સદાચમ્પા છે કે—

પ્રાપ્તાર—નિરધારી-અવહારી. ઘટવધ-ઘટવધ, ઘટવધ નિર્ધે-નિર્ધે.

શબ્દાર્થ—અવસ = સ્વરૂપથી અસંખ્યાન ન થાય તેવા. અવાધિત = જેને અવહારની બાધા-પીડા નથી. જેમ = મુખ. અનંત = અમારું છે સર્વજનનું છે અનુભવનું છે સરમ = સમ મુખ આનંદ, હૈં નિરધારી = અવહારમાં, ઉપરાજીથી માયુ સમજણમાં. ઘટવધ = વધારાસરખો.

‘આપણે ચેતનસ્થાવ છે, એક ચેતનાધાર છે,
અવર સવિ સંયોજકી, એક નિજ પરિકર સાર છે
શાંતિચિંત એક મુશ્ક તિનંતિ.’

એક (અદ્વિતીય) સ્વરૂપમયી ચેતના એટલે આત્મા; અને એ ચેતના વિના બીજા સર્વ સાથે જે પૌંદ્રુગતિક સંજોગ થાય છે અને જેમાં શરીર અને મુખદુષ્ટ સર્વનો સમાવેશ થાય છે તે સર્વ સંયોજકનું છે. આ પાછળના સર્વ આશયિત ખર્ચો છે. જ્ઞાનદિ મૂળ છુલેા છે એટલે એનામાં જે વધવટ થાય છે તે સંયોજને કાણે અને આશયિત હકીકતને ખર્ચે થયેલ છે એમ સમજવું બાકી તો સંચારાપોદિતીમાં જણાવ્યું છે તેમ—

યમો મ સાતમો કમ્પા, નાળ્યસંગસંજુઓ ।

સેસા મે શહિરા માયા સયે સન્નિગમ્મન્યા ॥

મારા શાયેત આત્મા તો એક છે જ્ઞાન-દર્શનથી સમુદય છે બાકીના સર્વ બાહ્ય ભાવો છે અને તે સર્વ સંયોજકનું છે

આ હકીકતને પ્રવાવન્યા પદમાં સ્પષ્ટ કરી છે “આશયિત સબ ખર્ચ ઔર છે” અને મુત્તા એક અજાડ અજાધિત” જે બધે કવનો નીચે આ વાતની છણાવટ થઈ ગઈ છે એટલે આ વધવટ થતી રેખા છે એ સર્વ ખર્ચ છે અનિત્ય છે અને વારંવાર ફરી ફરવાનું છે; બાકી તો અનંત સમ—અનંત આનંદ—એ ચેતનસજવું ચેતાનું છે, ચેતામય છે અને તે અતિમ સત્ય છે. (૨)

ધંધ મોંઘ નિર્ધે નહીં હો, વિવહારે સત્ત દોય;

કુક્લ સેમ અનાધિરી હો, નિત્ય મવાપિત હોય પૂછીયે ॥ ૩

અર્થ—કર્મનું જ બધા અવગત કર્યાથી સુક્ષિત નિશ્ચયનથી તો છે જ નહિ; અવહારથી એ બધે લક્ષ્યને બલેા એટલે (ચેતનસજવું) સેમ અને કુચળ તો અનાધિ કાગથી છે અને હમિયને માટે એ બાધા-પીડા વગરના જ છે. (૩)

વિવેચન—આ અતિમ સત્યની નજરે એવામાં આવે તો આત્માને બંધ નથી અને બંધ નથી એટલે મોક્ષનો (બંધનમાંથી મુક્તિનો) સવાલ જ નથી. આ નિશ્ચયનનો મત છે આ નજરે-નિશ્ચયનની દ્રષ્ટિએ અનાધિથી ચેતનસજવું સેમકુચળ છે અને એ નિત્ય

પાકાતર—નિર્ધે—નિર્ધે અનાધિરી હો—અનાધિરી હો.

સંજોગ—બંધ = કર્મનો બંધ, આત્મા સાથે કર્મનો સંજોગ. મોખ = મોક્ષ, આત્માનું કર્મથી સર્વથા મુક્તિ નિર્ધે = નિશ્ચયનથી, (વિવેચન જુઓ) કહ્યું દર્શિનિ-દુષ્ટી. વિવહારે = અવહારનથી, માતુ દર્શિનિ-દુષ્ટી, કર્મની નજરે લગ્ન = જન્મ, સ્થળ. દોય = બે. અનાધિરી = અધિ કમ્પન કાગથી, એની કમ્પન જ ન માત્રમ થો તેવા કાગથી નિત્ય = દમેલ, નિતર. અનાધિત = એને કોઈ બંધની બાધા-પીડા થતી નથી, તેના.

હોઈ જાયા-પીઠા વગરના છે મહાવનિત્ર છે જનત શમનાં થઈ છે દ્રવ્યની નજરે સત્તાવતે
ચેતનમા જનત સુખ જાણું છે અને તેને નિઃશ્વદિષ્ટિ કહેવામાં આવે છે. હરીકૃત જોમ છે કે
અવહારનય ઉપચારપ્રધાન છે અને નિઃશ્વનય સૂક્ષ્મગામી અને વત્સ્વપર્યાઈ હોઈ એ દિષ્ટિએ
જોતાં, ચેતનમા જનત ચર્મ રહેલ છે જોવો ભાવ સમજવાનો છે અવહારથી જોને વધતો
ઘટતો, ભાગજ ભવો, પાછળ પડતો રેખી જોના જેમકુશળ માટે શકા પડે, પણ જોની
અતિમ જનત શમની રૂઝિ ધ્યાનમાં રાખી જોને કુશળજોમ કહી શકાય.

આ રીતે અમલ અભાષિત રેવને સર્વ કાળ જેમકુશળ જ છે- જોમના વધઘટની
હરીકૃત તો અવહાર માત્ર છે મૂળ વસ્તુ ગતે જો જનત શમનાં થઈ છે અને જાતે
અલિપ્ત હોઈ વધઘટને આધીન નથી.

વત્સ્વપર્યાઈ દિષ્ટિએ જોતાં આ રીતે ચેતનને જાંબ કે શાક નથી; જો તો જોના જનત
શર્મમા અવસ્થિત છે પણ અવહારમાં જો સુખી દુઃખી, અભિજ્ઞસ્ત વગેરે રેખાવ છે.
નિઃશ્વદિષ્ટિએ જનત શર્મનાં થઈ હોઈ જાતે નિત્ય છે અને જાંબા-પીઠા રહિત છે અને
મરેમર મહાન છે. અચરે જ્ઞાનાવસ્થીય કર્મનાં સુધાપશ્ચમ થાય, અચરે હસની જેમ હીર
જોને નીસ્ત્રી વાસ્તવથી કરતાં આવડે, ત્યારે આ વિચારણા પ્રકટ થાય છે.

તો વિવેકમિત્ર આવી પહોંચ્યા છે તેને ચેતનરાજની ખબર પૂછતાં જો ફક્ત જાણીને
જણાવે છે કે ચેતનનાં સુખપ્રમા અર્જનને વિચાર કર્યો તો જોને જાંબ કે શાક કંઈ નથી
અને જ્ઞાતિમિત્રથી જો જેમકુશળ ગતો છે અને જાતે સુખદિષ્ટિએ નિત્ય હોઈ કોઈ જન્મ
પ્રકારની ઉપાધિ કે પીઠા રહિત છે.

આ બીજા અને ત્રીજા જાંબા પર જ્ઞાનસારણીએ વિચારણા કરી છે. તેઓ અમલ
અભાષિત રેવમાં જનત સિદ્ધીના શરીરને વશ છે વિષ્ણવીરિ રેખા જોડે જનત સિદ્ધીના
શરીરને નિરુપદ્રવ્યપદ્ધતિ છે જોડે તે જોવાને કોઈ પ્રકારના ઉપદ્રવ નથી અને તેથી સિદ્ધીના
અસંખ્યાત આત્મપ્રદેશાત્મક પિંડને જેમકુશળ ગતો છે આ નિઃશ્વનયની અપેક્ષાએ કથન
કહી પછી અવહારનયનું કથન કરે છે. અતિ-આગતિરૂપ અવહાર ચેતનનો થાય છે તે
અવહારણું છે કર્મ-આપારણવ આત્માની કથા ઘટતીનઘટતી જાણ્યા કરે છે; જો જોડસરણી
રહેલી નથી અને પરિણામે કોઈ અતિમથ શાતા, કેમકર્મ અસાતા જોમ જાણ્યા કરે છે.
નિઃશ્વનયની અપેક્ષાએ આત્માને શમ જોડે શાતા જ છે જોને અશાતા હોય નહિ છે
નહિ, કારણ કે જો જડથી જિજ્ઞ છે જાણતા વારીકે અજસુક્રમાને માયાની જોયરી અજર્તા
વિચારું કે જો છે તે હું નહિ અને ગાત્ર કાઈ જો નહિ. જો વિચારથી શાતા જ છે,
તેથી જ્ઞાતિસિદ્ધીની અપેક્ષાએ જનતા સિદ્ધીને જનત શર્મ છે અને વિવેક વધારામાં
પડે છે કે જો સુમતિ મલે! નિઃશ્વનયની અપેક્ષાએ વાંછા કરવા છતાં પણ જાંબ નથી
કે શાક નથી, જોડે અવહારી આત્માને જાંબ શાક છે ચેતનાવત ચેતન જ્ઞાન કર્મકથનો

સાબરમતી—સુન=સાબરજીને, સરૂડી. ખુખતે=ખેડેલી. નાઈ=નારી, નહીં સાંભળેલી—અજ્ઞેલી.
પત્રી=વાણી, વચન. સ્વાઈ=સ્વાઈ જાતી, બાપી. ઠાન=તાણીને, ખેતીને જગ્યા તાણી-કામાં.

સમયા અને આનંદચંદ્રના તલાલીનતા હાવા એટલે જણે આનંદચંદ્રના તલાલીન ચર્ચામાં જાયના આનંદચંદ્ર પોતાની પાત્રીમાં તલાલીન જાય, પરંપર રખડવાનું જાય કરે અને પરપરિણતિમાં જતા એટલે એવી પરિસ્થિતિ 'નિપજાવવામાં સફળ જાય.

કેઈ પણ જાણતમા વાન હામે ત્યારે અરી એકાગ્રતા થાય છે આનંદચંદ્રનું વાન હામે ત્યારે પ્રાણી આવર આનંદમા રસભેજા થઈ જાય છે, એને બાહ્ય વસ્તુમાં રસ હામતો નથી; એ-જ્યવહારના કામો કરે તોપણ એમા એની એકતા થતી નથી; એ જાણ-પીવાનું, બોલવાજાણવાનું કે કરવાકરવાનું સૂઝી જાય છે. આનંદરસમા જ્યારે વાન હામે ત્યારે પછી ચેતનસજ એવાઈને એમા એકાગ્રતા થઈ જાય છે.

આવી રીતે-ચેતનાને કે વિસ્ફુટનું દુઃખ અનેક પ્રાર થતું હતું એણે એક વાર (સિત્તેરમ યત્રમાં) ચેતનહને કુદકપટના કોણના કહી રીધા હતા અને અહાની નરમ વાતને ઉઠાવવા પ્રયત્ન કર્યો હતો અને જવાર પોતાને ત્યાં જાયવાની જાણતમાં સહા જાણતી હતી તે જણતે અહાને તેને હેરે હેરે પ્રભુ જાયતી હો- એટલે પ્રભુ પીમે પીમે જરૂર હેર પધારશે, આ વાતની જાણતી આપી હતી તેની સિદ્ધિ માટે વિવેકની હાજરીની જરૂર હતી. વિવેક જાય એટલે પ્રભુ હેર જરૂર જાય, એટલે જ નહિ, પણ પછી તો એને ઘરનું વાન હામે, બેરીની હાજરી હામે અને બોલ સજ વાત બોલુ કરી તેનામા એકરસ થઈ જાય. આ કાર્ય થવા માટે અહા ઉપસત વિવેકની જરૂર છે એટલે દુઃખ ઉપસત જાણતી જરૂર છે જેણે અહાજાણ થતાં જ એકાગ્રતા જાય છે તે જાનિર્વાણીય છે વિવેકને ચેતનસજના પ્રમાણાર મુજબ એણે કે જેમકુદકપટના ચેતનસજની જાણતી તેને પરિણામે અહા અને સમયા જણે આનંદચંદ્રના વાનમાં આવી થઈ, એમને જણાધારણ જણદ મેળે ચેતનસજના અવિધ્યત થઈ માટે જાણતી થઈ અને એમના જણાધિતપણા માટે અને એમની કુદકનિષ્ઠતા માટે નિષ્ક્રમ થતાં જાયજાણ ચેતના પ્રસજ થઈ અને સુખી અહા અહાનપણીના મુજબી શાંતશાંતથઈ જઈ.

જ્ઞાનસાર આ જાણી જાણીના જાણ વિસ્તારતાં કમાલ કરે છે. તેમને અર્થ જાણમાં જણતાં આ જાણણે જાણ નીકળે છે. આપણે કાળજી જાણમા મિથ્યાસત્ત્વમાં સજાહો હતો તે જાણજાણણે સિદ્ધિમાં સજાધુજાણી અને જાણજાણેને જાણને જાણતિસજાધુ જાણજાણતુસજ વાણી-કથન સાંજાણીને નહિ એટલે જાણજાણિત એટલે જાણજાણિત કથનિર્જર-થઈ જાણતિસજાધુજાણી નિર્મળ અહા તેમા જાણજાણતુજાણી જાણમા સુજ જાણને-વર્તી-અને-જાણમા-સુજજાણનક સુજ જાણી સુજાણિત જાણે એકીમૂલ જાણને આનંદચંદ્ર શબ્દે જિહાનદ-થિત કે-જાણ-જાણ સજાધે જિહાનજાણ-તે સજાધી જાણ જાણે વાન-થઈ-આવી એટલે એને તલાલીન વૃત્તિ-સજાધે મળી. જાણસાર અહા, મુખાધિ અને વિવેકના કાર્યના વિજાણ પાંડી આપે છે અહાણી ચેતના સજાધુજાણી થાય છે એ

શ્રેષ્ઠ ગુણસ્થાનકની હકીકત છે; વિવેક જોને આગળ પધાવે છે સુમતિ દશમા ગુણ સ્થાનકે કાર્ય બતાવી વિવેકથી મદદથી અને શ્રદ્ધાના ટેકાથી કેવળજ્ઞાન સુધી ચેતનરાજને તાન ઉમળાવે છે, તેમા તેનો રસ જમાવે છે અને સ્વરૂપમા જોની જમાવટ કરી દે છે. આ ભાવમા સુમતિનું પાત્ર દશમા ગુણસ્થાનકે બતાવ્યું તે વિશિષ્ટતા છે, અને ખાસ વિચારણા માટે છે.

મિત્ર નોખકાર આ માથા પર માત્ર આટલી જ નોખ કરે છે આ પ્રમાણે, વિવેકને મહેલે, જોવી જમુત જેવી વાત સાંભળીને શ્રદ્ધા અને સમતા બંને મળીને પોતાના પ્રતિ આદર્શને વિશ્વાસપાત્રતાથી સ્વભાવકરમા જોવી લાગી. (૪)

‘ઉપસહાર—આ રીતે આ પદનો ભાવ બેસાડવા પ્રયત્ન કર્યો છે જોમા મહાનંદના સુખનું વર્ણન છે; જોમા મૂલ્યર્થ જતી ચેતનાને વિવેકનું આધારન છે; જોમા સુમતિ અને શ્રદ્ધાના કાર્યની વહેલવળી છે; જોમા વિવેકનાની ખાસ મદદતા છે; જોમા વિવેકની વાણીને જમુત સાથે સરખાવી છે; અને જોમા અવહાર અને નિર્મલને સમન્વય છે.

છાંદીમા પદમા સમતા અને વિવેક વચ્ચે જે વાતચીત થાય છે સત્પાશીમા પદમા વિવેક પાસે પારકાં છેકરાં—સત્રાને પોતાના માનવાની ભૂલ પછી પૂર્વગ્રીતિ માફ કરીને આનંદચનનનું શબ્દ ચેતનનું મેજવે છે તે પછી આ પદમા જોની ક્ષેત્રકુચલતા બતાવી આ સમાન ભાવના પડો પર શિખર ચઢાવ્યું છે. પડો ૭૦ ૮૬ ૮૭ ૮૮ને જોકળીના સાથે સંબંધ છે. જે ચારે પર જ્ઞાનસારનો દબો ઉપલબ્ધ છે અને ખૂબ વિચારણા, લાભક બાદમપરિણતિ બતાવનાર છે. જોના વિવેચનમા અનેક દર્શિનિદુ બતાવ્યા છે, તે સર્વ પદનો આપ સમજવાના પ્રયત્નો છે અને ચોક્કસપરિણામા કંટકો બગાડવાની શકાયા છે તેનો આશ આપનાર જો નમૂના છે. જે પડો પર જેમ વિચાર કરવામા આવશે, જોનું પદ્યોદ્ધ અને જુલાસો તમારે જોકળતાથી કરવામા આવશે, તેમ તેમ જોમાથી ભારે જલુમૂલ આંતર-વસ્ત્રવેનો કળકાન થશે. જે પડો રહસ્યથી ભરપૂર છે, અને વિચારણા કરતા બનતુમુત આર્થો દાખવે તેવા છે. આનંદચનનના નિશ્ચિત કવનમાં રસ લેનાર જો પદોના વચ્ચે રસભોગ થઈ સ્વયં વિચારણા કરે તો જ તેનો લાજ વધારે મેળવી શકે તેવું લાગવાથી આ વિવેચન વધારે લખાવવું યોગ્ય નથી.

ઉદરે જોક વાત કરવાની જરૂર જણાય છે નયજ્ઞાન સમજા જોવાની જરૂર છે; અવહાર અને નિર્મલ સમજા જવા જેવા છે; દ્રવ્યાર્થિક અને પર્વાર્થાર્થિક દર્શિનો ખીલવવા યોગ્ય છે અને વિશિષ્ટ અનુભવીઓ દર્શિનિદુની પીઠવળીથી કેવળ સુદર પરિણામો દાખવી શક્યા છે અને દેખીતા વિશયનું ચમત્કર્ય કરી સુદર રીતે કરી શક્યા છે. જે વસ્તુ શક્તિ હોય તો, જરૂર સમજવા યોગ્ય છે આજુ લેન શાસ્ત્ર સમજવાની યાત્રી આ નયજ્ઞાનમા છે. અને જે ચારી ચોટીવળી આંપડી ભય તો વિશાળ શાસ્ત્રજ્ઞાનના તાળ્ય પૂરી ભય તેમ છે. જોમા જે અનેક દર્શિનિદુઓનો સમન્વય

કરવાની શક્તિ છે એ શક્તિમાં એ આંતર જ્ઞાનનો અગત્યકાર છે અને એને પરિણામ કે જરૂરી અગ્રાધ દક્ષિ ણીલે છે તેનું વર્ણન મુશ્કેલ છે. પણ એ જીવનના પ્રશ્નોનો નિઃકાલ કસ્ટર હોઈ આંતર દક્ષિમા સમાધાન લાવનાર હોઈ અને શક્યપણા કે આર્જકના પર હસવાન મુશ્કનાર હોઈ જૂલ આરોધ છે અને એ જ્ઞાન થાય ત્યારે જ આ પદનો લાભ સમસ્ત્ય તેમ છે જિવાય તેમ છે ચેતન સાથે જોતજોત કરી શકાય તેમ છે જ્ઞાન થાય એટલે સર્વ દર્શનામાં રહેલ અશક્ય સમસ્યા, એને અંગે સત્યશોધનજીવિને પ્રેરણા થાય અને ઉપદે એ સમાધાન-સમન્વય-પૂર્વકનું પ્રમાણજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરાવે. આ પ્રમાણે થાય ત્યારે જ્ઞાનવ્રતનું વાન, સમતા અને શ્રદ્ધા મળીને હાઈ જાય છે એ જાણી લારે મહત્ત્વની વાત સમજાય. આ સર્વાનુસાર પ્રચલ કરવા પ્રેરણા કરવાની હવે જાણે જ જરૂર હોય. વિવેક મિત્રને જો જોગજો કરે, તો આ નવપ્રમાણજ્ઞાનનો અગત્યનો વિવેક જ્ઞાનમાં જાણી જ ગયા હશે. પણ એ જ્ઞાનનો અને જ્યાં જોડો વિરલ હોઈ વિચારણા અને પ્રેરણા માગે છે આ રીતે જ્ઞાનજનનમાં વાન જાય છે એવી લાવના કરી અત્ર વિરમીએ. (૮૮)

૫૬ નેવ્યાશીસુ

ભૂમિકા—સ્વસ્થ અને મુક્તવાથી લઈપૂર આ પદમાં આત્મવિચારણાના જ્ઞાન લાભ સર્થ છે ૫૫ (૫લાવન)માં પદની વિચારણાને અતે આ પદમાં જરૂરી વિશેષતા ઉમેરવામાં આવશે એમ જણાવ્યું હતું. તેને અંગે આ પદના સ્વસ્થની વિચારણામાં પ્રથમ સ્વસ્થ સર ૫લાવનમાં પદના વિવેચન પર જોઈ તે વાલુ કરવા વિશ્લેષિ કરવામાં આવે છે. આ પદમાં મૂક યોગવિચારણા છે અને આત્મલાવનાં મુશ્કેલ છે આ પદના વિવેચનની ભૂમિકા કે પ્રસ્તાવના ન કરતા પ્રથમ પન્થાસ શ્રી ૩ શ્રી ૪ વિવેચ મહાસભ્યે એ નોટ કરાવી છે તે અનુસાર તેના પર વિવેચન કરુ છુ ત્યારપછી એની વિશેષ વિચારણા કરવામાં આવશે. અન્ય વિદ્વાનો તે પર વિચાર જતાવશે કે લખાવશે તો તેને સાભાર રખી કરવામાં આવશે. માત્ર આવી ઉપસ્થાના કરી પન્થાસભ્યે કરેલા અર્થ ઉપર વિવેચન કરીએ.

પદ

(૨૧-૫-વાળી)

ચેતન સફળ વિપાક હાઈ ચેતન

સત અસત જ્ઞાન પરમય પરમીત, માય સુમાવગતિ દાર્દ ચેતન ૧

સ્વ પરમ્ય વમ્બુદી સત્તા, સીસ મેક્ર જ દાર્દ;

સત્તા મેક્ર અર્થઘ અજાપિત, યદ સિદ્ધાંતપલ હાઈ ચેતન ૨

અનવપ વ્યગિરક હતુકો, સમગી રૂપધમ દાર્દ;

મારોપિત સર પર્મ ઝોર દે, 'આનંદપન' હત સોઈ ચેતન ૩

અર્થ—૫ ન્યાસ અર્થીસવિગ્રહણ અનુસાર સીધા અર્થ—

(૧) આત્મા સર્વ ઠેકાણે બ્યાપક છે એમ જોય તો સત-અસતનો ભેદ નહિ રહે; એની સત અને અસત વચ્ચેની ભેવડી પ્રાપ્તિ ઘર્ષ બાધ; યુક્ત અને પર્યાયની ભેવડી અતિ વચ્ચે યુક્તફાનિ અને પર્યાયપણટણની ભેવડી ગતિ છે તેમાં વાધો આવે અને પરિણતિ પસંદગી તથા સ્વભાવ અને વિભાવ (અથવા ભાવ અને મુકાવ)માં પ્રાપ્તિ યાવ છે (તેમાં ધણ વાધો આવે). (૧)

અર્થ—(૨) સ્વરૂપ અને પરરૂપની એક જ સત્તા રહે, એમાંથી એક જ સત્તા રહેશે બે ભેદ (સ્વ અને પર) રહેશે નહિ. સત્તા-સ્વરૂપનું સરળાપણું અખડ અને અત્રાપિત છે—આવે સિદ્ધાંત પણ છે તે જ અતે કાયમ રહે. (એટલે એને—એકને જ સર્વ-આપી માનીએ તે વાત નહિ, પણ સિદ્ધાંતમતે સત્તામતે એ એક છે અસ્તિત્વત છે અને એની સત્તા અખડ-અત્રાપિત છે એમ માનવું જ રહે.) (૨)

અર્થ—(૩) અન્યથાદેવ અને અતિરેકાદેવ (વિવેચન જુઓ) એને વસતવર સમજી રૂપજામને ઊઘી ર્ધ વસ્તુસ્થિતિ સમજો. (દાનાદિક) ધર્મો આશયિત છે બાકી જ્ઞાન દમન એ તત્ત્વધર્મ છે અને તે ખડુ તત્ત્વ છે. (૩)

પ્રામતર—ધર્માર્થ-ધર્માર્થ પત્ર-પત્ર પત્ર-પત્ર (૧)

શબ્દાર્થ—સમ્યક = સત ઠેકાણે (૫ નબરિવિગ્રહ) નિહાણ બળ તથા સચ્ચ પ્રકૃતિ વિચારક = બ્યાપક આત્મા સત સ્થાનોમાં ફેલાયેલા. ધર્મ = દેવ (વા) સત = દેવતાપણું અસત = નિહાણપણું સુન = (એના) સ્વભાવની ધર્મો પત્ર-પત્ર, આત્માના કમલાની ધર્મો પત્ર-પત્ર = પરિણતિ, પરિણામ વામનું, નેત્રના અન્યથા. ભાવ = દેવતાપણું અનિ = પ્રાપ્તિ. ધર્મ = દેવતાની. (૧)

પ્રામતર—સ્વ-સમ. વસ્તુ-પત્ર-પત્ર. સત્તા-સત્તા. અખડ-અત્રાપિ. સિદ્ધાંત-સિદ્ધાંત. (૨)

શબ્દાર્થ—વ = પોતે, પોતાનું પર = પારકું પારકાના સમર્થની વચ્ચે રૂપ = પરિણામિક સમ્યક (નામ-રૂપ સાધનો સમ્યક વિવેચન જુઓ) સત્તા = દેવતાપણું. વધાવણું, સત્તાપણું સમ્યક = સત, સિદ્ધ મતે. ધર્મ = બે. અખડ = અવિચાલ, આત્મ અત્રાપિત = અસત ન કરે તેવું વિગ્ર રહેલ. વધ = બે. સિદ્ધાંત = અત્રાપિ, મત સૂત્રો. વમ = પદો, બાલુ ખા. (૨)

પ્રામતર—દેવી-દેવી. બા-બા. બો-બો. (૩)

શબ્દાર્થ—અત્રાપિ = અવધ, પારવર વેળા સમયે કાલ કારણસર્વ કારણ દેવ ત્યાં કાલ દેવનું તે નિમિત્ત અમુક અર્થ બ્યાં બ્યાં દેવ તે સમગ્ર દાખવાઓમાં એક જ બીજો સર્વસાધારણ અર્થ મળી આવતો હોય તો તે બે અર્થો ધણ કરી કાલ કારણ છે અથવા કાલ કારણસમજાણ છે એમ સમજવામાં આવે છે અન્યથાપિત = સાધન દેવતા ત્યાં સાધન દેવ એવા સંબંધનું કર્વન. અતિરેક = અમુક એક વાનું ન દેવ તે બીજું અમુક વસ્તુ જનું ન દેવ એવો સંબંધ કે નિમિત્ત. કારણ ન દેવ ત્યારે કાલ ન દેવ એવા અતિરેકના નિમિત્તે આપારે નધાયેલી, કાલ કારણ નહીં કરવાની અન્યથાપિત. દેવ = પચાસ વાર વામનું સમ્યક જનાપાત્ર કમ ને વામન સમ્યક = વિચારી, ધર્મો કરી, માત્રમાં ધર્મ રૂપમ = દેવતાની વચ્ચે સદિ, અસ્તિ ધર્મ = તત્ત્વ સર્વ ઊઘી ર્ધ આશયિત = આશય કરાયેલા, સ્થાપના કરાયેલા. બો = બીજા, બાકીના જ આત્માના = મેન્ટરરૂપ તત્ત્વ તત્ત્વધર્મ સર્વ = તે જ છે. (૩)

વિવેચન—(૧) પ્રથમ પ્રશ્ન એ શાસ્ત્ર છે કે ચેતન પોતે સર્વવ્યાપી છે કે નહીં? અને તેને સર્વવ્યાપી માનવામાં આવે તો વાધો શો આવે છે અને કયા આવે છે? અને અમે વધુમાં પછી વિચારણામાં સત્ (પદાર્થ)ની વ્યાખ્યા વિચારી જવાનું ત્યાં ચેતનના સદાશયની ધર્મો (શુદ્ધ) અને ક્રમભાવી ધર્મો (પર્યાય)ની વિચારણા કરતાં આપણે એવું કહ્યું કે જનતાધર્મમાં ચેતનમાં અનુક્રમ ધર્મો કાયમ છે અને અનુક્રમ ધર્મો પદાર્થના કાયમ છે. આ શુદ્ધપર્યાયના ધર્મની વચ્ચે એક મુવતત્ત્વ કાયમ છે અને તેટલા માટે ક્રમ, વ્યવસ્થા અને ક્રોધસ્વરૂપ સત્ સદાશયની વ્યાખ્યા ચેતનને સર્વાંશે લાગુ પડે છે અને સત્નું તે લક્ષણ લક્ષણ તરીકે બહુલરૂપે વ્યાખ્યાન આપે છે.

એ ચેતનને સર્વવ્યાપક માનવામાં આવે, તો પછી સત્ અને અસતનો એક સ્થિતિ શક્ય નથી; શુદ્ધ અને પર્યાયનો એક સ્થિતિ શક્ય નથી; અને દ્રવ્યોમાં એ પારિણામિક ભાવ છે—એટલે એકબીજા દ્રવ્યમાં પરિણામ પામે છે. છતાં એનું અસ્તિત્વ સ્વતંત્ર રહે છે—એ આપણી વાત ભૂલી જાય છે. ચેતનને વિષુ અને નિત્ય માનવામાં આ મોટો વાધ આવે છે. એને દૃઢસ્થિતિ માનવામાં પણ એ જ વાધો આવે છે. તેટલા માટે કૌનકશન કહે ચેતનને અંગે પરિણામી-નિત્યવાદ સ્વીકાર્યો છે, સાચો પ્રકૃતિ (જગત) પરિણામી માને છે. કૌન દર્શન ચેતન અને જગત્ત્વમાં પરિણામી ભાવ માને છે. એટલે પ્રકૃતિમાં એ પર્યાયસેતો દેખાય છે તે પર્યાયપદ્ધતિને લુપ્તકારે કૌન દર્શન પારિણામિક ભાવને ચિત્તને બહુલરૂપે આપે છે. એ ચેતન સર્વવ્યાપક હોય તો અનુચ્છ, તિર્થંક વર્ગેરે હોયને જગત્ત્વ ન રહે. એનામાં ફેરફાર શાસ્ત્ર નહીં, અને એ છે તેવો ને તેવો રહે. એટલે શુદ્ધ, પર્યાય અને પરિણામ, એ સર્વ પદ્ધતિભાવ સર્વવ્યાપકતાની સાથે મેળ જાય નહીં.

કાવ્યના બે પ્રકાર છે. શુભ ભાવ અને અનુભવ ભાવ. આ બંને પ્રકારના બંને પદ્ધતિ ચેતનના સર્વવ્યાપીપદ્ધતિ આગળ રહે નહીં. સર્વવ્યાપી ચેતન એક હોય તો પછી એ કંઈ તો એક સંસ્કૃતિ શુભ હોય અથવા એકસંસ્કૃતિ અનુભવ હોય. સર્વવ્યાપી એક પદાર્થ એક સ્થાને શુભ ભાવ હોય અને અન્યત્ર કોઈ ભૂલો ભાવ હોય અને નહીં. અને દુનિયામાં શુભ અને અનુભવ બંને પ્રકારના ભાવો આપણને સર્વત્ર પ્રાપ્ત થાય છે. એટલે એ ચેતનને સર્વવ્યાપક માનીએ તો આ સર્વ વ્યાખ્યાઓને, લક્ષણોને અને વ્યવહારોને મેળ મેળે નહીં, આપણા દર્શનના અનુભવથી એ તદ્દન ભૂલથી વાત કાઢે છે.

આ કારણે વિષય આજ સમયના બેવો છે. કૌન દર્શન પારિણામિક નિત્યતા માને છે ચેતનના ધર્મો એક જ અવસ્થાવાળા નથી હોતા. લુપ્ત લુપ્ત સ્થિતિની બહુલ અર્થ સ્થિતિને ભાવ કહેવામાં આવે છે. એ ભાવો એ જ અવસ્થાનું સ્વરૂપ છે. આમને અન્ય દ્રવ્યથી અલગ પાડનાર તત્ત્વ છે શુદ્ધ અને પર્યાયની વ્યાખ્યાપદ્ધતિ પદ્ધતિભાવ સમજવામાં આવે છે. મૂળ શુદ્ધ કાયમ રહે, છતાં પર્યાયમાં પદ્ધતિભાવ થયા કરે છે. આ ભાવોનું સ્વરૂપ શ્રી તત્ત્વાર્થસૂત્રના બીજા અધ્યાયની સદ્વ્યવસ્થામાં આપવામાં આવ્યું છે.

સસારીકે યુક્ત કોઈ પણ ચેતનમાં આવેા જરૂર હોય છે એની સખ્યામાં વધવટ જરૂર થાય છે પણ આવેા વગર કોઈ છવ હોઈ શકતો નથી. અછવ પૈકી પુરૂગમાં માત્ર પરિણામી આવ હોય, બાકીના અછવમાં આવ ન હોય. આ આવેા બને પદ્ધતો પ્રત્યેક ચેતનમાં હિ ઉપયોગ એનું હક્કણ છે વાત કહેવાની એ છે કે એ ચેતન સર્વવ્યાપક હોય તો આ આવ તેનામાં હોય નહિ. (૧)

(૨) બને ચેતનને સર્વવ્યાપક માનવામાં આવે તો પછી સ્વરૂપ અને પરરૂપની સત્તાનો સેદ રહી શકેો નહિ. સર્વવ્યાપક હોય પછી સ્વ સું અને પર સું ? આવા સ્વ અને પરના સેદ સકળવ્યાપકમાં સિદ્ધ થઈ શકે નહિ. એવામાં એક જ સત્તા સિદ્ધ થાય એટલે કે સ્વપરરૂપસત્તા એમાં સાપડી શકે જ નહિ.

સિદ્ધાંતપક્ષ-મત તો એવો છે કે સત્ત્વ એક છે અજડ છે અને અજાપિત છે એ મત પ્રમાણે સત્-વસ્તુ ઉત્પાદક-વ્યવધૌવ્યયુક્ત છે દ્રવ્ય બંતે અજડ છે અને બાધારહિત છે (એના પર વિવેચન પચાવનમાં પદમાં થઈ ગયું છે) એ રીતે તો સત્તા દ્રવ્યની અજડ અને અજાપિત છે એ વાત જાણે, પણ એ રીતે એવા તો ચેતન સકળવ્યાપક થઈ શકે નહિ. સિદ્ધાંતપક્ષે તો સત્તા-સત્પણ દ્રવ્યનું છે પણ એનું સર્વવ્યાપકપણું થઈ શકતું નથી અને સત્તા અજાપિત પણ અજડ હોવાને કારણે સકળવ્યાપકતા સાથે એનો મિગ બેસે તેમ નથી. એટલે પાછો અસહ સવાલ ઊભો રહ્યો કે ચેતન સકળવ્યાપક હોય ? હોઈ શકે ? હોય તો જે અનેક વ્યવથો દેખાડી તેની સાથે સિદ્ધાંતપક્ષે સત્તાની વ્યાખ્યા, સત્તનું સ્વરૂપ અને વણ ન વિચારતા પણ મિગ ખાય એમ બેસતું નથી. આ ઉપસંત વ્યાવની નજરે સકળવ્યાપકતા બેસતી નથી.

(૩) અન્યથ કે એક હોવાથી સત્ અને અસત્ની એકતા થઈ બધ, કારણ કે સર્વ વ્યાપક તો પછી એક જ રહે અને એક હોય તો પછી એના સત્ અને અસત્ એવા પરસ્પર વિરોધી બે વિકાગ પડી શકે નહિ. સ્વપરનો સેદ એ અતિરેક, આ અન્યથ અને અતિરેક હેતુનું રૂપ બરાબર સમજી લેવા જેવું છે. અથ ઉત્પાદ વ્યવ અને ધ્રુવપણું છે ત્યા સત્પત્ત-સત્તા છે. અને અથ અથ અનતધર્મોત્તમકપણું ન હોય ત્યા ત્યાં સત્ ન હોય એ અતિરેકવ્યાપ્તિ. એનો વિસ્તાર પણ પદમાં થઈ ગયો. સહજાની ધર્મોનું સ્થિર તત્ત્વ અને કમલાની ધર્મોનું અસ્થિર તત્ત્વ—આ ધ્રુવ પર્વાથને અંગે પ્રાપ્ત થતી અન્યથ અતિરેક વ્યાપ્તિનો બરાબર ખ્યાલ કરી, એનું સ્વરૂપ બરાબર નજરમાં રાખી સર્વવ્યાપી એક ચેતન છે એ જામને ટાઢી દો-તણ દો.

આ સિવાય બાહ્યના દાનાદિક ધર્મો છે તે અવકાર છે અને તે ધર્મના સાધન દોનાથી આરોપિત ધર્મો છે અને આનંદધન, જે ચેતન સ્વરૂપ છે તે તાત્ત્વિક ધર્મ છે માટે આરોપિત ધર્મ અને તાત્ત્વિક ધર્મનો તફાવત હકામત રાખી ખ્યાલ કરવામાં આવે તો ચેતનની સકળ

સ્વપાત્તા હાપે નહિ. આત્માનું બ્યક્તિત્વ છે અને કાચમ છે એ વાત જણાવે હૃદયમાં શાખવા માટે સહજબ્યાપત્તા હોઈ શકે કે નહિ એ પ્રશ્ન ઉપાધી તેને જાણે અતિ ઉચ્ચ વસ્તુવિચારણા કરી જતાવી.

આ દક્ષિણિન્દુ હૃદયમાં શાળી આજ્ઞા પડેના અર્થ પ જલ્પીરવિચલ્પલએ નોંધમાં લખાઓ તે પ્રમાણે તેના અર્થ જન રજૂ કર્યો છે આ મુદ્દા પર પદમાં જુદાં જુદાં દક્ષિણિન્દુઓથી વિસ્તાર કરવામાં આઓ છે તેનો હવાસો આપવાની તક લેવામાં આવે છે. ધીનજ્ઞદેયો પુનઃપર્વતન કરવાની તેથી જરૂર નહિ પડે. આ એક પ્રકારની ટકામ પદની વિચારણા પાન્યાસહના અર્થ પ્રમાણે થઈ

[૨]

વિશેષ વિચારણા

મને આ પદમાં ઘણી વૃદ્ધાર્થતા દેખાય છે નવજ્ઞાનને પશુ જ્ઞાનનો જાણ માનનાર, સમન્વયની મહાન આજ્ઞાને અપર્યાપ્ત આપનાર જૈન વસ્તુજ્ઞાનીઓ દરેક જાણસત્ત્વજ્ઞાનના દક્ષિણિન્દુઓનો મેળ મેળાવવા પ્રયાસ કરે છે. આત્માને વિશુ અને નિત્ય માનનાર વસ્તુ જ્ઞાનીઓનો સમન્વય કરનાર જૈન દર્શનકારો, પ્રત્યેક આત્માનું બ્યક્તિત્વ અને પુણ્ય-પર્યાયની દક્ષિણે નિત્યાનિત્યત્વ સ્વીકારતા હોવા છતાં, એક દક્ષિણે ચેતનને સ્વબ્યાપી પશુ કહી શકે તેવું જણાય છે જ્ઞાન જનવ છે અને તે પ્રત્યેક જાણ અને પદાર્થ સુધી પહોંચી શકે છે જ્ઞાનના આવરણો ખસી જાય, સ્વ જૂવ, જાણી અને વર્તમાન પદાર્થો જાણે અને તેમાં ક્ષેત્રજ્ઞ, ચેત્તા અને ધવાના દેશકેષિ બધી શકે તે દક્ષિણે એક જો તે જ્ઞાનની અવેક્ષાને ચેતન સહજબ્યાપક પશુ થઈ શકે છે એમ કહી શકાય.

આ મુદ્દાથી વિચાર કરતાં મને આ પદમાં એક નવો જાણ સૂચે છે તે જન રજૂ કરી રહ્યો એ રીતે અર્થ કરતાં યોગીશાજ એમ કહેવા જણાય છે કે ચેતન સહજબ્યાપક - સર્વબ્યાપી હોઈ શકે છે છે તે કેવી રીતે જતાવે છે તે એક જઈએ. આ અપેક્ષાવાદ છે એટલે એમાં વિશેષ નથી, પણ નવજ્ઞાનની શાખીકા કરનાર પ્રમાણુજ્ઞાનની મહત્તા અને જૈનદર્શનના એક મહાન વસ્તુજ્ઞાન અનેકતવાદની વિજયપતાકા છે વિશાળ દક્ષિણે પડેલા પુરાવો પૂરો પાડનાર સામેલવાદની સિદ્ધિ છે અને દર્શનોને સમજવાની બાબી પૂરી પાડનાર અમાધ આનંદ સ્વરૂપના દર્શનનાં દ્વાર છે આજ્ઞાને તે મુદ્દાથી પડેને કરી વાર સંસપમાં વિચારી જઈએ.

(૧) મતિ-શુદ્ધિજ્ઞાનની પ્રવૃત્તિ સ્વ દ્રવ્યમાં જાય છે પણ સ્વ પદાર્થમાં થતી નથી, પરિમિત પર્યાયમાં જાય છે. જ્યારે કેવળજ્ઞાનની પ્રવૃત્તિ સ્વ દ્રવ્યોમાં અને સ્વ પદાર્થમાં જાય છે (વર્વાર્થ જ્ઞાન ૧ સૂત્ર, ૨૭-૩). આ પ્રવૃત્તિની નજરે આત્મા સર્વબ્યાપી મળી શકાય. કારણ કે જોઈ દર્શનના મતે આત્મા એકાદ ક્ષણિક હોઈ નિરન્વય પરિણામોને

પ્રવાહમાંથી છે. જ્યારે સાંખ્ય અને વૈશ્વકર્ણના આત્માને કૃતસ્થનિત્ય માની એમાં કોઈ બંધનો પરિણામ માનવા નથી. સુખદુઃખ અને જ્ઞાનને તેઓ પ્રકૃતિના જ માને છે. વૈશ્વિક-નૈયાયિકા દર્શન જ્ઞાનને આત્માનો શુદ્ધ માને છે જરા, પણ તેઓ આત્માને અપરિણામી નિત્ય માને છે. જૈનદર્શન આત્માને પરિણામી નિત્ય માને છે. એટલે મૂળ સંસ્તુ ત્રણ ઠાળમાં સ્થિર રહ્યા છતાં દેશ, ઠાળ આદિ નિમિત્ત પ્રમાણે ફેરફાર પામ્યા કરે છે. એ પ્રકારની પરિણામી નિત્યતા આત્માની છે. જ્ઞાન આત્માનો સહજાવી ધર્મ હોઈ તે નજરે આત્માને સકળબાધી કહી શકાય.

એની સાથે સત્ અને અસત્ની પ્રાપ્તિ તો રહેવાની એટલે આપણે સત્ની ઉત્પાદ, બ્રહ્મ અને દ્રુવતાની સુષુપ્તતાની વાત કરી જયા તે અને તે બધા ન હોય તે અસત્ એ વાત તો જરૂર રહેવાની. એટલે જ્ઞાન-દર્શનની નજરે આત્મા સર્વબાધક હોય તોપણ સત્ અને અસત્ની બે પ્રકારની ગતિ (પ્રાપ્તિ) તો જરૂર રહેવાની. અને તે જ પ્રમાણે એના સહજાવી ધર્મો (સુષુપ્ત) અને એના ક્રમજાવી ધર્મો (વર્ણાશ્રમ) એ જાણેની પ્રાપ્તિ પણ જરૂર રહેવાની. આ શુદ્ધ વર્ણાશ્રમ એ પરિણામવાદની સાથે લાગેલા જ છે અને સ્વભાવ અને પરભાવ એ બંનેની પ્રાપ્તિ (ગતિ) પણ જરૂર રહેવાની. આ રીતે જૈન દૃષ્ટિએ બે સેદસેદભાવ છે તેની જ અંતે તો પ્રાપ્તિ થવાની.

મતદંબ, ચેતનને જોળખવા માટે એના ઉપર કઈ નજરે લેવામાં આવે છે તે પર તેના જવાબનો આધાર રહેશે. એના સુષુપ્ત એવા એ નિત્ય જણાય, તે જ સાથે એના વર્ણાશ્રમ પર નિમજ્જ કરવા એ અનિત્ય જણાય અને એ જાણે કશીકેટલી બાંધાઈ સાથે પ્રાપ્ત થતી હોવાથી એનામાં નિત્યનિત્યભાવ જણાય. આનું નામ અનેકાવચાદ છે. કહેવાનો આશય એ છે કે ચેતનને સકળબાધક માનવામાં આવે ત્યારે પણ એના સુષુપ્તધર્મની પરિણતિની નજરે એ બે પ્રકારની ગતિ તો જરૂર દેખાય છે. જ્ઞાનથી એ સકળબાધક હોય ત્યારે પણ એના સુષુપ્તધર્મને અંતે એના નિત્યનિત્યભાવ કાલમ રહે છે. (૧)

(૨) આવી બે પ્રકારની ગતિ હોવા છતાં સ્વરૂપ અને પરરૂપની સત્તા, સત્ત્વ એક જ હોય છે તે એકીવચ્ચે એક સાથે જ હોય છે અને એ ચેતનનું સત્ત્વપણું એક જ છે એમ સમજીએ; એકપણુ જ એથી ત્રિદ બધે કારણ કે સ્વસ્વરૂપે એ છે તે જ વચ્ચે એ પરરૂપે નથી; એ સત્ત્વરૂપે છે તે જ વચ્ચે એ અસત્ત્વરૂપે નથી. આ એનું સત્ત્વપણું (સત્તા) એક જ છે બે નથી. સત્ત્વની બ્યાખ્યા સાથે એ જણાવે જ બંધેસનું આવે છે એમાં ઉત્પાદ, બ્રહ્મ અને દ્રુવતા છે અને તેથી તેનું સત્ત્વ-સત્તા એક જ છે અને બે નથી. એટલે એનું સત્ત્વપણું ચિદાત્મની નજરે એક જ છે તો જાણે અને બાહ્યધિત છે અને છતાં એ જ્ઞાનસુષુપ્ત-સહજાવી ધર્મ-ને અપેક્ષાને સકળબાધક હોઈ શકે છે આ વાત જણાવે છે કે ચેતનમાં સત્ત્વ પર આવી બંધ છે.

આત્મા પાતે સત છે તે ઉપાદ-બ્યવધૌબ્યરૂપ છે કારણ કે સત વસ્તુ તે ફક્ત સમય દૃટસ્થનિત્ય, અથવા ફક્ત નિર-વ્યવિનાશી અથવા એનો અનુક ભાગ દૃટસ્થનિત્ય અને અનુક ભાગ પરિણામી નિત્ય, અથવા એનો કેઈ ભાગ તો ફક્ત નિત્ય અને કેઈ ભાગ તો માત્ર અનિત્ય એમ કેઈ શકતું નથી. કૈનકશનના મત પ્રમાણે ચેતન અથવા બદ, મૂર્ત અથવા અમૂર્ત સૂક્ષ્મ અથવા મૂળા વધી સત્ કહેવાતી વસ્તુઓ ઉપાદ, બ્યવ અને પ્રૌબ્યરૂપ ત્રિરૂપ છે.^૧ અને સત્ પાતાના સ્વભાવથી કદી વ્યુત થતુ નથી માટે સત નિત્ય છે. આ રીતે સત્તા એક છે અખંડ છે અને અગ્રાધિત છે સત્તી એકતા અને નિત્યતા આવા પ્રકારની છે વસ્તુભાવમાં ઉપાદ, બ્યવ અને પ્રૌબ્ય કષારિક હોય અને કષારિક ન હોય એવું કહેતું નથી. પણ પ્રત્યેક સમયે ઉપાદાદિ ત્રણે વશ અપરમ હોય છે અને એ જ સત્તું નિત્યત્વ છે; એ જ બતાવે છે કે સત્તા એક છે અખંડ છે અગ્રાધિત છે (૨)

(૩) આ રીતે અન્વય અને વ્યતિરેક હેતુઓ સમજવા એઈએ. અનુક અથ હોય ત્યાં સવત્ર વીજ સજ્યાધારણ અર્થ મળી આવે તે અન્વય હેતુ સાધન હોય ત્યાં સાધ્ય હોય એવા સજ્યનું દર્શન એ અન્વય. અને અનુક વસ્તુ ન હોય તો વીજ અનુક વસ્તુ પણ ન હોય એવો સજ્ય કે નિષ્ક્રમ તે વ્યતિરેકઆસિ. આ અન્વય-વ્યતિરેક અન્વેષણપદ્ધતિ છે. આ અન્વેષણપદ્ધતિ સમજવા સાથે ચેતને રૂપજન છેડી દેવા એવો છે. રૂપજન એટલે બાહ્ય દેખાવ-આકારનો જન. માત્ર બાહ્ય આકારથી કેઈ વસ્તુને, સ્વભાવને કે વર્તનને નિર્ણય કરવામાં આવે અદર્શન વત્ત નિશ્ચયમાં ન આવે, તો રૂપિયામાં પણ આપણે મારાઈ બેસીએ છીએ. માત્ર રૂપ ઉપરથી નિર્ણય કરવામાં આવે તો ઘણીવાર જમાત્મક જ્ઞાન થાય છે અને પ્રાણી વક્ર-વિવક્રમાં પડી બઈ એટલે બધી ભ્રમ છે. માટે આ રૂપજનને ભેડી દો.

રૂપજનથી એ જ્ઞાન થાય છે તે જન આરોપ કરેલું જ્ઞાન છે રૂપજનથી દેવાઈ-દોરવઈ જવાય છે માટે અન્વય-વ્યતિરેક હેતુને સમજી રૂપજન છેડીને વ્યતી હેતુ ઘટે કે અપરે એ સમબ્ય છે તે સર્વ આરોપ કરેલી વાતો છે અને આરોપમાં ખર્મ નથી, રૂપજનમાં ખર્મ નથી કે માની લીધેલ માન્યતામાં જન નથી. આત્મજન તો કેઈ એપર બીજ છે. એને ઉપર ઉપરના રૂપ સાથે સજ્ય નથી; એને આપરે જ્ઞાન થાય તો તે પણ ઘણીવાર જમાત્મક હોય છે અને આત્મજ્ઞાન એ સાચું જ્ઞાન છે. એ જીવનસિદ્ધિ છે માટે વત્તજ્ઞાનને સમજવું તેના ઉપર મહાર બાધવો અને આરોપિત ખર્મ ઉપરથી થતા ઉપરકરણ જ્ઞાનથી નિર્ણય ન કરતા વસ્તુખર્મ વિચારવો, તે વર્તન બુદ્ધિ વાત છે.

ચેતનનું વિશાળ જ્ઞાન સજ્ય પદાર્થો મુખી પહોંચી શકે છે એ અપેક્ષાએ સજ્યઆપકતા માનવામાં આવે તોપણ મુખ્ય પદાર્થ, સત્-અસત્ની વ્યાખ્યાઓ અને સ્વભાવ પરભાવને

વિચારી શકાય તેમ નથી એમ જણાવી, અનવય-અતિરેક હેતુ ધ્યાનમાં લઈ કૃપામય દૂર કરી આશયને વિચારી તત્વધર્મની મુખ્યતા જણાવી, અને ત્યા જ્ઞાનધનનું સ્થાન જણાવી સર્વ વાતનો મેળ મેળવી આપ્યો. આ પ્રમાણે ભાવ અને સૂઝમો છે (૩)

[૩]

શ્રી સામગ્રાનકસૂરીચરણની નોખના આધારે પુનઃ વિવેચન

ઉપર પ્રમાણે વિવેચન લખ્યા પછી આજાર્થ શ્રી સામગ્રાનકસૂરીચરણને આ પદ જતાંબુ તેના વિવેચનમાં તેઓશ્રીએ નોંધ કરાવી તે આધારે આ પદનું વિવેચન કરીવાળા જગવામાં આંબું છે તેઓશ્રીએ લખાવેલ નોંધનો ભાવ નીચે પ્રમાણે છે—

(૧) એટલે સર્વવ્યાપક છે તે આ પ્રમાણે જે વળે જાણ્યર જે લખ્ય જાણ્યર—એકને બધે તે સર્વને બધે. પદ્યમાં જે પ્રકાશના છે સત્પર્યાય અને અસત્પર્યાય. સત્પર્યાય એટલે સ્વપર્યાય. આપણે તે માટે વાચ્ય અને વાચકનો ભાવ પ્રથમ વિચારીએ. વાચ્ય પ્રાર્થ છે જેની વ્યાખ્યા કે જ્ઞાન કરવું હોય તે વાચ્ય દાખલા તરીકે ઘટ, ઘડ વાચ્ય છે. ઘડ ઘડ ઘડ મળીને ઘટ થયો. જે જે અક્ષર જે જે શબ્દોમાં મળીને અર્થને કહે તે સર્વ સ્વપર્યાય એ સિવાયના બાકીના અક્ષરો તે પરપર્યાય.

કેઈ પણ પ્રાર્થના ભૂત કાળના જે પદ્યમાં થયા, વર્તમાનમાં જે પદ્યમાં છે અને ભવિષ્યમાં જે પદ્યમાં થશે, તે સર્વ સ્વપર્યાય. આ રીતે સ્વપર્યાયનું જ્ઞાન થાય. અથવા બીજી રીતે એકને તે વિધિ દ્વારા અને નિવેદ્ય દ્વારા સ્વપર્યાયનું જ્ઞાન થાય. અમુક પ્રાર્થના હઈએ, તે પ્રાર્થના બીજા પ્રાર્થના સાથે મળે તેથી થતી ભુદી ભુદી જવસ્થાઓને વિધિરૂપ સ્પર્શ કહેવાય. કેઈ બીજામાં બીજી બીજા ન મળે ત્યાં મુખી તેનામાં જે પ્રાર્થના હોય તે તેનો શુદ્ધ કહેવાય. પ્રથમ છાંય ન મળે ત્યાં મુખી પ્રથમ અમુક શુદ્ધ હોય તે, છાંય મળ્યા પછી ન રહે એટલે પ્રથમની અવસ્થામાં છાંયના મેળાપ પછી થવાના પદ્યમાં નિવેદ્યરૂપ સ્વપર્યાય કહેવાનું પ્રાર્થ થાય.

ભાવનું જ્ઞાન હોય ત્યારે જ અભાવનું જ્ઞાન થાય. મૂળ પ્રાર્થના બાજુમાં આવે તેટલા સારુ પ્રતિયોગીનું જ્ઞાન ખાસ જરૂરી છે એટલું જ નહિ પણ અભાવના જ્ઞાનમાં પ્રતિયોગી જ્ઞાનનું કારણપદ્ય છે. ઘટભાવનો પ્રતિયોગી ઘટ, ઘટ બાજુમાં જગર ઘટ નથી એવું બાણી શકાય નહિ. એટલે અન્યો-ન્યાભાવને નિર્મિત કરનાર ઘટપદ્ય છે અને એ સર્વ અન્યો-ન્યાભાવો ત્યારે જ જણાય જ્યારે તેના મૂળ પ્રાર્થના બાજુમાં આવ્યા હોય. એટલા માટે સ્વપર્યાય બાજુમાં માટે પર પર્યાય બાજુમાં જ પડે, અથવા, વધારે સ્પષ્ટ રીતે કહીએ તો, પર પર્યાયનું જ્ઞાન સ્વપર્યાયના જ્ઞાન સાથે એકાવનું જ છે.

સાત્ત્વ્યનો અર્થ જ્ઞાનકૃત્તવ્ય હોવાથી સર્વ ભાવનું સાત્ત્વ્ય તે પણ સર્વ ભાવવિષયક

જ્ઞાનકર્તૃત્વ છે આ રીતે વિચાર કરતા સત્ અને અસત્ પદો દ્વારા એક પદાર્થને બહુવાચી સકળ પદાર્થ વ્યૂહાર્થ બાબ છે અને તેના માટે એક પદાર્થના જ્ઞાનથી ચિત્તન સવન્ધાપક અને છે

હવે એ જ વાત ધ્રુવપદોની નજરે એક જ સદ્બાબી એટલે અવિરોધપદ્ય સાથે રહી શકે તે ધર્મો સદ્બાબી કહેવાય; દા. ત. નિત્યત્વ, જ્ઞાતૃત્વ, સ્થિતિત્વ. અને એકાદી સાથે બીજે ન રહી શકે તે કમબાબી ધર્મ; દા. ત. દેવત્વ અને મનુષ્યત્વ. દા. ત. ઠણ (thun) અને ઘણ (ghun). એટલે ધ્રુવપદોની નજરે એક જ તો પદ્ય આત્મા સવન્ધાપક અને જાને પરિણતિ-પરિણામ-પદો રૂપ નજરે એક જ તો દેર્ષ વાંચી ન રહે પરિણામક (પરિણામ પામનાર)ની અને પરિણામની નજરે એક જ તો એના ભાવ અને મુદ્દાવ બે શબ્દ ભાષ એટલે પદ્ય-ઘટ અને તેના મુદ્દાવ-સ્વભાવ તે ઘટત્વ. એટલે અવિ અને અસ્થિતિની નજરે એક જ, ભાવ અને સ્વભાવને વિચારીએ, તો સવ જાણી બદલ બે ગતિ-એ રસ્તા એક જ પદ્ય અને તેના સ્વભાવ, વા અને વાત્વ આ બે રસ્તા દ્વારા એની બાધકતા બતાવી અને એ રીતે ચિત્તન સકળ-અપક વાચ જ્યાં નાતૃત્વની નજરે સકળ-અપકતા બતાવી અને પદ્યાર્થ અને પદ્યાર્થધ્રુવ એ બે ગતિ બતાવી જ્ઞાનપ્રવૃત્તિ દ્વારા આ રીતે ચિત્તનની સકળ-અપકતા કર્મ. (૧)

(૨) પ્રથમ ગાથામાં બે રસ્તે જ્ઞાન દ્વારા ચિત્તનની સવન્ધાપકતા બતાવી હવે એક રસ્તે ચિત્તની ચિત્તનની સવન્ધાપકતા બતાવે છે. પિતાની સીધી આત્મગતી અત્યારે એ સ્વદ્ભવ-સ્રાવ-કાળ-ભાવની અપેક્ષાએ વિદ્યમાન છે એ સીધી છે વાંચી નથી એટલે એ જગત્તૈવ અસ્તિ; હવે બીજી પળે એને વાંચી કરી. એટલે એ જગત્તૈવ આસીત્-સીધી હતી એમ થયું; આ કહે વાંચી થવા જગત્તૈવની પાસરી હતી ત નારા પામી વર્ક આ રીતે સ્વદ્ભવ-સ્રાવ-કાળ અને સ્વભાવની અપેક્ષાએ હરેકનુ સત્પદ્ય છે પર રૂપ અભાવ દ્વારા અને સ્વરૂપે સત્તા દ્વારા એ સત્ છે સત્તા એટલે વિદ્યમાનપદ્ય

આ રીતે હરેક પદ્યાર્થને સ્વરૂપે અને પરરૂપે વિચારીએ તો પછી કાંઈ બાંધી ન રહે સ્વરૂપે વિદ્યમાન હોય તે પર રૂપે વિદ્યમાન અને નહિ. એટલે સ્વરૂપની સત્તા એક જ સીદ્ધિસિદ્ધ થાય, એ બે ન હોય. આત્મગતી સીધી હોય તે કહે એ અનન્ધ રૂપે ન હોય; એટલે વિદ્યમાન અવસ્થામાં સત્પદ્ય એ એક જ હોય. આ રીતે વર્ક સિદ્ધિયતિ ન હો-એક જ સત્તા-વિદ્યમાનતા સિદ્ધ થાય છે અને બે વાત સિદ્ધ થઈ શકતી નથી. પ્રથમ આત્મામાંથી બેમા ચિત્તાર્થ (પ્રથમ ગાથા). જ્યાં બીજી ગાથામાં સ્વપર રૂપમાં એકમાં ચિત્તાર્થ; હવે આ રીતે સકળ-અપકતા બતાવે છે.

સત્તા-સત્ત, પ્રમેયત્વ, દેવત્વ નજરે ધર્મોને નૈવાચિકો માત્ર દેવજાન-વહી માને છે. એટલે એનો માત્ર અનન્ધ જ થાય. અનન્ધ એટલે વર્તવું તે. એનો અભાવ નૈવાચિકો ન માને. સત્તા એવી વસ્તુ છે કે જે એક જ છે પદ્યાર્થમાત્રમાં સત્ત છે હોવાપદ્ય છે.

સત્તા એક છે તેમ જ તે જખડ છે એના કપડા ન થાય. સો કે દુનિયર વડા હોય તોપણ તે સવતું ઘટતુ જાણજાણ ન હોય. ઘટતુ સો ઘટાનું સો નહિ. એ તો એક જ રહે. તેમ જ ઘડાના અવયવે અવયવે ઘટતુ નથી, તેમ જ જુદા જુદા ઘડાએ જાણજાણ ઘટતુ નથી. ઘટતુ એક જ છે અને અખડ છે. ઘડાના એક ભાગ પર આંગળી મૂકી ત્યાં ઘટતુ છે એમ ન કહેવાય. આખા ઘડા પર અને સોમે ઘડામાં જખડ અને એક ઘટતુ છે.

અને એ સત્તા બીજી પ્રમાણથી તૂટી જાય તેવી નથી. જાણા એની દ્રવિતપણુ દ્રશી કેશનો હજી દેખાતો હોય. દ્રશી એક લાગે, પણ નજીક જતાં એમાં દ્રષ્ટો જણાય છે એમાં ખડ ખડ ઘર્ષને દ્રશી એકપણુ દેખાય છે તે પ્રમાણે સત્તાનું એકપણુ દ્રવિત નથી, એ જખડ છે અને અન્ય પ્રમાણથી અદ્રવિત છે અજાણિત છે કોઈ એને માટે હોય કાઠી શકે તેવું નથી.

આ સિદ્ધાંતપદ્ધતિ છે. શોક્ષક વસ્તુ છે. મતલબ, સત્તા-હોવાપણુ-વિષમમાનતા એક છે જખડ છે અને અજાણિત છે. આ રીતે સત્તા એક છે અદ્રિવીય છે અને તેના જ્ઞાનથી ચેતન સંજ્ઞાપદ્ધતિ બને છે.

(૩) અન્યથા એટલે સમાન ધર્મો જ્યાં પૂમ ત્યાં જામિ. બ્યતિરેક એટલે જે ન હોય ત્યાં નહિ. ઘડો જતાવે ત્યારે જોળીપણુ નહિ અને જોળીપણુ હોય ત્યાં ઘટપણુ નહિ. ફરેક વસ્તુના નવા નવા ધર્મો યાચ છે જૂના બંધ છે કાળાવરે માટીના ઘડાની જોળી પણ ઘર્ષ બંધ પણ ઘડો હોય ત્યારે જોળી નહિ અને જોળી હોય ત્યારે ઘડો નહિ. એટલે ધર્મો હજમજતા છે. સત્તા સિવાયના બીજા ધર્મો હજમજતા જણાય.

આ રીતે અન્યથાએ અને બ્યતિરેકાએ સમજવામાં આવે તો વર્તમાન વસ્તુઓ અલેના સવ જમો ટળી જશે. ઘટ વખતે ઘટતુ જ રહેશે. એટલે સત્તા સિવાયના સર્વ ધર્મો આશય ફરેલા છે. હાથની મૂર્તિને એક વખતે કણાશ્વ પકડે, બીજા કણે તેની જ મૂર્તિ વાળે-તેમાં કોઈ જતું નથી, આવતું નથી. એટલે કણા ઘર્ષ કે મૂર્તિ ઘર્ષને આશયિત ધર્મ છે.

ખડુ વત્ત તે સત્તા છે. ચેતન સર્વજ્ઞાયક બન્યો એટલે સર્વવ્યાપક બની. એટલે કર્તૃત્વની અપેક્ષાને નહિ, પણ જ્ઞાતૃત્વની અપેક્ષાને સવવ્યાપકપણુ બને છે એમ જુવું તે શોભ છે ઉચિત છે. શ્રી વીતશતસ્તોત્રમાં હેમચક્રાચાર્ય જગત્કર્તૃત્વપ્રકાશ (૭-૭)માં શોભ રીતે કહે છે કે :-

સર્વમાણેષુ કર્તૃત્વ જ્ઞાતૃત્વ યદિ સમ્યક્મ્ ।

એ શ્લોકનો ભાવ વિચારવામાં આવ્યો તો તેમાં જણાયો કે જ્ઞાતૃત્વની અપેક્ષાને જ સવવ્યાપકત્વ શક્ય છે. આ રીતે જ્ઞાતૃત્વની અપેક્ષાને ચેતન સવવ્યાપક હોય છે. કોઈ શકે છે એમ જણાય છે. આ પ્રમાણે જ્ઞાનકથન કહે છે કે એ તત્ત્વ છે એ સાચી વાત છે એ પાકો નિવૃત્ત છે.

ઉપસહાર—આ રીતે આ પદમાં અગાધ જ્ઞાન હતું છે એના પર જેમ જેમ વિચાર કરવામાં આવે છે તેમ તેમ તેમાંથી નવાં તત્ત્વો મળતા જાય છે. કેઈ અત્યંત અતર ઇશન પ્રસંગે ચોખીસાને આ પદનું કવન હતું હોય એમ જણાય. આ પદ સામાન્ય કોટિના વ્યક્તિ કવનો કરતાં તદ્દન અલગ છે. પરંતુ છે બાબતમાં છે અને આત્માસત્ત્વને વિચારમાં નાખી દે તેવું છે એના પર વધારે વિચાર કરતાં કેઈ વિશેષ સત્ત્વ માણસ થઈ આવે તો જીવંતીય. વાંચકજનને પણ એ વાત નોખી હોવા અને જાને તો હેમકને સ્વપ્ન લાભાઈ જણાવવા વિચારિ છે. દ્વંચ-સુષુપ્તીયનું વિશિષ્ટ જ્ઞાન, તદ્દન-આત્માનાં સ્વરૂપ, સ્વપ્નની વિષાદ આદિ અનેક વાતની અહર ચેતનનો પરિણામવાદ જરાજર સમજાવવારે આ પદ વળાંકે તેવું છે એ જૂલ સ્વરૂપજ્ઞાનની અપેક્ષા થાય છે અને એ સમજાવવામાં નેટલી મુરઠેલી રોજાક છે તેટલી જ ચેતનને જોતજવામાં મુરઠેલી છે. આ પદ પર જૂલ વિચાર કરવો અને સ્વરૂપ જાણવાર તત્ત્વવેદીઓ સાથે એના સબંધમાં ચર્ચા કરવી, એ રીતે વાતની સ્પષ્ટતા થશે. હાલ તો અત્ર વિરમીએ. (૮૬)

૫૬ નેવુમુ

પૂર્વાર્ધ—સાખી અને તેનું વિવેચન

શ્રુતિકા—સિત્તેરમા પદની સાથે મૂકેલ સાખીમાં સાખીને શી વસ્તુ છે તે પર વિવેચન કરી તે પર વિસ્તાર ઉપાદેશાત પર સુલતવી રાખ્યો હતો. જ્ઞાનકથનના પદોમાં વચ્ચે વચ્ચે સાત સાખીઓ આવે છે એમાંથી કેઈને મથાએ સોરઠો એમ પણ લખ્યું છે અને કેઈમાં સાખી-સાગ સોરઠો એમ લખ્યું છે. કેઈ કેઈ સાખીને પદના વિષય સાથે સબંધ હોય છે કેઈ પ્રતમાં અનુક્રમ સાખી એક સ્થાનકે મૂકેલી હોય છે તો બીજી પ્રતમાં અન્ય સ્થાને મૂકી હોય છે. આ પ્રકારની સાખીની સ્થિતિ કેઈ સિત્તેરમા પદ પરની અને આ નેવુમા પદની સાખીને અલગ અને સાથે બધી તે પર વિવેચન કર્યું છે. સાખી એટલે એ બરજનો એક પ્રકારનો રોકરો કે પદ, ગરજ, લાગણી કે ગરજીયા આવડી લગાવીને માવાની દૂધી પછિતજો— સાથે જીજ્ઞાસવી બેઠણીકોશ માં તેનો આ પ્રમાણે અર્થ કર્યો છે. આ સખ, રોકરો, સોરઠો બધી વિચારણા માટે છે, તે ઉચિત સ્થાને ઉપાદેશાતમાં થશે એટલું જણાવું અત્ર પ્રસ્તુત છે.

આ સાખી બધી પૂઠાઈથી ભરેલી હોય તેમ લાગે છે એમાં રોજીતો વિશાલાસ છે એનો અવકાશ રીતે અને આદિમક પ્રતિતિની દ્રષ્ટિએ જાણ સમજવા અત્ર પ્રવલ્ન કર્યો છે. એની અર્થવિચારણામાં ૫ જાતીસવિષય ગણિના સૂચન સિવાય કંઈ મહત્ત્વ મળી નથી.

સાખી (ચોટ્ટો)

**મળ જોવતાં સાલ, જોવે તો ઈકો મહિ;
સાખી જોવળ સાલ, વાણા વિષણ ઈકે ગાં**

અર્થ—ન ભેઈએ તેને લાખ (મળે) અને ભેઈએ તેને એક પણ ન મળે. આ જુવાનીને વિશ્વાસ મળ્યો જાયવા જુવાનીરૂપ પાકું ફળ પ્રાપ્ત થયું, પણ પ્રેમી પતિ વચ્ચે એ પણ ફેકટમા વાલ્યુ ગયું—નકારું થઈ ગયું.

વિવેચન—અવહારમા એવી વાત છે કે આપણે જેની પાછળ દોડીએ તે મળતું નથી, જેને લાત મારીએ તે પાછળ પડે છે અને જાણનારથી પણ વધારે મળે છે પ્રભુત્વ, ખન-દોહલ, માલ-ખલાખ અને હસ્તીદેવી આધળ છે ન ભેઈએ એને ત્યાં એ દોહલાં જાય છે ભેઈએ તેનાથી એ દૂર નાસે છે આ તો વહેવારની વાત થઈ આત્મિક સુધિમા પણ આ નિયમ લાગુ પડે છે એક કર્મખંડનનો જ ફાળલો. હાઈએ જ્યારે પ્રાણીને કર્મખંડન થાય છે ત્યારે, જાયવા કર્મના મોક્ષ કરવો હોય છે ત્યારે, જાવી જ હયા થાય છે પ્રાણીને સારું જમ છે પણ તે માટે પ્રયાસ કરવો નથી. જોયે પરિણામે ન જમે તેવાં કર્મો મોટી સંખ્યામા જમાય છે અને જે શુભ કર્મોને પરિણામે અનુકૂળ ભેજવાઈ મળી શકે તેવાં કર્મો મેળવી શકાવા નથી. મોક્ષ અને સારાને સરખાં જણે વહક અને નિહકને સમ જણે, કનક અને પાપાણને સમ જણે ત્યારે મોક્ષ થાય છે. ઉચ્છાથી મોક્ષ મળી શકતો નથી અને મોક્ષની છાછા જ મોક્ષને દૂર રખાવે છે.

આ અવિશ્વ નૃક આશયવાળી સાખીના આ પ્રથમ વિભાગનો ળીએ જર્થ પણ સ્ફુરે છે કોઈ જામલ ન ભેઈએ ત્યાં સુખી તે લાખો હોય તેમ જણાય છે પણ અવલોકતાં—વધસવા એક પણ સહેલી નથી. આ વદન અસત્ય એવી વાત સાચી છે ફાળલા વરીકે આપણું કર્મો કેવા છે કેટલાં છે કેવું ફળ આપનારા છે તેને ભેઈએ નહિ ત્યાં સુખી તે તે લાખોની સંખ્યામા હોય છે તેની અણવરી કરતાં અલ્પ છાછડ ખાઈ જાય તેવું લાગે છે પણ જ્યારે તેને શોધવા માટે, તેનાં મૂળ સુખી જીવનમા આપે, ત્યારે એ કર્મમાનું એક પણ સહેતું નથી, સર્વે જલાસ થઈ જાય છે જોટલે જ્યાં સુખી જીવનના જાતે જોવા નથી ત્યાં સુખી જ જ સાર-મનના લાખો પ્રસવો ફાળવ સહે છે દૂરથી દેખાય છે અને

વાંકવર—લાખ-લાલ. જોવે-જોવે. જોઈ-જોઈ. નેવણ-જેવન, જેવન. સાખ-સાલ. વાંકા-વાંકા, વાંકા.

શબ્દાર્થ—અણુનેવતાં = ન તેતું હોય તેને, ન જોઈએ ત્યારે, છપ્પા ન હોય તેને-ત્યારે. લાખ = મેંકો, હમરો, છપ્પાખ. જેવે = જોઈએ, છપ્પા હોય. લાખી = પ્રાપ્ત થઈ સાંપડી. નેવણ = જુવાની, મસખની, મોટા. સાખ = સાખી, વિશ્વાસ, માક ઉપર જ પાકી ફળ (લા. ન. ફેરી) વાંકાચા = પ્રેમી, મિત્ર. જિલ્લ = વચર. જોવે મર્થ = નકારી થઈ. ઈલાખ મર્થ

એનું કામ બાળ્ય કરે છે, પણ તેણે એણે પોતે એવા માણુ એનું પૃથક્કરણ કરવા માંડ્યું એના આગમન—કારણને સમજવા માંડ્યા કે એક પણ કમ રહું નહિ, સ્વર્ગી એના મોક્ષ થઈ ગયેા. આ રીતે એકજે તો સર્વ હકીકત બાણનામા—સમજવામાં આવવાની જરૂરીઆત પર ધ્યાન રાખ્યું જણાય છે. એવાની હકીકતને જ્ઞાન સાથે સંબંધ છે

આ દષ્ટિએ ચૈતનરાજ કંઈને જુએ, તેના મર્મ સમજે તેના કારણે તપાસે, તેના પરિણામો લક્ષ્યમાં લે તો એક કમ રહે નહિ. પણ બધા મુખી એને ન સમજે ન તપાસે, ત્યાં મુખી તો એ લાગેાની સંજ્ઞામા લાવેલા રહે છે, થોડા બેઝવત્તને દૂર હડી બધ ત્વ બીજા થોડી બધ જી અને એ રીતે વટમાત્ર વાલે છે. આ દષ્ટિએ પણ સ્વચ્છ ભર્મ પ્રાપ્ત થાય છે. બધારે પ્રાણી પોતાનું જ્ઞાન સમજી લપકમેણી માંડે છે. બધારે કંઈને વધારવાપે જુએ છે ત્યારે એક પણ કમ રહેતું નથી. બાકી એની જોગબાણુ ન હોય, એનાં કારમ પરિણામ સીધી રીતે મન પર લીધા ન હોય, ત્યાં મુખી એ લાગેાની સંજ્ઞામા લાવત-હજૂર રહે છે

જાણવા સમવા પોતાની સજી ચૈતનાને કહે છે કે એના જપ નથી, તેવી ચીજ લાગેાની સંજ્ઞામા મળે છે. ઘરમાર, માલજાન્યો, પુત્રચસ્તિાર અને દુઃખા કહીએ તો આજણા સબધમાં આવતી સેકડે-હલ્લો વસ્તુઓ, એની પોતાને પરવા નથી, તે થોડી સંજ્ઞામા મળ્યા કરે છે અને મૂળમા અપરપાર વધારેા જવાબ્ય કરે છે અને એની બાહ્ય કરવામાં આવે છે તેવા ચૈતનસજને ઘેર લાવી શકે તેવી અનુકૂળ વસ્તુએ કે લાવેા—યમ, કમ, દમ, ધર્મ, આસ્તિક્ય, અનુકંથા કે વૈદ્યસ્તા, સસારજેઠ પર-પરિણતિરમણવાનો ત્યાગ એવા એવા લાવેા—તે થોડા જડવા નથી આ સિતિને પરિણતિ થત એવી બની છે કે અને જુવાનીરૂપ પાકી ફેરી મળી છે. કાંડ પર એ પરિપાક થઈ છે પણ એને જોગવનાર વહાલો ન હોવાથી એ બધારે તો નકામી થઈ પડી છે અને છવતર ભર્મ વગરનું થઈ બધ છે આ ભર્મ વિચારવા જાણી સાચી કુમતિના મુજમ મૂકી હોય એમ લાગે છે. જહીં જવામીના વિચેત્ર માટે મનનું દુઃખ બંકત કરવાની જાણના જણાય છે

જલ મગજને જેથીએ તો આ જાણી સાચી કુમતિના મુજમા પજુ મૂકી શકાય અને એમ ફરીએ તો આની નીચે નેવુનું પર આવે છે તેની સાથે એનો થાટ પણ મળેા આવી બધ. આ સ્વચ્છ ભર્મ પણ વિચારવેા આ સાચી જોગી જૂદ જણાય છે કે એમાથી અનેક નવા નવા બાવેાની ફુરચા થયા કરે છે. આ દષ્ટિએ કુમતિના મુજમા આ સાચી મૂકીએ તો કુમતિ તો પરજાવમાં રાચનારી છે. ઉદ્ધિયામા માણનારી છે. મનોવિકાસમા સમજનારી છે અને રણદપટ્ટીમા લહેર કરનારી જી એના વખત બધારે પરવારી બેઠો છે. એ વખતનું વાતાવરણ કેનું હોય ?—એનો જ્ઞાલ કરવો એ જહું સહેલી વાત છે. કુમતિનું સામાન્ય આવડું હતું ત્યારે તો જનતાનુભવીથી માંડીને સબજલન સખીના કયાયો રાજ-રેપ,

ભય, શોક, દુઃખ વેદ, અનેકાનેક અતરભાવો એની ફરતા ફર્યા કરતા હતા. અનેક બસનો આટા મારતા હતાં. ચોરી, લુપ્તચાઈ હજી, વિશ્વાસઘાત, નિહા, કલહ, અભ્યાષ્યાન આવા આવા અનેક ભાવો ક્રમતિને બેઈએ કે ન બેઈએ, પણ જુદા જુદા આકાશમાં એની પાસે ફરકવા જ કરતા હતા. એ વખતે એ માનીતા મહારાણી હતા. આજે માનીતીના માન મોઝદાણા; આજે માનીતીની જગ્યાએ મોટી વહુ-સુમતિ બાઈ પધાર્યા; આજે રાજમંદિરનો કામો રજા રવેલ થઈ ગયો; આજે લાલ રંગને બદલે શ્વેદ રંગના તોરણો બધાણા; આજે દાસદાસીનો પરિવાર પલટાઈ ગયો; આજે સામાજિકાદિક ચારિત્રની હાજરી થઈ; આજે બહીષર્મ-ચતિષર્મનો મોટો પરિવાર રાજમંદિરે આવી પહોંચ્યો, એટલે ક્રમતિને આખો પરિવાર ગમ્મતી કરી ગયો. ક્રમતિ વિચાર કરે છે કે ખપ નહોતો ત્યારે તો લાખો વિકારો હાજર રહેતા પણ આજે પતિ મોટી વહુના માન વધારી રહ્યા છે ત્યારે તો પેલા મનોવિકારો અને ભાવોમાંના એકે શોખો જડતો નથી. ક્રમતિ અત્યારે માનીતી મટી અણમાનીતી થઈ એટલે પતિ વગર એની જુવાની નકામી જાય છે એમ તેને લાગે છે.

આવો ભાવ સાખીમાથી નીકળી શકે છે અને તે આ પછીના નેવુમા પડતા ભાવને અનુરૂપ થાય છે એમાં એક રેખીતી સ્મલના લાગે તે પણ વિચારી નાખીએ. ક્રમતિ તો વેસ્થા છે પતિની હાજરીમાં પણ પતિનો છેલ્લું કરનારી છે એટલે એ પતિની એસ્કાજરીમાં પતિને માટે ઝરણા કરે કે એના વગર પોતાની જુવાની નકામી થાય છે એમ વિલાપ કરે એમ વિચારતા કાંઈક બાધાત થાય તેવું છે. પણ સુમતિના નજરે એ નાની વહુ છે એમ આ નીચેના પદમાં બતાવ્યું છે તે નજરે આ ભાવ પણ વિચારવા યોગ્ય છે એટલે રેખીતી સ્મલનાનો જુલસો થઈ થાય છે નેવુમા પડને અનુરૂપ આ ભાવાર્થનું દિલ્લિન્દુ પણ તેટલા માટે બરાબર વિચારવા યોગ્ય છે.

અમે તે દિલ્લિએ બેતા આ નાનકડી સાખી પણ ક્રિડા ભાવથી બરેલી હોય તેમ લાગે છે એમાં યોગનો મહિમા છે ભાવની વિપુલતા છે આદ્યની ક્રિડાઈ છે (સાખી)

ઉત્તરાર્ધ—૫૬ અને તેનું વિવેચન

ભૂમિકા—સસાર તરફ અભિરુચિ, પુરૂષભાવદીપણાના વિલાસ, બચકાર વધારવાની તમસા, નામ કાઢવાનો મોહ, ધન-માલ-જ્વજ્વનાના સંગ્રહની તીજ આકાંક્ષા અને અતરજ રાગ કે રઝમી ત્યાગભાવ કે વૈરાગ્યસેવનને બદલે વહાડી લેવાની વૃત્તિ—આ સર્વ ભાવો મમતામાથી બંધે છે અને પોષણ મેળવે છે.

રામ સવેદ નિવેદ, આસ્તિક્ય અનુકંપ વગેરે લગણો સમતાના ધરના છે ભાવ હજી, પરાપકાર કરવાની વૃત્તિ, હીનને બેતા અતરમા થતું દુઃખ, સસારથી વિરાગ, સ્વનો સ્વીકાર અને પરનો ત્યાગ અને મનનું ક્રમગાપણ—આ સર્વ ભાવો સમતામાથી બંધે છે પોષણ મેળવે છે.

આ મમતા અને સમતાને બરાબર જોળવાય તો જીવનધારાના બાજા ઝેરકા મોટા ફરક પડી જાય તેમ છે અને જો બે પૈકી કોઈના ત્યાગ અને બીજાના સ્વીકાર પાછળ ચેતનરાજની ઉત્પત્તિનો અતિ વિશિષ્ટ આશય છે વાત જોવી છે કે વિચાર કરતા વર્તન સાદી, સારું અને સ્વીકાર લાગે તેવી વાત છતાં અનાદિ અવમાસને કારણે વર્તન જોઈ નુકા જે પ્રકારનું થાય છે પોતાના ચિર કાળના મુખને બદલે વાર્તાલિકા આનંદમાં પડી જવાય છે અને મૂર્ખાઈ બરેલું વર્તન થઈ જાય છે. આમ કેમ ? સમજી જાણકાર પણ કેમ ભૂલતા હશે ?—આવા પ્રશ્નો સફળ થાય તેવું છે તેનો ઉત્તર આપવા આ અને આવા પ્રશ્નોની કૃતિ થયેલ છે.

મમતા અને સમતાને વિશેષ છે; કોઈ કોઈ ત્યાં તેટલો અંશે બીજાની બેરુદ્ધાઈ જણાય છે. જતેને જો શોધ બહુજો તો કોઈબીજાની કંઈમાં કોમનું જીવન પરિણમે છે જાત શોધો પતિદેવને પોતાના મંદિરે જોઈ, પોતાની વાત પતિ પાસે માફી માફીને કહે, અને પતિનું મન શોધમાંથી વિરક્ત થઈ પોતાને વશ થાય તે માટે કામચૂદમણ પણ કરે. આ સીતે શોધો વચ્ચે હંમેશાંના લક્ષ્ય આજ્ઞા કરે છે મમતા પરજાય તરફ જોવાય ક્યાં કરે, પૌરુષલિકા બીજામાં રસ જતાવે, ચેતનરાજને મનોવિકારને સ્વાધીન બનાવ્યા કરે અને ઈર્ષ્યમુગ્ધાસિમા જીવન સાથેક મનાવે જો કોઈ બાલુની વાત છે અને ત્યાગ, વેશભ, ઉપશમ, મૃતિ, શાંતિ, સ્થિરતા, ક્ષેત્રમતા અને આનંદમાં તરંગોગ કરવાના માર્ગો ચેતનરાજને બતાવ્યા કરે જો બીજા બાલુના સમતાના માર્ગો છે જતે શોધોના માર્ગો કોઈકેકથી ભિલતા હોઈ કોઈ કોઈ ત્યા બીજા આવી જસી બધ છે અને માર્ગપ્રતીક્ષા કરતી, લાગ આવે કે પોતાનું અને પોતાના કુટુંબીઓનું પરિણમ સ્થાપવા મથ્યા કરે છે.

મમતા અને સમતાના જાણવા કુમતિ અને કુમતિના આવા પ્રકારના પદ્યોએ આજા જીવનના આજ્ઞા જે કરે છે કેટલાક પ્રાણીઓ તો મમતામાં જ મી, તેમાં ભિલતી, તેમજ રક્ત, ધનદોહત મેળવવામાં, સતતિને સ્થાપન કરવામાં અને હઝલ્યાઓ મૂંઝી જવામાં જીવન પૂરું કરે છે; બીજા વાત જીવનમાં કોઈ કે કોઈ બહુથી જો મેમ બહુવા પડુ નથી; અને આ જાવમા પીટાવા અને આજ્ઞાવા આજ્ઞા બધ છે. જોવા પ્રાણીને કુમતિ સૂઝતી નથી, અતસત્માનો પરિણમ પણ થતો નથી અને આજળ ક્ષિપાળ આપવાના છે કે ફળ લોચનવાનાં છે જો વાતનો આજ્ઞા પણ આવતો નથી. જો જીવોની વાત કાલ ન કરીએ તો સમતા કે કુમતિને જોળવાનાર પણ મમતાના વ્યકારવામાં પડી જાય છે અને કોઈ વાર સમતાની રાહો આવે અને કોઈક હૃદયપૂર્વકનો ત્યાગ-વેશભ જસ જતાવે, ત્યાં જાણ મમતાના વચ્ચેમાં જાટવાઈ બધ છે જો વાત જાણ આન પર લેવા જેવી છે. આવા વિમ ભ્રમ પ્રાણીઓના જાતરમા સમતા અને મમતા વચ્ચેના લક્ષ્ય આજ્ઞા જે કરે છે કોઈવાર શાંતિ શાંતિમા આવી ચેતનરાજને આવે ત્યાં વળી મન મમતામાં જોવાઈ બધ છે એટલે પુત્રપ્રીતમાં, બીના આકર્ષણમાં ધન-માલ-જાળનાના સમક્રમાં લપટાઈ બધ છે. વળી કોઈ

ચેતવનાર આવે કે અદૃશી ભૂતિ થાય ત્યારે ભાઈથી અતરાત્મભાવમાં આવે છે ત્યાગ વૈરાગ્યમાં સાચી રસ હો છે સસારને ઉપાધિરૂપ માને છે- વળી પાછો ઝપાટો આવે એટલે મનોવિકારને તાલે ઘઈ બધ છે અને જોડાણે પડી બધ છે

આમ અજ્ઞાતા-ખિન્ના બન્ધારે ચેતન-ચતુર્તિ થાય છે બન્ધારે પરભાવ અને સ્વનો પરિવ્રજ થાય છે બન્ધારે સ્વનો સ્વીકાર થાય છે પરભાવ તરફ ખરેખરી ધુણ થાય છે ત્યારે આખા જીવનમાં પહોંચે આવી બધ છે આત્મિક ભાવનો વિચલ થાય છે અને પછી તેા વિશત્ર એટલેા વખતો બધ છે કે પ્રાણી જેમા જ્ઞાનક માનતો હતો ત્યાંથી ખતી બધ છે અને તદ્દન નવીન આદર્શો તરફ બધ છે આવી પરિસ્થિતિ ઝુરકેલ છે, પણ અદૃશ્ય નથી અદ્યાર મુખી મમતાએ વારવાર તેના પર ભેર કરી સમતાને સાથ થવામા જિમો નાંજ્યા હતાં તે હવે પ્રયોજમાથી નીકળી બધ છે અને પરિણામ બન્ધારે મમતાની તરફ નજર પણ નથી કરતા તે વખતે મમતાની જે સ્થિતિ થાય તે આ પદમા જતાવી છે અતરાત્મ દયામા જિતરી જન્મારને આ સ્થિતિ જનુભવમા આવે છે અને એક વાર એ એ ભસભર ભમી બધ તેા જહી આજુ ધ્યેય, એના માર્ગો અને એના સાધનો તદ્દન ફરી બધ છે એવું થાય ત્યારે મમતા પેતાની શોધ માટે શુ બોલે તેનું અત્ર આવેદૂબ વર્ણન છે

જુદા જુદા પદોમા સમતા કે ચેતનાના, સુમતિ કે મદાના વિરુદ્ધાન આભળ્યા છે ભાદરવાની રાતની વિરહવેડના (પદ ૫૧ મામાં) આભળી છે- ભાતક ચક્રોરની આરઠ (પદ ૩૩મા મા) આભળી છે- ચેતનાની સુખજૂષ આલી અજાના વિલાપ (પદ ૪૧મામાં) આભળ્યા છે, વિરહકાળની આતુરતાની આરાટીઓ (પદ ૨૩મામાં) કલુંજાથર ઘઈ છે- ચેતનાની જૂરણા (પદ ૪૭મામાં) વિજતવાર કાને અજ્ઞાણી છે; આતુરતા ઉદ્ગાર અને વિરહી ચેતનાનાં જાઠપણ (પદ ૩૩મામાં) સૂચક છે અને એવી રીતે અનેક વિરહજુજનો સમતા, સુમતિ કે ચેતનાને અંગે વિવિધ આકારમાં સમભવ છે અને તે પર વિવેચન થયાં છે. નિશ્ચયિત વાગ્યે એવી ચેતનાની માત્ર પ્રતીક્ષાના જ્ઞાન પણ (પદ ૧૬મામાં) અવલોકિતમા જઠકાં છે રિસાવહી સમતાને મનાવવા માટે (પદ ૧૮મામાં) સૂચનાઓ ઘઈ છે અને આવી રીતે જુદા જુદા દક્ષિન્દુષી સમતા-ચેતનાના કકગાટ ચીતરાવતાં આપણે જાણાં છે પણ આ પદનો વિશિષ્ટતા તદ્દન જુદા પ્રકારની છે અહીં સ્વાધીન પતિ સમતાને ઘેર ગયા જહી, એની શોધ મમતા કેવી રીતે હતાય ઘઈ બધ છે તેનું વણન છે આ વણનમા અમ કાર છે શોધના સ્વભાવનું વણન છે અને પાછી ઈર્ષિના સાચે જ્યાલ છે આટલી સ્પષ્ટતા કરી આપણે મમતાની નજરે પ્રગટ થયેલા પતિનો અભ્યાસ કરીએ.

પતિરેજ મમતાને ઊંડી અત્યારે સમતાને ત્યા જયા છે એને પેતાની વસ્તુ રી છે તે સમભવું છે એને પરભાવ તરફ અતરનો અભાવ થયા છે અને પતિરેજની પ્રગતિ માટે સમતા પણ અજના કરી રહી છે અને મમતાનો વિચાર પણ નથી કરતી—એ ભૂમિકા પર આપણે ચેતનસાધને નીહાણીએ ડીએ.

આ મમતા અને સમતાને બરાબર જોળ્યામાં તો લવનચાત્રાના આપા કોકમાં મોઢે રરક પડી બાથ તેમ છે અને એ એ પૈકી એકના ત્યાજ અને બીજાના સ્વીકાર પાછા ચેતનરાજની ઉત્પત્તિના અતિ વિશિષ્ટ આશય છે. વાત એવી છે કે વિચાર કરતાં તરન ચાલી, સાદા અને સ્વીકાર્ય હોય તેવી વાત છતાં અનાદિ અવશ્યસને કારણે વતન એકી ભુલા જ પ્રકારનું થાય છે. પોતાના બિર કાળના સુખને બહોલ વાત્કાલિક આનંદમાં પડી જવાય છે અને મૂર્ખાઈ બરેલું વર્તન થઈ જાય છે. આમ કેમ? સમસ્ત બલુકાર પણ કેમ મૂલતા હશે?—આવા પ્રશ્નો સફળ થાય તેવું છે. તેનો ઉત્તર આપવા આ અને આવા પરોની કૃતિ થયેલ છે.

મમતા અને સમતાને વિશેષ છે; એક હોય ત્યાં તેવો અંશે બીજીની વેશ્લાબરી જણાય છે. અને એ એ શોક ઘણીએ તો એકબીજાની ઉર્મિમાં એમનું લવન પરિવૃષ્ટિ છે. જન શોકો પતિદેવને પોતાના મંદિરે જોઈ, પોતાની વાત પતિ પાસે માંડી માંડીને કહે, અને પતિનું મન શોકમાંથી વિરહત થઈ પોતાને વશ થાય તે માટે કામચૂદમણ વણ કરે. આ રીતે શોકો વચ્ચે હૃદયમાંના લગ્નકા વાસ્તવ કરે છે. મમતા પરલાવ તરફ જેવાલુ કર્યાં કરે, પૌદ્ગલિક બીજેમાં રસ જતાવે, ચેતનરાજને મનોવિકારને સ્વાધીન બનાવ્યા કરે અને ઇલિસુખપ્રાપ્તિમાં લવન સાધક બનાવે એ એક બાબતની વાત છે; અને ત્યાજ, વૈરાગ્ય, ઉપશમ, મૃતિ, શાંતિ, સ્થિરતા, એકાગ્રતા અને આનંદમાં તરજોય કરવાના માર્ગો ચેતનરાજને જતાવ્યા કરે એ બીજી બાબતના સમતાના માર્ગો છે. જોકે શોકોના માર્ગો એકમેકથી ભિલતા હોઈ એક હોય ત્યાં બીજી આવી જસી બાથ છે અને માર્ગપ્રતીક્ષા કરતી, હાજ આપે કે પોતાનું અને પોતાના કુટુંબીઓનું પરિજન સ્થાપવા મથ્યા કરે છે.

મમતા અને સમતાના વ્યવહાર કુમતિ અને કુમતિના આવા પ્રકારના પલટાએ આપા લવનનાં વાસ્તવ જ કરે છે. કેટલાક પ્રાણીઓ તો મમતામાં જન્મી, તેમાં ભિન્ન, તેમજ સ્ત્રી, ધન-દોલત મેળવવામાં, સત્વતિને સ્થાપન કરવામાં અને હજારોમાં મૂડી જવામાં લવન પૂરું કરે છે; બીજી વાત લવનમાં હોય કે હોવી જરૂરી છે એમ બલુવા પણ નથી; અને આ લવન પીટાવાં અને અજવાવાં વાસ્તવ બધા છે એવા પ્રાણીને કુમતિ સૂઝતી નથી, અતસત્માનો પરિચય પણ થતો નથી અને આગળ કિસાજ આપવાના છે કે ફળ સોજવવાનાં છે એ વાતનો આજ પણ આજતો નથી. એ લવેની વાત હાલ ન કરીએ તો સમતા કે કુમતિને જોળણનાર પણ મમતાના અકસવામાં પડી બાથ છે અને કોઈવાર સમતાની સહે આને અને કોઈક હૃદયપૂર્વકનો ત્યાજ-વૈરાગ્ય બધા જતાવે, ત્યાં પાછા મમતાના વચનમાં અટવાઈ બધા છે એ વાત આજ આજ પર લેવા એવી છે. આવા વિમ-ધ્યમ પ્રાણીઓના અતરમાં સમતા અને મમતા વચ્ચેના લગ્નકા વાસ્તવ જ કરે છે. કોઈવાર સાથી શાંતિમાં આવી ચેતનરાજને બાને, ત્યાં વળી મન મમતામાં જેવાઈ બાથ છે. એટલે પુત્રમોહમાં, સ્ત્રીના અપ્રેરણમાં, ધન-માલ-અજાનાના સમ્પદમાં લપટાઈ બધા છે, વળી કોઈ

દુરમનને પકડીને સ્વામીજીને (ચિતનરાજને-પતિદેવને) ચોખ્ખું, સામાનું માથું કાપી પતિ દેવના હાથમાં એણે મૂકી આપ્યું (૧)

વિવેચન—જરેબર યાદી વહુ સમતાએ શીવજી આતરમુદ્દ વહાવી જતે મારા મહાકારોને હેશન-પરેશાન કરી પોતે ખાઈું હતું તે પ્રમાણે જ કઈું જે માટે પ્રથમ તેા જે સુમતા મારા પેટમાં પેસી ગઈ અને જરાબર જોગખી હીધી, મારા આખા પરિવારનેા લેક જાણી હીધા ચેતન અને મારા જળદે મેળો થઈ ગયો હતો તેમા આતરા પકાવવા માંજ્યા પછી જ્યારે જોનો લાગ આજેા ત્યારે એણે મારું માથું વાડી, જોના દુરમન (મોકલક)ને પકડી સ્વામીને ચરણે ધરી દીધું; અને આ રીતે મારા તેા પત્ર જ ચિતનના વરમાણી હમેશને માટે દૂર રહેા.

જ્યારે મહામોક અને મહાપરિમુદ્દ પર સત્તા ચિતનરાજના હાથમાં આવે ત્યારે આ સ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય છે જેમ થવા માટે મમતાને જોગખવી પડે છે, જે યોગે વખત મુખ આપનારી છે, પણ પરિણામે આપણામા નાખનારી છે એણે આપેલા કે બતાવેલા પૌરુષલિક મુખમાં સાચું મુખ નથી જે વાત સમજાવી જોઈએ; અને જે સમજણ સુખતિ કરી આપે છે. સદાગમના સદાકારથી, બુદ્ધિદેવીના પરિચયથી, વિવેકના પ્રકાશથી જ્યારે સ્વ પસની પિછાણ થાય ત્યારે વાસ્તવિક મુખ ક્યારે અને કેમ મળે તેનો સ્પષ્ટ નિર્ણય થાય છે. નિર્ણય થયા પછી તેને વળગી રહેવાની જીવન જાણ છે અને, જતે ધમપછાડા અને અનેક સ્થલનાંએ કરતાં, જ્યારે મમતા પર નિર્જન થાય છે આવી સ્થિતિ સમ્મતજ્ઞાનને પરિણામે થાય તે મમતાના મનુષ્યને રેસી નાખવા જરાબર છે અને જરેબર વૈસી મહામોકને પકડી કેક કરવા જરાબર છે મમતાનું આવી રીતે પકાવણ મસ્તક જ્યાં મુખી ચિતનરાજના હાથમાં ન આવે ત્યાં મુખી જાયે ત્યાગ થતો નથી. વચ્ચે વચ્ચે જરા ઉપર ઉપરનો દેશજ્ય થઈ જાયે, ત્યારે ચિતન સ્વચ્ચ જણાય, પણ પાછો જે વિભાવમા હિતથી ભાય છે જેમ કરતા જ્યારે જે મમતાને જરાબર જોગખી જોનો સર્વથા ત્યાગ કરે, ત્યારે જોના પર હમેશનેા નિર્જન થાય છે આ વાત હીલુચિકાં કુલુસ્થાનકે થાય છે જે વાત મુસ્કેલ છે પણ પરમ ઇશ્વરજીવન જાણ છે અને સર્વ હેશદેશનેા જાત લાવનાર પ્રાણ પરિસ્થિતિ છે (૧)

૧ ૫ મનરિવિજ્ઞાની ગોદમાં એક નાનકા પાંડ અને સરસ જાય જાણે છે જેમાં પ્રથમ પતિમાં પાંડ આ પ્રમાણે આપેા છે પેટમાં પેસી મત્ત કર દેસી —જે પ્રમાણેના પાંડનેા જાય ક્યો છે સખાને પેટમાં પેસી તેનો સાર સમજ થઈ અને મત્ત થઈ એટલે તેમાં મત્ત થઈ પડી જે મત્તરી (હસી) કરે જાય જાય જાણાયે છે આ પ્રમાણે પણ વાત જરાબર જોઈ નવ છે સખાના સામેવાળીના પેટમાં પેસી થઈ મમતાનું સહન સમજ થઈ મમતાના પ્રમાણને જોગખી થઈ પડી ત્યાં મત્ત થઈ થઈ જાય પડી તેા એણે મમતાની દાંતી-જરાકરી કરવા માંડી. આ જાઈ સરસ છે પણ જેમાં પડીની પતિમાં યિયુ વિચારતું કમ મત્તક સ્ત્રી ચાતું નથી અને આખી વાત મેળ વચરતી જતી જાય છે પ્રમાણ મત્ત કરે દેસી એવેા પાંડ જાર છે પણ દેસી ગેા જાય દાંતી કરી ચાતન તેમ જાય જાય મત્ત નથી, અને એવેા જાય કરવા જતાં જીલ પડિત જાંતીને બુલો થઈ નવ છે એક દરિગિનુ તરીકે આ જાય પિદાન વચ્ચેની વિચારણા થાય નોંધી લીધા છે —વિવેચનકાર.

જ્યારે શોક હોય છે ત્યારે બેઠાઓ એક માટી (Sewer) કહેવાય છે બીજી નાની જહેન (Jehann) કહેવાય છે. ચેતના થી સુખતિ અસલ્ય ખર્ચે તો પ્રથમની પત્ની છે તેના ઉપર શોક આવે એટલે સમતાનાં માનપાન તો જરૂર જોઈએ થાય, છતાં જો માટી જહેનને સ્થાને જ ગણાય છે. નવીજૂનીની સાથેના વર્તાવની આ બાબીલી રીત છે એમાં નવીના માન વધારે હોય છે. છતાં માટી વધુ તો જૂની જોઈ જ ગણાય છે. અહીં શુદ્ધ ચેતના કે સુખતિ કે સમતા, જે સર્વે પર્વાવધાની શબ્દો છે તેને માટી વધુને સ્થાને સમજાવી જૂન માનઅસત્ય પામિલી, સ્વભાવે વેરવા જેવી મમતા જ્યારે પુરવઠામાં હોય છે ત્યારે એના કમકમાટ જારે જનતા હોય છે. પણ જ્યારે ત્યાગ, વૈરાગ્ય ચેતનમાં પ્રધાનપદે આવે છે જ્યારે માટીનું પરિભળ નહિવત્ જની બલ છે જ્યારે કબાય અને નેહપાત્ર પાતળા પડી જઈ જતે નાશના પાટા પર આવી બલ છે જ્યારે વરભાવ દૂર થઈ આત્મરમણતા બલવ થાય છે ત્યારે મમતાનાં માન ધીમે ધીમે ઘટતાં બલ છે મમતા જતે વીસરાઈ બલ છે.

આ સ્થિતિ બે પ્રકારની હોઈ જરા સુઘાસો માટે છે કેટલીક વાર સમજણવાળે ધીર્વંદ્યો ચેતન પૂણ વિચાર કરી ચેતનાને અનુસરે છે અને માટી પર જરા વિજય કરે છે. પણ વળી પાછે સામાજિક જનતા જને કે જે મમતાની નજીક આસ્થો બલ છે. જ્યાં ઉપશમભાવ આવે અને બલ. કોઈ વાર મમતાનું ભેર થઈ બલ, વળી પાછી સમતા આવે, જે પ્રમાણે સમતા-મમતાની વચ્ચે કદાચ દશાવાળો ચેતન દિલોને જોડે છે અને મમતાને પણ સ્થાન આપે છે. આવી સ્થિતિને હાયોપથમિક કાવ્ય કહેવામાં આવે છે જેમ કર્તા કરતા જ્યારે કોઈ વાર અર્થિત્ય આત્મવીર્યની કુરુણા થાય ત્યારે માટી-મમતા પર ક્ષણિક આવે વિજય પ્રાપ્ત થાય છે અને જતે જ્યારે માટીસત્તા લચરના કાલકવાલ થઈ બલ છે, અને નાશ થઈ બલ છે ત્યારે નજીક જોડેલી માતા-મમતા પોતાની સેક સુખતિ-સમતાને ઉદીચીને તદ્દન હવાય થઈ આ પ્રમાણે જાહે છે —

પદ્ય

(રમ-સેમી)

મોગી જહુપ મનગમતું કીધું, મોગી જહુપ.

પરમેં પેસી મસ્તક રેસી, જેરી સાદી સ્વામીગીને ફીધું મોટી ?

અર્થ—માટી વધુ (સમતા)ને જતે પોતાને ગમે તેવું કરું એણે સામાન્ય (કુરમન-માટી-મમતા-સુખતિના) પેટમાં પેચી-એનું રહસ્ય બહારી લઈ-એનું મોઝુ કાપીને અને

પાર્શ્વનર-પ્રતનાં વાર રે સન્ન લગ્નપ્રતનાં વધારે છે તે જાણે પુસ્તકમાં નથી. પ્રત પ્રપણે પદ્ય—પદ્ય રે મોટી જહુને અન્યત્તું કદ્ય મોટી-મોટી, રેસી-રેસી રેસી. સાદી-સાદી કદ્ય-કદ્ય.

રમ-સેમી—મોટી જહુ = સમતા, (મમતાની સેક) અન્યત્તું = પસલ અને તેનું, અનર્પ કરે તેનું કદ્ય = કદ્ય પેટને પેચી = કદાચ કોતરી, રહસ્ય કાઢી ખાનગી થાય બહારી લઈ રેસી = કાપી. જેરી = કુરમન. કાપી = કદી.

એ તમને કેવા રણકાવનારા છે! એ તમારા સર્વ દુખના મૂળ છે વગેરે. હાજ આવે ત્યારે મને જણાય તેમ જાવા જાવા છલુકા કર્યા જ કરે અને વળી કતરાતી આંખે એનું સ્વરૂપ ધારણ કરે કે જોનાથી પતિદેવનું મન જ બીંધાય બધ.

આ છરતી આંખે મનકુ વીંધવાની વાત જૂન મહત્ત્વની છે જ્યાં સુધી સુમતિ ચિંતનરાજનું મન વીંધી જોને જોકાશ ન કરે, જોના પર વિજયપ્રાપ્તિ ન થાય, ત્યાં સુધી મમતા પાછી આવ્યા વગર રહેતી નથી. આ ગાથા પ્રમાણે પોતાનું સામાન્ય સ્થાપવા માટે સુમતિએ નીચે પ્રમાણે કામો કર્યા :—

(૧) સુમતિએ પતિના યોજામાં ભેટી મીઠી મીઠી વાતો કરી.

(૨) એ મીઠી વાતમાં મુખ્ય સ્થાન સ્વરૂપદર્શનને આપ્યું.

(૩) એણે સાવનાને અમ સ્થાન આપી અનિત્ય, અશરણ, એકલ જન્મ-મરણ અને સંસારાદિ સાથા સ્વરૂપો પતિ પાસે વારવાર ગળી જતાંબાં.

(૪) એણે ચિંતનને તેનું પોતાનું શુ છે અને પારકું શુ છે સ્વચ્છિદ્ર શુ છે અને સ્થાયી શુ છે તે સમજાવ્યું.

(૫) જે ભાવો આથી પતિને લાગા કાળનો પરિચય હતો તેની નશસ્ત્યા, કુન્નિલતા અને મહાઅપવ્યાનાં એણે બચકલ કથન કરાવ્યા.

(૬) એણે પતિને વારવાર અનુભવનો રસ પાયા કર્યો અને તે વાતને મજબૂત કરવા અનેક કાવલ્યા આપતી રહી.

(૭) એણે બની આવે ત્યારે, મારા પર છલુકા પલ્લુ કર્યા, પતિદેવની પાસે મને હલકી પાડી જતાવી મારામાં કાંઈ રૂપ કે આર નથી, મારા મહદગ્રાસ મતલબી અને અશ્રમ છે જેમ અનેક વાર જતા કું અને મારું આપુ વાતાવરણ ચિંતનરાજ જેવા મહાપુરુષની બન્ધ વાને માટે અનુચિત અને અસ્પૃશ્ય છે જેમ જણાવ્યા કર્યું.

(૮) એ મને ભોંડી પાડે અને ચિંતનરાજની સર્વ આપત્તિ અને રણકાપાનું કારણ હું છુ જેમ ઉધાડી રીતે જતાંબાં કરે.

(૯) એણે કતરાતી આંખે ચિંતનને વારવાર દમ વગરના કહી અદરથી જોનું વીંધ વાવરના કહ્યું, ચિંતનની જરી વાકાવ પાસે ગ્રાસે આંખો પરિવાર અને હું પોતે નકામાં છીએ જેમ જતાંબાં.

(૧૦) અને એણે મીઠી વાતો જોવી સિદ્ધથી આશુ સખી કે જોને ચિંતનરાજનું મન વીંધી નાખ્યું.

આ છેમ્મી મનકુ વીંધવાની વાત જાદુ ઉપ્પય કથાની છે જ્યારે પ્રગતિ કરતા ચિંતન રાજનું મનકુ સુમતિ વીંધી લે, ત્યારે પછી જોની પ્રગતિ શોધકસ રીતે જૂન આગળ ધરે છે અને જોના વર્તણ અને હજ તરન કરી બાજ છે સુમતિની કામકુશલતા અને પદવિ જતાવનાર આ આદર્શ વચન છે.

આ અદ્ભુત પ્રયોગ સમતાએ કેવી સિદ્ધતી કર્યો અને મમતાને સ્થાને માટે કેવી રીતે મારી હાથની શીશી તેની વિગત નીચે આપે છે તે હવે જોઈ જઈએ :

સોલે બેસી મીઠું ચોષે, કાંઈ અનુભવ મધુવત્સ પીધું;

છાની છાની છરકાટા કરતી, છરતી માંસે મનહુ વિધ્યું માટી ० ૨

અર્થ—એ તો જોળામાં બેસે, મીઠું મીઠું બાલે અને વળી એણે કેટલુંક અનુભવ અમૃતવળ પચુ પી લીધું અને વળી હળવે હળવે છગ્ગા કરતાં કવશાટી આપે એણે તો મનકાને પચુ રીંધી નાખ્યું, બેઠીને એના હુકમ કરી નાખ્યા. (૨)

વિવેચન—પાશ્વરી નાટકો કે પુસ્તકોમાં નેહીનો અને બહીનો કેઈ કેઈ સ્થાને જ્યાં જ્યાં આવે છે તે પ્રકારે તો નહિ પણ તેને મળતો જ્યાં જ મમતા અને મુમતાનો છે કુમતિ અને મુમતિ આ રીતે એક જ આનંદપ્રમદ પ્રવર્તે છે; એક જમણે ખસે બેસે છે તો બીજી ઢાલે ખસે બેસે છે. કુમતિ હવે મુમતિની કાર્યવિધિ બતાવે છે. હાથ આવે ત્યારે એ મુમતિભાઈ-મારી માટી બહેન, અને ભેતનશબ્દની માટી વહું-પતિદેવના જોળામાં બેસી સદ્ભાવસારવાને બાલાવે, વિવેકને જગાડે, ચતિષમેતિ આવકલ આવે, સુખને બાલાવે અને ભારિતસજ્જના પુરોને પકબે સર્જી પતિ સાથે મીઠી મીઠી ચાતો કરે, પતિને સસાર પર વિશ્વાસ આવે તેમાં પડો ગ્રામ, અને પતિદેવને જનત મુખના ધણી અને વસ્તુ ગતે નિરજન નિશકાર તરીકે ઉદ્દેશ્યે. પતિદેવ તો આપણા સોળા રક્ષા એમને અત્યાર મુખી સાચા મુખનો જ્યાં જ નહિ, એટલે એ તો જાણમાં કુતચા કરતા હતા; ત્યારે આ માટી ભાઈએ તેમને સ્વપ્નના મુખની અને મોક્ષના જનત મુખની મીઠી મીઠી ચાતો કરી; એણે પૌદ્ગલિક મુખની તુચ્છતા પતિને સમજાવી. પતિદેવને અત્યારે સ્વાનુભવ થયો ત્યારે એ પ્રથમ તો બીંધે બીંધે આસપાસી દૂર જતા ગયા, પણ પાછા આવે વળી ભલ, વળી આવે; એમ કરતાં કરતાં એમણે અત્યારે મુમતિના પ્રયાસથી અનુભવ જગાડી પુ ત્યારે એ આખા ફરી ગયા અને મારે મદિરેથી સ્થાને માટે બાલતી કરી ગયા. અનુભવજ્ઞાનનો મહિમા અલગ છે તે આપણે તેરમા અને ચૌદમા પદમાં જોઈ ગયા છીએ. ત્યાં ભેતન-વિકાસને જાણે અનુભવનું કયું સ્થાન છે તેનો નિર્દેશ કર્યો છે એ અનુભવ અત્યારે ભેતનને પ્રાપ્ત થઈ ગયો અને એના વશમાં વસી ગયો, ત્યારે કુમતિ કે મમતાને સ્થાન જ ન રહ્યું સદર જોતે પડો આ સાથે વિચારનાથી અનુભવનું સ્થાન જ્ઞાનમાં આવતી જશે.

પાછી એ મુમતિભાઈ બારે પાછી નીકળી. અત્યારે મારુ જોર થાય અને પતિદેવ મારે મદિરે આવે, ત્યારે એ મને ખજાર ન પડે તેમ છાનામાના મારા સુખમાં કટાક કર્યાં કરે; એ પતિદેવને હેજાકયા કરે કે ભુજો તમારાં મમતાભાઈ! એ કેવું વિચિત્ર છે!

પદ્યાર્થ—જેની-જેની જાની જાની-જાની અને જરકાટા-જરકરકા. મિધુ-મિધુ

શબ્દાર્થ—જાની જાની = હળવે હળવે. જરકાટા = જગ્ગા કરાટા. જરતી = જાડી જાડી, કવશાટી. મિધુ = મેદુ

એનાં બંને બ્યવહારના પદાઓ જુલાવી દીધા આ રીતે એ મારી શોકે મોહરાબને બદીવાન બનાવી દીધા અને મારુ માથુ સ્વામીદેવને મરણે ખરી દીધુ

આ દષ્ટિએ શરૂઆતની સાળી વિચારીએ તો તદ્દન નવીન સાવ બેસી જશે કુમતિને! કઠંગા તે સાળીમાથી તારવી શકાય છે કુમતિ કહે છે કે મારે બ્યારે ખપ નહોતો ત્યારે ક્રોધ, માન વગેરે અનેક મનોવિકારો મારે મદિરે આગ દેતા હતા, અને આને એમાંને એક શોધ્યો પણ જાતો નથી આને હું એકલી પડી ગઈ છું, આને પરિવાર વગરની થઈ ગઈ છું ! અને મારુ ભોજન એળે બાકુ બાક છે અને પનિદેવ વગર મારો અવતાર નકામો થઈ બાક છે આ રીતે સાળીને સાવ પડેલું સાથે મેળવી શકાય છે (૩)

ઉપસહાર—આ આજુ પદ અને ઉપરની સાળી તદ્દન નવીન હજુ પર રચાઈ જવાય છે અત્યાર મુખીમા વિરહાલાપ કે નિસાસા આપણે મુમતિ કે અમતાના જ સામન્યા છે કેઈ પણ પદમા મમતાનો કઠંગા બધો નથી, કારણ કે મમતાદેવી એવી લગ્ની છે કે જમે ત્યાંથી ધૂસી બાક, અને યોગ મોગ મોતીઓને પણ ચક્કરમા નાળી દે ચોરપૂવ ખરેનો પણ પાત કસવી નાખે અને અનત અસારમા અજાણ પાડે મહાપુરુષનો ઉદય થયો હોય, અતરથી આત્મદશા બગી હોય, સ્વપરનું નાન થવા ઉપરાંત સ્વનો સ્વીકાર અને ખરેનો ત્યાગ નિર્લયાત્મક થયો હોય, લાલચ કે દુન્નવી ઇચ્છાને વાળે ન થવા નેટલી આત્મશક્તિ આવી હોય અને દક નિલુબને વગગી રહેવાની વાંચનુજ્જ્વા થઈ હોય તો જ મમતાને કઠંગા કાસવાનો વારો આવે છે બાકી એક વાર તેની સપૂણ હાર થઈ અને એનો કાટો સકાને માટે નીકળી ગયો પછી તો જે આનંદ થાય છે, જે લોકલોકના બાળે નજરે દેખાય છે અને જે આત્મરમણતા થાય છે તેનું વલુન અશક્ય છે. જે મમતા થઈ (નાની વહુ)નો વધારે પરિચય આવવા પદમા હજુ કરવાનો છે પણ એની ચિકાશ શક્તિ અને લાખીપણનો જ્વાલ અમારે પલ્લુ થયો થઈ ગયો છે એવી મમતાને કઠંગાટ કરવાનો વારો આવે એ નૂતન વિષય છે અદ્ભુત દિવસ છે અવનુભૂત અકલ્પ્ય પરિસ્થિતિ છે બધી વાતને આજ અનુભવઅમૃતજળ પીવામા અને લોકલોકપ્રકાશક હૈયાને જ્વાલવામાં છે; એ એક વા યશુ બેટલે કારણ—કામ થઈ બાક છે અને અતિ વિશિષ્ટ અનુભૂત આનંદમા રંગદોળાઈ જવાય છે (૬૦)

પદ એકાધ્યયુ

શુભિકા—નેતુમા પદમાં મુમતિની આળી કાર્જપદતિને નાની વહુ—મમતા કેવી નજરે જુએ છે એના પર કેવી મહેણટિયા કરે છે એને લોકલોકપ્રકાશક છેકરો થયો તેના તરફ કેવી માઠી નજર કરે છે અને આશ મુશ પર પણ કેટલી જરેખાઈ કરે છે તે વિચારી ગયા એની નજરે અનુભવઅમૃતપાન કેવું વિચિત્ર લાગે છે તે આપણે જોઈ અને જાતે આનંદમન પદ લઈ લીધું અને પોતે પતિદેવને હમિશને માટે ખોઈ લેવી એ વાતનો

આવી રીતે ચેતનશબ્દની સાથે વર્તાવ કરીને સુમતિએ તો ચોતાનું સ્થાન જમાવણ મંડ્યુ મારુ (મમતા-કુમતિનું) સ્થાવ હીલું પાડતા પાડતા જતે એણે પતિ પર ચોતાને દોર વધારવા માફક પતિરાજને ક્યાજ, વિકાર, એક વચરના કરી દીધા, એને મારુ-વારુ જુલાવી દીધું, એને નૈરાએ વાસિત કરી દીધા, એને પરલાવમાંથી સ્વમાં હાઈ જઈ અને પૂજા કરનાર કે નિંદા કરનાર એકસરખા હોય એવી સમજાવના એનામાં કેળવે અને આવી રીતે બારે કુશિતથી એણે તો મારા કાટા જ કાઢી નાખ્યા પણ એ ગ્રાંથી વડું આટલેથી અટકી નહિ. (૨)

માફાનોઈ મફાસક ઈયું, જવતાં ક્યારમ સોયું;

મ્મોએંગે રંગમર રમતાં, 'મામ્દવન' પદ સીધું

મોગી ૩

અર્થ—(એ ગ્રાંથી વડુંએ) હોઈ અને અલોઈ પર પ્રકાશ પાડનાર જમ્બુ જમ્બુ એટલે એનું કામ પાર પડી ગયું, સધાઈ ગયું અને પછી તો પ્રત્યેક જગને જગ લગાડીને હરમબેર-ઉઠાસથી રમણ કરતાં એણે તો આનંદમન પડની પ્રાપ્તિ કરી લીધી—એ ચેતે નિવૃત્તિસ્થાનને મેળવી શકી. (અને આ રીતે એણે મનમનનું કામ કરી લીધું) (૩)

વિવેચન—પછી તો એ સમતાએ એક છેકરાને જન્મ આપ્યો. એ જાણે તો અનુભવજ્ઞાનથી પણ આજળ વધી ગયો. એના પ્રકાશ હોશહોશમાં પડવા વાગ્યો. એ સવ વસ્તુઓને, પ્રાણીઓને અને જોના મૂળને પ્રકાશે એટલું જ નહિ, પણ જી હામાં જી હા આવેને, હૃદયની અંદરની વાણનાઓને પ્રકાશી શકે જૂન, લવિષ્યત્ અને મનવા બનાવો પર પણ સપૂજ વેધક પ્રકાશ નાળી શકે એવા મુદર જાળકને એણે જ મ આપ્યો.

આના અદ્ભુત ઓકરાની માવા બનનાર એ સમતાના માન વધ્યા, મારુ સ્થાન હમીસને માટે ગયું પતિરાજ એ ગ્રાંથી વડુંને જ રેજે જોમ બ પુ અને મારે તો બિરહની ધડીએ શરૂ થઈ પણ સમતા હાઈ છેડે એવી નહોતી. એણે પતિને એક ફણ પણ અગાધ થવા ન દીધા. જતે પતિરેવે આનંદમનનું સ્થાન લીધું આનંદમન થઈ ગયા, તોપણ એણે પતિરેવેના પનાથે છેડકો નહિ. એણે પતિરેવના વચનાર છેડાબ્યા, પતિરેવનું સરીર પણ

પ્રાકાશ—જનુ-એ: મીપુ-મીપા. લીપુ-લીપા.

અર્થ—માફાનોઈ = માફ (મોદરાજ) અને જવતાં (જેન પારિભાષિક નિર્ણય મટે સ્થિતિ જુઓ.) ઈયું = ઈશ જ્યાં = જ્ય આપના. ક્યારમ = કામ, મુરો. મીપુ = ધ્યેય થયું, સિદ્ધ થયું અને અન્ય = જા અને, સર પ્રતી એકએક અસ્થને. રંગમર = રસમર, દરખમેર, ઉચાલ્લી.

૧ આ માફામાફાસક ઈયું ખાસ સમજાવ્યું છે એ પ્રવચન તો છે જગત્ એટલે આજના જિન સમયને ત્યારે આજમાને પ્રવચનાર એ અર્થે, અનુવચન અને કરમ જે એવી આગામી સ્થિતિમાં પનિ-મુન-સાન દાન છે ખરા. પણ તે આ કે ઉપરો દારા થઈ દાઈ પરમા છે આને આ પ્રવચન તો થવા જગી મોહાપાક પર મીપા પ્રકાશ પડ છે અને જાણનારનો પ્રકાશ થાય ત્યારે તો એ ઈયું આજના તથા માફ છે -વિવેચનકાર

એકાન્ત, અને અવકાશના પલ્લવો જીવાવી દીધા. આ રીતે જો મારી શોકે મોહરાબને જીવીવાન બનાવી દીધા અને મારુ માથુ સ્વામીદેવને ચરણે ખરી લીધુ

આ દષ્ટિએ શરૂઆતની સાખી વિચારીએ તો તદ્દન નવીન જાન બેસી જશે. કુમતિને કકળાટ તે સાખીમાંથી તારવી શકાય છે. કુમતિ કહે છે કે મારે જ્યારે જપ નહોતો ત્યારે હોય, માન વગેરે અનેક મનોવિકારો મારે મદિરે આગ દેવા હતા, અને આજે એમાંનો એક શોધ્યો. પણ જઈતો નથી. આજે હું એકલી પડી ગઈ છું. આજે પરિવાર વગરની થઈ ગઈ છું. અને મારુ જીવન જોળે બાંધ્યું જાય છે અને પતિદેવ વગર મારો અવતાર નહોતો થઈ જાય છે. આ રીતે સાખીનો જાન પડે તેનું સાથે મેળવી શકાય છે. (૩)

ઉપસાહાર—આ આખું પદ અને ઉપરની સાખી તદ્દન નવીન હજી પર રચાયેલું જણાય છે. અત્યાર મુખીમાં વિસ્ફોટાપ કે નિસાસા આપણે કુમતિ કે સમતાના જ સંભળ્યા છે. કોઈ પણ પદમાં સમતાનો કકળાટ આવ્યો નથી કારણ કે સમતાદેવી એવી લપટી છે કે જમે ત્યાંથી ધૂસી જાય, અને મોટા મોટા યોગીઓને પણ અકરમા નાખી દે. ચૌકપૂર્વે ખરનો પણ પાત કસવી નાખે અને અનંત સસારમાં અજાણી પાડે. મહાપુરુષનો ઉદય થયો હોય, અતરવી આત્મકથા બગી હોય, સ્વપરતું પાન થવા ઉપરાંત સ્વનો સ્વીકાર અને ખરનો ત્યાગ નિર્ણયાત્મક થયો હોય, લાલચ કે દુન્યવી ઇચ્છાને તાળે ન થવા જેટલી આત્મસક્તિ આવી હોય અને હા નિર્ણયને વગમી રહેવાની વાંચ મુરજા થઈ હોય તો જ સમતાને કકળાટ કાઢવાનો વારો આવે છે. બાકાં એક વાર તેની સંપૂર્ણ હાર થઈ અને એનો કટિા સ્થાને માટે નીકળી ગયો. પછી તો જે આનંદ થાય છે જે લોકલોકના જાણે નજરે દેખાય છે અને જે આત્મરમણતા થાય છે તેનું વર્ણન અશક્ય છે. જે સમતા બઈ (નાની વહુ)નો વધારે પરિચય આવતા પડ્યા હજી કરવાનો છે. પણ એની ચિકાસ શક્તિ અને લપટીપણનો જ્ઞાત અગાઉ પણ થયો થઈ ગયો છે. એવી સમતાને કકળાટ કરવાનો વારો આવે એ નૂતન વિષય છે. અદ્ભુત દિવસ છે. અવનુભૂત અદ્ભુત પરિસ્થિતિ છે. બધી વાતનો સાર અનુભવઅનુભવ પીનામ અને લોકલોકપ્રકાશક ઉવાને જણાવવામાં છે. એ એક વાર થયું જેટલે કારણ—કામ થઈ જાય છે અને અતિ વિશિષ્ટ અનુભૂત આનંદમાં રગરોગાઈ જવાય છે. (૬૦)

૫૬ એકાલ્પસુ

સ્મૃતિ—તેવુંમા પદમાં કુમતિની આખી કાર્યપદ્ધતિને નાની વહુ—સમતા દેવી નજરે જુએ છે. એના પર કેવા ઝેણુટિયા કરે છે. એને લોકલોકપ્રકાશક ઉપર થયો તેના તરફ દેવી માઠી નજર કરે છે અને સારા સુધા પર પણ કેટલી અરેખાઈ કરે છે તે વિચારી જમા. એની નજરે અનુભવઅનુભવ તેવું વિચિત્ર લાગે છે તે આપણે જોઈ અને જાતે આનંદમય પદ લઈ લીધું અને પાતે પતિદેવને હમેશને માટે જોઈ બેઠી એ વાતનો

એનો કાળો કકળાટ આપણે વિચારી ગયા છે પણ આપણે એ પણ એવું કે સારામાં સારું કામ હોય, પણ એ અહેખાઈની નજરે એવામાં આવે તો તેને ખરાબ તરીકે એક શકાય છે જણાવના કામને પૂર્ણ કામ દેખાડી શકાય છે અને અતિ મુશ્કેળ બાળકને, તે શોધનું હોવાને કારણે, જોવાથી શકાય છે મતલબ જ્યારે હલકું પ્રાણી વાંક કાઢવા બેસે છે ત્યારે એ સંસ્કૃતિના સર્વ નિયમોને મેલે મૂકે છે આવી શોધની પદ્ધતિ જનબહેર છે. પણ એમાં એક વાત ધ્યાન જેણે તેવી છે શોધોમાં કેઈ આનંદાન કુટુંબની હોય છે અને કેઈ હલવાદિયા હલકા આનંદાન (પિતર)ની હોય છે. એક વસ્તુની બંને બિંદુઓ શોધ આનંદાન પિતરિયાનાળી પોતાની શોધની અહેખાઈ કરે તો જરી, પણ તેની રીતભાવમાં અને બેલીમાં વિચિત્રપણુ જરૂર હોય છે.

સુમતિ એ આનંદાન છે ઉચ્ચ સ્વભાવની છે, એનું આણુ સ્થાન મમતા—સુમતિ પત્તાવી પટેલ છે, છતાં એ જ્યારે પાટોશીની પાસે પોતાના વિસ્ફુટનની વાત કરે છે ત્યારે પણ એની ભાષાની જાણવા, એના ઉચ્ચ આશય અને એની અદ્ભુત વિશાળતાને જતાવી જાય છે. આ પદમાં યોદી વહુ—સુમતિ પાટોશીને વિજ્ઞાપિ કરી પોતાની નાની શોધને સાથે મામ સમજાવવા બીનવે છે એના કામની જાસર દેવી યોદી સાથે છે તે જતાવે છે અને આવા અતિ મુશ્કેળ પદ્ધતિની બેરીને ન છાએ તેનું વર્તન જણાવવા માટે પોતાનો હૃદયનો દાઢ પાટોશીએ પાસે ખાલી કરે છે.

સુમતિ જ્યારે નવી વહુ—મમતા—શોધ—ને અધોઅધ આચરણ કરતી જુએ છે અને પોતાના અતિ પ્રિય અને અનેકજીવુ ધારણુ કરનાર પતિને બોલે માએ ઉતારવી દેજે છે ત્યારે તેને તેમ કરતી અટકાવવા માટે એ પોતાના બેગખીલબોને વિજ્ઞાપિ કરી શોધને સાથે રસ્તે છોટરી આવવાનું સમજાવવા કહે છે આ પદમાં શૂંભિકા પર આ પદ સ્વાચ્છું છે અને તેને આગળ નેહુમાં પદ સાથે વિચારનાથી સુમતિની વિશાળતા અને મમતાની અહેખાઈ અને બેલીવાળી હલકી રીતિને જાણવે જાણ જાય. આ શૂંભિકા પર હવે આપણે આ પદને વિચારીએ.

૫૫

(રમ-મમ)

કારો રે કાર્ડ પરપર રમવાના હાલ, માહાની વહુને પરપર રમવાના હાલ;
પરપર રમતાં વહુ જૂઠાણી, વણ ધળીઝીમે જાલ કારોઝીં ?

અર્થ—નાની વહુ (કુમતિ—મમતા)ને પારકે ઘેર રમવાના હોવા પડી ગયા છે. અરે, એની એ (પરવાળ) દેવને તમે કેઈ અટકાવે, એને એ હોવા પડવા છે તેને જાગસાવે.

પાદ્ય—પ્રથમ પંક્તિ આખી ક્રમાં નથી. ત્યાં નાની વહુ થી પદ શરૂ કરે છે નાની—નાની રમવાના—કારો = મહાલ, અટકાવો. રાત = પદ્ધતિ, રમ, રે. નાની = નાની, વહુ કે સ્થાનમાં નાની બુનોલી = અલગ કારણ કરનારી. જાલ = બેઠો આરોપ, કલક તાત્પર્ય.

પારકે ઘેર રમવા રમવા એ તો બોગબોલી થઈ ગઈ છે ! અને (ઠાઈ એને કપડો આપશે તો એ તો ઊભી) પતિદેવ ઉપર કલક ચઢાવશે, દેવ ઉપર આરોપ મૂકશે ! (૧)

વિવેચન—અતિ યાવ, સદ્દેશા દેવી સુમતિ પોતાની શોકના આખા વર્તનનો દૂર રહી રહી અભ્યાસ કરતી હોય છે એને પોતાના દુઃખ કરતા પણ પતિદેવની થયેલ દુઃખક મિતિ, એમના આખા વિકાસક્રમનો થયેલો ગેટાલો અને તેમની લપસી જતી કારકિર્દી માટે ભારે હેઠ થાય છે એની વાત મુભાર્યા મમતા તો સાબળે પણ નહિ, એટલે એ પોતાના પાટાશીઓને વિવ્રાસિ કરે છે

પોતાની શોક મમતાને—નાની વહુને—પર ધરમા ભટકવાના હોવા પડી ગયા છે એને મોહકચને ઘેર રમવું ગમે, સોગ કચાચો સાથે ઠકા કરવા ગમે, માન—પ્રતિષ્ઠાએ ગમે, યાર પ્રતિમા દોડદોડ કરવી ગમે, સાતા—અચાતાને ઘેર લપટાવું ગમે, જ્ઞાન—દયા નના આવર દોમા નાચવું ગમે, કામદેવને ઘેર આટા ખાવા ગમે. એનો પગ ધરમા હજે જ નહિ એને પતિદેવના વકતેવ ભળવવા કરતા પારકા ધરમા પોતાની સાથે એને રખાવવા ગમે. નાની વહુને આવી સેતે પારકે ઘેર રખવાના અને પતિને રખડાવવાના હોવા જ પડી ગયા છે. સુમતિ કહે છે કે આરે ભાઈ ! આ મારી શોકને પારકે ઘેર રખડવાની અને રમવાનાં દેવ પડી ગઈ છે એને ઠાઈ ભટકાવો. એક વખતે પ્રાણીને અમુક વાતનો સરમ હાજે એટલે પછી એને બીજું સૂઝતું નથી. આવી રીતે મારો શોક મમતાનાં થઈ પડી છે

‘દાહ’ એટલે શીવ અથવા હજ અથવા કાચ. એક ભવનાં દેવ જ પડી બધા એ કાઠ કહેવાય એ પ્રમાણે ઉપર અથ થયો. અથવા હાગ એટલે ઉતાર ક્ષેત્રની જમ્માએથી નીચ કિતવવાનો માગ હાગ કહેવાય. થઈવું દોહાવું છે પણ કિતવું કહેવું છે પરંપર રમણનાં હાગ કહેલો દોઈ એ વગર મહેનતે સ્વીકારાઈ ભથ છે મમતાના માર્ગો હાગ જેવા જ હોય છે ત્યા કિતરી જતા વાર હામવી નથી. આ બીજો અથ પણ જમ્માકમા થામવા થોમ છે.

અથવા હાગ એટલે ખાતુ—સોનારૂપા—ને માર્ગને પાટેલી લગતી. મમતામા પરંપર રમણના અનેક તરવો એકઠા કરી તેની હાગ પા વામા આવી છે એ પરમાવેનું સમુ અથીકરણ છે પરમાવની હાગતી છે પરમાવની પેટી છે એ અથ પણ ભરે તેવો છે

મારે અને દેવથાને હાગ સાંચો છે ત્યા હાગનો અર્થ સળથ અથવા પરાત્રો થાય છે મમતાને પારકા થઈ સાથે હાગ—સળથ એવો બેસી ગયો છે કે એ એનો પરાત્રો થઈ ગયા છે અને એ સળથ સાથે એ એકમિત થઈ ગઈ છે આ અથ પણ તિયારવા જેવો છે

મુર્ચ્છી જખનેમતો અથ દેવ, હા દેવા તરકો અથવા હજ, એ જ હાજે છે અને એ સળ એકાદશ્યી—પથિયો છે બાબા દિગ્ગિજીવો પણ અથ નજરે વિચારવા થોમ જરૂર હાજે છે એ જે તે અર્થો સૂચના છે.

મુમતિ નાની વદુ મમતાને પરચર રમતા વારવાની પ્રેરણા કરે છે તેનાં વણા કારણે
અત્ર જતાન્યા છે આપણે તે વિચારીએ. નાની વદુ પારકે ધરે રણકતાં પોતાની મર્ષાદા
વીસરી ગઈ છે એ કેવા જ્ઞાનદાન-કુળવાન પતિને ચેર આવી છે તેનો તેને જ્ઞાત નથી.
મમતા પારકાં ધરોમ્ય રણકતા રણકતા જુહાગેલી યઈ ગઈ અને એક વાર જુહુ જોડવાની
૭૫ પદે એટલે એના પર કોઈનો વિશ્વાસ રહેતો નથી. આ જોડાગેલાપણાને લીધે અમારે
કોઈ વાતમા એની ખરેખર જૂઠું કરો અને કોઈ એને ઠપકો આપીયો તો એનું આજ પણ
એ પતિદેવ પર મૂકીએ. એ કામરેવને ચેર રમવા જશે અને એમા હોલતા પતિદેવની છે
એમ જણાવશે. એ પૌરૂષલિક ધરોમ્ય વિશ્વાસ કરશે અને એ સવનું આજ પતિ પર ચઢાવશે.
એ પોતા પર કોઈ જાતનો આરોપ રાખશે નહિ. આવી એ મમતા બાઈ છે (૧)

અમ્મ વાલા કરતી દિંદે, સાકડાં કરે છે છિનાસ;

ઝોલંમહા જળ જળના મારે, રૂઈ રૂપાસે સાચ વારો ૨

અર્થ—અહીં તહીં એવી અને નજરા કરતી ચાલે અને એવી રીતલાલ કરે છે કે
હોકો તે એને કુહરા-અભિચારિણી કહે છે એ તો (વરરાજ) હોકોના ઠપકા-મહેણાં લાવે
છે એને માટે દેવામા પીડા થાય છે (૨)

વિવેચન—એ નાની વદુ ચાલે ત્યારે પણ આજુબજુ એવા કરતી ચાલે અને
ચાલતા ચાલતા નજરા કરતી જાય. કુળવાન શ્રીની ચાલમાં સુખન્યા, સરળતા અને
સૌમ્યતા રેખાયે. ત્યારે આ વાઈની તો ચાલ એકને જ હોકો એને અભિચારી, રણકુ
કે કુહરા કહેશે. અને કોઈ શીને અભિચારી કહેવી એ એને માટે માટામા માટી અને
જસનમા જસન ગળા છે હોકો ૭ને માટે આવું ધારે તેનું છવતર પૂજ મળેલું કહેવાય
છે પણ ૭ને છિનાસ કહી વગેરે તે તો હજી આવી ગઈ કહેવાય. આવી રીતે નાની
વદુનાં ચાલમા અને વનનમા આજ શીને ન છાલે તેવું વર્તન હોઈ પાસવાર કુળ
એને માટે શાય છે આજ પતિદેવ માટે થાય છે અમાસ ઉત્તમ કુળ માટે થાય છે

એને માસ નાનાં જાઈ (મમતા-કુમતિ) તો એવા છે કે એ તો રરરાજ હોકોના
ઠપકા અને મહેણાં જ લઈ આવે છે! કોઈ એને છાંકેલ છિનાગ કહે છે તો કોઈ એને
રણકુ વેરવા કહે છે આજ માણસો કે આધારણ માણસો સુધે એને માટે હોકો મત
ઉચ્ચારે છે. કારણ સમજાય તેવું છે એ કોઈને રમાડે, તોપણ અતે પૌરૂષલિક જાણતમા

પામનર—કિ-રેખા.

રશ્મિપ્રભ—અમ્મવે = આલી અરમી, અલી નવી ચાલ = માળા, નજરા, ખરકરી ખાતર નજરા. કિ =
ચામે. છિનાસ = છિનાગ, કુહરા, અભિચારિણી (છિનાગરી = છિનાર). માકડાં = મમ્મનો, અન્ના
જોગમા = ઉગ્રમા ઠપકા, અન્ના. વજ્રગળ્ગુલ = રેશ્મી કઈકે = અન્ના ઉગ્રામ = આરમિ. સરા કરે,
કરોરે, અમ્મવે. જાત્ર = આડખીટી, ન તર, પીડા.

તો પ્રસન્ન પૂરો થતા વિયોગ હાનિ કે હીનતા થાય, એટલે એને માટે તો ક્ષણિક આનંદની પાછળ ઓળખા જ રહે. એનામા ચિંતરતા નહિ, જિહાણ નહિ અને સ્થાયી ભાવ નહિ એટલે એના પરિચયમા આગળ અને પાછળ કઠળા' અને ઉઠળા' જ હોય, એટલે એના નામની દરેકાજ દરિયાદો, એના સુખક્રમ દરેકાજના ઠપકા અને એને માટે દરેકાજના હસરજ જ ચાલ્યા આવે છે

પરંપર, એ તો હૃદયમા ચાલ જિભુ કરે છે એ બાઈ પોતાનું સાધવાને બદલે નવાં નવાં તોફાનો મનમા જિભા કરે છે ઉપાસન 'તો બર્ષ ઉશ્કેરણી' પણ થાય છે આ બાઈ સાહેબ તો એવા છે કે એ સામાન્ય હૃદયમા નકારું ચાલ જિભુ કરે છે એનું નામ લેતા આનંદ થવાને બદલે, એના તરફ નજર કરતા સહાનુભૂતિ, પ્રેમ કે ઉશ્કારક થવાને બદલે, એ તો જિહ્વી હૃદયમા ન તર કરે છે અતિ પવિત્ર પતિના નામને આવી યતે વજોવનાર એ બાઈને માટે શું કહેવું? અને શું કરવું?—એની સમજ પડતી નથી. એના માટે આ નાની વદુને પાસે ઘેર રખડવાનો ઢાળ પડ્યો છે એને અઠાવો, એને એમ કરતી વારો અને એ કુળવળને ઇચ્છે તેવી રીતે વર્તે એવી એને પ્રેરણા કરા. (૨)

શા રે પાઠાસળ! જૂઝા મે સ્મારેક, પાગટ સ્વાશે ગામ;

‘આનંદન’ સુરમે રમતાં, ગારે ગાવ ધ્રુવક જ્ઞાન ચારાં ૩

અર્થ—અરે પાઠાશા બાઈઓ! બહેનો! તમે જરા જુઓ તો ખરા! (મને લાગે છે કે) અ તો નકારી જાણે ખારો! આનંદન એની સાથે રમ રમે છે ત્યારે એના જોસ ત્રાલ પર અગ્નિની જ્વાળા ઝગમગે છે અથવા આનંદન એની સાથે રમે રમે છે અને એના જોસ ત્રાલ ઝગમગી ઝાલીને રમે છે. (૩)

વિવેચન—અને એ મમતાની નજીકમા રહેનારી પાઠાસળ બહેનો! બાઈઓ! તમે જરા નજર જીવી કરાને જુઓ તો ખરા! આવી વિપત્તિ આવે ત્યારે પાઠાસળને અપીલ કરવાની ભારતીય રીતિ બળીતી છે પાઠાસળને વાલ કરવામાં નાની વદુની વજોવણી કરવાનો ધંધો નથી પણ પાઠાસળો સારી લાગવગ વાપરી બાઈસાહેબને (નાની વદુ-ચોકને) ઠેકઠે લાવે તો ઘરનું સુખ મુખરી બંધ એટલા માટે એ પાઠાસળોને કહે છે કે તમે જરા જુઓ અને મમતા બાઈને સાચી સલાહ આપે. મને તો લાગે છે કે એ મમતા બાઈ કોઈની ગાળે ખારો. આવા શુભ પતિને એક ખાડામાથી બીજા ખાડામાં પા નાર અને

પામનર—પાઠાસળ-પાઠાસળ. દોષ્ટ-દોષ્ટ. પ્રમુરમે-મુરમે.

સમાર્થ—સ્મારેક = ત્રા. માત્ર. દોષ્ટ. = નિરાકારનું નકારી. ગાગ = અપમાન મુરમે = આનંદની. ચોરે = ચોર, ત્રીજી માથ = મુખ (પર) ઝગમે = રીતરિતિ થતી ઝગમગ થાય. (વિવાદ) ૩૪૩ (અન્ય). જ્ઞાન = કઠળા પડવણ એક ધરણ રેખા કરેનું પાનું સાધન અથવા જ્ઞાન એટલે જ્વાળા, આંધ્ર જ્ઞાન એટલે જાલીને, પાડીને.

એને માટે સ્વવાત્ કશી મૂકનાર એ નાની વહુને કોઈ સાચા અહાર કહેનાર નીકળશે તો એ બહાર જાયો જાયો, એને આ બાબતનાં સાચા વચનો તિરસ્કાર સાથે કોઈ કહેશે, ત્યારે એનું મોઢું શું રહેશે? અત્યારે જાણે આનંદબન પ્રભુ એની સાથે રૂઝમાં પડી રહી રહ્યા છે, પણ એ કોઈ સુખોચ્ચ સાં સાથે રમતા હોત તો એના બાલ પર ઘેરડા પડતા હોત, એના મુખ પર શાંતિની છાયા ઢેળાવી હોત, પણ અત્યારે તો એના બાલ પર બાલ બ્રહ્મભગે છે મારા પરિવેશની આવી વલ્લે કરનાર ફોતટની ગળે બાથે એમ મને તો લાગે છે તો પાડોશલો! તમે જરા ભુલ્યો! અને નાની વહુને શિખામણ આપી સાથે માર્ગે લઈ આવેલ.

આ પાડોશલું સ્થાન કોઈ પણ સદ્ગુણુ લઈ શકે છે શમ, સવેદનિવેદાદિ એ સ્થાને આવે, સૌજન્ય, પ્રમાણિકતા કે સત્યનિષ્ઠા ત્યાં આવે, જમ તે સતિધર્મનો કે ગૃહિધર્મનો પરિવાર ત્યાં હોય, તેને સુખતિ સિદ્ધિ સહી મળી શકે છે. શોકને બ લડાટ થાય ત્યારે પાડોશી પાસે વાત કરવાથી છુલ્લું હળવે પડે છે પાડોશીમાં તો એની સાથે છુલ્લું મળે તેની સાથે આવી વાત થઈ શકે છે સુખતિ પોતાનો છુલ્લું મળે તેથી કોઈ પણ ભાઈ પાડોશીને ઉદેશીને આ કષ્ટન કહે છે.

જલ નામનું કાનમાં પહેરવાનું એક ઘરેલું થાય છે તે બ્રહ્મજ બ્રહ્મજ આદિ છે થોડા પાકનો આ દષ્ટિએ ભાઈ નિવાસીએ તો એના બાલ આ પ્રમાણે થાય : એ મમતા સાથે આનંદબન મુજબે રમતા એના બેરા બાલ ઉપર જલ નામનું ઘરેલું બળકે છે એ જમે તેના જરાલ થાય તોપણ એના આઠ કચક પ્રદેશ તો ભિજવા જ રહે છે એ જમે તેના ઉ તાપણુ અત વાન-કર્મ-આશિર સત્તાતે તેમની અહરં ભરેલાં છે અને જતે સિદ્ધસદ્ગુણી અને બોધવિસદ્ગુણી છે એટલે એ મમતા સાથે રમે ત્યારે પણ એના બાલ (ઘરેલું)નો કળકાટ તો રહે છે પણ પાડોશલું બહેન! મને જાય લાગે છે કે એ મારી નાની બહેન જતે કોઈની ગાળ બહાર જાયો સજમસુખાટ આવ્યો તો એના હાલકેકાલ કહી મૂકશે. અને આશિરસજનું લરકર આવી પહેલું તો એને વલોવશે. એની જલો વચ્ચેમાં મારા નામની જગોવણી સાથે રહેલી છે એટલે મને ચિંતા થાય છે અને તેથી તમને વિદ્યસિ કડુ છું કે એ નાની વહુને પારકે ઘેર રમવા-રખડવાનો દાખ પડી ગયો છે તેને તેમ કરતી કોઈ વાથા-આટકાવો!

જાણના બાલ એટલે લાલીને - પકડીને ; બળકે એટલે લડપણી બાલ એટલે મુખ એટલે એના બેરા બાલને બ પછી લાલીને આનંદબન એની સાથે અત્યારે રજિશ્વે નાથી-હુલી-રમી રહ્યા છે પણ પાડોશલું બહેન! એમ કરવામાં એ નકામી ગળા ખાશે, માટે હું તમને વિનવું કડુ છું કે એ મારી નાની બહેનને પારકે ઘેર રખડવાના હેવા પડી ગયા છે તેને તમ કરતી વાથા. (૩)

ઉપસ દાર—નેવુંડું અને બા એકાદશ્ય પદ તદન નવીન હજના છે એમા સુમતિ—
 સુમતિના વ્યવસ્થાને જુદી જ રીતે જતાવ્યા છે નેવુંડું પદ ક્રમતિના સુખમા મૂક્યુ છે ત્યાર
 એકાદશ્ય પદ સુમતિના સુખમા મૂક્યુ છે નેવુંડું પદ વાચતાં બાશા બધાય છે ત્યાર
 એકાદશ્ય પદ વાચતાં ચેતનરાજની વર્તમાન રૂથા માટે એક થાય છે જન ત આનંદનો ધણી
 શિવસુખને એકતા, અજાણનિરજન અદ્વૈત યોગી જેર જેર કાટકતો ફરે, પોતાની અમૂલ્ય
 પરિસ્થિતિને ન પિછાને અને કારણ વગરના મેણ્ટિયા સાંભળે એ એક થાય તેવી વાત છે.
 અને એવા અખડ પ્રોઢપતાપી, ઉત્તમ સુખના ધણીને રખડતા અને હોકોના કંપકા ખાતા
 એવામા આવે ત્યારે કોઈ પણ સદ્વૃદ્ધ પ્રાણીને એના વલખા અને અપદ્ધિતિ માટે જરૂર
 ફળ થાય, તે પછી ઘરની ભેરી, જે ચિરંજીવની તપી રહેલી હોય, ફળમા દહાડા કાઢતી
 હોય, ઘરના ડેહફોડા સાંભળતી હોય, તેને તો જરૂર ફળ થાય એમા નવાઈ નથી.

સુમતિની ભાષા પ્રોઢ અને મુંઝર છે પણ એક સ્થાને બા પદમા છિન્નાજ શબ્દ
 મહાયોગીએ વાપર્યો છે. એનો ખુલાસો મને બા રીતે મિલે છે. આનંદજનનને સવ
 પદોમા અને બાખી ધોવીશીમા ભાષાપ્રયોગ જદું મુંઝર અને યોગીને છાજતો ક્યો છે
 એમની સબ્ધ વિચારસરણી અને અતરંગિજ્ઞાનની સાથે છિન્નાજ અથવા સત્તરમા
 કેલુનાથજીના સ્તવનમા સાળો શબ્દ જરા કાનને સાહે તેવા મને લાગ્યા તે પર વિચાર
 કરતા મને એક ખુલાસો મિલે છે.

સાળો શબ્દ જેમ જરાજ અર્થમા તુચ્છતાદશ્ય થાય છે તેમ જ તેનો પ્રયોગ
 સાસ અર્થમા પણ થઈ શકે છે સાળો એટલે વહાલો. એ અર્થમા વપરાય છે
 અને ઘણીવાર હુલામણાના અર્થમા હેતમા પણ વપરાય છે સાહે એવો પાછો છે કે
 એની વાત સાંભળતા આપણે તો જૂપ થઈ જઈએ ત્યાં 'સાહે તુચ્છતા નથી બતાવતો,
 વહુના ભાઈના અર્થમા પણ નથી જણાવતો અને આજના અર્થમા પણ નથી વપરાતો.
 કોઈ વખત હાટ પ્રદેશમા હું સાળો એવો બોળો એવો ભાષાપ્રયોગ પણ સાંભળ્યો છે
 ત્યાં સાળો એટલે વહાલો સમજવું. બાવી રીતે છિન્નાજ 'નો કોઈ વાક્યપ્રયોગ
 દેશવિશે થતો હોય તો મારી બાણમાં નથી વિચારીના વિચારને જાકનાર, શુભદીનની
 સબ્ધ ભાષા કંપનાર, અજ ક્રમ અમર જાયે ન મરે એ —એવા અદ્વૈત અવર કંપન
 માન્યર છિન્નાજ એવો તુચ્છ શબ્દપ્રયોગ કરે એ જરા ખટકતું લાગે છે અને કદાચ
 દેશવિશે પ્રયોગ હોય તો તેમા આજ એવું નહિ હોય, તોપણ આનંદજનનની
 ભાષાસિદ્ધિને અને એ પ્રયોગની શ્રીમંતને યોગ ખાતો નથી એમ તો જરૂર લાગ્યા વગર
 રહે તેમ નથી. બા ભાષાવિચારણાની વિશેષ ચર્ચા ઉપોદ્ધાત પર સુલતવી શાખીએ પ્રથમ
 તિલાંજની ઉપોદ્ધાતમાં પૃષ્ઠ ૩૮ થી ૫૫ સુધી ભાષાવિચારણા થઈ છે તે કરતાં તદન જુદા
 દિશિનિરૂધી ભાષાની પર વિચાર તથોચ્ચ સ્થાને થશે.

એને મોટા રસવાન કશાની મૂંઝાણ એ નાની વહુને કોઈ સાચા જાગર કહેનાર નીકળ્યો
તો એ જરૂર જાણે ખાશે, એને આ જાણતના સાચા વચનો તિરસ્કાર સાથે કોઈ કહેશે,
ત્યારે એનું મોઝુ ઘૂંટી રહેશે? અત્યારે કાલે આનંદવન પ્રભુ એના સાથે રજમા પડી રમી રહ્યા
છે. પણ એ કોઈ સુખેષ્ણ સાં સાથે રમતા હોત તો એના જાણ પર શેરડા પ વા હોત,
એના મુખ પર શાંતિની છાયા દેખાતી હોત, પણ અત્યારે તો એના જાણ પર જાણ
અમર છે. માણ પતિદેવની આવી વસ્ત્ર કરનાર ફાગટની જાણે ખાશે એમ મને તો લાગે
છે તો પાડેશણો! તમે જરા ભુલ્યો! અને નાની વહુને શિખામણ આપી સાથે માર્ગે
લઈ આવે.

આ પાડેશણનું સ્થાન કોઈ પણ સદ્ગુણ લઈ શકે છે યમ, સુવેદ નિર્વેદાદિ એ સ્થાને
આવે, સૌજન્ય, પ્રામાણિકતા કે સત્યનિષ્ઠા ત્યાં આવે, જમિ તે ચતિધર્મને કે વૃદ્ધિધર્મને
ચિન્તિત ત્યાં હોય, તેને સુખતિ વિજિતિ કરી કહી શકે છે શોકોને જલજાટ થાય ત્યારે
પાડેશી થાસે વાત કરવાથી છુલ્લુલ પડે છે પાડેશીમાં તો એની સાથે છુલ્લુ મળે
તેની સાથે આવી વાત થઈ શકે છે. સુખતિ પોતાનો છુલ્લુ મળે તેથી કોઈ પણ બાઈ
પાડેશીને ઉદેશીને આ કથન કહે છે.

અહીં નામનું કાનમાં પહેરવાનું એક ઘરેલું થાય છે તે અમર અમર જગલો
છે. શિશુ પાડેશી આ દષ્ટિએ અર્થ વિચારીએ તો એનો ભાવ આ પ્રમાણે થાય : એ મમતા
સાથે આનંદવન સુરજે રમતા એના બોલા જાણ ઉપર અહીં નામનું ઘરેલું જળકે છે એ
અમે તેના ખરાબ થાય તોપણ એના આંક રુચક પ્રદેશ તો જીવળા જ રહે છે. એ
અમે તેના છે વાપણ જાનવ જાન-દર્શન-આસ્તિ સત્યાતે તેમની અહીં જાણ છે અને
અતે સિદ્ધસ્વરૂપી અને અપ્રતિસ્વરૂપી છે એટલે એ મમતા સાથે રમે ત્યારે પણ એના
જાણ (ઘરેલું)નો કળકાટ તો રહે છે પણ પાડેશણ જાહેન! મને કાલ લાગે છે કે એ મારી
નાની જાહેન અતે કોઈની જાણ જરૂર જાશે. અમરમુખત આવ્યો તો એના હાલવેહાલ
કરી મૂકશે. અને આસ્તિસત્યનું લોક જાણી પાડેશણ તો એને વળોવશે. એની વચ્ચે-
વચ્ચેમાં માણ નામની વગોવણી સાથે રહેલી છે એટલે મને વિવા થાય છે અને તેથી
તમને વિજિતિ કડુ છુ કે એ નાની વહુને પારકે ઘર રમવા-રજકથાનો દાણ પડી ગયો
છે તેને તેમ કરવી કોઈ વાણ-આટકાવે!

અથવા અહીં એટલે વાલીને - પાડેશીને જળકે એટલે જલપથી જાણ
એટલે મુખ એટલે એના બોલા જાહેન જલપથી વાલીને આનંદવન એની સાથે અત્યારે
રજેજ એ નામી-કુલી-જમી રહ્યા છે પણ પાડેશણ જાહેન! એમ કરવામાં એ નકામી જાણ
જાણે, માટે કુ તમને વિજિતિ કડુ છુ કે એ મારી નાની જાહેનને પારકે ઘર રજકથાના
હેવા પડી ગયા છે તેને તેમ કરવી વાણ. (૩)

ઉપસહાર—નેવુંમું અને આ એકાદશ્યમું પણ તરન નપીન હળના છે એમા સુમતિ-
ક્રમતિના આચરણને જુદી જ રીતે બતાવ્યા છે નેવુંમું પણ ક્રમતિના મુખમા મૂક્યું છે ત્યારે
એકાદશ્યમું પણ સુમતિના મુખમા મૂક્યું છે નેવુંમું પણ વચચા આશા બંધાય છે ત્યારે
એકાદશ્યમું પણ વચચા ચેતનરાજની વર્તમાન રૂપા માટે એક થાય છે અનત આનંદનો ધણી
શિવસુખનો લોકતા, અલબનિરજન, અદ્વિત્ય થોગી ચેર ચેર ભટકતો ફરે, પોતાની અમૂલ્ય
પરિસ્થિતિને ન પિછાને અને કારણ વગરના મેષ્ટાટાણા સાંભળે એ એક થાય તેવી વાત છે
અને એવા અખંડ, પ્રોહમતાપી, ઉત્તમ ગુણના ધણીને રખડતા અને લોકોના કપકા ખાતા
એવામાં આવે ત્યારે કોઈ પણ સદૃશ્ય પ્રાણીને એના વલણ અને અપ્રિયિતિ માટે જરૂર
ફળ થાય તે પછી ધરની ભેરી, જે વિસ્ફોટાપથી તપી રહેલી હોય, ફળમા ફાટા ફાટી
હોય, ધરના ઢેહજેતા સાંભળતી હોય, તેને તો જરૂર ફળ થાય એમા નવાઈ નથી.

સુમતિની ભાષા પ્રોહ અને મુંદર છે પણ એક સ્થાને આ પદમા 'છિનાગ' શબ્દ
મહાયોગીએ વાપર્યો છે એનો જુલાસો મને આ રીતે મેલે છે આનંદમનનને સર્વ
પરોમા અને આખી ધોળીશીમા ભાષાપ્રયોગ બહુ મુંદર અને યોગીને બજતો ક્યો છે
એમની ભવ્ય વિચારસરણી અને અતરંગીઆરની સાથે છિનાગ અથવા સત્તરમા
કેશવનાથના મ્તવનમા સાળો શબ્દ જતા કાનને સાથે તેવા મને લાગ્યા તે પર વિચાર
કરતા મને એક જુલાસો મેલે છે.

સાળો શબ્દ જેમ અણ અર્થમા દુષ્ક્રિયાદશક થાય છે તેમ જ તેનો પ્રયોગ
સાત અર્થમા પણ થઈ શકે છે સાળો એટલે વહાલો એ અર્થમા વપરાય છે
અને ધણીપર હુલામણાના અર્થમા હેતુમા પણ વપરાય છે સાલો એવો પાકો છે કે
એના વાત સાંભળતા આપણે તે જુવ થઈ જઈએ. ત્યાં સાલો દુષ્ક્રિયા નથી જતાવતો,
વહુના લાક્ષ્ણિક અર્થમા પણ નથી જણાવતો અને આળના અર્થમા પણ નથી વપરાતો.
કોઈ વખત લા પ્રદેશમા હું સાળો એવો લોળો એવો ભાષાપ્રયોગ પણ સાંભળ્યો છે
ત્યાં સાળો એટલે વહાલો સમજવું. આવી રીતે છિનાગ ને કોઈ વાક્યપ્રયોગ
દેશવિશેરે થતો હોય તો મારી જાણમા નથી. વિચારીના વિચારને બાકનાર, ગુણદીનની
ભવ્ય ભાષા કવનાર, બળ હ્રમ અમર જાએ ન મરે એ —એવા અદ્વિત્ય આતર કવન
જાનાર છિનાગ એવો દુષ્ક્રિયા શબ્દપ્રયોગ કરે એ જતા ખટકતું લાગે છે. અને કદાચ
દેશવિશેરે પ્રયોગ હોય તો તેમાં આળ એવું નહિ હોય, તોપણ આનંદમનનની
ભાષાવિશ્લેષિતિને અને એ પ્રયોગની ભૂમિકાને મેળ ખાતો નથી એમ તો જરૂર લાગ્યા વગર
રહે તેમ નથી. આ ભાષાવિચારણાની વિશેષ ચર્ચા ઉપોદ્ધાત પર મુદ્દતવી સળીએ. પ્રથમ
નિભાગની ઉપોદ્ધાતમાં પૃષ્ઠ ૩૮ થી ૫૫ સુધી ભાષાવિચારણા થઈ છે તે કરતાં તરન જુદા
શિબિર-દુધી ભાષાની પર વિચાર તથોગ્ય સ્થાને થશે.

આ વાત બાલ્યજી શાળીએ તેને બંને જોડાણનું પદ ગરેબર નમૂના છે આતર દિશ્યા બંધકાણુ પ્રયોજો છે દ્વિદુ સસારના આરસા છે મોતમુમિકાના ચારસા છે અને ચેતનજીને એક વિશિષ્ટ અને બંધકાણુ આકારમાં જતાવનાર અસાધારણ જેવ પ્રયોજો છે આ નજરે ચેતનને જોવામાં આવે ત્યારે તેને માટે અસાધારણ માન અને પૂજા જ્ઞાનિ યાત્ર તેણે દેખાવ છે મોખ્ય દિશ્યાએ પ્રવૃત્તિ યાત્ર તેણે જાણિય જાણે ઉચ્ચત્તમ દેખાવ છે અને જોની વર્તમાન પૌદ્ગલિક લોકતા પર નજર પડે તો જોના જોવા લબ્ધાત્માની રસા માટે જેક યાત્ર તેમ છે જોના લોકલોકપ્રકાશક છેવાની વાત આવે ત્યારે છાતી મજબૂત બિછળે છે અને કુમતિ તરફ લોકોમાં જોડાલકા પર નજર પડે ત્યારે છાતી બેસી બંધ છે

આ જલ્લે કુમતિ-કુમતિ, સમતા-મમતા આપણા પ્રત્યેકમાં છે આપણી મહોબ્બત કોની સાથે વધારતી તે આપણી શક્તિનો અને ઇચ્છાનો વિષય છે આપણે ચિદ્વચનનકાલ લેવું કે આકાશ પડવાં-આખકાલ દલલા માર્યા કરવા જે આપણા વીર-આપણે વિષય છે. પાઠશાળીની તાળ આવાં કે અનુભવજન્યુવજનનું પાન કરવું જે તદ્દન આપણી પસંદગીનો વિષય છે સુયોજને પરજી, તમામ જોરવને ધ્યાનમાં રાખી, તમામ નિકાસની સ્વચ્છિતની તુલના કરી, તમામ જનવ કુળ અને કુલિક કુળનો વફાવત લક્ષ્યમાં રાખી, ફરવે તે દેવીને મદિરે માલો કુમતિના મદિરે જયો તો લોકલોકપ્રકાશક છેવાના પિતા યવાનો લક્ષ્યો મજબૂત કુમતિને મદિરે જયો તો આજી દુનિયામાં આટલા જાવાનો, ફરવા-ફરવાનો અને દિવાલ-કુટાવાં રમકાવાનો લાભ મળશે વિચારી તમને ફરવે તેના આવાસમાં દીધમાળા પ્રગટાયે

વાત તમામ કાલમાં છે તમામ જાણિયા કર્તા, લોકતા અને નિર્માતા તમે પાવે છે તમામ સ્વીકાર પર તમામી ભૂમિકાની આપણી છે વિચારો, પૂછો અને ઉપદેશનું પત્રક નિર્જીવાત્મક રીતે પરમાત્મ કે સ્વાર્થને અનુલક્ષીને લોક એકમાં આનંદનની મુરજી રમવા છે બીજા બાલ્ય આલ પર જાલ જગજગત છે ચેતો, બલ્યો ભીલો, વિચારો અને આનંદ વધો (૬૧)

પદ બાણુ મુ

ભૂમિકા—ચેતના અને ચેતનના વિરક્તિનો અનેક દક્ષિણિન્દુઓની ત્રાવાં. પ્રત્યેક આને દક્ષિણિન્દુમાં અને મુજાને જલ્લાર લાવવામાં જોડલી વિશિષ્ટતા અને નવીનતા જોવામાં આવી છે કે ત્રાનો વિરક્તિના લોકા છતાં પ્રત્યેક પ્રત્યેક નવો નવો જાણ થાય છે અને બલ્યે અભિનવ પ્રસાદની પ્રાપ્તિ થતી હોય તેમ લાગે છે જોટલે આ સવ વિરક્તિઓની જન સમાલોચના નહીં કરીએ, એ કાલે ઉપાદેશાતમાં કરવામાં આવશે. અને સફોપમાં પદ ઉઠવા વિવેચનમાંથી બેનું સમુચ્ચયીકરણ મળાં જાનશે. એ સર્વેના દક્ષિણિન્દુઓ પૂર્ણ પૂર્ણ હોવા છતાં મુજા સ્વપરવિશ્વાસને છે ચેતન પરલાવમાં રમજી કરે છે તે તરફ જેક છે અને ચેતનરવે પાવાના મૂળ શુભમાં આવી જનું જોઈએ તેની પ્રેરણા છે

આ નજરે જોઈએ તો બધા પદોમાં આ સ્વપરવિવેચનનું તત્ત્વ ઝગઝગાજ કરે છે. આત્મવિચારણામાં સ્વની જોજાખાણ અને પરનો ત્યાગ જ સુખ્યત્વે કરીને પ્રમુખ ભાગ ભજવતો હોય છે અને જોઈથી વધારે વખત સ્પષ્ટ કરવા પ્રયત્ન પણ કરવામાં આવ્યો છે કે આત્મિક વિચારણાનું કેન્દ્ર સ્વપરનું વિવેચન અને પરિણતિની નિમજતા છે. એક રીતે કહીએ તો આર્હિસા, સમય અને તપ પર નિભર થતા જૈન ઇશનના નીતિવિભાગ (Ethics) નો સાર સ્વપરના વિવેચનમાં અને પરિણતિની નિમજતામાં સમાઈ જાય છે અને તેના માટે જુદા જુદા સુદાઓ દ્વારા એ વાતને સુખ્યતા આપવાનો પ્રયત્ન જૈન તત્ત્વજ્ઞાનીઓ અને યોગીઓ વૃક્ષમાં નથી.

આરે ચેતના પતિવિસ્ફેહની કુ બહારી કઠાણી વર્ણવે ત્યાં તે સારી રીતે બહુલી હોય છે કે તેનો અને ચેતનરાજનો અલેક છે પણ તે સાથે જ તે બરાબર બહુલી હોય છે કે ચેતનરાજ અત્યારે પરભાવમાં રમણ કરી રહ્યા છે અને પારકે થેર બનકી રહ્યા છે. આવા વખતમાં પતિવિસ્ફેહ યેથી થયેલી ચેતના જેવી વિનંતિ કરે જેના ઉદ્ગારા કાઢે, તેનું પ્રદર્શન આ પદમાં તેમ અન્વય રજૂ કરવામાં આવ્યું છે.

આ પ્રાણીનો ભવબ્યાધિ જોઈએ આકરો છે જોનો સ્વભાવ જોઈએ. પરભાવ ધર્મ અર્થે છે જોની અને શુદ્ધ ચેતનાની વચ્ચે જોઈએ. આતરો ધર્મ ગયો છે કે જોને ઠોકી ઠોસીને બીજા રાખવાનું કહેવામાં આવે, ત્યારે કઠાણ તે કોઈ વાર જીવે જીવે છે આગળ પાછાગેનાં આલ કરે છે અને જીવભાથી જરા ભાગવાના ચમકાસ બતાવે છે. આ પદમાં તલસતી ચેતના પતિરેવને તેમના ઇર્શન જેવા વીનવી રહી છે. પાતાની કદા, સુખતિ આદિ સુખીઓને પાતાના એ કાર્યમાં મદદ કરવા વિનંતિ કરી રહી છે. એ સર્વનો આશય ચેતનરાજને સાચી વસ્તુસ્થિતિનું જ્ઞાન કરાવવાનો છે અને એ જ્ઞાન કરાવીને જોને શુદ્ધ ઇશા તરફ લઈ આવવાનો છે. આ આશયથી શુદ્ધ ચેતના પારકા ધરમાં રખાઈ પતિરેવને વીનવે છે. આ પ્રકારની અનેક વિનંતિ અગાઉ ધર્મ વૃક્ષ છે. આ પદમાં એ દિશાએ એક વધારે પ્રયત્ન છે.

૫૪

(રાજ-કાવ્યો પ્રતઃ પ્રભાજે-પૂરની)

દરિસન પ્રાનમીચન ! માદે દીમે,

ચિન દરિસન મોહી કમ્મ ન પરહુ હે, તમ્મ તમ્મ તન છીજે. દરિસન ૧

અર્થ—મારા પ્રાણાધાર ! મારા જીવનના આધાર ! મને હવે તો આપના ઇર્શન

પ્રાસતર—દરિસન—દરસન. મોહે—મોહિ. તમ્મ તમ્મ—તમ્મિ તમ્મિ

રાજકર્મ—દરિસન = ઇશન, સાધકાર. પરહી. પ્રાનમીચન = તપ, જીવના આધાર. મોહે = મને, યોગે = ધર્મ, દો, આપે. ચિન = વચે, વિના. કમ્મ = કાર્ય, આરોગ્ય, આતમ, મેન. પરહુ દે = ૫૩૭ થય છે તમ્મ તમ્મ = તમ્મી તમ્મિ, કમ્મીને, કમ્મીને. છીજે = છીજે થાય છે કમ થાય છે

કરાવે, આપનો સાક્ષાત્કાર કરાવે. આપના દર્શન વગર મને જરા પણ ચેતન પડતું નથી અને પૂરી પૂરીને માત્ર સરીર શીષ્ય થઈ બાક છે નબળું પડતું બાક છે (૧)

વિવેચન—શુદ્ધ ચેતના—વિષ્ણુચેતી બ્રાહ્મિની—પતિની બેરહાસરીમા પતિરેવને ઉપેક્ષાને વીનવે છે. આનંદમાં રહે કે આધારે પતિરેવ તો પર રમણીઓ સાથે ક્યાંના ક્યા રમડતા થઈ જાય છે અને પોતાની પત્નીને માફ પણ કરતા નથી. આવે વખતે વિસ્ફુટાપથી તપી ગમેલી પણ પતિને સર્વસ્વ માનવી સતી દેવી ચેતના પોતાના ઉદ્ધારરૂપે બેસે છે. માસ દેવ! માસ છુલનના આધાર! મને આપનાં દર્શનનો લાભ આપો, મારે મંદિરે પધારો, અને મારી સેવ્યીને સોંપાવો. આપના દર્શન વગર મને તો જરાયે ચેતન પડતું નથી. હું તો જળી રહી છું અને મારા શરીરમા અને મનમાં બરડા બને છે. વિરહદયાના આવા કાલ છે. ચેતનાને કઈ કળ વળવી નથી અને શરીર તો આપુ તરફવટકે થઈ રહ્યું છે (૧)

આવી પોતાની દશા પોતાનાં બહેનશ્રી પાસે વણવતાં બેને વધારે જેદ થાય છે. તે આગળ વધે છે —

કહા કરું કહું કરત મ માલત, થીમ સજા કરું જીમે ?

સોહુ ત્હાં સહિ ! કાહુ મનાવા, માપ હી માપ પરિમે દરિસન ?

અર્થ—હું તે શું કહું ? (કહે તો) કહેવાનું કાઈ પણ (માફ) આવતું નથી. (કારણ કે કહેવાની વાત પણ શરમ ઉપભવે તેવી છે.) વગર સેવ્યીએ તે કેમ કરીને સુવાચ ? શા ક્રમે સુવાચ ? બહેન ! સોગન ખાઈ આજ્ઞા કરી બધે તેમ કરીને મારા પતિ દેવને મનાવો—સમજાવો. પત્ની તો બેને પોતાને પોતાની મેલે ખાતરી થઈ જશે, સિંધાસ આવી જશે. (૨)

વિવેચન—માસ દેવ ! હું કહી કહીને શું કહું ? કેટલું કહું ? કેની પાસે કહી સલામત ? મને તો કાઈ કહેવાનું સૂઝતું પણ નથી. ગમેલા આ મારા વરની વાત કોઈ પતિપત્ની વચ્ચેની કહોકત કોઈ બે કહી બતાવતાં પણ શરમ આવે છે. સગારી વરનાં છિદ્ર ઉઘાડે નહિ, બે પોતાના વરની વાત સખીઓ પાસે આલસ સંકેત પૂરક કહે છે. બે કહે છે બહેનો ! આ મારા વરની વાત તમને કહેતાં પણ લાજ આવે છે. પતિ વગર સેવ્યી નહિ, સેવ્યી વગર જીવ નહિ. જીવ વગર શાંતિ નહિ, શાંતિ વગર ચેતન નહિ અને ચેતન વગર નિરાલ નહિ. આવી મારી સ્થિતિ છે. બેનુ તમારી પાસે શું વર્ણન કરું ?

કહે તો બહેનો ! તમે જઈ મારા પતિરેવને સોગન ખાઈને—દર્શન સમજાવીને મારે

પાસતર—સેન-સંવા. સેનુ-માત્ર. સખિ-સહિ. કહુ-કહું.

સખાર્થ—કહા = શું. કહું = કાઈ કહત = કહેવાનું. ન આવત = આવતું નથી. સેન = સંવા. કહુ = કહું. જીવ = જીવે, સુવાચ. સોહુ = સખ. કહુ = મને તેમ કરી. માપ હી = પાતે, નતે. પરિમે = ખાતરી કરી છે, યોગ્ય કરે.

મંદિરોએ લઈ આવે છે. પતિને અને પત્નીને વાંધે. રહે ત્યારે તેની આહુતીએ પતિદેવને સમજાવવા થાય છે. પતિદેવને ઘેર લઈ આવવાનો આ પલ્લુ એક રમ્તો છે. કદાચ લોક લાજના માર્ગ દે તમને નાશજ કરવાની અનિચ્છાવાળા પતિદેવ માટે મંદિર પધારે તો મારી સેજી પવિત્ર થાય અને માથા શરીરમા બળતો વિશ્વઅગ્નિ સમે. અને બીજે લાજારીનો માર્ગ તો પછી નસાળ ઉપર રાખવાનો છે કેઈ વખત તો જ્યેને ઘરે પ્રતીત પડ્યો કે હું કેવા છું અને મારાં તેમના વરકે કેવી આવી બાજી છે હા તો તમે જ્યેમને મનાવી લાવો અથવા જ્યેને પોતાને પ્રતીત થાય ત્યાં મુખી વાત મૂકી દો. બીજે ઉપામ મને સૂતો નથી. સમજાવટથી વાત નહિ બને તો પછી કુદરત ઉપર છેડવી જો જ થોડા ગણામ. અલ્પજોટની ખાતરી થશે અને સાચુ સમ ત્યે ત્યારે આકુલા માટે મંદિરે આવી લાગશે.

અમવા મહેનો । તમે મારા પતિદેવને સોગન ખાઈ ખાઈને શા માટે મનાવો છો ?
 જ્યેને જાતે સાચી વાતની પ્રવીણ થયો અને જો જાતે મારે ત્વા આજ્ઞા આજશે મારામા
 રોષ નથી મારે તેમના વરજનો રાજ પવિત્ર છે તો પછી મનામળા-તેજ શા માટે કરો
 છો ? જો તો જાતે પિતૃ જ સમજી જશે અને જીવ જ આજ્ઞા આજશે. (પ્રથમનો અથ
 વધારે બહાલેસુતો હાથે છે)'

दठर दरानी मामू जेठानी, पुंछी सब मिय खोजे;

‘आनन्दधन’ विना भान न रह छिन, कार जतन मा काजे हरिमन० ३

અર્થ—મારા (જઈ પડેલા કે થતા) દેર, દેરાળી, આમુ અને જેઠાળી એ સર્વે
જેઠા મળી જઈને મારા ઉપર શિદાઈ છે મારા નાથ આનંદપત્ર પ્રભુ વગર મારા પ્રાણ
જમી તે લા કશોટો ઉપાય કરીએ તોપણ હવે તો જલુમાત્ર પલ્લ નહતા નહાં મારે મારા
પ્રાણનાથ ! મને આપના હશન આપો. (૩)

વિવેચન—આસા દેર-દેરાળી આમુ-ગેકાળી જાયા અદર અદર મળાં વાઈને વગર કારણે આસા ઉપર સુખે સાથ છે કારણ કે એ મારાં આસા ત્યાંયા દેર-દેરાળી કે આમુ-બેકાળી નહીં, વાઈ પટેલા છે દેરને આંખને પ જબીરવિજયલા કામરાગને મૂકે છે; દર્યાળી

[illegible]

૧ કાકડાના અથ અને તેમ કરીને ઘાવ છે શા મટે એમ પત્ર બાત. જમ અથની ઉપર
પણા કરી છે -વિવેચનકાર.

સ્થાને સોતપરિવૃત્તિ-દેવી રતિ-ને મૂકે છે. સાચુ સ્થાને જાગૃતી લોકસ્થિતિને મૂકે છે અને લોકસ્થાને લોકાવી સ્થાને મૂકે છે. એ જાણ થઈ પડેલાં સગાઓ તો મારી ઉપર ખાજ કરે છે એમને હાથે છે કે હું જલ્દી આશ્વિ કરનારી છું.

અથવા નાશ પતિના નાનાભાઈ ગૃહીધમ તેમની ત્રી સદ્ગુણસૂચકતા,^૧ જે મારી દેશલ્લી થાય, મારા જેઠ સ્તિધમની પત્ની દેવી સદ્ગુણસૂચકતા,^૨ જે મારી જેઠલ્લી થાય, કે મારી સાચુ મહાદેવી વિરતિ (આસ્તિરાજની પત્ની)^૩ એ સુવ તો મારા ઉપર રીસેલસવ છે તેમને એમ હાથે છે કે હું પતિને કળજે સખી શકતી નથી અને તેમને જ્યાં ત્યાં જાગૃતી થઈ છે તેમ મારી જોડી આનંદ છે. આ કાશ્વે તેઓ મારા ઉપર જિજ્ઞાસુ છે. સખીના મનામણા બાલે તેમ નથી અને દેશલ્લી-જેઠલ્લી ખીલે કરાવ છે. મારા દેવ! આપના વગર મારા પ્રાણ હવેવાર પણ ને તેમ નથી. આ છેલ્લી વાત વાંચ સચી છે. મારી સખીઓ મનામણાં કે આનંદ કરે કે મારા ઉપર મારા દેશ-દેશલ્લી ખીલે એ સર્વ વાત આપ મન પર ન હો. અથવા જરૂર હો, મારે તો આપને જાણે જ વાત કહેવાની છે કે આપના વગર આ મૈત્રી એક હવેવાર પણ ટકે તેમ નથી, એને ટકાવવા હજારો ઉપાયો લેવામાં આવે કે તેની અનેક રીતે સલાજ લેવામાં આવે તે સુવ નકામા છે. અને આપ મારા છો અને હું આપની છું. આપ મારે ત્યાં પધારો, મને દર્શન આપી મારાં આજોને પવિત્ર કરો અને મારી સેજડીને શોભાવો. ધન્ય મારા પતિદેવ! વાહ વાહ મારા આનંદજન (૩)

ઉપરના હાર—મારી વાત તો એ છે કે અદર્શી મૈત્રીને હજુ પ્રાણજીવનના દશન કરવાનો સાચો તલસાટ જ આવે નથી. જ્યારે એને મનામણાં સાચી વાલાવેલી લાગશે ત્યારે એ પતિ ત્રમે ત્યાં રજાવવા હશે ત્યાંમાં એને પાકી પાકશે. આ તો પતિદેવ રજાવવા કરે છે અને દેવી મૈત્રીના મૂર્છાગત દશામાં પડી ગયા છે. અત્યારે દેવીને સગવળાટ થયો છે. બાકી જલ્દીને મેળ જ્યારે મેલશે એ લે પડી દેશલ્લી, જેઠ-જેઠલ્લી કે સાચુ નવલની ખીજની કે સમજાવટનાં કાઈ જરૂર નહિ રહે. માટે ખરી વાત તો મૈત્રી અને મૈત્રીને મેળ મેળવવાની છે અને એ વાત જાણી તો પછી જાણીનું સુખ આપનું આવશે. અથવા જાવનું બીજ પડે. આવી ગયા છે તેથી આ પદના આશય ઉપર જ વધારે ધ્યાન જોવાની જરૂર રહે છે. મુશ પનિદેવને લે લઈ આવવાનો છે. મુશ મૈત્રીનાનો અને મૈત્રીદેવનો મેળ કરાવવાનો છે અને જાણીતી સુવ જાણતો જ્યારે જ્યારે વિરતી જીતી દશાને જાણવાનો છે. વસ્તુતઃ તો મૈત્રી-મૈત્રીનાં બોલીલાવ છે; અને તેઓ દૂર છે વિરોગની નિમિત્ત છે. વિરોગદશામાં છે એમ કહેવું એનો અર્થ માત્ર એટલો જ છે કે મૈત્રીદેવ હજુ પસંદાવમાં

૧ ઉપરનિમિત્તપ્રવાહના અર્થાત, પ્ર. ૪ પ્ર. ૩૫, ૪ ૧ ૮૧

૨ મિત્ર ૪ ૧૦૭૭

૩ એમ પ્ર. ૫, પ્ર. ૩૪ ૪ ૧ ૧૪

શબ્દ કરી રહ્યો છે આ સ્થિતિ દેવશાસ અને ચેતન પોતાના સ્વભાવે આવી બંધ બેસે
આ સર્વ વિરહજ્ઞાન અને હશનજ્ઞાનનો છેડો આવી બંધ તેમ છે

હશન શબ્દ કોઈથી વધારે પારિભાષિક અથવા જૈન શ્રદ્ધામાં વપરાયેલ છે હશનનો
અર્થ મેળાપ થાય-જેમ કે મને તમારા હશન દ્વારા કેટલાયે વખતથી થઈ નથી જોવાની
કિમ્મત અર્થમાં અહીં હશન શબ્દ વપરાયેલ બાકી હશન બેસે તત્ત્વજ્ઞાનની વિચારણા
જોવો પણ અર્થ થાય, જેમ કે-જૈન હશન, સામ્યહશન વગેરે. કર્મવિચારણામાં હશન શબ્દ
હશનાવરણીય સાથે વપરાય છે ત્યાં દેખવું, જોવું એ અર્થમાં જો શબ્દ વપરાય છે જ્ઞાનની
સાથે તેની સરખામણીમાં જો શબ્દ વપરાય ત્યાં તેનો અર્થ સામાન્ય લોક પ્રમજ્જવેલ
જાણવું બેસવું કે જાણવું થતું જો હશન છે જ્યારે ત્યાર પગલાં પીગા કે સદેહ રજનાં
અનુક્રમ આકારના સંજ્ઞાવાળી જાયનો જોય થાય તે તેનું જ્ઞાન છે હશનનો અર્થ અદ્વ
પણ થાય છે જ્ઞાનમાં બાહ્યવાની વાત, આસ્તિમાં ચતનની વાત હોય છે ત્યારે હશનમાં
અદ્વની વાત હોય છે સુખશુદ્ધિ સાથે હશન શબ્દ આ અર્થમાં વપરાય છે આજ
બનેક અર્થે હશન શબ્દના છે અહીં તો પ્રથમ અર્થમાં જ તે વપરાયેલ છે.

ચેતના પતિને મળવા આતુર છે અને પતિના મેળાપ માટે જો લીજ ઇચ્છા બતાવે
છે અને સખી સાથે કહેવું મોકલે છે બીજાસંબંધી રાણીઓ બંને પવિત્ર હોય ત્યારે જે
દયા અનુભવે છે અને જે આતુરતા બતાવે છે તેને આ પદમાં આદાપ કર્યો છે; નિરહી
દેવીની આકાંક્ષા અત્ર સુધામ રીતે વર્ણવી છે અને ચેતન સાંભળે તો ધરતી ઘેરીની આસુ
કણ્ઠોચર કરી તેની ચિંતા દૂર કરી શકે તેવી તેનામાં શક્તિ છે આગે દેવ ! આ વિનંતિ
સાંભળો અને દેવાની આકાંક્ષા પૂરી પાડો ! (૬૨)

૫૬ ત્રાણુસુ

સુમિત્રા—શુદ્ધ ચેતના પતિજતા પત્ની ॥ અનાદિ કાળના વિરહથી હેરાન થયેલી છે;
પણ આર્થ પત્ની હોઈ જોના વિચારે પતિદેવ સંભળીના જ છે. જોને આપણે સોજમાં
પદમાં પતિના મારગની નિરીક્ષા કરવી જોઈ જોને રિસાર્થ ગયેલીને મનાવવાના પ્રયત્નો
અદારમાં પદમાં તપાસ્યાં જોની ભાદરવાની રાતના વિરહજ્ઞાન જોકાવનમાં પદમાં સાંભળ્યાં
જાવનમાં પદમાં માળાપ, ભવભાવ, ભાવકાજ સહ માણુપતિ જ્ઞાનદધન છે જોને
આદાપ જેવેવતી રાગમાં સાંભળ્યો અને પતિહશનની ઝંખના આગળ બાણુમાં પદમાં
નિવાસી અથવા ચેતનાની વિવિધ હશાનું વણન કરતા પદોની સજ્જા સાક ટકાની ઉપર
થાય તેમ છે; અને તથોચ્ચ મધ્યે આ વિષયની મહત્તા પર ભુદા ભુદા દિગ્વિદુષી જ્ઞાન
જેવવામાં આનુ ॥ આ કેદરમ મુદા પૂજ વિચારવા યાગ્ય હોઈ જાસ જ્યાંસમાં રાજવા
યોગ્ય છે.

ચેતનસજ્જ પરપરિણતિમા જૂળ અન્વાર્ધ ગયા છે. જોની બાહ્ય વૃત્તિ સુખ-આશમ અને જ્ઞાન-જ્ઞાન-જુલતાન તરફ ઘર્ષઘર્ષ છે એના આત્મસત્ત્વ પર હેમ, માન, માયા, હોસે સામ્રાજ્ય સ્થાપી દીધું છે અને અત્યારના એના બાહ્ય આચાર કે આત્મને બંધાસ કર્યો હોય તો એ શુદ્ધ ચેતનાનો વહાલો પતિ છે કે જેને મહાપ્રતિમતા પતિપ્રાણ પત્ની છે એ શાવ પણુ જાણે જ માનવામા આવે. જોના ઈન્દ્રિયોના વિષયો તરફનો પ્રેમ, જોની સસાર-સંસિકતા, અને જોની અવરનામા ચાલુ રહેલી અન્વાર્ધો વિચારવામા આવે તો જોને ચેતના જેવી શાવ, વિજયણુ આદરવતી પત્ની હશે એમ માનવામા પણુ આવે નહિ—આવી ચેતન કેવની રક્ષા છે.

અને ચેતનાનાં નજરે એઈએ તો એના શુદ્ધ પતિવતને અંજે જોને અનેક પ્રકારના વિભાસણે ઘસા કરે છે કેઈ વાર જોને પતિની રક્ષા તરફ એક આવે છે કેઈ વાર જોને પતિ ઘેર આવશે કે નહિએ જાણતમાં રાક્ષા થાય છે કેઈ કેઈ વાર પતિના સ્વામને નાટકિયાના વેશ સાથે સરખાવવાનું જોને મન ઘર્ષ આવે છે (પદ ચોવીસમું) અને કેઈ વાર વળી જોને કંતરો મીઠા લાગે છે અને હોઠ ખાંડો લાગે છે (પદ ૪ મું). અત્યારે વિવિધ રક્ષા અનુભવતી આજ આજા સર્વ સહન કરી લે છે પણ એ પતિને તરવાનો કે જોની સાથે છુગેલા કરવાનો સંકર્ય પણ કરતી નથી આ જોની મહત્તા છે.

પતિપ્રાણ પત્નીને નવશયના વખતમા કેવા કોડ થાય છે તેનું શબ્દચિત્ર ખાસ આલેખવા યોગ્ય છે પ્રાણીના હૃદયમા બે પ્રકારની વાસના હોય છે : એક વૃત્તિ પૌરુષલિક વિષય મેલન તરફ અર્ધીથી અને તે હો માની લીધેલો લાલ ઘર્ષ લેવા તરફ અને અવિધ્યના આદ્ય કે ભાવના તરફ આખર્ષીયામણુ કરવા ઉત્ક્રુક હોય છે; ત્યારે બીજી વૃત્તિ તેથી જીલ્ડી રાતે લાગી નજરે જોવા તરફ, અર્ધીના લાલને ભોળે વિકાસમા પ્રગતિ કરવા તરફ અને આત્મને જોગણાં તેને ધધાવવા તરફ હોય છે આ બાહ્યમદશા અને અવસ્થામદશાને પુરુષાકાર (personality) કરવામા આવે ત્યારે અવસ્થામદશાને કેવા કોડ થાય, જોની ભાવના કેવી હોય, તેને પત્નીનું રૂપક (Personification) આપી તેના હૃદયમા થતા કોડ-કોલેરો અત્ર વિચારવામા આવે છે.

આ બીજી પ્રકારના કોડની વિચારણા એક પત્ની તરીકે કેવા પ્રકારની હોય તેની મળનામા સાથે સાથે આર્ષ પત્નીના આદર્શ કેવા રૂપક હોય, જોના પતિ જોને ત્રણે તેટલી તરછાડના હોય છતાં એ પતિ તરફ કેવો સહભાવ યાજવતી રહે, તેના રૂપીકરણની પણ આ પદમા ચોખના છે પત્નીના કતાબદશનની નજરે અને શુદ્ધ ચેતનાના ભાવનાક કતાદશક શબ્દચિત્ર તરીકે આ પદ અનુમાસ છે એટલો ઉપાદેશાત કરી આ પદનો અત્ર સંક્ષિપ્ત રીતે એઈ વર્ણવે વિવેચનમા આ અત્ર પ્રવાહ એકધારા સાથે સાથે આમ્મ આગશે એ પર હાથ એથી આગળ વધીએ.

૫૬

(મને મહારા નાહલીયાને મળવાના કોડ-એ દેખી)

મુને મહારા નાહલીયાને મળવાના કોડ;

હું રાણું માલી! કોઈ મુને ચીનો વછેગો કોડ મુને ૦ ૧

અર્થ—એવળા કહે છે કે મને મારા વહાલા નાથ-પતિને મળવાના કોડ છે તેને મળવાની હું ઇચ્છી ઉમેઠ રાણુ હું પણ માલી! અત્યારે તો બીજો કોઈ કોડ વગગી ગયો છે (૧)

વિવેચન—આર્થ પત્નીની ઇચ્છા પોતાના નાથને મળવાની કોડ છે એ નાથને નાહલીયા' કહી એના પર વધારે પ્રેમ બતાવે એમા એની લાક્ષણિક મહત્તા છે એના પતિ રાતે સ્વપ્નમાં કોડ, કે એને તિસ્ત્રાસ્ત્ર કોડ, એ એના મદિરે ન આવતા માનીતીને મહેલે જતા કોડ કે એને જનમભરનો વિરહ સાહતો કોડ, પણ એના કોડ પતિને મળવાના જ કોડ છે એની મનોલાવનાના નાથ તો પતિરેજ જ કોડ છે પતિપ્રાણા આદ્ય સર્વ વિસ્તી અવસ્થામાં કહે છે કે મારા નાહલીયાને મળવાના હું તો મનોરથ રાખ્યા જ કરું છું; અને મને તો અત્યારે કોઈ બીજો કોડ વગગી ગયો છે શૂરનો વગગા માલુમને પશુધીન બનાવી દે છે દેવી કહે છે કે હું તો મારા નાથને મળવાના કોડ રાણુ હું પણ અત્યારે તો બધે મારા દેહને રાજ, આજ્ઞાન આદિ અનેક કોડ વગગી પ ચા છે; અને પરિણામે મારા પતિરેજ, જેની સાથે મારી પારમાર્થિક એકતા છે એ તો બધે શૂરના વગગાઈથી ભરખાયલા કોડ તેમ જ્યા ત્યા જ્યા તેમ નાથે-કૂદે છે અને નાથ કો હું મને તે લા ૧૫ પણ તેનો અમલ થવા દેના નથી મારા ઉચ્ચ આદર્શો અને આદ્ય કો કોવા છતાં બધે મારા દેવને કોડ વગગ્યું કોડ તેવી તેમની અને તેમની સાથે અલેક્ષ્યાવ માનતી મારી કથા થઈ ગઈ છે

હું રાણુ —આનો અર્થ બે પ્રકારે થકથ છે એક તો રાણુ ના કર્મ વરીકે કોડ'ને લઈ થકથ, બીજો કે હું મારા નાહલીયાને મળવાના કોડ રાણુ છું આ અર્થ સુવેચિત

રાજાદર્શ—મુને ૦ મને મહારા ૦ મારા, પોતાના નાહલીયા = નાથ(નું પ્રેમણ ૩૫) વહાલા પતિ, માલિક સ્વામી, કોડ = મનોલાવ, અતરની ઉમેઠ વચેણ-વચ્ચેનો લાગ્યો, કોડ = એક જાનું શૂર વગગા, મેલો મરત

૧ પ્રમાણ મને આ પદ મળું નથી પદાંતર ઉપજામ થવા નથી

૨ નાથ ના નાહનું નાહલીયા સંક્ષિપ્તરૂપ કરવામાં ભારે કરામત છે એ નામનું નાહલો અને સ્વપ્નમાં સરીખમે જેમું રૂપ છે અને એમાં જૂન સાતમમાત્ર જાણે છે કામ્યમનુનિષાં પુનિ-કામ્ય કરવાની આ ક્રિયા રીતિ છે અને સ્વપ્નમાં કામ્ય ઉત્પન્ન કરી પાત્રના આ રમતા ખાસ પ્રમાણ રાખવા વેળા છે આધુનિક કુળરાત્રી કામ્યરચનામાં કવિ નાનાપ્રામા આ પ્રકારના સ્વપ્નવેશની કારી થમનુનિ જાણી છે અને પદની નજરે ખાસ થકથ ના અને સમજવા વેળા દોષી ખાત્રમાં રાખવા વેળા છે -વિવેચનકાર, ૪૫

જણાય છે અથવા કોઈ આગળ 'છે' અથવાહાર જણી ત્યાં વાક્યને પૂરું કરીએ તો તેનો અર્થ હું મારું મન નાંકે મારું કરીને કબજે રાખું છું મનમાં તો પતિને મળવાના ભારે કોઈ થાય છે પણ પતિના વર્તમાન વર્તનને લઈને જોવી દશા થઈ બઈ છે કે બાણે કોઈ જૂત કે પિશાચ વગળી પદ્મના હોય અને અનેક જાણા કરાવે તેવી પોતાની વિપરીત દશા થઈ બઈ છે (૧)

મોહનીયા નાદિલ્પિયા પાંચે મહારે, જગ સર્વિ લખઈ જોઈ;

મીઠાબોલા મનગમતા નાદખી વીણ, તન મન વાય પોઈ મુને ૨

અર્થ—મારા મનમાંહીન પ્રેમી નાથ વગર મારે મન તો આળી દુનિયા વેશન જ જઈ જોવી છે મીઠું મીઠું બોલવા અને મારા મનને પસંદ આવતા મારા સ્વામીનાથ વગર મને તો મારા શરીરમાં અને મનમાં સખત બોલ લાગે છે મારી આતુરતા વધી જાય છે અથવા વીમલાને પાશે બેસે અહીં બધું છે (૨)

વિવેચન—પ્રથમ વિરહી સતી પતિવ્રતાની નજરે લિંગાર કરીએ. આકર્ષણ કરવાર લહેરીલાલા પતિ વગર જોને મન તો આળી દુનિયા વેશન સમાન છે, જોને કોઈ વાતમાં, કોઈ સ્થાનમાં કે કોઈ સજમાં મળા આવતી નથી અને મીઠું બોલવામાં મારા મનમાંહીન પતિ વગર આખા શરીરમાં અને મનમાં આતુરતા થવા કરે છે. જો બહારથી આવશે કે પહેલાં માર્ગેથી આવશે કે જોમને કોમકુસુમ તો કશે ?—આવા આવા વિવારોથી મનમાં અજ્ઞાનમય અને શરીરે ઘાટ થાય છે અને વિરહને ઉજળાટ વધતો જાય છે

ચેતનાની પણ આવી જ દશા થાય છે. જોમા હૃદય માર જોટલો છે કે મીઠા બોલા શબ્દનો પ્રયોગ વિરહી પત્ની બાલજનુભવ ઉપરથી કરે છે ત્યારે ચેતના જ્ઞાનચક્રથી કરે છે જોને તો દીર્ઘ કાળનો પ્રીતમ સાથે વિરહ છે તેથી તેણે મીઠાબોલાની મીઠી વાણી સાંભળી નથી, પણ જોને જગત છે કે પતિદેવ જે દિવસે રીઝશે તે દિવસે જો કુમકુમ અને કુંદર બોલશે. ચેતનાને ચેતનાજી વગર બીજી કોઈ વહાણું નથી, જોની નજરે પણ જગત વેશન છે સ્વાદ વગરનું છે

ચેતનાનું કષ્ટપેશું શરીર કે મન આ વળતે કેવાં હોય તે ઘોડા શબ્દ બહુ વેધક રીતે બતાવે છે જોને ઘોડા લાગવામાં વપરાતા ઘોડા શબ્દ સાથે સામ્ય મળી શકાય. આઘાત, મારણ કે મૂક લાગવાનો જોનો ભાવ સમગ્ર શકાય છે અને આતુરતાના અર્થમાં પણ જો સારો ભાવ પૂરો પાડે છે આવી રીતે પતિદેવને મળવાના કોઈ સેવતી શુદ્ધ જ્ઞાનીની સ્વર્ગ અને માનસિક દશા કેવી હોય તેનું વણન કમું જો વર્ણનનો પૂર્વાધ અત્ર પૂરો થશે ઉત્તરાર્ધમાં જાણી પણ વધારે અમરકાર છે (૨)

શબ્દાર્થ—એકાદિયા = અભેદન, લહેરી, આજાણ કરે તેવા. પતિ = વગર, સિવાય (અ. પાખી). જગ = દુનિયા સર્વ = આખી જગ = વેશન. જોડ = જગત, જગીયુ નાહજી = નાથ પતિ. વિનુ = વગર. નાડ = તીરના આતુરતા. (ઘોડા = કોઈને મારવા માટે દલિવાર અથવારવની કિના, આપાન, મારણ, વગ.)

કાંઈ દોમીયો છાટ પછેડી તમારૂં, માવ ન રેશમ છોડ;
અવર સઘે મહારે મળા રે મલેરા, મહાર 'માર્નદધન' શરમોડ મુને૦ ૩

અર્થ—શું ઢોલિયો કે શું હિંદોળો, શું પછેડી કે શું તળાઈ, મને તો રેશમી કપ ની
સે. પણ ગમતી નથી. એ બીજા સુધે તો મારે લાગે લાગે છે, ઠીક ઠીક છે; મારે મુજબ
મણિ તો મારા જ્ઞાનદધન છે (૩)

વિવેચન—વિસ્તી આની નજરે જાગળ ઉત્તરાર્ધ વિચારી જઈએ. શું ઢોલિયો કે
શું મુવાળી રેશમી તળાઈ શું હિંદોળાખાનું કે શું જોડવાની મુલાવમ આદર, અરે, ગમે
તેવી સોઠ લખાવી હોય કે ગમે તેવા સાચા મુદર મૂલ્યવાન આલે ચણચર્ચા હોય, મારે
તો આવી આવી તબ વસ્તુઓ ઠીક ઠીક જ છે એ સુવ વસ્તુથી મારા ક્ષિત્તિના જ્ઞાનદધનને
મળવાના કોઠ પુરાતા નથી કે એ વસ્તુથી હું ધરવ પામતી નથી. મારે તો જ્ઞાનદધન
માધના મુજબ છે. મારે એ સર્વસ્વ છે એમની જો તો મારે મન આહુ જ છે અને
એમની એ ખાલી પટેલી જગ્યા તળાઈ ખાનડા, હિંદોળાખાનુંથી કે રેશમી વસ્ત્રો કે મૂલ્ય
વાન વસ્તુઓથી પુરાય તેમ નથી.

'લગા રે લહેરા એ વાકચમા છોટો લાવ છે એ ચીજો બંધે તારી છે પણ મારે
માટે તો એ ઠીકઠીક છે. મારે જેને મળવાના કોઠ છે એ મને ત્યારે મારે કહાડે વળે.
આ લાવદરાનમા કાજદિએ આપુર્થ છે

આવર દિએ ઢોલિયા ખાનું કે પિછેડીનું સ્થાન બાહ્ય અનુધાન કે ઉપચારિયો ખર્મ
અવકાર લે છે. આવા બાહ્ય અવલબનેને વિશાલમાર્ગમા જરૂર સ્થાન છે. બાહ્યમાથી જ
જ્ઞાનરમા પ્રવેશ શક્ય છે અને બાહ્યની ગણના જરા પણ જોણી કર્યા વગર કૈવળ્ય કહે
છે કે મારે મન એ સુવ સાચા છે; પણ મારા મુજબમણિ તો મારા નાથ જ છે. અત્યારે
હું મારા મુજબમણિને વિચાર કરું છું ત્યારે બાહ્યમાથી ગમે તેવા લાભ હોય, એની ઉપ-
ક્રમતા ગમે તેટલી સ્વીકારવા હું તૈયાર હોઉં પણ એ સુવ ઠીકઠીક છે મારા શિરમા નો
વિચાર કરું છું ત્યારે પેલા ઢોલિયા-તળાઈ સ્થાનને થોડ્ય જાગ્યારે અવકારો કે અવસ્થાઓ
મને જરા પણ ગમતા નહીં. જહીં બાહ્યમારની અસ્પતા ન કસતા જ્ઞાનદધને મેળાપને
મહત્તા અને મુખ્યતા જટુ સરસ રીતે આપી છે. એમા ઢોલિયા-તળાઈને દેડી રેવાની વાત
નથી, પણ જ્ઞાનદધનને શિરમા કસી સ્વીકારાવવાનો આગ્રહ છે. એમા ઢોલિયા-તળાઈની
મૂલ્યવત્તા કાચમ રાખવા છતાં સાધ્યને મહામૂલ્યવાન, સુવોપચી અને અનિચિદિત ઉચ્ચ

શબ્દાર્થ—કાંઈ = કોઈ (અન્યથ) શું (કેઈ કારણની વિચારના સમ્પદ વિષયિયે, કાનું) ઢોલિયો =
પગર, ઢોલિયો, મુરનો ખાદ્યો. જાદ = ખાદ્યો, દિંગાખાદ. પછેડી = જોડવાની બંદી આવર છેડ = સો.
(મુજબ ૫૨ કપડું ધોતું તે) અવર = બીજા સળે = સવ બીજા લાભ કે લાભો = લાભ દોષ તો લાભ
રમ માયા (ના). મોડ = મુજબ.

સ્થાનની યોગ્યતાનો સ્વીકાર બનાવ્યો છે. એમાં ભારે દ્વંદ્વપણ અને અવધાનિશીલનો સમન્વય છે. જરૂર જણાતા યોગિયા-વર્ગાર્થ દેહી દેવાની ઉપયુક્તતા જણાય તો તેનો તેમાં નિરોધ પણ નથી એ વાત પણ ધ્યાનમાં રહે. જો સજાથી જરૂરી સાર્થા પડેને જતે વિવેચનમાં આવશે.

આમાન્ય રીતે એવામાં આવે છે કે વરરાજા કરતા સાધારણ સાલ કે જમણને વધારે અત્યંત આજવામાં આવે છે. આતર નિમજ કે એકાગ્રતાને બદલે તમિ આજે અમુક વખત પડિલેલું ક્યાં કે નહિ કે પૌષ્ણ ક્યાં તો તેની બહાર દેવવદન કે ચેતવદન કરું કે નહિ—આવી આવી જાણતોને આનંદપૂર્વક વગમી રહેવામાં આવે છે. આ સર્વ અનુકૂળોને યોગ્ય સ્થાન છે. પણ અનેક વખત સાધનિયાની તહેનાતમાં વરને જ ભૂલી જવા એવું થઈ જાય છે. એને સમન્વય કરતા આવડે એ કૌનત્વ છે. મારે મન એ સાધનીના વસતિ છે અને યોગ્ય સ્થાને એની કાળસીની જરૂર હું સમજું છું અને સ્વીકારું છું; પણ મારે મન અત્યંતને વિષય તો મારા નાકશિયા આનંદવદન દેવ છે. સુવર્ણ મહત્ત્વનું સ્થાન હું મારા નાકને આપું છું અને મને તો એને મગવાના જ સચિરીયપણે કોડ થયા કરે છે.

આ રાખવાનું છે કે આપણામાંનો મોટો ભાગ યોગિયા વર્ગાર્થ કે પાટ, પછેડીની જ બિંદા કરનાર છે. પ્રતિપક્ષમાં એને અમુક જરૂરી સ્થાન પણ અમુક મર્ચાંસ સુધી છે જ; પણ કિંવારશિક્ષક ભવદા એમાં સર્વસ્વ માની લીધાની ભૂલ કરતા એવામાં આવે છે. એને મન જાણાવામાં જતા સ્ખલના થતી દેખાય અને તે સ્ખલના આતર ધ્યાન, વિચારણા કે ચિંતનને અગિ હોય, અને તે વિશિષ્ટ ધ્યાન કે યોગ્યપ્રવૃત્તિની પરિપાક હોય, તોપણ તેમાં તેમને વિસવાસ હોય છે. એમનાં સમજણ અને સંતોષને માટે કહે છે કે એ સાધન ધર્મો ઠીક છે સાચ છે અને કરવા યોગ્ય છે; પણ એ સર્વગ્રાહેક સ્થાને તો ચેતનસાજને જ રાખવા ધટે. ચેતનની પ્રગતિનો વિશ્લેષ ન કરે તે સાધનોનો સ્વીકાર કરવાનો છે અને પ્રવૃત્તિ અદ્વિતમાં તો કમમ્બર યોગિયા-વર્ગાર્થને તેને સ્થાને સ્થેલા થઈ મૂળ મુદ્દા સ્થાને સ્થેલ ચેતનસાજને બદલાવવા એઈએ. આવા કોડ શુદ્ધ ચેતનના વારવાર થાય છે અને તેને પૂરા પાડવા માટે તે અનેક મનોરથો કરી ઉમિદ ભર લાવવા માટે આતર જાન કરે છે. (૩)

ઉપશ્ચ હાર—આ પદ આસ જાત પાટે તેવા ઉદ્દગારથી ભરેલું છે. એમાં પ્રધાન સુ તો શુદ્ધ ચેતનની વેદનાનો છે. પણ બીજા પદોમાં આવેલ વિરહજાન અને આ પદના જાનમાં ઘણા વર્ણવ છે. પાંસઠમાં પઠની સાખી અને ગેહી રાજના સુરમાં યોગ્યથી વિરહ-વાયા વાંચી; એમણેતેરમાં પદમાં પ્રીતિની રીત જતાથી પાતાની નિરહદશાનું ચેતનને વર્ણન કરું; અધારે તોતેરમાં પદમાં પાતાને ઘરવાસ જ રહ્યો નથી એ દિગ્ધિએ પતિમેજાપની તમણ ચેતનના જતાથી. હવે યદી વિવરણ કરવાના ૧ હમાં પદમાં મેજાપનાં આપણ જતાવરી. આની રીતે વિરહજાન તો ચેતનને ઘણા ગાંઠાં અને હલુ ગાંઠાં; પ્રથમ વિભાગમાં પચ્ચ હજાર ૬૫ પદોમાં વિરહજાન ગાયા ૧૧. પણ આ પદમાં મનદાના કોડ જતાથી એનું

જાન કરવા દ્વારા યોગીએ કમાણ કરી છે એમાં ટોલિયા-તળાઈની વાતને આગળ કરી બેવહાર-નિર્મલનો સમન્વય કરવાની હકીકતને મહત્વ આપવા દ્વારા પ્રમત્ત જગતના અને આત્મ કરાને જૈન સમાજના હિતગતા પ્રમાણે સ્થાન આપ્યું છે આજુબાજુનો વિચાર કરતા કે છેલ્લા બસો-આસો વર્ષોના ઇતિહાસ વિચારતા, અને છેવટે વર્તમાન મુશ્કેલી ખર્મદુર્જળ ક્ષાન્તિ આંતરિક કારણો તપાસવામાં આવે તો, ટોલિયા-તળાઈને અપાત્ર મહત્વ અને વિચારે પાટી રીપેલ સિતનશબ્દની વાત નહર પર આગ્રહ વચ્ચે રહે તેવું નથી.

એક માસિકમાં એ ગઈ શત્રે *Efficiency* નો નાનકટો લેખ લખ્યો તેનો ભાવ ઉપયોગી અને પ્રસ્તુત હોઈ તે જતાવી તેની સાથે આ પકના વિષયનો વિચાર કરી હઈએ; કારણ કે આ પકમાં ટોલિયા-તળાઈવાળી વાતની પાછળ ભાષે અગત્યનો મુદ્દો સમાયેલો છે

વાત એમ જની કે એક મોટા સરોવરની વચ્ચે નાનકડું ગામડું (બેંગ) હતું તેમાં વસતા એ બેંગમાંના(બાસ્વાઓ)એ શત્રે ખૂબ ઠાડ પીધા બહુજીરુ થઈ શત્રે જાર વાગે પાતાની મોટા ભોગા થયા, હલેસાં હાથમાં લીધા અને પાણીમાં હલેસાં નાચવા લાગ્યા થાહુ પાશ્વે તેઓ એક કલાકમાં સરોવરને ઠાંઠે પહોંચી જયા એઈએ, પણ મળસકુ થવા મુખી તેઓ હલેસાં મારતા જ્યાં, તોપણ પેલા વચગાળાના બેંગની બાજુમાં જ રહ્યાં વાત એમ જની હતી કે નહરને તેઓએ હલેસાં મારવા ચડે ક્યા ત્યારે વહાણની પાછળના ભાગ (માવર) સાથે બંધિલા દોરડું તેઓ ઉઠવું ભૂલી ગયા હતા એ/લે આખી રાત ફર્યા પણ બેટની ફરતી પ્રસિદ્ધા જ ક્યાં કીધી અને મુખ્ય જમીને તેમને પહોંચવું હતું વને જલે હતા ત્યાંના ત્યા જ રહ્યાં !

આવી રીતે પ્રતિને માને પડેલો જીવ ઘણી વખત આગળ વધવા માટે હલેસાં તેા માર્યા જ કરે છે પણ એ અત્યાર મુખીની વાસનાઓ, શત્રેપની પરિવૃત્તિઓ, કામકોમકો પરિપુના ખમાસલો અને લીપેલા બેવહારની આટીધૂટીઓ સાથે લાનેલી ગાંઠ એલે છેડી દેલી નથી તેા એ ગમે તે/લા હલેસાં મારે, પણ સવાર પડે ત્યારે એ તેા બેંગની આગળના અગ્ર મારતો જ મારૂમ પડે છે અને એ ભૂમિ પર પહોંચવા માટે એલે ચડે આઠરી હતી તે તેા બેંગની ને બેંગની જ દૂર રહે છે

આમાં આગળ વધતી વખતે કામ કોમ, કલામ, નોકલામ માથેની ગાંઠ કાપવાની વાત તેા સર્વાન્વ છે અને વિચારતા થ બેસી બધ તેવી છે શુભ અનુકાનો પેઠી કેની સાથે ગાંઠ તેાટવી પડે અને કયા સજા સજા શકાય તે વાત અર્થાસ્પદ છે કેમકે મતે તેા સાધ્યપ્રતિ મુખી શુભ અનુકાનો આહુ રાજાનો આસદ પણ દેખાય છે. વિચારવાની બાબત એ છે કે એકડા પૂટવા ન આવડે તેટલા વખત મુખી તેા એકડા પૂટવા જ એઈએ પણ મહાઅજગિત અને બીજગિતની ભૂમિકાએ પડોઆ છવા એકડા પૂટવા કરવાનો આગ્રહ આહુ રાજાએ એ ધતી વાત નથી. દરેક શુભ અનુકાનની ઉપમુદ્ધતા

તો છે જ પણ એની ઉપરની ભૂમિકા આવી બદલ તો પછી એકલા જુટવાને અર્થ નથી પાતાની પ્રગતિ અર્થ છે કે નહિ તેનો નિર્ણય કરવા જેટલી આવડત આવી બદલ તો એનો દોર તોડવાની જરૂર છે જ; પણ નિર્વિઘ્નપણે આત્માને પૂછી શકાય અને સાત્ત્વિક સૂરમાંથી અતરંગાશય નીકળી શકે તેવું હોય તેવું પ્રથમ યોગ્ય દોરવણી નીકે અને પછી આત્મ-નિશ્ચયે જો દોર પણ તોડવા પડે જ આ ઉપર ભૂમિકાની વાત છે. આપણા જેવી સામાન્ય અસ્થિતિએ માટે સાધનભર્યાની ઉપયુક્તતા પૂરેપૂરી છે ખાસ જરૂરી છે અને આપણે તો ફક્ત મારવાં મારવા જ કાંઈ પહોંચી જવાનું છે. આ વાત જુલમજુલવાળી છે પણ જલું વિચારવા યોગ્ય છે.

હાલમાં શુભ નો ત્યાગ કરી શુદ્ધ ને આકર્ષવાની વર્થા વાલે છે. એમાં પાછી નિઃશ્વેદન ઉપર આનંદ વધારે પડતું અપાય છે. શુદ્ધતા સ્વીકારની ના હોય જ નહિ, હોઈ શકે જ નહિ, પણ એમાં ઘણીવાર કહી લેવા જતાં પાગલ પરવારી બેસવા જેવી સ્થિતિ થાય છે, અને વિશિષ્ટ બેધ મગવાને બદલે આ મગવાને આનંદ મગી બદલ છે આ વાત હાલમાં શાંતિ અતર દિશાએ વાત વિચારવા યોગ્ય છે અને પોતાનાં યોગ્યતાનું વધારે પડતું મૂલ્ય અસાધ્યપણે અપાર્થ ન બદલ એટલું આનંદ સમજાવે છે. આટલી ચેતવણી સાથે શુદ્ધનો સ્વીકાર કરવામાં વધારા જેવું લાગતું નથી. બાકી બહોળતાએ તો પ્રાણી યોગિયા-તગાર્થમાં જ સમતાય હોય છે એ અવકાશને તોડી શકતા નથી; એ મનોવિકાર પર વિજય મેળવી શકતા નથી અને પ્રગત આત્મક્રયાની વાત કરવાની કોની યોગ્યતા હોય તે બધી-વિચારી શકતા નથી. તેનાએ માટે તો એક જ વિચાર રહે : તેઓને યોગિયા-તગાર્થ પણ બહારે બહારે છે. ધીરશીલ છે ઉપયુક્તતા મુકવ છે પણ શિરને સુગટ તો આનંદમન જ છે ચેતનરાજ જ છે આ દિશાએ શુદ્ધનો સ્વીકાર છે પણ શુભના ત્વજની વાત મોલુ પડે છે. યોગિયા-તગાર્થ સ્થાને રાગદ્વેષનાં પરિણામ હોય કે મનોવિકારને સવાર હોય ત્યારે તેની ગાંઠ કાપવાની ખાસ જરૂર છે નહિ તો આખાં વાત હલેલા મારવામાં આવે તોપણ સવારે સસાનગર-જેટની ફરવા જ ફેશ મારવા હોવાની વાત યોગ્ય ગાંઠ રહેલી રહેવા છે શુભની ગાંઠ છોડવાની વાત ખાસ વિચારવા યોગ્ય છે અતિ જીવી હાલની છે અને ઘણીવાર હાલ, વચન કે મનમતાવાનું સ્થાન હાર્થ લે છે. તેમાં સ્વપ્રકાશ કરતા અસાધ્યતાને વધારે સ્થાન મળે છે. માટે જો ગાંઠ કાપવા જૂન વિચાર કરવો. હેઠળના વચનનાં અનેક પ્રાણીએ પોતાને યોગપ્રગત, યોગી કે આત્મી માનતા અને અર્થ-શુદ્ધ આત્મની આપના કરવા જતા પ્રથમ પગલા જૂડી જતા એવા છે એટલે સાચી વાત શોધી લેવી.

બાકી મૂળ માર્ગ તો પ્રગટ છે પોતાનો સ્વનો શોધી લેવા એવો છે અને મગી બદલ એટલે 'સરમોહન' સાથે એકાકાર સાધવા યોગ્ય છે સાચી પ્રગતિ ધરી ત્યારે સર્વ સુખી ખાવશે દરમ્યાન વગબેલા યોગનો વગચાડ ફર કરવા માટે લોચાન રેવો પડે તો રેવો અને તનમાં અને મનમાં થતી શિથિ મુકી રેવી. વગત આવે ત્યાં શુધી યોગિયા-તગાર્થને

મીઠાઈક માની તેનો સવળે માગે લાભ હોવો અને તેની ગરજ મટી જાય ત્યારે તેને વિચારી મૂકવા પય પ્રકટ છે સાધ્ય સ્પષ્ટ છે અને મનના કો પૂરા થઈ શકે તેવી સ્થિતિ છે હાં ભાવના અને પ્રજ્ઞા પુરુષાર્થ પાસે કોઈ બીજી અશક્ય નથી. અત્યારની તકનો લાભ લઈ નાહલીઆને મળવાના કો પૂરા કરો. (૬૩)

૫૬ ચોરાણુ મુ

શુભિકા—ચેતનાના બે પ્રકાર કદબી શકાય એક વિશુદ્ધ ચેતના અને બીજી વિકૃત ચેતના. છતાં બન્ને ચેતનસ્વભાવ છે અને અણુવમાથી છુપેને પુષ્ટ કરનાર તત્વ છે. ચેતન્ય એટલે જ્ઞાનલક્ષણ, બાણુવાનો ધર્મ આ ચેતના તો સર્વ પ્રાણુ ધારણ કરનાર છુપે અને મોક્ષમા ગયેલા સિદ્ધના છુપે, જે સર્વ કર્મોથી મુક્ત હોય છે તેમા પણ હોય છે પણ ચેતના જ્યારે સંસારમા રખડતા પ્રાણીને જાગે વિચારાય છે તે વખતની ચેતના અને શુદ્ધ સ્વરૂપની ચેતનામા બહુ ફેર છે. વિકૃત સ્વરૂપની ચેતના કુમતિનું સ્વરૂપ ધારણ કરે છે. એનું જ્ઞાન કેટલીક વાર અજ્ઞાનનું અને કેટલીક વાર અસ્વ જ્ઞાનનું રૂપ હોય છે અને તે વખતે એ પરભાવમા રમણ કરે છે મોહમાં આસક્ત થાય છે ચેતનને પોતાના કલ્પનામા રાખી જોને નચાવે છે અને કોઈ કોઈ વાર તદ્દન નિર્લેપ પણ કરી નાખે છે એને તે વખતે જ્યાં સહેતો નથી કે ચેતનમા અનંત શક્તિ છે અને કોઈ વખત એ સાચું જોર કરી નાખશે ત્યારે એ કોઈ રીતે પોતાના તાબામાં નહિ રહે પ્રગટક મદાય મુવતિની પેઠે એ ચેતનને તાબામા રાખવા પ્રવૃત્ત કરે છે અને ચેતનને હેરાન-પરેશાન કરી મૂકે છે છતાં ચેતના અશુદ્ધ દશામા હોય ત્યારે પણ પતિ દેવને પોતાના સૌભાગ્યના રક્ષક વરીકે તો જરૂર સમજે છે અને પોતે તેના ઉપર મહાજુ મળીને રહી છે એ વાત બરાબર બને છે છતાં એનું અભિમાન જોને પતિદેવ પર શ્રામાજ્ઞ્ય થતાવવા પ્રેરે છે. આમ પતિદેવ રખ વા-પછડાવા હતા, તેવામા તેને સત્ય જ્ઞાન થતું સ્વપરનું જોગણાણ થયું અને પતિદેવ પોતાની શક્તિનો ઉપયોગ કરી નિરવરને માટે કુલટા કુમતિની છાવામાંથી નીકળી ગયા અને શુદ્ધ સ્વરૂપમા ત્રિશજ્ઞાન થઈ ગયા આમ જ કું ત્યારે કુમતિને-અશુદ્ધ ચેતનાને-પોતાની જૂથ સમજાડી; જોને થતું કે પોતાના દેવને પોતે નકામા રખડાયા અને કશાબ્યા પછી જોને જે પસ્તાવો થાય છે તેનું આ પરમાં વળન થયું છે.

એ સ કે ત્રાકને ખીટ્ટે જાપી હોય ત્યારે તે જોનેક જાગના ચેતનામા કરે છે; કોઈ નજીક જાગે તો ખીક મારે છે; પણ જોને તે વખતે જ્ઞાન હોતું નથી કે પોતાનું જોર જાણુ ખીટા પર છે ખીટો અસ્થો તો પોતાના બાર વાગી જશે, પણ જનું એ જ્ઞાન ખીટો લાંબા પડે ત્યાં મુખી આવતું નથી. અમ્યા પછી તો એ ધીર ધીર વેચાય છે અને જા કીના દ્વારમા

પણ પદી બધ છે દુ ખની વાત એ છે કે જીલો હોય ત્યાં મુખી જીલ્લાની કિમત થવી નથી. પ્રજાપચારને સહજા પછી જ્ઞાન આવે છે અરથ જ્યાં પછી જુલિ સૂઝે છે, એવી રીતે કુલટા કુમતિની થઈ છે એ પતિ વિરહો થતી થઈ અર્થ છે અને પોતાના વિચારો ખસવાવાના આકારમાં બાજુ રહી રહે છે

આવો પ્રસંગ સ્પર્શનની કથા વિદુર કહે છે ત્યાં આવે છે^૧ ત્યાં સ્પર્શનનો અવજન નામનો મિત્ર હતો. એ સ્પર્શનને જૂજ પોષતો હતો. પછી અવજનને સદાગ્રમ સાથે પરિભ્રમ થયો. સદાગ્રમની સલાહથી એણે સ્પર્શન સાથે દોસ્તી બોધી કરવા માંડી. એ સ્પર્શનના કાનુમાથી છૂટવો; એણે કહેશો તેની સાથેના સંબંધ મૂકી દીધો અને જાતે નિવૃત્તિનગરીએ આશ્રયો ગયો. એ નગરમાં સ્પર્શન જઈ શકતો નથી, તેથી મિત્રવિરહ સ્પર્શન ગળાકાંસો ખાતો હતો. આવા પ્રકારની સ્થિતિ જાણે અશુભ ચેતનાની થઈ રહી છે. પતિદેવ બહાઈ હતા ત્યારે એને હેરાન કરવામાં પાતે બાકી રાખી નહોતી. હવે પતિદેવ સિદ્ધ થયા ત્યારે એના નામ પર નિ:સાક્ષ્ય મૂકે છે. એ પાછા પોતાને ઘેર આવે એવી ઇચ્છા કરે છે. આવે વખતે અશુભ ચેતના હેવા પ્રકારના આલાપ કરે, કેવો કહ્યાન કરે તેનું આ વદન વર્ણન કરે છે. પ્રથમ આ લક્ષથી પદ્યો આજો બર્થ કરી જઈએ, પછી બીજા દષ્ટિબિંદુથી પણ એની વિચારણા શક્ય છે તે પર ઉપર ધ્યાન એ લેવામાં આવશે.

પદ્ય
(રમ-સમેતી)^૨

નિરાપાર કેમ મૂકી, ક્યામ ! મુને નિરાપાર કેમ મૂકી ?

કાંઈમ નહુ ને કુખમું થાકું, સહુ માસંબન ટુકી ક્યામ ?

અર્થ—ચેતના આનંદજનને કહે છે : મારા નાથ ! મારા રથમધુર ! દેવ ! મને તારા આપાર વચરની કેમ છોડી દીધી ? હવે હું તે કોની સાથે રહેઠું કરું અને કોની સાથે જોડી-જોડી કરું ? મારાં બીજા સર્વ અલગબેગ તેા દુઃખ વખતના છે અથવા હું જોઈ મેડી છું (૧)

વિવેચન—પતિદેવ શોધમાં સિધાની ગયા પછી બહાઈ રણદીરગળી પટેલી ચેતના કાળો કહ્યાન કરી મૂકે છે. માળી સત્તાના મદદમાં કે સ્થાનની પૂનર્ગતિ હોય ત્યારે કેટલો પ્રાપ્તપ્રમા હોય છે અને સ્થાનગ્રહ થાય ત્યારે કેવો નિર્માત્રમ થઈ બધા તેનો આ દાખલો છે

પાર્શ્વનર—નિરાપાર—નિપારા (ચિત્ત-અશુભિ અજાણ છે) કેમ-કઈ સ્વામ-સ્ત્રીમ નિરાપાર—તપારા
શબ્દાર્થ—નિરાપાર = વચર આપારે વચરો કેમ = તા માટે મુખી = બેડી, બેડી દીધી. સ્વામ = વદાશ, પતિ, સ્વામી, કાળ દેવ. મુને = મને કેલન = હોતે નેહુ = એકે કદુ વદાશ કે કુખમું = કોની સાથે. સહુ = સવ આલમના = રોડા કુજી = બેઈ બેડી (વિવાહ) : થોડા વખત મદિત (ચિંતન)

૧ ઉપમિત્રવચનમાંથી આર્શનર પ્ર. ૩ પ્ર. ૩ ૫ ૩૭૪ થી.

૨ બી. મા. રમ મેલક બને છે પ્રાચી રમેરી રમ છે

પતિદેવ હમીશને માટે ગયા, ત્યાર પછી દેવી કૃપાતિ ચુકવકે પસ્તાવે કરે છે : મારા દેવ ! તમે તો મને ખૂબી જોઈલી-ખૂબી મૂકીને ચાલ્યા ગયા માથે તો હવે કોઈનો આધાર રહ્યો નથી, કોઈ સાથે માથે જોડવાચાલવાનું પણ રહેતું નથી. મારા દેવ ! આપે આ શું કર્યું ? આપણા લાંબો કરોડો વર્ષોનો સ્નેહ મૂકી દીધો અને મને તદ્દન વીસરી ગયા અને આમ તદ્દન નોધારી કરી દીધી ? આપનો છવ એવી સ્થિતિ નિષ્કલવતા કેમ થાઓ ? (૧)

માથનાથ ! તુમે દૂર પધાર્યા, મૂકી નેહ નિરાશી;

જળ જલના નિસ્યમતિ શુષ્ક ગાતા, જનમારો કિમ આપી ? ઇયામ૦ ૨

અર્થ—મારા પ્રાણાધાર ! મારા દેવ ! માથે સ્નેહ ઊંડી રહ્યો, મને તદ્દન નિરાશ કરીને આપ તો દૂર ચાલ્યા ગયા. (આપની ગેરહાજરીમાં) જેવા તેવા (મામૂલી-જે જલમના) પ્રત્યેક માણસના હરેશ્વ જુલુ જાતા માથે ભવ હવે કઈ રીતે જશે ? (૨)

વિવેચન—મારા નાથ ! આપ તો મોક્ષમા જઈને એન્હો દૂર ચાલ્યા ગયા કે ત્યાં મારા અનેક મહા કરનારાઓનો તમારા પર ઠોર ચાલતો નથી. ત્યાં વિષયાભિલાષ તમને આર્થો શકતો નથી, શુદ્ધ મોક્ષશક્તી પણ આપની ઉપર સત્તા ચાલી શકતી નથી. માથે એન્હો વિસારી આપ તો કથાના કથા ચાલ્યા ગયા છો. એન્હો માથે તે હવે શું કર્યું ? હું તદ્દન નિરાશ થઈ ગઈ છું. અરેરે ! પતિની ગેરહાજરીમાં માથે તો અનેક માણસની હરેશ્વ સુશાનત કરવી પડશે, સાધારણ જાગત માટે તેમને મોગલા કરવા પડી અને દેહમાં પતિના મરણ બાદ હિંદુ વિધવાની > સ્થિતિ થાય છે તેવી માસી થયા થશે ! માથે માથે કેવા કેવા સરકારની પાટીઓ પડી ? મારા નાથ ! માથે જ માથે આ રીતે તો કેમ જશે ? (૨)

જેહના પવ મરૂને ચાલુ, તે મનમાં મુસ માણે;

જેહના પવ મૂકીને ચાલુ, તે જનમ મમે કિલ સાળે ઇયામ૦ ૩

અર્થ—હું જે કોઈની તરફથી કઈ તેની જાન્યું જોઈું છું તેના મનમાં તો તે મુખ હાવે છે તે શુદ્ધ થાય છે અને જેની તરફથી ઊંડી રહ્યો જોઈું છું તે તો આખા જ મારા-જર પોતાના ચિત્તને મારી તરફથી જોઈી હો છે તે મારા હૃદયન થઈ પડે છે (૩)

પ્રામતર—નેન્હો નિવનિત પ્રતિ-પ્રતે.

શબ્દાર્થ—પ્રામતર=વકાશ, સ્વામીનાથ. નેદ=સ્નેહ, પ્રેમ. નિરામી=આજા વચર, દનાવ જનમ. નિવનિત=દરેક / નમારો=જન. નમી=પૂરો થયો, જયો.

પ્રામતર—મુખ-મુખ. તાજે-તાજે.

શબ્દાર્થ—પ્રા=તરોનું, જાનુ તારારના પદની એક જાનુ. તાજે=હાલે. મુખિ=ઊંડી રહ્યો, સામી જાનુએ તમને જનમ મમે=જનના ઉગ્ર મુખી, મનની મુખી. તાજે=વેચે, નિરુદ્ધમાં પડે, મિત ન મેગરે.

જાને લોકાચાર જ હોય, ત્યાં જાતશત્રમદશાના ચારિત્રધર્મસજ કે હયા જતિધર્મો કે જાન નાખો ક્યાથી હોય ? ત્યા સઘમ કે ત્યાગના આદરો કે આદોલનો ક્યાથી હોય ? ત્યા વીરો સ્થાસ કે વિશુદ્ધ વાણજો ક્યાથી હોય ? એટલે અશુદ્ધ ચેતનાનો આ પ્રશ્ન જણાવર છે. હરેકના ચતમા જાતસતમા અનત ઝુલુનો ધણી, પરમાત્મદશા પ્રાપ્ત કરવાની સત્તાવાળો મહાત્મા ધોળીધર બેઠો છે. જોને અશુદ્ધ ચેતના કેમ રેળી શકે ? જો છે જો વાતનો અશુદ્ધ ચેતના વિચાર પણ કેમ કરે ? એટલે જો ધોળો કરે છે કે મારા બરમા આપ તો શોધ્યા જલતા નથી, મારે આપ જા ચતમાં છે તે વાત આથી કે નહિ ? કે જો વાત જોમની જોમ જ વાતવા કરી છે ?

જાને વાત જરી છે. જ્યાં ચાલ કેઠામા ફુગીંધ જાયે હોય, ત્યાથી ઝુગમેની આસા રાખવી તે એટલો મિશ્ન પ્રવાસ છે તેટલો જ અશુદ્ધ ચેતના કે કુમતિના હૃદયમાંથી —જાતરજમાંથી શુદ્ધ ચેતનને મેળવવાનો પ્રવાસ નકામો છે. (૫)

હવે પછુ જો આજગ ચલાવે છે —

અવર્ષે કરીની વાટલી જોઈ, વિન અવર્ષે મતિ જુલું;
'માર્ગદર્શન' મધુ જેમે વધારો, મિમ મન આજા પૂરુ. સ્વામી ૬

અર્થ—કેઈ સુદત આપીને જયેલ હોય તો તેની શદ્ધ પણ જોઈ માત્ર પ્રવીણ પણ કરે પણ જ્યા સુદત જ ન આપી હોય ત્યા તો જરી હું તલસી તલસીને કજ્જલ જ કરુ માટે મારા આનંદજન પ્રભુ ! હવે તો આપ જલદથી પાછા પધારો, જેથી મારા મનકાની આસા પૂરુ મારા મનોરથ પૂરા કરુ (૧)

વિવેચન—મારા નામ ! સુદત હોય તો તો હું શદ્ધ જોઈ પતિ પરદેશ જયા હોય અને જઈ દિવસે આનવાની અવધ કરી જયા હોય તો તેની સુદત આનમા રાખી વાટ જોવાનું પણ જાને. પણ આપ તો કાઈ અવધિ આપી જયા નથી, આપ સાકિજન ત સ્થિતિજો પરદેશ વાલી જયા છે, જો/લે મારી દશા તો કજ્જલ કરીને આજો જાતી કરવાની જ છે આપી મારી નિસધાર દશાનો વિચાર કરીને મારા આનંદજન પ્રભુ ! આપ જલદી પધારો, મારી સેજલીને ચોલાવો, મારી મનની ઇચ્છા પૂરી કરો અને મારે મંદિરે આનંદમજગ વરતાવો, અને મારા મનોરથો પૂરા કરો. (૧)

ઉપસહાર—આપી રીતે અશુદ્ધ ચેતના—કુમતિજો મોક્ષ જયેલા પતિને માટે જ જનતા કરી, તેની સાથે મોજ માણવાની ઇચ્છા અકલ કરી અને તેને પાછા જલદી પધારવા વિગ્ધસિ કરી. આ જોકે દક્ષિણ-દુધી પકનો જાવ સમજવા પ્રયત્ન જયેલ અને આ અર્થ ૫

પાર્શ્વતર—કીની-કેની અવર્ષે—અવર્ષે આજા-જાવવા.
રાજધર્મ—અવર્ષે = મુલો. કીની = કેઈ અનિશ્ચિત સ્થાનમાં, કહેવાની વાટી = શદ્ધ, માર્ગદર્શન = નિશ્ચય = વચન, વિન = મધુ = કજ્જલ કરુ તલસું, અસાર્થ = અવ. રેજે = જલદી, ઝાપી = મતિને.

જીવિતવિજય જળીએ કરાવેલા નો અનુસારે તેમના સ્થૂ કરેલા-કરાવેલ મુદ્દા પ્રમાણે છે અને તે સુચોચિત મુસગત અને અર્થક્રમ છે

જીવન દૃષ્ટિનિદુથી અર્થવિચારણા

આ પદનો જીવન દૃષ્ટિનિદુથી પણ અર્થ શક્ય છે એ રીતે અર્થ કરવા જતા એકાદ સ્થળે લાખો આવે છે જરા અર્થ મોચકના પડે છે એ મુદ્દા પ્રમાણે અર્થ કરવા જતા આખા પદને શુદ્ધ થિતના-સુમતિના સુખમાં મૂકી શકાય. પતિવિરહના અનેક પદો આવી ગયા છે એટલે એ પ્રકારનો અર્થસંકેત તો તુરંત સમજી શકશે. અતિ સંક્ષેપથી એ દૃષ્ટિએ અર્થ વિચારી જઈએ.

પતિવિરહથી થેલી થયેલ પતિવ્રતા આખી દેવી સુમતિ (શુદ્ધ થિતના) જેવું ભાદરવાની શેલો વિરહમાં આળી છે અને અનેક વિરહમાનો ગાથા છે તે આનંદધન પ્રશુને પોતાને ત્યાં પધારવા વિદ્યપ્તિ કરવા કહે છે —

(૧) મારા નાથ ! શ્યામમુદર ! આપે અને તદન વગર આધાર કેમ મૂકી રીધી ? મારે તે હવે કોની આથે સ્નેહ કરવો ? અને કોની આથે બોલીલાલી કરવી ? આપે અને અવગ્રહી એટલે મારા સુખ અવલભનો ખલાસ થઈ ગયા છે દૂકાર્થ ગયા છે પતિત્વક્રમ કે પતિઅપમાનિતાને આધાર પણ કોણ આપે ?

(૨) મારા નાથ ! મારા સ્નેહ મૂકી, અને તદન નિતય કરાં, આપ તો દૂર પધારી ગયા છે, ક્યાના ક્યા નીકળી ગયા છે, પરકીયામાં કુચ્ચ થઈ ગયા છે, અને તદન ભૂલી ગયા છે. મારે તે કહ્યા પછી કોની પાસે કરવો ? પતિવિરહા થેલાં બનેલી મારી પાસે જેટલા માણસો આવે તે દરેકની પાસે આપના શુભ ગાતા મારા આખો જનમારો તે કેમ કરાને જશે ? મારાથી આપનું વાકુ તો બેસાણ નહિ અને સારું બોલું એટલે મારું કામ કરવાની કેઈ દરકાર કરે કે ન પણ કરે. ત્યારે આમ મારા આજો જ મારો શો જશે ?

(૩) અને વાત એ છે કે જેની વાત આખી છે એમ કહું ત તો તણ થાય છે પણ આની રીતે પણ ક્યા વિના ?ની વિરુદ્ધ બોલું તેનો હું પણ કરતી નથી એમ માની એ તો જનમ મુખી મારી આથે તાણેલાં નરો જુએ છે હું તો શુદ્ધ દયામાં કોઈ નો પા : કો નહિ પણ તેને તેમ લાગે છે અને મારે બોલિયાળી મિતિમા જધાના થા જાગવા પડે છે એટલે કોઈને કાર-બોલું લાગે કે તુરંત અને સારી-જરાજ વગુ છ અને પનિની માનેલી હું ન હોવાથી મારે દ કનો મારા મારો અભિનાય આજગવો પડે છે બોલિયાળી વિધવાની જે દયા થાય તે પતિવિરહ મારી અધારે થઈ રહી છે

(૪) મારા નાથ ! તમારા આર્થ અર્થની વાત મારા મનમાં તો થઈ પડી આવે છે

પણ તે કેને કહી જતાવું ? તમારી વાત કેને સમજાવું ? ઘરની વાત કેની આગળ ઉઘાડી કડું ? તેઓ એ લહેરી કે છુપ્યા, કપટી કે હસમજોર હોય, તો તેને બેઈ રહું છું અને તેમની પાસે તો મોટી મોટી વાત જ કડું છું અથવા તેમની પાસે મારું અવરજન જોતી જતાવું છું માથાથી તેમની પાસે ઘરના છિદ્ર ઉઘાડા કરાય નહિ અને આમ માથા કે મન જોગુ તો તેમા તેઓ મારા મુઠા સમજે નહિ. આવા લહેરી લાલચો પાસે મારી વાત કરવામા મારા મુજબનાર નજે નહિ અને મારું કામ થાય નહિ. તેમની પાસે તો મોટી મોટી વાતો થાય, સામાન્ય લોકોની વાતો જણી કરાય, કાણકે જેમ ન કડું તો તેઓ તો મોટી ખટપટ કરે અને પતિની ગેરહાજરીનો લાભ લેવા ચલન કરે. આ લહેરી છુપ્યાઓની પાસે ઘરની વાત કેમ થાય ?

(૫) અને મારા નાથ ! આપ તો હરેકના ઘર-અવરમા છે એમ મોટા રાખીએ કહી ગયા છે. પણ મારા અવરમા આપને શોધુ છું ત્યારે ત્યાં તો આપ જોવાઈ ગયા જણાએ છે. મારા આપ પ્રત્યે મને તેટલો સ્નેહ છે પણ આપ મૂર્તસ્વરૂપે મારા ઘટમા દેખાતા નથી. અને જ્ઞાનદષ્ટિએ હું મારા ઘટમા આપના સ્વભાવી રૂપે સ્વરૂપ દેખું છું તે તો નજરે આવતું નથી. આપના અનવગતનાંકિ બુદ્ધિ. જ્ઞાનદષ્ટિએ દેખી શકું છું તે તો ત્યાં નજરે આવતા નથી; મારા ત્યાં શુણ્ઢર નમ્પુઓ આસ દેખું છું પણ આપ પોતે ત્યાંથી આસ્વા ગયા હો એમ લાગે છે એટલે મારા ઘટમા-મારા હૃદયમાં-આપને શુણ્ઢર વસ્તુ દેખાય છે પણ આપ પોતે તો ત્યાં નજરે રહ્યું પડતા નથી.

(૬) હવે તો, કાઈ નહિ તો, આપ કાઈ જગતિ તો જાણો, કે અમુક સમય પછી મારા ઘરમાં આપ પધારશો. એવી જગતિ હોય તો શકું પણ બેઈ વાત બેઈ અને માનું કે અમુક જગતિ પૂરી થશે ત્યારે તો આપ જરૂર પધારશો. કાંઈ પસ્તપમ, સાગરોત્તમ, કાળચક્ર કે પુણ્યજાતોની અર્ચાદા થાય તોપણ આશા બધાય અને વાટ બેવાય. અત્યારે તો કાંઈ જગતિ નથી, કામઠેકાણું નથી, આશા નથી, સમય નથી, ત્યારે મારે તો વૃત્તવા સિવાય બીજું કાંઈ નથી ! મારી આ હયા સાજગી મારા નાથ ! હવે વેગે પધારો, જલ્દી મારા ઘટમા તમારા સોગંધ સ્થળે આવી બાંધો એ-લે મારા તમારી સાથેનો વિશ્વ ભયલો છે તે જલ્દાસ કરી મારા મનની આશા પૂણું કડું.

આ રીતે પણ જણાવર લાગ આવે છે અને સુમતિએ અનેક પ્રસંગે કાણકે કરેલ વહજુને અનુરૂપ ભાવ તે રીતે આપણને મળી આવે ॥ આ વસ્તુ જીલ્લા દર્શિનિન્દુથી કરેલ અર્થ જતાવે છે કે સાપેક્ષ દષ્ટિએ વિચારતાં પરસ્પર દેખાતાં વિરોધસૂત્રોનો સમન્વય કોનદશન કરી શકે છે અને એ સમન્વય-આધાર તે નમના જ્ઞાનની આસ વિરોધતા છે અને અનેકાત્વાદની મહાન ક્ષતેક ॥

ઉપસહાર—આ પદ્યના વિવેચનમા અનેક દર્શિનિન્દુઓ વિસ્તારથી અર્થેલા હોઈ તે

પર વધારે અર્થાં કે અથ સ્ફોટનની જરૂર લાગતી નથી. ચેતનાની આ ઉપાધિ બાળીતી છે એના વિરહગાને સમજાય તેવા છે અને તેની આદાક્ષા સુષોમ્ય છે. કુમતિ એવા જ વિરહ-જ્ઞાન કરે તે જરા વિચિત્ર લાગે તેવું છે. પણ પતિને સમાડતી-ધમકાવતી-કળકાવતી સ્ત્રીએ વિધવા થયા પછી પતિને માટે જે તલસા કરતી કે પચ્ચાત્તાપ કરતી એવામા આવે છે તે નજરે તદ્દન સાચા લાગે છે. માત્ર એવા મોઢા આવેલા જ્ઞાનની કે શકયા પછીના હઠા પણની બહુ કિંમત નથી, પણ એની શકયતા જરૂર છે.

વાત એક જ છે કે ચેતનને એની શુદ્ધ સ્થિતિમા વિચારવામા આવે કે એની વર્તમાન અવસ્થાવિત દશામા વિચારવામા આવે, પણ એ ફરકમા એને વિચારવાનો રહે છે. આખી જાણ કે આતરની રચના એના પરત્વે છે અને જમે તેમ કરાને એને એના મૂળ સ્વરૂપમા હર્ષ આવવાના આ વલણ છે પ્રકત્યે છે એમાંનો ઠોઈ પણ પ્રકત્ય લાગુ થઈ જાય અને ચેતનરાજ ઘેર આવે, ઘરને સજાગે, ઘરે સ્થિર થઈ જાય અને ઘરનાંને ઓળખે તો કામ થઈ જાય તેવું છે. પછી એ કુમતિના છલુકા ભુજે કે મોટી બાવેલી આક્રેષ્ટે વિચારે, એ કુમતિની શુદ્ધ આતિરણાવના ભુજે કે ખતિરેવ તરફની એકનિકા ભુજે. જમે તે એકને ઘેર આવે અને રજડપણું વિચારે એ માટે આ સવ જ્ઞાન છે અને જમે તે મુદાથી સત્ત્વ સમજાય અને સમજીને જિવાજ તો આશા પૂણ થાય તેમ છે. (૬૪)

૫૬ પચાણુસુ

ભૂમિકા—જ્યાં મુખી એક વાત પર મન લાગતું નથી, ત્યાં મુખી એ વાત જામતી નથી, અને સ્થિરતા, એકાગ્રતા કે શાંતિ આવતી નથી. ઘણું જુડું પ્રાણી ઉપર ઉપરને આલ કરી વાતના અવશ સ્વરૂપમા ઊતરતો જ નથી, અને તેથી વસ્તુને જરા પ્રકાશ પડ્યા ન પડ્યો, ત્યાં તો તે ખ્યાલ જ ખલાસ થઈ જાય છે અને એક હકીકતથી બીજી હકીકત પર મન લાગી જાય છે. મન એ જાજળ વસ્તુ છે એને એક ઠેકાણે લગાડવું એ ભારે મુશ્કેલ કામ છે. આખો રાજયોગ મનના સ્થિરીકરણ માટે ચોલ્યેલ છે અને ઘમ, નિઘમ, આસનાદિ સાધનો દ્વારા મનને ઠેકાણે લાવવા અને રાખવા માટે પ્રાણાયામ, પ્રત્યા હાર, ધ્યાન, ખારણા અને સમાધિની હકીકતો જતાવી છે. આખો યોગમાગ મનને વશ કરવા માટે જ રચાયો છે અને જાસ કરાને ધ્યાનયોગની અનેક અટપની બાજતો મનને એકાગ્ર કરવા માટે જ ચોલ્યેલ છે. છતાં મનને વશ કરવાની અને એને સ્થિર રાખવાની વાત સર્વ કાળમા બહુ મુશ્કેલ રેખાળી છે. માળી ભેર કરીને, સમમ રાખીને છેવટે દળાણ કરીને પણ વચનયોગ અને કાચયોગ પર અકુચ રાખી શકે છે. પણ મન તો એટલું લપટું (lascivious) છે કે એને એક જાબુથી દળાવવા જઈએ ત્યાં બીજી તરફ છટકી જાય છે. આમાનિકની જે ઘડીની શાંતિમા એને નિશવ પડતી નથી અને જ જલના એકાવમાં એ

જોકાજ થતું નથી. જોને જોમ જાણવા કે જાણતાવવા માગીએ છીએ તેમ જો વધારે દૂર નાસતું ફરે છે. અને જોને સઘનમા રાજવાના પ્રયત્નોને પણ તે કેન્દ્રીક વાર તો ઉઘાડી નાખે છે. મહાન યોગીજોને પણ જો જાણાવતા ફરી મૂકે છે અને પૂર આનંદન જોવા સિદ્ધ યોગીને મુજે પ્રભુ પાસે ફરિયાદ કરાવે છે કે હું કુચુચિન! મનડું કેમ કરીને માનતું નથી. આ જાતિ મહત્વનો યોગનો પ્રશ્ન છે. જોમજો તો જો સત્તરમા પ્રભુના સ્તંભનમાં ત્યાં સુધી ફાટી નાખ્યું છે કે કેઈ પ્રાણી કહે કે તેણે મનને સાધ્યું છે. વરા કહ્યું છે, તો પાતે તે વાત જ માનવા નથી. આટલી મનની શક્તિ છે.

ઉપર જણાવ્યું તેમ, આજો આનંદયોગ મન પર કાળુ લાવવા માટે ચોક્કસ છે. આટલી હક્કીકત હોવા છતાં વિમ વિમ જવન કરીને રાજુ વિમ વિમ જગત્તુ જાએ, —જોને (મનને) જોમ જોમ પ્રયત્ન કરીને કમળે રાજવાનો પ્રવાસ કરવામા આવે છે, તેમ તેમ જો દૂર જ નાસતું જાય છે. અત્યારે જ તમે નિવૃત્ત થઈ કે જાએ દૂધપાક જાવો જ નથી તો દિવસમા જોનેક વખત જોની સુદૃઢાઈ જોમા પડેલા યોગના કે જામના કે પિસ્તાનું દુકામ તમારી અંતર આંખ સુખ આંખના વગર નહિ રહે. મતલબ, વજન કે કાચા પર સઘન પડેલું પણ લાંબી શકામ છે પણ મન પર સઘન લાવવો જો ભારે મુશ્કેલ વાત છે. અને સસારમા પડેલા, પુદ્ગલના વિલાસમા રાજેલા વહેવાર પ્રાણી માટે જો તદન અશક્ય નહિ તો ભારે મુશ્કેલ વાત છે. છતાં મન પરના કાળુ વગર ઈંદો નથી. તે માટે જોનેક પ્રકાશ અને ઉપાયો યોગીજોજો બતાવ્યા છે. જોને માટે જોનેક આસન, જપ, સ્થાન યોગન વગેરે બતાવ્યા છે. જોને સરીર પર જમ કરવા કેટલાકે તો હૃદયોગના પ્રયોગો પણ બતાવ્યા છે. રાજયોગ જોને હૃદયોગના પરસ્પર સબંધ અને આદેશવાના ઘણા રસિક વિષય પર જન જર્મી કરવા ન યોગીજો, પણ મન પર વિજય મેળવવાની આવશ્યકતા સઘ યોગીજોજો સ્વીકારી છે. જોમા બિ મત નથી જો વાતને સ્વીકારી સમજી લઈએ.

મન યથ મનુષ્યાર્ણા કારણં કમ્પમોહયોગ —જેટલે સસારજનને કે કર્મજ થતું કારણ મન છે અને સઘ કર્મથી મુક્તિ મેળવવાદૂધ મોક્ષપ્રાપ્તિનું કારણ પણ મન છે—જો સૂત્રની પાછળ ભારે સ્ફુલ્લ પડેલું છે. આના અંતઃપ્રમુખમાં નાંખનાર જો જ મનને જો કમળે કહ્યું હોય તો જો સસારવાતમાંથી જાણવો, આટલી મનની શક્તિ જોને સ્થિતિ હોવાથી જોને જોકે ઠેકાણે જાણવાની ખાસ જરૂર છે. જોજો યોગમા પ્રગતિ કરી રહ્યા છે. જોજો સસારનો સર્વજ્ઞ ત્યાગ કરી રહ્યા છે. જોજો જગતમાં કે પર્વતના શિખર પર બેસી ચેતનરાજને આથી રહ્યા છે. તેની વાત જાણૂં ઉપર રાખીએ, તો આપણા જેવા સામાન્ય વહેવારુ પ્રાણી માટે તો ભારે જૂથવણનો સવાલ થઈ પડે. પણ જોમ મૂલ્યવાની જરૂર નથી. જો મૂલ્યવણ કેવી રીતે દૂર જાય તેનો ઉપાય આ પદમા બતાવ્યો છે. સસારમાં રહી સાંસારિક કાર્યો કરનાર પણ ખારે તો યોગમાર્ગે પ્રગતિ કરી શકે છે. જોનો અર્થ માત્ર સૂચવ્યો છે.

પ્રાણીસમૂહના જણ નિજાગ પાકવામાં આવ્યા છે. જોજો સિદ્ધ માત્ર સ્વીકારી તેના

ઉપર જ સર્વ ધ્યાન લગાવી પ્રગતિમાં જ સ્થાપના રહે તે સુસાધ્ય કોટીના આત્મા છે તેઓનો ચેતનશય તક મળતા સહસ્રાટ સાધ્યે પહોંચી બચ છે આવા ચેતન ભારે આત્મભળવાળા, પણ ઘણી નાની સંખ્યામાં હોય છે એ તો પુરૂષોત્તમસગ છોડે એટલે એની સામું ન જુએ; તબવી ભારે એક એક શું? એકસાથે બહાકો અને છેડા છૂટી બચ એવી 'બહા' જેવી એમની ઇચ્છા હોય. બન્ન કથન છે તે એવા સુસાધ્ય કોટીના છવ માટે નથી છેડેલા વિભાજ આસાધ્ય કોટીનો છે એને પ્રગતિનો કારર દેખાવાનો નથી, મળે તો ઓળખાવાનો નથી; અને કલામ તેની નજીક એ આવી થઈ તો તેની ખાસે જવાની તેની ઇચ્છા પણ થવાની નથી. આ પ્રકારના પ્રાણીને પણ આ પદમાં સ્થાન નથી. પણ પ્રાણીનો ઘણો મોટો ભાગ કહસાધ્ય ના વચલા વિભાજ પર હોય છે. એને પ્રગતિના પ્રત્યેક પત્રધિયે પત્ર સ્થિત કરવા પડે છે એક પત્રનું આગળ ચક્રતા એકઠો ભવ કરવા પડે છે અને છતાં કોઈવાર ખમાલ કે વાચાઓકુ થઈ આવે તો એકાદ કે વધારે પત્રધિમાં ઊતરી પણ બચ એવી સ્થિતિના હોય છે આ મધ્યમમાર્ગી છવો પૈકી કેટલાક ત્યાગી હોય છે કેટલાક ભવકારો માર્ગ પર પ્રયાણ કરનારા હોય છે અને કેટલાક ખીમી ઉતાવળી પ્રગતિ કરવામાં ઉત્સુક હોય છે, છતાં ઇદ્રિયના વિવચનોના સવલા ત્યાગ કરનારા હોતા નથી.

આ કહસાધ્ય વર્ગના પ્રાણીએ પોતાની સ્થિતિ સુધારવા મધ્યમ માર્ગ જેવી રીતે સેવવો એની વાત બન્ન કરી છે અહીં જરા સ્પષ્ટતાની ખાતર એક વાત જણાવવાની જરૂર છે કે બાહ્ય ત્યાગને અહીં સંજોગ નથી. સસારનો ત્યાગ કરવાવાળાનો મોટો ભાગ પણ કહસાધ્યની કોટિમાં આવે છે કારણ કે સ્વજ ત્યાગ અને ખાતર ત્યાગ વચ્ચે ઘણો તફાવત છે આ પદમાં જે વાત કરી છે તે આત્માને શોધનાર તેની પ્રગતિ માટે પ્રયાસ કરનાર, તેના અંતિમ સાધ્ય મોક્ષમાં માનનાર અને છતાં ઇદ્રિયભોગ, વિવચવિકાર અને પુરૂષગત્ય સંજોગને ન ઓકનાર સામાન્ય કક્ષા પર રહેલા છવોની જ છે એનાં સાધુ-પ્રાવરના વેશને સંજોગ નથી અહરની ભગ્નુતિ અને ત્યાગની વાતને વહેવાર દેખાવ કે વર્તન સાથે કરી પણ ચૂકવવા ચેત્ત્ર નથી એ વાત લક્ષ્યમાં રાખવી. આટલી પ્રસ્તાવના આ પદના સ્પષ્ટીકરણ માટે જરૂરી ખારી છે.

પ્રભુનામ લેવાનું કારણ માત્ર સાધ્યને લક્ષ્યમાં રાખવા પૂરતું જ છે પ્રભુ કાંઈ મોક્ષ આપી શકતા નથી; અને પારકાનો આપેલ મોક્ષ મળી પણ શકતો નથી. માત્ર એ જેવા ત્યાગી થઈ ચિદ્વિદ્યાનનદમાં મગ્ન થઈ જાય છે એવા પોતાને થયું છે એની સાધ્યસ યુગતા માટે પ્રભુનામરટલ છે; પણ એના મક્કિમાંમાં એક વિશેષતા છે તથે પત્નીની વાત બાહ કરશે તો વિકાર થશે, તથે માલ કે કેસની વાત કરશે તો બનેલ ચિંતારો (-કીધ, માન, માયા, લોભ, ઈર્ષ્યા, અસૂયા, મત્સરાદિ) બાધવ થશે; પણ પ્રભુનામ લેશે તો એમાં કોઈ વિકાર નહિ બને, એમાં કોઈ સ્વાર્થની વાતને પ્રાપાન્ય નહિ મળે, એમાં શાંત વાતાવરણ,

જાણનારણ પુનુપાધર્મો વિજય અને સર્વ ઉપાધિના ત્યાગની વાતો જ આનંદ પર આપે
 આટલો મહિમા પ્રભુની સેવનાનો છે એની અસર સેવા કરનારને જળરી થાય છે. એટલે
 તમને એ જરૂરથી આત્મપ્રતિભાની લક્ષણ લાગી હોય તો વખાણ મનને પ્રભુમાં ભેગી રો,
 જન્ય કારણ એકાધેકા હો તો તે વખતે પણ જાણની આકંઠા પ્રભુ તરફ એકાધર્મ જનાર
 રાખે. એમાં એટલો વખત બચતેટલો જન્ય સમય ગણાવે એકાધર્મ. સાધ્યને માટે આવી લે
 હાથે ત્યારે જ સાધ્ય પ્રાપ્ત કરવાની વૃત્તિ થાય છે. પણ સંસારના બંધકારમાં પડેલા—
 આધ્યાત્મજ્ઞા વેપારની જૂથણીની બગમાં જૂથવાઈ ગયેલા—ને આપે વખત પ્રભુનામ
 સ્મરણ કરવાનું અને નહીં તેણે જનલી તરફ પ્રભુનામોચ્ચારમાં, પ્રભુસેવાના કાર્યમાં રસ લેવો
 એકાધર્મ અને ન જાને ત્યારે એના તરફ પ્રેમભક્તિ અને તીવ્ર ઇચ્છા રાખવી એકાધર્મ
 કારણ કે જન્યુક વસ્તુ પ્રાપ્ત કરવા માટે જન્ય મુખી જૂથ તીવ્ર ઇચ્છા ન થાય ત્યાં મુખી એ
 પ્રેમજન્ય માટે પ્રાપ્તિ પ્રત્યક્ષ થતો નથી અને પ્રયાસ વગર તો કોઈ જાતનું જરિયામ
 જવાની શકાતું નથી. માટે જન્ય પહોંચવું હોય, જેવા થવું હોય, જેની પ્રાપ્તિ કરવી હોય,
 તે જાણ, તે સ્થાન અને તેની આદેશના મન પર વારવાર લાવવી થટે. એટલા માટે કદાચ
 મધ્યમમાર્ગી છોડે એ સેવનને લાઈને પર રાખવા માટે પિતાના સાધ્ય અરિક્ત લાવ તરફ
 કેવી રીતે આનંદ આપવું થટે, અને તેની પ્રાપ્તિ માટે કેવી વાહાવેલી ધણવની થટે તેની
 અત્ર બંધકારે હાથલા સાથે વાત કરી છે

૫૪

(રાત્ર-જાગૃત્તિ વેદાન્તઃ વાતે અસદ્વિશે વેદાન્તિ)

મૈસ મિન ચરણે વિષ સ્પર્શં ર મના;
 મૈસ અરિહંત ક ગુણ ગાઠ રે મના મૈસે

ઠવર મરતક કારણે, ગૌમાં વન મેં જાણ;
 વાર વરે વિદું વિસ ફિરૈ, વાકી સુરતિ વજ્રજ્ઞા માંદિ રે મૈસે ૦ ૧

અર્થ—એવી રીતે કે મન! (ચેતન! આત્મા!) તું જિનેશ્વર મહારાજના ચરણ
 કમળમાં ચિત્ત લગાવ; કે મન! એવી રીતે તું અરિક્ત મહારાજના લુલુ મન લુલુનું આનંદ

પ્રાપ્તિ—મૈસે—મૈસે જામાં એને આ પદિતને છેડે પડે છે એજનાની રીત પર તેનો આભાર
 છે વરણે—મરતે ગૌમાં—જગ્યા. ચરે—ચરે. વજ્રજ્ઞા—જગ્યા. માંદિ—પદિ.

શબ્દાર્થ—મૈસે = એવું, એની રીતે. જિજ્ઞાસુ = પ્રભુને પચાણે, જિનેશ્વર જન્યાના, જન્યાના
 ચરણકમળમાં ચિત્ત = મન. સ્પર્શ = લગાવ. ગાઠ = રે મન! અરિક્ત = સત્ત્વે હૃદયાર કારણ
 અતરિયુને હૃદયાર. માંદિ = વા, વાળો. ઉપર જનન = પેદા કરવા, વારા ચરવા. મરતે = મરે, કાળે
 વસ્તે, સાક ગૌમાં = વાળો વાળે = જગ્યામાં. ચાર = તીવ્ર થાત. ચરે = થાત વગેરે ફરિતે ટાંધીને જાણ
 વિનું = વારે સ્તિ = કિશાબે. ફિરૈ = ફરે, જાણે વાળી = તેનું. સુરતિ = આનંદ, મન વજ્રજ્ઞા માંદિ = વાજ્રજ્ઞામાં,
 જન્યામાં. નર હાથ તો વાળો, નારી હાથ તો વાળી. વાજ્રુ કે વાજ્રુ એ જાને જાતિ સ્વામ્યન રાજ છે.

કર (કેવી રીતે ? તે પર દૃષ્ટાત આપે છે) પોતાનું પેટ ભરવા માટે ગાય જગલમાં ભય છે ચારો ચરે છે અને ચારે દિશાએ હરે હરે છે પણ કોનું મન-જોનું ધકધકાન-તો (સાથે આવેલા કે ઘેર રહેલા) વાછઠામા (આજો વખત) હોય છે (૧)

વિવેચન—રખડુ મન ન્યા ત્યા દોડી બંધ છે તેને શિખામણ આપે છે મન પોતે પૌદ્ગલિક છે એ જાણ સુખ હોય ત્યારે ઈર્ષિય દ્વારા જાણ વસ્તુના સખધમા આવે છે એને ઈર્ષિયા વિપક્ષમાં લગાડયુ હોય તો એ રસના સખઠા લીધા કરે, સ્ત્રીસસર્જે જીવન સફળ માને, સુખધમા રાખી બંધ, સારા કપડામા ઘોઢી બંધ, સારા ઘર-ખજામાં સતોષાર્થ બંધ અને ચારી ગદી કે થેલી વાતોમા મથી પડે. પણ એ જ મનને એ પ્રભુ સેવામા ભેડયુ હોય, તો એ સાધ્યને સુખ સખવાના કામમા ખૂબ મદદ કરે. સાધ્ય ન્યા સુખી સામે ન રહે ત્યાં સુખી તેને માટે પાકો પૂરતો ચીવટવાળો પ્રયાસ થતો નથી, એ તો આપણે દરરોજનો અનુભવ છે. સસારીના મનોરથ સસારી જ હોય. એને દીકરા દીકરીના વેશવાળ કરવા એને ખનના હગલા કરી સરસૈયાં કાઢવા આવી હુલ્લક બાબતોમાં થી રહેવું ગમે છે પણ એને નિર્લુપ હોય કે આ સખ સ્થિતિ છે અને પોતાનું અભિજન સ્થાન તો જુદુ જ છે એ જોણે પ્રાપ્ત કર્યું છે તેના જેવા થવા માટે તેને પોતાની ભાવના ભૂમિમા રાખવા થટે; આજો વખત ન બને તો ન્યારે બને ત્યારે એના પર લખ લગાડવી થટે; એમ થાય ત્યારે એવા થવાય અને એવા થવાય ત્યારે આ રખઠાટનો અંત આવે. મધ્ય કોટિના કષ્ટસાધ્ય વગના પ્રાણી આ ભાવનાભૂમિમાં અસ્થિત મહાસજને કેવી રીતે રાખી શકે તેને માટે બહોં ઘોઠા ઘાજલા આપ્યા છે

હે ચેતન ! તું એવી રીતે બિનેશ્વર મહારાજના ચરણમાં મનને લગાડ અને હે મન ! તું તારા સાધ્ય અસ્થિત પરમપ્રભુનું એ રીતે શુભગાન કર એ રીતે જોલે કઈ રીતે ? તેના ઘાજલા આપે છે પ્રથમ ઘાજલો તિર્ષ્ણની ભૂમિકામાંથી આપે છે બીજો ઘાજલો માનવીની ભૂમિકામાંથી આપે છે ત્રીજો ઘાજલો નટ-નટકની ભૂમિકામાંથી આપે છે ત્રણે ઘાજલા ખૂબ મનન કરવા યોગ્ય છે આપણે એ ઘાજલાઓ વિચારીએ

પોતાનું પેટ ભરવા માટે ગાય જગલમાં બંધ છે એ ચારો ચરવા માટે ખેતરે ખેતરે હરે છે. એની વાછડી તો એના આલિંગના ઘેર બાંધેલી હોય છે; અને મા હરે-હરે, ચરે કે ગાતરે, પણ કોનું મન તો ઘેર રહેલી પોતાની વાછડીમા જ હોય છે. આ પ્રમાણે ઉત્તરભરણ માટે કામ ચાલે ત્યારે પણ તેની લક્ષ્ય અને વૃત્તિ તો પોતાનાં જન્મ તરફ જ હોય છે. બહોં ચિત્ત અને મન એકાધવાની-પર્યાય શબ્દો છે. ચિત્તનો વિષય નવું બાલુવાનો અને મનનો વિષય બલેણાનું મનન કરવાનો હોય છે પણ આ પદમાં ચિત્ત અને મનને પર્યાયવાથી શબ્દો તરીકે વાપરેલા જણાય છે. કહેવાની વાત એ છે કે અવશ્ય કર્યા ઉદયથી કે સોત્રાવળી કમ બાદી રહેલ હોવાને કારણે કે ત્યાગ માટે બેઈતો પુરુષાર્થ કે હોવું બેઈતું આત્મજગ પૂરતા પ્રમાણમા અદર ન હોય તો કાલ્ય સસારનો ત્યાગ થઈ શકતો

નથી તેના કારણે ઘરનાર કે કુટુંબપરિવારનો ત્યાગ ન થઈ શક્યો હોય તોપણ તેથી નાસીપાસ થવું નહિ. ન જની શકે તેને માટે મનમાં જેઠ સાખવો, પણ ભાવના અને આકર્ષ તો સ્પષ્ટ રાખવા, અને ક્યારે કો આકર્ષે પહોંચાવ તેની છાંડી પણ પાછી રહના રાખવી. આની રીતે પોતાના કે પોતાના કુટુંબના બરજુપાવણ માટે વેપારધર્મી કે નોકરી કરનાર પોતાનું કામ આહુ રાખે ત્યારે પણ એની વૃત્તિ તો અદરખાનેથી ગાબની બેવી રહે છે. કો સંસારના કાર્યો ફરજ તરીકે કરે, સાક્ષીભાવે કરે, એની સાથે વાકાત્મ્ય થવા ન હે અને મનમાં બ્યારે જને ત્યારે પોતાની મૂળ સ્થિતિએ પહોંચવાની ભાવના રાખે. કાર્યની ક્રિયા થાશે તે હરમાન પણ પ્રભુના નામસ્મરણ તરફ મુક્ત રાખે અને એમ થાય એટલે એના કર્મબંધનમાં રસજલ થ જશે. પાતળો પડે, એની બિંકારા જલુ જોઈ શાય અને કો રાતે કો પોતાના સાધ્ય તરફ ધીમી પણ ભ્રામ્હસ ગતિ કરતો રહે.

આમા સાક્ષીભાવે કામ કરવાની વાત કહી સાંસારિક ક્રિયા કરવી વળતે પણ મુક્ત પરમાત્મપરસ્મરણ અને નામોચ્ચારણની રાખવી અને કર્મોદ્ધે ત્યાગ ન થઈ શકે તો આકર્ષા મુસ્પષ્ટ રાખવો અને તેને અતર સ મુખ સવદા રાખવો કો અતિ મહત્વની વાત કરી. આ પ્રમાણે જીવનકેમ બેઠવાઈ બલ્ય તો ત્યાગ ન કરી શકનાર બાકા નજરે સંસારજ રહેલા અને પડેલા પ્રાણીને પણ વિકાસકેમમાં આગળ બધવાનો રસ્તો સ્પષ્ટી શકે તેમ છે. (૧)

સાત પાંચ સાહેલીયાં, રિસમિલ પાણી જાય;

તાલી દિયે સહસ્રહ રહે, વાકી સુરતિ ગગરુમા માંદિ રે એસ ૨

અર્થ—(બીજો ઘણલો) પાણ-સાત સાહેલી-સખીઓ સાથે હબીમળીને પાણી ભરવા ભવ, ત્યારે (રસ્તે) અરસપરસ તાળી આપે, મુજેથી જઠબઠાટ હસી પડે, પણ (આખો વળત) એનું ધ્યાન તો (વાણી ભરેલ) ગગર તરફ જ હોય છે. (૨)

વિવેચન—જેઠ બીજો ઘણલો આપી સાક્ષીભાવ અને સાધ્યસ મુખ દષ્ટિ બીજી રીતે જતાવે છે. ચનચાથી પાણી ભરીને પાછી વળવી પાણ-સાત જઠેનખીઓ ભરેલાં વિદ્યા સાથે રસ્તા પર ચાલી આવતી હોય, વાતો કરવી હોય, સામેથી આવતી સખીઓ સામે ભેટી રહી તેને તાળી આપતી હોય, તેની સાથે જઠબઠાટ હસવી હોય, બીજી સખી વાત કરે ત્યારે તેમાં ટાપસી પૂસતી હોય, કઠુમરકરીમા સોગન ખાવા સાથેની સખીને મળે હાથ મૂકતી હોય, આવી અનેક થટના કરવી હોય, છતાં આખો વળત એનું ધ્યાન તો મામા પસની ગાગરમા જ હોય છે એવો ભાકા નજરે એના જઠબઠાટ અને ધમધમટાટની પાછળ

પાંચાતર—પાંચ—હાહા. રિસ-રિસે હસે-હસે.

રાખાઈ—સાપાઈ = પાંચ-સાત. સાહેલીયાં = જઠેનખીઓ, સખીઓ. કિરમિર = હબીમળીને. સાથે થઈને પાણી ભવ = પાણી ભરવા-ભરવા ભવ. તાલી દિયે = મસ્કરી કરવી, હાંસી ઉડાવવી, ને સામ સામે હાથ બગાડી રસતબો બતાવવ મસ્કરીમાં કરવો. જઠબઠાટ = મેડિથી જવાળ કરીને ચપ્પાળા = ચાપર, પાણી ભરવાનું નાનું વાજણ. દિલીયાં મેલા પાણે ચપરા કહે છે.

એની 'મુરત' તો ગાજર ઉપર જ રહે છે તેમ જ પ્રાણી કઠાણ કમચોરે સસારમાં હોય કે પૌદ્ગલિક પ્રસંગમાં આવી પડ્યો હોય, પણ એના મનની ઊંડી ભાવના તો પોતાના મૂળ ભેદ તરફ જ હોય છે. એની નજરમાંથી ગાજર દૂર થતી નથી, એ એ ગાજરની ઉપેક્ષા કરતો નથી. સસારમાં રહેવું પડે તોપણ આત્માનું જલિત ન થાય અને એની પ્રગતિમાં પગલા પડે એટલી દૃષ્ટિ એ પ્રાણીની રહે તોપણ એને નકારાત્મક લાજ તો જરૂર થાય. સાવધાન પ્રાણી સસારમાં રહે તોપણ એ વધારે પડું જલિત કરી ઉત્ક્રાન્તિ બચાડી નાખે નહિ. એ હસે, એલે દુકાને બેસી બ્યાપાર કરે, પણ એનાં નજર સન્મુખ જાણે જાનેથી જિનસુખજાનની લોહપતા હોય છે બિન ભેવા થવાની ભાવના હોય છે પોતે જિન થઈ જાય તેવા આગે વિદુરવાની તીવ્ર ઇચ્છા હોય છે આ બીજે લાખલો થયો. (૨)

નડુમા નાથે ચૌક મેં રે, સોફ કરે સ્મૃત સોર;

વાંસ ગ્રામી વરતેં થઈ, વાકો ચિત્ત ન વચે કહુ ઠોર રે એસે. ૩

અર્થ—(ત્રીજો લાખલો:) બળાણીઓ—નટ બહાર રસ્તા પર—ધોડમાં નાથે છે અને ચારે તરફ લોકો ભાતભાવના લાગે અવાજ કરી રહ્યા હોય છે. તે વખતે હાથમાં વાંસડો લઈ એ ઠોર પર ચડે ત્યારે એનું ચિત્ત બીજા કોઈ જગ્યાએ કે ઠેકાણે બલાચમાન થતું નથી. (૩)

વિવેચન—એક વધારે લાખલો આપે છે ઘાળીમાં પગ રાખી ઠોર પર ચાલતો નટ એવો હશે. એલાયચીક્રમાર નટડી પરના પ્રેમ ખાતર કેટલો નાથ્યો—હૂણી તે વાંચું હશે. એવો બળાણીઓ બ્યારે હાથમાં મોટો વાંસડો લઈ ઠોરડા પર ચડે છે ત્યારે લોકો એના સાહસથી જલિત થાય છે એ પડ્યો! એ ખલાસ! —આવા અનેક જૂમળવાડા હબરો પ્રેસકો કરે છે; ભસ્મભસ્મા થાકમાં નીચે ઘાટે અવાજે ઢોલના ઢોકારા દેવાતા હોય છે સહાયક નટ એને ઉશકેસ્તો. જઠ્ઠા બચ્યા સુણાવતો હોય છે અને ચારે તરફ અચેરું અને ઉશકેસ્તીનું વાતાવરણ હોય છે; પણ એનું મન તો વાંસ પર જ હોય છે પોતાની સમતા (વ્યવસ્થિતપદમ) ન છૂટી જાય, પોતે જમીન લેગે ન થઈ જાય, એ ખ્યાલથી એ હબરો લોકોના સ્વાસ માઠા અવાજ કે ઢોલના ધ્વનિની હરકાર કરતો નથી; એની નજર તો પોતાના પગના અણુકા પર અને હાથમાં પકડેલા વાંસ પર જ હોય છે આ રીતે તમે સસારના ગમે તે કામ કરતા હો, તે વખતે લોકો તરફ કે લોકોના કહેવા તરફ ધ્યાન ન આપતા તમે તમારું ચિત્ત આત્મકલિત તરફ લગાડીને ક્યારે અવસર મળે અને જિનસેવા કરુ ક્યારે અવસર મળે અને જિનસ્તવન કરુ—એ વાત પર લક્ષ રાખજો. જીવનનું સાક્ષ્ય આ છે અંતિમ ભેદ

પ્રકાશ—ઝોઝમે—ઝોઝમે ઝોઝન જાન—મોઠ વાંસ—વાંસ વરતેં—વસ્ત્રે

રાગદાર્થ—નડુમા = નટ, બળાણીઆ. ઝોઝમે = બળરમાં મોઠ = બોલાર બળના પન્નિસ લખ = સેંકે, ૮ તરે, મોટી સખ્યામાં, ભાતભાવના. મોર = અવાજ જૂમળા. વાંસ = વાંસડા, બાંનુ. મ્હી = પકડી, લાખમાં લઈ વસ્તે = ઉપર (ઠોરડા ઉપર) પ્રેસ ખચવાનો ઠોર. કહુ = કોઈ ઠોર = ઠેકાણે.

પ્રાપ્તિ એ માથે છે-એ જાતને રજો વિસારવા. તમે તમારા ક્યેવ પ્રભુચરણસેવા પ્રત્યે
જયેવા પ્રભુજીવનન પ્રત્યે જ્ઞાપો વળત સુરત શબ્દા કરી. જ્ઞાવી જાણિત જાણરી તે જ
તમારુ જૈદિક અને પારલૌકિક કાર્ય કરી એમ બ્યજથી સુખી રીધું છે (૩)

जुझारी मनमें जभा र, कामी के मन काम;

‘आनन्दपन’ मसु युं कहे, इम स्था भगवतका माम रे भैसे ४

અર્થ—જેમ જુગડીઆના મનમાં જુગાર હોય છે તેમ વિવશાસપૂર્વકના મનમાં સિવજી (જમણા ઢરી રહેલા) હોય છે આનંદમય પ્રભુ કહે છે તે પ્રમાણે તમે જાગૃતાનના નામનું જીવન કરો. (૪)

વિવેચન—સહોપમા કહીએ તો ભુગારીના મનમાં ભુગટા તરફ જેવો પ્રેમ હોય
 છે તેવો વમાસ કિલમાં પ્રભુભક્તિ અને પ્રભુસુખજાન તરફ પ્રેમ હોવો ઘટે જાણના કામી
 યુગ્મ જેમ સર્વત્ર પોતાની સતમને ભુજે છે એની બાલીબાલી કે પ્રવૃત્તિમાં ઇદ્રિયવિવેચનો
 વાસના જ હોય છે વિષયની ઇચ્છાવાજા પ્રાણીના મનમાં કામ કામ અને કામ જ હોય
 છે તેવી રીતે તમ જાણના સારાને ભગવતમય ભુજે એને માટે વહસા કરે, એને
 માટે જીવી પ્રબળ ઇચ્છા કરે, એ મને ત્યારે સર્વ મનુષ્ય એ દૂર હોય ત્યારે ભુવન
 જગતુ નિરુત્સાહી, કમ વગરનું ધર્મ પ્રભુ—જાવી વૃત્તિનું પોષણ કરે, એટલે વમારો રસ્તો
 સાફ છે જાદશ સંપૂર્ણ છે અને જાણ વગરના જાદાકેશનો જવત છે એમ જામજનું. (૪)

ઉપસહકાર—આમાં હજને સ્થાન ન હોય, મનના મનાવણાં ન હોય, એમાં માત્ર અવસ્થા ઉભયગ્રાહી હોય, લુંઠવનના હાથ હોય, પ્રેમના સિબન હોય, જ્ઞાનદના મેઘ હોય. આવી રીતે ખૂણ પ્રેમથી અત્યંત ધનસાથી, અવસ્થા ઉભયગ્રાહી પ્રભુસેવન તરફ જને પ્રભુસુલગ્ગાન તરફ હે મનહા! પ્રેમ હજાવ, એના ઉપર સ્થિર થઈ જ, એના ઉપર ચારી જા. માલુસાની ખરીદા આપવા અણુનની નજરે એમ જાણની જાણી અને છેલ્લે પાકાનો મધ્યજાત જ દેખાતો હતો તેમ ઉપાસી જાણ કે કાન છતાં વમાનુ ધ્યાન વરણસેવા કે સુલગ્ગાન ઉપર હાથે તો પહોંનો મગજ જડી આવરી જ્ઞાનદરન પ્રભુ તમને હજામણુ કરે છે કે હે મનહાઈ! તમે જા રીતે હજવાન સાથે એકતાન થઈ જાઓ, જા રીતે જોને માટે તાહાવેલી જગાવો, જાહા કાર્તમાં નિર્દોષ જાવ જાવે, સાચીજાવે પહેવાનુ કામ કરવાની આવશ્યકતા આવે અને આંતર જીવન પરમાત્મસુલગ્ગાં રાષ્ટ્રીમાથી જાણ ત્યારે જા દયા વામ જને જોની તાહાવેલી હાથે તો જોવા યવાની જાવના જાવે. જહું રહસ્યથી જાણપૂર આ સૂચનો છે જો જીની જાણવા ચોખ્ખા છે (૬૫)

ਪਾਸ਼ਟਕ—੧੫-ਰੁਪੇ. ਭਾਗੀ ਦੀ—ਭਾਗੀ ਦੀ

शब्दार्थ—भूजारी=भूजारी, भूजालि=भूजा=लुप्त, हूल=हानी=विपत्ति, निवृत्त=प्र, प्रसी
मास्यन्, पुं=मेम. स्त्री=दी, शम्भे, वाह करो.

શ્રુતિઠા—આપણું ઘડતર વિચારીએ તો તેમા જે પ્રકારની સ્થિતિ દેખવામા આવે છે આપણે બાહ્ય વ્યવહાર અને આપણે અંતરગ વ્યવહાર બાહ્ય વ્યવહારમા આપણે સ્વપ્ન સંબંધના ભાવ જાળવતા હોઈએ છીએ અને અંતરગમા ચેતન સાથે વ્યવહાર કરતા હોઈએ છીએ. આ બાહ્યાત્મકતા અને અંતરાત્મકતા પર આપણે અનેક દૃષ્ટિ બિન્દુઓથી વિચાર કરવાના રહે છે કારણ કે જ્યાં સુધી આ જાણેના વર્ણવત આપણા ધ્યાનમા ન આવે અને જોની સાથેના વર્તનમા જોના અંતરગતા અને ત્યાગ કરવા ચેત્ત્વ ભાવ સમજ તે નિર્ણય અનુસાર વર્તવાને જોઈવી ન શકીએ ત્યાં સુધી આપણે નિમ્ત્તાર થવો નથી. બહિરાત્મકતામા આપણે અનેક પ્રકારના વ્યવહારો કરતા હોઈએ, રાગદ્વેષથી રગાઈ જતા હોઈએ, શાંતિ, પક્ષ, લાલ, લોભ, માનમસ્તબાથી વણાઈ જતા હોઈએ, તે વખતે આપણે ઘોટે ભાજે બાહ્ય ભાવમા રમણ કરીએ છીએ અને આપણે બંદો અવસ્થાવશે છે તેને વિચારી મૂકતા હોઈએ છીએ. ઈર્ષ્ય, ધન, સ્તિષ્ઠ અને રાગદ્વેષના જે કોઈ આત્મિકાંતરો હોય તે સર્વમા સુખવતલા બહિરાત્મકતા વર્તતા હોય છે.

આ બહિરાત્મકતા પર વિજય કરવો અને અંતરાત્મકતાને પકડી લેવી એ આખા યોગમાર્ગની ચાવી છે. અંતરાત્મકતામા સંયમને યાસ સ્થાન છે. ઈન્દ્રિયો પર વિજય, કષાયો પર વિજય, રાગદ્વેષની પરિણતિ પર વિજય એ જોના નકાર (Negation) વિભાગ છે. બંધારે ધ્યાન, અપ્રમત્તતા અને એકાગ્રતા એ જોના રચનાત્મક (Constructive) વિભાગ છે.

આ અંતરાત્મકતા અને બહિરાત્મકતા વચ્ચે અનાદિ કાળથી પરસ્પર વિરોધ ચાલ્યા કરે છે. પ્રાણી પોતે આ વાત સમજે છતાં અનેક વખત બાહ્ય ભાવમા ક્ષિત્તી પડે છે અને ન કરવાનું કરી બેસે છે. જોને ધનના ભામા લાગે છે જોને કચનકામિનોના કષ્ટિવ વરવો થાય છે અને જો અર્થ હેતુ કે પરિણામના નિષ્કાર કર્યા ગિલાય તરફ દુનવવી થઈ જાય છે અને નવાણુને ધકેલે ચલાં બચે છે. જોમા વળી કાઈ ખટ્ટા થાએ, કે પોતાને જાણે કે સંજો કોઈ દુઃસહાયી પ્રસંગ જની આવે, ત્યારે જો પાછો થોડે છે સદૃજ વિચારમાં પડી જાય છે. પોતાને સંપૂર્ણ સુખી કે ભાગ્યશાળી માનવાની માન્યતામા પોતાની ભૂલ કે મતો જામ રહે છે અને કાઈકે યોગસરના માટે છે ત્યાં વળી જોકાલ લાલચનો પ્રસંગ આવે કે પાછો લપટી પડે છે અને નીચે વધારે ઊંડા બાહ્યમા ગમકતો જાય છે.

બાહ્યાત્મકતામા લપટાવનારમા કષાયો અને નોકાચો સુખ ભાગ ભજવે છે. જો ઉપસવ ચાતાવેદનીય, ભત્તિ અને નામ કર્મો, અવસર કર્મોના ક્ષયોપશમ, શારીરિક

અનુકૂળતા, પ્રતિકૂળતા વગેરેનો પણ જોમા હાથ જરૂર હોય છે પણ જોની પ્રાપ્ત્ય તે કપાયોને જ અવલોકે છે આ કારણે કપાયનો અર્થ જોકે સ્થાને કય જોટલે 'સત્તાર' તેના આશ્રમે જોટલે લાભ જોમ કરવામાં આવ્યો છે અને જરૂર જો સુમુક્ત નામજિવાન કરવામાં આવ્યું છે એટલે ઉદ્ધવ અને નોકપાયો પણ બાહ્યાત્મભાવમા પોતાનો સારો ફાયદો આપે છે આ પ્રોત્સાહના આપ્યા કુટુંબનો અસખર પરિચય કરવાની જરૂર છે, તેની સાથે કાર્ત્ત્વ કરનાર ચારિત્ર ખર્ગીયાળના કુટુંબી સમયનો અભ્યાસ કરવાની પણ જોટલી જ જરૂર છે અને આ પ્રોત્સાહ અને ચારિત્રશાળના જુદા જુદા સુભટો, સેનાપતિઓ અને હવાસારો વચ્ચે ચાલતી હાલત સમજવાની પણ જોટલી જ જરૂર છે આ હાલતની વિશેષ મહત્ત્વની તે શ્રી ઉપમિતિભવમપચાકયા મા મળે તેમ છે, જોનું સાદુ અનુકરણ શ્રી ઉપમિતિભવમપચાકયા વૈરાગ્યપદ્ધતિ મા છે આપણે વિચારક હોઈએ તો આપણને જરૂર જોવસવે તેવી અનેક વાતો ત્યાંથી પ્રાપ્ત કરાવે જોવી સ્થિતિ છે અને જોકે વાર સામે જોવાને જાહેર જરૂર જોવાની રીત સાંપડે, નિમિત્તકારણને જાહેર ઉપાદાનકારણને શોધવાની સ્થિતિ જિજ્ઞાસા થઈ આવે અને જાણકારીને જાહેર જાતરને અપનાવવાની ધૃષ્ટતા થઈ આવે તો માત્ર થઈ જાય.

૫૪
(૨૪-૫૫મી)

મરી મરા નાહેરી અતિવારો, મેં છ જામન કિત જાઝ ?

કુમતિ પિતા જમના અપરાધી, ન ઠવાઈ જ અમારા મરી૦ ?

અર્થ—અહીં (સખીઓ) ! આશ નાચ-પતિદેવને ખૂબ વારો, સારી રીતે સમઘવેલું આ મારા ભોજનના કારણે છપાડીને કંઈ બાઈ ? કુમતિના જાપ તો માગણવતના-અધમ-હસકા છે અને બાંતે શુનેગાર હોઈ સજાપાત્ર છે. તે કાઈ આશ જન્માશ નજવા દે કે મને આશ વાનાં કંઈ દે તેવું નથી. (૧)

વિવેચન—તેતિશમા પદમાં પતિવિરહે કસ્વાસનું ઠેકાણું નથી એમ સ્પષ્ટપાત કરી અને તેતિશમા પદમાં મિત્ર વિવેક પાસે મીઠી વાતો કરી કસ્વાસ બાળવવાની સુમતિએ વાત કરી અને સોજમા પદમાં સુમતિને પતિ મેળાપ માટે નિશ્ચિન વાત બોલી જતાવી અને અનેક સ્થાને વિસ્ફગન ગાથા બાહરવાની મેઘલી વાતો વર્ણવી અને કાઈ કાઈ સ્થાને કુબુદિ કુલગને એના સાચા સ્વરૂપમાં જતાવી, પણ કૈતના-સુમતિનું કાઈ વસ્તુ નહિ, અનુભવમિત્રની હરિમાનગીરી કામ જાળી નહિ અને વિવેકમિત્રની સલાહ કૈતનદેવે સંપૂર્ણ પાળી નહિ. એટલે પછી સુમતિ-મદદાને તો કંઠગાટ કરવાનો જ રહ્યો.

અરે મારી સખીઓ ! તમે આશ પતિદેવને ખૂબ વારો, મારી સ્થિતિની એની પાસે જોગવટ કરી એને જાહેરો બધ કરી દો. હું જુવાન મેથી આશ પતિદેવની સહ બેઈ બેસી રહેલી, તે મારું ભોજન હાઈને કંઈ બાઈ ? મારાથી કાઈ પરવશી કે વેરવાની જેમ ઘેર ઘેર જોડુ જ ભટકાવ ? આ તો મને મૂક માર પડે છે. મારાથી કાઈ કંઈ જતું નથી અને સહુ જતું નથી; અને મારે છતે બધીએ બધી વગરની સીની હયા સોત્રવવી પડે છે. તમે આશ પતિદેવ પાસે મારો આ પોકાર સ્પષ્ટ કરો, અને મારી સાચી સ્થિતિ પર એમનું ધ્યાન ખેંચો. તમે એમ કહો છો કે મારે પદધુ પાનું નજાવી દેવું, પણ તમે મારી શોક કુમતિની કંઈ સામળો. તમે એ કુમતિના કુટુંબીઓનો વિચાર કરો તો વમને જણશે કે મારાથી એની સાથે રહી શકાય તેવું જ નથી. એનો જાપ સીજ માગનારો અને અન્યને સીજ મગાવનારો છે અને તે જપસંત પોતે અનેક પ્રકારના અપરાધ કરનારો છે. કુમતિનો જાપ મહામોહરાજ જ હોઈ શકે એનું કુળ નીચ છે એના આચરો અધમ છે એનો

શબ્દાર્થ—મરી = મેરી, અગ્નિ અગ્નિ સમેલન કરવાનું પદ. મેરી = મારો. નાહેરી = નાખો, ખતિ-એનો. અતિવારો = ખૂબ અટકાવો, સારી રીતે મના કરો. ન = હું. તેજન = સુવર્ણ, જુવાનનો. માર તે = છપાડી કિત = કંઈ. પિતા = જાપ. જમના = અધમ, પુષ્ટ નતિવા વિવશી. અપરાધી = કુનેશાર. જવાડે = નજવા દે, માફવા દે. જ = વહનું નાનું રૂપ. નિશ્ચયાર એકવચન. જમારો = જન્મારો.

૧ પ્રત્યાધી આ પદ અને મળુ નથી. તેથી કાઈ પાઠકાર જોજન્ય ક્યા નથી. -વિવેચનકાર

પરિવાર તુચ્છ છે, અને એ બાતે મુમતિનું જોર ન થવા દેવા માટે ભારે કારણોનો સ્થે
 છે અને રોગ અને કષાય-વિષયના ઈચ્છાને તેજાર કરી ભારે ઉપાધિ કરે છે. મુમતિ કહે
 છે કે તો મારા જ મારાને નભવા દેવા નથી, અને મારા કોઈ કામ થવા દેવા નથી, અને
 પતિને રજા, જન્યની મુઠે છે આવા સંયોગોમા માત્ર ભરજોબન લઈને મારે તે કયા જન્ય ? (૧)

મળા મારી ક મળાઈ ફીની, ફોન વાપ ઉપમારા;

ફરા ફરીયે જન વાક ફરુદ્ધ મેં, મિન મેરી કામ ચિતારા મરી ૨

અર્થ—મારો માણસ જાણીને એની સાથે સુખપણું-સુખ જોડ્યો, પણ જા તે કું
 વાપ આવીને નહય ? (કે હું તો એનું માત્ર પણ જોવા પામતી નથી.) આ માસ પોતાના
 ઘરના કુટુંબી માણસો, જેણે મારા કામ વડન જમાવી નાખ્યું અને મારા લાલકવાલ કરી
 દીધા, તને તે શું કહીએ ? કેવી રીતે કેવો કપોટા આપીએ ? (૨)

વિવેચન—જુઓ, તમને એક બીજી વાત પણ કહાઉં મેં તો મારા પતિદેવને
 સાગ માણસ મારીને એની સાથે સુખપણું કયું મેં વિચાર કર્યાં કે એ પતિદેવમા જનવ-
 માન, જનવદશન, જનવસાસ્ત્ર, જનવવીષ વગેરે ગુણો ભરેલા છે. એ સત્તાત્રતે જનવ
 મુખના મળી છે મારા પતિદેવમા કોઈ ગુણની ખાતરી નથી. અને જા તો ઘરમાથી જ આવત
 નીકળી જાય. મારા કોઈ મદાપાપનો ઉદય થયે, કે શું જઈ ગયું, પણ મારા તો જાતારે
 સુખ જમાવી નાખ્યું છે મારા ઘરનું ઠેકાણું નથી. મારા નાથ મારે ત્યાં જ સુખ મૂકવા
 નથી અને એ સુખ કળ્યાસ જેણે ઘરનું જ કુટુંબ છે કુમતિ, એના પિતા એના સગ-
 મનેદી સુખ આપીને એકાં થઈ ગયા છે અને મારા ઘરમા જ હું પરદેશી હોઉં એવી
 મારી સ્થિતિ કરી મૂકી છે ! આવા મારા પોતાના ઘરના કુટુંબને કહેવું પણ શું ? એ
 ઘરના માણસોએ અને જીવતી છાત્ર મરેલીની સ્થિતિમા મૂકી દીધી છે આવા પ્રકારને
 કળ્યાસ મુમતિ પોતાની સખી પામે કરે જ પાતે એની જવાબદારીને જાણે પોતાના
 કોઈ જાણના-અજાણના થઈ ગયેલા પાપને યાદ કરે છે એ આશ્ચર્યના સતી પતિને કપોટા
 આપતી નથી પણ પોતાની કોઈ જાણ થઈ ગયે એવી વિચારવાને જાણે આપમાવશેકાન
 કરે છે અને સખી પામે વસાગ કારી ઉદ્ધારરૂપે પતિને વારવાર કરી જતાં છે. અને
 જ ઘરના કુટુંબે કામ જમાવી નાખ્યું છે તંબ વરજે એક જતાં છે. (૨)

ઉપસંહાર—આ પદ્યના આખરે આનંદજન નામ નથી આવતું > વિચારવા જેવું છે.
 આ પદ્યમા એક-મે વાત આજ આનંદજનની છે આજા પદ્યો મુજા તા પરજર રજાગ

મતાર્થ—અમા = કાગે, ઉત્તમ, દેહ (અમા) જાણી = જાણીને સમાર્થ = સુખપણું, સુખ
 ધરતી = કરી કીન = કુટુંબ પાપ = રોગ, ઉપમારા = ઉપમા થયે, નીકળે, આવી પડેલા કપા = શું
 ખા જા કરી = પાતાના કુટુંબને = કુટુંબને બિન = એકે તમે = મારો નિવાસ = જનની નાખ્યું
 કામ નિચારે = માત્ર કામ જમાવી કરી નાખ્યું મારા લાલકવાલ કરી નાખ્યા

પતિની વિરહી સતી પત્નીના ઉદ્ગારોને જો પતિદેવની-પોતાની વર્તમાન સ્થિતિ પર ધ્યાન જેવવાનો છે એમા સતી સાધ્વીની ઝકળામણ છે અને એમા સ્કંધ છે સતી સ્ત્રીઓ વર્ષો સુધી વિરહ ખમી છે પણ એને જ્યારે પતિને ઘેર આવવાની આશા પણ ન રહેતી હોય, ત્યારે જરૂર એને ઝકળામણ તો થાય જ તે વખતે પોતાની બહેનપણીઓ આજળ ને પ્રકારની વાતો-વિચારો નીકળી પડે તેનો આ પદ નમૂનો છે

કેઇ પણ જાને છેડે 'આનંદધન' અભિધાન ન આપ્યું હોય એવું બાલુવામ નથી. અભિધાનની જેસ્કાજરી પદના કર્તૃત્વપણાને જો સકા ઉત્પન્ન કરે તેમ છે કાણુ કે જ્યાં પદોની પ્રણાલીથી એ ભિલટી વાત છે આ યથાર્થપદ વિષયને જાત્ર સ્થાન નથી જાડી તો કુમતિ-કેતનાનો કકળાટ સાજાળી એવું કામ જગાડનારને યોગ્યખવાની પ્રેરણા છે છેવટે એક વાત તરફ ધ્યાન જેવું જરૂરી છે કુમતિનું કુટુંબ પણ ઘરનું જ છે તે પણ જાદર ઘર કરીને બેસી જાય છે અને અત્યારે તો પતિદેવની માલિકી સ્વાધીન કરી બેઠેલું છે ઘરના માણસને કાઢવામા મુશ્કેલી છે તેના કરતા ઘર કરી બેઠેલાને કાઢવા વધારે મુશ્કેલ છે, તો પછી આ ઘર કરી બેઠેલ કુમતિ અને તેના સગાંને દૂર કરતા કેટલો વખત અને કેટલી શક્તિનો ઉપયોગ કરવો પડે એ વિચારથી કુમતિ પોતાનો જ માથો જગાડી મૂકનાર માટે જાણના કે અપરાધી જેવા આકરા શબ્દો વાપરે તેમા કોઇ કે ઈર્ષા નથી પણ વસ્તુનિરૂપણ છે પદ અથવાહી છે અને ભાવા વગેરે દૃષ્ટિએ એવું કર્તૃત્વ સકાર્પક છે (૬૨)

પદ મત્તાણુમુ

ભૂમિકા—શ્રી વીરકંઠદેવને વીતરાજ કહેવામા આવે છે તેની પાછળ બહુ મહત્વનું સ્કંધ છે દુનિયામાં રણ ૧૦૦૦, દુનિયા સાથે યુદ્ધ કરાવનાર અને દુનિયા સાથે અપવિત્ર કરાવી દીધાને આકાશ જનાવનાર મહારાજાના બે પુત્રો રામકેસરી અને દેવત્રયેન્દ્ર છે તેનું વલ્લભ ઉપમિતિભવપ્રપચ્ચાક્રાના આશા પ્રસ્તાવમાં વિસ્તારથી એવા યોગ્ય છે આ બંને પુત્રો ભારે આકાશ હોવા છતાં તે બંને પૈકી રામકેસરી વધારે રણજીવ નારો થાય છે એ મીઠો કુટુંબ છે ન કળાય તેવી રીતે અદર પૂચી જનાર છે વિષયા ભિલાષ એનો મત્રી છે એના સ્પર્શન, રચના, પ્રાણ વધુ અને ઓત્ર એ નામના પાંચ જથ્થાઓ છે અને આ જગતનો આખો પ્રપચ રચનાર એ વિષયો છે દેવ દેવાવમા ભવકર લાગે છે સામાને કળાઈ આવે તેવો અને કપડો ખવડાયે તેવો ખાધાથીઓ ભેદ છે ત્યારે આ રામકેસરી તો અદરથી કામ કરી પાણુ કાઢી નાખે તેવો આકાશ મુસરી હોવા છતાં દેખાતો દાહ્યોકમરો લીકરો છે એ પોતાનો દોર માણસો તરફ વધાવે છે ત્યારે ભાઈભાડુ સગા-સ્નેહી, મિત્રમા પ્રાણીને આસહજ જાનાની દે છે અને એ વસ્તુ પર

પાતાના દોર મૂકે છે ત્યારે ઘર, ઘરેણું, સત્તરચિહ્નાં, ધનદોહત, ખજાના, વસ્તુઓ અને બીજાંમાં પાતાનું સામાન્ય સ્થાપે છે.

રાજના વિષયે લાંબા વખત ચાલતા નથી. એ તો શેરડી ખાધા પછી કુચ્ચ રહે તેટલું પણ લાકી રહેવા હોવા નથી; માત્ર પાતાની પાછળ વિચારનું કુચ્ચ, કચવાડનો કંગાડ અને નિઃસાસાની ચરપસા જેની તરતમતાના પ્રમાણમાં મૂકી જાય છે તેટલા માટે આનંદજીના યોગમાં સ્વપરના વિવેચનને મુખ્ય સ્થાન અપાયું છે. આપણે કેવું બીજે, આપણે પર સાથે સંબંધ શે કાણે છે કેટલા વખત સુખીનો છે અને કેવી રીતે ખરિદ્યામ પામવાનો છે તેની વિચારણા સાથે પર વસ્તુને પર તરીકે જોળણવી, તેના સ્વભાવનો અભ્યાસ કરવો, તેના સંબંધને સાચા સ્વરૂપે જોળણવો એ સાચું આત્મશુદ્ધિ છે અને તદ્દનુસાર વર્તન થાય તો જ તે સુખિ છે. આ સ્વપર વિવેચનમાં આત્મિક અને અનાત્મિક વર્તણૂક જણવો, કેલે ઘર, ધન, માલ સર્વના પરમાં સમાવેશ થાય છે તે વાતની યોગ્યતા કરવી અને તદ્દનુસાર વર્તન કરવું એ સાચું યોગીભવન છે. સાધ્ય તરફ પ્રયાણ છે અને ભવનનો ધાર છે માટે જ દ્રવ્યોમાં પુદ્ગલ દ્રવ્યને બરાબર જોળણી લેવાની જરૂર છે. પુદ્ગલના ચાર ભેદ છે સ્કંધ, દેશ, પ્રદેશ અને પરમાણુ. પ્રત્યેક સ્કંધમાં સજ્જ, અસજ્જ કે અનવ પ્રદેશ હોય છે એ સ્કંધનો એક ભાગ અથવા કંઈ પણ ન્યૂન ભાગ તે દેશ, અને એનો સપૂણ જ્ઞાનીની ભુક્તિએ પણ એક ભાગના બે ભાગ ન થઈ શકે એવો અતિ સૂક્ષ્મ સ્કંધનો અભિન્ન ભાગ-નિર્વિભાજ્ય રૂપ-તે પ્રદેશ એ સ્કંધની સાથે અથવા સ્કંધરૂપે હોય છે ત્યારે તેને પ્રદેશ કહેવામાં આવે છે અને સ્કંધથી ભિન્ન કલ્પના થાય ત્યારે તે પરમાણુ કહેવાય છે. અભારે સૂક્ષ્મશરીરક વચ્ચે જેવી શકાય છે તે પણ સ્કંધ છે અને પાર્ટિકલ (Particle) અથવા એટમ (Atom) નામથી બાહ્ય-દેખી શકાય છે તે પણ સ્કંધ છે અને ઇલેક્ટ્રોન (Electron) પણ સ્કંધ છે. પ્રદેશ કે પરમાણુ અમલગુણી દેખી શકાતા નથી. વિશિષ્ટ જ્ઞાનથી દેખાતો પરમાણુ એ પુદ્ગલનો અતિમ અવિભાજ્ય ભેદ છે.

પુદ્ગલને પણ ઝખ, રસ અને સ્પર્શ હોય છે. વર્ણ પામ છે : કાવો, લીલો, લાલ, પીલો અને સફેદ. ઝખ બે છે સુગંધ અને દુર્ગંધ. રસ પાંચ છે : કઠવો, વીંચો, કવાચકો-તુચ્ચ, ખાટો અને મીઠો. સ્પર્શ આઠ છે : કઠિન, સૂક્ષ્મ, શુક્ર, લઘુ, શીત, ઉષ્ણ, સ્નિગ્ધ અને ચીકણો. આ રીતે બીસ ભેદ થાય છે. એ પ્રત્યેકના સજ્જાત, અસજ્જાત અને અનવસેદ તરતમભાવથી થાય છે. બીકાશ બીકાશમાં વધતાઓછાપણુ હોય છે તેમ જ સુવાળાપણમાં પણ વધપટ-ફેર ઘણો હોય છે એવી પ્રત્યેક પુદ્ગલમાં તારતમ્ય પ્રમાણે સજ્જાત, અસજ્જાત અને અનવ ભેદ થાય છે.

પુદ્ગલનો સ્વભાવ પૂરણ-અભવનો છે. શબ્દ, અધાર ઉદ્યોત, બ્યોતિ, છાયા, આતપ એ એનું બૌદ્ધિક લક્ષણ છે. શરીર, વાળી, મન નિઃશ્વાસ અને ઉચ્છ્વાસ એ પુદ્ગલોનું

કાર્ય છે તેમ જ સુખ દુઃખ, હવન, મરણ એ પણ એનો ઉપકાર (કાર્ય) છે આ વાત ખાસ સમજી લેવા જેવી છે- આપણુ શરીર પુદ્ગલનું જ બનેલું છે આપણે બોલીએ છીએ કે વાણી પૌદ્ગલિક છે વચન કે ભાષા એ પુદ્ગલરૂપ છે આપણી સ્મરણશક્તિ, સુવેદન વિવેચનને સમઘન આપનાર દ્રવ્યમન પણ પુદ્ગલ છે અને આસોઆસ લેવામાં આવે તે પ્રાણવાયુ પણ પુદ્ગલ છે અને તે જ પ્રમાણે પ્રીતિરૂપ પરિણામ આતાવેદનીયના ઉદયથી થાય તેને સુખ કહેવામાં આવે છે તે, અને આસાતાવેદનીયના ઉદયથી થતો ખરીવાપ, જેને દુઃખ કહેવામાં આવે છે તે પણ પુદ્ગલનું કાર્ય છે પુદ્ગલ પરિણામી રૂપ છે મૂર્ત છે સપ્રદેશી છે અનેક છે ક્ષેત્રી (આકાશ (space) ક્ષેત્રમાં રહેનાર) છે સક્રિય છે અનિત્ય છે, કારણરૂપ છે અકર્તા છે લોકભ્યાષી છે ક્ષીરનીર પેઠે પરસ્પર અવગાહ હોવા છતાં પ્રવેશ શક્તિ છે એટલે અન્ય દ્રવ્યમાં પ્રવેશ કરેલ છતાં કદી તદ્દપ થઈ જતાં નથી. એનો અધોગમન સ્વભાવ છે અપારે હવનો ઉપગમન સ્વભાવ છે

સ્કંધની સાથે પ્રતિબદ્ધ થયેલ નિર્વિભાજ ભાગને પ્રદેશ કહેવામાં આવે છે અપારે એ છતાં પદ્મી ગયેલ નિર્વિભાજ ભાગ હોય ત્યારે તેને પરમાણુ કહેવામાં આવે છે આ છેલ્લો નિર્વિભાજ પરમાણુ કારણરૂપ છે જ્યારે નિત્ય છે સૂક્ષ્મ છે અને ઉપર જગાવેલા પદ્મી એક રસ, એક ગંધ, એક વણ અને બે સ્પર્શથી યુક્ત હોય છે આવા એક પરમાણુનું સ્થાન ઉદ્દિશથી ઘર્ષ શક્યું નથી; એ આગમ કે જનુમાનથી જ સાધ્ય છે અને એ એના કાર્ય અને હેતુથી જનુભિત ઘર્ષ શકે છે. આપણને દષ્ટિગોચર થતા પદાર્થોનું અભિનિમ કારણ આ પરમાણુ છે અને, અગાઉ જણાવ્યું તેમ છે તે અદૃશ્ય હોવા ઉપરાંત અનિભાવ્ય છે. આ અણુ-દ્રવ્ય કેઈ દ્રવ્યનું કાર્ય ન હોવાથી એને નિત્ય દ્રવ્ય માનવામાં આવે છે અને તે દ્રવ્યરૂપે નિત્ય છે પણ એ ક્યારેક સ્કંધના અવલંબરૂપ બની સામુદાયિક અવસ્થામાં રહે છે અને ક્યારેક સ્કંધથી અલગ ઘર્ષ વિશકલિત-છૂટીછવાઈ અવસ્થામાં રહે છે આ પરમાણુની પર્વાવલંબ્ય છે અને તેને બરાબર હક રૂપ લાવવી એ આ પદનો ઉદ્દેશ છે દ્રવ્યનું આદ્ય જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય ત્યારે પુદ્ગલના સ્કંધને જોગખાશ, પ્રદેશ અને પરમાણુનો ભેદ અચ્છાદ્ય રહે, એનો પૂરણ-ગલન સ્વભાવ નશ્વરમાં આવે અને એના પરિણામમાં જાણની સાથે એની પરમાણુદશામાં રહેલી નિત્યતા કરતા સ્કંધદશામાં પર્વાવલંબ્ય પક્ષટાવી અનિત્યતા હકલમાં આવે ત્યારે પુદ્ગલ અને હવના સ્કંધધની યોગજન થાય આ રીતે દ્રવ્યનુયોગની ઉપયુક્તતા પણ ધ્યાનમાં આવે અને હવ-અહવને સમજવામાં રહેલી વિચિત્રતા પણ બરાબર સમજાય.

પુદ્ગલને સૂક્ષ્મતાથી વિચારતા એની અનિત્યતા અચ્છાદ્યમાં આવી જશે. પરમાણુ નિત્ય હોવા છતાં પર્વાવલંબ્ય નશ્વરે એમાં પક્ષટનભાવ થાય જ રહે છે અને આપણુ શરીર, ભાષા અને મન અને આપણા આસોઆસ-પ્રાણ પણ પૌદ્ગલિક છે આપણી વાત અપદ્ધ કરી દેવે આપણે અતિ ઉપદેશક પદની વિચારણામાં પ્રવેશ કરીએ. પુદ્ગલના સ્કંધો સુ ન-પાન-તિબ્ધ સનને આપીને છે એ વાત ધ્યાનમાં રાખવાથી આપણુ જદ બરાબર સમજાઈ જાય તેમ છે. સાધ્ય-જ્ઞાનોને દેહ પા તા યોગી શું કહે છે તે જુઓ —

પા'.

(રામ-કથા)

યા પુદ્ગલકા ધ્યા વિસયાસા ? ૧ મુપનેકા વાસા ર પા પુદ્ગલઃ

યમત્કાર વિમલો વે જૈસા, પાની વિષ પસાસા;

યા દહીકા ગર્ભ મ કરના, જંગમ કાંચગા વાસા યા પુદ્ગલ ?

અર્થ—અથવા તો વસ્તુનો કે શરીરનો બશોસો કેવો ? આ તો ખરેખર સ્વપ્નનો વાસો છે (આજ ક્ષણી ગર્ભ કોટલે એક જલાસ જેવો વખાસો છે) ! એ વીજળીના ચમકારા જેવો જલકારો માત્ર છે પાણીની અંદર પડાવું મૂકવું હોય તેમ તે અંદર જળા જળાર છે. માટે આ શરીરનો ગર્ભ ન કરવા, એવું અભિમાન ન આવવું; કારણ કે એનો આખર મુકામ તો જગતમાં જ થવાનો છે (લાકડામાં કે જમીનમાં) (૧)

વિવેચન—આજે કામ લેવાનું છે હાલ તુરંત પુદ્ગલ સાથે, ઘરનાર, માલમસાલ, સમરત્રિફ સવ પુદ્ગલ છે અને તે પૂરવું-ગઢનને આધીન છે પરંતુ છે આવા પુદ્ગલનો શું વિશ્વાસ કરવો ? અહિંના વસવાટ તો અલ્પ એક સ્વપ્નની માથા સરોપડો છે. સ્વપ્નમાં એવું કે યજ્ઞ મળતું અને આંખ ક્ષણી ગર્ભ આવે એક જલાસ !

તા. ૧૪-૪-૧૯૪૪ને શેષ મુનર્ધમાં નવરે એવું લલાચિપતિ હતા, કરોડની આસપાસ ખેંચી ગયા હતા, સ્ત્રીમણ કાફેળાનો એક ધડાકો ઘણો, કાચપદર મિનિટ પછી બીજે થયો, શું થયું તે સમજાવું નહિ, ઘરનાર વગરના ઘર્ષ ગયા, જમાવેલી મૂડી અને વસાવેલ ધસવખરી મૂડી નાસી છૂટ્યા અને સેવેલા ધનનૈભવનાં સ્વપ્ન કઈંકના જલાસ ઘર્ષ ગયા. આજે તો આપણા જીવનમાં મુખ્યના એક નવરે એવા !

આ મુદ્દા પર બે મુંઝવે ઠાળતા આપે છે. ધીર અધારસં શત હોય, માથે વાદળા ઘડી આવેલાં હોય, પોતાની આસપાસ એક હાથ છેડે શી વસ્તુ પડેલ છે કે મેંવું પ્રત્યક્ષ છેડેલ છે તે પણ દેખાતું ન હોય, તેવા અધારમાં વીજળીના ચમકારા માત્ર ત્યારે જસ જળકાટ નવરે પડે છે પણ બીજી ક્ષણે તો ધીર અધાર અને કાંકા મારવાનું જ આજ સ્થે છે. તેના જેવો આ પુદ્ગલનો સમય છે જસ મળતું જાણુ ન જાણુ ત્વં ક્ષિપકા કોટલે એક જલાસ છે અને પાણુ અધાનુ ધીર છે અથવા પાદના પડાસાને

શબ્દાર્થ—વા = (અવ્યય) અથવા. સ્વનામ હોય ત્યારે વિશક્તિ બાસ્તવ પડેલાં વસ્તુ સક્ષિપ્ત રૂપે જોતા અને વજાને નામ કરતાં નાછળા અન્ય સર્વને બાજુ પડેલા સ્વપ્ન. પુદ્ગલ = ૧૫-૨૫-૩૫નાં વસ્તુ સરિર (નૌક). વિસયાસા = વિષય, કારણે. મુપનેકા = સ્વપ્નના. વાસા = વાસ ધર. ચમકાર = તિલ્લ, ચમકારો, જલકારો. વિમલો = નિર્મલો, ચપલા, વિદુત. કૈલાન્નેવા. ખાસાં = ખાંડની પેના જેવી જમાવટ. દેહી = શરીરધારી જીવ, શરીર. જવ = અભિમાન. વાસા = વસવાટ, ધર, એક દેહજે હમેશને તરે રહેતું તે.

૧ પ્રત્યાંશી આ પદ અનુ નથી અને તેના પાદોત્ર પ્રાપ્ત આ નથી. -વિવેચનકાર.

પાણીની વચ્ચે મૂક્યું હોય તો કોને ગળનાં વાર થી? તે જ પ્રમાણે આ પુદ્ગલ વસ્તુ, ઘર, શરીર કે મિલકત સર્વ વીજળીના ચમકારા છે, પાણી વચ્ચે પડેલા પતાસા જેવા છે અને કદાચ આરુ શરીર મળી ગયું હોય, પ્રમાણમાં નીરાળીપણું પ્રાપ્ત થયું હોય, તોપણ આ શરીરનો ગવ કરવા જેવું નથી. સનતકુમારે કોનો ગવ કર્યો ત્યારે બે ઘડી પછી માલમ પડ્યું કે કો તો ઝેરમય ઘઈ ગયું છે અને આખરે જ ગલનો વાસ અનિવાર્ય છે. જાણ જાણમાં વાસ કરનાર શરીરનો ભરેસો શો કરવો? કોની આસનાવાસના થી?

દેહી નો આમાન્ય અથ શરીરધારી યાદ, અહીં દેહીના ગર્વ કરતા દેહનો ગવ ન કરવો. કો વાત સળધ પરથી બધાએસતી લાગે છે અને દેહધારીનો ગવ ગણવો. હોય તો દેહ ધારવાનો ગવ ન કરવો. કો પણ બેસે તેવી વાત છે જે કોઈ સુમળ્યું પુદ્ગલની ધીપણામાં થઈ રહેલ છે તેણે બાહ્ય રાખવું કે દેહ, દેહિન્ય, પ્રાપ્ત થયેલ ધનમાલ્ય બનાના કે નાનકડું રાજપાટ કે શોભા—એમાંના કોઈનો ગર્વ કરવા જેવું નથી. કો સવર છે અનંત બુદ્ધિવાળા આત્માને જકડી રાખનાર મહામાયા છે અને અતે નાશ પામી જનાર ખારી માયા છે. કોની ઇશ્વરજનો ભોગ વિચલણ પ્રાપ્તી ન થાય. (૧)

જૂઠે ટન ધન જૂઠે જોશન, જૂઠે હૈં ઘરવાસા;

‘આનંદવન’ કહે સર્વ હી જૂઠે, સાચા શિવપુરવાસા યા પુદ્ગલ ૦ ૨

અર્થ—શરીર ખોટું છે ધન, ઘર, માલની સમૃદ્ધિ ખોટી છે અને ભેખનિયુ પણ ખોટું છે અને ઉવટે ધરવાસ પણ ખોટો છે. આનંદવન મહારાજ તો (બલુભવથી) કહે છે કે કો સર્વ ખોટું છે કલિકા છે માયાવી છે; શિવપુર—પ્રાણ—નો વાસો કો સાચી વાત છે. (૨)

વિવેચન—શરીર પોતે ખોટું છે; નધર દેહનો ભરેસો નહીં અને ધન તો જૂઠું જ છે. કો તો કોઈ ભવમાં તણ ભવ કરાવે છે પૂરની ભેખ આવે છે ધડાકા સાથે નાસી ભવ છે અને કોઈની સાથે જડું નથી અને ભેખનીઆનો લટકો દહાડા મારે છે. જન કો આર દહાડામાં પણ દુખાટનો પાર નથી. કોની સાથે સકલિત થયેલા દુષ્કર્મો થાવો અને કોઈ પ્રેમપાત્રને અગે થતી હરીકાઈઓનો વિચાર કરીએ તો આર દહાડાના લટકાને લટકો આનંદ પણ સહજ સહેલ યાદ તેમ છે અને ધરવાસ પણ જૂઠો જ છે કોઈ ઘર કે જમીન ખવસાત પેરી ચાલતી નથી. આનંદવન મહારાજ કહે છે કે આ શીને ટન-ધન-ભોજન અને ધરવાસ સર્વ જૂઠાં છે. પુત્ર-પુત્રીઓ તરીકેની માન્યતા જૂઠી છે; અમારનેદીઓના સગપણ જૂઠું છે; શ્રી, માતા કે પિતાના સળધ જૂઠું છે—સવ જાણ સળધો ખોટા છે કેટલાં નામ દઈએ? સર્વ ખોટું છે નાશવત છે દુખકારી છે દૂરથી તજવા યોગ્ય છે.

ત્યારે આ અરાજ, પેતું અરાજ, તં અરાજ અને સવ અરાજ; ત્યારે કાઈ સાચુ સાક

શબ્દાર્થ—જૂઠું = ખોટું, અસ્થિર, પોતાનું નહિ તેવું. ભેખ = થોભ, જુગાની ધરવાસા = ધરમાં. ૧૧૧ તે. ધન દી = જડું. સર્વે શિવપુર = મેલખર, મુનિપુરી.

સ્વીકાર જરૂર છે સજા માં સવ આની ગમી ? ચોગીરાજ કહે છે કે શિવપુરનો વાસ એ સાચી વીજ છે એ શાશ્વતી સુખપરપરા છે એ બાર દહાડાનું વાહરણ ન હોઈ એમાં બાહુ-ખત વગરનો-નિરતરનો આનંદ છે અને એ ખનત સુલુથી ભરેલ હોઈ સાચા વાસ છે, એ વાસમાં જસ્યા પછી કોઈ બાહી કશવનાર નથી, જ્યાં કોઈ ભાગ પડાવનાર નથી અને જ્યાંતા ખનત આનંદને પરિણીમાં કે અટકાવત નથી. એ શિવપુરવાસ સાચો છે પૂર્વપ્રયોગથી સજના અભાવથી, બધન તૂટવાથી અને તં પ્રકાશના અતિપરિણામથી કર્મના સવ થા ક્ષય થતા ચેતન હોઈને ખતે જિજ્ઞાસામાં જાણેલા બધ છે એ શિવપુરનું સ્થાન હોઈને ખતે જોકે ચોજનતા ભાગમાં ઉપર આવેલું છે પ્રત્યેક મુક્ત આત્મા ત્યાં સ્થિરતાથી રહે છે ત્યાં વસનારના બાહ શુદ્ધ વિચારના ચોખ્ખ છે —

માળ જ દક્ષિણે જે અમ્બાવાહ તરોજ સમર્પ । અસસપિટ્તિ મક્કાની અગુસ્તુ વૈનિર્વ હર્મ્ય ॥
બાહ કરના નાશથી આ બાહ સુલો શિવપુરવાસમાં ગયેલ પ્રત્યેક આત્માને પ્રાપ્ત થાય છે—

(૧) પ્રત્યેક સિદ્ધને ખનત જ્ઞાન હોય છે જ્ઞાનાવસ્થાથી કર્મના સર્વથા ક્ષય થઈ જવાથી હોહાહોસ્વરૂપને એ બધે છે

(૨) દર્શનાવસ્થાથી કર્મના સર્વથા ક્ષય થઈ જવાને કારણે પ્રત્યેક શિવપુરવાસી હોહાહોસ્વરૂપને સવ થા રેજે છે

(૩) શિવપુરવાસવાળાઓ સવ પ્રકારની બાધા-પીડાથી રહિત હોય છે મનુષ્ય કે દેવનું જિજ્ઞાસા જી સુ સુખ કલ્પનામાં આવે તેવાથી ખનતગણ અપ્રિય સુખ નિરતરને માટે એ ખનુલવે છે એનું વલુન અશક્ય છે મૂયો માલુસ તાકર ખાત તેને સ્વાદ વલુવી ન શકે પણ ખનુલવી શકે એવી એ સુખની અતિમાત્રા અવર્ણનીય છતાં ખનુલવ બમ્બ ॥ આ અભ્યાસામ સ્થિતિ વેદનીય કરના નાશથી થાય છે

(૪) શિવપુરવાસીને અક્ષય સમ્બંધ હોય છે. આ સમ્બંધ શબ્દ ખાસ સમજવા ચોખ્ખ છે. મિત્રનીય કર્મના નાશથી આ શુદ્ધ ઉત્પન્ન થાય છે.

(૫) શિવપુરવાસીની જોકે સ્થાને અક્ષય સ્થિતિ થાય છે જ મ-મરણના દેશ ટળી બધ છે જોકે સ્થાને જ્યાં ખનત સુલુમાં રમણતા કરવાને મહા મુંઝવે લાલ મને છે. આશુભ્યકર્મના ક્ષયને પરિણામે આ શુદ્ધની પ્રાપ્તિ થાય ॥

(૬) નામ અને રૂપની વિવિધતા નાશ પામી બધ છે. રેવપણ મનુષ્યપણ કે જોકે-વે-મણ-માર-પામ ઈત્રિય હોવાપણ કે શરીર, સમયણ, સસ્થાન વગેરે સવ ભાગો નાશ પામી માત્ર અર્પી શુદ્ધ પ્રાપ્ત થાય છે નામકર્મના ક્ષય થવાથી આ અર્પી શુદ્ધ પ્રાપ્ત થાય છે.

(૭) જોતકર્મના ક્ષય થવાથી અશુભમુત્તવ પ્રાપ્ત થાય છે સિદ્ધવાસી છવે હલકા પણ નથી, ભારે પણ નથી, પણ અશુભમુત્તવ છે એ કાર્મિક સત્કાર કે સન્માન રહિત હોય છે એટલે વિષયની નજરે કે સર્વે જોઈએ તેા તેઓ સત્કાર રહિત હોય છે. બાકી અશુભમુત્તવ શુદ્ધ ખાસ અર્થના ચોખ્ખ છે.

(૮) અને આત્મામાં સ્વભાવતઃ જનત જગ હોય છે એ વીર્યા તરણ નામના કર્મથી જોઈવધતું દખાઈ જાયેલું હોય છે તે કર્મનો નાશ થતાં એની જનત શક્તિ પ્રકટ થાય છે આ જનન શક્તિના ઉપયોગથી લોકને જલોકમાં અને જલોકને લોકમાં ફેરવી નાખવાની તાકાત પ્રકટે છે પણ શિવપુરવાસમાં દૃતકૃત્ય થયેલા મહાનુભાવો એ શક્તિનો ઉપયોગ કરી કરતા નથી, કર્મો નથી અને કરવાના નથી.

આ જાહ જુલુ શિવપુરવાસીના હોય છે એ વાસમાં રહેનાર પોતાના નિઃસ્વલ્પ પ્રકટ કરે છે અને તેની પ્રાપ્તિ પછી એ હંમેશને માટે થાકુ ગહે છે એ દશા માટે બનતો સુવં પુરુષાય કરવા યોગ્ય છે (૨)

ઉપસ દ્વાર—અપરંતુ વિવેચન ધર્મ બધ, પુદ્ગળ અને આત્મા વચ્ચેનો બેઠ સમબર્ત્ત બધ, મર્બદિત વિચારણામાં પુદ્ગળ ત્રમે તેજા પોતાના હાજર્તા હોય પણ તે પર છે સ્વને વિહળતા કરનાર છે એના આવા વાસથી એને દૂર રાખનાર છે અને અતે ગમે તેટલા મીઠા હાજતા હોય તોપણ પરભાવમાં રમણ કરાખનાર છે—આ વાત અનેક રીતે જુદા જુદા આકારે વારંવાર પુનરાવર્ત કરીને કહેવા યોગ્ય છે પુદ્ગળનો સ્વભાવ નીચસામી છે નાશને આધીન છે ક્ષેતનનો સ્વભાવ ઉચ્ચસામી છે અક્ષય નડપી, જ વાજાધ મ્થિતિને યોગ્ય છે અને જનત શક્તિને સમકનાર હોઈ પૂજ આનંદ આપે તેવો છે આ વિચાર જુની સાથે દેહ-શરીર પારકુ છે નાશને આધીન છે એ વાત સમબાધ તો દેહને અધ્યાસ છૂટી બધ, ઘરનો મોહ જળી બધ અને હેયે મગાવકાલા તબીબી કે માનેલા અપરજનોના સબધને આવા રૂપે જોગખાતા જનનના આદ્યો તદન પશ્ચાત્ત બધ એ વાતનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ કરવા માટે છવ અને પુદ્ગળના સ્વરૂપને જરાબર જોગખવાની જરૂર છે પછી જતર વિકાશે તેમનું જડપણું, તેનો પોદ્ગલિક સબધ તે સબધનું કારણે અને તેની અપ્રકાશીન સ્થિતિનો વિચાર કરવામાં આવશે તો કાંધ, માન, માયા લેખ અથવા હર્ષ કે માદ, બધ કે વેરોદયનો પોદ્ગલિક સબધ સમબધો, અને મોહની અજ્ઞાનતા અને મોહનો નિર્મો ખ્યાલમાં આવશે માટે આચા-જુડાનો જરાબર કે પાલેવો.

સાચુ તેને કહેવાય જે હંમેશને માટે પોતાનું બની રહે જાહી જે-પાન દહાડા સાથે રહી ઉપર ઉપરનો આનંદ દેખાડે અને બધ ત્યારે આગી પરેશાની કથારે એને સાચુ ન કહી શકાય આ સાચી વસ્તુની ચોખ કરવા માટે કુનેહ, આજ ત અને અભ્યાસની જરૂર છે વસ્તુના ધર્મોનો કોટો ખ્યાલ કરવાની આવરજતા છે અને તે અભ્યાસ આવર ગમે તેટલો લોગ આપવાની અને તેમાં જોતખાત રૂઝ આરપાર નીકરી જવાની જરૂરીઆત છે

આખા યોગમાર્ગનો સાર આ પ્રસાદીની વિચારણા છે અને એની પ્રાપ્તિ એ મુખ પ્રસાદની સિદ્ધિનું રંગ છે શિવપુરવાસ આપે છે બિર થાયો છે અનત હ આતવ છે

આપે વચાસ જુઠો છે સ્વર્ગ ॥ અમકાસ જેવો છે એટલે સાચા વાસને મેળવના મુખેજ પ્રયાસ કરવા ચોક્કસ છે અને પ્રયાસથી તે મળે તેવો હોવાને કારણે તેની ખાતર પૂરી શક્તિનો ઉપયોગ કરવા ચોક્કસ છે 'શિવપુસ્તક'ની નજીક પ્રાણી આવે છે ત્યારે એ નામકર્મની બેરહી પ્રકૃતિને ઈચ્છા બે સમયમાં ક્ષમ કરી નાખે છે સૈદ્ધાંતિકશાસ્ત્રમાં એ બહુ કમીના નાશ કરી દે છે. અમશરીરી છાવ ધૌરમાં શુભકાષ્ટાનાં ભેદના બે સમયે દેવદિક્ષિકાં પિંડાચોત્તરિકાં પાંચ વર્ણોં બે ગ્રંથ, પાંચ રસ, આઠ સ્પર્શ, પાંચ શરીર, પાંચ સલાતન, પાંચ બંધન, નિર્માણનામકર્મ, છ સવચલ, અસ્થિર અદ્યુષ્ણ, દુર્લભ, દુસ્વપ્ન, અનાદેય, અવશ્ય, છ સસ્થાન, અસુરુલુલુ, ઉપલાત, પરાલાત, ઉપ્પુલાસ, અપ્પાપ્ત, પ્રત્યેક સ્થિર શુભ, સુસ્થર અને ત્રણ ઉપાગ એ ૩ પ્રકૃતિઓ બધાં છે અને છેલ્લે સમયે મનુષ્યદિક્ષિકાં ત્રણત્રિકાં ચક્ર આદેય, સુભગ, ચિન્તનામ અને પદ્ધેત્રિકાં વ્યતિ—એ ૧ પ્રકૃતિઓ બધાં છે પછી અવશ્યમર નિઃકલક સ્વરૂપ, નિર્કર્મ આવે (નામકર્મ—આઠમી પૂજા, વીરવિજય)—આવી બધી ઢીકીકત શિવપુસ્તકમાં જતાં જતાં આવે છે અને પછી તે અનત કાળ લીલાલહેર વર્તે છે ઉપાધિના સર્વથા અત અવી આવે છે અને સ્વરૂપ—અમલુલા સાથે અર્ધાવ્ય છે એમાં પુરુષગને સ્થાન નથી, એના પર આધાર નથી, એની સાથે સળખ રહેતો નથી અને એ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવાનો આ સર્વ પ્રયાસ છે. (૬૭-૫૬૬ વિવેચન)

સત્યાજ્ઞના પદનું બીજું વિવેચન

અભિષેક—આ ખરમાં સાચી સાચામાં વણી ભરી સિવાજીનાં જતાની છે સાચાસૌથી એવા એનું કર્તવ્ય સહિત રહે તેવું લાગે છે. એ વિષય અન્યથા ચલચિત્ર પદ અત્મલક્ષીને એ સલાહ મૂકવતો નથી; એને તો ઉપલબ્ધ સાધ ત્યાંથી સાર જલ્દી કરવો છે અને તેને પચાવી છવી અલુચો છે આ દષ્ટિએ આ સાધ પદમાં બહુ માનિક અને હૃદયને અસર કરે તેવી ખાત કરી છે

આપણું પાતાનું વર્તન તથાસીએ તો અજારો કે આ પ્રાણીને અવધી વધારે પ્રેમ પાતાનાં શરીર પર, ત્યાર પછી પાતાનાં ઘરખા, માલમિલકત વગેરે પર હોય છે. આ આખી માનવતા જૂલનરેલી ॥ અને પરિણામે પરિતાપ નિષ્કાલવનારી છે એમ આ પદમાં જતાવવા પ્રયાસ કર્યો છે આપણી આખી બાલ જે વસ્તુઓ પર મદાવી છે એ વસ્તુઓ આખરે કલ્પિત છે મુદર આરસાને ભાજતા વાર ભાજતી નથી, અભિજાના ઉકરદા થતા બેઈએ છીએ મહેલનાં ખડેશ બેઈએ છીએ અને પૌદ્ગલિક પદાર્થો ગમે તેટલી બીજાની વસાબો હોય, પણ અતે એના નાશ અવરથ છે તો સમજી પ્રાણી આવી એવડી વિનાશરીત વસ્તુના સળખમાં કાચે કેમ ? આપણે એને છાડીને જવાનું અને એ પોતે વિનાશ પામવાની—આવે

જેવઠા વિનાશપથ જ્યાં જુલો છે ત્યાં જોવે માર્ગે કયો સમજી શકે? સ્વપ્નાની માયા જેવી છે તે આપણે ત્રાંબા પદમા સુપનેકો રાજ સાચ કરી માનવ ના વિવેચનમા વિચારી જ્યાં છીએ. અને જો જોઈ સીધી સાદી, અને સ્પષ્ટ વાત છે કે જોના પર લેખ લખવાની જરૂર નથી. પણ જો સીધી વાત છતાં જોઈ બુદ્ધિ બદલ છે કે જોના પર વારવાર જ્ઞાન જેમવાની જરૂર રહે છે આ આખી બાજુ જોટા પાયા પર મહાયત્રી છે જો જતાવનાર અનિત્યભાવ નાને આ પદમા સ્થાન આપ્યું છે

યા પુદ્ગલકા કયા વિસવાસા? હં સુપનેકા વાસા રે યા પુદ્ગલં

વમસ્ત્કાર વિમ્ભસી હે જૈસા, પાની વિષ પવાસાં;

યા દેહીકા ગવં ન કરના, જગલ હોયગા વાસા યા પુદ્ગલં ?

અર્થ—અરે, આ વસ્તુજોનો તે ભરેસો શો કરવો? જરૂર જો તો સુપનાના મહેલ-હવેલી છે જોનો અમકારો તો જેવી આકાશની વીજળી ઝગકારો કે છે તેના જેવો છે અથવા પાણીની વચ્ચે પડેલું ખાડું પવામું જેવો વખત ટકે તેની સ્થિતિ છે જેવો આ શરીર જમે તેટલું શોભતું કે તદ્દસ્ત લાભતું હોય તોપણ તેનું અભિમાન ન કરવું, કારણ કે આખરે તો જ જલમા વાસ થવાનો બોધાય છે (૧)

વિવેચન—પુદ્ગલનો અર્થ જ્યાં શરીર સમજવાનો છે જોમ ૫ જ શરીરવિષયક અધિક લખાવે છે અને તે અર્થ સમુચિત જણાય છે પુદ્ગલના સમૂહને શરીર તરીકે જોગ જવામા આવે છે આવા તો અનેક પુદ્ગલસમૂહો છે આ પુસ્તક પણ પુદ્ગલ છે અને તમારી સામે ટેબલ-ચુરશી કે બાસી-બારણા હોય તે સર્વ પુદ્ગલ છે પણ અત્ર પ્રસ્તુત વાત શરીરની છે આ શરીરનો ભરેસો શો? જોને જમે તેટલું પાળવા-પોષવામા આવ્યું હોય, પણ જાતે જો નાશ પામનાર વસ્તુ છે પુદ્ગલ સકલ-પ ન-વિષ્ણુ સર્વશીલ હોય છે કોઈ મંદિર કે ઘર માનવ કાળ ટકી શકતું નથી. સ્વપ્ન આવ્યું; સાત માળની હવેલી, ભરે હાંડિયા ખાટ જવસા કુવાસ, મનમાં સોજવું અને સ્વપ્ન જલાસ થયું જોઈ હતા ત્યાં ત્યાં આવો સસાર છે! આવું શરીર છે! જોના પર જો મબના દાખલા આપે છે —

અધારી ઘોર રાત હોય, વરસાદની વહી વરસતી હોય, આખી દુનિયા પર અધાર પિંચી પધરાઈ ગઈ હોય, તેવામા વીજળીનો ઝગકારો થાય, ત્યારે જો અમત્કાર લાગે છે તેવો આ પુદ્ગલનો અમત્કાર છે આપણા જીવનનો કાળ વીજળીના અમકારો જેટલો જ જણાય. અને પાણીની વચ્ચે પડામું મૂક્યું હોય તે કેટલું ટકે? ચાના પ્યાસામા નાખેલ પવામું ભેતભેતામાં જોગળી બદલ છે. તેથી આ શરીરની સ્થિતિ સમજવી. જેટલા માટે આ દેહનો જન્મ ન કરવો. જોના પર જો મબનો દાખલો વિચારવા જેવો છે.

સનહુમાર બકેવર્તી ખૂબ રૂપાળા હતા. અને રૂપવાન તરીકે જોની પ્રશ્ન સા પશુ ખૂબ થતી હતી. ઇંદ્રે જોના રૂપની પ્રશ્ન સા કરી એટલે જોને જોના ત્રિ દેવો આકાશમાર્ગે ચક્રવર્તીના રાજમહેલમા આવ્યા ત્યારે ચક્રી સ્નાન કરતા હતા. દેવો તે આકાશમાર્ગે આવી જોને બેઠાં રહ્યા, ખૂબ રાહ થયા, મુખ ઉપર નીચે હલાવ્યું, પ્રશ્ન સા કરી હસ્યા. ચક્રીએ તેનું કાસ્ય પૂછ્યું જવાબમા ઇંદ્રે તેના રૂપની પ્રશ્ન સા કરી; તે હકીકત સજની રાહ થયા; પશુ જ્યાં ઓરવ પરી દેવોને કહ્યું કે મારુ જરુ રૂપ જોનું હોય તે કલાકેક પછી રાજદરબારમા આવ્યો. દેવોએ વધારે આકર્ષણપૂર્વક સલામ આપવા સમર્થિ દર્શની. ચક્રવર્તીએ વસ્ત્રપરિધાન કર્યું તિલક-અજન કર્યું અને મુવર્ણ મોતી, હીરા અને રત્નથી ભૂષિત ઘર્ષ બનીકની રાજસભામાં આવી સિંહાસનારૂઢ થયા. જોના રૂપને જાણાર જગજગતો હતો. મોટી વારમા પેલા બને દેવો આવ્યા, રાજસભામાં બેઠેલ રાજ્યને દૂરથી જોયો. અત્યંત ખેદદર્શક વિચાર બહેરા પર બતાવ્યો અને ટોક જમણી-દાબી ખુણાવી. ચક્રવર્તીએ પૂછ્યું કે કેમ આમ બિહારી વાત કંઈ છે? વગેરે થઈ થવાને મદદે નારાજ કેમ થયા? દેવોએ જવાબમા કહ્યું કે ચક્રીરાજ! વમારુ આજુ શરીર ડેરમથ ઘર્ષ જ્યુ છે એ મજા વમારા શરીરની સ્નાન વખતે હતી તે અત્યારે નથી રહી. ચક્રી નવાઈ પામ્યા. રૂઢ નાખ્યું. તે પર માછી બેઠી; ડેરથી મરી ગઈ. શરીરની સ્થિતિ જાણી છે જોનો બચેસો શો? જો તેા બે કલાકમા ડેરી ઘર્ષ બધ, બાધિમથ ઘર્ષ બધ તેા આ કેહનો? ગજ ન જ કરવેલ (૧)

જૂઠે સમ ધન જૂઠે જોબન, જૂઠ હૈ પરાવાસા;

‘આનંદપન’ કહે સખ હી જૂઠે, સાચા શિવપુરવાસા વા પુલ્કલ ૨

અર્થ—શરીર જોટું છે ધન પણ અસ્થિર છે અને આ (તારી) જીવાની પણ જાતે જૂઠી છે અને આ વાસં ઘરના પર જાણવા વાસ વસવાટો પણ સખ બનાવતી છે. આનંદપન કહે છે કે જો સખ જૂટું છે હૃનિમ છે, સાચો તેા શિવનમસ્તો વાસ છે. જો સ્થાયી છે, નિત્ય છે અનવ છે કામ્ય છે.

વિવેચન—જો/લા માટે શરીર જોટું છે પશુનું છે બાધિને નોતસ્નાર છે, અને જાતે બાળી-દાટી દેવા જેવું છે અને મોઝા દહાડા પાછું હોય તેા જખાઈ ભેડે તેવું છે. એ સ્થાયી પોતાનું નહિ તનો કારોસો શો? અને ધન તેા જૂટું જ છે. જોને મેળવતા મુરકેલી, જાગવતાં મુરકેલી અને જોવાઈ-જરવાઈ બધ કે નુકસાની આવી દેવી પડે ત્યારે જો મનમંડે એ બધા કહે છે તે વિચારતાં જોનું જૂઠાણું તેા હીયા જેવું દેખાય છે હકની દેવી અધળી છે અને અજ્ઞાનપરાયણને ત્યાં બધ છે અને સમજુનો કસ કાઢે છે. આવી અજ હકની પર કારેસિ શો? હાં જે માટે જોબનીઆનો કટોકે દહાડા વાર જો. —જીવાની—આવી જીવાનીનો કારેસિ શો? યસ્વાચ પશુ જોટો જ છે એ ઘરને ભેડવું પડે, જોને વારવાર અમથાવું પડે, જોનો કારેસિ શો અને જોની સ્થિરતા કેટલી?

આમ જે બેઠાંજે તે સર્વ જૂઠું છે સર્ગાં જોતાં, સળખી જોતાં, ઊંચી જોડી, પુત્ર જોડા, મિત્રા જોડા, ઘર જોડું—સર્વ જોડું ત્યારે જોના કાઈ સાચુ છે? જમુ જોડું જોડું કહો છે તે જોમા કાઈ જીવશ્વનો માર્ગ છે કે જસ, સર્વ જોડું, જોડું અને જોડું જ છે? આ અતિ મુશ્કામ સવાલનો છેવટે જવાબ આપે છે બાઈ! શિવપુરમા—મોક્ષનગરમાં વાસ કરવો તે સાચુ છે સ્વીકાર્ય છે ક્રિતકારક છે, અનવકાલીન છે અને પરમ પ્રધાન વસ્તુ છે! જે સાચા બેટલા માટે છે કે ત્યાં જોક વાર જમા પછી પાછા આવવું પડતું નથી. કેવલોકનાં મુખ હોય કે અકર્તાનાં ચેતન હોય તે છેવટે જલાસ થાય છે, પણ મોક્ષનગરમાં જોક વાર વાસ થયો બેટલે તે હરિશ્વનો છે અને તે પ્રમાણે હોવાથી તે સાચા છે તે છે, છે અને છે અને તેથી સાચા છે (૨)

ઉપસહાર—આપણી ચારે બાજુએ બેઠાંજે તે આ વાત ઢીલા જેવી જણાય તેવું છે આપણા કૈંક સ્નેહીઓ જમા, આપણાં ઘરનાં માણસો જમા, પણ તેમની સર્વ વસ્તુ અહીં રહી ગઈ! તેમના સરીરને આપણી નજરે કશમ થતાં જોયું, તેમનું નિશાન પણ ન રહ્યું આવા સરીર, જન કે જોનનો જર્વ કેમ થાય? આપણા પણ જોવા જ કાલ થવાના છે તે આપણે અનુમાન અને અનુભવથી સમજી શકીએ છીએ છતાં હજુ મનમા ભેડું ભેડું એમ છે કે આપણું વાજ્યુ જયો આ જોડો વિશ્વાસ છે.

સાચી વસ્તુ હોય તે તે જોક જ છે. જમા જન્મ-જરા-મરણનો કશ નહિ, આધિ-ઉપાધિ નહિ, આવા સ્થાનમા રહેવું જો સાચી વાત છે. બાઈ સર્વ વાત જોડી છે માટે પતાસાની પેઠે જો પીંગળી બાથ કે વીજળીનો યમકાયા પૂરો થઈ બાથ તે પહેલાં તેનો અને તેજો લાક લઈ લે. પરવસ્તુને પર વર્ણે જોગળવી, સ્વને સમજી લેવી, પરનો ત્યાગ કરવો, સ્વનો સ્વીકાર કરવો—આ આજો કૈન નીતિવિભાજનો આર છે. જોમાં સાધનોની ચેતના આ મુશ્કા પર જ થયેલ છે જોમા અહિં સા, સથમ અને વપની પાછળ પણ જો જ મુશ્કો છે અને આખા અતિથર્કાની પાછળ, યોગપ્રજતિના માર્ગોની પાછળ અને કર્મોની ક્રિયા પાછળ પણ આ જ મુશ્કો છે સ્વ-પરતું વિવેચન જો આખા કૈન શાસ્ત્રનો મુશ્કો છે અને તે પર અનેક દર્શિનિન્દુથી સૂત્રો, ટીકાઓ, વૃત્તિઓ, ઉપદેશો અને ગ્રંથોની રચના થઈ છે બુદ્ધાનો ત્યાગ કરો, સાધનો સ્વીકાર કરો; પરનો ત્યાગ કરો, સ્વનો સ્વીકાર કરો; બૈદિકનો ત્યાગ કરો, આર્યનો સ્વીકાર કરો; બાહ્યનો ત્યાગ કરો આત્મનો સ્વીકાર કરો; અસ્મિનનો ત્યાગ કરો, શાન્તનો સ્વીકાર કરો—આટલું જ્ઞાન જેને થયું તેણે સર્વ બાજુ આટલાનો જેણે આકર કર્યો તેને સર્વ મળ્યું આટલી વાત બરાબર બગી ગઈ જોનો નિસ્વાર થઈ ગયો આટલી વાત આટલાથી માટે છે, બાઈ બુદ્ધિના વિભાસ છે (૩૭-બીજુ વિવેચન)

શ્રુતિદા—કોઈ વળતે કવિએ મન્ટીમા હોય છે તે વળતે એનું કવન જાણુન રૂપ તે છે-એવે પ્રસંગે એ એવું સ્વરૂપ સ્ખૂ કરી દે છે કે એનો સામાન્ય નજરે ભાષાર્થ સમજવામાં ઘણી મુશ્કેલી ડેખાય. આવા કવનો જ્ઞાનદયન કૃતિમા ઠેર ઠેર જાણ્યાં અને તેનો આસપ સમજવા પ્રયત્ન થયા છે અને શાય છે યોગીએ મસ્ત દશામાં હોય છે; એને જગતના બ્યવહારની કાંઈ પડી નથી. એ ઘેતન સાથે સીધી વાત કરી શકે છે એને જાદરથી સીધા જવાબ મળે છે અને તેટલા માટે એની આત્મસ્વરૂપની વાતોમા ઘણું વૈચિત્ર્ય ડેખાય છે. પશુ સામાન્ય બ્યવહારનજરે આપણને અર્થ ન ભેસે એટલે એવા, આત્મસ્વરૂપની સાથે જનુસંબંધ કરાવનાર કવનોને બાલુએ ન મૂડી શકાય. એવા પદ પર જૂલ વિચાર કરવો, અને તેટલો અર્થ હાઈ આવવા પ્રયત્ન કરવો, ભેસે તે હો. ભાવ સ્પષ્ટ કરવો અને બાંધીનું કાચ અન્ય ભાવકે મુમુક્ષુ કરી હોયો એમ શાયરું આ દષ્ટિએ આ ઉપર ઉપરથી વિચિત્ર લાગતા પદ પર જૂલ વિચાર કરી આત્મદષ્ટિવાળા સાથે ચર્ચા કરી પડેનો ભાવ સમજવા પ્રયત્ન કર્યો છે આ પદ પર અને અને હવે પછીના દ્વન્ધમા પદ પર કોઈ વચ્ચાએ વિચારસ્પષ્ટતા ન જણાય તો તેટલા પૂરતી માત્ર પ્રવાસની ખાત્રી સમજવી. આત્માથીએ ત્યાંથી આત્રગ વધતું હત અને હ મા પડો ખતિ હિય છે ખાસ વિચારવા યોગ્ય છે અને ચર્ચા કે વિચારણા કરી પચાવવા યોગ્ય છે.

આવા ખતિરૂઢ ભાવાવધી ભરેલુ એક પદ અગાઉ આવી ગયું : પદ જ વાલીય (૪૮)માં માયટી મુને નિરપજ કીલુકી ન મૂડી કરીને જે વાત કરી છે તેમા જાણુતવા હ નિશ્ચિતતા છે ઉત્તતતા છે એમાં સંદિધ્વતાનો ભાવ જવાવવા પ્રવાસ કર્યો હતો. તે જ પ્રમાણે આ અને હવે પછીના નવાણુમા જાનું રહસ્ય વાસ્તવામાં જૂલ પ્રવાસ કરવાનો છે એમા કોઈ ભાગ ન સમજાય તો સ્વતઃ વિચાર કરવો, પણ પડેને અર્થ વચરનું કરી કાઢી નાજવા સૂચવન કરવું એ મતિમય જતાવે છે સ્વાધ્યાયોદીની એ નિશ્ચિતતા છે કે એ નયને આશ્રય હાઈ તિરોધાભાસને શમાયે, એ ભુદા ભુદા દષ્ટિનિહુએને હસ્તમા હાઈ સમન્વય કરે અને ધરસ્થ મેગ મેગની આપે. અશસત્વના દષ્ટિનિહુ હસ્તમા હાઈ એ સત્વયોધન કરે અને યોગ્યને વધારવાને બેસાડે.

આ પદના કર્તા કોણ છે એ ચર્ચા હાજ અસ્થાને છે; અહીં તે વાત પર વિચાર કરવાનો નથી. મમે તેની ફી દોષ તે પ્રથમ અશ્રમ છે અને વધારવાને તેનો વિચાર મયો. અહીં તો પડેનો ભાવ શો છે તે મમ ન્યા વલ્ન કરવો પ્રસ્તુત છે. કૃતિ-અર્થાને ભાવાર્થવિચારણા સાથે સમજ નથી. આખો સદાનુમૂની અને પ્રેમજૂલક પડેને તેટલા માટે સમજવા વલ્ન કરીએ.

ટેકનું પદ અને હરિવાળી : અવધ : આ શબ્દ ઘણો નૂતન બનીના અને આગુ પ્રવામાં વચસસ વચરનો કોઈ જૂલ વિચારણા મામે છે હિંદી ભાષામાં એને માટે 'અવધ' શબ્દ

છે જે પ્રાણી વર્ણ અને આશ્રમનો ત્યાગ કરી કેવળ આત્માનું દર્શન કરે છે, આત્મનિમગ્નન કરે છે તેને 'અવધૂત' કહેવામાં આવે છે. બુદ્ધિશાલી ભાષામાં તેને સ્થાને 'અભૂત શબ્દ વપરાય છે; અને તેનો ભાવ ભાવો જોગી કે વેરાગી થાય છે. આ 'અવધૂ' શબ્દ અસલ 'અભૂત' શબ્દનું પ્રાકૃત રૂપ હોય તેમ સમજાય છે. શુદ્ધ દત્તાત્રયના ચેલાઓ શરીરે ભસ્મ લગાડી દાઢમાં ચીપિયો શાળી અલેક અલેક પોકારે તેને પણ અવધૂ કહેવામાં આવે છે.

પાંચમા પદને જાગે અર્ધવિચારણા કરતા આ શબ્દની બુદ્ધિપતિ વિચારાર્થ હતી. ત્યાં કરેલ વિચારણા પર ધ્યાન એવવામાં આવે છે. એ અર્થ પ્રમાણે પોતાના નિઃશ્વચી ન હસનાર, સ્થિર સચ્ચીનો એમાં સમાવેશ થાય છે. એ વાત લક્ષ્યમાં રાખવી. અહીં અવધૂ શબ્દ સંપ્રદાયના વપરાયો છે કે જોગીની સાથે બંધ છે તે પણ વિચારણીય છે. બંધે રીતે અજ ભજાવર સર્ધ શકે છે કે આત્મન્!—એવો ભાવ પણ સુચેત્ત છે અને જે અવધૂત જોગી આ પદનો જુલાસો કરી આપે તે મારો શુભ છે—એવો ભાવ હોવો પણ સમીચીન જણાય છે.

શુદ્ધ વજર જ્ઞાન થતું નથી, પુસ્તકવાંચનથી રહસ્ય પ્રાપ્ત થતું નથી, વસ્તુનું ચૂંદ તત્ત્વ શુદ્ધ વજર સમજી શકાતું નથી એનું કારણ એ છે કે મન રહસ્ય લખી શકતા નથી, લખી શકે તો પરપણાં બાંધી આવે છે, શુદ્ધમહાશય શિષ્યને સાચો બેસાડી સમજાવે ત્યારે જ લક્ષ્યમાં આવે છે અને એ સામકાશિક ભાવના આધારવર્તમાં ધરમૂળથી સ્વીકારણેથી બાંધી આવે છે અને તેનો વચાઈ ઉપયોગ છે એટલા માટે પૂરું જ્ઞાનદેવનંદ એકબીજામાં નમિ નાથનના મુગ્ધનમાં સમયપુરુષના પાંચ અંગ સાથે પરપરા—અનુભવને સમાન સ્થાન આપ્યું છે. (૧) પૂર્વધરના છૂંક વાક્યની બાજબી તે ચૂલ્હિ; (૨) સૂત્રમાં કરેલો અર્થ તે ભાષ્ય, (૩) સૂત્ર પોત તે સૂત્ર, વચન માત્ર (૪) પૂર્વધારીએ કરેલ અર્થ તે નિર્જુહિત અને (૫) અન્નલેખકોએ કરેલ વિચારણા—ટીકા તે જૂતિ, અને પંચાંગી કહેવામાં આવે છે જ્ઞાનદેવનંદ કહે છે કે :

કૂરણી ભાષ્ય સૂત્ર નિર્જુહિત, જૂતિ પદપર અનુભવ રે,
સમય-પુરુષના અંગ કહ્યાં એ, જે છત્રે તે દુરભવ રે

આ પદની અંદર રહેલ, પ્રથમ દિગ્ધિએ તદ્દન વિચિત્ર લાગતી વાતનો જે જુલાસો કરી આપે, એમાં રહેલો ભાવ જે સમજાવી આપે તે મારો શુભ છે એમ સમજવું આ આપુ પર લખી વિચિત્ર હસીકતથી જાણે છે. જોની અંદરની વાતો કાંઈકા જેવી છે એ જે કળી આપે તે મારો શુભ છે. નયને જોગજનાર, પ્રમાણને પિછાણનાર, તુલનાત્મક જ્ઞાનના અભ્યાસી લેહાભેદના તત્ત્વને જોગજનાર ખરા જ્ઞાની છે.

નમજ્ઞાનની મહત્તા આ રીતે સમજાયે એક પદના અનેક અર્થ કરવાનો અમરકાર જુહિનિશ્ચિતામાં છે અને છતાં પ્રત્યેક અર્થ દિગ્ધિથી અંગ છે. એ ...

સમજાવતો વિશેષ શમાવવાની આવકત સાથે વિવિધતાની જાદર સ્લેટ જોડતાનું સ્વસ્થ સમજાવ. આ ચમત્કાર નવજ્ઞાનમાં છે આ ચમત્કાર જાણસત્ત્વનો તે/વા પૂરતો સત્ત્વ તરીકે સ્વીકારમાં છે અને આ ચમત્કાર જો અનેકાંતમતની અપૂર્વ વિશિષ્ટતામાં છે જે નૂતન નથી, છતાં જોકે રીતે અજૂતપૂર્વ છે; આ વાત યોગેતો જૈન તત્ત્વનો સાર પ્રાપ્ત થયો છે જેમ લાગુનું

હવે જોકે જોકે પદ કહેતા આવે છે અને તેનો નિવેડો કરવાનું સૂચવતા આવે છે. આપણે જો પાને સમજાવનારો અને તેમાંથી સ્વસ્થ-ત્વાસ્થ્યપીરૂપ નિવેડો લાવવાનો પ્રયત્ન કરીએ. જોને જૈન પરિભાષામાં હસ્તિયાલી' કહેવામાં આવે છે કેઈ પણ કથામાં હસ્તિયાલી'નો જોવો અથ મળતો નથી ત્યાં તો હસ્તિયાલી' જોઈએ લીલોતરી કે તેની યોજના જો અર્થ અપેક્ષા છે છતાં મારી અણ પ્રમાણે આવા અર્થમાં હસ્તિયાલી' શબ્દ જૈન પરિભાષામાં વપરાય છે અને હસ્તિયાજોખોનું સાહિત્ય જૈનમાં પ્રસિદ્ધ છે હસ્તિયાળી અન્વેષિત 'આજ્ઞસ્તુતિ' જો પ્રત્યેકમાં થયો ફર છે 'અન્વેષિત તા કેઈને કહીને જીજાને સલાવવાનું હોય છે; આજ્ઞસ્તુતિ'માં વળાણના રેખાન નીચે ટીકા કે નિદા કરવાની હોય છે. અપારે હસ્તિયાલી' મા ડેખીલી વિનુદ લાગલી વાતનો મિત્ર મિત્રવધાનો હોય છે આપણે આ દૃષ્ટિએ પ્રથમ ગ્રાંથા વિચારીએ

પદ

(રત્ન-આશાવરી)

અવધૂ સો જોગી ગુર મેરા, ફન ફરકા કરે રે નિવહા અવધૂ
તક્કર એક મૂઝ લીન છાયા, લિન વૂછ ફર યાગા;
વાલા વમ નીં કપ્પુ ડનકું, અવધૂ ગગને લાગા અવધૂ ?

અર્થ—આ પદનો જે નિવેડો (ફસલો) કરી આપે તે ઉદાહરી યોગી માટે શુદ્ધ સમજાવો-છે. (હવે જો પદ કહે છે.) જોકે મારું ઘાટ છે જોને મૂળ નથી, જોની છાયા નથી, વત્તર ફૂલે જોના પર ફળ યોગ છે જો (આક)ને કાગી નથી, પંદરદાં નથી અને જોનું અમરફળ આકાશને લાગીને સ્લેસું છે (અથવા જો તાગવામાં લામેસું છે) (૧)

શબ્દાર્થ—અવધૂ=વજ અને આશાવરી ત્વજ કરી કેવળ આશાને રેખાવતો યોગી, ઉદાસીન યોગી, મો=તે. મેરા=મારા. ધન=આ. નિવહા=ફસલો, ઉપહ. (દિલી કથામાં આ શબ્દ નથી.) તક્કર=મુંદર જા. મૂઝ જીન=મગ વત્તર, ૧૮ વત્તરું નિન=વતર. ફન=મંદેર, ૩ જગીઆ, મગી. વાલા=શબ્દ. વમ=પંદર. ઉપ=જોને મરને=આકાશમાં કોને, તાગવામાં. લાગા=લાગ્યા. અવધૂ=તેજ વત્તરી કલ્પી અવર ર્થ નજ તે પાલવ નજ, રહ.

૧ મારી વત્તરી કથામાં આ વા નથી પાડાંતર ઉપાલખ નથી. મગી તે આજન ઉપર તાલક હતા પ્રતન મગ.

વિવેચન—એક જા. છે પણ નથી જોને મૂળ કે નથી જોને છાયા, અને જોને વજર ફૂલે ફળ લાગેલાં છે નથી જોને ઠાળી કે નથી જોને પાદડા—આમાનું કાંઈ નથી—જોને છતાં જોનો અમૃતરસ આકાશને લાગીને રહેલો છે આર્વું અસાધારણ—વિચિત્ર વૃક્ષ તે કયું ? આર્વું તરુવર તમે કહાવ જોયું વ્યવસ્થા, અનુભવ્યુ છે ? આ વાતનો નિવેદો કરો.

આર્વું જાઠ તે ચિત્તનરાજ પોતે જ ॥ ચિત્તનની ઉત્પત્તિનો વિચાર કરીએ તો એ અનાદિ છે, એ કોઈ મૂળમામથી ફૂટી નીકળેલ જાઠ નથી, જોને કાંઈ પામ્યો નથી, જેના ઉપર જોનું ચલવર થયું હોય. એ અનવકાળથી છે છે ને છે જોને વસ્તુમતે એક સ્વરૂપે આસ્થો આવેલ છે કોઈ અન્ય મૂળમામથી ફૂટીને એ નીકળેલ નથી જોને જોના ઘડ કે મૂળ કોઈ જોનેરી ધસ્તીમા હળાવણા કે છૂપાવણા નથી. એ પોતે જાતે સ્વયં ફાલેલફૂલેલ છે અને વજર પાયે જોનો વિકાસ થતો જ આવ્યો ॥ ઇકોતેરમા પદમા જોને અનવ, અક્રપી, અવિગત, સાશ્વત વયેરે અનેક ચિરોષ્ણોથી વર્ણવેલ છે, જોવો એ મહાપ્રભાવશાળી ચિત્તન પોતાના જોર પર શબ્દ છે જાતે અવિકારી છે અને જોના પોતાના વિકાસ માટે કોઈ અન્ય પર આધાર રાખતો નથી કે જોને અન્ય કોઈએ સ્વી—જમાવી આગળ ધકેલી દીધેલ નથી. જોનો કોઈ પિતા નથી, જોની કોઈ માતા નથી, જોને અન્ય કોઈએ પોતામામી ઉગાડ્યો નથી. એ પોતાના જોરથી આગળ આવે છે વજર મૂળે પોષણ મેળવે છે વંચર રેણાએ વિકાસ પામે છે અને વજર પાયે સ્થિત અને સ્થિર રહે છે આવો આ વજર પાયાનો ચિત્તનરાજ અજબ જાઠ છે જોના અનેક પદ્ધતિ ઘામ છે બાદે તે અનેક રૂપે ફાલેલો અને ફુટાલો દેખાય છે જોને બાજુ અનેક બળ્યા હોય, જોનો મોટો વેપાર હોય, જોની મોટર બહોર રસ્તા પર ફરતી હોય—જેવાં જેવાં જોના અનેક ફળ દેખાય છે અને છતાં તે સવમાં છે સર્વથી પર છે અને તેના વજર ફળ, ફૂલ કે આખો સંસારવિસ્તાર અગ્રાંક્ય હોવા છતાં, જોને પ્રત્યેકમાં હાજર હોવા છતાં, નથી જોને મૂળ કે નથી જોની છાયા, નથી જોનું પાદડું કે નથી જોની શાખા. આવો અસંભવિત એ વૃક્ષરાજ છે અને સર્વથી વધારે ધ્યાન જેણે તેની વાત તો જો છે કે જોનો અમર રસ તો આકાશમાં લાગેલો છે હરેક જાઠનો રસ પોતામા હોય છે કે જોના ફળમા હોય છે કે જાડું તો જોના પાદડા કે છાલમા હોય છે પણ ચિત્તનનો શાશ્વિ રસ તો જોના અસલ—મૂળ સ્વરૂપમાં છે જોના પદ્ધતિ તો ઘણિલાત્રી ॥ શબ્દિક છે, આત્મક છે, પણ જોનો સાચો રસ તો ઝગનમા છે જોની સાચી સ્થિતતા તો જોના અનવ આવિરમણમાં છે અને તે તો હોકાને જામે છે ચૌદ રાજને ઉંટ છે ત્રિહ સિદ્ધિ નામના કલ્પના જાળમાં લપેટાયલા ઝગનસ્થાનમા રહેલા સ્થાને છે.

આર્વું અજબ વાતોથી ભરેલું જાઠ ચિત્તનદેવ છે જોના કેમલાવી ધર્મો વિચારીએ ત્યારે એ રમી તેટલા ફાલેલ—ફૂલેલ લાગે, પણ જાતે તે એક અવિભાજ્ય અને સ્વતંત્ર બ્રહ્મિ છે એ જોનું બ્રહ્મિત્વ ત્રિકાલાભાષિત છે આવી રીતે જે આ પદનો નિવેદો કરી બાજુ તે

જરૂર થોડી છે, એના મન-વચન-કાયાના મોઝમાં એકતા આવી છે એ સ્વપરને જોવાથી
જાય છે અને તે માથે તો શું પણ આખી દુનિયાનો શુરુ છે

‘જમૂત મરને લાગા એ વાત એવજૂત નહીં અપેલાએ બરાબર છે અને આખી
ગાથાનો કોઈ એ વાક્યમાં છે એ પર ખાસ ધ્યાન એવવાનું છે એ બધે તેટલી કિંમત છે,
એ બધે તેનું ધ્યાન કરે, એ બધે તેટલા વધ, ત્યાગ કે સંયમ કરે, પણ એનું જમૂત તો હોઈને
જતે લાગેલું છે જગનનો અર્થ લાગવું કરીએ તોપણ તે જતે પ્રાપ્ત થતી હોઈઅસ્થિતિને ઉરેશે
જ અને એ પણ એટલી જ મહત્વની વાત છે અથા મુખી એનું જમૂત સંસારમાં લાગેલું
હોય, અથા મુખી એને કોઈ પણ પૌરુષલિક કે વિકાસી વસ્તુમાં કે મનોભાવમાં રસ લાગેલો
હોય, ત્યાં મુખી એ સાચો તરુવર થતો નથી. એની આખી વાહાવેલી એ જમૂતને સ્વાધીન
કરવાની છે અને એ દયા પ્રાપ્ત થાય ત્યારે જ એ એના મૂળ સ્વરૂપે પ્રકટ થાય છે (૧)

તરુવર એક વંછી દોઢ થઈ, ફફ ફુલ ફફ લેલા;

લસને શુગ શુગ શુભ શ્યાવા, શુક નિરંતર લેખા મયજૂ ૨

અર્થ—એક ઝાડ પર જે પક્ષી બેઠો છે એમના એક શુરુ છે અને એક લેલો છે.
લસાણને તો આખી દુનિયાને વીણી વીણીને ખાવા માંડી છે અને શુરુ મહાસાજ તો
આખો વખત એક એટલી રહ્યો છે—રમત રમી રહ્યો છે (૨)

વિવેચન—એ મહાતા ઝાડ પર જે પક્ષી બેઠો છે એમના એક શુરુ છે અને બીજો
લેલો છે એ પક્ષી લેલો તો આખી દુનિયાને વીણીવીણીને ખાવ છે—લણી લણીને બટક કંઈ
લસ છે અને શુરુ તો આખો વખત એક એટલી રહ્યો છે. આ શું? આ વિચિત્ર પરિસ્થિતિ છે.
એમાંથી શુદ્ધ શુદ્ધ જ્ઞાન સાંપડે છે. ઝાડ તો એક જ છે તંબા પર જે પક્ષીમાં બેઠો છે એક
પક્ષી દોસ્તાર શુરુ છે અને બીજો દોસ્તારી સ્ત્રીકોસ્તાર લેલો છે પણ એ બન્નના વર્તાવમાં
વલો તફાવત છે. લેલો તો આખો વખત અનેક કાણા ભરેલે જ લસ છે પરંતુ એમાં કંઈ
છે અને શુરુ રમત એટલા કરે છે આ વૃક્ષ કયું? આ શુરુ કોણ? અને આ લેલો કયો?

તરુવર ને તો આખો ઉપરની પહેલી ગાથામાં એક જથા એ તો ચેતનસાજ પાતે
છે આ ઝાડ પર જે પક્ષીઓ બેઠો છે એમ એક શુરુ છે અને એક લેલો છે આપણે સદા
વનમાં જડમાં અપૂર્વ એક ની હરીકાત એક જથા લીએ ત્યા પાતે જ આ છ છે અને પાતે જ
આ છગર છે અને પાતે જ શુરુ છે અને પાતે જ લેલો છે—એ શું છે તે પર નિસ્પારથી નિચાર કરી
જથા અહીં ચેતનદસ પર જે પક્ષી બતાવી એકને શુરુ અને બીજાને લેલો બતાવ્યો છે.
તેને આપણે વારીકીથી વધારે કોતરવા પ્રયત્ન કરીએ.

આ લેલો તે અવદારમાં એકલો સમારી છપ છે અને શુરુ તે સમારી નિરાન થયેલ

શબ્દાર્થ—પણી = પક્ષી તેની અને શુભ = આજી બજા મુલ મુલ = પીપી રીપી. ખાના = ખાતું.

ખાના = રમત, રમતા રમત.

અતરાત્મા" છે સસારી જીવ જોટલે જાણે આત્મા સમજવો. સસારી જીવ કેવો હોય, તે કેવી રીતે વર્તે, જાણે ભાવના કેવી રીતે સર્વસ્વ માણી હો અને જોની રખડપટ્ટી કેવી હોય તેનું વિસ્તારથી વર્ણન શ્રી સિદ્ધર્થે ગળીએ ઉપમિતિભવપ્રત્યાક્રમમાં વેધક શૈલીએ કર્યું છે તથા લાક્ષણિક રીતે એ ચક્રવર્તી મહારાજાએ જોયે હોય તે પ્રકારે ચોતાનું અનુભવેલું ચરિત્ર આકર્ષક રીતે બીજા પ્રસ્તાવથી વર્ણવે છે એ આખો વર્ણનવિભાગ અને એમાં પ્રાણુતિ પાતાદિ અતભવિ, ઈદ્રિયોની અસર અને કથાનું કાર્ય એ સર્વ એકા સ્થાને છે એટલે તેા એ રીતે આખા જીવ (કુનિયા)ને યજ્ઞી યજ્ઞીને ખાસ છે- કળુતરની પીઠે અર્ધીથી ભૂટી ત્યા અને ત્યાંથી ભૂટી બીજે હાથા ખાખા કરે છે આ આખો જાણાત્મભાવ છે અને એ બ્યવહારુ જીવને ઉદ્દેશ છે એ એકાસ્થાને છે અને વજર સ્થિરતાએ એ યજ્ઞવાનું જ કામ આખો વજત કર્યું કરે છે આ એક પાખી યજ્ઞ અને બીજુ પાખી તે અતરાત્મભાવ સમજવો. જાણે જગતને વિચારી, ચેતનસજ સુખ હૃદિ રાખી, પરમાવને ત્યાગ કરી, સ્વમા રમણ કર્યું એ આત્માના જેલ છે એ ચેતનના રમણભાવ છે એ અધ્યાત્મકથાના અવિભાવો અને અતરદશાના વિભાવો છે સસારને ત્યાજી સ્વરૂપે જોળખનાર અતરાત્મા આ રીતે આત્મપરિણુતિમાં રમણતા કર્યું કરે છે અને એ જોનો જેલ છે. આ રીતે તરુવર ઉપર બે પાખીઓ બેઠા છે : જાણાત્મા અને અતરાત્મા.

અથવા આત્મશાજ નામના તરુવર પર સુમતિ અને કુમતિ નામના બે પાખીઓ બેઠા છે સુમતિ એ આત્મક્રિત ધામ તેવા માર્ગે પ્રવૃત્તિ કરાવે છે અને શુરુસ્થાને સ્ત્રી અતરના જેલ જેલ્યા કરે છે અને કુમતિ શિખ છે સસારસિક છે જગતના લાવોને યજ્ઞી યજ્ઞી ખાનાર છે આ ભાવ પશુ ભરાજર બેસે છે એમાં શુરુ અને શિખ બંને નારી ભવિતા આવે છે જોટલી અપ્રત્યા છે પશુ પુર્વિકાગ હ મેશા સીદ્ધિગનો પાતામા સમાવેશ કરે છે એ વાતનો સ્વીકાર થતા સમીચીન લાગે છે

અથવા ચેતનવૃક્ષ પર શુભ મન અને અશુભ મન નામના બે પાખીઓ બેઠા છે એ ભાવ પશુ ભરાજર લાગે. શુભ મન ક્રિતકારક માર્ગે દોરવણી આપે છે અને તે તથોચ્ચ શુરુને સ્થાને અવસ્થિત ધામ છે અશુભ મન તો સાશ-જરાળ ક્રિતકરમા રમદોગાલ છે ઈદ્રિયવિવધમાં આસક્તિ થરે છે અને વજર સ હોય જગતના લોભો યજ્ઞી યજ્ઞીને લોગવે છે જોટલે એ શિખસ્થાને છે શિખ હમેશા દોરવણી માગે છે અને પરાધીન દશામા રહે છે અને સર્વ શિખો કાર્ય શુરુ સ્થાને પહોચી શકતા નથી આ રીતે શુભ મન અને અશુભ મન એ બે પાખીઓ તરુવર પર બેઠા છે એવો ભાવ સ્વીકારી પદનો નિવેદો કરી શકાય. અથવા ચેતનવૃક્ષ પર સદ્ગુણિ અને દુગુણિ નામના બે પાખીઓ બેઠા છે. આમા સદ્ગુણિ શુરુસ્થાને અને દુગુણિ શિખા સ્થાને છે તેમનું કાર્ય ઉપર સુમતિ અને કુમતિના કામ જેનું જ સમજી લેનું એ સદ્ગુણિમા મૌલિકતા છે સ્વાધીનતા છે સીર્ષદશિતા છે અને ધર્મ ધર્મ છે જેનું સ્થાન સમજના માટે શ્રીઉપમિતિભવપ્રત્યાક્રમ ભાષાતર પ્રથમ ભાગ પૃ ૧૮૮ આવૃત્તિ બીજા ભાગે એ

અતિવિશિષ્ટ પાત્ર છે અને ખૂબ સમજવા યોગ્ય છે સદ્ગુણિ અદરશી ભેદ છે અને ચેતન-
શબ્દની સાથે નિરંતર રહેનાર હોવાથી એ નિત્યસક્રિયાર્થી છે. એ અન્ય તરફની પ્રેરણાની
અપેક્ષા રાખ્યા વગર પોતાના પ્રયત્નથી-અતઃ પ્રેરણાથી-જ પ્રાણીને અકાર્ય કરતાં અસરકારક
રીતે નિવારણ કરી શકે છે. એ શુદ્ધસ્થાને એટલા માટે છે કે એ પ્રાણીને હોસ્વણી બરાબર
આપી શકે છે. દુર્ણુદ્ધિ કુટિલ કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ કરાવે છે. અને સદ્ગુણિ પોતાના બંધ
નિલાસમાં-અસ્તિત્વમણ્વતામાં-જેલવામાં રસ લે છે ત્યારે દુર્ણુદ્ધિ આખા જગતના નિલાસોને
મુખી મુખીને સોગવવામાં મથેલા માર્ગ કહે છે આવો ભાવ પણ આ પ્રાણીને
નકળી શકે છે

અથવા ચેતનવૃક્ષ પર નેહી અને બહી નામનાં બે પક્ષીઓ બેઠાં છે નેહી શુદ્ધસ્થાને અને
બહી ચેતનાસ્થાને છે નેહી જીવનજેલ જેવ્યા કરે છે અને બહી આખી દુનિયાને વીણી
વીણીને માત્ર છે આ નેહી-બહીનો સંશ્રામ નિરંતર અદર ચાલ્યા જ કરે છે અને
પ્રાણીની યજ્ઞિત, અવકલ, હીલદર્શિતા અને મન પર કાળુના પ્રમાણમાં નેહીની
અથવા તે બહીની અતઃ રૂતેક માત્ર છે. અથવા નેહી અથવા સદ્ગુણિ એ *subjective*
element આવરણથી વર્તે છે ત્યારે બહી અથવા દુર્ણુદ્ધિ *objective element* બાહ્ય
દર્શી વર્તે છે. આવરણથી વર્તે છે મેથા આત્મથી કાર્ય લે છે ત્યારે બાહ્યદર્શી વર્તે પરને
કેમ સાડુ લાભે પુદ્ગલવિલાસ કેમ વધારે સોગવવા, અને કેમ સચ્ચ કેમ વધારે શાવ
એમાં રસ લે છે. આ આત્માશ્વૃત્તિ અને પરજાવરમણ્વતા એ લગભગ હરેક જાનો સિવાય
હોઈ અનેક દષ્ટિબિંદુથી વિચારાયો છે તેથી તે પર વધારે વિવેચનની જરૂર નથી આવી રીતે
બે પક્ષીની ઘટના પણ તરુવરને અંબે ઘટી શકે છે. અથવા ચેતનશબ્દ નામના એક તરુવર
પર કુમન અને સુમન નામનાં બે પક્ષીઓ બેઠાં છે એ મનને બરાબર સમજવાની જરૂર છે.
એ પૌદ્ગલિક છે સરીસ્તી અદર રહે છે. એ શુભ અને અશુભ માટે પ્રવર્તી શકે છે. એના
ઉપર પાત્ર ઉદ્દિગ્ધો, મહામિત્ર, મહાપરિત્ર, ચાપસ્થાનકો, મનોવિહારો, કથાઓ, નોંધાઓ
અને પ્રમાણો કામ કરે છે ત્યારે તે કુમન કહેવાય છે અને તે વખતે તે પૌદ્ગલિક સિંચોમાં
માથુ મારે છે. તે જ મન એ સદ્ગુણાત્મમાં પડી જાય છે તપ, ભાગ કે સચમના માર્ગો સ્વીકારે
છે અને આંતરસ મુજ શાવ છે તેા તે સુમન કહેવાય છે પ્રથમ પ્રકારનું મન ચેતનાસ્થાને
છે, ત્યારે બીજા પ્રકારનું મન શુદ્ધસ્થાને છે. સુમન તેા અદ્ભુતમણ્વતાનો જેલ જેલ છે અને
આનંદ આનંદમાં નિલાસ કરી નિબનહને અનુભવે છે ત્યારે કુમન એકાગ્રાશમ,
માજમજ અને સ્ફૂટ સોગવિલાસમાં આવી વિષયોને જુલો જુલોને સોગવવામાં માજ મત્વે
છે. આ મનને બરાબર એકાગ્રતા માટે સંસારજાલનું વર્ણન કરતા કાવ્ય નામના કોરકામાં
પશ્ચાત્ત નામના યોગેમાં રહેલ ક્ષયેષશમ બારી સાથે કાર્મણ શરીર નામનો અદ્ભુત
કોરકો બતાવી તેની અદર રહેલ ચિત્ત નામનું વાનરમણ્વ વણ્વું છે. એ જગ્યાને

કેટલા બધો છે અને કેના કેનાથી એ હેરાન થઈ ત્રાસ પામી રખડવા કરી કુટાયા કરે છે તે જણાવી એ વાનરજાતના રક્ષણના ઉપાયો બતાવ્યા છે તે સર્વ વિચારવા યોગ્ય છે ।

આ રીતે બીજા અનેક કહોને અહીં પશ્ચીરૂપે જોડવી શકાય છે. પશ્ચીરુપાને ત્યાજ અને લોખને મૂકી શકાય, ગૃહિ અને હીકાને મૂકી શકાય; વૈર અને ઉપશમને મૂકી શકાય. આ રીતે જેનીવા વિશેષનો નિવેડો લાવવા પ્રયત્ન કર્યો. આ હકીકત સમજે તે મરેા લેગી છે અને તેને છવી બાજુ તે માથે ગુરુ છે (૨)

ગગન મહર્ષ્યે અષણિવ કૂવા, ઠરાં દે અમીકા વાસા;

સગુરા હોજે સો મરમર પીચે, નગુરા જાજે પ્યાસા મવધૂં ૩

અર્થ—આકાશમહળની વચ્ચે એક કૂવો છે. એ કૂવામા અમુતનું સ્થાન છે. સદ્ ગુરુની છાયામાં રહેલા અને તેમાર થયેલા હોય તે પેલા અમીરસને ખરાઈ ખરાઈને પીજે છે અને ગુરુ વગરના (નગરા-નગુરા) હોય તેઓ ત્યાંથી તરસ્યા બાજુ છે (૩)

વિવેચન—આકાશમહળની વચ્ચે આવી રહેલા કૂવામા અમાનો વાસ છે ગુરુની નિમજ્જામાં રહેલા એ અમીને ખરાઈ ખરાઈને પીજે છે પણ આપણા નગરા હોય તે અમીરસ મુધી પહેાળીને પણ અતે તરસ્યા પાછા બાજુમાં બાજુ છે આ જગનમહળની વચ્ચે કૂવો ક્યો ? અને તેમાનું અમી કયું ? પ્રથમ આપણા શરીરની વાત કરીએ. એનો આત્મા સાથે સબધ છે આત્મા એના સબધમા આવી આખા પુરુષજને ચેતનવતું બનાવે છે એની અતિ-સ્થિતિ કરનાર એને એક સ્થાનેથી બીજે સ્થાને ફેરવનાર આત્મા છે. એ ચેતનરાજ અદરથી નીકળી બાજુ એટલે શરીર લાકડા જેવું નિર્બળ થઈ બાજુ છે એ શરીર આત્મા સાથે અગ્નિ-લોહ જેવો સબધ બરાવે છે છતાં પરસ્પર મળી ગયેલા હોવા છતાં બંને અલગ છે અને અલગ પડી બાજુ છે એ ચેતનની આસપાસ કર્મના કચરા લાયેલો હોઈ, એને દેહાધ્યાસ કરાવે છે, અતિ પવિત્ર આત્મા પાસે અનેક મલિન કર્મો કરાવે છે અને એની પાસે વિવિધ નાચ નચાવે ॥ આવી રીતે અતિ પવિત્ર ચેતનને કર્મમળ ખરડી નાંખે છે. પણ આવી રીતે કર્મથી વ્યાસ થઈ ગયેલા ચેતનના વ્યાઠ કચક પ્રદેશો તો અમે તેવા સંધેાગમા નિમજ્જ રહે છે એ વ્યાઠ પ્રદેશોને કર્મમળ લાગતો નથી. એ અદ્વપી હોવા છતાં વિશુદ્ધ જ્ઞાન-કર્મ-આરિજના નમૂના રહે છે અને અત્યવ ખરડાયલા પ્રાણીના મધ્યમાએ તે અવિચ્છુત રહે છે આપણા શરીરમા એનું સ્થાન નાભિની અદર છે. ત્રીક રાજહોકર્મ બરાબર મધ્ય સ્થાને ચેત્ર પશ્વતની વચ્ચેથી શુદ્ધિકા પર ચાર દિશામાં અને ચાર નિદિશામા

રાજદર્શ—અષણિવ = વચ્ચે. કૂવા = જગનિર્માણી પાણી કાઢવા મદિ જેવેવ ખોડા. હીકા = ત્યાજ. અમીકા = અમુકનો. રસ. વાસા = સ્થાન. સગુરા = સદ્ગુરુવાળા. ગુરુવાતર્થા વસેશા. બરબર = બરી બરબર, ખરાઈ ખરાઈને. નગુરા = ગુરુ વગરના, સગુરાથી ભિન્ન. પ્યાસા = તરસ્યા.

આ કુચકપ્રદેશો જોઈ છે, તેની બરાબર સમ દિશાએ પ્રત્યેક આત્માના આ કુચકપ્રદેશો હૃદયમાં નિમળ રહે છે. અરહાચલા ચેતનના આ નિમળ પ્રદેશો અનંત આનંદના સકલ જતાવનાર નિમળ રત્ન તુલ્ય અમીના કૃપા છે. આત્માપ્રદેશ અસંખ્યાતા છે અને લોકના આકાશપ્રદેશ પણ અસંખ્યાતા છે. એની સંખ્યા સમાન છે એટલે લોકાકાશના જેટલા પ્રદેશ છે તેટલા પ્રત્યેક આત્માના પ્રદેશ છે. આ રીતે જોઈએ તો યેકુપજાતના કુચકપ્રદેશો અને ચેતનના આ કુચકપ્રદેશોની સમાનતા અને નિર્ભજતા ધાતાની પ્રજાદિત કૃપાના આવી રહે તેમ છે.

આ મજનમદગની વચ્ચે આવી રહેલા હૃદયમાં અમીનો રસ ભરેલો છે. અનંત રત્ન, અનંત હરન, અનંત આનંદ, અનંત તેજ, અનંત વીર્ય, અનંત ઉપયોગ તથા સક્રિય બરેલા છે. ઈકાંતેશ પદમાં વર્ણવેલો. અનંત અર્પણી અવિજત સાસતો..... અને મુંદર સર્પો મુલમ સોહામણો. આદ્યમાયમ જા બેઠો છે. એનામાં અનંત શાંતિ ભરેલી છે. એનામાં અહુલુત પ્રભુનો વિન્યાસ છે અને એનામાં ઉપસમરસ ભરેલો છે. એનો બરાબર પરિચય તો સદ્ગુરુ કદાચી રાઈ, આદ્યમાને બરાબર જોગબવા માટે ગુરુસાનની બદર છે. સમજાવેલ વચ્ચે એની શોધજોગમાં પદાચ તો ઘણીજરી વાર જો પ્રાપ્ત થઈ શકતો નથી. પરિણામે જો મજનમદગની વચ્ચે આવેલા હૃદય મુખી પહોંચ્યા છતાં, અમીરસ લેવાનો વિધિ ગુરુ કાસ ન બાલુવામા આવે તો, અનેક વાર પ્રાણી તળાવે બઈને તરસે. પાછો આવે છે. આવું કેમ બને તે આસ વિચારવા ચોખ્ખું છે. અનંત સક્રિયતા આદ્યમાને આવવાની આવી છુટ માર્ગેવ મળે છે. એનું ધ્યાન કરવા માટે પ્રથમ ખારણા કરવી પડે છે. કારણ કે ધ્યાનની ઇચ્છા કરનાર માણસે આતા, ધ્યેય અને ફળને બરાબર અલગ જોઈએ. પિંડરસ એવનું સ્વરૂપ જતાવતાં પાર્થિવી ખારણા કરવાની જોગ છે તેમ કરવા માટે પ્રથમ તિર્થસ્થલેક એવડા કીરસમુદ્રને આવવે. જો સમુદ્રમાં ચોના એવી કંતિવાળુ હોત તો પંડરનું કમળ આવવું. કમળની કેસલબોની કિર્ણીમાં ચીવી કંતિવાળી યેકુપજાત એવી કંઠિયા જિતવવી. એની ઉપર સ્વેદ સિંહાસન પર બેઠેલા અને કમોના નાસ કરવાને ઉપમવત ચેપેલા એવા આદ્યમાને- ચેતનરાજને જિતવે. આવા શાંતસ્વરૂપ, શાસનમર્યા આદ્યમાનું જિતવન કરવાથી પાર્થિવી ખારણા' થાય છે. એને જિતવતા અમીરસ પિવાય છે. અહુલુત આનંદ થાય છે, નિસિદ્ધ થમ-ગુરુક આનંદના માર્ગ સુલભ થાય છે.

આ રીતે ચેતનનો વિચાર કરતાં સમજાય છે કે પાર્થિવી ખારણારૂપ મજનમદગની વચ્ચે હૃદય છે. કુચકપ્રદેશની નિર્ભજતા તથા હરમાન થાય છે. જો જુદુ અમૂલ છે. વિનિષ્ઠ વત્ત છે, પણ એને જોગબવા માટે ગુરુમની બદર છે. આવી રીતે વાસ્તી ખારણા' કરવામાં પણ ગુરુમની બદરીઆત છે. એથી મુદ્રામાં પણ માગદર્શનની બદર છે. અને

૧. કેમકદાવત્ત જોગબવા, પ્ર ૭. શ્લો ૧-૧૨ તથા રામાનુજ પ્ર ૩૭. શ્લો ૪-૮

૨. રામાનુજ, પ્ર ૩૭, શ્લો ૨૪-૨૬

એકદર સાચી પ્રગતિ કરવા માટે સુરની દોરવણી સ્વદ્વિતકર છે. એટલી માન્યતાના જમમ અનેક પ્રાણી ફસાર્થ જથા જેખીએ છીએ અને સાચી દોરવણી વગર હંબુ યોગમાર્ગના એકદા ન થી બાણનાર અને હઠયોગ કે રાજયોગનો તદ્દાવત પણ ન બાણનાર શુકલ ધ્યાનની વાતો કરવા હાગી બલ છે વાતો કરે ત્યાં સુધી તો ઠીક પણ પોતે તે કરે પહેાની ગયા છે એવી વાતો કરે ત્યારે થણીવાર એ તળાવે જઈ તરસ્યા રહ્યા હોય એવો ભાસ થાય છે.

અથવા જનનમઠળની વચ્ચે હોવો તે મોક્ષસ્થાન-સિદ્ધશિલા ગણી શકાય, એનું સ્થાન ભૂમિ ભૂમિ આકાશમઠળમા અસાધ્ય વચ્ચે છે. લોકને જાતે છે અને ત્યાં જશે અમીનો વાસ છે એ સિદ્ધિ હોવો અત્યંત પવિત્ર અમૃતરસમય છે અને એની પ્રેરણા જેને મળે, એના જેવા થવાની જેને ઇચ્છા થાય, એની પવિત્રતાના રસમા જે જોખણાર્થ થાય તે એ રસને પ્રાર્થા પ્રાર્થાને પીએ છે. પણ તેને યોગબાવનાર સદ્ગુરુ હોય તો જ એ અમીરસ પી શકાય છે. બાકી જે સુર વગરના અથવા અવિશુદ્ધ સુરને પનારે પડી ગયેલા હોય છે એ એ રસનું સ્થાન બાંધે તોપણ એમાંથી પ્રેરણા મેળવી શકવા નથી. આ ભાવ અસાધ્ય બને છે એમા અમૃત પીવા માટે હવા સુધી જવાનું નથી અને તેટલા પૂરતો ભાવ અપૂરો રહે છે પણ પ્રેરણાની દૃષ્ટિએ એ ભાવ પૂરતો હાગી બલ છે.

અથવા જનનમઠળ એટલે આપણું શરીર અને તેના શીર્ષના ભાગ તે પણ જનન મઠળ ગણાય. મસ્તકની વચ્ચેથી જલારમ્બ શરૂ થાય છે તે નાભિ સુધી પહેાંચે છે. આ જનનમઠળની વચ્ચે, નાભિની અદર આઠ કુચકમદેશરૂપ અદ્ભુત હવા છે અને ત્યાં અમીનો વાસ છે તેનું ધ્યાન કરવા પ્રત્યેક પ્રાણી ઇચ્છે. પણ સદ્ગુરુનો જેને ચોમ થાય તે એ દૃવેથી પેટ સરીને પાછી પી બલ છે અને એ કેઈ નગરા બની ગયા કે કુલુરુને થાયે પડી ગયા તો ત્યાં સુધી આવીને પણ તદ્દન તરસ્યા બલ છે. (૩)

જ્ઞાન મંદહસર્મે ગડમા વિહામી, ધરતી રૂપ જમાવા;

મત્સ્યન યા સાં ચિરમા પાયા, છાસે જગ મરમાયા મવૃં ૪

અર્થ—આકાશમઠળની વચ્ચે ગાય વિલાણી, એને જલ્મુ થયું. એ (ગાય)નું કૂધ પૃથ્વી પર જમાવવામા આવ્યું એ (કૂધ)નું માખણ થયું તે તો અતુરને પ્રાપ્ત થયું, બાકી જગતનો પ્રોટો ભાગ તો (માખણ હાઈ લીધા પછી બાકી રહેલ) છાશથી ઉતરાઈ ગયો, તેમાં રાહ રાહ થઈ ગયો! (૪)

વિવેચન—આકાશમઠળમા ગાય વિલાણી, એનું કૂધ જમીન પર જમાવ્યું બનેલા

શબ્દાર્થ—જલ્મન = માલો. વિહામી = વિલાણી, પશુને પ્રાપ્ત થાય તેને વિશિષ્ટ ક્ષેત્રમા છે. ચિદીમાં તેને અમતો સ્વપ્ન બાળી અથવા નિમત્તી છે. ધરતી = પૃથ્વી, સ્વયંશ્રેષ્ઠ સિદ્ધિશીલ. તમા = એકદા. મૃત્ માખન = હાઈ વધોવવાથી નીકળતું તરવ, નવનીત. થા = હતું. સાં = તે. ચિરમા = અતુર, પ્રતિષ્ઠા, કામોચ. અસે = અસ, છાં મથી કરતું મવાથી. જગ = કુલિત. જગમાયા = જગમ્યા, જાતેલ પાયા, જાનક પામા, એતમા.

દૂધને લેવાય તોમાથી છાશ પણ થઈ અને માખણ પણ થયું નચીતદાર વિસ્તારે પ્રાપ્ત થયું. જ્યારે જગતનો મોગો ભાગ તો છાશમાં ભરમાઈ ગયો. આ મું ? આ મું ? દૂધ શું ? માખણ શું ? છાશ શું ? અને માખણ કેને મળ્યું ? અને છાશ કેને મળી ? અને કેવું ભરમાય ? સૂત્રચિહ્નસ્થાપના કે વ્યવસ્થા પછી છાશના પદ્ધતિ સ્વરૂપે રસ થઈએ, અને પદ્ધતિ દ્વારાના આધારમા સેક્ટો છાશ ચોખાઈ-દળાઈ ભવ, તેનો ઉચ્ચે પવ ન કરીએ તો આપણે છાશમા સતોવાઈ ગયા અને માખણ વીસરી ગયા એમ કમળું.

વતનના મૂળ વિચારો તો જગતનાના મુખરૂપ જનનમદગધાથી નીકળ્યા એ કાલ રૂપ માથનું દૂધ જલધરે પોવાની વાણીમાં કે સૂત્રચિહ્નસ્થામા જમાવ્યું, એકું થઈ તેનું અર્થ આપણે, લેજો. અને આપણીએ કર્યું એ વચ્ચેને પરિણામે માખણ પણ નીકળ્યું અને છાશ પણ નીકળી એટલેએ એમાંથી દેહને સમજાવેનો ભાગ કર્યો અને ઉચ્ચ દેહને સમજાવે એનો સ્વીકાર કર્યો તેવા આધવાન વિસ્તારના નસીવે તો જન માખણ જમાવ્યું; જાણી જેઓ સુકને જાણીએ આંધી બની ગયા નકતમા ગદ્યના આધારસ્થા પછી ગયા, વારવિવાહની શુભલાભા પછી ગયા, સ્વપ્રસાદ કે પરિનિદાના કે ત્યાગ કે સ્વરૂપે ભરેલા કપાસરીપનના માર્ગમા ભરી વચ્ચે, તે સ્વરૂપે છાશ મળી. અને એવો વચ્ચે મોટો થઈ ગયો. અને દુગ્ધની વચ્ચે એ છે કે જેને ભાગે છાશ આવી છે તે ઉત્તરમાં ગયા છે એ એમ માની લેતા છે કે જેને ભાગે પણ માખણ જ જમાવ્યું છે અને પાતે માખણ છે ! એનો ભરમ દૂર થવો સુધિક છે આત્મવચ્ચના અને મનમનમાં એ એવી વીજે છે કે જેને લાગે પડેલા પાતે પોવાની વચ્ચેને ઉતરે છે એનું કદી એક-લાઈ સકતા નથી. અને પછી તો પ્રાણ વચ્ચેની કિચ્ચ અને પરિણામ વચ્ચેની વચ્ચેમાં પછી જમાવ છે આ સ્વ છાશની ઉત્તરમાં છે અને માખણની મોટાઈ છે.

જાનતું હજી વિષય છે જાનતું હજી ત્યાગ છે સચમ છે પરિણતિની નિર્મલતા છે તેને ભરેલા પાસરીમાં થોડું થાપ ત્યારે સમજાવું કે શ્રી ચીત્તસચ્ચેના જનનમદગ એક મુખની વાણીમાંથી એ બધું સ્વ નીકળ્યું અને જેનો પ્રસાદ-જમાવદ ગણ્યોએ કર્યો તેનું દેહન કરતાં પોવાને ભાગે માત્ર છાશ જ આવી છે અને માખણ અદર ઉતરી ગયું છે. આપણે કદી નીચેને વાચની લીધું છે. માખણ મળવાનાર બધું પ્રાણીની સચ્ચા નાની હોય છે જ્યારે છાશ કદી જનારા અને તેમા ભરમાઈ જનારાની સચ્ચા વધી મોટી હોય છે. (૪)

યદ વિત્તુ પથ, પથ વિત્તુ તુંડા, વિત્તુ વિત્ત્યા યુષ ગાપા;

ગાદ્યવાણેકા રૂપ જ રેલા, મુદ્દક સાંધી વટાયા મચ્છું ૫

અર્થ—યદ=યદ પથ=પાંદડું વિત્તુ=વચ્ચ તુંડા=તુંડ (તુંડામાં નીચેનો ભાગ

ગાદ્યવાણેકા ભાગ વિત્તુ વિત્ત્યા=યદ વચ્ચ, વચ્ચ રૂપવાણે. રૂપા=યદ જમાવ. ગાદ્યવાણે વચ્ચવા, વચ્ચ રેલા=લીલી, મિદ્ર સોલી=દે. જમાવ=જમાવ્યું, જમાવ્યું

અને વગર છોડે બધવા છબ વગરનાએ (પરમાત્માના) ગુણ ગાથા ગાવાવાળાનું નથી
 ૬૫ કે નથી નિશાની (જણાવી); એને તો સદ્ગુણએ બતાવેલ છે. (૫)

વિવેચન—થા. વગર પાંદડું, પાદ ૧ વગર તુલડું અને વગર છોડે ગુણગાન થયું;
 ગાનારનું રૂપ પલ્લુ ન દેખાયું અને આ વાત સુગુણએ બતાવી પ્રથમ નજરે આ આખી વાત
 તરત અસંભવિત બધવા અસમીચીન લાગે તેન છે તેને સમજવા ચલ્ન કરીએ.

આ ગાથા પર ખૂબ વિચાર કરતા અને એમા પદસ્થ ધ્યાનનો મહિમા સૂચિત થતો
 લાગ્યો છે એમા જ્ઞાપકતનારનો જ્ઞાનિ એ વાચવા પ્રયત્ન કર્યો છે એમા મત્રરાજનો જ્ઞાતિ
 વિશિષ્ટ પ્રયોગ હોય એવું અને દેખાયું છે આ યોગનો જ્ઞાતિ વિશિષ્ટ વિભાગ છે તેથી
 પ્રથમ તેને સમજવા પ્રયત્ન કરી આ પદનો નિવેદો લાવવાના કાર્યમા આપણે કાળે આપીએ.
 પદસ્થ ધ્યાનનું સ્વરૂપ બરાબર સમજવા માટે 'ગાનાયક' અને 'યોગશાસ્ત્ર' (શ્રી હેમચન્દ્ર
 ચાર્યકૃત)૨ વિચારવા અહીં પદસ્થ ધ્યાનનું આયુ સ્વરૂપ આપી શકાય તેવો અવકાશ
 નથી 'જૈનદ્રષ્ટિએ યોગ મા (પૃ. ૧૬૧)મા એની રૂપરેખા બતાવી છે અહીં તેનો જરા જ્ઞાણ
 કરી જઈએ એટલે જૈન યોગમા એનું સ્થાન ધ્યાનમા આવે.

પદસ્થ ધ્યેયમા જુદાં જુદાં પદો લઈને ચિત્તનિશ્ચયનું ધ્યાન કરવામા આવે છે. આ
 ચાલવન ધર્મધ્યાન છે અને જહુ લાભ કરનાર નીવડે છે એની અનેક રીતિ બતાવી છે
 ધ. ૧, 'પલ્લુમાતૃકા મા નાભિ ઉપર કમળદળની સ્થાપના કરી તેના સેતુ પાંદડાંમા જ
 થી જ સુખીના સેતુ સ્વરૂપ પ્રત્યેક પાંદડા પર મૂકી તેને રક્ષતા કરી તેનું ધ્યાન થાય દૃઢ્યમા
 ૨૪ પલ્લું અને એકે કવિ કાવાળા કમળની સ્થાપના કરી તેમા જ થી જ સુખીના પચીસ
 બજનની ચિત્તવન થાય વહન પર અષ્ટદળ કમળની સ્થાપના કરી જ થી જ સુખીના બજનનો
 સ્થાપી ચિત્તવન થાય.

તે જ પ્રમાણે મત્રરાજનું ધ્યાન હૈં અક્ષરથી થાય છે અને તેમા સર્વજ્ઞ ચિત્તરેવનું
 ચિત્તવન થાય છે એ જ્ઞાતિ વિશિષ્ટ બીજવત્ત્વ છે એના જમલુસ્થાન અને જ્ઞાતે ઘટી
 પરમધ્યાનનિવૃત્તિ અભ્યસવા અને અનુભવવા થોગ છે એમાથી છેવટે અનમરત્વ ધ્યાન
 સુખી પહોંચી જવાય છે.

એની જ રીતે મૃં પ્રણવળીજનું ધ્યાન કરી પથ પરમેશ્વરનું ચિત્તવન કરવાં જ્ઞાતિ જ્ઞાનદ
 થાય છે અને પથ પરમેશ્વરપદના ધ્યાન માટે અષ્ટદળ કમળની સ્થાપનામા વચ્ચે કાર્તિકા
 પર અરિકૃત, ચાર દિશાના ચાર પત્રો પર સિદ્ધ, આચાર્ય ઉપાધ્યાય અને યુનિ અને ચાર
 વિદ્યાના ચાર પત્રો પર હશન, નાન, ચારિત્ર, તપની સ્થાપના કરતા આત્મવત્ત્વનું ચિત્તવન
 થાય છે આવા અનેક પ્રકારના જાપને યોગીઓએ બતાવ્યા છે

૧ પ્રકરણ ૩૮ ૫ ૩૮૭-૪૮ (૨) ૧૯૮ જૈન સામ્રાજ્ય પ્રાકાશન)

૨ યોગશાસ્ત્ર, અષ્ટમ પ્રકાશ, ૫ ૪૩૩-૪૪૬ (બી.સિ.સિ. માટે પ્રકાશન)

એ બાપ ચાહે ત્યારે મુખેથી કાઈ ઉપચારણ કરવાનું હોતું નથી; આત્મા અવસ્થામાં વર્તે છે અને બાહ્ય ઉપાધિને વીસરી જઈ શકે છે તે વખતે મનમાં અદ્વૈત ભાગમાં એક અવતો 'અનાહતનાઈ' ચાહે છે એ પૂર્વ અનુભૂત દિવ્ય જ્ઞાન છે એ આદ્યમથ્ય કરનાર મહાન આત્મનિમગ્ન છે એ અદ્વૈત બાહ્ય વિસ્મરણ છે એ અતિ આનંદશી આત્મજ્ઞાન છે એ આંતરજ્ઞાન ચાહે ત્યારે તેમાં નથી હોતો તલુશ કે નથી હોતો સિવાય; અને છતાં અદર એનો પુલકાટ જોર પ્રકારનો હોય છે એમાં અદ્વૈતના મહાકાશ વચ્ચે અદ્વૈતી શાંતિના અમકાશ છૂટે છે આની પરિસ્થિતિમાં કાનમાં અનાહતનાઈ ચાહે છે અત્યારે સોડાઈ સાડાઈ ની પૂન ચાહે છે અત્યારે જૂં જૂં નો અપ ચાહે છે અત્યારે કમળજલની સ્થાપના દિવ્ય આકાશમાં આગળ વધતી છેવટે લોકના અમકાશ મુખી જોવાની અવ છે ત્યારે આખો વખત અવસ્થા 'અજપાઅપ' ચાહે છે કાનમાં અનાહતનાઈ મુલાય છે આ આખી અવસ્થામહા સમજવા જેવી છે અજપા જેવી છે આ અવસ્થામહા સ્વરૂપ આ ગાથામાં ગામું છે એમ અને જણાય છે

અનાહતમાં જૂં અને જૂં મને આવે છે એવું સ્વરૂપ અન્વય જણાવતા લખે છે કે—

ઈં મિત્રાકારુરોર્થે રક્ષિત્યાનવાહરમ્ ।

માલ્યપત્વમ્ પીમૂપવિન્તું મિત્રનાહરમ્ ॥

એમાં નવ અક્ષર મળેલા ગણાય છે : ૧. જો કાર ૨. અનુસ્વાર ૩. ઈ કાર ૪. ઊર્ધ્વ વકાર ૫. હાર ૬. હાર ૭. ઈન્દ્ર વકાર ૮. અનુસ્વાર ૯. ઈ કાર આ અનાહતનો આકાર કેઈ પ્રકારમાં નીચે પ્રમાણે આપ્યો છે તે તથાસી-વિચારી શોધવો. ચોત્રમંત્રના ચિત્રમાં આ પ્રમાણે તેની આકૃતિ હોય છે. જરૂર અભ્યાસમાં એનો મહિમો થયો છે કેઈ અનાહતમાં આગળ જોવાનો જ સમાવેશ કરે છે

આ અજપાઅપ અદર ચાહે ત્યારે એક અવતો આહુ નાક કાનમાં ચાહે છે એને જોને માટે અજપાઅપ અને અનાહતનાઈ શબ્દો ચોમ પ્રસિદ્ધ છે આ નાક પાસે સંબીત મુખ છે; ઊભામાં ઊભા સંબીત કર્ણ પશુ એવું માધુર્જ ઉપર છે ધ્યેયની સાથે એકતા કરાવે તેવું છે આશ્વમેદને અદર રમણતા કરાવે તેવું છે

અને સોડાઈ સોડાઈની શબ્દો ચાહે ત્યારે અજપા જરૂર અભ્યાસમાં આપ્યા અને ધ્યેયની એકતા દેખાવા લાગે ત્યારે અર્ધઅભ્યાસની ધીમ પાથમાં ચિત્ત પ્રવેશ કરે છે અભ્યાસ રહે છે શુદ્ધ અભ્યાસ વિશિષ્ટ તરનો પાસે કે કૈલેશીકરણની અભ્યાસની પરાકાષ્ઠાની નજરે તેા આ વધી પ્રાથમિક દશા છે પશુ સિદ્ધિમાર્ગનું પગથિયું હોઈ ઉપયોગી છે. આ જ્ઞાન ચાહે ત્યારે તેમાં તલુશની અદર નથી, અજપાઅપનાની આવરણતા નથી, કંઈને કશવો ખડો

નથી અને છતાં અનંત સગીતની અદર ગાન છે, વધે છે નામે છે અને અતિમુદર અતર પ્રમોદ કરાવી ધ્યેય સાથે એકતાન કરાવી આપે છે.

તળૂકામાં નીચેનું તુંબડું અને ઉપરનો ૬૦ હોય છે તળૂકામાં ત્રણ તાર હોય છે તુંબડાનો વેલો થાય છે એ નાના વલોને પત્ર-પાદમ હોય છે અને બાબુના કૃષ્ણગામ્થી નાના વદમાથી તળૂકાનું તુંબડું જમીન પર થાય છે પણ આ એવનરૂપ તળૂકા તો ભારે વિચિત્ર છે એને શદ ન હોવા છતાં પત્ર છે અને પત્ર વગર તુંબડું તેના પર થાય છે અને છતાં વગર તુંબડે અને વગર છલો શુભજ્ઞાન થાય છે આ પદસ્થિ ધ્યાન કરતા તળૂકા કે સિવારનો અપ પડતો નથી, તાર સાંધવા પડતા નથી, કે સ્વરનો આરોહ-અવરોહ કરવો પડતો નથી. સગીતમાં તો જાનાર સામે હોય છે પણ આ બપ કે નાદશબ્દમાં જાનાર છે, છતાં તેનું રૂપ કેળાવું નથી; તે તો કંઈ અદર છેડે છેડે બેઠો છે અને વગર જણાવે જાન કર્યો જ બલ છે

આવા વગર સિવારે, વગર છલો અને વગર પ્રકૃત સ્વરૂપે જાનારને તો સદૃશ્ય જોગખાવી શકે એને બહાર શોધવા જતા એનો ખતો લાગે તેમ નથી, એને જોગખાલુ કહવી આપે તેવો કોઈ સ્નેહી કે મિત્ર નથી—એને તો સદૃશ્ય જતાવી આપે; અને એક વાર એનું જોગખાલુ ઘટી બલ અને એનો પરિભ્રમ મળી બલ તો ભવની ભાવક ભાંગી બલ.

આવા વગર થકના પાદમને, આવા વગર પાદમના તુંબડાને અને વગર તુંબડે અને વગર છલો શુભજ્ઞાન સાહે અને આવાવાગાના રૂપને કેળાવ વગર અનંત સગીત થાશે ત્યારે એવનની ખરી મોજ મણાવ, બાહ્ય ભાવમાંથી અદર છેતરી જવાય અને આવી રીતે આ કેળીયા વિશેષી લાજના પદનો નિવેદ્ય કરી આપે, એ ભાવ એ અનુભવે અને જમાવે તે ખરી એમી છે તે મારે શુરુ છે તેને પત્રલે હું આલવા પ્રવળ કરુ છું અને તેમ કરી રૂપાલીત ભાવમાં હીન થવા હોય બરાલું ૩

આમાં જાનાર પર એક જ છે એને બાઈને એના જેવું થવું છે તે સત્તારૂપે પોતે જ છે અદરને બેસનાર પણ પોતે જ છે અને પોતે જ અનંત સ્વરૂપે ધ્યેય ભવવાની શક્તિ સત્તા અને આવહતનો પલ્લી છે આ રીતે આ પદનો અનાદ્યતાદમા અને અજ્ઞાપમાં લલ કરી નિવેદ્ય લાવવા થતાં કર્યો છે ધર્મધ્યાનના બીજ પાશમાં છલની અદર રહેલી નથી એ વાતને અહીં ખાસ સળખ છે (૫)

માતમ અનુમય વિન નહીં જામે, મંતર જ્યોતિ જગાવે;

પર મંતર પરસે સારી મૂરતિ, 'માર્નરૂપમ' પદ પાવ ચદ્મૃં ૬

અર્થ—આત્મિક અનુભવ વગર એ ન જણાય; એને તો હૃદયની અદર રહેલ

શબ્દાર્થ—મિત્ર=વગર, અતર=એવનિ=અદરની શક્તિ, જમાવે=જમા કરે, જામે, જમાવે, પરમે=દેવો, મૂરતિ=પૂર્તિ, પ્રતિમા, શાપુ, ભક્તિ. પાવે=પ્રાપ્ત કરે.

એવિ જ જગાએ, બચત કરે, જણાવ. એ આદર્શ(મૂર્તિ)ને હૃદયની આદરને કારણે બસબર એક-બાજી શકે અને એમ કરે તે આનંદબન પદને પ્રાપ્ત કરે. (૬)

વિવેચન—નિવેદો કરવાનાં પદો ઉપરની થાય જાણમાં પૂર્ણ થઈ જવા હવે એવો નિવેદો કોણ લાવી શકે અને પરમઆનંદરસધામ ક્યારે પ્રાપ્ત થાય એની વાત કરે છે. એ વાત અનેક પદમાં વિસ્તારથી આવી ગઈ છે તેથી અત્ર આવશ્યક વિવેચન જ કરવાની જરૂર રહેશે. ઉપર જે અનેક પ્રકારના પ્રશ્નો ઉઠાવવામાં આવ્યા તેનો નિવેદો આત્માનુભવ વગર બધી શક્ય તેમ નથી. એમાં માત્ર બુદ્ધિનો આધાર આશી શકે તેમ નથી, કારણકે બુદ્ધિ મર્યાદિત છે અને બુદ્ધિ દ્વારા મેળવેલ જ્ઞાનમાં કેંઈક નિર્ણયમાં સ્પષ્ટતાને સ્થાન રહેવાનો સંભવ નથી. પણ અત્યારે સ્વતઃ અનુભવ થાય, ત્યારે જ ઉત્પન્ન નિર્ણય થાય છે. બુદ્ધિનો વિષય વિષયપ્રતિકાસ જ્ઞાનનો નથી. એમાં વિષ-કટકનું જ્ઞાન થાય છે. પણ એને પ્રવૃત્તિ કે સ્વસ્થ-સુખવેદન ત્યાં કોઈ સંબંધ નથી. જે નિર્ણય તે વત્તસવેદન જ્ઞાન થાય ત્યારે જ પ્રાપ્ત થાય છે અને જ્યાં સુધી વસ્તુનો સ્વ સાથેનો સંબંધ વેદી ન થાય, જ્યાં સુધી આખો જાણ સંબંધ જોગણી તેનો સ્વ સાથેનો મેળ કદાચ કેળવે અને કદાચ સુખીનો છે તે પરથી ન થાય, ત્યાં સુધી ચાલ્યાં પ્રાપ્ત થતી નથી. અને વગર બાહ્યોએ જમે તેનું વસ્તુજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય પણ એનો અંતર જાણ નહોતો નથી. અને અત્યારે આત્માનુભવ થાય ત્યારે આદરવા અને ત્યાગવા થોડા શુ છે તેનો નિર્ણય થાય. એવા નિર્ણય સાથે અને સ્વસ્થ વૃત્તિએ જે જ્ઞાન થાય તે વત્તસવેદન જ્ઞાન કહેવાય છે. વધારે એક આત્મ પરિવૃત્તિમત્ જ્ઞાન પણ વિશિષ્ટ જ્ઞાનીઓએ જતાનું છે. એમાં ત્યાગ ન કરી શકનાર, પણ વસ્તુને જોગબનારનું સ્થાન આવે છે. પણ જરૂર જ્ઞાન તો ત્યાગીનું સમજવું. એમાં આત્માનુભવ બરાબર થાય છે અને જે થાય ત્યારે જે જ્ઞાન થાય તે સાચી વસ્તુને જોગબાવે છે અને સાચી પ્રવૃત્તિ કતાવે છે. બહારી અવસ્થા છે છતાં પ્રસવે જણાવી દેવાનું કે વત્તસવેદન જ્ઞાનમાં જ્ઞાન અને આરિત્ર બનેનો સમાવેશ થાય છે અને પ્રવૃત્તિ વગરના શુધ્ધ જ્ઞાનને—ફળ વગરના વસ્તુના પ્રતિકાસ પૂરતા જ્ઞાનને—સાચા આત્મમિત્રાસમાં કોઈ સ્થાન નથી. આ વાત સમજાય તેવી સહેલી છે. પણ હવેની કે હવેની જાતિ સુરેષ્ઠ છે.

માટે વિશિષ્ટ મોડી કહે છે કે આ વાત આત્માનુભવ વગર નહિ જણાય. માત્ર પરમાણુનો સિદ્ધાન્ત બધાવાળી કે બહિતની લાખો, અન્યથા કે પ્રદેશિકા સુખીની અવૃત્તરીથી કે સ્ત્રીમ કે વીજળીના વગની શિક્ષાથી નહીં જણાય. એનો તો આત્મા સાથે—ચેતનના સાથે—સંબંધ છે. એને બધાવા માટે આત્મજ્ઞાન અને આત્માનુભવ જાતિ જરૂરી વસ્તુ છે. અને મોડીરાજ તો કાર મૂકીને કહે છે કે જે વાતો આત્માનુભવ વગર નહિ બધી શકાય, એનો ખરો અર્થ તે વગર કદી નહિ આવે, એનો આત્મ પરમપર સંબંધનો મેળ તે વગર નહિ બેસે અને પોતાનો તેની સાથેનો સંબંધ સાચા સ્વરૂપે કદી જગાયો નહિ. માત્ર વસ્તુનો પ્રતિકાસ થઈ બધાએ એની ખરી પિછાન નથી; એનો ચેતન સાથેનો સંબંધ

સમજાવ અને તેનું સંવેદન થાય, તે સમજાવ સમજાવ તે વાતનું અહર વેદન-વર્તન થાય, તે પ્રમાણે સ્વપરભાવ બેસી જાય તે તત્ત્વસંવેદન છે તે આત્માનુભવ છે, તે આત્મદર્શન છે અને તેનો સાક્ષી મહિમા છે

માટે ખરું સંવેદન તો આત્માનુભવ વગર ન થાય, એટલું જ નહિ પણ જે મૂર્તિ આત્મ સંવેદન કરવા ઉપરાંત અતરભ્યોત્પત્તિને જાગ્રત કરે, જે ઉપર ઉપરના જ્ઞાનના અતરના હાર્દમાં ભિતરે અને અહરના જાગ્રતી જરાબર પરીક્ષા કરે તે જ્ઞાનદશનના પદને પ્રાપ્ત કરે.

આમા ચાર વાત કરી (૧) તત્ત્વસંવેદન જ્ઞાન ભોઈએ (૨) આત્માનુભવ જરાબર ભોઈએ, (૩) અતરની ભ્યોત્પત્તિ જરાબર જાગ્રત થવી ભોઈએ, અને (૪) અહરથી સાચી પરીક્ષા થવી ભોઈએ. સ્વપરનું જ્ઞાન અને જિહ્વાયુમાં તેનું દર્શન અને પ્રતીતિ થાય ત્યારે જ્ઞાનદશનપદની પ્રાપ્તિ થાય.

છેત્થી જે પંક્તિમાં એકથી વધારે જાણ બેસે છે એ મૂર્તિ-આદર્શને હૃદયની અહરને જાગ જરાબર પરીક્ષાથી ભોઈ-જાણી શકે છે આમા મૂર્તિ ને કમ અણુવામાં આવ્યું છે. અથવા સોદ્ધી મૂર્તિ —જે બ્યક્તિ ઘટ-અતરને પરખી શકે છે અને એ જાણ-ચોત્તી જ્ઞાનદશન પદને પ્રાપ્ત કરી શકે છે આ જાણમાં મૂર્તિ ને કર્તા અણુવામાં આવેલ છે

અથવા મૂર્તિ ને આખી ગાથાની કર્તા બનાવી શકાય. એમ કરતાં આવેલ અર્થ બેસે : આત્માનુભવ વગર ન જાણે, પણ અતરભ્યોત્પત્તિ જાગ્રત કરે અને ઘટ-અતરને પરખે તે બ્યક્તિ (મૂર્તિ) જ્ઞાનદશન પદ પ્રાપ્ત કરે. સર્વ જાણમાં આશય લગભગ એકસરખો જાયો આવે છે ઉપરછરછા વિષયપ્રતિજ્ઞાન જ્ઞાનમાં વસ્તુના કાર્ત્ત માલ નશા, આદિમિક અનુભવ વગર જાણ વાત કહી જણાવી નથી અને માત્ર અણુવાથી કાર્ત્ત થશે તેમ નથી અનુભવ કરે, ત્યાર પછી આતર ભ્યોત્પત્તિને જગાડે અને ઘટ-અતરને પરખે ત્યારે કામ થાય તેમ છે ત્યાં સુધી જાણ દર્શા છે આમા અતરની વાત *subjection element* આત્મવાદ-આતરવાદની જી જગાર ભોવાની વાત મૂર્તિ દેવાય, અહર ભોવા આવડે, ત્યાં સ્વપરની જોગખાણ થાય, સ્વનો સ્વાકાર થાય, પરનો ત્યાગ થાય, જે વાતનો અનુભવ થાય, જે વાતની લય લાગે (ભ્યોત્પત્તિ બેસે) અને એ વાત પરીક્ષાથી અતરમાં બધી જાય ત્યારે જ્ઞાનત જ્ઞાનદનું સ્થાન પ્રાપ્તી પ્રાપ્ત કરે.

આ છેત્થી ગાથાનો પ્રત્યેક શબ્દ ખૂબ વિચારવા યોગ્ય છે પ્રત્યેકનો જાણ સમજાવ વિચારવા યોગ્ય છે અને દરેક શબ્દને શીક્ષણ સ્થાન છે આતર નાહની આવરણકતા અને જાણ ત્યાગની મહત્તા સમજાવ અને તેના સંબંધકારની સાથે કતા બેસી જાય ત્યારે આ જાણો અહર જગતી ભેટે તેવા જી અને તેમ જતા આ પદની અહર બતાવેલ દરેક નુબવણોને નિવેડો આવી જાય તેમ છે (૬)

ઉપસહાર—જે ચૂલવણનો નિવેદો કરનાર પછી ગુરુપદનું ચૌસ્વ ધારણ કરતો નથી, અહિંસાના યોગથી હેરાતો નથી, યોગીપણનું પદ ધારણ કરતો નથી કે બાહ્ય ઉપાધિને ગણકારતો નથી. એની દશા જ જુદી હોય છે એનું વતન જ જુદા પ્રકારનું હોય છે એનું વાતાવરણ જ વિશિષ્ટ અને જાસ ભાવ પાડે તેવું હોય છે આ વાતાવરણ જામે અને બાહ્ય તરફ એવાને જઈતો અંદર એવાની ટેવ પડે પ્રત્યેક કાચ કે વતનનો અંદર સાથે સબધ બેચી બધ અને બાહ્યમાં ઉપાધિ લાગે ત્યારે આ પદમાં વર્ણવેલા વિશેષોનો નિવેદો તુરંત આવી જાય. માટે અનુભવ કરો, અતરંગ્યોત્તિ જગ્યાએ અને ઘટ—અવસ્થાને પરમેા. તે બધું આનંદનું સ્થાન છે ત્યાં અનંત આનંદરસ છે ત્યાં સંપર્ક સબધ કે મૂર્ખવણનો અવ છે ત્યાં અત્રતી બેસીત છે અને ત્યાં છેવટે નિર્વાણ—મોક્ષ છે અંદર ભિતરો અને તે જલ્દી, સ્વસ્થ શાંતિ અને તે પ્રાપ્ત થયો, પૃથક્કરણ કરો અને તે તરી આવશે, વહોવો અને માણસ તરી આવશે. આપણો વેધાર માનસ મેળવવાનો હોવો એકજો, જસમં જસમઈ જવું ન ઘટે, અને પ્રયાસથી માણસ મળે તેમ છે માટે અનુભવ જગ્યાએ અને ઘટ—અવસ્થાને પરમેા.

આવી રીતે જે અંદરની અંતરિયાથી સ્વાનુભવથી પરીક્ષા કરી દેખાવા વિશેષોને સમાવે, એનું સંવેદન કરે, એ નિવેદોનો અવસ્થા સાક્ષાત્કાર કરે તે બધા યોગી છે તે માથે શુક છે તે આખા અવસ્થાને કોણથી આપનાર મહાત્મા છે તે બધા અવસ્થા છે અને તેને ચરણે માક ધિર ચૂકે છે

જે યોગીને બહાર શોધવા જવો પડે તેમ નથી, એની પરીક્ષા કરવી પડે તેમ નથી ત ઘટ—અવસ્થા છે એ પરી ભેષ મૂર્તિ છે એ બધા છે એ બધાથી પ્રાપ્ત છે અને આનંદ કરનાર પણ છે અને સ્વયં આનંદનો બન હોઈ આનંદપાને ચામતાર પણ એ જ છે આ વાતનું એ સંવેદન કરે તે બધા શુક છે અને સાથે યોગી છે ખરું વિશેષ વિવેચન કરવું અનવસ્થા છે મુરો પડના વિવેચનમાં જ આવી—સમઈ બધ છે (૬૮)

પદ નંવાણુ મુ

ભૂમિકા—આ નવાણુ મુ પદ પણ ત્રોહિ (હરિવાળી) છે. સામાન્ય દષ્ટિએ તદ્દન વિચિત્ર લાગતી હકીકતો તેમાં ઉઠેજ હોય છે અને તોનો મેજ મેળવવાનો તેમાં કોયડો હોય છે. પ્રથમ દષ્ટિએ કોયડા તદ્દન અશક્ય કે અર્થવચરના લાગે છે પણ બધારે એ કોયડો ઉઠાવી શકાય છે કે અનની મહાથી બાળી શકાય છે ત્યારે ખૂબ આનંદ થાય છે. થળી વાર તે એમ પણ લાગે છે કે કોયડાની વાત આટલી સહેલી હતી અને છતાં અવસ્થાને એવી નહિ એ તે બધે નવાણીની વાત જની કહેવાય થળી વાર કોયડો છૂટે ત્યારે આપણી

૧ આ હસિણી પરનું વિવેચન જુઓ પરિવિટ્ઠાં.

અપરાધ માટે આપણને જરા હાસ્ય કે જેઠ પણ થાય છે આ સર્વ વ્યુદ્ધિઓ ક્રોધહીન હોવી જ છે એનો અવાર પુલાસો બેસી જશે ત્યારે કલ્પો કામદો કામીને મૂલ્ય હોય એનો પુલાસો આત્મસંવેદનથી થાય છે, સ્વાનુભવથી થાય છે અને અતરંગ્યપ્રતિની વ્યવૃત્તિથી થાય છે આ કામદો ઉદ્દેશવા આપણે પ્રયત્ન કરીએ.

અત્યાર સુધી આપણે ચેતના ને શુદ્ધ સ્થાનકે મૂકી છે એને ચેતનની પતિવ્રતા-સતી પત્ની બતાવી છે એની આર્યાભાવનાને આપણે પ્રગટી છે. એના નિરહંજાન આપણે સ્પષ્ટ છે (પદ ૨૪૩); એની ભાદરવાની સતની બધા વિચારી છે (પદ ૫૧૩); એને પતિ-આગમનની શરૂ જોવી અનુભવી છે (પદ ૧૬૩); એને રિસાવટી અને મનાવી ઘણવાં છે (પદ ૧૮૩); અને એને અનેક દશામા જોઈ છે પણ એને સવત્ર નિર્દોષ, અજળા, પતિપ્રાણી, આમ પત્ની તરીકે જોજાળી છે માત્ર અઠવાલીશમા પદમા એને વિરૂપ આકારમા દર્શિયાઠ કરવી બતાવી છે અને છતાં ત્યાં પણ એ પાતાના વિરૂપ આકારમા ઘણે દશાવૈભવને વર્ણવતી હતી તેમા તેનું શુદ્ધ ચેતનતત્ત્વ જરૂર અનકર્તુ જ આપણે જોયું છે આ પદમાં એની જિહ્વા જ હકીકત બનતી એવામાં આવે છે અર્થાત્ ચેતનસજ્જ એની શુદ્ધ દશામાં, કમભંગથી મુક્ત, અનત આનંદના ઉપસોહતા તરીકે દેખાય છે ત્યારે એની સસારદશા-કમભંગિત દશા-મા અનેક પ્રકારનો નાચ નાચતી, મેલવો માણતી અને રખડપટ્ટી કરતી દેખાય છે. આ હકીકત એક જ વસ્તુના બે પાસા બતાવે છે કારણ કે ચેતન અને ચેતન્ય બન્ને એક જ છે અલેક બાવે વર્તે છે અને ચેતનની જ ચેતન્ય હોય ત્યારે એને કઈ દશામાં રમવાન કરવામાં આવે છે તેટલો જ માત્ર પ્રકાર રહે છે. સસારદશામા ચેતન વર્તેલો હોય ત્યારે તેની સ્થિતિને ઉપયોગ પૌદ્ગલિક ભોજો ભોગવવામા થાય છે અને સસાર તેા એની બીજ છે કે એક વાર એને હસસ્તો મૂક્યો જોટલો એ ત્યારે જાણુએ ફેલાઈ બધ છે અને વિસ્વારથી વાધતો બાધ છે આ સસારદશાને પ્રકૃતિ કહી શકાય. ચેતન બાહ્ય દશામા રાધતો હોય, અતરંગ્યથી દૂર હોય, તે દશાને સસારદશા કહેવામાં આવે છે અને વારવાર બધા શુદ્ધ ચેતનને અતિ વિશિષ્ટ દશામા વણવી છે તે ચેતનને બદલે ચેતનને એના મૂળ શુદ્ધ સ્વરૂપમાં સમજી લઈએ અને ચેતનની રખડપટ્ટીની દશાને એનું વિરૂપ સ્વરૂપ સમજીએ તો આ પદમા પુરુષ કોણ છે અને નારી કોણ છે તે સમજાશે એ એક જ વસ્તુના બે પાસ હોઈ વસ્તુતત્ત્વ જરૂર સ્પષ્ટ કરે છે કેટલાક તત્ત્વવેદાઓ દ્વેષવાદી હોય છે તે પુરુષ અને પ્રકૃતિ બે તત્ત્વ માને છે પુરુષ બાતે પરમાત્મસ્વરૂપ કે તેનો અથ રોય છે અને પ્રકૃતિ એને સસાર સાથે સજબ રખાવનાર, માથામાં રખાવનાર, જમણાન ઉપમ કરનાર તત્ત્વ હોય છે અને આ બન્ને તત્ત્વને મૂળ તત્ત્વ તરીકે સમજનાર પણ અમુક અપેક્ષા રચીકારી આત્મતત્ત્વ સમજવા ધન્ય કરે છે આ દષ્ટિએ પુરુષને શુદ્ધ આત્મ રૂપે- પુરુષ તરીકે-જોજાળીએ તો તેનો સસાર સાથે સજબ રખાવનાર તત્ત્વને પ્રકૃતિ કહેવાનું પ્રાપ્ત થાય છે આ પુરુષ અને પ્રકૃતિને આ પદમા બજાજર જોજાળવા પ્રયત્ન કર્યો છે

આ પદના કર્તૃત્વ જાણવતમા પણ કેટલીક ચર્ચા છે તેમાં ચિંતના અને ચિંતનના આર્ષા સ્થાનો આ પદમા બદલાઈ ગયા છે. જે હકીકત એના કર્તૃત્વની ચર્ચામા ઉપયોગી હકીકત અને સાધન પૂર્ણ પાટે તેમ છે. આનંદચંદ્રનો સમસ્ત ઝોક ફરી જતો દેખાય ત્યાં જન્મનું કર્તૃત્વ માનવાની અથાકાને જરૂર સ્થાન મળે, જે હકીકત પણ વિચારના મોઝ છે. આ દિગ્ગે એ હકીકતની ચર્ચા મથારવાને ધરે. અહીં તો આજો ઝોક આ પદમા ફરવો પડ્યા છે તેના કારણેને જાણે એ વાતને સબધ હોઈ તેનો અત્ર મકારણ નિર્દેશ કર્યો છે પણ એ વાત જાણ લક્ષ્યમા રહે તો અર્થવિચારણામા સ્ત્રી જૂનવણનો પણ નિઃકાલ થઈ જાય છે. આ વાત લક્ષ્યમા રાખી અર્થવિચારણા અને વિવેચન કરેલ છે.

એન તત્ત્વવેત્તાઓ છુલ અને જાછુલ જલ પદાય જુદા માને છે. છુલ-જાછુલને સબધ ધાય, જાતમા અને કર્મના સબધ ધાય, પણ છતાં જલ જુદા છે અને છે એમ આ તત્ત્વજ્ઞાનીઓ માને છે. પુરુષનું ઉપાદાન કારણ પ્રકૃતિ માનનાર તત્ત્વવેત્તાઓ માનવાદ માને ત્યારે જાણુ જામાતમક જ્ઞાન ગણી પુરુષનો અસેદ માનવાદ હોય છે ત્યારે કેટલાક તત્ત્વજ્ઞો પ્રકૃતિને અદ્વય દ્રવ્ય ગણી એને આદિ પુરુષનાં જગાઈ પેદા થયેલી આદિ માયા ગણે છે કેઈ એને પચ્ચમકાજૂતો સમુદાય માને છે કેઈ એને આદિ કારણ માને છે. આ રીતે દ્વૈતવાદ, ત્રિશિદ્ધ-અદ્વૈતવાદ, શુદ્ધદ્વૈતવાદ અને કેવલદ્વૈતવાદ નાંકે છે એ મુર્તિ વિગતવાર વપાસવાનું અત્ર સ્થાન નથી. વાતપર્ષ એ છે કે શુદ્ધ ચિંતનમાં અદ્વય વર્તુ માયાતત્ત્વ-ચિંતનને સંસારસરસો જવાવનાર તત્ત્વ-આ પ્રકૃતિ છે અને આ પદમા એને નારીનું સ્થાન આપીએ તો ચિંતન પાતે પુરુષસ્થાને આવે છે કમ મગચાં મુજા થયેલ છુલ માની આ હકીકત નથી. આ વર્ણવત આનંદમા રાજવાની ખાસ જરૂર આ પદમા પડે છે અટલું પ્રથમ મન પર છાંયે.

ફરેક ગાથાને અત પુનઃપવત થવા આ ટેક (અકલ્પી)ના પદમાં એમ પ્રકા કરે છે કે આ નીચે વાત કરવામા આવે તેમાં પુરુષ કોણ છે અને નારી કોણ છે તે સોધા—જે આત્માને શુદ્ધ સ્વરૂપે જોળખી જાય, જે એનો અને પુરુષદ વચ્ચેનો સબધ બાણી બદલ, જે એ સબધનાં સમય-કાળ બલ્લે, તેને અખી દુનિયાની જોળવટ થઈ જાય છે એક આત્માને જરાજર જોળખી ગયો તેણે જવ બાણુ એ વાત તો અજાઈ એકથી વધારે વજવ થઈ ઊર્ષ છે એટલે આ નીચેની હકીકતમા પુરુષ કોણ છે અને નારી કોણ છે? એ જલગ્ય કાચકેત્રો ક્યાં ક્યાં છે? જે દેખાય છે તે પુરુષનો વિસ્તાર છે કે નારીનો કે બન્નેનો? —જે સવ શુ છે તે જાણવતો વિચાર કરેલ.

વણી વાર જ્ઞાન થયું છે એમ લાગે, છતાં તેમાં પણ જામ હોય છે. વસ્તુને વસ્તુતે જોળખાય, એનું જલદ સ્વરૂપે જ્ઞાન થાય, તેને સાચુ જ્ઞાન જામજવું માત્ર વસ્તુનું પ્રતિભાસ જ્ઞાન થાય તેનાં જલુ અર્થ નથી. આત્મા પદમાં જણાવ્યું છે તેમ, તત્ત્વસંવેદન જ્ઞાનની ઉપયોગિતા છે. વસ્તુતત્ત્વનું જાણેથી સંવેદન થાય, જે સંવેદન જાનુસાર જાવનો સાચો

જગજા' થાય, ત્યારે એ જ્ઞાનવિચારણાને સાચી વિચારણા કહી શકાય. બાકી પ્રયોગશાળામાં પ્રયોગો જ ખોટા થાય, પરિણામશુદ્ધિ બરાબર 'ચેક' (check) કરવામાં ન આવે અને સૂઝને બાંધે ગાંધી થઈ ગયાના પાંચણ પર માની લીધેલ બાવડતના કાચા પાચા મદામ તો એ જ્ઞાનની વસ્તુવસ્તવે કાઈ બસર નથી, તેનું કાઈ પરિણામ નથી અને, ખરી રીતે ભેતા, તેનો કાઈ સાર નથી. આ ભાવ સમજી લઈ પ્રત્યેક ગાંધીની આખરે આપણે બહાર પૂછવું કે કાઈ! આ હયા વર્તે છે, આવા હાલકવાલ થયા છે એના સચ્ચાલક વરીકે કોણ છે? એમાં પુરુષ કોણ છે અને નારી કોણ છે? એનો લોહ છે કે અલોહ છે? કાચમી છે કે શેષા વચવતો છે? અને આ સવ શી ઘટના છે? કોણે કરી? શા માટે કરી? અને પેલે કયા પ્રસંગેલા બાજ છે?—એ સર્વની વિચારણા કરવી.

૫૪

(રત્ન-આલોક)

અવધૂ એસો જ્ઞાન વિચારો, વામ કોણ પુરુષ કોણ નારી? અવધૂ

ચમ્મન કે પર ન્હાતી ધાતી, જાગી કે પર લેલી;

કચ્છમા પદ પદ મરે દુરકડી તા, આપણી આપ બક્ષી અવધૂ ?

અર્થ—મસ્ત વેરાગી, ભેગી આવા પ્રકારના જ્ઞાનનો વિચાર કરે, અથવા હે અવધૂ—જાગી! આવા પ્રકારના બાળપણનો વિચારક થા કે એમા કોણ પુરુષ છે અને કોણ સ્ત્રી છે? આ વાતનો તું વિચાર કરી નિષ્કોટ કાઢ, નિઃશ્વ કર. (આ ઉપસ્થિત કરેલા પ્રશ્નની વિચારણા માટે નીચેની હકાંકતો—વિચારના સાધનો—જૂ કર છે) એ જાણણને ઘેર અર્ધ ત્યારે ન્હાવા-પોષાની ક્રિયામાં અથવા નિત્ય નૈમિત્તિક ક્રિયા કરવામાં પથાઈ અર્ધ અને એ ભેગીને ઘેર અર્ધ ત્યારે એ એના શાન્નિઈ વરીકે કામ કરવામાં પહોંટાઈ અર્ધ અને કલમા પદીને એ વરકડી (મુસલમાન) પલ્લુ થઈ અને છતાં એ બેલે તો મ્વત એકલી જ રહી, એકની એક રહી! મસ્ત વિચારક (અવધૂ)! આ જાણવનો વિચાર કર! (૧)

વિવેચન—આ સંસારદશામાં વર્તેલી પ્રકૃતિ—આ સંસારદશામાં કર્મવશ વતવા

રમ્યાઈ—અવધૂ = અવધૂ, અવધૂ, મસ્ત, વેરાગી, બાગો, વેગી. અસો = એવા પ્રકારનો, એવો. વિચારી = વિચાર, વિચાર કર—કરે, વિચારવાન, વિચારવાયો. વિચારીને મનામાં જ્ઞાન આવે, જોડારે. રત્ને = (વા એટલે વિરમિત બાજવાથી થૂવ પ્રથમા અથવા સપતમીનું એકવચન) તેમાં નારી = સ્ત્રી. જમ્મન = જન્મસ્. નારી-ધાતી = સૌમ્યિયા કરી. મરી = મુખની સમગ્ર પૂરી પાડવા-બગરવા બાહુર ક્રિયા, સી શાન્નિઈ કથમા = મુસલમાન પરતિયા મજા મજ (વા છતાં સ્થિતિમાં મદમત સ્મૃતિમાં) કમ્મન કથમા પદ = મુસલમાન થું દુરકડી = મુસલમાન (તિરકારમાં) બીની. આપણી આપ = પાતે નતે. બીની = એકલી, એકની એક

૧ મારી પસંદી પ્રત્યં આ પદ નથી, પાડાંતર ઉપજન્ન નથી. બી. મા. પ્રખત્તે લનેશ છે. પાડાંતર મરતે તો આજ્ઞા ઉપર હાજર કરવા પ્રવન થશે. —વિવેચનકાર

આદ્યમાના સુમયે સુમયે પશ્યતામ્ સ્વશિભિ-એ આણેલી શ્રાંતારિકતાએ કેવા કેવા ભાવો જન્મ્યા તેનો હવે વિચાર કરીએ. કર્મને વશ પડેલ જીવનના કેવા હાલ થાય છે અને કયા છે તે તો હાઈ પલ્લુ અરિત્ર વાંચતાં ખ્યાલમાં આવે તેમ છે સમશક્તિવત્તુ અરિત્ર નિચારીએ કે મુદ મહાવીર પરમાદ્યમાનું સત્તાવીશ ભવનું અરિત્ર વાંચીએ, નેમનાયતા ભવો નિચારીએ કે આદિનાથ ભગવાનના પૂજ ભવો સાંભળીએ અથવા પાર્શ્વનાથના પૂજભવો નિચારીએ તો આ છુટે અનેક નામાં નામ્ના છે અનેક પાઠો ભજન્ના છે એમ જણાયા વગર રહે તેમ નથી સુસારદશમાં કર્મને વશ પડેલી આ નિરૂપ થતના બ્યારે પ્રાણજાને ઘેર ગઈ ત્યારે એણે નહાવાપોવામાં ખર્ચ માન્યો; સવારથી સાજા મુખી બે-પાંચ વાર ન્યાન કરતું, કેઈનો સ્પર્શ થાય તો નહાતું, સવારે નહીએ, તળાવે કે દુરે જઈને સ્નાન કરતું એ વાતમાં એણે ખમ માન્યો; અને સસારસરવી ચેતના બેઝીને ઘેર ગઈ તો ત્યાં એણે થેલીનું રૂપ પારણ કરું બેઝીવર્ગમાં થેલાથેલીનું કામ જળતુ હોય છે વિશેષ હોવાથી ખર્ચાદા કે પામે વેશભ ન હોય તો બેઝીજતિને થેલાથેલીની સજ્જા હજમત્ર જસારી છુવની પુત્રપુત્રીની સજ્જા હેટતું જ કામ કરે છે અને હેટલા શિષ્ય થવા તે પર તેમની વેશગી કે સાધુ તરીકેની કિંમત થાય છે આદ્યમાર્ગીજનું મૂંઝીદાર મહત્તા વિદ્યારમાં પડી જવાર, માન-પૂજના આકર્ષણમાં એવાઈ તપ, ત્યાજ કે વેશગમી જઈ ગઈ જનાર માત્ર દુકાનદારી જમાવવા ખાતર વશપદ્યમાં માનનાર હોઈ પલ્લુ અસ્થિ બ્યારે પ્રકૃતિરસમાં પડી બલ છે ત્યારે તેનામાં આ થેલીભાવ બલવત્ થયો છે એમ સમજવું, અને વિચિત્રા હૃદયને દાવો કરનાર આ કહેવાતા સતો બ્યારે મઠ જણવત્ કે સમઘડના મોઢમાં પડી ભલે છે ત્યારે ત્યાં થેલીભાવના ખેલ જેલે છે એમ સમજવું. અથવા અઠતાળીશમાં પૂર્ણમાં બેઝીએ મિટીને બેઝવુ દીધી જતીએ દીધી જતણી એ બીજા ગાથા પર વિવિધન કરતાં બેઝવુ અને જતણી નું એ સ્વરૂપ અવિશુદ્ધ ચેતનાને અથે ભતાવું છે તે આ થેલીસ્વરૂપ મારે વિચારી હેવું બ્યાં પોતાના કાર્વની મહત્તા માનવામાં આવે, પોતા સિવાય બન્ય રહાને સ્વ કે સામ્ય વર્તન કે સાચો રસ્તો ન હોઈ રહે ત્યાં આ સ્વપક્ષસ્થાવનભાવ અટવી બલ છે અને નિ પક્ષ ભાવનો ત્યાજ થાય છે કે એકાંતવાદ ભાવી બલ છે આવો બેઝીનો બેઝીભાવ કે હોઈ પલ્લુ પક્ષનો સ્વમતાજક એ સર્વ આ થેલીનો ભાવ ભતાવે છે. એમ માત્ર થેલીમાં આશક્તિ કે પરજીવમણતાના ખ્યાલમાં પડી જવાને બદલે બ્યારે વિસ્તૃત ખર્ચ કરવામાં પડેના ભાવ વધારે અંધેસરો આવે છે.

દુરકેદી—સુસહમાન ખર્મના જનુવાળીને તિસ્કારમાં દુરકેદો કે તરકેદો કહેવામાં આવે છે કદાચ અસહ દુઃસ્થાનમાંથી એ ખર્મ વિરાસ પામી આવ્યો અથવા અસહમતેના બલીશનું સ્થાન દુઃસ્થાનમાં હતું તે કારણે હાસ્યમાં તેને તરકેદો કહેવામાં આવતો હશે. તરકેદી એટલે દુઃખતાની પરાકાષ્ઠા અજાતી હતી. ‘વટલી પ્રાણજી તરકેદીમાંથી બલ’ એ કહેવતમાં તરકેદી શબ્દ અધમતાની ચરકેદ જણાય છે આ વાતની ચોખ્ખાવોખ્ખતા પર અત્ર વિચાર કરવાનો નથી, પણ કાપાશાસ્ત્રમાં આ વાત પ્રબલિત હતી તેનું માત્ર દિવ્યદશન છે.

કલમો—સુસલમાન ધર્મના ધાર્મિક મૂળ મત્ર 'લા ઇલાહ ઇલિલ્લાહ મહમ્મદ રુસિલ્લાહ'—આ કુરાનનું મૂળસૂત્ર છે. ઇસ્લામનું હીલાવાકય છે. કલમો પઢવો બોટલે સુસલમાન થવું અથવા જનાવવું કોઈ પ્રાણી બ્યારે ઇસ્લામ ધર્મ અંગીકાર કરે છે ત્યારે હાલતનાલતાં કલમા પઢે છે અને ઇસ્લામધર્મમય થઈ બન્ય છે. આ રીતે ચેતના બ્યા બચ છે ત્યા તફૂપ થઈ બચ છે આંખ ઉઘાડીને દુનિયામા આલીબે ત્યારે ત્યા જે જે વેશ કે અવદાર દેખાય તે તે સર્વ વિરૂપ દશ્યામાં વર્તેલી પ્રત્યેક ચેતનાના છે એમ સમજી લેવું. શક્ય વેચનાર પણ ચેતના છે અને ન્યાયાસને બિરાજમાન થતી ન્યાયમૂર્તિ પણ ચેતના છે. કર્મપરિણામ મહાશક્ત અને દેવી કાળપરિણતિ સમક્ષ જે જે નાટકો ભજવાય છે તે સસારદશ્યામાં વર્તેલી ચેતનાના છે એમ સમજવું આવી રીતે ચેતના અનેક આકાર અને ભવનના વેશમા દેખાય છે અને છતાં તે પોતે સ્વતઃ બોલેલી જ છે એ વાત જૂઠ સમજવા જેવી છે. એની વિવિધતામાં રહેલી એકતા ખાસ વિચારવા જેવી છે અને એ ભાવ સ્પષ્ટ થાય ત્યાર બાદ એના અતરમા કોણ સ્ત્રી અને કોણ પુરુષના પ્રશ્નનો વિચાર કરવાનો છે.

કર્માવસ્થિ દશ્યાના પ્રાણી અનેક નાચ નાચે છે નવા નવા વેશ લે છે અને ભલતા સૂચક ભાવો ભજવે છે એ ખરી વાત, પણ છતાં એની અદર રહેલાં ચેતના તો સ્વતઃ બોલેલી જ છે એકની બોલે જ છે તેની તે છે અને સ્વયં બોલે અસલ સ્વરૂપે બહિષ્કૃત છે મૂળભાઈ સિદ્ધરાજ જયસિંહ યાચ કે ભતુહરિ યાચ, ઉદેપુરનો રાણો સમસિંહ યાચ કે પૂજારજ ચૌહાણ યાચ, પણ તે તો બોલે જ ॥ સ્વયં પોતે મૂળભાઈ જ છે તે પ્રમાણે પરિવર્તિત સસારમા બહિષ્કૃત ચેતના ગમે તેવું રૂપ લે, ગમે તેવા શરીર ધારણ કરે, ગમે તે ગતિમા બન્ય કે ગમે તેવું આકર્ષ કે નિષ્પ છાવન વહન કરે, પણ તે પોતે તો બોલે જ છે આ પ્રમાણે ચેતના—પ્રકૃતિ—સસારદશ્યા તો અદર એની બો રહે છે; એના બાહ્ય રૂપરંગ—ભાવ પલંગાય છે પણ બો બોલે દરતી નથી કે બદલાતી નથી. કર્માવસ્થિ દશ્યામાં આ સ્થિતિ યાચ છે આવા પર્યાયપલટનો ચલા કરે છે પુરુષગનો પલંગન સ્વભાવ છે અને પર્યાયનો અર્થ જ આ કમભાવી ધર્મો છે એમ અગાઉ સૂચવન થયું છે ચેતન પોતે પોતાના મૂળ ધર્મો તરફ જોઆય છે અને સસારકીચકમા દળાઈ ગયેલી ચેતના પરભાવમા ભગ્નમા કરે છે આ પ્રમાણે પરિસ્થિતિ છે આ બન્ને વાતને ખ્યાનમાં લઈને વિચાર કરે કે આવા નવા નવા વેશ લઈ ચિત્રચિત્ર પાડ ભજવનારમા સ્ત્રી કોણ છે અને પુરુષ કોણ છે? આખી વાતનો સાર સ્વ-પરના વિવેચનમા આવે છે. વેશ ભજવનાની શાછળની ભાવના વેશ ભજવવા પ તા હોવાની સ્થિતિ અને વેશની સંજ્ઞિકતા વિચારશે અને ચેતનશાબની અનત આનંદમય દશ્યા અને વિરૂપ વેશ પાછળ રહેલ અનંત સમયની પરવશતા વિચારવામા આવશે બોટલે આમા નર કોણ અને નારી કોણ બો વાતનો ધાટ બેચી જશે. (૧)

સસરા હમારો વામો માણા, સાલુ વાલુકમારી;
પિયુઝી હમારો પોદ પારણીય છો, મૈં હું કુલાવનશરી સ્વપૂં ૨

અર્થ—મારો સસરા તો તવન બહો માણુમ (લગભગ હોટ જેવો) છે અને મારી સાસુ તો તવન કુવારી બાલિકા છે. મારા પતિ જેવ તો હલુ પાશુઆમ—પોઢિઆમાં પેઢી ત્રેવેલા છે અને હું જાત્યારે જોને હોંબકા નાળી રહી છું (હોંબકા નાળવા જો માતૃકર્મ છે) । મસ્ત થોગી । અવધૂત । આવા જ્ઞાનનો વિચાર કર । (૨)

વિવેચન—આ બીજી ગાથા પણ આરે વિચારમાં નાળી જે તેવી છે. જોમાં સસરા-દયા-અવિદ્યુદ્ધ વેતન-કહે છે જે તેનો સસરા (પતિનો ભાવ) તો બાપદા બાવો હોયો છે અને સાસુ તો બાળકુમારી । અને તેના પતિજેવ તો હલુ બાળક હોઈ પાશુઆમ—પોઢિઆમાં સૂતા છે અને પોતે જોને હોંબકા નાળે છે । આ તવન અસબદ્ધ હાલે તેવી વાત છે. આકાશપુરુષ જેવો વજર અર્થેના આઢાપ હાલે છે. બાળકુમારી સાસુને છેકરા કેમ થાય અને પરણેલાં વેતનજન્ય પતિ હલુ પોઢિઆમાં પેઢેલા કેમ હોય અને બાળકોજના સાસરાના પુત્ર ત કેવા અને કોણુ હોય ? આ આળી વટના આરે વિષમ, પરસ્પર સબંધ વચસતી અને ન જોને તેવી અસજત હાલે છે. આપણે જોનો કાવ સમજવા વલ્ન કરીએ. પ્રથમ આ સસરા—સાસુને થોપી ઠાઠીએ, પછી પોઢિયું હોંબકાવનાર બાઈસાહેબને બરાબર પિછાનીએ અને પછી જોમાં કોણુ પુત્ર અને કોણુ નારી ના જ્ઞાનની વિચારણા પર આવીએ.

આ અતિ વિચિત્ર સબંધની વટનાનો મેળ શ્રી ઉપમિતિસમપ્રવાહકથાના પાત્રોમાંથી મેળવવા પ્રવલ્ન કરીએ. ત્યાં સસારી જીવનું અસ્તિ રજૂ કરવાની સરૂઆત કરતા પ્રથમ બે પાત્રોને રમજૂમિ પર રજૂ કર્યા છે. મહારાજ અમરિચ્છામ અને મહારેવી કાકા પરિવૃત્તિ. આ બન્નનું વિસ્તારથી સ્વરૂપ સમજવા માટે સદર બલ જોવો. સસરપત્ની તે સ્વરૂપ રજૂ કરતા માણુમ થાય કે જો મનુજન્મવિ નગરીના મહારાજ અમરિચ્છામ પણ કમભા સુવધી થઈ જાય તેવા છે, જોની શક્તિનો વેગ ઘટ્ટ પણ થાકી શકે તેમ નથી, અને તે પાતાની શક્તિથી સપૂણ વાકેરનાર હોઈ હુનિયાની વશ તરજલાની નજરે જુએ છે. જન પાતાના દુઃકમનો પાકો અમલ કરાવે છે. જો પ્રયત્ન સામનવાગ્ય મહારાજને રમનમનનો આરે થોમ છે અને નાટક જોવામાં જો અસાધારણ રસ લે છે. જો લોકો પાસે અનેક ચેરો લેવરાવ અને લોકોને ઘલી પીકાની અવમળના કરી અનેક આકારના

શબ્દાર્થ—સસરા = વરનો પિતા. બાવો હોયો = બસો માણુમ, નિર્ભય, બોલે ને, અતિ સમ-પત્તિની મળા. માતૃકુમારી = નાનકડી નાળા, કુમારી કન્યા, ઝોકરી. પિયુઝ = પતિ (જના ખરીદી). હમારો = અમારો, મારો. પોદ = બેથે, સબે. પારણીએ = પાશુઆમ, પોઢિઆમાં. મૈં = હું. હું = હું. કુલાવન-હરી = દિયો. નાળનારી.

જેલો જેલાવે જ વ્યય છે અને એકના એક પાત્ર પાસે અનેક અવનવા પાડો ભજવાવે છે એ રાજાનું સંસાર' નાટક બારે અદ્ભુત બને છે એમાં મહામોહ વિવશાભિલાષ, કપાલ વચેરે સાજ સ્થાને કામ કરે છે એ કમંપરિણામ રાજાના અત્યુરમા મહારાણી કાલપરિણતિ પટ્ટરાણી વરીકે જિજ્ઞાસે છે, અને મહારાણીનું અત્યંત પ્રેમપાત્ર બનેલી દોઈ મહારાજાને સલાહ આપવાનું કામ કરે છે અને, ખરી રીતે તો, આખું રાજ્ય આ મહારાણી જ ચલાવે છે પતિપત્ની પરસ્પર પ્રેમી દોઈ એકબીજાના કામને જમાવે છે. અને પતિદેવે જે સમારનાટક માઠુ છે તેમાં અનેક ભવતા બ્યાપારો વણવસર કરવાનો હુકમ કરવાનું કાર્ય આ મહારાણી કરે છે દેવીના હુકમ આક્રેષ્ટ દોઈ પ્રાણીને પાળવો જ પડે છે આ રીતે થતા નાટકો મહારાજા અને મહારાણી બેવામાં આનંદ લે ॥ અને કેટલીક વાર તો દેવી બંધે રાજ્ય કરતા પલ્લુ વધારે પ્રભાવશાળી તરીકે પોતાને જતાવે છે કમંપરિણામ રાજાનો દોર તો સંસાર પર જ ચાલે છે ત્યારે આ મહારાણીનો પ્રભાવ તો નિવૃત્તિનગરીમાં પલ્લુ પડે છે આ મહારાજા અને મહારાણી સમુદાય બને સામુ સ્થાને છે તેની યત્ન આપણે એકબીજે.

મહારાજા કમંપરિણામ અને દેવી કાલપરિણતિ સર્વ લોકો પર ચાસન કરતા હતા, છતાં કુનિશામા એને વાંઝિયા (નિર્બીજ) તરીકે' બહાર કરવામાં આવ્યા હતા, અને મહારાણીને પલ્લુ પુત્રપ્રાપ્તિની ઇચ્છા થઈ આવી હતી. અતે તેને મુંઢર સ્વપ્ન આવ્યા જઈ સુમતિ-ભગ્વત પુરુષ-નામના પુત્રનો જ મ થાય છે. એ પુત્ર જાળભાવમાં પલ્લુ કારે જપ્ત અને કુશળ હેવાથી રાજ્યરાણી રાજ થાય છે. પલ્લુ સર્વથી વધારે આનંદનું કારણ તો સકારમને થાય છે આ સવ હસીકવ સકર ઉપમિતિભવપ્રપચા અથવા બળી લેવી આ મહારાજા અને મહારાણી જનત પ્રાણીના રાજ્યરાણી હતા, છતાં એના મત્રીઓએ એમના પર કોઈની નજર ન પડે તેટલા માટે તેમને વાંઝિયા તરીકે બહાર કર્યા હતા આવી લોકમાન્યતાથી લેવાઈ જઈને દેવી મહારાણીને પુત્રપ્રાપ્તિની ઇચ્છા થાય અને રાજ્ય તે વાતને સુમતિ આપી તેને પુત્ર થશે એમ કહે છે એ જવાબે છે કે રાજા પ્રયત્ન સાધનવાળો હોવા છતાં લોભો હતો અને દેવીને આખી જગતનું માતૃત્વ મળ્યું હતું, છતાં અધ્યાર મુખી એ કુનિશામા જાળકુમારી તરીકે જ બાળીતા થયા હતા. આ મહારાજા કમંપરિણામ અને દેવી કાલપરિણતિ અગ્રુહ સેનાના સસરા-સાસુ થાય જે માણસને લાખો-કરોડો-અબજો પુત્રો હોવા છતાં પોતાને અપુત્રીઆ માન અને જે બાળનું સામાજિક દેવ-દેવેદ-અકર્તી' મુખી થાશે તે પોતાને વાંઝણી સમજે અને પુત્રજ મ માટે આકાંક્ષા કરે એ લે એને જાળકુમારી જ માનવા રહી.

સસારી જીવ અભ્યવહારશાસિમાંથી નીકળી અવહારમાં આવે ॥ ત્યારથી તેને જનિતભવતા નામની જી પ્રાપ્ત થાય છે. એ જનિતભવતા દોષદાર ભાવ છે. પથ સમવાથી કારણમાનું એક (નિવૃત્તિ) છે અને આપણે જે અવિશુદ્ધ ચિત્તના અથવા પ્રકૃતિને વિચારી

રહ્યા બીજે તે જ તે છે. એ ભવિત્યતા (નિશ્ચિતિ)ના સચારી છવ પર આકરે દોર હોય છે. એ પોતાના પતિ સચારી છવને નાકે પકડીને સચારમા ભમાડે છે અને પતિદેવના ઘરનું આણુ તત્ત્વ એ રેવી જ બહાવે છે^૧ આ અસાધારણ સત્તાવાદિની પત્ની પતિ સાથે જ રહે છે એના પર પૂર્ણ કાળુ ચઢાવે છે અને ગમે ત્યાં બધ ત્યાં એકભવસંવેદ ઝુટિકા^૨ તેને આપે છે તેમાં એક ભવમા ભોગવવાના આયુષ્ય વગેરે કર્મોના સમુચ્ચય-એકીકરણ હોય છે આવી રીતે પતિ માટે જોગી તૈયાર કરનાર-પતિને ભાગ્યોગી બવરાવનાર-રેવી ભવિત્યતા તે આપણુ રેવી અવિશુદ્ધિતના છે, એ સ્વાધીનપતિકા છે પતિ પર આરે આકરે દોર બહાવનારી મહાભાષા છે પતિના ગમનાગમ, વિહારવલન અને રૂપ-રંગ-આકાર સવ પર એ ભવિત્યતા-મૂર્તિદેવીનો કાચ છે

આરે પિયુષ ભાગજેલ જેલતા હોય, આરે એનામા ચૌદગદિક ભાવની વજ્રવુ વધારે પડતી હોય, ત્યારે પત્ની એને બાળકની જેમ આગળોગી આપે છે આખા ભવમા ભોગવવાની નાની-મોટી બાળતોના સસ્વાળાને એકભવસંવેદ ઝુટિકા કહેવામાં આવે છે અને એક ભવ પૂરો થતા બીજી જોગી તૈયાર કરી આ ભવિત્યતા પોતાના પતિદેવને આપી નવીન જગતને શોધી આપે છે. ત્યાં એનાં નામ અને રૂપ ફરી બધ છે અને એ રીતે ચેતનરાજ ચેતે એક સ્થાનેથી બીજે અને બીજેથી ત્રીજે બહેલાયા કરે છે, અને એ પ્રમાણે આર ભતિના અનેક નાના-મોટા વિભાગોમા દ્વિગોળાયા કરે છે આ પ્રમાણે એક સ્થાનેથી બીજે સ્થાને જુલાવનાર તેની પત્ની ભવિત્યતા છે.

આ એકભવસંવેદ જોગીને આજે પ્રકાર સમજવા લેવે છે એને બનાવનાર કર્મપરિણામ મહારાજ છે એને બનાવવામા એક ભવમાં ભોગવવા યોગ્ય કર્મપરમાણુને સંકલ્પ હોય છે અને તેની બનાવટમાં લોકરજભાવ, કાળપરિણતિ, નિશ્ચિતિ અને ભવિત્યતાની સલાહ લેવામાં આવે છે અને એની સોંપણી રેવી ભવિત્યતાને યાચ છે અને એ જોગી આખા ભવમાં પોતાનું કાર્ય બીજાવટથી નાની-મોટી સવ બાળતોમા કરે છે. આ હકીકત પર સીધી નજર ભવિત્યતાની રહે છે પણ તેની બનાવટમાં કાળ, સ્વભાવ અને નિશ્ચિતિના ભરાવર કાચ હોય છે આવી રીતે એકભવસંવેદ ઝુટિકા પૂરી થાય કે બીજા ભવ માટેની નવી જોગી તૈયાર કરી આપવામા આવે છે અને પછી ત્યાં જયા પછી તો ભણીનું કામ થતવત્ થાક્યા કરે છે આ હકીકત યોદિયામા જુલાવવાની સાથે ભરાવર મળતી આવે છે અને તે જુલાવનાર રેવી ભવિત્યતા (નિશ્ચિતિ) ઉર્ધ્વ અવિશુદ્ધ ચેતના છે.

આવી રીતે સસરા, સાસુ અને પત્નીનો પરસ્પર આખા પછી મૂળ પડતી આ બાધાને વિચારી બર્ષજો. સચારમાં સ્વભવતી ચેતનાનો સસરા કર્મપરિણામ મહારાજ

૧ ભવિત્યતાની સક્રિયા નક્કી નથી જુઓ ઉપનિષતભાષ્ય ચાક્રા ભાષ્યાર, પ્ર. ૨, પ્ર. ૭ પ. ૩ ૮

૨ એકભવસંવેદ ઝુટિકા મઠિ જુઓ ઉપનિષતભાષ્ય ચાક્રા ભાષ્યાર, પ્ર. ૨, પ્ર. ૮ પ. ૩૧૧

તો જાણે સોળે જ છે જેને જાણે-કરેલો છોકરા હોવા છતાં પોતાની જાતને કોઈ પાંચમા કહે તો તે માની લેવાનું સોળપણ હોય અને જેને આટલી વૃદ્ધ વયે પણ નાટક જોવામાં અને અન્ય પાસે જવનવાં નાટકો કરાવવામાં મગ્ન આવતી હોય તે જોળો રાજા જ કહેવાય. અને મહાદેવી કાળપરિણતિ તો ખરેખર જવનવું અક્ષય-ખનત પાત્ર છે જેનું સામ્રાજ્ય તો દેવ કર્મપરિણામના સભ્યની જહાજ પણ જાહે છે અને છતાં એ પણ સોળીમટાક દેવી છે અને ત જાણકોની માતા હોવા છતાં એને હોકો. વધ્યા કહે જારે જેને પુત્રપ્રાપ્તિના કોઈ યાચ છે અને એક રીતે એ ખરેખર જાણી સોળી કુવારકા છે કારણ કે એ પતિદેવ સાથે નાટક જોવામાં રસ તો ધણો લે છે પણ એના રસમાં વિષય સેવનભુક્તિ જોવામાં આવતી નથી. એ તો પોતાને ચોખ્ખા વખત ચોખી લે છે અને પતિ દેવની નાનકપ્રિયતાને અનુકૂળ વખતની તકો ચોખી આપે છે. બાકી કવિતબ્બતા દેવીનું પારણું ખરેખર અદ્ભુત છે. એ સ્વાધીનપતિકા દેવી પતિદેવને જારે જતિમાં હુલાવે છે અને વિલાસોના અફીણ પાક છે અને જાળાચોળી કસતી પતિદેવને આજો વખત પરાધીન અને સ્વચ્છરીની કશામાં રાજે છે. અને પતિદેવ પણ એની અફીણી અસ્તર નીચે અફી વહી (જારે તતિમાં) અફજાયા કૌર છે આ આકાશ દોરવાળી કવિતબ્બતાને સખત દોર વિસ્તારથી સમજવા જેવો છે? આની અદર જલુ છીડુ રક્તસ છે. પત્ની પારણે હુલાવે એ વાત પ્રથમ દ્રષ્ટિએ વિપરીત લાગે તેવી છે પણ ઓવશ પતિજો સાથે મહાકલીએ જે જાતનું વર્તન કૌર છે અને પતિદેવને પોતાની આગળીને ટેરવે રાજે છે તે હકીકતને હુલાવનાર સાથે જણાવર સજબ છે અને જણાવર અવલોકન કરવાથી વાત બમી જાણ તેવી જણાય છે હવે આવા સયોગમાં પટેલ પતિદેવમાં-ચેતનસજમાં કોણ પુરુષ છે અને કોણ મારી છે તે ચોખી કાઢે, સમજી લે. અને શક્તિને ધણી ચેતનદેવ આવા સયોગમાં નર-પુરુષ કહેવાય? કવિતબ્બતા કે પ્રકૃતિ (સાધારણ) આવા સયોગમાં સામાજી કોઈ જાળા કે પરાવતા કહેવાય? અવારના સયોગમાં ખરે પુરુષ કોણ છે અને મારી કોણ છે? સભ્ય કોનું છે અને સત્તા કોની જાહે છે? સ્વાધીન સ્વામી કોણ છે અને પરાધીન ઘણી જલ્દી ક્યાં છે?—તેના વિચાર કરો.

આ પ્રાથમિક એક કારે વિચિત્રતા છે તેના પુલાસોગરના જરૂરી જગ્યા છે પત્ની
-બેરી પતિને ખાસે પુલાસે એ વાવ જવનની લાગે છે તેના અને ને પુલાસા સૂચના ત
૧૯૫૩ ૩૩ —

१ कविचम्पाने नरान्त कोणभवा यहि छविनिमप्रवासाया अतांत (दि. भा.)मां गुणे-
नियेमा असेणे अ. २ अ. ७ व ३ ८-१२ अ. २ अ. ७ व ३१-२२ अ. २, अ. १ व.
३१८-२६ अ. ३ अ. ३४ व १८५-८० अ. ४ अ. ४ व १११८-३ अ. ५, अ. २, व १३३
अ. १ अ. ११ व ११३८ अ. ७ अ. १० व १८३३ वगैरे कोटल स्थाने कोट कविचम्पत येथे
परिचय द्या असे - विवेचनाकर

(૧) શ્રી અનેક પાઠો લખવે છે અને એને માટે બાણીતો પદો છે એ કારણે મળી જોડે છે કામ કરવાનું આવી પડે ત્યારે સલાહ આપવાનું કામ કરે છે. એ પ્રમાણે એને શાસી, માતા અને રાજા તથા ધરિત્રી (પૃથ્વી)ના ઉપનામો મળેલાં છે. જોડે છે કે એકને એક બેશ માતા, મત્રી રાજા વગેરેના પાઠો લખવે છે આ રીતે એકે એ તો બાહ્ય બન્ધારથી પણ બેરી મોચ્યેણુ માતાને પાઠ લખવી થોડિયે કુલસાચે તો તેમા વૈચિત્ર્ય માનવાનું નથી. આ એક પુલાસો છે.

(૨) આ લખિતબધતા શ્રી તદ્દન હુલાલ પ્રકારી થેરી છે. એના બુદ્ધ અને એની પ્રાસિધ્યો ભારે નવીન પ્રકારનાં છે. એનામાં ગૌરવ સાથે વિદ્યાન છે નરમાસ સાથે કલ્પાર્થ છે ભારેઅમપણ સાથે તદ્દન ઉપલક્ષિયાપણ છે અત્યંત પતિસ્નેહ સાથે તદ્દન હસી મહેલા મનજનું અસ્તિત્વ છે સ્વાધીનતા સાથે પૂરો સ્વચ્છ છે. હજુ એની વિચિત્રતાએ આ પદમા આગળ દેખાવાની છે. એ રીતે એકે એ તો આવી વાત્સલ્યથી ભરપૂર પણ કંઈક એની રહી તરીકે બીતરાશથી આ મહાદેવીને એક વાર જોળજ્યા પછી એની વિચિત્રતાએ અમી હેવી પડે તેવી જણાય છે.

(૩) શ્રી મરીને માતા થાય, પતિ મરીને પુત્ર થાય, એવી સ સાસ્ત્રી વિચિત્રતા બતાવવાને અ એ એક લવમા થતા અદાર નાતવ(સબધ)ની કથામા આવેલી સત્રપણુ—સબધની વિવિધતા અને અનેકતાને આ પદમા ઉત્ક્રેષ્ઠ પણ ચાલી શકાય. પણ આ ભાવ જરા જો એવી લગ છે અને સાદા અલવાળી બાબતમાંથી એ બીતાલીને સ્વસ્થ શોધવાનો પરિશ્રમ જણાય છે છતાં તે પણ એક દક્ષિણિન્દુ છે અને પુલાસા તરીકે ધ્યાન જેણે છે.

અમે તે પુલાસો થોડા જણીએ, પણ આ પદમા વિભાગમા ભારે અદ્ભુત ધ્વનિ છે રૂઢ ભાવ છે અને તેને હવેની ગાથા સાથે વચ્ચતા તેમા બેરીની વિચિત્રતા બરાબર બેસી જાય એમ લાગે છે આ ગાથાનો ભાવ વિસાસનાં એ દક્ષિણિન્દુ લીધુ છે તે જ સુચુક છે અને બીજુ દક્ષિણિન્દુ શક્ય નથી એમ ધારવાનું નથી. (૨)

અરી જુબી દેવી ચેતનાની છે. આપણે એ દેવીનો વિશેષ ચર્ચિત્ર કરીએ :—

નહીં હું પરણી મહીં હું કુંવારી, પુષ્પ જગાવનહારી;

કાસી હાસી કો મૈં કાર્ફ નહીં છોડપોતો, રહુપ હું વાસકુમારી અવધૂં ૧

અર્થ—નથી હું પરણેલી કે નથી હું કુંવારી અને હું અનેક પુત્રોને જણનારી કે જણાવનારી (ધારી) છું મેં તો કાળી કાલીવાળો અલગિલો બુવાન કેઈં જોડવો નથી, હરેક સાથે મેં સબધ કર્યો છે અને છતાં હજુ પણ હું બાજકુમારી—પ્રદાયારી છું !—અવધૂં ! આવી કહીશ્વરનો વિચાર કરેા ! એનું હાર્દ શોધો. (૩)

શબ્દાર્થ—પરણી = પરણેલી, વિવાહિતા. કુંવારી = કુમારી, વચર પરણેલી. જણાવનારી = જણવનારી પ્રેમ જણવના કામમાં ગાથા કરનારી. કાળી કાલીકા = કાળી કાલીવાળા, બુવાન નહિં જોડવો = અથવા ટીપા નહિ, સાથે સિદ્ધ થયો. હજુએ = તે બધાં પણ. બાજકુમારી = વચર પરણેલી, અદ્ભુતવાળી.

વિવેચન—આ અવિશુદ્ધ ચિત્તના બળવા સમારંભથી કહે છે કે નથી હું પરણેલી કે નથી હું કુવારકા ! અને તે ઉપશત્ત હું અનેક પુત્રોને જણનારી કે જણાવનારી છું આ શી વાત ! એકે ને એક સ્ત્રી પરણેલી ન હોય અને કુવારિકા પણ ન હોય એ કેમ બને ? અને છતાં આટલેથી એ બાઈનું પૂરું યોગબાણ ચતું નથી. પરણેલી ન હોય અને કુવારી ન હોય તો પછી એ વેશ્યા-પવચસી હોય, અને એ વાતમાં ટેકા ત્યાર પછીના વાક્યથી મળે છે એ બાઈ બોલે છે કે પોતે કેઈ કાળી કાઢીનો ભુવાન જતો ક્યો નથી, છતાં હું હજુ પણ બાળકુમારી, નૈતિક પ્રહાર્યાત્મિકી જ છું આ વાતનો વિરોધ સમજ્યા માટે એ રેવીનું સ્વરૂપ બરાબર ધ્યાનમાં રાખવું જોઈશે.

આ અનિવચ્યતાનું શબ્દન કરતા અને તેની પિછાણ આપતા કહે છે કે “મારે અનિવચ્યતા (નિષ્પત્તિ) નામની એક સ્ત્રી છે વાસ્તવિક રીતે એ સ્ત્રી નથી, પણ સાદી પહેરનાર મોટો સૈનિક છે તેથી હું નામમાત્ર તેના પતિ-ભક્તાર છું બરેબરી હકીકત એ પૂછો તો મારા ઘરની અને સર્વ લોકોના ઘરોની સર્વ અદરની બ્યવસ્થા (કર્તવ્યતા)નું તત્ત્વ એ બાઈ એકલી જાણે છે તેનામાં એવી અદ્ભુત શક્તિ હોવાને કારણે તે પોતાના બીજા સર્વથી પુરુષકાર વગેરેની મરદની કરકાર પણ કરતી નથી. અમુક ભાવ પોતાના પતિને અનુકૂળ છે કે પ્રતિકૂળ તેના વિચાર કરતી નથી, ભવસર ભેટી નથી, પ્રાણીને માથે બીજા આપત્તિઓ આવી પડેલી હોય છે તેની જાણ કરતી નથી; ભુલિયા વૈભવમાં કેઈ જુદાશક્તિ જેવા હોય તે પણ તેને શકિત શકતો નથી, તેનું નિવારણ કરી શકતો નથી. પત્રકમની વાળતમાં સર્વ રેવોનો શબ્દ ઈક્ર પણ તેને સ્પષ્ટતા કરી શકતો નથી અને ચોખીઓ પણ તેની સામે જવાનો ઉપાય મેળવી શકતા નથી તદ્દન ન બની શકે તેવી વાળત હાજતી હોય તેને પણ તે મહારેવી પોતાના હાથની રમત હોય તેવી રીતે એક સખાગમ્ય બદલ કરીને શક્ય બનાવે છે સર્વ લોકોમાંથી જે પ્રાણીનું પ્રયોજન જ્યારે, જ્યાં, જેવી રીતે અને જ્યાં મુખી કરવાનું હોય છે તેને લક્ષ્યમાં લઈ વિચારી, તે પ્રત્યેક પ્રયોજનને તે તે પ્રાણીના સજાયામાં, તે વખતે, તે જગ્યાએ, તે પ્રકારે અને જ્યાં મુખી અમલમાં મૂકે છે અને તેમ કરવામાં તણ લોકોથી પણ તેનું નિવારણ થઈ શકતું નથી. મતલબ કે અમુક કાર્ય અમુક પ્રાણીના સજાયામાં ક્યારે કરવું કેટલા વખત મુખી કરવું, કઈ જગ્યા પર કરવું, કેના સજાયામાં રાખીને કરવું અને કેવી રીતે કરવું એ સર્વ વાળતની વાગી અનિવચ્યતાના હાથમાં છે અને તેને કોઈ અગાવી શકતું નથી; કારણ કે રેવત્યાના અધિપતિ ઈન્દ્ર કે મનુષ્યોના મોટા શબ્દ અકર્તાને પણ કહેવામાં આવે કે તમારે અનિવચ્યતા અનુકૂળ છે ત્યારે તેઓ પણ દુઃશમાં શાંત થાય છે, અગ્ર પર પ્રસન્નતા દર્શાવે છે આજે વિકસર કરે છે એ પ્રમાણે કહેનારને ઇનામ આવે છે પોતાની જાતને મેટી માને છે મહેનતજ કરાવે છે અનહદકુલિ વગડાવે છે પોતાનું કુલકુલપણું વિચારે છે અને પોતાને જ મ મુક્ત માને છે જ્યારે ઈન્દ્ર અને અકર્તાને આ પ્રમાણે થાય છે તો પછી બીજા

એટલે આ કવિતબ્ધતા તેને યોગ્ય આપનાર હોવા છતાં એ સચારી હવને પરણેલી ન
હતી શકાય. સચારી હવ અહીં શરીર બાધે, જ મે, કણે વેપાર કરે, ધર માટે, વૈભવ
સેવકો—તે સર્વની વિગત કવિતબ્ધતા પેલી એકલવસ વેધ યોગીથી નહીં કરે છે. દૂધામ્બ
આયુષ્ય અને આખો હવનક્રમ સુકરર કરી દેવાં તે શરૂઆતથી અતર્થાન ધર્મ બાલુએ
પેલી બધ છે આવી દેવીને પરણેલી કહેવાં તે એક રીતે બરાબર નથી કારણ કે તે ધર
મહત્વી નથી બધવા લક્ષના હક્ક પૂરા પાડવી નથી. એમ છતાં સચારી હવન આખા
હવનનો ક્રમ સુકરર કરી તેને નાકથી હોવાનાર દેવીને તદ્દન કુમારી કહેવી તે પણ બધ
મેસતું નથી. પારકાના ઘરનાં એને આવડી માટી પચાત રીં ? પારકાના કામમાં માણ
મારવાનો એનો અધિકાર શો ? એટલે એ તદ્દન કુવારિકા છે એમ વહેવારુ કેઈ માણસ
ન જ કહે.

આ અતિ અભિમાની સ્વાધીનચતિકા બાઈની બુદ્ધતા હજી પણ એવા—બલુવા જેવી
છે એ પરણેલી નથી કે કુવારિકા નથી, છતાં એ અનેક પુત્રોને જણનારી કે જણાવનારી
છે સચારી હવનો વશવેલી વ્યસાવનાર અને બન સચારમાં રાખી બહીમા પીડનાર
કર્મોનું મૂળ પ્રત્યેક ભવના કામ પર અવલોકે છ સાગ કામ કરનાર શુભ કર્મો બાધે છે
દાન, દયા, દમ, શમ, સત્વેગ, શાંતિ, સ્થિરતા, પ્રહાર્ય અદિથી સાચ કર્મો બધાય છે નિદા,
અભિમાન, દલ, દિવ્ય માધા—કપટ, લોભ, લપ્તવા યોગે ભવ અદિથી અશુભ કર્મ બધાય
છે અને પ્રાણી મનોવિકારને બનુરૂપ આકર—પાત્રમાં કર્મો બાધી સચારમાં રખડે છ
એટલે આ અનેક કર્મોને જન્મ આપનાર દેવી કવિતબ્ધતા જ છે મુખાણી પોતે છેકરા
જણવી નથી પણ જામને ત્યાં છેકરાઓ જણાવે છે એવું કામ આ દેવી કવિતબ્ધતા કરે
છે એ સચારમાં રખડવાનું ન હોય તે કર્મજનન ન હોય, કમજનન ન હોય તે આગળ
રમરોગવાનું ન હોય અને એ સર્વનું મૂળ કારણ પેલી યોગી છે આ રીતે દેવી કવિત
બ્ધતા અનેક છેકરાઓને જણાવે છે એ પોતે જણે છે એમ કહેવામાં સકલ વાધો આવે
છે, કારણ કે એનો દેહસબળ સચારી હવ સાથે થતો નથી, પણ એ પુત્ર જન્માવવાનું
કામ કરે છે અને તેનું પ્રબળ નિમિત્ત બને છે આ રીતે દેવી કવિતબ્ધતા વગર પરણેલી
એ વગર કુવારિકા હોવા છતાં એને બાઈકોને જણાવે ॥

કવિતબ્ધતા એટલે હોણકાર વસ્તુનો સમુચ્ચય. એ દેવી અતિ મૌરવ સાથે કહે છે
કે કાળી દાહીવાળો કેઈ પ્રાણી પોતે જતો કર્મો નથી, પ્રત્યેકને ભોગ્યો છ આ વાક્ય
અવકાર નજરે જસ અસ્થિજ્વાલથી ભરપૂર લાગે તેનું છે પણ તેમાં કારે તત્ત્વજ્ઞાન મર્મ
છે રમડું વેરવા કે બ્યબિચારીણી કુલદા પોતાનું તુચ્છ મૌરવ બતાવવા કહે છે કે પોતે
સત્ત્વને ભોગ્યા, મહાસત્ત્વને ભોગ્યા, વગરયોને સપદાબ્યા અને માટા બેગી—જતીને પણ
કોદવા નથી ત્યારે આ બાઈસાહેબ તો આગળ વધીને વહે છે કે મે તો કેઈ મુવકને
જતો કર્મો નથી ! કાળી દાહી એ મુલાનીની નિયાની છે. કાળી દાહીવાળો એટલે જુવાન,

પણ તેનો જાણ તે પ્રત્યેકપ્રાણી માટે છે—ભવિષ્યમાં જેની કાળી દાદી થવાની હોય અથવા ભૂતકાળમાં જેની દાદી કાળી થઈ ગઈ હોય. મતલબ, જે દેવીએ પ્રત્યેકને પોતાને સ્વામીન શબ્દ છે અને દરેકની પાસે તેના પોઠાણી છે ઉપર જણાવ્યું તેમ, એણે કહ્યું કે જ્યારે વર્તીને પણ ઇશ્વર નથી, જાડી સામાન્ય પ્રાણીની તો વાત જ શી કરવી? આવી કુલટા હોવા છતાં, અથવા કાળી દાદીવાળા કેઈ જીવાનને મેં જતો કર્યો નથી છતાં, હજુ મુખી હું બાળકુમારી છું નૈમિષિક ઘસારાધારિણી છું આનું કારણ એક જ છે: જે દેવી પ્રત્યેક પ્રાણી સાથે સબધમાં આવે છે, એની ઋતિ, આઋતિ, શરીર વગેરે અનેક બાબતોની નિશ્ચિત ગેરવહી આવે છે છતાં એને પોતાને એની સાથે કાઈ પણ લેવા દેવા નથી. પ્રાણીએ પોતે એ કર્યો જાણ્યાં હોય, એ કર્યો સોજવવાનો સમય આવી પહોંચ્યો હોય, એ કર્યો સોજ વવાનો એ ઋતિમાં સ્વભાવ હોય તેનું સમુચ્ચયીકરણનું કામ જા મહાદેવી કરે છે પ્રાણીને પ્રત્યેક સવમા જતી વખતે જા આજો છવનકમ ગેરવહી આપે છે, પણ એ સવની સાથે પોતે તો અલિપ્ત જ રહે છે. એ કર્યોને કમસર ગેરવહી આજા ભવતા પ્રત્યેક પ્રસન્નને ચોટ આપે અને પછી આથી બેસી જાવ. હોણદાર વસ્તુની સંકલતા કરી આપનાર જા દેવી તો હજુ કાંઈ કુવારા જ છે. આવી દેવીના પતિ! વિચાર કર! આમાં પુરુષ કોણ અને નારી કોણ? આમાં ખણી કોણ અને બેરી કોણ? જા વાતની શોખવટ થયે તો સમજાયે કે આમા ત્યાં માનેલા પુરુષાર્થને ક્યા અને કેટલું સ્થાન છે તું જાણી વસ્તુ સ્થિતિનું કેદ હોવા છતાં સાદી જહેરેલ બેસી તને કેવો નાથ છે તેને વિચાર કર! પ્રાણી માને કે પોતે ખણી છે પુરુષ છે અને ભવિષ્યવા તેની થરની શણી કે બેરી છે પણ વાસ્તવિક રીતે એમાં ખણી કોણ છે અને જાઈયી કોણ છે તે ખરેખર વિચારવા જેવું છે. ભવિષ્યવાનું જા સ્વરૂપ જ્યાંક્યાં આવશે, પણ સમવાળી કારણમાં એનું સ્થાન મનમાં બદલાર શોખવટ સાથે સ્પષ્ટ થઈ જશે, તો જા ત્રીણ ગ્રાધાનો અત્યંત વિશિષ્ટ સમજમાં બદલાર જાવી જશે.

કોઈ પણ કામ થવાને જાણે જા સમવાળી કારણો મવાવવામાં આવ્યાં છે. તે ખંચેની હાજરી હોય તો જ કામ બને છે. ખંચમાંનું એક પણ કારણ હાજર ન હોય તો વાત ભાંગી પડે છે. તે જા કારણો પેઠી ભવિષ્યવા એક હોઈ જા સહેપથી પાલ સમવાળી કારણોને વિચારી જઈએ:—

૧. કાળ—વસ્તુસ્થિતિનો સમય પાકવો એઈએ. અમુક કલાક ગયા પછી જ કામનું દહીં થાય, ઉત્ક્રાંતો બેસે ત્યારે જ આંખ પાકે જુવાનીમાં કેસ કાળા થાય અને થડપણમાં સફેદ થાય, ઉત્સર્જિણી—અવસર્જિણી આસ પોતપોતાનો જાણ ભજવે.

૨. સ્વભાવ—વસ્તુનો સ્વભાવ હોવો એઈએ. લીંબકો વાને ત્યાં જાના ન થાય, શીને મૂક ન બેસે, આંખની જાળા છૂલી જ જાય, સૂકી વાનુ ઉપરથી, હરેથી રેલ હાથે, મતલબ, વસ્તુ કાળે થકે તે ઉપરાંત તેનો તે પ્રકારે ઉત્પલ થવાનો સ્વભાવ હોવો એઈએ.

૩ ભવિતબ્યતા (નિવૃત્તિ)—ભાવીભાવ તે પ્રમાણે જનનાર હોવા બોધીએ બાબા પર કાળજી મોર આવે અને સ્વભાવે તે ઘઈ આવે પણ તેમાના કષ્ટક ખરી ભય, અને ભાવીભાવ હોય તેની ઠેરી (અંગા) થાય. કાળ અને સ્વભાવ હોય છતાં બધાં મોરના આબા (ઠેરી) થતા નથી. નિવૃત્તિવશ અણુધામુ મળી ભય, પારેણ દૂર હડી ભય કોયલ ઉપર નીચેથી પારખીએ બાણ તાકયુ છે ઉપર બાજ પછી (સીંચાણે) તેના ઉપર ત્રાપી રહ્યો છે પારખીને સર્પ કચડે છે તેની પીકામ બાણ છટકે છે બાજને વાજે છે બાજ મરી ભય છે પારખી ડોરથી પીકાય છે અને મોરેથી ફસાયેલી કોયલ બધી ભય છે આ રીતે કાળ અને સ્વભાવ હોય છતાં ભાવીભાવ હોય તેમ જાને છે, માત્ર કાળ અને સ્વભાવની અનુકૂળતાથી કામ જની આવતું નથી.

૪ કમ—વસ્તુકૃત્તિ કે કાર્યનિર્માણમા તે પ્રકારની કર્મની અનુકૂળતા જરૂરી છે કાળ, સ્વભાવ અને ભાવીભાવ એટલી જ અગત્ય કર્મની છે કર્મથી કેટલાયે અર્ધમૂર્ખ સ્થિતિવાળાને કચોટા મળતાં જોવામા આવે છે અને ગણતરીબાજ રમણી પડતાં જોવામા આવે છે શરદકષ્ણ, શાભામહાપક્ષ કીર્તિઅપકીર્તિને વિસ્તાર કર્મ ઉપર આધાર રાખે છે.

૫ ઉદયમ-પુરુષાર્થ—કર્મને ઉત્પન્ન કરનાર પણ ઉદયમ છે અને જળીલી વાત છે કે સૂતેલા સિંહના મુખમા કોઈ કુરણીયાં આવીને પડતા નથી. જનાજને પાકવાના સ્વભાવ હોય, સમય ઘઈ ગયો હોય, તેમ જીવું જનવા ચોગ્ય હોય, અને તેવું કર્મ પણ હોય, છતાં હાંસીમા એમાં વજર બનાજ થતું નથી. વસ્તુત વિચારતા કર્મ પુત્ર છે અને ઉદયમ પિતા છે ઉદયમથી સર્વ શક્ય છે અને જનત પુરુષાર્થથી કર્મના સર્વ થા નાશ પણ થઈ શકે છે.

આ પાંચ કારણો પૈકી આપણે મહાદેવી ભવિતબ્યતાને આ પદમા બરાબર ઝોળખવા બોધીએ. આજ સમયજુ માટે ઉપાધ્યાય શ્રી વિનયવિજયજીએ પાંચ સમવાથી કારણના પ્રથમ સ્તવનો બનાવ્યાં છે તે બન્નત્ર પ્રસિદ્ધ કવેલ છે છબુ સ્તવન જે પાંચે કારણનો સમન્વય કરનાર છે આ બંચન છેડે જો છેડે સ્તવનો પૂરવણી તરીકે આપ્યા છે બન્ન ભવિતબ્યતાનું ત્રીજુ સ્તવન પ્રસ્તુત હોઈ જશૂ કરીએ. પાંચે કારણોની વાત અનેકાંતવાદને બારે સમર્થન કરે છે તેનો વિચાર પણ કરવા ચોગ્ય છે તે વાચક કરશે. બન્ન આપણી નામિકા દેવી ભવિતબ્યતાનો પરિચય કરીએ —

૧ કાળ કીરજુ કરે બાપા જી વસ્તુસ્વભાવ અકબજ,^૧
જો નવિ હોય ભાવિતબ્યતા જી, તો કીમ સીકે મંજર^૨ રે
માણી મ કરો મન જાળજી, ભાવીભાવ નિહાજી રે માણી મ કરો ૧

૨ જળનિધિ તરે જગજી હરે જી, કોપી જાતન કરે કોય,
અણુભાવી હોયે નહિ જી, ભાવી હોય તે હોય રે માણી ૨

૧. કપૂર દેવે જ્ઞાતિ બીજો રે જો બપોરે. ૨ નામો. ૩ કાર્ત્ત ૪ અપુર.

આંખે માર વસતાયા હ, યાગે યાગે છેલ્લે લાખ,
 છેલ્લે અર્ધા છેલ્લે આખી હ, છેલ્લે આખા છેલ્લે સાખ રે પ્રાણીં ૩
 'વાઈસ લેમ ભવિતબધા હ વિષ્ણુ વિષ્ણુ ટિશિઈ બાપ,
 પરવશ મન માણસ તણુ હ તણુ* લેમ પુટે માપ રે પ્રાણીં ૪
 નિષતિવસે વલ્લભિતબુ હ આવી મગે તનકાગ,
 'વરસા સોનું ચિતબુ હ, નિષતિ કરે વિસરાગ રે પ્રાણીં ૫
 જાણતા મહી તણાહ, નજી હલે મોવાગ,
 યાવ સમસ* જાવ રેવતા હ રેલ તણા 'રખવ જ રે પ્રાણીં ૬
 હેલ્લો* મેલત કરે હ, હેમ રાખી રહે પ્રાણ,
 આંહોડી* યાર તાકીએ હ, ઉપર જમી ચીંબાણુ* રે પ્રાણીં ૭
 આંહોડી નામે ભણે હ બાણુ લાખ્યા ચીંબાણુ,
 મેલુએ લીધી ગણે હ, જુએ જુએ નિષતિ પ્રમાણુ રે પ્રાણીં ૮
 રામજીવ્યા* સમામયા હ, 'તને પાયા છવત;
 મંદિરમાથી માનવીહ, 'શાખ્યા નહિ રહત રે પ્રાણીં ૯

આ નિષતિવાદ થયો. આ પાત્ર સમવાચી કારણની વિશેષ હકીકત અને અર્થ સન્નતિ તકમાં આપવામા આવી છે. યજ્ઞની ઉપયુક્તતા સ્વીકારી એવ મતવાળાને ત્યા સમન્વય કર્યો છે. આપણી દેવી ભવિતબધા કે હા જગવાન છે તેને જ્યાહ અહીં માપ છે. જો દેવી હેઈને છેડતી નથી, અને છતાં બાળકુમારી છે, પરણેલી કે કુવારી ન હોવા છતાં અનેક બાળકોને જણાવનારા છે. આ સીતે દેવી ભવિતબધા સમભાવ તો બીજા આર કારણે તો બીજા જેવા સ્પષ્ટ છે (૩)

અરી દીપમેં ત્વાટ સદૂલી, ગગન માંછીકુ તર્કાર;

ઘરતી કો છેઢો આમ કો પિઢાઢી, તોય ન સાઢ મરાર્ મવ્વ ૪

અર્થ—અરી દીપમા મારી સેજડી—આટલો છે અને આકાશ તર્કાર અને યોતીકુ

સાજાર્થ—અરી દીપ = મનુષ્ય સોલ મનસિક (જગદીપ, પાતળી ખડ અને પુષ્કર અર્થ—કુલ રાણ). ખાદ = મારવાઈ ખાદસો. અટૂલી = ખાદથી સેજડી. યોતીકુ = યોતીકુ તર્કાર ઉપર કે નીચે પત્થને બેરેખવા માટેનો ફોન જ્યોતી (prillow). તર્કાર = ખાદશા ઉપર ફની નિજાખા. ઘરતી = પૂતી. આઢી = આકાશની. પિઢાડી = જોડી, એકબાની બધી ગાદર. સોડ = પાણી. યોધ માણસ મોં દીકવા કપડુ મેલ પર થે છે તે, પત્થની માખા ઘુપી એકી ચર્ચ જનું તેને પછુ સોડ ભરતી કહેવાય અને સોડ એકસે એકબાની એવા કે જરમ કપડા (એકેક) નીચે રાખવાનું યુવાણુ વચ.

૧ આંખા ઉપર પાળી જણ તે રી. ૨ જાણવરે, પામલે. ૩ તરખા ૪ સ્તિ. ૫ જે હમ્મર ૬ યોતી કસતર ૭ કોલજી કુળ ૮ સિકારી ૯ માખ ૧ હમિવારથી સખત હમ્મરકપડા, જાતપા. ૧૧ જમજામી. ૧૨ સજી—ઉપવાર કરેલા.

છે પૃથ્વીનો છેડા તે સેજાઈ અને આલ (આકાશ)ને પછેડી કરી તોપણ મારી આખી સોઠ જાણી નહિ, માત્ર આખુ શરીર ઢંકાયું નહિ. આ બાબતનો તમે વિચાર કરો, એમાં શેઠા ભિતરો. (૪)

વિવેચન—લૈન જૂઓળ પ્રમાણે મનુષ્યની ઉત્પત્તિ અહીં દ્વીપ (જૂથદ્વીપ, ખાત્રી ૫૪ અને પુષ્કરદ્વીપ અર્થ)માં છે. અસખ્ય દ્વીપ અને અસખ્ય સમુદ્રની વચ્ચે આ અહીં દ્વીપ આવેલા છે આ અહીં દ્વીપને ખાત્રીવાનું રૂપક આપીએ. એ ખાત્રીવાને ચાર પાયા છે તે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવ છે એમાં આપણા મહાદેવી અવિશુદ્ધ ચેતના સાદી પહેરેલા સૈનિકની પેઠે ચેતનરાજ પર ચોતાનો હુકમ ચલાવે છે અને દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ પ્રમાણે ચેતનરાજ ચારે તરફ ભ્રમ-આવે છે તેવી અવિશુદ્ધ ચેતના આ ખાત્રીવા પર આગોટે છે અને તેવીની પાછળ દેવ ચેતનરાજ ઘસઠાયા કરે છે

આખી મહાદેવીને માટે ઉપરનો જગન-આકાશભાગ તે એનું કોશીકુ છે. ચાર પાયાથી એ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવને બાંધે છે તે વખતે તેની ઠોક જગનને અદેહીને રહે છે એમાંથી બહુવા યોગ્ય સ્વભાવને એ બાંધે છે અને એ એનામાં વિચારસ્પષ્ટતા ન હોય તો અજ્ઞાનને જ્ઞાન માની બેસે છે. એની નજર જગન તરફ રહે છે છતાં એને તળાઈમાં ભ્રમ આવી બાંધ છે આ તળાઈનો વિલાસ એ આખો પરભાવમયુત્ત છે એને ખાવા-પીવામાં, કે જેલવા-જુલવામાં મોજ આવે એ એનો તળાઈ પરનો આગેખાનો જ્ઞાન સમજવા એ ખરા જ્ઞાનને જોળખતી ન હોવાથી જ્ઞાનદર્શન સંપૂર્ણતા માને છે અને પોતાની એ ઐહિક સુદૃઢ ચેતનરાજને ખેંચે છે. પછી તે એની મર્વાદા વધે છે પણ એનાં સંસારમાસ્તવા તો એની એ જ રહે છે એની ખાત્રી અહીં દ્વીપનાં હોય છે છતાં એ જગનમાં ભ્રમ છે દેવ, દેવેશ્વર, વિદ્યાધરના પ્રદેશમાં ભ્રમ-આવ છે નીચે તળાઈના પ્રદેશમાં પરભાવમાં આગોટે છે એની નીચે નારદીમાં ભ્રમ છે અને આલતાં આલતાં હોકના છેડા સુધી જઈ આવે છે અને આખા આલની પિછેડી એાદી લે છે છતાં પણ એની સોઠ જાણતી નથી, એની ઢાંડી જતી નથી, એને પૂરતો ગરમાવા ઘટો તથા આ સર્વ પ્રાણીની અતિ-આગતિને બંને સમજવું અથવા ચોદ રાજહોકના પદાર્થજ્ઞાનને અર્થે સમજવું. કેવ પદાર્થની મર્વાદા હોકની અદરનાં ગણીએ તો અહીં દ્વીપ જહાર ઉપર સાત રાજ અને નીચે સાત રાજ સુધી ભ્રમ અને મધ્ય ભાગની રેજ (ચાત્ર) પણ સાત રાજ પ્રમાણુ થાય. એ ચોદ રાજહોકની અદરના સર્વ કેવ પદાર્થો અને ભાવોને બહુવા સમજવા અને પૂરક કરવા એ ચેતનાનો ભ્રમસાથ છે એની વિશુદ્ધિ એાછીવધતી હોય તેના પ્રમાણમાં એને કેવ પદાર્થનું સમજવ અથવા અશુદ્ધ જ્ઞાન થાય છે પણ એમાં એની સોઠ જાણતી નથી.

આ જાણમાં શી જ્ઞાનદયનભાગે અવિશુદ્ધ ચેતનાનું રહેકાણુ જતાનું છે મનુજાતિ નારીમાં હોય ત્યારે એની સ્થાનમર્વાદા અહીં દ્વીપની હોય છે અને એ ખાત્રીવા પર આગોટે

ત્યારે જાણા આકાશને બે બોલો કહે છે એટલે કે મનુજગતિમા બેન જાન્યું રહે
તો છેક પૃથ્વીના ઉપર સુખી ભવ છે બે બોલોકાશ અને બેલોકાશને પણ બંને છેક
આકાશ સિવાય કેમ પદાર્થની મર્યાદા વૈદ શબ્દોકાશની હેઠળ વૈદ શબ્દોકાશ કેમ કહ્યું
બેની નજર પડેલો છે બેના જ્ઞાનની હદ પરતીના છેલ્લા ઉપર સુખી ભવ છે, જેમ ન
વૈદ શબ્દોકાશ ઉપર સુખીના જાણા પરતીનિભાવના પદાર્થો સુખ કે ભાર બંને છે
એટલે બેના જ્ઞાનને વિવચ્છ છે અને બે બંદી ક્રીડની સેવકીમા સુવા સુવ જણ
જ્ઞાનની પિછેદી બોલી છે છે બેમા પ્રક, નક્ષત્ર, તારા અને સુષ્ક જડના વસ્તુઓ
ઉપરાંત બાર દેવલોક, નવ ક્ષેત્રલોક અને અનુવર વિમાનની પિછેદી બોલી છે—જા જાને
છે છતાં બેની સોઠ લાગતી નથી જા બાજા અવિશુદ્ધ જીવનની વધારેમાં વધારે શક્તિ
હૃદયનની મર્યાદા ભલાવે છે

દેવા અવિતબ્ધતાની સોઠ જા રીતે વળર લાસને પડેલી છે અને હલુ જોમને જો
જાકમા કહે છે જાલી અવિતબ્ધતા (નિશ્ચિત)ના પતિ જીવનસત્ છે બેમા જોઈ કો
કેલુ અને જોઈ જોઈ કોલુ બે વિચારો, સોઠ નક્કિ લાસવાની જાગતમા અવિતબ્ધતા બે
પાછી પડે છે બે થાવ વિચારવા બેની છે મલમ જલુ બાજામાં તેને ને દોર જલુ
તેને બંદી રહેતો નથી બે થાવ લક્ષમા લાગવા બેની છે

એક વિશેષ જાણ જા જાણો કહ્યું છે. 'જાડ'નો અર્થ જુલસાલી લાપામ કિમ્મ
ખાટ થાય છે. હિંદીમાં તો 'જાડખાઈ' 'જાડલો' ન અર્થ જાણ્યો છે અને જાડલી જોઈ
નાની બારખાઈ-માંથી બેલો અર્થ થાય છે બંદી ક્રીડ-મનુજગતિ નમરી-ની ખાટ
પદમા, કિલ્લો ખાધો, કિલ્લોખાની-ખાટલી બનાવી, તેના ઉપર દેવી અવિતબ્ધતા સત્
આકાશનું જોસિટુ જનાલુ અને તળાઈમાં પડી લેવામાં પડી બધાં નિદરકી જાવી
જાલ્યાં, વડેની કમીકવ જાલ્યાં, કેક પૃથ્વીના ઉપર સુખીના પદાર્થને લમલમા એટલું જ
જલુ જાલવા થાવજુલ કરી કિલ્લો ખાઈ પરતીના ઉપર સુખી જાલ્યાં જવાં, માથે જ
શરીરે લોકાકાશનું જોડવાનું (પછેદી) જોડવા પલુ જોમાં સોઠ ન લાસલી, દેહ પુરા હતાં
નક્કિ જા જાવ પલુ જાજાજર વિશે છે. માત્ર જોમાં જોસિટુ અને તળાઈ જૂલાં પડેલા ના
જાવી અવિતબ્ધતાની શક્તિ છે રજકાજલુ છે પતિરેવનું નાક નાલવાની વાકાવ છે
જોમા જોઈ પુણ પોતે કે રેલી જોઈ ત વિચારો, તે જ્ઞાનને સમજે બેને વિશેષ
જને બેને જાડમજલ જ વિચારો? (૪)

૧ જાડથી પ્રકન જા જોઈ જાણો અર્થ કરવા મળે કોઈ છે તે વિચારવા બેના જાણ જા
જાણે કે જાણે હોય તેમ હલુ મને લાગુ નથી. બંદી ક્રીડ જાન જોસિટુ તમા
છેડ પિછેદી અને સોઠ ને વધારે જાગાખાઈ કોઈ મળે જાડથી જોઈ જાડા રહે છે
જાજાને સુલ્લા થાય તો જાડા અને જાજામા કિતને અર્થ મને જાણી જાણે જાલવા જાજામાં
જોઈ નિશ્ચિત છે જા જાજામાં હલુ નિશ્ચિત જાડા છે જોમ મને લાગુ છે—વિચેનકાશ,

ગાનમંદસ્મૈ ગાય વીમાણી, વસુપા દૃષ જમાર્ઠ;

સત રે મુનો માર્ઠ! વયોણ વચાવ તાં, તસ્ય અમૃત કોઈ પાઠ મયપૂં ૫

અર્થ—આકાશમંડળમાં જાણને છૂંટેલા થવા (પ્રસવ થયો), આયે જન્મ અને એનું દૃષ પૃથ્વી પર જન્મવામાં આવ્યું અને જાઈએ સાંભળે। સર્વ વલોણ વલોવવાના કામમાં તો લાગી જાય છે પણ એનો ખરો તત્ત્વ માત્ર-માખણ તો કોઈકને જ મળે છે કોઈક એનો સાર મેળવી જાય છે આ મુશ્કેલી જાણતનું નાન વિચારે। (૫)

વિવેચન—આકાશમંડળરૂપ જાણને પ્રતિ થઈ એણે જાણક પ્રસવ આવ જ્યારે જારે શરીરે થાય છે ત્યારે વસુદ્ધિ જાય છે પણ જન્મ્યાને જણે કે તુરત તેને દૃષ છૂટે છે એ દૃષમાંથી થોડું દૃષ જન્મ્યાને ધવરાવવામાં ચાપરવા દેવામાં આવે છે બાકીનું દૃષ મેળવવામાં આવે છે અને તેનું દહીં થાય છે આ દહીંને ગોળીમાં ભરવામાં આવે છે જની સ્વેચ્છાથી એ દહીંને વલોવવામાં આવે છે એ પ્રમાણે કરતા ગોળીના ઉપરના ભાગમાં માખણ એકઠું થતું જાય છે. એ ખટું સત્ત્વ છે કોઈ નસીબદારને માખણ પ્રાપ્ત થાય છે બાકી તો વલોણની મહેનતના બદલામાં છાશ મળે છે

હવેમા પદ (ચિઠ્ઠી ગાથા)માં જાને મળતી ભાવના પર વિચારણા થઈ અર્થ છે તત્ત્વમૃત ધામવાની દુલભતા ખાસ ધ્યાન જેણે તેવી છે વલોણ વલોવનારની ઇચ્છા તો તત્ત્વ માત્ર પોતાને હસ્તગત કરવાની હોય છે પણ વલોવતા આવડે નહિ તો માખણ છાશ આપે મગી જાય. માત્ર માખણને તારવી લેવું અને જરા પણ જગાડ થવા ન દેવો એ તો જ્ઞાનકર્તાનું કામ છે અહીં જનનમંડળ એ ભગવાનની વાળી છે. જ્ઞાકાશ દ્વારા એ કાન મુખી પહેલે છે જલધર દ્વારા એ ચૂસાય છે (જન્મવાય છે). અને વલોણ દ્વારા પ્રત્યેક પ્રાણી મુખી તે પહેલે છે એ વલોણમાં કોઈ નસીબદારને માખણ મળે છે, બાકી તો વજતસર લેવા આવે તો ધણાજણ તેવા ભગ્યોને છાશ મળે છે ખરો માત્ર અમૃત છે તે તો કોઈ ભાગ્યવાન વિરક્તને મળે.

આમાં યાત્ર વાગી જાય, સાંભળી જાય કે મોળી જાય, પણ એ પૃથક્કરણશક્તિ કે તુલનાત્મક શક્તિ ન આવી હોય તો દુશ્મનમાં પડી જાય. તત્ત્વજ્ઞાનમાં એકાંત મત થઈ જશે કે તત્ત્વ દૂર ચાલ્યું જાય છે પછી એ વિચારણા કરે કે ચાલિચાલ કરે, પણ એનું પૂર્વજ્ઞ જિત તત્ત્વને પ્રાપ્ત કરી શકતું નથી, એ સંજની બીજી બાજુ એઈ ચક્રોતો નથી.

શબ્દાર્થ—મન્મથ જ = આકાશમંડળ, મૃદ-સ્વ-નારણ સ્થાન, તે રૂપ મંદ્રી વીજાલ્પી = પ્રજ્વળી થઈ એણે જન્મ અને છૂંટેલા થવા. વસુપા = પૃથ્વી, જમીન (૫મ). જમાર્ઠ = જન્મ્યું જન્મ્યું એના મૃદ દૃષમાં દહીં કરતા મળે જાય નામે તે જન્મ્યું કરેલા મુનો = સામનો. વયોણ = માખણ કરતા દહીં વાંસ વડે પૂરાવાની ટિંકા કરતી તે, વયોવરણું કામ તત્ત્વ = તત્ત્વ માત્ર, માખણ. જાણ = વલોવનાર. સાર, માખણ. ધર્મ = પાપ, મેળવે.

જને સાધનધર્મીની વિચારણામાં તો આ વાત બારે આઠકુ રૂપ હો છે સાધનને સાધનની કેળવણી જામવાને જાહેર જોને સાધ્ય ખારી મોટી મુદ્દમુખિકાઓ જીવી કરી દે છે જ્યારે વચરની ચર્ચાઓમાં આજે વેરેશ જુલો જાય છે પરંતુ તેને જનસંસ્થાની તમજામાં રેક-કાળની વ્યવસ્થા કે વિચારણા જુલો જાય છે અને પોતે જે રીતે સાધનધર્મી કહે તેવો જીવ પણ જુદા પદનારને ગમે તેટલા હલકા સંભાળેના આપવામાં તેને જરા પણ સંકેત થતો નથી આ પરિસ્થિતિ જ્યાં જ્યાં ત્યાં તત્ત્વ-જન્યુત પ્રાપ્ત થયું નથી જેમ સમજવું.

ધર્મની જાળવણીમાં જાણીતો જરૂર સાધ્ય માનવામાં આવે, નિર્માણ લખાવને શરૂ કરવામાં પ્રતિકૃત વ્યવસ્થા ખારવામાં આવે, ત્યાં તત્ત્વાનુત મેળવવાની જાગૃતીલતા પ્રાપ્ત થઈ નથી જેમ સમજવું માત્ર ક્રિયામાં પરિપૂર્ણતા માનવામાં આવે, ક્રિયા જન્યુત રહેલા સ્વસ્થને સમજવાનો પ્રયત્ન પણ ન કરવામાં આવે, ત્યારે સમજવું, જે પ્રાણીને જનુ તત્ત્વ-સ્વસ્થ પ્રાપ્ત થયું નથી.

આ મુદ્દાને વધારે જાણવાની જરૂર નથી, પણ જાણ જ્ઞાન જેવવળી વાત જો છે કે ઉપસ્થિતિમાં જ્યાં કરનાર અને જવાનુચ્છિકતાને જાળવવાનાર દુનિયામાં જુલો હોય છે. જે ધર્મજુલો જ્યાં જ્યાં જોને છાયા જ મળે છે જે વાત જનુ જારીકાંધી વિચારવામાં આવે તો જ સમજાય તેમ છે થઈ જાવ તો ધર્મને નામે પદ્માવસ્થિ થઈ જાય છે ક્રિયા કરવાને નામે મજલ ફરતી આખી વહાવી રેવામાં આવે છે અને ધર્મિક રેજાવાના રોજ કે જમમાં ધર્મીયતાને પોષવામાં આવે છે જ્યાં તત્ત્વાનુતની પ્રાપ્તિ થઈ નથી, પણ માત્ર છાયા મળી છે જેમ જાણવું.

અવિદ્યુદ્ધ થિતના કહે છે કે મે જનનમકળમાં વીંધાયેલ જાણતા રૂપને પૃથ્વી પર જમાવતાં જોયું-જોયું છે. જોના અનેલા રહીને મેળવીમાં જાણતા જોયું છે જોને વહોવાતુ જોયું છે પણ જોમાથી તત્ત્વ-માણજુ-નવનીત બેનાર તો કેટલેક જાણવાના જ જોવા છે. જોવા તો મને તણ હોકાને જોને જાણ્યા જાય છે મારે તેના સજા જુલો જાય છે જોડે મેના જાણતા હોકા, જોને મારી સાથે સજા છે તે તો જરૂર મધ્ય કર્યામાં પડી રહ્યા છે. જન્યુતને તો કેઈ નસીજાર મેળવે છે મોટો જાગ છાયામાં સતેષાઈ જાય છે પણ મનમાં મળી જોસે છે કે પોતાને જનુ તત્ત્વ-માણજુ મળ્યું છે જ્યાં રહ્યા છે જ્ઞાનમાં સજવાતું કે છાયા પણ નાજી રેવા જેવી થીજ નથી. કાઈ ન મળે તેના પ્રમાણમાં છાયા જણીક છે પણ જે હોસ, ઉત્સાહ અને જાણથી વહોલુ વહોવવામાં આવે છે તેના પ્રમાણમાં જે કાઈ નથી.

મુદ્દાના વાન જો છે કે વહોલું વહોવવાની રીત તો જુલો જાણેને ગમે છે પણ વહોવના વહોવના રૂપમાં પડી જાય છે અને પછી કેમે કરીને કેકણે જાણતા નથી. જે નીનિમજ્જ જાય, તે તો જ્યારે જાણી પણ નિય હોઈ સજારમાં હાતીપત્ર જાય છે અને જાણ જાણાકે છે પણ ધર્મજુલોને જોડતે થઈ જાય છે માત્ર ક્રિયામાં સજસ્થ મળી

એણે છે, કિંથા પોતે કરે તે પ્રકારની જ માથ અને તેથી જરા પણ ફેરફાર કરનાર મૂળ કે નરકગામી જ હોય, આવા વિચાર-નિર્ણયવાળા બદનિયમી છુવેને અમૃત પ્રાપ્ત થવું પણ મુશ્કેલ છે. બહા માણસો કોઈ વાર રહસ્ય બાજે ખરા પણ દુરામદી, બદચિત્તને રહસ્યની નજીક પહોંચવાની કે અમૃત પ્રાપ્ત થવાની આશા ઘણી જોઈ ગણાય.

વહોણું રૂળ પૃથક્કરણ છે પૃથક્કરણનો અર્થ વિચારણા છે વિચારણાને પરિણામે તુલના છે તુલના પછી પ્રમાણ-પરિમાણ-પ્રાપ્તિ થાય છે અને પરિણામે જલે જાણુએ જોવાની આવડત આવે છે. જ્યાં જોકાવબુદ્ધિ, મતાચ્છેદ, કું કહું તે જ અન્ય કોઈ શકે અને તે સિવાય અન્યથા કે અન્યમાં સત્ય ન જ કોઈ શકે એવી બુદ્ધિ થાય, એ સર્વ છાશ છે અવિશુદ્ધ ચેતના-અચિત્તબલ્ય કહે છે કે વહોણુ વહોણી વહોણીને મારા હેવ તો અમૃત થામવા નથી, સુવારથી મોટી રાત યુધી વહોળ્યા કરે છે પણ નફામાં જોને છાશ મળે છે આપા અમારા પતિહેવ છે આપા અમારા ચેતનરાજ છે આપા અમારા નવલા નાથ છે ! એમને નાકે પકડી દોરવામાં આવે તે વાત તેઓ સ્વીકારી લે છે વહોણાની છાશમાં શાથી થય છે અને અમૃતનો પૂટલો પણ ન મળે છતાં જોનાર (જોના) ખાખા કરે છે ? પતિ સમજ-વિચારી આવી રીતે પોતાની અવિશુદ્ધ ચેતના પત્નીને વતવા લે જે પત્નીની પામે પોતાની મરજી પ્રમાણે વર્તી શકે નહિ, જેનું વહણ સામાન્ય છાશમાં છતોય પામવાનું થઈ જાય હોય, જે સામાન્ય પ્રતિભા આપ્યપ્રાપ્તિ માની જોડા દોષ, જે સામાન્ય ધર્માભાસ કે ધર્માભાસમાં છુવનકર્તવ્ય માની પરિપૂર્ણતા માની જોડા દોષ, તમણું વિચારવું કે આપા સહેજોમાં પોતે પતિ ખરા કે ખરી ધણિયાળી ધણાણી ધર્મને બેચી જઈ છે આ વાતનું સદસ્ય વિચારે તે છૂટી આશામાં (નીચેની આશામાં) જતાવેલ ભૂમિકાએ પહોંચી શકે; જાહી તો કઈક જાણ્યા અને કઈક જણા ! (૫)

નહીં જાહે સાસરીય ને નહીં જાહે પીયરીય, પીયુજીજી મજ વિછાદ;
'માનંદપન' કહ જુના માફ સાપુ સો, ગ્યાલ સે ગ્યાલ મિચાઈ મવપું ૬

અર્થ—કું તો મારે આસરવાસે પણ નહીં જઈ અને મારા પિતાને ઘેર પણ નહિ જઈ અહીં મારા પતિહેવની એજી પાથરી-જમાવી દીધી છે. જાનદપન મદારાજ કહે છે કે જ્યો સુજ્જન સતો ! સાલજો, એ રીતે અને જ્યોતિમાં જ્યોત મળી નઈ મેગાવી દીધી આવી વિશિષ્ટ વાત અવપૂત મસ્તા ! તમે વિચારો, એનું રહસ્ય શોધો, એમાં રહેલા વાતપર્યાયને યગવા (૧)

વિવેચન—આ પ્રમાણે પરિસ્થિતિ હોવા છતાં, અને અચિત્તબલ્યા ચેતન-પતિને નાકથી દોરતી દોવા છતાં, અતઃ એ ચેતનની ધણીઆણી છે, સરકારવની આપ જાગ્યા છે એ લ

શબ્દાર્થ—સાસરીયે=સાસરાનું ઘર, સાસરી, સાસુ પીયરીયે=પાપનું ઘર, મજ=મજાનું નિર્માણ=જમાવો, કરી, પાથરી. મિચાઈ=મજા થઈ મેળવી દીધી.

અતે જોને પતિને માટે હાજરી થઈ જાવી, પતિનો રણદપાટો ક્યા કાણે થાય છે તે તેના ધ્યાનમાં આવ્યું. પતિ સાથેનો પોતાનો અગ્રામી જાવ તેના હૃદય પર જાળ્યો અને સત્તાત્રને અતંતગુણ ધારણ કરનાર અતંત વીર્યવાન પતિના રણદપાટા પર જોને હાજરી થઈ જાવી. જોને આનંદજીનું ગુણો બતાવી આવ્યું કે ચૈતન્યશાળ પોતે તો અતંત ગુણો ભરેલો છે. સ્થિરતા-આશિષમાં રમણ કરનાર છે અને અતંત આનંદમય છે. જોકે 'અનંદ' શબ્દે જ જોના કાન ભરખાવી નાખ્યા. જોને મનમાં થયું કે આજા અપાર સ પતિના નામને નાકેથી દોરવા, જોને જ્યાં ત્યાં જાટકવું, જો પોતાના જેવી આર્થ માનુનીને શોધવું નથી. પતિના વિકાસ સાથે દેવી ભવિષ્યવાનો પણ વિકાસ થવા લાગ્યો અને જોને આંટાફેરા અને રણદપાટા પર કટાયો આવ્યો.

સાસરીએ અને પિયરીએ : જ્યારે બેરી તાણ પરણેલી હોય છે ત્યારે જોને સાસરે અને પિયર જવાનો જૂળ શોખ હોય છે ત્યારે હકાકા સાસરે રહે ત્યાં બાપને ઘેરથી તેડું આવે, જોટલે બેનજા પિયર સધાવે પોતે પિયરપનોલી (પિયરમાં ભાઈબાકુલાની) હોય જોટલે ત્યાં થોડા હકાકા રહે જોટલે વળી સાસરેથી તેડું આવે. આમ સાસરે અને પિયર જો નથી પહુંના કાંઠોને વિષય બણાય છે. સ્વતંત્ર છંદવાળી, મરણ પડે ત્યારે પિયર જાલી જનારી, છલુકો કરી પતિને હળવનારી પ્રમદાને આખરે જણાવું કે પોતે સાસરે-પિયર બન્ધ-આવે છે જોમા પતિદેવને જૂળ નાથાકૂટ થાય છે અને પોતે અનન્ધ ભાવે પતિની સેવા કરી શકતી નથી. આ વિચારવાને આવે જોણે નિવૃત્ત કર્યો કે હવે પછી હું સાસરે-પિયર નહીં જઈ જાઉં મરણ પડેલા મૃત્યુ મૃત્યુની ટેવને મૂકી કથિયો અને પતિ-દેવની સેવથી બિછાવી હું તો ત્યાં જાઓ વળત હાજર રહીશ. આ રીતે પતિ પોતાનો નિવૃત્ત મનમાં કરે છે. આ : મારવાની વાત મૂકી દે છે અને અવિનાશીની સેવથી, રમ લાગ્યો મોરી સજની છંદે મા બવાલેલી કથાનો સ્વીકાર કરે છે. ઉપર અનેક વાર જોણે કે બાકાણને ઘેર નહાલી-પાલી અને મુસલમાનને ઘેર કલમા પઠનાર અને અનેક નામ નવાબનાર તો આ મહાદેવી જ હતા અને જો પતિને નાકેથી દોરવીને હેશન પરીધાન કરી રહ્યા હતા. જો દેવી જોકે ઠેકાણે મરીવાર પણ નિરતિ બેસતી નહિ અને દેવને બેસવા દેતી નહિ. ભવિષ્યવા દેવી તે પ્રમાણે નિવૃત્ત કરી નાખે તે વખતે કેવો દેશકાર થઈ બન્ધ, અતિમ સાધ્ય દેવી રીતે પ્રાપ્ત થાય તે નિચારવા પહેલાં આજણે સાસરીઆ-પિયરીવાને જોજીથી હાઈએ અને પતિદેવની સેવથી હાઈ કેમ બિછાવી અને ક્યારે બિછાવી તે બધું જોઈ હાઈએ.

અવિગ્રહ જનનના પિયરિયામાં મહામોહશબ્દનો આવો પરિવાર છે ચિત્તવૃત્તિઅટવીમાં આવેલ પ્રમત્તા નદીની વચ્ચે આવેલ તલિહસિન બેટમાં ચિત્તવિદ્યપ્રમાણે નાખેલો. તેની વચ્ચે તુષ્ટા નામની બેઠકા પર વિષ્ણુસિંહાસન મોટેડું છે તેના ઉપર મેઘરાજ નિરાજમન થયેલા છે. જોની મહામુકતા સળી મિથ્યાદર્શન સેનાપતિ અને તેની કુદિ

ભાર્ગી, મહારાજના રાજકોમરી અને દેવગળે ૬ પુત્રો, જોની જનુકરમે મૂકવા અને અવિવેકિતા ભાર્ગીઓ, મહારજવળ નામનો નાનો રાજા તેની રતિ નામની પત્ની, તેની પાસે હાસાદિ પાત્ર પુત્રો, કયાય નામના સોળ બાળકો—જો આખો પિયરિયાનો પરિવાર છે જોમના રહેવાના નગર રાજસ ચિત્ત અને તામસ ચિત્ત છે મહામોહરાજાની મહદમા જ્ઞાનસંવરણાદિ સાત મોટા રાજાઓ છે અવિશુદ્ધ જોનનાના આ સર્વ પિયરિયા યાથા મિથ્યાત્વ દશામ્બધી તે છે તે વળતે આ આખો પરિવાર તેને મહદ કરે છે આ પિયરિયાના પરિચય માટે ઉપમિતિ ભવપ્રપચાકધાનો કોયો પ્રસ્નાવ વિચારી જવો.

સાત્ત્વિક માનસપુર નગરમા વિવેકપણત આવેલો છે તેના અપ્રમત્તલ શિખર પર જોનપુર નામનું નગર છે તેની અદર ચિત્તસમ્પાદાન નામના મહદમા નિરુપૂઢવા નામની વેદી પર છવવીઈ નામનું સિદ્ધામ્તન છે તે પર આસ્તિધર્મરાજ નામના મહારાજા બોડા છે દેવી વિરતિયા તેમને યતિધર્મ નામનો પુત્ર યથેલો છે જો રાજાના સામાચિકાદિ પાત્ર મિત્રો છે યતિધર્મ યુવરાજના દશ સહચારીઓ છે અને પત્નીનું નામ સદ્ભાવસારવા છે દગથો પુત્ર બૃહિધર્મ છે અને જોનાં પત્નીનું નામ સદ્ગુણરક્તવા છે જો મહારાજાનો સેનાપતિ સમ્બજશન છે અને રાજમત્રી સદ્ગોષ છે આ સદ્ગોષ મત્રીને આભિનિ ગોષ વગેરે પાત્ર મોટા મિત્રો છે રાજાનો ખાસ મહદગાર સતોષ નામનો હરકરી છે અને વળી તે સ્વયમ નામના યતિધર્મનો મિત્ર યાથ છે આ આખો જીવનાના સાસરિયાનો પરિવાર છે અને અવિશુદ્ધ જોનના વિશુદ્ધ થતી બધ તેમ જોને આ સાસરિયાના પરિવાર સાથે સ્નેહસંલગ્ન વધતો બધ છે આ આખો શ્વશુર પક્ષ સુમળ્યા અને જોગબવા માટે સદર શ્રેયોનો કોયો પ્રસ્નાવ જોવા ત્યાં જો પ્રત્યેકની વિગતવાર જોગબાળ અપવામા આવા છે

અવિશુદ્ધ જોનના આ સાસરિયા અને પિયરિયામા આગ ભાર્ગી કરે છે અને કોઈ કોઈ વાર તો જોને સાત્ત્વિકમાનસપુરથી તામસ ચિત્ત કે રાજસ ચિત્તમા જવામા શરમ પલ્લ આવતી નથી અથવા બાહ્યાત્મભાવમા રમણ કરવું તે પિયર સુમળ્યું ખાનું-પીનું હસવું-રવું વગેરે સ્વ બાહ્ય અવદાર, ક્રોધ-માન-માયા-લોભ અથવા હાસ્ય-ગ્રોહ-સતિ-ભય કે દુઃખ છા ને સ્વ પિયરસંલગ્ન છે; અને યાતિ, મૃતિ, ખીરજ દૃષ્ટ પ્રબોદ, મંત્રી, દયા, કુળજ, શમ, હમ સ્વયમ વગેરે આસરવાસ સૂચવે છે જ્યાં પરભાવનો ત્યાગ કરી સ્વમાં રમણવા યાથ, જ્યાં બાહ્યાત્મભાવ દર્શાઈ અતરો મદયા યત્યુત યાથ ત્યાં શ્વશુરપમને સદચાર સુમળ્ય છે આ જાતે આસરિયા અને પિયરિયામા જનું-આવનું યથા કરે, યોદી વાર અવસ્થાવમા રમણતા યાથ અને વળી પાછા બાહ્ય ભાવમા જિનરી જવાય ત્યાં આમશ-પિયરિયાપલ્લ સુમળ્યાનું છે પ્રમત્ત દશા અને અપ્રમત્ત દશામા આવા જ પ્રમત્તો અને છે

પણી વિચારવાને પરિણામી જોનનાએ આ મામરે અને પિયર જવાની રીત છાદવા માટી ત્યારે એવું શું કરું? એવું તો પ્રીનમણી મેજડી બિછાવી દીધી અને ત્યાં પાનાને અડી જમા પા એવું ન કરાં લોકોનો હરકાર, ન વિચાર કયા પિયર જવાનો અને ન

સત્ત્વ વિચારો સાસરીઆનો. પતિની સેવકી અને ત્યા પતિનો સહાચાર એણે કરી લીધા અને તેમા આનંદમજા માની લીધા. પરિણામે જાણાતમભાવ અને અતરાતમભાવ વચ્ચે એકા પાવાની જે રીત અત્યાર સુધી ચાલુ રહી હતી તે અજાણ્ય અર્થ આ રીતે પૌંદ્ર બલિક બાવ થટોતો ગયો અને આત્માનુસંધાન થતું આત્મ અને પતિ-પત્નીનો એકંત્રીકાર વખતો ચાલ્યો. આ દશા પ્રગટપદે પ્રાપ્ત થાય છે પછી તો ખર્મધ્યાન અને શુદ્ધ-ધ્યાનના પાયા પર પ્રગતિ થાય છે. સમાધિની એકલીનતાનો અનુભવ થાય છે પૂર્વકલ અને એકત્વનો સાક્ષાત્ અનુભવ થાય છે અને વિવાહ છે પરને અશબર એજાળી તેને સમજાવવા ત્યાજ થાય છે આત્મસંવેદન થાય છે ક્ષપકમેજીને માર્ગે અતિ થાય છે, મન પર વિજય થાય છે શીલેશીકરણનો પ્રસ્તાવ થાય છે. હમ પર વિજય થાય છે, સપૂજ જ્ઞાન થાય છે અનંત દશન થાય છે અને અતે અનંત અપેક્ષિતા અપેક્ષિત મળી જતાં ચૈતન્ય અને ચૈતનની એકતા સુધાય છે.

આ આખા પ્રગતિપદની વિચારણા અત્ર કરવી શક્ય નથી. વિવેચન થકુ વધારે થઈ જાય છે સ્વગતકોભથી એ ભાગ્ય માટે યોગ્યથેનો કલાહો આપીએ વાત એ છે કે અપાર આ પ્રકારે અપેક્ષિતા અપેક્ષિત મળી જાય ત્યારે પણ ચૈતન્ય અસ્તિત્વ અર્થે રહે છે એના અનંત જ્ઞાન-દશન-આસ્તિ-વીર્-સંપ્રેયમ કાષ્ઠ રહે છે પણ એની અતિ, આસ્તિ અને વસ્તુવરમણતા સવ થા દૂર થઈ જાય છે અને એનો પરમ આનંદમા લય થઈ જાય છે એનો સાત્ત્વિક સ્વરૂપ આનંદ આત્મઆસ્તિમા નિમજ્જન પામી જાય છે એ અજર-અમર-અવિનાશી-નિરજન-નિરાકાર દશા પ્રાપ્ત કરી દેહકને અમે આપ્યો જાય છે એની ચૈતન્ય અને એ પોતે સવ પ્રકારે એક થઈ જાય છે, આત્મા, આનંદ અને એવ સવ એક થઈ જાય છે અને પછી તો કંપર જણાવેલી અહીં દીપની આટ-ખટ્ટી કે અસની પિંછેલી જલાસ થઈ જાય છે નાના-ધાવાનું કે કુશાન ખડવાનું અલાસ થઈ જાય છે અને કાચા અમૃતને પ્રાપ્ત થવાનું ક્ષય દેખીતી રીતે બેસી જાય છે.

અને આ સ્થિતિ થાય ત્યારે ચૈતનશબ્દ પછી આનંદશબ્દ તલ એઈ (પદ ૫૫) માં વલ્લિલ દશા પ્રાપ્ત કરે છે પછી એવી દશામાં પુરુષ કોણુ ? અને નારી કોણુ ? અનંત સુષુમા નિમજ્જન થઈ જાય, અનંત જ્ઞાન સ્વકીય થઈ જાય, મન પર વિજય થઈ જાય, જાણ સત્ત્વ હમિયને માટે અટકી જાય અને જે અવિનાશીની સેવકી પ્રાપ્ત કરવાનું ચૈતન્યને મન થકુ કરતું તે પ્રાપ્ત થઈ જાય એટલે ચૈતન્ય અને ચૈતન્યનો સેક રહેતો નથી અને ચૈતન-ચૈતન્ય એક થઈ જતા અસેદભાવમાં પછી કોણુ કહી અને કોણુ પુરુષ ? આ પ્રમાણે અંતર્યામીનો આજો ભાવ કરી જાય છે અતિ અદ્ભુત આત્મદશા અત્રત થઈ જાય છે અને તત્ત્વ અનુભૂત ઉત્તર જાવની એકતાનો સાક્ષાત્કાર થાય છે. (૬)

ઉપસહાર—આ પ્રમાણે આ વિચિત્ર પદનો-હરિવાળીનો-અર્થ આપ્યો છે. આના પદમાં રૂપિત છે ત બેશાદવા પ્રથમ કર્યો છે. આ સિવાય અન્ય અર્થ દેવા એઈએ,

જરૂર હશે એમ તો શરૂઆતથી જ લાખું છે અને વાચનાર તે સમજી ગયેલ હશે એમ શકા નથી. પણ આવા પદોને અથ કરવાના પ્રયત્ન કરવામાં અતિ આનંદ થાય છે અભ્યાસ થાય છે વિચારણા થાય છે અર્થાં થાય છે-એ આત્મપ્રગતિ માટે જાદુ દિવ્યારક છે. આ દૃષ્ટિએ પ્રયાસ કર્યો છે એ સુચોગ્ય થયો છે કે નહિ તે વિચારવાનું કામ તો વાંચકને માટે જ કામચલાઉ રહે.

આવી દરિયાગીનો સમૂહ એકઠો કરવા યોગ્ય છે એના અર્થમાં મતસેદ થાય તે કરતાં તેને માટે વિચારણા થાય એ અતિ આકર્ષક અને દિવ્યારક હોઈ એવો પ્રયત્ન જરૂર કરવા યોગ્ય છે અને પોતે કશું અર્થ માટે આશંક ન હોય તો પ્રયત્નનો લાભ અન્યને આપવામાં બાધા ન જ હોઈ શકે એ માન્યતા નજરમાં રાખી એ વિચારણાને પુસ્તકરચના કરી દેખના વિષય બનાવેલ છે^૧

આ પદના અસલ લેખક આનંદચંદ્ર મહારાજ કે હોઈ અન્ય છે એ સાહિત્યની અર્થાનો વિષય છે એ વધારે શોધખોળ તપાસ અને અર્થાં માટે છે આપણે એ અર્થાં સાહિત્યકો પર ઊંડી દૃષ્ટિએ જે અભિપ્રાય આ પદ લખ્યું હશે એને પોતાના નામને મહિમા નહિ જ હોય. જે અનવ કાગળી દૃષ્ટિએ અવરજવર ભેઈ શકતા હોય તેને એક ભવનું નામ તો માત્ર કમનિ એક પ્રકાર જ લાગતો હોય જેને કમનાચળી મહત્તા સમજાવી દોષ તેને કમજી માટે વિચારસરણે પડ્યું ન હોય એ/લે આ પદના કર્તૃત્વનો પ્રશ્ન વિચારવા લગાવ્યું અર્થમાં ઊતરવાની સાથે જ જરૂર હોય છતાં આવી અર્થાં જરૂર થાય છે અને સાહિત્યની નજરે એની આવરજકતા પણ છે આપણે એ અર્થાંને ઉપોદ્ધાવ માટે સુલભવી રાખીએ. એનું કારણ એ છે કે એવી અર્થાં જુદીની નજરે થળી મળતી લાગે છે પણ આંતરિક પ્રગતિની નજરે એનું ખાસ મૂલ્ય નથી. એ પદના કર્તા એકસ (x) હોય કે વાચ (y) હોય, તેને આંતરિક પ્રગતિ સાથે સુલભ નધાં અસલ એ કબીરના સુખમાંથી નીકળ્યું કે લાભાનંદ મુનિએ કહ્યું તંતુ આપણે કાઈ કામ નથી. આપણે તો એસો પાન વિચારી 'નું કામ છે આપણે અવધ ના સંબોધનનું કામ છે આપણે અવોતિમા અવોતિ મેગવવાનું કામ છે આપણે તકને ઊંડી માણવું લેવું છે અને સર્વને યોગીસાથે સહગામ્ય તે આપણે સાલગવું છે

આ દૃષ્ટિએ આ અર્થાં જુદીની દૃષ્ટિએ કરવાનું સ્થગ અને તે માટેનો પ્રયત્ન ચોખી લેખક અર્થો તો જે આપણે કાઈ હોય તે બાગવી રાખીએ, એનો મિત્ર મિત્રી ન પ વા ર્થોએ વાવ એક જ છે કે વિહારી યેનનાને ઊંડી એને વિશુદ્ધ બતાવી ર્થોએ, એને બરાબર જોગણી સાથે માર્ગે અપનાવીએ, એનો પૂણ લાભ ર્થોએ અનવ જુગમય યેનનશજ સાથે એક કરીએ અને ઉપરે અવોતમા અવોત મિત્રાની અનવમા એ.ઈ.ઈ. (૬૬)

૧ દરિયાઈ અમિતા વિરાધન માટે જુઓ આ પુસ્તકને અને આપણે દરિયાઈ-વિષય અન-અનગત-ગી. ગી.ક પરિશિટ -વિવેચનકાર.

શ્રુતિના—આ પદ બ્યવહારલક્ષી છે એનાથી જ્ઞાતરમા એક અતિ મહત્વનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય છે નીચેની દ્રષ્ટી નોખ ખાસ વિચારવા યોગ્ય છે : બાઈ ! તારે મું બોલુ છે ? આવો મુંદર દેહ મળ્યો છે તને ચારી કેળવણી મળી છે તું સાબા-જોડાનો વિવેક ક્ષી મકે તેની બુદ્ધિશક્તિ પ્રાપ્ત થઈ છે અને અનેક પ્રકારની અનુકૂળતાઓ મળી છે. બીજી રીતે બોધિત તો આ મનખાદેહ મળ્યો પણ કારે મુરકેલ છે. કેઈ થોડા કે જગદ યથે હોત તો ક્યારે જોવી જોવીને તારે કમ નીકળી જાત, પણ એમા વિચારશક્તિનો કે શ્રદ્ધાશક્તિનો કાઈ પણ ઉપયોગ કરી શકત નહિ. પરંતુ જીવન, ભોલવાની અશક્તિ, સાધનોના લાભ લેવાની અશક્તિ આદિ અનેક અત્રવદોષમા પડી તું ગમે તેમ જીવન પૂરું કરત. અથવા કાઈ કલકી અવિમા જન્મે હોત તો કૌંશમય જીવન પૂરું કરત. તને તો મુંદર દેહ મળ્યો, મુંદર કેશ મળ્યો, વિચારશક્તિ મળી અને તને પસંદ આવે તેવા અનેક સંયોગો મળ્યા તે સમ તું નિચારી બે કદાચ તને એકાદ-બે બાળતની ઊલુપ કશે તો તે ઊલુપ ઉપર આનન આપતા તને કેટલી અનુકૂળતા મળી છે તે વિચારી બે જો રીતે તું તારી અનુકૂળતાઓ વિચારીશ તો જાતાંજા પાતાં લસલ એટલી વાતો તને જાશે બે ? હોય તેને ઓટી માન, અને વિચાર કે દરિયાનું કુલ પાણી તારે ઘેર વળે તેમ નથી; તારા ઘરમાં જાણીને રાખવાની એટલી શક્તિ કશે તેટલું જ પાણી તું સમુદ્ર માંથી ભરી શકીશ : આટલું ખાનીશ તો તને ખૂબ મજા આવશે અને તારો જીવનમાર્ગ ખૂબ સરળ થઈ જશે. તું ખાતી મૂળાઈ છીડી કે અને વાડુ જે છે તે સમજી તેમા આનંદ માન, તને મળેલી વકોનો ઉપયોગ કર, અને તેડુ આવે ત્યારે આનંદમાં જાન કરતો અને સોડઈ સોડઈના ઉપચાર કરતો છીએ થઈ જા ઉપર જવાનો બે માર્ગ છે અને કહ્યાદ કરવામાં તો નીચે જ જવાનું છે જ્ઞાતરમાંથી અનાદેવતાદ ઊડતા હોય, અને ભક્તિ કે વૈરાગ્યના પદનું જનન ગાતા અર્હાંથી સીધા ઉપર વાટ્યા જવાય બે વાત તને યોગ્ય નથી લાગતી ? બે લાગતી હોય તો આ નીચે જણાવેલો માર્ગ સ્વીકાર અને તકામી કથવાદ કે કહ્યાદ છીડી કે !

૫૪

(રમ-આકાશરી)

બેર બેર નહિ આવે, અવસર બહર બેર નહિ આવે;

જ્યું જાણે ત્યું કર છે મળાડ, જનમ જનમ સુખ પાવે અવસર ?

અર્થ—અવસર કરી કરીને આવતો નથી, તક વારવાર પ્રાપ્ત થતી નથી, તેથી અચરે ત મને ત્યારે અચાર્ક કરી લે, જેથી જ ઓજ મ સુખ પામે. (૧)

રાખ્યાર્થ—મેરે = કરી વાર મેરે, બેર = કરી કરીને. અવસર = તક વખત. જ્યું = જેમ. તું = તેમ. જાણે = મને. અચાર્ક = કાંઈ કામ અનુભવનું = અભોગ્ય. પાવે = મેળવે.

વિવેચન—તુ જરાજર સમજી લે કે જાત્યારે જેવી તક તને મળે છે તેવી વારવાર હાથ આવતી નથી. તુ ગમેટો કે જાજી થયો હોત તો તારે આખો દિવસ મનુરી કસ્ટી પડત અને છતાં તારુ એક પણ કામ તારે પોતાને સ્વાધીન રહેત નહિ. જો ઉપસત તને વિવેકશક્તિ આપડી છે તુ કિતાહિત પારખી શકે છે પ્રાચીન અનુભવોનો લાભ લઈ શકે છે, જીવનની અજાણતા ભેદ-ભણી શકે છે અને તારુ વાસ્તવિક નિરંતરનું સુખ શું છે અને કષાથી મળી શકે જોમ છે તે તોજવાની તારામા શક્તિ આવેલી છે આવો અવસર વારવાર મળતો નથી. જો વિષય પર શાસ્ત્રમા કશ પ્રસિદ્ધ દષ્ટાંતો^૧ કહેલા છે મનુષ્યભવ મળવો કેટલો દોહીદો છે તે તે તે દષ્ટાંતો પરથી જાણુ છે હવે જ્યારે મળ્યો છે તો તેનો લાભ લે. લાભ કેવી રીતે લેવો તેનું તને એક નાનું સરખું સૂત્ર યોગીશય જતાવે છે.

અવસરનો લાભ લેવાનું મુદ્દામ સૂત્ર એ છે કે જેમ અને તેમ, જેટલું ભણે તેમ, અને તેના પ્રમાણમા ભલાઈ કરે દુનિયામા ભલાઈ કરવા જેવો બીજો લાભ નથી. તુ મોટો સભ્ય હો કે ભિખારી હો, જે યથોજોમા હો ત્યાં ભલાઈ કર. એક પ્રાણી કે/કું ભણેલો છે કે કેવો જ્ઞાની છે જો મહેત્વની જાણત નથી, પણ જો અન્ધનું લકું કરવામા પોતાનો કેટલો ફાયદો આવે છે જો ખાસ ઉપયોગી જાણત છે જો એના સાચાપણનો મુદ્દામ પુસતો છે. અને જો એની જીવનચાત્રાની સજ્જતાનું અર્થ જોધાણ છે એ/કું કરીશ એટલે જનમ જનમ તને સુખ મળશે, આ ભવમા તને શાંતિ રહેશે અને તારા આ મા એવા પ્રતિનિધ માર્ગ પર ચડી જશે કે તને ભવાવરમા પણ સુખ પ્રાપ્ત થશે.

આત્મસુખની ખરી આજ્ઞા એ જ છે કે એનો વિકાસમાર્ગ સરખો અને સરજ કરી દેવો. ભલાઈ કરવાથી એની પ્રગતિ વધારે ન થાય, તોપણ એનો વિકાસમાર્ગ તો અસંખ્ય રીતવસ્તુના ઘર્ષ ભ્રમ છે અને એક વાર સાચે રસ્તે ચેતનજી યદજ્ઞ એટલે પછી જદું અત્રવડવાની વાત રહેતી નથી; જનમિજનમ સુખ વધનું જ લાભ છે અને ઉવટે શાંતિત સુખ પણ એ માર્ગે આત્મજ વધવા પ્રાપ્ત કરે છે. સુખ પ્રાપ્ત કરવાની તને યાચી જતાથી છે અને જો માગ અવિચ્છિન્ન હોઈ ઉવટે સાધ્ય મુખી પહેચા નાર છે માટે ભલાઈ કર અને મહેત્વ અવસરનો લાભ લઈ લે. (૧)

તન ઘન જોજન સવ હી જૂઝા, માળ વચકમેં જાય મરમર૦ ૨

અર્થ—શરીર પૈશા અને જુવાની—એ સવ લગ્નિક છે અને પ્રાણ નો લગ્નમાત્રમાં ચડી જાય તેવા છે (૨)

વિવેચન—તુ જરાજર વિચાર કરીશ તો તારો આ દુનિયા સાથેનો સંબંધ પાકે.

સમાર્થ—જોમ = જુવાની, મુવાવસ્થા. જૂઝા = મિથ્યા, લગ્નિક પ્રાણ = દલિ, આત્મ, પાશ, મજા ને મન વચકમે = લગ્નમાત્રમાં. તને = આત્મા જન તેવા છે આત્મા જનમા જ

૧. ૬૪ હટન મહે જુઓ શી ઉત્તરાધવન સર.

કરવાનાર ત્રણ ચીજ છે. સર્વથી પ્રથમ વધારે આસક્તિ કરાવનાર તારુ પોતાનું શરીર છે. બીજુ તારુ બેર પૈસા ઉપર છે અને ત્રીજુ અત્યારે તું જીવાનીના રત્નમાં મસ્ત થઈ ગયો છે. તારે બંને તેટલી યોજા માણવી છે તારી પાસે પૈસા સળબી જેટલી અનુકૂળતા છે તેટલાનો તારે ઉપયોગ કરવાનો છે અને જીવાનીના બેરમાં તારે કામદેવની સેવા કરવી છે. પણ એ ત્રણ વસ્તુ પર તું ધ્યાનકીમ જાન્યો. જો જેટલી વાર ટકશે તેનો વિચાર કર્યો છે ?

તારા કેટલા સ્નેહીઓ જયા ? જેની સાથે રમ્યો, હર્ષોર્ષ્યો, તેમના કેટલા આસ્વા જયા ? ત્યારે તું બેચી રહીશ ? અને પૈસા તો આજે હરો તો કાલે નથી ! કેવલ પૈસા જયા તો તારી નાનકડીથી પૂછ તે શા કિંમતમાં ? બળી, જીવાનીનો ચટકો. તો આર દહાડાનો છે અને પછી તો ઘડપણ કોણે મોકલ્યું ? —બાળી વાત થશે. જીવાની તો દીવાની છે અને આર દહાડાનું આરણ્ય છે તન, ધન અને જ્ઞેનની તો વાત શી કરવી ? પણ જુદા જીવન પણ ચલક વારમા ચાલ્યું જશે. સાથે વાત કરીને છૂટા પડયા અને ઘેર પહેલ્યા ત્યાં સામજીય કે દલાવા ભાઈનું કાર્તિક થઈ ગયું (હુંદલ જાય પડી ગયું). ત્યારે, તું જેના પર મક્કમ રહે છે તે જીવન પણ અનિત્ય છે તો પછી, અત્યારે એ અવસર મળ્યો છે તેનો લાભ લઈ લે. જો તન, ધન, જ્ઞેન અને પ્રાણ તો કાંઈ થયે છે અને ક્યુકો લાભ ત્યાં ફૂટી આવે તેવો છે. જોનો શો વિશ્વાસ કરવો ? તક કાઢવારવાર મળતી નથી અને મને ત્યારે પ્રથમથી જોતખાતી નથી. આ તક તો તું જોતખી શક્યો છે તો જોનો પૂસ્તો લાભ લે. આવો અવસર ફરીફરીને નહિ મળે. (૨)

તન છૂટે ધન કૌમ કામકા ? કાયકું કુપણ કઢારે ? અવસર ૩
અર્થ—(અને) શરીર છૂટી પડ્યો-પડી જશે, પછી પૈસા શા કામના છે ? (માટે) શા સાડુ કનૂસ (છે) જેનું કહેવસારે છે ? (૩)

વિવેચન—તું એક દિગ્ગિન્દુષી વિચાર, તો તારી વહી વ્યવસ્થા નીકળી જશે. તને જો-તું તો સમજાય છે કે શરીર ગમે તેટલા વર્ષ રહે, પણ જાતે તો જ્યાંનું જ છે. તે વખતે સ્વ પૈસા તો અહીં ઊંડી જવા પડશે; તો પછી અત્યારે આપતો નથી, વાપરતો નથી અને દુનિયામાં કુપણ મૂછ કહેવાય છે અને કેવલીક વાર તો લોકો સવારમાં તારુ નામ બેનાં ચણ મોકલાય છે—જો તે તારા કયા દહાડાવનની વાત કહેવાય ? જાતે ઊંડાનું છે તો અત્યારે તેનો અડપયોગ કર સારી રીતે તેમણી પરીપકાર કર, તારી અનુકૂળતા પ્રમાણે તેનાથી લોકોપયોગી કામ કર અને અત્યારે સપડેલી તકનો લાભ લે. જેટલો ધનનો અડપયોગ કરીશ તે તું સાથે જાવશે. બાકી અહીં સોનાના ડુગર મૂકીને બંધિયો તો પાછાંરે કાઈ આવવાનું નથી. પૈસા મળ્યા હોય તો તેના ઉપયોગમાં વિવેક રાખજો જરૂર

શબ્દાર્થ—છૂટે=છૂટ, તન પામી મળા પડી, પડી મળા પડી. કૌમ=કાં. કામો=કામો. ઉપવસ્ત્રો=કાન. માટે=માટે. કુપણ=પૂછ. ધન લાભી રાખનાર, તેને ન વાપરનાર. મેદી, કુપણ ત્યારે=કેવલરતે છે

ત્યા અન્નના દિવ માટે તેને ઉપયોગ કરશે એવું કોત્રમાં વાપરશે, એક વાવીને
૨ છે એ તેમ વાપરશે અને મળેલા તકનો પેટ ભરીને લાજ લેશે માટે રાખશે કે
૩ અન્નસર વારવાર આવતો નથી.

અહીં જે વાત કરી છે તે ખૂબ વિચારશે પૈસા હોય તો ફેંદી દેવાતા નથી, પણ એ તું
૧ બોધી શખીશ, તો અતે તો એ ગમે તે રીતે જશે કા તો ક્યારે ક્યારે જશે, કા તો
૨ દેવાદાર દેવાનું કાઢશે, કા તો છોકરા કુપાત્ર નીવડશે અને કા તો તને મટો કરવાનું મન
૩ આવશે. ત્યાંમા કૃષણ કહેવાઈશ, તારુ નામ લેતા પણ ભર લોકોને મોકલ મશે;
૪ દેવાપણ હોય તો મનને પરોપકારના કાર્યમા ભ્રમ કર. પૈસાને આમાન્ન ઉપયોગ
૫ છે એ સ્વાર્થ છે બીજો ઉપયોગ જાન છે એ પરાર્થી હોઈ પ્રયત્ન છે એ જે રીતે
૬ નો ઉપયોગ નહિ કરવામા આવે તો એનો નાશ થાય છે માટે રાખશે કે પ્રેમથી
૭ કીર્તિની આકાંક્ષા વગર સાથે રસ્તે વાપરેલાં મન કરી ખૂનું નથી. માટે માટે સમ
૮ આવે અન્નસર વારવાર મળવાનો નથી અને અત્યારે તક મેળો બેઠો તો પછી મેટો
૯ પન્તાવો જરૂર થશે, પણ પછી ત નકામા છે (૩)

માફ કિર્મી સાથે રસત હ, તાકુ જૂઠ ન માથ અવસર ૪

અર્થ—એના મનમા સત્ત્વ વસ્તુ બધી ગઈ હોય તેને જૂઠી (અમત) વાત મમતી
૧ (૪)

વિવેચન—એના મનમા સાચ-સત્ત્વ બધી ગયું હોય છે તને જૂઠું મમતું જ નથી,
૨ કે કુદરતી રીતે જ તેને જૂઠું તરફ આકર્ષી આવે છે સાચને કેઈ વાતની કે કેઈ
૩ કોની સાચ લાગતી નથી અને આજે સાચ નો જ વિજય થાય છે એક વાર સાચ
૪ પ્રેમ થઈ ગયો પછી વાત એ છે મુખી અને છે કે એના વાતાવરણમા પણ સત્ત્વ
૫ ભાવ છે એ પોતે તો જૂઠું જોતો નહિ કે જૂઠું કામ કરે નહિ, પણ એની આમ
૬ ને પ્રાણી આવે તેને પણ સાચની છાયા અસર કરે છે આ માનસવિધાનો અદ્ભુત
૭ પ્રભુ છે અને એ આપણા કવિમુનિઓની ભણમા હતો.

અહીં સાચ અને જૂઠું સંબંધનો ઉપયોગ થયો છે તં માત્ર વચનભ્યવહારપૂર્વક છે
૧ ન ભણવાનું નથી. સાચ અને જૂઠું એ ધાર્મિકતા અથવા વપરાશ બંધાય છે એટલે
૨ વચન ને પ્રાણીના કિર્મીના મુશ્કારિત્રની ભાવના બરાબર બધી ગઈ હોય તેને કેઈ
૩ મું દુરાચાર કરવાનું કે કુવિચાર કરવાનું મન જ મનું નથી. કહેવાની વાત એ છે કે
૪ અત્યારે બરાબર અવસર મળ્યો છે, તો તું તારુ આપુ લખન એવું સાચમય કરી
૫ કે એમાં અમદુ આચરણને સ્થાન જ ન રહે. સત્ત્વમય લખનની અધિકારી છે પાત્ર

સંજ્ઞાર્થ—જી - એક કિર્મી = મનમા. વસત ? = એને હ બધું છે તાકુ = તને. જૂઠું = પોરી
૧. વસત દર્શાવે, અમત વસ્તુ ભાવે = મને.

જલધોગદાર કહે છે કે સત્યપ્રતિષ્ઠાયાં ક્રિયાપદ્યામયત્વમ્ (૨-૩૬) એટલે એક પ્રાણીમા જ્યારે સત્ય બરાબર બની બધ ત્યારે ક્રિયા (action) અને જ્ઞા (know) એને આપીન થઈ બધ છે. આપણે જેને વચનસિદ્ધિ કહીએ છીએ તે કશા તેને સદૃશ પ્રાપ્ત થઈ બધ છે. બધ્યા! તેણે અધ્યા હોગા—આટલા વચનમાત્રથી આજ ધાર છે આ વાત માનસવિદ્યાથી સિદ્ધ થઈ શકે તેવી છે વચનસિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરવા માટે નહિ પણ જીવન સાક્ષ્ય કરવા માટે વિદ્યામા સત્યનો વાત કરાવવાની જરૂર છે. વચનસિદ્ધિ તે તેનું અનિવાર્ય પરિણામ છે. એક વાર આવી વસ્તુ ગમી એટલે પછી જુદી વાત વરદ મન નહિ બધ. જત્યારે બરાબર અવસર મળ્યો છે તો જીવન એવું કરી દે કે પછી એનો પ્રાપ્ત સુરજ થઈ બધ અને એ સીધે રસ્તે જ ચાલવા કરે. આવો અવસર વારવાર મળતો નથી અને મળેલી વધુ મુમાવળી એમાં ક્ષાપણ નથી (૪)

‘આનંદપન’ પ્રજ્ઞ વચ્ચે વૈષમ્ય, સમરી સમરી જીવ ગાવ અવસર ૫

અર્થ—(ત) આજન પદ્યે આનંદપન પ્રજ્ઞને સમરી સમરીને (તેના) ગુણ ગાવ (૫)

વિવેચન—તું જમી તે પદ્યમા હો, વિકાસમાત્રમા જમી તેટલો આજન વધ્યો હો, તું તારા આજન માથે આનંદપન પ્રજ્ઞને સમર. તારો આનંદ શું છે ક્યાં છે કેવી રીતે પ્રાપ્ત છે તેનો વિચાર કર અને આ મળેલી વધુનો લાભ લે. તું જમી તે ક્ષતિ, વધ, ધર્મ કે અવસાવવાળો હો, પણ તું આનંદપનને જોગજ એમાં રસ લે, અને તારા અવરમા રહેલા પ્રજ્ઞને સમર, એના ગુણગાન કર, એમાં મનને પરીની રાજ અને પછી તું મોજ માણ. તારે કેઈ આજનમા મૂંઝવણ નથી, આનંદપન પ્રજ્ઞના સમરવળે તારો અધિકાર સુરજ બગતો છે તારે તો એક જ વાત વિચારવાની છે કે આવરઆનંદને જોગજવળે અને માણી લેવાનો આવા અવસર વારવાર મળવાનો નથી; અને મળે ત્યારે તેને બરાબર જોગવી લેવામા જીવનનું સાક્ષ્ય છે

આઈ અલવ પદ્ય એ લે વિકાસનું પદ સમજવું. દરેક જીવિ વિકાસના જુદા જુદા સોપાન પર સ્થિત હોય છે અને પ્રવૃત્તિ દ્વારા આજન થપી શકે છે વધુનો લાભ લેવો હોય ત્યારે પોત વિકાસને કંઈ પગલિએ છે તે પર આજન આપવાની જરૂર નથી. આપણે જે હોઈએ, ક્યાં હોઈએ, જેવા હોઈએ તેના આપણે મળેલ વધુ અનુસાર આનંદ—આનંદ—સદૃશનકરણના પૂટલા પી શકીએ છીએ; પીવા એટલી શક્તિ ન હોય તો જે રસાદ્ય આનંદપન પ્રજ્ઞનું સમરણ કરી શકીએ છીએ, અને તે રીતે આપણે વિકાસ સાધી શકીએ છીએ. મળેલી વધુનો જોગજના જોગજ એટલો લાભ તો લેવો જ એઈએ કે આપણે આનંદપ્રજ્ઞનું નિત્ય સમરણ કરી શકીએ. ગુણગાન કરવાથી આજન સ મુજ હોય તો તેને પહોંચવા પ્રવૃત્તિ લાગ છે અને એમ કરવા મુમવાસ દ્વારા સાધક આજનને પહોંચી શકે છે.

શબ્દાર્થ—અલવ = આજન, સરિવા. પદ્યો = માર્ગ, રસાદ્ય. સમરી સમરી = વાત મરી સમરણ કરી (વારવાર) રાતે = રાત.

માટે અત્યારે જે તક મળી છે તેનો લાભ લઈ ખૂબ મેળ ખાણુ આનંદરસને એળખ, અને રસાત્મને સમજ અને વનસથ થવા નિશ્ચય કર. (૫)

ઉપસહાર—મારૂં રાજ્ય જે આવા અવસરો વારંવાર મળતા નથી. વિદ્યાનંદજીને પુરૂષોત્તમીવામાં ઠહું છે કે ‘વાર અનતી શૂંચિયા મેતન, ઇણુ અવસર મત શૂં —એટલે આ મેતનજીને અનેક વાર તોડો તો જરૂર મળી છે, પણ અત્યારે અવસર આવે ત્યારે આ અવસરોને મેળા પડી જવા છે, અને પછી તો હમ વેળા મઈ હિમમાં, પછે જલ્દી પ્રત્યાગ’ એના જેવી વાત થાય છે, એટલે મનેથી તક જુમાની નાખે છે એકદરે અત્યારે એટલી અનુકૂળતાઓ વને મળી છે તેનો એટલો લાભ લઈયે તેટલો આત્મવિકાસ થશે અને એમાં વને ખરી મજા છે. વારી સાથે જો ઠોઈ પણ થીજ આવે તેથી હોય તો તે વારો વિકાસ છે આત્મા એટલો ઉજાડ થશે કેટલો તેટલો વજ કપાલો અને સાધ્ય મુખ શુભે જો તો ઉશાધી વાત છે. માટે આવો અવસર વારંવાર મળતો નથી તેથી તેનો અને તેટલો લાભ લે. (૧૦૦)

૫૬ એકસોએકમ

ભૂમિકા—આ પદનો ભાવ સ્પષ્ટ છે. આજી નિશ્ચય પ્રમાણે એના કર્તૃત્વની ચર્ચામાં આ સ્થાને નહિ જિતરીએ. એની ભાષા, રચનાપદતિ અને રાજ્યચિત્ર આનંદધનની અભીલી સ્વીકાર્યેથી કૃતિથી એટલા જુદા પડી જાય છે કે એના નકારાત્મક નિશ્ચયમાં જાડુ અધારિ સ્થાન રહેશે નહિ; છતાં જો વિષયની ચર્ચા વધારે સ્થાન પર મુકવતી સખી અત્ર આનંદધનની પ્રાર્થનાપદતિ પર આત્ર વિચાર કરીએ.

આનંદધનજીના જાણીય સ્તવનો પ્રસિદ્ધ છે તેમાં મેળ, વત્સલ્ય અને આત્મવાદના નિર્જરણ. આજી પ્રવાહરૂપે જેવાય છે. એમાં પ્રમુ પદ્યે સીધી માગણી કરી કરવામાં આવે એવામાં આવતી નથી; માત્ર એક સત્તરમા સ્તવનમાં મનડાન ઠેકાણે લાવવાની વાત કરવા તેઓથી માર્ગ મલા છે કે મારુ મનડુ ઠેકાણે લાવો તો વમે તમારુ મન ઠેકાણે આવડુ છે—વધુ ક્યું? છે—એ વાતને હું સાધી માનું આ માગણી પણ આડકતર છે. એટલે યાજીયો પદીના જાણીય સ્તવનોની ભાષા, ભાવ અને વિષયોનાં વિચારણા કરવા આ સ્તવનની કૃતિ ઉપર સ્વાભાવિક રીતે પ્રકાશ તો પડી જ જાયો, અને તે આનંદધનની ચેતીથી વડન જુદા પ્રકારની છે એમ જરૂર લાગશે.

સ્તવનનો ઉદ્દેશ સ્તુતિનો હોય છે વિશિષ્ટ લેખકોએ સ્તવનમાં અનિ ઉચ્ચ આસવાધી આત્મજ્ઞાનના વિષય ઉત્પાદી છે. એમની ભાષા તો સ્તુતિ દ્વારા પણ મેત્રનશમને એળખવાની જ હોય છે એટલે જો જેમ સસારમાં જમતા પણ એકત્વ, અન્યત્વ કે અનિશ્ચય

બેઠ શકે છે તેમ મહિરમાં પણ ભેટનશાજને આમે બેસાડી તેને ખાવે છે તેનો પચ્છે નિંદાવે છે એના કારણથી આત્માર્થ પણ કંઈ છે અને સીધી સ્તુતિ કરતા પણ ખ્યાન, યોગ અને આત્મવૃત્તિવિતનના ઉત્તરી ભાગ છે આ વિચિત્ર દષ્ટિ હોઈ શકે છે એમ આપણે સ્વીકારીએ, તોપણ મધ્યમ કક્ષાના તથા સામાન્ય કક્ષાના પ્રાણીઓને તેવા પ્રકારની વિચારણા પોતાની હૃદયની બહાર જતી હાવે તેમાં નવાઈ નથી.

મારી દૃષ્ટિએ સ્તવન અને સંજ્ઞાવમાં થયેા ફેર છે અથવા હોવો બેઠાંજે સ્તવન સ્તુતિપ્રધાન હોય છે બ્યારે સંજ્ઞાવ (સ્વાધ્યાય)માં સ્વનો અભ્યાસ વધારે હોય છે. સંજ્ઞાવમાં ભાવનાને મુખ્ય સ્થાન થયે છે ઉત્તરવિતન, વૈરાગ્યકપરેશ, મન:સ્થિતિરક્ષણ અને પાપસ્થાનકોની ત્યાગદૃષ્ટિએ વિચારણા વગેરે બાબતો સંજ્ઞાવમાં આવે. આ મારી વિચારણા ભરાતર હોય તો સ્તવનમાં મુખ્યત્વે અભિયોગને વધારે સ્થાન હોવું પડે અને તેમાં ખાસ કરીને જાળવેલો તો ભજવાન થાયે આત્મસ્તરી મુખ્ય બહુવેશ, મહિમા ત્રિજગ્ગુમારો ફે અથવા સિદ્ધાન્તગિરિ સોના ફે, ધન વામ્બ હમણાં જાલતા ફે રસ જાનુમ્બે છે તે મુખ્ય અને મુખ્યચિત્તિ હોઈ ખૂબ જમાવટ કરે છે.

આનો અર્થ જો નથી કે વિચિત્ર દૃષ્ટિને પણ સામાન્ય કક્ષા ઉપર ઉતરી જવું એમાં વિચિત્ર રુચિને સ્થાન નથી જો ભાગ પણ નથી, એમ સ્તવન અને સંજ્ઞાવ પ્રદેશનો પ્રોત્સાહો થઈ ભવ છે એમ ભવાનના ઉદ્દેશ પણ નથી પણ એક વાત મને બેસી મઈ છે અને તે જો છે કે સામાન્ય કક્ષાના લોકોને સંજ્ઞાવ અર્થ પ્રાપ્ત થઈ ભવ અને અદ્વૈત આત્મા જગ્ગ હોલતોવાલતો થઈ ભવ એવી કૃતિઓ જૂન મન આવે છે. જો દૃષ્ટિએ એવાં આ પદ, જે સ્તવનની કેટિમાં આવે છે અને એનો ઉપયોગ સમીપસાક્ષી હોવાકે બહુ વખત કરે છે તે જૂન ભણીતુ લોકમિત્ર અને ભાવવાહી સ્તવન છે.

એમાં આ ધ્યાનીશીના પ્રથમ તીર્થકર શ્રી આદિનાથ ભજવાનના અસ્તિત્વ ભાવનાની નિવેદન છે એમ એમનો સારસ્વાજ અને પ્રાણનો સુદર સંદેશ છે અને એમાં એમને પચ્છે આહી તેને અસ્તિત્વે તેમના જેવા જવાના કોઠ છે અથવા છતાંથી આ પદની વિચારણામાં આણુ આદિશ્વરસ્ત્રિ લખી શકાય તેને માટે તો શ્રીવિપ્રશિસલાકાપુત્રવસ્ત્રિના પ્રથમ પવની ભલામણ કરવાનું જ જાની શકે તેમ છે આદિનાથના અસ્તિત્વમાં કેટલીક વિચિત્રતાઓ છે તે તરફ આજ ખ્યાન જેલીએ અને તેમ કરી આ સ્તુતિપ્રધાન પદને ન્યાય આપીએ.

તીર્થકરો ફેરેક ધ્યાનીશમાં ધ્યાનીશ થાય છે. ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણીમાં ૭ ૭ આશ હોય છે. બન્ન મળીને એક આણુ કાળચક્ર કહેવાય છે ઉત્સર્પિણીમાં વસ્તુ, ઉપચિત્ત, રસકસ, આમુખ અને સમવટ-મુજો વધતા જતાં ભવ છે બ્યારે અવસર્પિણી કાળમાં તે કિન પ્રતિદિન કમચા વધારે આકર્ષ, હીણ અને અસુખાકારીજર્વા થતા ભવ છે. બન્નેમાં ધ્યાનીશ ધ્યાનીશ તીથ કરનાર મહાપુરુષો થાય છે. એમની ખાસે અનેક વિચિત્ર લક્ષ્મી

દેવ તીર્થ'કર અને સ્નેહ લગાડે છે. જો આદિ તીર્થને કરનાર છે. એ સર્વથી પહેલા મોટા રાજા છે અને સર્વથી પ્રથમ ચતિમત્ લેનાર-દીક્ષા લેનાર-છે. એ આદિનાથ અને પદાદી છે (૧)

નિવેશન—જપકારેવ પ્રભુ અને ખાસ છે. આ વાત આંકડીના વિભાગમાં ત્રણ વખત પુનરાવર્ત કરવાની છે. પ્રેમી જ્યારે પોતાનો પ્રેમ વ્યક્ત કરે છે ત્યારે એ પુનરાવર્તનને દેવ માનતો નથી. જો તો શત-હિવસ, સમય મળે ત્યારે, વગર સહેજે, જોવા નામનું રતલુ કર્યા કરે છે. આવું રતલુ કરવા આદિનાથના અનેક લખનપ્રસંગે આ ભાવુક વસ્તુને અને તે પ્રસંગને નિમિત્તે એ બારબાર જોનું નામ રટતો જાય છે. એનો મુદ્દો પ્રભુના પ્રેમ, સ્વાસ્થ્યનો છે. એ નામનો જ્યારે અંદરથી અજપાલપ આલે ત્યારે તો પછી વગર માળાએ, વગર સંબોધના નાદે, વગર સાલે અને વગર મવણસુષની લહેરે પણ જોનો લપ શાસ્ત્રા કરે છે. જોવા લપમા ન જોઈએ માળા, કે ન જોઈએ મણકા, ન જોઈએ દિગ્નિરૂપ કે ન જોઈએ દિગ્નિરીચન, એ તો અંદરથી ઘેટનરાજ પોતે જ લપ જાણ્યો કરે છે અને અજપાલપ જનત જ્ઞાનદમ મહાજન થઈ જાય છે.

જ્યાં આદિનાથ ભજવાન વર્તમાન ધોનીરીમા સાધુ-તાધી-ભાવક-આવિકારૂપ તીર્થની સ્થાપના કરનાર પ્રથમ તીર્થ'કર થયા. તેમના સમય સુધી તો ભદ્ર લયો નૈસર્ગિક સ્થિતિમાં યાદ નીચે રહી સાદું લખન જાળવા હતા. કદાચ ચતિમત્વાલો સાધુધર્મનાર મતવાળો ભાવકધર્મ વગેરે તીર્થની રચના, નાર અગ્રની રચના માટે જલુધરોને આપેલી ત્રિપદી, ચિત્રકરૂપ-સ્થવિરકરૂપના વિભાગે, વાદીચલુની પદ્ધતિસરની યોજના આદિ આપ્યા તીર્થની યોજના કરનાર આ પ્રથમ મહાપુરુષ વર્તમાન ધોનીરીમા થયા.

અને તેઓ પહેલા રાજા થયા. જ્યારે હોકોને શાસનની જરૂરિયાત લાગી, ત્યારે તેઓએ એકલા થઈ જાવજાહેરને રાજપદે સ્થાપ્યા; તેમની સમતિથી તેઓ ઉપરી વચ્ચા આ હકીકત આ મુજબ ખાસ નોંધવા લાયક છે. જોને જરા વિચારી જઈએ “તે સમયે કમરોપથી કપવસુદોનો પ્રભાવ હજીવા લાગ્યો, સુમળિયાઓમાં કોપાદિક કપાયો ધીમે ધીમે ઉપજ થયા લાગ્યા અને તેઓ હકાર, મકાર અને પિછારની નીવિત્તું ઉત્તરવન કરવા લાગ્યા. તેઓ ભજવાન પાસે આવ્યા અસમજસ જનાવોનું નિવેદન કરવા લાગ્યા, અને પછી કહેવા લાગ્યા કે આપ અમારા રાજા થાઓ, કારણ કે અમારામાં આપના જેવો બીજો કોઈ જોવામાં આવતો નથી. આપ અમારી ઉપેક્ષા ન કરી શકો. તેમની વિરૂપિત સંજાગી ભજવાને તેમને સંજો. જોનો જાણ કેમ થયો એની વ્યુત્પત્તિ આપી નથી. આંકડી નો અર્થ તો મુજબની પ્રથમ કિમતો આપણો જણાવે છે. આંકડી ના અર્થમાં એક અથવા બે હોવાથી અગત્યે અથવા કદી કે દુક એ અથ આપો છે. કદી સંજો અર્થ કવિતાનું ચરણ એમ કહેવ છે. આ સત નિમાસર્વ આંકડી ને સ્થાને આંકડી રાજ વધારે નપ નેસતો જણાવ છે. આ સદ્વિવેચનો વિષય છે અને વધારે વર્ણન માગે છે. —વિવેચનકાર.

નાભિરાજ પાસે મોકલ્યા અને જાતે રાજ્યપદનો સ્વીકાર કર્યો. તે વખતે જુગલિયા જઈ
ત્યાં આવી અને પ્રભુને અભિષેક કર્યો. આવા યોગા હોકાનો આટલો સ્વચ્છુરિત
વિવેક જોઈ છદ્દે તેમને માટે સારી નજરી વસાવી આપવા કુખિરને આજ્ઞા કરી અને એ
રીતે વિનીત-નમ્રની સ્થાપના થઈ. આ રીતે પ્રથમ નરેશ્વર પ્રભુ થયા તે વાતમાં
પણ નૂતનતા છે.

અને, આવા મોટા રાજ્યના યોગવવાવાળા હોવા છતાં, અને સામે કોઈ કરીક ન
હોવા છતાં, સવ સત્ત્વ ત્યાગ કરી પ્રથમ ચતિજત-સાધુવત હોનાર પણ એ મહાપુરુષ હતા.
જ્યારે સવ વાતની અનુકૂળતા હોય, હોકાનો આક્રંદ હોય અને પોતામાં આવડત હોય
ત્યારે સવ સત્ત્વનો ત્યાગ કરી ચતિજત હોવું એ અવકાશદક્ષિણે હોકાના જણા વાવર્ણ
હોવું વિષય જત છે. અપેક્ષાએ એ આક્રંદ ત્યાગ છે અને હાથે કરીને અનેક જગત્સે
સ્વીકારી લેવાનો એ માગ છે જેમાં ઇર્દિશકમન અને પરીપક્ષપર રહતો પાર નથી, જેમાં
સર્વ આશ-સમારભનો ત્યાગ કરવાનો છે જેમાં મન-વચન-ક્રિયાથી અખંડ પ્રજ્ઞાજ્ઞ
પાળવાનું છે જેમાં કોઈ પ્રકારના વાદનનો ઉપયોગ કરવાનો નથી, જેમાં તપ-ત્યાગપ્રધાન
ચતિધર્મને આ મુજબ પ્રથમ સ્વીકારનાર આ મહાપુરુષ થયા, જેમણે બાર માસ મુઠી
પ્રાપ્ત કરી ન મળવાને કારણે જોકાસ ઉપવાસ કર્યો અને જેમણે ત્યાગનો મહિમા પોતાના
શામલાથી બતાવી આપ્યો એ આદિનાથ ભગવાન મને ખ્યાલ છે (૧)

નામિરાયા મહાદેવીકો મંદન, જુગલા પર્મ નિવારા રિસમ ૨

અર્થ—પિતા નાભિરાજ અને માતા મહાદેવીના પુત્ર અને જુગલિયા ધર્મનું નિધારણ
કરનારા અને તેનો છેડો લાવનારા (અપભ્રંશ પ્રભુ) અને વહાલા છે માસમાં વહાલ
ઉપદ્ર કરે છે. (૨)

વિવેચન—નાભિરાજ અને માતા મહાદેવીના આ પુત્ર તરફ સ્વાભાવિક રીતે આકર્ષણ
થાય તેમ છે. પુત્રના તરફ અહુભુત વાતચત્ત થઈનાર આ માતાનો પુત્રવિરહનો વિલાપ
કરણ રસનો નમૂનો છે. આવી પ્રેમાળ માતા અને પોતાની હાથાવીમાં પુત્રને રાજ્યપદે
સ્થાપનાર પિતાના વહાલસોયા પુત્ર આદિનાથ મને ખરેખર ખ્યાલ છે એ ભગવાને જુગલિકા
ધર્મનો છેડો આરોધે અને કુનિયામાં આહુ અવકાશ પ્રવર્તાઓ, તેની સાથે યોગ્યધર્મ
પણ આહુ કર્યો, જોરલો તેમના ઉપર વધારે વહાલ આવે છે. જુગલિયા ધર્મમાં છુવનની
સાધાર્ણ હતી એ ખરી વાત, પણ જોમનામાં સત્ત્વ, ત્યાગ કે જ્ઞાનની મહત્તા ન હતી,

શબ્દાર્થ—નાભિરાયા = નાભિરાજ, મહાદેવીના પિતાનું નામ. મહેરી = મહેરી માતા, નાભિરાજની
જની, મહાદેવ ભગવાનની માતાનું નામ. નકન = પુત્ર, લાકા. જુગલાધર્મ = જુગલિકા પર્મ (રિસમ),
નિધાર = ઈડો લાવનારા, નિધારણ કરનાર.

જેલે જુગલિયા લલે નરકમા ન બાધ, પણ તેમનું સચારપરિણમણુ તો આજુ જ રહેવાનું હતું. અને, વિશિષ્ટ દષ્ટિએ, સોનાની બેડી પણ જાતે તો બેડી જ ગણાય. આવા જુગલિકા ધર્મના તેમણે છેડા આજુએ. આ યુગલિકા ધર્મના છેડા કાળબળે આવે છે અને સ્થાન પરત્વે હોય છે પણ તેવો પ્રસન્ન પ્રાપ્ત થાય ત્યારે એક મહાન બ્યક્તિનો જ મ થાય છે અને એ આખી પુનઃકલ્પના ચોટી આપે છે. આ વિવેચન કાર્ય અતિ લાંબી નજર અને વિચારણા માટે છે. વળી એ કાર્ય બારે કલ્પનાશક્તિ, તકશક્તિ અને વિચારણા માટે છે. આનું કાર્ય કરનાર પર ભ્રમભયારી પણ ઘોટી હોય છે અને તેના પ્રમાણમા તેનું અતીર પણ લબ્ય હોય છે એ કરનારને વહન હો. (૨)

કેવલ સદ્ મદ્દ મુગર્તે વોહોતા, આવાગમન નિવારા રિત્તમં ૩

અર્થ—સ પૂર્વ જ્ઞાન (કૈવલ્યજ્ઞાન) મેળવીને ભગવાન મોક્ષ પહોંચી ગયા અને પિતાનું (અતિ-આગતિમા) જનું-આવનું જટકાવી દીધું એવા પ્રભુ મને ખ્યાલ છે. (૩)

વિવેચન—આવા મુલભરેવ પૂર્ણ કલ્પવન આગી આત્મસાધન કરવા લાગ્યા. શરૂ નાતમા એક વર્ષ સુધી જાપે તેવું (પ્રાસુક) જલ ન ભગવાને કારણે ખાધા વગર તથા, પણ લીધેલ નિયમને ચૂક્યા નહિ, કેઈ પાસે સોજાનની ચાચના કરી નહિ અને એકપાશે અહિંસા, સ્વયમ અને તપનો આક્રેશ માત્ર સ્વય સ્વીકારી ચેતનશબ્દને અપનાવવા લાગ્યા અને એ કારણ વિવેચ-કથાક પર સામ્રાજ્ય મેળવી તેમણે ચાર ઘાલી કમેનિા કાય કરી સ પૂર્વ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું આ કૈવલ્યજ્ઞાન થાય ત્યારે ભૂત, ભાવી અને વર્તમાનના ત્રણ પદાર્થો અને ભાવોને બચ્ચી સકાય છે. આવા વિશિષ્ટ જ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરીને પણ આત્મપ્રગતિના મહાન કાર્યમા એ આદિદેવ જટકયા નહિ, ત્યાંથી પણ આગળ વધી તેઓશ્રીએ બાહ્યના ચાર જઘાલી કમેો પર પણ વિજય મેળવી સુક્તિવધૂને પ્રાપ્ત કરી. આવી રીતે જે સચારમા તેઓ આબ્યા હતા તેનાથી ઉપરવટ થઈ તેઓ હમેશને માટે મુક્ત થયા, અનંત આનંદના સોગી થયા અને પુરુષાર્થનું આત્મવિકાસમા શુ સ્થાન છે તેનો જાણશે બતાવવા ગયા.

આ પ્રાણીને મોટામા મોટી ઉપાધિ આવાગમનની છે એક સ્થાને જરા જમાવટ કરે ત્યાં ત્યાંથી ઉપડવાનું થાય. આ એક અતિમાથી બીજી પ્રતિએ જનું, અને કયાય સ્થાથી સિસ્ત્યા ન મળે, એથી પ્રાણીને કટાયો આવે છે પ્રભુ મોક્ષમા મેકા એટલે એમને આ આટા માસ્થાનો છેડા આવી ગયો. આવાગમનનો હમેશને માટે અંત આવે એ બહુ મોટી વાત છે, અને આપણે એ આદર્શ છે. એ આદર્શ જેણે પ્રાપ્ત કર્યો છે તે આદિનાય આપણી અસધ્ય મૂર્તિ છે. (૩).

સાબ્યાર્થ—જલ = કૈવલ્યજ્ઞાન, જૂન-ભાવી-વર્તમાનનું સ પૂર્વ જ્ઞાન. ભાઈ = મેળવી, પ્રાપ્ત કરી. પ્રભુ = મેણે, જન કમ થી સુક્તિ પોહોતા = પહોંચી ગયા, ગયા. આવાગમન = જનુઆવનું નિવારા = નિવારું. આવાગમનું

‘આનંદપત્ર’ મધુ રવની વિનયિ’, આ મધ પાર સવારા રિતમ. ૪

અર્થ—આનંદપત્ર (કહે ॥ જાણવા આનંદમય) પ્રભુ ! મારી માત્ર એટલી જાણ છે કે મને આ સસાર (રૂપ સમુદ્ર)ને પહેલે છેડે ઉતારી આપો, મૂકી આપો ! જાણ પ્રભુ-અપભરવ મને ખ્યાલ છે. (૪)

વિવેચન—આટલી જાણવટથી પોતાના પ્રેમપાત્રને જોજાળી તેની પ્રથા કરી, પછી મુંઝવે માગણી કરે છે. જાણ એટલે સસાર, સસારનું કારણ કઈ કઈને પરિણામે સત્ય પણ હોય અને અત્યવશ પણ હોય. એ કઈનો જોગવટો કરતાં નર્મ કઈ જોગવ. એને જોગવવા પાણુ જાણવું પડે આ રીતે સસારનું વક્ર વાળવા કરે છે અને પ્રાણી ઉપરની જોગવવા કરે છે. આ આખો સસાર, જોકે રીતે જોતાં, રહિયા જેવો ॥ મોટે ખ્યાલ પ્રભુ પાસે નાનકડી માગણી કરે છે કે હું મારા ખ્યાલ દેખ, મને આ સસારસમુદ્રને સામે પાર મૂકી આપ, અને આ મારી હરેશજની લગજાગીકોનો ઉઠો લાવી આપ. બસ, એટલું થતુ એટલે મારે વધારે કંઈ જોઈવું નથી. સસારનો પાર ઉતારવો એ જોકે માગણીમાં સહેલી જાણવા પર વિવેચન કરી સ્પષ્ટ તેમ છે એ જાણપણ પર થી સિદ્ધિ વિવિધ આપુ જાણ કથાનક લખ્યું, જોના પર અનેક સૂત્રસિદ્ધાંતો સ્થાપ્યા અને જોને બધી—સમજી નવા તે સ્તે વધી જવા. આ માગણી કરવી વળતે સમજી પ્રાણી જાણવ જાણે છે કે જો જેની પાસે માગણી કરે છે તે કંઈ જોગવવાથી પાછા જાવી આપનાર નથી, પણ સર્વ વાતનો આધાર પોતાના પુરુષાણ પર છે. અને તેથી જ મહાકાવ્યમાં જોવો પુરુષાણ સાધ્યો છે તેનો આદર્શ પોતાની સમુખ રાજવાની જરૂર છે આદિનાથ અને ખ્યાલ છે તે મને સુખિત આપનાર છે એ વરીકે નહિ, પણ સુખિત મેળવવાના આદર્શ વરીકે મારા દિલમાં જો સ્નેહ નિપજવ છે. અને જોમાં જ આદર્શ પ્રસિદ્ધો મહિના છે (૪)

ઉપસહાર—આ ઉપરની નોખમાં માનસિક કે પારિવૃત્તિ મૂર્તિપૂર્ણની મહત્તા છે. જ્યેન કે આદર્શ વચરું લખન નકમું છે જોગવત્ર વચરના વક્રવું જેવું છે. જોગવત્ર આપણને ઇષ્ટ સ્થાનકે લઈ જતું નથી જો વાત આનંદમાં રાજવાની છે, પણ જોગવત્ર વચર ત્યાં પહોંચાતું નથી જો વાત પણ એટલી જ મહત્વની છે. વધી વળતે વચર શ્રદ્ધા જાણવા પદમાં કે સ્તવનમાં મારે જાણ જાણે હોય છે અને જાણ સાધી જાણમાં વધી જાણ જાણના જાણી નાજેક હોય છે તેનો આ પદ સાથે જાણલો છે એ પદ પરથી જાણુ આદિનાથવરિત્ર આજ સમુખ પસાર થઈ જાય તેમ છે અને જોના સાથે જાણ મરવેથી જોઈ આનંદમાં તરમોળ કરી નાજે તેમ છે. (૧૧)

સમ્બાદ—સતી = એટલીમાત્ર વિનયિ = માગણી, જાણવ, જાણ. જાણ = સસાર, પાર = એટલે. જાણ કરી. ઉતારા = ઉતારો. પહેલો.

પદ એકસોષ્ટિમુ

શ્રુતિકા—સ્પષ્ટ અર્થવાળું આ પદ છે. આ પદ મારી પાસેની પ્રતમા નથી; તેમ જ પ૦ શ્રી ગુણીવિજયજી નોટમાં લખાવે છે કે ‘આ પદ કોપક છે, એટલે એની કૃતિ ક્યારે કોણ છે તે શક્યપદ રહે છે. આનંદધનજીના બીજા પદોની સૈદ્ધી સાથે વિચારતા એ શક્ય સુવર્ણિત લાગે છે. આનંદધનજીનાં પદો બહુ જિહા ભાવભર્યા અને આત્મગદ્ય તથા ચોક્કસસ્વના તત્ત્વરૂપીં હોય છે. આ પદમા ભાવ સુદર છે પણ પ્રભાસુમા ઉપર ચોટિયો છે અને આનંદધનપદોના સામાન્ય પોરણથી ઘણો અધરા—ઓછો પડતો—જણાયા વગર રહે તેમ નથી છતાં બ્યવહારજીવનને આ પદ ખાસ બોધક હોઈ આજુ ભાવથી ભરેલ છે ઉપદેશક હોઈ હૃદયને સ્પર્શે છે અને પ્રેરક હોઈ સુદામ પ્રમતને સ્પર્શે છે, તેથી એના કર્તૃત્વના પ્રમાણે બધાં પર સખી આપણે તેના ભાવ વિચારી જઈએ. એની ભાષા હૃદય અને મનજી બંનેને અસરકારક થાય તેવી છે આ મૂળ પ્રમતની વિચારણા સહેજ પદ્ધતિ કરી છે બાકી તથોબ્ધ પ્રસંગ પર ઉપોદ્ધાત માટે સુલભવી રાખી આપણે પદના ભાવમાં લક્ષ્યની શરૂઆત.

પદ ૧

(રમ્ય-કાવ્યી)

ए सितके पाय साग रे, तुन करीये कवी ए०

માઠાઈ નામ ફિરે મદમાતો, મોઢ નિદરીયા થું નાગ ર તુન ?

અર્થ—અરે ભાઈ! એ જિનેશ્વર ભગવાનને પગે લાગ તને તે કેટલું કહીએ? બાકે પહેલ—આખો દિવસ—આમ મદનસ્ત થઈને અભિનાનમા રૂંધાં કરે છે પણ હવે આ વારી મોઢ નિદ્રામાંથી—અજ્ઞાનની ઊંઘમાંથી—બાગ. (૧)

વિવેચન—અરે શેતન! તને તે કેટલું કહીએ? જે જિનદેવનું વારી પાસે અનેક વાર વર્ણન કર્યું છે જે સગદેવથી સ્થિત છે જે સજ કમીનિય સજ કરી સસારને પાર પામી મુક્તિ રહે નિરાજમાન થયા છે જે તને માગ કર્યાં કસવી તથા છે તેને તું પગે લાગ પગે લાગવાનું માત્ર એક જ કારણ છે આકર્ષને સ મુખ રાજવાનું આપણે જેવા થવું હોય તેને સ મુખ રાજવા થટે અને તેના જેવા થવાની તમજા જીવજીમાંથી નીકળવી થટે. જિનદેવ કાંઈ આપી દેવાના નથી, આત્મિક વસ્તુ કોઈથી આપી સકાતી નથી, એને દેવા માટે બહાર જવું પડે તેમ નથી, એની માગણી હાય એવી કોઈ પાસે કરવી પડે

શબ્દાર્થ—તેવો = તેનું આકર્ષ = આકે. જાગ = પહોર, જલુ = કાચક. નિદરીયા = નિદ્રા. થું = મારી.

૧. આ પદ પ્રતમાં નહોતોથી પદાંતર પ્રાપ્ત થયેલ નથી.

તેમ નથી,—પણ અદરશી જ એ પ્રકટ થાય છે. તારે એ તારું બધું સ્વરૂપ એવું કે પ્રકટ કરવું હોય તો જિનહેવને પડે હાથ.

તુ આનંદ સુલોચી બરેલો જી આનંદનું ખામ છે નાસ્તિરમણતામા રાજનાથ છે પરમતત્ત્વના અપૂર્વ અવ્યનાનો નાસ્તિક છે અને અવિચળ શાંતિમાં વસનાથ છે. તેને બદલે તે પોતે વાત્ત સ્થિતિ કેવા કરી મૂકી છે તે જણ વિચારી ભો. તુ તો આંકે પહોર મદમ થસયેલો પદના સ્થે છે તને બે—પાન આનનું ધણીપણ મળી યવું હોય, કે પાન—પરોસ નોકસની રોડાઈ મળી ગઈ હોય તો તુ ખરતી પર પત્ર મૂકતો નથી! વાત નાના વર્તુલના કોઈ વાત જણાવ્યું કરે એટલે તારા જેવા કાકા, અવકાટું કે કુશળ કોઈ દુનિયામાં થશે નથી એમ માની લે છે. આ વાત દુકામાં કરીએ તો, પ્રત્યેક મનુષ્ય પાતપાતાના વાનમ મસ્તાન રહે છે અને પોતાનું અસ્થિત્વ સ્થાપવા મથામણ કર્યા જ કરે છે. આ રીતે આંકે પહોર એના પનાર થાય છે એને જીવમા સ્વપ્નાં પણ આપ જ આવે છે. હું અને મારું ની જમણુ, પોતાના સ્થાનની મહત્તા અને પોતાની આવડતના બહુમાંમાં એ જીવો ને જીવો રહે છે પોતાની ભતની મહત્તામાં મોટાઈ માને છે.

મોઢ પ્રાણી ઉપર જે પ્રકારની અતર કરે છે કા તો એને દાણે નિશો બહાવી એને ઠેકાણા વજરનો કરે છે; અથવા એનું ઘેન મહાવી એને જીવમાં નાખી દે છે. મોઢ રાખનું વર્ણન કરતાં શ્રી સિદ્ધિચંદ્રિ કહે છે :

“જે મોઢ રાખનું અવિધા નાનનું શરીર છે. જે શરીર વૃદ્ધ હોવા છતાં આ દુનિયામાં ઠું કરી શકે છે તે બલુવા જેવું છે. જે અનિશ્ચ વસ્તુમાં નિશ્ચયણનું ભાન કસવે છે અપવિત્ર વસ્તુને તે જૂળ પવિત્ર અને શુદ્ધ મનાવે છે. હું ખબી ભરપૂર વસ્તુને તે સુખરૂપ જવાવે છે અનાત્રમ વસ્તુમાં તે આત્મખલુ દેખાડી આપે છે એટલું જ નહિ પણ, શરીર વચેરે પુણ્યકોમાં તે મમતા ઉત્પન્ન કરી બાંધે તે પ્રાણીના પોતાનાં હોય તેવા ભાવ પ્રાણના ઉત્પન્ન કરે છે આવી રીતે પરવસ્તુઓમાં પોતાપણની સુધિ ઉત્પન્ન કરીને પરિણામે પ્રાણીઓને તે પરજાવ ઉપર એટલા બધા આસક્ત બનાવી દે છે કે પ્રાણ પોતાનું (આત્મ) સ્વરૂપ નહિ કોણજાને નકામ અનેક પ્રકારના કલેશો પામે છે. જે મોઢરાખનું અવિધા શરીર, ઉપર જજાબું તેમ, મહાપણથી તરન છલુ થઈ ગયું છે તોપણ તેનામાં જૂળ શક્તિ હોવાને કારણે તે નિરતર મહાપરાક્રમી રહે છે. એનું જોર એટલું બધું જી કે મોટા મોટા રૂઢ (શિવ-સકર), ઉપેન્દ્ર (વિષ્ણુ), નાયેન્દ્ર (શેખનાર) શ્રદ્ધ અને વિદ્યાધરા તથા તેવા બાંબ મોટાઓ પણ જે દાકાની આજ્ઞાનું જરા પણ ઉક્તવન કરી શકતા નથી.”

મોઢ રાખના વણનનો આ તો એક ભાગ છે. તેનો છુસાસો ખાસ વાંચવા મોગ્ય છે. એનું અવિધાશરીર સમજવા મોગ્ય છે. એની મહામૂહતા પત્ની, મિત્રાદશન સેનાપતિ,

એ સેનાપતિની કુદૃષ્ટિ બાધી, એ મોટા મહારાજના રાજકેસરી અને દેવગેન્દ્ર પુત્ર, એનો વણે મોટો પરિવાર એનો મહારાજ જેવો દેવને ન્યાયનાર સેનાની, એ સેનાનીની રતિ નામની પત્ની, એની પાસે બેઠેલા પાત્ર મનુષ્યો, મહારાજનો પુત્રેદ, આવેદ અને ૫૬ વેદનો પરિવાર, ચહેલાઈથી રમતા સોળ કલામ-જાગકો, એના છેકરાએનો આખો મોટો પરિવાર અને એણે રમેલી આખી જાણતું વણ ન વાચું, વિચારું અને અવધારું હોય તે માલમ પડે કે આ મોહની નિદ્રા એ શી વસ્તુ છે એ નિદ્રામાં પડેલા માણસ જાગતો છતાં જ છે સૂતો છતાં જાય છે જાણતો છતાં પરજરા રહે છે અને એકઠે એવું વિચિત્ર નાનક બજવે છે કે બાણે એ કિલ્લાનાં નામતો હોય, સ્વપ્નમાં જાયતો હોય, મહારાજના દોરડે મારકાની જેમ વર્તેલા હોય તેવા લાગે છે

પ્રાણીની આખી જોડા જ જ્યાં પરાધીન હોય છે જ્યાં એની આત્મશક્તિ સ્થગિત થઈ જાય છે ત્યાં એની અને નિદ્રાધીનની સ્થિતિમાં તફાવત રહેતો નથી એ જાણતો-જાણતો હોય તોપણ જિવતો લાગે છે આવી નિદ્રામાંથી બાઈ બચત થા, પ્રમાણનો ત્યાગ કરવામાં વિશિષ્ટ સ્વરૂપને ઓળખ, અને વારી પરિસ્થિતિને પિછાણ. તું કોણ ? કેવી જિંદગી પડી ગયે છે ? કેને આધીન પડી ગયે છે ? અને કેટલો નીચો જીવતી ગયે છે ?—તે વિચાર અને વારી શોકનિદ્રાને દૂર કર. આ મોહ આત્મિક સુષ્ટિમાં અરણ્ય, નિદ્રાની સ્થિતિ ઉત્પન્ન કરે છે. એ પ્રાણીને તકા કરાવે છે એની ભુલિને વિવેકશૂન્ય બનાવે છે એને સ્વપ્નદશાવત્ વરતી બનાવે છે સંજોગમાં કહીએ તો, નિદ્રાદશાની સર્વ પરિસ્થિતિ તેનામાં દેખાડી આપે છે આવી શોકનિદ્રામાંથી તું બચ, અને સાવાધાન થઈ જ. (૧)

પ્રજ્ઞામી પ્રીતમ વિના નહીં કોઈ પ્રીતમ, પ્રજ્ઞાનીની પૂજા પળી માગ રે તુનં ૨
અર્થ—આ પ્રજ્ઞા સિવાય વારા કોઈ બરા પતિ નથી, સાચા માલિક નથી, એ પ્રજ્ઞાની પૂજા મળી શોભાપા કરનારી છે મોટો અર્થશ તે વારી છે. (અથવા એ પ્રજ્ઞાની પ્રજ્ઞાને તું પૂજ માગી લે, આવી લે.) (૨)

વિવેચન—તું નોકર હો તો અન્નને શોક માન નહિ; તું શ્રી હો તો પ્રજ્ઞા સિવાય અન્ન કોઈને વારા પતિ માન નહિ; તું મજૂર હો તો પરમાત્મા સિવાય અન્ન કોઈને વારા મળી માન નહિ. શ્રીને પતિ કોણ હોય ?—જે એના પર સદા પ્રેમ રાજે, જે એના સુખદુઃખમાં વાળી વરીકે રહે. આવા પ્રીતમ તો બરા પ્રજ્ઞા છે પરમાત્મા છે. એ વને દુઃખમાંથી ઉદ્ધારને તેના જેવા બનાવી શકે. આવા પ્રજ્ઞાની પૂજા તું પૂજ માગી લે. એ પૂજ વારી આધિ-આધિ-ઉપાધિને હમેશને માટે દૂર કરનાર છે અને નિરતરના શુદ્ધ આત્મને ઉત્પન્ન કરનાર છે

‘પ્રીતમ’—આ શબ્દ પતિ, પ્રજ્ઞા કે મળીને લાવ જવાવે છે. એ પ્રિયતમ સંજ્ઞાનું

શબ્દાર્થ—પ્રીતમ = પતિ, પ્રિયતમ માત્ર = માર્ગ, માર્ગલોકર (શિવા) અથવા મોહનાશ, અતર (નામ).

૨. ઉચિતભક્તિપદાલના નોખા પ્રતાપમાં આ જીવનો વિસ્વાસ છે

નાનું સ્વરૂપ છે પ્રિયતમ એટલે સર્વથી વધારે વહાલા. પ્રીતમણ પર અનેક પલો રચાયા છે વિદ્યાનંદજીનું છાસકનું પદ હો પ્રીતમણ પ્રીતછી રીત, અનિલ તણ ચિત્ત ખારીમે એમ પ્રીતમણ તરીકે શુદ્ધ ચેતનજીને બખબોધ્યા છે અને અનેક સ્થાનકે પતિને પ્રીતમ કહ્યા છે. વહેવારના પતિ સાથેના સબંધ તો અદ્વય કાળશે છે અને ચમત્કાજનું આવાહન આવે એટલે ખલાસ ધનારા છે; માટે ચેતનજીને કહે છે કે પ્રભુજી પ્રીતમ વગર બીજા કોઈ તારા ખસ પ્રીતમ નથી. વિદ્યાનંદજીના સુદર પદમાં સમતા પતિને સમબલે છે અને પતિ હેર આવે છે. અહીં ચેતનજીને કહે છે કે તારો ખસ પતિ તો પ્રભુ જ છે એ નિરજન, નિરાકાર છે, અપોલિસ રૂપી છે. જન ત આનંદમાં મગ્ન છે અને તું જાને તે એક જ છે. પ્રભુ તો આદર્શ છે, પવ્વ જોને તું પ્રિયતમ માનીશ એટલે તારામાં પ્રિયતમનું અસલ સ્વરૂપ પ્રકટ થશે, તું પ્રભુ જેવા ચેતનસજની સમિપક થઈ જઈશ અને પ્રીતમ સાથેના વિશ્વકાળ પૂરા થશે. જ્યાં રાગ-રૂપ ન હોય, પૌરુષલિંગ ભાવના રસ ન હોય, અને જન ત સુજમાં રમણતા હોય એ તારા પ્રભુ છે એ તારા પ્રિયતમ છે અને એની વચસ્યા પ્રીતમને તું શોધીશ નહિ. એવા પ્રભુની પૂજા તું જૂલ મામ.

અથવા મામ એટલે મોકળાશ. પ્રભુની પૂજા જૂલ મોકળાશ—છૂટ કરનાર છે. અથવા તું રાગ-રૂપ-ગાદ-જનિત નાના વર્તુળમાં ખટવાઈ માસવાસાની કુ ખામાં પડી પ્રવેશ છે, પવ્વ પ્રભુજીનાં પૂજા તો જૂલ વિશ્યાજવા અને મોકળાશ કરનાર છે તારી સકુચિત દક્ષિમર્ગ દાને વિશ્યાજ બનાવનાર છે તારુ આપુ વાતાવરણ જોનેકુ કરનાર છે. આ રીતે મામ 'શબ્દને કિંબાપદ લઈએ તો મામણી કરવી અથવા અને નામ લઈએ તો મોકળાશના અથવા-મામ રાતે સાથે ભાવ રહ્યું કરે છે.

પ્રથમ આથ પૂજા ગુરુને શીપા ઉપદેશ રહ્યું કરે છે ત્યારે આ બીજા ગાથા ચેતનજીને ઉદેશીને ઉપદેશક બેઠવા હોય એવો ભાવ બેસે છે દરેક બાહ્યને પ્રીતમ તરીકે સંબોધી શકાય, પવ્વ તેમ કરવા જઈ્યાં ભાવ જસ બેસવો પડે છે. (૨)

હવે પછીના ત્રીજા ગાથાનું પ્રથમ પદ બિનેશર દેવને અને છેલ્લું પદ ચેતનને ઉદેશીને લખાયેલું જણાય છે.

મરઠા કરા ચારી કરા મિનપંદા, 'આનંદપન' વાવ સાવ રે. તુને રે

અર્થ—હે બિનચક્ર ! આ સસારના દેશને અટકાવીને આનંદપન બનાવી દો. આ પ્રમાણે હું પને લાગીને (આપને વિશ્વાસ કરું છું) (આનું એની પાસે તમે લાગી ચકો તેવા પ્રભુને પને લાગો.) (૩)

વિવેચન—હે બિનચક્ર ! આ સસારના દેશ અટકાવી દઈને હવે તો મને આનંદપન કરી દો. આ સસારના દેશ રહીને હું તો ચાલી ગયો છું. અહીં કોઈ બલિ નથી, એવી કોઈ

શબ્દાર્થ—ચારી = અટકાવી. રાવ ભાવ = પને લાગી.

યોનિ નથી, એવું કોઈ જ્ઞાન નથી, અને એવું કોઈ કૃણ નથી, જ્યાં સર્વ જીવો જન તવાર જીવ્યા અને મર્યા ન હોય. અને માણુ આ ચક્રજનમણુ અવિસ્તરપણે યાદ્વા જ કરે છે હવે મને એક સ્થાને જ્ઞાન હમ્યા જન તકાળ માટે બેસવાનું થાય એવું હે પ્રભુ ! કરી આપે, અને મારી આ રખડવટ્ટીને જળાસાવી દો.

ભવ એટલે સસાર. સસાર તો એવો છે કે જોને અવકાશ આપ્યો હોય તો એ આજળ સસ્તો જ લાજ. એમાં ઇદ્રિયના વિષયો, કથાયો તથા હાસ્ય-શોક-લાઘાદિ મનોવિકાશ ભરેલા છે, જેના અક્રમા એક વાર અહયા પછી એમાંથી નીકળવું ભારે આકરુ અને છે ઉપર જવાવેલ મારું મહાસજે એમાં એવું તો સામાન્ય જમા કુ છે કે જે જ્યાં ત્યાંથી જુદા જુદા આકારે અહર દુસી જઈ પ્રાણીને હેરાન-પરેશાન કરી તબન પશ્વશ બનાવી મૂકે છે અને એક ઠેકાણે જોને સ્થિર રહેવા દેવા નથી. હે પ્રભુ ! મારા નાથ ! આ ભવના માત્ર ફેરાએ હવે જળાસાવી દો, મને જ્ઞાન હમચ બનાવી દો. આ જ્ઞાન હ જોને રતિ વચ્ચે ઘણું ફેર છે જ્ઞાન હને આત્મા સાથે સુખ છે જ્યારે રતિ પૌદ્ગલિક જાળતો કે વસ્તુઓમાં વિશ્વાસ માને છે અને ઘન શબ્દની પસદગીમાં તો ભારે જીવણ છે. જાણનાં મહાત્માએ પોતાના નામની સજા જ્ઞાન હમચ રાખી ત્યાં જ્ઞાન હને સમૂહ એ અથ બેસતો આવે છે મારા ભવનો ફેરો નટાડી હે જિનચક્ર ! જ્ઞાન હમચ કરી દો—આ પ્રાર્થના છે

અથવા હે જ્ઞાન હમચ ! સસારના ફેરા મિટાવાને મને જિનચક્ર—વીર્યંકર થવાનું સાધ્ય પ્રાપ્ત કરી આપે, મને જ્ઞાન હમચ કરી દો, મારા સસારના ફેરા યાજો અથવા મારા ભવના ફેરા બારી મને જિનચક્ર બનાવી આપે. તેથી જ્ઞાન હમચને તું પજે લાજ.

તને તે શુ કહીએ ? અને કેટલું કહીએ ? જોવા વીતરાજને પજો લાજ. તારે એવા થવું હોય તો જોને પજે લાજ, જોને પગલે આવ અને જોની સેવા ઉઠાવ.

ઉપસંહાર—આ અવધારુ પદમા ઘણું જિટો ભાવ છે. જોની કૃતિ, શૈલી અને શબ્દશયના જોવા એ જ્ઞાન હમચની કૃતિ ન હોય એમ માનવાને ઘણા કારણો દેખાય છે નીચેના કારણો વિચારવા —

(ક) જ્ઞાન હમચની ભાષામાં જિટો યોગ હોય છે; અહીં અવધારુ આશુ વાતનો યોગ છે.

(ખ) જ્ઞાન હમચનું પ્રત્યેક પદ એક મુદા પર હોય છે અને જોનો અચચ છેત્તી પશ્ચિમાં સમુચ્ચવીકરણ કરીને મૂકેલ હોય છે આ પદમાં તે શૈલીથી જિલ્લી રીતિ દેખાય છે.

(ગ) જ્ઞાન હમચ કદી સીધા ઉપદેશ આપતા નથી; એમનો ઉપદેશ અનુમિતિ (inference)થી હોય છે. આ પદમાં સીધા ઉપદેશ છે તે જાન્ય પદોથી આ પદને જુદુ પાડનારુ તત્ત્વ દેખાઈ આવે છે.

(ચ) આનંદજીની ભાષામાં ગુહતત્ત્વ (mystry) હોય છે. આમાં ઉઘાડી વાત છે. એ આનંદજીની બાણીની સૌથીથી જુદી જ વાત છે. એ વાતના સુણદોષનો પ્રશ્ન અહીં છે. એ તે ભાત પાડનાર તત્ત્વ હોઈ ખાસ નોંધવા લાયક છે.

(ઝ) નમો સુજ નમો સુજ રે. આનાર બે જિનકે પાશ હામ એવી વાત કહે નહિ; અજ કમ અમર ભયે ન મરેજે. આનાર તુને કહીએ કેવો —આવ એમાં વાંધો નથી, પણ અકલ્પ્ય થઈતો છે.

(ઞ) પ્રથમ આધા એને ઉદેશીને લખાણી છે. તેનાથી બીજામાં ફેર થઈ અજ છે અને ત્રીજી આધામાં તે બે વાર પછટો લેવો પડે છે અને ઉદેશ્ય બદલવા પડે છે એ આનંદજીની પદ્ધતિથી જુદી જ ક્રિયા છે.

(ટ) અને પ્રીતિ તું આણુ તત્ત્વજ્ઞાન મયજ બિહુદમું પ્રીતી માં આનાર પ્રસુલ પ્રીતમ બિહુ કેઈ નહિ પ્રાંતમ એવી સાચી વાત કહે નહિ. એની ચિત્તપ્રસન્નતાની વાત કે નિરુપાધિક પ્રીતિની વાત આખી અનેખી છે. ભવિ ઉચ્ચ ભૂમિકા પર સુકાયેલી છે અને એમની સામાન્ય કૃતિથી તલન જુદી થઈ જાય તેવી છે.

આ તે કાલ્ય અને ભાષાદ્વિતી ગર્વા છે. બાહી આ પદનો ભાવ સામાન્ય મુમુક્ષુને ખૂબ અસુર કરનાર સમજીને વિચારમાં નાખી દે તેવો અને આશયકને પ્રેરણાદાથી છે. વારંવાર કહીને કેટલું કહેવું ? અને શા માટે કહેવું ? ચેતના ! તારે એવા મનુ હોય તે બે જિનદેવને પડે હામ એ અદ્ભુત આશ્ચર્યને તું જમાવી દે, તારામય બનાવી દે.

આ પદ પ્રાથમિક દશાના યોગવાણીને બહુ ઉપયોગી અને અભ્યાસ કરવા યોગ્ય હોઈ તેના પર બહુ જરૂરી વિવેચન કરવા પ્રેરણા થઈ છે. વિશેષ વિવેચનની જરૂર અણાવી નથી. કારણ કે જાણ સમજીને જાતરમાં ઉતારી શકાય તેવો છે. છેલ્લી બેક વાત કરી વિવેચન ખતમ કરીએ. ઉપદેશમાં એક ને એક વાત ફરી ફરી કહેવામાં વાંધો નથી. વાચકવર શ્રી ઉમાસ્વામિ મહાસાજ પ્રથમરતિ એમની શરૂઆતમાં જ કહે છે કે તીર્થંકર મહાસાજે પ્રજીવ ભાવે અથવા તેમના અણુમણેએ કહેલા ભાવોને અનેક વાર અનુક્રિત કરવામાં આવે તે પુષ્ટિ કરનાર જ વાચ છે. ૭મ વિષનાથ માટે મત્સ્યપુત્રો અનેક વાર ઉચ્ચાર કરવામાં આવે તે હોય નથી, તેમ સમરૂપ વિષના નાથ માટે વારંવાર એમની બેક વાત કહેવામાં આવે તે પુનરુક્તિ રોગની કક્ષામાં આવે નહિ. ૯મ બેક વાર આપેલું જોયમ આધિનાથ માટે ફરી ફરીને દિવસો સુખી આપવાના આવે તેમજ હોય નથી, તેમ સત્ર નામના આધિનાથ માટે પુનઃ પુનઃ બેક વાત કહેવામાં આવે તેવી સતે જ અર્ધજની શોભના કરવી અને તેમ કહવું તે ઉચિત અને સુયોગ્ય છે. ૯મ વૃત્તિ માટે (ભરણ-પાણ્ય અહાવવા, શરીર પેદા કરવા) માણસ એકનું એક કામ કરેલા જ વારંવાર કહે છે તેમ

નિરાશ કરનારી વાતો હેતુસર વારવાર ફરી ફરતે કરવી^૧

આ હસીકત ધ્યાનમાં રાખવાથી પુનઃપુનઃ રોપનો પ્રતજ લેખક કે કથકને માથે હતી ન આવે, અને મુદ્દામાં વાત આકારદેર થયા કરે એટલા માટે ‘કેતો એન્ડે કેટલું કહેવું એવા અર્થ’ સાથે કેટલી વાર કહેવું એ વાત આ પદમાં કરી છે અને એમાં રોપ નથી પણ પ્રેરણા-દિગ્ધિએ ખાસ લાભ છે એ વાત પર ધ્યાન એવવાની જરૂર છે (૧૨)

૫૬ એકસોત્રણમું

ભૂમિકા—અવધારુ શબ્દોમાં આ પદમાં બહુ ઉપયોગી વાત કરી દીધી છે. એનો નર્મ મુત્રમ હોઈ બહુ વિવેચનની આવરપાકતા રહેતી નથી. એનો આશય સંક્ષેપમાં વિચારી જઈએ —

સચ્ચારી છપ પોતાના વેપાર-મધ્યમાં ૫ થા છે છેકલ-છેકરાંના વેવિચાર, અભ્યાસ અને ઉછેરમાં અટવાઈ ગયો છે નોકરી કરી પોતાનું સુખરાન નલાવવાના શક્ષા મારવામાં દૂરવાઈ ગયો છે અને વાતમાં કાઈ માલ ન હોય એવા કામિયા આત્મા જેવી સીજને પીસરી સત્તારમાં અપવાધ કરે છે અને વિના કારણ અડધા અડધા ધર્મ લ્યે છે.

મસૂ મસૂ જ મરા વિજ રાત્રી ર મસૂં

માઠ પહારકી વાસઠ ઘઢીયાં, દા ઘઢીયાં જિન સાત્રી ર મસૂં ?

અર્થ—(હે સેતન! હે છપ!) તું પ્રભુને-પરમપ્રમાન બલુ લે, સેવી લે. (તું એમ કા તેમ) મારું દિલ પ્રલજ છે એમાં અને આનંદ છે એ, આક પહોરની કુલ ત્યાં પડીએ ઘણ (તેમાંથી કાઈ નહિ તો) જોછામાં જોછી લે પડી મુખી જિન મહારાજને સેવી લે. (૧)

વિવેચન—સચ્ચારના રગના રગાઈ ભેલા, માટી-વાટી-લાટીના નક્કરમાં પડી ગયેલા માણસને કહે છે કે ભાઈ! ઘોઘા જખત પ્રભુને બલુ લે, એને ચાક કરી લે, એના નામની માત્રા ફરવી લે; કાઈ નહિ તો એટલું પણ કરીશ, તોપણ મને તે વાત અમરો. એ લાઈ!

શબ્દાર્થ—સ / લે = લાલ લે, સેવી લે, પૂછ લે એમ = મારા દિલ = આ રાત્ર = મુશી, બહેરખાં પહાર = ત્રણ કલાક દિવસનો આખો જાગ પડીયાં = ૨૪ મિનિટની એક પડી એક પહોરની સાગ્ર સત પડી એક દિવસની સાક પડી જાગ દો = બે સાક = પૂછ, મુશ્કિલતા કરી, સંતી

૧. પ્રથમરતિ, શોક ૧૨-૧૫ નો ગાથા

૨. મુદ્દિ એવી આશયમાં સાક કાપેલ છે ખરીવાત પણ સાત્રી ૬ પણ બસડ પણ એવડને માને છે (મર્થા વિવેચનમાં) આ પદ મારી પાસેની પ્રતમાં નથી. મુદ્દિ પાનાં ત્રણ આશયમાં એવડને પાડે છે -વિવેચનકાર

આખા ચત-દિવસના મળીને આઠ પહેર થાય છે અને એક એક પહેરની સામસત્ય થી (૨૪ મિનિટ) થાય છે એ તો વને ખબર છે. આખા દિવસની થોડક થી પ્રભુ-સંજનમાં કાઠ તો તો બહુ સાધુ પણ એટલું ન જાને તો આખા દિવસમાં બે થી તો પ્રભુસંજન માટે અલગ પાઠ એ તો માત્ર દિવસનો સમજાવ ત્રીસમો ભાગ થયો. કાંઈ નહિ તો એટલો વજત તો પ્રભુસંજન માટે જુદો પાઠ મલજન, આઠ પહેર દહાડામાં બે થી સામાયક જેટલો કરા આત્મચુલ્લુવિચારણામાં કે પરમાત્માના ધ્યાનમાં કાઠ. આખો દિવસ પ્રજૂરી કર્યા કરીશ અને પ્રાત આપરી ત્યારે આ સુબ મુઠિને વાલ્યો જઈશ, એમાં તે કઈ અઠગની વાત છે ? માટે કઈ નહિ તો, છેવટ બે થી તો માની લીધેલા બ્યવહારનો સાર માથા પરથી ઉતાર અને કોઈ નવીન વાતાવરણ જીલુ કર- અધ્યારના વાસ બ્યવહારથી કાંઈ ઉચ્ચ દર્યાને સાધારકાર થાય એવું કઈ કરે જમે તે કર, પણ બે થી વાર પોતાને માટે દરશાજ અમરી કાઠ. વચાવની પાળ તુરો અને પાણી વાલવા માટી, ત્યારે જુલિ આવશે, તે પણ નકમી છે અને પછી ખેડ કે પચાવ્યાપ થશે તે પણ અથ વજરના છે માટે, કાંઈ નહિ તો, બે થી તો પ્રભુસંજન, આત્મચિતવન ધ્યાન કે વિચારણામાં દરશાજ કાઠ.' (૧)

રાત્રિ પુણ્ય કહ્યું ધર્મ નર છે, માંદ માપાઈ સ્વામી રે મધુ ૦ ૨

અર્થ—અને ભાઈ! કાન, ઉપર અને એવું એવું કાંઈ ધર્મ (સાધુ કાન) કરી દે અને તે માટે મોઢ અને માથાને વણ દે. (૨)

વિવેચન—અને ભાઈ! સામાયક જેટલા સમય પ્રભુસંજન કે સંજનમાં કાઠીશ તેમાં વને જૂન શાંતિ વજશે. આ ડુનિયામાં રણદાવનાર મોઢરાલ છે. આ મોઢરાલનો ત્યાગ કર અને મોઢરાલનો મત્ર અઢ અને મમ છે હું અને મારું એ મહામત્રને પરિવારે માણી પુદ્ગલમાં રાખે છે મનમાં માણે છે અને જુમાનમાં નાણે છે. આ મમતા મોઢરાલની ધર્મપત્ની છે અને આખા સત્તારનું મૂળ કારણ છે. એ આખ પર અપી થકાવી દે છે અને

શબ્દાર્થ—મધુ = કાંઈ ધર્મ = પુણ્ય કર્મ સાધુ કાન. ત્યાગ = ત્યાગી, એટલી જ ત્યાગ કરી મનમાં મમતા, સ્નેહ, મારપણ.

૧ માથા પાઠ કરી ચાલીને મુખ ચાંસલ્યો છે સનધ પરથી અને બનિકામની નજરે એ વ અસર પાઠ દોન એન થાને છે પણ અપેક્ષ પુસ્તાકની કેસી આશ્ચિમાં સાધ પાઠ આખો છે તે કાંઈ મનુતરી કસાર, કિશાળી મનુસરું કાન જણાવ છે બી. મા. ની પ્રથમ જી આશ્ચિમાં એસક પાઠ કે માત્ર નાપીમાં સાધ માં પાઠ જાપેસ છે આવી તો અનેક જુલો બ્યવહારમાં માણી એવામાં આવે છે ? નજરે સાત વાસના સાત કિરસને અર્ધ(૮)વાડિનું કહી રાજાવ તે નજરે આઠ પહેરની ૧૪ થી ૪૫ સકાતી દસ એમ અને થાને છે વસવા ૧૨ માસ—અધિક માસ આવેતો જી નાર માસ—એટીમે, ૩૫૫ દિવસ માટે ખામજા કરીએ ત્યારે વિનિસપથી રાજવખ્ય અને જે પખરાડિયામાં ચોદ દિવસ થવા દોન કે સોત થવા દોન તેમાં ઉપાડી રીતે ૫૪૨ સત-દિવસ કરીએ તો આઠ પહેરની ચોસક થી ૫૫ ૬૭૫૫૫ આપચારિક નજરે એ વાત મુરોજી જ અને કાવ્યનુસર્માં ઉપચારને ૫૩૩ સત દોઈ પૂર્ પુરુષાને એમે સીકાર થઈ દસ એમ અને થાને છે —વિવેચનકાર

અમમ કૃત્યોએ વ્યવસ્થા કરે છે અને તેને જોડી દલીલોથી પોષે છે. આ મોહરાય અને વાચકના માથા-મમતાનો ત્યાગ કરી દે તેના પર વિજય મેળવી લે. નાથા એવો મમતા એનો અર્થ છગ-પ્રપચ પલુ થાય, પલુ અહીં સજા થવી તેને મમતા અર્થમાં સમજવાની છે.

અને હાઈ! કાઈ દાન-પુણ્ય કે એવા પ્રકારનો વ્યવહાર ધર્મ કાઈ કરે. જાતે આ વારી વસાવેલી અને તે વારી પોતાની માની લીધેલી આખી સજિ છેડીને એક દિવસ જરૂં પડ્યો તે વખતે બહાર કે તિબેરી કાઈ સાથે આવવાની નથી. નાટે કાઈ દાન કર, કાઈ સુપાત્રને આપ, સારી સંસ્થાઓને આપ, યોગ્ય પીડિતને પોષ, દુઃખ, મહાકાક કે મહત્ત્વથી હેરાન થનારાને આશ્વસ આપ. આવું કાઈ કરશે તે વારી સાથે આવશે. ત્યાગ-ધર્મની શરૂઆત દાનથી થાય છે અને દાનમાં પોતાની શક્તિ અને સામાની જરૂરીઆત પર નિગ્રહ સજાવાની છે. આટલું કાઈ કરીશ તો તે સાથે આવશે, અને વને ટેકરૂપ થશે. દાનમાં પૈમાના દાનથી જ અટકવાનું નથી એમાં વિદ્યાદાન, સેવાદાન, સેવાસમયદાન વગેરે અનેક બાબતોનો સમાવેશ થાય છે અને પુણ્યમાં સાચા કૃત્યો સર્વ આવે છે. અસહાયને સહાય, જરૂરવારનાને સહાય, પ્રામાણિક વ્યવહાર, અવસરે છીસા રહેવું સત્સંગ વગેરે અનેક બાબતોનો પુણ્યમાં સમાવેશ થાય છે તારાથી જને તેટલું દાન-પુણ્ય કર અને એ રીતે કહુ -કાઈકે ધર્મ કરે. આમ ને આમ વધારી જઈશ અને આસ્થો જઈશ તો ખાલી હાથે વને વરવાનો માત્ર પલુ નહિ મળે, માટે કાઈકે કર, થોડું પલુ કર, અને વારા લખને ઉભાળ.

એને આત્મપ્રતિ સાધવી હોય તેને સવત્તાઓના માર્ગ જ ભેષકારી અને આદરણીય છે. પલુ એ મહાન સર્વસ્વત્યાગની શરૂઆત દાન ધર્મથી થાય છે કારણ કે વસ્તુ કે ધન પત્ની નાથા ઉઠાડવી એ પલુ શરૂઆતમાં તો મિટી વાત છે. તેથી પ્રાથમિક પ્રગતિ-પદમાં દાનધર્મને અત્યંત સ્થાન છે.

‘દાનપુણ્ય’—દાન અને પુણ્ય એમ પલુ અર્થ થાય અને દાનરૂપ પુણ્ય એ અર્થ પલુ થાય. દાનપુણ્ય કરે એ વાક્ય પ્રચલિત છે અને સહજ સમજાય તેવું છે. આ આધ્યાત્મિક દાનપુણ્ય અથવા તેવા જ બીજા ધર્મ કરવાની વાત કરી. ધર્મ એટલે દેવ? કાળ, સ્થળ અને સંયોગો પ્રમાણે આ ધર્મમાં ફેરફાર થાય છે, અને વિવેક વાપરી પાત્ર દાન થાય તો મહાકાકા કરાવે છે. કીર્તિદાનને બહુ અમત્ય અપાતી નથી, પલુ કાઈ ન આપનારાની સરખામણીમાં કીર્તિદાન કરનાર પલુ જોડો નથી સુપાત્રદાન ચાક છે, અભયદાન (અભિવદાન) શ્રેષ્ઠ છે અને બહુક પાદાન હૃદય જતાવે છે. દાનમાં વિવેકની જરૂર છે. મૂલને વાવનારને એ કિંચ નહિ. આપવું થોડું અને બહારથી મળી હાકવી, નામનાનો મોહ સજાવો, એ મૂલને વાવવાનો પ્રકાર છે. પલુ દાનની શરૂઆતમાં તો તે પલુ હજી ગણાય છે. (૨)

૧. ધર્મ કળ્યાણ અનેક અર્થ છે. અહીં ધર્મ એટલે દાન કે એવું કાઈ સૂત્ર. ધર્મ કળ્યાણ પત્નો: વિદ્યા અને બુદ્ધિઓ છે -વિવેચનકાર.

‘માનદપન’ કહે સમગ્ર સમગ્ર સ્થ, આમર ગાવગા જાત્રી ર મહા ૩

અર્થ—આનંદન કહે છે કે હે ભાઈ! જરા સમજાવે સમજાવે (નહિ મુમજ તે) આખરે ક્ષત બાલ જોઈ નાખીશ, વેડી ઉઘાડી નાખીશ. (૩)

વિવેચન—આનંદન નહાતજ ભાર મૂકીને કહે છે, વારવાર કહે છે, કે ભાઈ! કઈ સમજાવે. આ વને દુઃખા બાવ મુમજવાયા થતી ક્યો છે તે પ્યાનમા લઈ લે અને જરા કોઈ કિવર નહીં તે આખરે આખી બાલ કારી લેધીશ. મનુષ્યજનમાં પ્રાણી કેવી બાલ માં છે તે આપણે જોઈએ જ મ્યા પછી અભ્યાસ કરવા, પરણુ બ્યાપાર કે નોકરી મા વા વગેરે બાલ માંથી અને જેનો લાભ લેવામાં ન આવે તે બંને જોઈ દિવસ જોને મૂકવી તે પ વાની જ છે. એ મૂકવી વખતે પસ્તાવો થયો કે આટલું મળ્યું, આટલી સમવડતા હતી, પણ જોના લાભ ન લેવાયો અને બંને બાધી મુકીએ આખા હવા તે ઉઘાટે કાઢે આલવાનું થવાનું! આમ બંને તે તે ભારે કંઠ વાત થાય એવું ન બંને તેટલા માટે મુમજાવે, થાક સજ, કે આ બાલનો ત્યાગ તે જરૂર કરવાનો જ છે તે વખતે જાનિ ન થાય તેટલું તે જોડામા જોડું કરતું જ એકંએ બાવી બાલ કાઈ વારવાર મગવી નથી, પરાધીન તિર્થે કે પછીએ લાગી બાલ માંથી યાકાં નથી, અને જેવો ડાઘા કહેવાય છે પણ બાલનો લાભ બહુ લઈ યાકાં નથી. બાકી જોઈથી ભાર ઈશ્વરવાળને બાલનો સવાલ જ નથી અને પરાધીન અને કુખી હોઈ બાલને સમજવા પણ નથી. વને તે બત્તારે ભારે બતુદ્ધવા છે. તે બે વેદાંત બધ તે પહેલાં તેનો લાભ લે, અને જોમા મુલતવી રાજવાની વાત ન કરે. વડવણમાં કઈ કરતું જોવી વાત ન કરે—કોને ખબર છે કે મહારા, અકરમાવ કે અન્ન કારણથી બાલ પહેલી યકેકાઈ બધ તે પછી પસ્તાવાનું કારણ કઈ પડે. માટે કાલ કરવાનું હોય તે બાલ કર અને આજ કરવાનું હોય તે હમણા કર જોમ કહેવાય કે તું બાલ ભૂંચો! કે વને તે માંડવાં જ ન આવડી જોમાં કાઈ માલ નથી. માટે સાચા થક બતાવનાર સૂચક વને કહે છે કે ભાઈ! સમજાવે, જરાબર સમજાવે, વારી બાલને જોડાથી લે, અને મોહમજ વલ કઈ કાઈ ઘનમુદય કથી લે અને કાઈ નહિ તે બે થકી વાસ પોતાના સાચા કિવરે માટે કાલ. (૩)

ઉપસંહાર—પૂજ્ય પ મહાશ્વિવજ્ય ગણિ લખાવે છે કે આ પદ કોપક છે. જેવી કૃતિ જોવા કામની નજરે બે મજાનૂત મોગામવાના કવન મોગીરાજ આનંદનંદનને કર્યા છે તેની કલાએ બે પહેચતું નથી જોમ અને લાગે છે, અને ગાથી પાસે આનંદનંદન

શબ્દાર્થ—આખર=આખરે, છેલ્લે. જેવેમા=જોઈએ, કારી જેટલી, મુમજી નાખીશ, વેડી નાખીશ.

૧ ભૂંચી બાલ આ વિષય પર જોઈ લેખ લખ્યા છે તે વાંચવા મેળવે છે. ભુજો ક્રિત ૫૫ પ્રકાર પુ ૪૧ ૧ ૨૫૩ એ જ લેખ જાણને મળે ૧ ૫૨-૬ માં ભુજો-વિવેચનાર

પરોની પ્રતમા એ છે નહિ, એટલે એ પદની કૃતિ કોની છે તેનો પ્રશ્ન ઉપોદ્ધાત પર મુલતવી સખીએ. છતાં બ્યવહાર માણસોને ઉપદેશદષ્ટિએ મધ્યમ કક્ષાવાળાની વચગાળાની નજરે એનો બાવ ખૂબ સરસ છે આ પદની કૃતિ ચિદાનંદજીની કક્ષા સુધી જરૂર વધે છે એ મધ્યકાલીન ચોળીઓના કવનોને અનુરૂપ છે અને ખાસ શિક્ષણીય હોઈ જનતાને ખૂબ લાભપ્રદ છે એટલે એના પર મુશાસરનું વિવેચન કર્યું છે. આ અને આવા કેપક પદો વિનયવિલાસ, યશવિલાસ વિમળવિલાસ કે ચિદાનંદજીની કૃતિઓની કક્ષામા તો જરૂર આવે છે, કબીર, મુરદાસ કે ચોખના ઉપદેશમય પદો સાથે એની અણુના ભરાભર થાય છે અને જનતાને—આમર્ષર્ષને—ખૂબ પ્રેરક હોઈ જાન વળતે જ સમજમા ભિતરી લ્લમ એવી સફળ લાક્ષણિક ભાષામા હોઈ ખૂબ આનંદ આપે છે એના કર્તૃત્વની ચર્ચા સાહિત્ય નજરે મળ આપશે, પણ મુમુક્ષુને તો એના સાર સાથે કામ છે ચર્ચા તથોચ સ્થળ માટે મુલતવી સખી છે. છતાં આ પ્રસંગે એક વાત તો નોંધી લેવા ચોચ જણાય છે, આનંદધનના પદોમા આત્મનિમજ્જન સર્વાંગી છે એના કોઈ પણ પદમા મધ્યમ માર્ગ એવામા આવતો નથી; એમા સુખતિ ગાયો તો પ્રાણુલવનમા સર્વ સમાવેશ માગ્યો એમા વિરહનારા સ્વ કાળનો હરો; એમા ચેતનનું આમસ્વ યાચત દેખાયો; એટલે એમા દિવસનાં ત્રીશમા ભાગમાં (બે થી) પ્રભુભજનની વાત એમની ઉચ્ચ દષ્ટિએ કદગી લાગે તેમ છે અને બીજી વાત દાનપુરુષની એ કદી કરે નહિ. એમને તો કર્યો સવ થા નાચ એઈએ છે એમને ભવવત ભજન કરી પાર જવુ છે (પ્રથમ પદ), એમને વિલભ ગેહતો નથી એટલે એ દાનપુરુષના માર્ગોની વાત ન કરે. એમના પ્રભુપ્રેમની કક્ષાણી અકબ્ધ છે (પદ ૪). આ દષ્ટિએ આ પદની કૃતિ અન્યની હોય એમ લાગ્યા વગર શકે તેમ નથી.

આવી હકીકત હોવા છતાં મારા—તમારા જેવા મધ્યમમાર્ગી લેવાની આખ ઉઘાડ નાર આ પદ છે તને ફાવે તે કર, પણ થોડું દાનપુરુષ કરી જરા હળવો થા, અને ૨૪ કલાકમાથી ૪૮ મિનિટ વારા ચેતનશય સાથે—વારી પોતાની સાથે—એક એને અવધાસ એટલું પણ ન બને તો કાઈ દાન કર (૧૩)

૫૬ એકસોચારમુ

ભૂમિકા—આ પદમાં એક જાતિ અગમ્ય વાતની કલ્પિત બહુ અસરકારક કાવ્ય-રૂપે રચી કરી છે. એનું કર્તૃત્વ તો સશિબ રહેશે જ; એ ઘણીખરી પ્રતોષ આનંદજીના પદસમૂહ સાથે લગ્ય થતું નથી; પણ એ પ્રશ્નની નિચારણા, આપણા અજાણના પારણ અનુસાર, ઉપોદ્ધાત કે સ્વતંત્ર લેખ પર મુલતવી સખી પદના અયગૌરવ અને રહસ્ય-વિવેચનને અત્ર સ્થાન આપીએ.

આ પદમાં અનેક પાઠોત્કેશ હોવા એઈએ એમ અથ અને અનુભવથી ૫ અભીર-

વિજયજીએ લખાવેલ છે તે તેના સ્થાન પર વિનાશયો. અત્ર એટલી સ્પષ્ટતા કરવાની જરૂર છે કે આ પદ કોઈ પ્રતભાષી મળ્યું નથી. એટલે પાઠાંતર પણ અર્થ કે કથના-સંબંધનાને આધારે કે સંબંધ પરથી સૂચિત છે એમ સમજવું.

આ આખું પદ વિકાસ પામેલી સમવાના મુખ્યમ મુકાવણું છે અને તે મિત્ર જનુભવને ઉદ્દેશીને લેખાય છે જે વાત ધ્યાનમાં રહે. પ્રથમ વિભાગમાં જનુભવને ઉદ્દેશીને ૮-૧૩-૧૪ અને ૫ માં પદો આવી ગયાં છે અને આ દ્વિતીય વિભાગમાં એ દલનંતં વર્ણાં પદો આવી ગયાં છે. એનું વિસ્તારથી વર્ણન પાસક અને મિતેરમાં પડેને મધ્યમે આવેલ સાખી જોમાં થઈ ગયું છે એટલે ઉલ્લેખ કરી અત્ર બીજી પ્રસ્તુત વાત એ જણાવવાની રહે છે કે આ પદનો વિષય તમા પદ સાથે થયેા મળતો આવે છે. એ પદમાં જનુભવને લગત કરવાની જે વાત કરી છે તેની પૂર્વશ્રુતિમાં આ પદમાં છે.

વાત એ છે કે પ્રાણી હંભુ સચારણમાં રાખી રહેલ છે. એનામાં આગળ વધવાની શક્યતા છે એની સત્તામાં અનેક યુક્તિ છે પણ હંભુ એ વિષયવાસનાથી ઉપર આવ્યો નથી. એની અંદર વિષયેશની પ્રબળતા છે એની સાથે યુક્તિપ્રાપ્તિ તરફ અભિસરણની પણ શક્યતા છે. તુચ્છ મનોભાવને દર્શાવનાર દુર્મતિ તેનામાં છે તેની સાથે જ તેનામાં સમાર્થે હર્ષજન્યર ઉચ્ચ ન્યાયક કરવાનાર તત્વો મિશ્રિત છે. આ મુલ તત્વોના સરનામને આપણે સુમતિ અથવા સમવાનું નામ આપીએ છીએ.

પ્રાણી પોતે પોતાનાં કર્મોના કર્તા છે એ ખરું પણ એ નિમિત્તને આધીન હોઈ પરભાવને વશ પડી જાય છે અને તે વળતે એ અખમ કાર્યો કરે છે ન બેલવાનું બેલે છે અને માત્ર વિચારે કરે છે. એવી પરાધીન દશામાં પણ એનામાં મુદર તત્વોની શક્યતા અને હાજરી છે. એ સુમતિ અથવા સમવા એવે વળતે પ્રાણીની શક્તિ ભેદ ભેદ છે અને નિશ્ચિન ભેદ વારી વાટી (પદ ૧૧૩)નો બાવ જવાવે છે. આવે વળતે એ કે પ્રકારનું વર્તન કરે છે તેનું વશન આ પદમાં જૂજ સરગ્ગ થીતે કમું છે સુમતિ પોતે અતિપરિત્ર આર્જ સાખી છે. એની માર્ગપ્રવીણ પતિ માટે છે એની આતુરતા વિરહભાવના નાશ માટેની છે અને એની લલના પતિ માટે છે. એ પતિમાં રહેલી સત્તા કરવી શકે છે અને પતિને એ સ્વરૂપે નિહાળવાની પોતાની લાલસાને સ્વરૂપ-આકાર આપે છે.

કેનનો આખો વિકાસમાર્ગ ચોગદિએ ભેટાં તેમાં ઉદ્ધિનેા સુખમ, મન પર જનુભ અને કપાયો પર વિજય મુખ્યત્વના હેતુમાં છે. તેનાં અનેક સાધનો જવાવતાં વિકાસમાર્ગમાં ધ્યાનચોગને પ્રધાન સ્થાન આપ્યું છે. શ્રીઉપનિષદિપ્રવાકશમાં આખા કૈન ધર્મનો આર ધ્યાનચોગ જવાવ્યો છે અને તેનાં સિદ્ધિ માટે મનપ્રસાદ સાધવો ભેદજે અને તે અર્થેના વચેર શુદ્ધ જનુભાવથી સાખી શકાય છે એમ જવાવ્યું છે.^૧ આ સીતે અવાર ધર્મ

ધ્યાન અને શુકલધ્યાનના પાયા ઉત્તરોત્તર પ્રાપ્ત થતા બ્ધ્ય અને પ્રાપ્તિ પછી આગળ પ્રતિ થતી બ્ધ્ય એ આદર્શ સિદ્ધિનો માર્ગ છે આ ધર્મધ્યાન, શુકલધ્યાનના માર્ગમાં સમતા બેઠી છે પતિને આવતા એઈ શકે છે પણ ત્યાંથી આગળ બ્ધ્ય ત્યારે સમતાને મૂકી દે છે મન પર વિજય મેળવી તેને પણ છોડી દે છે અને શીલેથી કરવું કરી સર્વ યોગે પર વિજય મેળવી આત્માતત્ત્વ થઈ બ્ધ્ય છે અને આત્મનિમગ્ન થઈ આત્મા સાથે પોતાનો અલેહ સાધી લે છે રાહ બેનારી સમતા પતિને એઈને રાહ ચાલ છે પતિને એ દશામાં પોતા સાથે એકજ સાધતા વેઠે છે પતિ તો આગળ વધતા બ્ધ્ય છે એટલે પછી એમનું સુખ સમરણ કરે છે આવી પોતાની પરિસ્થિતિ ચાલ ત્યારે સમતા કેવા ઉદ્ગારો કાઢે તેનું અત્ર વર્ણન છે અને આખી કુદ્રિકત સમતા અનુભવ પાસે રહ્યું કરે છે એ વાત ધ્યાનમાં રાખવાની જરૂર છે આ પદમાં, ત્યાં અ મુખ લગભગ પહેાંચી ગયેલા પતિના વિરક્તના બાહ્ય સ્વરૂપ છે એમ માનવું વધારે સુયોગ્ય જણાય છે અત્યંત પ્રેમમય દશામાં બેઠાયેલા એ ઉદ્ગાર છે અને પતિદેવને ખૂબ ઉન્નત દશામાં એમાં પછી એની શક્યતા છે એ વાત ધ્યાનમાં રહે તો પછી આજો ભાવ સમજાય તેવો જણાય છે આ બીજા દૃષ્ટિબિન્દુથી ભાવાધ સમજતાં સ્પષ્ટ જોખવન થાય છે તે દૃષ્ટિ સંવિરોધ લક્ષમાં સખી આ પદને આપણે વિચારી જઈએ.

ધર્મધ્યાન, શુકલધ્યાનની દશા ખૂબ નુંદર છે એના એક એક પાયાનાથી પ્રાપ્તિ થયેા જલદી પચાર થઈ બ્ધ્ય છે એના પ્રત્યેક પાયા વિગતવાર સમજવા યોગ્ય છે યોગ્ય બેઠામાં એની વિગતવાર સમજણ આપેલી છે સહસ્રપથી સમજવા માટે હૈન દૃષ્ટિએ યોગ્ય (૫ ૧૪૪-૧૮૧)માં એ વાતના સાર આપ્યો છે પણ એના ખરેખરે આલ તો અનુભવે જ આવે. એ પશુતુક દશામાંથી પચાર થયેલા સ્વામી તરફ આર્થબાગ્ય સમતા કેવી નજરે એઈ રહી હશે, એવા પતિને મેળવવાની ભાગ્યમત્તા પર એ કેટલું વારી જતી હશે અને એને કેઈ તેમ ન કરવા સમજાવે તેની સામે એ કેવો જવાબ આપતી હશે તેની વિચારણા પડના સ્થિતિ સાથે પ્રથમ કરી જઈએ.

પદ^૧

(રત્ન-ભાગવતી)

હટીલી માંસ્યાં ટેક ન મેટે, ફિર ફિર વેલણ જાડં હટીલીં ૦ ૧ બાંકળી
છપસછપોલી મિય છબિ, નિરસિય વૃપતિ ન હાઈ;
નટ કરિં રૂક હટફૂં કમી, વેત નગોરી રોઈ હટીલીં ૦ ૧

૧ એક પ્રકારનાં આ પદ છે તે પ્રમથો નિમિત્ત પ્રાપ્ત થયા છે —

પ્રાપ્તાર—આપ્યા—આને મો—મો જનિ—જન નિરખિત—નિરખત. વૃપતિ—તપ્ત તીલ પત્રિ—
હાંતી કુકુદાં જાની.

રત્નધર્મ—હાંતી ૦ જિલી. આપ્યા ૦ આપ્યા, મણુઓ. રૂક = પજુ, નિરખ. મો = મો, હાંતી ફિર = ફરી ફરીને, વારવાર દેખણ = એવાને. જનનજાનીલી—ઉપજાનીયાની, મેઢક અને રપજાની, લટ્ટી ચાયાની, મનમોહન મનોહરની; આજવા મનોહર. મિય = વદાસી. જાની = તણીર, કાંતિ, સુરત નિરખિત =

અર્થ—છડે થયેલી આખો પોતાની ટેક છેડતી નથી. (એને એમ થાય છે કે) બહે ફરી ફરીને (એને) બેવાને જઈ! માથા છેલ્લખિયા હાથની પ્રિય છબી બેવા બેતાં એને ફરી ધરપટ થતી નથી અને કદાચ કંઈ વખત આજીવ કદીને એને શોક, મનઃકરુ તે એ એકિયાળી થઈ રહી પડે છે (૧)

વિવેચન—સમતા કહે છે કે પોતાની આખો કહે વહી છે અને નીરબી નીરબીને પતિને બેવાની જે ટેક બેલે લીધી છે તેને એ છેડતી નથી. અનવચ્છુલના હારેલા પતિદેવને બેવા વચર રહી ચકાતું નથી. કૃષ્ણના પિતા વસુદેવનું રૂપ બેલું હતું કે એ બહાર નીકળે ત્યારે સ્ત્રીઓ એની સાચી નજર માંડીને બેવા જ કરે. આ તે બાહ્ય રૂપની વાત થઈ પણ બ્યારે આંતરગુણની કાજસી હોય, બ્યારે પ્રસન્નતાની સાથે વિશાળતા અને અભય વધારે પ્રમાણમાં પ્રાપ્ત થતી જતી હોય, ત્યારે બેવા પ્રસન્ન બાહ્યદેવ પર સમતા વારી જાય, એને વારવાર બેવા કરે, એ સ્વાભાવિક છે. પતિદેવ એને પ્રેમનજરે જુએ કે વહિ એનો એમ સવાલ જ ન હોય એ તે પતિને વારવાર દેખે, અને ધારીધારીને દેખે. પતિને બેવાની બેલે ટેક લીધી છે એની છબી અમે તેજી વાર બેવામા આવે તેથી ધરપટ થતી નથી. દેવી સમતા કહે છે કે એ આખોને મના કરુ તે એ બાપડી એકિયાળી થઈને રહી પડે છે. મતઙ્ગ, એને પતિદેવ તરફ એ લો પ્રેમ હાથો છે કે એને ત્યા જઈ બેઠકાવું તે એ રહી પડે છે.^૧

તેઈ બેધને ભેળાં બેતાં તપિત = ધરપટ, ધરવા, ધરવ. ન દોઈ = નથી જતી. નહ = અમુક છે એ બેલેલો નથી. નહ એકથે નાહક કરવારે. હા લગ્ન બેસે છે અથ = આજીવ, છજ, નેરપરી. હા = અમુક અણુ છે. ફુંક ભેઈએ = જરા માત્ર હટકું = રોક નિષેધ-મત કરુ. કબી = કંઈ જનુ વખત. નેયારી = બાળ વિનયી સ્ત્રી. નામેર પસંદી આનેજ સ્થાનિક લગ્ન છે અથવા તરુણી-ને સરથ, એકિયાળી. દો રોઈ = રોઈ પડે છે રહી પડે છે.

૧ આ પ્રવાર્તાં ધણા અલપાકા લખ્યા છે તે વિચારતા ચેતન છે એવું એકમે છેવડું અથવા ધર્મ નહ કરી હા હટકું કબી એ આખો પાડ અમુક અણુ છે. હા ને જામે ફુંક બેઈએ અને એનો અથ ત્યામાય થાય છે એમ પ વચીરિવિ ત્વજી બનાવ્યું છે તેમજ નહ કરી રથાને હા કરી લખો ભક્તિ અથ છે. એનો અથ નેરપરી ફરી એમ અણુઓ છે આ લખો ક્યાય એમજે સરમાથી કુંક નાવજીવ અપાસ્ત-સ્તત્કની મેથી ચાથા પસંદી લીધા હશે એમ અણુ છે. ત્યાં પાડ આ પ્રવાજી છે. સિદ્ધા કહે જ હા કરી હટકું તે બાહ્ય તરુણી પરે વાંકુ હો કુશુભિા. ખનુ હાથકી ન માને. ત્યાં તેજ અથ નીચ પ્રવાજી થાય છે. આવા મનો કાપિ જોઈ રથાને જગદ્ગારે હાસેમું અથવા રોક તે સર્વની પડે વડુ મનિને પામે છે અર્થાત્ તરત અવધે મારે અથ છે અથવા વાંકુનું કુંક મર્તિત છે. હટકું એકથે હ સેનું એમ અર્થ ત્યાં થાય છે આ પાડને બહી ગેહનરો અને તે થાત થારવા પ્રયત્ન કરે એ જાતી વાત છે પણ અસર એ પાડ મેખાકો છે કે માત્ર સગવળ ઉપરથી ઉપજતી કાટે છે તેનો નિમ્ન તે અસર પાડ મન પસંદી હસત્રા થાય ત્યારે જ થઈ શકે. સમતા વિચારતા ચેતન છે.

નયારી આખા એકમે એકિયાળી આખો અથવા હનસીમ આખો એરો અથ વાત છે. નયારી લગ્ન નયાર (નાયાર) કહેરના નામ પસંદી આખો દ્વય તેમ અણુ છે નયારી એકથે નયારી પન થાય એકથે કહેરી અથવા નયારી એકથે રવજીવ એરો અથ પણ થાય. તેનો અર્થ નેરપર છે, અને પડી પર વારવા નયાર નાખા કરે ત્યારે તેને યદે થાય પ? તેણે તેમાં અથ છે -વિવેચનકાર.

આ પ્રમાણે સુખતિ કે સમતા પોતાનો આત્મરોવ તરફનો મુશગ પ્રગટ કરે છે

માગર જ્યોં ટમાફે રહી, પીય છઠીક પાર;

સાગ્ર ઢાગ મનમેં નહીં, કાને પછાર ઢાર ઠટીલી. ૨

અર્થ—પોતાના પ્રિયની છબીને ધારી ધારીને ભેટી એ મગરની પેઠે ટમટમી રહેલી છે એના મનમાં લાજશરમ રૂપ કાંઈ રચાન નથી અને કાનની આડે તેા એ પછેડા નાખે છે (અથવા કાને એ ઢારને પછાડે છે). (૨)

વિવેચન—એ આખો મગરની જેમ ટમટમીને રહી છે એટલે પતિ તરફ મીટ માટીને મઢી રહી છે મગરની આખમાં આખો વખત આસુ આલા કરે છે : મગરની આ આસિચત છે. સુખતિ પોતાની પ્રિય છબીને ધારી ધારીને ભેધા કરે છે; પ્રેમની વાત અત્યંત જ દોષ છે. એમા એક વાર સાચી લાગણી થઈ આવી, પછી આખી દુનિયામાં પતિરોવ અને પોતે જ છે એમ ધારી એના ઉપર જ સુખ ધકઢ્યાન મઢાય છે; દુનિયામાં એ સિવાય બીજા કોઈ વસ્તુ કે વઢાલુ નથી એમ જ ભલે લાગે છે અને એ પ્રિયના વિચારની પૂન લાગે છે કોઈ પણ મનુષ્ય ઉપર પ્રેમ ઘાય ત્યારે મનની આ દશા ઘાય છે

સામાન્ય રીતે અવધારમાં પતિની સાથે ભેઈ રહેવું એ બહેરમા અસમ્ભવ દેખાય છે. પૂર્વકાગમાં અને સમૂહત. અત્યારે જી પોતાના પતિની બહેરમા લાજ કાઢે છે તેના અભ્યર્થ એ છે કે બહેરમાં એ તેની સાથે જાગતા ધરમાય છે આ લાજરૂપી ા : તેના મન ઉપર અને તેની આખ ઉપર હ્રિયા લટકતી રહેતી અને તેની ઉપરવટ ઘવાની તેનામાં વાકાત નહોતી. આ સામાન્ય સ્ત્રીની વાત થઈ પણ આ સુખતિવાઈ તો એવા નીકળ્યાં કે એના મન કે આખ ઉપર લાજ-મર્જાકાનો ખાલ પણ નહિ; એ તો પતિના માગે પર કે પતિની છબી પર ટમટમીને એકધ્યાન થઈ બરાબર લાગી પડી છે અને બહેરમા ઠવાડી રીતે પતિરોવની છબીને મનમાં ધારણ કરી તેના ના નું નિરીયલુ કરી રહી છે. અને બીજા રીતે લાજ લોકચર્ચાના ભયથી આવે છે; પ્રાણીને પોતાની વાત પાચ માણસમાં ઘાય તે મનનું નથી. પણ આ સુખતિવાઈ તો એવા નમ્ર નીકળી પડયા છે કે એણે કાનની આડે તો પછેડા જ નાખી રીપા છે એટલે જાણતી કેઈની વાત સાંભળવાની ના પાડી રીપા છે. કાનમાં પૂમર્જ નાખવા કે કાન આડે પછેડા કે કપડાં રેવું એટલે એ વાત સાંભળવાની ના પાડવી અથવા તે તરફ પોતાનો અણમથા કે બેઢરકારો બતાવવા ને બાવ છે. એટલે આ બાબતમાં પોતાનાં વાતો થયો એ સાંભળવાની પણ સુખતિવાઈ ના પાડે છે

પ્રાસતર—ટમટમી-ટમાઈ કે પાર-દાર ડમ-ધમ કાન પછાર-કાન પછેડા

રૂબારૂ—મર્જા = મગર. જ્યાં = જે રીતે. ટમાઈ સ્ટી = ટમટમી રહી. પીય = પ્રિય, વધારાની. પાર = ધારીને, તાણીને. (દાર પાઠ દોષ તો દરજા છે). ઢાર = ભાગ, ધરમ. ડમ = ઘાડી કાને = કાન કિટ. કાન બાહ્ય પછાર = પછાડે છે, નાંખે છે પછી છે અથવા પછેડા. ડાર = બીવમાં રીતે રાખવાની ખાતી અથવા તરફનું દર. (કિવાપ દોષ તો) ધારીને, ડારીને, નાખીને.

અથવા કાન ઉપર તરવારનું ફળ કે કોવી કોઈ બીજા પછાડે છે એના અવાજને પરિણામે બીજા થોડા થાતા હશે તે પર ધ્યાન આપવાની જરૂર જ ન પડે. આવો અજાણ નિર્માત્ર પ્રેમ સમવાનો પતિદેવ પર છે.' (૨)

અરુઠ તનુક નહીં કાઠકા, ટુક ન રુક તિલકોર;

હાવી ભાષ મળે મટ, પાવે ન મહાવત મોર ઇંટીલીં ૩

અર્થ—એને કોઈના તરફથી અટકાયત થતી નથી અથવા થાય તો તે તેને અલગતરત્વ નથી અને કોઈ એને શકે કે મના કરે તો એક તરફના ફેલાવા જેટલી પણ તે પાછી હકતી નથી. હાથી બ્યારે પોતાના ઘેર પ્રમાણે હક કરી બાધ છે ત્યારે તેના મહાવતનું ભેર (તેની ઉપર) ફાવતું નથી, નાહતું નથી. (૩)

વિવેચન—આવી સમવાને કોઈના તરફથી અટકાયત થતી નથી અને કોઈ તેને અટકાવે તો તેથી એ જરા પણ અટકતી નથી. બ્યારે શી એક વાતનો નિર્ભય કરી મેસે છે પછી તેને તેમ કરતાં કોઈ અટકાવે તો તે હજાર માત્ર પણ અટકતી નથી. બ્યવહારમાં પણ ક્યાંકોની આ બાંધિયત થયેલી વાર રેખવાના બાવે છે. બ્યવહારના જોશમાં સીકકને શબ્દકે કે અન્યકે સાથે મૂકવામાં આવે છે. આ હકનો દુરુપયોગ થાય છે તેમ તેના સદુપયોગ પણ થાય છે. તિલકોર એટલે તરનો છેકો એટલે હજારમાત્ર, જરા પણ આના ઉપર એક બસબર સમબર્ધ બધ તેવો બધનિસતો હાજરો બાપે છે. આવડા પ્રોડ જામરજસ્ત હાથીને માવત બે ફૂટની આકળી(અકુશ)થી પોતાના કબજામાં રાખીને એને ઘેરે છે અને કાઠમાં રાખે છે. પણ બ્યારે હાથી આપમતે બદી બધ છે ત્યારે તેના ઉપર

પાકાતર—અરુઠ-અરુઠ. હક ન-હકી નહીં જો નિર્ભય-નિશ્ચિત હોર હાથી-હાથી. મને-મને. પાવે ન-પાવે. મહાવત-મહાવત.

શબ્દાર્થ—અટક=અટકાવ. તનુક=જરા પણ. કાઠકા=કોઈના હક. ઉપર હક લુગ્નો. બે=એક. તિલક=તરમાત્ર, જરા પણ હોર=ફિતારો, છેલો. શી=હસી, થોડો-મલ્લ હાથી. આપમતે=પોતાના ભેર, કોઈ બન્યા બહુ વગર. મટ=હક કરે, અટકે. પાવે=રાવે, મેજવે. મહાવત=હાથીનો સરોર, હાથનિ રખવાળા-હાંકાર. ભેર=ઘેરો, રાખી.

૧ આ નામોને અને ૫ ચનીરનિબળના સચિત અર્થો જરા મોંપી લઈએ. તેનથી સ્પષ્ટ પ્રમાણે મર્મર અમુક પાક છે તેને સ્થાને મારજા સંબંધ મેળવે. નિશ્ચિત એક વારી વાટી (૫ ૧૬૫)માં થાય તેઓ અજાણ્ય છે. બીજો નામો બોલતો બોલવો=બોલતો આ અથ મને નરામર બોલો નહીં એટલે મેં એને મોંપનાં નહીં છે. પાર સ્થાને તેઓ દાર મોં છે તેમજ જમાવેલા અથ પ્રખરો નીચનો અથ પ્રખમી બે પંખિનો થાય. મારકોને જેની બોલતો રખમી સ્થિ છે તે કપાં પ્રિય જામી દાર એટલે ૭૬૫ પોતાને પ્રિય છે તેમજાને જરાને આજ્ઞા જણાવે છે. અન્યથા પ્રિય (શાકી) તેની અમુક (=દારક)ને કાંઈ અન્ય મેળી નથી અને કાન ઉપર મને બોલે પડેલા એકાદે દેવ તેથી તે સંમતગતી નથી, કોઈનો અટકાવ જરામાત્ર પણ માનની નથી. પ-પાસછાએ કરાવે આ બાબી મેલ નિમારના મોન દાર્ક અવ તે રજૂ કરી દીધી છે. -વિવેચનકાર.

માવવું જોર ચાલતું નથી. પછી તો હાથી ગાટોતુર થઈ પોતાની મરજીમાં આવે તેમ મહાલે છે. હાલે ત્યાં બંધ છે અને પોતાની મરજી આવે તેમ બરાડા પણ પાડે છે. મહે અદેશ હાથીને એથો હોય તો વાતનો ખ્યાલ આવે. જો પ્રમાણે જ્યારે સુમતિ પોતાના ખરા સ્વરૂપમાં આવી બંધ છે ત્યારે તેના ઉપર કોઈનું જોર ચાલતું નથી, અને જો પોતાના નિર્ણય કરેલા માર્ગથી જોકે તમુ પણ ચાલતી નથી.

જ્યારે પ્રાણીની પ્રગતિ થાય છે ત્યારે તેની આતર દશા પણ આ રીતે ઉત્થાન પામતી આગળ વધતી બંધ છે, ત્યારે એની સમતા વગર સંકેતે આ પ્રમાણે વધતી બંધ છે અને ત્યારે એને કેઈ અટકાવી શકતું નથી. આવી પોતાની યથેચ્છી અથવા ધવાની દશાનું પણ સુમતિ કદી બતાવે છે.

સુન અનુમત ! મીતમ વિના, માણ જાત રૂઠ ઠાંઈ;

ફે જન આતુર વાતુરી, ફર 'માર્ગપન' નારિ રટીલીં ૦ ૪

અર્થ—ભાઈ અનુભવ ! સાંભળ, પતિદેવ વગર આ જ ઠેકાણે મારા પ્રાણ આસ્થા બંધ છે - જવાના છે. અધીર પ્રાણીની આશાથી જે જનમાં હોય તેનાથી આનંદપન ફર નથી. અથવા આનંદપન તેના નાથ છે રખેવાળ છે. (૪)

વિવેચન—આ પ્રમાણે પરિસ્થિતિ હોવાથી સુમતિ પોતાના પ્રિય સ્નેહી અનુભવને કહે છે કે મારા મનની આવી સ્થિતિ હોવાને કારણે અનુભવ ભાઈ ! સાંભળ, મારા પતિદેવ વગર મારો બાન આ ઠેકાણે જ નીકળી બંધ છે, અને મને એને મજાવાની એવી તો આતુરતા થયેલી છે કે મને હાલે છે કે આમાંથી તો મારા જીવ નીકળી જશે. અધીર—આતુર પ્રાણીની આશાથી જેનામાં હોય તેનાથી આનંદપન ફર નથી—ન હોય—એટલો જ મનમાં દિશાઓ છે. આવા પ્રાણીના આનંદપન નાથ છે રક્ષણકાર છે સિરમુખ મણિ છે : આટલો જ મારા મનમાં દિશાઓ છે અને એને આધારે જ તું ટકી રહી છું. જો મારી માટી આશા છે એ આશા પૂરી જરૂર થશે અથવા થઈ રહી છે એના પર આ જીવન નવરત્ન છે.

ઉંઘી ગયાનો બીજો અથ પણ શક્ય છે. પ્રથમની જે પશ્ચિમ સુમતિ અનુભવ પ્રત્યે જાહે છે અને ઉંઘી જે પશ્ચિમ અનુભવ સખા તેને જવાબ આપે છે કે આતુરતામાં જે ચતુર્થ હોય તો આનંદપન તેનાથી ફર નથી; મનભગ, તું ચતુર્થથી કામ લઈશ, તો આનંદપન તો હાથવેતમાં છે. મારે નબરા નહિ, દુઃખિયારીથી કામ લે અને આવી પ્રાણ જવાના અને એવી નિરાશાની વાત છોડી દે. આ પ્રમાણે અર્થ કરવામાં નાહિ નો પાતાતર

પાતાતર—મુન-મુજુ જા હાલિ-છા વાલિ આતુર-આતુરી નાલિ-નલ.

સંજ્ઞા—મુન = સ્થાન. મીનમ = પ્રાણનાથ, જમી. નન = જન. જ પદાસ વાચ. જ નાન. જ. જન = આવી આ, જસ. જોર. હાલિ = ઠેકાણે. હ = જ આતુર = ઉંઘી, અધીર. આતુરી = ખરાબર, માથાનો નંદી = નંદી (અહીં પાંચ જગ્યાએ જ નાહ નહિ, નેહ નાથ રખવાન.)

નાહ કરી તેના નાથ અથ કરવાની જાણના પદવી નથી તે દક્ષિણે આ અર્થ પદ્ય થાય વિચારના થોમ્સ ॥

બીજી રીતે પણ આ ગ્રામનાં છેલ્લાં જે પકનો અર્થ સકલ છે. અને તેમ કરવામાં આપુ પદ સુમતિના મુખમાં વાહુ રહે છે. અર્થ આ પ્રમાણે થાય : આ માણસ (સુમતિ પાતે) બહુ આતુર છે અને આતુરતા (ખેતુ દોહકકાપણ) દ્વારા મુકાઈ થયું છે મટે આનંદન નાથ જોના રક્ષણકાર છે. આ પ્રમાણે અર્થ કરવામાં નાહિ રવાને નાથ - નાહ સખ લેવો થકે છે. આ અર્થ પદ્યમાંથી લખાવેલ છે અને તે પદ્ય વિચારના થોમ્સ છે. (૪)

ઉપસાહાર—આ પ્રમાણે આપુ પદ સુમતિના મુખમાં મૂક્યું ॥ અથવા છેલ્લી ગ્રામમાં અનુભવ અને સુમતિ વચ્ચે આલપ થાય છે. આ બન્ને અર્થ ભાવવાથી છે અને વિચારના થોમ્સ છે. ચેતનની પ્રતિ અથારે આતુર વધે છે ત્યારે તેા જે સહુસુનો જાણ થઈ જાય છે. ત્યારે જોના રાગ-દેવ પીમે પીમે પાલળા પડી નજમાય થઈ જાય છે. ત્યારે જોની કમપરિણતિ કહી જાય છે અને જોનામા સ્વસ્થાવરમણતા જામવી જાય છે. તે વખતે જે અત્યંત વિશુદ્ધ હયા વરદ હુમ કરતા જાય છે અને જોના સ્વરૂપમાં જે ઉજવ, આકર્ષક અને પ્રેમમય દેખાય છે. જોવા પતિને સુમતિ જોયા કરે, જોના ઉપરથી જાણ પાછી કહાવી ન શકે કે જોના ઉપર નજર કરવાને જોને કોઈ બારી શકે નહિ—જે સર્વ જરાજર થાત છે અને તે વાતને આ પદમાં મુખ્ય કરી ॥ અને તે વખતે જોની જે હયા થાય, અને તે વખતે સુમતિ અને ચેતનજાઓ જે પ્રેમ દેખાય તે અત્યંત વધુવિદ છે.

જોકે થાત હકમમાં રાખવા જેવી છે પ્રાણીની પ્રતિ થાય ત્યારે જે અત્યંત શરીરને પણ વચે છે, મનને પણ વચે છે અને સર્વ થોમ્સ પર વિજય મેળવી જે અત્યંત સુકનો સ્વામી બને છે. આવા પતિદેવને આગતા જોવાની જેટલી વાહાવેલી સુમતિના મનમાં હોય છે તેટલી જ તીવ્ર અભિલાષા જે સીદેશીકરણ કરી આતુર વધી જાય તે વખતે તેના ઉપર નજર નાખવાની હોય છે આવા પતિને શુદ્ધ સ્વરૂપમાં રમણ કરતા જોઈ જુઓ પાતાની ડેક સિદ્ધતી નથી, અને જોને જે કામમાંથી અટકાવવામાં આવે તેા જે બાપડી રહી પડે છે. આ જાઓ જાણ જૂઠા વિશુદ્ધ હયા બતાવે છે. આવા પદમાં અનેક જાય સમાયેલા છે મનર અને હાથીના અકુરાના જાવો રસિક છે અને આતુરનું આતુર અને આનંદનની સનાથતા અનેક પ્રકારે પ્રસાદભાવ લાને તેવી આહવાહારી છે. પદ મુદર છે, વિચારના નાખી દે તેવું છે અને અગ્ર તેજે લખ્યું હોય, તેજે આનંદનની જાણપદવિનું અનુકરણ જરાજર થયું છે. પદમાં કોઈ કોઈ પ્રયોગ છાવું છે અને જેટલીક સુરેલી સાથા પદ ન મગવાને બલે થઈ છે પણ જોના રચયિતા આનંદન પાતે ન હોય તેામ્સ જોના જાણ તેા જુદર જગદે છે. પદ ગાવા અને વિચારતાં સહજનદમ્ય રમણ કરાવે તેવું હોઈ જોનાં વિચારણા અને અહર સખીતમા ઉઠાવ રવાન પ્રાપ્ત કરે તેવું છે. પદ

તેરમામ અનુભવ પાસે સમતા જે ફરિયાદ કરે છે તેની સાથે પતિ માટે આ પદના જે અમત મુજબ અને નિરીક્ષણ-ક્રમમાં વ્યક્ત કરી છે તેની ગ્રંથામણી કરતાં આ પદ પદ આગળ પ્રગટ થયેલી પરિસ્થિતિ સમયે છે અને આનંદનની નજીક નજીક અતિ ઘટી બધ છે જે કારે આનંદની અને સમજી રાખવા જેવી વાત છે આત્મસ મુખ ક્ષેત્રના થાથ, પરભાવથી પરાક્રમુખ થાથ અને સ્વસ મુખ થઈ આગળ ધપવી બધ એટલે સર્વ મનઃકામના માર્ગે અહીં ગઈ અને પૂરી થઈ ગઈ એમ સમજવું સુયોગ્ય છે. (૧૦૪)

પદ એકસોપાચમુ

ભૂમિકા—આ પદમાં વૈરાગ્યનો મહિમા વર્ણવ્યો છે એટલે પ્રથમ વૈરાગ્યને જોગખીએ વિષયો ઉપરનો પ્રેમ, તેનું આકર્ષણ, લોભ, તેને વારંવાર લોભવવાની ક્રમ્મા અને સ્વાપ્નમાં રહેવાના વારંવાર થતા વિચારો આ પ્રાણીને સત્તારમાં રાખે છે. ઇન્દ્રિયોના વિષયો જે જ ખરો સત્તાર છે અને જોને જોક વાર સત્તો મૂકવામાં આવે તો જો વધતો અને વધતો જ બધ છે. જુ ધાતુમાંથી જો નીકળે છે અને તરકવું જો તેના અર્થ થાય છે આંતરચક્ષિમા કથાયો પલ્લુ જોડું જ આક્રુ કામ કરે છે. આ વિષયો પર કાબૂ અને કથાયો પર વિજય જો જોન નીતિવિચાર (Etiology)નો સાર છે. જોને સત્તારથી કટાયો આબો હોય તેને સેવવા ચોગ્ય-અજુક આસેવન કરવા ચોગ્ય-નવાવલુ છે અને જોને જેટલે અંશે વિજય થાય તેટલે અંશે પ્રાણી સાધ્યસ મુખ થાય. આ વિવેકથાથ પર વિજય જો વૈરાગ્યનું પરિણામ છે એટલે વૈરાગ્યને આપણે બહાર જોગખીએ મહાચોદ સર્વ કર્મોમા રાજ સ્થાને આવે છે. જોના મુખ્ય ધામ શબ્દસ ચિત્ત અને વામસ ચિત્ત; જોના જો ટીકસ રાગકેસરી અને દેવગજેન્દ્ર જો નમરોને લોભવે છે આ આખા ચોદ ચાલનો પરિવાર શ્રીકૃષ્ણમિતિલવપ્રત્યાકથામ શ્રીસિદ્ધિ ગળીએ પૂજા વિસ્તારથી ચોથા પ્રસ્તાવના વલ્લુઓ છે. જો પૈદ્ધિ તમકેસરી દેખાવના નમ્મ હોવા છતાં આકરો રાજ છે અને માથા અને હોલનો પિતા થાય છે. ખાસ ધ્યાનમાં રાખવા થાયકે હકિકત જો છે કે વીતરાગની વીતરાગતામાં ચાલને આગળ કરવાના આવેલ છે જોકે દેષ પર પદ તેમનો વિજય થયેલો હોય ૥ છતાં રાગ પર વિજય મેળવવો વધારે આકરો હોઈ જોની મુખ્યતા વીતરાગદયામાં બતાવી છે. માનસશાસ્ત્રની નજરે આ ઘટ્ટી અગત્યની વાત છે અને પાકા અનુભવ અને અસ્થાયીનું પરિણામ હોઈ ખાસ ધ્યાનમાં રાખવા ચોગ્ય બાબત છે.

આખા પ્રકારના મીઠા દુરુણ રાગ પર જેટલે અંશે વિજય થાય તેટલે અંશે સમ્યક જોસરતો બધ છે. જેટલે અંશે વૈરાગ્યમાં પ્રગતિ તેટલે અંશે સાધ્યની સનીપતા અને સત્તાર પર અટકાયત —આ વાત ધ્યાનમાં આવી બધ ત્યારે વૈરાગ્યની મહત્તા પર એકવાન

માણસને દુઃખનનો ભય રહે છે હસતીમહાત્મી : ચોવનને આપે ષષ્ઠી-ત્રામકાની વોરીને
 કે સહેરની શેઠાણીને માથે વઢપણનો ભય વજૂમતો હોય છે શાસના અભ્યાસીને વાલિવાદને
 ભય રહ્યા હરે છે. ગુણવાન : માણસને કુશ્મા-હસમખોર તરફથી હમિયા ભય રહે છે અને
 ઉંચો આપણા શરીર ઉપર ચમરાજનો ભય લેવો જ છે. આવી રીતે નાનીમિટી સ્વ
 વસ્તુ ઉપર એક વા ખીબ પ્રકારનો ભય વજૂમતો રહે છે. માત્ર વૈરાગ્ય એ એવો ભય
 છે કે જેને માથે કેઈ પ્રકારનો ભય નથી.

(રામ-આઠાસરી)

અવધૂં સૈરામ્ય ધંગ નાયા, વાનં સોમ કુટુંબ સવ સાયા અવધૂં
 એળે માયામમતા સાર્થ, સુસ્ત-દુસ્ત વોનો માર્થ;
 કામ-ક્રોધ વોનો માર્થ, હાઈ, વૃષ્ટા માર્થ અવધૂં ?

અર્થ—સૌખ્ય માર્થ : વૈરાગ્ય નામનો મોટો-ઘીકણ થયો, તેણે શોખી શોખીને-એળી
 એળીને-આપુ કુટુંબ હઠપ કહું જણાય હરી ઘીધુ એણે માથા અને મમતા માધી એણે
 મુજ અને કામ નામના બન્ને માર્થએળે આપ્યા એણે કામ અને ક્રોધ બન્નેને આપ્યા
 અને એણે વળી વૃષ્ટામાર્થને પણ આપી. (૧)

નિવેશન—આવો વૈરાગ્ય નામનો ઘીકણ જન્મેલા અવધૂં શબ્દનો અર્થ અગ્રિય,
 અપરા એવો અગ્રાઈ થયો છે એળીને માટે પણ અગ્રાઈત શબ્દ વપરાયો છે, જેમ અગ્રાઈ
 થયું કે શાસકાર અનેક રજાને રેવાનુગિય શબ્દ વાપરે છે તે અથ પલુ એનો
 હોઈ થકે આ ઉપસંત અને જેમ રહે છે કે અવધૂં શબ્દ સંવિધનમાં ન હોય તે
 તેનો અર્થ હવે જેમ થવો એઈએ એ અભ્યસ હોવાનો સજ્જ મને હરેક ક્રમાને સમજ
 પડ્યો હાથે છે પણ શિષ્ટ કવિઓ ચોવાની કૃતિમાં પ્રથમ શબ્દ તરીકે હવે ‘અને’,
 હેલુ કે એવો શબ્દ મૂકે છે આવો હોઈ અર્થ અવધૂં નો થવો એઈએ; પણ કિલ્લ
 શબ્દકોશથી એવો અર્થ સૂચવન થતો નથી.

પાઠાવર—કોને-કોનો કોને-કોનો.

શબ્દાર્થ—અવધૂં = (અવધૂ) અગ્રિય, અપરા, ધમ (અવધૂત) સ-વસતી, સાદુ ચોખી, પદ્મમા
 વરાન = નિરંજિત સજ્જાર ઉપરની આસક્તિનો અભાવ. એડા = પુત્ર, ઘીકરો. અવા = ઉત્તમ થયો જન્મેલો
 વાને = એણે. એજ = શોખી શોખીને. સગ = હમણ, કુલ. માયા = માર્થ ગરી, નાસ કચે. પાયા = જગ,
 પ્રપચ બન, દોહા, ઉપરની આઠાનુશાર કામ કરવાર તેવી કવિવત સહિત, કપડા. મમતા = મારાવણી, પ્રેમ,
 મેજ દોનો = નાન માર્થ = અગ્રિય નામ પાછળ અગ્રાકોત માનસરૂપે શબ્દ.

૧ અવધૂં થી નીચેનાં પદો ત્રણ વાળ છે ૫-૭-૨૩-૨૬ ૨૭-૨૮-૬૮-૬૯-૧ ૫. ૬૨૬ જગ્યાએ
 એ કાન્દ પર નિવેશન કયુ છે એવાજ અવધૂં અગ્ર શબ્દ ૪૨મા પદમાં વપરાયો છે આના સમપર્થ

દીકરા બે પ્રકારના થાય છે એક કુળને અજવાળનારા અને બીજા કુળનો માત્ર કરનારા. વધારે સારો દીકરો થાય તો સાત કુળને તારે છે અને તેમ કરવામાં બનાવટી કુટુંબી થઈ પડેલાને મારી-ફટી બહાર મોકલી મૂકે છે આ વૈરાગ્ય બેટો તો એવો થયો કે એણે શાપી શાપીને થઈ બેઠેલ દાદા-દાદી, વાઈ-ગાઈ અનેકને દૂર કરી દીધા—આવો કરની દીકરો થયો.

૪ વૈરાગ્યમાં મુખ્ય ત્રણ 'સ્વ પરવિવેચન'ની છે. જ્યારે જરા વૈરાગ્ય ભમવા માટે ભારે અદરનું આપુ કુટુંબ કરી ભલ છે આપુ જીવન નવીન આકાર ધારણ કરે છે, કર્તવ્યક્ષેત્રમાં મોટો પહોટો આવે છે અને અતરંગ સગા સાથે સ્થાને આવે અને પરભાવો ક્યાઈ ભલ એટલે આખા જીવનભયવદ્ધારમાં મોટું પરિવર્તન થઈ ભલ છે અત્યાર સુધી વિષયો અને કષાયોનું ભેર કદું તેનું સાત્ત્વ સ્વરૂપ સમજતા એના પર છીછી પડતી ભલ છે અને તેને સ્થાને શમ, સવેદ જનુકંપા, પ્રેમ શાંતિ સ્થિરતા અને આનંદ આવતા ભલ છે એટલે અત્યાર સુધીના જાગજીતા કુટુંબનો નાશ થઈ ભલ છે એ જાવ આ પદમાં જતાવવામાં આવ્યો છે.

૫ અતરંગ કુટુંબમાં રાગદ્વેષજન્ય કુટુંબીઓ અને ચારિત્રજન્યો મોટો પરિવાર એ બન્ને વચ્ચે અદર વધતા આવ્યા જ કરે છે ઉપમિતિભવમપચાકાર એને શબ્દ ચિત્રમાં આવેજ્યા છે. વૈરાગ્યનો અવસર આવે અને સ્થિર થાય ત્યારે આ આખા રાગદ્વેષ જન્ય કુટુંબનો નાશ થતો ભલ છે એણે કેવા કેવા કુટુંબીઓને ખાધાં બેની મોટી ત્રાટ કરીએ.

પ્રાણીને સસાર સાથે જોડેલો રાજનાર માથા અને મમતા છે. માથા એટલે પૌદ્ગલિક વસ્તુ પર આકર્ષણ મમતા એટલે મારાપણું, માલેલી કાંઈ આ માથા અને મમતા સસારને વધારનાર છે પૌદ્ગલિક પ્રેમને જમાવનાર છે પારકાને પોતાના મનાવનાર છે અને પ્રાણીને અંધ કરનાર છે આ બન્ને ચેતનરાજની માસીઓ થઈ બેઠેલી છે વૈરાગ્ય બેટો થેર જ મીને આ ચેતનરાજની માસીને ખાઈ ગયો, અને એણે ચેતનની પ્રગતિમાં પોતા સગપણને બદલે કેટલું રૂધિર કહ્યું છે તે જતાવી આપું અને પૌદ્ગલિક મુજ કે દુષ્કામના બે બાઈ થઈ બેઠેલા કદા તેને પણ એ વૈરાગ્ય બેટાએ ખલાસ કરી દીધા. જરા સગવડ પડે ત્યારે સુખ લાગે, જરા અગવડે દુઃખ લાગે, પરવસ્તુને પોતાની માનવી, અને પછી તેની પ્રાસિદ્ધિ સુખ માનવું અને વિચેગમાં દુઃખ માનવું એ બાળી માન્યતા જ પોતી છે આ સુખદુઃખ બાઈઓ તે રાગદેસરીના મત્રી વિષયાભિલાષના પુત્રો છે અને સગા બાઈ થાય છે અને બીજી રીતે ચેતનરાજના પ્રચ્છન્ન મિત્રા પુરયોદય અને પાપો રથનાં પ્રત્યક્ષ સ્વરૂપો ॥ આ કાઈ ચેતનના સગા બાઈ નથી, પણ થઈ બેઠેલા

જરી વિવેચન, આનંદજનની કૃતિની કાવ્યા અને ખાસિયો ની વિચારણા ઉપોદ્ગમત્તમાં થશે ઉપર કરેલ વિચારણા અને અર્જની મદદથી તે વિવેચનની વિચારણા થાશે કરવાથી આશ્રમાં આવશે. -વિવેચનકાર

આપણાં મુખે ॥ વૈરાગ્ય બેટો થયો બેટકે બેણે મુખદુઃખના આખા અવાતાનો જ રેતી નાખ્યા, બેટકે આ મુખદુઃખના દુઃખની ખાતને બે વૈરાગ્ય બેટો ખાઈ ગયો.

મહારજી—કામદેવ નામનો એ નગરમાં નાનો રાજા હતો. બેના પરિવારમાં પુત્ર, અવિદ, નપુંસકવેદ હતો. આ કામદેવને વૈરાગ્ય બેટો ખાઈ ગયો. અને પૂઠ મહાશય રાજના સેવક પુત્રોમાં કોઈ નામના ચાર ઉકારને પણ ખાઈ ગયો. કોઈને ક્યાવતું રૂપક ગણીએ તો કીમ, માન, માયા અને લૌભ એ સર્વ ક્યાયોને વૈરાગ્ય બેટો ખાઈ ગયો એમ લગવતું. ક્યાય પર સામ્રાજ્ય લાવવાનો આગ્ર—વૈરાગ્ય—સરળ અને સીધો છે અને સ સામ્રાજ્યના મૂળ ક્યાયો કોવાળી બેના પર વિજય મેળવેલો એ વાદે અત્યંતની વાત છે.

અને તુષ્ટાભાઈ તો બધા જગત્તો છે. વિષયો લોચનાવા બધ તેમ વધારે વધારે મેળવવાની ઉચ્છા રહ્યા છે, લોચના ક્યાંયે તુષ્ટિ ન થાય, તેમ સમજના કમલાએ કરવામાં અને વધારવામાં વિવેક વિચાર કે અણતરી રહેતાં નથી. આ તુષ્ટાભાઈને વેદિ કાનું સ્થાન આપ્યું છે બેના ઉપર મોહરાજાનું આપુ કુટુબ બેસે છે આ તુષ્ટા ભાઈને પણ વૈરાગ્ય ખાઈ ગયો. આ તુષ્ટાનો પરિવ્રજ શૌરમાં પદમાં થયો છે. ત્યાં બેને કાંઈની ઘીકરી કહી છે, કુચ્છી કહી છે કપટકુટુબની પોષણ કરવાર તરીકે વણવી છે અને અનુભવને વિચારિ કરી છે કે આવી યોગને સર્વ પતિદેવ કરે છે તેને તેમ કરતાં વારા. આવી તુષ્ટાભાઈ પર વધારે વૈરાગ્યને વરસાદ થયો ત્યારે આપીઆપ અઘાસ થઈ ગઈ. (૧)

દુર્મતિ વારી મસ્ટર વાદા, મુલ દલદલ શ્રી મૂખા;

મગલકમી વર્ષાઈ યાંથી, પ જલ બેટા હુવા અવપૂં ૨

અર્થ—દુર્મતિ નામની યાદી મા અને મસ્ટર નામનો હારો બે છેકરાનું મુખ બેવા જ મરી ગયા અને બે બેટાને ક્યાંયે જ મ થયો ત્યારે અતિ કરવાલુકારી કમીકવ તરીકે બેની વધામણીઓ ખવાણી—બિહાણી. (૨)

વિવેચન—વૈરાગ્ય બેટો કાઈ કાંચો નહિ. બેણે તો વીણી વીણીને બનાવડી સર્ગાંબોને સોધવા માધર્માં અને શોધી શોધીને ધણી બધાર મહેલવા માંડ્યા. એક પાસાંની

સંજ્ઞા—દુર્મતિ = કુટુમ્બી. યાદી = મેહરીમાં મસ્ટર = કંઈ, અદેખઈ = ગુમાન. દાસ = બહુ મજબૂત મહે અમરો. રાજ, નામનો આપ, મેટો આઈ વાગે. રેખા લી = રેખતાં જ મૂળા = મરી ગયા, મદાસ થઈ ગયા વગેરી = મરાણી, નહે કરવામાં આવી, આખવાત—અજવાત આવી. જળ = બનારે, દુખા = મન, અન્ધા મન = કમજબગી, ખુશાલીના અવસર. વધાર્થ = ખુશખબર, મુલ સમય પર માત્ર—અગત્ય, અમર અમરે આનંદ—પ્રસન્નપ્રસન્ન વગન.

૧ મહારજીના વર્ણન મહે શ્રી ચિત્રાંજી આપુ પ્રકરણ લખ્યું છે. બુખો ઉપનિષદમધ્યમ અથવા, જાણીતર, નેચાવ ૪ પ્રકરણ ૧૪ ડ. ૮૬૭-૮૭૧

૨. સૌરાષ્ટ્રના જગુન મહે બુખો અમર, મ. ૧૧મું, ડ. ૮૭૮-૮૮૨.

એભાઈ કરનાર મત્સર નામનો દારો ઘઈ બેઠો હતો. એ એમ જ મનાવતો હતો, કે દુનિયામાં જ્યાં ભલે હોય, પણ મારા જેવો શાલો રૂપાળો, બાહોશ, લીલંદ્રા કોઈ નથી. કોઈ જરા પ્રકાશમાં આવે તો તેને બેસાડી દેતાં અવલુ વાદ બોલતા તેને શરમ ન આવે. અને દારા ઘઈ પટેલા મત્સરભાઈ વળી દુર્મતિ (કુલુદિ) ને પરણેલા છે. આ દુર્મતિ દારા અને મત્સર દારા તો વૈશાખ બેટાનું મોટું ભેટાં જ મરી ગયા હજુ સામાન્ય વૈશાખ થાય ત્યાં બેટી કુલુદિ અને પાશ્વિ ઈશ્વરિના ત્યાગ તો જરૂર થાય છે. આવે વૈશાખ બેટો જન્મે ત્યારે વધામણીઓ અપાણી, મગજરૂપ વધાઈ આવમા આવી. મગજ એટલે, પુચાલીને અવસર અથવા મગજ એટલે મગજલિલ કવિએ વાંચી કિંમત મૂકવામાં કાઢી છે એ બની મૂક્યો હોય એમ લાગે છે. વાંચવું નો સામાન્ય જ્ય ગવણી તો બરાબર છે, એ ઉપરાંત નાપસંદગી સાથે કોઈની પૂછ કે સતતિ સબધી વાત કરવામાં આવે તેને પણ 'વાચવું' કહેવાય છે. કાની પાસે પાચ લાખની પૂછ હોય તેની વાત જસ કટાણ પૂર્વક જ કરે, ત્યારે કાની નજરે તેની પૂછ જ એ વાંચી એમ કહેવાય છે મતલબ, આ વૈશાખ સપ્ત જ મ્મે ત્યારે પેલાં ઉત્પટાગ સગાઓએ વહેવારકશિએ એના જ મની વધાઈઓ લીધી, પણ એ ઉજવણીમાં પ્રેમ નહોતો. આ તો છેકરો ઘઈ જયો એટલે જ મ-અવસર ભાગવી દેવો ભેઈએ એવી વાત હતી. કારણ કે ઘઈ પટેલા સગાઓ એના 'જન્મ-અવસરથી જ પોતાનું સ્થાન હવેમથી ગુરુ છે એમ બરાબર સમજવા હતા. (૨) "

પુન્ય-પાપ પાઠાણી સાથે, માન-કામ વાંઠ મામા;

મોહનારકા રામા સાથા, પીછે હી પ્રેમ તં ગામા અવશૂં ૩

અર્થ—શુભ-અશુભ કર્મોનાં ફળ બાપનારા પુણ્ય અને પાપ નામના પાઠાણી હતા તે તેણે બાપા અને અભિમાન અને કામ (વિષયેષ્ટા) રૂપ તેના મામા હતા (તેને પણ બાપા, મલાસ કર્યા). (વળી) એણે મોહ નવરના મહાશબ્દ (મહાભાઈ કે કર્મ પરિણામ) ને પણ પૂરો કર્યો અને પછી પ્રેમ હતો-રાગ રહ્યો હતો તેને પણ સુમાએટ એટલે પ્રેમ હતો જ રસ્તો કરી બાલતો ઘઈ જયો. (૩)

બિવેચન—અને વૈશાખ બેટાએ વરનાં ઘઈ પટેલા સગાઓ બાપાં એટલું જ નહિ, પણ પુણ્ય અને પાપરૂપ પાઠાણીને પણ એ તો ગળપ કરી જયો. આ પાઠાણીને બોલાવવા જેવા છે. પુણ્ય એટલે શુભ કર્મોના ઉદય. ગયા ભવમાં સાચ કામ કર્યાં હોય તેને લઈને શુભ કર્મોના બધ થાય અને તે કર્મોની સ્થિતિ પાકે ત્યારે તેનું ફળ મળે.

પાપાટર—માનામ-માનસેલ. પ્રેમ તે-પ્રેમતે.

સાંઘાર્થ—પુણ્યપાપ = શુભ-અશુભ કર્મોનાં ફળ. પાઠાણી = પાસે રહેનારા ખાસે = ખાંધા પૂરા કર્યાં. મામા = અભિમાન. કામ = હૃદય, નિવશસના. મામા = માતાના ભાઈ મોહનારકા રામા = મહાભાઈ અથવા કર્મ પરિણામ. પીછે હી = પછી. ગામા = ગયો, નાહો, દૂર જયો, રસ્તે પડી જયો. પ્રેમ = રાગ (રંગેત ભાઈ).

તેમા સુખનો અનુભવ કરાવે તે પુણ્ય, અને કુખ કે અગવડનો અનુભવ કરાવે તે પાપ સુખ લોગવડું બોટલે જ્યાં પૂણ લોગ તેને વાપરી ખાવા જેવું છે. અવધારના પોત્તે વિચાર કરતાં પ્રાણીને સુખ મળે છે પણ એ આખો ખ્યાલ પૌદ્ગલિક છે. ખાધું લોગવડું મોઢવું કે ખલાશ અને જેને છેટે કવચાટ, વિયોગ કે પરેશાની રહે તે કોઈ વાસ્તવિક સુખ કહેવાય નહિ અને તે જ પ્રમાણે પાપનું સમજવું કુખના અનુભવથી અકર્મકાર્યના કોઈ અર્થ નથી. અહર જાગું છે તે જ ઠકવાથી બધ સમયે ચિંતા નહિ તો પછી ઠકવ વળતે સ્વાપ કરવો એ સમજવું વગરની વાત છે. આવા સ્વરૂપવાળા પુણ્ય અને પાપને એ વૈરાગ્ય બોલે ખાઈ જશે. એણે સમજવું કે પુણ્ય પણ આખરે સોનાની બેડી છે અને સંસારમાં રજાવાવનાર છે અને પાપ-અશુભાદિય તો ગમતું નથી; પણ વાસ્તવિક રીતે જાને-પાપ અને પુણ્ય-નકામા છે. લોગવોને ફેંદી દેવા યોગ્ય છે અને એમ કરીને નવીન કરીજાય અટકાવવા યોગ્ય છે અને તે અટકાવવાનો ઉપાય પુણ્યથી રાખવું નહિ કે પાપથી મૂકાવું નહિ એ છે.

અને બેટો વૈરાગ્ય તો જારે આકરે નીકળ્યો એ નાન-નિશ્ચાલિમાન નામના મામાને પણ ખાઈ જશે. રાજસ ચિત્ત નનરીના રાજ રાજકેસરીનો રજવાગ આ મિશ્ચાલિમાન છે અને જે કિસાબે સરકેસરી અને રૂપજલેદ્ર મામા થઈ બેઠા છે અને સબ મહામોકદા થઈ બેઠા છે તે જ કિસાબે મામાના નામ (રાજસ ચિત્ત) નો રજવાગ મિશ્ચાલિમાન પણ મામી થાય. આ મિશ્ચાલિમાનને બેટો વૈરાગ્ય ખાઈ જશે. અને એ જ કિસાબે કામદેવ-મકરધ્વજ પણ મામી થઈ બેઠો છે એ ચેતનરાજને પોતાના કબલમા લઈ નામ નમાવે છે ચુકલને ન છાકે તેવી ભવના આબરવો તેની પાસે એકતમા કરાવે છે એનું સ્થાન મહામોકદની જરાજર પાછળ છે. એ નાનકડો સબ જેવો છે અને એનો દોર મોટા દેવો પર પણ ચાલે છે. આવા કામ નામના મામાને પણ પેટો વૈરાગ્ય બેટો ખાઈ જશે. મોકદનગરના રાજ-ધિરાજ મહામોકદને પણ આખો ને આખો ખાધો જે મહાશબ્દની સત્તા મોટા દેવ દેવેદ્ર, વિદ્યાધર ચક્રવર્તી પર ચાલે છે એનો દોર સ્વર્ગ મર્ત્યલોક અને પાતાલમાં સ્વભાષી છે તે મહામોકદ પર વિજય મેળવવો આકરે છે. પણ અશક્ય નથી. તેનું ભેર વળું મોટું દેખાય છે પણ વૈરાગ્ય પાસે ટકી રહે તેનું નથી. આવા મોટા મોકદાબને પણ એ વૈરાગ્ય બેટો ખાઈ જશે. એટલે પછી સરકેસરી-ગ્રેમ તો આપોઆપ જ ફૂલ કરી જશે. એ મોકદાબનાં કુટુંબીઓ એકબીજાને આશરે રહે છે એક બાવે એટલે બીજા સત્રાઓને બોલાવી લે છે અને ઘરનું ઘર અને આપનો માલ લોગ તેમ વત છે. પણ મોટા સબ મોકદ પર વિજય થયો એટલે બેના રોજકા-પાઠકાં સત્ર-લેખ, મકરધ્વજ કપાસો કે સામંતો આપોઆપ સત્તો માડી ભય છે અને પોતાની નાગવૃદ્ધાથી ચેતનરાજને ભૂટો કરી દે છે. એટલે મોકદ જ્યાં રાજ પણ જશે. જ્યાં ગ્રેમ એટલે રાજ સમજવાનો છે. એનાથી એકાગ્ર થાય, એવાવું થાય અને પરને સ્વ માનવાની જૂઠ થાય તેવો ગ્રેમ પણ અનાદરજીય છે. જ્યાં

સાથે આત્મપ્રગતિનો પ્રેમ નૂતનવેદો નહિ. એકે વિશિષ્ટ પ્રગતિ થતાં તેો મોક્ષ અને સન્નારને પણ સરખા ગણવાની બુદ્ધિ થાય અને જામે છે. મતલબ સાંસારિક આકર્ષણ, પૌંદ્રીયિક આસક્તિ કે પરભાવરમણતા જવાં એઈએ; અને વૈરાગ્ય થાય ત્યારે એવાવ સ્વતંત્ર બની આવે છે' (૩)

માથ નામ ધર્મો પેટાકાં, મહિમા ધરણ્યો ન જાઈ;

‘માનંદગન’ મધ્ય માથ મગટ કરો, ઘટ ઘટ રણાં સમાઈ અવશૂં ૪

અર્થ—એ (વૈરાગ્ય) પેટાનું ભાવ-ભાવકુમાર-નામ ખાસજી કરવામાં આવે કરવામાં આવ્યું, પાઠવામાં આવ્યું એનો પ્રસાદ તેો વર્ણવી શકાય નહિ (એટલે મોટો ઘટ ગયો). માત્ર આત્મદયન પ્રભુ! એ ભાવકુમારને-વૈરાગ્ય પેટાને-મગટ કરો, પ્રત્યક્ષ બહાર લાવો. એ ઘટ જગતમાં હૃદય હૃદયમાં એકવાઈ રહેલો છે વચીને છે એ પડેલો છે તેને બહાર લાવો. (૪)

વિવેચન—આ પેટા વૈરાગ્યને ભાવ નું નામ-કૃપનામ આપવામાં આવ્યું. ભાવ એટલે અતરની વૃત્તિ, નિર્મળતા આકર્ષણની વિચારણા, શુદ્ધ પરિચય. દાન, શ્રીમજ, વપ અને ભાવરૂપ જીવનું જ ધર્મમાં ભાવને બહુ ઉચ્ચ સ્થાન આપવામાં આવ્યું છે. દ્રવ્ય અને ભાવમાં તફાવત એ છે કે દ્રવ્યમાં બાહ્ય દષ્ટિ રહે છે ત્યારે ભાવમાં અંદરનો-અતરનો જગત ભાવમાં રહે છે કેમકે સમાન ક્રિયા કરનારના અતરજ વિચારો અને લાગણીના દેરને જઈને કિશોરમાં મણો તફાવત પડે છે એ આપણે અનેક પ્રસંગે જોઈએ છે આ રીતે ભાવનું ઉચ્ચ સ્થાન છે અને તે વૈરાગ્યથી ખરું પોષણ પામે છે અથવા વૈરાગ્ય પોતે જ ભાવ છે સમરક્ષિતપણે વિચારના એ વીતરામની નજીકની દશ છે અથવા એ વીતરામપણાને ઉપર પ્રાપ્ત કરાવે છે ભાવ ને વિશ્વાસક્રમમાં ત્યારે મહત્વનું સ્થાન છે રસોઈમાં જે સ્થાન મીઠાને આપવામાં આવે છે તે સ્થાન પ્રગતિમાં ભાવને આપવામાં આવે છે

ભાવ વિના દાનાક્રિયા, જાણે અમૂલ્યો દાન,
ભાવ સ્થાન મિથ્યા થકી, ત્રુટી કર્મ નિદાન.^૧

સાબરાર્થ—ભાવ = અતરની લાગણી સહન, શુદ્ધ પરિચય. જ્યોત = આપું, પાસજી કરાવું જેટલો = શીખડો (વૈરાગ્યનો) મહિમા = પ્રતાપ, યશ, પ્રભાવ વરસો ન જાઈ = વર્ણવી શકાય નહિ, વર્ણવ્યો નહ નહિ ભાવ = સર વરાળ જેટલો, તેનું ભાવકુમાર નામ આપું તે પ્રગટ કરો = ખુલ્લો કરો, પ્રત્યક્ષ કરો. ઘટ ઘટ = જાણે જાણે સમાઈ = પસી, એકવાઈ

૧ પ્રેમ નામનું નામ-નામ-આનંદ પણ તે વૈરાગ્ય જેટલો ખાઈ સ્પષ્ટ એવો અર્થ પણ સહન છે. ચામાડો અથવા ચામ થઈ શકે, પણ અંદર મુખી જ્યાં થઈ પડેલાં સ્વપ્નિ આવડી વાત જાતી છે તેમાં ચામને પાવડી વાત કરીએ તે તે સ્વપ્નને જોઈએ છે અને એમ કરવા જતાં પ્રકમભાવ થઈ તપ છે તેથી મૂળ અર્થ ઉપર જાણે છે તે વધારે સુગુહત થાય છે. વાચકનું જ્ઞાન જેમવા આ બીજા સહન અર્થ નહિ માત્ર અને ખાત જોઈએ છે -વિવેચનકાર

૨. નિર્મલ એટલે તર

આવી રીતે જાનને તેા રસાંગનું સ્થાન મળેલું હોઈ એનું મહત્ત્વ બારે વધી બધ છે. સમયનુંદરે દાન-શીલ-તપ-જ્ઞાનનું યોગાગિયું^૧ બનાવી હરેકને મુખે પોતપોતાની મહત્ત્વ દર્શાવી છે. છેવટે એ બારે, જર્મક્રિયાનાં જાગે પોતપોતાનો કેસ સીવીરપણે પાસે સ્ખૂ કરવા આવે ॥ અને ફેસલો માગે છે. ત્યારે સર્વ પોતપોતાના સ્થાનમાં મુખેગ્ર છે એમ જણાવે છે અને છતાં એનો આખો ગ્રોહ, તેા જાન તરફ જ, દેખાઈ આવે છે. દાન, શિશુ અને તપ પ્રણે, સાચું છે પણ જાન નગર અકુટાર્થ (અકલચ) છે એમ જણાવે છે. આવે જાનનો મહિમા છે જાન વચ્ચે ગમે તેટલાં દાન દેવામાં આવે, બ્રહ્મચર્ય પાળવામાં આવે કે મોટા મોટાં તપ કરવામાં આવે-એનું પુરુ ફળ ભેડતું નથી. જાનના અનેક દાનદાઓ આપવામાં આવ્યા છે એનું વર્ણન અનેક સ્થાને કરવામાં આવ્યું છે અને એની અત્યંત બાર જાનના તેમ જ મૈત્રી, પ્રમાદ કાનુસ્ય અને પ્રાધ્વસ્થનો સમાવેશ થાય છે. એ સર્વ નિશાસ્ત્રના અન્વય અનેક સ્થાને થઈ ગઈ છે. આવા વૈરાગ્ય વિગતનું નામ જાન પાઠવામાં આવ્યું છે આ જાન સાથે ક્ષાધિક જાન આવી બધ, ભલે એ જાન તન્મય થઈ બધ કોટલી કામ થઈ બધ છે.

જાન પાઠ પ્રકારના છે : ૧. ઔપચારિક ૨. ક્ષાધિક ૩. ક્ષાયોપચારિક ૪ ઔપચારિક અને ૫. પારિણામિક. એનું વર્ણન કરવાનું આ સ્થાન નથી^૨ એ બહુ સમજવા લેવો વિષય છે. અન્વ પ્રસૂતે તે બર્જવાની જાનના શખી જત્ર પ્રસ્તુત વાત કોટલી કરીએ કે અલગમા સદર પાંચ જાનવાળા પચાસિનો સજન નથી, તેથી એ પાંચ અલગનું સ્વરૂપ થઈ શકતા નથી. ઉપરના પાંચ જાન એકીસાથે બધા જીવોમાં હોય છે એવો નિયમ નથી. મોક્ષમાં ગમેલ મુક્તિ મામાં ક્ષાધિક અને પારિણામિક એ જ જાન જ હોય છે. સત્તરી જીવોમાં કોઈ ત્રણ જાનવાળા કોઈ બાર જાનવાળા અને કોઈ પાંચ જાનવાળા હોય છે. આવા પ્રકારના એ જાવો ક્ષાધિક અને પારિણામિક જ માત્ર રહે અને બાકીના જાવો ખસી બધ એ આખા જીવનનો હેતુ છે. પણ તે સ્થિતિએ પહોંચવા માટે અતર્વૃત્તિ, સ્વચારિત્ર, ત્યાગ, વિરાગતા જાનની જરૂર છે અને તે જાનનું જત્ર વર્ણન છે, અને વૈરાગ્ય મેટાને બીજું ઉપજામ આવ્યું છે તે આ જાન સમજવાનો છે આમાં પ્રાગતિક પચે પટેલો અધ્યાત્મજાન પણ આવી બધ છે એ જ્ઞાનમાં રહે.

છોકરા મોટો થાય ત્યારે તેનું નામ પાઠવામાં આવે છે. ઉપશમ જાન ક્ષાયોપચમ જાન અને ક્ષાધિક જાનને સૂચવતું જાન નામ આ વૈરાગ્ય મેટાનું પાઠવામાં આવ્યું આ જાનને જોળખવા માટે લોકપ્રમાણનો જાન અધિકાર જોઈ જવો ત્યાં પૂન પૂષકરણ કમું છે. આ જાન મેટાનો મહિમા મુખથી વર્ણવી શકાય તેમ નથી પ્રભુ! માસ નામ! આવા પ્રકારનો જાન માસમાં મજદ કરો. આ જાન પ્રત્યેક હૃદયમાં સમાઈ રહેલ છે તેને

૧ જુઓ, એ પ્રમેય ૫. ૩૬૩-૪ ૪

૨ રિચેન મદિ જુઓ તત્ત્વજ્ઞાન, અખાન બીજો, છત્ર ૧-૬

જહાર લાવેલ જ્યારે આત્મભાવ પ્રકટ થાય, મન લય પામી જાય, જતરની આત્મદયા જાગી જાય અને પરમાત્મસ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરવાની લેખા આત્મનિમગ્નન થાય છે, ત્યારે પરસ્પાવ પર મળી આવે છે અને ત્યારે બાહ્યઆત્મભાવ દૂર જતી જાય છે. આવેલા ભાવ હે આનંદન પ્રભુ ! મારામાં પ્રગટ કરે, જહાર સમાર્પ રહેલો છે તેને જહાર લાવે અને જેનું વલ્લન કરે ન ચકાસ એવા મહિમાવત બેટાને હવે કરી કામ કરે, ખાલીએ બેસાડે, એનો અલિંગક કરે અને એનામાં મને તન્મય કરે.

આત્માનુભવ કેવો હોય, ક્યારે થાય, કેમ થાય, તેનો અભ્યાસ યોગશાસ્ત્રના શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યે છેલ્લા પ્રસ્તાવમાં આપ્યો છે. જે સ્વાનુભવ પ્રભુ મારામાં પ્રગટ કરે, અને ઉપર વર્ણવેલો તેવો બેટો પારકા માગી લીધેલા ઘરબાર કરી બેસી ત્રણેલા કુટુંબીઓને જલાસ કરી મારા સાચા હિતેચરીઓને લઈ આવે તેમ કરે અને ભાવે ભાવના ભાવતા અને ભાવે કેવળજ્ઞાન થાય એમ કરે. એક વાર વસ્તુ-વિચારણા સત્સ્વરૂપ થયે, પરને પર તરીકે જોળખી સ્વનો સ્વીકાર થયે ત્યારે આનંદ થયે, આપનું આનંદ નામ સાદૈક અને સાચુ થયે, અને મારા ઘટમાં સમાર્પ રહેલો ભાવ જહાર આવશે, જોટલે હું પલ્લુ કરતી લીકાનો બાપ બહાર જાન હમાં લય પામીશ. એ વખતના આનંદનું વલ્લન હેમચંદ્રાચાર્યે કહ્યું છે તે મહાધી વાચનું છે. પલ્લુ હવે તો મારામાં જ તે ભાવ પ્રગટ કરે અને મને જ્ઞાનત આનંદમાં લેળવી દે. (૪)

આ પદના વિવેચનમાં મલ્લો વિસ્તાર થયો છે તેથી પૂર્ણાહુતિનું વિવેચન કશ્વામાં આપ્યું નથી; તે સમજી વાચકે પોતાની મેળે ખારી લેવું (૧૦૫)

૫૬ એકસોછસુ

ભૂમિકા—આ પદ નવીન જાતનું છે. જે જુદી જાત પાડે છે. જેની કૃતિ સ બધામાં મલસેક સ્થે તેવું છે. તે પર યોગ્ય વિચારણા ઉપોદ્ધાતમાં થયે. પદનો ભાવ પૂજ મલ્લ આપે તેવો છે. આ પદમાં શુદ્ધ જિવતા પતિરેવ જિવતાને ઉદેશીને જાણુ જાન કરે છે. જિવતા જ્યારે વિભાવદશામાં હોય. ત્યારે જેની સરખામણી જમર સામે કરે છે જેની સ્વભાવદશામાં આવે તે તેના સચ્ચાત્વ ખર્મને અનુલક્ષીને તેને જ્ઞાનદમન અને પ્રભુ કહીને ઉદેશે છે. જિવતાના મુખમાં મૂકેલું આ પદ ભાવથી ભરેલું છે.

પાચ ઉદ્ધિગ્ના ત્રેવીશ વિવેચો છે. સ્પર્શેન્દ્રિયના આઠ વિવેચો—સુરુ લઘુ, મૃદુ, બરસટ, શીતલ, ઉષ્ણ, શિષ્ટ અને કુષ્ઠ. આ આઠ પ્રકારના સ્પર્શ હોય છે. રસેન્દ્રિયના પાચ વિવેચો છે—તીજો, કઠવો, કપાચલો, ખાટો અને મધુર. માણેન્દ્રિયના બે વિવેચો છે—મુગ્ધ અને દુર્મુગ્ધ. સંપર્કેન્દ્રિયના પાચ વિવેચો છે—વર્ણ, ધ્વજ, નીલ, પીત, સતો અને

શ્વેત, પ્રેતે ડિયના ત્રણ વિષયો—ભવશબ્દ, અભવમાથી જોડેલ શબ્દ અને ભવભવ
મિશ્રશબ્દ, આ પાંચ ઇન્દ્રિયના ત્રેવીશ વિષયોમાં પચસ આવે તેવા વિષયો સોઝવવા, ન
અમે તેવા વિષયોને દૂર કરવા અને એ પૌદ્ગલિક આનંદમાં મોજ માણવી એનું નામ
સમ્માર છે એનું નામ વિભાવ છે અને એનું નામ રણડપાટો છે.

આની માથે બનતની ખાસિયત વિચારીએ. એનું અવદીકન કરવાથી લગ્નારીકે એ
આખો વખત એક ફૂલ ઉપરથી બીજા ઉપર બેસે છે બીજેથી ત્રીજે બસ છે અને એ રીતે
ફૂલની અદર રહેલ મધ સૂઝવામાં કે એનેા નુકસ કરવામાં નાનદ માને છે, એની આસપાસ
સુભરવ કરી મૂકે છે અને રાત્રે ઢેખી ન સકે ત્યારે પ્રભાત પાવાની શઠ એઈને બેસી
રહે છે. પણ આખો વખત એનું મન ફૂલની કમિઓનું જ ધ્યાન કર્યા કરતું હોય છે
સમ્મારસિક થેતન પાંચે ઇન્દ્રિયના ત્રેવીશ વિષયમાં એ જ પ્રમાણે આસપાસ હોય છે.
ભમરાની જેમ પ્રાણી એક વિષય પૂરો કર્યો કે બીજામાં પસવાની તૈયારી કરતો જ હોય છે.
આવા જમરને ઉડેલીને આ પક્ષી ચક્રાવત કરી છે; તેને ભાવ આપણે હવે વિચારીએ—

ફિન તુન મયા ર ઉડાસી, મમરા ! ફિન

વંછ વેરી કારો, મુલ વરા પીરા, સજ કુલ્લનકા વાસી મમરા ! ફિન ?

અર્થ—અહો ભમરા ! તું કયા સુવને લઈને આ? જમગીન થઈ રહ્યો છે? તારી
તો કાળી પાંખો છે અને સુખડુ વાડુ પીગુ છે અને તું ક્યા ફૂલોમાં ફરવાયો છે (તે
છતાં આજ તું કિલગીર કેમ થયો છે?) (૧)

વિવેચન—ભાગી ભમર ! તું તો આખો વખત સુભરવ કરતો એક ફૂલથી બીજા પર
અને બીજાથી ત્રીજા પર જોડવા કરે છે તારી બે કાળી પાંખો છે અને વાડુ સુખ પીગુ છે
અને તું જ્યાં ફૂલનો વસવાયો છે આવા લહેરી ભમરા ! તું આજે જમગીન કેમ થેવાયો છે ?
તારે માથે આજે શું અજવઠ બાળી કે તું આજે ગિલ થઈ ગયો છે ? બે પાંખો રાત્રેનો
જવાવે છે. રાત્ર અને દેવ એ મોહરાબ્દના પુત્રો છે અનુક્રમે નામે રાત્રેસરી અને દેવ
જલેન્દ્ર છે મોહરાબ્દનું આજુ રાજ્ય આ જલે છેકાણે જલાવે છે. રાત્રેસરીને મૂક્યા
નામની ભાર્યા છે હિરાજ, રમેલરાજ અને વિષયરાજ એના ખાસ મિત્રો છે. અને એ રાજ્ય
ચિત્તનો રાજ્ય હોઈ ચિત્તવૃત્તિનો કબજો કરી ઈઠિલ છે. દેવજલેન્દ્ર નાનો છકેલ વામલ
ચિત્તનો સલ્લ છે અવિવેકિતા ભાથાનો પતિ છે અને ચિત્તવૃત્તિનગરીમાં અપાસનવાર આવે
છે. આ રાત્ર-દેવની તારી બજ પાંખો આખો વખત ફેરવવા કરે છે અને તેમ વને આજ
સુધી આનંદ અપવો હતો. આજે આમ કેમ ? અને તારુ સુખ પીગુ છે તેને આખારે તું
ફૂલમાંથી રત લેતો હતો. આજે વને કેમ કટાણો આવ્યો ? શું મનોવિકાસની લપ આડી

સમ્માર—ફિન = ક્યા. તુન = સુખ, વિષય. વાસી = વસો. કુલ્લનકા = જમગીન, ગિલ, રસમી,
નિલ તરુ બળીસિયાઓ. પજ = પાંખ. પીરા = પીગા. સજ = સર્વ સમ્પન્ન. ફૂલ-પિ = ફૂલનો, પુપ્પોનો
વસ્ત્રી = રહેઘરો.

લાગી? મું રાજદેવના સપાટાના આખરી પરિણામે ભલકર લાગ્યા? મું કપાય અને નેકલાગની તુચ્છતા સમજાવી? પ્રાણી ગમે તેટલા વિષયો સેવે, એમાં એને ખરવા થતો નથી જેમ લોકોને ભોલ નથી, તેમ ઈશ્વરના લોકો લોકગર્વાઈ રહ્યા અને જ્યાં નમય મળ્યો કે પાછા તે લોકગર્વા મન થયા કરે છે તેને બદલે આજે તારાનાં ઉદાસીનતા કેમ? શા માટે? ક્યાં ગુણે? (૧)

સષ કસિયનકો રસ તુમ લીના, સો ક્યૂં જાય નિરાસી મમરા! કિનં ૨
અર્થ—તે તો બધી કળિઓનો રસ લીધો છે, એવો તું આજે તદ્દન હતાશ કેમ થઈ ગયો છે? (૨)

વિવેચન—ફરક પ્રાણીને કોઈ કોઈ વાર જીવનમાં આવવા પ્રસંગો બને છે. તેને સેવના ફરી વાર પૂછે છે કે મારા સેવનરાજ! તમે તો બધા ફૂલોનો રસ લીધો, તમારી પુરૂષશાનદી વૃત્તિને ખૂબ પોષી અને તે મારે ખૂબ કાલ્પાકૃષ્ટ્યા અને આજે તમે તદ્દન નિરાશ થઈને કેમ બેસી ગયા છો?—સેવનને આ પ્રશ્ન બહુ સ્વાભાવિક છે. આ સિધ્ધિની પાછળ ત્રણ કારણો શ્રીમાન હરિભક્તસૂરિ દશમા વૈરાગ્ય અષ્ટકમાં બતાવે છે કે પ્રતિભિંત, પ્રોક્તમિત અને જ્ઞાનમિત વૈરાગ્ય.

(૧) પ્રતિવિચારથી વિષયો તરફ અભિધાન, બેરી કે ઊંઘથી મરી લાપ અને ઉદેગ થવા જે વૈરાગ્ય ધાવ તે વિપાદ અને દીનતાથી પૂણ સ્થિતિ બ્યવહારમાં વૈરાગ્યરૂપે દેખાય, પણ બરી રીતે એ આર્તમાન જ છે. પૈસા જોઈ બેને, તેવા પ્રસંગોએ, અથવા અધિ વખતે કે સ્મરણમાં જે વૃત્તિ થઈ આવે તે આ પ્રતિભિંત વૈરાગ્યની કક્ષામાં આવે છે.

(૨) સંસારને એકાત નિત્ય માનીને અથવા એકાત ક્ષણિક માનીને અથવા માત્ર અસત્યની નાન્યતા ખારીને અજ્ઞાનજન્ય નિમિત્તથી અથવા સંસારની નસારતા જોવાથી? વૈરાગ્ય ધાવ તે અજ્ઞાન પર સ્થાયેટો હોવાથી પ્રોક્તમિત વૈરાગ્ય કહેવાય છે ત્યાર જીવન મારગમાં હોય અને નિત્યીત ઈશ્વરવાળા હોય, પણ એના પાયામાં અજ્ઞાન હોય તો એ વૈરાગ્ય ના કક્ષામાં આવે છે.

(૩) જ્ઞાનમિત વૈરાગ્યમાં આજુબાજુની તપાસ, વિચારણા, વસ્તુસ્વરૂપનું જ્ઞાન અને અન્યના રખડપટાનાં મૂલ્ય કારણોનું સ્પષ્ટ જ્ઞાન હોય અને સંસારત્યાગની ભાવના ધાવ તે નિવૃત્તિને જ્ઞાનમિત વૈરાગ્ય કહેવામાં આવે છે.

સેવના પતિદેવને પૂછે છે કે આજે તમે નિરાશ દેખાઓ છો તેની પાછળ મું ક્યાં છે? તમને આજે વસ્તુસ્થિતિ સમજાવી છે કે માત્ર ઉપર ઉપરના કારણથી વિરાગવાન

સમ્યક્—કમિનિતી = વનર ખામેલી રૂબો લીનો = લીધો સા = લેથી, તે (૨). નિરસી = અપા-રિત, અપાછત.

વળ્યા છે ? નિરાશામય સ્થિતિથી તમે છેલ્લાર્ધ જતા નહિ. એવા સમયાનવેસમ ટાલ્ય નથી. પાછી પુરજગાન શીપણની ભાવના બનશે કે તમે હતા ત્યાના ત્યા થઈ જશો, અને કદાચ નિષ્વસપદ્મ પ્રાપ્ત કરી બેસશો તો થોડા પાછા પણ હકી બેસશો. એવું હોય તો ચેતને વસ્તુસ્વરૂપ સમજી પુરજગનો હેમલાલ વિચારી, પર્યાયભાવમા રહેતો, પદ્મનથાવ નિષ્વારી અતરથી વિરાજ આણુરો તો જ તે સ્વામી ટકશે અને અનતકાળ પર્વત ચાલે તેવો આનંદ આવશે. બાકી તમે મને બહુ મૂકવો છે, અને વારવાર અથા નિરાશનો દેખાવ કરી પાછા સત્તાર તરફ ચાલ્યા ગયા છે અને મને મૂકવતા ગયા છે—સુતુકિ, સદ્ધિધારણા, સુમતિ, ચેતના આવી રીતે પતિદેવને જરા સન્મુખ થતાં દેખીને પૂછે છે. એવા પૂછવામાં કટાક્ષ નથી, પણ ભૂતકાળના કદાચ અનુભવોને અથે થઈ આવેલી એની સ્વાભાવિક મનોબળ છે (૨)

‘માર્ગદર્શન’ પ્રશ્ન તમારે મિલનકુ, નાવ કરવત સ્વૃં કાસી મમરા ! કિનં ૩

અર્થ—મારા ચેતનશાજ ! મારા આનંદન પ્રપુ ! તમને મળવા માટે હવે તો કારીએ જઈને કરવત મુકાવવું—એટલી હદ સુધી કરવા તેવાર હું. (૩)

વિવેચન—એ ચેતનશાની અનવ, આનંદમય આદ્ય દશાને ચાલ કરીને આપ પત્નીને થોડે તેવા સ્વરૂપે છેલ્લે કહે છે કે હું તમારા ઉદાની પગલાથી તો લલચાઈ બેઠું તેમ નથી, પણ મારે મનથી આપને મળવાની ખૂબ તીવ્ર ઇચ્છા છે અને તો એમ થવા જ કરે છે કે આ મારા વિરહકાળ ક્યારે છૂટે ? તમે જરા ઉદામી દેખાઓ કે વિષમસેવનમા ઓછા થયો કે થયો ત્યાજ કરવા નિરાશ દેખાઓ તેથી મને તમારા મિત્રાપત્ની આશા થતી નથી. હું તો તમારા માથની પ્રતીક્ષા કર્યા જ કરું છું કે મારા દેવ ક્યારે મારે મંદિરે પધારે અને આ શીષ કાળની વિરહબળા મટાડે ! મેં તમારે માટે વલોપાત કરવામાં બાકી રાખી નથી, પણ તમે તો બોમી જામયા; તમારે તો એક દૂલેથી જીવી જીવે બેઠવું છે આ આપની ઘરની આને કદી ચાલ કરવી નથી, મારા વિલાપ પર રવા કરવી નથી ! આજે તમે દૂલ પર બેસવામા ઉદાત્ત દેખાઓ છો તેથી હું કાઈ લેવાઈ જઈ તેમ નથી. એવા ઉદામ્યાઓ તો તમે અનેક વાર કર્યા છે. હવે હું તો ખરેખર કટાગ્રી છું, પણ મારી પ્રીતિ તો જોતી એ જ છે. હવ તા મને એમ થાય છે કે કારીએ જઈને કરવત મુકાવું ત્યા જઈ માગણી કરું કે મારા પતિ મને વરા થાય તેવું જલ્દ જાતી આવે. ૧૬ થકર અને પ્રયત્ન પ્રયોગને પરિણામે ધારણા મૂકત થાય છે પણ એમાં જ્યારે પ્રાગ્ની કરી બેસે છે ત્યારે અથા ઉદામ્યા થાય છે. કારીએ જઈને કરવત મુકાવવું ત્રિસાર જઈ ભેરવજપ આવો અથા નિરાશાન કરી તેમાં દુખી મરવાની પ્રાચીન માન્યતા હતી એમ કરવી જમતે—આપણાત કરવી જમતે—૧૬ થકરપ કર્યો હોય તો તે વસ્તુ પડીના વસ્ત્રમા મને આપા અતિનિંદનીય વિચાર અને અધવિશ્વાસને પરિણામે અનેક પ્રાગ્નીઓ આમ

સામ્યાર્થ—નિમ્નકુ = મરવા મળે. છૂ = થઈ, તક પર્વત કરવી = જમવા.

હત્યા કરતા એ વ્યવહાર માન્યતાનું રૂપક કરતાં ચેતના પતિદેવને કહે છે કે હવે તો કાશી
જઈને કરવત મૂકવાનું કામ કરુ અને તેમ કરીને પણ તમને મળુ, તમારી પ્રીતિપાત્ર
થઈ, તમારી સહચારિણી થાઈ—એવું મનમાં થયા કરે છે (૩)

ઉપસ હાર—ચેતનદેવને જમર નામે સંબોધવામાં બહુ ઉચ્ચ આશય જણાય છે
એ જમર સંસારરાત્રી દોષ ત્યારે વિવચ ઉપર હસ્તર કરે છે અને એ જ ચેતન જ્યારે
વિરાગી થાય છે ત્યારે અનુભવના મોઝા ઉપર બેસીક કરે છે એટલે લામશને નિરાસ અને
ઉદાસી અનેલા દેખવાની તક હઈ સુખદિ અદરમી બેર કરી કઢી બતાવે છે કે તમે વિવચથી
તૃપ્ત થયા નથી, પણ આવા હવાયા થઈ ગયા છે તો તમને જણાવું કે આમ નકામા નિબળ ન
બની બેસે, તમારી ભાઈ તમને મળવા આવતુર બેઠી છે અને તમારી પાસે આખો વખત
હાજર સ્થેના માટે જુએ તેવો સોત્ર આપવા તરફ છે.

કાશીએ જઈ કરવત મુકવનારને જ એ આદિનામ પ્રભુના સ્તવનમાં શ્રી આનંદવનજી
મહાદેવે કહ્યું છે કે પતિ પાછત્ર સવી થયા માટે કાશીની ચિંતા પર આંધે બળનાર સીને એ
પતિ જ પરભવમાં મળે એવું કાઈ નથી એ મેળો નવિ કહિયે સભવે રે—આવા
બાળમરણથી કાઈ મેળો થાય નહિ, કારણ કે મેળો કામ ન થાય—એટલે અનેક પ્રકારે
અપેક્ષાતા એવા અજ્ઞાન મેળાપને ઉત્તેજન આપવાની આ કાશીના કરવતનાં ચાવનેા સ્વીકાર
નથી; માત્ર રૂપકરૂપે પ્રચલિત માન્યતાનું સૂચન કર્યું છે એનો આશય મને તેટલા સોને
સાનપૂર્વકનો વૈરાગ્ય પ્રાપ્ત કરી આત્મેકમ સાધવાની પ્રેરણા છે.

આ પદની કૃતિ એવા તેના ચૈદી નવન પ્રકારની લાગે છે તેમાં સીધા ઉપદેશ છે
કાશીની ભલક ઉપર વધારે પડતો ભાર દેખાય છે અને કાશીના કરવતની ચાવ વનર
મેળે દામદ કરવા જતા આડકતરી રીતે એ અતિ ગુપ્ત પ્રધાનો સ્વીકાર થઈ જતા દોષાની
ચાવ અનંદવન જેવા ત્રિદ શોની કરે નહિ, એટલે આશુતિનું કવૃત્વ ચકારપદ છે પણ
એનો આવર આશય પ્રેરક દોષ તિચારણીય છે

ચેતન ઉદાસી થયા છે તેટલામાં ચેતના છતરાઈ બમ તેન નથી. કયા ગુણ ઉદાસ
થયા છે એ એની આખી પુષ્કાનો આશય છે. આની પશ્ચાદ્ધમિમા સદ્ગુણ દોષ તો જ
તેનું મૂલ્ય છે. આ આખુ પદ ચેતના બેઠલી દોષ તો તેનો એક ભાગ એવો પદુ રુરે
છ કે ચેતના જમરના સુખરવના યજ્ઞિક નટકાવમાં તણ થતી નથી. પદ્મા ચાર ખાઈ
ખાઈને અકલ્પિયા થઈ જતા ખાવા તરફ કદાળો આવે છે એમ એની ભનશને કાઈ
ચાર વિવચમેળથી કદાળા આવે, એથી જ્યાં પણ આનંદ પામવા જેવું નથી. આનંદમિતન
તો અત્ર સીજ છે. એમાં પૂજ તેવારી બેઈએ એના ત્યાનદષ્ટિને ત્યાગ બેઈએ એમાં
ચિરેકાચિવારણા બેઈએ. એમાં સમન્વયપૂર્વકનો યથય બેઈએ. અને એમાં અનરત
ગનગા, અને દેવ-ઉપદેવના રૂપક વિભાવ બેઈએ. લામશના ઉદાસીના ભાવથી ચેતના

લેવાઈ બધ તેમ નથી; એને તો ખરો ત્યાગ બોધ છે, એટલે એ તો જમરાને પૂછે છે કે રેવાનુપ્રિય! તું કયા સુણે અને શા કારણે ઉઠાસ ઘઈ બેઠો અત્યારની બાહ્ય આનંદાવતી સ્થિતિમાં આનંદવનના મિલનને ખવડાસ નથી. એને માટે તો કાચીનું કંચવ સુખવતું પડે અત્યારની સ્થિતિમાં મહાન પ્રત્યવર કરવો પડે અને તેમ થાય ત્યારે મિલન થાય કાચીનું કંચવ ઉત્પ્રેક્ષા છે એ વર્તમાન પરિસ્થિતિમાં મહાન પલટો માટે છે આ આનંદ આ પદનો હોય એમ અને ભાસમાન થાય છે અને એ દષ્ટિએ વિચારી એવા વિસ્તૃતિ છે આપુ પદ વિચારણીય છે અને છેલ્લી ગાથા ખાસ વિચારણીય છે (૧૬) :-

૫૬ ઐકસોસાતસુ

શુભિકા—આ પદ શ્રી શ્રીમતી માણેકની શોધી આવૃત્તિ (આનંદજન બહેતેરી)માં ૧ ગાથા પદ તરીકે આપ્યું છે. ૫ ગણીરવિજયજીએ એનો અર્થ કર્યો નથી, કારણ કે એમની પાસે બહેતેરીની જે નકલ રાખવામાં આવી હતી તે આવૃત્તિમાં આ પદ સુધિત થયેલ નહેતું, તેમાં ૧ ૫ પદ હતાં અને વૈરાગ્ય બિટાવાળા પદથી એની પૂર્ણાકૃતિ થતી હતી. નીચે અર્થ બેસાડવા પ્રયત્ન કર્યો છે તેની જવાબદારી જનુ અંદો મારી પુતાની છે. આત્મા-ચેતનજાજ ઉન્નત સ્થાન પામતો બધ ત્યારે એનામાં વિદ્યસ વધતો જાય છે અને વિદ્યાસમાનનું પણ એવું છે કે એ એક વાર વધવા માટે ત્યારે કૂચે ને કૂચે એમાં પ્રગતિ થતી જાય છે. મિથ્યાત્વમાથી સન્મથત્ય થતાં અનેક જાણે વધી જાય છે અને વધી વાર સુલુપ્રવૃત્તિમાં એક એક પગથિએ જડતાં હાથે-હાથે જાણે થઈ જાય છે. પણ એક વાર સ્તેષા કાચમાં આવી ગયો ત્યાર પછી પ્રગતિ જારે એસથી આગળ થપે છે અને માટે એક કાચબો જ બસ થયો. સાતમાં સુલુકાણીથી તેરમાં સુધી પહોંચતાં પ્રાણીને માત્ર બે પદોને કાળ જાય છે—એકે સુલુની નજરે એવા એ જાણે સુલુસ્થાન વધે દેવો. પ્રાણી અવર છે પ્રાણી પાચાર્ધ. અર્ધનીચે જિવસ્તો જાય ત્યારે એમ એ તરન મિથ્યાત્વદશા સુધી પહોંચાઈ જાય છે તેમ જ અત્યારે એની પ્રગતિ થવા માટે છે ત્યારે એ જૂન એસથી આગળ પણ થપે છે. માર્ગનુશારીના સુલોથી એ ત્યાગમાર્ગે જાયે, દ્રવ્ય શાવક લાગ શાવક દ્રવ્ય સાધુ, શાવ સાધુ અને પછી તો કથાવત્યાગ સુપકમેલો, હર્મ-શુદ્ધિ આનંદ પાવાળો અને શૈલેશીકરણ—એમાં ઉત્તરોત્તર પ્રગતિ કરતો જાય છે અને મન પર વિજય મેળવી એ જસાધારણ વીર હોસની આગળ થપે જાય છે આવા પ્રગત થતા ચેતનસમને વેરોને આ પદ જમાલેલું છે. વાત એ છે કે એક વાર પ્રાણી સ્તેષા જાણે થઈ ગયો, એની કમની પ્રથિયો લોક અર્ધ ગયો, પછી એની પ્રગતિ થવા કરે છે.

પ્રગત કરનારની ગહન જોડાવપદી જરૂર હોય છે કેટલાક પ્રાણીઓ કીડીને કેએ પીડે પીડે આગળ વધે છે અને એક એક સ્થાનમાં થયો લાંબો કાળ કાઢે છે અને

કેઈ દોષ પ્રાણી તે પ્રાણીને જોઈએ તેની જાણ વધે જાય છે. કેટલાક પ્રાણી
જમવા પાછા પચી જાય છે અને વળી પ્રથમ પચેલાં જાણી પ્રથમ કસી ફરીવાર શેલી
પડે છે. પણ એક વાર એકઠો નોખાઈ ગયો, અધિનો લોક થઈ ગયો, તે પછી અદર
થયેલો પ્રાણી જલો નથી. અતિ જોઈએલાં જોઈ શકે છે અને થઈ પણ જાય છે પણ
જોનાં જાતે નિસ્વાર જરૂર થવાને એ ઓછા થઈ ગયું જાયું, આવા મથિલો થઈ
જાયેલાં પ્રાણીની જાણ પડ્યા વાત છે. બ્યક્તિલોકે તરતમતા અને વિવિધતા જરૂર શક્ય છે.
જલુ અતિની મહત્તા-શીલતાને જાણ કરતા તેની પરિસ્થિતિ આ પડ્યા વણવી તેની
જાણતાએ જોઈ શકે છે.

જ્યારે પ્રાણી જ્ઞાન અને ક્રિયાનો મેળ મળે જ્યારે જોને જ્ઞાનપૂર્વકની ક્રિયામાં રમ
શક્ય, જ્યારે જ્ઞાન વજરની ક્રિયામાં જોને અપત્ત લાગે, જ્યારે ક્રિયા વગરના જ્ઞાનમાં જોને
વસ્તુ લાગે, જ્યારે ક્રિયામાં જોના સ્થાને મુદ્દામાં રથાન જોના તરફથી આપવામાં આવે,
જ્યારે સમક્રિયા છમે સ્થાનક પર એકસરખી દુષ્ટિ, સર્વકલા અને ક્રિયાપરતા જોને પ્રાપ્ત
થાય, ત્યારે જોના (જીવનનો) વિકાસ હાલતો જાય છે એવે જાતે જોને જે જાણ થાય
છે તેનું જાણ વર્ધન કરવામાં આવ્યું છે.

વસત જલુ એ સર્વ જલુમાં જલુશબ્દ જોવાય છે. જોના આખી કુદરતનો જ્ઞાનક
અર્થનીય જોય છે એ વસત જલુ પર કવિઓ મુદ્દા જાતી થાય છે. એ વસત જલુમાં
જોની કુદરતની સ્થિતિ જાય છે તેવી જાણ જ્ઞાનવિદ્યાની-જીવનશાસ્ત્રની થાય છે, તે જાણ
જાતવવામાં આવી છે.

પ્રા

(અનુવચન)

તુમ જ્ઞાન વિદ્યા કૃતી વસત, મનમયુક્ત હી સુલસૌ વસત તુમ ૧

અર્થ—જે પ્રભુ! તમારા જ્ઞાનરૂપ વસતજલુ (હવે) કૃતી છે ખીલી છે અને તેથી
મનરૂપ જામર મુખે વસે છે. (જોવામાં રહે છે.) (૧)

વિવેચન—જ્ઞાનમય પ્રભુ! આપની વસત અત્યારે અશબર ખીલી છે એટલે
અશબરની જ્ઞાનની જામૃતિ થઈ છે માર્ગનો સમય જાણ થયો છે હર્ષનયોક્તનીજનો અંધ
કાર જોઈ નથી છે અજ્ઞાનની અપતા નાશ પામી છે. અને એક વાર અદર જ્ઞાનપ્રક
પ્રકટ થયા એટલે વસ્તુસ્વરૂપનું સાચું જ્ઞાન થાય છે પ્રત્યેક વસ્તુનો એકબીજા સાથે રો
અને કેટલો સબધ છે તેનો જ્ઞાન થાય છે અને વસ્તુને વસ્તુ તરીકે જોવાપાય છે. આવા

સાખ્યાર્થ—તુમ = આપ, તમે. વિદ્યા = પ્રભુ (સંબોધન). વસત = હાલતુ-અર્થ પાછી જલુ, જલુશબ
ધી = ખીલી, વણી. મુદ્દા = જામરો. મુખમાં = મોં એ જાણના વિશિષ્ટો પ્રાપ્ત છે મુખે, મુખથી.

૧ જા જા ની જા ની નહીં જાણવિધી જ છે પ્રાર્થના દર્શાવેલા વિધિ પાળતા થવા નથી.

પ્રકાશની જ્ઞાનવસત ખીલે ત્યારે અનેશ આનંદ થાય છે તે જણાવવાની ભાષે જ જરૂર હોય. આનંદજનનું મહાશબ્દ અન્યથા આ દષ્ટિને દિવ્ય નયણુ કહે છે. એવા પ્રકાશના નયણને લઈને જે માત્રદર્શન થાય તે દિવ્ય કહેવાય છે અને તેની સંપૂર્ણ પ્રાપ્તિ તેા કેવલજ્ઞાન સાથે થાય છે. એની વિધારણા બીજા અસ્થિતનાથ લગવાનના સ્તવનમા વિસ્તારથી થોડાંસાં પોતે જ કરી છે અને આપણે તેને વધારાના નિચારશું. એ નયણની પ્રાપ્તિ થઈ નથી, પણ એ માર્ગે મમન શરૂ થયું છે તે વખતે અતર આત્મા કેવો અનુભવ કરે તેનું અત્ર વર્ણન છે. આ વર્ણન વિધારણા જ્ઞાનનકની હોર કેવી લાગે અને આનંદપદ હોય છે તેનો ખ્યાલ થશે. જ્ઞાન તેા જશ પ્રકાશ છે. એની નકત્તા અપૂર્વ છે. વસત જગતમાં લમચાનો તુલ્યર સામ્યો હોય તેા તેનો ખ્યાલ આવે. એ પોતાના પૂર્વવિહારથી માલતી ઉપરથી તુલાન પર અને ત્યાથી હમશ પર જુલન કરતો વ્યથ અને એના વિહારમા કેઈ વ્યતની અદક્ષત ન થાય; એવી રીતે જ્ઞાનવિશોની વસત ખીલે છે ત્યારે ચેતનશબ્દ સમજાવવાનના પ્રત્યક્ષેમાં અહીં-અહીં સમતાપૂર્વક થયું નિરકુશપણે જુલન કરે છે અને એકાંત નિબનંદ અનુભવે છે. એવે પ્રસંગે તત્ત્વી બાબ્યા કે છવ-અછવનો સજબ કે કર્મ અને ચેતનનો સજબ વિચારવામાં આવે, કે લોકારજન, લોકોત્તર રજનના પ્રભો પર સાપેક્ષ દષ્ટિએ વિચાર કરવામા આવે, કે સાધનધર્મોની સાધ્યતા પર જુલ જુલ દષ્ટિબિદુથી મૂંઝાકન કરવામા આવે, ત્યારે અહર જે આનંદ થાય છે, જે શાંતિ થાય છે જે સ્વરૂપાભાસ થાય છે તે અદ્ભુત છે અને અનુભવમય જ છે. આવી જાનવસત કે વિશેા વખારી ખીલી છે. તમારા સસર્ગે તમાસ સાધકની એવી જ રીતે ખીલે એવી સહજ ઇચ્છા નારામા બનત થઈ છે. એ સ્વરૂપાનંદનો ખ્યાલ કયું છું ત્યારે મધુકરનો મુખવાસ નજરે થઈ છે અને તેવી મારી દશા થાય એવો આદશ મારી સ મુખ ખડો થાય છે.

સાક્ષિત્વ અને સનીતરસિકોએ જગવિહાર વિનયવિહાર, જ્ઞાનવિહાર શબ્દો જરૂર બદલા કરો. બ્યારે અહરથી જાન માલતી હોય, તેવે વખતે ચેતનશબ્દ જે અધાર શાંતિ અનુભવ અને આતર જુલન થકવે તેને વિહાર કહેવામા આવે છે. ઉપાધ્યાય શ્રી થરોનિવચજીના એવા વિહારને જગવિહાર કહેવામાં આવે છે, ઉપાધ્યાય શ્રી વિનય વિચજીના એવા આતર આનંદને 'વિનયવિહાર' કહેવામા આવે છે; અને જ્ઞાનવિમલસૂરીના એવા સૈતવિહારને જ્ઞાનવિહાર કહેવામાં આવે છે. એવા પ્રકારના વિહારો જે કેઈ ચેતન કરે તે વખતે તે જ્ઞાનવિશેા થતો વ્યથ છે અને એની જ્ઞાનવસત વધારે ખીલતી વ્યથ છે. એ વખતે મનજમર જે મુખવાસમાં થશે છે તેનું અત્ર વર્ણન કયું છે. (૧)

દિન જદે મય પૈરાગમાન, મિષ્યામતિ રજનીકા પટાથ તુમં ૨

સંભાર્પ—દિન = દિવસ, (સત દાનનો સમય). જદે = મેલા, લાગા. પૈરાગમાન = રેશન (મે ખેડત અન મદે જુઓ પદ ૧ ૫ મુ). મિષ્યામતિ = કુપતિ, કુર્મતિ, શ્વાસ-ખરાજન વિરોધ વચ્ચેની મુદ્દિ. રજનીકા = રાત્રી (અધારનો સમય, નો). પટાથ = કપી થડ, નામ થડ

અર્થ—વૈરાગ્યભાવરૂપ દિવસ મોટો મોટો થવા લાગ્યો અને મિથ્યામતિ—દુર્મતિરૂપ સત્રી ધત્તી થતી આલી—નાની નાની થતી આલી. (૨)

વિવેચન—જ્ઞાનવસત્ત કૃત્તે ત્યારે બીજુ શુ શુ થાય તે પણ વિચારવા યોગ્ય છે. વસત્તજ્ઞના દિવસ ઉત્તરોત્તર મોટો થતો જાય છે અને સત્રી પ્રીતિ પ્રીતિ તેના પ્રમાણમાં નાની થતી જાય છે. મુદ્દરતની આ લીલા નજરે દેખાય છે, તેમ જ્યારે ચેતનનો વસત્તકાળ ખીલે ત્યારે વૈરાગ્યભાવ વધતો જાય છે. વધારે વધારે સ્થિર, શિષ્ટો અને પાકો થતો જાય છે. વૈરાગ્યભાવ નો કાર્કશ ખાલ આપણે ૧૦૫મા પદમાં કરી જ્યાં જ્યારે વૈરાગ્ય મેટા જ્યાં જેની વિચારણા કરતી વખતે જાણ નામ જે બેટાને આપ્યું અને જે બાપનું વર્ણન કર્યું ન જાય જે જાણ બતાવી જે વૈરાગ્યભાવ પ્રકટ કરવા વિચારિ કરી જે વૈરાગ્યમોટો તે વખતે તો માત્ર જ મો જ હતો, પણ ત્યાર બાદ જ્યારે ચેતનનો જ્ઞાનવસત્તકાળ ખીલે, ત્યારે જે વધતો જાય છે. આ વૈરાગ્ય, જેનું અત્ર વર્ણન કરવામાં આપ્યું છે તે જ્ઞાનચર્ચિત વૈરાગ્યની વાત છે જેમ ધ્યાનમાં રાખવું જેમાં મોટા કે દુઃખ અર્થિત વૈરાગ્યને સ્થાન નથી. વૈરાગ્યભાવ જેમ જેમ વધતો જાય તેમ તેમ ચેતનની આખી અવકાશ દુષ્ટિમર્ચાદમાં મોટો ફેરફાર થઈ જાય છે જેને જે પાતાનાં માનતો તેનો અને પાતાનો ખરા સબધ તેના જાણવામાં આવે છે અને મુંદર પરિચામપૂર્વક સાચી આધ્યાત્મિકતા અદર જામતી જાય છે જેમાં પછી ઉપર ઉપરના અવકાશને કે બાહ્ય ઉપકારને સ્થાન રહેતું નથી. વૈરાગ્યભાવની તો ખરેખર અગ્રિહારી છે! જે થાય એટલે પ્રાણીને જીવનપણી થઈ જાય છે આમાં બાહ્યભાગ કે હજારે સ્થાન નથી. સાચો વૈરાગ્ય થયે એટલે પછી સીધી પ્રગતિ થતી જાય છે પરિસ્થિતિ પડતો ખાઈ જાય છે અને જ્ઞાન અને હોરની જમાવટ થતી જાય છે. જ્ઞાનવસત્તમાં આ રીતે દિવસ મોટો મોટો થતો જાય છે અને ખોટી બુદ્ધિરૂપ શત હતી તે નાની નાની થવા માંડી. મિથ્યામતિવાળા વરુન અલગ કે ભોલો હોય છે જેમ સનજવાનું નથી, પણ તેઓને અભ્યગ્જ્ઞાન ન હોવાથી તેમનામાં જ્યારે અભ્યવસ્થા જામેલી હોય છે અને યોગ દેખીતા લાભમાં જ્યારે તેઓ પરમ સાધ્યને બીચરી જઈ જાયે માગે જિતરી જવા હોય છે આવા પ્રકારની મિથ્યામતિ જે ખરેખર સત્રી જ છે જેમાં અંધકારની પ્રચુરતા જ હોય છે અને જેમાં અધાસમાં ફાળું જ માસ્વાનાં રહે છે. જ્યારે જ્ઞાનવસત્ત ખીલે છે ત્યારે સાચી બુદ્ધિ જામતી જાય છે જ માસ્વાનાં હુડી જાય છે અને અદરથી સાચા નિષ્ક્રય થાય છે. અને પછી તો સમજિતનાં જગ્ય જૂલો પ્રાપ્ત થાય છે, જેનો વિકાસ વધતો જાય છે અને વૈરાગ્યભાવ સાથે અભ્યગ્જ્ઞાન વધતાં ત્યાર, સબધ અને અહિંસાની જ્યોતિ આગળ વધતી જાય છે. (૨)

વડુ પૂડી પડી મુરુચિ પલ્લ, મ્પાતા જન સમતા સંગ કમ દુમ. ૩

પાતાતર—હલી-રેલી. નાના-ઘાલા.

સપ્તાર્થ—મુડુ = ખુદ. પૂડી હલી = વધી અને જગતી થઈ મુરુચિ = પ્રેમ, જારી ખખડા, સારો ભાવ. પલ્લ = જાળ, જાળી તે પધરાતી અથવા જામે મળતી નથી જનપતિ. નાનામઘાલા, ઘાને પાત, અનુસાર. સંગ = સાથે, સોજા. દેમ = કરે છે.

અર્થ—(એ ચતુરાશ્રમા) મુનિશિષ્ય વેદથી જૂન તમી અને જ્ઞાવતી થઈ અને એમાં બલુમ્બર પુરુષો નમતા (શ્રી)ના સંગ કરતા રહ્યાં (૩)

વિવેચન—વસતચતુર્થા આખી વનસ્પતી ફાલે-ફૂલે છે; તે વખતે વેદથીએ સૌથી વધારે ખીંચે છે જેમ વેદ વસતચતુર્થા ફાલે-ફૂલે અને ફૂલે છે તેમ જ મુનિશિષ્ય વેદથી જ્ઞાનવિનુના પ્રતાપે તેના વસતકાળના ફાલે-ફૂલે છે આ પ્રમાણે હકીકત હોઈ મુનિ એ યી વસ્તુ છે તે જાણ્યા હોઈએ. ખમ તરફ ચારી મુનિ એટલે મુનિ એ કેવા નોકારની હોય તેને અંગે ચાસકારે ત્રણ લિંગ (ચિહ્નો) બતાવ્યાં છે

(અ) સુતચાલિલાપ—ખમ સાંજગવામાં પ્રીતિ સાકર અને ફાલમાં ત્રીમય હાથે તે કલ્પા વધારે મધુરતા ખમ અવલુમાં લાગે. મુવાન વય હોય, સમાનખમીં ફાળની ત્રી હોય, પરસ્પર પ્રેમ હોય, તને કિંચ મધુર આનંદ સાંજગવામાં જેમલો આનંદ થાય તેથી વધારે રસ ખમ અવલુમાં થાય એ મુનિનું પ્રથમ ચિહ્ન છે

(આ) ખમ તરફ એની ઇચ્છા અતિ વિચિત્ર હોય માણસ બૂખ્યો હોય આર કિંવસથી આતને અને ઘંતને વૈર મનુ હોય, તેવો માણસ સોજન મેગવવાની જેવી ઇચ્છા કરે તેવી તીવ ઇચ્છા ખમ તરફ થાય કરે એ મુનિનું બીજું ચિહ્ન બલુવું

(ઇ) એ મુનિવાન જીવડો જે કે મુનુની વૈખ્યાવચ્ચ એટલી આકર્ષીતે અને અત્યુવક કરે કે જ્યારે જ્યારે એને તક મળે ત્યારે ત્યારે વગર અપ્રસન્ન કે વગર વિદ્યોતિ બીજા કામ છાડી એની આસનાવાસના કરવામાં આંધારી બાજ

આવાં ચિહ્નોથી પ્રાણીમાં ખમ મુનિ બની છે અને બની છે કે નહિ તેના નિયમ ધામ એવા પ્રકારની મુનિશિષ્ય વેદથી ઉચ્ચેષ્ઠ વધારે વધારે ફાલવી બધા આ પ્રમાણે જ્ઞાનવિનુની વસત ફાલવી બધા મુનિ અને સદૃશ્ય એક જ બીજા છે અને એ વસત ફાલે ત્યારે જ્ઞાનવિનુ-જ્ઞાનવાન ચતુર્થ-નમતા આજે વધારે વધારે સમતિ કરતો બધા, એને મુખભાવમાં વધારે વધારે રસ પડે, અને એને એકમુરખી શાંતિ પ્રાપ્ત થાય નમતામાં મન-વનન-કિયાનો પરસ્પર પ્રેમ લેશે, અને ઉદ્દેશ, કલ્પના કે અભ્યવસથાનો અત આવી બધા અકરની સમગ્ર વગર પ્રાણી નમે તેટલી બાહ્ય કિંચ કરે, પણ તેની બુધિમાની મુદ્ધિ ધ્યેયક ન હોવાને કારણે એ કલ્પસાધની બુધિ ઉપર લીપણ કરવા જેવું થાય છે અને એના મન પ્રમાણની નિમ્નજતા પ્રકટ દેખાય છે, એટલે જ્યારે જ્ઞાનવસત ખીંચે ત્યારે એક એવા પ્રકારની નમતા અકર બમતી બાય છ કે એનો અગ્રેયો બાહ્યકાર જ ફરી બધા છે એની મુન્યથી લિખા મોટો ફેરફાર થઈ બધા છે એના વિચાર અને વર્તનમાં મરખાઈ આવી બધા છે અન અગ્રેય અને ત્રાપ્તદશન તરફનું એનું પ્રમાણ નજરે પડે છે આ સવ જ્ઞાનવસતનો ખિડવણું પરીજ્ઞાન છે (૩)

જાનત કાની પિઠ મધુર રૂપ, મુર નર વધુ 'જાનંદણ' સ્વરૂપ તુમ ૦ ૪

અર્થ—બાની—ભાષારૂપ કૈવલ અથવા કૈવલરૂપ ભાષા મનોરંજક સ્વરૂપને ખારણ કરે છે અને રેવ, મનુષ્ય તથા તિર્થંકા સાથે આનંદમયરૂપ રૂપ ખારણ કરી રહ્યા છે : આવી તમારી નાનવસત ખીલી છે (૪)

વિવેચન—વસતવસતુમાં કૈવલને સ્વર અતિ મધુર આકાર ખારણ કરે છે. એ સ્વરમાં આનંદ છે શાંતિ છે અને ગેયતા છે વિશેષ તપાસને પરિણામે મધુર પડયું છે કે આપણે કૈવલને શ્રી કૃષ્ણીએ હીએ, પણ જેના સૂત્રની આપણે પ્રશંસા કરીએ હીએ તે કૈવલ શ્રી—નારી નથી, પણ તે કૈવલ વ્યવસ્થા નર છે અને એ નરને સુર જગદમાં જૂળ શાંતિ આપે છે અને નીરવ જગદને બદલું કરે છે આ કૈવલના નરને કવિએ પિઠ ને નામે જોગણે છે. પિઠ એટલે નર-કૈવલ સમજવેલ બાની એટલે ભાષા, વાણી, ચેતનશક્તિ વસત બરાબર ખીલી ત્યારે વાણીરૂપ કૈવલ મધુર રૂપને બરાબર બાણ છે, કારણ કે રેશમભાવ વધવા માટે, મિથ્યાબુદ્ધિ ઘટી જાય અને સિદ્ધિની સફળતા વધે અને જ્ઞાની માણસ સમતા સાથે સમતિ કરવા માટે એટલે ભાષા મધુર રૂપને બરાબર બાણી અથવા એ તે વસતવિકાસનું જનિવાર્ધ પરિણામ છે

અને આવે વસતકાળ બને ત્યારે રેવ મનુષ્ય કે તિર્થંકા આનંદસ્વરૂપ ખારણ કરે છે સાર્વજનિક જોડવાનો સાક્ષાત્કાર થાય છે અને અનંત જ્ઞાનમાં સર્વના ત્રેષ તત્ત્વે સમાવેશ થઈ જાય છે ચેતનની આ સ્વરૂપજોડવા અને અનંતઆનંદમયરૂપ બરાબર બાણ થાય અને જીવવામાં આવે ત્યારે નાનવિભુની વસત બરાબર ખીલી છે એમ સમજવું (૪)

ઉપસહાર—આ આખા પદમાં મધ્યવર્તી વિચારણા મુગ્ધિ-વેદ્યની છે એના કેદ સ્થાને સફળતા છે એમાં ચેતનના અનંત ઉદયનોની પાછળ ભૂમિકા દર્શનમોહનીયના નાશની છે અને ચેતનને વિકાસ થવા માટે ત્યારે જોની અનેક દિશાએ પ્રગતિ થવા માટે તેનું અત્ર ધણું સૂક્ષ્મ પદ્ય ભાવવાહી મિત્ર રહ્યું કરવામાં આવ્યું છે કુન્નથી દર્શિને વિકાસ અને જ્ઞાનવિસ્તાર આવર (આભિષેક) વિકાસ જગતમાં તરફ જુલુ નકારના જ હોય છે, દુનિયાને બચવાર થન કુદુ બ કે બચવારના વધારામાં કેદિત થઈ જાય છે; બધારે આત્મ વિકાસ સાથે થાય ત્યારે તપશ્ચી વધારે અમત્તની વાત માનસિક ઉદયને બધ પ ત્યાં બધ છે અને જીવને બદલે મુજમાં વસવાનું થાય છે ચીતરામભાવ પ્રાપ્ત કરવાના અભ્યાસકાળમાં વિરામભાવની પ્રચુરતા થતી બધ છે કુલુદિ કે જોડી વિચારખાત પર કાજ આવતો બધ છે અને આવી કુમિ વધતી બધ છે તેમ જ નમના સાથે અબજની

પાઠાવર—જાન-બાની

શબ્દાર્થ—જાન=સોમે ૭ વિચાર છે ખારણ કરે છે બાની (બાનિ)=બોધો, વાણી, નીરા, અસ્તિ પિઠ=કૈવલ, પીઠ=ધૂક સાથે મધુર પાનનાનાકોનો રસ ગુર=દેવના પદ્ય=નિર્દેશ મધુર=મનોરંજક, મુલ

પારખ થતી જાય છે. આ આત્મવિકાસ કરવો એ સાચું જીવન છે જીવનની સફળતા છે. એવું વિસ્તારથી વર્ણન કરતા ઉપાધ્યાય શ્રીમદ્ધરમોદિજીજીએ એક પદમાં જણાવે છે કે “સમત્વ-રસના પાનમાં જ્યારે ચિદાનંદની મોજ અદરશી ચાલતી હોય છે ત્યારે તન અને મનની દુર્વિધા બાકી જાય છે, પોતાની સર્વ ઈનવાનો ઉઠે આવી જાય છે” અને પછી આગળ લખતા કહે છે કે “પ્રભુસુખના અનુભવરસની આગળ-સરખામણીમાં-બીજે રસ આવતો નથી” આવી અદ્ભુત રસકથા જ્યાં અદરશી ચાલે ત્યાં પછી આજ્ઞા આવેને સ્થાન જ શું હોય? ત્યાં તો જે આનંદનો સામ્રાટકાર થાય છે તે કોઈને દ્વિધા-ક્રમ્બો જાય તેમ નથી. આવી જ્ઞાનવસત કહે અને કહે એવી ભાવના સાચા ભાવુકની હોય છે.

આ પદના કનૂત સખથી વિચારણા કરવામાં આવશે. સાચા ભાવુકને તો એના ભાવ સાથે કામ છે. ક્યાંક એ તે હોય, તે કહીકત તેને મૂકવતી નથી. સાહિત્યની નજરે એ વાત કેટલાક અત્યંતની ગણે છે, તેમની જિજ્ઞાસાતૃષ્ણિને કામ આપે તેવી સામગ્રી પણ પૂરી પાડવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ, પણ તેમ કરવા જતા આવે પ્રક્રમભંગ થવા દેવા ન જોઈ. તેથી જો આનંદનંદ અને આનંદસ્વરૂપ માટે આનંદ સખ પર સામાન્ય વિવેચન વિચારના વિજ્ઞાસિ છે. આ અપૂર્વ આનંદ સ્વરૂપમાં ત મલતા થવી જો વિશુદ્ધ, વિશિષ્ટ નિબ્બનંદ છે અને એને પ્રાપ્ત કરવાના સર્વ પ્રયત્ન હોઈ અધ્યાત્મસંસ્કૃતિ તે પરમ સાધ્ય છે તે પ્રાપ્ત કરવા જ્ઞાનવસત કહે-કહે અને કહે તે માર્ગે આપણે પ્રવૃત્તિ કરીએ. (૧૭)

૫૬ ચેકસોઆક્રમ

ભૂમિકા—આ પદને ને એ ૫ જગતવિજયજીએ લખાવેલ નોટસમાં જણાવ્યું છે કે આ ૫૬ સુરસંક્રમ છે. એની કૃતિ રચના અને યોગ્ય એવાં જો આનંદનંદનું હોય તેમ જણાવતું નથી. એના ભાવાર્થ સુદર છે તેથી કૃતિ રચનાની ચર્ચા યોગ્ય સ્થાન પર મુલતવી રાખી અહીં માત્ર ભાવાર્થથીએ એનું સ્ફુટન વિચારી જઈએ. એ તેની કૃતિ ઉપર સંખ્યમ્ વિચારણા કરવામાં આવે તો તેમાંથી વિચારક હોય તે સ્વાસ્થ્ય સંકળી શકે છે. એ દષ્ટિ જ્યાંહમાં રાખી આપણે આ પદનો ભાવ સંક્ષેપમાં સમજી જવા પ્રયત્ન કરીએ.

દરેક મત કે સમદાયમાં જન્ય તત્ત્વસંચાળાની સોળત ન કરવા, તેના પરિચય ન લખાવવા અને તેના લખાઈ પદતા બ્યાવકારિક સંબંધમાં ન આવવા સૂચન કરેલ હોય છે. તેમાં કેઈ કેઈવાર બ્યાવકારિક જલ્મવૃત્તિ પણ હોય છે; એટલે કે પોતાના વાકાવાયો બીજા વાકામાં ચામ્બો ન જાય જો ઇચ્છા હોય. પણ જો ઉપસત એક બીજા વૃત્તિ પણ હોય છે. દરેક માણી પોતાને માટે ધર્મમાર્ગનો નિર્ણય કરી શકે તેટલા હોય.

જાન અને રહસ્યોધનનું મુરદેહ કાર્ય કરી શકે તેટલી આવડતવાળા હોતા નથી, અને ઘણી વાર બાહ્ય દેખાવ, વૃત્તિને આશ્રેય કરે તેવી ચર્ચા અને જહુધા વિતરણમાં ફસાઈ જનારા હોય છે. આવાં પ્રાણીને ઘેતવણી આપવા માટે પશુ આવે પ્રતિબંધ હોય છે. ઉદાહરણ તરીકે જુદાસાળી પ્રાણી ચર્ચા કરી સત્યોધનના પ્રયત્ન કરે તે એક વાત છે અને ઉપર ચોટિયા ચર્ચા કે વરણાદા, મહોત્સવ કે જન્મજુમા બટવાઈ બંધ બે બીજી વાત છે, અને આ મધ્યમ કક્ષાના પ્રવાહમાં પડેલા અને પકળેજાળે ભીત હોય તેના આધાર ભઈપેલા માફક વિગતસરનાં પડી જનારા પ્રાણી ઘણી ઘણી સંજ્ઞાના હોય છે તેને ઉદેશીને આવી વિચારધારાની રચના થઈ છે અને થાય છે.

પ્રાણીને આપારી મિત્રો મળે તો ત્યાં વેપારની વાતો જ ચાલે, અને છુગારી મળે ત્યાં છાપવાના જ દેહારા દેવાય. સોબતની અસર વર્તન-આચરણ ઉપર પડ્યા વગર રહેતી નથી. મોટે ભાગે સમાન શીલ અસન અને ધમવાળાની સોબત જ બંધે છે; અને તેથી સત્વિતિ પસંદ કરવામાં જૂન સભાજી રાખવી જરૂરી છે; અને એ સબંધી ચર્ચામાં એ ઘેતવણી આપવામાં આવી છે તેમાં સામગ્રિકતા સાથે જરૂરી સૂચનાના ભાવો પશુ હોય છે એ ધ્યાનમાં રાખવું. ધર્મમિત્ર પ્રાણીનો અધર્મ સાથે સંબંધ ટકી શકે નહિ, સત્ય બોલનારનો સંબંધ જૂઠું બોલનાર સાથે બંધે નહિ અને સાહુકાર અને ધોરનો મેળ ખાવ નહિ. અમુક પ્રાણી કેવો છે તે બહુવા માટે તેના મિત્રોને ઓગળીએ તો તેનું વર્તન બદલી-સમજી શકાય છે; એટલા માટે વધારે તારા અને આસ્તિશીલનો પરિચય કરવાની વારવાર સૂચના કરવામાં આવી છે.

પ્રાણી નિમિત્તવાસી છે; એ આકુબાકુબા સંયોગોને ઘણી વાર આધીન થઈ બંધ છે. સંયોગ પર આધારિત સોજવનાર જહુધો થોડા હોય છે નિમિત્તને આધીન થઈ જનારની સંજ્ઞા ઘણી છે અને પોતાની વિચારણા પર મદાર બાધી આપે જીવનપદ્ય યોજનાર અને અનુસરનાર જહુધો થોડા જ હોય છે. આ વસ્તુસ્થિતિ હોઈ પ્રાણી નકામી અધ્યાત્મિક કે માધ્યકૃતમાં ન પડી બાંધ તેટલા ખાતર તેને તેના સંયોગો મુશ્કેલ અને નમે તેવાની સત્વિતિમાં ન પડી જવાની સૂચના આ પદમાં કરી છે. તેમાં સામગ્રિક ભાવના કરતા પ્રાણીના દિલની દૃષ્ટિ સંવિશેષ હોય એમ સંબંધ ઉપરથી જણાય છે. આટલી પ્રસ્તાવના આ પદની વિચારણાને અંગે વિચારરુપિતા ખાતર કરી. મુરદાસ કે આનંદનમાં સામગ્રિકતા નહોતી એ તો એમની આમી વિચારધારાના અભ્યાસીને જણાવવાની ભાંએ જ જરૂર હોય. કબીરે ગાયુ રામ રટીમ, કૃષ્ણ કરીમ સમાન તો આનંદને ગાયુ રામ કહે, રહેમાન કહે કોડ, કાન કહે મહાદેવરી (૫૬ ૬૭૫) અને મુરદાસે હસ્તિક્રિયા પાણી જનવાને પાયા, ત્યાં સામગ્રિક ભાવના ન જ હોય. આ દૃષ્ટિએ આ ૫૬ વિચારી જઈએ.

તમ મન હરવિમુક્તનો સંગ

માફે સંગ કુલુદિ ઉપમત હે, પઢત મનનર્મ સંગ- મમ ૧

અર્થ—હે મન ! જે પ્રાણી હર (હરિ-કૃષ્ણ)થી ઉપરાંત કે વિમુખ હોય તેની સોખત છેડી દે. કારણ, જેની સોખતથી માઠી લુલિ ઉત્પત થાય છે અને ભજનમાં ભગ પડે છે (તેની સોખત કશી ન થટે.) (૧)

વિવેચન—આ પદમાં ઉપરેસ આપે છે કે હે મનહા ! તું જે પ્રાણી હરથી વિમુખ હોય તેના સંગ છેડી દે. હર શબ્દનો અર્થ તો શરૂ થાય છે અને સુસ્થાસનું આ પદ હોય તો હરિવિમુખન શબ્દ વધારે સુષોભ્ય લાગે. કારણ કે સુસ્થાસમાં હરિભક્તિ રસભસ થતી હોય છે જે પ્રાણી હરથી વિમુખ હોય, જે પ્રભુભક્તિના સમય કે સંસ્થિતના બનને નકામે મનવા હોય, તેવાની સોખત તું મૂઠી દે. તારે એ વાતુ ભવિષ્ય સુધારતું હોય તો હરિવિમુખ પ્રાણીને જોડાશે પણ તું જીવસેસ નહિ. એટલા માટે હર શબ્દ અહીં સાંકેતિક સમજવાનો છે. જેના જે આદર્ય હોય, જેના જે પૂજ્ય હોય, તેનાથી વિમુખ થયેલા, તેની વિનુદ વર્તન કરનાર અને તેનું કલહ બોલનારાનો સંગ ન કરવો. જેની સોખતથી કુલુદિ થાય, ભજવાનના ભજનમાં ભગ પડી ભય, શંકા ઢીલી પડે, જોવાની સોખત ન કરવી. અહંસક્રમા પદમાં સાધુસંપ્રતિનો મહિમા વિસ્તારથી આપે છે. અહીં તેની જોડી જાણૂની વાત કરી છે. બરાબ ભજવા પ્રતિફૂળ સોખતની કેવી અસર થાય તે પર મનનું લક્ષ્ય એથી તેના ઉપર પ્રતિભા મૂકવા અહીં પ્રેરણા છે. જે વિચિત્ર માણસની સોખતમાં પડી જવાય તો જે મનને ડાળી નાખે, મનમાં જે માન આપણા પૂજ્ય માટે હોય તેને જોડાવતું કરી દે અને તમે ભારે મોટા ભગવત થઈ જશો ! તમે વેવલાં છો— જાવા જાવા મેલાં ટોલાં આપી વાતને નભળી પાડી દે છે.

અને ભજન-સ્તવનનો મહિમા તો જોર છે. જીવજાનમાં ક્યારે જોડતા ભમે છે આપિ-ઉપાધિ ભૂટી જવાય છે અને જીવજાનની ખરી પિછાણ થાય છે. જોવા જીવ-જાન-ભજન-સ્તવનમાં જે સોખતથી જાગાણુ પડે, જે અનિર્વચનીય અતર આનંદના લાભ લેવાને જાહે પ્રાણી કુશલીમાં પડી જાય તેવા પ્રાણીની સંપત્તિ ૫૧૬૨વી. (૧)

પ્રાપ્તવર—હરિમુખનું સ્થાને હરમ મુખન તમ-તનિ સત-સત્તિ.

શબ્દાર્થ—તમ = છેડી દે, પડ, દૂર કર. હરિમુખના = ૧ પ્રાણી હરથી વિમુખ હોય, જે તેમની ઉપરાંત. અતો હમ, જે તેમાં માન્યો ન હોય, ૨ વિરોધી કે ઉત્પત્તિ હોય તેનો. સત = સોખત, સત્તિ પરિચય નો = તેના કુલુદિ = માઠી લુલિ, બરાબ લુલિ ઉપમત = થાય. અનન = હરિરસજન. ભગ = જોર.

૧ આ પદ અપેક્ષા બદોતિરીખ નથી, પણ પ્રાપ્ત છે. અને ૫ નીચીરિચ્છાએ જમાવેલ નોટમાં છે તેથી તેને ૧ ની સંખ્યા આપી અહીં ઘાન્ય કર્યું છે. -વિવેચનકાર.

કૌંસાઈ કાઠા કપૂર પુગાવત, યાન નાહાવત ગગા;

ચું પાપાવ પાપ નહિ મંદત, પીતો મયો નિર્વય;

‘આનંદપત્ન’ જે હે કાઠી કવલ, પવત ન રૂજો રંગ મગ ૩

અર્થ—કાગડાને બધાવા માટે કપૂર નાખવામાં આવે તેથી શું ? અને કૂતરો કાગડા જગા નદીમાં સ્નાન કરે તેથી શું ? તીરે મગે તેટલું તીરજી હોય તોપણ તે પચ્ચરને લેદી-કાપી શકે નહિ; અને કીલટું એવું બાકુ પીઠુધમ થઈ બધા આનંદપત્ન કહે છે કે એવા (કરિસિમખન) પ્રાણી તો કાળા કામગ્યા જેવા છે; એના ઉપર બીજે રજ જલી શકે નહિ (એ તો એનો મૂળ કાળો રજ જ રાખી રહે). (૩)

વિવેચન—એમ વગેરે કબૂતરને માટે બધા નાખે છે, તેમ કાગડાને બધાવા માટે કપૂરના નાના નાના ટુકડાઓ કરી નાખે તેમ શું ? વગેરે એમ આપણા રાજ્યે છે કે કાગડાને કપૂર નાખવાથી એ એની કુદરતી કાળગ્યા વગર દેશે બધાવા એની વિદ્યા પર ભરવાની દેવને મૂઠી દેશે, પણ કીલટું એ વગેરે વિદ્યા વગર—ત્યાજ્ય વસ્તુ વગર—કઈ જવા થતી કરે; વગેરે એને ફેરવી નહિ શકે ! ત્યારે કાગડાને કપૂર બધાવાનો પ્રયત્ન તે કેઈ સમજી માણસ કરે અથવા ? અને કૂતરને તે શું જગા નદીમાં નવરાવવો ? જગા ચવિત્ર નદી છે; એમાં સ્નાન કરાવવાથી બલેલવના પાપ બધા છે અને શરીર પવિત્ર થાય છે આવી માન્યતા પર બેર આપી કાશને કેઈ પ્રાણી કૂતરાને જગામાં સ્નાન કરાવે તો એમ કરવાથી એ પવિત્ર થશે ? સમજી માણસ એવો નિષ્કૃષ્ણ અને નકામો પ્રયત્ન જ ન કરે. વગર બાકુ મગે તેટલું તીરજી હોય પણ એ પચ્ચરને લેદી નહીં શકે એને પચ્ચર સાથે વાકવામાં આવે તો પચ્ચરને તો કઈ અસર પણ થતી નથી, પણ બાકુને સમજાવું બાકુ હોય તે પીઠુ થઈ બધા મનિષ્ઠ નેમ અર્થ તુલ્ય થાય છે. એને વાસા પર બાધવામાં આવે છે. એમાંથી એક એક બાકુ હાથ વડે જેથી કામકા કરે જલની માસવામાં આવે છે. આપણા તુલ્યરને પચ્ચર સાથે બાધવામાં આવે તો બાકુની અહીંના સર્વજીવથી તેમાંથી વળુખા કીડે કોરડે બાકુ પીઠુ ધમ થઈ બધા, પણ એથી પચ્ચર ભાગે નહિ કે પીગળે નહિ. એ પ્રનાયે કરિસિમખ પ્રાણીનો સગ કરવા જવા એના પર તો અસર ન જ થાય, પણ આપણું બાકુ (—આત્મશરીર) મરમાનરમ થઈ બધા. પીઠુ એ અગ્નિનો રજ જલાવે છે અને મરમી અસ્વસ્થ માનસ બતાવે છે. નિશળ પાકનો બર્ષ પ જલીરવિજય અગ્નિ નિશ કરે છે; એ પીઠુ—અરમ થાય તેમાં સહા નથી. વાત એ છે કે પચ્ચર પર બાકુ મારવા જતા બાકુને ઇન્દ્ર-હાનિ થાય છે પચ્ચર પર અસર થતી નથી.

પદ્યવર્ણ—પતિ-રતો. નિત-નિતજ.

રાખાર્થ—કૌંસા = કાગડા. પુગાવત = ચણાવું, નાખું અથવા યાન = કૂતરો. નાહાવત = નસાવવો. મગ = મગ નદી. ચું = જે. પાપાવ = પચ્ચર. બાકુ = તીર, સર. ભેટ = કાપી. પતિ = પતિ. અથવા એનો નિત = બાકુ. વે હે = તે છે કાઠી કવલ = કાળી કામગ્યા. ચકા = ચડે, બાકુ થાન. ફૂને = બીજો.

આનંદમન કહે છે કે એ તો કાળી કામળ છે એના ઉપર બીજો રગ કદી ચઢી શકે જ નહિ. કામળ સફેદ હોય તો તેને લાલ, પીળી કે લીલી બનાવી શકાય, પણ કાળી કામળ હોય તે તો ત્રણ કાળમા કાળી જ રહેવાની; એના પર બીજો રગ લાગે જ નહિ અને લગાડવાનો પ્રયાસ કરવામાં આવે તો મહેનત માથે પડે. (૩)

ઉપસહાર—હરિવિમુખ જે પ્રાણી હોય તેને સુધારવાનો પ્રયત્ન કરવા જતાં એ સુધરે નહિ અને આપણે આપણું કામ પૂરી જઈએ. સમજી બેવહાનુ માણસ આ વિમુખ પ્રાણીના સગમા પછી બાક તો તેનો રગ સામાને ન લાગે, પણ સામાનો રગ તેને જરૂર એકાં-વધતો લાગે. કાળિયા સાથે પોળિયાને બાંધ્યો હોય તો વાન (વર્ણ-રંગ) ન આવે, પણ સાન (અમજણ-અજલ) તો જરૂર આવે અને બહાં મુશી તાનનો જ છે એની સોબતમાં કુમુદિ શાય, મન રણકુ ચર્મ બાય, સ્વર્ગ ભાવ પર પ્રેમ ઘટે બાય, અને આપણે જે શેડુ ઘણું બજનન્તવન કરતા હોઈએ, તેમા બગાડુ પડી બાય અને આખરે ભજન ભૂલી જવાય. માટે આપણું હોય તે ખોઈ બેનાંએ એવી સોબતે ન ચઢવું એવાને થાળે ન ચઢવું, એવાના પ્રસંગથી દૂર રહેવું.

મધ્યમ કક્ષાના પ્રાણીએ, જેઓ પાતાને માટે દલીલ કરી શકતા નથી, તેઓ ન્યામાન્ય જુદિના હોઈ સામા સાથે તરત મગતા ચર્મ બાય છે જેમના મન પર અસર થતા વાર લાગતી નથી અને જે વર્ગમા દુનિયાનો મોટો ભાગ હોય છે તેમણે અધર્મી નાસ્તિક કે હમખમ વગરના પ્રાણીનો સત્ર કદી ન કરવો. એમા પાતાનું હોય તે ગુનાવવાનું યાચ છે શેડુ પ્રાપ્ત કરેલ હોય તે કારી જવાય છે અને પાતાનો વિકાસમાન સાથે રસ્તે હોય છે તેને બહલે વિનાશનો પથ સંપડે છે આપણી પાસે રૂધ હોય તો તે સપને વિવસવવામા ભારે ભેખમ છે એમા એનું ઝેર નષ્ટ છે અને એ ઝેર રૂધ પાનારને પણ મારે છે આવી રીતે સવ દાખલામા ભાવ સમજી લેવો.

આ પદમા હરિવિમુખનો સત્ર ન કરવાની ચાત કરી છે તે અસાધારણ જુદિશક્તિ વાગ્યને માટે નથી એ તો ઘર્ષા દલીલ કે વાતચીતથી આમાનું દિલ રચન કરી તેને ફેરવી શકે છે પણ ચાહુ વહેવાડુ પ્રાણી જ્યાં ત્યાં અધર્મ-રુષાઈ બાય તો એણે શેડુ, ભટ્ટિક ભાવે કે સોજે ભાવે મેગજી હોય તે પણ ગુનાવી બેસે છે. તે પ્રાણીએ હરિ વિમુખ-ધર્મવિરુદ્ધ, આદર્શહીન પ્રાણીનો પરિચય ન કરવા. આ ચાત બધુ અનુભવને પરિણામે લખાયેલી જગ્યા છે. આપણી પાસે પાચ પ્રાણી સાત હોય, અને જે સરેલા-ચેપાયેલા હોય; એ સાતેને એક કરડિયાના મૂંછીએ, તો બે બત્રેચ પોતાને ક્ષેપ થય સાત પ્રાણીને લગાડે અને તેને બગાડે. એમા પાચ નાત હાય તે બેને સુધારી ન શકે ન્યામાન્ય ચાહુ કક્ષાને માટે બધું બનતું દરેકજ અનુભવાય છે. માટે હરિવિમુખનો સત્ર ન કરવો એકનસ્ત સસારી પ્રાણીના માર્ગે વિવસવાથી હોય છે અને રાગ મનના

જાહે એને ઊતરવું સહેલું લાગે છે અને ઊતરવાના આનંદમાં જાહેવા માટે લીપેલ મહેનત પણ વીસરાઈ જાય છે. માટે અને ત્યાં સુધી એવો પ્રસંગ જ ઊભો થવા ન દેવો.

હરખ(૫)મુખન એવો પાઠ પ્રવર્ત્ય છે, એનો અર્થ મોટેથી હરખાયા કરે તેવા હરખપટ્ટા માણસો જણાય છે એવા માણસો તમારા વખાણ કર્યા કરે, તમારી થાસે મીઠી મીઠી વાતો કર્યા કરે અને તમને આનંદકલોલમાં શબ્દી તમને અન્યથા દોર્યા કરે, તમને કશી વખત જ મળવા ન આપે અને તમને પુણ્યજ્ઞાનથી જનાવી દે. આવા પ્રાણીના પરિવર્તી આપણાના કુબુદિ ઉદ્વેગ થાય છે સચાશરસિકતા વધે છે અને જાજન-સ્તવનમાં લગ પડે છે. આવા પ્રાણી પર આપણે અસર કરી શકતા નથી, પણ આપણે શેડુ ઘડું કરવા હોઈએ તેમા ભગ પાડે છે અને આપણને સાચો નામ મુકાવી દે છે. માટે આવા હરખ-પટ્ટા માણસોની સોજત ન કરવી. હરખથી હરખવા થાય છે અને હરખની જમકથી મનજનું સમતોલપણ એવું સુમાવી બેસાય છે કે એને ઠેકાણે લાવવું અશક્ય નહિ તેા હારે મુરફેલ બને છે.

આ પદ મુરફાસનું હોય છે જમિ તેનું હોય, પણ તેમાં બહુ જગતની મુદ્દામ વાત કરી છે અને તેને મન પર લઈ ખાસ લક્ષ્યમાં રાખવા ચોખ્ખું છે (૧૮)

પરિશિષ્ટ ૧ પૂરવાણી પદ^૧

શ્રુતિકા—૧૦૮ પદ અર્થ રહ્યાં તે ઉપરાંત છૂટાછવાયા પદ મળે છે તેમાં આનંદ
પતનું નામ કતાં તરીકે હોય છે તેનો પણ સમજ તો જરૂર થવો જોઈએ. એના કર્તૃત્વ
માટે વિચારણા આજી રીતે કોઈવાર વિવેચનમાં અને કોઈવાર વિવેચનને છેડે અને સમુચ્ચયે
ઉપોદ્ધાવનાં થયો. આ પદ શ્રીગુરુસાગર મહારાજના આનંદપદ—ભાવાર્થમાં ૧ ૮મા પદ
તરીકે સ્થૂં થયેલ છે એની શબ્દરચના જોતાં એ આનંદપદની કૃતિ હોય એમ લાગતું નથી.
જોકે આ પદમાં આનંદપદની આજી રૂઢતા કે યોગ્યરમણના નથી, છતાં એમાં ચિતનના વિકાસ
માટે જીવી લાગણી અને વીર આકાંક્ષા તરવરી આવે છે. એમાં ત્રેવીસમા વીર્ધ કર શ્રી
પાર્થનાથ મહારાજની સ્તુતિ છે એમાં ઉચ્ચ જાવ અને સ્થિર આશય પ્રાર્થનારૂપે સારી
રીતે ગ્રેહવાયા છે

(રામ-વેદાન્ત)

મરે પ મમ્મુ પારિષ, નિત્ય દરિદ્રાન પાઠ;

પરણકમલ સવા કર્ણ, ચરણે ચિત્ત જાઠ મેરં ૧

અર્થ—હે પ્રભુ! નાથ! મારે તો જોટલું જોઈએ કે આપના હરેશજ દયાન કરુ
આપના ચરણકમળની સેવા કરુ અને આપની સેવામાં મારા મનમાં લગાવી દઉં (૧)
વિવેચન—પ્રભુ! પાર્થનાથ દેવ! મારે તો જોટલું જ જોઈએ છે કે મને આપનાં
દર્શન હરેશજ થાય.

દર્શન દેવદેવસ્ય, દર્શનં પાપનાશનમ્ । દર્શનં સ્વર્ગપાપનં, દર્શનં મોક્ષસાધનમ્ ॥

—દેવારિદેવના દર્શન પાપનો નાશ કરનાર છે સ્વર્ગ (દેવલોક)ના પદ્મવિષાડપે છે અને
મોક્ષનું સાધન છે

દર્શનનો આટલો મોટો મહિમા છે. બ્યવહારમાં આજી રીતે આપણે નાનપણથી
પ્રાર્થાએ હીએ -

પ્રભુ દરિદ્રાન મુખ સંપદા, પ્રભુ દરિદ્રાન નવનિધિ, પ્રભુ દરિદ્રાનથી પામીએ, સહજ પદાર્થ સિધ્ધ.

આ રીતે તો સર્વ પદાર્થોની સિદ્ધિ પણ દયાનમાં રહેલ છે એમાં નનેક મુખની
વપત્તિ છે એમાં નવ નિધિ અને આઠ મહાસિદ્ધિની પ્રાપ્તિ છે અને એ મુખસ્વ છે આટલી
હલ મુખીનો મહિમા દયાન નેક ગાયો છે અને મોક્ષસાધનમાં એને ખાસ મહત્ત્વનું સ્થાન
મળેતું હોવાથી દયાનને વિવિધ દષ્ટિએ પ્રમજજા અને તેનો પરિચય કરવાની જરૂર છે.

૧ આ પદમાં પાર્થનાથ પ્રાપ્ત થયેલ નથી.

શબ્દાર્થ—મેરે = મને. પાઠીએ = જોઈએ. પસદ પદ દરિદ્રાન = દયાન. (વિવેચન) પાઠ = પામું.
નેરનું મરનું = મર, અનુભવ, મારિત, સવા જાઠ = પ્રભુ.

દશન શબ્દ અનેક અર્થમાં લાવામાં વપરાય છે. દા. ત., જૈન દર્શન, બૌદ્ધ દર્શન, સામ્ય દર્શન, વેદાંત દર્શન, જૈમિનીય દર્શન, નૈયાયિક દર્શન, વૈશેષિક દર્શન, અહીં દર્શન એટલે તત્ત્વજ્ઞાન (School of philosophy) મૂળ વસ્તુ જોના ધર્મો, જોના પ્રકૃતિસ્વરૂપ, સ્વરૂપ, ઉદ્ધૃતિ, વિકાસ, વિસ્તાર અને અંતિમ અવસ્થાનો વિચાર કરનાર જુદાં જુદાં દૃષ્ટિબિંદુઓને દર્શન કહેવામાં આવે છે. અથવા દર્શન એટલે જેમણે તે જ્ઞાનાવસ્થાએ કર્મ પછી બીજી જ્ઞાનાવસ્થાએ કર્મ આવે છે તેમાં દર્શન એટલે વસ્તુનું સામાન્ય અસ્થિત જ્ઞાન જો અર્થ છે. ગામનું ગીતવ, મનુષ્યનું મનુષ્યત્વ, વૃક્ષનું વૃક્ષત્વ જો સામાન્ય છે. આ કંઈક છે જોનું સ્પષ્ટતા વગર જ્ઞાન થાય તે દર્શન છે અને બ્યબન, અર્થાવમલ, ઈર્ષ્યા, અપાચ અને ખારણાથી નિર્ધાય થાય તે જ્ઞાન છે જો અર્થ દર્શનનો વિશિષ્ટ પ્રકાર છે. ત્યાં જો તત્ત્વજ્ઞાનનો પારિભાષિક શબ્દ છે. આ જન્ને જર્થો જાત્ર વપરાયેલા દર્શન શબ્દને કેટલા હાથ પડે છે તે માટે નીચેનું વિવેચન વિચારો:—

અહીં દર્શનનો અવધારક અર્થ છે આપણને કેઈ બંધિત મળે ત્યારે તેનાં દર્શન થવા કહેવાય. વીર્થકર દેવની મૂર્તિ કે ચિત્રનાં દર્શન કરવા જવું જોમને માત્ર આપણું અને જોની પાસે જિલ્લા રહી તેમનાં સુસુખાન કરવા જો અર્થમાં પશુ દર્શન શબ્દનો ઉપયોગ થાય છે. ચાલો, હૈરે જર્થ જાત્રવાનના દર્શન કરી આવીએ જાણવા આખા દર્શન તો હાલ કુલ જર્થ પદાર્થ છે. આ અર્થમાં આ પદમાં દર્શન શબ્દ વપરાયો છે. શ્રીરેવ-મદ્રલજો દર્શન શબ્દ પર પશુપ્રભુનું આણું સ્તવન રની તેની બાજબામ્મ તૂજ દરિયાન મુજ વાહલું રે રાજ જોવા નાહા પશુ અર્થમંદિત જાન નીચે દર્શન શબ્દનું વિચારણીય દર્શન કહ્યું છે જોમા મુદ્રાદશ નથી માયીને આત્મદર્શન સુધી પ્રાણી બાસ્થા બંધ છે અને સત્કર્મ જોવ જૂતનવની અપેક્ષાએ દર્શન શબ્દમાં સ્વરૂપલાસન અને આત્માની સિદ્ધિને કેવી રીતે સમાવેશ કર્યો છે જોનું આણું તત્ત્વ-સ્વરૂપજાનું છે દર્શન કરનાર અવજ્ઞ અને અજ્ઞાપ્રભુને કેવી રીતે જાણે છે જોની તેમા સ્પષ્ટતા કરી છે.

આવા પ્રકારનું દર્શન મને મળે એટલું મારે તો જોઈએ છે. આપ સાહેબનું શબ્દ દર્શન થવા કરે આપ મારી બહુ મનુષ્ય રહે, આપ મારા હૃદયમહુ સ મુખ રહે, આપ મારી યોનપ્રતિભા અભિમત સ્થાને રહે, આપ આજીવન સ્થિતિમાં મારો ટેકો થઈ રહે, જોનું મારે તો જોઈએ. આ દર્શન શબ્દ પર નયને લગાડી ભારે મુદર અર્થ થતાવી શકાય તેમ છે તેથી શ્રી રેવમદ્રલજા સહર સ્તવનના તેમના પોતાના કૌલ વિવરણ અનુસાર દર્શન શબ્દની બાજબા અને નયમતના જાત્ર પ્રસ્તુત હોઈ તેનો સાર નીચે પ્રમાણે વિચારી જઈએ:—

પ્રભુમુદ્રાનું જેમણે તે ઉત્કૃષ્ટ કારણરૂપે સમ્બંધિત (દર્શન) અતિ પવિત્ર છે તેનું કારણ જો છે કે સત્કર્મને છુપા મિલક નમાન છે અને આવરણ છૂટ કરી પ્રાણ બાજ છે ત્યારે જોવ જૂતનયે તેનું દર્શન સાચું થાય છે સત્કર્મનય પ્રતાપાદી છે જ્યારે શબ્દમાં વસ્તુના

નામપદના અર્થનો સમાવેશ થાય છે જ્યારે ત્રણ પદોમાંની પરિણામકતારૂપ સંપૂર્ણ વસ્તુ પ્રકટ થાય ત્યારે એવજૂત નય પ્રાપ્ત થાય છે તે બધા માટે અરિહંત જનવાનના સ્વરૂપભાસન અને આસ્વાદન નામે અવલોકન થાય તે સંબંધનમે પ્રમુખુ દર્શન થયું સમજવું માત્ર આખથી પ્રમુખુ દેખવું થાય, પણ યોગની અપગતા આસ્થા કરે અને અન્ય કાર્ય કે વસ્તુમાં ઉપયોગ રહે તે નેત્રમનમે પ્રમુખુ દર્શન થયું સમજવું આસાતના તણ વદન-નમનપૂર્વક પ્રમુખુ તથા પ્રમુખા ચરીરનું દેખવાનું થાય તે અવલોકનમે દર્શન સમજવું

સર્વ ઈદ્રિષથી પ્રમુખે જુએ, સ્તવે, તેમા એકાગ્રતા કરે અપગતા મટાડી કે ત્યારે જન્મસ્તનમે પ્રમુદર્શન થયું એમ સમજવું અવરગની પરિણતિ, જેવનાનું આકર્ષણ, પ્રમુખુત્રાએ એકાગ્રતા, આત્મસત્તા પ્રકટ કરવાની અવરમ અભિરુચિ ત્રામે પ્રમુખુ તત્ત્વસ પદારૂપ અવલોકન તે સંબંધપથી થયેલ દર્શન સમજવું

આવે આ 'દર્શન' સંબંધનો મહિમા દેવચક્રણમે જણાવ્યો છે. ખુદ આનંદવનણમે પાતે દર્શન સંબંધનો મહિમા જણાવવા સારું થોધા અભિનંદન સ્વામીનું સ્તવન લખી કમાલ કરી છે ત્યાં દર્શનનું આખુ તત્ત્વજ્ઞાન નિર્ણયી નાખ્યું છે આખા નરજીવનનો ત્રાસ દૂર કરવા માટે દર્શનને ખાસ સ્થાન આપ્યું છે એ દર્શનપ્રાપ્તિ ફલભ છે એમ જણાવી નમુ કૃપાથી એની મુદ્દજવા જણાવી છે અને માત્ર દર્શન દર્શન સંબંધની જૂએ પા વાથી એની વરસ હીપી થકે એમ નથી તે પણ જણાવી રીપુ છે. આ સ્તવન પર થધાસ્થાને વિવેચન કરવાની છંછા છે અને ત્યાં દર્શન પર વિસ્તારથી વિવેચન કરવાનું રાખી અત્ર માત્ર એટલું જ જણાવીએ કે દર્શન જેવી સામાન્ય માત્રાથી કરી, એમ લાગતું હોય તો ત તેવી તેવી થાવ નથી. પ્રમુ! માત્ર તમારા દર્શન મને દરરોજ થાય એટલું જ તું માણ છ - એટલી સામાન્ય લાગતી માત્રાથી કાઈ બાહી રાખ્યું નથી માત્ર મુદ્દાદર્શનથી માંડીને સ્વરૂપ પ્રાપ્તિ, આસ્વાદન અને અવભાસન સર્વનો એના પ્રમાવશ થઈ જાય છે

મહિરમા ગયા, જરા નિચીટી સંબંધ બોલ્યા અને રહી લે દેવ નાખા, અને મેલ માથે છેગા એમ લણ લણ દર્શન કરી નહિર જણાવે નીકળી જવું એનું નામ પણ દર્શન તો કહેવાય, પણ તેની અર્થ ઉપમુખતા નથી; પણ છત્ર પ્રાપ્તિ નહરે તે પણ કાઢી નાખવા તેનું નથી અતિ વિશિષ્ટ આત્મદર્શન, જે એવજૂતનમે છેવટે થાય છે તેની ચરૂઆવ નેત્રમનવના દર્શને જ થાય છે એટલે આદર્ય દર્શનનાં નહરે ઉપર આટિયા બાપ દર્શનની અત્તજ એાહી હાને છત્ર પૂર્વાકાયાસ વરાકે અને પ્રવનિત પ્રાથમિક શ્રોમાવિદ્ય વપકે તેની પણ કિમત છે. આ રીતે વિચારવા મને ત પ્રકારના દર્શનનું મુશ્ક તો જરૂર છે અને મુદ્દાની વાત એ છે કે દર્શન-દેખવું દરરોજ થવા કરે, તો કોઈ પણ બાહ્યમાથી અવરમા જરૂર જવાય છે નહરને આગમવાનો પ્રયત્ન થાય છે તંત્રા તેવા થવાની રુચિ નાપ? છે અને એ રીતે પ્રવતિને માર્ગે પ્રથમ આમગ આમગ થના બાજ છે તથી પ્રમુખે નાપ એવીને આ પ્રાણી વિજ્ઞાપિ કરે છે કે જનવાન! નહરે અટલ તો જરૂર એઈ-અ કે દુ નવારા દર્શન દરરોજ પાખું અને આપથીના ચરણકમજની નિત્ય નેવા કર

પ્રભુના ચરણકમળની સેવા એટલે પ્રભુએ જે માગ ઉપદેશો છે તેની સેવા સમજવી. પ્રભુએ આત્મસાધન સાધવાના માર્ગો બતાવ્યા છે અને તેમાં ઉદયપૂર્વક આત્મશાંતિ યોગ્યા વગર, આસેવના કરવાની વાત કરી છે. ભગવદ્વચનના બે વિભાગ પાડીએ તો શિવિ-ધમ અને બૃહસ્પત્યર્થના માર્ગો પ્રગતિપથની નાની-મોટી પ્રજ્ઞાલિખાઓ છે તેનું આસેવન કરવું; અથવા દ્વંધસાધુ-ભાવસાધુનાં લક્ષણો ભજવવા; અથવા દ્વંધ કે ભાવજ્ઞાનકર્તા માર્ગોનું આસેવન કરવું; અથવા માર્ગાનુસારીના ગુણોને અનુસરવા—એ સર્વ ચરણકમળની સેવા છે. પછી અદ્યાર પાપસ્થાનકને ભાગ કરવો, કપાલ પર કાળુ લાવવો, ઈંદ્રિયો પર સંયમ કરવો, યોગ્ય શુદ્ધસાધનની પરિચર્યા કરી તેમની પાસેથી સુઘમમાત્ર શીખવો પૂર્વસેવા કરી માર્ગપ્રાપ્તિ કરવી અને એ રીતે સાધનધર્મો પૈકી પાતાને જે અનુકૂળ જણાય તેની આસેવના કરવી એ ચરણકમળની સેવા છે.

સત્ત્વમાત્ર પ્રાપ્ત થવાની મુશ્કેલી તો હોય જ છે પણ પ્રાપ્તિ પછી તેને સ્વીકાર અને તેનું સેવન પણ એટલા જ મુશ્કેલ છે. ધણા પ્રાણીઓ સાથે રસતો બંધુવા છતાં તેને અનુસરી શકતા નથી, વસ્તુતત્ત્વે પદ્માથની અનિવૃત્તા બંધુવા છતાં તેને અનુકૂળ વતન કરી શકતા નથી, તેના માટે પ્રભુને-પોતાના આદર્શને-વિસ્મૃતિ કરે છે કે પ્રથમ તો મારે આપનાં નિત્ય દર્શન ભેઠાંજો અને બીજી વાત, આપના ચરણકમળની સેવા એટલે આપ જે વાત ફરમાવો છો તેનું નિત્ય આસેવન ભેઠાંજો.

ચરણમ્માં ચિત્ત દર્શન અને સેવનથી આદર્શની સન્નિવૃત્તા થઈ પણ મનહુ બંધ ત્યાં રખાયા કરે છે. જોને બસગર એક સ્થાનકે બાંધવું ભેઠાંજો. આ મનના નિયમન માટે આજો આનંદોત્તમ બતાવ્યો છે. યોગાચાર્યોએ ધર્મધ્યાન અને શુદ્ધધ્યાનના સેદો બતાવ્યા છે. પ્રાણાચાર, ધ્યાન, ધારણ અને સમાધિનાં છેડાણો બતાવ્યાં છે અને મનની વિચિત્રતા, મહત્તા અને આદર્શસાધ્યતા અનેક પ્રકારે બતાવી છે. પ્રભુચરણમ્માં ચિત્ત લગાવવાથી જેનું રજકુપરું કબજામાં આવે છે એ એક બીજો બધામાં છે અને પછી તો મનસાધનાની નિશિદ્ધતાનો સાક્ષરકાર થાય છે. દશન પછી સેવન થાય અને સેવન પછી ચિત્તની જોડા પ્રતા થાય. આ પ્રવૃત્તિને ક્રમ બસબસ બતાવ્યો છે. આ આનંદોત્તમની પરિસમાપ્તિ શૈલેશીકરણ થાય છે એ વાત યોગન થઈ ભેઠાં-મળી લેવી જરૂરે બાબતોની વારવચ્છી માસ કૈન દિગ્ધિએ યોગ નામના પુસ્તકમાં કરી છે (૧)

મનપંકજ ક મૌસ મં, મહ પાસ જઠારં;

નીપટ મશીક હા રહું, મરે બીષ રમાડું મરે. ૨

અર્થ—(અને મારે ભેઠાંજો કે) નાશ મનકમળના મહેલમાં હું બંધે પ્રભુ (આપ)ની

શબ્દાર્થ—પંકજ = કમળ, મૌસ = મહર્ષી, પાસ = નાજીક, જઠાર = મેડું નિષ = નેર, નિપટ = ઢાં રડું = ચાપ રડું રમાડું = રમણ કરાડું, આનંદ કરાડું, બદલાડું

પાસે બેસુ, (આપની) તરફ નહીં રહું અને તેમ કરવામા મારા જીવને રમણ કરાવુ (૨)

વિવેચન—હવે ક્ષેત્રના આગળ વધતો બચ છે શુભ ધ્યાન દ્વારા એકત્વ સાધીને પછી વધારે ઉત્કટ ભાવના કરતો બચ છે આપણુ મન કમળ જેવુ છે કમળ જળના કવચમાંથી જન્મે છે જળમાં વૃદ્ધિ પામે છે અને જળની ઉપર રહે છે એ કમળની સ્થાપના હૃદયમા, નાભિમા, કપાળમા થાય છે એની આખી વિધિ પદ્મસ્થાનને બાજે ચોગ્રામમાં જતાથી છે. એમાં વર્ણમાતૃકા અને મત્રશબ્દના ધ્યાન ભારે આકર્ષણ કરે તેવાં છે. આ કમળજળ જેવો, સરોવર વચ્ચેનો એકકંઠિયો મહેલ છે તેની પાછડીએ પર જુદી જુદી સ્થાપના કરવાની હોય છે એ એકકંઠિયા મહેલમા વ યે પ્રભુ વિરાજમાન થાય, આઠ દિશા વિદિશામાં સિદ્ધ, આચાર્ય ઉપાધ્યાય, સાધુ, દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર, તપની સ્થાપના થાય અથવા નકુશ-સ્વર વ્યંજન—ની સ્થાપના થાય ત્યારે અતરંગી ઉદ્ધેક થાય છે મનમાં એમ થયા કરે છે કે મારા મનકમળરૂપ મહેલમાં કેવ બેઠા છે કેવની ફરવા જામર વીંચાય છે આકાશમાં ફેવદુદ્ધિની વાગી રહી છે માથે અયોઃપુષ્પ શાત-સ્થિર ખડુ છે પછવાડે લામળાનો જ્યારે દિગતને ગળકાવી રહ્યો છે અને એવા મહેલમા કોઈ સ્થાન પર પ્રભુની પાસે હું પોતે બેઠા છું એટલે ફરન પછી આસેવન, આસેવન પછી ધ્યાન, ધ્યાનને બાજે પ્રભુસ મુખતા—આટલે મુખી પ્રગતિ થઈ હવે ત્યાંથી પણ જ્ઞાનજ વધે છે

આવા પ્રભુની નહીં રહેવાનું જાવી કોઈસારી જગ્યાએ જરા વખત બેસવાનું મને એમાં કાંઈપરપત થાય નહિ. એટલે, કહે છે કે આવા પ્રભુની પાસે બેઠા પછી હું તો તેની તરફ (નીપટ) નહીં રહું અને ત્યાં મારા જીવને રમાડી દઉં ત્યાંથી હું નહિ, એટલું પણ મારે એકાંતે પ્રભુની નીપટ નહીં રહેવું એટલે પ્રભુનું નિરંતર ધ્યાન, અને મનની જગ્યા ત્યાં રખવાની પદ્ધતિ પર નકુશ. આ અતિ વિશિષ્ટ યોગસાધના છે પ્રભુમાં મનને પરાયી આદ્ય સાથે રમણવા કરવા, તેમા એકવા નાખવી, અને એ પરિસ્થિતિ આજીવની રહે તેવી માનણી કરવી એ અદ્વિતિયોદિના માર્ગમા થયેલી જ્ઞાનજ પદ્ધતિ પ્રગતિ જતાવે છે આ રીતે હે પ્રભુ! મારી વિમુક્તિ એટલી છે કે મારા મનકમળરૂપ મહેલમા હું આપની પાસે બેસુ અને જની સહે તેટલો આપની નહીં રહું અને મારા જીવને આપનામાં રમણ કરાવુ અદ્વિતિયોદિનામણવા એ ચારિત્ર છે ઉત્કૃષ્ટ વર્તન છે અને અચરીતી સિદ્ધિમા પણ લક્ષ્ય છે આવી શુભરમણતા પ્રતિપત્તિ પૂજનામાં આવે છે ઉત્કૃષ્ટ દ્રવ્યપૂજનામા વિશિષ્ટ જાનનિવમન પરાકાષ્ટાએ પહેચતું સપદાવે છે અને પ્રભુની પૂજના તે પોતાની પૂજા કોઈ અને અતર મહેલ તે સાલજન પરાકરપનાને આધારે સ્થાપેલ કોઈ ભારે શાંતિનું વાતાવરણ જમાવે છે અને પરમ મુખની પાનડી રખા કરે છે (૨)

અંતરમામી માગલ, અતરિક સુખ માતઃ
'માર્ગપત્ર' પ્રજ્ઞ પાસમી, મેં તો ઓર ન ધ્યાત્ત મેરે ૩

અર્થ—(અને હું વાહુ છું કે) મારા અતર્કામી (આપ-અતરિકા)ની પાસે મારા અંતરના સુખ માત્ર આનંદના ગદ્યા છે પાર્શ્વનાથ દેવ! હું તો (જે સિવાય) અન્યનો વિચાર, આલે છે ધ્યાન કરતો નથી. (મારે તો બસ, ઉપર કહી તેની સીધી સીધી બોલ્યો) (૩)

વિવેચન—અને જ્યાં મહાન આદર્શ—પરમાત્મા—ની સંપૂર્ણ, ઉપર જણાવ્યું તે પ્રમાણે, એકીને મારા અતરિકા સુખોનું જ્ઞાન હું આંતરિક સુખોમા અત્માનું પૂર્ણત્વ, અમરત્વ, સમ્બિદ્યાનંદત્વ આદિ અતરિકાની પિછાન છે અતરિકાના સુખો જે અંતિમ સાધ્ય છે અને એની પરાકાષ્ટાએ પરમાત્મપદ આવે છે બાહ્ય સુધ્ધિનો, ધન, કુટુંબ, વસ્તુઓ, નાતબંધનો સંબંધનો, સંસ્કારોથી રમતો કે આદર્શોની મનાઈનો વિચાર ન કરતાં, માત્ર ચેતનાના અતરિકા સુખોનું જ્ઞાન કરવું, કષાયત્યાગ, વિવેચો પર સંયમ અને અનંત જ્ઞાન-દર્શન-આદિ-ઉપયોગ પર વિચાર કરવો, પરજાગમાં રમવું ન કરતા અતરિકા દશ્યામાં રહેલ સુખોનો સુભરવ કરવો—જે ઉચ્ચ આદર્શ છે અતરિકાદશ્યાનો વિચાર છે અને અદ્વૈત અનુભૂત આંતરિકતા છે આ અતરિકા સુખજ્ઞાન આલે એટલે પ્રભુ સંપૂર્ણ ઉદ્ધિ પ્રાપ્તિ પોતાની પ્રભુતા બોલે શકે છે.

પ્રભુ પાસલ! મારે તો આટલું બોલ્યો : અને આપનાં દશન નિરંતર થઈ શકે, તમારા ચરણની સેવા થયા કરે, તમારામાં મારું ચિત્ત લાગી બસ, હું તમારી સંપૂર્ણ એકી જઈ અને તેટલો તમારી નજીક આવું અને તમારી આમળ આંતરિક સુખનું જ્ઞાન કર્યાં હું આટલું મને મળે તો બસ છે. (૩)

ઉપસંહાર—જયવિજયમા કહે છે કે આપના શાસનમા નિદાન કરવાની નમસ્ક છે; પણ હું નિદાન હું હું કે જયોજયમા તમારા ચરણની સેવા મને મળ્યો. એક વાર શાસનની પ્રાપ્તિ થાય તો બીજા સર્વ બાબતો મળી આવે એટલે જ્યાં માનવીમાં જઈ પડે છે. દશન થાય તો પછી પ્રભુ દેવા હતા અને પ્રભુ કેમ થયા જે સુચારુ જરૂર થાય અથવા મારું સાંપડે તો સ્તોત્ર થાય; એટલે જ્યાં સીધી-સાદી વચ્ચે પૈશાની માનવી કરી છે. જે પૂર્ણ વિચારવા માને છે. કથાવ્યુત્ક્રાંતિ સ્તોત્રની જેવાલીશમી ગાથામાં પ્રભુનું સર્વ ભયોજન માટે મા યુ છે તે આ માટે જ છે અને અનેક શાસ્ત્રન થમાં પ્રભુદર્શનનો મહિમા વર્ણવ્યો છે તે અંતિ ઉપયોગી અને વચ્ચે નાણાની માનવી છે જ્યાં સીધી-સાદી માનવી કરીને પોતાની અંતિમ ભાવના થી છે તે જથ્થાને બહુ થોડા સંખ્યામાં રજૂ કરી છે તે જેવ છે આદર્શીય છે અને અંતિમ સાધ્ય પહેલાંનારી છે. જે આસ જ્યાં વધારાના પદાર્થો ધ્યાન પર લેવા એનું છે આ પદ અમે તેણે બનાવ્યું હોય તે પ્રસ્તુત વાત નથી, પણ માનવી અને તે કરવાની રીત આસ વિચારમા લેવા યોગ્ય છે.

સંપ્રદર્શ—અતરિકામી = અતર્કામી, અતરિકામા આમળ = પાળે. અતરિકા = અતરિકા ઓર = બીજા, નીચના પાડે = મેં પાળાં હું.

પરિશિષ્ટ-૨ : હરિયાળી અથવા અવળવાણી

[ગુણો, પા ૬૬, પૃ ૪૦૧]

૧૬ ૬૮-૬૯ને જોઈ પરિભાષામાં 'હરિયાળી' કહેવામાં આવે છે. એવો શબ્દ મને કોઈ કોશમાં જો અર્થમાં વપરાયો મળી શક્યો નથી. કોશમાં તેના સ્ત્રીલેખવરી કે તેની શોભા જો 'અર્થ' આપ્યો છે. ત્યારે તે રીતે, જોઈ પરિભાષામાં જો શબ્દનો ઉપયોગ ઉપરથી વિચિત્ર લાગે તેવી હકીકતના અર્થમાં વપરાય છે તે નિર્વિવાદ છે. એનું મૂળ શોધવાને પ્રયત્ન કરું છું. હરિયાળ મને જોને માટે જોનેતર સાહિત્યમાંથી જે હકીકત પ્રાપ્ત થઈ છે તે અત્ર રજૂ કરું છું.

જોનેતર સાહિત્યમાં ૬૮-૬૯માં પદના જેવાં સંખ્યાપ્રયોગ, કે કથનોને 'હરિયાળી વાણી' વડે જોળખાવે છે. કોઈ કોઈ તેને અવળવાણી કહે છે અવળવાણી જોઈ જોળખી વાણી —આજ અર્થમાં વપરાય તેનાથી તદ્દન સુધી પડે તેવી વાર્તા, કેળીવી રીતે વિરુદ્ધ-વિચિત્ર લાગવી હકીકત, અને સરુદ્ધ અલંકાર યાત્રામાં વિવસ્વ નામનું અત્ર કહેવામાં આવે છે તેના અર્થ કરતા જણાવે છે કે "જોકે પ્રકાશની સત્ત્વ વાતને તેથી હરિયાળી રીતે કહેવી કે માણસને તે સત્ત્વ વાત અસહ્યવિત જેવી લાગે; તે કથન વિપર્જક કહેવાય છે." મુદર-નિલાસમાં આવા અનેક વિપર્જકો આપ્યા છે અને તેના ઉપર મુદર-નિલાસના યીશ લેખકે પોતે જ કરી છે. જત્રીસ સુવેશ આ વિપર્જકના કાળલાલો નાટે આપ્યા છે. એ સર્વને લખુ પુસ્તિકાના આકારમાં શ્રીમદ્ધુરામ ચર્મા(વીરના આજમના અધિષ્ઠાતા)એ સ્પષ્ટીકરણ સાથે પ્રસિદ્ધ કર્યા છે તથા તેની પાછળ ખીશ લખ્યા તથા કવીરના હરિયાળી વાણીનાં પદો આપ્યા છે. આ લેખ તે પુસ્તિકાને આધાર તૈયાર કર્યો છે. અલ્પવા આતર ચોડા કાળલાલો તેમાંથી રજૂ કર્યા છે.

પ્રસ્તાવનામાં આવી હરિયાળી વાણીનાં હેતુ સમજાવતા લેખક મહાશય જણાવે છે કે—

■ કહેવાનો ઉપયોગી વિષય જો હરિયાળી રીતના શબ્દોમાં કહેવામાં આવે તો તે વિષય વાચકનારને તથા સાંભળનારને આશ્ચર્ય જેવો પ્રતીત થઈ તેના વાસ્તવિક અર્થ જાણવા તેની વૃત્તિ વેગવાદી થાય છે. મહાપ્રભાત મનનો આ સ્વભાવ પાનમાં શાળી કોશમાં સંપૂર્ણપણે વિસ્તાર જોનાના હિતાર્થે હરિયાળી વાણી લખી છે."

મુદરલાસની અવળવાણી

આવી હરિયાળી વાણીનાં ઉદ્દેશ વિશેષ સાથે ઉપયોગી જ્ઞાન પ્રાપ્તિનો છે તે વાત નાનકડી પ્રસ્તાવનામાં બતાવી છે. અવળી વાણીના નમૂનારૂપે મુદરનિલાસના સુવેશ રજૂ કરવામાં આવે છે. તેના પછ સદર યીશ અલ્પવા શ્રી નમુરામ ચર્માએ કર્યા છે તે જ અત્ર આપવામાં આપ્યા છે.

]] મનુષ્ય જેમ, સુને, પુત્રી, નેનુસી, જિજીવ, સુપે, નાસિકા મિષ્ટ,
સુખ ખાવે, ઉત્તર બંધ પીવે, બિન હી હાથ સુમેરહી તોલ,
ઉચ પાવ, મુત્રી, નીરુક, તીન, લેખમે ધીયસ્ત મમ,
'મુદ્દસાલ' કહે સુન માની, યાદી બાતી યા અર્થદી ખોલ (૧)

પોતાનું સદ્ગુણને ઉપદેશ કરેલા, વરુપમસિ (તે પ્રજા પૂ છે.) એ મહાબાહુષને આદર
પૂજક પોતાના જાન દાસ સાજગી, ત્યુ રહેલી, પોતાની, અવાકરણની વૃત્તિ વટે તે મહા-
જ્ઞાનુક્રમી પ્રવૃત્તિપાદન કસુમેજી, જીવણમામાથી અભિજ્ઞ પ્રજ્ઞને રોજે એટલે વૃત્તિ વટે જનુભવે
(અવનદુ જેને) ; પ્રાણી અપાધના નામ-રૂપને મિથ્યા મણી તેના અધિમાનરૂપ પ્રજ્ઞને નેત્ર
દ્વારા નીકળેલી અવાકરણની વૃત્તિ દ્વાસ સાજમે એટલે જનુભવે (સુને પુત્રી નેનુસી) જે
જીવનના નમ આજમાં રહેલી અવાકરણની વૃત્તિ વટે ત્યા રહેલા પ્રજ્ઞરૂપ અલોકિક કમળના
પરમાર્તક રૂપ 'એ'બને સુષ'એ'લે બલે (ચિહ્નવા મુષિ) ; નાસિકા દ્વાસ નીકળતા પ્રાણની
સાથે મન વ્રજા વાણીને બેઠીને સોદા અથવા કંઈ ને બપ હરવારૂપ સૂક્ષ્મ ઉચ્ચારણ
'ફેર' (નાસિકા તોલ) ; શુંકા 'વટે ખાચ એટલે મૂળખ વટે જોવાન વાણને પ્રાણની સાથે
મેળવવા ઉપર બધાવે (સુદા'ખાચ) ; કામચર્ચ માટે ઉપરથી દ્વાસ'જગને પીએ 'એટલે
વલેલી દ્વાસ 'જુદર ખેલે' (ઉદ્ધિવં જલ પીવે) ; દ્વાસ વિનં, મોત્ર 'ચિત્તવૃત્તિ વટે, વા
પ્રાણકલા વટે મેઝકલ-જરદાની' કરાકરૂપ મુમેરુને તોલે એટલે તેનુ ચાકાપણું મદાદી સીધા
કરે (બિનહી દ્વાસ સુમેરહી તોલ) ; 'બર્ને' પતને જીવા તથા 'મસ્તકને' નીચુ 'સપીને
'અર્થોત્તરિપરીત કરવો કરીને જીવાતમા અમર્ત બધેથી કુદકિની સાથે 'વ્રજ મધિ (પ્રજ્ઞમધિ,
ચિત્તમધિ અને કુદ્રમધિ) રૂપ પ્રજ્ઞ લોકમાં વિચરે-અમનાઅમન કરે (ત્રીજી પંક્તિ).
મુદ્દસાલ કહે છે કે જે જાનો, સાંભળી અને આ કાલનેના ચાલી રીતે અર્થ કરે
(ઉચ્છી પંક્તિ)

આ સર્વ યોગની વાત છે અને પદના અર્થ-વિવેચન બલુનારને સમજાય તેવી છે.
કુદકિની વમેરે કસીજોતે કાચોનના પ્રયોગથી મળે તેમ છે. ત્રણ લોકમાં વિચરવાની કસીજવ
પ્રવૃત્તિ, સૂક્ષ્મ ક્રિયાપદ, જોઈ, (પદ દક્ષ)ના વિવેચનમાં આવી મર્ષ (૧)

અર્થા'તીન'સોહુ રહે, એસ મુને જનુતબિધિ નાદ,
નમ્ય જાસ'કમલકી લેવે, 'મુગા કરે જનુત સવારે;
કુદા'પારી ઉઘાવે પરજા, પણ કરે નિસ્ત અદુતાદ,
એ કોઈ વાકે અસ્થ જિભારે, 'મુદ્દ' સોઈ પામે સ્વા. (૨)

નેત્ર વટે સન્દેશપૂર્વક જહારના પદાર્થો નહિ-જોવાર સાનીરૂપ અપજા પોતાના
અવાકરણની વૃત્તિ વટે પ્રજ્ઞરૂપ ત્રણ લોકને -વર્ગ કલિપતસજારને -અનુભવે છે (અપા
તીન સોહુ રહે) ; જહારના અનુકૂળ - પ્રવૃત્તિજ સજોરને સન્દેશપૂર્વક સાંભળવાના સ્વભાવથી
નિવૃત્તિ પામેલા જ્ઞાનરૂપ જોડેશ અનાકલ ધ્વનિરૂપ નાના પ્રકારના નારો સાજમે છે.

(મેરા સુને બહુતમિયિ, નાહ) નાસિકા દ્વારા જતા-જાત્યા મુજા-અપાને વચ રાખનાર અને પ્રતિજ્ઞાની સ્પૃહા, જાદિ રાખનારા ચોણીરૂપ, નકટા પ્રિતાત્મ હૃદયમાં સ્થિર પ્રભાવ પ્રમળના આનંદરૂપ, અંધને અનુભવે છે (નકટા બાસ કમલસી લેવે), વાણીથી સત્, કિત, પ્રિય અને મિત્ર બેઠનાર અથવા વાણીથી પર રહેલાં જોગીરૂપ મૂળા અભ્યાસપરૂપ બહુ મુદર વાહ કરે છે (જુગા કરે બહુત સવાહ) કર્તાપણના તથા લોકતાપણના અભિમાન રૂપ વા રાગરૂપ દાસના અભાવવાળા જ્ઞાનીરૂપ કમ્પ જ્ઞાનરૂપ મોટા પર્વતને ચોતાના અતઃકરણરૂપ પૂજ્યીમાથી લેવાવે છે એટલે કે તેને નિવૃત્ત કરે છે. (કમ્પ) પકરી લેવાવે પસ્વત) સંકલ્પ-વિકલ્પરૂપ પત્રજી રક્તિ જ્ઞાનીરૂપ પામળા પ્રિતાના સર્વવ્યાપક સ્વરૂપના અનુભવરૂપ નૃત્યનું મુખ લોગવે છે (પત્ર કરે દિરજ, બહુલાહ), સુ, હરજ, કહે છે કે જે કોઈ મનુષ્ય આને જાણે વિચારે છે, તે જ અનુષ્ઠા પ્રભાવરૂપ ઉત્તમાસુખ્યતા અનુભવ કરે છે (૨)

જુહામહી સમુદ્ર સમાયો, સાર્થમાંહી સમાયો મેર,
પાનીમાંહી તૂનિકા કૂળી, પાહન તરત ન લાગી બેર,
તીન લોકમે ભયા તમાસા, સૂરજ કિયો સકલ અપેર,
મૂરજ હોય સો નર્થથી પાવે, 'સુદર' કહે રાખમે હેર (૩)

સાક્ષ-ચેતનરૂપ પાણીના ટીપામા અપાર સસારરૂપ સમુદ્ર સમાયો, અર્થાત્ જ્ઞાનભગવાં વાકી-ચેતનના વિવર્તરૂપે આ અપાર સસાર પ્રતીત થયો (જુહામહી સમુદ્ર સમાયો) પ્રભાકાર થયેલી સૂક્ષ્મ બુદ્ધિવૃત્તિરૂપ સાર્થમા અજ્ઞાનરૂપ મેર પર્વત સમાયો (સાર્થમાંહી સમાયો મેર); સસારરૂપ પાણીમા અદ્વાકીન બુદ્ધિરૂપ તૂળી બૂલી, અર્થાત્ વાર વાર જ મ-મરણના અનુભવને પ્રાપ્ત થઈ માત્ર બુદ્ધિના આવા હાલકલાલ ભયા (પાનીમાંહી તૂનિકા કૂળી); અમાય અદ્વાવાળા ચિત્તરૂપ પાવાણને ભવસાગરમાં તરતા કાઈ પણ વાર ન લાગી, એટલે કે જ્ઞાન દ્વારા જે ચિત્ત કૃતાર્થ થઈ ભવસાગરને પાર પામ્યું (પાહન તરત ન લાગી બેર) પ્રભાસાનરૂપ સૂરે નામરૂપાત્મક સર્વ સસારના બાધરૂપ અષાડુ કરું જે એઈ તલુ લોકમાં સર્વ અજ્ઞાનીઓને આલેખે થયું (તીન લોકમે ભયા તમાસા, સૂરજ કિયો સકલ અપેર) જે સસારથી ઉપરામરૂપ નૃતિવાળા જ્ઞાનીરૂપ મૂખ હોય તે જ આ મારા કહેલા ચળોના અર્થને થવાઈ અનુભવે છે કુંકે કે સુદરદાસ કહે છે કે મારા કહેલા ચળમા અર્થનો હેર છે (મૂખ અને જ્ઞાનીનો બાવ વિચારવા મોગ્ય છે) (૩)

કમ્પમાંહીતે પાની ઉપળો, પાનીમાંહીતે ઉપળો મૂર,
સૂરમાંહી શીતજાતા ઉપળ, શીતજાતામે મૂખ, ભરપૂર
તા સુખકો સુખ હોય ન કમ્પ, શ્યા, એકસ નિશ ન ફેર,
'સુદર' કહેત સાય વહુ કહી, ચામે ત્તી ન બનનું ફેર (૪)

અતઃકરણરૂપ કમ્પમાંહી પ્રભાસાવનારૂપ (પ્રભાકારવૃત્તિ કરવાના પ્રયત્નરૂપ) પાણી ઉપળું (કમ્પમાંહી તે પાની ઉપળો) પ્રભાસાવનારૂપ પાણીમાંહી પ્રભાસુખ્યરૂપ સૂર ઉપજ થયો (પાનીમાંહીતે ઉપળો સૂર) પ્રભાસુખ્યરૂપ સૂરમાંહી અતઃકરણની શાંતિરૂપ

ચીતળવા ઉપલ (સૂરમાંથી ચીતળવા ઉપલ); તે શક્તિરૂપ ચીતળવામાં પ્રજ્ઞાનરૂપ પરિપૂર્ણ સુખ સ્થૂં છે (ચીતલવાએ સુખ જરૂર) - તે પ્રજ્ઞાનરૂપ સુખનો કદી પણ નાશ થતો નથી (વા સુખને ક્ષય હોય ન કળકું); તે સુખ તવ દા એકરસ છે અને તે જ્ઞાનીનું પિત્તનું જરૂર હોવાથી તે સચીપ પણ કદી ચકાતું નથી તેમ તે દૂર પણ કદી ચકાતું નથી (સદ્ય એકરસ નિકટ ન દૂર). સુદરસ કહે છે કે આ વાર્તા એમ જણાવેલી ઉપરની રીતે સાચી છે બીજી રીતે નહિ, અને એમાં હેરા પણ મિથ્યા ન બાલો. (૪)

પાની જરૂર પ્રકારે નિરાશિન, તારૂ અગ્નિ જુલુલે આપ્યું,
મૈ ચીતલ તૂ તપત બાપા કપુ, વારવાર કહે સમજાર્થ,
મરી કપ્પ તોહી એ બાપે, તો તૂ જી ચીતલ જ્યે જર્થ,
કપ્પ જરની ફેરી ન ઉપજે, 'સુદર' સુખમે રહે સમર્થ. (૫)

અવાકરણરૂપ જળ આધ્યાત્મિક આદિ ત્રણ પ્રકારનાં તાપથી બને છે. તે શતદ્રવ્ય-નિરવર-ચેતાના તાપ સંજની પાકાર કર્યા કરે છે તે તાપને પ્રજ્ઞાનરૂપ અગ્નિ જ્ઞાનીને જોલે છે અને અવાકરણરૂપ જળને પ્રજ્ઞાનરૂપ અગ્નિ આરબમાં વારવાર સમજવીને કહે છે કે - "કું તાપમાંથી ઉત્પત્ત થતું કું, ને ચીતળ છુ કતા તું કેમ તપેકું રહે છે? માથે સાથે કપાટો^૧ એ તને બાપે તો તું પણ ચીતળ થઈ બાપ, અને પછી તને કદી પણ તાપ^૨ ન ઉપજે અને ઉત્કૃષ્ટ સુખમાં અસેદલાવે સમર્થ રહે." (૫)

કવિ પીરાની અવળગવાણી

અવળગવાણીના આવા બીજા શ્રેય શાખલાએ આપીએ પીરા કવિએ આવા ત્રણ પદો રચ્યાં છે તેમાંથી એક અર્થ સાથે, નીચે આપ્યું છે. અથા શ્રી નમુરામ સર્માના હોમ પ્રમાણે કર્યાં છે. જૈન પરિભાષા વિવહી વાચનારે તેસારી હેવી એનો સંકેત ૬૮-૬૯માં પડોના વિવેચનમાં રજૂ કર્યો છે તે વિચારવાથી ઘાટ વિધી જ્યા સકાય છે

અક્ષય સે લાગી રે, જાગીને જોડુ જામા,

અભચ્ચા સર્વે લાગી રે, સુહાગી મળ્યા હિંદામા. (૬૮)

અ આદીએ અજસજને અગિયો, ઘાટને ગળી મણુ લગ્ન,
વસંતર ઉપર વાસ સુહાગી, એમ સમજાને ગળી ગયા ફિલ્ક,
સસે સિંહને પથે રે, શાહુજાને સુખે પામ્યાં. અક્ષય ૦ ૧
આગળ ધણે નાલિયેર^૧ જાણ્યા, કાળીએ ફેરીની લૂબ્ધ,
નામરનેસે પ્રાપ્ત બીજેસં, એની શોભા બની છે અતિ જુલ્મ;
અમન રોધે જામા, તેનાં દૂધ પીધાં સામ્યાં. અક્ષય ૦ ૨
પાવક વસે ને પથરે બીજે, થઈ ગયું મિલ્કુ ફિરી પાણી,
એ રે પાણીમા રૂપી-રૂપા બૂઝા, રાખ રક અને રાણી,
જાણ વિજ્ઞા મહેપર બૂઝા, જોગી બૂઝા ડાપમા. અક્ષય ૦ ૩

જનકદેશના વાસી વિરહા, મોરખાં ફલ કળીરું,
એ જ દેશના વાસી શુકલ, શુભ 'ધીરો' સમીર,
લજ્જાસુધિ નિત્ય માણે રે, એના મન-મંથા અક્ષય ૦૪

જ્યારે જનક યદને શરીરમાં રહેલા જાતકરણમાં એકું ત્યારે પરમાત્મામાં પરમ પ્રીતિ રૂપે જોઈને જ્યારે તે પરમાત્મા પ્રસન્નતાપૂર્વક અનુભવાયા ત્યારે સર્વ પ્રકારની પ્રતિજ્ઞા દૂર થઈ ગઈ સિવાય કરીને એકું તો માયારૂપ અભાગીએ જાણરૂપ અજરાજને મળ્યો હોય એમ પ્રતીત થાય છે આત્મારૂપ યોગને મનોરૂપ છત્ર 'ગળા' ગરુ હોય એમ રૂપાય છે; અજ્ઞાનરૂપ વજ્ર ઉપર બાણે વિદ્યારૂપ (જાણરૂપ) વાઠ સુખાળી હોય એમ રૂપાય છે અને એવી જ રીતે જાણરૂપ સુમુદ્રને નામરૂપાત્મક પ્રપન્ચરૂપ ફીણ ગળા ગમેલ હોય એમ રૂપાય છે મનોરૂપ સસલે છવાત્મારૂપ સિંહને ઘેરો છે અને તે છવાત્મારૂપ સિંહને તેણે અજ્ઞાનીને ન રૂપાય તેમ, પગના (પડદામાં) રાખ્યો છે (૧)

અતઃકલ્પની વૃત્તિરૂપ આભાનાં કાળે જ્ઞાનના સાધન વિવેકાદિરૂપ નાગિયેર લાખ્યા, દેવી સચ્ચિત્તરૂપ કેળે વિવિધ શ્રેષ્ઠ સુખેરૂપ કરીનાં લૂંટી અને સુખુખ્યારૂપ નાગરવેલે અલપતિ આદિ રૂપ બીજેરા-દ્રાક્ષ (કિસમિસ) અથવા દ્રાક્ષ ને બીજેરા નામના ફળ લાગેલ છે કે જેની ચોલા બહુ જ બની છે ચૈતન્યરૂપ આકાશને શરીરમાં દોહું-અનુભવ વડે પ્રાપ્ત કર્યું- અને તે આકાશના આનંદરૂપ દૂધને સાંપ પીધુ (૨)

જાણરૂપ અગ્નિ નરસે છે, તે વાસનારૂપ પશ્ચરને લીંચે છે; તે જાણરૂપ અગ્નિના વરસવાથી વાસનાઓ રૂપ પાવાણુ ગળીને ચારે દિશામાં આનંદરૂપ જળ થઈ જતું તે આનંદ રૂપ જળમાં દેવી ને દેવો જૂઠા—આનંદ સર્વેને પ્રિય હોવાથી તે રૂપ થયા. રાત્રી, રાંક ને રાત્રી પક્ષ તેમાં જૂઠા. જાણ, વિશ્વ ને મહેશ્વર પણ તેમાં જૂઠા અને ચોગી તેા સીધા જ તેમાં જૂઠા (૩)

જનક-ઉપદ્રવ કરનાર-વિવર્તોપાદાનકારણ-જાણ-દેશના અથવા જનકસાધના જ્ઞાનરૂપ દેશના અનુભવપ્રકાર વાસીઓ તો વિરહા જ છે એવા કે દત્તાત્રેય, મોરખનાથ ને કળીરંજી શુકદેવ, શુકલ ને ધીરજવાળો ધીરો એ પણ એ જ દેશના વાસી છે એવા પુરુષો ચોવાના મનોરૂપ મંથમાં નિત્ય છવનસુધિનો વિલસણ આનંદ અનુભવે છે. (૪)

સત કળીરની અવળવાળી

સત કળીરે અવળવાળીના ધણા પ્રયોગો કર્યા છે; એનો એક ઘણલો ખાસ નોખો થયેલો જેવો છે સદરકું પુસ્તિકાનુસાર તેનો ભાગ્યાર્થ પણ તારની રજૂ કર્યા છે જેની ભાષા હિંદીમિશ્ર છે. તેને હાલમાં પદ સાથે સરખાવવા યોગ્ય છે અહીં ત્રણ ગ્રંથ છે ત્યારે હાલમાં પદની છ ગ્રંથ છે. અસહ જ્ઞાતાવનો આધાર કળીરનો હોય તે જનકા એવ છે તેના પર આનંદવને કેટલો સુખાર્થ કર્યા છે તે ચાત પણ ધ્યાન જેવ તેવી છે.

અવધૂ! સો એવી શુદ્ધ મેરા, જો યા પદ કા કરે નિરેશ (૮૬)
 તરુવર એક મૂલ બિન કાલ, બિન સા કુલ લાભ,
 સાખા મત નહિ કછ વાકે, આદ્ય ગાન સુખી, બાળા અવધૂ ૧
 પાવ બિન નિરા, કરા બિન બાજે બિન જિજ્ઞાસુન આવે,
 આવનહારેકું રૂપ ન રેખા, સદ્ગુરુ હોય લાભવે, અવધૂ ૨
 પછીકા બોલ, મીનકા માર, કહે 'કળીર' વિચારી,
 અપરપાર પાર પુરુષોત્તમ, વા મૂર્તિકી બહિરારી, અવધૂ ૩

હે અવધૂતાં જે યોગી આ પદનો અનુભવથી સ્પષ્ટ અર્થ કરે તે યોગી મારા શુદ્ધ સમાન છે સત્ચરણ એક વૃક્ષ, બ્રહ્મ સાથે તેનો વાસ્તવિક સંબંધ નહિ હોવાથી મૂલ વિના ઊભુ છે તેને વાસ્તવિક પૂર્વાવસ્થારૂપ રૂપ લાભ્યાં છે. તેને વાસ્તવિક કાલે અને પાદલ્ય કાર્થ નથી. પ્રકૃતિ, મહત્ત્વ, અકલ્પ્ય ને પાવ ત મારા જે આકં ત્રયન જોરલે મૂલમ વત્તે જેમાં સુખ છે એવા ભાવમાં આ સત્ચરણ વૃક્ષ સ્થિતું છે (૧)

બ્રહ્મ-ચેતન્ય પત્ર વિના નૂત્ન કરનારીમા નૂત્ન કરતું હોય એમ લગ્ન્ય છે (નિરત = નૂત્ન) હોય વિના વાદ વત્રા નારમા વાદ વત્રાકતું હોય એમ પ્રવીત વાદ છે-પ્રમુ આદિના સુખ માનારમાં હલ્લ રહિત છતાં અલ્પે તે સુખ ચાતું હોય એમ પ્રવીત વાદ છે તે માનારનું જે વાસ્તવિક સ્વરૂપ છે તેમાં કાર્થ રૂપ આદિ નથી. જે સદ્ગુરુ-જ્ઞાની હોય તે આ વાતની સમજણ આવે છે. (૨)

કળીરદાસ વિચારીને કહે છે કે આકાશમાં પછીનો અને લગ્નમાં માછલાનો માર્ગ શોધવો જેમ કઠિન છે તેમ બ્રહ્મનું સ્વરૂપ બલ્યું પજુ કઠિન છે. રેશ કાગ ને વસ્તુના પસ્તિરેશથી રહિત તથા સચારના પાર-પરીતર-રૂપ જે પુરુષોત્તમ-બ્રહ્મ છે તે સ્વરૂપની બહિરારી છે. (૩)

નોંધ—આ પદ ૬૮મા પદ સાથે સરખાવતું ૬૮મા પદમા ૬ શાબા છે આ પદમાં ત્રણ છે. ૬૮મા પદનો ભાવ, સજ્જ વર્તન અલગ છે આ પદનો ભાવ સાવ ભુલો છે. અવધૂ સો એવી શુદ્ધ મેરા ની ટેક બાદ કરીએ તો બાકી બધા વચ્ચે સામાન્ય તત્ત્વ લભભમ નહિ જેવું છે બનવા એમ છે કે આની અવગણાણીનો અપાર કળીર ઉપરથી થી આનંદપને શ્રીધે હોય અને પછી તે મૂળ પશ્ચિતને પાતાની સ્વતંત્ર કૃતિ વટે વિચારી હોય. જાણે પદોના સ્વરૂપ, કૃતિ, ઘટના, વિચારધારા અને અતિમ સાધ્યની આરીસીથી સરખામણી કરવા બંને વચ્ચે સામ્ય લાગશે નહિ અને આવા પદની ટેક સજ્જ સામાન્ય હોય તો તેથી જો પદ કળીરનું કહેવાય નહિ. આની અર્થ ઉપોદ્ધાતમાં ઘટે આર્થો તો સરખામણી અને અધને અવે આ પદ તેના સામ્યકારિક અર્થ સાથે રજૂ કર્યું છે. આનંદપનની કૃતિ સ્વતંત્ર છે અને અનુકરણથીજ હોવા છતાં મોહિત છે જે વાતમાં મૂલમ સરખામણી કરતા, યજ્ઞ રહે તેવું નથી. કળીરનો સમય, આનંદપનનો સમય વચ્ચે અનેક બાજતો પજુ ચર્ચાસ્પદ છે આ સરખામણી અને વિચારણા વધાર્ય રહાતકે ઘટે અત્ર અવગણાણી-કળીર ચાલી-આ કાલ તરીકે આ પદ રજૂ કર્યું છે.

પરિશિષ્ટ-૩

શ્રીવિનયવિજયમંજૂત

શ્રીવીરજિનનું પાત્ર સમવાયકારણનું સ્તવન
[શુભે, પદ ૯૬, પૃ ૪૨૧]

(શ્લોક)

સિદ્ધારથ સુવ વહીએ, જગદીપક જિનરાજ	૧
વસ્તુવત્ત સવિ બહીએ, જસ આગમથી આવ	
સ્વાહુવાદથી સપલે સકલ વસ્તુ વિખ્યાત	૨
સન્ન ભાજ જનતા વિના, જામ ન બેસે વાત	
નાક વહે નય જુલુઆ, આપ બાપણે કામ;	૩
પૂરણ વસ્તુ વિચારતા, કોઈ ન આવે કામ	
અમ પુરુષે બેઠા અજ નહી અવનવ બહેક;	૪
દિગ્વિત લહે પૂણ અજ અવનવ મેલી નનેક	
સતિ સકલ નયે કરી, જુગતિયોગ ગુન બોધ;	૫
ધન્ય જિનસાસન જગ જયો, જિહા નહી કયો વિરોધ	

કાસ પહેલી

૧ કાળ-સમવાયકારણ કાળવાદીનો મત

શ્રી જિનસાસન જગ જગકારી, સ્વાદ્વાક સુવ રૂપ રે;
 નય બેકાવ મિથ્યાત્વ નિવારણ અકલ અભન નનૂપ રે. શ્રી જિન ૧

કોઈ કહે બેક કાલવણુ વશ, લકલ જગત અતિ હોષ રે;
 કાલે બેપણે કાલે વિજુએ, અવર ન કારણ કોષ રે. શ્રી જિન ૨

કાલે નભ ધરે જગ વનિતા, કાલે જ મે પૂત રે;
 કાલે બોલ કાલે ચાલે, કાલે કાલે ધર સૂત રે. શ્રી જિન ૩

કાલે રૂપ ધસી રહી ઘાયે, કાલે રૂઠ પરિપાક રે;
 વિવિધ પદારથ કાલે બેપણે કાલે સુધ ઘાયે ખાક રે. શ્રી જિન ૪

જિન ધ્યાનીયે ભારે ચક્રવર્તી ચામુદેવ જગદેવ રે;
 કાલે કવલિત કોઈ ન દીસે, જગ કરતા સુર સેવ રે. શ્રી જિન ૫

ઉત્તપિજી અવસપિજી આસ, ઉએ જુઈ જુઈ ભાત રે;
 વદ જાતુ કાલ વિયેવ વિચારે, મિત્ર મિત્ર દિન સાત રે. શ્રી જિન ૬